

کتاب بجا ہے پہلے باب میں شہر کے باہر کی عمارتوں کا بیان ہے دوسرے باب سے قلعہ معلّا کو عمارتوں کا
حالی عیان سے قیسر باب خاص شہر شاہجہان آباد کی کیفیت میں مرقوم ہے اور چوتھے باب سے
دہلی اور اہل دہلی کی حقیقت منہوم ہے چاروں باب ایک جلد میں مثل عناصر اربعہ کے مرکب میں لیکن
ہندوہ کے مختلف چاروں حصہ الگ الگ ہیں اکثر مقامات مشہور کو نقشہ موقع پر لگائے ہیں اور بعض
جا پر کتبہ کے مضامین میں عن تسلیم فرماتے ہیں۔ حقیقت تو یہ ہے کہ مصنف نے اسکی تالیف میں کمال فکر
کی ہے اور عجیب ترکیب اور ترتیب سے اسکو مرتب کیا ہے ہاں ہاں کیوں نہ ہو جب کہ مؤلف اسکے
جناب فضیلت تاب عالی خاندان مخدوہ دران امیر الامراء والاد و دوان سرفراز کلمائے جہان داد الکر
سید احمد خالصاحب بہادر عارف جنگ سی ایس آئی جج ماتحت شہر بنارس ہوں

یہ کتاب پہلے ۱۲۸۰ عیسوی مطبع سید الاخبار میں طبع ہوئی تھی اب شائقین کے
استدعا اور مالک مطبع کی دریا دلی اور فضل ایزدی سے بحسن اہتمام کلپر دہلی
مطبع نامی گرامی مشہور نزدیک و دور مطبع منشی نول کشور میں بتمام
لکھنؤ بیاچون ۱۲۸۰ عیسوی مطابق ماہ جمادی الاول ۱۲۸۰ ہجری
جلد مطبع سے آراستہ و پیراستہ ہو کر زیب و جلال مشائقان
ہوئی امید ہے کہ ناظرین اسکی دید سے خط و افرا و شایان
اور ماتحتوں ہائے نقد و دل سے خریدار ہو کر لیا جائے
فضل ب و دود سے مکر مطبع کی نوبت آئی
اور پروردگار عالم مالک مطبع اور
الایمان مطبع کو نظر فرما کر
سبح محمد وآلہ الابجا

نظر کن چہ دانشوران خوشتر نیاید کنون نامشان مورخا خبر وہ کہ چونہ در زیر خاک کہ اللہ بس بہت و دیگر بوس بود تا کہ از شمع انس و فتن جہان را چہ پروانہ گردندہ دا	بر قسم کھنہ تاریخی روزگار کہ آنان کہ بودند مالک قباب کہ میخفت در سایہ اش عالمی ز تالیف آن قصدش این نشتر ز مصنوع رہ سوی صانع برد خدا یا تو این شمع پابندہ دا	ندار و بانف آن یادگار بیرت و برین نامہ نامور کنون خشم و زہر کہوہ مخم بجان خزین و دل دردناک و گر آنکہ ہر کس در ان بنگر و ز پروانہ جانہ اودن و سو فتن
--	--	--

اگرچہ نظر کمالات معنوی و تقدیم رتبہ حضرت مولانا محمد صدر الدین خان بہادر لازم تھا کہ تقریظ سب تقریظوں سے پہلے لکھی جاتی لیکن چون کہ حضرت محمد فرح کو بسبب الغدام فرصت کے اسکی تصنیف میں توقف واقع ہوا اور زمانہ تصنیف تک کتاب کی طبع میں تاخیر کرنی باعث ہرج کار تھی اسواسطی سقا سورادوب واقع ہوا اور میری نزدیک یہ تاخیر ہی کتاب کے خاتمہ باخیر ہو نیکا باعث ہوئی

تمت بعون الملک الوہاب

تاریخ تصنیف کتاب از تالیف طبع جناب مولانا مولوی امام بخش صہبائی سلمہ اللہ تعالیٰ

صفحہ ۱۲۱ احمد خان منصف

۱۲۱ ہجری

خاتم الطبع

حمد اوس پروردگار عالم کو سزاوار ہے کہ جو ذوق و حرف کن سے اٹھارہ ہزار عالم کو عدم سے مستی میں لایا اور رنگہا کی گوناگون اور ہزاران ہزار جلوہ ہائے بوقلمون کے بعد بغیر وہ عدم میں لیجائیگا اور لغت او کو حبیب رسول اقلین سید المرسلین خاتم النبیین حضرت محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کی جنم من نورین النور کو دومی خلافت سے نکالا اور روز جزا کو گنہگاروں کے شفاعت خواہ ہونگے اور بعد سزا سے کردار کو بہشت میں لیجائیگا اما بعد درین زمانہ مجستہ عنوان فتح عجیب و غریب ناوہ روزگار و ہلی کے حالات میں کہ جبکی دید ہے نہ شنید نام ہے آثار الصنادید مقبول انام ہے ہر ناظر اسکے ملاحظہ سے شاد کام اس مختصر سالہ میں ایسا مضمون وسیع قلمبند ہوا ہے گو یاد دیا کو زہ میں بند ہوا ہے چار باب میں اس کتاب کو بیان کیا ہے آئینہ سکندر یا جام جمشید اسکو سمجھنا روا ہے بلکہ چار باغ یا چار گلزار

که آنزاده وار و سر مشنوس
 بمن ده که کشش ز نمد و رلم
 که برغون شود زان دل شد تو
 از ان باد و غام جلے کشم
 که نامش بود و چرخ بکمر و لقب
 و زون دارم از چرخ پر کینه پیش
 سر شکم پرور شک بر تخت من
 همین است آیتن باغ جهان
 در آغاز بود و در آخر نبود
 که آن را رسم کرد و بجه کمال
 که بود است و ون به اش نهی
 رسا نمیش املیه او سیم
 بداندیش را گوز حشر میر
 تو آیتن او بهار باب فن
 کسین حلقه در گوشش آمد بهار
 صفا خیز و از جوهر سینه اش
 از کارا بلعان فکر کش قسم
 قسم زد کثابی بار و زبان
 بگیتی طلب از نو انجسته
 دیده نقش عمارات جان
 خط زو بار رنگ مانی کشید
 هانا است و در ان بکام بهشت
 ستان ز لعل نکویان فراخ

بیاساقی ای مایه حسن و ناز
 بنوشند محیط شهر از گلم
 مے تاب و در جام جلے کشم
 ز گز و ون دون آفتا کشم
 چکویم که بر من چهارفت است
 جگر ریش و دل ریش و هم سینه پیش
 همین است آیتن ابن تیرو کار
 که اول بهار است و آخر زن
 بجالش کنی گر بعیرت فطش
 فروید و فزنگ فرخ خصال
 نوید اگر خامه از راس او
 خیالش مد ادا می بلع شیم
 همین میوه باغ هستی پیش
 طرب بخش همچون شراب کهن
 دل او آینه شفات تر
 زمره و نما خواص آینه اش
 مجاست کان را کسی رو کند
 در آثار و احوال پیشینان
 شد آثار و پسته ز نابود بود
 ز اعجاز او شمع و علی روان
 از دوسه و هنگامه نو بهار
 و دیگر جواب سلام بهشت
 نو از رنده جان چو زلف دراز

همی ساغر افروز سینا گداز
 نو لیم در ان نقشه ایات چند
 چمن زار گور نفا مے کشم
 کزین سست چمان نیلی سلب
 صد آمد اگر یک بار رفت است
 ز نخستم رو در زربان با سخن
 تو امید حلیع از مدارش مدار
 همین است آیتن چرخ کبود
 نظر کن در ان نامه نامور
 کرده فزون ربه اش منصف
 شود مثل این سه پایا مے او
 شده انس و در دلم با می گیر
 پرستنده حق پرستی و لش
 بجیب صبا فاق او نافه بار
 بصافی ز آب گهر صاف تر
 ضمیرش بدرک و رساله علم
 قبولش اگر رسید احمد کت
 نشانهای رسم کهن رخت
 مگر ساخت مثال و هر چه وجود
 تقویش که شش نه آتی کشید
 هر پای می او چون سه پای یار
 نظر سوی او سوز دل را عالج
 چو تقیر آرا زاده مجسم طراز

یوسف نایب و بیاض صفحانش از فروغ معنی صبحی از چهره خورشید نقاب کتابین السطوحش را چون فرق سحرگوان گیسو حریف
از دو طرف فروز شستن سنازد و نیرسی نظارگیان و سادگی کاغذش را چون چهره دلبران سبط و حال ترسم آراستن تکلیف
تا شکستی تماشایان اثر پروردگان کلماتش در ذکر خاشا نفسان کتب عدم خون بالایی پرده چشم عبرت نگاران
فروشان درخشان در نوح خاک بر سر گردگان زیر زمین جگر کاوه صله نمکین دستگاران از رنگ نگاران گروه تصویر
از رنگ چهره شادان دست بطرح گل برده اند و باجلی خون عاشقان رنگی بسا قلم و اناج لاله سپرده نگاه و تماشاگاه
مقابرتش کتبیکهای تار بود و کفن عبرت گیر و نظر در سیر خطا برش از حسرت پیری خاک گویب پذیرم شنبوی

گروه ارکین شماره	از رنگ پریده نظاره	مرزده او که تابدا زود در	از داغ دلم گرفت میزور
از قطره که از جگر کشاوند	صد قطره بهر ورق نیاوند	تا حرفی ازین کتاب خیزد	دل خون شود و بجاک ریزد
تا یک قمر بخون گزند	بر صفحه دل جنون نگارند	هر کس کتابش نظر داشت	در خامه چکند و جگر داشت
چندین دل نشخو بر شکستند	تا طرح سرب نفس بستند	رنگ از رخ شادان بریدند	تا نقش خمین بر و کشیدند
خیساره حسرت شکر خوب	در مقبره بش حرف محراب	باشد کبک خرد پسندان	چون ساغر می بدست رند
سحرست که نقش بر ورق بست	یا زلف نگار در کف بست	صد لطف بهر کشودن اوست	چون بند قبا کشودن دوست

عجز تمنای آئینه احوال صبا فی از التفات شفقت نگاران بی بهره نخواهد بود که بهار آرای این جدلته از جند به
بنازگیهای نگاه لطفت ز با پریده عجز نال رانه آئینه باز گردانیده که بر طاول از غیرت رنگ بست ان داغ بر دل
منور و دیال تذرو از شرم بهار بخیر انش چهره بغیر و زوق قد و مراتب الطافش خوش محاسبه بر شجاعت به ان اندن محصر
مراج انصافش تباغ محیط و ز طرف جاب گنجانند تا با دوه در ساغر انگور از خسم آفتاب ریزد و پر تو خورشید انش
از پرده آئینه انگیزد که غمی نگاه مهرش نیم افروز ازل وفاق و شعله سورت مهرش جانسور را رباب نفاق با دوه

تقریظ که جناب مولانا محمد صدر الدین خان بهادر فی اس کتاب پر گلی

خدا یا از ان گنج یابم نشان	آنم گشته آثار او از جهان	کنم باد و سستی از ان گنج بار
بعاظم و حبیب و شهادت	زرد و کوبم ان فوزنده گنج	کنم و قف پیران دنیا رنج
بزرین کلید می توانم شکست	طلسمی که بر گنج پر چیز بست	کنم چنان دامن اهل فن
که از دولت دیده دانان	الا بخت نظم از گران خواب خیر	که چون خاک و ملی هست لجنه
سوی گنج آباد و ملی شتاب	که گنجه است چو ان کان گوهر خراب	که بجای کجا معجزه عیسو

حرفی است که گوید و ز فرموده بیانش بالاف سنجی نوای قمری جوابی است و پذیرد خرد کاری طراح خامه اش مایل و من
 هزار سخن را از پرده یک نقطه جلوه تواند داد و دوستی و صله دست گاهش تنگی طرف جاب را بکشد و جبهه هزار محیط
 مقابل تواند نمود و قنای رباعین بهار با سبیل سمانی زبان تلش بر طبع ارباب نظر خورده و طراوت او را قیاس
 با تازگی عبارت نامدش از غم شبنم عرق کرده گنجینه نمیشد چون لوح تقدیر مخزن جوهر اسرار و خامه اندیشه
 اش چون او امر قضا تصدی ظهور آثار هم کثرت را از رفیق محبتش گم می نگاهد چهره کشاد هم و حدت ملز اثر
 تحریرش جامه ساز تعلیق است

بر خامه جم غلغله کنش	بام در کبر بازنیش	جایش که بخت کام داده	رفت سپهر دام داده
بر بارگش ز مهر پر نور	سده و یک نگاره از دور	بر گره سحر و دولت او	بیند فلک به خمش او
بر فرق مراتب کاش	گردنه سپهر از جلالش	عقلی که چراغ دل خورده	دین علوت آب گل خورده
ماید برت غبارش از راه	ناگشت چراغ بهفت چراغ	خورشید کفره بلندیش	بارست نشان از بندیش
سر سوده بر استخوان او	تا شد فلک آشیانه او	رفت که بفرق چرخ ز کام	جست از در بارگاه او کام
علیش که بهاد و سخن را	کل کرده بهار صد جین را	آید به نواز خامه او	چون پرده کسان نامه او
کوک از نقشش چو آب گیل	هر حرف به پرده ای صول	بپرده بزرگ چشمش افتاد	گلدسته صد جین باوراق

سپهر کال را و ج و محیط انفصال را موع که کعبه آرای غایم بلند حلقه بجای بهار ج از چند طراز مسند لغاخر جواد الدواد سید
 احمد خلیلی بهادر که امر در چهار باش منصب منصفی این مواد بکار از وجودش بر سر سیر سلیمان نازش دارد و مانع اندیشه
 مینماید و فکر اندوه را بپوشش می آرد اگر که در منصب بزرگ اینده انصاف نباشد و رنگ آئین می اعتداف نقش به
 اعتبار می نرشد راه این تحقیق تواند شکافت و لیسر غایب منزل تواند یافت که سایه پرور و گمان گلشن قدس
 نامه تر و دجاده خیال نو کرده اند جای نفس راست کردن به ازین سه منزل آسایش یکت بناورده اند قدرت
 و هم در ایجاد طبعش دامنه تر از سی یابوسج جرات تصور و سرانگشتش را راست از بای مجید پس نهرین
 را با شکفتگی عبارتش برگ برگ می دست از شبنم در زیر دمان سر و در باران گنجی معانیش بر دانه فکری
 است افروخته دامن زمین با سیرت طره کسبنا بر آتش شنگ سلور شیشه چون سبزه در چشما و دامن منبره از
 باو نرست بر توش چون موی آب در انطباق رشته غلغله اش از طراوت الفاظ رنگ آبروی است طوفان
 خیزد از تپه بر نشنم ز بر تو معنی ناایش برقی است آتش انگیزه قنای او آتش از سیاحت مضامین آید

جیسا ہمت خان فن نغمہ میں اپنا مثل نہ رکھتا تھا یہ صاحب کمال ہیں نوازی میں اپنا نظیر نہ رکھتا تھا ہمت خان کو ساتھ دوسری اور چوبیسویں حضرت موصوف مرحوم کے روبرو ہی محبت میں نوازی سے کوشش شوق کو ممنون اور سامعہ تنہا کو مرہون کرتا تھا چند سال گزری کہ عالم نانی و عالم باقی کو ہی ہوا

میر ناصر احمد

والد انکے سادات عظام سے تھے اور اتفاق زمانہ سے ہمت خان مرحوم موصوف کی دختر باختر سے منسوب ہوئے چونکہ اس صاحب کمال نے اپنے نام سے مرحوم کی صحبت میں رشد و بلوغ ہم پہنچایا اور اسکی فیض تربیت سے فن موسیقی میں یکتا سے عمدہ ہو گیا وہ مغفور فن نغمہ سرائی میں مشہور روزگار تھا یہ یکتا سے زمانہ نغمہ سرائی اور بین نوازی و دونوں میں معروف روزگار تھا اور ان دونوں کاموں کو ایسا کیا کہ کوشش اہل روزگار نے کم تر انداز سے سابقین کو فراموش کیا اور کلاس دہر کو یہ اعتقاد ہے کہ جیسا ان چیزوں کو انہوں نے بتا اساتذہ سلف کو مجال نہ تھی کہ اسکے عشر عشر پر بھی قادر ہو سکتے اپنے نانا کی وفات کے بعد بدستور قدیم حضرت خواجہ محمد فیض صاحب مرحوم کے سامنے یہ بھی نغمہ سرائی اور بین نوازی اور مینج و نونا ریختن میں کرتے رہے اور بعد انکی وفات کے حضرت سراسر انادت حالتین شاہ محمد فیض غفر اللہ شرف خاں یا دیگر سلف مولانا دبا الفضل اولانا مولوی یوسف کے سامنے ہوا کئی سجادہ نشینی خاندان موصوف علی اس امر کے واسطے الیقین وہ ہی مجلس اس کامل کو وجود فرماتے ہوئی رہی اب گردش آسیا سے کردون سے تبصر یہ تلاش رزق نواح صوبہ اودہ کی جانب روانہ ہو گئے

بہادر خان ستانوزن

فخ ستار نوازی میں یگانہ روزگار اسکے صدائے درود پر رقص بر کا عالم ہم پہنچا تھے یہ فقرہ کہ مرغ از غیر ان رتبہ از جبران باز در دلاسی ہا پر کامل کی وفات پر صادق آتا تھا پانچویں بر کا عصر ہوا کہ عالم باقی کی طرف سفر اشرہ ہوتا تھا

حسین ملین ستانوزن

یہ صاحب کمال اشرف اولاد میان تان سید ہے جد سے تار اسکی ستار کی الحان داودی سے خبر دیتی ہے چہ راگ اور حبشیں راگنی اسکے تار ساز کے بال باندے غلام و کثیر ترین نواب فیض محمد خان دہلی جو ہرنے کمال قدروانی سے اپنی ملازمت میں نہ رکھتا تھا اور بعد اسکی وفات کے نواب فیض ملین مرحوم نے نہ بذریعہ وراثت وانی اہل ریاست کا ہوا بدستور قدر شماسی اس زبکہ گلای عصر کی کرتا رہا اب جو وہ ریاست عبد الرحیم خان سید نواز علی گرام ملک مشتق ہوئی یہ رئیس ہیں اس صاحب کمال کی قدروانی میں کوئی دقیقہ فرو گذارشت تہین کرتا ذات ملین میر

فن تصویر میں نہایت کامل اور اقران و اقبال سے اس کام میں گوئے سبقت لیکے قرہ چشم ہو اگر انکا موقوفہ بنے
جاسے اور بیاض گردن پری اگر انکا صفحہ ہو تو زیبا ہے کل نقشہ اس کتاب کے فیض علیجان موصوف اور لکی
استغانت سے مرتب ہوئے ہیں کام ان نقشوں کا نمونہ انکی صنعت کا ہو

محمد عالم

اوسا و فن ہر اور اس امر کو قافیہ سو آگاہ ختم قدیم کی تصویر جیسی اس سرگردہ اہل کمال کی قلم کی پہنچ سکتی ہو اور کی مجال ہر

ارباب موسیقی

ہمت خان

بار بار احکامات گرد و کین اور نیک اسکا تلمیذ کترین یہ زبہ کلا سے روزگار اس صنعت میں اپنے عہد میں کس
لمنی الملکی مارتا تھا سب ارباب نغمہ اسکے نام سے اپنا کان پکڑتے تھے دھڑپد کے گانین اس کا نظیر نہ تھا اگر تانین
زندہ ہوتا زانو سے شاگردی نہ کرتا اور اگر بر جو باد ایتد حیات میں ہوتا خط غلامی لکھ دیتا ہر خد اطران عالم سے
روسا و فی الاقتدار اور راجہ ماسے عالی تبار نہایت آرزو سے بطبع زر خط لکھ کر مناکرتے تھے کہ یہ جیسا
کمال قصد اودن کی ملازمت کا کرے باستغانت استغناے خدا داد جو ارباب کمال کے لوازم ذاتیہ سے
تمام عمر اودن کی طرف موقوفہ نکلیا اور دمی سے قدم باہر نہ رکھا جو نغمہ سرا کہ محاکم دور دست سے مدعی اس فن کا ہو کر
دار و شاہیمان اباد ہوا اسکی ایک تان کے سنتے ہی تان کی خبر ہی نہ سڑکی اور اس کے قدم کی خاک کو اپنی
انگلی کا کل الجواہر نیا حضرت بابرکت شاہ محمد نصیر صاحب مرحوم سجادہ نشین خلافت حضرت خواجہ میر درد علیہ
الرحمہ کے سامنے بنابر رسم سترہ کے دوسری اور چوبیسویں ہر مینے کو مجلس نغمہ گرم کیا کرتا تھا اور درو دیار
اسکی الحان و اودمی سے مست ہو جاتے تھے اور از لبکہ درو باطن اور لذت فقر کی چاشنی اس مستغنی الاوصاف
کے گلوئی حال میں پہنچی ہوئی تھی اوس نغمہ کو ایک اور ہی کیفیت بہم پہنچی تھی اور یہ کلام مولوی عالم گیت
بشنواری چون حکایت میکندہ و از جدائی ناشکایت میکندہ کہ نہایت تان نامر ابریدہ اندہ از غیر مرد
وزن نالیدہ اندہ اسی ماہر کامل کے نامی گلو کی شانین صادق آتا متواضعہ چند سال کا ہوتا ہے کہ اس
عالم مختصری ہوا قطع نام کیا اور نرم جنت میں خزان ہوا

راگ رس خان

فن بین نوازی میں پکتا سے روزگار اور یگانہ شہر دیار اوسکی بین کا ہر تار شیرازہ کتاب معرفت تھا

کمال بھی منحور روزگار پر ہم پہنچے ان اجداد علی کل شیء قدیرت دراز ہوئی کہ اس جہان فانی سے رہی ہو

بذات شکر ناستہ

خدا شکتہ میں شاگرد رشید تھے مولوی صاحب مروج کے اور بعد ان حضرت کے ان سے بہتر شہرہ آفاق
میں کوئی نہیں ہوا اور ناب ہے چھ سات برس کا عرصہ ہوا کہ جہان فانی سے راہی ہوئے۔ ۴۰

بدرالدین علی خان مہرکن

خطہ تحقیق لغوی میں شاگرد ہیں میرزا محمد علی اور مہرکن کو فخرین نام ہندوستان میں اس سرکردہ علی گاہ کاغذ شریف سرکاری قلمت کی
علی القیوم نواب گورنر جنرل آباد کی اسی کاغذ روزگار کو تھوڑے عرصہ کے بعد لکھی جو دواؤں کو لکھی ہو کر کھانا ہر طرف کی بجائی ہو رہا ہے اور کھانا

معصومان

علامہ علی خان

معصوم بے مثل و مانند و پیکر آسمانی شب و وزیر نیکینی از رنگ مانی انکے نقش مراد کے مقابل مجلی اور کتب
کار نامہ ہزاروں کی سیاہ قلم کے سامنے شغلی نقاشی بہار تھے مہر خیز تصویر چین کی علی شقائق اور سفید
تہن ترین سے بنائی انکے گرد و نقش و نگار کے آگے رونق پائی ایسا قادر اس فن میں معصوم روزگار
نہیں پیدا ہوا کہ وہ رنگس کی تصویر بنانا اور زبان سوسن کا نقش گویا جاسکتا ہے خیر او کی چین تصویر کا
بویا اور مردم چشم انکے مرقع ترین ہمشناوید و مور کے پردہ پر کرہ عالم کی تصویر اس طرح بنائی کہ جہان
رصد نگار دست افراک اور اصل کا کلب کا متعبد علی ادین شادہ کر کے تہن اور نقطہ موجود ہر نقشہ کون فنا
کا ایسا کھینچا ہے کہ فکر حکیم استعمال اجسام اور مکون موالید اور حصول ترکیب اور تغیر حصول کو کا ایسا دس سے
دریافت کر سکتا ہے گل کی نرمی اور غار کی درشتی اکی تصویر سے مشورہ حیوان کی حرکت اور نباتات کا لونا کو نقش

فیض علی خان

کھین برادر حقیقی ہیں غلام علی خان موصوف کے مانی انکا قلم بند و صدف دار اور جہان فانی طرہ کلچر پر نگارشی اکی تصویر
کی جزم افزہ روزگار انکے نقشہ کی عالم سوز از سیکہ مزاج صلاح و تقویٰ کی طرف بہت مائل ہے جاندار کی تصویر
سے تا کب ہو کر نقطہ نقشہ کائنات پر قناعت کی سجان اللہ اس کام کو اس طرح سے سر انجام دیا اور اس پر کھڑا
بالغرام ہو جائیگا کہ بیان اس کا اعطایہ تحریر سے باہر ہے

مرزا شاہ رخ بیگ

میرزا عبدالقدیر بیگ

شاگرد بین سید محمد امیر صاحب مدوح کے انکے رتبہ کو مستقیم نویسی میں بعد انعام صاحب کے کوئی نہیں سوچ سکتا سوائے اسکے اہلیت اور سعادت مندی جو انکے فرائض میں ہے قلم و زبان کی طاقت نہیں کہ اسکا بیان کر سکے

امام الدین احمد خان

فرزند ارجمند نواب و پیر الدولہ خواجہ زین العابدین خان بہادر مصلح جنگ اور مستقیم نویسی میں شاگرد ہیں خود عبدالرسول قندھاری سلمہ اللہ تعالیٰ اور سید محمد امیر صاحب موصوف کے ہاتھ انکایا قابل ہے کہ توڑی سی محنت اور زمانہ قلیل میں اپنے اقرا انشاں کو قصباتی لیکے

محمد جان صاحب مرحوم معذور

شاگرد میر کلن خوشنویس بے بدل اور خوش قلم بے نظیر تھے جب تک یہ قید جات میں تھے انکے سامنے کسی خوشنویس کو یار لے دم فردن نہ تھامو پندرہ بیس برس کا ہو تا کہ روح پر فتوح کو عالم نافی سر کیا اللہم غفر فی دہ

آخوند عبدالرسول قندھاری سلمہ اللہ تعالیٰ

یہ زیدہ اہل کمال متوطن ہیں قندھار کے اور عرصہ چند سال سے بود و باش شہر شاہجہان آباد کی اختیار کی ہے اور اس خاک پاک سے ایسی تبتگی ہم پہونچائی کہ گویا زمین کے ساکن تھے اور جب ملک کو ایک قلم دل سے بھلا دیا خط مستقیم سے شفیق ترین

حافظ کلہو خان صاحب معذور

خط نسخ میں استاد و یگانہ اور شہور زمانہ اس خط کو شان یا قوت پر لکھتے تھے بلکہ یا قوت کو انکے سامنے یا قوت ہر دار کی مانند کچھ قدر نہ رہی تھی عرصہ چند سال سے عالم باقی کی طرف حرام کیا انانہ و انانہ راجعون

میر امام الدین سلمہ اللہ تعالیٰ

خط نسخ میں استاد بین سلطان عہد حضرت ظل العرش اراج الدین محمد بہادر شاہ کو اور خط نسخ کو قاضی کی شان پر لکھتے ہیں اور با اتفاق زبان غلاتی پر ہے کہ اس شان پر ان سے بہتر کیا اس سے انیس بیس بھی لکھتا تھا

مولوی حیات علی صاحب معذور

خط شکستہ میں وہ کمال ہم پہونچا ہوا تھا کہ انکے ہر حرف کے خم و پیچ سے زلفت خوبان شکستگی دام کرتی تھی اور خط مستقیم میں ایک شان نئی اختر اے کی تھی اور طرفہ یہ ہے کہ اس شان کی صداکتا بین مختصر اور مطول دونکی قلم اعجاز رقم سے لکھی ہوئی ہیں کہ ہر حرف اور کتابوں کا ایک قطعہ شمار میں آتا ہے قدرت خدا کی ہے کہ ایسے فرد

حافظ عبدالرحمن خان احسان

سخن سنج دقیقہ گزین معنی رس خرد و بین کا نہ جہان فریادان حافظ عبدالرحمان خان احسان استعداد و کتابی نہایت اور تحقیق معطلات نہایت ریختہ گوئی کو کمال اور زبان اردو کو نہایت جمال بخشا ساٹھ ستر برس کی مشق سخن اہل کسرتی ہے کہ کیا اسکا اصناف سخن میں ہم پر پورا ہو گا صنعت تبخیر و شائق بیشتر کلام بلاغت نظام میں متولی اور حق یہ ہے کہ ان معنوں کو اپنے سخن میں اچھی طرح سے نبھایا ہے قلمی معنی بدین بیشتر سلاطین اہلین کے شاگرد ہیں باوجود صنعت پیری کے سخن میں ہنوز شوخی جوانی کی موجود ہے جو چند شعرا سے لطیف یادگار لکھ جاتے ہیں

استحکار ریختہ

دو دن سو میں جدا ہوں اور کس کو چھوڑا کب کا کام ہمیشہ بنائیں رہتا ہے میں تو اوس نوجوان پر غش ہوں بہید کتا ہے کسو سے کوئی دناؤں کا میرے آسمانی بس نیند آئی تو اب	ایک سو طرح کا صد ماس در میان کجاست لگتی ہی جتنی لگے تو بھول گئے ہم سے عالم تری جوانی کا ہو وہ مرید تلبی بائی عاشقان ہم اپنی چشم پوشی دیکھتا ہا نامح کو موندہ کو آن کے کوئی نہ گیا	کسان دو گریہ و نہاد وہ جان بلیٹا و گرنہ یاد یقین نکاہت کا بین کیا سخت نادانی کی احسان کہا عاشق ہوں پانی پہ ٹھہری کیونکہ نہ بستر حجاب کا بار و سہون کو میرے گریبان کی ٹکڑی
--	--	---

خوشنویسان

جناب سید محمد امیر سلمہ اشید لکھائے

سید جناب سادات کبار میں خط نہایت کلاس مزین زمان میں انکی قلم کی صدی صریح مثل مورثانی کے دوبارہ زندہ کیا ہوا نسخہ صرف لکھائے اور اوصاف جیدہ کو ذکر میں سراپا دہان اور سادات الفاظ کی انکی محامد حمید کے بیان میں سراسر زبان انکی خوشنویسی کو دور میں سیر عباد کی خوش قلمی پر اعتماد نہیں رہا اور انکی صافنی کے زمانہ میں انی غار شید بندہ ہو گیا باوجود کہ دور میں چند اور بکیتی میں کوئی انکا فیض نہیں جیسے زائد انکا لیا سب کو کہ قلم کو ایک آن میں ہزار حرف لکھتا اور پھر اس خط کی کسانتہ کو لکھتا

جناب آغا صاحب

یہ صاحب کمال شاگرد رشید ہیں سید امیر صاحب موصوف کو اور اس ضمن میں لکھا انکے ہم پر پورا کیا اور سدا کو انکو کمال پیکار کی ہے اور اس فن کی تکمیل کو سبب جو اساتذہ مہلف و ممتاز ہیں علاوہ اس کمال کو فن کی میں ہی اتنے ان روزگار کو ہی سہیت لکھتے ہیں اور اہلیت اور صلاحیت ایسی ہے کہ کیا کیا نہیں اور وہ اعتقاد کا پورا استاد کو حقین کہتی ہیں تمامہ زبان کی جمال میں لکھتے

اگر چیل کو بھی آیا تو ہم جانیں کہ اب آیا
 بات تو لکھا پڑا تھا یار کے شمشیر کا
 پر صفت سے با توں میں قلم اور دستگیر
 گھڑی ہوا نکلی آنکلی بیان کھل جا ہوا
 بد گمان وہم کی دھار و بین لہجہ انکے پار
 مرگے پھر بھی تعافلی ہو نا آئے میں
 کیا جانو گیا لکھ دیا دوسری اضمحلال میں
 مان نامل دم ناوک فکر فی خوب بین
 پروان رقیب ہو تو تہنہ سے کم نہیں
 عبت تم اپنا رکاوٹ سے منہ باو ہو
 در نہ ہے زہر تو ہر طرح گوارا ہو
 رخصت زندان خون بخیر و کھرا ہو
 موت پرتی ہے اجل کو بیان ملک دیو
 قطرہ قطرہ آنسو جسکے طوفان طوفان ہو
 سو بھی اگر تاسر مرگان جیسا سو بھی ہو
 وہ اپنی سیمینہ میں ہے آہ آتشین و دوق
 جلی تھی پر جی کسی پر کسی کی آن لگی
 لئے ہیں لوگ موت تو سب جی جا
 اس کے میں ضبط ہنسی دیکھو میں پانچ
 بوش گر یہ کام سے تم کو نہ ہو جا
 دہن کاؤ لکرا بیان ہری غائب ہو کر جا
 بیان تک نہ تو ان میں گزرا ہیں گزرا

تامل کیو ذوق تپیدن دیکھتے کیا ہو
 زخم پر شمت سے میرے کارگر اچھا ہوا
 دل تو لگتے ہی لگیگا حوریان عدن سے
 ای جان برب اندہ تیری ہو کیا صلاح
 سینن تیر کو پہنچی پڑے سر کو چمکتی ہیں
 بیو فلپو جیسے ہے کیا دیر ہے لہجہ زمین
 وہ خار ہے پر مری کو سوت آئی دیکھنا
 امین جھپٹی مری تیر دن کی جھپٹی خوب
 دیکھا دم نزع دل آرام کو
 وہ لب برائے ہنسی دیکھو سکر تے ہو
 تو جان ہے ہماری اور جان ہو تو سب
 خروہ خار دشت پھر تلوار کھلا ہے
 وہ نہ آئی رات بکو خد سو بخت ختم کے
 پارہ پارہ دل ہو حسین تو وہ تو وہ حسرت
 زخمی میں ہوا ہون تری وز دیدہ نظر
 کہ برق دیکھو توفی انار و استقر ہو جا
 الفت کا نشان جب کوئی حجابی ہو
 پر تیری پاس اوسو بھی کوئی گھامی ہو
 زخم دل پر کیوں مری مرہم کا استخوان
 چادر آب روان موندہ پر مری دواں ہو
 فلک کیا فتنہ ساز می بین ہو چشم نہا
 اوٹھائی نور لاشہ کو ہمارے دست گلان
 دم شمشیر نامل پر بھی خون چاہی خیم میرا

کہ ایک ذبح کر نیکا نہیں قاتل کو سب آیا
 لکھ دیا اس خط میں کہ ستم اور نہ نہیں سکتا
 باغ ہستی سے جلا ہون کی پیران چھو کر
 جھپٹ کیا پاتی ہو جو دیکھو ہو تو انکی پاس
 نہ دل چھوڑے ہوا دسکو اور نہ ہم دل چھوڑے
 خط پڑھو اور بھی وہ ہوا بیچ و تاب میں
 جب کہ اذن عام میری آفرین ہو کو تو
 اوس عورتش کا کھر بخت سو سو آ
 عید ہوئی ذوق دانی شام کو
 کھا فی پینے کی قسم کھائی ہے تہہ ہن
 ایمان کی کید ہے ایمان ہو تو سب کو
 کون وقت احوال کو گزرا دلو کو گزرا ہو
 بچ گیا آخر گزرا زخم کھاتے ہوئے
 قسمت پر گشتہ دیکھو ایک لکھ کی تھی اطر
 جانیکا بین چور مری زخم جگر سے
 نگہ کا دار تعادل پر پھر کنی جان لگی
 یہ درد سرا لیا ہے کہ نہ جی تو جا
 نوکر کو جاک جگر سنی کا سن سن ایسے
 مشک اگر منہ کا ہے تو کیا لوگ بھالے
 زبان پیدا کردن جون آسیاب زندان
 اگر تمنا یہ بھی شک سر لہو دوسکی مرگان ہو
 صراط عشق پر باز بسکے تو ثابت قدم میرا

ہر عالم اور کے خط بننے و کیا ہے	کہ جو دیکھ کے عالم نے زہر کیا ہے	شوق نظارہ تیرا کچھ کے لایا تھا
کہ جو تیری کس پادشہ سلاسل بھار کا	دیکھ تیری جواد نکا کرے کیا ٹھنڈے ہاتھ	سلی ایسا تو تیرا پردہ کھل بھاری
و لایا مول بھلا زلف چلیا تھر سے	تیری کچھ کانٹہ گزین ہو تو سودا ٹھیک	جنت لب یہ قیامت کی کو بجی اور شرم
آج ایک بات میں تیرا شک سچا ٹھیک	دل یہ کہتا ہے کہست یاد تیرا دلواؤ	چھینکنا کرے پھر آب خزاں دیکھ دیکھ

دور پردہ آنکھ سے رقی ہر رات سے | انا رنگہ کو رشتہ ہے جاگ نجات سے

شیخ ابراہیم ذوق الخاں طلب بہ خاقانی مہند

شاہ کشور مخدومی مالک رناب ملکات اسنی پروری والی تندر تکمیل و اکمال و سرس اسان نعل انضال جامع ذائق و جامع شکلات سخن تادار اصطلاح زبکہ کلا سے انام مزج تار ب ارباب شوق شیخ محمد ابراہیم ذوق احمد اوستادی سلطان عصر محمد الدین بہادر شاہ سے ممتاز اور پرشکاد سلطنت سے خطاب خاقانی سند سے سرفراز ہیں شوق مخدومی اسن رچہ کو بیہوشی ہے کہ کوئی بات اس صاحب سخن کی غالب ہے کہ یہ ایزد زن سے معرا نونگی پر گو اور جو شک و غول ایسی ہی اور قصائد و بیانیہ ہی غزل گوئی میں سعدی و حافظ و قصیدہ بین الموزی و خاقانی مثنوی میں نظامی گو اگر اس سخن گو کی شکر دی سے نوبہ تو کچھ عجب مین شمار لک اشعار گو ہر شمار کا بیخ عالم الغیب کے اور کوئی انین کر سکا و قیقہ سخاں روزگار بنایا اسکے مین کہ جبکہ کلام وحی نظام نغمہ مقدمات اور شرف متاخرین مین جو اس کی ذات تا کف ابرکات بنی نوع مین کس قدر فضل و شرف رکھتی ہوگی اس قدر جامعیت کہ فصاحت عبارت اور دانات ترکیب اور تازگی طرز اور مدت معنی اور عزت تشبہ اور حسن استعارہ اور خوش اسلوبی کنایہ اور لطف تلحیح اور پاکی الفاظ اور تندر نکات اور لب تانیہ اور شہت روایت نظم و نثر کلام اور حسن آغاز و انجام ایک جاسے مین مجمع مین مقدمات سے متاخرین تک کسی اور فرد بشر کو حاصل نہیں ہوئی اگرچہ اصناف سخن خصوصاً غزلیات اور قصائد سے دفتر و دفتر ہے اور ہر شعر نقطہ انتخاب سے مین لیکن اس مختصر کا و معلہ اب نہیں لانا کہ انکو درج اوراق کو کر اور باب شوق دال نعل کی خدمت مین گذرانوں اسرا ہے شہت و نمونہ از سر مین چند شعر مین نظر شاہقان کال کے کرتا ہوں :

اشعار ریختہ

ام مین در سایہ تیری کہ جو کی دیوا و تھا	کام جنت مین ہو کیا ہے گنہ کار و تھا	کچھ ہر شب بچہ کی ہو فو لگی چون روز و شہر
مجھ سے بیکردن کے بدلہ آسمان لینے گا	مذکور تر سے بزم مین کسان مین آتا	پر ذکر ہمارا نہیں آتا مین آتا
کسی سے بچہ نائل سے یہ گلو میرا	کمی جو مجھے کوے تو پیے کو میرا	لبوں پر جان بخت ہو منتظر وہ شہر آتا

مشاعر فیضیہ

یگانہ سخن سبحان روزگار فرید عصر و جد قرون داد و دار پاک بناد و دعائی تمیز میان شاہ فیضیہ حمد اللہ علیہ شعر احو قدیم
 شاعر جہان آباد سے تھے شعر ریختہ کو بطرز صائب مدعا نشان اکثر فرماتے تھے شکل زمینوں کی طرف جمین سخن طرازین کو قدم رکھنا
 دشوار ہو تا بیشتر توجہ کرتے اور حق یہ ہے کہ اون زمینوں بن سیم غزل فیضیہ بقصد بل و غزل نہ کر کرتے اور اکثر ابیات سخن بہت
 انزل ہوتی یا جو واسکے کہ علم شعر سے بہرہ کم تھا لیکن جن زمینوں بن وہ قدم رکھتے اور او کو بزور طبع خدا داد و سحر انجام دیتے
 درجیان کمال کو مجال ہوتی کہ او میں جرات کریں اکثر ریختہ گوین شاہ جہان آباد نے کہ اپنے زمین کو س لکھی کو بلند اور ہر
 بن او اہل حالین و دین سے تمذ کیا تھا گو بعد مدت شقی کمال کو چوچا کر کبھی باختر اور کبھی نذر شینغ پرستند ہوئے اشعار آبدار
 اس پیشہ و سخنوران روزگار کے دولا کہ سے زیادہ ہیں اور یہ بی بسالغہ و اغراق ہے صد آ آدمی جو کہ نہ جانتے تھے
 اور تقریب مشاعر صرف او نہیں سے غزل کو لیتے تھے ہر ایک دیوان اپنے نام کا مرتب رکھتا جو اپنی زندگی
 میں ترتیب دیوان کی طرف توجہ لگی اور کئی وفات کے بعد معراج سنگ نامی ایک شخص نے کہ او کا شاگرد ہے حقد راتہ کا
 جمع کر کر ایک دیوان ترتیب دیا ہے اس پر پچاس ساٹھ جبرو سے کم نہیں دو بار لکھنؤ میں تصنیف لیکے اور سامنہ مرزا قلی
 مصطفیٰ اور انشا اللہ خان کے ساتھ بساط مشاعرہ آراستہ کیا تین بار حیدر آباد کو گئے اور وہاں کے رئیس نے نہایت قدر دانی سے
 ہر بار ہزار روپیہ کا سلوک کیا خصوصاً راجہ چند لال نے کہ اوس سرکار کا مختار کل اور مرد سخن فہم اور قدر شناس بل کمال تھا
 اس بزرگ کو مالا مال کر دیا تیسری بار چونکہ خیر نو کا دہین کی خاک سے تھا شاہ جہان آباد کو آالفیب ہوا اور اسی سرزمین میں
 وفات پا کر مدفون ہوئے اونکے انتقال کو آٹھ سات برس کا عرصہ ہوتا ہے ہر چند اسقدر ذخیرہ میں سے قدری کا لکھنا چاہتا
 نازیبا ہے لیکن احتراز اعلیٰ لفظیاب نہیں چند اشعار پر کفایت کی جاتی ہے

اشعار ریختہ

<p>پشت لب پر ہے تیرے خطر یحیٰں لیا فرادیرہ دشمن ہے تیری جان کا لوہا لان و تیر منظر ربط تھا مجھے اوس سے لوح حق کی یہ دنیا مٹی ناب ہیں بند بخود اوس رخ زوشج جہان آباد اس دوستی کو انبی بالا و طاق رکھو</p>	<p>مونہ تو دیکھو کچھ باقوت رقم خان یا قیامت آپ کا قداوس کے دلپذیر ہوا جب اوسنی آپ کو کھینچا دیں گے تیرے گرو قدم نہ کہ ہرے چشم پر آپ کو گھر میں کھٹا میں چاندیہ سو بار جہان آباد دیکھو دلیں کیوں جگہ اس آہ بی تاثیر کو</p>	<p>خلی شی دم تیشہ زنی سنگ سوا آفرین چھڑی لے سر چین منو فقیر ہوا خود بخود طاق سے شیشہ جو گرا احو ساقی بھری فوج کا طوفان جاب کے گھر میں سب سے لاڈلہ بروم سے نفاق رکھو جمین ہیکان بھی نور کھٹا ہو کیا اتق</p>
---	--	---

اور فرزند سب ان افسانہ پر تہذیب کے امتحان بلاتے تھے اور وہ بد نظام اور بد خلق مہمنون خلف ملک اشعر امیر قزوین بنیشت
پیشہ گاہ خلافت و بارگاہ سلطنت دار اسے ہندو سے غما غلبہ بنیشت اور اشعر بنیشت ایک طرز تازہ کو ایجاد اور آیات
بند کو معانی اور جہند سے آباد کی امتانت کلام اور معانی عبارت اور تازگی معنوں اور غما غلبہ تشبیہ اور نوی امتانت
جیسے اس سر کردہ اہل کلاں کے سخن میں موجود ہے کسی اہل فن کے سخن میں تصور بھی ہے اتنی ریختہ کو فارسی اور اردو کو
دری کردہ ان کے قصیدہ کے سامنے قصائد قدما کو رتبہ ہے اور ان کی غزل کے آگے غزلیات قدما غزل کو مرتبہ ہے
اور ان کے سخن کا گوہر ابدار اور ہر لفظ اور نکتہ کلام کو نویشتا ہوا طریقہ لہذا ان کی درباری ذخیرہ اور خاصہ معنی طراز
ابہر گوہر بار مہم بہت فیض حقیقی سے مرتبہ اس نگار روزگار کا مستحق ہے اس سے کہ کلام ان کی تعریف میں کچھ لکھ یا زبان
ان کی توصیف میں کچھ کہے بلکہ خلف تشریح بدن اشعار کے باب میں جالیہ نویس اور نگہبانی حیران معنی کے ادھر
لمبیت ان کی خانوس غرضت میں برس کا ہوتا ہے کہ اس جہان ناپایدار سے رخت سفر کو باز نہ کھائی جنت ہوئے
کسی شاعر نے یہ دو شعر ان کی تاریخ وفات میں پائے تاریخ میر معنوں از جہان بگذشت و زود عالم و زندگی را
از مہمات او بود حکم مہمات و سر کوب فکر بردم گفت ناگہیر عقل و شاعری شیرین زبان ہند تاریخ وفات و ہمہ چیز شعر
ان سے بطریق یادگار لکھتا ہوں تاکہ معلوم ہو وفات عبارت اسی سے جو ان اشعار میں ہے اور فرماؤ ہم جو جوان کی یادگار

اشعار

<p>بر امانیت مرے دیکھنے سے کیا تو نے فہارای جنت ہر کس کو کیا نا تہہ میں جنش میں کے غما غلبہ دل گرفتہ نہیں سینہ میں ہانپا سے بیا بوسہ تو ہونے دین کیا کیا کچھ کہ دیکھ سبیل میں نہیں تارکفن کا معنوں قضا تو ہو گیا کیا قبروں غضب صورت ہوا ان آباد کیا کرتے بس خانہ زور آزمائی ہو چکی صلح کیسے بس مڑائی ہو چکی</p>	<p>تہیں حق نے ایسا بنا تو دیکھا فران نازش میرے دیکھ کر کہا ورنہ بہانہ کو سر اہل فرسائی تھا میں ملک کیا کیا نہ مجھ کو تھی ہر جہت میں بہانہ گنہ سے بھی زیادہ ہو تو میر کا بدگانی سے ڈر اور نہ لیا تیرا جو نام سودہ بھی نذر کامش تو شیش چکیا یوں تو ہی وہ فرشتہ ہو لیکن دہر دن سے مانتا پائی ہو چکی تفاوت قامت یا را و قیامت میں چکیا</p>	<p>اور ہی شور و شر گرد ہر وہاں کی جنش میں گردن چسکی خون ہے اس گہناہ کا غون کی گریہی بالیدگی ہو تو آخر رات رکھ کر روبرو صفحہ تری تصویر کا بتیابی دل تیری شبید و کی کسان جا دیکھنا بوسہ کی خاطر میں لہجہ طراستا نہیں تھی دکھا فی صورت زریست ہے ذرا آدمی کشی کا شوق رات تو تری حسرت میں دین بست وہی آفتہ کی لیکن بہانہ ذرا سا نہیں لگاؤ</p>
---	--	--

خبر محمد مومن بنان مومن سے کہی ہے ہر میت اونکی مصروفون رنگین سے دکان گل فروش مصرع اور کھانا کی کیفیت سے
 بنیادے بادہ سر جو شس لطف سخن سے خط خوبان نجل اور خوبی سطور سے سنبل خبت منفعل یہی چند شعر اوں کے بطریق یادگار
 نذر احباب ہوتے ہیں

اشعار ریختہ

مہ نٹھا سارا جہان دشمنی بشت تو فرجہاں بچو نکلا جلا پیا پاخو ماتہ کو نہ دست ساربان بچو نکلا الدردی ہوز سینه کہ دمان حیرت میں ہرزخم یہ جو پہلے تھے لب آفرین کی گستاہ	جہان کو تو تو کیوں انوار آتش زبان بچو نکلا ہا کر فلک نادر آفرین کے ساتھ شملہ لب گداغض آتشین کے ساتھ زبان رسم احتلا سے انکار وغیر تھا	اثر لیلی کو کیا ہو جب تیری فریاد فرجہاں میر بشت کرتے ہیں ہم جو عین کے ساتھ ہم مر گئے اور اوسو بنانا کہ مر گئے یہاں جان ہی نکل گئی اپنی بندن کے ساتھ
---	---	--

طوفان نوح و گریہ کیر میں فرق ی
 یعنی کہ آسمان کو دیو باز میں کے ساتھ

شہادت تہا میں دراصل مجسم

معنی صفات معنی اسس محبوبہ شاہد کاتہ دانی لائلہ باز عرائس معانی صاحب طبع روشن و انکامہ نہایت نرا دین
 متخلص فیہ تر فائق سخن سے کلامی آگاہ اور فنون شتی میں صاحب دست گاہ لازم مخموری مثل بیان معنی بدیع عروض
 و قوافی سے ماہر اور خفایا می موز منتر تمامہ اس صاحب کمال کے ساسنے طائر زبان فارسی میں ہم نظم متین ہم
 و نشین انکے خامہ معنی طراز سے جلوہ گر ہے اگر نظم ہے مثل نظم جو اس کے مقبول طبائع اہل ہنر اور اکثر تر ہے مانند تر ترہ و
 منظور اہل نظر ہر مصرع انکار شک مصرع زلف خوبان اور ہر بیت غیرت بیت ابروی محبوبان رنگینی عبارت کی بلندی
 کلی سے بالاتر اور صفائی الفاظ صفائی گوہر سے والا تر یہ چند شعر اوں کے بلندی فکر اور رسائی طبع پر وال ہیں

اشعار فارسی

تو وہ شوخی و تبسم ہزار ناز کردن بیک آہ بیتواںم و در صبح باز کردن بہ خبتش نہ دارم خبری ز کفر و ایمان بجز از دعا و جانت ز سر نیاز کردن	من بجز و جانفشانی ز سر نیاز کردن جو خار ز در آرد چہ خوشی است سوی نہ خیال بت پرستی نہ سر نیاز کردن چہ دوا خیمہ جویم بکہ در و جوش گویم	شب تیرہ فراقست چہ غم ارباب نیاید بی جام بادہ دستی ہو س دراز کردن تو اگر کجور سوی ز جہان ان نیاید کہ میتوان علاجی غم جان گداز کردن
---	---	--

میر نظام الدین مرحوم متخلص مجنون

فرید عصر و حیدادان مصداق الشعراء تلامذہ الحرمین جلوہ طراز معانی بکر رنگ زد اسے آئینہ فکر تخلص و لائق انکار بلند

فتمتہ اور تھا ہے گردِ لبِ کاروانِ مین
اور سب کی ابتدا ہے جوانی را وہ
بچہ باریکی سے جان پر جس فکر
کھینچے ہن مگو ہوش نہیں انظر ستر
وہ ہی خط اور سننے بعد یاکین ہو
ای آہ آسمان میں عیشِ نر نہ گزرتا
نہ قرض دیتے ہو پوسہ مستعار
کہا اور سب سے خرابوں تو مومن
تینہ تو بھی دل لڑنے سو فرما
اب بوسہ کی کوشش ہفتہ وہ دین کی گھر
متمنا دوست ہمارا بھی سنیں ہاں تھا
کیکھو غل اسی خوشنویان صبح
راؤ دگر کل اور ہر باب کا
کیا حال متا رہے ہیں کجی تو تباہ
شب موم کو کیا سحر آہن نہا یاد
نسکایت کو ادسنے سنا بھی مین
ہوا گھر سے گھر سے کہ بیان عیش
خیر جو گداری سو گداری پر ہاں تھا
اور سب گل پشش ہن جہن مین

گلک جامے شاید انکھ کوئی دھمکتا
 مومن گویا اور رفتہ آخر زمان حسین
 کھولاجو دفتر گلہ اپنا زبان کس
 سارے گلہ تمام ہوئے ایک جے اپن
 پیہم سچو پیاسہ صتم پر دم و دام
 دھڑکا ہونین نزل بلا بیشتر سنو
 اگر غفلت سے باز آیا جفا کی
 کہا میں کیا کردن مرضی خدا کی
 بیکہ غار محبت میں ہوا کام اپنا
 کر کجی کام بیان نذرت و شتام اپنا
 دل زار کا ماجر کیا کہون
 یہ ہے وقت اونکے شکر خواب کا
 پیرے صبر آرام کی جان پر
 بوجہ کوئی شفیقہ ان نہیں
 مشاطہ کا قورسی صب بنا دین
 کہلا قیر سیراز نہان عبت
 جاتو ہزن اور شمع کی طاقت نہیں مگر
 خطہ و آتنا نامہ برسنے اور کھینچنے
 دشمن کین کیا ہوا انکھوں سے شفیقہ

ناصح ہی کوئے اور گرافسانجوان سبز
 تاثیر مبرمین نہ اثر اضطراب بین
 گذری شب صاں ستم کے حاشین
 دونو کا ایک حال ہے مید عابد کا
 مومن خدا کو بھول گئے اضطراب بین
 بیون پر جان تو ایسی بھی کجا سید
 عالمی کی بھی ظالم نے لو گیا کی
 شب حیران نے کہا قلعہ کیسوی راز
 پوچھتے ہیں ملک الموت جو ائی اٹھا
 سودا زده کہتے ہیں ہوا شیفہ اسو
 فساد ہے شور سیلاب کا
 محبت نہ ہرگز جفا کی گئی
 مری جان بے مبر و بے تاب کا
 تم لوگ بھی غضب ہو کہ دل پر یہ انتہا
 او ستم ہی کیا کہ کو بھی پرفتن بنا دیا
 نہ سمجھا کہنے مجھ کو کل نہ مباح
 رہا جہنم آب وہ بخور ناپار دیکھ کر
 کیا ہو سکے کسی سے علاج ناپا شیفہ
 او سکی گلہ بین آج نشان قدم نیر

نواب محمد اکبر خان بہادر علیہ السلام علیہ السلام علیہ السلام

[illegible]

سرقی تو نامہ آرا فی دین نام لایب + زود بر بال کو تر بند کتوب مرا

والسلام

اشعار فارسی

خندہ بہ خوش شیوہ است از چشم تمام مرغ بسمل شدہ را ہم سر پر داری است خواجہ را شوق نظر بازی دین می تمام صور را گرمی تنگامہ افغانم سوخت آغاز محبت است ای چشم یا تجلدم بر دبا بجان حور سیر آہ از تیغ و رشک و تندی او جان دشمن در خانہ بود از خانہ پیر از خدا خواری دشمن خواہم انگنجم بدل آشتی شعار ترع عمر کوتاہ دادہ اند مرا کہ پیش کعبہ ام از طوفان فغان عصمت طعنہ بقدریس لالک میزد امروز حکمر کار من ای کار ساز کن بندہ شوق الفقم پار مرا تر بہم توبہ بر لب رفت باران آمدہ	لذت دیگر بود ز خم ملک سود را دم جان پرور تو هر چه کہ دارد دینم کہ درین جمع حرفی قدر اندازی است بر طرہ پر شکن چہ نازے نہگام تراوش جگر نیست خانم بلب رسیدہ و چشم بر لبت آرزوے بریدہ ام کہ پیر اس یا فلک آدم نداند غیسر را داندار حسرت شد او چہ حظ مشتی کو مایہ بیداد کو گو شب غم بود در از چہ پاک مردم و مشککش آسان کردم تہنای قبولت ہمہ تقصیر شدم گر پائے نازنین تو رخبد میامیا میکشد و بختم جان ز پی شمار کو ای چشم چہ دیدی از نگاہش	کار بہت نہ باندا زہ طاقت باشد از ادب گر چہ نگویم کہ اعجازی است سخن آمد و آورد افادات دارد آخر زدم شکستہ تر نیست وانما الیگو نہ صنم را نگذار دمن دارم ز عمر رفتہ امید وفا هنوز تو خوش کس دل بدی من خوش کس از وزان یا حدیث مردم اداری غلطہ اگر پیش تو نام ز جویدم درم سرفروشم بر سر بازار عشق پایے آن صدم آخر چہ کبرہ ام رغم بر بازوی جانان کردم فردا حذر ز ناکہ محشر گداز کن از دور بر جانہ مومن نماز کن جوشی حسرت کار بر ماتنگ کرد بی وعدہ در انتظار چو سنے
---	---	--

اشعار ریختہ

خوب گوئی ہجو این ترستہ کی شب وصل کنایہ کرے غلم وہ بدنام تو گا گلہ خرن عبت شکوہ جان یجب	گوچین ہو دلگو سیجھے آرام نہو گا عشق کیون در پے جان شوق کیون یاس حرمان کو میری حاجت نہاں	منقوش دل خلق ہجو بر پیر کی خوبی دشمنی دکنی شیوہ اجاب بنین گذری این میری خاک پر غیر کی
--	---	---

گیرا و نشانی از کافرو و عجم و اگر گشت ساختن این خورشید از رخ زوید و بدل رفت دل چنان نعل در آتش گشت که تا
 و بهر هنگامه گریستن بلند آواز و مکر و مفره راه و رسم او بر باری تازه مکر و از پیگیری نه نشست و از غیبانی بر نخواست بجز آن شک
 میزدید میدانم و در مجلس عیاز و هم از اسون ابل زدن نخواست اما چه کنم چکیده بد دل است و تراویده بگر نهفتش نزدیکی
 از جناسات لاجرم غنا و دیر نامی کنم و لب به قلم اشتنا نکنم

رقعه دیگر

خورشید پایه حاجتشی اندیشه جهان بیان خورشید فلک خرامید تا نظری بر خوب و زشت کیتی تواند انگیزد از ذره تا مهر و از
 خاز تا اهل هم را سبب و زگر گشت نه گریستی به حضور بلکه بهیست را در لباس نظری جلوه گر ساختن از رنگی آتیه
 هر چند اگر بر عکس رفتنی هم به نیروی حدس خدا و دیر اندیشی و بیجا و حرام و بیقادی اما پاس زبان بندی کوته کا بیان
 و بجا آورد و فرمان حرم با نظری پایش فرمود و شکوه ورق و درختی نماد که بزم سبزه خرم مطرح صد نظر شد و در ته
 و بیانته خرمی بود که هر کیوانه خط هوای دیدنش بدل و در بین پیچید چون این خدایس این پایه دریافتی که در بوم
 بسکال بکشته شد از یازمین و آتشیزه بلبله اسپندار بود و چه برسی از شرف و بلبل که هر یک از آن بنگاه خنج و دلالی
 داشت و هر که ام نظر نری و دل آرا سه عوری بود و از فردوس فرو داده یابری نقاب از رخ برگرفته ولی از غیبت
 منافی که با دوستی هم از رخ و کلاسه که باعث هم به با باشد مشهود داشت گوهری باین تابانی و اختر ی باین خشنای
 منظور گشت خورشید پیش فرو نور شب تیره و شناس و از ماه کمر برین محیط در جنب جز و مد و طغیان ششم گمرا و از آن
 گویی اگر بر توی از فردوش در بادم شعله آذگلان و دو بوم بر دو بلبل اگر لعل از آن تجلی کسب کند آتش کار هم ملجوه آتش
 شناسد تا از این نافه ششمی مشکین نه باست اگر بهر بونستی خود را در چشم لیلی نوقل شمار و تا از آن شکرستان و دوی بجا
 تو نیست گوهر پر و زیستی شیرین را از آن حریف پذیرد لکه سخن چون نگاه بخود انگیزد دریافت پیش از آن که در زلزله
 سیدستان آگهی کشاده گردد و مبط این نور و نور و این تجلی و دوسبیه افتاد و لباس رفت و ترانه شادمانی بر کرد
 و زلزله نشاط بلند آواز و گردانید و از دوی در زرخش این فرخ شیه از خدا سه درخواست و پیش آورد و ضوابط
 و بوم آتیه ای تا هر خواسته آند روشنی پذیرفت که علاوه و علاوه معنوی مراسم صوری را و از افزایش مدارج
 اتحاد و دستگا به دیگر است لاجرم بکار شناسد گشت میدان که مراتب علوفت را سه مایه و ولایت حضرت
 معزوم با یگانه زلت خواهد بخشود و دل آزر و دوسبیه حریف است که نمی گله از و دوری سه و دوی فانی کند
 اما بسی بی نسبت است چنانکه محب و در قسمتی فدیم و امید دارد این مایه جرات را بر و از یکب خیره و بیست

سختش اگر ای داور محشر داری
 از سایه خود نیز خدر یکدم مشب
 با کفر و آستان ملک چرا چه کار
 لغی حکایتی دشندم درین بخت
 فرب لطف نهانی بخورده کجاست
 پس جان آند شاید دوسه نیز
 تو دست که یکبار ز منم بر دل شوم
 دیگر نه فی کل بسره خود بر خود
 سالها باز بکفاره ستم می در زد
 زانجمله یکسکه جمال باشد
 خوش اندم که ستم شکوه می نماند
 چشم آنم که گناه غلط انداز کنند
 سبقتی اگر اوست چه تا چه بیدم
 بکنند تو سلام از دل از او رسد
 بیا دلاعت قبول را بستم
 بر دزد و عده حیاران و بادینم
 فی سجودم را قبول دنی سلامم
 حصر فی سجا سب از خواب عدمم
 سخن به رابط گوئی حصر فی لیکن
 بیوفانی که تلافی بشکر خد کنی

مومنم مومنم از کبر و مسلمان دریا
 دشمن فغان مکرده و آسم اثر نداشت
 مومن بدین بهانه نشستن بر ایست
 خواهم شب وصال تو خندیدن آتقد
 ز بیم زانده شستم بر آستان گناخ
 بانا توانی که گفت از دست رفت بود
 آن دشمنه که صد بار ز دم بر جگر خود
 فزون ز زلف کشد خط سبزه تو در را
 دل من شاد اگر بکند در با نه داند
 شیوه ناز تو اغاث ز نیداشت روا
 تو بر خیزی ز ناز و حسرتی در آغوشم
 جامی رحم است بران مصل مسکن
 آسمان از پی آوردن محمل برود
 خاکم بسره که عاشق کار افتاده ام
 خلل کار و عا ناسه مستجاب انداز
 جواب طعنه حریان و طعنه ناکامی
 رایگان بود اینکه عمری جا بران ز شتم
 مرا بخشد دگای خبر بدی نیکی نزد من
 بنین رود و دامن هم بود چون برام
 حصر فی مرداگر فایده ات چیست

وصل است اگر شمع کشم چه میفرود
 این نیکگون لباس فلک و او کجاست
 و می شب که گوشش ز پس او را شتم
 کاند ز زمانه خنده نماند برای صبح
 مومن آنهنگ حرمم کوز پیدا و تیان
 چاکلی ز دم بچیب که از کس نرفت
 پامال ندامت شدم از طعنه لیل
 بدیده همیشه خلد سبزه که تو خیر است
 صد پرده جروی دوست بهتند
 لاجرم از ستم دهر امانم دادند
 پیاپی غیر ز برش کنم جای کفیت
 نیم جانی تیشش باشند و قاتل برود
 رستان تو دوسناک فرستد پیغام
 دامنم که بار قیبت بجلوت چهار و
 شب فراق مبتلا گل ستیزه کنم
 همین پس است که معشوقه ناز من دارم
 طلمت شب برقرار و صبح بایدا
 میدانم که دامن حرمم از دوبر زدن
 ای که تلخ از سخن تلم تو شد عیش مرا
 که دل غیر یابن واقعه خور سست کنی

کوین رونانی نجالت نمی شود	ما را چو داد که خبر بدیاری میکنی
اشعار ریحیت	
ای مهرگ آ که میری به جای آورد	که کاهه او سینه سوگ عدد کی دفات
که عاوس برق جهان خور بر آنا دلکا	

از هر گرمی با تسبیح لغای ز کام پی تیه نگاشت بهشت آفرین گوی خرس لب گزین از دست ترش ابروی شورانشسته
 از گرمی تقریر شقایق الاسان از نامه ناسه الاس تاثیر بطلان اندوق از غم و عنده خوردن خنایق را نول سزبان نیادون
 سوال بهانه جواب نصیحت گفتت ادم فغانیاسه دشمنه از عسلع و در فرد و بدون جبره تهرید و قروح المری از انگواری
 نقد و سه سر علامت شود بر تپه نیتوان خفت جفاف الاسان باین ترنه باینهاسه هیچ نتوان گفتت خار غار شست
 گردید با عشت خفقان تشنه کامیاسه وصال با عطش مغرط تو امان عشی از ضعف دل است و ضعف دل از کشاکش
 شوق تاب گل بود الهنم از کباب بیکر بکیر کاذب خوردن و جبار عامض کله ترش روی بر لب آوردن و تنوع و
 فیتان از بزم مدگی رشک اعداست و اختلاص معده در خواش نیم خورده و در با نذر زهراب بهمان است و دفع
 آن از کثرت حسرت خوردن می ترسم که تنگ ظرفی با ساسه بیاوردت کیوس نکشد و از تنگ ندهب اندیش نام که سر
 نه مشی با بلا و س نه انجا مد قویج است که در میوای دل با پیوستی میم اشتهاست که بعد پیوسته آب جان نقد بیم از شایسته کدشت
 نفس بر نیاد و درده ام ریگ در فشانه فرایم گردید و با سلاسه جزون اگر رنگ طفلان نخورده ام صبا که کلیدین از کباب به
 رسید و سر کشی فرسبوس لظیر کله احم یار است و به خود با لیدن قوی با اراده کون و در بدن اغیار و قتی ۱. من مال جبرین
 ملاقات و عرق الشا پاپیازون از انقاات نوبت با ام متجان تا بدست دپا کشیده و با فرار سلامت اعضا از یکپایه
 الحما پندارم حرارت غریبی قلب با مغز استخوان رسیده افکار و قی آخرین در جبهه بل هر کباب بخارم ماده بجزان هر روز در غم
 جلوه ناسه به شکام است و صحت خاصه ندیان آنهنگ خواب ادا ناسه بچون بقوام در چنین قست که ملک موت نشیر بر کباب
 سپرده و می فرمودان تعدیم فاشم عبادک از عرش برین بالاتر برده انسان کافور بکباب اوده و بجار تخت و قبا و تخت
 حیاط که میان کفن درید چاره فرمای ناسه ناسه نالید گویا خوش منبا باز کرد و نوحه گزبان و او یلاد و از صلوة تجازه
 از جواب غفلت و کشت تراست و دماسه و مغز از صغیر نوم جانفرا تر عاشا شام عاشا نازید منبا از منبا و لب تقییر
 و استغفار بکشتا غفر الدین قال یزتاب رشک ملائک بد و نوح اندازند و تو بر خمار زده مومن اگر فار گنی به السلام

اشعار فارسی

چسان بر ناکام گشتی نهیدید و میخیزد	محبت با می چنان و شکایت با می سپید را	خوش نیست و در دهر چرخ و در آفتاب
از سربازان چسان خراب راه	اشتباه من گوی تو ام چون بود و شو	فرای من نوید و شد و در خواب را
هم تاب و من نیست من به نصیب	خود دشمن خودم تنها هم رشید را	گر به بر حال خودم آمد و طوفان آورد
کرده آینه خراب اختیار کار ندان	اکلف دشمن گرفتارم جام را	سے شناسم گردش با جام را

بزرگداشت کر کے مجھے قرار دیکھتا ہوں تاکہ اربابِ شوق کو اس سے استفادہ ہو۔	نہ کچھ فارسی کچھ سنسکرت حکیم	
ایسی مرگ بد و زچا رہا است در آزار	خبر چشم تباہ کنسی ندیدم ہمیں	
و اہم کہ شفا خانہ شود و گورستان	گر رنجہ کنی نہ دم ہے استغفار	

حالِ برا و تر از شہید و حاملِ آسیا ہے سیدہ لبی بہ پرستش کشادہ و این عقد کشاد و گامی بطریقِ عبادت نہاد و نہاد و
براہِ تہنیم نہاد و چون رازِ پنهان پنهان نمازد و با سرکتوم سرے کمان اگر ناکہ بیار نہ سرگنم زبان تویم ست و اگر خدین
و صایا برب آرم نفس و الپسین صواب انجام ورنہ بداد می مر فیض عشق بے نسخہ بجز الہیہ منقول نیست و دعویٰ بیمار و در دند
محبت از نقمان مقبولی نہ گیرم کہ راسے اصابت قرین بجان دارد وصال ہے برد جانہ عاشق کش را بے خانہ کوا
اور دورین حال ہم شرح احوال و تفصیل ملال میر میر و نخواستہ بود و شغل دم شمار می نیست بعد مرگ ہم با کاسین
دوست نمکساری توان نمود فی الجملہ گردن کشی اخلاط اربعہ سرگوب این دولہ از ہم جا بست و بریشانی حواس خستہ احتمال ستہ
ضروریہ رضمان قاز درہ یعنی درنگ کاهی دلیل گذارش تن بعد اب جبر جس است و بغض ملی از یاد آمدن حکایت سلیمان
و بلقیس افسانہ فصد لیلی باعث غلیان دم است و حکایت جوی شیر شیرین سبب ہنجان رطوبت و بلغم شعلہ
نزدان آتش شوق راحمی لہجہ نام برودہ ام و جگر سوزی حرارت عشق را بے تشخیص تپ ممر قہ غلط کردہ ام صدام و در پیش
سرگرافی است و شقیقہ افکار و گردانی عصا بہ آنکہ سر از طاعت محبت نکون خوان برداشت و فراموشی از آنکہ گرد
نمارغ از حقین برض غمخواران باید گذشت لیکن از رازِ خفا طبعیان ست و آفہ التخیل خجالت قرب رقیبان و نوار
ہمہ دم ہم گروشن سپہر تاج است و سدہ بریان خرن روز سیاہ و شب تار از یاران انگیزہ نیم و قطرب یمن باشد
کمر بر طالع و دین بخندم ذلالت کتاب چنین بودہ سرخاب بر عاشق حرام است سبات همان بخود می بدام خیال طول النل
ایلیا باشد و بچوشن بدن خون مورث البو بلقیس یا کالوس و بخود نہا غیرت بلوس نفاس رستی رسیدن عسل
بشم بلودہ گاہ و فرست سکتہ مہوت رسیدہ و گردن از فرمان الہیا پیچیدن شبست تشنچ و کز اگر دیدہ لقوہ بزبان کج
از دم زلفت سخن گفتن خد بر روح حساس از صحبت اعضا پر استغفار رشہ بے اختیار بہانے اشتیاق خیالات
بحر تہنیر یقین محبت نہان و عشاق گمان بر قمان از رنگ زرد و بر اطراف از ضبط دم سر و سبیل از زنا کردہ غیر پردہ
بر چشم گذشتن شعر المتقلب تصور پر گشتہ خراگان نگیرد اشتہن طفرہ تحیل ناخن کار بستہ یا ر سلاق تراوش بارہ ناخ
الاز دیدہ جوہر زوایا لہو پیچیم کریمین طبعیق النفس من ولی بار ریمین بلنیز از کمالیت بافتہ زنا ہند سرایت بوشن

<p>مانع گزشتہ شود و صلاہ عشق کار نہ کہ سداہ تواند شدن شرحی شرح بیان بیزلفش غم آخر زنداکن سخت بچید</p>	<p>ہست در دیدہ من بایہ طوفانی چند دران دادی کہ رقم کس نشان بکشد چہ دشوار است کان بند دربان نشد خون دل ز چشم میرزم بکار بستم</p>	<p>جہان بندم بفرمان تندیل شکر کار صبا و کیست عفا آشیان من نشد و انما بر سینہ دارم لالہ زار کیست</p>
---	---	---

جناب محمد مومن خان مومن سلمہ اللہ تعالیٰ

رنگ زد اسے آئینہ مخدائی مصقل آت نکاتہ رانی غمی مرا سم کال حاجی کسا و فضل انضال سلوہ و عراکس مضائقہ ازین
و سادہ کالات بے اندازہ سرت نشہ مخموری نظریہ باز فساد معنی پردوری غواض محیط تدقیق آشنایہ بحیرہ تحقیق سیرانہ پیرے
عما بد بیدار علیہ طراز الطوار گزیدہ غارہ پرد و ازین کو خلق ہدیہ طرہ تر سعادوت ازنی وادبی پگاہ جہان بحر مومن خان
مومن مخلص لک کالات کا اندازہ عرف شمار سو افزون اور محیط تعداد دیو بیرون و معنی تارہ سو قالب الفاظ من جانے انداز
انفاس عبسوی جو معنی پروردہ کو تازہ تر از گل اور سیر لب تر از دل کرنا ایک شہوہ و خاصہ اسی سخن پنجم معانی پناہ کا اکثر فروغ
ضمیر سے الفاظ دری کو کوب دری اور انکی قنات طبع سے سخن بچینتہ دیوان رنجتہ اگر سیرہ کہا جاوے کہ شیرینی زبان الفاظ ابر
نک سخن سعدی اور قنات ترکیب نوری اور نشست الفاظ غامضانی اور آریانی عبارات ابو الفضل شندخی اور اسانگی معانی
کال الدین انصافانی اور موا اسکے جو خوبی صفت شعر اسے کیسے ساتھ مختص ہے سب لکھ کلام معجز نظام مین صرف جو حق
شاسی اور مرتبہ دانی جو بہت بعد اور نہایت دور از کار ہے حق سیرہ جو اقسام ازل و سکو اندیش کے عنوان استعلا و بحر
منصب سیرہ چینی اور اندیش کے دیک کال و دقیقہ چاشنی گبری عطا کیا ہے زبان رنجتہ مین کال سدا و فیاض سو حاصل
ہے کہ سودا کو انکے سخن کے رنگ سے جنون اور میر انکے کلام کی خجالت سو قدیمین سہنگون سخن گوئی کو بجا بجا رنج و غما
اور شعر نے انسے مرتبہ حکمت کا پایا نکات سخن اور وقایع فرائض کے نام سے اسطر گروہین جیسے ابر سے یاران لطافت لکھی
طبیعت اور فروغ انکے ضمیر مین ایسی جو جیسے آئینہ بین صفا اور شرق مین غور شیر رخشان ایات انکی مثل بیت ابر و ابر
انتخاب اور اشعار انکے مانند مصرع زلف مجہ عاب و تاب سخن انکا با وصف پر گوئی کو رکاکت و سوامی اور کونکا با وجود و کونکا
عالمی دیوان رنجتہ کاشت علی و اصناف سخن اور شعب فن پر غریبات سے لیکر تا منجات و مسدسات اور فردی لیکر تا راجع
و تعلقات جیسے نظر ہے اگر وہ ماسبقا ہے ہر حرف او سکا اگر وہ القویہ آہ و اور اگر انداز مشہور تانہ کا بیان ہو تو ہر دایرہ
او سکا ایک چشم سر سر ہے مبتدا کلام الاصل کلام بلاغت نظام انکا و شمار سے افزون جو حقیقت معنوی اور تصانیف
مقدود اور انکے شہر عبارات متین و با مضامین رنگین اگر سب کو تفصیل لکھا جاوے ایک دفتر جوادی معتقد

مولوی محمد حسین

بیل شافہار سنخوری طوطی شکرستان معنی پروری مولوی محمد حسین سحر شاگرد رشید مولوی نام بخش مہسائی تیار
کتب منشور و منظوم فارسی ایندین کی خدمت میں تحصیل کیں اور مشق سنخوری بھی اہلین کے انکشافات بھی ہم پوچھائی تھیں
انکشافات اور ترقیق رموز مکتومہ کتب متداولہ خوب طرح سے کی ہے لغت و اصطلاح فارسی پر نظر اور زبان دوری کا نام
بکمال ہے انشاء نظم و نثر میں دست گاہ کامل رکھتے ہیں یہ چند شعر بطریق یادگار لکھ کر یہ دیار باب شوق کرتا ہوں

اشعار

در جواب شکوہ مای کم گاہی ہائی ناز کہ پاشی حیرت چشم نقابی آفتابش را ہر دوی را ہا تا بان شک در پروانی بیدار چشم سحر ساز پنجوش را ان ضعیف شاد از غم تن تراز مرا بوہ آئی حیرت بر وز کار مرا	سرمہ گویا میکند چشم ترانہم حیا ز شوقش حدتش فرمودہ دل از غفلت نمیدانم کہ از رخ بر کشید شب تابش را کنم گر عرض حال این دل صد بارہ پیش کہ بار خاطر من میکند غبار مرا بیاوروی او خلوت در انجمن دارم	نہار د تا بنبش دیدہ حسن بھی پیش را رم آہو عنان در کف پدواضطر نگہ فرودیدہ ز گس مسید در خاک نامحشر نجاوشی سپار و ہجر آن بدخو جانش را تو نیز نیار کہ حرمان نیتوانی کرد من خیال تو بادگیری چہ کار مرا
--	---	--

چنان ز خویش لغو مکر کہ حکم الہی گ
اوی بیاو دنیا بدید بدل غبار مرا

میر تقی علی

بن مولوی عبداللہ برے خاندانی اور آباد اجداد اسکے ہمیشہ صاحب اعتبار رہے چنانچہ مولوی حرمت اللہ کہ اسکے
برا علی تھے استاد تھے محمد شاہ بادشاہ کو اور اسکے پرانا مولوی اشرف صاحب دستا و عالمگیر کو تھے انہوں نے تحصیل کتب
فارسی اور مشق سخن مولوی امام بخش صہبائی سے کی ہے فکر خوش اور سلیقہ کتب دانی کا اچھا رکھتے ہیں علاوہ اسکے خط و کتابت
ایسا خوب لکھتے ہیں کہ او کی کتب شدات سے ابروی شاید ان چین و چل پر اشارت اور او کی سرمدین سے ترکس شمشاد
لہران پر کتابت ہے الف کی راستی کے آگے سر و کا قد خیدہ اور بے کی خوبی کے سامنے لب و جان دندان حیرت سے
گزیدہ چشم ہے کاب جہات سے لبریز صفحہ تجربہ کار نگینی رقم سے گل خیر دندان سین و بان دندانہ سین سے شرمزدار
کامل سبیل و بیان و بنا الہیم کا بندہ یہ کمال کا مقتضی تھا اس امر کا کہ انکو خوش و بسوں کے ذیل میں لکھتا لیکن سخنہری
کی مناسبت سے شعر کی ذیل میں انساب معلوم ہوا یہ چند شعر انکی خوش فکری پر گواہ عادل ہیں

اشعار

تو عبارت از آن است و خویش کنایه از قباب که در مقام مراد از آن ز رسته و مثل آن ز رسته ای که گویا در آن را می ماند
و چون را به مملکت را نام یا بندری شود و نشان یا بندری برای تجار که در دوزای مملکت که در زربو و باقی است پس نیز سه باغ غیر از دیگر

البیضا

بیگانه ز من نگار چاه و فن من به از حلیه خیم دوست شد دشمن من به چون دیده غیر اشک بر دامن نیت و دامن دیگر زواری کشتن
دیده ع جمله است و چون دیده ع جمعه چون ع جمعه غیر اشک یعنی نقطه عدد امن که از جمله باشد بر نیز داری جمعه که در دوز
جمعه عین مملکت شود و چون اکنون دامن نای جمعه باشد دامن دیگر عبارت از را به مملکت دیگر خواهد بود و چون زای جمعه دیگر
در اول با و تخمائی در آید غریزه صورت نماید اول یا به تخمائی در آمدن را به مملکت از مملکت است که دامن زدن عبارت
است از چیدن دامن بر مملکت

خافض

صفتش که رنگ ماه الفز یعنی به چون خور یعنی اگر مکرر یعنی به آخر از آن شوخ بین تمام اندازش به را گویا که هر دو شرف و شرف
آخر از شوخ حرف است و آن تمام بود و اگر دوزان گویا یعنی مثل آن ح مملکت است و دوزان عدد آن است که شست است
و سه سه آن به چون آن را هر دو م فردون تر مبتدا اول آن را شست و مبتدا که حرف ن باشد و دیگر آن را شست و مبتدا یعنی شست و مبتدا اول آن

رافع

چون رفت ز غلوم که آن یار به مملکت خور از مملکت شرق دیدار به دیدم از شوق تبادل گرد و زواری گردید چو اثر و رافع قباب آخر کار
از دوزان و در خواست از دوز و مثل از آن است و چون مکرر دوزان شود و در مملکتی فی است رافعی شد و آن قباب که عین مکتوبی باشد
اغواست یعنی یا ی آن بدل با ع است رافع شد

غفور

باز بگویم ز بسکه از حد افروخته گفتی لا تقطعوا و یا سم زدوده آری با می شد کسی که شرف از شرف به با غفور تو را ز دیده غیر اشک نبود
را تا قبل بافته و حرف می می از حاصل شده یعنی با غفور حرف را است غفور شد و از آن دیده که عین غفور است اشک غفور گردد

مجیب

آن اصل اگر چه جهان فرا و دوز است به اما نفس سید دل و افنی خوست به که زلف و دوزین نمایان پیش به گیرم ز لب آن همه که از این لب است
زلف جیم است و دوزین از این جیم و لب آن حرف جیم است چون هم برج میاید جیم بهر سید و دوز از غلط لب آنچه زلف بر دوز حرف
جیم است چه لام که تشبیه زلف دارد و حرف جیم است آن گرفته شود مجیب ظاهر گردد

کیمو نه شمار گناه و ثواب را مشق جئون نگردد بر او می است ممت آتش نهفته زیر بغل آه سرد و ما صبائی از صفای فلک می نمی زیم جون بغض خزان سیکند بهار مرا بزرگ لاله در آغوش نهم باز نهشت رنگی بخدا و دور کتار مرا فلک با تم یاران رفته صبا می آتش از خانه من سر زده سامانم بوی پیر این اگر باره گرد آید وقت است محرم خورشید گشتم با خسان که ساختم عیش عالم نیست باب من در ماتم زخم فی ملک بدم زبدم و فی بحر هم ساختم نبیت صبا می جو جامم هم نصیبم گویا بش می خدین نه خراب پریشان و دل در سینه آتش مشتعل دیده دیدم بزم بزند گانی در خون چه گونه خرسند است یاد آن روز که کس محرم اسرار نبود مشق آن خانه خراب است که بجای نود	آرام ساز طبع جهان شد زود ما ای گرد باد بادل صحرای نود چون صبح یار خاطر عالم بنوده ایم ای کارش بنده رشیدی از آه سرد چنانکه یاده در آنگور و نیست با ده نام ز دست داغ دل آسوده روزگار مرا هر آنکه دیدار بدو بخش ما در من سیر و داغ دل و چشم اشکبار مرا آتش بود که جز کعبه نباشد نگش دل به بیابانی غم دیده و کناغم سوخت مردم دو چشمم مردم عالمی با یک شد در خورم نبود شاه و هر با غم ساختم کفر و کیشم پاس نیست و دیدار نیست می از خون دل کشیدم و خورشیدم ساختم نارم به کار کیشی زلف سید کارش او هر شعله و دوش آفرین هر موج و نوا می کیم من مست گرد را منظر ارم نه حسن را جلوه کرد و جوش خریدار نبود عشق و حسن اندیشه را نقد افروخته را	خیزد خزان عالمی از رنگ زرد ما می صحت ما سکر از آتش تبریس کینم نگذاشت برفی از رنگ کرد ما چه چلی که در کف پاشد گذر خار مرا هر جا که توفی نیست، محبت ارم را قبول خاطر کوفین را نمی از زرم بجز غم که بدل نیست غیر بار مرا شد و لم جلوه که حسن قد و با غم سوخت برق آن کفر که در غم اینام سوخت بجز شبنم خورشید افار رخ ز غلام ساختم من کز شرم جو خشمم نیم بر هم ساختم رنج و راحت هر دو بی درد و نیست نود جلوه در هر رنگ دیدم گردنی غم ساختم دارم دلی دیوانه کشد داغ حیران بلی هم راه ایمان می نرزم کمره قمری بلی بجز غم که چو از من بگریز راضی نیست که شوق و طلب بت بدوست نماند است چیده بر داشت که از یوسف و کامی نیست در نه رنج من داد آن به بسیار نود
---	--	--

خفت از جلوه مملو به ناز مجرم | ویدار گشت یوسف شد ویدار بنود |

معینات از حواصر مستلوه هم عمر نیر

خورشید بخورشید آتش زین پیش گمان | کاین خورشید نیاروده بفرش کیمیان |
چون قصه آفتاب رویش گفت | خورباخت رخ چو خورشید را نام و نشان |

ثاقب جلوہ گرد و درفشای زرش از جان رسیده اسدا عالم ارواح در نظر از مدد گزیرش گاد آسمان را اندیشہ جستن شیر
مضطرب میگردد از ازا حاطہ کندش ہای نوین را بیم گذارشن شست بر خود می جنباند خند گش آنسوی فلک گذر آن
از تیر آہ و کندش پیمان ترازند نگاہ بلند می مرا تیش آغہ فرار بلال و وقت مدارش سلم بام کال فلک را از روبرو
بخشش معراج بلند با یکی محیط را از دست گاہ جو دش اعتبار گران با یکی وصف عموم فیضش فکر طوبی و سخن سر بلند
حرف سدرہ المنقی از رفعت سده بار گاہش فرق کترین چاکر فلک ساوار بلندی پایہ آستانش پای او فی خادم
عرش ہما اعبلاے غریب نوار پیش معینہاے نادراہل سخن در رد و جادہ نفس قیاب و از آوازہ نعیم سخنانش مضامین
بیگانہ شمر اور کا فر دنیا ی شارع قلم سراپا اضطراب توانائی را از نسبت سرخچایش در بردن نام شیر رود در کیم کشید
و خجنگی را از انساب و آتش در تصور ہال ہما بر خود چیدن

شہنشاہی کہ از بس رحمت سہ	گذارد باے بر فرق بلندے	فلک جایی کہ از والائی تسدیر
نگار را اندہ بر پیشانی بدر	ملک قدری کہ از وی دوش شاہی	طر ازش حسد از فضل سہ
نیش گرز زہر سنگ خارہ	رکش در جنبش آید چون شہارہ	شہر را فہر او گر بر سر و زد
چو کاغذ سنگ خار را لب و وزو	چو شیر زمیت غرش رتقہ از ہوش	گر نیاورد در سوران خرگوش
فلک گفتی سپر خود را عدد ویشی	ہلال از لعل تو پس زرد بردیش	بسط تیغ بہر زینت حرمت
ز خون و شمشادش رنگ شہر	ز تیرش زخم اعدا نا دم صور	بزرگ چشم عاشق گشتہ ناسور

سوزش تیغ بر کف نارسیدہ بفرق و جنبش مجاز رسیدہ

اشعار فارسی

بارب آن کن بجنون دل کیوانا	کہ شود بال برمی ناز مستانہ ما	مسن بر خود غلط و عشق نظر از بغور
شمع داغ است ز خود واری پروانہ	استی اہل فدا وقت شنای گہرست	رفتن رنگ بود شمع بجا شاد ما
طرز کان بت بمن کہبہ روان ہم خند	دست و گردن غیرست ز جانانہ	کن آشنائی لب و سدہ حرف عجابا
از بہر ما و آتش سازین شراب را	رنگ رخ جو گل پر پرواز زمینرند	دارم خزان رسیدہ بہار شہاب را
وار و از زمین چین موج خندہ ات	یکہ رنگ کردہ ماتر تو لطف و عجابا	آہ و زناگر شمع لطفش چہ میکند
رحمت فکندہ بہت لغو و احبابا	چون شمع آرمیدن عمر است اضطرار	دار و سر و رنگ بہارم شہاب را
وحدت بہر ارجلوہ فتادہ شدہ	ور و پرو کعبہ رنگ عذاب و آوابا	عصیانیا بہرعت رحمت نگاہ کن

بوی نال ہے بالفرض اگر هست اوست کے بیان سے عاجز بنو زبان کو شوق کا اور ماند اور قلم جو بین کا فرسودہ ہونا ممکن ہے ناگزیر
انہیں ایک دو کلمہ پر نفاعت کر کر قدری اوست کے کلام بلاغت نظام سے بطریق یادگار کے درج کتاب کرنا ہوں۔

متر از رزمیہ جواہر

توضیح را با خداوش چون موج و دریا ہم آغوشی و نبردگی را با سرش چون رفعت و آسمان گرم جوشی و بنفش و طبیعتش چون
رزمیش در حساب و صفاد رزمیش چون پروتو و آفتاب و ادم و قنار را با مشایعت امزش اندیشہ پابر تر نقاد و
اندازہ قدر اور مقابلہ تخمیش سرشته حساب از دست وادون رفعت از سر بلندیش با ملک ہمدوش و فروغ از غریب
با خباب ہم آغوش مہابت را از زبانی جلالش جرات شیر انگنی و سیاست را از دستبازی قمرش اقدام در گردن
زنی بجاد و پیشانیش چون صفاد رائیہ و مروت در دیش چون می در آگنبہ و ریاز از کمرش گوہر در گنجہ و دما و
را از جوش تر و زرخیزہ از رزمیش بے فاصلہ اش موج در بادست و زار کرده و فرار ہم آوردن گوہر از دست
و از انعام متوازش محیط فراخ دامن رنگی و مولد از و مجبور مسیح از نور شیدائش در دل فروختہ غیرت ضمیر انوار و فیض
و شام از شوق خون در جگر انداختہ رشک را زوار بیلے سینا سر گنجینہ اش گل باش گنگلی خاطرش جگر خوار زار
بلبل و گلشن بار انگینی طبعش آفسرہ تر از زم بے مل ظفر آوازہ موکب سعادت کوکبش دوستہ منزل پیشتر و انداز
استقبال و نصرت توجہ ریات شرف آیاتش مہای پیشکش تماکت اقبال بجلات خوبی گل را در صحف رخسارہ شاد
مغفل تغیر نموده و سمات موزونی سرور و در مصرع قامت خوبان مصرع تقریر فرمودہ وقت نکرش در یافتہ گوی
چشم نرگس از پاس عصمت البکار چمن جگر و اشتہ اند و رنگی زبان سوزن بلحاظ بیدایغما سہ بلبل نا توان و
پنداشتہ فی قلم در کفش نوارہ معنیہا سہ رنگین و سادگی کاقد و پیشش چشمش عینک و در بین بالطف کلاشن
بلبل از لایع و باغبانی قمرش خط خوبان پاسہ کلاغ نظم انصاف را صرف شمشیرش مقطع و قیعدہ عدل از سخن شیر
مطلع تیرارش در برابر خندگش چون سہم گاہ اعلی از ترکش بر نیاید و کان رستم در جنب کبادہ اش چون
حلقہ قامت معنیغان زورین نماید تیغ ابر و ایش شمشیرش در نیام بکار بسیار نگار خورده و سکہ زلف را در عمد
کنندش از بقیدری با و برده جنگ از مای کہ حقن قواعد زرم را از کترین چاکرش با و کرده و بختبازی کہ سکندر
کو سن فتم را چرم از لعلیش برده شہتالش از ساغر لب غیرت گلشن دلیو اش از مہای عشرت رشک چمن اہل
و نفاق را چہرہ از و عرفان زار و عدش از عرفانی و باب نفاق را رخ از و عرفان کاغذش زعفرانی متغیش زعفران
ہستی اعدا برق و تار آمد با لہ لہ کوشش ندرق در مواسے عرصہ خجش از رنگ بریدہ و دشمنان مد شتاب

تحریر کو اپنی آغوش میں چھپا با ہے عین ذیل بیان احوال میں یہ بھی ایک ہیئت مثال ہے اور اس سے تین سال
مختلف اسامی استخراج ہوئے ہیں اور طرفہ تربہ ہے کہ استخراج اور سکا بنایت سہولت و سہولت تکلفی کے ساتھ ہے
اگر انصاف باران سخن نہم کی طبیعت سے گوشتہ گیر نووار شاو کریں کہ اس کیفیت کے ساتھ کوئی رسا و جود نہم سے
اس دم تک کس ملاحظہ استعداد کی پروردگار سے باورہ کر ہوا ہے اور ایک رسالہ باہر نشوونامہ شعلہ اہلیات پر
ہر بابی سے ایک نام نامہ سے باری خزانہ کا استخراج ہوتا ہے باوجود ولادت اعمال حمای کے معنی شعری اس
لفظ کے ساتھ ہی کہ ناز و انداز و زبان خلج و نووار شاو اسکے آگے بلبلان عشاق ہی ہزار کر س پر سے رہتا ہے سوا ہے
اس کمال کے نثر و نظم زبان وری سے خبر و گیسر سے متعدد و مملوین نثر البی کہ نثر ثریا و سپر ثریا ہے اور نظم البی کہ نظم
جو اہر و سپر فد ایک نثر چار پانچ خبر و کی مسی پرینہ جو اہر سلطان محمد والی عنبر محمد سراج الدین بہادر شاہ و ملکہ ابد
ملکہ و سلطانہ کی مدح میں اس کی سب و ناب کی ساتھ ریختہ فلم تراکت رقم کی ہے کہ اگر شک و جدہ ہم خود ہی شیم پوشش
نواد کے باورہ گاہ میں ہے نثر ملا نور الدین لموری کو ہرگز پر وہ خفا سے باورہ گیسر میں اور ظہوری کو او سکے محمد بن خفا
باورہ اور ایک انشا سے مکاتیب نہایت متانت عبارت اور ولادت معانی کے ساتھ ہے کہ اکثر اور سکا بلتر نثر مرزا
بدول علیہ الرحمہ ہے اور نظم میں غزلیات کثیرہ اور قصائد متعدد بعضے بطرز متقدمین اور بعض بطرز متاخرین نہایت لطف
عبارت و کمال حسن معانی کے ساتھ موجود ہیں الغرض حالہ آپ کے محاسن و محامد کا اندازہ تقریر اور احوال پر ہے
افزون ہے ان کے نظم و نثر کے الفاظ لالی شاہوار اور دہانی باقوت ابدار کی برابری کرتے ہیں فلم کو او نہیں کی عبارت
انشاخ سے لعلیق کوئی سیسر و صفی او نہیں کے معنی رنگین کے فیض سے بساط کل کا ہم سیر ہر درہ طراوت معانی
رنگین سے ساغر مل اور ہر سطر رنگینی مضامین سے شاخ گل ان کا اہستہ پر علم البیاسی بلیق دیسا ہی زبان ان کی برق
نثر اخلاق اور سینہ کا صندوق خزان وفاق ہر چند اس سر کردہ ارباب وفاق اور اس سفر حبلہ خیمہ ہماران اتفاق
در اقم میں سر رشته محبت و اخلاص البیاسی مستحکم ہے کہ گو با و غالب میں ایک جان جاری زماری ہے اور یہ
مزال ہے اس بات پر کہ ذکر اوصاف حمیدہ اس ایگانہ روزگار کا شاید نتیجہ افراط محبت کا ہو لیکن اقم نے مراتب
وستی و مدارج اتحاد کو اس امر میں کچھ دخل نہیں دیا اور جو کچھ بیان واقعی تھا اسی کو لکھا اگر نہ محبت کا امتضاء
الاصوت او کی محامد و اوصاف میں زبان کو تھا اور تحریر مناقب میں فلم کو امتضاء میں لیتا شاید سہوالات محشر کے
الب کی تقریب ہی ایک دو لمحہ کے واسطے زبان کو اس ذکر سے باز رکھتی اور صدمہ زلزلہ قیامتہ فلم کو ایک دو
لحظہ امتضاء سے گزرتا جو کہ اوصاف بنفس الاعتراف بھی غیر متناہی ہیں اور ان کا حصہ طرفہ اعداد نامتناہی ہیں

میرزا محمد کاظم کلکلی از خاندان تبریز و صدرا از پیرسوز گاهست لقصان خود و سودا و شیریدارند	بی سہریا میرزا یزدانگستان سینا منت این جیلکہ گفتاریناند دشوار کہ آئی تو بدست من می علوی	این سادہ گوئی رہ گزاردند جان میطلبد ورنہل غم نگاہست مردن بسر کوی تو دشوار زنداند
---	---	--

جناب مولانا مولوی امام بخش مہربانی تخلص سلمہ اللہ تعالیٰ

رنگ زرد اسے آئینہ بخوری مصلحت مرآت معنی پروری تخلص مدلیقہ کالات موری پرودہ کشاے حسن جلالی معنوی بخش
طرز نظر نازہ بزم افروز نماز سب اندازہ ساقی تخلص سہرائی مولوی امام بخش تخلص مہربانی نسب آپکا والد اللہ
کی طرف سے حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ ملک اور والدہ شفیعہ کی جانب سے حضرت غوث الثقلین سید ابوالقاسم
جیلانی رحمۃ اللہ علیہ تک پہنچتا ہے کالات فہرری اور جلالی باطنی اور حسن خلق اور حامد الدارین پسندیدہ
خالق و مقبول خالق مین خلق نوش ایکا آئینہ بہار اور اوضاع حمیدہ آپ کے محمود روزگار اس خبر و زمان مین الہی
جامعیت کے ساتھ کہ کوئی نظر سے گذرنا ہے اور طرفہ یہ ہے کہ فنون متعارف بخوری مثل تحقیق لغت و اصطلاحات
زمانہ درسی اور تدقیق مقامات کتابی اور تکمیل عروض و قافیہ و اسکا مال من و معاد غیر مابین اب کال بہم پہنچا یا بحر
کہ ہر فن مین یک فننی کننا چاہیے۔ بیہیت پذیرینہ از طرے ز روشنی جدا گانہ در ہر نشی یک نشی
شروع کتب اور رسائل قواعد زبان فارسی اور رسائل علم عروض و قافیہ اور دعا جو آپ کے ریختہ قلم تراکت رقم
میں ایسے نفاس مقاصد اور جلال مطالب پر مشتمل ہیں کہ مستعان فنون مذکور کو اون فوائد جلیلہ کا حصول
بعد ایک عمر و ازاز کے بھی متعسر ہے خصوصاً رسالہ کنجیہ رمز کہ صفت معادین آپ کے نامہ معنی طراز سے جلوہ پرداز
ہوا ہے ہر چند یہ سبیل متعدد اس فن مین اساتذہ سابق سے یادگار ہیں لیکن جو کرم ہر کار رہن روزگاری است
میں اس کال کا ایک کنجیہ تقدیر مین سرمہ امانت تھا اور اون پیشوایان فن و قلم بانی کو اس طرز انداز سے
سوائے اراکین سہل کے نصیب نہیں ہوا تفصیل سہل جمال کی یہ ہے کہ وہ رسالہ مشتمل ہے ایک دعا کی شرح بر
کہ شرح و متن و نوآپ ہی کی شاخ طبع فیاض سے ہیں وہ بیہیت باعتبار ظاہر کے سوائے چند کلمات معدودہ جو
غرض مجر متعارف مین انجائش پذیر ہو سکتی ہیں اور کیا کہتی ہے لیکن اگر حیم بیہیت سے دیکھا جاوے وہ بیہیت
ایک عالم ہے کہ جلوہ ہائے ہر اور در شمار سے دیدہ فریب بل کمال ہے ارباب دانش اہل خرد و ظاہر سے کہ فن معانی
اصول شاعرانہ ممانہ سے زائد نہیں رکھتا لیکن فروغ و شگرت اور تعجب متاثرہ اس سے استعدا و تفرغ اور تعجب
ہیں کہ ظرف و عمر و شمار و ادسکی انجائش سے عاجز و رجون ہے اس بیہیت نے باد جو ایسی نگہ فرنی کے اور سن

صبح آن قابا کا گشت زبند بر لب طعل کہ بقیم بر سر کار اور دگاہی زوین چویت آخر کہ آن لاغری در بخوری بوسہ از ما دل لب از جام فرط بر تن شیشہ بندی کندش سانی شیرین جگر چغچہ دیگر بچن آمدہ انگشت کن سج بخ آن ولبر قاص کنز انشاؤنست	ابریشمت کہ بار و ہمای کلشن وقت آن شد کہ کنون نامہ عین گیلان ورنہ از فین ہوا روح بیاد ورتن ای حرفیان چمن و عہد شباست بلج بلبلہ سورہ سبوقشت و سوجانن بلبلان رنگ مدد بکہ بودتہ نگار خشک دامن شدہ ز روی نور و زنگار	صبح بر فاست کہ گلہا سے چمن خداوند بر آن دایہ کہ تیرا دوش از منہ بین گرنہ از فرط طرب تن لہزاید بر خوش بد گزید چمن فرہ و زنگس بہکن از پی تہیت ہمیش خرم انان و نوان بگذرد گچین زابد شیشہ گردن خوش خوش آن آتش سبیل کنز اثر
---	---	--

بشت دستہ زبند بر رخ اندودہ و من و خامہ خادس رفقا رطوطی منتظر

بہریرہ دینیر این ترانہ تازہ را آؤنرہ گوش عرب و عجم ساخت

اشعار فارسی

دنا پرست سہ کاکل تو ام مگذار شبی کہ آتش سحران فروخت داغ مرا اسیر عہد عہم ای خزان ہمیشہ برو نہار چشم تو خانی کند ایاغ مرا اسیر تلخی ز رعیت جان سبیل ما ز آب تیغ تو گو با سر شستہ شد گل ما لغیب ماعل ما نیست گریہ خربق فرز و از نفس مسج شمع محفل ما غم سرشک قرار دم و چور یک زبان و گر نہ تنگ بلیدن خواست اسہل ما گر حبیب نازد است بہر بخیر و آؤنرہ ارباب تماشا ز خریدار جدا مند کہ بر سرخ و گہ بر قرہ خوب توانست	درون سبہ نمان داشت غنوم ننگ ز اختر بر پون سپند بر دو چشم کہ گرد باد بود و استن جہان مرا ولم ز کم نگلی نامی او پر است مگر منون ز رنگ رخ مہ کند سر مرا ہزار قلم خون میکشیم و تشنیم قضا بہ گردش چشم کہ است محل ما بہ فتنہ گری شگامہ طرب داریم شکستہ تر شود انگ کہ لشکر دل ما ستم ظریفی و علوی مزاج دان بود این تو قدم اندازہ رفقا ندانند داغ ز دل سادہ کہ خوش کردہ بجز واغ دل من سچہ و زمار ندانند	خواست غارت دست زانہ باغ مرا کہ بوی مشک بریشان کند داغ مرا ولی او گردش چشمش خدا نگد ارد کہ نیست رنگ شکستن بہار باغ مرا امیر ناملہ دشت و حشم علوی کہ زہر چشم جان می ترا دوازدل ما گذشت عمر و آید شد وجود و عدم لغیب برق شود کاش عجلہ حاصل ما ولم شکست ستمای زلف او یارب بردی آب مگر ساخت عشق منزل ما اشکم رود و از دیدہ و مقدار ندانند آن کن کہ کسی بہ بند و بیکار ندانند یا فتنہ زنجیر بگو یا سخن زلف
---	---	--

و اما در جود فضلک الیم ان تسلیم فی علی المولی الفضل السید المتعال البارع الباهر الحاق الماهر صلی الله علیه و آله و سلم
 صمد و سعاد و انجوم و نزل فی فقط و الحکم نزل المطر من النعم بدر الملت صمد الشریع بحیر البر و دیر الاغان نهر الفضل منبوع
 الاحسان نعتی محمد صمد الدین جان حرمی العشرین من الجادی الاولی

نثر فارسی از صحبت نامه

در روز غزلش همای چرخ بفرود رفتن گریه میسید و دید و آفتاب می دوران آفتاب زربن خورشید با جلای نخی و ابرو افق
 در پیش کشید پیشکاران عرق غایت گلشن دست به تیرگی سباب سسل بر آورد و نذر غوان بمنول شبنم و در پیا لکذا
 و گل پیاله سرخاب بدست برداشت شمشاد شانه در آب کرد و چنار به دلا که دست بر آورد و پنجه لاله کیسه از دست کشید
 و بهار آفتابی بر بدوش رسیده بملی با صلا ح خط عارضش سوی طلب سید موسی به شوق نوره مالیدن دست از نعل
 بر کشید و یک ازین شادی که با و ای خدمت آب کشی آب خود را روشن ساخته آب پیوست انداخته غنچه آب از رانجه
 بدوش پیوست و رنگ با شرف پا چو شش میل با هم سنگ خویش ندید پا خوانان و نوا من کشان بجا میخانه و در آید این باغی از زبان بلغم چشید

رباعی

ایم جود تو خلعت ده عربانی یا بس	رو آ و برو کن از بر خویش لبس	از مهر تو آتش بدل حمام است
	در شوق تو آب گشته در دیده لاس	

از آریس گر سبارتقی اگر دانی همی تا متان گلزار و دید و دنیا فایه قیامی محراب را بر قامت سرو آزاد و برید نیل همای
 بفرق و دوزی المانال چمن سوزن بغشه از بقره زمین بر آورد و دایره آوری شستان با مصای چکرک تاب نور رسید جان
 گلشن از گیسو که زده صد کثیره و پر آب که در آوده و لان جب و تقطیع و ناز عبالان تغییر لباس از همه بریده بر غلات
 باران با می از نه دل بساط لطفی انداخته و در فغان خوش الحان و کمر گوشه غافل نور دوزی بلند ساخت و بچند
 راه میامد دران بنگی سرنگر که گل جامه بر تن و دیده سولای خود را گوشش سازد و قمری باصول ناخته و نیل
 بلند ساخته که صنوبر باند از شمارش صد خلعت دل باز سینه بر و نه انداز و سار بالخی تنگ رفت و نقرات این فرمه
 سبز رنگ را باینک راست گویتن جوانان و لایق خستند داشت

غزل

باز بر خاک چمن ریخت هوا و درون	نایم کرد و گر چای خورشید ر فون
آب بکشد و چو از خدمت گلزار کمر	بادوش تا وقت زینت که پر شارش من

اور مثل معبہ اذہب حیثہ انجیر حشر لغیرہ وار غر عیشہ باوام تلال کوس السما من صبور الصبح وغیرہ السما واد وصل الکمال
 الی ان ایما لامیر السعیم حیاک السلام بالسلام و تکریم علی نبیل المرام انک تد تحریر زیارت المرام و رعت الی الحسنات
 المرحم و ترکت خول الارادہ و انت حضرت الیما بالخیر و النعمان و حتی الفراق علی النبیہ و اعلیت السلک بالانیتہ ما انت لیسہ
 بابہا و العقیقہ اسحاب الدنیا علی وجہ الضحایا فانت و سیر النیاق انرا فلات فی البلیح کان سے حوالہ الی الیما و اناسے
 صلیع ہذہ الصحرا کاغیر سب الفضائل سے الظلماء تجانی یعنی عن النجوم و دلت یعنی من الدور و ولا یمن ہذہ الوصیہ لا
 راحۃ من ملک النصب و ذرۃ ستمام باجر سے من الالام خسرا منصفی بیاس قنی المقدود من محار سب
 الامداد و بعد فی منج البس الار بار فانی بعد تو ملیح الخدام الامجاد کشت مدہ ایام نے شاہ جان آباد و ہم لایا صبا بنی من
 الدیم کلثہ و کریمہ منعت ستمام الثمرہ و ترکرت رباع الدلی و دیار نا و نجوم بیت الارض انجادنا و انوارنا عین سیک
 السما علی عالی و فیضک البرق علی بلدی فی فخرت مراکل الجود و النفسوت مرکب الاجتماع و حتی ثمرت فزح اباد
 تقتر و فی اہل ہذا البلا و وجانی کل قار و بار شہ آیت الی احابشیہا و حفت علی تالیہا و حبشیہا و اگر مواثوا حتی
 ترعت حفی و القیدت عصای فلانیت بلنا و تجسبت کلنا علیا و بعد زمان لیسہ تقرت الی الامیر الکبیر الطالب للفر
 الثواب الراغب الی الحق و الصواب المعروف بالدر و لہ و الشامتہ الموصوف بالصلوۃ و الصراۃ حسن الظہار و البطان
 رفیع المل و المکان انفسہ مسک سیحی اخلاۃ غم عتیق صعد علی ذری العلامتہ استقر من حبرۃ فام
 السما و الغیراء بغوا الخ مافی حبیبہ و کہہ قد خلق علی قرة من الابزار فکان راسا علی العبید و الاحرار النمرۃ النفرۃ
 فی المراضی المرقنوی السید الامجد محمد علیخان الصغوی الموسوی لالزال دوحہ فضلہ تنفر عا بالا جلال و منیعہ جود
 بنیاس کثافہ فی مذاق اہل الکمال فانت بقیت البدی علی خبابہ و کنت الی ہذہ الایام عاکفا علی سدہ بابہ
 ہی مخرفۃ النعم و لکن لا اخط مننا الا بالام و ہو فی النفع لان بالرشف النفع ازاح عنی معاناة الزمان الامونۃ
 ابحران الاجاب و الاقارب و الاقران فانہا تزید یوما بعد یوم و تشغلی عن الاکل و النوم و ملاذک و لک الصعاب
 راسخ کل کلال و الغاب بعدی عن عتبتک الشرفیۃ النبی سفیات اہل الفضل و النبیاسہ سبیا و اصحاب المجد و
 الوجاہتہ مودہ قلبی تذکرنا و عید عینی تصورنا و اخوانہا شم و اخوانہا طالت و قال فی و لم تعد لانی الا ان ابین بالاید و
 حولہ شواہد التکلف و غواکل اتصاف لان الناس من عبد العین و الاغراق فی الخیل الکذب و البین و ہوا فی عبد
 نقمہ و اردت نصیجہ عودک من ہر فتادرت العلب و تفحصت الامکان و الطاقۃ قال حبیب ہذہ البطاقۃ
 فقط اعجل السفیہ حتی یلجج اللسان فی التقریر و یخیر العلم فی التحریر فالعفو مسؤل من مثلک الخیر انجیر یہ فقط

تھا بسبب اسخدا و خدا و کو مینین دلی کو مینین خصوصاً کلمہ شترانی و دوری مین اور جو کہ مین فارسی مین خواہ با اعتبار انشا از ان و شترانی
اعتبار و در مین ندریس کے افراد کتب کمال اور شغولی اوقات بہت رہی تھی اسی مین کو نسبت سے شہرت پائی تھی اگر اعتقاد دلی سے
دور اور صد و رشک و خالی ہو کر اس زبدہ ارباب کمال کا حال کیا ہوا ہے اور تہہ سخن پر نظر کیا جائے تو معلوم ہو کہ زبانا
تقدس آیات اس صاحب استعداد خدا و کی کیا جو ہر قدی تھی کہ پرکار و در فلکی بعد ہزار گردش کے بھی ایسا
نقش بیا نہیں کر سکتی اگر نظم ہے رنگین تر از گل ہے اور اگر نثر ہے مطبوع تر از نعل ہے کاغذ انکی بیاض کا بسبب شگفتگی احسانی
کے گل سے خندان تر اور شکر لبیب رفتار و لکشی کے سرو سے خرامان تر سطورتازگی مضامین سے موج سے سبز و سیراب
اور نقاشی لبیب کیفیت معنی کے قطرات شراب زبان قلم ترانہ مائے شیرین سے بلبل اور اوراق سبز و زلفاز
رنگین سے برگ گل بلبل اگر ان سے تعلیم نہ باقی شیوا بیان نہوتی اور قمری اگر ان سے فیض نہ لیتی صحیح عنوان نہوتی
انکے معنی نازک سے غوی و لبران خجل اور انکے مضامین پاکیزہ سے فراح لطیف و معان منتخل زبان جس کمال کو کیا
کرے چاہیے کہ دفتر دفتر کے اور فکر حسن مین تامل کرے غالب ہے کہ ایک عمر تک اوسمیں او بٹھارہ ہے اور حال سیم
کہ جیلہ سازی سے زمانہ بخیل فراح رواستین رکھتا کہ ایک دم بھی ایسے کار شریعت مین معروف ہو کر تدارک مانا نہ کرے
ایک مدت گذر رہی ہے کہ شایعہاں باد سے بامید تلاش معاش دل برداشتہ ہو کر یورب کی طرف تشریف لیگے اور
دوران کسی انگریز جلیل القدر نے کمال قدر دانی سے انکی محبت فیض موصیبت کو معنات غلطی سے جانکر اترام کیا کہ
جندی اوقات کو اس صحبت مین صرف کرے اتفاقا کئی مہینے کے بعد انکو اوس سے مفارقت کا اتفاق پڑا اور
جو کہ مین طبیعت مین مغرور سیما اور بد بیدار تھو تھے اوس نواح مین اکثر آدمیوں نے انکے علاج کی برکت سے اطمین
معین و نجات پائی اور وہاں کے باشندوں نے انکی بود و باش کو غنیمت سمجھا اور چنانکہ کسیر طرج یہ لغت غیر مترقبہ
سے بنجاوے اوس سیرٹ کے ایک رئیس نے انکی خدمت مین رجوع کی اور بعد امتحان کے جب دیکھا کہ بہانہ جوئی لطف
شافی حقیقی نہیں جاسکتی ہے کہ مرضاے جان لبیب بھین کے انفاس فیض اقباس کی برکت سے جان تازہ پاوین اصرار
کیا کہ نظر ہر وقت ذاتی اگر اور جگہ مان توقع روغن مین پڑے یہاں کی نان جوین پر فضل ندیا جاوے جو کہ خلق طبعی اور
کرم جلی انکی طبیعت فیض موصیبت مین مستقر تھا اوس رئیس کی رفاقت اختیار کی اور غربا مساکین کو انکی ذات
کالات سمات سے ایسا فیض ہوا کہ نفس عیسوی کو اگر اوس پر رشک ہو تو کچھ عجیب نہیں جو کہ فلک ہوا رہنیں جانتا کہ
ایسے افراد کامل صفیہ روزگار پر چند سے موجود رہ کر موجب استفادہ خاص و عام رہیں ۱۲۳۲ ہجری مین عالم باقی کی طرف
راہی ہوئے اور انکی تاریخ وفات بعضے اذکیانے یہ پائی تھارہ مہینہ علوی کہ چواہند او کس داد سخن پڑ چوں

ہر خلق و مسلم کا مرتبہ ایسا بلند ہے کہ اس کا پلہ بیکریاں نہیں ہو سکتا اس کی نامی روزگار کی ذات اقبال آیات کو جامع
مستدرک کیا جاوے کہ باعتبار سال کے جوان اور باعتبار کمال کو میرے سبب ان اللہ زبان کو بار اور قلم کو تواب نہیں
کردنتر اوصاف جمدہ سے ایک حرف نگاہ سے چند شعر انکی تالیف طبع و درون کتاب ہو تو میں تاکہ بلند ہی افکار پر دلیل ہوں

اشعار ریختہ

<p>قد ہستی و رانی غیر ملک بھی نہیں سکہ اگر دیکھتے ہیں صورت بنزد ہم موجود ہوں میں سامنے تیغ و خون کی بت پرستی کرنے کرتے ہیں بھی بچھڑا</p>	<p>آج دم و دیگر اجل کو ہو گئے آزاد ہم گھر سے نکالنا ہے اگر ان کا لیتے جو جو تھا وہے دلیل ہے ارمان کا لیے اگر ہی ہوئے پھرتے ہیں اب بام پر رہے</p>	<p>بہشت کا کچھ نہیں جب محدود تصور بار ناحق کی جنتیں میری جان کا لہی خجستان صحبت سی تری نام نہ گھر ہو گیا انسا تو ہوا ہے میرے مالون کو انسر کے</p>
--	--	---

نواب ذوالفقار علی خان تخلص نور

سنو رشیرین زبان نواب ذوالفقار علی خان تخلص باور سیٹھے نواب حیات علی خان کے پوتے معتمد الدولہ نواب
احمد علی خان کے پرستے نواب یعقوب علی خان کے پوجھائی تھے شاہ ولی خان وزیر احمد شاہ بادشاہ کے اور
بادشاہ دہلی کی جانب سے منصب فلوہ داری شاہجہان آباد سے سرفراز تھے چونکہ بیب گرمی فکر دینی مسیح
کے آتش زبان واقع ہوئے ہیں اور تخلص بہت مناسب پڑا ہے اعلیٰ اسم باسمی ہیں حضرت اسد اللہ خان
نائب کے ارشد ملا مذہ سے ہیں اور نگر سار کتھے ہیں یہ چند شعر انکی عالی فکر پر دال حسین

اشعار ریختہ

<p>میر سیستانی نو کام اس کو ایک بیان شکوہ کرنے کی کیا حجب لہ بہین</p>	<p>جو میں شون تو منو گروشن آسمان کو بگو مردی ناخوش بنان دیکھا جو منو بگو</p>	<p>شکر و دان زبان کتنی ہے غذنگ غمزہ نے گویا خط کی</p>
---	--	---

جناب مولوی عبد اللہ خان تخلص مولوی عفو اللہ

زنگ نہ دایم آئینہ معنی نای سخن زنگ افروز معانی تازہ و الفاظ کمن جلوہ وہ عرائس افکار بلند آرائش گہرا بکار معانی
ار حجب دم آغوش شاد مضامین و در بہکنا رنگار لطف حضور سامی نمکدہ اسرار اید وازان اقف سر اسرار علم
نظر باز حسن صفائی منادی جلوہ طراز محفل یک نژادی آئینہ دار کالات صوری و معنوی مولوی عبد اللہ خان
تخلص مولوی حسن شریف آجکا چاہیے ہے اور کمال فہرری زبان ہی ہزار سے متجاوز تھا اگرچہ اصل میں
مولد مس آباد تھا لیکن چونکہ اہل مام فطری سے بود و باش حضرت شاہجہان آباد میں رہی تھی گویا یہی وطن کیا تھا

<p>کہا اور ہمارا کوئی ہنس نہ ہو گا دہوانگی میں غیر کو دین خاک گلابان بقول ہو تو کیا ہو ہمارے دعا ہی ہم ایسی انداز پر ٹھہری جو قیامت آئی زر جان سے زیادہ ہر دین بھی مگر زین بند ہو جاتے ہیں شریف سے لب قاصد کے کوئی ستم اور ٹھانے مختار سے کہاں ملک جسکے طالع میں ہو جو کچھ وہی ملتا ہے سائنس لینے کی جو فرقت میں جو تیار نایک وضع پر ہر خون و دم عذاب نیز کیا لطف ہنس شب کو اور ٹھانے عیال نارک ہو لیکہ عدا و سی مشکل ہو توڑنا صبر برب و لین کہاں ہو میری جواب پر</p>	<p>گر ازل میں مجھ کو تیرے مانگنے کا اجنا اب مانا ہے کون برا میری بات کا دور شوق ہی ہوا تا ہوں اگر آگے میں ہے خدا کو بھی کہیں کیا ترسی زنا پسند انکوائے کی جازہ پہ توقع کس کو بھینچا کیجیے پیغام زبانی موقوف جان مٹا رہا ہے نگو مای کیا کتری بون غفل حیران ہو میرے مجھ کیوں خواب نیز کنج حد میں رکھتے ہو راحت کی لمب صد سی مری زمانہ نہیں انقلاب میں شوخی ہو دکا شیوہ تو کھلتا نہیں ہرگز ہوں شاد دل لگا کر بت مان میں کر نہ تو درزن کوئی سینہ میں پہلو لگان</p>	<p>خضر کی عمر اور نجانہ کی خدمت مانگتا عارف شرب ہر معوی میں نصیب مجھ سمجھو نہ امی پیر رہا گستاخ دی کو جان اور کیا ہمسے زر عزیز وہم کرنے میں جواتے ہوئی ہمارا کبریا ہوین جو چرخ کی بجھا ہر ابر تھکین ہم مری جاتے ہیں نگاہ بونا کتری میں گوب خون جو نصیب میں سی کہیں ہر جہاں ہی عمر عارف مگر زمین کے تلے آسمان کی ہر غصہ میں افلو کچھ نہ راتن ہر کا ہوش گودہ کیسے واسطے ہوں اضطراب میں میں ہوں بقیاب و توان کیوں مگر نہ وہ بیکار دل سے ارمان مری نکلی ہو تو کونکر نہ</p>
---	--	--

نہ قتل کر مجھ کو جینک کروں غیر قتل کہ شرع میں تجھے دینا نہ خون پہا پہنچے

نواب غلام حسن خان بہادر مخلص جج حوسلہ الہیہ لکھا

میں در اسم مخوری بانی بنا سے ہنر پروری خلفد حلقہ معنی پیرامی صورتگر لفظ نظر از می و عبارت آرا سے
بلبل خوش بوجہ گلزار کمال طوطی خوش سخن شکر زار جلال زیدہ ارباب و دولت و اما فی شمت قدوہ المحاب
ثروت و خدا و تیران مکنت یگانہ جہان و فرید اوان نواب غلام حسن خان بہادر مخلص جج مخولف رشید نواب
غلام حسین خان بہادر بن شرف الدولہ نواب فیض احمد بیگ خان سہراب جنگ طبع معنی آفرین اور
فکر دینار گزین رسکتے ہیں اوں شکاٹ حار گوہر ثمار سے فکر بلند اور اندیشہ عالمی پر پے لجا سکتے ہیں انفاط و
اور نکتہ ہائے باریک اور تشبیہات لطیف اور اسب تجارت غریب اور تلمیحات دور آہنگ اس انداز سے
انکے نام پاکیزہ و عبارت مستقیم و یکجہ گہن کہ اگر سامع بی اختیار وجد کرے تو کچھ بعد نہیں طبع
انکی غوی و دلبران سے انکے اور فکر انکا بالاسی خوش قد از سے بلند تر اس کالات ظاہری و معنوی

خان بادور سہراب جنگ مرزا اسد اللہ خان غالب کی خدمت میں عشق سخن بہم پہنچائی ہے اور تحقیق کا نور علمی اور شہرت کا ہموار راستہ پارسی و ہندو کی خدمت فیض منقبت میں کی ہے باوجود ناز و لغم ثروت کے اس نے محنت و مشقت کو اس درجہ تک پہنچایا کہ عرق سی متہ و امن گرواب ہو گیا اور کسرتین جملہ انوار فواید حقیرت اس نے کمال حاصل کیا کہ شعر سے زمانہ قدیم یعنی میر و سہروردی و قائم و کلیم اگر اس زمانہ میں نہ ہوتا بیشک اس زمانہ اہل کمال کے سامنے زانو می شاگردی نہ کرتے غزل دہ کہ ناز و انداز شوق کا نہر نہکتہ پر جان فدا کرتا سہ اور نہ اندوہ کہ جاہ و جلال سلاطین کا ہر لحظہ پر شمار ہوتا ہے جب انصافین و دانشمندانہ فاضلین میں نہ ہوتے ہیں ہر دائرہ کے وہن سے آہ و نال آسمان تک پہنچتا ہے اور جب بے صفت معشوق او سین اواد ہوتا ہے تو دیات حروف نے اشارہ ابر و درجہ صفا سے غمزہ و جلو نکلتا ہے مضمون سوز غم سے کشش ہر حرف کی شہلا جوالہ اور معنی رنگین سے ہر لفظ رنگ بھلی دلالہ بہار زین میں سخن سبزو ادراغ بیاض رنگین اور زریہ میں بان قلمستان اور خط زوچین اگر نرم کمال لکھا ہوا ترہ و تندرہ سے بیخ ہوا اور اگر نرم نکاد کر کیا ہر شکن کاغذ کا شاد و در و درج بن گیا بیت کر خار نوشت و در دل ختم خلیدہ و در گل نگاشت بر سرخ و در دست شگفت و فی الحقیقت کمال کی علامت اس سے زیادہ کیا ہوگی کہ شاگرد پر استاد کو ناز ہے اور کیوں نہ ہو لکنی وضع جدید فی اسلاف کی کہ نہ طرز و ن کو اب عرف سے رہو دیا و انصافین میں گمانے طبیعت اہل علم کو اون طرز و ن سے مطابقتا نشانہ کرا اب و در نہ ہا رہے کہ بہت میں کمال و ہنر اس صاحب سخن کا بلند ہے بلی اگرچہ میں کچھ بولنی ہے یا تو اس کے عاشقانہ اس زمانہ کال کی بڑہ کر جانتی ہے کہ اس کے اثر کے وسیلہ سے گل کو مہربان کرے یا نہ فرما سی قد ارباب معنی کی نشان کا وقف زبان رکھتی ہے قمری کو زمرہ کو کو سے اسی سخن سنج کی تلاش مطلوب ہو اور نرس کو چشم باز رہنے سے اسی صاحب کمال کا انتظار طبیعت کے مغرب ہے نمونہ نقبت بے نہایت ہے اب انصاف و کلمہ پر اکتفا کر کر چند شعر لکھتا ہوں تاکہ حقیقت انکے کال و ہنر کی اہل ہنر پر واضح ہو جاوے۔

ابن نامہ مسد جلال بکشاہ دیباچہ مسد خیال بکشاہ

اشعار رنجشہ

نہایت شہر تاجی ہوا نشانہ سپہر قدا تہم اذ	حیرت انگیز کوئی شاہد تہیب کرتا	دلین اور تری پہنچیں لگو کچھ گزندہ
کیا یہ پیام ہے تری تیغ نچا کا	ہنسی اس تدبیری اور کو کیا شب بجا	کچھ کہا ایا کردہ جامہ سے باہر ہو گیا
نہ آئے سامنے میری گر نہ بین آتا	مجھ تو اس کے سامنے کچھ نظر نہیں آتا	لکھیں وہ سین نامہ سمجھ میں نہیں آتا

کلی انگھون سے وہیں برب ہووا میں
چیر شتر کی چلی جاسے جو مغرب میں
دارالقضا کمان رہی منجا نہیں گیا
لطف از کتاب میں ہے ناچار ہوتا
آئی ہو تو راب جلد سے بغیر کی
ساقی لیجو سبناں ہمیں
پری غصہ سے ایک دم میں کیا
کسی صورت نہیں زوال ہمیں
کیا ہو بچے تو فرشتہ کا جن جاگز نو
گرباز پرس کا او سوخت و خطر نو
رخشان جاتی آئی ابھی ک کوئی شک
خون روا چکی کیا خون کا دھوا کی
چاک یکسر مرا گر بیان ہے
مختصر تر مرا گر بیان ہے
سینہ کا چاک کترا سکھلایا
بٹنا ہوا نی کو ہر غصے کھلایا کچھ
نکھائی خود ذاتی میں کسان تو بچھ

بجز شگون کو کوئی گونا بیاں نہیں
کعبہ کو دیر سے چلانی شہر بلیز
میں مست جمع محکمہ احباب میں
سے سادہ نامہ دو سحر کی کاپی
رخشان ہوئی جو خاک غم و غم بلیز
شب نہ آئی جو اپنے وعدہ پر
مردہ مدثر ارسال ہمیں
طالع بد سے نیر رخشان
بیعت الفتح و شیع جزا کا یہ گرو
آنسو اگر چہ رکھے نہیں لیکن آہ گوم
انگھونیں آگیا کوئی لخت جگر نو
بعد ایک عروائی تو جلی ہون کو ٹکر
ولگا محض مرا گر بیان ہے
رات سینہ ہو سینہ کا ملا
حیراز میر مرا گر بیان ہے
نقش بر سنگ پوہیان اپنا تو بول
عوض زہر کیوں قندی کھایا کیے
لیکے کل تر پر رخشان کی نہ آیا کیے

چشتہ ہوا غمہ سر اسدنی خور زری ہو
مستون کو کیا تیر خلا و صواب میں
پیری و قلمی میں نہ نو نام می کہ اب
ناتانین بیان گر اپنی کتاب میں
مور گزرتا ہے خیال ہمیں
گذرے کیا گیا نہ احوال ہمیں
ولین ہضم میں معنی باقی
انہی ہی گھر میں ہے و بال ہمیں
چکر خرام ناز سے پر بار و وہ شتر
ہر شے خیر داشت کہ یہ نامہ برنو
کر کے نوید نہیں قتل ہو پہلو کسر
آنکھ میں پتھر ائی ہو میں اونکا تاج
لاغری میں بریدہ ناخن سے
کہ مضر مرا گر بیان ہے
جو تصور میرا دوس خاطر نازک پر گران
خوش ہون میں کائنات لاکھ ٹاپا کچھ
بوالہوس اور ہی عمر کی کرنگو خواہ

نواب زین العابدین خان بہادر عارف تخلص

نہال جدیدہ دولت یابی مہمانی جنت بلبل چشتان مخموری طوطی شکرستان معنی پروری ہر سپہر کال
روشنکرا آفتہ اقبال سخن سنج معنی پناہ ہنر پرور کمال دست گاہ بلند پایہ رفعت سرمایہ زکن بنای چاہ و شہوت
معراج عروج اہیت و زبدہ ارکین روزگار فزودہ ارباب دولت ملک و دیار قبل جہان مقبول جہانیاں نواب
زین العابدین خان بہادر عارف تخلص مختلف رشید نواب غلام حسین خان بہادر ابن شرف الدولہ نواب فیض الملک

نوش واری جانیست بجانم شکر فرخا باده کشانی که ز صاحب نظر که سپهر آمده و در نقش زرب ورم شکر راه و گسترده دم خفته بدست پیر جو ریزا کران کجا شوق مرا کند کو شبهه شرم بر شافت کشانش نیاید پایم بیا باده گار هر دو پا نگار کو پای و قطع ره شوق ز سر بایستی بگریدن این رشم مگر بایستی و چه چون مردم ناپا یاری من چو آید از دل زارم ازین پیش خبر بایستی	داد از پریشش خوابم دم تو دلج جانت ساکتین می باب آمده جام جم شانت تا زخم آتشی بچرخ آه مرا شرار کو مرد فرار جوی را کاوش غار غار کو بر لدم نبرد کس شمع و چراغ بدیم شوق زیاده جوی را حسن سینه کار نیز خسته پای را ز عرفات سوی نیر بگذر از بانی ز سر قطع نظر بایستی داد از ان رنگ کبر پریش داد و ارم صورت زنگار زنگ بستر بایستی پرده دل گر کشودی چه غمتی	که تک باش جرات بودم سرم شکر گوش کن باز عشاق بر لبان اینک تا دم اینچنان باب دیده اشکبار کو تا تو سینه اوری من سینه بزم سخت تنم ز سوز عشق سوخته از بار کو ارجم دشت روزگار داشته خنجر تا بر دبدوش خویش سهره فکند کو چینه از زخم مگر پیش که برداشته ریخت هر خون که بیداد اندر بایستی هست آویخته زلف کوی می شنوم لا اله الا الله مودمی چه غمتی
---	---	---

راه غلط کردم و بکوهی شاد دم

گر قدرت جمعه سودمی چه غمتی

رباعی

انگوری نو و برون نور عقرب من نیز احسنم نه اصغر عقرب	نیشی زده پهای تیر عقرب نیز اشب طلوع بدرین بود	بردم رسد از تو چشم زخمی نه بمر شع کاشانه روی مدبرین بود
از ددم هر دو چشم در یک شب	فرخندگی شبان قدرین بود	

استحسان ریخت

منون زینب برق و موم شردار سهر کز آناه دیده نوار باز کا خوبی ای ارض مگو بینه خف نوان بین یادان خوف سخته و نظر با سبب بین حیرت بین چون که نوک زده پیش کیا رنگ نسل صید منقاد و بیا بین	رکناسه حکم جلوس عاشق خیار کا انگورین یو الموس که گشتا خوش خیار کل و سکو گهری به قدم کا نشان بین گر انما بین ستم و جور یار کو کیتی بین گر مگر بین تو کو چون خنجر پاس و رعبت ایام گذشته کو بزار	جب اسپه شغل سود خنجر باز کا احسان و میده مجبه به میسر جنم باز کا جب با هو آور و لین که یاق کا انکا شوق زیاده جو کو میری بی گران باز کا جو دوست صدق و دشمن دروغ دوست گر دشمن میری میده گر دشمن و لای باز کا
--	--	---

گرستم در کرشمه افزون باد
خواهم که بخت نشکافم بگر خود
چون آمده ایم از عدم آسان بود
در یاب بیک بوسه گلبرگ ترخود
دل میشکنی کج بکلمان ارشکن های
آدوست بر نیوچه نراند ز در خود
شکسته طوف کلاه و کشوده بندیا
که بوی خون ز فغان نهر ارمه آید
بعد دعوی در عباد ناب و درند
والش آنایه که در باغ تو انم دایند
وجه و حله گهر اشک چشم ستمند
بهر این گرمی بازار و کانم دایند
نیر اندر شب تاریک بحسب عریان
ملک از دهر سیه کلمه نشکافد
گور سیدم بجرم لیک سپاس اضماع
نه چنین بود که هست و نه خیانت
رستن ز کس از طرف فرار نم بعد
شد فرو در و سری کز بالشت و اضماع
کرد خاک تر سپاسه مر سوز در و
خندیدن از تو بوده و از ناگر استن
ناخوانده ترسم افکند ای اشک نام
ادمانده محو می من از ناگر استن
زین پس بصید کوشم و سوزم بسوز

هر چه بر من زد و پستان نیست
پیچیده غبارم بهوادر گز و دست
پیوون رای که بود بی سپهر خود
رخشم مکن هرزه چه بندی بی قشقم
طرف کله کج بسر خود بسر خود
که دام خودم و پیچ جسد شین را
چه بخودانه بت میگلارم آید
گاهی از رخصت خوابی بکمانم دایند
آسبک قدر شدم رطل گر انم دایند
آشکستم نفس تن ببحاج اروح
آدراشتانی نیسان نر بانم دایند
ریشک بر دامن من مایه و مفعول هر
ماه از دشمنه و از سپنه کمانم دایند
بر عرق زبری بنفاد و نجیب گران
همچنان اشک خدا در و زیانت که بود
تا نقاب از روی چون خورشید و اضماع
آکی می بخشد از چشمی که بر درواشتم
بعد ازین بر خود شدم مفتون صفای
شد غلط چشمی که من از دیده نرواشتم
در انظم کویه جانیه کزنک و هی چشم
تر کرد نامه را دم افشاگر استن
آن ابر چشم قیس خارج از خیاست
فرسوده شیوه ایست هماناگر استن

نشانده سوز جگرم و در شش برخود
آن به که زخم آب هم از چشم ترخود
خواهم که بر من نام تو در نزع و اضماع
بر دیده و ران عرض کن دل کمر خود
نیر گز از ریشک و سپر نامه دشمن
که بوی نافه مشک تنارم آید
نگر بروی گل امر و ترخود و کس
بالشی از بر سپهر نر نشانم دایند
کنش آنگونه کز و سودا و آن برخود
در فضای ملکوتی لیسه انم دایند
دسته در غار ست کالای خودم دایند
خامه همچون شرخو تابه چکانم دایند
رفت دوری که پای ز دمی جانم دایند
همچنان زخم جگر خنده زناست که بود
روش دهر بیک گونه نباشد چشم
دیدم آندولت که چشم از جرح و اضماع
این سر شوریده بر خشت نوز خوش
نادمی دل را بد بس در برابر چشم
اندم که بخش چشم و دمان کرد و زکار
زین بعد ما از همه اعضاگر استن
من مانده محو می وی و گریه کرده کم
بر مرقد مطهر لب ابروگر استن
ده نگاران و خوشش آنچه با جانم

بیدار خوشتر از آن که بخوابم روای گرفت شاد کامی در دل جانگزید و اندوه نرد و گرد آوری بدرست
چون با جمعی از این همایون صحیفه شتافتم همگی اشعار شعری شمار غزل و قصیده و قطعه و رباعی یک هزار
و هفتاد و اند بافتم الا با تو انما هو شان جوشی و شتوا گوشتان گونشی بر شاپرا هه شناخت فراوانی نیکو معانی
باید رفت نه در سبزه سیاه زنی خرد به رقت ابیات گرفت چنانکه خود آن والا آموزگار در گزارش این
هزار به پارسی نامه خویشتن در برده سازان گفتار خود می سراید آری راست میفرماید شاعر گویم
تا نباشد نغمه غالب به چه غم گریست اشعار من اندک و از من یاد کاری و برای بگران نیکو کار

اشعار فارسی

بسی است کول خدایات بان مرا	بیاض مهبیح ده چشم انتظار مرا	مکن ملک که شادم به نادرای خوش
بر دمی من بکش چشم اعتبار مرا	موند تیر چو شب دمی روشن است مرا	نخاک ساسی سرخوت غبار مرا
دلش به بخت جو بر کارهای بنزد مرا	و فایده به از مردود کار مرا	کنی نگر قدم رنجبه خبری الفیست
خواه در شب همچو آن تنی کنار مرا	بوجه ز روی رویم شمر و از عشاق	روان داد و زر کامل العیار مرا
مونده سحر پی برگی من خجلم	بکیسه نیست جو پا نزد روزگار مرا	فرشته خوش بود عیب جوئی ام
ز رسم دراه نوای کانت بسیار	ز تیره روزی آشننگی در بخوری	بسج خال رخ ذلالت چشم بار مرا
شد و گرم زنی دلی در آن بستم	که داده اند درین جبر اختیار مرا	اگر نیایدن دوست مانتی دارد
سفید بهر چه شد چشم انتظار مرا	سری و شور و شور دلی و نغمه شور	فلک ز پهلوی تیر نگار مرا
و عده فرمود بآبادی و برانده ما	چشم ماحلقه زنجیر در خانه ما	و عده روز بامیش شبانگاه بغیر
آه از تیرگی ناله روزانه ما	اشک زد و موج بود زاده و دیوانه ما	خرد کاستن در پاشده در دانه ما
نیر اشب بغیر رخ ز غور شیدا ما	خادرستان شده آه و کاشانیا	خوش می برد و خواب عدم تندرست
انشاء دوازدهی شبهای نار ما	اسرار خچیل مغلطه برون قتاد	افتاد و جام می زلف برشته دار ما
بماند و گفنی و دل شاه در کف	به خدای لغزش پای ای ای صیبت	جام شراب بر کف و نوشین بوی بهر
دیگر رعن بگو که ترا انما صیبت	نیر نقاب گرفته اند از رخسار نیم	و چه بیاد و ادن موشن و اسب صیبت
می نرسی ز راه نمیشی	ای فلک تیر در کان منست	دیدم آشکر زید و ربا بار
بر سر دم ابر و در نشان منست	در شبتانی سینه از تپ غم	شیع روشن هر استخوان نیست

نگارند سینه بر آتش و برشتگانند نخته مغر و هم بر نخته و هم بر پوست نخته باوه آشنا مانند سیه مست
از خود و رنگند با شکلی که دست و بندی معنا نپذیرسی گرد و دلی نثر او ان انده فلانان پرور و دان و مان
ترسم که آنچه سر و دم ز نخته باشی و همانا منتجب دیوان اردوز بالست ریخته کباب سیجی فراب خدام قسطن
والش اسطرلاب پیش و جوهر آئینه آفرینش و معیار نقد گران یالگی و معراج مسلم بلند یالگی و تیران
قلم و معنی پروری و فرمان فرمای گیهان سخوری و گیتی خدایگان نو آیین نگاری و جهان سالار تازہ
آفتابری و روان بخش کالید سخن گستری و بنیادی فزای چشم دیدہ وری و فرزندہ لوای شوکت خاند
فرزندہ چراغ و دودہ آتہ و آتہ ناسخ شهرت ہماستانان و سرخیل انجمن نکتہ دانان و سخن از خیاںش

معانی راز فکرش سر بلند تا	سریر خاںہ اشرا بس لپیر سنا	مہشتی غنایان را صغیر است
مہین فرزندہ آیاسے علو سے	بہین شگر و روح القدس عالی	جہان را بید رنج آموزگار است
کوزین معنی شناس روزگار است	سر و سر و دستہ شیوایانان	درین فن افتخار مہربانان
بجولانگاہ معنی یکہ تاز سے	فلاطون فطرتی حکمت طرزی	ہلککش ریزش گنج معانی
جواہر آوزی در درفش تاز سے	ز صبا ی سخن سرشار گشتہ	ورق از فکر او گلزار گشتہ

نوعدیش صافی منش ستودہ خوی فرو سپیدہ کنش بزرگ نهاد پاکیزہ گوہر فرشتہ سرشت آرزوم کس
کین گزار مہر پرور خورشید فروغ کیوان فرنگوشش نگوہ سنایش ستاسے کشور معنی راوہ خدای ترا
و فنا فتوت دیدہ ناول جواد مروت و رک ز نور روح مجسم عالم جان و جان عالم والا حسب عالی نسب
سمی و می و پسین و خورشوراد اش حضرت چارمین دستور اعنی استاذی مرشدی مولای انجی فرزا اسد لہ
بہادر غالب اللہم کل الکلام بدیہیہ بقا و حصل المرام بحیونہ لقائہ پورشش آیین نیاز گستر محمد مبارک
نیز از ویر بار و الا انی اندیشہ بہت دران اندیشہ سے و گران قدر سبک اندران سنجیدی کہ این گرامی از
راوہ تاراکہ یکان بکان خلعت الصدق و دودمان مہر بل الو الابی مضامین و لپیر راست بہ تعلیم نو آموزان
نکو از دیدن شناس بر انگیزد و این ارزندہ جواہر پارناکہ ہر یک از ان سیمین ساعد شخص خرد و یارہ و نامورین
بیکرہ پیشش را گوشوارہ بہت بر شمش پیش طاق شناسای بر آوید و باری کار سازان و بزرگ ہزاران
سپاس کہ درین زمان سنہ مقدسہ ہجریہ بنویہ علی صاحبہما افضل التجات و اکمل الصلوٰۃ بیکر از و دلبست
و نخبہ و چار رسیدہ آن دیرین پسج و دلنشیں آرزو بمسا عدت روزگار بہت ہنوار و قلاوزی بخت

بوسل لطف با نازده تکی کن
 از تبیدن دل فکار بر هم نرسد
 بر خوشن بختی گفتم و گرتو دانی
 دعا کند که نوعی ز امتحان بنود
 بانم فریب بعلک غالب ز کوی تو
 تم از لاغری صد خرده بر موی گیر
 بدین قدر که بے ترکی دمن بکیم
 فی کدو قدح بود فریم بسجود او
 بی دوست ز لبش خاک نشاندیم
 پیشی خیال اندر وداعی بجز بر
 مغرب بر غرطوانی و غالب سماع است
 وان سپید سودن از تیش خاک نشاکش
 رقیب یافته تقریب رخ پیاسودن
 گیرم که خود از قنست درمی را بچند کس
 لغت یاران وطن گزنا و گیسای نیست
 در سوز نوحه خوان و به نغمه غابر حق
 بدم نلک بر تخم دلم مشت مشت ریز
 از بذر بجان خیزد کن در یک نشین گشته جم
 گیرم از روز دمی کام دل آن حسن کجا
 ز باره جگر دم در دهن نهاد و شقیق
 گیرم ز تو شیر منده آرم نباشتم
 هم اسد اللهم و هم اسد اللهم
 از اویم خواهی و حرم رسم گزن نشاط

که رک تشنه بود آب چون ز سر گزرد
 می به زنا و کن عرض که این جوهر تاب
 دارم دلی که دیگر تاب جفا ندارد
 پی عتاب همانا نهانه می لب
 ناکام رفت و غلام امیر و دار برد
 دلم در کعبه از تنگی گزنت آواره خواهم
 تر از یاده خویش چه مایه کم گردود
 ز قیابی رقم سولش و دو چون نان بیکم
 صد چشمه و السنه بدان را بگذر بر
 باله خود آغایه که در باغ نگیند
 ساقی من و آلاشی از حلقه بدر بر
 برتی که جاننا سوختی دل از جفا سر فرین
 ترا که گفت که از نرم سرگران بر خیز
 پیچید خود در دشت من پیشین من
 در غربی مردن و از جور باز آوروش
 پا داشت بر دنا بختی و اگر کند
 آخر نه پرستی بسرا بده است شرط
 زین دو دوزین شهراره که در سینه است
 اجر ناکامی می ساه ما گشت لطف
 نهای رخ ماکه بدعوی شسته ایم
 نازقن مهر تو زول چون رود ازل
 بخشش خداوندی گرفتار و طرف است
 باله خود چنان که بکنم به جند تو

دوری در دوز دران شناسی
 پیش این قوم به شور ابه ز غم نرسد
 به التفات نگارم چه جای سبک است
 شکایتی که زان نیست هم به ما و ارد
 سرت گروم اگر پای نزاکت در میان
 که با من دعوت بختانای سهند و جلی
 ساقی و گرم برو به میان ز مسجد
 بجوانی که دانی دود بر بخیزد از کاغذ
 از خلد و سقر تاجه دهد و دست که دارم
 سر دی که گشتندش بختی تو در بر
 در گریه از پس نازکی رخ مانده غبارش
 شوخی که خورنا ریختی دست از خفا کش
 نایافته بارم به زانند چه شکیم
 تشبیه من شود به بخون نکرده کس
 فرسوده رسمای عزیزان فرو گذار
 غالب به من که دوست چنان دید
 جو چه خوش باشد به دی آتش پیشین
 سازم سپهر گزیده اسامان غورم درین
 حدیثی تنگی لب به پیر ره گشتم
 در غلوئی که دوق تمام شود و لاک
 غالب نام آورم نام نشانم میرس
 هم بهوش پیشی ده هم می تو نکر کن
 خجسته نگار که در حجت ام نامت

خاکسار گرد اورى داد و نمود فلک خوا
در کش کش معونم نسل و روان از تن
گر تیغ در کان بر کش و کند نیست
دور نشین بستی که یکدست بکش را
ز بهی شگفتی دل که از جبین بد است
چشم بد دور چه خوش می بینم مشکباز
که بنده خوبی او خوبی خداوند است
در از می شب و بیداری امن نیست
عسس بماند دشت در حرم سر اخلاص است
نه بدر حبه شراره نه بماند ره یاد
بیماره بازه او می مشکباز گرفت
بروی مسید نواز دق استخوان قفس
ناکم لار کادی هنوزم رایت در لار است
بیان غالب و اعط ترع شد ساق
گر نیست خون دیده بد این بخت
حق آن گرمی هنگامه که دارم پیش
همچنان در شماره فرسخ
ندان من دل غلی آب کرد و زهن
داده زبانی بر لب کند یاد میدهد
ای آنکه از غرور بهیم نمی خرسد
بنوی گفت می آیم که بدنام نمی آید
در نبل رفته نمان ساختن غالب است
دستی که داشت بخون که فردا بد

بیر بخند از تحمل ما بر جفاى خویش
اینگه من نمی برم هم نتوانی باست
زوت عشقم ز فیض بیوالمی حاصل است
کام و ز به بمانی در شکراب است
در دروغ بچراغ و کدو می بایمان
نفس سوخته در سینه برایشان شد
شد کار از نازکی چندان که رفتار
ز بخت من خبر آید تا کجا جفت است
عاجت آفتاب در روزم زیای بچراغ
سوغم یک نام به چه عنوانم سوخت
خود آدین قدح می خوش سالی شو
هائز بهی پرواز بسیل افتاد است
تشتا و بطلب از آسمان نشوکت هم
بیاب لای که همچان قوت غصبی است
اه از شرم تو ناگامی باز و دباش
ای که بهیم تو نامم به چراغ دم سج
کفیل برش خودم وقت می نیم بپ
گفت اسم که مرا کار با فلان افتاد
نامم با اختیار که بگرش عشق از گناه
زان پایه بازگوی که پیش از تو بود
بسوی هم دانه گشش گروم
گزارید که نام زده متن مانده
یک گریه لب از صفت و دودگر به بماند

ان شکو که خاطر دلدار از ترک است
از دوست میل قرب بگشتن غنیت است
آه جان تنگ است دست من که یزدان
رسید تیغ توام بر سر در سینه گشت
تا خود از شب چه بماند که همان شد
اگر نه بر من از بهر خود غنیم دار
ازین بالش بکوی غیر بوسیدن ندا
عنت بیشتر بخون زانم به بنگ خلق
دل به بر دلقی مهر و دشنام سوخت
رضوان چه شده شیر به غالب که کرد
که آخر از طرف تست گرجایی است
کنه غل ناله از مرمر زبانه افتاده ام
قدح پاشن با قوت باده گر غنی است
چون میل نیست دست از خدا ترس
در تلافی پای مهر و وفا ماسخ
نام من بر راه مرده دمن
بشیر آنکه نیک قلزم فزون ندید
ست علما خود کند ساقی نایب
با دیگران ز غرور با از غرور بود
چه عیش زده و چه چون با در غنایم نمی آید
برم از غیر دلی را که خربز تو شود
مار نبود دهنی داد را بنود صبر
تا تلخی آن زهر تو نامم را بگو برد

پیش بودیم بدان در دوسایه کج لب لبم دران صلاای عام بوی رسید سببی آغاز نمود سایه با نیمه که در فتنه
 رشتنی دور است هم از اسباب شوکت جنگری حضرت نورست حقا که اگر انجیا تیرگی باقی نیکتر استند پر دانه
 کی طلمت شب یکدم مدافعتی نگاشتند و دشمنو

جان باختند در ره محضر	دہشت وز دراز میان برخواست	از سر کوچہ پاسبان برخاست
شنگی روی یافت از دور	رفت پیوند بالش از سر	گرد از راه کاروانہا جہت
نیکون مرغ ز آشیانہا	در نہاخانہای سوز و گداز	دل زانودہ رست و شمع از کار
سراٹائیہ فروغ و شمع راغ	خونہای ہند را شمع و چراغ	آشت شمع و چراغ صبر خانہ
وزہ سر کرد رقص پروانہ	نوع و سان غوشتن آرای	کوہرین یار نہ نکایین پاسے
پیش از ان دم کہ دست ورد	دست و پا ز خانہ فرشتہ مند	نشاہد باغ را جلوہ گری
تازہ گردید رسم پردہ دری	تاوان محمد بگوشتہ باغ	نقد چشم نینباز بہ زانغ
بر لب آب جو نہ آئینہ	دبدو کے خود اندر آئینہ	چرخ نیزنگ ساز شبدہ زای
کرده از زانغ آشکار ہای	تیسرگی از میان کنار گرفت	کار پر روشنی قرار گرفت

صبح صادق برات نور آورد * روشنی مزوہ سرور آورد

سخن در مجموع طلمت شب

ہنگامی کہ روشنی روز کہ جان جہانی زندہ یا دست از ہنگامہ روی بر تافت و تاریکی شب کہ نموداری انجم خندہ
 با دست بر آفاق دست یافت آفتاب جہان تاب را روزگار یکہ تازی سر آمد اخیل خیل خفاش از ہر گوشہ و کنار بہ دواز
 اندر آمد شب باز سپہر پس از آنکہ دران سیاہی پردہ بر افراخت * بازی چند از پس آن پردہ نمودار ساخت
 شام آمد و رفت بہر پابوس خیال * بر تخت شمیشت کاوش خیال * از گردش گونه گونہ اشکال نجوم *
 گردید دماغ و ہر فال و نس خیال * بدل گشتن خرام تدر و دسائیہ * بیان افشانی پردانہ پر سوختہ و پر لہر
 از فروتہ بینا ماندن روشنسان باغ و آشیانہ و چراغ رسیدن گنہای چند از دودمان پردانہ سپہر انداختن
 خمر و روز و ستیزہ و خندہ و دندان نای رنگی شب برین آویزہ چیرہ و ستی سپاہ زنگبار بر لشکر روم و خموشی
 بر شاہد غوغای یوم پنجشنبی شاہ و زخفق بر بخت دروان گرفتار و مہم طری و در و رسیداری البلاغ شامان کا شمار
 ایس پردہ سر بر آوردن دوشیزگان شوی نادیدہ آسمانی و فرو خفتن کشادہ رویان سواشیوہ چمن جا

نہ قدرت تیر مین ہے اور نہ حاطہ تحریر مین آسکتا ہے اور چونکہ وہاں راہ راہ باشد آن حضرت کو بھی شفقت
 راقم کے حال پر ہے کہ شاید اسپتہ بزرگوں کی طرف سے کوئی حرتیہ اور کاماں شدہ کیا ہو گا مین اپنے اعتقاد مین اس کے
 ایک حرف کو بہتر ایک کتاب سے اور ایک لک کو بہتر ایک مکتبہ سے جانتا ہوں اور اگر دیکھا جائے تو میں بھی یہی ہے خوا
 از حال ان کو گوں کا جواب کی خدمت بابرکت سے مستفید ہوتے ہیں اور جو اہر گرانہ آپ کی حاصل کرتے ہیں ان کو
 منتقم ہاں کسی بی خبر وہ ان مافظ مین محفوظ اور ہی صندوق بیاض مین امانت رکھتے ہیں اسطر کے مضامین علما پر مستفید
 یاس خروار خروار فراہم آگے ہیں رچو کو مثل مبادیاض کے آپ کی طبیعت فیض بہت نسبت بخل سے میرا ہے آپ
 اور ان جو اہر کے ہمارے اعلیٰ مین کچھ دیکھ نہیں آسے وہ نقوش کے بدست جان تو ناہ و چون بلوہ خروار فرمود ناہ
 آپ کا جو اہر خانہ نقاشی سخن عد شمار سے افزون اور عرف محرم سے بیرون ہے ایک دیوان قیامہ وغریبات کا قیس جو
 زیادہ مرتب اور منطبع ہوا ہے اور اسی طرح سے خروار ایک کتاب پنج آہنگ نام نہایت فراخ طیلہ پر مشتمل قریب دو
 ہندہ جزد کے آپ کے کیا نچ کر ہے کہ تیسرا مٹی رس کے واسطے منتقنات عظمیٰ کی جو ایک شوی شتمل اور غزوات
 حضرت زمانہ دست گاہی مٹی پناہی مسل علیہ وآلہ وسلم کی اگرچہ ہونو نا نام ہے لیکن پھر بھی قریب ہندہ سوار خرو
 کے ہو چکی ہے انشا اللہ تعالیٰ جو وقت نام کو بچھو گئے کی کلدستہ نرم احباب ہوگی و راقم تینا و تبر کا کچھ نظم اور کچھ نثر
 اس کتاب مین لکھ کر یہ نظر ارباب شوق کرتا ہے تاکہ معلوم ہو کہ نظم کس رتبہ کا ہے اور نثر کس شان کے ساتھ

آرا ایش کشار زر زلمور ہور و منو و ارمی صبح

دیکھو مرنگ سیا ستاہ روزگار بہ بازخواست خاتم سلیمانی موی اہر مین شب درہم اشہر دو آن رخشندہ گوہر نروانی
 را بدان روشنی کہ تو چہ داری آفتاب بہت از دالشیخ را آورد و کھڑا زندگی را کہ بکش بچہ خزان خواب برگ بار خروار بخت
 ہنگام کشایش نومبار فرزند وقت و شبیشہ میمانہ را آب رفته بجوی و شمارا کو دکان شبانہ را رنگ پریدہ بروی
 باز آمد تو جو پریدہ ہاسہ خلعت کہ بر در سے اتفاق فرو ہشتہ بود از میان برداشتہ و شمارا دانی از نور بدان و راز را
 کہ پناہی گیتی را فرود کرد و در جہان برافروختہ و محرز نور قیامہ بر کشادہ و شب از منیب غریبانہ و روشنی بکھڑ
 خسرو مین انہر مین اورنگ و چون خواست کہ لوائی جہاں کشا بہ تخیہ ہفت کشور از راز و خفت لشکر پان را بکش
 ہوا رہی را دہتا را بچہ گوہر پر دین صلا زو و جو نگری ادبش گرسند خیم لوامع سحری آتش فتنہ زبان در گرفت کہ
 ہوی نار دای تمکایان مشہم خیز دران دستبرد و بیہداشت لبپاس خیر و زوی و شکرانہ ہر وزی خستان نور را در کشادہ
 و ذرہ خروار با نازم کنہای وقت از انان بادہ روشن و درواوہ و خاک بر در خزان کہ آبروی مانی آشامی و طالع روز

کہ اس حضرت کے اصحاب و حواری اور حامد و مددگاروں کو دفتر کشا بہ میں درج کروانے اور عقل فرما دینے کے ہر گاہ
 اپنے اس تقدس جو ہر اور اعدا و مددگاروں کے ساتھ جب اس امر کا قصد کیا کارکنان بارگاہ ہلال سے کسی استعداد کا
 غلبہ نہ تھا اور سوئی ادب کی سزائیں حاصل کی تو با اہمیتہ و قدیمان عقل و دانش کس شمار میں نہ تھی الحقیقت اگر رنگ لنگان
 اپنے تین جادہ مقصودین دلداریا تو ہوس جس حق السعی یعنی شایاں کی متوقع ہوئی اور حال یہ ہے کہ دشوار پسندانہ
 فکر بلکہ دقیقہ یابان انصاف طینت کے آگے حصول جملہ آفرین اور کیا جملت نامہ سالی اور طغیہ ناعاقبت یعنی سزا و عذاب
 جگہ نہ ہوگی طوری نے یہ کما ہے کہ کسی کے عہد و ثناء سے کہیں ہر دن نیاید چرا اول بعجز و اعتراف نہ نماید بہتر یہ ہے کہ فکر
 کو اس اندیشہ حال سے باز رکھے اور اپنی نارسائی کا پردہ فاش نہ کرے یہی ہے بامی است بعد بلند دستی بہانہ پا
 نہ لغزوت زمستی بنام نامی اور اسم سامی ان کے والد ماجد کا عبد اللہ بیگ خان تھا آپ ترک سے ہیں اور سلسلہ آپ کے
 کا آخر سیاب و شیشک تک پہنچا ہے آپ کی نیرنگ بلجیویون کے عہد میں بسبب اس کو کہ اوٹھ مجھن و ہم گھر تھے فرمان والی
 رکھتے تھے جب بلجیویون کو عہد سلطنت کا دور نام ہوا ان کے ابا و اجداد نے سمرقند میں توغنہ اختیار کیا اس حضرت
 کے جہاد اپنے پدر شفیق سے ایک امر سہل پر قدری شکر رنج ہم چوچا کر مستہدین تشریف لائے اور لاہور میں معین
 الملک کے رفیق ہوئے اور اوس کے قبائے ہونے کے بعد وار د دہلی ہو کر سلطان محمد کی سرکار میں سررشتہ ملازمت کو ہاتھ
 میں لاکر سلسلہ چاکری کو استحکام دیا حضرت ممدوح کے والد ماجد دہلی میں متولد ہوئے اور میں ہندوفا حاصل کی کبھی
 سبب سے بود و باش اکبر نے اختیار کی اور حضرت ممدوح کو والدہ شہنشاہ کے انار شہنشاہت اور آغوش عافیت میں
 پانچ برس کا چور کر خباب نعیم کے نگاشت کی طرف متوجہ ہوئے آپ کے چچا حقیقی نصر اللہ بیگ خان کہ اوس عہد میں
 میر جھٹکی طرف سے اکبر آباد کے صوبہ دار تھے آپ کی پرورش اور تربیت میں ہندوستان میں توغنہ
 حکام انگریز کا ہوا نصر اللہ بیگ خان لارڈ نیک بہادر کے رفیق ہو کر چار سو سوار کے ساتھ سے اعدای بادشاہ کے ساتھ
 گرم جنگ رہے جرنیل ایک صاحب نے اس کار نمایان کے حصد میں دو ہر گز نہ ہاں تھا کہ اگر آباد سے ان کی حیات
 تک جاگیر میں عطا کیے پہر اوس کے ساتھ ناکریر کے بعد جوتھے میں پیش آیا و جاگیر موافق قرار دوس کے ضبط ہوئی اور
 جاگیر کے عوض میں اس حضرت کو واسطے نقدی مقرر ہو گئی ہر دن سے بسبب انش طبیعت اور یہاں خاتم کے شاہجہان
 میں تشریف لائے اور اوس معاش پر قناعت کر کے گوشہ نشینی اختیار کی ہے اور بہترین شہل آپ کا اس عالم
 تنہائی میں سخن سنجی اور معنی پروری ہے حق یہ ہے کہ جان سخن پرست ہر معنی پر بار احسان رکھتے ہیں ہر دایرہ
 دین شکر اور ہر حرف زبان سپاس ہے ان کی نعمت نہ شہید کا راقم انہم کو جو عقائد ان کی خدمت میں ہے اوس کا

کر طبر کو طبران اور پانی کو جریان سے باز رکھتا ہے اور سکا ایک اونٹ نے وصف ہے جس مجلس میں اس مرد خدا نے قدم رکھا اور بار بار وہ قرات قرآن لب ہلایا اہل مجلس سر با گوش اور گوش سر با نیوش ہو کر متوجہ ہو جاتے ہیں بلکہ بمقت خاص و عام کے گوش زد یہ ہوتا ہے کہ آج فلاں مجلس میں اس صاحب کمال کا گذر ہو گا اختراع فلاں سے وہ مجلس حکم میدیا ہم یہ بچاتی ہے اور اون کے قرآن کے پڑھنے میں وہ اثر ہے کہ قوت استماع کے سامعین کو دنیا و مافیہا فراموش ہو جاتے ذلک فضل اللہ یزیدہ من یشاء۔

نوکر لیل انوایان ہوا و جنت آباد حضرت شاہجہان آباد

بہر کاکہ روم و صف و دستار گویم | برای یار قزوینی دکان نمی یابد

جناب مرزا اسد اللہ خان غالب مدظلہ العالی

ہم سے اوج مفاخر و معالی ہائیں سدرۃ النقیۃ مراتب بلند و مدارج عالی ہوسنس اس سنیوایانی بانی بناسے الفاظ و معانی عند لب بہارستان سخن گسری طوطی شکرستان معنی پروری اوج سما سے برتری و دلاوری مہر سپہ بلند اختر و دیگر دن اقتداری شاگرد درجن استاد و جہان المعنی زمان نوذعی بیان فرزند و دہر ولید اوان سہمی رمی رسول اللہ غالب مرزا اسد اللہ غالب تخلص دیوان حافظ انکی سان النیبی کے حسین کولون سے فراموش زبان خلاق المعانی انکے معنی ایجاد کے زمانہ میں خاموش جریخ انوری انہیں کر شعلہ فکر سے روشن اور سینہ آذری انہیں کی آتش حسرت سے گلخن غصری انکے رشک انکار سے ایسا صلح کر گویا اسکا پیکر فقط عنصر آتش سے متکون ہوا تھا اور سبحانی اذکی حسرت کال سے ایسا رویا کر گزرا کسی بنیائی چشم فقط عنصر آب سے بنی معنی زلالی انکے چشمہ نہر کاتشہ لب اور ابوالاسحاق العمید انکے خوان استعداد سے نہمت طلب خانانی اس غم و معنی کی کتر رعیت اور خسرو اس بادشاہ سخن کے آگے سرگرم خدمت کلام سعدی انکے خوان فیض کی نمک خوار اور شیرینی زبان حافظ انکی نعمت معالی سے روزنہ وار رنگینی معنی سے صفحہ کو گلزننگ اور طراچی فکر سے کاغذ کو ازنگ کرنا خاصہ اسی چمن ہزار سخن جوری اور نقاش محیفہ نہر جوری کا ہے اگر الفاظ ثقیل سے گرا دی اور تھامے تو کوہ کا حکم پیدا کرے اور اگر سخن میں منات صرف کرے تو ورق بیانی مدد صحر سے جگہ سے نہ پہلے قلم انکا معنی روشن کی تراوش سے فوارہ نور اور عبارت پاکیزہ انکی کینیت سے شراب انگور اگر اس سخن ہزار کے کال استعداد کو جو طرف صر و شمار سے افزون ہے فائدہ دلی بیان کرے اول چاہے کہ ملکہ عقل اہل سحر عاریت مانگے اور زبان قلم تقدیر سے مستعار ہے مین ارادہ کرنا

ذکر قرار و حفاظت شکر اللہ المستعین

اگرچہ اس شہر کرامت بہرین فضل الہی سے حافظ اس کثرت سے ہیں کہ ارفغان شریعتین میں باوصف کثرت سے
کے کہ حد شمار سے باہر ہیں کوئی مسجد ایسی نہیں ہوتی کہ او میں دو دو تین تین شخصیں کلام اللہ تراویح میں مستم
نکرتے ہوں اور مسجد جامع میں تو شمار سے باہر کلام اللہ تراویح میں ختم ہو تو یہیں لیکن تین چار چند اشخاص نامی کا ذکر کرتا ہوں

قاری داد بخش سلمہ اللہ تعالیٰ

حروف کو خارج سے ادا کرنا جیسا کہ حق ہے اور پھر الحان و آدوی سننے حق اسی حق رسیدہ خدا شام کا ہے
اور دروع و لغوی کا حال تو یہی ہے اس کے بیانین زبان قاصر ہے کمال قناعت سے وجہ قلیل پر اکتفا کر کر
گوشتہ گشت میں بسر کرتے ہیں عمر شریف آپ کی قریب ستر برس کی ہوئی ہے

حافظ احمد سلمہ اللہ تعالیٰ

کین براور حقیقی قاری صاحب موصوف، سکے اگرچہ قرات میں وہ مرتبہ کمال کا نہیں لیکن کلام اللہ کو اس
صحت کے ساتھ پڑھتے ہیں کہ موقوف اور سکے تدریس میں اور اوراد و وظائف میں اوقات شبانہ روزی
صرف ہوتی اور چورت سے للہیت ظاہر ہوتی ہو

قاری محمد سلیم عظمیٰ اللہ

علم قرات میں اقران و امثال سے کوئے سبقت یلگئے تھے اور خارج خروفت کو اس خوبی سے ادا کرتے
تھے کہ حروف کو خود اس امر پر نماز تھا غرضیکہ جامع علم و عمل تھے اور از بسکہ قناعت و توکل سے ان سفر تہ
کا خیر تھا تمام عمر اغیبا کے دروازہ کا نام نہیں یاد و تین برس کا عرصہ گزرا ہی کہ دنیا و فانی پر طبع کی نادر و نادر الیہ

قاری احمد سلمہ اللہ تعالیٰ

ایسے عامل علم قرات ہیں کہ جب کامیاں نہیں ہو سکتا اور زبان اوسکی اوصاف سے قاصر ہے وینداری در
اتباع شریعت اور اکل حلال اور اکتساب خیرات اور اجتناب از لواہی سب ایک وقت سے خود صفات
میں جمع ہیں اس جماعت کے ساتھ افراد بشیر سے کم نظر نہیں گذری

حافظ عبد الرحیم سلمہ اللہ تعالیٰ

اگرچہ علم قرات حاصل نہیں اور تجزیہ حروف مجتہد چاہیے اور اوسکا نام قرات رکھا جاوے اسے اوسکے پیشو
میں محسوس نہیں ہوتی لیکن فضل و احسان الطیبات سے آواز خوش اور طیب لہجہ اس طرح عرفا خواہی

کہ ساتھ ہر تمام واجبہ سال عمر ہو کر اس جوان بانی کو دست کیا راقم یہ سب بقرابت کہ محبت مفرطہ کہ جوئی اگر نظم و شعر اور ملی طبع اور سہولت میں لیکن انتہا سادہ و محسوس و دہندہ بر قناعت کو تاچہ ان کفرال شغافہ بلکہ اتنا اندرین کہ جوئی و شعر و غزل و سیرا کہ ان کی ہر وقت ملیہ اور نیری فکر پر دل ہر سکا کچھ در و عشق جو غنائی کی در تزارت کند	از ہمہ سوز گویا جلا و شوارت کند و سب از خوشی و جلا و شوارت کند	گوهر غنی گاہ تیز در کارت کند
ای بینا باند واری ہر زان گنہار عشق	و انعت ویا بلطانت چشم از عشق سما کجا آفر مہو بری پدید آمدن عشق	مہر از عشق شای عشق را بار بار عشق
ترسم میں بیانی امانت خوارت کند	از تمام میں کشد جای گرفتار کند	

مولوی نور بخش علی سلمہ اللہ تعالیٰ

شاہ جہاں آباد کو کمالی خدمت میں کتب تحفہ کی کما مسل کیا اور حدیث نبوی کو دست اب کرت مولوی محمد اسحاق محدث دہلی غفرلہ لہو بیچ ماہ اسفند
کامل کچھو بہن از سبک طبیعت وایت وارشاد کی طرف نکل ہوا اکثر بقات مجلس خطابی انکو ان خفہ ہوتی ہوا کہ کہیں شہر شاہ جہاں آباد اکثر بشوق و تہلہ
و ارشاد و غلط کہو کہو واسطی انچو بیچو گھر میں او کو تکلیف و بیچو بہن خلق و علم میں یگانہ روزگار اور قناعت و لوکل میں شہر و افاق بہن

مولوی محمد رستم علیخان سلمہ اللہ تعالیٰ

تحصیل ہو فارغ اور کتب نہایت و سند ہو کر راقم کو انما اصحاب مرحوم ذاب بر والدہ و بہن الملک غلامہ بیچہ الدین جہان آباد و معلج جنگ و سحر و جادو
اور حدیث و فقہ و طب و لغوی اتق علیہ الرحمہ سو اور طب میں مہارت و معقول کچھو بہن اور بیض و کو علاج و سبب ابابہن و کتب فارسی کو بھی بہت تحقیق و کتب
پیر حافی بہن فرنگہ عالم مستعد اور فاضل اجل بہن با فضل خدمت عالی نگاری بہ حضرت بادشاہ جہاں آباد علیہ السلام لکھ و رسالہ لکھی کہ
بہن صاحب بہن اور خطاب سلمہ اللہ و کہ ہم محمد رستم علیخان سلمہ سو سنار و رقم ہو بھی را و سبب محبت کمال کچھو بہن و الشافعیہ و نظم و شریط کہ کہ ہم بہن
بہن مگر انبار رسالتانی و ہفتہ انگلی شریط زاد کا نمونہ ہے

حاجی محمد سلمہ ربہ

ساکن بہن نواح جوہرہ رسکے اور بعد اودایچ بیتا شہ کاشہر شاہ جہاں آباد بہن وارہ ہو و مولانا محمد سجاد صاحب کتب حدیث کو تحصیل کیا
ابا و رفیقان و سبھی آگاہ بہن لیکن فہم حدیث کو ابھی حدیث و تفسیر میں مستحق بہن نامہ و کتاب و کتاب مولانا محمد و سجاد مولوی محمد و رفیقان
بہا و کی خدمت میں لکھ کر ماہ ہو و دیکھا اور انکو بہر سبب مطلع بہا و اسو و کچھ حاجی صاحب و موصوف مولانا محمد و سجاد کچھ کہ کہ ہم بہن و از البقا میں مدرس بہن

علامہ قرا سلمہ

یہ بھی بڑے مقدّم شخص میں کتب معقول و معقول و حکمت و ہندسہ و ہیئت بہ تحقیق سے پڑھاتے بہن حدیث و تفسیر
جناب مولانا مولوی صدر الدین خان بہا و سبھی بہا و بہ جناب محمد و کی طرف سے مدرسہ و از البقا میں مدرس بہن

جناب آخون شیعہ محمد رحمۃ اللہ علیہ

ماہم باعلیٰ درستہ از دال مہبط فیض اہل دہلی آخون شیعہ محمد طاب ثراہ و جبل الخیمۃ ستواہ۔ مولد ایک افغانستان تھا لیکن ایک شیعہ تھے۔
 بارادہ تحصیل علم و فضل کو وارد ہندوستان جنت نشان ہو کر اطراف و جوار میں علمی کرام کی خدمت سے فیض علم و ادب حاصل کیا
 اور جب شاہجہان آباد میں وارد ہوئے مولانا شاہ عبدالقادر قدس سرہ کی خدمت سے اسرافات میں علم حدیث کو تحصیل کیا
 اور مولانا ابوالفضل افغان مولوی محمد امین رحمۃ اللہ علیہ کے ہم سبق رہے جو کہ قناعت اور توکل ایک جاسے تھا کہ خیال افغانی اور شیعہ
 قناعت مستعد و پیرایہ تھا حکیم غلام حسن شان رحمہم کو مکان پر سکونت اختیار کی اور مدت العمر ہرگز آخون زمان اور ابنای روزگار و اثر
 روی الفتات ملا اور شب و روز مشغول ظاہری تدریس علوم غنی و فنی رہے اور شغلہ باطنی توجہ الی اللہ زبان ثانی کو ساتھ ساتھ
 رہا اور دل خالی ساتھ مشغول یہ دو کام آن امدین احوال سے استقلال یکے بغیر کسی کو اسطرح مہلک نہیں ہے۔ پای سہد لالیان میں
 بود و پای چہ میں سخت فرمگین بود و سواۃ علوم ظاہری کو کسب فیض باطنی خدمت حضرت ابیکت شاہ غلام علی صاحب قدس سرہ
 سے کیا اور مرتبہ خلافت کا پایا اگرچہ سلسلہ پیری مریدی کا پنجواری نہیں کیا لیکن استحقاق اس امر کا ہزار ہا ہزار مرتبہ میں کھنچو۔ اور
 آخر میں سکونت ہندوستان کو دل برداشتہ ہو کر بارادہ ہجرت اور اسی جہم کو بیت اللہ کی طرف روانہ ہوئے انسانی راہ میں اوتسوینا
 ماہ عشر ششہ اجمری میں تقدحیات کو تصفا صبا لہل کو سپرد کیا اس نعمہ کو توبہ برکات و عہد ہونا ہے

جناب مولوی ایمان علی سلمہ اللہ تعالیٰ

ماہل اکمل فاضل اجل صاحب بطور صدق و صفا زبدہ کلام و اسوۃ اقیام مولوی ایمان علی۔ سادات صحیح النسب سے ہیں اور تحصیل علم سے
 فیض خواہت مولانا شاہ عبدالقادر قدس سرہ سے کی ہو تبلیغات و استغاثہ کی کجی اہل روزگار کی طرف رجوع نہیں کی اور ہمیشہ پر بارانہ توجہ
 کر آئین اور جو کہ رزاق انس و جان کو خزانہ تقدیر سے و طیفہ روز و شب اوسی پر قانع ہو کر اغراض دنیوی کو وسیلہ تعلق و خوشامد افغان زبان
 نہیں کیا جو کہ علم و عمل و طلب میں مہارت تامہ ترمو تہین اس بہانہ سے لطف رب جلیل و شفا و سلام لکھنا فیض علامہ کی دایم توجہ سے کھی ہو
 اور اس جلیس و نقود و تواب خیر و دی کو گنجینہ عالمین تودہ تودہ ہم ہونیاتی ہیں راقم کو انکی خدمت میں نیاز و اعتماد بہ کمال حاصل ہو اور انکی
 طرف راقم پر بھی مراتب الطواف اندازہ سے زیادہ و فرج میں آؤ میں غرض کہ انکی معاف امید و حوصلہ اندیشہ میں نہیں گنجائش کھنچو اور پیکار نہ کرنا اور کمال

جناب مولوی محمد جان غفر اللہ لہ

کتب تحصیل کو چھپی طرح و چارچا اور مسائل علمی نہایت مستحق فاضل اجل تھے اور عالم اکمل طبع نظم و قناری کی طرف بہت اہل تھے
 اور نظم نگین و نسی و اوکا میں اور اس کمال پر خلاق ایسا کہ کسی میں اور کا نمونہ نہیں دیکھا گیا اور نہایت وضع اور پاس تہائی اور طواف اہل تھے
 کہ کسی اور میں اور کا نمونہ نہایت ہر اہل تھے کہ ہر ایک پر میں عمدہ شہرہ داری و تہذیبی پر اوردہ اور اس پر رجوع کو نہایت ہوشیاری اور دہانت

انگو فی من صادق آتی جو بے نقص و عیسیٰ کو کہہ دے بلکہ راجہ بیکانہ بیخند کریم چو راقم قلم کمال پران قدرت کی نگاہ و جہ کو ایسا موصوف
کر دیا ہو کہ درجہ نبایت نظر تربیت و ستارہ سوسنخور فرلاوین تاکہ شاید یہی نظر ضایت باہر گاہ کریم میں اس معجز کی نجات کا سبب ہو مبادی
کو تا شب و فغانہ یار زبان قلم تامل کر کہ اتنا تک کی اگر زبان سادہ ہو گا تو ایک دفتر طبع وادان سرگرد کہ ملاو دہر کر کا حد میں لکھوں گا

مولوی کریم علی سلمہ اللہ تعالیٰ

خلف الرشید میں مولوی حیات علی خوشنورش علیہ الرحمہ کے اور شاگرد رشید میں مولانا فضل امام صاحب کے -
فضل کمال انکا حد تقریر اور حلیہ تحریر سے زیادہ ہے ہفتاد رسائل اس مرتبہ کو پہونچا ہو کہ حصولی ادنیٰ کے ذہن میں حکم
حضور کی کار کیا ہو عرصہ چند سال کا ہو اگر شہر شایمان بآکھلاش معاش کی تقرب سے چھوڑا اور خیر آباد کی طرف رجحان
ہو کر چونکہ اس سفر و سبیلہ آنظر حدیث مشہور ہو کر گوش فلک نے دان اوئے موافقت کی اور بالفعل ہزار روپیہ ہیانہ کے
شعب سے سفر از بین اوس فوج میں موافق ایل اور غنائم کر کے برکت میں نظم و نثر انکا کچھ راقم کو مجسم میں ہو سچا

جناب مولوی ملک علی سلمہ اللہ تعالیٰ

شاگرد رشید مولوی رشید الدین خان صاحب علم مقبول و منقول میں استمداد کامل اور کتب درسیہ کا ایسا
استفسار ہو کہ اگر فرض کر دو کہ ان کتابوں سے گنیمتہ عالم ثانی ہو جاوے تو انکی لوح حافظہ سے پھر نقل انکی ممکن ہے
ان سب کمال اور فضیلت پر فوق و علم اعلاہ تقریر و افزون ہو اگر میری دوبارہ دون کی ہو لیکن سیرت اور سیرت میں حدیث نامہ
اگرچہ چودہ پندرہ برس سے در شاہ جہاں آباد میں عہدہ مدرسہ کی تھی لیکن ایک سال سے سرگردہ مدرسہ میں کہ مدرسہ اول اس سہات
ہو انشا و نظم و نثر کثیف کم تو یہ ہو اگر ایسا نامخل اس طرف سے متوجہ ہو تا نو قیمن ہو کہ اس فن میں انچراقران و اشغال ہو ممتاز ہونا +

جناب مفتی سید رحمت علی خان عرف میر لال سلمہ اللہ تعالیٰ

ماہر صفات پسندیدہ مجملہ وصف حمیدہ زندہ آریا بہ نعل و افتخار حامی ہنر و کمال سید رحمت علی خان عرف میر لال
کہ حضور سلطانی سے خطاب سلج اعلا و انوار الفقہاء و سید رحمت علی خان جہاد کے ممتاز میں کمالات ظاہری و باطنی و ترقی
حد تقریر اور اعلاہ تحریر سے متجاوز ہیں علاوہ کمال توعل مشاغل علمی کی شایستگی اور مزلع و پسندیدگی احوال حسن خلق
اور کمال بردباری و علم اس مرتبہ پر ہو کہ بیان اوکا مجال نامہ و عمر ملزمانہ نہیں قدیم الایام سے عہدہ افتخار کا ستارہ
سلف کی طرف سے انجمن کے خاندان مالیشان میں ستم ہو اب یہ عہدہ آپکی ذات برکت سمات سے مشرف و مفتخر ہے
ابادہ ابد اور قلم کو انکا خاندان بلند مکان کو ساتھ راہلہ اتحاد و تدبیر چلا آتا ہو اور یہی سبب ہو کہ نظر توہبان حضرت کی راقم قلم کو کمال پر
کمال بندہ دل پر سبب کثرت مشاغل یعنی توعل علمی کے نظم و نثر کی طرف مطلق توجہ نہیں ++ ++

تشریح عری فی الملبسے	واہوای بعد من الفرام	ادبا فصحت عرای درم عظمی	دواقرای ہوا ی سن الفصاحم
کافی غیر لطفک سن ملاز	کیون بہ اعتقاد دوی و اعتقاد	فعل ربی یو دینی شہیدا	بلیتہ عند غریک اکرام
ویز عری نچ و اعشار	فارغب فی الطعیم عن الخطام	وید غلبی لزہدک فی جانی	فزارک مستکینا باستلام
وکن لی فی ثریا فیری امنا	وکن لی ثانیاً یوم الفیام	انما سادی قناد لخی شرابا	طہور اسانفا یردی اوحی
الام اوجم عطشان اہو	وہجر نذک عمر الحج طامسے	علیک صلوٰۃ ربک ما فغنت	علی ورق الصفا ورق الخام

جناب مولانا مولوی محمد نور الحسن سلمہ اللہ تعالیٰ

فضائل پناہ کمالات و سنگاہ رنگ چہرہ فضیلت آب و دی شریعت وفاق آگاہ حقائق و سعارت پناہ خازن گنجینہ اسرار
 ازل جاس شریف علم و عمل ارسطو فطرت فارابی فطنت بانی سبانی فضل و افضال موسیٰ اساس کبیل و اکمال قطب سما
 ہدایت وارشا و منطقہ فلک راستی و سدا و عنقادہ اصطلاب دانش و حکم بہ نکتہ سنجی اسعروف و بدقیفہ منہی علم و شگاف
 وفاق علم و فن مولوی محمد نور الحسن سلمہ اللہ تعالیٰ - شاگرد و رشید مولانا محمد فضل حق زادت فضیلہ کمالات علم
 اور فضائل خلق و علم میں یگانہ روزگار حدت ذہن اور رسائی فہم میں کیا سے فردن وادوار فاضل اجل سرگروہ فضلاء
 کل خلق جلی سے ہمین فرد و افراد است محمدی اور سعادت ذاتی سے سرگروہ نزدیکیان بارگاہ مہدی اس خبر و زین
 معقول و منقول میں ایسی مہارت نامہ رکھتے ہیں کہ اگر موجود و معدوم اوچاتر کے اجائز ہونے کا دعوے کریں تو
 خصم کو بدلیل عقلی و نقلی و نشین کر سکتے ہیں - وجود ایسے فرد کامل کا ایسے روزگار ناپیان میں دلیل قدرت پروردگار
 کمالات ظاہری تو اپنی ذات بابرکات میں بطرح مجتہدین وہ تو نہایت ظہور اور نہایت وضوح سے احتیاج بیان کی نہیں ہے
 جلالت باطنی اور شریف معنی بقدر انکی ظرف استعداد میں فراہم ہیں اگر خامہ و دیزبان اوکے بیان میں سرگرم ہو تو ایک
 قرن تک چاہیے کہ سو اس ذکر کے اور کسی حرف کو زبان پر نہ لادے تو شاید اوکے ایک حرف کے بیان سے
 عہدہ براہو کے سبحان اللہ خلق مجسم حکم مصور و قار شکل خلق ایسا کہ بندگان الہی کی دشمنی آپکے اعتقاد میں خانہ خدا
 کی بنیاد کی گرافی سے کم جرم نہیں رکھتی - اور علم ایسا کہ اگر اوکو ایک جگہ فراہم لاکر فرق فلک نہم پر رکھ دین تو لیب گزنی
 بار کو طغات کرات کو اسطرح توڑنا ہو ایسی کو اہل ہو اور محیط کے دوسری طرف سے گذر جائے کہ اوج سے
 ضعیف تک نگاہ کو ایک جادہ مستقیم محسوس ہو اور وقار اس درجہ میں کہ فلک و دار کی ہزار گردین انکی نگاہ کی
 ایک نشست میں سر ہو تفاوت پیدا نہیں کر سکتیں اور ان کمالات پر فریاد ہے تقویٰ و تار جی و زہر شہادی نقل کسی محامی
 کی کہ وہ کہتے تھے اگر مال تمام عالم کا مہکو دیکر جاہن کہ ایک اذان نہ سنوں مجھ کو سوکیگا بے کم و کاست و بواغراق بالحد

ما از تابوت تابواعتنای مقام	و خرد و الیوم و السلام	و اضعتم لفریضی ما جیسا	باز شاق بلارش اسام
دینی ابراهیم بن موسی بن یونس	و بل اصنی الی یوم الیام	فایکف الصغیرین کل سکور	کمان رضا به صفوا الدام
رفیق غافق مذب سبسته	نیک اکثر مکی اکتام	یرینی فرعنا فوق المکیا	دجی بل علی بدر اکتام
میان دسر کاره من عشق	یور بالا قلع لدری اکتام	بنفسی من تلافی طول بحر	خوافی باختسبال و ختام
تغصن اصلی و جبانو افی	نعمانی ما قفصن باقرام	شنی من کان قد شفی العظم	الاسی و اسی کلامی با کلام
و بات یلقنی بر و او بر و او	شفی نوحی و لیدلی مسکه	تجانی وقد ملقت ید ایا	بد بطلدی و یکدج بام
د بات یدی بکشیما و ستاما	و بنیانی اقرام و خطام	بدینا باعتناق و ختام	و کان صبور خاتم ختام
فبکناظم صلیکنا و گدنا	بجاه محمد خیر الانام	تطیع الخلق احمدیم جیسا	حمید الخلق محمود المصام
ما از الناس اذ لا ذو و لا مال	انقادیم و لا جان و لا مال	و خیریم ابوهم ثم نوح	و ابراهیم من نسل الرام
و موسی و المسیح و من بعدهم	اؤزنا عرابا جوال عظام	فجاد الاندن به فادوس	و تجاهیم من الداء العظام
ابراهم و اسحق و یحیی و عیسی	و او تا هم جیسا بالذام	ما من فی السما و الارض فخر	نلیس لسی او ماسی
مشاع الفضل منقسم العظام	و الفضل فیه من القام	نلیس له مدیل فی جندال	و عدل او قسم فی قسام
محمی و حمی ابا عیسا و حقا	فما اعلاه من اح و جها	من او سا فاما حام و سام	یلیه فی بنی حام و سام
تقدم او تا خلقا و موسی	بمراج و نوح باقرام	و ابراهیم اگر انا و عیسی	بینته دیوسعت باوسام
و داود و وارثه بملک	و حکم بین ارباب انحصام	و ادرام علی البکلی و حبیه	و جنت فی البکلی و انعام
محمی الادیان مکرر اذ تانا	بدین کامل قیسیم مدام	شمس اشرقت ضحوه افضل	اکو اکب فی انظار و انعام
و بحر لجه انباشش مدام	فظم علی اکو اکب با نظام	هنا بیتلث کل بستم	فیکشف کل هم با بستم
بلو ذبه الصفاة غذا فنتبه	شفاعة الاثم من الاثم	الی فندی عراطا مستقیا	عین خود احواری فی برامی
بشیر منذر نور بشیر	جابه آله اسمی الاله	رحیم رحمة بؤر رؤف	بدی ما دی صفوح ذو انعام
شواهد صدقه حج رودنا	مسلمه امام عن امام	کلام بهائم و حنین جند	و نطق حصی و تسبیح الطام
رمی ابطال کفار غزا هم	بصبا فو تو با نهم	و انهم کل منطقی بدگر	حکیم لایا برض فی انظام
بولده دی ایدان کسک	و اشرقت ساینه علی هندام	فما و کجده کسری کسیرا	والعق الکسری بالزنام
بدانور قمر و زهره بکسر	الامین قاطعی البلاء و الحرام	لایا عامی من کل بؤل	و یامن جبل رافته مصام

ایک یا تیر ہو و از محبت علما	خدا پروردگار عالمی کی قطریہ	جو از شمس تو فی القیاس ان	خلفہ تحت غلّ منک محدود
و ان جزاہ تحت اللوار و خدا	یا ذالوار و جزاہ سر معقود	و انشہ تکہ ناقبل مدتی کرما	حتی افزہ بانشادی نہشہو
آزادی ایک مدیحا کلامہ سر	و شیل نو لک باقتضیہ مقصود	لا شک انک غوث الخلق اجمعہ	تر لا ثانی الی اباطیل المناکبہ
علیک زکام و اودا و اودا و اودا			
فی مورق البان و تار بتغیر			

قصیدہ			
نوادمی با تم والد مع اسے	وسیدی و اتم و الجفن و اسے	انقلب ما فتی بجوی و کوک	و کوک فی اضطراب و اضطراب
و وسع بل دم صرف جبری کز	یاعلیٰ ساجا اسی السجام	و طرف دار بند یوز غمض	و میل سد مدساجی الخلام
نہل لایقاس بزبان	فساعہ کشر بل کھام	کان کو اکب کبوز از حقیقت	با جفان و وایم بالہ و ام
امامی حاضر و الوجہ باد	و جسی اہل و الشوق نامی	یرانی احب حتی لن ترانے	غلبہ لا انتی جملہ امتا مے
اذا بالشوق اشتائی و اوسے	نظمی فی اضلعی و بلاغی	تا شمتے ہو لی کشم بنسیم	و مال علی معدلہ القدام
سری فی الغرام فصار غما	و ذاک الغرم من و بی اغرام	مرامی نظرتہ من ذات لوطا	معصیب لیس سخی فی المرام
نکتہ فشب لوطیہ ما لجر حے	نکبا و من القمام و استیام	غول سفینتہ مفدا ربہ بسم	غلا یلغام بالی من سکلام
نہج لہیعت قد لغام مکن	نکبا و الاسحاظ غیر نکبا اسحام	حکم سیعت لہ شکم و نبیو	راشدا بالامانہ من انتلام
جرامات الجوارح غیر جرح	نکبتہ قلبہ قبل اتم	مرشت لاجل الحاکم من	و کون الشفاہ شفت سقا
نکبتہ بالسر اکل شال	و غمر الریق تریاق اسام	شفانی حین ہم اتم من	فی ایتتہ من برد جام
نکبتہ بالی کما لاتے حاتے	کما ندم الندام علی ندای	و حد غمی بطیبہ و یغمد غمی	میسے و ابنتی مستحے حاسے
نکبتہ العدا و نہر ورینے	او دای و شیت لی شداقی	نکبتہ زار غمی اتی غلیغ	و من لاج مالانی با تمام
و اسعد ہم ایا سے اقا	عما و اوسے اول لنگا	الاس من جنبہ غمے عدو سے	بان لاسہ یزبے نیاسے
و ان توئی الموی فی القلبار	و قد حک فیہ فیخ فی انرام	و انی قد اخذت عشق وینا	و نکت لبتہ من رامے
و انی است احزن من و بنیر	نکبتہ او در او عن امام	و انک لست اول من ملاقی	و انی لست اول مستام
لم بات کشتک منی تجسد	ابو علی از لاجتہدانی ملاقی	و صفا غالی و غلطہ نقیہ	و یجین سکال من الحرام
و اولد لہ الماعذہ و اعمقوا	و اعفوا عنی مستغنام	و کو غمٹ ہم غدا غمٹہ	و کو دی من منافیہ الکنتام
لست فی الدوی لعدوی مدد	کرم کشف الیراق و الدنم	و غلطت من الامد اریسام	و کوک انفس من سجت انام

لا تظلم ظفرہ من جور برج	ولا ترج سوی انجل من الجود	کم فی ہوی الخور من جور و کم ہوی	نہم اس اطراف من ہم و شہید
ظاہر و تنگ لیکن فی ساطع	ان القلوب لمن قوی الجلا	یکلی المشرق من ہویات مورو	ما فی میا سہما من حسن توریہ
بیشتر بستر خیر با عذاب	مترک غمره غمر من متاعید	الظلم حکم عدلی القوام حکم	جیب بجنوۃ عدل و نقد و
ابن الصفا کل یقبل الصغر	سعیان مقتولین لہما لک لک	اشقار ہن شقاریل احد طلبا	و مرسل الصدق اجول التقید
عین قبل انصافی ذل متبیل	و بعد شید المعنی غمرہ امید	لا ضحوط المقتولین یست	ما فی عیون انشاوی من عربہ
قد صادنی تامل یری بلا نیل	و بلا من عام فی قتل محمود	سود و قود و محمود بہ مقتض	من مدارم لظن فی الاچنان
الظن فی البین ہذا انطباع	متنقہ القوم غلب الا عند تجرید	لا یقضب السیف الا اذ یئس	قضا غلب لظن من سیر و تجرید
حسنہ شمت شباب الحسن اجود	غیرت مثل عقلی ای تبدیہ	نسیہ انقلب والا عطا یثبتہ	جسم کنارہ قلب کجود
او توجلت یخرا لہ من صفت	خود موسیٰ یزین بطور اذود	سبت نوادی بفریہ ہا فلیس	نادرہ ان کان یفدی کل مصفود
ہندہ ہند من شہر شہادت	سیان ظلم انقیاسی تنقید	نالت علی بقدر عادل و جفت	و قترت بفتنہ راطرہ مجاود
لم انسا اذ التبت فی سبج و بی	کاتایہ تریم فوق المود	غیرت غیرت نوادی غیرت	غیرت غیرت ہا ہما زالمو غیر
عادت قلی شرم عادت و بی عاید	نعاو عید سقامی موسم امید	ماست تجر شوشی و دیما فرقا	نقد و شجیب مبرری ای نقید
شفقت سقامی من جر شفاہ و سر	غذب الزباب بنات قزید	رشت و انشت حر الزبابا	سقیمہا و سقیمتی مار عنقود
شرم شہنا فلاندری اذ نک ہر	خمر الزشت نام من خمر اتود	رطبت ردعا بریا و نا طرہ	بحسنا و سنا عابا لانا شہید
نقشہ ہی طیب امیش مجہب	الا المر اسعید الخمد	وصل انورانی کوکاس البابی	در نالت لانا فی بقرہ لغزود
لا یسب امیش بولا ان جرہ	عما قرب الی قبر و لمود	مرقت ریدان سحر فی ہوی اود	و المذ لک من غدر و تہید
ظلم اذ موسیٰ خیر انوری مجہا	فی الخلق و الخلق الاحسان الجود	لذیا بنجد بنشہا الریب غفر	ظلم بنشہا من جود لہجود
عبد او نقد لسن یا تہ متغیا	حکم ہنا لک من قود و لنتقود	ماضی الخمد و مرایہ الجود علی	الخمد و غمرہ یغفر غیب عود
امی الصنادید ہادی الناموس	و زفر غون لا بوال الصنادید	ہر شہید علیہم و اشفیع لہم	فی یوم سبیل شدید الکرم شود
ابن زاد و دم قدر آغزود	نکلم آپ یعلی قدر آغزود	اختارہ المد محبوبا و ارشد	لرحمہ و الارشاد و تہید
لا سیہ قدیمی الرسل و شہود	سنا علی مار دی اہل مسانید	فاق انسبید حج انی الکمال	الکمال و العزم و الاحمال
ظاہر انیس موسیٰ فی العروج و لا	فی العین عینی و فی الکمال ہر اود	ولا برن قریب حسنا و انجل	و نوح غرامی الضع و تہید
ہر الحما حسن بل بکر و قتر	سفینہ مستورہ اجد و اجد	اسماہ یزولانے نصر لہ	ادجاہ وانی الخمار ای کل مجہد

فکری ادب ایک اصابتِ راسی مسند نشین دیوانِ انکارِ رسامی معاحبِ خلق محمدی مورودِ سعادت انزل وابدی حکمِ کمال منظر
 دیوانِ رومی کشورِ محکمتِ عکس آمیزہ صافی ضمیرِ ثالثِ اثنین بدلی وحریری المعنی وقت وکوزعی اوانِ فرزدوقِ جسد
 وعبود ووزنِ باطل وحق حق مولانا محمد فضل حق یہ حضرت خلیفۃ الرشید ہیں جنابِ مستطاب مولانا فضل امام
 غفر اللہ عنہ المعنا م کے ادبِ تفصیل علوم عقلیہ اور نقلیہ کی اپنے والد ماجد کی خدمت یا برکت سے کسی سبب زبانِ قلم نے
 انکے کمالات پر نظر کر کے فرخ خاندان لکھا ہے اور تکرارِ وقیع فریبِ شکر کار کو دریافت کیا فرخِ جہان پایا جمیع علوم و فنون میں
 یکساں و روزگار میں فنِ منطق و حکمت کی توگو یا انہیں کو فکرِ عالمی نے بنا ڈالی ہے علامہ عصریہ فضلِ احمد دہر کو کیا طاقت ہے
 کہ اس سرگروہ اہل کمال کے حضور میں بساطِ مناجارہ آراستہ کر سکیں بارہا دیکھا گیا کہ جو لوگ آپ کو یگانہ فن سمجھتے تھے
 جب انکی زبان سے ایک حرفِ سناو عروجِ کمال کو فراموش کر کے نسبتِ شاگردی کو اپنا فرستے یا اپنے کمالاتِ علم اور
 ایسا علم سرفرازی بلند کیا ہے کہ فصاحت کو واسطے انکی عبارتِ شستہ مخضر عروجِ معاج ہے اور بلاغت کو واسطے انکی طبع
 دست آویزِ بلندی درجِ سبحان کو انکی فصاحت سے سرناپہ خوش بیانی اور امر و انقیاس کو انکی انکارِ بلند و درگاہ
 عروجِ معانی الفاظِ پاکیزہ انکے رشک گوہرِ خوش آب اور معانی رنگین انکے غیرتِ محلِ ناپ سرو انکی سطورِ عبارت کو
 آگے پاگل اور گل انکی عبارتِ رنگین کے سامنے محلِ نرگس اگر انکو سواد سے نگاہ کو ملا دیتی مصحفِ گل کے پڑھنے سے
 عاجز نہ رہتی اور سنوسن اگر انکی عبارتِ فصیح سے زبان کو ہٹا کر حقِ صفت کو یابی سے جاری نہ ہوتی دلِ متروک ہے
 کہ اگر ان اوصافِ نامحسوس کا شمار بھی ہو سکا تو طرفِ تنگ سخن میں کیونکر گنجائش ہوگی اور بالآخر ان اگر جو صلہ
 سخن میں بھی سما یا قلم فرسودہ زبان آتنا طی فسان اور کاغذِ پیارہ اس قدر وسعتِ کمان سے لادے اور تلاوہ انکو
 اندیشہ اپنی جان پر لڑزان ہے کہ اس سخیل سرگردان روزگار کے اوصافِ جمیل میں مثلاً بلندیِ شان کے
 ملح کے درپے ہو تو باضرورتِ تلاش معنی بلند میں عثمانی عالم بالاک کی طرف صعو وکرنہا چاہیے اگر خدا ناخوہستہ
 اس مقام سے پائوڑ پٹا تو گو کہ جس جگہ گر گیا وہ بھی معنی بلند ہی ہوگا لیکن از بسکہ اس سے اوس تک
 ہزار سالہ راہ بالا ہے اس بچاؤ کی پادشہ کی خیریت کا ٹھکانا نہیں لگتا ناگزیر عثمانی فکر کو اس وادیِ ہفتا
 پھیر کر گفہ حال سعادت اشتهال لکھتا ہوں ہو تو دہمینت آمو د آپ کا سلسلہ ہجری میں ہوا ہے سبحان اللہ وہ کیا زمانہ
 سید اور وقتِ حمید تھا ایسے طالع پر عطار کو غیرت ہے اور اوسکی سعادت پر مشنری کو ہرستہ ابد سن شریف آپکا
 باون تک پہونچا گو ہوئے طبیعت کو ویسی ہی رسائی اور ذہن کو ویسی ترقی ہے اس ترقیاتِ روز افزون کو
 ساتھ یہ آرزو ہے کہ ایسے صاحبِ کمال کے خزانہ عمر میں بھی ترقی روز بہ عطا ہو آمین رب العالمین

جناب مولوی محمد امجد الحق سلمہ اللہ تعالیٰ

ایہ کا شہرہ علم نفس کا احوال حال سے آج تک شہر شاہچراہ آیا ابو یوسف ایسا بلند ہے کہ اوس سو گوش فلک کر جو دین و دار
اور تقویٰ شعار ترویج ملت بین شاعری بین اور اخلاقی دین پر دانی بہت لوگ اس کے ارشاد بدایت سے راہ بہت پر
آئے اور بہت شائقان تحصیل کمال کو ان کی خدمت میں فوائد علمی سے بہرہ حاصل ہوا و فیض بہت بیشین اور کلام بہت
زیر اخلاق و باہمی امانت و دیانت و یسی جی اس تہذیب کے ساتھ کوئی کم نظر نہ کرے گا

جناب مولوی نذیر حسین سلمہ اللہ تعالیٰ

زیر اہل کمال اسباب باب فضل و افضال مولوی نذیر حسین صاحب بہت صاحب ارشد و بین خدمت ما فقہ بین
ایسی استعداد کامل بہم پہنچائی ہے کہ اپنے نظائر و اقوال سے گوئے بہت لیکن بین روایت کشتی بین آن و نظیر ہر
وجود اس کمال اور اس استعداد کو مزاج بین خاکساری اور حلم و پاکوت کوٹ کر سب سے با اعتبار سن کے جوان اور
با اعتبار طبیعت حلیم اور وضع متین کے پیر

جناب مولوی محبوب علی سلمہ اللہ تعالیٰ

علمہ سادات کبار سے بین علم حدیث و فقہ بین اقوال و اشعار ہمیشہ جماعہ دیدہ و سفر کردہ تحصیل علوم تعلیم و تعلیم
باب مولوی شاہ عبدالغفر زبدی قدس سرہ الغفر کے نامزدان رنج الارکان کو کی لان نمون بین ایسی مہارت رکھتے
ان کہ مسائل جزئیہ مثل لوح محفوظ کے اون کے نمونہ حافظہ پر نقوش بین جو کہ راقم کے ولید و جد مروج کے ساتھ اتحاد
قدیم تھا اویسی نظر سے اس احقر کو بھی نظر اطراف سے منظور فرما کر بزرگایہ عنایت کرتے بین

جناب مولوی نصیر الدین شاہی سلمہ اللہ تعالیٰ

اگر وہ ان جناب مولانا محی اسحاق مغفور مرحوم سے بین کتب و رسمہ خصوصاً وینیات بین بہت اچھی مہارت رکھتے ہیں
بغیر کہ سبب علوم دینی مرجع عوام و خواص بین خصوصاً تشریب و شامی سے سر فراز بین لیکن امر بین کہ انہما پر
رہا پس و لحاظ مطلقاً بین رکشتے بالفرض اگر اسکے انہما بین اپنا ہی نقصان ہو پر دانی کہ اگر امر و اجبی کو کبھی نیت
پاؤ اس امر بین کہ یہ شہر بہرہ کا حکم رکھتے بین ایسے زمانہ ناہیساں بین ایسا حق کو پس غیبت ہو اور پھر غیبت
اور استغناء اور ممانت وضع اور غلامت مولوی ایسی ہی کچھ بیان بین نہیں آسکتی

جناب مولوی محمد کریم سلمہ اللہ تعالیٰ

ان نمون بین خصوصاً وینیات بین و شہرہ ان کے نامزدان رنج الارکان کو کی لان نمون بین ایسی مہارت رکھتے ہیں

محبوب مولوی محمد یعقوب کمین برادر حقیقی مولوی محمد اسحاق مرحوم کے ہیں۔ عظیم و فضل میں اقرآن روزگار سے
 پایہ کم نہیں رکھتے الا خلق جمیل اور صفات جزیل اور مقامات اور استقامت میں اپنا نظیر نہیں رکھتے اکثر دیکھا گیا کہ
 جب کوئی بطریق پیشکش و بدیہ کے کچھ لایا کبھی قبول کیا جو سرمایہ اپنے پاس رکھتے ہیں اور عین اوقات بسر کر لیتے
 خواہ بیگنی اور خواہ بدست اور حسب استعداد اپنے مال کے ترکہ نکالتے رہتے ہیں اس کم استعدادی میں توفیق
 ایسی امور غیر کی ایسی ہی مردان خدا کام چاہنے بھی ہوا اپنے برادر مرحوم کے ہندوستان کی ہجرت کی اور کٹر مقلد میں
 قوطن اختیار کیا جب تک شاہجہان آباد میں رہی اپنے گوشہ غفلت میں پایہ امن رہتے تھے اور اپنا عہدہ دار کی طرف
 کبھی رجوع نہ کئے تھے اور یہی حال چاروں برادرین بھی کہ کچھ وجہ تعلیل میں جو کسی کسب حلال سے بہم پہنچتا یا اپنی اوقات
 گزاری کرتے ہیں اور اوقات شبانہ روزی کو عبادت خالق زمین و آسمان میں بسر کرتے ہیں حق جل و علا ایسے
 نریدۂ اہالی روزگار کو تا دیر سلامت رکھ کر اپنے خاندان عالی شان کو یادگار بنائیں رب العالمین

جناب مولانا نواب طلب الدین خان سلمہ اللہ تعالیٰ

تحصیل علم و فضل خصوصاً فقہ و حدیث خدمت بابرکت مولانا اسحاق صاحب مرحوم مغفور میر و رسو کی مابقیہ حضرت
 میں سب پیشروان مسلک دین ہی آپ کا قدم گئے بڑھا ہوا ہے وضع و لباس میں اپنے استاد عالی مقام کی ایسی مشابہ
 ہیں کہ جتنی اونکو نہ دیکھا ہو اونکو دیکھنے اخلاق و علم علاوہ فضل و کمال علمی کو ایسا آپ کی ذات میں جمع ہو کہ اور نہیں
 بہت کم پایا گیا ان دونوں میں توفیق کمال بہم پہنچایا تقویٰ اور ورع کا قوصاب نہیں آپ کے اجداد و الاتساب
 عالی خاندان والاد و دان تھے ہمیشہ پیشگاہ سلطنت سے مناصب جلیلہ رکھتے تھے اب اس جزو زمان میں بھی آپ کو
 تقرب حضرت سلطانی ہو وہ عزت و جاہ حاصل ہے جو چاہیے۔ چوتھے دن اپنے استاد کا پیروی اور خلق کی نہالی
 کی لیے مجلس و خطبہ منعقد فرماتی ہیں اکثر رسائل زبان ریختہ میں واسطی فوائد عوام کے تحریر کیے اور اوس میں مسائل مندرج ہیں
 ہر طرح کے مندرج فرمائے اور حق یہ ہے کہ ان رسالوں سے خلق کو بہت فائدہ ہوا کہ ضروریات دین سے ہر شخص
 مطلع اور آگاہ ہو گیا کتب حدیث سے مشکوٰۃ کا ترجمہ زبان اردو میں بہت صاف و شستہ فائدہ مند کیا ہو اور اکثر
 فوائد کتب متداولہ و غیر متداولہ سے اوس پر شایاں جب اوس کتاب کا چھاپہ ہوا باوجود بسوط ہوسنے کے
 خلق ہاتھوں انجمن خرید لیا اور ہر روز رواج دین اور تقویت شریعت میں مصروف رہتے ہیں
 انہم زود فوآب جو شخص راہ ہدایت پر چلے گا خطاب اوس کا انہیں کے جریڈۂ اعمال میں مرقوم

ہوگا ان اللہ لا یفیع اجر الحسنین

عجاہدین اور پانچ مختلفہ سے ہر نیت جہاد اسی نواح کی طرف راہی ہوا کرتے ہیں اور اس امر نیک کا ثواب آپ کی
روح مدلل پر پیشہ ہو چکا رہتا ہے ہر گز نہ اگرچہ نظم و نشر عربی بھی آپس و یادگار ہو گا لیکن راقم کو دستیاب نہیں ہوا اس واسطے
یہ کتاب اس زبور سے خلیع العذار رہی

ترجمہ المحدثین جناب مولانا محمد اسحاق شہر المدینہ

مخدومی مخدوم الانامی افضل الکرام شرف العظام مالک سیرت فرشتہ صورت تابع حقیقت و طریقت و اطلب
ادامہ شریعت فخر علمای دین مسند المحدثین پکا آفاق مولانا و بافضل مولانا مولوی محمد اسحاق آپ فی اسہ بین
مولانا شاہ عبدالغفر صاحب مرحوم قدس سرہ کے علم حدیث کو شاہ صاحب مبرور و مغفور کی خدمت میں حاصل
کیا اور بیس برس کا مل تک یہ فن شریف اور علم ضیف اوسکے حضور میں بیٹھ کر قلبیہ جدید الفکر کو پڑھایا استماع
سنت کو کوئی کام آپ سے سرزد نہوتا تھا کہ وہ فعل رسول اختیار نہوتا جو کہ حق جیل و علانی صورت اور سیرت و اولو
عطا کی تحقیر آپ کی صورت سوا ثار صحبت ظاہر ہوتے تھے اور یقین ہوتا تھا کہ حضرت سید الغلیل مہار اہ الدین علیہ السلام
و سلم کی صحبت کا فیض جنہوں نے پایا ہو گا اونیکی یہی صورت و سیرت ہوگی رع نہی است خاتم المرسلین بعد وفات
شاہ صاحب موصوف کے ان کا فرق مبارک و سار خلافت سے فرین اور تمام معتقدین صافی اعتقاد کی رجوع آپ کی
طرف ہوئی ناز و فخر کرنا چاہیے ایسی خدا جوئی پر کہ سب کچھ چھو کر سفر حجاز اختیار کیا اور وہاں مع قبائل و عشائر
ہو چکر فرض حج ادا کیا اور پھر شریف لاکر مواعظ و شعاع سے خلق کو راہ ہدایت دکھائی رہے بعد ایک مدت کہ
از بسکہ شیعائر اسلام میں ضعف اور رسوم کفر و بدعات میں قوت آتی جاتی تھی نیت ہجرت کو مصمم کر کے تمام قبائل کو
ہمراہ لیکر راہی مکہ معظمہ ہوئی اور باد صغیکہ تمام سکنا و شہر اور سلطان وقت بہاجت تمام مانع آئے چونکہ شوق
ماہو الحق غالب تھا آپ منع نہ ہوئے اور مکہ معظمہ جا کر توکل اختیار کیا اور بسبب کثرت کرم کے آپ کا کایہ
ہمیشہ خالی رہتا تھا خصوصاً اون لوگوں کی مراعات کی سبب جو ہندوستان سے ادھیج کو وارد مکہ شریف ہوئے تھے
وہاں کے لوگوں نے حضرت کے وجود و مظهر کو از جملہ معجزات سمجھا اور اونکا وہاں ہونا موجب برکت جانا تھا ہمالیہ
جدانہ کو اون یارین چہ برس کا قشرین لکھی ایک برس کا عرصہ چھوٹا کہ اوسی یارین جہان خالی کو ورنہ کیا اور عالم باقی کیلئے ہوتا
چونکہ حضرت ابرکت کو حدیث نبوی کی خدمت سے ایک لمحہ فرصت نہ تھی نظم و نشر کیون ہرگز التفات نہ تو تھی ہوا اس قسم کا کلام کہ یادگار

جناب مولانا مولوی محمد یعقوب سلمہ المدینہ تعالیٰ

صاحب خلق محمدی تابع شریعت احمدی جامع محامد صفات حاوی حماید اوقات خالق کے محب اور مخلوق کے

پوچھتا جاتا ہے الجھ بندہ نڈی ذکا لکھ بعد علی ذکا آپ کی عادت یوں تھی کہ روز جمعہ اور روز سنہ شنبہ کو سب سے
جامع بن مجلس و غلط کو مرتب فرماتے تھے طرفہ تیرہ ہے کہ سامعین کو کہ ہزار ہا سے تجاوز ہوتے تھے اس
چار روز کے عرصے میں بسبب افواہی منویان ضلالت ہندو کے یا بسبب انحراف نفس امارہ کے اگر شبہ پیدا ہوتے
اور ارادہ کرتے کہ اپنے وعظ میں آپ کی حسن تقریر سے اوسکو دفع کریں گے جب درس کی مجلس میں آنکھ حاضر
ہوتے تو حضرت ابتدا وعظ میں نکالت چند لطیف تمسید کے ارشاد کرتے اور انکی تقریر کی جامعیت سے وہ چیزیں
نہ کہہ جوتیں کہ شریخص انوشہ کا جواب پالینا اور کچھ خدشہ باقی نہ رہتا یہاں تک کہ بعد اتمام درس کر کے کبھی وہ
خلعہاں نہ رہتا کہ ان شبہات کو پھر اپنی زبان سے بیان کر کر دیکھ کر وہ عادت اور عمدہ مقاصد تروید شرک و عبث
اور ارضایا و سنت تھا آپ کی حسن تقریر سے وہ مسائل غامضہ کہ طالب علم کو بعد رود و قرح کے ذہن نشین ہو جاتا
عامی کو مجبور استعمال کر سمجھ میں آ جاتے تھے اور اس طرح منقوش خاطر ہوتے تھے کہ مخالفین سے بعضے اہل دین چاہتے
کہ کچھ دلائل علمی سے اوسکو رو کر اوسکے دہن سے نکالیں مکن نہوتا جب یہ مطالب خوب چہن گئے بموجب
ارشاد سید اصفیاء یعنی پیر طریق بدایہ اس طرح سے تقریر فرمائی کہ بناؤ الی کہ مسائل مجاہد فی سبیل اللہ بیشتر بیان ہوتے
اور یہاں تک آپ کہ قبلی تقریر سے مسلمانوں کا آئینہ بلور صفا اور جلا ہو گیا اور اس طرح و راہ حق میں سرگرم ہوئے
کہ بے اختیار چاہتے گئے کہ ملو سکا راہ خدا میں خدا ہو اور جان بھکی اعلائی و داعی دین محمدی میں صرف ہو بعد مدت کے
پیر و سنگبر نے طلب کیا اور آپ متقدمین کو نشہ چھو کر اوسکی مذہبیت میں راہی ہوئے اور بالاتفاق حضرت مدوح نے
جہاد پر کراہی اور کوہستان میں تشریف لیا کہ اطراف ہندوستان میں خطوط طلب کیے اس نوح سے جو حق
روانہ ہوئے اور حضرت کی خدمت میں سواۓ مردم کوہستان ہندوستانوں میں سے لاکھ آدمی سے زیادہ جمع ہوئے
اور کار ای نمایان راہ خدا میں نکلے آئے تاہم ابھی سے ان حضرت کا رعب کفار کے دل میں ایسا شکن ہو کہ
جس جگہ کہ وہ قلیل غزات مسلمین سے متوجہ ہوتا اور اوسکا سرگروہ یہ حضرت ہوتے تھے کفار اگرچہ مورمانہ سے
زیادہ ہوتا تھے سرو پا فراموش ہوتا اور وہاں معاملات کی تفصیل حضرت بابکرت زبدہ اولاد سید المسلمین کے
احوال کے ضمن میں ہو چکی ہے جو کہ مشیت الہی میں سلسلہ اس کام کا یہاں تک تھا اتفاق تقدیر سے لشکر کفار کو
علامہ ہوا اور یہ حضرت قلعہ بالا کوٹ کی نواح میں جہاد پیر طریقت اور اکثر مسلمین غزاة کے جنت اعلیٰ کی طرف راہی
ہوئے انالعد وانا الیہ راجعون اس واقعہ کو چودہ ہندو برس گزرتے ہیں اور چونکہ یہ طریقہ آخر الزمان میں
بنیاد ڈالا ہوا ان حضرات کا سہا جنگ اوس سنت کی پیروی عباد اللہ نے ہاتھ سے نہیں دی اور ہر سال

اہلہ البہدہات ہونے کا دعویٰ کیا اور اسکے دلائل اس قوت و استحکام کے ساتھ مذکور فرمائیے کہ اگر معلم اول موجود ہوتا
اپنی برائین کو تار عنکبوت سمست تر سمجھتا اور ایک رسالہ اثبات رفع یدین میں مسیحی بقبرۃ العینین فی اثبات رفع الیدین
ایضاً کیا اور حدیثین اشہر اور نہایت قوی سے اسکا استدلال کیا جو اور دلائل فقہائے سابق جو اس کے مقابل میں
ہیں اپنے سوالات سے اس طرح پراونٹھا ہے کہ منصف غیر متعصب کو سوا تسلیم کے اور چارہ نظر نہیں آتا اور رسائل
کثیرہ فنون شتی میں آپ سے یا دیگران میں بھی چاہتا ہے کہ آپ کو حال ہدایت اشتغال میں سے قدرے ہدیہ ارباب کمال
کیا جاوے تاکہ خلق میں نا اسی فرد کامل کا نمونہ قدرت رب ذوالجلال سمجھا جاوے اور اہل حال میں از بسکہ کسب فیض
بائن کا بہت خیال تھا جناب غفران آب زبدہ اولاد حضرت خیر الانام سہی عبدالمجد علیہ السلام میر احمد قدس سرہ الغزین
کی خدمت میں اعتقاد ہم پہنچایا اور انہیں فیض بائن کو کسب کیا اور پیر کی رقابت میں سفر گزار اختیار کر کے مناسک حج کو ادا کیا اور
وہابی ہندوستان کو مراجعت کر کے حضرت کی خدمت میں اطراف و جوانب میں بسر کی اور ہدایت و ارشاد و سعید و سعادت کو راہ
دکھائی اس اثنا کہ احوال تو اس قدر میں کہ زبان قلم و سکو تصور نہیں ہوتی جو گزشتہ آخر میں بارشاد و سعید الطائفہ سیر طریقت کے
احوال مردم شاہجہان آباد کی طرف ملتفت ہو کر راجع ہو ہدایت کو داکیا اور وعظ و نصائح سے اہل غفلت کو
کان کھول دیے جو جو مسائل کہ اوپر موبہلت کر فی ضروریات دین سے متعلق اور بسبب سستی اور کابل کوئی علماء
وقت کے عوام روزگار کیل خواص کے گوش و ہم تک بھی نہ پہنچے تھے آپ کی سعی و جد سے سب پر کھل گئے
اور آوازہ اعلام سنت اور ہدم بنیان شرک و بدعت کا وضع و تشریف کے کان تک پہنچ گیا باوجودیکہ ارباب شہت
اور صاحبان نفیس کہ سلسلہ اعتقاد و مہر ششہ اراوت خاص و عام کا او کو ساتھ مستحکم تھا اور کسی کو او کی سنت کا
گمان نہ ہوتا تھا اس گمان سے کہ اگر مسائل حقہ گوش مردم روزگار تک پہنچا تو ہمارے حق میں موجب ضعف اعتقاد کا
ہو جائیگا علم منازعت اور لواحق مخالفت بلند کر کے درجے اذیت و اہانت ہوئے لیکن چونکہ موبہ تباہید العد کے
اوس ہدایت و ارشاد سے پائزہ آئے اور خلق کو ہمارے توفیق اختیار سنت بنوی اور ترک بدعات و احادیث
ہوسنے کہ ایک اور ہی طرح کا نور ہر ایک کی پیشانی احوال سے چلنے لگا اور اوس مفسد عقل کا بانار کا سد ہو گیا
اور لوگوں نے جان لیا کہ یہ بزرگ بطرح افذ و جز کے امور حق کو آج تک چھپاتے رہے اور ہمیشہ خود یکھا گیا کہ وہ
شریف کو توفیق نماز کی ایسی ہوئی کہ مسجد جامع میں نماز جمعہ کے واسطے ایسی کثرت ہوئی تھی جو عید گاہ میں نماز عیدین
کے واسطے ہو کر تھی اور تائید الہی اور ان کی صدق نیت اور خلوص طوہت کی برکت سے الی الامان وہ بھی
حال چلا جاتا ہے اور یہ ثواب انہیں جس طرح بچریدہ اعمال میں لکھا گیا اور آج تک اسکا اجر ان کی روح پر منتوح ہے

سر از تغیر قرآنی و تفسیر یاب معالم تقدیرات ربانی جامع کمالات معنوی و معنوی مکاتیب کلام الہی و حدیث نبوی و قد و ادب
پیشکام قبول خیال غوامض معقول و معقول بانی مبانی تفصیل و اتصال مسدود تکمیل و اجمال جادہ حق و یقین مثبت و لائق و کمال
مولای محمد و محمد و الامامی مولوی محمد اسماعیل قدس سرہ آپ کو حضرات ثلثہ یعنی مولانا شاہ عبدالغنی و دہلوی اور مولانا
رفیع الدین اور مولانا شاہ عبدالقادر غفر اللہ عنہم کے ساتھ نسبت برادر زادگی کی تھی اور بسبب اسکے کہ جناب حضرت باب
مولانا شاہ عبدالقادر صاحب نے بعد انتقال والدہ ماجدہ کے بجائے فرزندوں کے پرورش کیا تھا اور حضرت سرور مغفور کی
نواسی بھی اسکے ساتھ منسوب تھیں انکی تربیت اپنے ذمہ پر لیکر روز و شب حضرت کی تکمیل میں سامی تھے از بسکہ جو سر
اکامل خراج تربیت اور نیاز مند تعلیم نہیں ہوتا آپ کو آئینہ خاطر نے نصقلہ تائید الہی سے ایسی صفات اور جلال حاصل کی تھی کہ
اسرار انزل بے حجاب آپ پر شکست تھے اسی واسطے اوائل حال میں مطالعہ کتب کی طرف چندان التفات فرماتے تھے
او حال یہ تھا کہ جب حضرت سرور کی خدمت میں روز نو ہفت خوانی نہ کر کر بیٹھے از بسکہ بسبب اشتغاف کے محفوظ نہ رہتا تھا کہ
سبق کس جای سے شروع ہوگا کبھی اوسکے ابعد کی عبارت سے شروع کر دیتے جب حضرت مغفور وہاں سے امتناع فرماتے
تو آپ فرماتے کہ اوس مطلب کو آسان سمجھ کر نہیں پڑا اور فی الواقع اگرچہ مطلب عقدہ الاہل ہوتا اس طرح اوسکی تقریر
کرتے کہ موجب حیرت آغالی اور اوانی ہوتا اور کبھی اوسکے ماقبل سے آغاز کرتے جب حضرت اوس سے تشبہ فرماتے
تو آپ اس میں کچھ شبہ کر دیتے اور وہ شبہ ایسا ہوتا کہ حضرت اوستاد کو اوسکے دفعہ میں بہت متوجہ ہو کر حاجت ہوتی
اس استعداد و خدا داد کی اعانت سے پندرہ سولہ برس کی عمر میں تحصیل معقول و مقبول سے فراغت حاصل ہو گئی جو کہ
آپ کی فراغت کی وہوم تمام شہرین تھی اگر مفسد لای کل کہ دعویٰ کتاب دانی و دقیقہ شناسی کا رکھتے تھے وہ مقامات
باریکہ کہ جیکے صاف کرنے میں روزگار روزگار فکر کرنا چاہیے آپ سے مراد ملائی ہو کر باعتبار ظاہر کے بطور مناظرہ
اوسکا استفادہ کرتے اس لحاظ سے کہ اگر انکو مکان پر جا دینگو تو شاید مطالعہ کتاب یا اعانت شروع اور حاشی سے
ہو سکے بیان کریں او آپ بنے تامل اوسکو اس طرح سے تقریر فرماتے کہ اوتکو اس جرات سے کمال نہایت حاصل ہوئی
تو کہ اس زبہ اباب کمال کا داعی ہے کہ ہزار ہزار مجاہدہ پسندیدہ کو زبان پر لاکر اندکے آتش شوق کو تسکین دے
بیت گہ نہار کند بر سر زبان چشم چراچہ نام شریف تو بر زبان آید لیکن کیا کہ کو زبان کو طاق تقریر ہے
اور ذہن کہ بارہی تحریر معقولات میں آپ کا نتیجہ وہم مثل تصنیفات اور منقولات میں آپ کی تنہا نقل مانند متواترات فقہ کا
یہ حال تھا کہ ہر مسئلہ کو آیات و حدیث کے ساتھ مستند فرماتے تھے بیشتر کتب علم معقول پر حواشی تحریر کیا اور ان
ذکر کی طبیعت و قادر حدت و تامل کی طرف مائل تھی ایک رسالہ منقذین لکھا اور اوس میں شکل اول کے بعد الطباع اور شکل

بلایت مروان خدایا خدا نہایت بد لیکن نہ خدا پیدا نہایت بد از یہ کہ ترک حضرت کو فرار ج میں بہت تھا تمام عمر
اکبر آبادی مسجد کے ایک حجر میں بسر کی یہ آپ کا کچھ کلام نظم و نثر سے راقم کو دست یاب نہیں ہوا غالب یہ ہے کہ
جو آپ کی اوقات منزہ تھی اس کو کہ اپنی طبع اقدس کو ان امور کی طرف متوجہ فرماتے اور ہر تفت نہین ہوئے ہونگے یہ
تیس مئیس برس سے زیادہ گزرتے ہیں کہ حضرت نے جہان فانی سے رخت سفر بالم نورانی جاودانی کی مسرت
باندھ کر جو رحمت الہی میں آسائش کی

جناب مولانا شمس الدین عظیمی

افضل العلماء اکمل الکما قاصع بنیان بدیع و اہو ابانی و مبانی زہد و تقویٰ فضائل و شکاہ نورانی بنیاد جامع منشا
جہاں و جمال قاصع اساس کفر و ضلالی مولانا عبدالحی صاحب غفر اللہ عنہ مولانا عبدالحی غفر اللہ عنہ سید کی خدمت میں
نسبت و اداوی اور شاگردی کی رکھتے تھے بہر فن کے ساتھ نسبت خدا واد بخنی کہ جس فن میں جسو آپ سے بحث
و مناظرہ چاہا اسی فن جانا کہ شاید وہ سراسر انکا لٹیر نہیں پیدا ہوا ایک نیت درس و تدریس علوم میں صرف نہایت کی
اور آخرین زبہ سادات کرام اسوہ اولیاء و علمائے سید احمد بن غفور سید و کی خدمت میں جہاں ذکر اس سے پہلے
ذیل اور یار و صلحا میں ہر چکا ہی ہو چکا کہ بیت کی اور تا دم زبیت اس کے سائے طاقت سے کہیں غلجہ نہو لے سفر
خضرین مثل سایہ کے اور کئی تجیت میں حاضر رہتے اور بنین کی خدمت میں سفر بیت المد کو اختیار فرما کر فرض حج ادا کیا
اور وہاں سے مراجعت فرما کر چند ہی مہر و بوجب از شاہ و پیر برایت کے و علاوہ کئی میں اوقات شریف کو بسر کیا اور لوگوں کو
نہایت ہدایت حاصل ہوئی اور باتفاق مولوی محمد اسمیل صاحب کہ جبکا ذکر کیا اسکے تفصیل آتا ہے ترغیب جناب و
فی سبیل المد میں سہ گز رہے جب سید صاحب غفور اس ارادہ پر کہ ہمتان کی طرف تشریف فرما ہو تو اسی توام
چند سال پہلے رفیق رہی اور پھر مرض ہو اسیر کی شدت سے سفر گزار کر خشتیا کر گیا انا المد وانا ایدہ راہون

محمدی الشیخ قاصع المد بن محمد لانا مولوی محمد اسمیل رحمۃ اللہ علیہ

علم پرکش ای آفتاب بلند خزان شواہی ابرشکین بند بنال ای ل مدحین کو سر شاہ بخند ای لب برقی چون صبح گاہ
بار ای ہوا قطرہ ناب را بگیری صحت و کرب این آب را بر ای درازت و قریای خوشتر بتاج سر شاہ کن جامی خلش
یعنی شاہ کشور شریعت گستری ملک الملوک دیار دین پروری قاصع بنیان شرک بطنیان حاوی ہوجات علم والینان
نوسن اساس کمالی مہذب او مصلح حال و قال ساک ساک ہدایت و ارشاد و جلی آمینہ صافی اعتقاد و مرکز و اثر و علوم
منطقہ آسمان نمود مرتقی درج درجات عالی پیشوای ادانی و اعلیٰ مرجع آب فضائل کامروای طبائع افاضل رموز فہم

جناب مولوی محمد علی صاحب المدد سلمہ

عالم باعمل مبرا از حرص و اعلیٰ زہد فقہای زمان اسوہ صلیحی و جان مسکون و شگاہ مولوی محمد علی صاحب المدد سلمہ شریف
مولانا رفیع الدین مرحوم مغفور بہین جگہ ذکر سابق ہو چکا ہو وہ علم و فضل میں گوی سبقت اقران و ایشاں سے دیگر بہین
ایک مدت دراز تک تدریس و تعلیم طالبان کمال میں مصروف تھے اور علوم دینی اور فنون لسانی کے مشاغل میں
شب و روز اوقات گرامی کو خرچ کر فرما چکے ہیں برس تک مولانا شاہ عبدالغنی قدس سہ عبدالغنی کی خدمت میں
روز و رات کلام الہی و حدیث رسالت نبوی کے کرتے تھے اور تقاریر سرسراہٹ مولانا صاحب مدد سلمہ کو دہرے
گوش ہوش فراغت تھے و حدیث و تفسیر میں ایسا مہ کمال بہم پہنچا کہ اس دور و فن کے نکات جو ان حضرت کسبینہ بیکشت
ہیں اور کہیں نہیں لیکن ان میں طبیعت عبادت و دوست فراج زہادت پرست واقع ہوا ہے ایک عرصہ ہوا کہ سرشتہ تدریس
کہ انھہ سے دیگر گوشہ نشین ہیں اور اوقات آپ کی ایسی مجموع ہو کہ شاید سلف میں اولیا کر ام کی اوقات ایسی ہی
ہوگی از بسکہ توجہ عبادت اور تقویٰ شکاری کی طرف مصروف ہی نظم عربی اور انشا سے تازی کی طرف مایل نہیں اسوہ
کچھ کلام لکھا اس کتاب میں مندرج نہیں ہوا

جناب جناب مولوی عبدالقادر قدس

حضرت بابر کے کثیر الافادات جناب غفران آب کمال و اعلیٰ زہد و علمای منا میں اسوہ کمالی و باغین محقق مسلمان
میں موسس معانی شرع مبین ہادی شریعت پیر طریقت مولانا شاہ عبدالقادر صاحب غفر اللہ بہ آپ خلیفہ الشریعہ
ہیں حضرت شاہ ولی اللہ صاحب کراہی کے برادر مولوی شاہ عبدالغنی اور مولوی شاہ رفیع الدین قدس سرہا
آپ کے علم و فضل کا بیان کرنا ایسا ہے کہ کوئی آفتاب کی ترفیع فروغ اور فلک کی مدح بلند ہی کو ساتھ کرے
زبان کو کیا طاقت کہ ایک حرف حضرت کی صفات سے لکھ سکے اور قلم کی کیا مجال کہ آپ کی مدح سے ایک ذرہ لکھ سکے
کس فیض باطن سوامی والد ماجد کے اور برنگوں کی خدمت سے بھی اتفاق ہوا اب اس جزو زمان میں ایسا کاشف
صحیح کم کسی اہل کمال سے اتفاق ہوا ہے بار اثبات کی زبان سے سن لیا کہ جس امر میں کہ فرمایا دوسرا ہی کو کم دست
ہے۔ میں آیا باوجود اسکو کہ سب کثرت اخلاق کو کیسے حق میں کہ از شاہد لکھتے اور کیسے نفرمانی کہ ادھر بیٹھا اور دھر
لیکن میں جانب اللہ لوگوں کے دل میں آپکا ایسا عجب چھایا ہوا تھا کہ روسا ہی شہر جب آپ کی خدمت میں حاضر ہوتے
بسبب آپ کو در در زنا موش ٹھیکو اور دون آپ کی تحریک کے مجال سخن نہ پاؤ اور ایک دو بات کو سوا یا نہ دیکھتے کہ
چہ اور کلام کریں نہ کرامت حضرت بعد تو اسہوچ گئیں ہیں اگر ادھکا بیان کیا جاوے کتاب میں گنجائش نہیں

دیار ہندوستان کے جمیع فضلاء و عامی انہیں حضرت فیض مہبت کو مستفیضوں میں سے ہیں بدھن کے ساتھ
اس طرح کی مناسبت تھی کہ ایک وقت میں فنون قبائلیہ اور علوم مختلفہ درس فرماتے تھے جب ایک کی تعلیم سے دوسری کی
تعلیم کی طرف متوجہ ہوتے حصار خدمت کو یہ معلوم ہوتا تھا کہ گویا اسی فن میں جامعہ یکسانی ان کو قیامت استعداد پر
قطع ہوا ہے باوجود ان کمالات کو افاضہ فیض باطن کا یہ حال تھا کہ جنید بغدادی اور حسن بصری کہ اگر انکو وقت میں
ہوتے تو بیشک وریب اس فن میں اپنی تین کترین مستفیدان تصور کرتے اور سخا و کرم کا یہ حال تھا کہ زور و اور کل
درمہ کو گلدستہ میں عجوس مشاہدہ کرنا سخت ناگوار ہوتا تھا بجز ان فرض ملک تھے صورت بشر میں بد کوئی زبردہ مکمل اور کچھ
اوصاف میں کہان پاک زبان فکرم کو فرسودہ کر کے کہ اگر بالفرض ایک حرف اوس دفتر سے لکھا جاوے ایک کتب خانہ
لیا رہو سکتا ہے بد حضرت نظم و نثر زبان عربی میں بہت ہیں مگر چند اشعار پر قناعت کرتا ہوں بد

ہندہ آیات فی بیان معراج النبی علیہ الصلوٰۃ والسلام

یا احمد الفتاری یازین الکرسی	یا خاتم المرسل ما اعلاکا	یا کاشف الدرار من سجنہ	یا نبی فی الحشر من والا کا
بل کان غیرک فی الانام من استو	نوق البرق و جاوز الاطلاقا	واسمک الروح الامین کاہ	فی سیرہ و استخدم الاطلاقا
عرفت لک الدنا و دعوئلہ	نسخت بعتک طامعین و اکا	فردو تم فی خیمتہ عن قصدہم	الدنا صانک عنہم و وفا کا
واخرت من لہن من غمر فطرہ	الاسلام یا ہدی الیہ اکا	قدت لک المرسل العظام ترقا	فعلوت منہو طائفہم سدا کا
وانتم فی القدس بعد تجاور	منہم بامر المداد و الاکا	وکی الکلیم لماراک علویہ	ومنافسوک بجن فہم ذم کا
وتزینت حور الجنان بلبثہ	بک سعیدی شوقا الی القیاکا	و تشبش العرش المعظم الاکا	جلیک نالی الفضل اذا واکا
خلقت روح القدس علیہ	القصوی رخا من الجلال الاکا	اذا کربک فی منازل قرۃ	جللی لک الاکوان ثم جبا کا
واقم نعمتہ علیک قلم تسلی	ان توشر الانفاق والا کا	القی الیک کنوز اسرار سمیت	عن حیلۃ الافحام اذا ناجا کا
وسالت فینا العفونہ شفاعة	فاجاب ربک قد بہت مناکا	حق اذا تم الدنوت تدرت	سک الوہیہ فی سنامولا کا
قریبہ جسد العیسیٰ نورہ	ماکان الا المدرفہ مجلا کا	فکسا ک نور امن اشعہ و انا	افتناک عنک اذا بہ البشا کا
فلک المناصب و سیادہ کورہ	و خلافہ الرحمن یا شہر اکا	جملت لک الاقدار و الانوار	الجنات و المنیران فی مرا کا
اعطاک تخفیفا و تیسرا لک	دین تویم حکم بقدر اکا	و سواہ من نعم جام بالہا	عمر و حسد سینتہ اولاکا
فرجت مسرورا بہا فی العیبتہ	و جمیع خلق المد قد بنا کا	اجریت دین المد بعد نضوبہ	و محوت راس الجبل و الاشرا کا
فلقد اقمیت سیدی سجد یا	من سیک المد را حصہ الاکا	یا قتی قد فرشت منک بلمرہ	فی بدو وجہ نور الا ملاحا کا

باشا علی کے انشاء نظم کی طرح کہو متوجہ ہوتے تھے مگر تکلیف خطاب اور بہانہ جواب سے گاہ فشرعی کا اتفاق ہوتا تھا انرا نغمہ یہ رقعہ دستیاب ہوا کہ لکھا جاتا ہے

رقعہ عربی

اس رب القطا بل من بعیر خیاہ علی ابی من قد ہوت المیر من حوی اوفدۃ البعد و نبی الزکاء الوحدانی جانب
الجیب الذی تترہ قدحہ الملی عن القدح والنبیب الذی اتروغب نبیہ منوف الدرہ الذی اذا نظم قبل تلاؤ القلم
واذا تشر غبط فلا یزک الفراء و خلق علیہم و طبع کرم و نتیجہ سر نبیہ و ہمہ علیہ ما من علم الاصاب مشکلاتہ و ما من فن الا عامر
فی بحار تحقیقاتہ اما الالباب فقد شیدار کائناتہ و اما القفۃ فقد برسم نبیہ و اما المعقول فمنہا ما لایہ و معلول ارباب الصناعات
الیہ و اخرها و الفضائل فخر الانامل معدرا الا فاضل زین المحافل مولانا المولوی محمد صدر الدین الارناؤلی افاضتہ
علی راس المستفیدین لایعید ابدادہ ایا السلام و ادا امناسک الاحترام و الا اعظام فینی درود و شکر و تشریف
عند محافلنا انما تم معشرہ و تجلت کلمات بغیر الوجود الا انما و ریتہ قلبہا مرا و قابلتہا بالاجلال کثارا و ادا
منہا رولیح بحق الصناعات نظرت الی معانیہا و ادا لای ربطہ و اسوانہ من المعانی جنبد ۱۱۱ انہما من الانفاظ منہو
انق من غرات الانما طہ نام اصاف من الزمان ہذا صلیت تبران العجراں فوی الذی جانا بمنیک و جملنا من
صغرة اجنگ انی نزار فکک ما اطیقت مقلتی بالنوم و بالانق بلتی عن النوم یسر لنا الدھاق کبر لک الحسنی
فرا آخرک و دنیاک و السلام بالوف الاکرام

جناب مولانا شاہ رفیع الدین علیہ الرحمۃ و الفخر ان

مولی الکرام محمد و الامام عالم باعمل فاضل اجل اسوۃ افاضل عرب بجم زیدہ ارباب ہم سند اکابر درکار فرائد
شہر دیار می الشرع و السنۃ نامی ہوی و بدو قمر موسی اساس دین مبین نادیا مولانا حضرت شاہ رفیع الدین
قدس سرہ المعروف حضرت مخلف الصدوق حضرت شاہ ولی الدین فخر السدر کہ اور جوڑی بجائی مولانا محمد و منافقت
شاہ عبدالغفر زیدہ دہلوی کے تعیل علوم مجوہ اور سند حدیث بنوی کی خصوصاً اپنے وال ماجد کی خدمت میں فی
علوم و فنون میں مستدیر ارباب استعداد تھے چونکہ مولانا شاہ عبدالغفر نیز صاحب مرحوم مغفور سبب کسر نور
صنعت مزاج و کثرت امراض کے و مانع تعلیم و تدریس للباشر کہتے تھے مسلسل تدریس کا حضرت کی ذات ابرکات
جاری تھا فاضلائے نامی ہوا اسکے کارباب کمال سے مشہور کتابی حاصل کر چکے تھے جب آپ کی خدمت میں پہنچے
اپنے متین و دخل مجددان اور معتقدی محض سمجھ کر ابتدا سے انتہا تک پھر تعیل غلم پر کرنا بدستہ اسی انداز سے

<p>بختہ یہ کہ چون آیت محکم جو صاف خوہش سلطنت تیسر و فغفور نہیں آستان ہو تری در کا وہ تکی پر تو خاک در می در پوزہ مگر تو نہیں ہوں ادا نتم میں کس طرح مناجتہ تیرے</p>	<p>معنی دو نہیں فغفور بھی سہو نہیں بدو ای بار تو طاعت ہوئی کوئی عمل پہونچو پاننگ کو جسکی جہل طو نہیں پایہ عرش بر ہانا تھا گر نہ یہ نام سلسلہ یہ مناجتہ ہی جو وہ محصور نہیں یوں خدا کی تو خدا کی ہی ہو کیو دینیز</p>	<p>میں ہوں دو گوشہ شرب یہ تھا ہوا شعب تنہائی غلط گدہ گدہ نہیں کون سا دن ہو کہ خورشید جہاں تاب لوح پر عرش کی ہو تاکہ یہ مطلع نہیں ترک روی خوش آرزو وہ محالات ہو</p>
---	---	--

جناب مولوی رشید الدین خان رحمۃ اللہ علیہ

جامع مقبول و مقبول مادی وقوع و اصول یگانہ روزگار بہین نتیجہ قرون داد و داریہ یکتا مورخان قدردہ دوران مولوی محمد شہید علی
طاب سراء و جل الدین نجمۃ شواہد شاگرد رشید اور مخلص خالص العقیدت جناب جنت آب زبدہ اکابر روزگار مولانا رفیع الدین
رفضوان الدین علیہ کے تھے اور ان کی خدمت میں ایسا اخلاص وافر کرتے تھے کہ حضرت موصوف آپ کی تربیت میں ماہنامہ الحیات
ایک مصرعہ سنئے جس کو کہ باب فرزند کی تربیت میں اگر چه کسب و کمال ان حضرت کے دونوں بھائی یعنی مولانا عبد العزیز
اور مولانا عبد الشکور رحمۃ اللہ علیہ کی خدمت سے بھی کیا تھا لیکن تکمیل جمیع فنون انہیں کی خدمت میں انصرام کو پہونچائی
ہر تہذیب علوم متداولہ میں یک فنی تھے لیکن علم ہیئت اور ہندسہ میں علم کیتائی بلند کیا تھا مدت اربعہ فرسہ انا سیب کے
علماسی مباحثہ و مناظرہ کیا اور باہم تجریری اس بحث میں رسالہ ہای متعددہ فراہم ہو گئے طریق مناظرہ کا یہ دیکھا گیا کہ
تقریر یا تحریر میں حجم کو بجز اعتراض عجز کے چارہ تھا تقوی اور زہادت اور فروع اور عبادت کا بیان خامہ بریدہ زبان کی
بحال نہیں کہ ایک شہدہ اسکا لکھہ سکے ہر چند حکام وقت چاہتے تھے کہ انکو مندرہ قضا سپرد کریں تاکہ انکی نیک بینی اور
عدل و انصاف سے عباد اللہ کی حق رسانی ہوتی رہی لیکن از بسکہ اپنی اوقات کو بیشتر تربیت مستفیضان کمال میں صرف
رکھتے تھے قبول کیا جب تقاضای موفور اعیان مخالفہ میں حکام کی طرف سے وقوع میں آیا اور مجدہ جو سبب کی قیام کے
ایک امر جزوی پر قانع ہو کر مندرہ سے سر شاہ جہان آباد قبول فرمایا از بسکہ انمار و کرم جہلی تھا جو وہ یہ کی تھی وہ انکو ہرگز
کفایت نہ کرتی تھی اور خدمت فقر اور مساکین کو کسی وقت اپڑ نہیں سہو در نہ کھتے تھے بقدرے دوسرے دستے میں زاید دل
علیہ الرحمۃ نے خوب کہا ہے یہ باغی بیدل دار و طبع اہل بہت ہہ آثار سخا جہوہ پندہین صورت ہہ باجہودان چندہ بجا جان
سیم ہہ باخوردان طاعت و بابرزگان خدمت ہہ عمر آپ کی قریب ستر برس کے تھے او یا آخر عمر میں اور وہ بیت و عید کا
کیا چونکہ ہر ارادہ ہر ارادہ بعد غائب ہر مرض صعب میں مبتلا ہو کر اور احرام کعبہ معنوی یعنی دیدار فیضیہ انوار شاہ حقیقی
باندہ کردار آخرت کو راہی ہوئے آپ کی وفات کو تیر و چودہ برس کا عرصہ گزرا جو بہ سبب کثرت توفیق معلوم و غیبیہ اور

یار پیکسٹن چہرہ سوز اور انقلاب جو
کچھ گفتگو ہی شکستہ تھی ایسی بات کی
کی عقل متعجب ہو لایا ہر کینچ کر
سو جا سو پاک جامہ پر سون فلک
ہم جان دلی کہ دیکھ کر ہم ہر
لکھی تھی اک ہنساک سو کا نو کو جو کز
کچھ بھی لگی زخمی ڈوبو می رہی سہی
تغیوب کہ خیال دہرینا کو خواہ میں
الفت میں دیکھی اب تو جو جانو کی کچی
غوط تو سودی اسی زخم کر آب میں
نئی بہان میں روز اولیٰ ماجر دلی
روینکا مادہ ہی نہیں ہر حساب میں
ہم دو نوشل شیشہ پیمان شکست
جتنا پڑی ہم اور پڑی جا جا ب میں

سوز نہ اب نکلے گئے آفتاب میں
خورشید زار ہوئی زمین وی جھینڈا
سود از دون کو حکمۂ احتساب میں
بی آفتاب لیاں دری غزل تنگ میں
اب ہو سو ہو ڈوبو می یہ کشتی شراب میں
اور نشتی میں سچ کی یہ کمان سرگراں
دل کو نہ ڈالتا تھا سوال جو اب ہر
تشتیق ہو نہ جانو کہ میں کیا ہوں میں کیا
دل کش ٹرین ہو جگر کس حساب میں
می اور ذوق باد کشتی لیکٹی مجھے
ایا پسند دل میرا اس انتخاب میں
امداد چہم کیا ہو لگی دلوگ اک جب
جیسا ہر سرزدل میں نہیں ہر حساب میں
یہ عمر اور عشق پر آزد وہ جامی شرم

اگر و نا وہ سننے ہی مجلس سر اور
سو آفتاب میں تری گردن آفتاب میں
کیا پوچھتو ہو چارہ از خوش رنگ
تھا نقص کچھ نہ جو ہر صبا می تاب
آواز صور تیری شہید دلی ر و شتر
زادہ فری کا جلوہ بہ دیکھا ہر خواب میں
جو دیکھتے ہیں اس سر پر گزرا کہ نہیں
کھا ہوا ہے پون تو بھی کچھ کتا میں
سر پر روین سوزندگی دری ہو می چکان
یہ کٹک بیان تری بزم شراب میں
اس چشم اشکبار کہ کیونکر ہو سا منو
جلو کے بعد خون نہیں رہنا کباب میں
انوار فکر سر نہو کچھ بھی انکشاف
حضرت یہ باتیں کہتی ہیں عمر شباب میں

ولہ

حسن کیشان سر جو یہ رہی ستور نہیں
جو کہ لکھی تھی رسوا ترا سندور نہیں
لاکھ ہنگامہ منصورہ کما دیں میں
ہنگو نیز روز سیاہ و شب و جو نہیں
چارہ اب کیا ہو جو پوشتہ درم کیان
چاہا ہر شعلہ لی خانہ زہد نہیں
پرنزی پرنزی نکرہ نامہ دراجن دیکھے
دیکھنا بھر کی لکھنوی دیکھی دیکھی

ور نہ ہو نہ کسو میں جلوہ ملو نہیں
میں تو مجھیں نہ اہم شو سامان طرہ
برہم افشا سر اور میں ہیں نامور نہیں
مژدہ امی تیرج کہ اب میری طرح کو کتا
کون سا داغ جو سینو میں جو نامور نہیں
متعجب ہو کیا یہاں تری آنکھوں نے
یہ بھی بچائی جو پشیمان کہ نہ تو نہیں
وامن اسکا تو سملا دوسرا دن کو نہیں

عذر کرنی ہی بنی اوانگو بھی جیٹ کیا
بزم ماتم سی گو آئین سو نہیں
خانہ غیر تری کدو ہو اور نصیب
حالت اوٹھن کی فرامانہ رنجو نہیں
دل پر خند ہی کو اک لگا دی بستے
ایک میخانہ بھی اس درم سمور نہیں
جو نیا کادہ یہاں فریج نہ نکل کر
کیونکر یہ کیا کر گیاں تو مر اور نہیں

ای دل بیاک خاک کسم اوردیو یا چون شیم من تو ائی آن باگر سیتز	از تو بخون تیدین و از ماگر سیتز آنز روده خیز کا مدہ عرفی و ملا با	اشعار ترو درین غزل آید کہ رلط و از تو قصیدہ خواندن در دنیا گریستز
--	--	--

غزلیات ریختہ

نانون می میری کب تہ و بالا جہان کیا رشک و یکیکہ بھی رنگ خزان قائل کی چشم تر تو یہ غبطہ آہ و یکیتہ کتھو تھو جو ہیشہ چنین جو چان نہیں ای بلبلان شعلہ دم ایکٹا اور بھی خاست قبول خاطر پیر معانی نہیں اوس نرم مین نہیں کوئی اکو درتہ کدن کھلا ہوا در پیر معانی نہیں ای دل تمام نفع جو سودا جوشن جاسکتی وہاں تلک نگہ ناتوان نہیں نازد فکر روش سبھی لاگو ہیں جان مین لب تو کیا نگہ بھی ہوئی تر جان نہیں مناظرانہ غور سے ہو بہر مصلحت اک قہر تھی بلا تھی قیامت بھی جان نہیں از رودہ و پری غزل اک میکہ دین گل	کب آسمان زمین در زمین سماں نہیں جانی ہو دل تلک کامری شیخ کا نشان چون شمع سر کئی یاد و کھایاں و سحران نہیں کتابا ہون اور ہو کچھ مین نکلتا ہونہ گم کردہ راہ باغ ہون یاد آیشان نہیں ایکا ہوا ہے بیت خرن و یکٹھا کو بی وہاں خندہ زیر لب ادھر اشک نشان نہیں سب بند ہو تو روزن سینہ کو کیا کرون اک جان کا زبان ہو سو الیا زبان نہیں کیا کچھ نگر و کھانوں پر اکدن کو واسطو ہو کون اوادہ تیر جا کہ جو جانتان نہیں وہ شاخ نخل خشک ہو نہیں کچھ باغ مین مکو تو سادگی ہی تری یہ کان نہیں جو وقت آئی دیر مین کیا شور شین کیرن از رودہ و پری غزل اک میکہ دین گل	محب سبھی کوئی عشق مین ہو دکان نہیں آن ناتوان ہون کو ہو بختی توان نہیں اکو مونسو و یکیکہ کسرتی سب ناتوان نہیں کئی کو تو ہو سکی زبان اور زبان نہیں او کھکھ کر سحر کو سجدہ متانہ کے سوا ایا لیم مصر کا ہو کاروان نہیں افسردہ دل خود در رحمت ہیست نہیں تھتا تو مجھ سے نالہ آتش میان نہیں ای جذب شوق رحم کہ مد نظر ہے یا مٹا بھی ہو کھو منصب نفعت آسمان نہیں شب اسکو حال دل ز جاتا کاہہ اسطر و یکھی ہو ہو دل کو کھنی بھی باغبان نہیں اچھا ہوا نکل گئی اڑ خرمین کو ساتھ ہم میر دیر میکلہ بھی نوجوان نہیں دو صاف شکرہ سینہ پیر معانی نہیں
---	---	--

ولہ

تھ غرق مین لغور آتش سے آب مین قسمت تو دیکھو کھوئی گرہ کچھ تو رہی آدو رہست خواب اگر میرے خواب مین ہر وقت آرزو عذاب حجم ہے	تھ غرق مین لغور آتش سے آب مین قسمت تو دیکھو کھوئی گرہ کچھ تو رہی آدو رہست خواب اگر میرے خواب مین ہر وقت آرزو عذاب حجم ہے	تھ غرق مین لغور آتش سے آب مین قسمت تو دیکھو کھوئی گرہ کچھ تو رہی آدو رہست خواب اگر میرے خواب مین ہر وقت آرزو عذاب حجم ہے
---	---	---

شکر بعد چو بطوف عرم آوردند
سعی خوش بود مگر نجات بدو کار نبود
دل خون گشته بدو کرد و گردن بند
در آینه امت بل زنگار نبود
از کساد شهرت اینکه پیغم نخواستند
چون مرا حوصله مانع سرشار نبود
از علاج دل بیمار چه اوست کبیر
پیش ازین این روش دیشو داشتند

روی دل جز بطرف خانه نماند
سمجی بود و عجب ووش میان من و بار
خبر گیر فزوده این چشم کف کار نبود
سمل و آسان شده امر و زجر بند
جنس تابو و گران ناز خردار نبود
در دلم آن شره صد خمر لاس گشت
گر مسجای تمنای تو بیمار نه بود
آه از خجلت آرزو بیزار جنس را

دشت مانند نقاش بر سانم دم دم
مدد شکایت لب و در خصلت نامدار بود
گر دغم خبر دل نماند و محلی نگزید
ورنه دشوار تر از ترک فال کار نبود
لطف ساتی تنگد و درین آخر کمر
زهر شیم تو بآن کمر چه بدو کار نبود
طراقتش منعی الطبع من ایجا و نمود
بمشم از جنس گران مرتبه در بار نبود

و لہ

خواهم دم و عابد عانا گریستن
این درد را گشته عدا و گریستن
پیشش ضبط گریه بگو شوم ز شکست
مگر لیکن مجال من و نا گریستن
بی عذیب خوش بنودار و چین
باز از چه روست از پی طوبی گریستن
ای چشم و جلد زبر ادب را نگاه دار
ای ابر با گریستن ما گریستن
از سوز سینه خوف نداریم کار بست
خوش حرفه بردار لب گویا گریستن
در میش بقدر ارم و در غم هیچ تب
نبکا قدم بگر تلم آس گریستن
ای دل غنم مباحش با قنقلم
از بزم ادب و جواب تماشا گریستن

شد بسکه بی اثر بد عانا گریستن
دل قطره قطره خون شده از شکست
بر رحم تا باورد و اورا گریستن
از انسک ریزی شره خانی نشد دم
خواهم در خزان به تماشا گریستن
شوید زوید لذت خوابی کوید و بود
اینست در مدینه و بلحا گریستن
ابر آب شد ز گریه ام و برق خنده
از کاد کاد آن شره دریا گریستن
طوفان نوح بود حدیثی شنیده
خندیدم تم شعی بود با گریستن
موی چون که تر کنم ابر بار را
با خنده همچنان بود و ایجا گریستن
سیراب تازمین غزل کرد و گریه ام

سوز دلم نمود و بالا گریستن
تاریج و ادمشعلہ ما گریستن
جز چو تو سنگدل تو اندیشد از دگر
خواهم جو زخم از همه اجزا گریستن
داغ اگر بهاد قدیمی گریه نداشت
پیش از آن گرفت زینیا گریستن
رسوا شدن چو برق لودیا، نم
آہی کجا که جمیع کسم با گریستن
آوردش بر دم بطری گریستن
چشم تر م نمود ز رسوا گریستن
دل را همه شہ فخر من خون کنی و گل
ای دیده تا کجا بداد گریستن
یارب بکاه لواء الوسم که شد مرا
بنیم کمر سد کجا با گریستن

عفا الله عنه ما جناه فاق حلفت له العفو عنه ثم فوجئنا

نثر فارسی

و این منت بخت میدارم که من هیچ در حساب را که چون حرف با علی بن ابی طالب هم میزدان گوهر نشان نمیکند از دستمان بی اختیار می برآورده و روشناس شهرستان محبت خطاب گردانید و از نشیب گاه فراموشی بالا داد و بر فراز و بالا پائینی یادآوری رسانید و ای طالع را که زنی بسروقت بیدار و افتاد کند و اگر دوان بزم و لغو روز را که چون غبار شکست و کمانان راه نرفته اند می یافت از روی دایمی بی ارشاد مانده از نزدیکی بساط حضور گردیده سامان فراهم و او که در آن شمع مصرو بیت الحزن با اقامت بر کشاد ساربان زمام ناته میل را یکت اختیار قیاس شکسته پاداد قطره ام و این چه کیمیا غریز که بر خوار شکم گل تر خنک هم روش روز باد و دم رشک نوز و دم و دم که دم و دم تو تباخفته ام خوشه شیره ام سمنی یا سمن اسید خزانم بهار جاوید گردید پستم را بگندی طالع ام را در چندی شتر را سحر نفیس را اثر سحر افکنده هم سحر اثر شکسته خاطر را در نواز می پدید آمد بهانا ها چون خال طائر سایه اقبال بگستر که خطاب سلیمان به نوز تا تو ان رسانید و زبان حال را بر و ان پرور کردید انی انی اتی کتاب کریم گوید ساخت سر پای دل را خنک کشتایشی رو آورده و چو سید نابو انجب انشراح می خود گرفت خاطر پریشان را بر پایه فروغی جمعیت و مایه تو مندی آهش حاصل شد نسیم الطاف قدیر بنا برگی و در و گاشتن خالفت از سر نو شکست چون از دور افتادگان از یاد فرقه فراموشان از طاق دل افتاده پرس را بر بختی لبسان بود و خاطر حسرت اندوز بگو ناگون کاه را اینها بر آموده و بر این اساطی را دوزی از نگار از احوال منت گردید بهیست نبات صبحدم آغوش دوست از بر دوست به قشعی که دل از تو که این پیام گرفت به از ان بانی که با فصل خعد و مات را بر گردن گرفته انفس گرامی را با بنا بایست و او ام نفوس سخن گداری و نکته سرانی از ساحت ضمیرم یک تمام شده و تار عنکبوت نسیان بر نه وای سرادفات آن یکسر تنیده آمد و در اسس المال تنیفات آن که در خزان خوار درشت بناراج افتلا مشی از پست نشان سست فطرت که خطه فتوا پذیرد محموله عدالت را عرش العرفه بانع فروری و سه در آتش نرزدی شمرده اند و او و افرونی قلع و فراوانی شناسای دیگر فهمیده است و دست مایه آسودگی چندانی نیست نیا برستم آید که منی آئین سخن طرازی و نکته سخنی را بکار بریم که چون آهنگ این سناست را با گوهرم سرشته اند که گاه پس از آن تا به توبه این طالع را از هم میگسلاند و هرگاه بهین بوی نوازادگان شکر از احمای نوزانی بر فراز آفتاب سوزن میگیرد و همچو بلبل که بدستان سرانی بلبل و دیگر در جبین غرورش آید و دهنگ ناله سازد و بی اختیار میزای جان خوار از خاطر بریان بر میزند و بسروش شوق جزوی جو شابی بیگم نام از جا میرود هر چند از شوب و رونق و بر روی بر میزد

الاسم والامن الدين الالارسم والالذين يقوهم الجمله بالعلماء وهم في غير هذه البلدة فاكثروهم كساتر على ما على قلوبهم كذمة
 فلا يكونون حقيقة وجدنيا ويكبدون الناس على ما اتهم الدين فلهذا اذا جاء اسم ما عرفوا من الحق كغيره وادوا وادوا وادوا
 طائفة منهم يصنعون الاعمال ولا يستقيمون بالانوار ويحبسون انهم يحبسون منعوا وبقى ما يراه الحق اليه نظرهم والحق على الحق
 وما كفايتهم من غير التفتات الى دراية واستبصار في رواية واقوالهم اشترى بهم على تفتت الروايات من الفناوى في العلم
 والنقل من شخص معين ومجبول من غير ان يجلسوا به في تحقيق فن الادلة والاصول لم يعلموا ان الدلائل عنه كيان على غير اساس
 اذ سئل عنى هو عليه لم يقدر على ايراد حجة او قياس بها حسرة على ابناء الزمان انهم قد اتخذوه طهر باب ودار طلبة عند هؤلاء
 شيئا فربما ما اتخاها عند جماعة منهم لا تخدوا القول المرجح النوى لا تفتي من جوع ولا تفتي من جوع ومنهم من يسلك برواية
 فقهية نادرة فقه زعماء منهم ان لكل جديد ائمة كل ايضا تعلم الحق في الاثمة المجتهدين وجعل صناعتهم القدر في الادلة
 المقرين الصراة المستقيم والمجالي ما خدتم واساسهم واين يمتهم رسمهم راسهم لا يتدون الى طريق الحق بل يترددون في تفتت
 بلا ما ودلائلهم فلهذا اكثر واكثر فقلوا عن سواهم السبيل وقد اتهم بعدون ابا وهم نعم على انهم هم مقتدون اولو كيان باهم
 الا يقولون شيئا ولا يتدون ولا يعلمون لا يتدون الاحكام عن الاحاديث والقرآن ولا يعلمون شيئا من العلوم حتى والام
 وهم اذا وقعوا الى عقلهم لم يخطوا فيها حجة عتوا اول الذين معهم بما يشون عن الاتباع والتمسك ويعتدون ان هذا ليس بسبيل
 واذا رجوا الى اشهادهم يفتلون قولهم بلا حجة ولا دليل ولقد منقذ الله سبحانه على هذه الامور وجود العلماء في كل عصر
 الذين عضدوا في العلم بواجبهم ورموا غرض الاصابة بواجبهم وصرفوا في تحقيق العلوم اعمارهم في احوال الكسب الفصائل
 ليقيم ونماهم فالتقوا وادوا وفتقوا وادوا وفتقوا في السن باجمع اليهم وتزل رباعهم دارى الحق فتادوا وادوا وادوا وادوا
 تقوم الذين لا يتدون وادوا اليهم ولا يرجون انما يفتي عليهم قل بل يتوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون وكفى انما يستندوا
 على نواية كبر اسمهم انهم حرموا السفر الى زيارة قبور الانبياء والاولياء متمسكين بحديث لا تشد الرمال فاما بيت عليهم في شهر
 ما يحتم عن الضلال مع تفرق ابدال وقتت المال ففعلت اغنامهم خاضعين وقالوا انما جاءنا من الحق المبين الله سبحانه
 هو المسؤول ان نؤمنهم للصدق والصواب يقولون عقولنا عن الزيج والآيات مب وحيانا ممن شرح بالحق معاد وشرح
 في فتح باب الاشكال فرفع قدره وعلينا انشا قدس يد بالاجابة جدير

اشعار عربى

فانك تفتنى يا نبي قد تالفا	على وجه حتى استلاد انيها	فغنيها حذر الحام حرجي	وليس فيها كما سن الحايك مترعا
يلين من خطب الزاد	جلين من قول الحمد اذا سعا	فقا ننى من غزوت جشية	والحق اتي من حرمته وتوجب

یوسف غفر ان فاء الکرام بیدہ	اور افضل محمود و خوشیہ احمد	قدیم فی انفس عالی ددان الیوا	علیہ برامین المراجعة تشہد
دینی فطرہ مطعت حسن سلاستہ	نیل لدریکہ کا نظم و بجد	قدیم علی در الدہ و ولادہ	یزید علی الاکیاس غرا ویزید

عده آیات فی وصف الدینی

یا من یسأل علی دینی ورعتنا	علی بولاد و احارہ من شرف	ان البیاد و اما و ہی سیدہ	و انما و رقا و کل کا اصدت
ماقتہ بلا و اور ی غرا و نقبتہ	غیر الحجاز و غیر القدس و ان	سکا نہا سبال الارض و ملک	خاقا و خلفا بلا محب و لا صفت
بہا و اوس لوطان البصیر یا	لم تنفع مدینہ الی علی المصحف	اکم مسجد و عرف فیہا منارہ	لوقا بکتہ شمس الفصح کسکف
ولا غر و ان زینت الدنیا بپنتیا	اکم من اب قد بلا بایر و ہی شرف	و مارجون جری من تحت کلمکی	انما رطلہ جری فی اسفل العرف

جناب مولانا مولوی محمد صدر الدین خان بہادر سلمہ المدفون

ہر ذرہ بارش و ہم دین و مشک و گلاب یہ ہنوز نام تو نقش کمال ہے اویست پذیرم ہے جب بد اعان ادب سرشت کو
 افسانہ سخن میں اعتبار ہوتی ہے کہ اپنے ممدوح کی طرف اشارت کریں سخن کو اس طرح چرا و اگر سترے ہیں کہ ادا نعمان منی رہا
 او کو مطلب پر لے جاتے ہیں اور اگر اس سے زیادہ توضیح کے نیاز مند ہوتے ہیں ایسے چند اوصاف عمدہ اور محامد گزیدہ
 یاد کرتے ہیں کہ سامع کا ذہن اس سے برگزیدہ انفس و افاق کی طرف منتقل ہو جاوے و غرض اس سے یہ ہے کہ جہاں بلند
 اور مرتبہ اچھند ممدوح کا رافع ہے اس امر سے کہ اس کے نام والا مقام کو زبان پر لا دین چاہتے ہیں کہ نئی الوست ترک
 تفسیر کریں اور جو کہ بعض محل کا اقتضائی ہوتا ہے کہ اس کے نام الہی و اسم گرامی کو نہ کو نہ کرنا چاہیے مہتمم و اسرار
 منزل میں اسرار کے ایسے اکابر عظام اور ایسے مایہ والا مقام کو نام بھی مودفی علو شان کے مرحمت ہوتا ہے پس جیسا ادبی
 رفعت جاوے اور والا دستگاہ اور بندہ کی قدر و مقدار اور بزرگی شان و اقدار پر تیر نام و احوال کر لگا ان صفات سے ایسی
 کوئی سی صفت ہے کہ اس کے قائم مقام ہو سکے اس واسطے قی مل و ملی بھی کہی اپنے نام پاک کو بصرح یا و غرا یا جو ذوق و توفیق اور
 اول ازادہ ادب کے طریقہ صفات میں رنگو ہوتا ہے اور چونکہ اس سے تامل و اتفاق پسندیدہ کے اوصاف عمدہ و حیرت
 اور زنا ویر اتر سے متجاوز ہیں عنان ادب کو ہر وقت تو دل کو ذیل اسم سامی میں مثبت کرتا ہے کہ ایسے
 نام کا لینا کو یا صفات غیر متناہیہ کا محض اور یا کو کو زینت بن کر کرنا ہر سہ چہ نامی کہ مولانا سے قوام

آغاز شرح

اکمل کمالی و زکاء و فضل و خلاق و ہر دیا و ماکم ماکم جاد و جلال و تکلی را یک اقبال کلید و در و ارد و علم نوح طلم سلم
 نالک محقق و تجرید و فرق و سترک و ای متاہین رافع مناسبات مکا و مہمین محمول فضل خصوصیات امدل و فین مل و مقامات

نہ ہوگا باعتبار حفظ بیان ہوتے جاتے تھے اور اسپر متانت عبارت اور ملائحت و طرائف جیسے میں ناظرین پر
 یاد ہے یہ امور جو آپ کو نظر میں آتے تھے مجال بیشتر سے باہر میں نہ بوقتہ میں دوبار مجلس و غلط منعقد ہوتی تھی
 ورنہ شاید جن صدق العقیدت و صفائی نہاد خواص و خواص سے مورد ملح سے زیادہ جمع ہوتے تھے اور طریقہ رشد و ہدایت کا
 استفادہ کرتے سنہ بارہ سو اٹھ تالیس سیر میں اس جہان فانی سے سفر آخرت کو اختیار کیا بعض موزوں طبیبان فو
 و دین قطعہ مانج و فوات میں موزوں کیے ہیں انہیں سے ایک قطعہ لکھتا ہوں قطعہ حجت اللہ الملق و گویا پادشاہ
 عبدالعزیز خرمین بہ روز شنبہ و ہفتم شوال ۱۰ در بیان بہت ساخت و طعن بہ مہر نصف النہار و در عرفان ۱۰ مثل بدہشیر
 و رہمہ ۱۰ از سر لطیف و حکم تاریخی بدہشیر المدیہ گفت حسن و زبان عربی بین نظم و نثر نہایت فصاحت و بلاغت
 کے ساتھ ریختہ لکاک عدل ساک ان حضرت سے بہت یادگار ہیں اگرچہ وہ شعر عربی جبکہ آپ نے دل لگا کے لکھا ہو
 راغم کو دستیاب نہیں ہوئی مگر دو چار رقعہ جو آپ نے قلم برداشت نہایت سرسری طور پر لکھے دیئے تھے ہاتھ لکھ کر ان میں سے
 ایک رقعہ مینا لکھ دیا ہوں اور اگرچہ نظم آپ کی دفتر و دفتر ذخیرہ و ذخیرہ ہے لیکن اختر از عن الاطباب و دو قطعہ ان پر کہ
 حضرت شاہ جہان آباد کی توفیق میں اور شیخ احمد عرب کو مناقب حیدریہ کی تقریظ میں لکھ کر انہیں پر فاعلت کرتا ہوں

رقعہ عربی

<p>مام علیکم قد قرأت کتابکم ملت بقلب خاشع متضرع رفقہ ابواب الکمال جیسے</p>	<p>بقرة عینی فاق فضل خطاکم بصاعف ربانی لیکم و بیاکم فیہا یکون ذباکم و ایاکم و قد لاء بالشری من مبارک</p>	<p>اروت مملات انظم لک فیہ و یطیک فی الدارین منیر علیہ و یجملک الی من مشل لہ جزاک اللہ عنی شنب شاہکم</p>	<p>و انفس اعندی دما رب اکم و یصرف عنک اسود یا رب اکم بخیر الدین و الدنیا و حسن اکم</p>
<p>و بعد فقہ وصل الیہا کما کہ مرثیہ بعد آخری و کمرہ بعد الاولی و کان فیہ عدم انتظام و کمالی بقرة عینی غلامہ و ذرا مالتوش خواطر می زنجو لہ سجائے ان شفیقا علاج لاکاملا معلوم ان اخوانکم کلہم فہم مادہ سوء الفہم کانت تعلیم فی ایام ابتدائہا کما کبر و ازات عنہم و ما عنصرت لاحد عنہم الا و قد وصیت ان بیشی من شہین و بیادی بن العربین استیکمل المادۃ المسترملیۃ و نزول الاغلاط المورثۃ و بذل القدر کثیرا لایع فیہ قنارۃ بیتہ عاجلہ و بیشی ان برائی نہ الام حلیہا اکمن انہا تصور و الدہو الشافی و بقرة عینی اسلام خوا اکم کلہم و الدکم الماجدہ و خواجہ محمد امین و بقرة الشیخ محمد امیر عبد السلام ان فی قدم و الدکم تبت شوکتہ و تربت بما تقدم تعینت حتی حاجت الی الشن تفتت ثم تبر بیدہ نہ تفر فقہ و کان اکثر سقیمہ آیات فی تقریظ المناقب المجدیریہ شیخ احمد ابن محمد انصاری المصنئی العشر واسلے</p>			
<p>ابنیت و زیقات ندل تنبرا علی فضل تحریر الیہ سیحند</p>	<p>و مدوحہ فی ذاک الی طر حیدر سمی امیر المؤمنین المجدیریہ</p>		

جس پر سلطنت سلطین تہذیب کے خاندان میں چورہ پندرہ برس کی عمر میں اپنے والد ماجد اشرف الامام احمد مدظلہ ع
 حقیقت آگاہ شاہ دلی والہ قدس سرہ کی خدمت میں تحصیل علوم عقلی و نقلی اور دیگر کمالات باطنی سے فائز ہوئے تھے
 اسکو چند مدت کے بعد حضرت شاہ موصوف نے وفات پائی اور آپکی ذات فائز البرکات سے مسند خلافت و زینت
 رہا اور سادہ ارشاد و ہدایت نے رونق سے ممتاز حاصل کی کہ کتب الامام فرسیح الدین اور مولانا عبد القادر رحمۃ اللہ علیہ
 کہیں مراد یحییٰ آپ کے جنکا ذکر کتب تفصیل آئیگا والد ماجد کے دور و رس میں غیر رکھتے تھے تمام علوم اور فیض کو انہیں
 حضرت کی خدمت میں کسب کیا یہ علم حدیث و تفسیر اور آپکو تمام ہندوستان سے مفتوح ہو گیا یہ عالمی ہندوستان کو
 خوش چین اسی سرگروہ عالم کو خرمن کمال کے چمن اور بیج کلا اس دیار کے چاشنی گرفتہ اسی زبدہ ابراہیم چشتی کے
 نامہ فضل و فضال کے یہ آفت جو اس جزو زمان میں تمام دیار ہندوستان نمود شاہ پیمان آباد احمد علی علیہ السلام
 و انصار میں مثل ہوا دہائی کے عام ہو گئی سب کے ہر عامی اپنے تئیں عالم اور بہر جاہل آپ کو فاضل سمجھتا ہے اور نقطہ
 اسی پر کہ چند رسالے مسائل دینی اور ترجمہ قرآن مجید کو اور وہ بھی زبان اردو میں کسی فی استاد سے اور کسی نے
 اپنی زور طبیعت سے پڑھ لیا ہے اپنے تئیں فقیہ و مفسر سمجھ کر مسائل و دعا گوئی میں جرأت کر بیٹھا ہے آپ کے ایام میں
 اسکا اثر نہ تھا بلکہ علماء بقرا و فضلاء مفسر و فاضل الامام باوجود فطریہ اور اساطیر جزئیات مسائل کے جب تک اپنا سمجھا ہوا
 حضرت کی خدمت سے عرض نہ کرتے تھے اور اسکے اظہار میں لب کو دیکھتے تھے اور اسکے بیان میں زبان کو جنبش نہ دیتے تھے
 ملاحظہ آپ کا نہ لوح تقدیر تھا بارہ اتفاق ہوا کہ کتب غیر مشہورہ کی اکثر عبارات طویل اپنی یاد کے اعقاد پر طلب کر
 لکھو ادین اور جب اتفاقاً کتب میں دست یاب ہوئیں تو دیکھا گیا کہ جو عبارت آپ نے لکھو ادی تھی اوس میں من اور من کا
 فرق نہ تھا باوجود اسکے کہ سنین عشرین قریب انہی کے پہنچ گئے تھے اور کثرت امراض جسمانی و موافقت بدن مبارک میں
 کچھ باقی نہ رہی تھی خصوصاً قلت غذا سے لیکن برکات فیض باطنی اور حدت فواید روحانی سے حسب تفصیل مسائل دینی
 اور تبیین دقائق یقینی پر مستعد ہو تو ایک دریا سے ذخار موج زلہ ہوتا تھا اور فطر انادات سے مضار کو حالت
 استغراق ہم پہنچتی تھی ادنیٰ حال میں فرقہ اثنا عشریہ فرشتہ شریکوں بند کیا اور باعث تفرقہ خاطر جمال اہل تسنن کے
 ہوئے حضرت نے بسبب اتمام کمال کے کتاب تحفہ اثنا عشریہ کہ نایت شہرت محتاج بیان نہیں بدل تو تحفہ
 بمرقہ اوقات و جز سے بامین کثرت محتاجات تعذیب کی کہ ہر باب علم بجا یا یہ بھی ناما و شیعہ کے ساتھ مباحثہ و
 مناظرہ میں کافی ہو گیا یہ مقامات بیان کرتے ہیں کہ تو یہ تعذیب کو وقت عبارت و دوس کتاب کی اس طرح سوز پانی
 ارشاد کرتے تھے کہ گویا ازبر یاو سب اور عواکہ کتب شیعہ کے جنکو علماء سے فرقہ مذکور نے شاید مجاہد نام کے

کہ جس مجلس میں اس زبردہ ارباب کمال کا ہنگامہ گفتگو گرم ہوا مجمع حضار مجلس مثل تقویر کے ساکت اور مہمات رہا۔
 اوائل حال میں نواب فیض محمد خان رئیس جمہور کی سرکار میں منسلک رہے اور اس رئیس کی وفات کے بعد چند سے
 خانہ نشین اور بعد اس کے حضور سراج الدین بہادر شاہ دہلی صاحب عالم مرزا فخر الدین بہادر کی سرکار میں عہدہ طلبا تہ
 مامور ہوئے دو تین سال کا عرصہ گزرا کہ جہاں فانی کو ویرا کیا

حکیم غلام حسن خان

برادر حقیقی حکیم غلام حیدر خان موصوف بصدقات کمال کتب طبیہ میں مہارت تام اور علاج معالجہ میں دستگاہ تیار
 رکھتے تھے یہ تحصیل فن طب حکیم شریف خان کی خدمت سے تھی اب عرصہ چند سال کا ہو کہ اس جہاں تہ عالم باقی کی طرف راہ

حکیم محمد یوسف خان

فرزند ارجند حکیم غلام حسن خان کو کتب درسیہ سے فارغ اور فن طب میں مہارت تمام رکھتے ہیں باوجود اس
 کمالات کو اخلاق پسندیدہ میں لگانہ روزگار میں

حکیم عبدالحمید معروف بہ ابو خاں

برادر حقیقی حکیم یوسف خان کو کتب درسیہ کو نہایت تحقیق و تدقیق سے آخون شیر محمد کی خدمت میں اور کتب طب
 ابنو الدہا بدست تحصیل کیا معالجہ اشخاص اکثر معاصرین برائے ہر اور بار جو دیکھا لاشاہری اور بالینی کو تگاہ افلاق کو تھوڑے سے کیا
 کہ اس کا کچھ بیان نہیں اور تھوڑے انکو دست شفا ایسی عنایت کی کہ کہ جن بیمار کو علاج سے پہنچا ہی عاجز ہو وہ انکو تھوڑے شفا پا کر تیز

نور علیا حوین رضی اللہ عنہم

جناب مولانا مولوی شاہ عبدالعزیز قدس سرہ العزیز

اعلم العلماء افضل الفضلاء اکمل الکملات عرف العرفاء شرف الاناضل فخر الامجاد والامثال رشک سلف دغ حلف افضل
 المحمدین اشرف علماء ربہین مولانا و افضل اولانا شاہ عبدالعزیز دہلوی قدس سرہ العزیز ذات فیض سہا سہا شہر
 بابرکت کی فنون کسی دوسری اور عجیبہ فیض ظاہری و باطنی تھی یہ اگرچہ جمیع علوم مثل منطق و حکمت و ہندسہ و طبیعت کو
 غامد علوم دینی کا کو کر تمام بہت دیر سہ سچی کو تحقیق غوامض و دریش غیبی و تفسیر کلام الہی اور اعلامی اعلام شریعت مقدسہ
 حضرت رسالت پناہی میں مصروف فرماتے تھے یہ اور سوا اسکے جو کہ جلاسے آئینہ باطن صلیق عرفان و ایمان سے
 کمال کو پہنچی تھی طالبان صافی نہاد کی ارشاد و تلقین کی طریقت توجہ تمام تھی اسپر بھی علوم غیبیہ میں سے کون سا
 علم تھا کہ اوس میں کینائی اور یک فنی نہ تھی یہ علم اسکے خاندان میں ابطناً مجتہدین اور علماً بعدہ بے سطر حصہ علا آسے

اور مولوی عبدالقادر صاحب قدس سرہم دین کی خدمت سرایا پرکت سے حاصل کیا اور علم طب کو احکم انکارا کہیم شریفین میں مرحوم و مغفور سے تحصیل کیا اور کتاب دانی و حدیث صاحب اور عرض شناسی میں بزمی مثل دانندین ہر رسائل متعددہ بحران اور دریافت فرائج نسخہ مرکب وغیرہ میں تصنیف کیے ہیں اور رسائل سے اسکے تبحر کا حال معلوم ہوتا ہے۔
ادوایل حال میں نواب فیض محمد خان رئیس تھجر کی سرکار میں عہدہ طبابت پر مامور تھے بعد اسکے اور عہدہ دایرہ رگڑا سرکار میں منساک رہے اب پھر نظر قدامت کے نواب عبدالرحمن خان رئیس تھجر کی خدمت میں جو نواب مغفور کا بیٹا

اور چچو کا مسند نشین جو اسی عہدہ سے سرفراز ہیں

حکیم فتح الدخان

کدین برادر حقیقی حکیم نصر الدخان صاحب کے ہیں تحصیل فن طب حکیم صاحب موصوف کی خدمت سے کی ہے اب اس فن میں دستگاہ کامل رکھتے ہیں مدت مدید سے نواب اکبر علی خان رئیس چودی کی سرکار میں عہدہ طبابت پر مامور ہیں

حکیم پیر بخش

صاحب زمین رسا قدیو فطرت والا حکیم پیر بخش خان حضرت بادشاہ غلام احمد اکبر شاہ کی چنگا و عنایت سے بظاہر حکیم دوران نفاط ہیں سلسلہ نسب کا انکو حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ تک پہنچتا ہے طرف والدہ ماجدہ اور حضرت غوث اشقلین سید عبد القادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ تک طرف والدہ منکبہ سے چہ اگرچہ وطن آباد اور کاشغر تھا مگر لیکن انکا مولد و مسکن یہی خاک پاک ہے یعنی حضرت شاہجہان آباد حرمہا الدین انصاف نہ تحصیل علم طب حکیم نصر الدخان اور رئیس فنو نگاری اور معالجہ مرضی حکیم حسن الدخان کی خدمت میں کی اور اس فن میں دستگاہ کامل بہم پہنچائی ہے۔
راقم کے ساتھ راہبہ صحت کا برادر ائمہ مسکو کہتے ہیں نہ اوکو خلق کی صفت بیان میں آسکتی ہے اور نہ کمال کی تعریف کی جا سکتی ہے ایک عرصہ ہزار سے نواب بہادر جنگ رئیس بہادر گڑھ کی سرکار میں عہدہ طبابت پر مامور ہیں اور اس فواج میں ادنیٰ کا وجود نہ ختم ہے وان کے لوگوں کو ادنیٰ کی ذات سے وہ منافعو حاصل ہیں جو نفس میسویٰ کی بھی مقصورہ نہوں

حکیم حسن بخش خان

سرگروہ کلاوی شہر بل زبدۃ افغانی و ہر اسوۃ دانشمندان زمان حکیم حسن بخش خان وطن اسکے آباد و کاشغر تھا۔
اور مولد و مسکن انکا شہر شاہجہان آباد و میچ فنون اور علوم میں مثل معقول و منقول و ہندسہ و ہیئت و مارتا کہ رکتہ جوتے اور کتب طبیہ کمال حافظہ کے قانونچہ سے قانون شیخ الہیئیں تک بلا تشبیہ مثل عبارت قرآن مجید ازرب و یا تہجین علم تعلیم کی معاونت کو کیونکہ محاصرہ میں سے اسکے ساتھ بارہی مناظرہ نہ تھا بارہا مشاہدہ ہوا

طاقت نہیں کہ اس کا عشر عشر بھی لکھ سکے

حکیم معاویہ علی خان

حکیم حذاقت منش طبیب عیسوی روشن مسگرہ کما کی زمان حکیم معاویہ علی خان ولد سردار حکما و روزگار حکیم شریف خان
آج اس کمال استظاہری و باطنی کا جامع عمدہ روزگار میں جلوہ گر نہیں علم عمل کے ساتھ اس بزرگ بلند فطرت کی ذات پر
جمع ہونے والے مایہ ناز سپہ عصر میں سرآمد حکما اور سرعہ المہاستے آج تک اس کے کمالات کا شہرہ گنبد و دار میں از بس
بلند و بوالینوس و ارسطو کا نفع لے اس کے سامنے ایسا سچ جیسا طوطی کی آواز تھا زانیہ میں نہ اولیٰ حقیقت اس روزگار کے
اکثر طبایع نامی و نمین کی نسبت شاگردی سے سربا بہ اعتبار کار کرتے ہیں جو کہ اچھون کے اچھے ہی ہوتے ہیں حضرت علامہ
بھی اپنے زمانے میں یکتا اور بے مثل ہیں نہ ان کے علم کی صفت زبان قلم پر آسکتی ہو اور نہ ان کے عمل کی تعریف اندیشہ میں
ساکتی ہو سارے زمانہ کے کمال کو جس کا خاندان کی نسبت شاگردی سے خراج ہو اس کی تعریف اس قدر کافی ہے ۔

حکیم امام الدین خان

قطع نظر کمالات طبی و جامع مقول و منقول عوامی فروع و اصول درس و تیسارہ پیش شناسی و پسی ہی اگر بالفرض
انقلاب روزگار سے تمام عالم سے شمع مقبرہ کا و خورد ہو جاوین اور سارے جہان سے کتب سائنس دریا برو ہو جاوین
اس سرگروہ ارباب فضل کے حافظہ کی مدد سے پھر کتب خانہ روزگار کا سمرو ہو سکتا ہو یہ حرکت نبض موج پر چھٹ گروہ ، ابو
معلوم کیا اور گ ابر فیضان سے استقامت صدف کو دریافت صنوبر علاج خفکان کے واسطے ان سے رجوع لاتا ہو
اور گل زر گس چارہ یرقان ان سے چاہتا ہو انکو بزرگان و الازاد کو سہکار بادشاہی سے مناصب ارجہت اور
مراتب بلند عطا ہوتے رہے ہیں اور یہ بھی حضرت جہانگیری کی طرف سے عمدہ طبابت پر مامور ہیں

حکیم غلام حیدر خان

ارشاد تلامذہ حکیم شریف خان سے ہیں مقامات کتب طب موافق زعم راقم کے جیسے انکی خدمت میں مل ہو تو ہیں
نائب یون ہے کہ اس جزو زمان میں اور کہیں نہ ہوتے ہوں خدمت اساتذہ کرام مثل مولانا محمد و سنا مووی
عبدالغیر و بلوئی اور مولوی رفیع الدین اور مولوی عبدالقادر صاحب ارفع الدور و جہاتہم سے سالہا سال
استفاہ کیا اور انواع فصوص حاصل کیے یہ شفا کو کمال انکو دست حق پرست میں و دیت ہوا راقم کو حضرت مولوی کی خدمت میں شفا کو کمال

حکیم نصر الدین خان

علوم متداولہ مثل منطق اور معانی و فلسفہ و ہیئت و ہندسہ کی حضرات ثلاثہ یعنی مولوی عبدالغیر زاد اور مولوی رفیع الدین

چار ہزار سیکھار اسی موضع میں پیدا ہوئے اور اسی سکونت کے واسطے رحمت برپا ہوئی اور اس سرزمین میں ایک قلعہ کی بنیاد پڑی اور اس کا نام جہانگیر کے نام پر شیخ پور رکھا گیا اور اس کے واسطے کہ حضرت جہانگیر کا نام ایام شانہ اولیٰ میں فرما دیا گیا اور قلعہ اور والد شیخ فرید کے نواب قطب الدین خان غیریہ حضرت سلیم شہنشاہی فتح پوری کے والد حضرت اکبر بادشاہ کے عہد میں صوبہ داری مقرر ہوا اور حضرت جہانگیر کے عہد میں منصب پختیاری ذات و سوار و غلعت خاصہ و شہر و اسباب خاصہ بازمین مرصع اور اور غنایات شانہ سوسہ ہزار ہونے کو دارالملک بنگا اور اور اودھ کی صوبہ داری سے کہ پاس ہزار سوار کی جاوے گا امور ہوئے جب انکو سب اسلاف کا حال معلوم ہو چکا اب انکا حال سنا چاہو کہ شیخ پور سے براہ انڈیا خانویہ گووار میر سید علی صاحب کو حکام عہد میں صاحبان انگریز بہادر کی خدمت میں عہدہ جلیہ تحصیل داری پر مامور ہے اور آخر کو نواب گورنر بہادر کی خدمت میں عہدہ میرمنشی سے سرفراز ہوئے پانچ برس کی عمر میں شاہجہان آباد میں وارد ہوئے جب سن تیز کو پہونچے میں کی سکونت اختیار کی اور از بسکہ فن طب اشرف فنون اور اعراض علو کچھ اس فن کی طرف متوجہ ہو کر کتب درسیہ اس فن کی حکیم صادق علی خان ولد اکمل انکا حکیم شریف خان سے تحصیل کی اور شش نسخہ نویسی اور سالہ مرضا کی حافظ الملک حکیم حسن الدین خان کی خدمت میں بہم پہونچائی جو کہ انکو حافظ الملک موصوف سے قرابت قریبی تھی انکی تعلیم میں کمال کوشش دینی کو کار فرمایا یہاں تک کہ یہ حضرت شہر شاہجہان آباد کے مشابہ اٹھانے ہوئے اور محمود بادشاہ ظل اللہ سراج الدین بہادر بادشاہ سے خطاب نصیب ہوا کہ حکیم غلام نعمت خان بہادر پایا اور اب سرکار کپڑی بہادر سے عہدہ طبابت پر واسطے سالانہ رخصت کے مامور ہیں چار ترم اوکو سب کمال شفقت اور انصاف نوازی کے اپنے ہمین برابر سے زیادہ تصور کرتا ہے اور اکثر اوقات بل جمیع حالات میں اپنی نسبت وہ الطاف و رحمت مشاہدہ کی ہے کہ اگر اوسکو قلم بند کروں تو مادہ ایک کتاب کا بہرہ پہونچے جو وقتی مددت جلی اور طبع طبعی ایک امر خدا واد پر جسکو دیا ویا اور جسکو عطا کیا گیا ہر کسی کے ہائے نین آیا اوسکے اوصاف حمیدہ اور اخلاق پسندیدہ خیر خیر سے خارج ہیں بد قدرت الہی ہے ایسا دست شفا نہیں دیکھا کہ وہ امراض جنگل واد و علاج کتنے ہیں انکو توجہ اور توجہ و توجہ واقعات میں اسطر حسن تراکیں ہو گئے کہ پھر نام عمر اوس بیماری کا نام و نشان باقی نہیں رہا مردم روزگار مرد پسند ہیں کہ ایسی طیب مازوق اور حکیم و انکا ہونے بقرائہ اور سقراط کا نام لیتے ہیں وہ بھی اگر اس زمانہ میں جو تو اس حکیم کا فرنگ کے مجربات کو سراہے اپنے کمال کا شہرہ آوری اور انکے قوانین علاج کو اپنا دستور العمل مقرر کر کے اوسے تہنیت نویسی انکو طلب کا ملو ہی خزانہ کو نشے پر حرفت رکھ سکنا ہی نہ ہو اسے خاک کی چٹکی حکم اکبر کا کتنی ہے اور انکی زبان سے نقرین ناصیت نسی میس کی ہے ہر چند جی چاہتا ہے کہ اسے محمد و مناقب کو جہانگیر کا نام نہ لے سادہ جو بیان کیے جاؤں لیکن قلم شکستہ زبان کو

آپ کے بزرگ محمد شاہ کے وقت میں ہندوستان میں آئے اور پہلے یہ عہدہ خواجہ رفیع الدین صاحب کو ملا اور ان کے انتقال کے بعد خواجہ محمد مراد خان کے بھائی اس منصب پر سرفراز ہوئے اور ان کے انتقال کے بعد یہ بزرگ صاحب اس منصب کے ہوئے۔ غلام علی - تاجخ ولدات ہے اور یہ سجدہ ہر سال علی نام من است و شتم غلام علی - آخر کار پندرہویں تاریخ ذی الحجہ کی شمس الجہری میں وفات ہوئی اور ترکمان دروازہ کباب پر شمشیر کھنڈہ میں مدفون ہوئے۔

خواجہ احمد علی نقیب الاولیاء

اون کے انتقال کے بعد اون کے بڑے بیٹے خواجہ احمد علی صاحب اس منصب پر سرفراز ہوئے اور ان کے وفات کے بعد

ذکر علما کی کرام ذوی الحجہ والاحترام
حکیم حسن الدخان

حکمت آپ کمالات الکتاب جامع تفاسیر معلوم بانی سبانی فہوم مالک محاکم حکیم سجاد حکیم محمد حسن الدخان القاطن بختیاب احقرام الدردہ عمدۃ الکماستہ الملک سادق الزمان حکیم محمد حسن الدخان بہادر ثابت جنگ - یہ سرگردہ ارباب کمال شیخ صدیقی اور بہرائی الاصل ہیں۔ سلسلہ ان کے نسب کا حضرت خواجہ مزین الدین ہراتی رضی اللہ عنہ تک پہنچتا ہے کہ عرفا سحر دہر اور کلماسی روزگار سے تھے اور طریقہ پیری مریدی کا ان کے خاندان میں جاری تھا اور مردم روزگار انکی ذات فیضیات سے مستفادہ فیضیاتی اس کثرت سخی سے کہ قنبران جہت پر غوث اور قطب کا احتمال ہوتا تھا آخر الاموال ہرات کی سوزنی سوسم غریب مسموم فاکر کشمیر غریب نفیر من تشریف لائے اور وہاں قیام اختیار کیا اور وہیں قضا حیرانی کو قنا سوسم گلشت مدائن کشمیر سوسیر ہو کر سیر گشتان خیابان کے واسطے راہی عالم بانی ہوئے اور حضرت کا مزار برکت آثار چشمہ ٹل سوسیکارہ پر واقع ہے اور بنام زمیندار شاہ موسوم ہے۔ وہاں کے رہنے والے انکی روح مطہر سوسبب کمال اعتقاد کے اسبہ وار امداد باطنی اور امانت منوی کے رہتے ہیں جب یہ معلوم ہو گیا اسبنا پلہ سے کہ حکیم صاحب مرحوم کے اجداد پیشہ روزگار پیشہ رہے اور حامد روزگار کی سرکاری میں خاص عہد سے سرفراز والد اجداد کو حکیم محمد عزیز الدخان مرحوم کے کالیات اون کے غیر تحریر اور خط تقریر سے خارج ہیں۔ اپنی ذات سے تحصیل علم طلب کی طرہ شوبہ موانے اور اس فن شریف کو حکم الملک سادق الزمان حکیم محمد ذکا الدخان مرحوم و شرف سوسا مل کیا اور اعلیٰ نامی شہزادہ بہان آباد سوساس فن میں سبقت لیگئے۔ انھوں نے فنون حکمت و ہندسہ و طب و شریعت و فنیات و اعمر سوسا مل کر کہ فن طبابت کو اپنے والد اجداد سے حاصل کیا اور از بسکہ حافظ پارہ لوح محفوظ تھا اور طبعت خود تقدیر نئی چند مدت سوسراج آلی سوسوئی بانی ترک ٹل گیا ہو اور شفا و مضراد اولیٰ ہے جسکی زندگی سوسجاء احمد دہر

اور کلمات کی طرف توجہ کر دین تو وہ باتیں جو اہل ظاہر کو نزدیک لاطاعی اور جو محل میں بعینہ اوس سبب کو مطالب اور حاجات کا جواب ہوتی ہیں اور طرفہ بہ ہے کہ سوالات مختلف کا جواب اور چین باتوں سے ہر ایک کو حاصل ہو جانا ہے اکثر اوقات غوارق عادت آپ سے ظاہر ہوتی ہیں

خاتم صاحب

ایک عورت باخدا تھیں با عینار صفائی باطن کے ہزار مرد سے کہتر بی مارون کے محلہ کے قریب شہر انگن خان کی جو بی بی میں رہتی تھیں۔ ہر چند جذب فرج پر غالب تھا لیکن نہ استغیر کہ از خود رفتی تک فحشیت پھینچ کر بیشتر لوگ خواص و عوام سے آپ کی خدمت میں حاضر ہو کر اپنی حاجات کے واسطے سوال کرتے اور بیشتر مشاہدہ ہوا کہ جس امر میں آپ کی زبان سے کچھ نکلا تو کم و کاسیت وہی ہوا دو چار مہینے کا عرصہ ہوا کہ جہاں فانی کو رخصت کیا

بائی جی

بیک محدث تھیں بالکل شہر شاہ جہاں آباد کے باہر قریب عید گاہ قدیم کے ایک چھپر میں تمام عمر بسر کر دی معلوم نہیں کہ اصل نام کیا تھا لیکن لوگ بائی جی کے نام سے مشہور کرتے تھے اتنا ہی کلام میں اکثر آیات قرآنی جاری ہوتی تھیں خصوصاً انا اعطیناکم الکفر و کیا گیا کہ جب کوئی اپنے مطلب کے واسطے اونکے پاس گیا تو سترہ کوڑیاں اوس مال میں سے بوائے اس لیجاتا ہلحدہ کر کر سترہ دفعہ زمین پر رکھتے زمین سے اٹھاتے اور ہر دفعہ آیت انا اعطیناکم پڑھتی جاتیں اور بعد کچھ دین آسائل کو کہہ دیتیں لیکن قدرت الہی کو ناشا کرنا چاہیے کہ جو اوس وقت اونکی زبان سے نکلتا بعینہ وہی امر تو کم و کاست و فروع میں آتا قریب ایک سال کا ہوا کہ جہاں فانی کی رحلت کی

حاجی غلام علی نقیب الاولیاء

بادشاہی عہد میں نقیب الاولیاء کی کا بہت مغز عمدہ کھتا اور خبر گیری تمام فقیروں اور گوشہ نشینوں کی اور تقریر و لطیفہ اور لوگوں کا اوس سے متعلق کھا اگرچہ اس زمانہ میں وہ بات نہیں رہی گرام چلا جاتا ہے۔ غرض کہ خواجہ غلام علی اس زمانہ میں اوس عمدہ پر تھے اور نہایت صاحب کمال آدمی تھے اور واقع میں نقیب الاولیاء کی کو لایق تھے۔ نسبت باطن کے بہت درست عشق رسول مقبول میں جو رستے نماز و عقیقہ میں بہت مفید فیض صحبت و درویشوں نے ایسی تاثیر کی تھی کہ البتہ مذاق اونکو حاصل ہوا تھا کہ کاہیکو ہوتا ہے۔ اوسی شوق میں زیارت تہ میں شریفین کی۔ اور اپنے روضہ منور رسول مقبول علیہ الصلوٰۃ والسلام کی یاد میں رویا کرنے۔ آپ حضرت خواجہ ناصر الدین عبید اللہ احرار کی اولاد میں سے تھے جنکی تقریف میں مولانا جامی فرماتے ہیں شہر جو فقر اندر لباس شاہی آمد مد بندہ عبد اللہ

اور اکثر اہل تاجت انجی راوی حاجات کو واسطے زمین اپنی ملکیت میں سپرد کیے اور منتظر دعای خیر رہتے مولوی صاحب مرحوم بھی مالباں باخلاص کو سامنے اکثر آپکی تعریف بیان فرماتے تھے کہ مولوی صاحب بیمار ہوئے اور صاحب فرماں ہو کر جب کہ نوبت نفس مالین کی پہونچی یہ بزرگ اپنا بستر کچھ بیڑا لکر کسی طرف کور واندہ ہوئے اور جو کہ یہ امر فلان مات سخا لوگ اس حرکت کو بہت تعجب ہوئے جب آپ کے قریب گئے تو کلمات ناسف آپکی زبان پر جاری تھے اور یہ کہتے تھے کہ اب قدر دان ہمارا دنیا سے مل گیا ہمارے بیان رک کر کیا کریں گے اور اس طرح سے چلے گئے کہ کسی نے سنا کہ کس طرف رہی ہوئی بعد کتنی دیر کے حضرت مولانا جہان گذران کو تک باقی طرف راہی ہو کر جو کہ وہ بزرگ کبھی مسجد کے اندر نہیں جاتے تھے اور باہر صراطِ مستقیم مولانا کے انتقال پر گامہ ہو با ناموں آپکی کشف سے ملا قدر کتا ہے بعد چند روز کے یکایک پیدا ہو گئے اور مسجد جامع کے ایک حجرہ میں سکونت اختیار کی کر استین آپکی اکثر شاہدہ اور رعایا ہوئیں باوجود غلبہ جذب کی ناز کی طرف بھی اکثر مدد فرماتے لیکن اپنا اوقات سونہ نہ تھے اور اکثر ایک گوشہ میں بیٹھ ہو کر قرآن مجید بخلاص لکھا کرتے اور کسی سحان کرتے نفس مالین تک سے ایک حالت آپ سے شاہدہ ہوئی اکثر روای ذی مقدور آپکی خبر گیری سے غافل نہ رہتے تھے خصوصاً نجفی بھوانی شکر کہ ایک امری شاہجہاں آبادی تھا شب و روز خدمت گزار سی میں معروف رہتا تھا آپکی خبر تک دونوں وقت دی اور پٹری تھے اور تعجب یہ ہو کہ کبھی یہ خوراک آپ کو مفت نہ پہونچائی تھی اور کبھی بیار نہ پڑتے تھے باوجود کہ عمر قریب شہر برس کے تھی لیکن رنگ ایسا سخی و سفید تھا کہ جیسا عالم جوانی میں ہوتا ہو۔ تمام عمر میں ایک ہی وضع بیمار ہوئے جو مرض الموت تھا مدت ہوئی کہ سرزمین نورانی سے عالم باقی کی طرف راہی ہوئے

سیر احمد دیوانہ

آپ کے اہل مال سے کچھ واقفیت نہیں ہمیشہ از خود زندگی اور جنون زدگی میں رہتے مگر آپ بھی اکثر مردم انجی راوی حاجات کو واسطے آپ کے پاس آتے اور بہت سے لوگوں کو نفع ملی آپ کو کچھ فرادین سے ہوئی۔ شب و روز چلی قبر کی فوج میں رہتے جس مکان کو نالی دیکھتے اس میں شب کو بسر کرتے۔ باوجود از خود زندگی کے کسی نے برہنہ آپ کو نہیں پایا جہان نالی کو چھوڑے ہوئے ایک مرد ہوا

دین علی شاہ

شب و روز جذب کی حالت میں رہتے ہیں چلا زان میں موتیا کمان کی طرف پھیرا کرتے اور وہیں کسی گوشہ میں پڑ رہتے اپنی پندرت سے قدم شریف کی فوج میں ایک گنبد میں سکونت اختیار کی ہے۔ سبب کمال از خود زندگی کو برہنہ شائق رہتے ہیں اور پیچرم مردم کو وقت کلمات از مرفہ زبان پر بہت جاری ہوئے ہیں لیکن اہل حاجات جب

باس کی کچھ فیدہ بخشی کوئی پتھر اس کو بانڈھا بانڈھا بانڈھا بانڈھا اور اس طرح اگر کچھ ہوا تو اس کا لنگوٹ کر لیا اور نہ اس کی بھی کچھ پرواہ نہیں غرض کہ عالم جذب میں رہتے اور صد اکرامات اور خرق عادات اسی عالم میں اور اسی حال میں اور نہ صاف اور یونین۔ آپ سادات بہادور پور مضامین اور سوانح اور اعلیٰ نام ایک سید عبدالرزاق ہے وہ ان کی لوگ نہایت معتقد تھے اور وہ اسی حجابات ان کے انقباض متبرکہ سے جانتے راجہ الورثہ و ناناچی ریاست کا آپ ہی کی ذات فیض آیات سچ سمجھتا تھا اور نہایت اعتماد اچھی جناب میں رکھتا تھا۔ سلسلہ آپ کا حضرت شیخ شہاب الدین سہروردی تک اس طرح پہنچتا ہے۔ کہ رسول شاہ دیکھنے والا نعمت اللہ شاہ کے اور وہ دیکھنے والا شاہ داود و مصری کے اور وہ دیکھنے والا شیخ حبیب کے اور وہ دیکھنے والا شاہ اسماعیل کے اور وہ دیکھنے والا شاہ مرتضیٰ اندک کے اور وہ دیکھنے والا شاہ رزاق پاک کے اور وہ دیکھنے والا شاہ المدد کے اور وہ شاہ پیر بندگی کے اور وہ شاہ سچین گوشتہ نشین کے اور وہ شاہ محمد کے اور وہ شاہ حضرت اسحق کے اور وہ شاہ داود و طالی کے اور وہ شاہ راجہ قتال کے اور وہ مخدوم جہانیاں جہان گشت کے اور وہ حضرت سید بطل تجاری کے اور وہ حضرت سید احمد کبیر کے اور وہ سید شاہ جلال بزرگ کے اور وہ سید مخدوم شاہ بہاؤ الدین کے اور وہ حضرت شیخ شہاب الدین سہروردی کے رحمۃ اللہ علیہم جن کو ابتدا سے ایک جذب تھا بارہ برس کی عمر میں شاہ نعمت اللہ صاحب کی خدمت میں حاضر ہوئے اور ایک دم میں جذب الی اللہ حاصل ہوا اور شکل اور سپاڑوں میں بدل گئے اور دن رات اللہ کی یاد میں بسر کی اور پانچویں جمادی الثانی سنہ ہجری کو انتقال کیا۔ اور سواد الودیعہ اس مقام میں جہان نکیہ رسول شاہ سونکڑی اول ان کو دہن کیا پھر بے برب ایک ساخہ کے کہ اس کا بیان اس مختصر میں نہیں ہو سکتا آپ کے استخوان کو اوکھاڑ کر فیروز پور جبر کہ میں مدفون کیا انا اللہ وانا الیہ راجعون ۔

مولوی شاہ حنیف صاحب

آپ کا اصل نام مولوی سطر حسین ہے اور وطن آپ کا قصبہ میرٹھ بڑے عالم زبردست اور امرای خانہ دانی ہیں۔ آپ کا نواب خیر اندیش خان اور فرحت اندیش خان تک پہنچتا ہے ہمیشہ درس و تدریس میں معروف رہتے اور سجد میں بیٹھے رہتے کہ یکایک رسول شاہ صاحب کا ایک فقیر ہو نچا اور آپ سے کہا کہ چلو رسول شاہ بلائے ہیں۔ سنوئی آپ سب کچھ چور چار ساتھ ہوئے اور انچیر کی خدمت میں حاضر ہو کر وہی عالم ہو گیا اور اس طرح عالم باب میں بسر کی اور صد اکرامات اور خرق عادات اسی عالم میں ظاہر ہوئے۔ آخر سنہ یونین شہان سنہ ہجری میں انتقال کیا اور اپنے پیر کی طرح سید الودیعہ اور بعد اسکے فیروز پور جبر کہ میں مدفون ہوئے کبھی کبھی آپ اسی عالم میں اشعار بھی فرماتے تھے اور ایک سنوئی گیان جو سر بطریق تصوف اور ایک شمع گل ان کی دکان پر اور چند اشعار آپ کی

کہ اگر جان و مال راہی میں دین ہو تو زمین سادات پر بعد دیت کے ابن بزرگون کو حضرت نے لکھا کہ اب جا رہا ہے اس پہلے
 آؤ یہ قربان نثار تھے مجھ کو حکم کے شائقین و فلاح کو نیچان چھوڑ کر خدمت باریک میں رہا ہی ہو کر اور حضرت انکو ہمراہ لیکر
 کورستان کو پہلے گئے اور یہ ہنوز اس کو فتنہ و واقف نہیں۔ سبب پنجتا میں وارد ہوئے قوم افغان بانکہ دوش سے
 کم نہیں حضرت کہ ایسے متقدروں نے کہ آپ کا ہمتہ پر عین امت کی اور عد کیا کہ اگر حضرت جہاد کریں تو ہم ہر فرشتی کو حاضر کیا
 اپنے سکھوں کی قوم پر جہاد قائم کیا مرد ہندوستان اس خبر کو سنتے سے اطراف و جانب سے راہی ہوئے اور سواہی قوم
 افغانہ کے مرد ہندوستانی لاکھ آدمی کے قریب جمع ہو کر اور قبیلہ آپ کے نام کا پتہ چا گیا دور دورا م ہو گیا چند منزل تک
 مشروط بقیہ اسلام میں ایک نوع مزاج کی ہی آپ کا پاس آئے لگا۔ پتا دارہ بعض اور مکان کھنکھلایں عمارتیں ہو گئے لگاؤ
 اسلام کے طرف میں آگئے سکھوں کے باوجود اس شوکت و شان ظاہری کے آپ کا اہل عرب و دین پیغمبر کیا کہ کچھ ملک
 دینے پر راہی ہوئے سچ ہے سچ بہت حق است این از ملوک نیست بل لیکن حضرت کو جو کہ ترویج اسلام منظور تھی
 قبول کیا کسی سال تک یہی سلسلہ رو نہیں چا گیا۔ اور ملا اسو لوی عبدالحی علیہ الرحمۃ کو پاری بدنی سے سفر آخرت عطا
 کیا۔ بعد اسکے جو کہ قوم افغانہ بندہ نزار رہ نہایت طالع میں سکھوں کے اغوا سے آپ سے خوف ہو گئے اور میں سر کہ
 جنگ میں آپ سے دنا کی از بسکہ شیف الہی میں دولت شہادت آپ کے نصیب میں تھی قریب بالاکوٹ کے حضرت نے
 سح ہولوی محمد اسجیل اور اکثر زمین سادات استفادہ کفر شہادت پائی انا اللہ وانا الیہ راجعون حضرت کی شہادت کو چھو ہندہ پر کار گزشتہ

رسول شاہیون کا بیان

اس سلسلہ کا بیان کسی کتاب میں بسط نہیں اس واسطے ممکن مناسب معلوم ہوا کہ متھورا متھورا اس سلسلہ کا مال رسول
 شاہ صاحب سے لکھ دوں اگرچہ رسول شاہ صاحب جبکہ نام سے یہ سلسلہ جاری ہے میری زبان کے بہت پہلے
 نحو اور سینے بہتر شاہ صاحب کے اوکیکو نہیں دیکھا تھا لیکن اول سے مل لکھنے میں بہت اچھی توضیح ہوا بدلی
 اور آئندہ کو یادگار رہے گی

رسول شاہ صاحب

آپ کا سلسلہ نافرودہ سہروردیہ میں ہوا حضرت شیخ شہاب الدین سرحدی علیہ الرحمۃ تک پہنچا ہے۔ آپ پر جذب
 بہت غالب تھا اور ہمیشہ کہہ رہا تھا انور میں سچ کر کرتے تھے دوسری قیصری دن اگر کوئی نگرہ روئی کا ائمہ لگ گیا
 لکھا یا در نہ کچھ ہوا وہ نہیں اور جو طرح کہ اہل جذب کا دستور ہے اور سید طرح انجو سید کی عبادت میں صرف دین تہ
 ہو دینا اور اذیتا سے غیر تر کھنے کثرت جذب اسقدر تھی کہ کالیف شریعہ اوپر سے بسکی سب ساقط ہو گئی تھیں۔

وہ کہتا ہے کہ میں نے اپنے لیے ایک نیا ہیرو بنا لیا ہے۔

45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874

بہنید تھے حضرت میران شاہ، نور محمد بنغور کے۔ اس وقت کا آدمی اس خبر و زمان میں بہت کیا بہ حضرت
میران شاہ، نور محمد کے کچھ زمین میں غلات پر چھکارا عمر سیر کی اور نفس و سپین تک اس دنیا کی طرف رجوع کی۔
اب وہ لوگ اس سنگت و کے وقت مساکین و غمخوار کو کئی طرح سے تحریک و تادیب کی بدولت ان لوگوں کی قریب غفلت

بسم الله الرحمن الرحيم

دین علی کا ایک چباب ہے اسی نواح میں تحقیق علوم پر سعی و فراغ حاصل کر کے چند عوامی ہندوستان
 اس غالب علی لیسر کی اور پھر شہر شاہجہان آباد میں وارد ہو کر دہلی مالین شاہید صاحب علی حروف ہندوستان
 دہلی اندلیہ کی خانقاہ میں فروکش ہو کر دس علوم معقول اور منقول میں مہارت جوہر جوہر علیہ وفضل اچھا
 ملک انون وراثت شاہ علی اعوان و جانب سے تحصیل علم کے واسطے حاضر خدمت ہو کر اپنی تعلیم کی فہم سے
 مرتبہ فضیلت کو پہنچا اور آپ کی ان کا اولیٰ طالب علم اور باسی کے فضلہ کو بہتر لگایا، اسحاق خاں شہزادہ آپ کی فیض
 خدمت سے کیا جو عمر لگے دہر ہو گئے خصوصاً مافطہ عبدالرحمن کہ آپ کی توجہ اور نصیحت علم و فضل کی غیر
 مثال اور پیشہ گنگو سے باہر ہے باوجود کہ یہ بزرگ و رہبرارت سے غم و غم کوئی علم عقیدہ اور قلب سے دیکھیں
 کہ اسکو مقناہ بناتے ہوں اور یہ طریقہ تربیت ہے کہ حیات اور ہندوہ باوجود پانی نوش کے اس طرح بے تکلف
 پر علیہ زمین کو اور ماہرین اس فن کے اگر نیزہ و شمشیر و کمان و شب و روز مرث کتاب کرین تو حیثیت خط و در
 کی ویسی تب سمجھیں اور دانش کینڈر کے کوسلیں اور لیکر حضرت موصوف کے مخرج قدس متراج بہرہ و ہر
 جو ترک غالب شاہجہان علیہ کا مذہب کمال کو فاضل تحصیل اور ان فن و دین و دین کے بابا جو جمعیت کو اس
 اور نماز کو و اشغال کی طرف مہموت کیا اور کمال فقر اور عشا و مشائخ سے فیض باطن کو کسب اور ناموس و ہوی
 کو حاصل کیا اور پنج سفر اچھی ذات مہموت ثبات پر گوراکھ کے پانچ بن میں باکر حضرت شاہ سلیمان صاحب کی
 خدمت سے مشرف ہوئے اور ان کے فیض محبت سے تعینہ قلب اتمہ ترکیہ نفس کو باہالی ہو بنایا اور خدمت
 انور حاصل کر کے پھر و در شاہجہان آباد و ہونے امان و فون میں شاہ صاحب بخش صاحب جان فانی جو
 مامی عالمہ باقی ہو چکے تھے انکی خانقاہ کی ہود و باش کو ترک فرما کر آپ اور سید عین کہ قریب قریب مبارک کے
 واقع ہو سکوت اختیار کیا اور آجنگ و بین قریب رکت عین کی برکت قدم سے اس سب کی مرمت ہر سال

ساری اولاد حضرت مرحوم و مغفور پر بقیہ رحمت تھی۔ انچو چہ بزرگوار کی حیات میں اود کی عین و رضا سے سنہ خلافت پر شکن ہو کر مردان
 اخلاص و کیش کی ہدایت میں مصروف ہوئے۔ اتفاقات سے اپنے والد ماجد کی عین حیات ہی میں سفر آخرت کو اختیار کیا
 حضرت شاہ غلام سادات نے منہب خلافت جو اپنے فرزند ارجمند کو عطا کیا تھا اود کی وفات کے بعد اپنے پوتے سید شاہ صاحب علی
 عرف صاحب بخش علیہ الرحمۃ پر سلم رکھا اور یاد وجود ہونے اور اولاد کے بسبب قابلیت مادہ کے انجمن کو شرف بیت سے
 شرف قرار کراچی استجادہ نشینی کے وسیلہ سے ارشاد ہدایت کا امر ان کو تفویض کیا اور لشکر کامرٹ اور افتاد مجالس عرس اور
 خدمت مساکین اور خیر گیری صادر و وارد کی انکی ذات سے متعلق ہوئی۔ فی الحقیقت آپکی سخاوت سے ماتم مالی کا نام
 مستقر روزگار ہو گیا اور طاعت و عبادت کا حال ان بزرگ کا قلم و زبان کی مجال نہیں کہ لکھ سکے۔ ستر شہر بسکی
 عمر میں سلا جوری میں چودھویں ربیع الاول کو چار گمشتی رات گئے راہی دار البقا ہو کر در میان خانقاہ کے چوتھے
 شاہ جہان آباد میں متصل دریا گئے واقع ہے اور آپ ہی نے واسطے ورود مساکین کے تعمیر کروائی تھی مدفون ہوئے۔
 ان حضرت کے بعد فرزند و نایفہ رشید آپ کے سید عبداللہ سلا لہ اللہ تعالیٰ سند خلافت پر شکن ہو کر واسطے خدمت فقرا میں ہر وقت

جناب سیر محمدی صاحب غفر اللہ لہ

آپ کا سلسلہ جناب غفران آب مولانا موسیٰ فخر الملتہ والدین قدس سرہ الفریز تک پہنچتا ہے۔ مقبولان بارگاہ کبریا
 الہی سے تھے قبول خاطر خاص و عام بھی میانیک حاصل تھا کہ امر و اسلاطین آپ کے دیدار فیض النور کو نعمت کبرے اور
 آپکی خدمت میں حاضر ہونے کو ایک سعادت غلو سمجھتے تھے از بسکہ جناب باطن کی تاثیر سے مسکین تمام شہر کے خصوصاً مائتہ
 تہ مبارک کے علی الخصوص شاہزادگان جلیل القدر آپ سے بہت جمعہ رکھتے تھے عوام کا لانا عام علی تعمیر کا گمان
 کہتے۔ ہر چند اعمال بھی آپ کے السوس و سیر الاثر تھے کہ آپ کا نفس دم مہی تھا اور آپ کے ہاتھ کی خاک کی چٹکی اکبر کا حکم
 رکھتی۔ ایک مدت ہوئی کہ جان فانی سے علم باقی ہو کر راہی ہو کر انچو ہی دیرا خانہ میں جو متصل چلی قبر کے ہو مدفون ہوئے
 چند شاہزادہ خصوصاً مائتہ رجبہ تحت سادہ آپکی خلافت کا دم بھرے ہیں

جناب سیر ان شاہ نانو علیہ الرحمۃ

اصل وطن آپ کا تھانیر ہے سلسلہ حضرت کا جناب برکت انتساب سرگروہ اہل الدین شیخ جلال الدین تھانیری علیہ الرحمۃ
 تک لکھی اور واسطون سے پہنچتا ہے۔ بعد تحصیل کمال اور تفصیل فیوض باطنی کے شہر شاہ جہان آباد میں وارد ہو کر
 حسین مسجد فتح پوری میں ایک حجرہ واسطے سکونت کے اختیار کیا اور قریب قریب کی راست اور فیض باطن کا شہر الیابڑا کہ
 کہ وہ کہ افتاد آپکی خدمت میں جسم پہنچا اکثر دن کو آپ فیض ہدایت سے فائدہ کثیرہ حاصل ہوئے اسی برس کی

آپ کو اس میں خواجہ میر درد علیہ الرحمۃ کے جو بڑے نامی شاگرد تھے اور ان کا نام تمام عالم میں مشہور ہے۔ ولادت آپ کی
 شمس الجہری میں ہوئی اصابت نامی طالب خدا اور صاحب بن ہی میں حضرت خواجہ میر درد علیہ الرحمۃ کی خدمت میں حاضر رہتے
 اندر قریب بیٹھے بلکہ اسی زمانہ میں خواجہ میر درد علیہ الرحمۃ سے بیعت کی تھی جب کہ آپ کا سن شریف دس برس کا ہوا خواجہ
 میر درد علیہ الرحمۃ نے وفات پائی اور میر عبدالحی کا آپ کے نصیب ہوا آپ ہمیشہ انچو پیر کی جدائی میں دل شکستہ اور جان شکنہ
 رہا کرتے تھے ہر طرح بد دلغ وہ ہو کہ دشمن کو بھی نصیب نہ ہو۔ آپ کو اکثر علوم میں خصوصاً ریاضیات میں بہت خوب دخل تھا
 علم میں بھی بہت خوب جانتے تھے اور مال اور لے سے ایسے واقف تھے کہ بڑے بڑے استاد اسکے سامنے کان بکھڑے نہ تھے
 اور ناک چاگ کر نام لیتے تھے علم ناب کو اس سے زیادہ جانتے تھے اور سائل حساب میں وہ مہارت بہم پہنچاتی تھی کہ سائل کو لاجحل
 آسانی مل فرماتے تھے چنانچہ خیال اور حساب میں ان کی تفہیمات سے سالہ سوجو دیں۔ یہ توصفات ظاہری تھیں اور کمالات باطنی
 میں ان سب سے بہتر تھا اور وہ مقام ہی اور تھا۔ کمالات باطنی خواجہ میر اثر صاحب سے خواجہ میر درد علیہ الرحمۃ کو چھوٹے
 بھائی تھے ماحصل کیے جبکہ خواجہ میر اثر علیہ الرحمۃ کا انتقال ہوا خواجہ صاحب میر علیہ الرحمۃ خواجہ میر درد علیہ الرحمۃ کے فرزند ارشد
 سجاد و نقیون ہوئے۔ جبکہ ان کا بھی انتقال ہوا تو آپ کی ذات فیض کیات سے اس حد باطنی کو رونق آئے ماحصل ہوئی ہر مہینہ کو
 اور چوبیسویں کو مجلس میں نوازی کی آپ کے روبرو ہوا کرتی۔ آپ کو صبر میں درجہ کمال حاصل تھا اور دنیا سے مطلق بگاڑ تھا
 اور آپ بڑے مالی خاندان میں۔ نسب خواجہ میر درد علیہ الرحمۃ کا نواب خضر خان جہانگیری تک پہنچتا ہے اسکے پوتے خواجہ محمد ناصر صاحب
 منصب داران بادشاہی میں رہے کہ یکایک خدا طلبی کا شوق پیدا اور شیخ سید الدار العرفی شہداء گلشن صاحب کی خدمت میں
 حاضر ہو کر امدت تک فیض حاصل کیا اور اس دنیا و دوزخ کو چھوڑ چکا کہ سب جہاں شاہ گلشن صاحب کے خواجہ محمد زہیر
 صاحب سے بیعت کی اور بہت جلد اور سجاد دیکھے اور قطب وقت ہوئے کہ اب تک یہ سلسلہ سلسلہ جلا آتا ہے۔ والد صاحب
 آپ کے میر کلمہ صاحب اکبر آبادی بہت صحیح نسب سادات سے تھے اولیبت دادادی کی خواجہ میر درد علیہ الرحمۃ سے نکو تھے اور بیعت
 بھی اور یمنین سے کی تھی۔ اوسان حمید و انکی لائق و لا تھی میں میری طاقت اسکے بیان کی نہیں۔ آخر کو وہ میر غنی خاں
 شمس الجہری کو اپنے وفات پائی اور وہ وفات منصفان خاص کو دیا کبھی کبھی آپ شہر بھی کہا کرتے تھے اور ریح منظر
 کیا کہ قہر خاں میر خنداشاہی کی طغزادست میں

اشعار ہندسی

نیکو دیکھ کر ادھر تو میرا دم اڑ گیا	نامہ او دھرم دیہ پر شرم اڑ گیا	یقین ہر گاہ دیکھا اوسکا ناست
کہنیکہ، قیامت میں دیدار ہو گا۔	کڑکی نکال بجانب دشمن نہ بام	کو تھی چڑھی جہاں کلمی خاص مام پر

احوال سے فرین کرنا اس کتاب کا مد نظر سخا کثرت عقیدت اور ارادت و فیما کہ حضرت کی احوال کا لائق تہلیل و کما تہلیل انکم کو بہ انگریز

جناب مولانا قطب الدین علیہ الرحمۃ

حضرت موصوف کو فرزند ارجمند ہیں اور حضرت کی وفات کے بعد مسند خلافت پر بیٹھیں رہے۔ آپ کی امرین و قومین کو کھنکھاتی کچھ حاجت نہیں یہی کافی ہے کہ ایسی جہن کے فونہال اور ایسی فونہال کے ختم تھے شہر مصل و فیجی را کہ انہی مصل اکابر اندہ آفتاب و پر قوش از ہم جدا نتوان گرفت۔ شہر بیون ماہ محرم الحرام ۱۰۸۷ھ ہجری میں عالم نانی سولک بفاکی طرف راہی ہوئی اور فرار مبارک خواجه قطب الدین بختیار کاکی علیہ الرحمۃ کے جوار میں مدفون العبد و العبدہ و العبدہ و العبدہ

جناب حاجی حضرت غلام نصیر الدین عرف کالید صاحب عالمہ المدد العالی

آپ جناب حضرت مولانا قطب الدین صاحب کے فرزند ارجمند ہیں۔ صاحب آجکے خیر خیر اور جلیہ آفریہ سے باہرین افکارنا اس صفت سے ہے کہ جب تک کچھ بیان نہیں ہو سکتا سکینی اس درجہ پر ہے کہ اس کا انداز نہیں کر سکتا۔ اوقات آپ کی بہت خوب اور حرکات آپ کو نہایت محبوب ہر دم و لحظہ و طیفہ سونالی نہیں رہتے بات کرنی بھی آگاہ گویا مشکل ہوتی ہے جب کوئی کچھ پوچھے اس کا جواب لاچار دیا جاتا ہے اگرچہ اس وقت ظاہر میں زبان شغل سے باز رہتی ہے لیکن دل اسی طرح مشغول حق رہتا ہے۔ اس زمانہ میں ایسا نامی گرامی شیخ نہیں ہے۔ حضور والا اور تمام مسلمانین اور جمع امراء و عظام آجکے نہایت متحرمین۔ جس مجلس میں آپ تشریف لاتے ہیں ہر شخص بڑا اختیار و وٹا ہوا اور قدموں پر گرا ہے اور اپنی سعادت ابدی سمجھتا ہے۔ سختوری مدت ہوئی کہ آپ پر شوق الہی غالب ہوا اور انہو داد اصحابہ کو فیض حاصل کرنے کو دل چاہا اگرچہ وہ فیض سینہ سپنہ اپنی جناب والد ماجد مرحوم سے پایا تھا لیکن یہ شوق ایسا ہی اور نعمت وہ ہے کہ طالب اس کا پس نہیں کرتا جتنا دیتا جتنا چاہتا ہے اور مانگتا ہے اپنے سفر اختیار کیا اور زیارت ہر میں شریفین سے شرف ہوئی اور پاک پٹن میں تشریف لیکئے اور شاہ سلیمان کی خدمت میں حاضر ہوئے۔ کہتے ہیں کہ شاہ سلیمان صاحب اس بات کو نہایت غنیمت سمجھے اور ان کے قدم سینت لروم سے ہزارا فرکیہ چند کروہ استقبال کو آئی اور باہر از واکوہم لیکئے۔ چند مدت آنہو دان تشریف رکھی اور جو کچھ فیض اور برکات انہو داد اصحابہ کو کسمی او کسمی بجز تہذیب کیا اور خفیہ تہذیب شاہجہان آباد میں تشریف لائے کہ اب ہمیں رونق افزہ زمین۔ سن تشریف آجکا سپاس سے تجاویز ہے۔ صحبت آپ کی غنیمت ہے اللہ تعالیٰ ایسی بزرگان حق پرست کو سلامت رکھے

خواجہ محمد نصیر رحمۃ اللہ علیہ

آجکے صفات حمیدہ اور اخلاق پسندیدہ اوس سے سوا نہیں جو گھنے میں آوین اور اوس سے بہت نہیں جو گھنے میں آوین۔

خالق کو فیض باطنی کی طرف روایت فرمائی اور مسئلہ اجہری میں عالم بقا کو راہی ہوئی۔ حضرت ابی بکرؓ جناب بنت آب مولانا فخر الملتی قدس سرہ فی اپنے پدر والا افتخار کی خدمت میں علوم ظاہری اور باطنی کو تحصیل کر کے تہذیب خلافت حاصل کیا اور بعد ازاں کو چند سال نواب نظام الدین ولد نادر شاہ اور بہت یار وفادار کی سرکار میں بسر کی اور وہاں بھی اونکو انعام و نفع سے بہت کم نشنگان بادۂ شہادت فرما دیا۔ ہایت حاصل کی۔ اور جبکہ قدیم الایام سے تعلق پر ترک غالب تھا وہاں سے دل برداشتہ ہو کر اجیر شریف کی طرف تشریف فرما ہوئے اور چند ہی روز مبارک قدودہ و اسلام آباد گاہ ذوالجلال قطب الاقطاب خواجہ معین الدین چشتی رحمۃ اللہ علیہ کی زیارت کو وسیلہ سے روانہ کیا۔ اور بعد ازاں کو سب سے بعد جلد بس احمد شاہی میں کہ مطابق مسئلہ نبویؐ کی سنہا شاہجہان آباد میں تشریف لائے اور وہی ہایت و ارشاد سے ایک خلق بہرہ مند اور سادہ پایہ ہوئی اور یہ عجب کرامت حضرت کی ذات فائض البرکات سے ظاہر ہوئی کہ آپ کو خلفای باصفا اطراف ہندوستان میں باعث سجات گشتگان روزگار اور آدمی مگر ان تہہ مگر ہوئے۔ چنانچہ اس زمانہ میں نواح پاک پٹن میں حضرت شاہ سلیمان صاحب فکا شہر و قاف سوات تک پہنچا جسے آپ ہی کے خلفا میں سے ہیں کہ اونکی برکت سے ہزار خلق کو ہایت اور فیض باطنی نصیب ہوا اور از بسکہ حضرت مدعو مقبول خدا کی لازمال مخلوق الدین بھی ایسا بقل خاطر ہم پہنچا کہ اگر وہ حصول سجات اور تحصیل ہایت کو واسطی آپ کی خدمت میں حاضر ہوتے تھے اور آپ کے ارشاد کو مانند حکم وحی کے راست اور درست جانتے جیتے اور اسے ذوالافتخار اور سلطان عہد تھے آپ کی سمیت سے مشرف ہو کر آپ ہی کی خاک کو درو سنبلا آبرو اور آپ ہی کے بنار آساکو ملع عزت و اعتبار سمجھتے تھے۔ لیکن سبحان الدنشتان مقبولیت یہ کہ حضرت باوجود اس ہجوم ارباب دنیا کے ہر آدمی نے کو ساتھ و خلق محمدی خرچ کرتے کہ اسکا بیان خاصہ راقم کی مجال نہیں باوجود اس کمالات ظاہری اور باطنی کے کہ اوڈو دنیا داروں کی نظر کو بکوفت سے ہزار درویش بالکمال پر شرف رکھتا تھا۔ آپ سادہ پوشی کے ساتھ رہتے اور لباس درویشانہ وجہ اور عمامہ فقیرانہ کے چند ان مقید نہوتے کیا خوب کاشخ شیراز علیہ الرحمۃ والفرقان نے سے حاجت بجلالہ ترک کی داشت نیست۔ درویش صفت باش و کلاہ تری و درجہ کتاب نظام العباد اور یہاں درویش اور فخر جس حضرت کی الیفات سے ہے اونکا دیکھنا آپ کی ماست علمی پر دلیل قاطع اور بران سلسلہ ہے۔ سن شریف تہذیب سہو سچا اور مسئلہ اجہری میں عالم بقا کو راہی ہوئے۔ خورشید و جہانی۔ آپ کی رحلت کی تاریخ ہے۔ مزار آپ کا متصل دروازہ چار دیواری سے مرقد مبارک حضرت خواجہ قطب الدین سہینار کا کی تھوہ الدنشتان کے دفع ہے اور اسکا ذکر باب اول میں ہو چکا۔ ہر چند راقم نے سنک پہنچا کیا تھا کہ جن بزرگوں کی خدمت میں خود سہو سچا ہوا اونکے جلال بالکمال سے انہی نگاہ کو مشرف کیا اونکا حال اس مذکورہ میں مندرج کر دی اور ان حضرت کے زمانہ سے اس عہد تک بہت فاصلہ ہے لیکن جو کہ انو عالم ان کو

ہوئے نعمات سے ہر ایسے لوگ کا ایک سو بیسواہی ہیں تمام عمر فقیری میں صرف کی اور دنیا و مافیہا سے خیر نہ لیا سچ ہے۔
 کہ اسید میں سجدہ فی بطن اور چھٹ پین سو ایک سو فقیری کا شوق تھا سولہ برس کی عمر میں بیعت کی اور طریق طریح سے
 زہر اور مجاہدہ کو اور انچ پیر کی خدمت میں پہنچے سفر اور سفر میں جعفر زہر سے بچا کما نسب جعفر سے خواجہ ایوسف ہمدانی سے
 ملے۔ توکل علی اللہ اور عشق رسول اللہ ہر وقت آپ کا پرتاؤ میں ہے۔ عالم عربی میں جن جہانز کعبہ اور کتبہ اور زیارت روضہ
 منورہ رسول مقبول علیہ السلام حاصل کی اللہ تعالیٰ سب مسلمانوں کو نصیب کرے آمین یا رب العالمین اب
 سن شریف آپکا نو بیس کے قریب ہی آگئے ہیں سو صفہ و برہین اور پادشہی سے اور جہانگیر سے ملنے والے حلقہ ہر گز ہر دشمن
 خارجی ہی اور وہ وہم و ملوہ قائم ہے جو ان اللہ کا ایک سو ہیں کہ کسی حالت میں اپنی موجودگی یاد سے غافل نہیں۔ غور کرو کہ
 جس شخص نے اپنا دل لکھیں اور جوابی اور شہادہا صرف اللہ کی یاد میں صرف کیا ہو اور اسکو کیا علو درجہ حاصل ہوئی ہو تو
 اللہ تعالیٰ ایسے لوگوں کو سلامت رکھے

فخر الملت و الدین مولانا محمد فخر الدین حلیمہ الرحمتہ

سلام نظام زبدہ کرام سرگروہ مقبولان بارگاہ مصدقہ پیشرو تیز قدان۔ الگ عرفان اہدیت قدسہ شامان
 شرع میں مولانا محمد فخر الدین ان حضرت بابرکت کسقامات اور خوارق اور کرامات لا تعد ولا تحصى ہیں خاصہ
 خام رقم طاقت نہیں رکھتا کہ اسکو شمار میں نکالیں مالا لایطاق کو انچا و پرگوارا کرے۔ خلاصہ احوال ہدایت الہیہ
 سرگروہ اہل قبال اور پیشوا اور باب حال کا یہ ہے کہ آپ کی والدہ نیر گوار مولانا نظام الحق والملتہ والدین ساکن سنہ
 مکران ہیں کہ مصافات لکھنؤ سے ہے۔ نسب آپکا حضرت شیخ شہاب الدین سہروردی تک پہنچتا ہے۔ اور والدہ
 ماجدہ آپ کی زبدہ اولاد حضرت مخدوم سید محمد گیسو دراز سے ہیں اگرچہ سولہ جناب موصوف کا اورنگ آباد ہے
 لیکن میں قدوم طہنت لڑو ہم جو خاک دار خلافت شاہجہان آباد سہا الدین انصاف کی حضرت کفوف و طہنت
 لکھنؤ غرض برین پران کرتی رہی۔ والد ماجد حضرت مرحوم منصور کے اداس خال میں اورنگ آباد سے دلی میں وارد
 ہوئے اگرچہ اول میں فقط تحصیل علوم رسمی مد نظر تھی لیکن جو کہ خواستہ تقدیر اور شیت کردگار قدیرہ تھی کہ اورنگ
 خاندان ارشاد حقائق معارف کے ساتھ موصوف ہو حضرت خانی فی الدہ باقی باللہ حضرت شیخ کلیم الدہ جہان آبادی
 قدس سرہ العزیز کی خدمت میں جبکہ سلسلہ حضرت انصاریہ الدین چرخ دلی تک پہنچتا ہے فانیہ کہ شرف بیعت سے شرف ہونے
 از بسکہ ذات خالیف البرکات اولی جامع کلمات صوری و معنوی تھی۔ تحصیل علوم ظاہری اور باطنی کی انہیں کی خدمت
 میں کر کے منصب خلافت سے سرفراز ہوئے اور آخر الامر سعادت کی اجازت پا کر اورنگ آباد کو تشریف لے گئے اور سہا

یہ ۱۲ ابن حسین جو میں آپ کی اولاد سے اوڑھتے کی طرف کرسکون صرف ابتاع سنت کو بھی ہزار اعلیٰ دنیا و دوز پر
 لائن اری ہو اور گوشہ نشینی اختیار کی ہو ملاقات اور یکالامت میں ہرگز پیروی سنت کی نہیں چھوڑے اور اوڑھتے کے
 ترک کسی چیز کو برا نہیں جانتو ثنائی سنت اور محو فی الشریعت اور شمسوار میدان طریقت اگر پوجو تو آپ کی ذات
 فیض آیات ہو۔ پس جس شخص کا اولاد باقون میں یہ حال ہو تو پھر خیال کر کہ بڑی بڑی باتوں میں کیا دینیہ یا
 اور کیا رتبہ اتقا ہوگا۔ الصبارک فی عمو وارفع درجہ فی الدارین آمین یا رب العالمین ۔۔۔

شاہ محمد آفاق طالب شراہ

آپ کو کمالات اور مجاہدہ اور زہد اور مکاشفہ تمام عالم میں مشہور ہیں آپ بھی اس زمانہ کو بڑے ولی اللہ ہوں میں
 سمجھتے۔ نسبت باطنی اس قدر قوی تھی کہ بڑی بڑی صاحب نسبت اوکو اور کمال کی طاقت نہیں رکھتے تھے مقامات
 فقیری بہت مانتو نسبت الی اللہ بہت درست تھی پیروی سنت رسول مقبول نہایت ملاحظہ نظر رکھتو تھو سکیں
 اور شگلی بدیہ کمال حاصل تھی انچون میں بھی مثل اور نقش و نگار دلو اور تصور فرمایا کرتے تھے۔ نسب آپکا بھی حضرت
 حمید الدنائی تک پہنچتا ہو اور آپ بھی حضرت مجدد کی اولاد میں ہیں۔ حضرت خواجہ بنیاد الدین صاحب سے
 کہ بڑی زبردست فقیر تھے سلسلہ مجددیہ میں انچون بہت کی تھی اور کمال مداح حاصل کر کے اجازت پیری اور پیری
 کی حاصل کی تھی اور انچون پر کہ انتقال کو بعد اوکو سجادہ نشین ہو کر اور ان اشوارسی آپکا سلسلہ عجوبی معلوم ہوگا اشعار

ادی آفاق انفس میں سما ہوا	ان بیاد اللہ پیوستہ تھی	خواجہ مصوم دست ماحول غباری غزل	خواجہ درویش محمد زبیر ہمارا ولی
خواجہ بیاد اللہ گریہ کمال	خواجہ بیاد اللہ گریہ کمال	خواجہ محمد دست ماحول غباری غزل	خواجہ بیاد اللہ گریہ کمال
خواجہ بیاد اللہ گریہ کمال	خواجہ بیاد اللہ گریہ کمال	خواجہ بیاد اللہ گریہ کمال	خواجہ بیاد اللہ گریہ کمال

اور ملادہ اوکو آپ سب سلسلوں میں اجازت پیری اور پیری کی حاصل تھی آخر کو یہی مضمون صادق آیا کہ مصرع
 انفس خفا تھا سو خفا ہو گیا ۔ یعنی مصوم شہید پیری کی ساتویں تاریخ کو برہ کو دن نماز مغرب کو بعد آپ نے اس جہان
 فانی سے عالم جاودانی کو رحلت فرمائی انا اللہ وانا الیہ راجعون جبرلت کو دن آپکو مثل پورہ میں دفن کیا۔ خواجہ بیاد اللہ
 رحمہ صاحب نے فریاد خواجہ ملا الدین رحمہ صاحب کے ہیں یہ شعر تاریخ وفات میں نظم کیا شعر
 ازہر ایں گفت اہل جہان ۔۔۔ شاہ آفاق رفت از دنیا

حاجی علاء الدین احمد سلسلہ اللہ تعالیٰ

آپ شاہ آفاق صاحب کو خلیفہ اور سجادہ نشین ہیں اور حقیقت میں انچون پر کہ ثنائی ہیں اس زمانہ میں ایسے کو

آپکی اوس سو بہت میں جو کبھی جاوین۔ حافظ کلام اللہ میں اور طبع سنت رسول اللہ۔ انچو پیردن کی طرح سلسلہ ارشاد و توفیق اور توجہ اور استغراق جاری ہو۔ اور حق پونچھو تو اب انھیں کی ذات فیض آیات سو خانقاہ کو بروقی ہو۔ علم حدیث و فقہ تفسیر بدرجہ کمال حاصل ہو۔ و نرات مشغلہ درس و تدریس جاری ہو مسایل دینی آپکی فیض سے مل ہوئی ہیں اور فتویٰ شرع مستشرق آپ کی مدرسہ سے سبکل کیو جا رہی ہیں قدم بقدم انچو بزرگوں کو طریقہ پرچائی ہیں اور انچو پیردن کا طریقہ برتری میں نسبت باطنی بہت مستحکم ہو سیکر دن آدمی آپکی فیض سے مقامات مشکوٰۃ کی اور مدارج عالم کو پہونچو ہیں۔ اللہ تعالیٰ ایسی بزرگ کو عطا رکھیں سو خاندان مجددیہ قائم ہو آمین ثم آمین۔ ولادت آپکی شہداء ہجری میں ہوئی ہے اور۔ منظر نرزدان۔ آپ کی ولادت کی تاریخ ہو۔ اگرچہ عمر شریف عیال میں ملہ سنین طوفانی ہیں لیکن مدارج کمال کو ہزار در ہزار ملے ہوئی ہیں۔ آپ نے بھی جناب حضرت شاہ غلام علی صاحب سو بیعت کی ہے اور اوسنیں سو خلافت پائی ہے لیکن انچو جناب والد سو بہت ساف فیض حاصل کیا ترقی در ترقی پائی اور انسوی بھی خلافت حاصل کی۔ اب اونکو انتقال کو بعد آپسی سجاد و نشین ہیں امداد شاہ و تائین میں ممدون۔ اللهم شیع السلیمن بطول حیاته و ماعف مدایح المؤمنین بطول بقائه

جناب حضرت مولانا شاہ عبد الغنی صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ

آپ بھی جناب شاہ ابوسعید صاحب کو فرزند ارجمند ہیں اور حقیقت میں فخر خاندان ہیں آپکا طور ہی عبادی اور رنگ و ہنگ ہی نرالا ہو۔ آپ بھی حافظ کلام اللہ میں اور عالم اہادیت رسول اللہ۔ ولادت آپکی چھ سو میں شعبان شہداء ہجری میں ہفتہ کو دن عشا کو وقت ہوئی ہے۔ غور و سال ہی میں جناب حضرت شاہ غلام علی صاحب آپکو توجہ دیا کر فوٹے۔ جب بڑی ہوئی انچو والد اجد سو بیعت کی اور طرح طرح کا فیض حاصل کیا بعد اونکی انتقال کو جناب مرزا شاہ غفر بیگ صاحب سو کہ بڑی خلفا حضرت شاہ غلام علی صاحب سے تھے اور قوہ نسبت بدرجہ کمال رکھتے تھے ہزار در ہزار فیض حاصل کیے۔ اوقات آپکی ایسی خوب ہو کہ اگلے زمانہ کو اچھو اچھو دیندار لوگوں کی بھی شاید ایسی ہوئی ہوگی۔ مسجد میں پٹھر رہنا اور طریقہ محمدی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کو برتتا و نرات آپکا کام ہی خوشحال اوس شخص کا کہ جو انچو نبی کو طریقہ کو برتری اور دنیا و دنیا پسو خبر نہ رکھو۔ اسقدر ابتاع سنت اختیار کیا ہو کہ اگر آپکو آسمان و زمین کے رہنے والو محی السنۃ و قاسم البدیۃ کمر پکارین تو بجا ہو۔ اونکو نزدیک سوای اسخواف کمر مکر شریعت کو سخت سو سخت کوئی مصیبت نہیں۔ از رنگاب اوس امر خلاف سنت کا جبکہ ہم کم سخت لوگ بال سو کم جانتی ہیں اونکو نزدیک امر محال ہی اس تقویٰ اور ویر کو خیال کر دے کہ صرف اس خیال سو کہ ہندوستان میں جو طریقہ پیچ و شر بعض بعض فواکہ وغیرہ کا جاری ہو وہ از رو شرع شریف کے درست نہیں اونچو پیردن کو فرہ سو واقع نہیں۔ جب کوئی ایسا کری تو سزاوار

مولانا شاہ درگاہی صاحب علیہ الرحمۃ سو کہ برحق اولیای وقت سو تھے سلسلہ قادریہ میں بیعت کی تھی اولیبت باطن بزرگ
 حاصل کر کے پیری و مریخی کی اجازت لی تھی۔ لیکن اپنے خاندان کو نسبت فرزداد کیا اور اسی طریقہ نقشبندیہ کی طرف مبعوث کیا کہ
 آنچود و بارہ حضرت شاہ غلام علی صاحب سو سلسلہ نقشبندیہ مجددیہ میں بیعت کی اور از سر نو تمام مقامات کو حاصل کیا۔ آپ کی
 تشکيل و شمایل بہت ندرانی تھی و اختیار آپ کی صحبت میں حاضر رہنے کو دل چاہتا۔ اور جب تک شیخ و سوسہ شیعانی ایک دوا
 اوقات آپ کی بعینہ حضرت شاہ صاحب کی اوقات تھی۔ عرف خالصہ اندیش خلق کلمہ خان صاحب سو کی اور کلام اللہ لکھ لکھ
 وقف کیا۔ اگرچہ تعلقات ظاہری مثل زن و فرزند آپ کو حضرت شاہ صاحب کی نسبت زیادہ تھی لیکن دینی ہی کے تعلقی حامل تھی
 ایسہ اور بی اہم سو بھی کچھ زیادہ قدم رکھا تھا۔ اتباع سنت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدرجہ کمال تھا کوئی بات
 خلاف سنت نہ کہ فراموشی پروردی نہ تھی۔ اخلاق محمدی اس وسعت سو تھا کہ ہر شخص ملحق و لایحی
 جانتا تھا کہ مہی غایت اور شفقت آپ کو میری حال پر ہی اس سو سو اور سری بر نہیں۔ حقیقت میں تواضع کو بدرجہ کمال
 پہنچایا تھا اور سخاوت کو حد سے زیادہ اختیار کیا تھا۔ حضرت شاہ صاحب اکثر فرمایا کرتے تھے کہ مجھ کو ابوسعید سو فرمایا اگر فقیری
 کی کوئی کدیا کچھ نہ نہیں رکھتا ابوسعید کو دیکھو کہ باوصف ملائق دنیاوی کو کیا اپنی عبودیت میں مصروف ہے
 کہ گویا مطلق کچھ تعلق ہی نہیں رکھتا۔ آپ کی صحبت سو شخص کو ایک فیض ملتا۔ اور ارجاع خاطر اور وجہ الی اللہ حاصل
 ہوتا۔ دوا دواہ طریقہ پر کو خوب بنا ہوا اس سو بھی ایک آدھ قدم اگڑ رکھا۔ آپ کی ذات سو بھی ہزار آدمیوں کو فیض
 ہوا اور طرح طرح کا فیض ہر ایک کو آپ سے ملا۔ بعد انتقال شاہ صاحب کے آپ انکی جگہ سنا دے اور پیر شیخ اور اہل اس
 کو گون کو آپ کو فیض صحبت سو معلوم رہا اور کمال عارج حاصل ہوئی کہ اسی اثنا میں محبت رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم
 والسلام فرماتے تھے کیا آدمی زیارت حرمین شریفین کا ارادہ کیا اللہ فرمادہ ارادہ بھی پورا کیا اور حج اور زیارت مدینہ منورہ
 نصیب کی۔ ہر وقت مرہج کے سبقت میں آپ کا انتقال ہوا۔ آپ کو لاش مبارک کو دلی میں لاکر دفن کیا۔ حضرت
 شاہ صاحب کو پہلو میں دفن کیا۔ ولادت آپ کی شرف لاہوری میں ہوئی ہو اور یہ معرعات تاریخ ولادت ہے مصرع
 حافظ و عالم و ولی بادادہ و وفات آپ کی شرف لاہوری میں عبد کو دن آفتہ کو ہوئی۔ اور خیر اللہ رحمہ۔ آپ کی وفات کی
 تاریخ ہو اور یہ قطعہ بھی تاریخ وفات میں ہے قطعہ امام و مرشد شاہ ابوسعید سعید ہو۔ بعد نظر چہند واسل جناب خدا
 دلی شکستہ و منوم گفت نار کشش ہو۔ سنون محکم دین نبی فتادہ نر یا

جناب حضرت مولانا شاہ احمد سعید صاحب سلسلہ قادریہ

آپ شاہ ابوسعید صاحب کے پڑ پڑ اور اہل بیت میں۔ کالات آپ کی اس سو سال میں جو بیائیں آدین اور مقامات

اس فقیر میں اسکی گنجائش نہیں دیکھتا اور میری نزدیک ایسی شخص کی کہ راست کا بیان کرنا اور سکر رہنے کو کم کر کیونکہ فقیر کا
 رہنے اس سے آگے ہے۔ غرض کہ سالہا سال تک آپکی ذات فیض آیات سے یہ عالم منور رہا۔ اور جو کہ ہر ایک کو اس دارالافتا
 سے دارالافتا کو چلنا ہی آپ ذی بھی ہفتہ کو دن صفر کی بائیسویں شمس الہجری میں اس جہان سے انتقال کیا اور آپکی خانقاہ
 میں آپکو پیر کے پہلو میں دفن کیا انا اللہ وانا الیہ راجعون۔ نور اللہ مضجیہ۔ آپکی انتقال کی تاریخ ہے۔ آپکو وصیت فرمائی
 تھی کہ بطرح خواجہ بزرگ شاہ نقشبند علیہ الرحمہ کو جنازہ پر پہنچ کر چلو گئے تھے اور بطرح میری جنازہ پر بھی پہنچ جاوین اور
 وہ شعر یہ ہیں۔ خلاصہ ہم آمدہ در کوی تو ہستی اللہ از جلال روی تو ہمد دست بکش جانب زبیل ما ہد آفرین
 بردست و بر باروی تو ہمد اور آپکو یہ بھی فرمایا تھا کہ یہ دو شعر عربی اور فارسی بھی میری جنازہ پر بالبحان خوش پڑھنا
 شعر عربی وقت الی الکرم بغیر زاد ہمن الحنات والقلب السليم ہ فان الذاد اقع من فصیح ہ اذا کان الوقود
 الی الکرم ہ اشعار فارسی بر سر خاک من بیانتمہ ز عشق بر سر ہد کہ جذبات عشق تو نعرہ ز خاک بر زخم ہد بعد ہزار
 سال اگر بر کدم گذر کنی ہد مشک شود و عیار من روح شود ہمہ تم ہد حبسوت کہ یہ اشعار پڑھو جاتی تھو ہزار آدمی حاضر
 نحو اور سب لوگ بہائی ہا و روزی تھو اور عجیب لطف اور فیض اور کیفیت تھی۔ آپکو ملفوظات بھی بہت خوب بہن
 اور میں سو ایک یہ بھی کہ آپ فرمایا کرتی تھو کہ فقیر میں چار چیزیں چاہئیں دو ٹوٹی دو ثابت ہاتھ پاؤں تو ٹوٹے
 اور دین یقین ثابت

جناب حضرت مولانا شاہ ابوسعید نور الدین مدظلہ

آپ حضرت شاہ غلام علی صاحب کو خلیفہ عظمیٰ اور آپکی انتقال کو بعد آپسی سجادہ نشین ہوئے تھے لیکن اس بات کو
 بھی خیال کرو کہ آپ حضرت مجدد کی اولاد میں ہیں جو حضرت شاہ صاحب کو پیران پر سٹو اور واقع میں حضرت شاہ صاحب
 بھی آپکو دنیا ہی سمجھتی تھو اور نہایت تعظیم و تکریم فرماتے تھے۔ نسب آپکا حضرت مجدد دناک اسطرح پہنچتا ہے کہ شاہ
 ابوسعید بیٹو حضرت صفی اللہ کو اور حضرت صفی اللہ بیٹو حضرت غزیر القدر کو اور حضرت غزیر القدر بیٹو حضرت محمد عیسو کو اور حضرت
 محمد عیسو بیٹو حضرت سیف الدین کے اور حضرت سیف الدین بیٹو حضرت خواجہ محمد معصوم کو اور حضرت خواجہ محمد معصوم بیٹو
 حضرت مجدد الف ثانی کو رحمۃ اللہ علیہم جمعین۔ اور حضرت مجدد شیخ فاروقی ہیں یہ شرافت اور علوم مرتبہ تو از روئے نسب کے
 تھا اور علاوہ اسکے صفات ذاتی اور کمالات ظاہری اور باطنی ایسی تھو کہ جب تک کچھ حد و حساب نہیں۔ حافظ کلام اللہ
 اور عاشق رسول اللہ علوم دینی آپ کو بہت مستحضر تھو اور دن رات انہیں کو درس میں گذرتی تھے علم قرأت میں کیا ہی
 روزگار تھو کلام اللہ ایسی خوش آواز اور کمال قرأت تھو کہ لوگ دور دور سے سنتی آتی۔ پہلو پہل تو آپ نے

اللہ تعالیٰ نے انکو کیا بیچ علوم پیدا کیا تھا کہ ہر ایک علم ظاہری و باطنی میں درجہ کمال بہ انتہائی کمال حاصل تھا۔ بعد اس
 درس و تدریس کو آپ کچھ تھوڑا سا کھانا کھا کر عبادت و معبود کو کافی ہوتا دل فرما کر اپنے اس صفت بنوی قیلولہ استراحت میں آرام
 کرتے تھوڑی دیر بعد اول وقت نظر نماز نظر ادا فرما کر پھر درس و تدریس حدیث و تفسیر وقفہ اور کتب تصوف میں مشغول ہوتے
 اور بعد نماز عصر نماز مغرب حلقہ مربوبین فتح ہوتا اور ہر ایک آپ کی توجہ سے علوم و ارجح حاصل کرتا۔ ہمیشہ تمام رات آپ شبیاری
 فرماتے تھے شاید کہ گھڑی دو گھڑی بمقتضای فہرست غفلت آسانی ہو سو وہ بھی جانتا ہر پرسوں اپنی چار بائی پر سترت نہیں
 فرمائی اگر نیند کا بہت غلبہ ہو تو نہیں اللہ اللہ کرتے پڑھتے۔ آپ کی خانقاہ میں محب عالم ہوتا تھا پورے کا فرش بہنا تھا اور
 اسی کمرے پر ایک مصلیٰ کبھی پورے کا کبھی اور کسی خیمہ کا پڑتا تھا اور وہیں ایک کتبہ عجیب و غریب کار کھارہا تھا آپ و نزات اوسی
 مصلیٰ پر بیٹھتے اور عبادت معبود کیا کرتے اور سب طالبین گرد آکر دیکھنے باندھ بیٹھتے اور ہر ایک کو بعد اذنی مصلیٰ
 جہاں۔ اگر کسی کچھ فرش فروش کا ذکر آتا تو آپ ارشاد فرماتے کہ نگے زیر ونگے بالا۔ نہ غم زد و نہ غم کالا۔ گرنے کی بوجھ اور پونگی
 دیکھ کر ہر روز و دوونگی۔ ایقند میں بد جہالی را۔ مانش رند لا ابالی را۔ حق ہے کہ ایسا پرستہ جان شیخ دیکھنے میں نہیں آیا۔
 اور میں تو اس بات پر مانش ہوں کہ باوجود اتنی آزادی اور از خود رنگی کو سہرا حکام شریعت سے بناد و نہ تھا اور جو کام
 تھا وہ اپنے صفت و صفات سے نہایت بہتر کرتے اور مال مشتبہ ہرگز نہ بیچتے شخص خلاف شیعہ اور سنت ہوتا اس سے
 نہایت فضا ہوتے اور انچو اس ادسکا آگاہ کر دے اور فرات قطعہ امر دیا ارزق پر بہن ہد اکبش ہر نا نمان آگست نیل
 اکمن باہلیا ان دوستی ہد ابنا کن ناٹہ و در و پیل ۱۰ میری تمام مائذ ان کو اور خصوصاً غائب والد ماجد کو آپ سے
 نہایت اعتقاد تھا اور میری غائب والد ماجد اور میری جڑی بھائی غائب و متنام اللہ و اسید محمد خان بہادر مرحوم کو آپ بھی
 سوچیت تھے۔ اور آپ کی میری خانمان پر اسقدر شفقت اور محبت تھی کہ میری والد ماجد کو اپنی فرزند سے کم نہیں سمجھتے تھے
 میری والد ماجد بھی آپ کی صحبت کی برکت سے آزادہ و مزاج اور واسطہ طبع تھے کبھی کبھی بہ وجہ اس صبر کے
 کہ سامی تو ار اگر گستاخ نہ کوئی بات گستاخانہ عرض کرتے تو کوئی حرکت آپ کو نکلتا مرنی سرزد ہوتی تو آپ بار بار ارشاد فرماتے
 کہ اگر چہ بیچو انچنین غمزدن و فرزند سے دور رکھا تھا لیکن اللہ تعالیٰ کی مرضی سنوئی کہ اس شخص کی محبت انچو فرزند
 سو صوابی۔ جو چاہو سو کرو اور چاہو سو کرو۔ میں ہر روز انکی خدمت میں حاضر ہوتا تھا اور آپ اپنی شفقت اور
 محبت سے مجھ کو انچو اس مصلیٰ پر بیٹھا دیتے اور نہایت شفقت فرماتے دیکھیں میں کچھ تیر تو ہوتی نہیں خصوصاً صغیر میں
 چاہتا سرگنا جو اسنا سو کر۔ اگر چاہتے تھے میری سرزد ہوتی تو آپ اون سب کو گوارا فرماتے بیچو انچو دادا کو تو نہیں دیکھا آپ
 کو دادا حضرت کہا کرتا تھا۔ آپ کے کلمات اور خرق عادات اوس سے زائد ہیں کہ بیان میں آسکیں اس واسطے

کیا آزاد ہی تھی کہ مطلق دنیا کا لگا و نہ تھا۔ اللہ اللہ کیا امانت سنت تھی کہ سر مو بھی فرق نہ تھا۔ تو کل اس درجہ پر تھا کہ کبھی کی سطح کا خیال دل میں نہ آتا اور بادشاہ آرزو کرتی تھی کہ ہم خانقاہ کو فقر کر لیے کچھ وظیفہ مقرر کریں ہرگز آپ منظور فرمائے۔ ایک دفعہ نواب امیر الدولہ امیر محبان دہلی تو کہنے لگے بہت التجا سے درخواست تقرر وظیفہ کی کی اس کے جواب میں آپ نے صرف یہ شعر لکھ کر بھیجا ہے ما آبروی فقر و قناعت نمی بریم بلکہ با میر خان گوی کہ روزی مقرر است۔ یہ آپ کی ذات فیض آیت سے تمام جہان میں فیض پھیلا اور ملکوں ملکوں کے لوگوں نے ان کو سمیت اختیار کی مینو حضرت کی خانقاہ میں اپنی آنکھ سے روم اور شام اور بغداد اور مصر اور چین اور حبش کو لوگوں کو دیکھا ہی کہ حاضر ہو کر سمیت کی اور خدمت خانقاہ کو سعادت بادی سمیجھو اور قریب قریب کہ شہر وں کا مثل ہندوستان اور پنجاب اور افغانستان کا تو کچھ ذکر نہیں کر سکتی دل کی طرح اومند تو تھے سچ ہو سہ چو کعبہ قبلہ حاجت مند از دیا ربید مذہب روزن خلق بدیدار شاز بسی فرسنگ حضرت کی خانقاہ میں بالمشو فقر سے کم نہیں رہتا تھا۔ اور سب کاروائی کچھ آپ کے ذمہ تھا اور اب جو دیکھیں سہ ایک مہر مغرور تھا اللہ تعالیٰ غیب الغیب سے سب کام چلا آتا تھا اور سپہ فیاضی اور سخاوت اس قدر تھی کہ کبھی سایل کو محروم نہیں پھیرا جو اسو انگادہ دیا۔ جو پیر عمدہ اور تحفہ آپ کی پاس آتی اس کو بیچ کر فقر پر مرف کرتے اور میرا گزری گاؤں جو صاحبو نام فقیروں کو میسر ہوتا ویسا ہی آپ بھی سہنتے اور جو کما نا سب کو میسر ہوتا وہی آپ کھاتے۔ سہلا غور کر دو کہ بشر کی طاقت کی کہ ایسی بات کر سکو اگر کوئی عرض کرے کہ حضرت آپ انچو لیے تو یہ کپڑا لہجہ اور یہ آرام کی خیر نہ لیجئے تو آپ یہ قطعہ پڑھا کرتے قطعہ خاک نشینی است سایا نیم مذہنگ بودا فخر سلطانی ہم بدست بسی سال کہ می پوشش مذہگمنہ نشد جاہل عربانیم مذہ اگر کبھی کچھ اسباب اور سامان دنیا کا ذکر آتا تو ارشاد فرماتے سہ حرص قلانیت بیدل ورنہ اسباب جان مذہ ہرچہ مادریم زان ہم اکثری در کار نیست مذہ آپ کی اوقات میں نہایت منضبط تھی کلام اللہ آپ کو حفظ تھا اور تحقیق قرأت بھی بہت خوب تھی۔ نماز صبح بہت اول وقت اور اگر دس بارہ کلام اللہ کے رقم فرماؤ اور بعد اس کے حلقہ مریدین جمع ہوتا اور تا نماز اشراق سلسلہ توبہ اور استغراق جاری رہتا بعد ادا کرنا نماز اشراق کے تدریس حدیث اور تفسیر کی شروع ہوتی۔ جو لوگ اس جلسہ کے بیٹھنے والے ہیں انہی کو چاہا ہی کہ وہ میں کیا کیفیت ہوتی تھی اور پڑھنے پڑھانی سننے سنائی والوں کا کیا حال ہوتا تھا جان نام رسول خدا کا آتا آپ بیاب ہو جاتی اور اس بیابانی میں حاضرین پر عجیب کیفیت طاری ہوتی تھی سبحان اللہ کیا فتح تھی باقی اللہ اور ماش رسول اللہ۔ علم حدیث اور تفسیر نہایت مستحضر تھا اگر باعتبار علوم نقلی خاتم محمد ثین والمفسرین تعبیر کیا جاو تو بھی زیادہ ہے۔ اور اگر باعتبار علوم عقلی سہل فلسفیان شہدین اور متاخرین لکھا جاو تو بھی سچا ہے۔

کبھی کل کا غم نہ کیا۔ دن رات اللہ اور اللہ کو رسول کو ذکر میں بسر کیا اور دنیا اور دنیا کی خبر نہ کر لی۔ میں آپ کے کسی کس کمال کا
 ذکر کروں علم ایسا تھا کہ کایک ہوتا جو زہد اور مجاہدہ ایسا کہ بیان اوسکا نہیں ہو سکتا تقویٰ اور عروج اس درجہ پر کہ سوا اوس
 ممکن نہیں اور پھر اوس پر غرور ایسا ہی انکار و بیاہی اتباع سنت اوس درجہ پر کہ اچھا اچھے لوگ وہاں قدم نہ کر سکیں
 آپ کی صحبت سے مستعد فیض حاصل ہوا کہ بیشک اوس شخصے کو بھی سنا تھا۔ وطن اصلی آپکا موضع والدہ ہر جہاں کہ ملک میں
 انہر سر کو پاس واقع ہو اور آپ سادات علوی سے ہیں۔ والدہ اجداد آپ کو بھی بڑی زادہ اور غایت تہو اور شگلوں میں جا کر
 ذکر و حیر کیا کرے تہو اور مہینوں بناس تہی پر قناعت فرماتی تھے۔ آپ کے پیدا ہونے سے پہلے ایک دفعہ آپ کو والدہ اجداد نے جناب
 اسیر المومنین علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ کو جناب میں دیکھا کہ فرماتی ہیں کہ تجھاری ان فقرہ بزرگ پیدا ہوا ہوا ہے
 اوسکو میری ہمام کرنا۔ اور آپ کی والدہ اجدادہ کسی بزرگ کو دیکھا کہ اوسھوں نے عبد القادر آپکا نام رکھا۔ اور آپ کے
 عم بزرگوار نے جناب رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کی اشاعت سر از انبیا سے عبد اللہ آپکا نام رکھا اور اسی سبب سے
 آپکا اصلی نام عبد اللہ اور عرف غلام علی تھا۔ سلسلہ ہجری میں آپ نے اس عالم میں قدم فیض نوام رکھا اور اپنی
 جمال جہان آرا سے عالم کو منور کیا بعضو شعرائے آپ کی ولادت باسعادت کی تاریخین بھی منظوم کیں اوسہیں سے ایک یہ بھی ہے
 سچون نجم چرخ ہدی حضرت غلام علی بد شدہ طور گلن در جہان جہان بگفت بد سن ولادت فرشتہ جو حبت رفت
 دل بد سے سپہر ہدایت شدہ طلوع بگفت بد غرض کہ اپنے سولہ برس کی عمر تک تو اوحسی نوادی میں بسر کیا اور
 آپ کو والدہ اجداد نے اس ارادہ سے دہلی میں بلوایا کہ اپنی پر شاد نامہ ادرین قادری سے بکا فرمائی عید گاہ کے چھپے سے
 بیت کرداد سجاد ہو۔ آپ کے پونچھو سے پہلے شاد نامہ ادرین صاحب فرشتہ کیا اور جو کہ اللہ تعالیٰ کو ادرین کچھ پر وہ
 غیبی حکام کو نا تمایبات نقاب نقاض اللہ امین رہی۔ تب آپ کو والدہ اجداد نے عبادت و اختیار دیا کہ جس سے بایہ بیت
 کردہ سلسلہ ہجری میں بائیس برس کی عمر میں آپ نے جناب مرزا اباسمان مظہر علیہ الرحمۃ سے بیعت کی اور یہ شرط صاحب
 از برای سجدہ عشق آسانی یافتہ ہو۔ سرزمینی بود منظور آسانی یافتہ ہو۔ بعد بیعت کو سالہا سال آپ نے پیر و مرشد اپنی کی
 خدمت میں اوقات بسر کی اور وہ زہد و مجاہدہ اور ریاضت کی کہ بیان نہیں ہو سکتا۔ دن بدن عروج کمال اور
 شاہدہ ہاں شاہدہ بزرگوں اور کاشفہ اور ترقیات خائفہ ہوئی یا تا تک کہ اپنی وقت کو تسبیح الشیخ اور صاحب ارشاد
 ہونے اور تعین و ارشاد سلسلہ دہریہ اپنی پیر و مرشد کو جاری فرمایا اگرچہ آپ نے بیعت سلسلہ قادریہ میں کی تھی لیکن
 ذکر و اذکار و شغل و اشتغال طریقہ علیہ تعین یہ مجددیہ میں جاری کیا اور طریقہ کی عبادت حاصل کی۔ اور اپنے
 پیر و مرشد کو انتقال کے بعد سجاد نشین ہو کر اوحقیقت میں سیر و افتاد بموجب اپنی پیر بر بھی فوق لیکو سہمان اللہ

بہت کم خصوصاً قطب صاحب کی آب و ہوا بہت اچھی مشہور ہے اگرچہ آب و ہوا بھی اس سبب ہو کہ بادشاہ و اہل بیت
جا کر رہتے ہیں اور از دام خلقت کا ہوتا ہے اور کوڑا کرکٹ پھیلتا ہے جیسی پہلے تھی ویسی نہیں رہی لیکن سپہر بھی نعمت ہے
بوصف ان سب باتوں کے یہاں کی آب و ہوا اور شہر دن سے ہزار ہزار درجہ بہتر ہے۔ کوئی مرض مخصوص یہاں کی
آب و ہوا کا نہیں۔ خدا کے فضل سے سب لوگ اچھے گھر سے چپے خوبصورت خوبصورت ہوتے ہیں اور
اپنی اپنی جوانی میں عجب عجب جوین دکھانے ہیں نظم

ہر کو درین ملک دمی آب خورد	گشت دل از آب خراسان سر	بکشتک دید خراسان سپہر	گشت ہر سال از وسر وسر
در چہ درین ملک بہت گرم	از خلکی امی خراسان چہ شرم	مہر فلک گرم شد اندر دناش	گرم زمان گشت ہزار ہواش
غلی ہر سال کچن خوش نسیم	نماک نہ لکھا شدہ پر زرو سیم	تر می مدبر گ بعد برگ تر	کوزہ ہر ناگ بر آب دگر
خط تر بنر و امیر او گشت	نسخہ گرفتہ ز سواد بہشت	سیوہ رہند ز خراسان لہجی	وانچہ نخوردہ بخراسان کھی

زبان کا بیان

یہاں جواب زبان مروج ہوا درہمیں سب لوگ بولتے چلتے ہیں اور سکا نام اردو ہے اور تحقیق اسکی یون ہے
کہ اردو فارسی لفظ ہوا اور اسکے سنہ بازار کے ہیں اور اردو سی مراد اردو شاہجہان ہے۔ اگرچہ دلی بہت قدیم
شہر ہے اور ہندوؤں کے تمام راجہ پرباؤں کا ہمیشہ سی دار السلطنت رہا ہے لیکن سب اپنی اپنی بھائی بولتے تھے
ایک کی دوسری سے زبان نہیں ملتی تھی جب کہ ہندوستان میں مسلمانوں کی عمارتیں ہوئی اور سلطان لوگ ان
شہروں میں آئے اور بھی شکل بڑی اور اس نئی زبان کے لوگوں کے آنے سے سودا سلف لینے دینے بیچنے
بجائے زمین دقت پڑنے لگی۔ اول اول تو مسلمانوں کی عمارتیں میں اختلاف رکھتی کھلی بادشاہت رہی اور
کبھی کبھی غوری آئے اور کبھی لودھی اور کبھی چچان اور کبھی تغل اس سبب سی زبان کا بدستور اختلاف
چلا گیا اور کوئی شخص اسکی اصلاح کے پیچھے نہ پڑا۔ جبکہ اکبر بادشاہ ہوا ایک گونہ سلطنت کو قیام ہوا اور سب لوگ اپنے
اپنے ٹھکانے بیٹھے اور علم عامی چرچا ہوا۔ لیکن اوس زمانہ میں فارسی زبان کی ایسی قدر تھی کہ لوگ اور کسی طرف
توجہ بھی نہیں دوتے تھے جب کہ شہاب الدین شاہجہان بادشاہ ہوا اور اوسنے انتظام سلطنت کا کیا اور سب
ملکوں کے ادکلا کے حاضر رہنے کا حکم دیا اور دلی شہر کو نئے سرے سے آباد کیا اور قلعہ بنایا اور شاہجہان آباد
اور سکا نام رکھا۔ اوسوقت اس شہر میں تمام ملکوں کے لوگوں کا جمع ہوا ہر ایک کی گفتار و رفتار جدا جدا تھی ہر ایک کا
زبان و ہنگ نرالا تھا۔ جب آپس میں معاملہ کرنے لگا ہر ایک لفظ اپنی زبان کا دو لفظ اسکی زبان کے تین لفظ

سیلم گندہ

اس قلعہ کو اسلام شاہ بن شیر شاہ فیروز شاہ ہجری میں چار لاکھ روپہ خرچ کر کے بنایا ہے چنانچہ یہ قلعہ دریا کنارہ محل قلعہ کے سامنے موجود ہے۔ بلکہ گویا محل قلعہ میں لگیا ہو اس زمانہ میں بادشاہی لوگوں نے اس قلعہ کا نام محل دیا ہے اور سیلم گندہ کو بدلتا اور گندہ کہتے ہیں

شاہجہان آباد

یہ سب عاتقین تو ان کے زمانہ کی بنی ہوئی تھیں اور ایک کو ایک سے سوار و فوج تھی۔ لیکن شاہجہان بادشاہ نے ۱۶۳۸ء ہجری میں سلطان سلطہ جلوس کے ایک بیٹا قلعہ بنایا اور ایک اور شہر آباد کیا کہ وہ اب تک موجود ہے اور حضور والا ابو نصر سراج الدین محمد بہادر شاہ بادشاہ اسی قلعہ میں تشریف رکھتے ہیں اور اب بھی شہر آباد ہے اللہ اسکو آباد رکھے۔ چنانچہ انھوں نے اسکا بھٹل محل باب ملحدہ میں لکھا ہے۔ ہر کہ آمد عارت نو ساخت بہ رفت و منزل بدیگری سپردت باد بھان کی آب و ہوا کا محل سندھ

آب و ہوا کا بیان

اگلے زمانہ کی آب و ہوا کی بہت تعریف تھی مانی ہے۔ لیکن اس زمانہ میں میری نزدیک خاص شہر کی آب و ہوا اچھی نہیں۔ شہر میں عموماً سب کنوئیں کھاری ہیں لیکن جو جو کوئیں شہر کو کنارہ پر ہیں ان کا پانی میٹھا ہے دریا کے پانی کو بیان کرنے کی کچھ حاجت نہیں کہ جیسا دریا کا پانی ہوتا ہے ویسا ہی ہے بلکہ اس سبب سے کہ اب دریا میں پانی بہت کم رہ گیا ہے اور باہر سے آنے والے پانی گت گیا ہے دریا کا پانی بھی اچھا نہیں رہا۔ کہ دریا کا پانی گرمیوں میں بہت سرد ہوتا ہے اور برت اور شورہ کو پانی کی بھی گت کرتا ہے اور لگانا بھی ہوتا ہے لیکن جیسا چاہیے دیا انہم نہیں۔ اور میں یہ بھی نہیں کہنا کہ وہ پانی کچھ مضر ہے مگر اس میں کچھ شک نہیں کہ تعریف کے قابل نہیں۔ ہوا میں ان کی نہایت مطلوب ہو گئی ہے اور بہت آدمی بلکہ تمام شہر کے لوگ امراض شیعہ سودہ اور زردہ میں گرفتار رہتے ہیں۔ باعث ان خرابیوں کا سبب اس کے اور کچھ نہیں معلوم ہوتا کہ آبادی شہر کی بہت کثرت ہے اور ہر حرفہ کے لوگ رہتے ہیں اور اگلے زمانہ کی نسبت گلیاں بازار بھی بہت تنگ ہو گئی ہیں اور شہر کی صفائی بھی جیسی چاہیے ویسی نہیں رہی۔ اس سبب سے آب و ہوا کے مزاج میں اختلاف ہو گیا ہے۔ گرمیوں میں گرمی اگرچہ بہت شدت کی نہیں ہوتی لیکن امراض و بائی اکثر شہر میں پھیلنا ہوتا ہے شہر کے باہر کی آب و ہوا بہت اچھی ہے پانی بھی انہم اور ابھی بہت خوشگوار ہے

موضع کیلو کھڑی موجود ہے اور دس پانچ چھوٹے چھوٹے ہیں اور حضرت امیر خسرو نے قرآن السعدین میں اسکی
تعریف لکھی ہے وہ شعر یہ ہیں

صفت قصر نو و شہر نو اندر لب آب + مہ کہ بود عرصہ رفعت و در فائز این الیوان

نظر گویم کہ بہشتی فراخ بہی چہ تہاب بپاش نہاد روہی روزانہ و شب ماہ ہلک کشادہ در او دسہم	رومنہ طوبی در او البلاغ گشت زد دران زمین لغنا ایچ ندادہ بسوئی خوشی او رفت بدر بندہ روازہ ہم	بام سفیدش فلک سودہ سر رفت درون در او آفتاب رفت صبا زان در و دیوار خس ادربارش دو جہان بہتاد	کردہ بخور شید سپیدی اثر وقف زمین کرد رخ چرخ ناب گفتہ ندامت در و دیوار کس قلونہ در شدہ در بہتاد
از شرف پایہ اندر دبان آئینہ گشتہ زنج صاف تہمت ہر چہ کہ فاش بہ کیسوشید نقش بلندش بہو افامہ راند	دید در صورت خود بہشت عکس بدیوارو گشتہ پدید تخنہ معقش بہا تار خواند ابر گر نیندہ ز باران گیر	کالبد چرخ بختش کیست ہر کہ دران آئینہ بیند جہان نہست در و حاجت نقوش دیدہ بد خواہ از ان چاخی ش	خشت زمین کالب پیش نیست پیر دران خشت نہ بیند جہان بسکہ شد از عکس کسان رو نما نیز بسی خورد ز ہر نیز کس
قطرہ دران بام نیفا دتیز گشت چہارونہ ناکاروب بہجود و آئینہ مقابل زباب عکس ہمش مثل نیار و دیگر	کردہ بخش ہمہ کس بہر مہرب آب در عکس نما و در آب گر چہ کہ سرزیر کند پایہ زیر پیش فلک گفت نمنا میراز	طرفہ عروسی کہ شد آراستہ چونکہ گذر و خیال عیان طاق بلندش فلک گشتہ جفت نگہ سپیدش کہ شدہ بہر بہر	قرار رمرا شدہ ذات العاد آئینہ از آب روان ساختہ + قصر نمود از تہ آب روان قابل او شد فلک اندر نہفت
لنگر طاقش نہبان دراز یک طرفش آب دگر سوی باغ	باغی و آبی زو و سوش باغ شلخ بہر بارگے کرد راہ	آبی از ان باغ بردمانہ در د جاگیرہ بایستہ بارگاہ	آمدہ از مہر شدہ ہم بہ مہر باغی از ان آب بہان گشتہ

کوشک محل

بعد اسکے سلطان جلال الدین خلجی نے ۱۳۰۵ ہجری میں ایک محل بنایا اور کوشک محل اوسکا نام رکھا۔
اب اس محل کا بھی نشان نہیں ملتا کہ کہاں تھا اور کیا ہوا۔ اور بعض لوگ کہتے ہیں کہ یہ محل
حضرت سلطان جی کی درگاہ کے پاس تھا۔ اور ایک عمارت جو محل محل کر کے تعمیر ہوئے اور بعض
اوسکا نقشہ بھی کھینچا ہے یہ منجملہ اوسے عمارت کی بیان کرتے ہیں اخیر بخدا

کہ سمت چار سے اونیس بن بنا ہے۔ اور بعض کہتے ہیں کہ سمت چار سے۔ پالیس بن۔ غرض کہ اس سے پہلو کوئی نامی عمارت نہیں ہے

قلعہ رائے پتھورا

ہے۔ اسکے جب کہ سنو روں کی قوم سے حکومت بانی رہی اور چار فو پاس پو پتی اور رائے پتھوراج کا اصلی نام رائے پر پتی راج ہے بادشاہ ہوا اور وقت اوسنے سنہ ۱۸۱۲ء اکبر نزار و وسوین ایک قلعہ بنایا چنانچہ اس قلعہ کا اب تک قطب صاحب کے پاس لائندہ کفر بہ نشان موجود ہے

قصر سفید

رائے پتھوراجی کے قلعہ میں سلطان قطب الدین ایک نے ایک محل بنایا تھا اور اوس کا قلعہ سفید نام رکھا تھا مگر اب اس قلعہ کا نام و نشان نہیں رہا۔ اور جو کہ سلطان قطب الدین سنہ ۱۲۹۹ء میں بادشاہ ہوا ہے اس واسیلے کہابا سکنا ہے کہ اوس سنہ کے بعد یہ قلعہ بھی بنا ہو گا

قصر نزار ستون

اور اسی قلعہ میں باسی قلعہ کو پاس کہ اب اوس کا نشان نہیں لگتا سلطان ناصر الدین محمود غازی نے ایک محل بنایا تھا اور اوس کا قصر نزار ستون نام رکھا تھا۔ اگرچہ سال بنا اس کی بھی معلوم نہیں لیکن سلطان ناصر الدین سنہ ۱۲۹۹ء میں بادشاہ ہوا ہے اسی سال پر اوس کی بنا کو بھی خیال کر لینا چاہیے لیکن وہ عمارت سلطان ناصر الدین کے سامنے پوری نہیں ہوئی کہ اوس کی عمر پوری ہو گئی اور سلطان غیاث الدین میں اوس اور دھوری عمارت کو دیر کیا

سبز غن

بعد اسکے جب سلطان غیاث الدین میں بادشاہ ہوا اوسنے سنہ ۱۲۹۹ء میں جب اسٹھ ہجری میں ایک قلعہ بنایا اور سبز غن اوس کا نام رکھا۔ اس قلعہ کا بھی نشان نہیں معلوم ہوتا۔ مگر لوگ کہتے ہیں کہ جہاں حضرت نظام الدین کا نزار چوان تھا لکھ اوس کی آبادی کا موضع غیاث پور نام ہے

کیلو کٹری

جب کہ سلطان ناصر الدین کو قیاد بادشاہ ہوا اوسنے سنہ ۱۲۹۹ء میں جب اسٹھ ہجری میں ایک قلعہ بنایا اور کیلو کٹری اوس کا نام رکھا۔ اگر یہ اوس قلعہ کا اب نشان نہیں لیکن اوس کی جگہ ہالون کے مقبرہ کے پاس

اگرچہ یہ ارادہ کروں کہ ابتدا سے دلی کا حال لکھوں اور ہندوؤں کی تاریخ کے موافق اسکا بیان کروں
اوسکو تو ایک دفتر چاہیے اور اس مختصر میں کہاں گنجائش کہ وہ سب اسکے واسطے ٹھوڑا ٹھوڑا اسکا حال
لکھ دیتا ہوں کہ دلی کو تیسری اقلیم میں کہتے ہیں طول اسکا غیر اتر شمالی اور سے ایک سو تیرہ درجہ اربعہ و پچیس دقیقہ
اور عرض اسکا خط استوا سے اٹھائیس درجہ اور اوچٹاس دقیقہ ہے اور ساعات اوسکی آٹھ گھنٹہ ہیں

اندر پرست

پہلا نام اس دلی کا اندر پرست ہے۔ اندر نام ہے اکاس کے راجہ کا جو ہندوؤں کے اندر پرست
ایک سفری راجہ ہے اور پرست کہتے ہیں دونوں ہاتھ بھر کر دان کرنے کہ ہندوؤں کے عقائد
میں یہ بات ہو کہ یہاں راجہ اندر نے کسی اگلور نامی دو فون ہاتھ بھر کر دیتوں کا دان کیا تھا جس سے
پہلے اندر پرست مشہور ہو گئی۔ مگر کثرت استعمال سے پرست کا پتہ رک گیا اور لوگ اندر پرست پرست کہنے لگے
چنانچہ اب تک پڑاؤ قلعہ کے پاس موضع اندر پرست موجود ہے لیکن اوسکی آبادی جان بلی تھی وہاں سے
دوران ہو گئی جو اور وہاں کو زیندار خان نے قلعہ میں بستہ ہیں

دلی

اس بات میں بڑا اختلاف ہے کہ اندر پرست کو دلی کب سے کہنے لگے۔ اور اسپین میں رومان میں ایک
کہ یہ لفظ دلی ہے ہندی ڈال سے۔ اور ڈلی ہندی میں نرم زمین کو کہتے ہیں کہ جہاں بیج بکھرنے کے
بہاں کی زمین بھی بہت نرم تھی اور بیج بکھرنے سے اوسکی بھی دلی کہنے لگے۔ وہ سب
روایت یہ ہے کہ وہ لو ایک زیندار خان اور سننے انعام پر ایک گاندو آباد کیا جب سے اسکو دلی کہنے لگے
تیسری روایت یہ ہے کہ راجہ دلیپ نے اپنے نام پر شہر آباد کیا جب سے دلی کہنے لگے اور
اب لوگوں کی زبان پر دلی بغیر ہے کے جاری ہے اور اگلی کتابوں میں دلی ہے سو لکھا ہے
فل فیصل اسپین سے کہ راجہ دلیپ سے پہلے دلی ہی کے ساتھ مشہور ہو گا اور پھر دلی بغیر ہے
کو کہنے لگے ہونگے اس سبب سے دونوں نام لکھنے بولن میں آتے ہیں

پہلا قلعہ

پہلے پہل دلی میں راجہ انیکپال تنویر نے قلعہ بنایا ہے چنانچہ وہ قلعہ اب تک شاہجہان آباد سے دو ڈال کی فاصلہ
جنوب کی طرف موجود ہے۔ اس قلعہ کے سال بنائے بھی ٹھوڑا سا اختلاف ہے۔ بعض کہتے ہیں کہ

باب چوتھا دلی اور دلی کے لوگوں کے بیان میں صفت حضرت دہلی کہ سواد اعظم ہست منشورومی از حرسما اللہ نشان

حضرت دہلی کشف عدل داد دوشیزان کا کہ پر کا شند از دوصفتش دیوان کتیام حسن و برقیش تو گوئی گمر ہر دم از ان تلمذہ مندرست برج فلک غلیبہ آدسہ چار نگار گشت زبان جملہ فن مک ز دروازہ افصح باب گر شند قدیمہ این بوستان دو قشیر چو دیو و تنیا ساگ و جلہ نیرکان کات گوشہ ہر نازہشتی تیان	جنت عدست کہ آباد باد دایرہ چرخ زبر کار شد وز دو جوان کشفش صدر سلام چرخ زبریرست حصایش نہر تلقہ غیر رشده خشت خشت برج حصارش پہلہ شتار واہ و باہ سادر سخن + سیرہ دروازہ اوفتباب کیہ شود طایفہ بندرستان گفتہ روست گفتہ خطا + گوشہ گیرشہ ہر زبان ملک گشت نہشت نیر فرزند مردہ کجائے و صفیہ می +	است چو ذات ارحم المریفات باک بنایافت گنجیدہ بیش حسن برقیش از عالم بردن گفت حصار نوادر اسپر چون فلک ثابتہ صفت درج بہ برقیش دیات سپر چرخ ندارد درد یوار کس نام لبندش و با اگر گفت شہر نی را بسرا و قسم قبہ اسلام شدہ در جان تنگہ تاجوران بستند + بر سر بہر کر بر نرگان معنی + خاکہ یک مردم و صدمہ می	حرسما اللہ من الہامات در ہمہ عالم زبریرگی حویش عالم بر و نش حصن اندرون کامی فلک نوکمن دار مر فی جہ فلک دای و گری نبات گشت بگردہ او اہ و مر کعبہ پر یوار درش کردہ بس آنجمن شدہ رو لیا گرفت شہر خدا گشت زمستین اسم آبشہ اوقبہ ہفت آسمان گشت اقبال شمان ہرہ مند حرف ہر نازہ شمان رفتنی
---	--	--	--

بیاد حسنت نواب اختر والدہ خدیوہ الکر سید فضل ملیحان بہادر سہراب جنگ کیک لاکھ ہفتاد ہزار روپیہ بڑی قیمتی
علوم در علم رسد ہذا واقع و ملی خاص مولود و ملین غریب پیمایان کینی یا گریز بہادر توفیق نمودند مقوش گردیدہ در شش

مکتبہ سید امیر رضوی

ہر خدا اس میں مدرسہ حوض سے بہت کیفیت نہایت صنعت تھی لیکن انگریزوں نے اس لحاظ سے کہ اس میں بانی تہذیب
اور اس سبب سے متفق ہو کر جو کو فاسد کرتا ہے اور فساد ہوا موجب بیماری کا ہوتا ہے حوض کو نیکر وادیا اور
اوپر ایک چمن لگا دیا تاکہ اوپر سے جو دروازہ کو دو چو کھین لگا کر شکل ایک کمرہ کے بنوایا اور اسکو استخوان گاہ
ملعبہ مقرر کیا اب وہ تین برس کے عرصہ سے مدرسہ فارسی و عربی اور جاسے مقرر ہوا اور اس مکان کو دارالشفقا
معرضا شہر دیا چنانچہ تہذیب وادیاں سے تین اور درکار سے اونکے کمانے پینے اور روکی یا عانت ہوتی ہے

مدرسہ غازی الدیخان

ابھیری دروازہ کے باہر مدرسہ نواب غازی الدیخان نہایت نفیس و لطیف بنا ہوا ہے یہ مدرسہ سبب سنگ
 سرخ سے تعمیر کیا ہوا ہے اسکے تین دروازے بہت کلاں اور نہایت خوبصورت ہیں ہر پہلے دروازے میں جب کون
 اون دروازوں سے مدرسہ میں قدم رکھتا ہے اوس عمارت کی خوبی و خوبصورتی و دروازوں سے نہایت
 ہے اندر جا کر ایک صحن نہایت وسیع اور اوسکی جنوب و شمال کی طرف جسے متعدد درخت و وسیع اور نہایت مرتفع
 واسطے آرام طلبہ کے بنے ہوئے ہیں اور ان حجروں کے شرف پر بھی جو کچھ متعدد ہیں اور ان دونوں جانبوں کے
 وسط حقیقی میں ایک ایک ایک و نہایت وسیع اور مرتفع ہے اور ان ایک درون کی چھت پر والان سنگ سرخ کا ہے اور
 یہ ایک در سے باہر حجروں کے اس طرح پر ہیں کہ چاروں طرف اوسکی ایک جانب میں اور چاروں طرف باقی اوسکی دوسری
 جانب میں واقع ہوئے ہیں اور جانب شرقی میں بھی جس طرف وہ تینوں دروازے ہیں دروازوں کی دونوں جانب
 میں چاروں طرف ہیں اور تین حجروں کی طرح کے اور غرب کی طرف ایک مسجد ہے بہت بڑی اور نہایت خوبصورت
 سنگ سرخ کی اور فرش مسجد کا بھی سنگ سرخ کا ہے اور مسجد کے دونوں پہلو میں کچھ صحن چھوڑ کر دو والان بہت بڑے
 سنگ سرخ کے ہیں جنوبی والان کے پاس متصل مسجد کے ایک حجرہ جانی دار سنگ بانسی کا اور اوس حجرہ میں ایک حجرہ اور
 سنگ مرمر کا جالیدار وہ جالیان ایسی خوبصورت ہیں اور اوپر میں ایسی نازک کاری ہے کہ یہاں نہیں ہو سکتا
 اس حجرہ میں تین قبریں ہیں کہ تو یہ اوسکا سنگ مرمر کا اور سامنے حجرہ کے والان در والان بہت خوش وضع ہے اور صحن
 مدرسہ میں ایک حوض بہت وسیع اور عمیق تھا یہ بدرہم احمد شاہ بادشاہ اور عالمگیری کے عہد میں بنایا ہوا تھا غازی الدیخان نے
 جوان سال میں کچھ عمارتیں بنوائیں اور سکونت کر لیا تھا ایک مدت ہوئی کہ انگریزوں نے چارواں تھا کہ اسکو مشہور کریں بلکہ انہیں
 اسکا شرف ہو گیا تھا از بسکہ بنا اسکی نہایت تکمیل و خوبصورتی کہ ایک گز بھر دیوار ٹوٹی گئی ایک ایک لکڑی لگی تھی جو کہ اسکے اندام میں بھی
 بہت روپیہ کا صرف پڑتا تھا اور عمارت بھی بسبب خوبی کے یادگار سلف تھی اور اسکا اندام نہایت عظیم و بڑا تھا کہ ایک غنہ کی
 گرد و گرد اور اسکو مشہور میں لایا اور سرکار انگریزی نے اسکو طالب علموں کی تعلیم کے واسطے پسند کیا چند مدرسے عربی و فارسی
 و سائنسی کے اس میں مقرر کر دیئے چند مدت کے بعد نواب فیض علی خان اعتماد الدولہ وزیر شاہ دوم نے بھی اسکو خیر خواہ
 ایک لاکھ تین ہزار روپیہ دیو جسکا کی طرف سے ایک عمارت اسی مضمون کی ایک چھترہ عمارت بنوائی اور اسکا کتب خانہ و عمارت

کتب

نمبر لوح نقشی باند و لیک | اجڑی عمل باند و نام نیک

واقعہ میں اور نہ کنعان بھی ایک موجود ہے نہ اسنگ سرنگ اور اسی سبب سے لال کنعان مشہور ہو گیا ہے

گھاری باولی

اس سے آگے بڑھ کر گھاری باولی ہے اگرچہ وہ باولی اب آٹا سہ نہ بن رہی و کا فون میں دب گئی ہے لیکن
اوسکا پتہ اور نشان بلکہ باولی کی صورت بھی معلوم ہوتی ہے یہ باولی بہت قدیم اور سنا پیمان آباد کی آبادی سے بہت
پید کی ہے یہی سہ ہجری عمر شیر شاہ مین باولی تہی شروع ہوئی اور شہ مین تمام ہوئی چنانچہ اس باولی پر
یہ عبارت کندہ ہے یوسف قضا جو تیرے مین گئے وہ جینہ نقل کر دیتے ہیں ۶

کتبہ دروازہ

يَا اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ اَللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُكَ يَا اَللّٰهُ

ا کتبہ اندرون پیشانی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ وَبِهِ يَكْتَفِي رَبُّ الْعَوْنِ تَمَامُ شَدَائِدِ بَاوَرِي وَجَاہِ دَرِیَاکِ وَفَضْلِ
سَنَةِ ذَمِّهِ وَنَبِیِّہِ وَوَعْدِہِ شَہِجِی مَنَاجِی مَسْطُفَی رَسُوْلِ دَرِیَاکِ اَحْضَرِی الْاَلِہِ دَرِیَاکِ
عَاوِلِ اِسْلَامِ شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی
عَرَفَ عَمِلِ اللّٰہِ اَذَرِی قَرِیْبِی مَبْدِی اَکَانَ کَرِیْمِ اَسْمِ اَمِیْدِ اَرْحٰنِیْتِ وَہِجِی تَمَامِ

کچ دبا ابھی ہے بایستک

کتبہ دیوار شمالی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ وَبِهِ يَكْتَفِي رَبُّ الْعَوْنِ تَمَامُ شَدَائِدِ بَاوَرِي وَجَاہِ دَرِیَاکِ وَفَضْلِ
سَنَةِ ذَمِّهِ وَنَبِیِّہِ وَوَعْدِہِ شَہِجِی مَنَاجِی مَسْطُفَی رَسُوْلِ دَرِیَاکِ اَحْضَرِی الْاَلِہِ دَرِیَاکِ
عَاوِلِ اِسْلَامِ شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی شَاہِزَادِی
عَرَفَ عَمِلِ اللّٰہِ اَذَرِی قَرِیْبِی مَبْدِی اَکَانَ کَرِیْمِ اَسْمِ اَمِیْدِ اَرْحٰنِیْتِ وَہِجِی تَمَامِ

بازار اجمیری دروازہ

یہ بازار بھی بہت وسیع ہے اور بہت عمدہ مکانات اور چھوٹی چھوٹی مسجدیں اسکے دو جانب کنجہ میں اور اس
بازار سے کہ باسر در سہ نماز الدیخان کا چر اب ہم اوسکا ذکر کرتے ہیں

مکانات میں مدرسہ سرکاری ہے اور بعض میں کچھ عمارت دیوانی کے مقرر ہیں

حویلی و مکان

اسی حویلی کے پاس منصور علی خان کی حویلی ہے بہت عمدہ اور نہایت بڑی آراستہ نہروادی اور فرارہ اور اس کی
کے پاس ایک خانہ ہے بہت خوب یہ حمام ایک آراستہ ہے اور ہر سال چارے میں لگ کر چلتا ہے

میں کچھ دیکھیں

انہیں حویلوں کے نزدیک ایک میگھ زین سرکاری ہے اور سب طرح کا سار چرنا پیکار میں جو دیکھنا اور دیکھنا

میں چکیاں

اسی کے قریب نہرو جاری ہے اور یہ وہ ہے جو تھیں گے اور تھیں گے تمام مکانات میں جاری اسی نہرو میں
چکیاں بنی ہوئی ہیں اور ہر روز وہاں آٹا پانی کو نہرو سے لے جاتا ہے اب یہاں سے عقبہ جامع مسجد کا حال لکھا جاتا ہے

عقبہ جامع مسجد

جامع مسجد کی پشت بھی بہت بڑی ہے اور اس کی چاروں طرف سے عقبہ جامع مسجد کی پشت بھی بہت بڑی ہے اور اس کی
اور چونکہ خود اور بنیادوں کا دیکھا اور بنیادوں کی قطار عجیب عالم دکھاتی ہے چنانچہ اب ہم اس مقام پر دیکھنا چاہتے ہیں

چٹاؤری

جامع مسجد کے پیچھے کا جو بازار ہے وہ چٹاؤری کہتے ہیں جو بازار بہت وسیع اور خوبصورت اور سیرگاہ عالی ہے
سب طرح کے سودے والے یہاں بیٹھتے ہیں مگر دل سے ایک اور چیز یاد رکھنی ہے کہ یہاں بہت سی کافران

شاہ لالہ کا ٹر

چٹاؤری سے آگے یہ بڑی نہایت نامی ہے اور شاہ لالہ ایک فقیر ہیں جو تھیں گے اب اس مقام پر اس کی قبر ہے اگر
وہ درخت اب نہیں اس کی جگہ پر درخت ہرگز نہیں چلا جاتا

قاسمی کا حوض

اس طرح اگر ایک کھدی کنواں تھا کہ اب وہ جگہ پر آج بھی وہاں کا حوض بہت نہایت مشہور ہے وہ حوض بہت بڑا ہے
لیکن یہاں پر نشان باقی ہے اور وہاں پر ایک ہی رہتا ہے اور ایک ہی رہتا ہے اور ایک ہی رہتا ہے اور ایک ہی رہتا ہے

لالہ کنواں

یہ بازار بھی بہت بڑا وسیع ہے اور اس میں بدل بیگ نشان اور عمارت خان کی جگہ ہے اور مسجد میں چٹاؤری

تائب تامل خاص شہر شامان آباد کے محل میں
 سنگمن نہایت عمدہ بنایا ہے اور اس کے جواب میں ایک والان ضلع شمالی میں ہے مگر اس کے دو طرف درہیں ہوئے
 ہیں اور جانب درہائے شمالی ایک حوض تھا نہایت خوش قطع اور پاکیزہ اور اوسمیں خوارہ بھی لگا ہوا تھا مگر رتبہ
 حوض بھی اب گر گیا ہے اور خوارہ بھی بند ہو گیا ہے اس حوض کے متصل ایک حوض ہے کہ اوسمیں نہر کا پانی آتا تھا اور
 اوسمیں سے یہ خوارہ پھوٹتا تھا اور حوض بھرتا تھا اس مسجد کو فاطمہ خیر النساء بیگم زوجہ نواب شجاعت خان نے
 اس میں بنایا ہے جبکہ نواب شجاعت خان نے اس جہان سے رحلت کی اونکی بیوی نے اپنی عالی ہمتی سے
 یہ مسجد اپنے خاوند کے قریبی بنائی ہے تاکہ حسبات اسکے نامہ اعمال نواب مرحوم میں لکھ جاوے اور تائید الابد اس کا ثواب
 اس کو پہنچے اور یہ ملک یادگار ہے اس مسجد کو دروازہ چنگ مر مرین خراسا جگہ بھوہر اور سبکی پیشانی پیچہ اشعار کندہ ہیں
 خان دین پرورد شجاعت خان بخت یافت جاہد بار خاں سے حق تعالیٰ ان طویل قرضے اندر مدد فرمائے کہ یہ نواب خیر جہان
 یادگار شہر ساخت این مسجد بفضل مصطفیٰ و اب ہم اس مقام میں مسجد عالی نقشہ لکھتے ہیں او کی خوبی اور خوش شمائی نقشہ بیان کرتے ہیں

گرجا گھر

اس مسجد کے پاس یہ گرجا گھر ہے کہ اس کی عمارت کی خوبی اور خوش شمائی بیان سے باہر ہے حقیقت میں یہ بات ہے
 کہ اب خوب صورت گرجا گھر اور کین و دیکھنے میں نہیں آیا اس کا کلاس کہ شبکلی صلیب بنایا ہے بہت خوبصورت
 اور سنہری ہے اور اس کا گنبد اور کئی گرجے بہت خوبصورتی سے بنائے ہیں اندر دیکھو نہیں سنگ مرمر کا بہت انیس فرش ہے
 اس گرجا گھر کو کرنیل جسٹس اس کے صاحب بہادر نے کہ برے عالی ہمت اور نام اور شہر اپنی ذات کا روپہ خراج کر کر بنایا ہے
 اس کی تعمیر ۱۸۴۹ عیسوی کو شروع ہوئی تھی اور دس برس کے عرصہ میں بن کر تیار ہوا ہے اور نوے فرساق
 سوائے قیمت سنگ مرمر کے کہ وہ کرنیل صاحب کے پاس موجود تھا خرچ ہوئے ہیں اسی گرجا گھر کے کھن
 میں جانب غرب قبر ہے ولیم فریزر صاحب بہادر کی جو صاحب کشتہ تھے اس شہر کو راست بہر کے اور
 بعض کو تارہ اندیشوں نے اور کو بغرب قراہین ہلاک کیا تھا یہ صاحب ہندوستانی رستوں کی بہت قدر کرتے
 تھے اور اسی سبب سے ان کے مرنے جاؤ کا بہت ہندوستانیوں کو نہایت افسوس اور رنج ہے اتنا فریزر صاحب
 کی قبر بھی بہت عمدہ سنگ مرمر کی نسبت کاربنی ہوئی ہے اور اس کے گرد آہنی کٹھہ لگا ہوا ہے جو خدا کا نام پڑھنا
 نقشہ لکھتے ہیں کہ اس کی خوبی اور خوش شمائی اس سے ظاہر ہے

حولی نواب عبدالاحد خان

اسی قول میں یہ حولی بھی نواب عبدالاحد خان کی کہ نہاد حوض اور خوارہ اور باغ سے آراستہ حویلی اب دریا کے کنارے

اور دو نو کو نوں پر دو مینار ہیں یہیں گزرنے کے اونچے نہایت خوشنما گلاب اوسکی برجیان ٹوٹ گئی ہیں صرف مینار باقی ہیں
 مسجد کے آگے ایک چبوترہ ہے سنگ سرخ کا پتیا ایسے ہی گز کا لکھا اور پتیا میں گز کا چڑاڑا سنگ سرخ کا اور اوس پتیر کے
 میں خوش ہے نو میں سولہ گز سے چودہ گز کا چاندنی چوک کی نہر میں اس میں سے ہو کر پانی آتا ہے اور گرد و محن کے
 متحضر اولاد انہا سے عمدہ ملائب عکس کے رہنے کو بہت ہوئے تھے اور اون ایوانوں کی آگے ستر سترین گز کے عرض سے
 چبوترہ ہر محن اس مسجد کا ستر گز سے تیز گز کا ہے اس کے عقب میں لاہوری دروازہ ہے اس مسجد کو نواب فتحپوری محل کیلئے
 بنایا ہے جو بی بی تھی شاہجہان کی اور اوس کا نقشہ یہ ہے

بنایا ہے جو بی بی تھی شاہجہان کی اور اوس کا نقشہ یہ ہے

مسجد چنپانی کٹرہ

چنپانی کٹرہ ایک مکان تھا مسکن سودا گروں کا اور وہیں اکثر شہر چنپانی سودا گروں کا کرتے تھے اس سبب چنپانی کٹرہ
 شہر ہو گیا ہے اوس کٹرہ میں یہ مسجد ہے صفا اور دلربا نہری سنگ سرخ کی کراور کی غولہ و خوشنائی میان سو باہر ہے
 اور ایسی نیک نیت کیلئے بنائی ہے کہ ایک آباد ہے اور مولوی عبدالخالق صاحب اور مولوی محمد نذیر حسین صاحب
 اسی مسجد میں درس و تدریس فرماتے ہیں اور دن رات قال اللہ وقال الرسول کا ذکر رہتا ہے اس مسجد میں ایک عرض
 مت پاکیزہ اور مکانات دلچسپ بنے ہوئے ہیں اگرچہ اس کا محن جمیا پر قراپلے تھاب بنیں رہا اوس واسطے بعض
 لوگوں نے اس کے صحر کو اپنے مکانوں میں ملا لیا ہے لیکن پھر بھی بہت باکفیت مسجد ہے اس مسجد کو نواب کٹرہ آباد
 بکرم جو بیوی تھیں اور سنگ زیب عالمگیر کی اوسی بادشاہ دین نیاہ کے وقت میں بنایا ہے اور انہی اعمال میں کٹرہ آباد
 چٹوڑ ہے چنپانی اب ہم اس تمام پر اس مسجد عالی کا نقشہ لکھتے ہیں کہ اوس کے دیکھئے سو اس مسجد کی قطع اور چوٹی
 اور خوشنما چنپانی چوٹی معلوم ہوتی ہے اور وہ نقشہ یہ ہے

مسجد چنپانی

بندار بکشمیر جی دروازہ کے پاس واقع ہے اگرچہ مسجد بہت بڑی نہیں ہے لیکن ایسی خوش قطع بنی ہوئی ہے کہ
 نہ کہتی خصوصاً اس مسجد کے برج ایسے خوب صورت ہیں کہ روسیاز میں پر ایسے خوشنما گنبد فلک صرف اس مسجد عالی
 دن کے رنگ سو سرگردان ہے اس مسجد کو سر بازار کرسی دیکر بنایا ہے اور کرسی میں کئی دو کاغذیں لگائی ہیں سو کار
 جلد کی تمام سنگ مرمر کی ہے اور چار چار سنگ سرخ کی وہاں لگی ہوئی ہیں مسجد کے اندر اجارہ تک سنگ مرمر بہت
 میں لگا ہوا ہے برج اس مسجد کے سرے سنگ مرمر کے ہیں اور سنگ موسی کی اوس میں وہاں بنائی ہیں گولہ
 کے بالکل ملائی ہیں مسجد کے اندر کٹرہ سنگ مرمر کا ہے اور باہر کافر ش سنگ سرخ کا اس مسجد کے صلیب خدائے

بعد بادشاہ ہفت کشور و سلیمان فرخ شاہ دار و دربار شاہ بھیک آن قطب فاق ہر شاہیں مسجد بنیت و عمارت
خدا بنیت لیک لڑجی ہاں ہر نام روشن المود و طفرخان بڑا بنیادیں نجات نماشا رہ بڑا بنیادیں ہستی و ہمارا ہست
عرض کریمہ بھی بہت خوب اور نہایت نامی و جہانگیر ہر اس مقام پر اور مکافقت لکھتے ہیں وہو ہند

چاندنی چوک

اسکے آگے چاندنی چوک ہے یعنی اس مقام کے آگے چار سو اسی گز کا لنبا باز رہے اور اس مقام پر ایک چوک ہے
شیرنگو گز سے تنو گز میں اور اسکے چھ میں بھی مشن عرض ہے اس چوک کو چاندنی چوک کہتے ہیں خوبی اور خوشی
اسکی میان سے باہر ہے آدمی کی طاقت نہیں کہ بیان کر سکے تیسرے پر کلاس چوک میں عالم طسمات ہوتا ہے اکثر
جوانان جوان دل رام اور شاہنہر دے سیر و تماشا کو آتی ہیں اور سیر کرتے پرتے ہیں اس چوک کے گرد و شاہ
نہایت سلوبی اور خوشنالی کے ساتھ بنی ہوئی ہیں اور اوچتے پر قسم کے سودے والے بیٹھتے ہیں تمام دنیا
کی چیزیں جان بہم پہنچ سکتی ہیں اور ایسی کیفیت ہوتی ہے کہ خامہ و زبان کو اسکی بیان کی طاقت نہیں ہے

سیک کا باغ

اس چوک کے جانب شمال مکانات و گشتا اور کچھ کپ ہے ہونے تھے اور ایک باغ تھا تو سو گز کا لنبا اور
دو سو جانشین گز کا چور باغ بین عجیب عجیب بارہ دریاں اور مکانات تھے اور نہر جاری تھی اور ہر جا عرض
و حارے تھے اگر چاہ وہ صورت نہیں رہی اکثر لوگوں نے اس میں مکانات بنائے ہیں اور ایک سی بس گئی
ہے لیکن اسیر بھی باغ موجود ہے اور نہر جاری ہے اور اگلے زمانہ کی کیفیت یاد دلاتی ہے اس چوک کے
بڑے کیلین بھی اس عمارت کے جواب میں عمارت و گشتا بنی ہوئی تھی چنانچہ اب بھی اسکا نمونہ باقی رہ گیا ہے
یہ باغ صاحب آباد کر مر سوم تھا اور یہ سب عمارت اور باغ جہاں آرا سیکر بنیت شاہ جہاں بادشاہ کے حکم سے
بنا تھا جبکہ دیکھنے سے نقش عمارت شکستہ خیال میں پھر جاتا ہے ہذا فیض و نگار و درویش شکستہ شاہدیت ہما دنیا

مسجد فتحپوری

یہ مسجد اس بازار کی انتہا پر واقع ہے بہت تختہ اور نہایت نفیس اور ایسی نیکاسی سے بنائی ہے کہ ایک
ہمیں بہت کار خیر ہوتے ہیں اس مسجد میں صمد ہالوگ حافظ قرآن مجید ہے الحمد للہ علی ذلک طول اس مسجد کا
پن تائیس گز کا ہے اور عرض پائیس گز کا اور سر سے یاون پتہ سرشت کی بنی ہوئی ہے گنبد کے دو نور
ایوان دریاں ہیں تین در کے اور کسی اور! بارہ میں تمام بنیت لا رہا ہوئی ہے اور عرض بھی سنگ مرمر

نہر کے دو بہت درخت لگے ہوئے ہیں اور طرح طرح کے عجائب مکانات تیار ہیں کہ دیکھنے سے علاوہ رکھنے میں خودی
 دروازہ سے نکلتے ہی تو شہر کی بیگم کی کوٹھی سے کہ اب ہم اور کا حال بدلا دکھ دیتے ہیں

شہر کی بیگم کی کوٹھی

یہ ایک کوٹھی ہے نہایت دلکش اور بفرحت بخش بہت عمدہ کہ چشم فلک نے بھی دیکھی ہوگی اس کوٹھی کو کسی دیگر
 بنایا ہے اور کسی میں کرے گو دام کے اور شاگرد پیشہ کر لیتے بناتے ہیں اور اوپر یہ کوٹھی سے کہ ایک درجہ
 اور کا بہشت ارم سے بہتر سے علاوہ خوبی عمارت کے باغ کی آراستگی اور سرو کو درختوں کی خوشنماںی اور نہر کے
 زور و شور کے بہنے سے اور ہی لطیف و کیفیت ہو گئی ہے اس کوٹھی کو ابتدا سے گلزاری سرکاریں شہر و صاحب کی
 بیگم نے جاگیر دار سردہ متعین بنایا تھا جو کہ باہر سے نمود کو مٹھویوں کی کتہر ہوتی ہے اس واسطے کہ اس مقام پر شہر
 تحسیر حاجت انگیز

کوٹوالی چوتراہ

یہ سیاست گاہ ایک چوک میں واقع ہے اور صورت اسکی یہ ہے کہ یہی بازار جبکہ ہم ذکر کرتے ہیں جبکہ ہم
 شروع ہوا اس زمانہ سے چار سو اسی گز پران کا ایک چوک ہے اتنی سے اسی گز کا اور اس میں حوض ہے اور
 جانب جنوب کوٹوالی چوتراہ ہے اور جانب شمال تر پولیہ تھا اور رستہ جاتا تھا کہ اب تر پولیہ تو ٹوٹ گیا ہے مگر رستہ
 بہت دور چلتا ہے کہتے ہیں کہ یہ مقام ہمیشہ آفت خیر رہا ہے ایک زمانہ تھا کہ میان دریا بہتا تھا اور اس مقام پر
 بھڑور پڑتا تھا کہ نہر کا شتیان غرق ہوتی تھیں اور ایک زمانہ تھا کہ میان جنگل ہو گیا اور شیر لگنے لگا کہ کسی ذبیح کو
 زندہ نہیں چھوڑتا تھا اب میان کوٹوالی چوتراہ ہے اور لوگ پکڑے جاتے اور عذاب پہنکتے ہیں اسی چوتراہ کو
 سنہری مسجد ہے یہ مسجد کے زیر سایہ خراب چائے بد ہوں میں آنکھ قلعہ جا جات چاہتے

سنہری مسجد کوٹوالی نمبر ۱۱

یہ مسجد ہے نہایت دلچسپ و دلکش اور ایسی سر بازار واقع ہوئی ہے کہ جیسا کہ بیان میں اگرچہ یہ مسجد چوتراہ
 نہایت کی ہے لیکن بہت خوشنما اور خوش قطع بنی ہوئی ہے برج اس مسجد کے سنہری ہیں اس سبب سے سنہری مسجد
 ملاتی ہے اس کے برج بھی مثل برج مسجد فیض بازار ٹوٹ گئے تھے لیکن ان دونوں مسجدوں کو جو نکولا کہ اس مسجد
 چوتراہ سے بنا دئے ہیں کہ اب جو بھی مرتب ہیں اس مسجد کو بھی نواب روشن الدولہ طفرخان نے ۱۱۳۰ھ میں
 بنایا ہے چنانچہ اسکی پیشانی پر یہ اشعار کندہ ہیں

درمیان

یہ ایک بازار ہے نہایت معروف اور نہایت مشہور اگرچہ اس بازار کی وسعت مانتا اور بازاروں کے نہیں ہے لیکن اس قدر آباد اور بارونق ہے کہ جہاں کچھ حد حساب نہیں اکثر صاحبین اور ہندوئی والوں کی دوکانیں یہیں ہیں اور بہت اقسام کے سودے والے یہاں بیٹھے ہیں اور سودا بیچتے ہیں

مسجد شرف الدولہ

اسی بازار میں سرادھ ایک مسجد جو نہایت دلکش اور بہت خوب اگرچہ وہ مسجد تو ساری چوڑا درایت سوجی ہوئی ہے لیکن بیچ اور سنگین ہیں اگرچہ اون برجوں کو چھوڑ کر بھی سنگ مرمری کہا پاتے ہیں لیکن عجب طرح کاروری لیا ہوا پتھر کے کلاؤں کی منبری کا کلاؤں اور اس پتھر کی نکت میں شیر پتھر اس مسجد کو باطن سے جوڑ کر انوار شرف الدولہ کے نام سے پکارا جاتا ہے اور اس کی منبری پر کئی طرح کے شایع کنندہ

زر زبان شہر شہید سریر	مل حق ماہ زمین شادمان	ناصر الدین کہ محمد شاہ است	تیغ و کفر شکن در دوران
شرف الدولہ منشا فرمودہ	سجد و مدح عالی شان	دین دہیت الشرف علم و عمل	چو سعدین فلک گرفتہ ان
سال تاجیہ ناگفت خسرو	تولیع ارادت کیش		۱۳۵

اب ہم اس مقام پر اس مسجد کا نقشہ مندرج کرتے ہیں

خونی دروازہ

درمیان کے سرے پر ایک دروازہ بنا ہوا ہے حواب دار خوشاماد اس دروازہ کا نام خونی دروازہ ہے اور اس کے آگے بڑا بازار جس میں چاندنی چوک وغیرہ سب بازار شامل ہیں مگر اگلے زمانہ میں یہ بازار لاہوری بازار یا دروازہ کہلاتا تھا اب اس کے متعدد نام ہو گئے اس واسطے ہم اگلے نام ہی کا حال لکھتے ہیں

بازار جانب دار سلطنت لاہور

یہ ایک بازار ہے نہایت وسیع کہ عمرہ جہان بھی اس کے آگے تنگ معلوم ہوتا ہے اور بہت دلچسپ کہ غلہ بیچنے سے بھی بہتر معلوم ہوتا ہے ہر قسم کے سودے والے اس میں سودا بیچتے ہیں اور طرح طرح کے دوکاندار دوکانیں لگا کر بیچتے ہیں اس بازار کی اوس سے زیادہ ہر جگہ تین آدھے اور اوس سے بہت سستہ جو کھجی جاوے بیٹا بازار غلہ لاہوری دروازہ سے فقوری ملک ہے اس بازار کے پہلے حصہ کو قوار دو بلڈا کہتے ہیں اور اس کے آگے ہر ماں تر پلہ اور کوئیانی ہے وہ اس سے نام سے مشہور ہے اور اس کے آگے چاندنی چوک کہلاتا ہے اور اس کے آگے فقوری کا بازار کہلاتا ہے غلہ بیچنے والے اس کے آگے بیچتے ہیں اور اس کے آگے بیچتے ہیں اور اس کے آگے بیچتے ہیں

ایک پرچہ کاغذ پر دکھلاتے ہیں اور نگار خانہ چین اور نقش از رنگ تباستے حسین و ہونہرا بن

دارالشفا

اسی دروازہ کی جانب شاہجہانی دارالشفا ہے کہ سابق حکیم جیسے تھے اور دوائی دانہ رہتا تھا اب لوگ بہرین اور گھر بھی بن گئے ہیں

رہبٹ کا گندو آں

یہ کنواں بھی بہت نامی اور نہایت مشہور اور شاہجہانی ہے پہاڑ میں کٹا ہوا اسپرہٹ لگا ہوا جس سبب بہٹ کا کنواں کہلاتا ہے اسی کنوے سے مسجد جامع کو حوض میں پانی آتا ہے یہاں بہت برتنے خزانے بندہ ہوتے اور قسے خوارہ حوض کا چھوٹا ہے

جینو کا ٹرامنڈر

یہ مندر و حرم پورہ میں واقع ہے بہت بڑا اگرچہ یہ مندر چونہ اینٹ کا بنا ہوا ہے اور شاید کہیں کہیں اندر تھوڑی لگا ہوا ہو لیکن اسکے بنے پر روپیہ بہت خرچ ہوا ہے ٹھکانہ میں یہ مندر بنا شروع ہوا اور سات برس کے عرصہ میں بن چکا اور متی مہاسا کہہ سدی تیج سنگھ امین سرکاریوں نے اپنے مذہب کے موافق اس مندر میں پہلے پوجا کی تھی پانچ لاکھ روپیہ اس مندر کے بنانے میں خرچ ہوا ہے اس مندر کو لالہ ہر سکھ رائے اور لالہ موہن لال مہاجوں نے بنایا ہے کہتے ہیں کہ اس مندر میں سوا لاکھ روپیہ کی تیاری کی صرف ایک بیدی ہے

جہلمی لکھا چھوٹا مندر

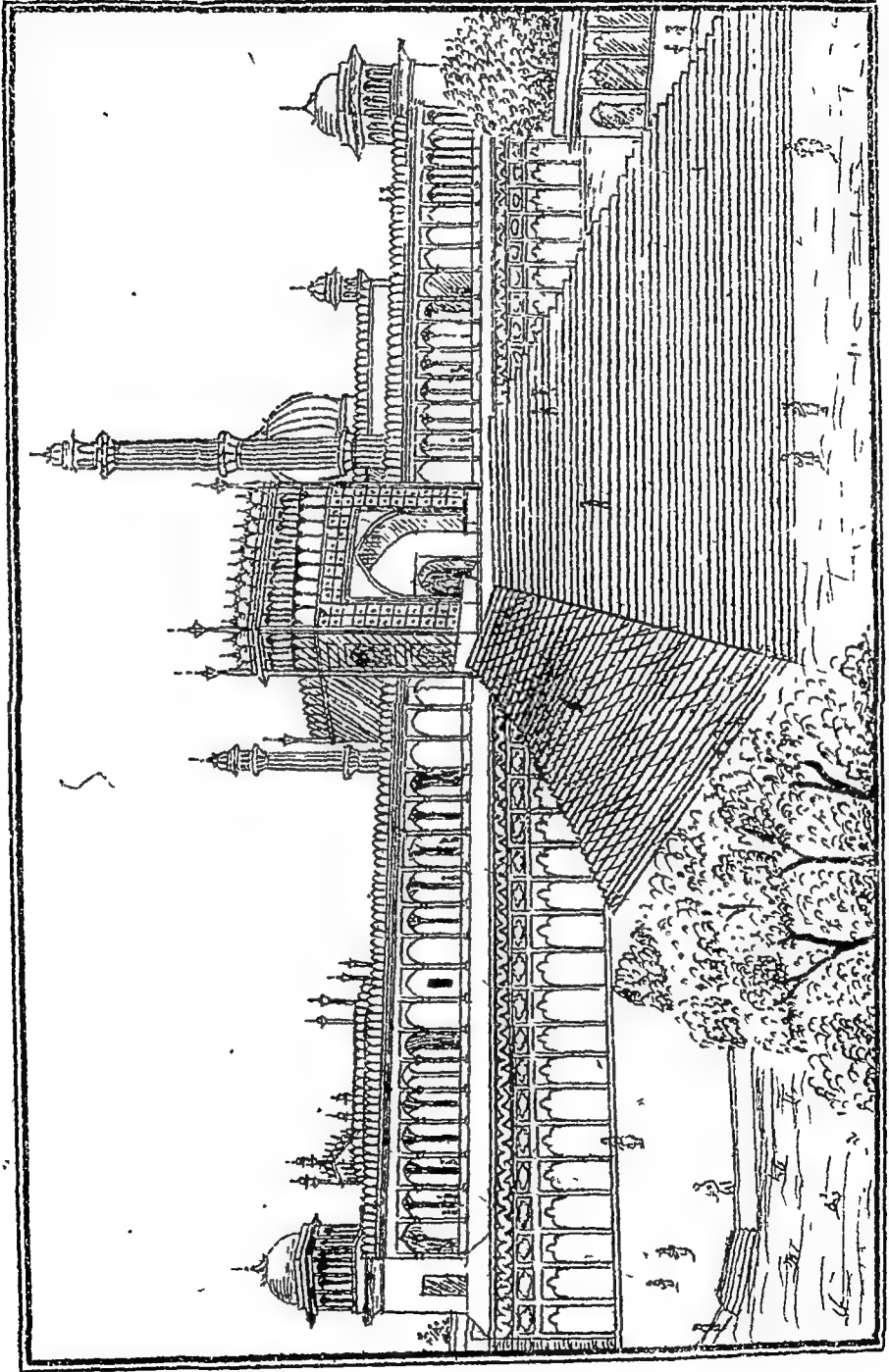
اسی مندر کے پاس یہ مندر بہت سیٹھ کی گئی میں اس مندر کو تمام شہر کے سرکارگیوں نے ملکر بنایا ہے اور بنائی مندر کہلاتا ہے اس مندر کی تیاری چھ سدی دوج شہنشاہ میں شروع ہوئی اور ملک امین متی سنگھ جدی تروشی سرکارگیوں کے مذہب کے موافق اس مندر میں چار بج براج دالیا ہوئے ہیں ان دونوں مندروں کو انگلش سنہری ہیں اور امین بہت سے مکانات بنے ہوئے ہیں مگر سرکاری غیر مذہب کو مندر کے اندر جانی دین اور ہری کی بات جانتے ہیں اس سبب اس کے ان دونوں مندروں کا نقشہ نہیں سکا

پانچواں لکھا بازار

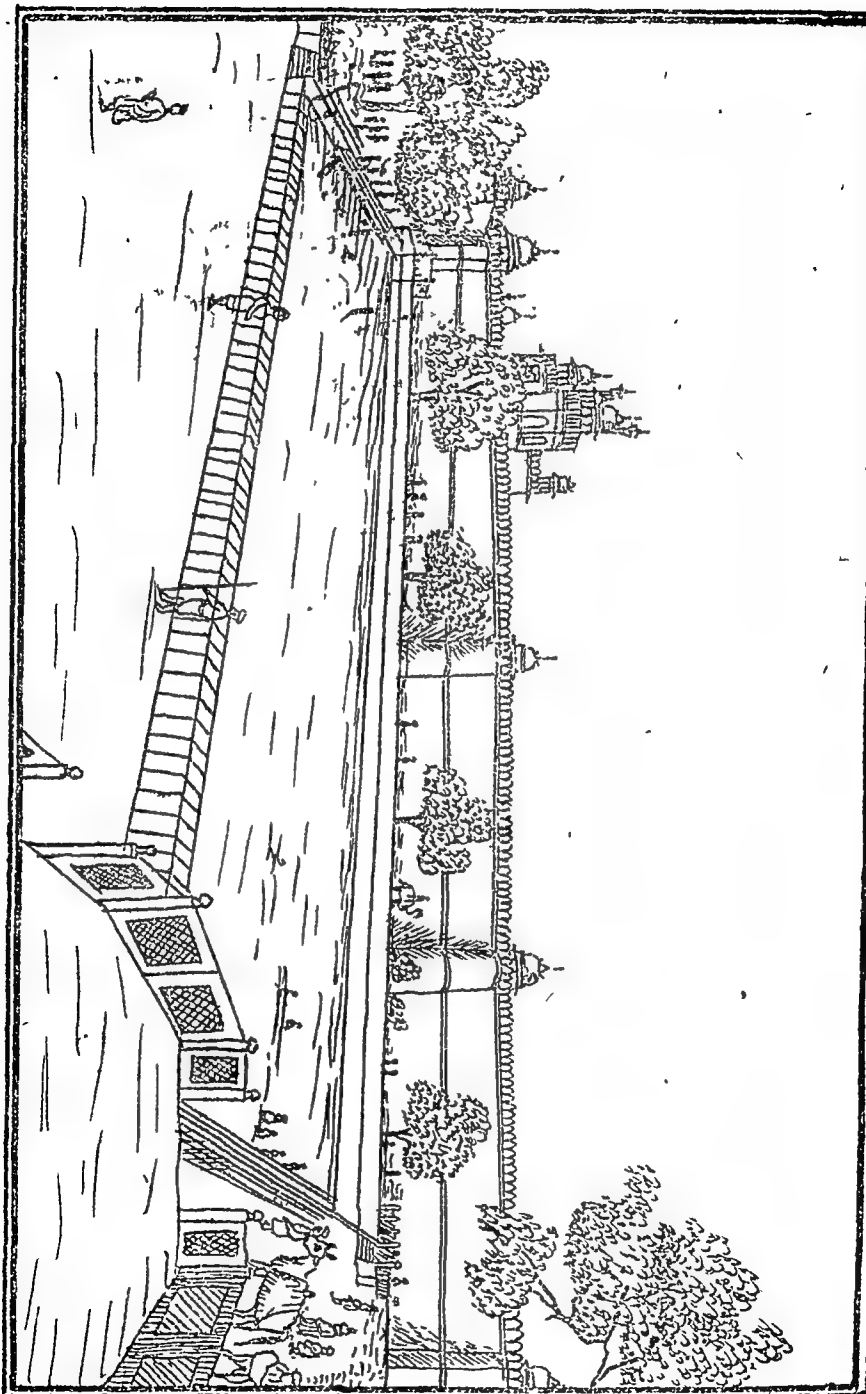
یہ ایک بازار ہے وسیع اور دلکش جامع مسجد کے شمالی دروازہ کے سامنے اور اس بازار میں ایک ترابہ ہے کہ میں سے نہ ختم کئے بازار اور وسیع پورے بنا ہے

سرمد کا قریب واقع ہے چنانچہ اب ہم اس مقام پر آدھ سکاٹھ لکھتے ہیں

خاص بازار نمبر ۱

اسی دروازہ کی جانب یہ ایک بازار ہے بہت وسیع نہایت دلگشا اور سیدھا اس بازار میں سب طرح کے سودے والوں کی دکانیں ہیں خصوصاً ترکاری چنے والے بہت بڑے ہیں اور ہر طرح کی ترکاری بیچتے ہیں اور یہیں خاتم کے بازار اور خان دوران خانکی جو علی کو رستہ جاتا ہے

سعد اللہ خان کا چوک

یہ چوک بھی بہت نفیس و لطیف تھا اور نہایت سیر و تماشا گاہ کا مکان تھا لیکن اب وہ رونق نہیں رہی ایک نام جلا جاتا ہے

لال دلی نمبر ۲

خاص بازار کر آگے قلعہ کی تفصیل کے نیچے جس مقام پر گئے زمانہ میں گلابی باغ تھا وہاں سرحد و تھار لکڑی کی طرح ایک مشہور زمین بنائے کہ مشہور تھا اب وہاں تباہ و برباد ہو گیا ہے اس عوض کو ترسار سنگ منج سے بنایا ہے اور پاروں کو لون پر چار برج کٹھنہ واریت خوشنما بنے ہوئے ہیں اور دو طرف عرض میں شیر حیان بنی ہوئی ہیں اور چاروں طرف بوجہ حکم قضا شہر نواب عالی نواب فلک رکاب لارہ خاں برابر ہمارے کے بنا جو اور پچاس ہزار روپیہ کے قریب اس پر خرچ ہوا ہے طول اس کا پان تیس فٹ اور عرض ڈیڑھ سٹے فٹ کا ہے اگرچہ ایسے مکان کی لطافت اور نفاست بڑھ دیکھنے کے بیان نہیں ہو سکتی لیکن پھر بھی نقشہ کے دیکھنے سے کچھ پائی جاتی ہے اور نقشہ یہ ہے

دروازہ شمالی مسجد جامع نمبر ۳

یہ دروازہ مسجد جامع کا پاسے والوں کے بازار کی طرف واقع ہے اور اس طرف انشا اللہ شہر حیان ہیں اگرچہ اس طرف بھی کبابی بیٹھتے ہیں اور سب سودے والے دکانیں لگاتے ہیں لیکن بڑا تماشا اس طرف مارا جاتا ہے اور قلعہ خواں کا پورے قریب ہے ہر کو ایک قلعہ خواں موٹا چوڑا بنائے ہوئے بیٹھا ہے اور داستان بیکر قلعہ کی طرف قلعہ خاتم طائی اور کینا داستان خیال جوتی ہیں اور ہزار ہا آدمی آدھ سکاٹھ سے کو جمع ہوتے ہیں ایک طرف عمارتیں تماشاکرنا ہے اور دوسری طرف کھیل کرنا ہے اور لوٹے ہوئے کو جوان اور جوان کو بوجھنا ہے ہر روز ایک جلسہ کا عالم رہتا ہے کہ اس کی کیفیت دیکھنے والا ہی جانتا ہے یہ شہر کی جود اندیشہ و بدبختان امت کی مسجد اور کیا شہر اور کیا ملک ہیں اور کیا بازار اور کیا شہر ہیں اور کیا ناسات جو دیکھ دیکھ جاتے اب ہم اس مقام پر آدھ سکاٹھ لکھتے ہیں اور اس کی خوبی و خوشنمائی

میں بہت خوشنماج کا در بہت بڑا ہے اور اوہراؤد ہر کے چھوٹے صحن کے سچ میں ایک حوض ہے ولہا یا مانند
 چشمہ قناب کے اور پرنور مثل ماہتاب کے اور اس مسجد کے پاس ایک کنواں تھا کہ اس سے پانی اس صحن
 آیا کرتا تھا گلاب وہ کو ان بند ہو گیا ہے اس مسجد کو زیب النہیل اور نگ زیب عالمگیری کی بیٹی نے بنایا ہے اور
 اس کا مدفن بھی اسی مسجد کے صحن میں شمال کی طرف ہے چنانچہ اس کی قبر کے پاس ایک چھوٹا برج تبرکات رکھنے کا بنا
 ہوا اور اس کے نیچے دو حجر میں ایک حجر سنگ باسی کا ہے اور اس کے اندر ایک حجر ہے سنگ مرمر کا اور میں فرشتوں
 سنگ مرمری کا ہوا اور قونبر بھی سنگ مرمر کا ہے اور قبر کے سر بالی آئینہ کریمہ و قیل عبادی الدین ہو کندہ کر کر یہ عبارت کندہ کی

مونس مادر محمد فضل خدا شهنایس است سایه از ابر رحمت قبرش بایس است

امیدوار حسن خاتمہ فاطمہ زیتہ النبیکم بنت باو شاہ محی الدین محمد عالمگیر غازی انا اللہ رب مانہ ۱۲۰۲ ہجری یہ
مسجد اور نگریب عالمگیر میں بنی ہے اور یہ مجرم عالمگیر کے کبریاں ہم اس مقام پر اس مسجد کا نقشہ لکھتے ہیں کہ
کہ اس مسجد اور مجرم دو نو کا نقشہ موجود ہے وہو ہذا

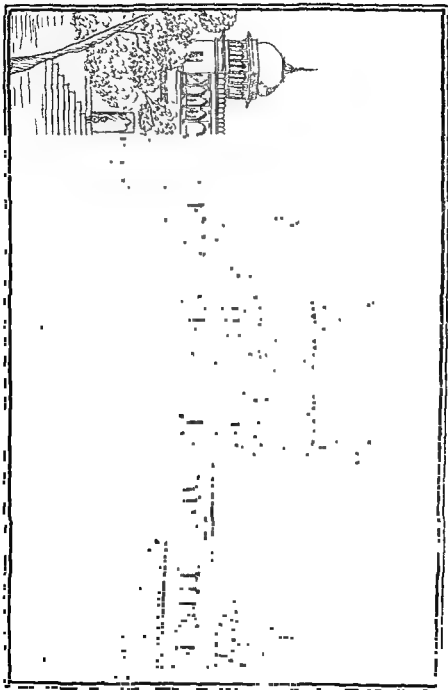
وزیر اوقاف و خیرات

یہ دروازہ اس مسجد عالی کا خاص بازار کی طرف واقع ہے اور اس دروازہ کی سیڑھیوں پر گزری ہوتی ہے
یہ گزری بھی شاہجہان آباد میں گویا پروز کا میلہ ہے ہزار طرح طرح کے کپڑے الگینوں پر ڈالے ہیں اور عجیب
و غریب شنائی سے اپنی اپنی دوکانیں آراستہ کرتے ہیں کہ انکی رنگ آمیزی اور گل کاری سے درود و بارغ
بہشت اور روضہ رضوان پر فوق لجاتا ہے جو انان عشق سرشت طرح طرح کی جانور و خوردین لے کر کھینچتے
پھر تہن اور انکی اچھی اچھی آوازیں سناتے ہیں ایک طرف کبوتر دالے کبوتر بچھڑتے ہیں اور ایک طرف کھیر دالے کھیر
کھیر کھڑیں خیر دالے جوق جوق تیرے پھر تہن اور ایک ایک پیہ نقد دل کر کے مال لے کر تہن یک چند دشتی ایک ہزار ہزار نقد و حاکم

نعمال الدین چه شهر است این چه بازار که از زیب دنیا باقی است و گلزار چه بار و فتن بود یکسره کاش	نشسته به میان درو کما کین که این بازار را من است آئین ندارد آسمان یکسره تری بیش	چو گلزار از همه استوده حال اند که هم زار و در همه صاحب جمال اند بود صد شتبی در هر دو کاش
--	---	--

اسی بازار کے مشرق میں تیرہ بیان میں اور اسی طرف شاہ پورے پھرے صاحب کی درگاہ اور سیان

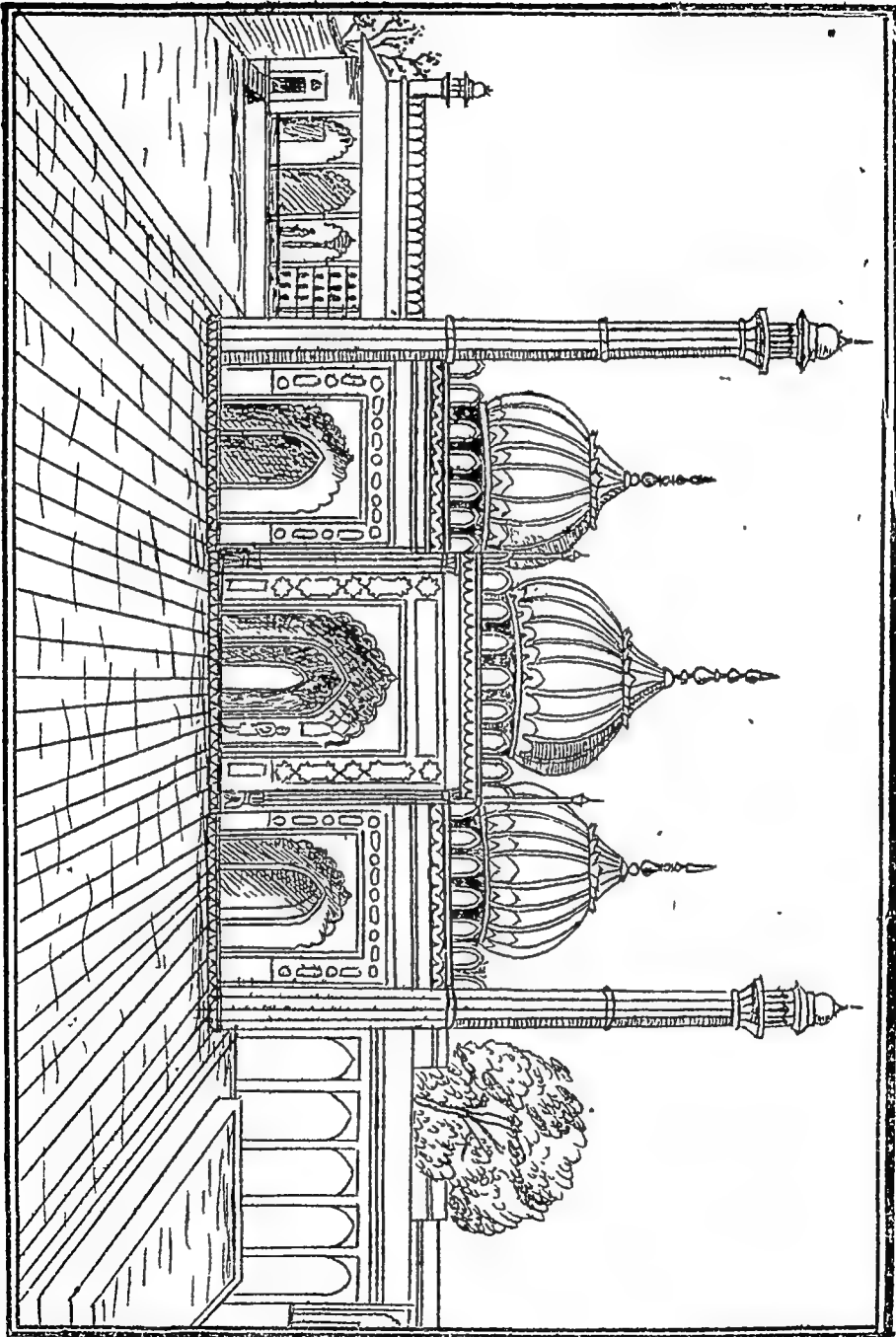
نقشه دروازه شرقی مسجد جامع

سنہری مسجد نمبر ۳

اس مسجد سے تھوڑی دور آگے قلعہ کے پھر سنہری مسجد ہے لطف اور تزک اور اسکی میان سے باہر خوبی اور خوشنما
 اوکی حد سے زیادہ ہے قلعہ اوکی بہت خوب اور وضع اوکی نہایت مرغوب ہے مگر سے پاون تک سنگ باسی کی بنی
 ہوئی ہے اور دو مینار جن خوب صورت و دیکھی سنگ باسی کے ہیں جن گنبد تھے سنہری یعنی کلاٹ کے گنبد بناراد اسکے اوپر
 تانبے کے موٹے موٹے پتھر سے چڑھائے تھے اور اون پتروں پر سورن کے پتھر بطور طبع کے چڑھائے تھے اور
 تمام جہان اوکے میان اس مسجد کی سنہری مین اور اندر سے تمام حدود و دیوار اسکی سونے سے لپی ہوئی تھیں چند دور کاٹھ
 اوکے بیرون کلاٹ گیا تھا اور برج پتھر سے ہو گئے تھے اسکا نقشہ کھینچنے کے بعد بوجہ حکم حضور ملا کے وہ برج اوتالیے
 گئے اس مسجد کے بائیں طرف ایک کانٹا والا بن بنا ہوا ہے اور اوہیں تبرکات رکھے ہیں اور ہر برس اوکی ریت
 ہوتی ہے اور دائیں طرف بہت خوبصورت حوض اور اوہیں قرار بھی لگا ہوا اس حوض میں اس کو تین مسجدیں
 مسجد کے متصل ہے پانی آتا تھا اب بسبب بے حرمت ہو جانے کے پانی نہیں آتا اور قرار وہ نہیں چھوڑا اس مسجد کے
 در پر اشعار کندہ ہیں اشعار شکر حق در عہد احمد شاہ غازی بادشاہ بدخلق پروردار و گرشا بان عالم راہ پناہ بد مسجدی
 کردہ بنا نواب قدسی غزو جاہ بد باد و آہم فیض عام آن ملائک مسجدہ گاہ بد سعی نواب مبارک صاحب لطف و کرم بد
 ساخت تعمیر چنین جاوید عالی و سنگا بد چاہ و حوض و صاف و صحتش آبروی زہد بہت بد ہر کار از آتش لہارت کرد شدیا
 از گناہ بد سال تا بخش چو خرم یافت از الدائم غیب بد مسجدیت مقدس طلوع نور از بداب ہم مقام بود کا نقش کھینچن و ہند

گلو ابازی

اسی مسجد کے پاس گلو ابازی عمارت اور اوہیں گلو ابازی کی قبر عمارت خانہ باغ اب میں جن سلاطین سے پہلے اسی کی اس تھانہ گذر راج کھاتا ہے

زیارت المساجد

یہ مسجد بھی شاہجہان آباد میں بہت نامی ہے اور نہایت بلند اور دریا گنج میں دریا کے کنارہ واقع ہے اسکے مینار دور
 دور سے دکھائی دیتے ہیں اور یہ مسجد کو سون سے معلوم ہوتی ہے اور ہر مسجد کی فضا اور عینت کاری اور پرچین سازی کی
 ہمارا اور اوہر مینار کا دکھائی دینا اور دریا کا بہنا اور طرح طرح کی موجودگی لکھنا عجیب عالم دکھاتا ہے واقعہ میں چھوٹی
 اور لطف اس مسجد میں بہت کم مسجدیں ہیں گلو ابازی کی مسجد سرخ کی بنی ہوئی ہے اور میناروں پر برج سنگ مرمرین اور ہر مینار
 کی دریا بان بنائی ہیں تاکہ چشمہ سے محفوظ رہے اور ہر جون پر نہایت خوشنما سنہری کلس میں کراؤ کی دیکھ و نقاب
 کی دیکھ کومات کرتی ہے مینار اسکے آسان سے بائیں طرف ہے اور کاشی کاری سے بھی گذر گیا ہے اس مسجد کے کاشی

اسکے مکانات اور حجرہ طالب علموں کے رہنے کے لئے جو زمین ضلع غربی سے ملحق کرسی دیکر یہ مسجد بنائی ہے جسکی فصیح
شان کے آگے گنبد انخسرت ہے اور جسکی عظمت و جلال کے آگے ملار اعلیٰ اگر ہے اس مسجد فیض بنیاد کو اور اسکی
بیگم بیوی شہاب الدین محمد شاہجہان نے تندرہ جہری میں مطابق محلہ جلوس کے بنائی ہے ان بیگم کا خطاب اکبر
محل تھا اس سبب سے یہ مسجد بھی اکبر آبادی مسجد مشہور ہو گئی ہے اس مسجد کی تین برج و رسات درمیان مسجد کی
عمارت تریبٹھہ گز طول میں اور ستارہ گز عرض میں نری سنگ سرخ کی اور اسکا پیشطاق سنگ مرمر کا
پیرچین کار ہے اور اسکے آگے ایک چوترہ ہے تریبٹھہ گز طول اور ستاون گز کے عرض سے ساہجی
گز کا اونچا اوپر سنگ سرخ کا کٹھرا لگا ہوا ہے اور اسکے آگے ایک عرض ہے بارہ سے بارہ گز کا کٹھرا
دماہتاب پر شرف لیجاتا تھا اور نہر کا پانی اوسمیں آتا تھا بیت دران صحن حوضی بعد آب و تاب بند ہوتا
چون چشمہ آفتاب ہے جب سے کہ یہ نہر خراب ہو گئی اس حوض میں بھی پانی نہیں رہا اسکے گرد حجرہ بنے ہوئے
ایک سو چون گز کے طول اور ایک سو چار گز کے عرض سے اور ہر حجرہ کے آگے ایک ایوان ہے اور اسکی
آگے ستر تاسر چار گز کے عرض سے چوترہ تھا اور اس مسجد کے دو نیارہن بہت بلند مچھانوں کے شمالی تیار بجلی کے
صد سے ٹوٹ گئے ہیں اور اتیک ویسا ہی ٹوٹا پڑا ہے اور اسکے دروازہ پر ایک کتبہ ہے خط نسخ میں چنانچہ
ہم اوسکو اس مقام پر نقل کرتے ہیں یہ کتبہ ابن مسجد فیض تھا دوسرا کے راحت جادو حام لطافت آما وچک دلکش عبادت گاہ
حق پرستان روزگار و روح افزاے مرقون اقطار و ترہت کدہ آسمانیان و دار النفع زمینیان است در عہد سعادت
بادشاہ اسلام کہف انام سایہ والا پایہ پروردگار خلیفہ برگزیدہ کردگار رحمت اعم فی الجلال منظر انیز وادارہ بیجاں
شہاب الدین محمد صاحبقران ثانی شاہجہان بادشاہ غازی پرتار خاص باوشاہی پرتقندہ با اخلاص ظل الہی
خیرات و میرات محروہ سعادت و حسنات اعز النساء مشہورہ باکبر آبادی محل لفرمان علی بناکر و وجبت ایفا فی خاصہ
اقتضای ثواب اخروی و حاصل سری و محبوبی با حقوق حق خلد و خارجہ وقف لازم شرعی نمود و مقرر ساخت کہ اگر مرمت
این کو احتیاج افتد انچہ از حاصل این موقوف بعد الترمیم باقی ماند بخدمت مسجد و حام و طالب علم رساند و الا تمام را بحال
مسلوب بہند این منارل منیعہ در عرض دو سال بصرف صد و پنجاہ ہزار روپیہ آخر شہر رمضان المبارک سال
ہزار و ششم ہجری مطابق نسبت و چہارم سال جلوس عالم آرا صورت انجام پذیرفت ایزد تعالیٰ اجزا میں خیر چاہی
و نفع باقی یروزگار فرستدہ آثار بادشاہ دین پرور و حق گزین حقیقت گستر و بانی این مبانی عامہ ہا تذکرہ

حکیم بوعلی خان کا کمرہ

اسی بازار میں حکیم بوعلی خان کا کمرہ ہے کہ اب الہ آباد کے نواب و میر الدولہ خواجہ زین العابدین احمد خان بہادر مصلح جنگ نے خرید کر لیا ہے سیکرہ بھی کسی زمانہ میں بہت مجموعہ تھا

پھول کی مندی

اس بازار میں پھول کی مندی تھی اور گفرو شون کی دو دکانیں دماغ عالم چھڑھو تھیں اگرچہ اب دکانیں بنیں ہیں لیکن نام چلا جاتا ہے اور ان کے پاس تھا نہ فیض بازار ہے

مسجد روشن الدولہ نمبر ۱

اس بازار میں قاضی واڑہ کے پاس ایک مسجد ہے نواب روشن الدولہ کی بنائی ہوئی نہایت نفیس و لطیف ہے زمانہ میں اس مسجد میں سر سے پاؤں تک سونیکا کام کیا ہوا تھا اور سنہری تین برج پرستار کتاف کے تھے اور اسی سبب سے سنہری مسجد کہلاتی تھی لیکن اب وہ کام بالکل خراب ہو گیا اب وہ برج ٹوٹ گئے اور بازو شکنے بنا دیے شکست ہو گئے اب کہیں کہیں نشان اور علامتیں باقی ہیں کہتے ہیں کہ اس مسجد کے شکست برج کو توالی چوڑی سنہری سبر کی مرمت میں خرچ ہوئے ہیں یعنی بیان کے اور وہ بھی سنہری برجوں کو ملا کر کو توالی کی سبک دہشت کردہ جناب مولوی مخصوص اللہ صاحب اکثر مسجد میں تشریف رکھتے ہیں اس مسجد کے صحن میں ایک حوض ہے جس پر دفنیل اب یہ حوض بھی خراب ہو گیا ہے یہ مسجد ایسی سرراہ واقع ہوئی ہے کہ اس سبب سے اسکو زیادہ رونق ہو گئی ہے یہ مسجد نور شاہ کے عہد میں بنی ہے اور اسکی پیشانی پر پیداشعار کندہ ہیں

شکستہ کزین فیض سیدو ناناہ شاہ بھیکان شہر کامل لایستگا بدو زمان شاہ اسکندرشان شہید قہرمد مدت گسترہ شاہ غازی بابا ریشی الدولہ ظفر خان صاحب جو دم ہو کر تعمیر ملاتی مسجد عرش استبہاء مسجدی کاندہ رفسامی صحن قد شہان کردہ ازبوشعاع مہبوز شب نشاہ حوض صاف افشان آتشہ کوثر وہدہ ہر کہ از آبش وضو ساز و شو واک لڑا سال تائیش رسائی یافت از اہام غیبہ مسجد چون بیت افضلی تربط نورالہ

غرض کہ یہ سبھی مسجد ہمارے نامی ہے چنانچہ اب ہم اس مقام پر اسکا نقشہ لکھتے ہیں وہ ہر جہاں

مسجد اکبر آبادی

اسی بازار میں یہ ایک مسجد ہے دلکش و دربارت بخش دروغ افزا سر سے پاؤں تک سنگ سرخ کی اور کون

بہت خوب اور وہ یہ ہے کہ مکان عجب تہذیب و

تیسرا حصہ پیر خان

اس سے آگے ایک چھوٹا سا چوک ہے اور مین ایک قوسی رستہ آتا ہے جبکہ ہم ذکر کرتے آتے ہیں اور اس کے ایک رستہ دلی دروازہ کو پہنچے جاتا ہے اور ایک رستہ بائیں طرف فیض بازار کی طرف جاتا ہے اس واسطے تیسرا حصہ مشہور ہے اور ان کی نامی مسجد دانی کی مسجد

یہ مسجد بہت عمدہ ایک مسجد کی اور بہت نامی ہے اور اکثر لوگ اس میں نماز پڑھتے ہیں اور اس کی پیشانی پر یہ تاریخ کندہ ہے

تاریخ

شکر کہ گشت این مسجد از شرف سجدہ گاہ اہل نظر سال تاجی اخیر و گشتہ آباد کو متبہ دیگر

حویلی نواب دیر الدولہ مسعود

اس سے آگے جانب فیض بازار نواب دیر الدولہ امین الملک خواجہ فرید الدین احمد خان بعد از صلح جنگ کی جو ہو یہ حویلی پہلے نواب مندی قلی خان آتھی بعد اس کے انھوں نے اس کو خرید فرمایا

اولیا مسجد

اس کے اولیا مسجد ہے اور یہ مسجد نئی بنی ہے اور یہ خانہ کعبہ کی تاریخی ہے اور اس کے آگے فیض بازار ہے اور ایک رستہ تاریخ کے کوچہ کو جاتا ہے

فیض بازار

واقع میں یہ بازار فیض بازار ہے دلی دروازہ کے سامنے سے قلعہ کے نیچے تک ایک بازار ہے وسیع و دلکش و دلربا و زرخیز و دلکش ایک نہر آب پاشی کے گز کے طول اور تیل گز کے عرض سے اور اوپر اوپر مکانات عالی واقع ہیں بیچ میں نہر موجود ہے اور حوض دلربا بنا ہوا ہے اشجار نازک اور دلربا سے بہار تازہ حاصل ہے و گلابین نہرہ فروشن سے سرسبز جاودانی ہے اس نہر اور حوض میں جیساز و رشور سچ و تاب سے فرمایا گئے ہیں اور لڑتا ہوا پانی جاتا تھا اس خوبی سے تمام شہر کی نہروں میں نہ تھا مگر افسوس ہے کہ نہر خراب ہو گئی پانی نہ گئے گیا وہ لطف نہ رہا اب چند روز میں یہ بھی کوئی نہیں جانے کا کہ یہاں نہر بھی تھی یا نہیں جس نے مانا ہے یہاں نہر جاری تھی حقیقت میں یہ بازار ایک ہیشت کا ٹکڑا تھا اس واسطے کہ اس کو بصورتی سے اور کسی بازار میں نہر نہ تھی اور یہ شہر جو ہو عبادت تھا بدھ سو نہری دران گلستان و خیال و تان و فیض مستان

بانی مسجد کی اور دوسری خانیخانہ اس کے باپ کی ہے اب اس کے نقشہ کو دیکھو اور قدرت الہی یاد کرو
درگاہ حضرت شاہ ترکان نمبر

یہ درگاہ ہے حضرت شمس العارفین شاہ ترکان بیابانی کی ترکان دروازہ کے پاس اور اسی سبب سے
دروازہ ترکان دروازہ کہ گرجی شہر کا ہے حضرت شمس العارفین ترکان بیابانی بڑے ولی اللہ ہیں آپ کے اوصاف
اور کمالات اس سے سوا ہیں جو بیان ہو سکیں اور محمد آپ کے اسکے محتاج نہیں کہ لکھ جاویں مزار آپ کا
کو نیچے واقع ہے ایک مختصر احاطہ بنا ہوا ہے اور اوس میں آپ کا مزار ہے آپ کی قبر کے گرد سنگ مرمر کا کھرا لگا ہوا
اور گرد قبر شریف کے ٹھوری دور تک سنگ مرمر کا فرش ہے باقی سنگ مسخ کا فرش ہے اس درگاہ میں کو
ایک درخت ہے کہ بیان کے خادم صاحب فرماتے ہیں کہ یہ درخت حضرت مخدوم جانیان جہان گشت
کا تھا لگا یا ہوا ہے وفات آپ کی چوبیسویں جب شلا جری کو ہوئی ہے اور اسی تاریخ ہر برس بیان عرس ہوتا
اور ہر برس بسنت بیان بہت دھوم دھام سے ہوتی ہے اور تمام شہر کے لوگ جمع ہوتے ہیں اور چار قبر
اسی احاطہ میں اور ہیں اور ایک قبر ہے فرش میں ملی ہوئی اور وہ قبریں آپ کے مریدوں کی اور ایک قبر
بیتجی کی ہے اور یہ آپ کے مزار کا نقشہ ہے

امیر خان کا بازار

اس بازار کی قطعی قبر سے دو شافین ہو گئی تھیں ایک شاخ کا جو ترکان دروازہ کو گئی ہے اس کا حال تو ہم
لکھ چکے اب ولی دروازہ کی طرف کی شاخ کا حال لکھتے ہیں کہ قطعی قبر سے آگے بڑھ کر وہی دروازہ کی طرف
جہ بازار ہے وہ امیر خان کا بازار ہے اور وہ میں شہر والوں اور سودے دانوں کی دوکانیں ہیں

بنگلش کارہ

اسی بازار میں جانب دست راست فیض اللہ خان بگلش کا گڑھ ہے کہ رفعت میں آسمان سے باتیں کرتا
اور استواری میں کوہ پر بلند مارتا ہے اس کو کہ فیض اللہ خان بگلش نے ہزار ہا روپہ خرچ کر کر توایا تھا
بازار کے سامنے تراہد اور مراخبت بخت کی جو ملی ہے اور اوس میں سے داسین طرف امیر خان کے گنج گور
جاتا ہے اور بائیں طرف چیلون کے کوہ اور کسٹل محل کو **

سویلی مرزا خستہ بخت بہادر

یہ سویلی مرزا خستہ بخت بہادر کی ہے جو بہائی ہیں جو شیخ آرمادہ محمد اکبر شاہ بادشاہ کے اس سویلی کی تاریخ

شاہ کلہن کی ڈگڈلی

اسی قاعدہ کہ متصل بہت چپ ہی کی طرف سرباز اکیٹ لان ساہجہ اور دوسرے چھوٹی سی لہجہ ارجن خان بنائی اور دوسرے کلہن کی طرف دوسری لہجہ بنائی
ابا کر تھ اور روشنی کرتے تھے اور کئی ڈگڈلی مشہور ہو گئی ہزاروں مکانوں کے قریب ہی چھوٹے مکانوں کی گلیاں لگیں گلیاں گلیاں یہاں پہلے بنائی تھ اور کمران دارہ کو تھ جاکا

مزار رضیہ سلطان بیگم

اسی قلعہ میں ایک محلہ بللی خانہ کا ہے اور وہاں منشی شیر علی خان اور جناب مولوی رشید الدین خان صاحب کے
مکانات ہیں اور ان مکانوں میں ایک احاطہ سنگین کھنچا ہوا ہے اور دوسرے دو قبریں ہیں ایک رضیہ سلطان بیگم کی اور ایک بیگم
کی کہ عوام الناس اور سکورچی صحیح کی درگاہ کہتے ہیں شاید کسی زمانہ میں یہ مکان اچھا بنا ہوا ہو لیکن اب بالکل شکستہ ہوا
ہے یہاں تک کہ قبروں کے تعویذ بھی ٹھیک اور ثابت نہیں اور یہ مکان اس لائق نہیں کہ اس کا نقشہ لکھا جاوے مگر یہ
سلطان بیگم اپنے وقت میں ہندوستان کی بادشاہ ہو گئی ہے اور تحت سلطنت ہندستان کو انکی ذات سے رونق حاصل
ہوئی تھی اس واسطے انکا ذکر لکھنا مناسب معلوم ہوا ہے جانا چاہیے کہ رضیہ سلطان بیگم بیٹی ہیں سلطان شمس الدین شمس
جنجوعی نے قطب صاحب کی لائٹھ اور سجدۃ الاسلام اور حوض شمس بنایا تھا جبکہ سلطان شمس الدین الیتش کا انتقال
ہوا اور اسکے بعد سلطان رکن الدین فیروز شاہ نے سلطان شمس الدین تخت پر بیٹھا اور اسکے بعد سلطان رضیہ نے تخت میں
تحت سلطنت پر چلوس فرمایا اور تیسرے میں سلطان مغز الدین انکو پھر کر قلعہ ہند میں قید کیا کہ بعد از رور وفات پائی اور یہاں فون
تحت سلطنت پر چلوس فرمایا اور تیسرے میں سلطان مغز الدین انکو پھر کر قلعہ ہند میں قید کیا کہ بعد از رور وفات پائی اور یہاں فون

کالی مسجد پیر

بللی خانہ اور ترکان دروازہ کے پاس ایک مسجد ہے چھانو کی وقت کی اور اسکو کالی مسجد کہتے ہیں شاید اصل میں
کلان مسجد ہو یہ مسجد بہت بلند کرسی دار بنائی ہے کہ تیسریں شیریں چڑھکر اس کے صحن میں جاتے ہیں اس مسجد کو
جوانا شاہ الخاٹب بجان حمان امین خان جہان وزیر نے فیروز شاہ کے وقت میں ۸۹۹ھ میں بنائی ہے اور اس کے
دروازہ کی پیشانی پر یہ کتبہ لکھا ہوا ہے : بسم اللہ الرحمن الرحیم بفضل و عنایت آفیدگار و محمد و ولایت بادشاہ و
دارالوائف تاسد الرحمن ابوالنظر فیروز شاہ السلطان خلد اللہ ابن مسجد بنا کر وہ بندہ زاوہ درگاہ جوانا شاہ مقبول
الخواٹب خان جہان خدابرین بندہ رحمت کند ہر کہ درین مسجد بیاید بدعاے خیر بادشاہ مسلمان داین بندہ بھارت
وافاضل یاد کند حق قضاے این بندہ را بیا مرز و بومۃ البقی والہ مسجد مرتب شد تبارخ و ہم ماہ جمادی الآخر سنہ ۹۷۵
تائین و سبھاۃ ہجری بود اس مسجد کے نقشہ دیکھنے سے پتھا فون کی وقت کی عمارت کی قطع بخوبی معلوم ہوتی ہے
یہ مسجد کچی ہے اور پانچ پانچ درہر ہر گم میں ہیں اور اس کے صحن میں کئی قبریں ہیں بخلہ ان کے ایک قبر جوانا شاہ خاٹب

یہ ہیں اور اس مسجد کی مرمت بھی کی ہے اس واسطے اس کے نام سے مشہور ہو گئی ہے یہ سید صاحب پڑے
مقتدائے روزگار تھے اور ان کے ہاں ایک مجلس بنام حفرہ جو کرتی تھی اور اوس میں مرید خاص حاضر ہوا کرتے
تھے اور یہ قید تھی کہ اوس کے گرد پیشین عورت نہواراؤں کی مریدین خاص کے ہاتھ میں ہیرے لٹکتے
اور ان سب پر ایک حالت تازی ہوتی تھی کہ اوس وقت دینا و ماینا فراموش کرتے تھے اور اوس حالت
میں کلمہ طیب پڑھتے تھے اور وہ چہرے ایک دوسرے کو مارتے تھے مگر زخم کا اثر نہ ہوتا تھا اور اچانک
اگر کبھی ہوا کسی قوی الفور سید صاحب نے اپنا لب لگایا اور وہ زخم اچھا ہو گیا اور اب سید صاحب
مرے ہوئے تیس برس کے قریب ہوئے

اعظم خان کی حویلی

یہ حویلی جانب چپ واقع ہے اور سابق میں تعمیر کی ہوئی نواد اعظم خان کی تھی گربا میں محلہ بستی

چٹائی قبر

اس حویلی کے مقابل جانب دست راست یہ قبر واقع ہے اور ایسی مشہور ہے کہ دور دور تک اس کا نام
مشہور ہے کہتے ہیں کہ سید روشن صاحب شہید کی یہ قبر ہے اور یا سنو برس سے اس مقام پر واقع ہے اب
اس مقام پر اس بازار کی دو شاخیں ہو گئی ہیں ایک بنگیان دروازہ اور ایک جانب دہلی دروازہ اور یہ
سید ان جو چٹائی قبر اور اعظم خان کی حویلی کے چچ میں واقع ہے تڑا ہے ہو گیا ہے اب ہم بہار کمان کے کمال کے چچ

حضرت میر محمدی صاحب

اس بازار کی جانب دست چپ ان بزرگ کی پہلے ایک حویلی تھی اور وفات کے بعد یہاں مدفون ہوئے
چہر پر عرس ہوتا ہے اور روشنی کیجاتی ہے اور مرزا سلیم شاہ اور ابن معین الدین محمد اکبر شاہ کی بھی قبریں

شاہ غلام علی صاحب کی خالقاہ

اس سے آگے دست چپ کو شاہ غلام علی صاحب کی خالقاہ ہے کہ پڑے اولیائے کل سے تھے اور
اسی خالقاہ میں مراغان جامان نسل اور شاہ صاحب موصوف اور شاہ ابو سعید صاحب رحمۃ

علیہم جمعین کا نزار ہے

موم گرون کا چھتہ

اس مقام کے مقابل جانب دست راست موم گرون کا چھتہ ہے کباب اوسین مایا اور شہرہ کا مکان واقع ہے

ہے اسوقت آدمیوں کی کثرت سے وہ بازار شونہ محشر اور صحرا سے قیامت ہو جاتا ہے

ٹھیا محل

جانب دست چپ یہ ایک محلہ ہے بڑا سابق میں کچھ مکانات اہرا کے ہونگے گلاب صرف رعایا رہتی ہے

اور یہ محلہ ٹھیا محل کہ مشہور ہے کہ کچھ اوسکی وجہ تسمیہ معلوم نہیں ہوتی

حویلی جناب مولوی محمد صدر الدین خان بہادر صدر الصدور

جانب دست راست حویلی ہے جناب مولوی محمد صدر الدین خان بہادر کی کہ سابق میں الہ نزار بیگ کی حویلی تھی

مولوی صاحب نے اوسکو خرید کیا اور اسے سرسے بنایا یہ حویلی بہت خوش قیامت ہے اور نہرو نوار دہلیں چاہی

پن اور سیب خانہ باغ اور نہرو نوار کے نمونہ بہت سیرین ہے

شیدی فولاد خان کا بیگلہ

جانب دست راست شیدی فولاد خان کا بیگلہ تھا جو محمد شاہ کے عہد میں وئی کا کوال تھا مگر دست ہوا اوسکا

اقتی نہیں انام چلا جاتا ہے اور یہاں سے ایک شیخ اس بازار کی بنیاد رکھی جو کہ اوسکا نام چوڑی والوں کا محلہ ہے

عزیز آبادی کی حویلی

بکے سامنے جانب دست چپ ثواب غریب آبادی کی حویلی ہے مدت بہت ثواب نعل بیگ خان کے قفسہ میں

بہادر شاہی علاقہ میں ہے اس حویلی میں ایک مسجد شکستہ تھی کہ اب اوسکو جناب مولوی محمد صدر الدین خان

بہادر نے بہت روپیہ خرچ کر کے مرمت کی اور ایک نیا کتب خانہ بنایا

مکان سید محمد امیر خوشنویس

سکے مقابل متصل بیگلہ شیدی فولاد خان جانب دست راست سید محمد امیر خوشنویس کا مکان ہے اور اوسپر

بہت خوش خط عاقبت بنیاد لگھا ہوا ہے اور ایک تھیں نہ چھوٹا پہاڑ ہے

مکان ثواب محمد مصطفیٰ خان بہادر

اس سے آگے جانب دست چپ یہ مکان واقع ہے اور بہت اچھا کردہ اور قریب مکان بنا ہوا ہے اور مین

کی رفعت شان کو سب آسمان رفیع جاتا ہے

سید رفای صاحب کی مسجد

یہ مسجد دست راست کو واقع ہے اور بنا اسکی بہت قدیم ہے لیکن جو کہ سید صاحب موصوف اس مسجد میں بہت

پڑھا کرتے تھے یہ مدرسہ بالکل خراب و برباد ہو گیا تھا اور بالکل توڑ پھوٹ گیا تھا جو کہ زمانہ آہل اللہ سے خالی نہیں اور ہر وقت
میں کوئی نہ کوئی صاحب ہمت عالی اور فطرت بلند ہوتا ہے اور یہ بہت اور دلی اور داد و تحسناوے اور سکے جسے
اللہ تعالیٰ کا سایہ رحمت ہوا اور کچھ کمیر نہیں ہوتا اس خبر زمانہ میں اللہ تعالیٰ نے جناب مولانا مولوی محمد عبداللہ صاحب
برادر عبدالعزیز شاہ جانی آباد کو ہمت بلند اور فطرت ارجمند عنایت کی ہے کہ شاید اگلے زمانہ میں بھی کچھ نونو کی چیز
مدوح نے اپنی عالی اتہی سے اس دار البقا کو زخیرہ صرف کر کر اندر فروغ کیا ہے اور شاہ جانی طور پر جو جو
اوسکے ٹوٹ گئے تھے اوںکو نئے سرے سے بنایا ہے اور مدرسہ نوکر میں اور طالب علم پڑھتے ہیں اونکی خبر گیری
و پارچہ کی انکی سرکار عالی سے ہوتی ہے بھان اللہ غور کر و کر یہ کیا چشمہ فیض ہے کہ انکی ذات فیض آیات سے
جاری ہے اور شجرہ سے پر بارین کو پانی دیتا ہے دنیا میں بحر نیلانی کے کچھ نہیں رہتا اور عقبیٰ میں بحر اعمال کے
اور کچھ نہیں جاتا یہ دونو باتیں اللہ تعالیٰ نے انھیں کے لیے پیدا کی ہیں اللہم زد و فروزہ اس دروازہ کے آگے ایک
بازار ہے بہت وسیع کہ اس جنوبی دروازہ سے شروع ہوا ہے اور ترکمان اور دلی دروازہ تک چلا گیا اس بازار
جو جو مقام نامی میں اونکا ذکر کچھ کرنا نہیں چاہتا حال ہی لکھا جاتا ہے اور بعضو کا مدد نقشہ اور جب کہ ہم اس جنوبی
دروازہ سے چلین تو کچھ مکان جانب دست راست پڑھتے ہیں اور کچھ جانب دست چپ اونکی تفصیل یوں ہے

امام کی سگ

جس کو چہ دست راست کو واقع ہے اور اوس میں مکانات شرفا و افراد واقع ہیں اور اس کو چہ میں قدیم سے امام خانہ
کا مکان ہے اور اسی سبب امام کی سگ مشہور ہے

غازی بھٹو کو خجلی دکان

اس کی کے سامنے دست چپ کو غازی بھٹو کو خجلی دکان ہے یہ بھٹو کو خجلی بھی بڑا نامی ہے ہر میلہ میں اسکی
دوکان پر بڑا منگامہ اور نہایت رونق پڑتی اپنی دکان کے سامنے غازی میان کی چھڑیوں میں بلع لگا ہوا
اور غواڑہ قبیہ کے چھوڑا ہے اور اتنی روشنی کرتا ہے کہ رات دن ہو جاتی ہے ہزار بار آدمی سیر تاشے
کو آتے ہیں اور محرم میں ایک بڑا چوبی بچہ لٹکاتا ہے اور اوسے پلٹتین اور توپ میں چڑھاتا ہے اور ہر
طرح سے روشنی کرتا ہے کہ دس دن تک شام سے صبح تک ہزار بار آدمی اوسکے دیکھنے کو آتے ہیں اونکی
بھی ہوتی ہے کہ تل رکھنے کو جگہ نہیں ملتی دسویں شب کو گزہ قوز گشت کرتا ہوا اپہر ات رے رہے ہیں
کے پاس آتا ہے اوسوقت اس بچہ میں سے اوسکی سلامی ہوتی ہے اور طرح طرح کی آتش بازی پڑتی

نیز اربابہ والدہ ہا اور ان تینوں دروازوں میں برج کی کوٹھڑی کا کاروبار ہوئے ہیں یہاں اور مسجد کے واپس باہر
لہر دار الشفا اور دار البقا بہت صفا اور لطافت سے بنے ہوئے ہیں اور اس کی تاریخ شہر اسے نامی نے اس طرح تحریر کی

من گنیمت کہ بکعبہ لیکن ایتقدیر گویم کہ بہت سج را گرد و نفس انگشت حیرت و پا ہست او ستاد و نعمتا از رخامش ساختہ	بلکہ اوتا و عاشق سجدہ این آستان سجدہ این بہت می زید پیش خیل رو سفیدی ابد ادا و گشت زہر کا	پر قوی انوار او چون عالم افروزی خوت روحانیان رشتہ بادی بی دغا نیت درد حاصل اوقات طالع
بزدعای ثانی صاحبقران شاہ جہان ناہیشہ قبلہ اسلام ست کعبہ ست	در بنمای حراین سعی کہ داؤدوش قبلہ گاہی از روبا و اجالہش جادو	حاصل کان جملہ خواہ گشت آخر وقت مسجد کان کعبہ ثانی بہت تاجس بود

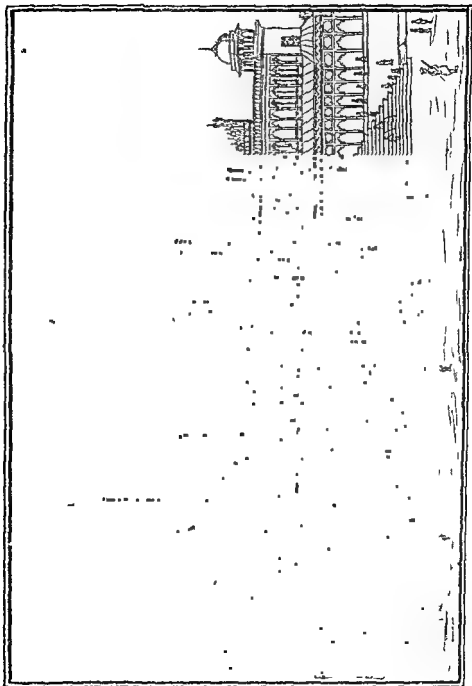
قبلہ عجات آمد مسجد شاہ جہان ۱۰۹۶ ہجری میں ایک عدد کی زیادتی ہوتی ہے اور جو کہ ایک عدد شاہین
نہیں ہے اسوے یہ زیادتی کا عدد سمجھی جاتی ہے اور مؤرخین نے اسکو جان کر لکھا ہے اب ہم اس مقام پر
نقشہ مسجد کا اندر سے لکھتے ہیں اور ہر دروازہ کا نقشہ علاحدہ اور اسکی ساتھ اس طرف کے مکان کا ذکر نقشوں کے ساتھ

دروازہ جنوبی مسجد جامع نمبر ۲

جنوبی دروازہ اس مسجد کا چلی قبر کے بزار کی طرف واقع ہے اس دروازہ کی سیڑھیوں پر تیسرے پر مجمع عام ہوتا
اور بساطی اپنی اپنی دکانیں لگاتے ہیں اور طرح بطرح کی چیزیں بیچتے ہیں اور فالودہ والا اپنی دوکان کو آرا
کرتا ہے اور شربت قند اور پالودہ رنگین چٹا ہے اور عاشقان نقشہ جان کے سینہ بریان میں ٹھنڈک پہنچاتا
کباب ہر طرح کے کباب بناتے ہیں کہ اسکی بو پر عاشق برشتہ جان حسرت لیجاتے ہیں عجب عجب طرح کے
جانور اور اھیل اھیل مرغ بکیتے ہیں اور جو انسان فرشتہ صورت ایام نوروز میں بیفہ ہاے مرغ لڑا تے ہیں ان
بھی اونکی جھاکاری اور نیرنگی پر رشک کھاتا ہے یاران ہم عمر اور جوانان ہم سیرت ہاتھ میں ہاتھ دے کر ہوتے
سیر و تماشا کرتے پھرتے ہیں نمازی آواز اذان سن کر دوڑتے ہیں اور ماتہ فرشتوں کے صعود آسمان کا ارادہ
کرتے ہیں بیڑ ہیان اس دروازہ کی کہ قعدہ او میں تین ٹیبل ہیں ایسی خوب صورت اور خوشنما ہیں کہ اسکی خوبی کے
سیان کی مجال نہیں سنگ سرخ اسکا سرخی لب پان خودہ مشوق پر فوق لیگیا ہے اور رنگ عمر اسکا بیا فرخون
جانان خوشنما زیادہ ہے چنانچہ اسکا نقشہ دیکھنے سے اس دروازہ کی خوبی معلوم ہوتی ہے

دار البقا

اس دروازہ کی طرف مدرسہ دارالبقا ہے کہ اگلے زمانہ میں اس میں طالب علم ہا کرتے تھے اور محفل منقول

اور اوس پر تاریخ نکلتی رہی۔

دیر زمانہ شاہ عالمگیر خاں جہان
نبدہ با اعتقاد و از صدق دل الماس خاں
گفت باقت بہ خود و اگر دوا بجان

پیش آئنا مبارک سرور آخر زمان
مسیادت ساخت دیوار جزا رنگ سرخ
سال تاریخ بنا چون میر حبت از عقل و ہوش

مگر پانچ برس کا عرصہ ہوتا ہے ایک آندھی تیرہ آئی تھی اوس کے عرصہ سے وہ مجرور تھا حضرت ابوالفضل علیہ السلام
مگر یہاں بادشاہ غازی علیہ السلام کے فرزند اوس مجرور کو مرتب کیا چنانچہ اب تک وہ مجرور موجود ہے

حوض

جسٹ مسجد کا نہایت دلکش اور بغایت فرحت بخش ہے ایک سو چھیتر گز کے عرض و طول سے اور اس
پر چون چھ بین عرض ہر فرحت بخش روح افزا دلکش اور دلربا پندرہ گز سے بارہ گز کا زائنگ مرمر کا اوسکی چھ
نوارہ لگا ہوا ہے اور جعدہ اور عیدین اور الواع کو چھوٹا کرتا ہے اوسکی کیفیت دیکھنے سے علاقہ کشتی ہے گویا فوار
نور سے کہ آسمان تک پہنچتا ہے اور با پنجہ متاب ہے کہ آسمانوں سے مصافحہ کرتا ہے

وہ صفت فیض دیگر میوان فیتلہ خوش آب و گوشت میوان فیتلہ از نعمت آسمان کیا یہ اولاد شہ شہ جہان علیہ السلام
رواقش قبل ایل تعمیر است و نظیر مسجد اقصیٰ جہان ہے

اوس حوض کے غوبی کوٹہ پر ایک چھوٹا کھرو سنگ مرمر کا محمد حسین خان علی نے بنوایا ہے اسول سلطنت کے ہتمام
علی وایت العوام جناب رسول مقبول علیہ الصلوٰۃ والسلام کو بیٹھے ہوئے دیکھا تھا اکا کشتی پر یہ اشعار کہتے ہیں

کوثر محمد رسول اللہ ﷺ

رسول دیدہ اندا بنواولی و اہل اللہ ہیجا ست گرشود این سنگ بنیاد گاہد بنایاں تحسین آفرین ہا کہ بکفت خاطر جامی

یا فی جامی اوب و اعمی محمد حسین علی بادشاہی

اس مسجد کے کھن کے چارہ طرفت ایوان ہا ہی خواستہ اور والا نہا سے فرحت افزا اور حرجہ ہا سے دلکش اور
مکانات فرحت بخش بنے ہوئے ہیں اور چاروں کو فون پر چار برج ہیں بارہ دوری کے بہت دلچسپ
کہ اوس سے ایک عجیب رونق اور بہار حاصل ہو گئی ہے جنوبی اور شرقی والان کے سامنے دائرہ منہا
وقت نماز جانی کو تیار ہا کہ افق اوس کا افق عالم پر فوق کھتا ہے جس مسجد کے تین دروازے ہیں بہت عالی
ایک جانب جنبہ البرف بازار قلی قبور دوسرا جانب غرب البرف خاص بازار اور تیسرا جانب شمال البرف

اتمام سنگ مرمر کے پین اور اوسین سنگ موسی و طاریان بنی ہوئی پین ایسے مہندس سے بدلے غنیہ مسجد بنائی
 ہے کہ کوئی درو دیوار طاق و محراب مرمر و لنگرہ متناسب سے خالی نہیں دستین شعاع شہ جہری برطانیہ
 سال ۱۲۳۱ء چہارم جلوس میں اس مسجد کی بنیاد باہتمام سعد اللہ خان دیوان اعلیٰ اور فاضل خان خاندانان کے
 شروع ہوئی اور سرور پانچزار راج مزدور بیلدار سنگتراش کام کرتے تھے باوجود اس اہتمام کے چھ برس میں
 اس لاکھ روپیہ خرچ ہو کر یہ مسجد تمام ہوئی اس مسجد کے تین گنبد پین نہایت خوشنما نوٹے گر کے طول ادا
 تیس گز کے عرض میں اندر کوسات حوایین اور بیہر صحن کی طرف گیارہ در ایک در تو بہت بلند ہر در پانچ پانچ در
 اوپر پین پڑے در پر تو یا مادی بطور طعنا لکھا ہے اور باقی درون پر کتبہ نام نامی شاہجان اور تاریخ تعمیر
 لکھا ہوا ہے جو کہ وہ کتبہ بہت بڑا ہے اوسکا بغلیہ نقشہ میں نقل کرنا بہت مشکل ہے اور مہندز نقشہ کی روشنی
 اور شان و شوکت نہیں دیکھنے کی اس واسطے اوسکو اس مقام پر نقل کر دیتا ہوں

کتبہ در اول از طرف شمال

بفرمان شہنشاہ جهان بادشاہ زمین و زمان گیمان خدیو کشورستان گیتی خداوند گردون توان موسیٰ و
 عدل و سیاست شیدار کان ملک و دولت بسیار دان عالی فطرت قضا فرمان قدر قدرت فرزند راک
 خجستہ منظر فرخ طالع بلند اخست آسمان شمت انجم سپاہ غور شید غلٹ فلک بارگاہ

کتبہ در دوم

منظر قدرت الہی مورد کرامت نامشہای منظر کلمۃ اللہ العلیا مروج اللہ الحنفیۃ البینا طبار اللوک والسلاطین خلیفۃ
 فی الارضین الخاقان الاعظم والقان الاجل الاکرم ابو النضر شہاب الدین محمد صاحب قران ثانی شاہجان
 بادشاہ غازی لازالت رایات دولۃ منصورۃ واعداء حقیرۃ مقہورۃ کہ دیدہ بصیرت حقیش از شعشہ انوار ہدایت انما یعمراجد

کتبہ در سوم

من آسن باللہ وبالیوم الآخر ستیز بہت واینہ نصیر صدق گزینش از اشعہ مشکات روایت احب البلاد الی اللہ
 ساجد ہا فروغ پذیر این مسجد کوہ اساس گردون ماس کہ کہ یہ مسجد اس علی نقوی بیان بنیان پایدار اوست و
 بواسطی فی الارض روای ان تمید یک کتاب دیوان ستوار و قریبہ فلک شانش از طبقات آسمان گذشتہ و شہر قلات
 سید شانش مروج کیوان پیوستہ

کتبہ در چہارم

تریت الساجد کی کھڑکی * ذواب احمد بخش خاکی کھڑکی * ذواب غازی الدین خان کی کھڑکی * دشمن برج کی کھڑکی *
 سلیم کھڑکی کھڑکی * نصیر گنج کی کھڑکی * فی کھڑکی * شاہ گنج کی کھڑکی * امیر سی دروازہ کی کھڑکی * مسدود * مسدود
 بھولی کی کھڑکی مسدود * بلات

اس شکر است بجز کا حکم لکھو
 بر قسم کے آدمی رہتے ہیں

موتی دھراسانی زعفران
 نشست ہر طرف کو فروشی

شہر کے گلی کو

جو بیت ابریزیشیں ہر گنا

جبکہ تادی کا یہ حال ہو
 میں بند کیا جاوے لیکر
 میں بہت مکان نفیس ہے
 ہے اسوا سے سنا

یہ مسجد اتھی اور یہ مسجد
 ہے کہ یہ پادری اور سین
 اور غولی اور خوشنما

خوشنما مسدود ہے زمین پر نہیں سر سے پاؤں لگا ایہ
 سنگ مرمر کی اور جا بجا سنگ مرمر کی چھاریاں اور سنگ موسیٰ کی بھی کاری کی ہوئی ہے برج آ

چنانچہ سال بہت و چہارم جلوس شاہجہانی مین کمرست خان کے نام حکم ہوا کہ شہر پناہ پتھر اور مٹی سے بنائی جا
 ہو جو حکم عالی کے شہر پناہ پتھر اور مٹی سے چار مہینہ کے عرصہ مین ڈیڑہ لاکھ روپیہ لگ کر بنی لیکن اس صوبے
 کہ مٹی کو خندان قیام نہیں ہے پانی کے زور اور برسات کے زور شور مین اکثر جگہ سے شہر پناہ گر پڑی اسوا
 سال بہت و ششم جلوس مین ربیع الاول کی بائیسویں تاریخ کو حکم ہوا کہ اس شہر پناہ کو اکھیر کر سرسے شہر پناہ
 لطیف و انیس مسکن و مضبوط چونہ اور پتھر سے بنائی جاوے کہ ہو جو حکم اقدس و عالی کے شہر پناہ جدید
 پختہ و مستحکم ساڑھے تین لاکھ روپے خرچ ہو کر بنی کہ ڈیڑہ لاکھ سابق کا اور ساڑھے تین لاکھ حال کے کل
 پانچ لاکھ روپے اس پر خرچ ہوتے اور گیارہویں جاوی الثانی ۹۹۹ھ عجمی مین تمام ہوئی اس حصار و محکمات
 کا طول چھ ہزار تین سے چوتھہ گز کا سپہ اور عرض دیوار کا چار گز کا اور ارتفاع کنگورون تک نو گز کا اور اس مین
 ستائیس برج پن ہر برج کا دس گز قطر ہے اور چھ دروازے بڑے اور پانچ چھوٹے تھے لیکن اب ایک
 دروازہ اور بھی برہنہ ہے اور کٹر کیاں بھی کئی ہو گئیں پن چنانچہ اسکا حال گنگوٹھین کے مگر دروازہ علی قطع
 و صورت اور شکل ایک سی ہے اور سب پستھین ملتے ہیں اسوا سطح ہم اس مقام پر ایک دروازہ کا نام کھکر
 صرف ایک دروازہ کے نقشہ پر اکتفا کرتے ہیں کہ اوس پر سب دروازوں کا حال قیاس کیا جاسکتا ہے یہ فیصلہ
 بھی بسبب امتداد زمانہ کے جا بجا سے شکستہ ہو گئی تھی حکام والا مقام انگریزی نے ہر مقام سے اسکی مرمت کی اور
 و سپر فریڈیک کیا کہ اجمیری دروازہ کے باہر ایک مدرسہ غازی الدین خان کا متصل شہر پناہ واقع تھا جو کہ عمارت بلند و گرو
 شہر پناہ کے رہنما مراتب احتیاط اور دانشمندی کے خلاف تھا اسوا سطح جملہ مکانات بیرون شہر کے توڑنے کی تجویز
 ہوئی یہ مدرسہ کہ نہایت عالی اور لغایت دلکش تھا اسکا توڑنا بہت مشابہ جانا اسوا سطح اجمیری دروازہ کے باہر پناہ
 جدید بنائی اور اس مدرسہ کو داخل شہر کر لیا چنانچہ اسکا حال اوس مقام پر آویگا اور جو کہ تعمیر معین الدین محمد اکبر شا
 بادشاہ کے عہد سلطنت مین ہوئی تھی اسوا سطح اس کے ایک برج جدید برج کبرشا سنگ مین کھود کر لگا دیا ہے اب
 ہم اس مقام پر دروازوں کا نام بیان کرتے ہیں اور ایک دروازہ کا نقشہ لکھتے ہیں

نام دروازوں کے

دلی دروازہ : راج گھاٹ دروازہ : خضری دروازہ : گنگو دروازہ : کھلیہ کے گھاٹ کا دروازہ : لال دروازہ
 کشمیری دروازہ : بدر دروازہ : کالی دروازہ : پتھر ٹی دروازہ : سد و بدلا پوٹا دروازہ : اجمیری دروازہ : ترکان دروازہ
 کھڑکیوں کے نام :

نہ نہ آئی جو تھی کہ باور چٹیا فون میں بھی نہر جاری تھی اور پانی کی محتاجی نہ تھی ۱۱ بعد گذرے ملت دراز کے قریب تھا
 ۱۱ بعد عالمگیر شاہی کے پھر اس نہر کا حال تباہ ہو گیا اور جابجا سے ٹوٹ گئی اور شی بھر گئی کہ پانی بہنے سے رہ گیا اور نہر
 میں دو ترو تانگی اور وہ ٹپو ٹپو اور وہ دلربائی نہر ہی ہو گیا کہ کار و ولتدار انگریزی نے ان بلاد کو فتح کیا اور علاقہ
 رسید و رفتہ ان کے حکم اور عدل سے رونق بہا حاصل کی حکام والا مقام انگریزی اس نہر کی مرمت اور ترتیب
 میں مصروف ہوئے اور اگلے زمانہ سے بہتر اور سکی درستی کی اب شہر میں بدستور سابق یہ نہر جاری ہے اور
 قلعہ محلہ کے ہر مکان میں بہتی ہے اور علاوہ اسکے حکام والا مقام انگریزی نے افزونی زراعت اور آبادی
 ملک کی لیے بھی وہ بہت مصروف کی کہ اس نہر کے سبب محصول دیہات مضاعف ہو گیا کوئی پرگنہ باقی
 نہیں کہ جہاں سے یہ نہر گذرے ہو اور اسکے ہر موقع میں نہ گئی ہو وہاں سے کہ یہ نہر کئی آسے وہاں
 سے چکر اس نہر کے دو شعبہ ہو گئے ہیں ایک شعبہ مال بجانب غریب گیا ہے کہ ملک سرسہ اور حصار وغیرہ کو
 اوس سے رونق حاصل ہے مگر یہ شعبہ بسبب ریگستان کے تگے نہ چلا اور وہاں غایب ہو گیا ۱۱ اور دوسرا
 شعبہ اوسکا مال بجانب انبالہ اور کرناٹ اور پانی پت ہوتا ہوا شہر شاہ جہاں آباد میں آیا ہے اور اوسکے باغیچے
 ہوتا ہوا قلعہ محلہ میں داخل ہوا ہے اور اوسکے ہر ایک مکان کو رونق تازہ دیتی ہے اور پھر دیکھا میں
 میں جا ملا ہے اور اب سرکار دولتدار انگریزی کی بدولت اس ملک میں پانچ سیرین جاری ہیں اول نہر مغربی
 جسکو نہر فیض کہتے ہیں اور اوسکا بہنے اور چال لکھا ہے اور یہ نہر شہر شاہ جہاں آباد میں بہتی ہے اور اوسکے
 شعبہ حصار رہنک ملک چوہنے پن دوئم نہر مشرقی کہ دریاے جمن سے متصل سہارنپور روان ہے سوم
 نہر چارپو واقعہ دیرہ وہان کہ نکالی گئی ہے جانب حیدر آباد قوسی سے متصل بجایہ رکے چارم نہر لاج پور واقع
 دیرہ دون کہ نکالی گئی ہے جانب راست دریاے رستیاں قریب قصبہ راجپور کے پانچم نہر گاندہ واقع
 بنجور علاقہ روہیلکھنڈ کہ نکالی گئی ہے جانب راست دریاے کوہ سے اور ہستی ہے متصل نگیر کے اب کچھ
 مختصر حال فیض نہر کا محام ہو گیا اوسکے بعد اب آبادی اور شہر سپا ذخیر آباد شاہ جہاں آباد کا حال لکھتا ہوں

حال شہر سپاہ

جبکہ یہ قلعہ محلہ اور ارک اعلیٰ بیک تیار ہوا اور شہر نے کوچہ و بازار اور نہر آباد سے رونق پائی اور آبادی کی
 روز افزون ہونے لگی اوسوقت بادشاہ دین پناہ نے حکم دیا کہ اس شہر کی تفصیل بھی بنائی جاوے اور
 خندق اور بہت بارہ سے درست کیجاوے تاکہ شہر کو رونق تازہ حاصل اور ساکنین کو آسائش فراوان حاصل

بن کر تیار اور آباد ہوا میرے کاشی نے اس شہر کی سیدہ تاریخ پائی پوشد شاہجہان آباد شاہجہان آباد اس شہر کے چین نہر جاری ہے اور وہ جنات تجری من تحتہا الانہار بتلے مصداق رکھتی ہے ہر گلی کو چین نہر کا پانی بہت چلتا ہے اور آب حیات پر طعنہ مارتا ہے اس واسطے مناسب معلوم ہوا کہ سب سے پہلے نہر کا حال لکھا جاوے اور شتاقان لکھا
 دہلی کو طر اوت بروم افندی جاوے

حال فیض شہر

سید ایک نہر ہے فیروز شاہ بن سالار رجب کی بنائی ہوئی جسے دلی میں قلعہ فیروز آباد و کوٹہ اور جہان پور یعنی بدیع منزل عرف بے منڈل بنایا تھا سیدہ بادشاہ بہت نیک نیت تھا اور پل اور بند بنانے پر بہت بہت مصروف لکھا تھا چنانچہ اس بادشاہ نے اپنے عہد سلطنت میں دریا سے جن سے ایک نہر کاٹی اور نواحی پر گئے خضر آباد سے اسکا مبدع شروع کیا کہتے ہیں کہ جس مقام سے اس بادشاہ نے نہر کاٹی شروع کی ہے وہاں ایک بہت مرفیع برج تھا نہایت مستحکم بنائی ہے اور اوسمیں تباہوت درجات دروازے اور دریچے کھے ہیں کہ قینا پانی منظور ہوتا ہے اور لیتے ہیں غرض کہ فیروز شاہ کے عہد میں یہ نہر پر گئے خضر آباد سے پر گئے سفیدون تک آتی ہے جہاں فیروز شاہ کی شکار گاہ تھی یہ جگہ کہ سلطان فیروز شاہ مرگیا اور اس پر ایک زمانہ گذرا یہ نہر خراب ہو گئی اور سینے سے رنگتی جال الدین اکبر شاہ کے عہد میں شہاب الدین احمد خان صوبہ دار دہلی نے اپنی جاگیر کی آبادی اور افزونی زراعت کو اس نہر کی مرمت کی اور خضر آباد سے سفیدون تک پھر جاری کی اور نہر شہاب اسکا نام لکھا جب اس پر بھی ایک زمانہ گذر گیا اور کسی نہ اسکی مرمت اور خبر گیری نہ کی پھر یہ نہر بند ہو گئی اور سینے سے رنگتی ہو جس زمانہ میں شہاب الدین محمد شاہجہان بادشاہ نے قلعہ بنایا اور شاہجہان آباد آباد کیا اوس زمانہ میں حکم دیا کہ اس نہر کی پھر مرمت کیجاوے اور خضر آباد سے سفیدون تک بہت پھر جاری ہووے اور سفیدون سے قلعہ معلیٰ اور ارک اعلیٰ تک کہ تین اکہوں کا خاصا ہے اسکی فی نہر کو دوی جاوے اور قلعہ معلیٰ اور شہر امت بھوین جاری ہووے چنانچہ چند رنجوین جنادی الاول سالہ جاپس تک چار حمیتہ بارہ وزغرت خان برادر زادہ عبداللہ خان بہادر فیروز جنگ لکھا اس نہر کی مرمت ہوئی بہت مصروفی کی جب کہ غرت خان شمشک کی صوبہ دار سی پر مقرر ہوا اہتمام نہرو عیمہ کا اقدہ بردی خان کو نہر مقرر ہوا اوس نے کچھ جنادی الثانی سالہ جاپس تک دو برس ایک حمیتہ پندرہ دن اس کام میں سعی کی اور بعد اوستہ خدمت کر کے غرت خان میر سامان و خان سامان کو سپرد ہوئی کہ اوسکے اہتمام میں سال بہتہ جاپس میں قلعہ اور نہر مرمت ہو گئی قلعہ میں کوئی مکان ایسا باقی نہ رہا کہ جہاں نہر نہ پھری ہوا اور شہر میں کوئی گلی کوچہ ایسا نہ تھا کہ جہاں

باب تیسرا

خاص شہر شاہجہان آباد کے حال میں

شہر اعظم بشت درخت ساکنان ہر صفت فرزند ہر باجاہ و منصب خانی ہر مہم و دل خستہ ہر ہر خند و دلچاشی	کسی راز نہ کافی شاد باشد مگر نیند نخت گاہ تہان فاصل و مکہ دانی داند ہر بازرب و فرسلطانی ہر از چور و دہر و راستہ ہر فراد و طبع شیرین ذوق	کہ در شاہ جہان آباد باشد چون سواد بشت جان پر ہر فیروزیک ملک شاد ہر باشند در طعی مہر ہر داؤد و لہن خوشنوا ہر باشخص کام جم آغوش	ہر چو بے بسار روح فزا ہر مقبول طبع شاہجہان ہر باخیل تہ سببان دہان ہر درمن و کار خود دہان ہر از باد و خوشی و پیش
--	--	--	---

آدمی کی کیا طاقت ہے کہ اس شہر کو امت بہر کی تعریف لکھ سکے اس واسطے اس سے درگزر کر کے مختصر
اس کا لکھتا ہوں یہ آبادی اس شہر کو امت بہر کی سند بارہ جلوس شاہجہان بادشاہ میں شروع ہوتی ہے کہ
طالبین تہذیب ایکڑ ار اتر تائیں ہجری کے بعد تیاری قلعہ کے شہر تپاہ آؤ خندق شہر تپاہ طاف دہا سے بنائی گئی اور
ہر ہر مقام روزانہ اور کٹر گیان رکھی گئیں اور جو کہ اور بازار مرتب ہوئی کہ ایک ایک محل اور ایک ایک کچہ
رتک فردوس برین تھا نہ کت اور لطافت میں روی زمین پر اپنا نظیر نہیں رکھتا تھا شہر ہجری میں بدستہ

عنوان مکمل و مکمل فضل خلاصه زو و مر
به نون سیمین نون و نون بن نون

کتاب جاذبه انتساب متضمن حالات تعجیرات وقایع و پیشندگان شهر دلی سی

انتساب

تصنیف اودالدوله سید احمد خان صاحب دارالخلافه سابقه

مطبع می نشی نویشور طبع من مطبوعه موسسه

دوسرے قلمہ معالی کی عمارت کے حال میں

کہ یہ قلمہ معالی اور یہ قصہ اعلیٰ کہ جب کا اوتے مکان قلمہ میں پر فوق لیجا تا ہے ایسے شاہنشاہ عالم نیاہ کے
جو دیا جو سے روفق پذیر ہے کہ نوشیروان کو او سکے دیوان عدالت میں رتبہ دینے چاکر کا اور سکندر کو او کی
یار گاہ میں کتبہ تیج نوکر کا ہے خزان او کے عہد دولت میں بربک بہار اور زخار او کے زمانہ سلطنت میں غیر
گلہ واریہ بات ظاہر ہے کہ اگر اندیشہ ایسے مدوح کی مدح و ثنا کی در پیے ہو جب قدر نعمین عالی پیدا کر تو کی
شان کے اگے پستی سے خالی نہوگا اس واسطے اول ہی عجز پر اقرار کرنا اولیٰ اور نہیب ہے ولالت اس شہر
برحق اور قبلہ اہل حق کی اٹھائیسویں شعبان ۱۱۵۰ ہجری روزہ شنبہ قرب غروب آفتاب ہے تاکہ جہاں
کو معلوم ہو کہ اس سائبر گزیدہ خدایا اور نور ویدہ عرفا کے نامور کے بعد آفتاب بھی چل ہو کر پڑے جہاں میں چھپ گیا
اور بظرف تاریخ ولادت پائی ہے کہ دلیل سبب مانندین بظرف مندی اور فیوض کی اور جابو سہینت مانو
حضرت کا اٹھائیسویں جمادی الثانی ۱۱۵۰ ہجری شب جب کہ کو واقع ہوا ہے اور یہ تاریخ جابو سہینت
از فتنہ دولت بہادر شاہی بہ شد پر زخمی طرب ایام نبی نہ ہشت تھیت دولت روز افزون نہ ہشت افر و دوز و باغ علی
تاریخ جلوس آن شہد الا قدر نہ آد بلب خرد و پراغ دہانی نہ اللہ تعالیٰ اس زبدہ ملک بزرگ اور نقادہ سلاطین
سترگ کی ذات مقدس کو ابد الاباد تک سلامت رکھے اور عالم او کے فنیس علت سر شاہ اب و بریہ پر ہر روزی آگاہ

تمام شد و اب و تم

نقشہ

عرصہ چار پانچ برس کا ہوا کہ اس حوض کے چونچ میں حضرت ابو نصر سراج الدین محمد مبارک شاہ بادشاہ و غازی نے
نقشہ عمل بنایا ہے سر سے پادوں تک سنگ سرخ کا اور کچھ میں ایک درجہ ہے اور اس کے چاروں طرف فلاح
کے طور پر مکان اور کوفوں پر جڑھ اور چاروں ضلعوں میں نشین ہیں اور ایک طرف اس مکان میں آنے کا پتہ لکھا گیا ہے
حوض کے یہ مکان جدید بھی بہت عمدہ ہے چنانچہ اب اس مقام پر پہلے نقشہ لکھیں کہ اس میں ان دنوں بڑے بڑے عمارتیں

ساون

اسی بلخ میں جانب شمال یہ عمارت ہے نری سنگ مرمر کی نہایت نفیس اور بہت عمدہ کہ اس کی لطافت اور لطافت
حد بیان سے باہر ہے اور چہرہ اس کا بعینہ مثل چہرہ مجاہدوں کے ہے بال برابر بھی فرق نہیں گویا ایک مکان کو چھپا
اور ایک کو نکالو اور ایک ذرہ فرق نہیں اور کھلی طرح اس میں بھی چادر بنی ہوئی ہے اور حوض بھی بنایا ہے اور پانچ
گھڑاں اور چار خان رکھنے کو عوامی طاق بنائے ہیں جو کہ نقشہ ساون اور مجاہدوں کا بہت مطابق تھا اس واسطے کہ
مجاہدوں کا نقشہ تو باہر سے لکھنا ہے اور ساون کا نقشہ اندر سے کھینچنے میں تاکہ اس سے شان عمارت کی اور
اس سے خوبی حوض اور طاقا سے چار خان معلوم ہو اور اس سبب کہ اس مکان میں پانی کی آمد اور چادر کا پتہ
اور در و در شور سے پانی کا بہنا ایسا معلوم ہوتا ہے کہ جیسا ساون کا نیزہ اس واسطے کہ عمارت کا ساون نام رکھا ہے اور یہ نقشہ ہے

برج شمالی معروف بہ شاہ برج

یہ برج بھی عجائب روزگار سے ہے کہ ایسا برج نہ دیکھا نہ سنا قطر اس برج کا سو گنا ہے اور اس کی عمارت
تین طبقہ پر ہے پہلے طبقہ کو زمین سے بارہ گز گری دیکر بنایا ہے اور اس کی چھت اندر سے گول اور اوپر سے
سطح ہے یہ عمارت تمام سنگین ہے اجارہ تک تو سنگ مرمر سے بنی ہوئی ہے اور اوس میں اجارہ رنگین سے
پچی کاری کی ہوئی ہے اور اجارہ سے چھت تک سنگ پٹھانی سے سفید کر کے سہری گل پوشے میں ہے
بنائے ہیں یہ درجہ مشرق ہے اور اس کا قطر آٹھ گز کا ہے اور اوس میں چار طاق اور دو مشین نیم مشین بدیرا
بنائے ہیں اور اس کی روکار سنگ مرمر کی ہے طول اور عرض طاق شمالی اور شرقی کا چار گز کا ہے اور غریباؤ
جنو علی طاقوں کا طول چار گز اور عرض تین گز کا ہے اور مشن درجہ کچھ میں ایک عرض ہے تین گز کے قطر کا
نہایت دیر باور نہایت خوشنما کہ اس کی بہت کاری دیکھ کر عقل حیران رہ جاتی ہے اور صنعت الہی یا ذاتی ہے
اور غریباؤ میں ایک آبشار ہے اور چوٹے چوٹے طاق عذاب وار بنائے ہیں کہ ان میں دنگو بھول اور

منفعل اس باغ کے بیچ میں ایک حوض کھان ہے اور حوض کے چاروں طرف سنگ سرخ کی نرین چھ گز کے عرض سے
 ہتی ہیں اور ہر ہر نرین تیس تیس فوارہ چاندی کے چھوٹے تھے اور روش میں نہری کا پانی آتا ہے اور گھاسے سطر اور ذرا
 دلکش کی تازگی کا باعث ہوتا ہے اور حوض کو دو جانب میں دو مکان واقع ہیں کہ اونکو ساون بھاوون کہتے ہیں ان دونوں
 مکانوں کا حال ہم اگر تفصیل لکھتے ہیں طول اس باغ کا دو سو پچاس گز اور عرض ایک سو پچیس گز کا ہے اور عرض ایک کیفیت تیر
 و گل اور اب جاری رہا وہی ملائم اور حوض دلکش کی نمایاں بیان کریں کہ ہر سال گل شگفتہ در دو ہر ہر پیدار و آب خفتہ در

بھاوون

اس باغ میں جانب جنوب ایک مکان ہے سنگ مرمر کا بہت نفیس و لطیف اور سکون بھاوون کہتے ہیں چہرہ اور ساکھ
 کہ ایک چوڑی کرسی دیکر بنایا ہے اور اوپر سولہ ستون لگا کر ایک ایوان دلکش تعمیر پایا ہے شعل اور پرواوان کے جانب
 شرق و غرب اور دو ہنگہ میں آگے اور پیچھے کہ ان ستون کے سبب چھوچ میں ایک چوکھنڈی بن گئی ہے اور ان
 ایک حوض سنگ مرمر کا چار گز سپردہ مسوکا مربع اور ڈیڑہ گز کا گہرا اس مکان میں نہر بہت سے نہرتی ہے اور حوض میں
 چادر ہو کر پڑتی ہے اور نہر اس میں سے نکلا آگے ایک اور چادر چھوٹی ہے اور نہر میں پڑتی ہے یہ عمارت بھی بہت باد
 اور اس میں پانی کا پڑنا اور چادر کا چھوٹنا ایسا معلوم ہوتا تھا کہ گویا بھاوون کا سینہ برستا ہے اور اسی سبب سے اس مکان کا
 بھاوون نام رکھا ہے اب اس مکان میں پانی آئیگا اور چادر میں چھوٹے کا رستہ بالکل بند ہو گیا ہے اس مکان کے
 حوض اور چادر میں محرابی چھوٹے چھوٹے طاق بنا دیے ہیں کہ دن کو اونیں گدانا سے رنگیں رکھتے جاتے تھے اور
 رات کو شمع کا فوری روشن ہوا کرتی تھیں کہ اوسکے اوپر سے پانی کی جادر پڑتی تھی اور اندر سے ان پھولوں کی شبنمی
 اور چراغوں کی روشنی عجب عالم دکھائی تھی اسکی چھت کے چاروں کونوں پر بھی چار برجیاں چوکھنڈی کی سنہری
 بنی ہوئی ہیں چنانچہ اب ہم اس مقام پر اوسکا نقشہ لکھتے ہیں کہ اوسکی دیکھنے سے اس عمارت عجیب کی خوبی معلوم ہوگی

حوض باغ حیات بخش

اس باغ کے بیچ میں یہ ایک حوض ہے کہ چشمہ حضر اسکے آب زلال کا تہہ ہے عرض و طول اسکا ساٹھ
 گز سے ساٹھ گز کا ہے اور اوسکے چھین اوچاس فوارہ چاندی کے لگے ہوئے تھے اور ہر دم چھوٹا کرتے تھے اور
 علاوہ ان فواروں کے گرد اس حوض کے ایک سو بارہ فوارہ چاندی کے ماسی جانب حوض تھا اور وہی مدام چھوٹا
 کرتے تھے اب ان فواروں کا نام نہیں رہا مگر جگہ چھید باقی رہ گئے ہیں بیت دل عشق کا ہمیشہ حریف ہوا
 اب جس جگہ کہ داغ ہے یہاں پہلے در تھا

بعد تیار ہونے اوس حوض کے کمرانہ سے کہ دارالاحیاء قند سے دو سو گوسن بادشاہی کی مسافت رکھتا ہے بائیں
لائے اور اس مقام پر لاکر رکھ دیا کہ اس موتی محل کی جانب جنوب اور جانب شمال بھی مکانات تھے اور اب
بھی موجود ہیں مگر اوسمین کچھ نقصان بھی آگیا ہے اور اب حوالین حضور والا نے اس محل کے نیچے ایک جھوٹا
تہ خانہ بنایا ہے اور اکثر اوسمین اور اس محل میں آرام فرمایا کرتے ہیں غرض کہ یہ مکان بھی بہت نامی اور
نفیس ہے کہ اب ہم اس مقام پر اوسکا نقشہ لکھتے ہیں تاکہ جسقدر ممکن ہو اوس نقشہ کو دیکھنے سے اوسکی خوبی
اور خوشنمائی دریافت کر سکے اور وہ نقشہ یہ ہے

موتی مسجد

یہ ایک مسجد ہے حمام کے نیچے مشرف بہ حیات بخش سر سے پادن تک سنگ کی فرش اوسکا اور دو دیوار
حواب و مرغول اور چھت اور مندر سب کی سب سنگ مرمر کی ہیں اور پھر اوسپر وہ منبت کاری کی ہوئی
ہوئی ایسے گل بوٹے میل پتے بنائے ہیں کہ دیکھنے سے قلمی رکھتے ہیں حقیقت میں ایسی منبت کاری تمام قلعہ
میں کسی مکان پر نہیں بلکہ قلعہ کی اوس زمین پر بھی نہوگی اس مسجد کے تین درمیں بہت خوشنما اور چھوٹے چھوٹے
دو مینار ہیں اور تین گنبد ہیں سندھو اور اسی سبک یعنی لوگ اسکو سنہری مسجد بھی کہتے ہیں اس مسجد کے مینار
ایک حوض ہے بہت چھوٹا اور سبب اسکے کہ وہ دور درہ سے چھوٹا تھا پاک رہنا مشکل معلوم ہوا اسوا
اسمین ایسی ترکیب رکھی ہے کہ بجادون میں سے اس حوض میں پانی آتا ہے اور اوبل کر تپتا ہوتا ہے گویا
یہ حوض بھی چشمہ جاری ہے اور اس مسجد کی جانب شمال کو ایک حجرہ بنا ہوا ہے واسطے عبادت اور ٹیٹھ
و خائف کے اوسمین بھی ایک مختصر کمر عین بہت نفیس عین ہے اور اوسکی گرد آئینہ بندی کی ہوئی ہے اس
مسجد کو حضرت اورنگ زیب عالمگیر نے سنہ دو میلوس من بنایا ہے اور ایک لاکھ ساٹھ ہزار روپہا سپہ
خرچ ہوئے ہیں اور مائل خان نے یہ تاریخ اوسکی پائی ہے ہذا ان المساجد لثہ فلا تدعومع ابداء اعدا فخرکم
یہ مسجد بھی عجائبات روزگار ہے اور یہ اوسکا نقشہ ہے

باغ حیات استیلا بخش

یہ باغ خدا کی قدرت کا نمونہ ہے اوسکے دیکھنے سے دل کو فرحت تازہ اور جان کو نشاط لابی اندازہ حاصل
ہوتی ہے اسکے دیکھنے سے نقشہ بہشت برین کا انکھون کے سامنے پھر جاتا ہے ہر درخت اسکا شایک
نامت یا راوہر کل اسکا غیرت گل خضرا اسکی سمن کے آگے بنا گوش بار غل اور اسکی نبض کے سامنے نہایت

ہیمل محل

جانب شمال اس حمام کے پرتی محل ہے اور اوس میں اور حمام میں صحن چھوٹا ہوا ہے اور اوس صحن میں چار گز کے عرض کی ایک نہریلوں پر پانچ کے سنگ مرمر سے بنی ہوئی ہے اور یہ وہی نہر ہے جس کا نام نہر بہشت ہے اور دیوان چھا اور رنگ محل میں جاری ہے اور اس صحن کے چچ میں نہر کے کنارہ پر ایک بارہ وری بڑی سنگ مرمر کی بنائی ہے اور اوسکی چھت کے چاروں کونوں پر چار چھوٹی چھوٹی چوکھٹیاں بنائی ہیں اور اونکی میان سنہری پین بینہ محل بھی نر سنگ کا ہے اور تھنا کر اور خوبصورت بنا ہے یہ محل قدیم نہیں ہے بلکہ چار پانچ برس ہوئے کہ حضرت ابو الظفر سرخ سپرین علی بہادر شاہ بادشاہ غازی خلد اللہ ملکہ و سلطانہ نے بنایا ہے صفائی اور نفاست اسکی حد سے زیادہ اور خوبصورتی اور خوشنمائی اسکی بیان سے باہر ہے اس صحن میں جو نہر جاری ہے وہ بہت خوشنما ہے اور اس طرح سے مارچ سے بنائی ہے کہ اوس کا بیان نہیں ہو سکتا اگلے زمانہ میں اس نہر کے چچ میں نہری رو پہلی چوبیس فوارہ لگ رہے تھے اور ہمیشہ چھوٹے کرتے تھے مگر اب نہر تو ٹوٹی پھوٹی باقی رہ گئی ہے لیکن فواروں کا نام نہیں رہا اپنا لہو آپ سیتے ہیں اور خاموش ہو گئے غرض کہ اس مقام پر ہم اور کچھ نقشہ لکھتے ہیں اور اسکو دیکھو اور قدرت الہی کو یاد کرو

موتی محل

یہ ایک محل ہے سنگ مرمر کا اور اسکو سنگ پٹھانی سے سفید کر کے رنگا میری اور طلا کاری کے گل بوستے بنا تھے اس میں ایک درجہ ہو پندرہ گز کا لنب اور آٹھ گز کا چوڑا مشتمل دوشہ نشینوں پر اور اوس کے چچ میں ایک حوض ہے چار گز کا لنب اور تین گز کا چوڑا اور ہر ایک شاہ نشین کے پیچھے ایک ایک درجہ ہے آٹھ گز کا لنب اور پانچ گز کا چوڑا اور دیوان پین رفیع پانچ پانچ درے کہ جانب شرق سے مشرق بدریاس ہے اور جانب غرب سے مشرق بہ باغ حیات بخش اور ہر ایک دیوان کا طول تیس گز کا اور عرض ساٹھ گز کا ہے اندر کی عمارت میں اجارہ تک سنگ مرمر لگا ہوا ہے اور باقی سنگ مرمر چھوڑا اور اسکو سنگ پٹھانی سے سفید کیا اور اس میں ایک صحن اور نہر ہے اوس میں سے ایک چادر دو گز کے عرض سے جانب باغ حیات بخش ایک حوض میں پڑتی ہے کہ وہ حوض بھی عجائب روزگار سے چنانچہ ہم اب عرض کیا بیان کریں

بیان حوض

یہ حوض ایک سنگ مرمر کا ہے جوڑے کہ اتنا بڑا پتھر اور ایسا بڑا ہے جوڑ حوض روئے زمین پر نہو کا حقیقت سبکی یہ ہے کہ یہ پتھر اتنا بڑا ہے کہ ہر گز نہ کی کان میں سے نکلا جو کہ صفائی اور شفافیت میں بے نظیر تھا اس واسطے جو یہ حکم معلیٰ کے اوسکا حوض بنایا گیا کہ چار گز کا مربع اور ڈیڑھ گز کا عمیق پایہ دار بنا کہ تمام حوض مہ پاون کے ایک پتھر کا

مال مختصر کا انکشاف اور واضح ہو کر جیسے لوگ اس درجہ کی کو عقب حمام ہوتے ہیں

درجہ دوم حمام مسکن البصر و خانہ

نہج

یہ درجہ عجیب و غریب ہے کہ اس کا نظیر چشم فلک نے بھی نہ دیکھا ہو گا اس درجہ میں جانب شمال کو ایستادہ نشین
سرسے ہاون تک سنگ مرمر کی نہایت نہایت کا اور درجین ساز اور پچی کار دار اسکے آگے ایک درجہ ہے مرنع فرا
سنگ مرمر کا اور اس کے فرش سے لیکر چھت تک عجیب عجیب رنگ کے پتھر سے پچی کاری کی جوتی ہے اور طرح
طرح کے سیل ہوتے بنائے ہیں اس درجہ کے فرش کی پچی کاری ایسی خوب ہے کہ اس کا بیان ممکن نہیں غیر کہ اس
سے معلوم ہوتا ہے کہ ہزار قالین ایرانی اور سلکی ایک گلی کاری کے آگے بڑھتی ہے اور اس کے عین بیچ میں ایک
حوض ہے مرنع ابی طرح کا چرچین کار اور اس کے چاروں طرف چاروں طرف سے پانی بہتی ہے کہ وہ چھوٹا کر نہیں
اور اون فواروں کو اس طرح خوف لگا ہے کہ چاروں فواروں کی دھار ملکر حوض کے بیچ میں پڑتی ہے اور گرد
اس کے دیوار سے ملی ہوئی ایک نہر جدول کے طور پر ایک گز کے عرض سے جاری ہے حوض کے اس تقاضا و لطافت
سے کوئی مکان نہیں ملادہ اسکے اس درجہ میں یہ خوبی ہے کہ اگر چاہیں تو یہ درجہ سرد ہے اور سرد حوض میں بھی
پانی سرد جاری رہے اور چاہیں اس کو بھی گرم کر دیں کہ فرش سے لیکر چھت تک گرم ہو جائے اور فوارے گرم ہی ہو جائے
اور نہر بھی گرم ہی پانی کی سب سے بھر حال اب ہم اس مقام پر اس درجہ کا نقشہ لکھتے ہیں

درجہ سوم حمام مسکن البصر و خانہ

نہج

یہ درجہ تیسرا ہے اس حمام کا اور اس کی جانب خوب حوض اب گرم کے سب سے ہوسے ہیں اور سرے سنگ مرمر کا ہیں
کہ اس حمام میں سوا سو من لکڑیوں کا تقریباً جاتا تھا اور اسکے آگے ایک مرنع درجہ ہے اور اس کے عین بیچ میں
کا چوڑا ہے کہ اس سے پتھر کرنا یا کرتے ہیں اور جانب شمال بہت دور دوسرے درجہ کی شہ نشین جی ہوتی ہے
اور اس شہ نشین پر ایک بہت بڑا ستیل حوض ہے اور اس میں بھی یہ خوبی ہے کہ چاہیں اس حوض کو گرم پانی
بھرنے خواہ سرد پانی سے اس درجہ کا بھی فرش اور چوڑا اور حوض اور دیواریں اجار و تک بالکل نہایت کاری اور
طرح بطرح کے رنگین اور بیش قیمت تھیرا سین جڑے ہیں اور اس کے پھول اور ریلین بنائی ہیں کہ اس گلی کاری
سبب باغ کا سا عالم دکھائی دیتا ہے صفائی اس کی میاں سے باہر ہے اور یہ شعر عینا سی مقام پر صادق آنا ہر
زہی صفائی عمارت کہ در تماشا بین بہ بدیدہ باز نگرد و نگاہ از دیوار بہ حوض کہ اب ہم اس مقام پر اس درجہ کا نقشہ
لکھتے ہیں کہ اس کے دیکھنے سے اس عمارت کی خوشنوائی اور خوبصورتی معلوم ہوتی ہے

اور اس دروازہ کے آگے لال چڑوہ تیار ہوتا ہے اور سب امر اوقفتہ دربار کے اس لال چڑوہ کے پاس سے آداب
تعمیرات بجالاتے ہیں اور جانب شمال سمت سے حیات نشین کا اور جانب جنوب ڈیوڑھی عمارت شاہی کی اور اس
کو چھپ کے دار کے سامنے صحن کی طرف ایک کٹھنہ ہے سنگ مرمر کا اور سکھو چوکنیدی دیوان خاص کھانہ کھانہ نین غرض کہ
یہ عمارت بھی عجائب روزگار ہے اسکی چھت بھی نئی چاندی کی تھی مگر سنہ ۱۰۱۵ اور بات گردی میں لکھی

شیخ خانہ

اسی چوڑوہ چہرہ عمارت معلیٰ بنی ہوئی ہے جانب جنوب کہ عقب سے جو ابنگاہ معلیٰ کا ایک والاں بنا ہوا
اور وہ شیخ خانہ کے مشہور ہے کبھی کبھی جب خلوت کرنی منظور ہوتی ہے یا دربار امر سے مخصوص کا ہوتا ہے
حضور والا یہاں بھی اجلاس فرمایا کرتے ہیں اس والاں کی دیوار پر چھپچھپ میں سنگ مرمر کی نیز ان بنی ہوئی ہے
اور وہاں میزان عدل لکھا ہوا ہے اور بہت ساسنری کام کیا ہوا ہے کیا اچھا آدمی تھا جس نے اس مقام پر
عدل بنائی ہے کہ بروقت عبادت کے کپشاہ اور سکھو دیکھے اور یاد دلائے کہ قیامت کے دن میزان عدل الٹی نہ ہو
ہوگی بادشاہ اور غریب سب برابر ہوں گے اور سب کے اعمال تو لے جاویں گے اسطرح بادشاہ کو بھی لازم ہے
کہ انصاف سے کام کرے اور جہل کو نیز ان عدالت میں جانچ کر حکم دیں اسشیخ خانہ میں جو ابابکار سے جو کہ وہ خامی ڈیوڑھی کھلائی ہے

عقب حمام

جانب جنوب اس عمارت کے حمام ہے کہ روی زمین پر اپنا مثل نہیں رکھتا اور اسطرح کے جو مکانات میں وہ عقب
حمام کہلاتے ہیں چنانچہ اب ہم اس مقام پر دیوان خاص کا نقش لکھتے ہیں کہ شیخ خانہ بھی اوس میں دکھائی دیتا ہے اور
کچھ مکانات عقب حمام کو بھی معلوم ہوتے ہیں اور بعد اسکے حمام کا خال علاحدہ لکھیں گے

حمام

یہ حمام درشل و عدیل کہ روی زمین پر اپنا نظیر نہیں رکھتا تین منہ کا جو اسطرح بنا ہوا ہے کہ تینوں منہ کا علاحدہ علاحدہ بیان کیا جا

درجہ اول حمام سبیلہ بہ جامہ کن

یہ درجہ حقیقت میں چاند کن ہے کہ پہلے اس درجہ میں گئے یا نہاںے کے بعد بیٹھے اور کپڑے پہنے اور کچھ کھایا اگر
اس درجہ کی عمارت بھی بہت خوب ہے اور کمرے کی طرح پر اسکے درجہ بنے ہوئے ہیں اور چارہ ٹکڑا سنگ مرمر
ہے اور پرچین کاری کا کام کیا ہوا ہے اور جانب شرق میں جالیان لگا کر آئینہ بندی کی ہے کہ اوس میں سے دیرا
اور سترہ اور گلی کی کیفیت دکھائی دیتی ہے لیکن نیز سے نزدیک اس درجہ کا نقشہ کھینچنا فضول تھا اسوا سے صاف

مروج ہے وسیع دلکش سنگ مرمر کا فرش اوس میں کیا ہوا ہے اور نہر نہشت بہتی ہے اور رنگ عمل میں چلی جاتی ہے اور اس عمارت کے جانب شرق کو مشرق بدریاج بلحاظ کوڑا اوس کو بیچ مشن بھی کستہ میں چنانچہ اب ہم اوس کا حال لکھیں

برج طلاس معروف مشین برج

اسی عمارت کے متصل جانب شرق یہ برج ہے جس میں سر سے پاؤں تک سنگ مرمر کا اور بدستور اور دکانات کا کیا اوس میں بھی سونیک کا کام اور پیریں سازی اور نہشت کاری کی ہوئی ہے اور اوس کے چاروں طرف کتبہ شریف اور اسی سے اوس کو سہری برج بھی کہتے ہیں اور بسبب مشن ہونیکے مشن برج بھی کہلاتا ہے یہاں ضلع اسکے عمارت خواجگاہ کی ہیں اور پانچ جانب دریا مشرق ہیں اور پانچوں ضلعوں میں سنگ مرمر کی جالیان لگی ہوئی ہیں اور یہاں کچھ شریف برج آگاہ کی جانب دریا بنا ہوا ہے چنانچہ اب ہم اس مقام پر ایک نقشہ لکھیں کہ خواجگاہ اور یہ برج سب میں موجود ہے

شاہ محل معروف بدیوان خاص

یہ ایک عمارت ہے نامی اور مشہور ہے شل و سبے عدیل کہ روی زمین پانچ ٹین میں رکھتی اور ایسی خوش قطع ہے کہ دوری دیکھنے میں نہیں آتی خواجگاہ کی جانب شمال کو ایک بہت بڑا چوک ہے اوس چوک کے ضلع شرق میں ڈنڈہ گڑ کا اونچا چوہر بنا یا ہے اسی گڑ کا لٹا اوپر چھبیس گڑ کا چوڑا اوس کے چوبیس میں دیوان خاص کی عمارت ہے چھبیس گڑ کی یعنی اوپر چھبیس گڑ کی چوڑی سر سے پاؤں تک سنگ مرمر کا ایسا سنگ مرمر کے ساتھ ہے چوڑے بدستور معلوم ہوتا ہے اور سر تا سر اسکے چوبیس چار گڑ کے عرض سے نہر نہشت بہتی ہے اس عمارت کے چوبیس چوبیس پانچ فاستون بنا کر اٹھارہ گڑ کے طول اور دس گڑ کے عرض سے مکان بنایا ہے اور اسکے چوبیس میں ایک چوہرہ تخت طاؤس رکھا جاتا ہے اور اوپر حضور والا اجلاس فرماتے ہیں اور اس مکان کے گرد پانچ فاستون لگا کر مکان بنایا ہے یہ دیواروں کے دیواروں میں عمارت کا سنگ مرمر کا ہے اور اوس میں ابانہ عقیق و مرجان اور اور مجاریش قیمت سے بچی کاری کی ہے اور یہاں ٹیبل تھیمائی ہیں کہ اونکے دیکھنے کو ترقی اتنی یاد آتی ہے اور اجارہ سے اوپر چھبیس گڑ سونیک کا کام کیا ہے اور اوس کے پانچ سے گویا سیپ دیوار اندر کے رخ حواہوں کے اوپر سونیکے پانی سحر یہ شکر لکھا ہوا ہے ہا اگر فردوس بزرگوں زمین است ہمیں است میں است ہمیں است یہ عمارت جانب شرق سے مشرق بدریاج ہے اور اوپر طرف کے در وین جالیان لگا کر آئینہ بندی کی ہے اور جانب غرب اس کا محن ہے ستر گڑ سے ساٹھ گڑ کا اور اوس محن کے گرد دکانات اوٹھوا سنگ سیرنگ سے سجھ ہوئے ہیں جانب غرب اس محن کے دروازے کے گرد دیوان عام سے اوس میں رہتا ہے

کتبہ حجر اب عثمانی

بصافہ اسمانیان بال بلاتی متلائی است بانعام زمینیان نازاخ و حوض کہ ہمسہ از آب زندگانی پر پند بعد غار شکاف
چشمہ خورید و از دہم وی انجہ سال جلوس و از دہم اقدس مطابق ہزار و چہل و ہشت ہجری لجالمیان نوید کامرانی
داد و انجاش کہ بصرف پنجاد لک روپیہ صورت پذیرفت بہست و چہارم ربیع الاول سال بہست و یکم جلوس ہمان
موافق سنہ ہزار و پنجاد و ہشت بفرقہ دوم مہمنت از نوم گیتی خدیو گہمان خداوند بانی این مہبانی آسمانی شہنشاہ العزیز
صاحبقران ثانی شاہ جہان باو شاہ خازمی در فیض بروی جہانیان بکشاد

ابیات

شہنشاہ افاق شاہ جہان	باقبال ثانی صاحبقران	در ایوان شاہی بعد احتشام	چو خورشید بر چرخ باد اعدام
اسباس بہت ناما گزیر این بنا	بود قصر قبال او عرش	زمین پوشین قصر ایراستہ	بہشتی بعد خوبی اراستہ
شرافت کی آیہ و نشان او	سعادوت و آغوش ایوان	چہ ویرین سرسرا سرور	کند از چہہ دور
بیابیش سر صدق کہ کس نہ سؤ	خود در یابی چون برویش فرو	زمانہ چو دیوار او بر فراشت	یہ پیش رخ مہر آئینہ داشت
ز بس روی دیوارش آراستہ	ز نقاش چین رونما خواستہ	چنان بر سرش دست آباد کرد	کہ گردون بلندی از و دام کرد
ز خوارہ و حوض و دریا نشان	آب زیرین شستہ رو آسمان	جو جای شہنشاہ عادل بود	از ان بادشاہ منازل بود

اس شہنشاہ کے آگے ایک پچ درہہ والا نہ ہے نہ اسنگ مرمر کا پر چین کا نہایت نفیس و لطیف پیش گذر کا لہذا اور
چشمہ گر کا چوڑا اور اوپر اوپر اوس والا نہ کے بھی خرابین میں اور چوڑے ہیں کہ غریب حجرہ میں سے دیوان خاص کو نسبت
جائنا اور اوس کو خاصی ڈیوڑھی کہتے ہیں اس والا نہ کے سچین ایک حوض ہے سنگ مرمر کا عجیب و غریب کہ ایسا حوض
نہ دیکھنے میں آیا اور نہ سے تین اون لوگوں کو کیا کیا تین سو جتنی تھیں کہ ایسے ایسے عجائبات بنا قے تھے اور نہایت
اوس حوض کی یہ ہے کہ وہ ایک حوض ہے مستطیل بہت تحفہ سنگ مرمر کا بغیر فوارہ کے یعنی اوس میں فوارہ نہیں ہے
مگر اوس کو تہر طرح طرح کے رنگین اور بیش قیمت پتھروں سے ہزاروں طرح کے گل بوٹے اور بیل پتی بنا تے ہیں
اور ہر ہر پھول کی پنکھڑی میں ایک ایک چھید رکھا ہے کہ جب پانی چھوڑتے ہیں اون سوراخوں میں سے فوارے
چھوٹتے ہیں اوس حوض کی پچی کاری میں ہزاروں پنکھڑیاں ہیں اور ہزاروں چھیداں سبب سے ہزاروں
وہاں فوارہ کی نکلتی ہیں اور نہایت مرقع ہوتی ہیں اس واسطے کہ اوس کا منبع بہت بلند ہے اور ان فواروں سے
جو کیفیت ہوتی ہے اپنے خیال میں خیال کر کہ کیا عالم ہوگا اور کیا لطیف دکھائی دیتا ہوگا اس والا نہ کو آگے

وہ سب ہندو تھے ہندوگان خاص الہری کھنڈی کا قلعہ تھا کہ یہ قاعدہ تھا کہ جب تک بادشاہ کی صورت دیکھ لیتے تھے اور بادشاہ کی دھڑوٹ نکھولتے تھے بات تک نہ کرتے تھے اس واسطے بادشاہ ہر روز صبح کے وقت دوشنی میں جا کر ہنڈو ہوتے تھے اور ان ہندوگان خاص کو اپنا درشن دکھاتے تھے بعد اوس باطلت کے جب یہ طریقہ موقوف ہوا اوس وقت سے اسکا نام جبرور کہ رکھا گیا اور یہی و تماشگاہ مقرر ہوئی اور بعضے کہتے ہیں کہ شاہ جہان تک یہ طریقہ جاری تھا مگر عہد اورنگ زیب عالمگیر میں موقوف ہوا

اسدیج

یہ ایک برج ہے جنوبی قلعہ معلیٰ کا اور قرینہ سب برج شمالی کا جو شاہ برج کے مشہور ہے اور اوسکا حال ہم آگیا کہ یہ ایک برج ہے ہر نا تھہ جدید کے ہنگام میں اسے مہندہ گولوں کے باہکل شکستہ و خراب ہو گیا تھا مگر عہد عدالت مہند حضرت عرش آرا مگھ معین الدین محمد اکبر شاہ دین دوبارہ بنا ہے اور جیسا تھا ویسا ہی ہو گیا ہے اس برج کو صرف ایک بہت بڑا برج خیال کرنا چاہیے اور اسکا نقشہ اسے خیال کیجئے پتہ امین چاہیے

نچوانگاہ مشہور پیری پٹھان

یہ نچوانگاہ اقدس و اعلیٰ امتیاز محل کے جانب شمال کو واقع ہے اور یہ ایک عمارت ہے نفیس و لطیف کردیا زمین پر اپنا نظیر نہیں رکھتی سر سے پاؤں تک سنگ مرمر کی ہے اور اوس میں طرح طرح سے منبت کاری کا کام آو سونے کے میل بونے ٹہنے ہوئے ہیں اسکی چھین شیشیں کی طرح ایک مکان ہے اور اوسکے جنوب و شمال کے دو بڑے بڑے دروازے کے سنگ مرمر اور پیر میں سازی سے بنوئے ہیں کہ اوس شیشیں کا لہول بندہ گز اور عرش چھڑکا ہے اور اوسکی دو جواہروں پر ایک کتا ہے کہ سعد اللہ خان نے افشا کیا ہے لکھا ہوا ہے اور گردا گرد کے پاس سونہ کی پانی اشعار لکھے ہوئے ہیں کہ ہم اور ان سب کو اس مقام پر نقل کرتے ہیں

قلعہ محراب جنوبی

سبحان اللہ این چند نرہماست نیکون دشمن است دشمن قلعہ مشہور ترین چون گویم کہ تہذیبان بہت بلند تر باشند اگر اسکانان اطراف و اکناف لبان بیت العقیق بلو افسل بند راست و اگر نظر کریں ان نفس متافق مثل محراب سوہ بقبلہ استان رفیع الشان ششہا بند نرا آفات قلعہ والا کا کراچ گردون برترست و شک سد اسکنہ راین عمارت و کشا و طغیات بخش کہ در مثال چون مع و بدن است شمع و در پنجہر اطراف آب صافیش بنیاد آئینہ جہان نماست و دانا را از عالم غیب پر و دہ کشا و آبشار ہا کہ ہر یک کوئی سفیدہ مسجد بہت یا لوطہ سار لوح و قلم و خورہ ہا کہ ہر یک را مشہور است

بیل اور بیل میں سے پھول نکلے ہوئے معلوم ہو قریب میں اوس پیالہ میں ایک سو باغ ہے اور ایک نہر پو شہر پہلے
 آتی ہے اور اوس پیالہ میں سے ادبی ہے پیالہ کی لبون پر سے پانی کا گزرنا اور اوس حجاب آب میں سے گل پو پھول
 لہر آتا ہوا دکھائی دینا ایک عالم طلسمات معلوم ہوتا ہے نہر بہشت جو مونی محل اور دیوان خانہ میں سے ہوتی ہے
 جو اس محل کے پچوٹ چچ میں سے گذری ہے اور جانب جنوب بہتی ہوئی چلی گئی ہے اور ایک اور نہر اس محل میں
 اس حوض سے جانب شرق و غرب بہتی ہے اور جانب شرق اوس حوض میں جو مونس کی طرف روکار کے سامنے رکھا
 ہوا ہے چادر ہو کر گرتی ہے ہر ایک نہر میں منبت کاری اور پرچین سازی اور پچی کاری کا وہی حال ہے جو ہنسنے نما
 کی نسبت بیان کیا یہ محل تمام اجارہ نگ اور اوس کے ستون کے پایہ نما ہیں اور محراب میں سب کی سب سنگ مرمر کی
 ہیں اور اس میں پچی کاری کی ہوتی ہے کہ سنگ مرمر اور سکنا ہزار درجہ بیان کردہ ان جاناں سے بہتہ اور تحقیق اوس کا کو
 درجہ لب محل بہ چینان سے خوشتر ہے اور علاوہ اسکے ہر ایک درو دیوار پر سنونا لپا ہوا ہے اور سونیکے کام سے
 گل دوتے بنے ہوئے ہیں کہتے ہیں کہ اس محل کی چھت نہری چاندی کی بنی ہوئی تھی فرخ سیر کے وقت میں ہی
 ضرورت کے سبب وہ چھت اوکھاڑی گئی اور اوس کے بدلے تانبے کی چھت چڑھا دی لیکن تانبہ پرین میں
 عرصہ ہوا کہ حضرت عرش آرام گاہ میں الدین محمد اکبر شاہ کے وقت میں اس تانبے کی چھت کو بھی اوکھاڑ لیا
 اور اوس کے بدلے کاش کی چھت لگائی ہے کہ وہ بھی اب پوشیدہ ہو گئی ہے یہ محل من علیہما فان ویتھی ویکر
 ذوالجلال والا کرام عا اذ سکے پہلو میں حجرے سے ہوئے ہیں اور اذ سکے بعد جانب جنوب ایک مکان رہے کہ وہ
 چھوٹی بیٹھیک کے مشور ہے اب اس مقام پر اس محل کے اندر کا نقشہ لکھ کر اوس کا لکھیں گے

چھوٹی بیٹھیک

یہ عمارت جانب جنوب اختیار محل کے واقع ہے اور حقیقت میں قریب ہے خواجہ اعلیٰ کا جو بڑی بیٹھیک
 کہ کہ مشہور ہے اگرچہ یہ عمارت بھی بہت نفیس و لطیف اور نہایت خوشنما ہے لیکن جزا جہانگیر ہمارے درجہ میں
 اس میں تصرفات جدید کیے تھے کہ قطع قدیم شاہینا فی نہیں رہی اس واسطے اسکے نقشہ لکھنے کی ضرورت معلوم ہو

چھوٹا مکان

چھوٹا مکان عبارت ہے ایک مکان سے کہ اوس میں کچھ کریان جانب ریتی دریا میں اور جو کچھ تماشا وغیرہ جھونپڑ
 کو دیکھنا ہوتا ہے اوس میں بیٹھ کر دیکھتے ہیں اگرچہ غرض واضح کی بہت نہیں تھی اس واسطے کہ ایسا معلوم ہوتا
 کہ عبداللہ الدین محمد اکبر بادشاہ کے وقت میں چھوٹا مکان وضع ہوا ہے اور ان کا نام درشی تھا اور بعض لوگ کہ

غفت و نشان اس عمارت کی الغماصن ہو گئی ہے اس محل کے کوفوں پر چار بجے سنگین سبے ہوئے تھما کر
 کر دیوں میں جس کی مٹیاں لگا کر خس خانہ بنایا جاوے جو کر و کر جیہ اس محل میں سب نہرین جاری ہوئی
 اور فرارہ چھوٹے ہون گے اور خس خانہ تیار ہو گا اور ٹیٹوں پر پانی چھڑکا جاتا ہو گا اور ہر ایک پتلی سے پانی نک
 چون ٹیکتی ہوں گی اور درشا ہوا آب ٹیکتے ہونگے اور ٹھنڈی ہوا چلتی ہو گی تو کیا عالم ہو گا حقیقت میں
 بہشت برین کا ایک ٹکڑا ہے کہ اس کی خوبوں کا بیان نہیں ہو سکتا یہ حال قنود کے صحن اور صرف ان کا
 تھا اندر سے اس محل میں اس حوض کا عجائبات میں کہ اب ہم مقام پر اس کی کھار کا نقشہ لکھ کر اندر کا حال بیان کرتے ہیں

احال اختیار محل کا اندر سے

دس محل عالی کا کیا حال بیان کروں کہ کہنے کی طاقت نہیں پاتا کیفیت کیونکہ بیان کیجاوے اور حال کو قائل
 کیونکہ اور کیا جاوے یہ حال جیسا ہو سکتا ہے لکھتا ہوں کہ اس کے بنانے والے نے اس ہمارے عجیب طرح کی
 کار سازیاں اور نیز گیان کی ہیں ایک طلسات کا عالم ہے کہ دیکھنے سے علاوہ کہتا ہے جس طرح کہ اس کی روکار
 میں اپنے در حراب و آذیناے میں اس طرح اسکے اندر بھی حواب دار در ہیں کہ ہر حراب پر ہزار ہزار دروں کی لڑا
 در بیان قربان ہیں اور اس کے ہر ہر در پر لاکھ لاکھ طرہ مرغلہ دار مشوقان نشان دار دروں اور غزلوں کے
 بنائے ہوئے ہیں ایک چوکنڈی سی واقع ہو گئی ہے اور سین ایک حوض ہے کہ اس کی فنی بیان نہیں
 ہو سکتی اس حوض کو سنگ مرمر سے اس طرح بنایا ہے کہ ایک کھلا ہوا پھول معلوم ہو تا ہے اس کی پتھریاں
 سی ولبورت ہیں کہ چمن گل یا سین و فترن نشان رکھے جاوے تو یہ ہے اور پھر او سین اجار رنگین
 چمن غیب سے وہ غبت کاری اور پرچین سازی اور پچی کاری کی ہے اور وہ گل پونٹے میل پتے بنا ہے میں
 رہ سکا کچھ بیان نہیں کیا جاوے چمن ہے کہ تماشاہوں کی آنکھ جلوہ گر ہے اگرچہ یہ حوض ساڑھے سات گز
 ہے لیکن عین اس حوض کا بہت کم ہے یعنی مثل کف دست و لیران دلربا معلوم ہوتا ہے اور او سین خوبی
 کہ صبح وقت پانی بہتا ہے دگر شاہی تمام میل پونٹے اس حوض کے پتے دکھائی دیتے ہیں اور یہ معلوم ہوتا ہے کہ ایک
 باغ ہے اور او سین ہزاروں طرح کے گلناتے رنگا رنگ کھلے ہوئے ہیں اور یہ بہاری سے لہراتے ہیں اور
 اندر سے یا و آتی ہیں اس حوض میں ایک کافسہ ہے سنگ مرمر کا کہ کی بنا ہوا اور او سین او یہ طرح غبت
 سازی اور بہین سازی کی ہوئی ہے وہ کافسہ اگرچہ فی قصہ ایک گل ہے کہ ہزار پھول اوپر سے نشان رکھے
 حراہین اور ہر اس کی ہر ایک مر وراور مر وراور پر رنگین پتھروں سے گل پونٹے اور میل پتے بنا جو ہیں کہ جوں کے

اوسکی صنعت پر سرگردان ہے اور پیش ملاق میں بھی طرح طرح کے رنگین چتر لگائے ہیں اور عجیب عجیب جانوروں کی تصویریں اور پستانی میں اس شطاق کے پیچھے مکان ہے اور اوسمیں دروازے لگے ہوئے ہیں جب کبھی دربار عام ہوتا بادشاہ اوس طرف سے تشریف لاتے اور اس تخت سنگین میں پر رونق افزہ ہوتے اور تمام اہل اور دیکھا میاں ہاتھ باندھ کر تخت کے آگے حاضر رہتے اس تخت کی کرسی آدمی کے سر سے بھی بہت اونچی ہے اسے اس تخت کے سنگ مرمر کی بہت خوبصورت ایک چوکی رکھی اور اوسمیں بھی طرح طرح کی چھین سازی کی جو جب کبھی کسی مقرب خاص کو کچھ عرض کرنا ہوتا تو اجازت حاصل کر کے اوس پر قدم رکھتا اور پچھت کو چوس دیکر اور آداب بجا لاکر کچھ عرض کرتا اور سنگ مرمر اور کرسی کے گنبد کے پاس بیٹھ امر اور افسران فوج اپنے اپنے درجے کے موافق ہاتھ باندھ کر کرسی پر بیٹھتے تھے مدت ہوئی کہ اس چوکی پر نہیں ہوتا اور یہ مکان جس میں بیٹھے بادشاہوں کے وکیلوں کو قدم رکھنا نصیب نہیں ہوتا تھا ویران پڑا ہوا ہے اور بادشاہی سپاہی دن رات پڑے رہتے ہیں اب ہر اس مقام پر اس مکان کا نشان کا نقشہ لکھتے ہیں

امتیاز محل معروف بہ رنگ محل

منبر

یہ محل مہدی دیران عام کی پشت پر واقع ہوا اور آثار اور کوئی محل نہیں محض اسکا نہایت کوچ تھا کہ اوسمیں نہ مین جاری تھیں قوارہ چھوٹے تھے باغ لگا ہوا تھا اب تنہا رہا ہو گیا اور اس محض دیکشا میں سٹرل سٹرل مکان بن گئی ہیں آ زمانہ میں اس محل کے صحن میں ایک حوض تھا پچاس گز سے آرتائیس گز زمین اور باغ قوارہ اوسمیں چھوٹے تھے اور ایک نہر لگا ہوا تھا جس میں قوارہ لگے ہوئے تھے اور باغ تھا اکیس سو سات گز کا لंबا اور اکیس سو پندرہ گز کا چوڑا اور اوسکو گز سنگ سیخ کا عجول لگا ہوا اور اوس پر دروازہ سنہری کلسیاں لگی ہوئی تھیں اور تین طرف اس صحن کو شکر گز کے عرض ہر مکان دیکشا اور ایواناے دلربا بنے ہوئے تھے اور جانب غرب میں مشرف بدریائے پائین باغیہ عمارت ہوا امتیاز محل کی کہ جس کی تعریف لکھنی طاقت نہیں باہر ہے ہر چہ اس کا باہر سے یوں ہے کہ گز دیکر ایک چوترہ بنایا ہے اور اوس کے نیچے دو تہ خانہ میں ست خوب اور اوس چوترہ پر گویا چوہ تہرا والاں بنایا ہے ششاد گز کا لंबا اور چھپیس گز چوڑا چ کے در کے آگے صحن کی دیوار ایک حوض ہے سنگ مرمر کا بیت بڑا ایک پنجہ کا پایہ دار کہ اوسمیں ڈیر گز کی اونچائی سے تین گز کی چوڑی چاڑھتی ہے اور اوسمیں سے او بل کر نیچے کے حوض میں آتی ہے اور دیواروں سے نہ مین بہتی اور صحن کے حوض میں جا کر باغیچہ کی چھ ہر روش اور چھری میں بہتی تھی رو کا راسکی تمام سنگ مرمر کی تھی اور وہ تھو تھو محراب میں اور مرغولین بنائی ہیں اور وہ منبت کی ہے کہ آدمی کی عقل دیکھ کر عیب ان ہوتی ہے اور اوسکی چھت کے چاروں کونوں پر چار چوکھٹ ٹیاں بنائی ہیں جس میں کہ اوس سے

ادیان حمام

نقارخانہ کے لئے ایک بڑا چوک ہے اور اوسمیں دیوان عام بنا ہوا ہے یہ مکان بھی عجیب و غریب ہے اور جب کبھی دربار عام ہوا کرتا تھا تو بادشاہ اس مقام میں دربار فرمایا کرتے تھے اس مکان میں جانب شرقی و جنوبی کا نہ گماوارا بنا ہوا ہے کہ سب دروازے ملکر تائیس ہوں اور ہر دروازے کے پھل میں ایک ایک دروازے کتین ایک طرف گماوتیں در ایک طرف کے حصہ میں یہ ہوتے اس دالان عظیم الشان کا مولیٰ شیشہ گڑھا اور عرض چوبیس گڑھا چوبیس ہر دروازے میں ستون لگاتے ہیں اور اوسپر چار بن بنایت خوبصورت بنائی ہیں اگرچہ یہ ساوا دالان سے چھت کے سنگ سرخ کا بنا ہوا ہے لیکن اسپر بہت خوب سفیدی کے تمام سونیکا کام کیا تھا اور سنگ مرمر سا عالم بنا دیا تھا اور باہر کے در و فین سنگ مرمر کا کٹھ لگا ہوا ہے اور اوسپر سنہری قباؤں کیسیاں بنی ہوئی تھیں کہ اب اون کیسیوں کا نام نہیں رہا مگر سنگ مرمر کا کٹھ لٹوٹا چھوٹا باقی ہے یہ دالان ایک چوتھرہ میر واقع ہے کہ اوس چوتھرہ کا کھل ایک سو چار گڑھا اور عرض ایک سو ساٹھ گڑھا ہے اور اوس کے گرد سنگ سرخ کا قدام کٹھ لگا ہوا ہے اور اوسپر سنہری کیسیاں تھیں کہ اب نہیں رہی ہیں یہ کٹھ بابا لکل سمار ہو گیا تھا اور نام و نشان تک بھی نہیں رہا تھا سنہ ہر بلوس بادشاہ دین پنا دمران الدین محمد بہادر شاہ بادشاہ غازی خلیفہ الملک میں یہ کٹھ از سر نو مرتب ہوا اور اس کٹھ کے آگے بہت سیچ بھی ہے کہ مت جہاں بھی اوس کے آگے تنگ معلوم ہوتی ہے طول اوس صحن کا دو سو چار گڑھا اور عرض ساٹھ گڑھا ہے اور اوس صحن کے گرد اویز انا سے دکشا اور شیش اسے روج افراسینے ہوتے ہیں اوسکی جانب جنوب کو ایک دروازہ ہے کہ اوس طرف سے محلات شاہی اور اور سکانات کرستہ جاتا ہے اور جانب شمال بھی ایک دروازہ ہے کہ اوسمیں سے خانہ مانی اور باغات کی طرف رستہ نکلتا ہے اور جانب غرب جو دروازہ ہوا ہے نقارخانہ کے محکمہ کا محل ہے

شیشین ظل اسے

ان والا فین اندر کے دالان کے کچ میں ایک شیشین سلطانی بنی ہوئی ہے کہ اوسکو تخت شاہی اور اورنگ محل کہتے ہیں یہ شیشین عجیب عمارت ہے کہ چشم فلک نے بھی ایسی لطیف نفیس عمارت نہ کی تھی ہوگی شیشین کو کھڑا بنایا ہے ترا سنگ مرمر کا بنگلہ کے طور پر اور کمر میں اور اوسپر دستون کہ حقیقت میں اوتہ آسمان میں بنا ہیں اور اوسپر بنگلہ سنگ مرمر کا بنا ہے اور اوس کے پیچھے ایک پیش طاق ہے سات گڑھا لمبا اور ڈھالی گڑھا چار گڑھا ترا سنگ مرمر کا اور اس شیشین اور پیش طاق میں طرح طرح کے رنگین اور پیش قیمت پتھر لگائے ہیں اور نیت کاری اور پتھر سازی سے طرح طرح کے میل ہوئے تراشے ہیں کہ چشم فلک اوس کے دیکھنے سے حیران اور عقل انسان سیر

چھتہ کے آگے لاہوری دروازہ ہے

لاہوری دروازہ قلعہ معلیٰ

یہ دروازہ فلک شمال اور کوہ شمال بلندی اور غوث مین اپنا نظیر اور غوث مین ساری مین اپنا عذر مین رکھتا جس طرح کہ دلی دروازہ قلعہ معلیٰ کا بنا ہوا ہے اسی طرح حکام یہ دروازہ بھی ہے اور اس طرح حضرت اور نگہ عالمگیر نے اس دروازہ کے آگے بھی گھوڑوں سے بنا دیے اس واسطے کہ اس دروازہ میں سے ہر کوئی نہ گزرے اور فوجیوں کی نظر جاتی تھی امرای بادشاہی کو فوجیوں کی مسجد کے پاس سے اور تار پڑتا تھا اور پیادہ و ہارس مین آتا ہوتا تھا اس کے آگے بھی خندق تھی اور تختہ لگا ہوا تھا حضرت اکبر بادشاہ ثانی کے وقت میں اس کے آگے بھی پل بنا دیا اور اس پر بھی بھینہ وہی کتبہ لگا ہوا ہے جو دلی دروازہ کے پل پر ہے یہ دروازہ صاحب قلعہ دار کے تصرف میں ہے اور صاحب مملوچ اور سپر تشریف رکھتے ہیں اور جو کہ یہ دونوں دروازے صورت و شکل میں ایک سے ہیں اس واسطے ہم اس مقام پر دلی دروازہ کا نقشہ لکھتے ہیں

نقارخانہ

اس چوک کے غربی ضلع میں بہت بڑا دروازہ ہے کہ آسمان سے یاقین کرتا ہے اور اس دروازہ میں سے دیوان عام میں جا نیکار سہ ہے اور اس دروازہ پر والان و لکشا و مکانات فرحت بخش مینے ہوئے ہیں اون مکانوں میں نقارخانہ بادشاہی ہے اور ون رات اپنے معمول پر نوبت مینے ہے کہ اس کی آواز سے غم الم کا دنیا میں نام نہیں رہتا اور عالم فرحت و شادمانی کا حشر ہوتا ہے ہر در و دیوار و عرش و طہور چرخ و پرند و انس و جن اس کی آواز سے مست ہوتے ہیں اور عالم شادمانی کا حاصل کرتے ہیں اور نقارخانہ کی صلائے عام ہے ہوا خواہان جاشار کو اور دلیری اور بہادری کا سبب ہے بہادران دشمن شکار کو اور یہی آوازہ روح افزا دشمنوں کی جان کو وبال ہے کہ ہیبت سے اونکا پتا پانی ہوتا ہے اور اس کی دہشت سے اونکا جی ٹکھتا ہے یہ عبارت تمام سنگ مرخ کی ہے چچ مین دروازہ کلان ہے اور اوپر اوپر دو منبر لے دو چر مین کہ اس کے آگے بھی عمارتیں بنا دی ہیں اور ان کی اوپر اوپر سیڑھیاں اوپر جائیکو بھی ہوتی ہیں اس کے اوپر چر والان ہے کہ اوپر اوپر دو نو طرف اس کے در نمودار مین اس والان مین نوبت کا کارخانہ ہے اور نوبت شاہی مین ہے اور اسی سبب سے نقارخانہ کہلاتا ہے اس کے اوپر چارون کوفوں پر چار برجیاں ہیں بہت خوشگاہ اور نیکے سبب سے عجیب رونق اس مکان کو حاصل ہو گئی ہے چنانچہ ہم اب اس مقام پر اس کا نقشہ لکھتے ہیں

عالمگیر نے اس بات کو بھی نامناسب بنایا اور اس دروازہ کے آگے ایک اور چوک بنا کر اسکا دروازہ دوسرے
 ضلع یونیٹو جانب غرب رکھا کہ اس سبب سے اس دروازہ کے اوٹ ہو گئی اور اس موڑ کا نام گھوگس اور
 اس سے زمانہ میں بنایا ہے جب کہ حضرت عالمگیر نے بعضے صلحوں کے سبب اپنے والد ماجد شہاب الدین
 موشا جہان کو کنج عبادت میں بٹھایا اور کار سلطنت اپنے قہر لیا شور ہے کہ جب شاہجہان نے یہ بات سنی تو
 عالمگیر کو لکھا کہ اسے فرزند ارجمند تھے قلعہ کو دو لہن بنایا اور اسکا گونگٹ نکالا اس قلعہ کے گرد خندق ہے کہ
 اسکا حال ہم دیر بیان کر چکے ہیں اس دروازہ کے آگے بھی خندق تھی اور اس پر تختہ لگا ہوا تھا کہ جب چاہتے
 تھے تختہ ادا تھا یہ تھے اور بسبب خندق اور پانی کے قلعہ کا رستہ ضعیف رہتا تھا لیکن حضرت عیسیٰ آرام گاہ
 محمد اکبر شاہ ثانی کے وقت میں سرکار دولتدار انگریزی کی طرف سے اس دروازہ کے آگے پل بن گیا ہے اس پر
 یہ کتبہ سنگ مر مرین لگا دیا ہے

سئمہ جاوس والا ۲۹ ہجری ہو النعمۃ علیہ در محمد شاہ جم جاہ محمد اکبر شاہ
 بادشاہ غازی صاحب قرآن ثانی با تمام دلاور الدولہ راپرٹ با قفرسن بہادر ولیرٹیک
 پل فیض منزل تعمیر یافت

اس دروازہ سے اندر انگریز خانہ کا چوک ہے دوسو گز کے طول اور ایک سو چالیس گز کے عرض سا دین میں
 دروازہ اور ایک طرف انکار خانہ جنوبی میں تو یہی دروازہ ہے اور شمالی دروازہ میں سے محفل خاص میں
 نور گدہ کی طرف رستہ جاتا ہے اس چوک میں ایک حوض ہے اور سراسر ایک نہر چاگز کے حوض سے بہتی ہے
 اور جنوب کی طرف جا کر خندق میں پڑتی ہے

پچھتہ لاہوری دروازہ

جانب غرب اس چوک کے لاہوری دروازہ کا چھتہ ہے یہ چھتہ بھی عجیب روزگار سے ہے اسکے صلیب نے
 عجیب طرح کے طاسات اور انواع انواع عجائبات بنائے ہیں یہی اسکالہ ادایسا مرقع ہے کہ سخت
 خاک کی مانند دکھائی دیتا ہے اور اس لاد میں عجیب عجیب طرح سے لہریں اور موڑ توڑ بنائے ہیں کہ دیکھنے سے
 علاقہ رکھتے ہیں اس بلندی اور ارتفاع پر طولانی بھی بہت ہے اور اس چھتہ کے دو طرف ککاتات دکشا اور
 ایوان ہاے فرحت افزا ہے ہوتے ہیں اور سدا سزا مند منسلے مکان ہیں اور بیچ میں ایک چوک بنایا ہے اس
 او کی چھتہ روشنی کے لیے نہیں پائی اس چھتہ کو شاہجہان کے وقت میں بازار سقف کہا کرتے تھے اس

متصل ہے خندق پیس گڑ کی چوڑی اور دلی گڑ کی عمیق اور اضلاع میں اوس قلعہ کے کھود کر نہر کا پانی اوس
 ڈالا ہے اور وہ پانی دو طرف دریا کے دونوں میں جاتا ہے دو اوس خندق کا تین نہر اچھ سو کر کا ہے سب
 بارہ درجہ پنج سے خضیفہ اور کنگرہ سے خاکریز تک سنگ سرخ سے بنے ہوئے ہیں اور سب نہر تین دو لچھانہ
 کی مثلاً عمارت برج شمالی اور باغ حیات بخش اور حمام اور شاہ محل مشہور بدلیوان خاص اور آرا سگاہ بنقدیں
 اور برج طلانی اور امتیاز محل اور وہ عمارت جو قرینہ ہے خواجگاہ اقدس کا اور آرا سگاہ محل خاص اور عمارت
 محل ملکہ ویران سے متعلق تھیں اور وہ برج جو برج شمالی کا قرینہ اور ایک رستہ میں تہ ترتیب واقع ہے اوس ضلع
 میں ایسی طرح سے بنائے ہیں کہ شرق کی طرف دریا اور مغرب کی طرف سے باغ ولبا طین و لکشاہین اور ایک نہر
 سب سے نہر بہشت چار گڑ کی عرض کی شمال کی طرف سے آکر اودن عمارت کے چپ سے گذر کر جنوب کی طرف جاتی ہے جب
 حال خشکی اشتمال اس قلعہ سہمان پایہ کا بر میل اجمال ناظرین کتاب پر واضح ہوا اب فکر بلند اس آرزو میں ہے کہ اس
 جگہ کی بعض عمارت نامی مشہور کا حال جنکا مثل و عدیل سوائے عالم مثال اور شہر بند خیال کے رو
 زمین پر نہیں پایا جاتا اس کتاب میں لکھوں تاکہ دیکھنے والوں کو زیادہ لطف و کیفیت حاصل ہو

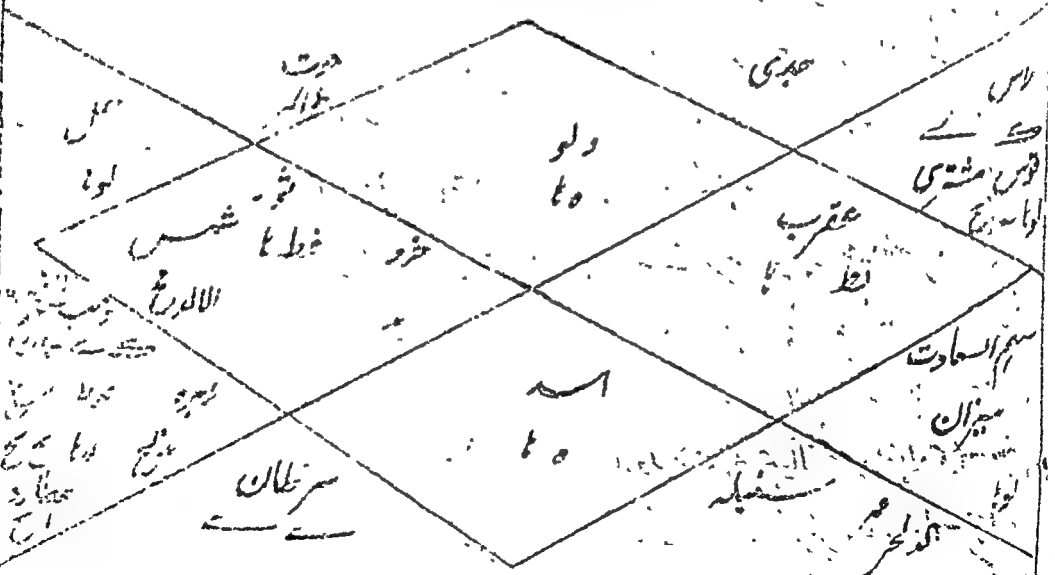
دروازہ جنوبی قلعہ معلیٰ

یہ ایک دروازہ ہے رفیع الشان بلند بنیان کہ جسکی رفعت کے آگے آسمان بستی خاک سے کمتر اور جسکی اوج سہا
 موج کے سامنے اوج ثابت و سیا خضیفہ میں سی پست تریحہ دروازہ سر سے پاؤں تک سنگ سرخ کا بنا ہوا ہے
 اور جابجا مقامات مناسب پر سنگ مرمر کی بچی کاری کی ہوئی ہے لہذا اس دروازہ کے گنبد آسمان سے
 بھی فوق لیجاتے ہیں اور باق اسکی کمیشان سے بھی نوشتہ و کھائی دیتے ہیں اس دروازہ کو قلعہ کا وہلی دروازہ
 بھی کہتے ہیں اسوائے کہ پرانی دلی کی طرف واقع ہے اور اکبری دروازہ بھی کہتے ہیں اس سبب سے کہ
 اکبر باب کا بھی اس طرف سے رستہ ہے اور ہتیا پول بھی کہتے ہیں اسوائے کہ سیاق میں اس دروازہ کے آگے
 پتھر کے دو باقی کہ کھانی اور کوہ شمالی میں بیچ چھ کے ہاتھوں کے برابر بنے ہوئے تھے اور اسی سبب سے
 ہتیا پول کہتے تھے کہ ہندی محاورہ میں پول دروازہ کے معنوں میں ہے یعنی دروازہ فیلان مگر عند سلطنت
 محی الدین محمد اورنگ زیب عالم گیر کے میں یہ دونو باقی توڑے گئے اور اوس بادشاہ دین پناہ نے اس طرح کی
 تصویریں دروازوں پر بنانے کو رسم ہندو اور خلاف طریقہ اسلام سمجھ کر توڑا ڈالا اس دروازہ کے سامنے
 کچھ اوٹ نہ تھی اور شہر کے آگے دلی دروازہ میں سے نظر ہو کر دور تک جنگل میں چلے جاتے تھے حضرت

منبت کار اور پرچہ بن سنا حاضر ہوئے اور ہزار دل ہو جان اس قلعہ بنانے میں حضورؐ سے پہلے پہل اس قلعہ کا اہتمام حضرت خان کو سپرد ہوا اور اس سے چند مہینہ جمادی الاول ۱۰۸۱ تک تیار بنانے سے پانچ مہینہ دو دن اس قلعہ کی بنیاد پڑی کہ وہ واسطے اور مصالح جمع کرنے میں ہمت مصروف کی گئی اور اسکے اہتمام سے قلعہ کی تمام بنیاد کو مکمل کی اور کچھ مصالح بھی جمع ہو گیا اور بعضی بعضی جگہ سے بنیاد بھی اونٹنہ آئی جب کہ حضرت خان ٹنٹھ کی صوبہ داری پر مامور ہوا اور اس قلعہ کا اہتمام الہ وری خان صوبہ دار کو سپرد اور وہ ہر سال ایک مہینہ گیارہ دن الہ وری خان کے اہتمام میں یہ قلعہ بنا اور ہر طرف سے بار بار گاہ کو پختہ ہو گیا تا بعد اس کے یہ کام مکرمت خان کے سپرد ہوا اور مکرمت خان کے اہتمام اور سعی سے سال بستہ جلوس شاہجہان میں یہ قلعہ بنکر تیار ہو گیا اور اس زمانہ میں شاہجہان بادشاہ کابل میں رونق افروز تھے اور دہلی سیر و سیاحت کرتے تھے کہ مکرمت خان نے اپنی عرضی بھیجی اور لکھا کہ دولت شاہ بادشاہی اور ایوان حضرت ظل الہی بن کرتی ہو گیا اور دیوان خاص و عام و حمام محل و نہر سے متبذیب تمام رنجہ فرما دیے اور اس قلعہ بہشت کو اپنی برکت قدوم سمیت لزوم سے رشک فروس بریں کیجئے بادشاہ کہ خود ایک دل سے ہزار دل ہو سکے و مینے کے مشاق تھے بغور پہونچو اس عرضی کے حکم کو چکا دیا اور سال بستہ و یکم جلوس والا میں مطابق جو بیسویں ربیع الاول ۱۰۸۱ ہجری میں اس قلعہ معلی میں داخل ہوئے آراستگی باغ اور دلچسپی کائنات سے ہر ایک کو عالم حیرت تھا اور نہرک بننے اور فرار واد کے چوٹنے سے اور ہی عالم کما فی دیتا تھا اور بیشک جنت کے ہونے پر یقین ہوتا تھا اس قلعہ کی وسعت اگر آباد کے قلعہ سے دو گنی ہے یہ قلعہ آٹھ برس کے عرصہ میں باوصف اس قدر سلی اہتمام کے بنا کر کتبہ میں کہ پچاس لاکھ روپیہ اس قلعہ کی عمارت میں اور پچاس قلعہ کے اندر کے کالون کی عمارت میں خرچ ہوا ہے اور یہ قلعہ شہر سے چار دروازوں اور دو کمر کون اور اکیس چوہن پڑوں پر چوہن میں سے سات برج مدور اور چودہ ہشمن ہیں اور چار دیواری کا محیط کہ شمن مغلوسی ہے شہر گز کا طول اور چہرہ سو درج کا عرض اور پچاس گز کا ارتفاع کنگرہ سے خاکریز تک رکتا ہے اور بنیاد اوہلی گیارہ گز کے ہے اور اسکے نیچے کا عرض پندرہ اور اوپر کا ورس گز کا ہے اور قلعہ کی زمیں چار لاکھ گز ہے اس قلعہ کی خلیع شرق کی بلندی جو دریائی جون کی طرقت واقع ہے پانی کے گندہ سے عمارت کی گز سی ماہر گز کی ہے از بسکہ دریائے جون اس قلعہ کے خلیع شرقی

اسکی پیر ہے کہ بموجب فرمان قضا جہان باہن بادشاہ کے یہ قلعہ بنا شروع ہوا اور سال دوازدہم چلیس
شاہ جہان فی میں طالع بنی شنب جمعہ دوازدہم دیکھ کر ایک ہزار اڑتالیس منطابق انوین اور فی
نکستہ ہزار ایک ہشتاویں کے اچھی ساعت دیکھ کر او شاد مامدا اور اوستا واحد ہزار و
کہ اس پیر فن میں اپنا اپنا انداز نثر کہتے تھے اور ہندسہ و حساب میں ثانی اقامید کس اور شکستہ از ہندو
ستہ اش قلعہ کی یاد رکھی چنانچہ تاریخ مذکور میں کنہ رو ہے لیکن میرے ہاتھ کاغذات کہتے ہیں سے
ایک لاکھ بناس قلعہ کا لگا اور سکھ میں واسطی ملا خطہ ناظرین کے دیکھ کتاب کراہوں اور میں لاکھ میں اپنے
بنایا کہ یہ ہے بد جمعہ کی رات کو پانچ ساعت اور بارہ دقیقہ گزرنے کے بعد انور چھوٹا شہر ایکہ بار
اوپر اس جیری کو منطابق چوبیسویں رادی ہشت لاکھ پانچہ ایک لاکھ ملاک شاہی کو لیا اور اس
قلعہ کی بنیاد پیری ہے اور وہ لاکھ ہندسہ ہے۔

لاکھ بناس قلعہ شاہ جہان آباد اور مورچہ ساعت دوازدہم قیدم از شنب جمعہ نمونہ لکھ لاکھ پیری
مواظبت است و چارم اردی بہشت لکھ لکھ شانی

غرض کہ جب اس قلعہ کی بنیاد پیری اور بنا شروع ہوا، حضرت بادشاہ جہان پناہ کیطرت سے نہایت
تعمید ہوئی کہ جس قدر جلد ہو سکے اس قلعہ کو اپورا کر و اور اس حال میں کہ کہ رشک فردوس ہرین اور کلا تمام کو
اپنے پناہ و پناہ تمام قلعہ و سلطانی سے بڑے بڑے کاری گور سنگت اس اور شمار ہائے گئے اور طرح طرح کے

مطبع می خشی نویش بر طبع این مطبوعه می خشی

و محسدار خان اور تارا کر کشا جیسا فی باغ سے باغات قدیم سے اور باغ نواب حامد علی خان بہادر
اور باغ خباب مولانا محمد صدیق خان بہادر وغیرہ باغات جدید سے ہیں لیکن چونکہ اس کے
کلکھنے میں بجز نواالت کے اور کچھ فائدہ نہ تھا اس واسطے فروگزاشت کیا گیا

پس لا باب تمام ہوا

بیٹھ کر عبادت میں مصروف رہے ہیں اور انہیں مقصود اور ناکامی سے ہمتی ناموس کا انتظار تھا اور ان کے عقیدہ میں یہ ہے کہ باوجود سینکڑوں برس کے انتظار کے وہ ناموس نہ آتی جب وہ سنگ ہو کر اونٹن کی طرح ہوتے اور ماوس مذکور کو بددعا کی کہ تو کل رجب میں اکثر اڑوسے گی اسی واسطے اس زمانہ میں ہر سال آتی ہے بہر کیف یہ گھاٹ عجیب ایک مکان ہے کہ روس زمین پر پہنکا لٹیر ہو گا سب گھاٹ اسکے سنگ سرخ کے بنے ہوئے اور مٹا دیے بھی اکثر سنگ سرخ کے بنا کیے ہوئے ہیں ہر صبح کو اس قدر ہجوم مرد و زن ہندو کا دھواں غل کے ہوتا ہے کہ دریا سے جن میں کثرت مردم ہجوم مردم آبی کا معلوم ہوتا ہے حسن اور غور تو نکاح و دھواں غل کے جمع ہوتی ہیں کیا بیان کیا جاوے کہ اگر آفتاب کی گردش تابع گردش خلک کی ہوتی بسبب شرم و وحجالت کے کبھی ہانکے وہاں ہونے تک مشرق سے سرد نہ نکرتا

شعر

فتادند و کفر صبر و شکیب	حد راز کرمای ز ناز زیب	رہ مایہ داران ایمان نرسند	بجودار نقد دل و جان نرسند
-------------------------	------------------------	---------------------------	---------------------------

نیلی چھتری

یہ ایک کبوتر ہے بنگلہ نام معروف یہ نیلی چھتری کہ او سکوا یون بادشاہ نے سنہ نو سو او تالیس ہجری میں بنا کیا ہے پار دریا سے جن کے نگو و کی طرف نیچے سلیم گدہ کے اور ہمایون بادشاہ اکثر اوقات وہاں بیٹھ کر سیر دریا کرتے تھے بعضے اور سکنا نام بنگلہ جہانگیر بادشاہ کہتے ہیں اور ہندو یوں مشہور کرتے ہیں کہ چھتری قدیم ہے کہ بادشاہ جہانگیر نے او سکلی شکست و ریخت کی مرمت از سر نو کی اور چھتری کی علامتیں منہدم کر کے بطور بنگلہ کے مرتب کر دیا اصل اس مقدمہ کی بعد تامل کے یہ معلوم ہوتی کہ یہاں قدیم سے پتہ وں کے وقت سے ایک چھتری ہو گی کہ ہمایون بادشاہ نے او سکوا منہدم کیا اور یہ بنگلہ اپنی طرف سے بنا کر شکست گاہ اور سیر گاہ مقرر کیا اور جہانگیر بادشاہ نے اسے وقت میں او سکلی کچھ مرمت کر کے یہ بنگلہ کے اندر لکھوا دیا

اللہ اکبر بدینہ جہانگیر شاہ بن اکبر شاہ

عجب پر فیض جاے کا کامرانی است	نشین گاہ حجت آشیانی است
-------------------------------	-------------------------

اور جنت آشیانی بعد وفات کے نام ہمایون بادشاہ کا ہوا تھا

باغات

رامچہ کہ بیرون کشمیری دروازہ ولاہوری دروازہ شہر پناہ کے باغات قدیم مثل روشنی راہ ہندی

نرسق تا بقدم ہر گنج کسے نگر

قدسیہ باغ

یہ باغ باہر کشمیری دروازہ کے صاحب کلان بہادر دلم اقبال کی کوٹھی سے دسے واقع ہے بنایا گیا اور
قواب قدسیہ بیگم کا اوسکی بنائے معلوم ہوتا ہے کہ باغ قدیم سے قدیم سے خلق سرکار پادشاہی میں چلا آتا
اور میں ایک مسجد ہے سنگ سرخ کی نہایت خوش قطع اور وسیع اور اندر اوس باغ کے ایک بارہ درمی سے نہایت
کلان اور شائین اور زمین نہایت وسیع اور خوش نما اور دلچسپ اور اوس بارہ درمی کے پیچھے بھی ایک پائین
باغ ہے ہر چند اس باغ کی آراستگی کی طرف کسی کو کچھ توجہ نہیں لیکن باوجود اسکے بھی ایسا تازہ اور سطر اور شکر
فرد و سب کے فکر و لطافت اور سکھ و صفت کی بنین ہر وقت اور شکر شکر قامت یا راور ہر گل اور سکا شکر و گلاب
اس باغ کے سنبھل سے طرہ بیگوان چچ قواب کھاتا ہے اور اس گلشن کی بفتہ سے خط خوبان اپنا منہ
چھپاتا ہے نہ اسکی لکشان سے بہتر اور سبزہ زار اور سکا چمن سبزہ سے خوشتر جو نسیم بہان سے چلک پدن کو
لگتی ہے گویا نسیم جنت نسیم ہے اور جو پانی کہ اسکی نہر میں نظر آتا ہے گویا آب کوثر و نسیم ہے سمت مشرق سے
یہ باغ لب دریا سے چمن کے مشرق و مان سے تیر نظر کو سون تک پہنچتا ہے ایک طرف سید وریا اور ایک طرف
سبز و زار کا تماشا سبحان اللہ عجیب طرح کا لطف ہے کہ اوسکا بیان حیرت و رت سے باہر ہے

نکھود

یہ ایک گھاٹ ہے ہندو کے غسل اور عبادت کے واسطے اسکے عقیدہ میں یہ جاسے ایسی متبرک اور
پاک ہے کہ جو مردہ اس گھاٹ کی سرزمین پر چلتا ہے اوسکی آفریں قطعی ہوتی ہے اور اوسکی مکت میں کچھ
شک نہیں اور اس کے ایک مفت یہ بیان کرتے ہیں کہ اگر اس جگہ مردہ جلایا جاوے باغرض ہیئت خفی قدس منہ ہے
کم بھی ہوں تو بھی مژدہ بیکل جل جاتا ہے خلافت اور جاسے کہ وہاں مردہ کے جلانیکے واسطے اسباب جلانہ
چاہیے نیکو بیان ایک لطیفہ یاد آیا کہ کسی ہندو نے ایک مسلمان سے اس سرزمین کے متبرک اور بزرگ ہونے کی
دلیل یہ ہی بیان کی اسنے کہا کہ اس سے معلوم ہوتا ہے کہ طبقہ آتش اس سرزمین سے بہت قریب ہے
اور اس سرزمین کے بزرگ اور متبرک ہونے کی ایک یہ وجہ بھی بیان کرتے ہیں کہ پٹنہ کے ایک زمانہ دراز تک
نبی چتری کے قریب جو ایک جنگل کے طور پر چینی سبز و زرد سے زیر قلعہ دریا کے پار ایک نئی ہوتی ہے

مگر بوقت مغرب البتہ ایک جماعت بزرگ ہو جاتی ہے اور چار دیواری بھی اس مسجد کی سندھم کڑی گئی ہے اگرچہ یہ مسجد کھنڈ ہے لیکن اس طرح کا استحکام اس کو دیا گیا ہے کہ شاید قیامت ہی کی خبر لاوے تقریباً کہا جاتا ہے کہ مردہ اکرام کی سرے جو متصل اس مسجد کے تھے ایسی آباد تھی کہ کثرت آمد و رفت و هجوم مردم سے ایک دو زمین قدم رکھنے کو نہیں ملتی تھی اور اس سرائے کے دروازہ کے باہر شام کو ہجوم سودا بیچنے والوں کا اس کثرت ہوتا تھا کہ برائے خود ایک بازار کلان معلوم ہوتا تھا اور انواع اور اقسام کی چیزیں بسم سوچ جاتی تھیں اور مردم شہر بھی بعضے خرید و فروخت اور بعضے اس کی سیر کی واسطے اس جگہ جمع ہو جاتے تھے اس سرائے کی تاریخ جو اس کے دروازہ پر کندہ تھی اس کا مادہ تاریخ بہت لطیف و نہایت خوب اور پاکیزہ ہے اور از بسکہ نہایت بزرگ ہے اس کا لکھا یا بیان مناسب معلوم ہوا ہے

تاریخ

امشب کرمی کن برائے اکرام

کوٹھی جناب صاحب کلان بہادر و دام اقبالہ

بیرون کشمیری دروازہ یہ کوٹھی واقع ہے حاکم داد گرو اور عدل گستر حاکم دوران نوشیروان زمان موسیٰ ساس انصاف و داد عدالت نہاد و معظم الدولہ امین الملک اختصاص یار خان فرزند ارجمند بجان پیوند سلطان فی ظہر سیافلس شگفت صاحب مائزٹ بہادر و فیروز جنگ صاحب کلان دار الخلافہ شاہجہان آباد و دام اقبالہ کی بنائی ہو زمین چار دیواری کی اس قدر وسیع ہے کہ لگ بھگ ایک جہان اور پیدا ہو جائے تو اس کی گنجائش اوسمیں ہو سکتی ہے اور کوٹھی اس قدر خوبصورت اور خوش وضع بنی ہے کہ اس کو رشک ارم اور غیرت فردوس کہیں بھی ہے بلکہ مالہ اور اغراق کو اوسمیں کچھ دخل نہ ہوگا انواع آرایش مکان کہ جب قدر ممکن اور تصور ہو وہ سب اوسمیں موجود ہے در دیوار اس کی نہایت صفائے ایک آئینہ ہے کہ ہوا کے چلنے سے شاید ٹکڑ پڑا کرے اور غایت جلاسے جو اس بدن کی صورت اوسمیں جلوہ گر ہو سکتی ہے بی زہی صفائے عمارت کہ در تماشا شایں بہ بدیدہ بازگرد نگاہ از دیوار بہ اگر اس کوٹھی کی تعریف صفحہ کاغذ پر لکھی جاوے ایک دفتر ہو جاوے بلکہ ایک کتاب بنیادے اس واسطے موقوف رکھا اور پھر اس کوٹھی کا تماشا شای کی نظر میں ایسا دلچسپ ہے کہ ایک کو چھڑ کر دوسرے درجہ میں آئے کو جی نہیں چاہتا اور جب دوسرے درجہ میں گیا وہاں سے ہٹنے کو طبیعت نہیں چاہتی غرض کہ ہر درجہ کا یہی حال ہے الحن یہ شہر اسی مکان جنت نشان کی نشان بین صادق آہا

شد و مال غیب ادا فرمایا اور عین ہر کدے پر فرار شل آنے صدق و یقین	دان ز حیرت بعد الف اشاء و یومین حاجت شکر و در و دام مقصد و نیاز وین	از وفات قطب ایران نیکو گام و یومین عاف و عاصی بدر گام ہمش بر پای یومین
تا بیا بد نظر حیرت ہم نجات یومین	با نازل حیرت رضوان بڑا یومین	بر محمد خواجہ باقی زراولیا یومین

اب یہ مقام پر ہم آپ کے فرار مبارک کا نقشہ لکھتے ہیں دیکھو

در گاہ سید حسن رسول شاہ

یہ در گاہ ہے حضرت سید حسن رسول نارضی اللہ تعالیٰ عنہ کی کہ او اس کے کبار سے تھے انکا حال بھی اشنا
مشہور ہے کہ قباچ میرے بیان کا نہیں آپ کو قباچ رسالت مآب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سے وہ قریب حاصل تھا
کہ جنکو چاہتے تھے آپ کی زیارت سے شرف کروا دیتے تھے اسی سبب سے رسول نما آپ کا لقب تھا آپکا در
بھی زیر آسمان واقع ہے اور فرار شریف کے سر جانے یہ شہر کندہ ہے

حسن رسول نما اختیار آل حسن

اور یہ قسم ہے آپ کے فرار مبارک کا فاطمہ العتیہ

بولی بھٹیاری کے محل

آگے اس در گاہ سے بڑھ کر یہ ایک مکان پرانی پر واقع ہے بنایا ہوا بولا خان چٹھان کا کہ عوام اسکو بولی
کا محل کہتے ہیں بسبب مرقع ہونے اور اس پہاڑ کے دور تک کی سیر سیر و ناز کی خصوصاً موسم برسات میں
چاہتا باقی کا بہتا اور سیر و کالہا نا عجیب ایک لطیف دیتا ہے بعد ایک سال کے تمام برہمن شہر کے چھوٹے
مہس علم فہم ہو کر کہتے ہیں وہاں ہوا دیکھنے جاتے ہیں اور ایک جھنڈی چکر ہوا دیکھتے ہیں اور ہزاروں
آدمی ہندو مسلمان جمع ہوتے ہیں اور اس میلہ کا نام یون پرچہ کا میلہ ہے

سید سدر ہندی

یہ ایک مسجد ہے لاہوری دروازہ کے باہر بنائی ہوئی سر ہندی میلہ کی نہایت مرقع مشتمل اور پتھر گنبد کے
و کمال سنگ سرخ کی بنی ہوئی صحن اور سکا وسیع اور خوشنما ہے اس سے کہ بیرون دروازہ لاہوری مرد
کی سبب آباد تھی اور اطراف و جوانب سے لوگوں کی آمد و رفت وہاں ہوتی تھی نماز ہر وقت کی بڑے
کے ساتھ ہوا کرتی تھی ایک طرف سے جو درہ سراج کم سرکار گیتی بہادر کے مندرم ہو گیتی وہاں شہر ناز

تمام خلعت جمع ہوتی ہے اور ہزاروں ملنگ آتے ہیں اور دھمال کرتے ہیں اس درگاہ الگ کئی درجہ ہیں ایک دروازہ پر شکار گاہ ہیں

شہر

یہی گم گمان رہنمای محمد	ہدایت دہندہ پیر محمد	خوش آن ویر مسٹر درگاہ	کہ دردی نباشت بسا ہی محمد
عزیز شہنشاہ وزیر پادشہ	ہران کو شہنشاہ کبابی	منہ از سگان سگ کی او	شدہ شیروان از کدائی محمد

اب ہم اس مقام پر اس درگاہ کا نقشہ لکھتے ہیں وہ ہوندا

درگاہ خواجہ باقی باللہ

یہ درگاہ ہے حضرت خواجہ باقی باللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی انکا حال نہایت اشتہار سے محتاج میرے بیان کا نہیں اس واسطے انکے فرار مبارک کا حال لکھتا ہوں کہ انکا فرار مبارک چونکہ کا زیر آسمان ہے اور ایسی فیض برکت آپ کے فرار سے ہے کہ جب تک کچھ بیان نہیں بادعت تالش آفتاب کے آپکا فرار ہمیشہ سرد رہتا ہے جنوبی دروازہ درگاہ پر یہاں شاعر لکھے ہوئے ہیں

خواجہ باقی آن امام اولیا	عارف باللہ اسرار نہفت	نگشت لبستان سرور انبیا	از نعال حقیر غریب شغل
چونکہ شرب فنا اندر بقا	محوئی کشتہ زار نہفت	رخسار بہت بین سربقا	چون ندای ارجی از حقیت
	سال تاریخ وصالش خسرو	فی باللہ شہید وقت گفت	

آپ کے فرار مبارک کے سر جانے ایک دیوار ہے بلور چراغان کے اور اوہلین طاق طاق تہہ ہوتے ہیں اور اوس پر یہ قصیدہ لکھا ہوا ہے

قصیدہ

قبہ ار باب معنی کلمہ اصحاب دین	منظر فیض الہی صاحب علم الیقین	حامی دین نبی اکمل امام المتقین
مور و فضل گرامی آل ختم المرسلین	کاشف اسرار مطلق و توفیق علم الیقین	مخدرات آقدس بابد باقی بالیقین
غوث اعظم و ہدایت زرب العالمین	قطب شاد جہان ہم معنی حیا الیقین	کامل عالی طریقہ ہمدی راہ متین
بجز عرفان الہی مفتدای المار فین	راضی و مرضی حق بردار شان الیقین	این کہ امرت بہت از محبوب بل الیقین
نور چون جہیز شرافت از حق بسین	شد زمین نیش و شش قلوب الیقین	کی تو ائم گفت مدح آن خلاصہ واصلین
ہست ذات خواجہ باقی مرحمت العالمین	نعت اللہ باقی بود باقی شایقین	مرجع السن ملک از فضل بر الیقین
خواجگی اکمل شد مرشدان شاہدین	لیک بر شہر بادین ہم ہمارا حیار	چون کالش وصل نام بود معنی دین

کہ جسکے دیکھنے سے ان دائروں کی صورت بخوبی معلوم ہوتی ہے وہ ہوندا

فنی دوائر الفطام

پہلے خیر کے جانب شمال پر خیر ہے اس صورت سے کہ ایک چوترا سلامی بنایا ہے کہ شمال کی طرف سے بقعہ عرض بدرم قع ہے اور اس کے اوپر دو دو توشین جانب شرق و غرب و دائرہ عظام میں سے ہین اندہ کی قوس کا قطر میں فٹ نو انچ کا ہے اور عرض قوس کا ایک فٹ ساٹ انچ کا ہے اور اس کے بعد ایک قوس اور سے کہ ایک قطر میں فٹ کئی انچ کا ہے اور عرض ایک فٹ ساٹ انچ کا اور فضل در میان قوسین کے جانب شمال سے عرض تین فٹ دو انچ کا ہے اور جانب جنوب کا ایک شیکستہ ہو جانے کے معلوم ہین ہوا غرض کہ یہ چار توشین ہین دو جانب شرق اور بعینہ اس طرح دو جانب غرب اور اس کے عین زمینے ہوتے ہین کہ اوپر چڑھ کر درجہ قوسوں کے دیکھا کرتے تھے اس مقام پر بھی مثل پہلے خیر کے ایک قوس مسلسل النمار کی بنائی ہے اور یکسور سابق زمین سے ہوتے ہین اور علاوہ اس قوس کے صرف جانب غرب ایک قوس بنائی ہے اس طرح پر کہ اگر اس کو چورا دائرہ عرض کرین قوسیت الاراس اور سمت القدم پر ور کرے اس قوس کے پاس بھی شیر حیان درجات دیکھنے کو بنادی ہین اور اس مقام پر اور کچھ آلات بھی بنے ہوئے تھے کہ وہ بالکل شکستہ ہو گئے ہین غرض کہ اس مقام پر اس نقشہ کے توشین کہ اس کے کیفیت سے بیان کی بخوبی واضح ہوتی ہے

قدم شرقین

یہ درگاہ ہے بہت نامی اور گرامی اور حقیقت میں خیر ہے شانہ اور فسخ خان کی اور اس کے اوپر نقش قدم جناب رسالت مآب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لگا ہوا ہے کہ میں نے جناب رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم سے یہ خبر لیا ہوا تھا اور یہ نقش پا ہو گیا تھا والدہ اعلم بالصواب غرض کہ یہ قسم فیروز شاہ بادشاہ کے عہد میں ۱۷۱۵ اور شہور سنہ تسع و سبعمات میں جب شاہ زادہ فسخ خان کا انتقال ہوا اور بادشاہ اس کو نہایت چاہتا تھا یہ قسم غرض کہ اس کی چھانے پر لٹا دیا گیا اور اس کے گرد میرے مکانات و مسجد بنا دیے اور متصل چار دیواری کے ایک گوشہ میں بڑا بنوا دیا غرض کہ جو کچھ عمارت اس درگاہ میں قدیم ہے وہ سب فیروز شاہ کی بنائی ہوئی ہے قبر کے اوپر ہر گز کلمہ لگا ہوا ہے اور اوسمیں پانی بہرتے ہین اور قدم مبارک و حوکر تیرک لوگوں کو دیتے ہین اور دور دور دیکھا ہین اور یہ شہر شہر ہتے ہین ۱۵۰۰ فی فخر الایکے پیر پیر نجات ہے پانی قدم شرقین کا آب حیات ہے ہر روز اللہ کو بار حوین تک بیان بہتہ و حرم و حمام سے میل رہا کرتا ہے خصوصاً بار حوین کو بہت و حرم ہوتی ہے

معدل النہار کے دو طرف ایک دیوار ماس قوس کی بنا کر اوسمین بھی زینہ بنائے ہیں کہ اوسپر چڑھ کر درجات قوس دیکھا کرتے تھے اوسکے نیچے ایک تہ خانہ تھا کہ اب مٹی سے بند ہو گیا ہے اور اوس پر ایک سو راج چھوٹا سا تھا کہ اوس تہ خانہ میں پیٹھ کر ادر اوس سو راج میں نظر ڈال کر صد کو اکب کیا کرتے تھے اوس قوس معدل النہار کا قطر ایک سو نو فٹ کا ہے اور زینوں کی دیوار دن کا عرض دو فٹ کا اور ہر زینہ کا عرض ایک فٹ ساٹھ پانچ انچ کا ہے اور صورت اس چتر کی یہ ہے جو نقشہ میں دکھائی دیتی ہے :

کرہ مقعر
بیضی

اسی چتر کے پاس جانب جنوب یہ چتر ہے اور حقیقت میں یہ دو کرہ ہیں مقعر اور انکو اسطر جہ بنایا ہے کہ مدار قطب بروج کا ہر ایک میں ناقص ہے کہ اگر ایک کرہ کو اوٹھا کر دوسرے کرہ پر اسطر رکھ دیں کہ قطب شمالی قطب جنوبی اور قطب جنوبی قطب شمالی پر منطبق ہو جاوے تو یہ ایک کرہ پورا بن جاوے اور دونو قطبوں کا مدار بھی پورا ہو جائے بہر حال ان کروں میں بارہ قوسیں بنائی ہیں چھ بنیالی اور چھ بھری کہ یہ بارہ برج ہیں اور قطب جنوبی پر ایک سیخ آہنی چھوٹی سی لگی ہوتی تھی کہ اب اوسکو لوگ اوکھاڑ لیگئے ہیں اور جانب قطب شمالی کا دونوں ناقص ہے اور وہ ان ایک نشان خط نصف النہار کا بنادیا ہے امدادوں کر دن کی چاروں طرف چار چوتہ بنائے ہیں کہ ان پر پیٹھ کر اندر کے سایہ کا حال دیکھا کرتے تھے اور ہر خالی قوس میں زینہ بنائے ہیں دو نوکر نکا قطر چھ بیس فٹ سات انچ کا ہے اگرچہ ان کروں کی صورت جیسی دل چاہتا ہے نقشہ میں نہیں آسکتی اور مقعر انکی دکھائی نہیں دی سکتا مگر یہ ممکن ہے نقشہ میں موجود ہو اوسکو دیکھو اور سخت مقعر کو خیال کرو :

دوائر اطل
بیضی

اسی دو نوکر مقعر کے پاس جانب جنوب قریب ہمد گیر یہ دو دائرہ ہیں چار طبقہ کے اور لٹے مدظل ہوتی ہے دائرہ نکا ایک بیچہ زمین میں دبا ہوا ہے اور تین درجہ اوپر نکلتے ہوئے ہیں ان دائروں میں ساتھ خانہ بنائے ہیں قیاس ثابت اور تیس بنائی کہ اس سبب سے محرابین طاق طاق کے طور پر ہو گئی ہیں کہ ہر ایک پایہ ثابت اور طاق خالی کا عرض دو فٹ ساٹھ و س، انچ کا ہے اور اوسکے اندر چوں بیچ میں ایک عمود بطور مقیاس کے ہے کہ اوسکا عمود شہرہ فٹ ایک انچ کا ہے اور نصف قطر دائرہ کا سوا کے عمود کے چوبیس فٹ کا ہے اور قطر دائرہ کا تخمینا پانچ فٹ آٹھ انچ کا ہے کہ کل قطر دائرہ کا تیر میں فٹ آٹھ انچ کا ہوا اور اوسکے اندر بھی شہرہ بنائی اور بھری موافق اعداد خانوں کے بنادی ہیں غرض کہ اب اس مقام پر ہم ان دو نوکر دائروں کا نقشہ نہیں

اس کا نقشہ لکھتے ہیں جس کے دیکھنے سے اس عمارت کا حال معلوم ہو سکتا ہے *

جستہ منتہ

جستہ منتہ بمعنی ہندی زبان میں آدھ صدم کے ہیں لیکن عوام الناس میں یہ آلات جستہ منتہ کے مشہور ہیں بہر حال یہ عمارت آلات صدم ہیں جو محمد شاہ باؤشاہ کے عہد میں بنی تھی اور بڑے بڑے ریاضی دان ہندو اور مسلمان اس میں کثرت تھے خوبی ان آلات کو دیکھنے سے علاقہ رکھتی ہے کہ کیسی کیسی قومیں اور کیسی کیسی دائرہ مجسم بنائے ہیں کہ تدویر فلک بھی اوسکے آگے تدریس سے تبر معلوم ہوتی ہے افسوس ہے کہ یہ آلات عالی جناب ہونا مستغفرت ہو چکا نہایت بے حرمت پڑے ہیں اور بہت جگہ سے شکستہ ہو گئی ہیں۔ ہندو خانہ کے بدلے یہ جگہ براز خانہ ہو گیا ہے اور نادر اور ہر ہندو اور درجہ اور دوقیعہ میں فوٹو میں گوہ کا ڈھیر ہو گیا ہے ایسی غفلت یہاں تھی کہ نقشہ کھینچنے کو شکرنا مشکل پڑا تھا بد کل من علیہا فان یومی وجر ربک ذوالجلال والاکرام بہ بہر حال یہ عمارت صدم خانہ ہے اور حالات کو اکب اور گردش ثوابتہ و سیار اور اختلاف یوم ولیلہ اور طالع و مطالع بد اس سے معلوم ہوتے ہیں اور ہر طرح کی رصد کی جاسکتی ہے اگر میں ان آلات کی صنعت کے طرق اور انکے اعمال کے قواعد لکھوں تو ایک کتاب علاحدہ چاہیے اگر موت نے فرصت دی اور خدا نے بھی چاہا تو ان آلات کے صنعت و اعمال میں ایک رسالہ علاحدہ لکھوں گا اب اس مقام پر صرف ان آلات کا بیان نہایت کرتا ہوں واضح ہو کہ اس مقام کے اکثر آلات رصد ٹوٹ گئے ہیں صرف چار آتہ باقی رہ گئے ہیں کہ اون چاروں کا ذکر مختصبات لکھتا ہوں

مقیاس

یہ ایک جستہ ہے بہت خوب اور اس سے بہت سے اعمال ہوتے ہیں بہت اسکی یہ ہے کہ ایک قوس معلوم النہا کی عرض موافق عرض بلد کے منحرف کہ ہر درجہ اوسکا دس انچہ اور چار غش کا ہے بنا ہے اور اوسکے نیچے اوپر دو طرفہ دیجات تقسیم کیے تھے اور ہر درجہ کو دس ٹکڑے کر کے ہر ایک ٹکڑے کے چھ ٹکڑے کر ڈالے تھے اس تقسیم کے سبب ہر درجہ ساتھ دوقیعہ پر تقسیم ہو گیا تھا اور اوسکے چھ میں ایک پاکچہ کہ اوسکو مقیاس کہتے ہیں بنایا ہے کہ اوسکی تقسیم موافق درجہ جات قطر کے کی تھی اور اوسمیں چھاسٹھ ^{۶۶} تھہرہ بنائے ہیں کہ اوپر سے اوپر چڑھتے ہیں منجملہ اوسکے پانچ تھہرہ اوپر کے پاس سے ٹوٹ گئے ہیں اور چھپتے تھہرہ نیچے کے اور پانچ تھہرہ اوپر کے ثابت ہیں طول پاکچہ کا جڑہ سے چوٹی تک ایک سو سولہ ^{۱۱۶} ٹکڑے کا ہے اور اوس پاکچہ کے اوپر عمود بنایا ہے اور اوس پر دائرہ ہندی بنا دیا تھا اور دو درمیں وہاں رکھ کر اعمال کیا کرتے تھے اور اوس

اصطلاح

اس آبادی کا ایک پتہ معلوم بھی بنا ہوا ہے اور اس کے شمالی دروازہ پر تاریخ گنبدہ ہے حال محمد مصیب اللہ
 انعامیہ اسلم دہلی یا سیایدہ شلاہی بد و عدد ساک احمد شاہ بہادر بادشاہ غازی بموجب ارشاد نواب محمد
 حضرت صاحبزادہ بہرام نواب بہادر جاوید خان صاحب بہ سر راہی خاک لطف علی خان تعمیر قلعہ و مجلس خانہ
 مسجد و عوض در یک سال مرتب شد ہذا اب ہم اس مقام پر اس درگاہ کا نقشہ لکھتے ہیں

کر بلا

اسی اصطلاح کے پاس مرزا شرف بیگ خان نے ایک پتہ چار دیواری بنوادی ہے اور اس میں تمام شہر کے
 قریہ دفن ہوتے ہیں اس کے اصطلاح کا نام کر بلا ہے

مقبرہ نجف خان

اسی کے پاس نجف خان کا مقبرہ ہے جو اس قریہ زمانہ میں بخشی تھے اور ان کے قبر پر تاریخ گنبدہ
 اور بد ترتیب نجف مادہ تاریخ ہے

مقبرہ منصور

یہ مقبرہ ہے بہت نامی منصور علیخان صفدر جنگ کا جو ذریعہ تھے احمد شاہ بادشاہ کے اس عمارت کی
 خوبصورتی بیان سے باہر ہے یہ مقبرہ سو سے پاون تک سنگ سرخ کا بنا ہوا ہے اور جابجا سنگ مرمر کی چاند
 اور چمکے لگے ہوتے ہیں برج اس کا تمام سنگ مرمر کا ہے اور اندازہ جارجس تک سنگ مرمر لگا ہوا ہے اور قبر کا تو بنڈ
 نر سنگ مرمر کا ہے اور او میں ایک تہ خانہ ہے جس میں اصل قبر بنی ہوئی ہے عمارت اس کی ایسی نازک اور ایک
 ہے کہ اپنی نظیر نہیں رکھتی تعمیر مکانات کی اس خوبصورتی سے کہ یہ کہ میان میں نہیں آ سکتی گرد اس کے چاروں
 پہنچی ہوئی ہے اور او میں بہت چھ باغ آراستہ ہے چاروں طرف اس مقبرہ کے چار منبرین بہت پاکیزہ و سنائی
 ہیں اور ایک آراستہ ہیں باغ کے تین طرف مکانات و گلشن بنے ہوئے ہیں جنوبی مکان موتی محل کر
 مشہور ہے اور صاحبان انگریز اس میں سیر اور تماشا کو ٹھہرتے ہیں غربی مکان جنگلی محل کر کے مشہور ہے
 اور یہ بھی بہت عمدہ مکان ہے اور شمالی مکان کو کہ نہایت چھ اور عمدہ بنا ہوا ہے بادشاہ نے کہتے
 ہیں نسل شرفی میں دروازہ ہے بہت بلند اور اس دروازہ میں طرح طرح کے مکانات اور چیمپان بنی
 ہوتی ہیں اور اس دروازہ کے اوپر ایک بارہ دری ہے بہت بلند اور نہایت خوشنما و رنگینہ دروازہ بھی

شاہ مردان

سید ایک مکان ہے منصور کے مقبرہ کے پاس اور اس جگہ پتھر پر قدم کا نشان بنایا ہوا ہے اور اس نشان کو حضرت امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ کے قدم کا نشان کہتے ہیں اور اسی سبب سے اس مکان کو علی جی اور شاہ مردان کہتے ہیں اب اس جگہ بہت سی عمارتیں بن گئی ہیں اس نقش پاکو سنگ مرمر کے حوض میں چھایا ہے اور اس کے کنارے پر یہ شعر کندہ ہے

برزینے کہ نشان کف پائے تو بود چہ
کتبہ
سالھا سجدہ صاحب نظران خواہد بود چہ

اور اس حوض کے نیچے سنگ مرمر کا فرش کر کے گرد اس کے سنگ مرمر کا حجر بنایا ہے اب یہ مکان بہت بزرگ قرار پایا ہے اور ہزار ہا آدمی بطور زیارت جاتے ہیں اور ہر مہینے کی میسویں بہت دھوم سے ہوتی ہے اور

محرم کو بہت مجمع رہتا ہے

برج کا سہ حضرت فاطمہ

اس حجر کے پاس ایک برج ہے کہ اوپر میں کسی مرد کو نہیں جانے دیتے اور کہتے ہیں کہ اس میں نقش کا حضرت فاطمہ علیہا السلام

جہاز

اس کے پاس ایک دالان ہے بہت بڑا بنایا ہوا کسی سودگر کا کہتے ہیں کہ اس نے کسی کام کے لیے منت مانی تھی جب وہ پورا ہوا تو یہ دالان بنایا اور جہاز اس کا نام رکھا

مجلس خانہ

اس عمارت کے پاس دالان و دالان ہے بنایا ہوا عشرت علیچا کا اور اس دالان میں مجلس ہر شہ خانی کی ہوا کرتی ہے اور اسی سبب سے مجلس خانہ اس کا نام رکھا ہے اور اس کے ایک بازو پر یہ تاریخ سنگ مرمر میں کندہ ہے

کتبہ

برگاہ شہنشاہی و سرائی | علی شاہ مردان علی خدی | حکم شاہ اکبر نامور | چو عشرت علیچان بیارست جا

رسید شہد مابل سال | بیمن زور قدم داونا طرنامی |

نقار خانہ

اس عمارت کے باہر صادق علیچان نے ایک دروازہ نقار خانہ کے لیے بنایا ہے اور اس پر یہ تاریخ کندہ ہے

کتبہ

ساخت برسانہ حیدر | سال تاریخ آن بنا صادق | گفت نقار خانہ حیدر |

۳۳۳ ہجری

عیر حیان بنی ہوئی ہیں دروازہ اس مسجد کا بہت مخدہ بنا ہوا تھا مگر بالکل ٹوٹ گیا ہے اور اس پر سنگ مرمر میں ایک قرآنی کتبہ تھیں کہتے ہیں کہ بابا پشواہ نے رستہ چلتے میں ایک موٹھ کا خانہ زمین پر سے اٹھا لیا تھا اور کوہ بالا اور ہر سال اوسکی افزونی ہوتی گئی یہاں تک کہ کئی برس میں بہت سارے پیر جمع ہو گیا اوس روپہ زمین سے یہ میری جی ہمارا اسی سبب سے ایک موٹھ کی مسجد کہلاتی ہے غرض کہ اس مسجد کی عمارت عمدہ ہونے میں کچھ شک نہیں اب اس مسجد میں زمیندار رہتے ہیں اور گھر بنائے ہیں اور اس مسجد کا نقشہ بھیجے ہے :-

تہ جہ | بی جہ

اس مسجد کے آگے مبارک پور کوٹہ کے پاس تین برج ہیں چٹانوں کے وقت کے کہ تحقیق حال اوجھا معلوم نہیں کیوں بادشاہ کے عہد کے امر سے تھے مگر مشہور کرتے ہیں کہ ایک برج بڑے خان کا اور ایک برج چھوٹے خان کا اور ایک برج کا لیٹھان کا ہے دو برجوں کی عمارت اچھی نہیں ہے بلکہ میرے زعم میں چٹانوں کے وقت کے بھی میں معلوم ہوتے ہاں البتہ ایک برج جو بڑا ہے وہ بیشک چٹانوں کے وقت کا ہے اور اسکی عمارت بھی فی الحال اچھی ہے اور صاف چٹانوں کی وقت کی معلوم ہوتی ہے عمارت اس برج کی سنگ خارا اور چرنے سے بنی ہوئی ہے اور کھینچن سنگ سرخ بھی لگا ہوا ہے اور اس سبب سے معلوم ہوتا ہے کہ بہت پہلے وقت کی نواختر عہد چٹانوں میں بنی ہو اگرچہ اس عمارت کا اچھی طرح حال معلوم نہوا لیکن اس قدر بھی معلوم ہو جاتا غنیمت ہے چنانچہ اب اس مقام پر ہر ایک نقشہ لکھتے ہیں کہ اس میں ان تینوں برجوں کے نقشے موجود ہیں

مبارک پور کوٹہ | منبہ

یہ ایک گاہ ہے شاہ جہان آباد سے تین چار کوس اور اوس میں ایک مقبرہ ہے ساخت اوس مقبرہ کی لمبی معلوم ہوتی ہے جیسے شیر شاہ اور اسلام شاہ کے وقت کی عمارت ہوتی ہے اور جیسا سی صورت کا ایک نمبر عیسیٰ خان کا ہایدن کے مقبرہ کے پاس ہے لیکن مشہور یہ ہے کہ یہ مقبرہ مبارک شاہ کا ہے اور اسی کے نام سے یہ گاؤں مبارک پور کوٹہ کے مشہور ہے بہر حال یہ عمارت ہے بہت خوش قطع سنگ خارا سے بنی ہوئی ہے لیکن سنگ خارا اس خوبصورتی سے لگایا ہے کہ دیکھنے سے علاقہ رکھتا ہے قطع اسکی نہایت خوب ہے اندر فیروز کا مکان ہے اور گردا و اسکے بہت خوش قطع مٹھن غلام گریٹس بتاتی ہے اگر اس مقبرہ کو فراموش نہ کرنا اور الفتح مبارک شاہ کا مقبرہ تصور کیا جائے تو اسکو بہتے ہوئے سوا چار سے یہ دیکھنا عرصہ ہوا اسوا کے شاہ پانچوہم رمضان ۱۰۳۸ ہجری کو گرا کر مر گیا لیکن میں نے ناگو یہ عمارت اتنی مدت کی بنی ہوئی نہیں دیکھی تھی

کہ بغیر اولیٰ برجون کے ایک برج ہے کہ اوپر سے نیک قصبہ لگا ہوا ہے یہاں عمارت در عہد دولت سلطان الاعظم سکندرشاہ سلطان خلد اللہ ملکہ اعلیٰ امروہ شاہ نے ابن کثیر بنای شیخ شہاب الدین تاجخان و سلطان ابوسعید تبارج سے یہاں سے ستہ و تسماتہ عمارتوں کے پاس ایک کوس کے فاصلہ سے میرخان وزیرخان کا مقبرہ ہے کہ امراسے عہد فیروزشاہ سے تھے چنانچہ موضع میرپور وزیرپور مشہور ہیں اور اس طرح محمد پور میں ایک نامعلوم مقبرہ ہے مگر یہ مقبرہ فقیر کے لائق نہیں ہیں اس واسطے صرف مقبرہ فیروزشاہ کا نقشہ لکھتے ہیں :-

بدیع منزل معروف یہ بکے منزل

یہ ایک مکان ہے قطب صاحب کے رشتہ داروں کے سامنے نہایت رفیع و بچھڑا لکشا فیروزشاہ کا بنایا ہوا اور اسکو جہان نام بھی کہتے ہیں اور بدیع منزل کہہ کر بھی مشہور ہے کہ عوام الناس کے منزل کہنے لگے ہیں شیخ کتب تواریخ سے ایسا ثابت ہوتا ہے کہ یہ مکان بھی اسی زمانہ میں بنایا گیا ہے فیروزشاہ نے یہاں پر اور وہ تعمیر شدہ عمارتیں ہیں جو تھیں پس یہ تعمیر اسکے چند برس بعد ہوئی ہوگی مگر تعمیر شدہ عمارت تعمیر بخوبی واقع ہیں اس مکان کی قطع بھی عجیب ہے کہ ایک بلند برج پر چار دروازوں کا ایک کمرہ بنایا ہے اور اسکی دیوار میں سے اوپر جائیکان نہ رکھا ہے اور اسکے اوپر اگلے زمانہ میں سنگین بہت خوشنما بارہ درجے تھے کہ اب ٹوٹ گئی ہے مگر اوپر چڑھ کر دیکھنے سے اسکی علامات معلوم ہوتی ہیں ایسے مکانات عرض شکر کو بتاتے جاتے تھے یہ مکان بھی اسی واسطے بنایا ہوگا کہ کہتے ہیں کہ فیروزشاہ نے ایک نقب بنائی تھی کہ قلعہ فیروز آباد سے اس مکان میں ہو کہ اس نقب کے رستہ سے سوار ہر حوص خاص تک چلے آتے تھے اور زمین تین کوس کا فاصلہ ہے اگرچہ اب مکان بہت شکستہ ہو گیا ہے لیکن پھر بھی نقشہ اور معیت اور وضع اور قطع اسکے نقشہ کے دیکھنے سے بخوبی ظاہر ہوتی ہے

مسجد بیگم پور

یہ مسجد کے پاس موضع بیگم پور ہے اور زمین خان جہان خان فیروزشاہی کی مسجد بنائی ہوئی ہے جو بیگم ایسی ہے جیسی کھڑکی مسجد ہے جو کہ اسکا نقشہ کچھ عہدہ اور دلچسپ تھا اس واسطے چھوڑ دیا :-

موضع کھڑکی مسجد

یہ ایک مسجد ہے بہت نامی اور نہایت عالی لوگ اس مسجد کو شاہ جہان کے وقت کی بتاتے ہیں مگر یہ سمجھ میں نہیں آتا اس واسطے کہ اسکی عمارت پٹھانوں کے وقت کی معلوم ہوتی ہے بہر حال اسپر کوئی کتبہ بنا جس سے سال بنا معلوم ہو اس مسجد کے پانچ دیواروں اور دروازوں پر چھوٹے چھوٹے اور پتھر کے اور زمین

اور جہاں اس کی اونچائی قلعہ کی زمین کے برابر گنتی ہے وہاں سے سترہ فٹ عرض چھوڑ کر کیس فٹ کے آثار سے دیوانچی شمع کی ہے اور پھر قلعہ کی طرف گیا رہ فٹ کا آثار چھوڑ کر آٹھ فٹ کے آثار سے دیوار چنی ہے اور یقین ہے کہ اسی دیوار پر لنگورہ بھی ہو گئے ہیں حال نقشہ کے دیکھنے سے یہ عینیت کہ اس قلعہ کی اب باقی ہے بخوبی معلوم ہوتی ہے اور اگلے زمانہ کی عظمت و شان یاد دلاتی ہے

فرار بابا حاجی روزیہ

اسی قلعہ کی خندق میں غم کے نیچے بابا حاجی روزیہ کا فرار ہے یہ بزرگ بڑے ولی اللہ ہوں سے اور اوس کے رہنے والے ہیں راسے پتھور کے وقت میں بیان آئے اور اس خندق میں جان آپکا فرار ہے آن بیٹھے راسے پتھور کے وقت میں جو منہ تھے اونہوں نے ان کے آنیکو فال بالقصور کر کے راسے پتھور اس کو کہا کہ اس شخص کے آنیکو ایسا معلوم ہوتا ہے کہ عقرب مسلمانوں کی عداوتی ہوا چاہتی ہے اور ایسا ہی ہوا کہتے ہیں کہ راسے پتھور کی بیٹی نے آپ کے ہاتھ پر توبہ کی اور مسلمان ہوئی چنانچہ آپ کے فرار کے پاس جو ایک عورت کی قبر ہے وہ اوس کی قبر بتاتے ہیں کہ جب تک کہ آپ زندہ رہے ہزاروں ہندوؤں نے آپ کے فیض سے اسلام قبول کیا روز بروز شوکت اسلام کی زیادہ ہوتی گئی اللہ عز و قدر آخر کو آپ نے انتقال فرمایا اور اسی مقام جہاں آپ آج بھی پتھور تھے آپ کو دفن کیا بعد جہاں اسی برابر نماز گاہ بس بعد دل اندر جہاں آفرین بندوں

مقبرہ حضرت سلطان غازی

یہ مقبرہ ہے بہت نفیس و لطیف و لچب و دلکش و رحمت بخش و دلربا قطب صاحب سے دو کوس مغرب کی طرف ہذا اس مقبرہ کو سلطان شمس الدین ایلٹیش نے سنہ ۶۰۰ھ میں بنایا تھا اس مقبرہ میں چار و نظرت مکان اونچا غرب ایک چھوٹی سی مسجد سنگ مرمر کی بنی ہوئی ہے اور بیچوں بیچ میں ایک غار ہے کہ پندہ وہ شیر جہاں اور ترک اوس غار میں جاتے ہیں اور اوس غار میں ستون کھڑے کر کے اوس کی چھت پاٹ دی ہو اور اوس میں چھت کی قبر اور اوس چھت پر ایک مٹھن چوہرہ بتا دیا ہے کہ کرسی اوس چوہرہ کی سنگ مرمر کی ہے اور تہ چون کی ارتفاع اوس چوہرہ کا چار فٹ ساڑھے سات انچ ہے اور ہر ضلع اوس کا پندرہ فٹ ڈیڑھ انچ کا ہے کہ کل دور چوہرہ کا ایک سو اکیس فٹ ہوا اس چوہرہ میں جانب شرق کو سات سیڑھیاں بنی ہوئی ہیں اور خوب کی طرف غار میں جاتیکہ دروازہ مشہور ہے پہلے یہ دروازہ بند تھا اور لوگ چوہرہ ہی کی زیارت کیا کرتے تھے تعلق شاہ کے وقت میں یہ دروازہ کھول دیا ہے اور لوگ آج تک نہر جا کر زیارت کیا کرتے ہیں

اور راجہ سیدہ مل خیرہ کبر بادشاہ کے اہلکاروں نے اس مندر کو بنایا ہے۔ اس مندر کی برجی پر سنہری
کلس لگا ہے اور اس کلس میں آیت ہے کہ لا و سکی چچا تین دور تک جاتی ہے بلندی اس مندر کی زمین سے
کلس کی جوئی تک آتا جس فٹ چار اونچے کے قریب ہے جو عمل باسطراب سے پیمائش میں آتی ہے۔ مکان
اس مندر کے کچھ عمدہ نمین پن رسی مکان بنے ہوئے ہیں لیکن ہندون کی بڑی پشتمش گاہ ہے اور ہر ہفتہ
میں ایک دن میلہ کا مقرر ہے یہاں کے پوجاری اس دیوی کو کالکادی سے اچھا جانتے ہیں کہ وہاں توجہ
چڑھتا ہے اور یہاں بھول پنکٹھری۔ اس مندر کی چار دیواری بھی ہے کہ اکبر بادشاہ کے عہد میں ہی غرق
جیسی میت اور صورت اس مندر کی ہے وہ بغینہ نقشہ میں موجود ہے اور کو دیکھ لو اور ہر قوم کی روش سے
وہ انیت واجب الوجود پر اور بے نیازی اور بے نیاز پر اقرار کر دے ہر قوم راست راہی دینی و فیلہ گاہی

قلعہ کے پتھر راجہ

یہ قلعہ بھی بہت قدیم ہے اور شاہ جہان آباد سے سات کوس پر جنوب کی طرف قطب صاحب کی لاٹ کے
یاس واقع ہے اگرچہ اس زمانہ میں یہ قلعہ بالکل منہم ہو گیا ہے لیکن کہیں کہیں ٹوٹی بھوٹی تفصیل باقی رہ گئی
ہے اس قلعہ کی ٹوٹی بھوٹی دیواروں کو دیکھ کر اس کی عظمت اور شان میں آتی ہے کہ کتنا بڑا یہ قلعہ تھا اور
اویسیہ کیسے مضبوط مضبوط اسکے راجہ تھے اس قلعہ کے آثار و نشان دو تین تین کوس تک معلوم ہوئے ہیں
اور تمام پتھروں کے محل اور بت حانہ جہاں اب قطب صاحب کی لاٹ ہے سب اس کے اندر تھے یہ قلعہ ایک
چوٹی میں پہاڑی پر بنا ہے اور اس کے گرد پہاڑی میں خندق بنائی ہے اور اس خندق میں تمام جنگجو بانی کھیر
اور ہند بنا کر ڈالا تھا کہ بارہ مہینے اس خندق میں پانی بھرا رہتا تھا مہاراج کی کتابوں سے ایسا معلوم ہوتا ہے
کہ اس قلعہ کو اسے پر پتی راجہ بنایا یہ عام الناس پتھروں پر کھتے ہیں مثلاً اکبر ماجیت میں بنایا تھا کہ اس کو ایک
سات سو پانچ ہشتی برس کے قریب عرصہ گزرے۔ یہ قلعہ سب طرف سے بالکل شکستہ ہو گیا ہے لیکن مغرب کی طرف
جہاں غرق دروزہ تھا اس قلعہ کی تفصیل کا کچھ بچہ نشان باقی ہے اور غرق دروزہ کا بھی ٹوٹا پھوٹا حصہ معلوم ہوتا ہے
اور اس طرف سے اس کی خندق کا بھی نشان دکھائی دیتا ہے اور پتھر اس طرف سے اس قلعہ کا نقشہ کھینچا ہے
بلکہ میں اس قلعہ کا نقشہ کھینچ گیا ہوں اور سوقت میں اس قلعہ کی تفصیل باسطراب کے عمل سے پانی تو معلوم ہوا کہ
کہ جس قدر اب اس قلعہ کی دیوار باقی ہے وہیں ۶۵ فٹ خندق کی زمین سے اونچی ہے اور زمین معلوم کہ
بند تھی جو ٹوٹ گئی ہے بلکہ اس قلعہ کی تفصیل کا آثار بہت چڑا ہے پہلے تو خندق کی طرف سے تفصیل اونچی زمین

سے ہے اور ایسا بھی رستہ بنا ہے کہ دیوار دیوار میں گرد و پیرا کے تین اور اوسمیں ایک مقام پر ایسا دھوکا رکھا ہے
 آدمی خیال کرتا ہے کہ جس رستہ کو میں جاتا ہوں اس رستہ سے نیچے اتر جاؤنگا حالانکہ بن خان اپنے قیاس کے اوپر
 پرٹھ جاتا ہے اور پھر جب نیچے اتر نکلا ارادہ کرتا ہے تو تیسریاں سکے کہ نیچے اتر نکلا رستہ ایک کونہ میں نظر سے پوشیدہ
 ہے اسی رستہ پر آن پڑتا ہے اور پھر اوپر چڑھ جاتا ہے اس سبب سے لوگوں نے اس مقبرہ کا نام بھول بھلیاں لینے
 مقام گم گشتگی رکھا ہے یہ حال قلب صاحب کی عمارتوں میں یہ بھی ایک نامی عمارت ہے اکثر صاحبان عالیشان اس میں نگر
 اترتے ہیں اور اسی سبب سے اس کی قبر کا اتویز برابر کر دیا ہے۔ باوجودیکہ یہ مقبرہ اکبر کے وقت میں بنا ہے مگر قطع
 اسکی چٹانی عمارت سے بہت ملتی ہے چنانچہ اسکے نقشہ دیکھنے سے کیفیت اسکی معلوم ہوگی

جوگ مایا

یہ ایک مندر ہے قلب صاحب کی لاٹ کے پاس سرحدیوسف سرائی پائے بنیار میں اور ایک دیوی جو جسکی ہندو
 پوجا کرتے ہیں اس مندر میں ایک پتھر ہے اوسکے گرد و سنگ مرمر کا متھولہ بنا رکھا ہے اور اوسکی پشت پر کچھ
 راجہ پتھر اور وقت سے جسکو آٹھ سو آٹھ سو برس کے قریب عرصہ گزرا اس پتھر کی پشت پر ہوتی ہوئی ہندو اس
 دیوی کا بخوبی حال نہیں تباہ کیا کہ یہ کون دیوی ہے مگر ہندو لوگ ایسا کہتے ہیں کہ کرشن اور نارکی جوگ مایا میں تھی بسبب اسکی
 لڑائی کے کہ اسکا قصہ مشہور ہے وہ بھی شکرالوہ ہو گئی اور یہاں آن پڑی جب یہ مکان جوگ مایا جی کا استھان ہو گیا۔
 اور جیسے لوگ یہ کہتے ہیں کہ جب راجہ پتھر کی بیٹی باہا جی روزہ کی پاس گئی اوسوقت اوسکا ساتھ بہت سیلیاں تھیں جو
 اسے پتھر کی بیٹی سلمان ہو گئی اور ان سیلیوں نے یہ بات سونچی کہ اب ہم راجہ کو کیا منہ دکھاتیں گے اور بھگوان نے
 ہمارا کیا حال کرے اس ڈر اور شرمندگی سے سب کی سب ایک کنوئیں میں جو اس مندر کے پاس تھا اور بھگوان نے
 میں کہ یہی کنواں تھا جواب مندر کے پاس موجود ہے اگر گرتیں جبکہ راجہ پتھر کو اس حال کی خبر ہوئی اور سنے انکی
 لاشوں کو نکالا اور اوس مقام پر جہاں اب مندر ہے پھونک دیا اور کہا کہ انہوں نے بڑا جوگ کیا یا جب سے اسکا
 جوگ مایا ہو گیا اور بان پھول بیٹھائی چڑھنے لگی کہ اب رفتہ رفتہ یہ فوت ہو چکی کہ لوگ اوسکو دیوی کہنے لگے اور پوجا تیر
 مان منت مانگنے لگے غرض کہ یہ سب پوجا ریون اور خادموں کی لمن ترانیاں ہیں حقیقت میں کوئی بات جو اعتقاد کو
 پاتی نہیں جاتی۔ اس مندر میں اس پاس تین برج ہیں۔ الگ الگ اور جس برج کے آگے گھنٹہ ہے اوس
 وہ پتھر کا کٹہرہ ہے جسکی پشت پر ہوتی ہے۔ اس مندر کے مکانات سب تختے ہوتے ہیں یہ جو آٹھ
 کا ہے یہ اوس زمانہ میں بنا ہے جب بھرتیور فتح ہوا ہے کہ اوسکو آج تک میں برس کے قریب عرصہ گزرا

سید فرشت خاصہ مغیرہ	جنتی کراں آنت زہر صحرای علیا	اولیٰ بنیادی جنتی بدیشین	شد غلاب زیزین و اسما
۱۲۰۰ ہجری الکتب میر کلون صوفی ۱۲۰۱ ہجری			
اور اسی قبر کے پاس معین الدین مجدد کبرا بادشاہ عرش آرام گاہ کا قرار ہے کہ تاریخ وفات اونکی طبعی اور اوقاف میں ہے			
تاریخ			
چون برفت از جهان شد اکبر	شد سید آسمان زرد و جگر	پای شادی شکست و احمد گفت	سال تاریخ اور غم اکبر
مسجد و مکان حکیم محمد حسن اللہ خان بہادر			
<p>اگرچہ یہ مسجد اور مکان تعمیرات جدید سے ہے لیکن ایسا خوش نما اور خوش قطع و مجسمہ سراہ واقع ہوا ہے کہ بے اختیار اسکا حال لکھنے کو دل چاہا اور علاوہ اسکے یہ مسجد اور مکان ایسے دریا دل فیاض زمان کا بنایا ہوا ہے کہ مسجد اور مروت کے آگے دریا سے محیط ایک قطرہ سے سوا نہیں اور خزائن فاروق قابل آزر و کد ابھی نہیں اوصاف حمیدہ اور اخلاق پسندیدہ مروت جلی اور احسان فطرتی انکی ذات فیض سمات میں تحریر اور ہر لونی اور اعلیٰ اسکے احسان اور اخلاق کا ممنون و مشکور ہے پیشکاشہ صحرای جگر علاوہ سہ ماہی خاص سر فراز زمین اور احترام الدولہ عمدہ الحکامہ مسعود الکک حافظ الزمان حکیم محمد حسن اللہ خان بہادر ثابت جنگ کا خطاب ہے اور حقیقت میں انتظام و رن تمام کا نشانہ صحرای کی انہی کی ذات پر موقوف ہے ان وجوہات سے بے اختیار دل نے چاہا کہ اس مکان فیض بنیان کا بھی ذکر لکھئے اور اس مسجد کا بھی ذکر کیجئے یہ مسجد ۱۲۰۰ ہجری بنی رکھان ۱۲۰۰ ہجری بنی چکانچہ تیار کیں اور پتھر کندن</p>			
تاریخ مسجد			
مسجد پخت جون کس محل	احسن اللہ خان کس شہر	ای کفر ہر سال تیار کس	عامہ ام عامہ محمد ابو شہر
تاریخ مکان			
از سان بنیے نوبد رکاہ	پیر خرم نمود آگاہ	برداشت سر از دیار دہلی	تعمیر فقیر احسن اللہ
مقبول بھلیان یعنی مقبرہ اوہم خان			
<p>یہ مقبرہ ہے اوہم خان اکبر بادشاہ کے کوکر کا جسے شمس محمد خان غزنوی اکبر کے مکہ کو مار ڈالا تھا اور اکبر نے اس کے قصاص میں اوہم خان کو قلعہ پر سے لگا کر مار ڈالا تھا اور یہ واقعہ بارہویں رمضان ۹۹۰ ہجری میں واقع ہوا اور خون شدہ اسکی تاریخ ہوئی پس یہ گنبد بھی اوس کے بنایا ہے کہ اس سب سے بدت تیار کی گنبد کی معلوم ہو سکتی ہے۔ یہ گنبد چوزہ اور پتھر سے بنایا ہوا ہے اور اسکی دیوار میں اور بنائیکا</p>			

بہار شہر کی آبادی کی عمارتوں کو مینٹن

۷۹

بہشتی شہر کی باہر کی عمارتوں کو کہتے ہیں۔
اور جب تک یہ حاصل ہے کہ اگر کسی کو یہ سببتین اور سببتین احد جابوس والا سے دار و غلیٰ نذر شہر اور علاقہ تیانسانہ سے
درجہ اقرب حاصل ہے کہ اگر کسی کو یہ سببتین اور سببتین احد جابوس والا سے دار و غلیٰ نذر شہر اور علاقہ تیانسانہ سے
شرف میں۔ اور صاف حمیدہ اور اخلاق پندیدہ اور سببتین احد جابوس والا سے دار و غلیٰ نذر شہر اور علاقہ تیانسانہ سے
بت میں جبکہ جاوین سببتین احد جابوس والا سے دار و غلیٰ نذر شہر اور علاقہ تیانسانہ سے
اور کسی نمونہ ہے علاوہ اسکے اور سببتین احد جابوس والا سے دار و غلیٰ نذر شہر اور علاقہ تیانسانہ سے

موتی مسجد

یہ مسجد شاہ عالم بہادر شاہ کی بنائی ہوئی تھی۔ تمام سنگ مرمر کی ہے اور فرش بھی سنگ مرمر کا ہے اور فرش میں
سنگ موسیٰ کی محراب میں مصلوں کی جگہ بنی ہوئی ہیں اور مسجد میں اور درگاہ شریفیت میں عزت ایک دیوار اہل سنت
مسجد سے جانب شرق درگاہ شریفیت ہے اور بجانب جنوب رونق شاہ عالم بہادر شاہ لکھتے اور اس رونق کے حجر
پاس ایک دروازہ ہے کہ اس دروازہ سے بادشاہ مدگاہ شریفیت میں جایا کرتے ہیں اس مسجد کے تین اور
تین گنبد ہیں اور وہ بنیاد سنگ مرمر کے ہے۔ جس کے کونوں پر بنے ہیں اس مسجد کا بیچ کا برج لبیب بہو بنال کے
گرٹر تھا سو عمدہ شاہ عالم میں اس کی مرمت ہوئی ہے اور اس کی بنیادوں پر دیویریاں تھیں درہ دار اور عبت
و شتا معلوم ہوئی تھیں۔ ہجری میں مطابق ۱۰۸۰ھ بمطابق ۱۶۶۹ء کے ابو بکر سرخ الدین محمد بہادر شاہ بادشاہ لبیب
کنہہ ہو جانے اور بادشاہ گرٹرنے کے ان کو انوار جہ الاہیہ افسوس کہ کیا تو قیق مرمت کی نہ ہوئی ہو۔

محکم شاه عالم بہادر شاہ

[illegible]

در خونیت اللہ بامر مصطفیٰ

شاه عالم را بود خست حسدا

غلام حیات خان ۲۲ شعبہ اجمعی

غلام میا کمان
اور سبکی پائیں سلطان عالمی گوہر شاہ عالم بادشاہ کی قبر ہے اور اس کے سر جان پہ شعا کرندہ ہیں
شہد مروج تاجوری اور عین خاک | دروازا رخسار کسو و اجل نہان | یعنی کہ شاہ عالم عالم سپاہ کرد | زین عالم اتھال شہ

یہ سب بابیان اور دروازے بہت نفیس سنگ مرمر کے بنے ہوئے ہیں کہ جنگا کچھ بیان نہیں ہو سکتا اور دروازے بھی بہت ہی خوش قطع بین فانیوں کے نقشہ و نقش سے معلوم ہو گا

مسجد درگاہ

آپ کی قدر گاہ کے متصل جالیون کے پاس ایک مسجد ہے کہ قدر و منزلت میں ہم پادہ بیت المقدس سے اور فیض و برکت میں بیشک خانہ خدا سے۔ اس مسجد کے تین درجہ ہیں پہلا درجہ دو عوارب کا کچھ سے پہلے صرفت کا اس درجہ کو قباب حضرت قطب الاقطاب نے مہ اپنے یاروں کے کہ ہر ایک دینی کامل اور شہر میں نہ توفیق تھا بنایا تھا جس زمانہ میں اسلام شاہ نے اس درگاہ کے گرد چار دیواری بنائی اس کے ساتھ اس کچھ درجہ کے آگے تختہ درجہ بنا دیا کہ یہ درجہ فقیر اسلام شاہ سے اس کے بعد محمد فرخ سیر کے عہد میں جس زمانہ میں آج کی گاہ گردچر سنگ مرمر کا اور دروازہ بنا ہے اسی عہد میں اس مسجد کے آگے بھی ایک اور درجہ بنایا گیا کہ یہ تیسرا درجہ فرخ سیری سے اور اوپر بہ تاریخ کندہ ہے

تاریخ

مور و لعل و عنایت شد والا جناب	ماخذ از دیوانہ و تاریخ اعتقاد	خسرو فرخ شیرا بنشی ملک قلاب
مسجد زیبایا و مسجد گاہی شیخ و شاب	باسروش غیب ہاتف گفت گوشتن	سال تاریخ نیایش بیت ملی مستجاب

باب اولی درگاہ

اگرچہ اس مسجد کی بزرگی آسمان سے گذر گئی تھی اور کچھ حاجت خوشنہائی کی نہ کھتی تھی لیکن بانی ہنوی کے سب لوگوں کو شہری تخلص ہوتی تھی اس نظر سے صرف بہ نیت ثواب ندیم اللہ اخذیۃ اللک حافظ محمد داود خان تقیم جنگ نے اس مسجد کے پاس اپنی دریا دانی اور فقیہ بخشی سے بہت عمدہ نقشہ لکھ دیا باب اولی بنوادی کہ خلق کو اس سے آرام ہے اور یہ باب اولی گو مسجد کا حوض سے بد عجیب خوش نبت آدمی نے یہ باب اولی بنائی ہے کیا موقع اور ایسی جگہ باب اولی بنانے کو کب گیا کیونکہ یہ کہتی ہے یہ باب اولی سنہ ۱۱۰۰ ہجری میں بنی شروع ہوئی اور سنہ ۱۱۰۰ ہجری میں ختم ہوئی۔ حافظہ داود صاحب نہایت سخی اور بڑے بہت دالہ آدمی ہیں اور بڑے صاحب خاندان ان کے نسب کا سلسلہ حضرت امام ابو حنیفہ کو فی رحمہ اللہ تک پہنچتا ہے اور ان کے آبا و اجداد ہمیشہ سے خاندان بادشاہی میں موزر و متار چلے آئے ہیں حضرت علی سجادہ ذوالنظر سراج الدین محمد اور بادشاہ نازمی نے آپ کے والد ماجد حافظ محمد خلیل سے استفادہ کلام عمید حاصل کیا ہے اور حضور علیہ السلام

مرقد النورہ عمرہ الروضہ خادم الفقیر اسلمیان بن شیخ میکملانی سنہ اربع و سبعین و سعمات ۴۰ وفات حضرت شیخ المجتہدین
قطب العارفین شاکر بارگاہ قدس و طائف کعبہ انس و رویا می تحقیق جو سرکان طریقت حضرت محمد محبوب حمید بندگی شیخ
حمید نور الدین مرقدہ در شب و دوشنبہ یازدہم ماہ رمضان فی الحمد ذالک اللیل جلد ۱۳۹۹ ہذا اور آپ کے فرار مبارک
کے پاس اور بت سہی قبرین میں چنانچہ آپ ہم خاص آپ کے فرار مبارک کا نقشہ لکھتے ہیں :-

ذکر میان غلام نور صاحب خادم

اگرچہ آپ کے فرار مبارک کے بہت سے خادم ہیں ایک ایک سے بہتر لیکن میان غلام نور صاحب نور علی نورین
اخلاق حمیدہ اور صفات پسندیدہ رکھتے ہیں تاریخ سے بھی شوق ہے اور میان کے مکانات سے بھی خوب واقف
میں میان کے مکانات کی سیاحت میں میرے ساتھ تھے اور سب مکانون کا حال بہت اچھی طرح بتا دیتے

دروازہ ہاسے درگاہ

آپ کے فرار مبارک کے شرق کو سنگ مرمر کی جالیان اور سنگ مرمر کے دروازے فرخ سیر کے عمدین بنے ہیں اور
اونپر اشعار کندہ ہیں جن سے تاریخ بنا اور نام بانی پایا جاتا ہے اور وہ یہ ہیں

اشعار دروازہ اندرون

از سعی کترین غلامان شہریار | با اعتقاد و معتقد کامل الہیار | رقتہ قدسیان بدایت عین | تاریخ یافتہ حصار بہشت عد
بہتمام کترین غلامان محققان شدہ جلوس فرخ شاہی اتمام یافت شدہ ہجری راقعہ عبداللہ شیرین رقم

اشعار دروازہ بیرون

از حکم بادشاہ بہمان خسروانام | اگر فرار خواجہ دین قلیان | تعمیر شد مجرب و منظم | فرخ سیر شد نہ آسمان
اگر دیکھو دروضہ آدم ملک | مانند قبلہ اشرف و جون کہ مختصر

فرار مولانا فخر الدین علیہ الرحمہ

اس دروازہ کے پاس مسجد کے پیچھے مولانا فخر الدین صاحب کا فرار ہے کیا خوب جلد پائی ہے کہ جبکہ کچھ میان تین
آپ کا فرار بھی سنگ مرمر کا ہے اور اس کی لوح پر اشعار کندہ ہیں

اشعار

بگشت فرخ وین چمن بہمان اوجھا | بہرستانہ جاو ادان قلیان | سالصال آنہ از غیب بخت تم | تاریخ گفت یافتہ فرخ وین و جہا

من کلام سید الشہداء فخر الدین مقبول الہی سنہ ۹۰۰

ہے اور کچھ کینڈ وغیرہ بھی بنیں ہے صرف کھلا آسمان کے نیچے ہے اوسپر وہ نور اور رعب اور مرتبہ و نشان و شوکت ہے کہ جو کچھ تفسیر سے علاوہ رکھتی ہے ہر دم انوار الہی نازل کہ دل عقیدت مندوں کا نورانی ہوتا ہے۔ شہر زعش ناتمام باجمال راستہ مستقیم بہت بویاب و رنگ و خال و خط و حد حاجت رو سے زیبا رہے۔ دفات پکا شب و روشن چودھویں ربیع الاول ۱۲۳۲ ہجری میں ہوئی ہے کلاسی حساب سے گویا اس فرار مبارک کی بنا خیال کرنی چاہیے ایک دفعہ شیر شاہ بادشاہ شکار کو اس طرف آیا اور زیارت فرار مبارک سے مشرف ہوا دیکھا کہ آپ کے فرار مبارک میں کچھ کھٹ بنیں ہے اوسکے خیال میں آیا کہ اسکے گرد چار دیواری بنوا دینی چاہیے اور ایک مد مقرر کی جاوے کہ یہاں سے لوگ جو تیان اوتا را کر حاضر ہوا کریں یہ خیال کر کے اوسنے چار تیر چار و نظر سے ہینکے اور جہان جہان تیر گرے وہاں وہاں ایک ایک دروازہ بنا کر چار دیواری بنا دی تھی وہ چار دیواری بہت بڑی بنی تھی کہ اب اسقدر بنیں رہی گراں کہ آدھ طرف ٹوٹا چھوٹا در و دیوار کا نشان پایا جاتا ہے۔ بولہ اور بادشاہوں کے عہد میں چار دیواری کو مختصر کر کے دروازہ بن کر کچھ اس مقام پر ایک دروازہ کے اشعار لکھ دیتے ہیں

اشعار دروازہ غری

خلق کو دین گنج سعادیت آخر گمنا رخا کر خانفت گفتنہ نہ تو نیم رتقم ناخیش رضوان بکبر ہار نہ گفت
اشعار دروازہ جانب احاطہ ملا موح

دورمان شہ جان اسلام	شد بلند و شیر قاب	گرچہ صہبت با نصرت را	لمیسا بپیش بآل باب
کرد شخصی بنا کہ در بابس	پوست ثانی از حق مستنفا	چون ز تار پنج نام کردم عرض	گفت در گاہ خواہد افتلا

اشعار دروازہ متصل مجلس خاںہ

دورمان قاب چرخ دست شیر شاہ	شاہ را بباب کو کس کے گن دوکھا	ابن عظیم القدر و گنجی از ملک	سماویں آمد قول غنہ انکب در ملک
بودیت چار و سدا انبجرت شد	زادہ تہا شیخ دین پر خلیل الحق		

آپ کے ہجری میں شاہنشاہ زمان اچانقر سراج الدین محمد بہادر شاہ بادشاہ غازی خلیفہ اللہ ملکہ و سلطانہ نے آپ کے فرار مبارک کے گروہ مندوں کا کتبہ لگا دیا ہے اور اس کا رخبر سے مفاخرت سے مدعی حاصل کی ہے

فرار قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ

آپ کے فرار کی پانسی قاضی حمید الدین ناگوری کا فرار ہے اور اوسکی لوح پر یہ عبارت کندہ ہے۔ ہذا مقام انتظاب الاولیاء فی الآفاق وغوث الانقیار یا اسحاق الامام العالما لعل الی الی الفاضل الکامل شیخ حمید الدین رحمۃ اللہ علیہ

وہ زمانہ تھوڑے عرصہ اور بعد شاہ مہاراجہ علی گڑھ کے بیٹے شیخ سیکند نے اس کے بعد بیعت ہو کر وفات حضرت شیخ محمد علی
 قطب العارفین شاگرد بارگاہ قدس و کائنات کے بعد ان کے دریا میں حقیقت جو ہر کان طاقت و تہذیب و حبیب حبیب کی تھی
 حیدرآباد کے عہدہ و رتبہ و شہرہ و ہر اور خدائے فی الخدوفا ایک اللیل پہنچے تھے تھے وہ اور آپ کے فرزند
 کے پاس اور بہت سی قبریں ہیں چنانچہ آپ جو خاص آپ کے فرزند مبارک کا کفن کھتے ہیں :

نوکر میان خدا م نور صاحب شاہ م

اگرچہ آپ کے فرزند مبارک کے بہت سے شاہ م ہیں ایک ایک سے بہتر لیکن میان خود م نور صاحب نور علی نورین
 اخلاق حمیدہ اور صفات پسندیدہ رکھتے ہیں تاہم سے بھی شوق سے ابرو مان کے مکانات سے بھی خوب واقف
 ہیں میان کے مکانات کی سیاحت میں میرے ساتھ تھے اور سب مکانات کا حال بہت اچھی طرح سے جاننے

دروازہ ہاسے درگاہ و عجب

آپ کے فرزند مبارک کے مشرق کو سنگ مرمر کی جالیان اور سنگ مرمر کے دروازے فرخ سیر کے عہد میں بنے ہیں اور
 اوپر اشعار کندہ ہیں جن سے تاریخ بنا اور نام پائی پایا جاتا ہے اور وہ یہ ہیں

اشعار دروازہ اندرون

از سعی کثیرین علما ان شہ یار | با اتفاق و عقد کامل العیار | رقعہ قدسیان بدیہت دان | تاریخ یا قعدہ حصار بہشت اند
 بہ تمام کثیرین علما ان متفندان شہ جلیس فرخ مشابہ انعام یافت سلسلہ اچری رقعہ عبد اللہ شہیدین رقص

اشعار دروازہ بیرون

از حکم بادشاہ و خان خدایانم | گو فرار خواجہ وین طاعت | تعمیر شد عجوز بس منتظم | فہرست میر شہنشاہ آستان
 اگر وہ کدور و قعدہ او آدم ملک | ہاتھ قبلہ شرف و جہنم مجسم

فرار مولانا محمد الدین علی رحمہ

اس دروازہ کے پاس مسجد کے پیچھے مولانا محمد الدین صاحب کا فرار ہے کیا خوب بندہ پائی ہے کہ مسجد کا کچھ بیان نہیں
 آچکا فرار بھی سنگ مرمر کا ہے اور اوکلی لوح پر پاشا کنہ دین

اشعار

گلدشت محمودین جن نماں او نما | بہرستان جاوید و قیام وانی | سال حال آں ہاں و خیر و خیر | تاریخ کفایت خیر و خیر
 من کلام سید الشہداء محمد الدین مقبول العی شہ

سید الشہرکی باہر کی عمارتوں کے مابین

قد الشہرہ عمرہ الروضۃ خادم القنصر اسلمیان بن شیخ بیکیانی سہارن پور و بیعت سیمات ۴ وفات حضرت شیخ الحقین
طب العارفین شاکر بارگاہ قدس و طائف کعبہ النور و دریای حقیقت جو سرکان لطیف حضرت محمد محبوب حمید بندگی شیخ محمد
حیدر الدمر قدہ و درشب دوشنبہ یازدہم ماہ رمضان فی الحمد ذاک اللیل جلد ۱۹ شمس ۹۵ ہذا اور آپ کے فرار مبارک
کے پاس اور بیت سی قبرین میں چنانچہ اب ہم خاص آپ کے فرار مبارک کا نقشہ لکھتے ہیں :

ذکر میان غلام نور صاحب خادم

اگرچہ آپ کے فرار مبارک کے بہت سے خادم ہیں ایک ایک سے بہتر لیکن میان غلام نور صاحب نور علی نورین
اخلاق حمیدہ اور صفات پسندیدہ رکھتے ہیں تاریخ سے بھی شوق ہے اور میان کے مکانات سے بھی خوب واقف
ہیں میان کے مکانات کی سیاحت میں میرے ساتھ تھے اور سب مکانوں کا حال بہت اچھی طرح بتا دیتے تھے

دروازہ ہاسے درگاہ بیچ

آپ کے فرار مبارک کے شرق کو سنگ مرمر کی جالیان اور سنگ مرمر کے دروازے فرخ سیر کے عیدین بنے ہیں اور
اونپر اشعار کندہ ہیں جن سے تاریخ بنا اور نام بانی پایا جاتا ہے اور وہ یہ ہیں

اشعار دروازہ اندرون

از سعی کترین غلامان شہریار | با اعتقاد محقق کامل المیار | رقتہ قدسیان بیداشت عدل | تاریخ یافتہ حصار بشت عدل
بہتمام کترین غلامان محققان شہر جلوس فرخ شہابی انعام یافتہ ۱۳۷۵ ہجری راقمہ عبداللہ شیرین رقم

اشعار دروازہ بیرون

از حکم بادشاہ بنانجہ و انام | گرد فرار خواجہ دین قلی خان | تعمیر شد مجرب بنوظم | فرخ سیر شہنشاہ آسمان
از دو بگرد و روضہ او آدم ملک | مانند قبلہ اشرف و جون کہ مختصر

فرار مولانا فخر الدین علیہ الرحمہ

اس دروازہ کے پاس مسجد کے چھ مولا نا فخر الدین صاحب کا فرار ہے کیا خوب جگہ پائی ہے کہ جب کا کچھ بیان نہیں
آپ کا فرار بھی سنگ مرمر کا ہے اور اس کی لوح پر یہ اشعار کندہ ہیں

اشعار

بگذشت محمودین چون مہمان احرار | بر آستانہ جاویدان قلب جاووانی | سال وصال آبانہ از غریب چمن | تاریخ گفت یافتہ خورشید و جہان
من کلام سید الشہر فخر الدین مقبول الہی ۹۵

مقبورہ شیخ عبدالرحمن محمد ثانی و ہلوی رحمۃ اللہ علیہ

آپ بڑے اولیائے کبار اور بڑے محدثین سے ہیں کالات آپ کے آفتاب سے سوار روشن ہیں کہ غایت شہرت سے احتیاج مجھ خاکسار کے بیان کی نہیں رکھتے۔ آپ کا قلم بھی اسی جو خورشیدی کے کنارہ پر واقع ہے اور بہت دلچسپ مکان ہے یہ مقبرہ آپ کے انتقال کے بعد بنا ہے اور میرج کے اندر ایک دیوار پر چونہ کے حروف سے کچھ عبارت لکھی ہے کہ اوس سے آپ کا تمام حال معلوم ہوتا ہے چنانچہ میں اس مقام پر اس کو بعینہ نقل کر دیتا ہوں

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مجمعی از احوال کر امت منوال مقتداے وقت صاحب المفاخر ابوالمجد عبدالرحمن رحمۃ اللہ علیہ وسیعہ انکاز مبادی شعور بطاعت حق و طلب علم کربتہ نزدیک یادان بلیغ اکثر علوم و ینیت تحصیل کرد و در شش بہت دو سالگی از بہان فارغ شدہ و کلام مجید از برگزینہ بر سنہ نشست و ہم در عقوان جوانی جاوہ الہی در سید بیکار دل از یار و دیار بر کنہ متوجہ حرمین محرمین گشت مدت مدید با مقامات شریفہ اقامت و زیدہ با قطاب زمان و اولیای کبار مجتہدہ داشتہ بود بطالع ارجمند و شخصت ارشاد طالیان انحصار یافت و علاوہ آن کمال فن حدیث نمودہ ہر کات فراوان بموطن ناف مراجعت فرمود و مدت پنجاہ و دو شبان جمعیت طہر و باطن مکن یافت کمال فرزندان و طالبان بجا آوردہ و بیشتر علوم بجا علم شریف حدیث پرداختہ بھی کرد و دیار عجم از علمائے متقدمین و متاخرین دست ندادہ بہت ممتاز و شہرتی گردید و در قنون علمیہ خاصہ فن حدیث کتب مقبرہ تصنیف کرد چنانکہ علمای زمان اختیار بدان و زیدہ و ستور العمل خود دارند و اہل دین خواص و عوام بجان خریداری می نمایند تصانیف این فیاض والا از صغیر و کبیر بعد جلد و کتب شمار ابیات بیانصد ہزار رسیدہ بہت در محرم ۱۰۵۹ھ این فوراً تم پر تو طہور لجام غصری داوہ و در ۱۰۵۹ھ تمام آگہی و کث وہ پیشانی بجام قدس فرامیدہ تاریخ ولادت شیخ اولیا۔ و تاریخ وفات۔ فخر العالم۔ است

در گاہ حضرت قطب الاقطاب خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ

سہری کیا مجال ہے کہ آپ کے کالات ظاہری اور باطنی کا حال لکھ سکوں کالات اور خرق عادات آپ کے مرین الشمس میں اور ہر ایک شخص آپ کی کرامات اور مجاہدہ سے واقف ہے ایسے آفتاب غائب کا حال صنادید سے ہر شخص اوس سے سوا جانتا ہے جہت تا کہ اس مختصر میں سہا سکے اس واسطے اس کو موقوف کچھ کہ تم تھوڑا سا آپ کے فرار مبارک اور مکانات شریفہ کا حال لکھتا ہوں کہ یہی اس کتاب میں مقصود سے واضح ہے پکار فرامبارک کچھ ہے اور قبر شریف بھی صرف مٹی کا ڈھیر ہے۔ سبحان اللہ کیا خاکساری ہے کہ قبر بادشاہ

عمق درو کار بجای کشید	گزشتہ گوشت زمین تا پدید	نیم فلک بہت بزر زمین	چون بزشش نیست زمین کین
بسکہ فرو رفتہ زخراہش	کا وزیر شیعہ عارف ماکیش	حوض گنوم کہ جانی ز نور	فرو کردیدہ بد با دور
کرد دی آراہی تماشا کرد	اواسن خمیدہ شدہ دامان کون		

یہ حوض بھی عجیب روزگار سے تھا اور سلطان حسن الدین آہمیش نے اس حوض کو اپنے محمد سلطنت میں بنایا
اس واسطے حوض شمس کی کہ مشہور ہے کسی زمانہ میں یہ حوض تمام سنگ سرخ سے بنایا تھا اب دیوار میں اوپر
بالکل اوکھ گئے ہیں اور تالاب کی سی صورت رہ گئی ہے اس واسطے اس حوض کو کوئی قطب دیکھنا تالاب دیکھنا اور قطب تالاب کی کہتے
ہیں اسی تالاب میں سے جہرے میں پانی جاتا ہے اور وسیع پانی تعلق آباد کے قلعہ کی خندق میں گیا تھا حقیقت یہ ہے
کہ آثار احوض شاید روئے زمین پر نہ ہوگا اب بھی یہ تالاب دوسرے چتر بگڑا ٹیٹھ لہوہ پختہ ہے اسکے چوں بیچ میں ایک
برج بنی ہوئی ہے اور وہیں کھڑا نشان بنا ہوا ہے کہ علوم اناس براق کے قدم کا نشان کچھ بن گئی ہوئی مات معلوم
ہوتی ہے واللہ اعلم بالصواب

اولیٰ مسجد

اسی تالاب کے کنارہ پر شرق کی طرف ایک چوترہ ہے اور وہیں گز دو گز کی ایک چوتری اور چوٹی سی دیوار بنی ہوئی
ہے نہ کہتے ہیں کہ اس جگہ حضرت خواجہ قطب الدین اور اور بزرگوار کے خلیہ کھینچے تھے اور اپنے بات سے ٹکریا
ڈالکر یہ مسجد بنائی تھی اور اسی سبب سے اسے اولیٰ مسجد مشہور ہے اب اس کی جگہ کو لوگوں نے بکھنا دیا ہے اور جو نہ کر دیا ہے

جہاز

اسکے کنارہ پر ایک عجیب طرح کی عمارت ہے کہ اس کو مگھ لال بھی کہتے ہیں اور جہاز کر بھی مشہور ہے کہتے ہیں کہ
سوداگر نے یہ مکان نقل کے لئے بطور رخافہ کے بنایا تھا اور سوا اس کے بہت سے مکانات اس تالاب
کنارہ پر ہیں کہ ہم کو کئی تفصیل کے لئے نہیں اور مغرب کی طرف سے مکانات کا بیان شروع کرتے ہیں۔ بنی شہزادہ
کابلغ۔ زمین الدین بزرگوار کا فرار۔ شیخ وحمید والدین تلمیذ حضرت سلطان ایشیخ کا فرار۔ شادی کابلغ۔
چاندنی چوترہ قسیدہ شاہ کو اب ڈھٹ گیا ہے۔ انہیہ یا باغہ کو اب دوس یا باغ درخت باقی حسین
پیلین کی کچن۔ مزار خواجہ سہار الدین پیر مولا ناجائی۔ سوہن برس۔ پھل ٹن ہیں ہیں۔ اولیٰ مسجد
ہو یا رانی چوترہ لال محل عرف جہاز ٹیکہ میں علی شاہ۔ خانقاہ غایت دھان۔ خانقاہ قلاب غلط الدین
× دلی مسجد۔ مقبرہ شیخ عبدالعزیز۔

مقبورہ شیخ عبدالحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ علیہ

آپ بڑے اولیاء کی بار اور بڑے محدثوں میں سے ہیں کلمات آپ کے آفتاب سے سوار روشن ہیں کہ غایت شہرت سے احتیاج مجھ خاکسار کے بیان کی نہیں رکھتے۔ آپ کا فرار بھی اسی خوش شہسی کے کنارہ پر واقع ہے اور بہت دلچسپ مکان ہے یہ مقبرہ آپ کے انتقال کے بعد بنا ہے اور برج کے اندر ایک دیوار پر چونے کے حرفوں سے کچھ عبارت لکھی ہے کہ اس سے آپ کا تمام حال معلوم ہوتا ہے چنانچہ میں اس مقام پر اس کو بعینہ نقل کر دیتا ہوں

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مجملی از احوال کرامت منوال مقتداے وقت صاحب المناخر ابو الجود عبدالحق رحمت اللہ رحمۃ اللہ علیہ انکار مبادی شعور بطاعت حق و طلب علم کربتہ نزدیک یادان بلیغ اکثر علوم و دینیہ تحصیل کرد و روشن لب و دو سالگی از بہان فارغ شدہ و کلام مجید از برگزینہ بر سنہ شصت ویم در عنقوان جوانی جاذب الہی در رسید یکبارہ دل از یار و دیار بر کنار متوجہ حرمین محبین گشت مدت مدید با مقامات شریفہ اقامت و زیدہ با قطب زمان و اولیای کبار محبتہا داشتہ بود بطالع ارجمند و خصمت ارشاد طالبان انحصار یافت و علاوہ آن تکمیل فن حدیث نمودہ ببرکات فراوان بموطن با وف مراجعت فرمود مدت پنجاہ و دو شبانہ بحج بیت طاہر و باطن ملکن یافت تکمیل فرزندان و طالبان بجا آوردہ و بیشتر علوم علم شریف حدیث پر داختر بنجی کہ در دیار بحسب احمدی از علمائے متقدمین و متاخرین دست ندادہ است ممتاز و شہساز گردید و در فنون علمیا خاصہ فن حدیث کتب مقبرہ تصنیف کرد چنانکہ علمای زمان اختیار بدان و زیدہ دستور العمل خود دارند و اہل حسن و خواص و عوام بجان خریداری می نمایند تصانیف این فیاض والا از معجز و کبر صید جلد و کتب شمارا بیات بیان نہ ترار رسیدہ است در محرم شصتہ این نورانم پر تو حضور لبالم عصری داوہ و در شصتہ اتمام آگاہی کث وہ پیشانی لبالم قدس خراسید۔ تاریخ ولادت شیخ اولیا۔ و تاریخ وفات۔ فخر العالم۔ است

در گاہ حضرت قطب الاقطاب خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ

میری کیا مجال ہے کہ آپ کے کلمات ظاہری اور باطنی کا حال لکھ سکوں کلمات اور خرق عادات آپ کے اظہر من الشمس ہیں اور ہر ایک شخص آپ کی کرامات اور مجاہدہ سے واقف ہے ایسے آفتاب عالم تاب کا حال لکھنا اندسے ہر شخص اوس سے سوا جانتا ہے بہت نما کیس مختصر میں ہمارے اس واسطے اوس کو موقوف کچھ کچھ تھوڑا سا آپ کے فرار مبارک اور مکانات شریفہ کا حال لکھتا ہوں کہ یہی اس کتاب میں مقصود ہے ورنہ کچھ لکھا فرما مبارک کچھ ہے اور غیر شریف بھی صرف یہی کا ڈھیر ہے۔ سبحان اللہ کیا خاکساری ہے کہ تھوڑا سا

عمق دروکار بجای کشید	گرتا گوشت زمین ناپدید	تیم فلک بہت بر زیر زمین	چون پریشانی نہایت زمین کنین
لبیکہ فرو رفتہ ز غبار آیش	گاہ و نیزہ علف ناپیش	حوض نگویم کہ جهانی ز نور	فرکز و دیدہ بد با دور
کرد وی از اہل تماشگر وہ	اداسن چہ شدہ و امان کوہ		

یہ حوض بھی عجیب روزگار سے تھا اور سلطان شمس الدین آئیش نے اس حوض کو اپنے عہد سلطنت میں بنایا
اس واسطے حوض بنی کر کے مشہور ہے کہ زمین میں یہ حوض تمام سنگ سرخ سے بنایا تھا اب وہ باریں اور پتھر
بالکل اوکھ گئے ہیں اور تالاب کی ہی صورت رہی ہے اس واسطے اس حوض کو کوئلے کی گولہ بھری تالاب کہتے
ہیں اسی تالاب میں سے جہر نے مین پانی پیا ہے اور اس کا پانی تعلق آباد کے قلعہ کی خندق میں گیا تھا حقیقت یہ ہے
کہ آناڑا حوض شاید رے زمین پر نہوگا اب بھی یہ تالاب دوسرے پختہ رنگہ ٹھیکہ بھری ہوئی ہے اسکے چوٹ میں ایک
برج بنی ہوئی ہے اور زمین کچھ کا نشان بنایا ہے کہ کوئلہ اس برف کے قدم کا نشان کہ زمین گہرائی ہوئی مات مٹی
ہوتی ہے ولہذا اس باب احوال

اولیٰ مسجد

اسی تالاب کے کنارہ پر مشرق کی طرف ایک چوترہ ہے اور زمین گز دو گز کی ایک چوتری اور چوٹی سی دیوار بنی ہوئی
ہے نہ کہتے ہیں کہ اس جگہ حضرت خواجہ قطب الدین اور اور بزرگوں نے چلے کھینچے تھے اور اپنے ہات سے کوئلے
کا لکڑی مسجد بنائی تھی اور اسی مسجد سے اولیٰ مسجد مشہور ہے اب اس کی جگہ کو کوئلے کی گولہ بھری ہے اور جو نہ کر دیا ہے

جہاز

اس کے کنارہ پر ایک عجیب طرح کی عمارت ہے کہ اس کو کوئلے کی بھی کہتے ہیں اور جہاز کہ بھی مشہور ہے۔ کہتے ہیں کہ
سودا گرنے میں مکان قتل کے لئے بطور خانقاہ کے بنایا تھا اور سو اس کے بہت سے مکانات اس تالاب
کے کنارہ پر ہیں کہ ہم کو کئی تفصیل کے بعد بتاتے ہیں اور مغرب کی طرف سے مکانات کا بیان شروع کرتے ہیں۔ یعنی شہزادہ
کابلغ۔ زمین الدین زمر دین کا فرار۔ شیخ حبیب والدین علیہ الرحمۃ حضرت سلطان ایشلیخ کا فرار۔ شادی کا بلغ۔
چاندنی چوترہ تمبہ محمد شاہ کا اب ٹوٹ گیا ہے۔ اندھیرا بلغ کہ اب دس پانچ درخت باقی ہیں
پیشانی کی کہیں۔ فرار خواجہ سہار الدین پر مولانا جامی۔ سوہن برس۔ پھل قرن چولہا۔ اولیٰ مسجد
دیواری چوترہ اول محل۔ جہاز گیلین علی شاہ۔ خانقاہ غایت اللہ خان۔ خانقاہ ذوال فہید الدین
مولیٰ مسجد۔ مقبہ شیخ عبدالحق۔

مکانات جانب جنوب

اس طرف ایک سورتہ والا بن ہے اور دوراوسکی بغل میں ہیں کہ اس سبب سے بچ درہ کہتے ہیں آتا ہے اور اسکی بغل میں دو دروازہ ہیں کہ اس سبب سے ست درہ ہو گیا ہے اس دالان کو شاہ جی کے بھائی نے خٹکانام سید محمد تھاشاہ عالم کے عہد میں بنایا ہے کہ اسکو بچا پس برس کے قریب عرصہ گزرا ہے

مکانات جانب شرق

اس طرف کچھ مکان نہیں ہیں صرف پہاڑ ہے لیکن محمد شاہ بادشاہ نے ایک پھلنا پتھر بنا دیا ہے کہ اس پر لوگ چڑھتے ہیں اور چوڑوں کے بل پھلتے ہیں۔ طول اس پتھر کا اٹھارہ فٹ ہیں انچہ ہے اور عرض سات فٹ سات انچہ

آخر کیاں

اس نواح میں آم کے درخت بہت ہیں اور نہایت ہجوم درختوں کا ہے اور انکو لوگ امریان کہتے ہیں اور ان درختوں میں جھولے ڈال کر جھولتے ہیں یہ ہیں رندیان جمع ہوتی ہیں اور جھولتے ہیں۔ غرض کہ یہ مکان ایک طلسم کا مکان ہے کہ دیکھ کر آدمی کی عقل حیران ہوتی ہے اس مقام پر ایک پتھر اور اس پر شعر کندہ ہیں

قطعہ

عارف حکیم فاضل باہر پریاعت کرد اور افراق بدویات تاریخ سال اور باقی مرانہ راو روح شہید عابد آمد میان جنت

اب ہم اس مقام پر اسکا نقشہ لکھتے ہیں اسکو دیکھو :-

حوض مسمی

صفت حوض کہ در قلعہ سنگین گونی

درخت دست فلک زاب خضر صورت جان

در کمرنگ میان دو کوہ	آب گہر صفوہ وریا شکوہ	ساختہ سلطان کند صفات	در صد کوہ آہنہ ترا آب حیات
ما خضر آب خوش اریوش کرد	آب خوش از چشمہ حیوان نورد	آب کہ علت ز برای تربیت	تری آن آب ز علت تربیت
در خور آب دی اندر زمین	کی تیرین در خود آبی چنین	درتہ آکشین ز صغاریگ خود	کہ ز تو اند بل شب شمر د
سبح بلندش کہ رسد تا بام	باز در آب با بر سیاہ	سیل وی آہنگ بکسار کرد	کوہ بتر دامن اقرار کرد
چنان مدو خورش ز شیب قرار	آب ز کوہ آمد و رفتہ بار	چو ترہ و قعر بلندش ز آب	شد ہمہ چون ساغر و صافی چاب
رو دلی زوشدہ تا آب عن	چون زنبی آبی از خوشہ جون	مرغ بہر رود وی اندر سو	رقص کنان ماہی آرا و آرزو
شیشہ گسی کرد بر آتش جاب	شیشہ خالی و جہان پر گلاب	بادہ کہ بروی خطا زبیا نشو	نسنہ باہمیت دریا فرشت

حوض میں کودے اور اس طرح کے کودنے کا نام درخت کا کودنا اور جتناڑ جھنگ کا ٹٹکا کودنا رکھا جو غرض نہایت مناسب
برسات میں پھول والوں کی سیر میں ہوتے ہیں اس دوران کی چھت ساری کی ساری اندر سے خالی ہے
اور اس کے چھوٹے نیچے تیرہ اونچے بطور فوارہ کے لگے ہوتے ہیں اس چھت میں بھی پانی آتا تھا اور اوروں
اونچوں میں سے دھاریں چھوٹی چھوٹی تھیں اور جو میں گرتی تھیں اور اس دوران کے اندر بھی ایک چادر سے تین فٹ دو اونچ
کی چوڑی کو چار فٹ تین اونچ کی اونچان سے چھوٹی ہے اور اس کے نیچے چار فٹ چار فٹ کے لئے طاق طاق بنائے
میں ہزار ہا درخت چھوٹی چھوٹی فٹ مربع ہے اور ایک فٹ سات اونچے کا دھار ہے جس سے اس حوض میں پانی
آتا ہے اور سات فٹ چھ اونچے اس حوض کا مٹن ہے اور حوض کے آگے بہت خوشنما ایک نہر ہے جس
کی لمبی اونچے فٹ کی چوڑی اور تین فٹ چھ اونچے کی گھری اور اس نہر کا پانی چادر میں جا کر ٹھہرتا ہے اور پانچ فٹ
چھ اونچے کی چھوٹی اور چار فٹ کے ارتفاع پر پانی چادر میں چادر سے اور اس چادر کے جنوب و شمال دو چھوٹی
چھوٹی اور چادر میں ہیں کہ دو فٹ چھ اونچے کے عرض اور دو فٹ دس اونچے کے ارتفاع سے کرتی ہیں اور اس
آگے تین فٹ سات اونچے کی نیت کاری کے اسلامی پتھر لگا دئے ہیں کہ اون پتھروں کے بہت سے کفار ہیں
پانی انک انک اور لہ لہا کے نہایت کیفیت سے جاتا ہے ان تینوں چادر دن کے آگے نہر میں بھی
چادر کے آگے جو نہر ہے وہ تین فٹ چھ اونچے کی چھوٹی اور دو فٹ گہری چادر چھوٹی چادر دن کے آگے کی نہر
چندرہ فٹ تین اونچے یعنی اور دو فٹ نو اونچے چوڑی اور آٹھ اونچے گہری ہیں اب اس مقام پر پانی جمع ہو کر
خنگل کو بہا جاتا ہے اور انہیں مکانات سے جھڑ عبارت ہے حقیقت میں ایسا دھچک مکان ہے
کہ دیکھنے سے تعلق رکھتا ہے چپانی کا قفل اور بانو روں کا چھاناکوئل کا بونا مورون کا ناچنا ناخاؤن کا
کوٹھنا غفلت کی کثرت خوبصورت خوبصورت آدمیوں کا پھر نا اور طرح طرح کے کپڑے پہن کر اپنا جو بن
دکانا اور ایک طرف سے گانے ناچنے کی آواز کا آنا ایک عجیب سا بندہ جاتا ہے کہ شاید راجہ اندر کے اکھاڑ
میں بھی ایسا اہل شہر سے دیکھا ہے وہی اس کا طلع جاتا ہے اور اس کی کیفیت سے واقف ہے

مکانات جانب شمال

اس طرف دو ہزار سالانہ سکین بہت خوشنما دلربا ہے ہیں اور یہ دوران معین الدین محمد اکبر کا
بہت سے اس پر عہد سلطنت میں بنائے گئے تھے کہ اس کو تین سال بر کے قریب عرصہ ہوا اس میں
بہت سے کوئی مکان اس جگہ نہیں ہے

بود سر سبز دایم روز افزون | ملحق سدرہ صاود تبارک | اپنی تاریخ ساش گفت ہفت | اندایاری بود با سدرہ مبارک

۱۲۱۱ ہجری مقدسہ طہرہ ۱۲۱۱ جلوس مبارک محمد شاہی
اس باغ کے گرد گرد چار دیواری بنی ہوئی ہے اور اندر کو چاروں طرف مکانات سنگین رنگ سرخ کے مقبول معقول
ولچسب بنے ہوئے ہیں اور ایک مکان باغ کے بیچ میں بنایا ہوا ہے کہ وہ سب سے بڑا اور سب سے بہتر ہے
اس واسطے ہم اس کا نقشہ اس مقام پر لکھ دیتے ہیں

چھوٹا سرسبز باغ

یہ ایک سیرگاہ ہے عجیب و غریب لطیف و نفیس ولچسپ و دلکش فرحت بخش۔ دلداریا اور بہت نامی مکان ہے
اور قطب صاحب کا جہیز تمام میں مشہور ہے درختان سرسبز و شاداب اور نہرا سے باری اور خوش فرحت بخش
جنت یاد دلانا ہے اور بہت کاسما آنکھوں میں پھرتا ہے۔ پہلے پہل اس مقام پر سلطان فیروز شاہ نے
بنوایا تھا چنانچہ جہیز کی دیواری بند ہے جو اتنا موجود ہے اور فیروز شاہ نے حوض شہسی کا پانی روک کر
لوگنی نالہ میں ڈال دیا تھا اور وہاں سے نالہ کی آبادی خندق میں لے گیا تھا چند مدت کے بعد وہ قلعہ نوپور
ہو گیا اور وہاں پانی بھی جانا موقوف ہو گیا حوض شہسی کا پانی اس بند میں سے نکل کر جنگل میں چلا جاتا
اور یوں میں خراب ہوتا تھا نواب غازی الدیخان فیروز شاہ نے اس بند کے آگے ایک حوض اور نہر اور
چادریں بنوا دیں لکہ وہیں سے پانی کا کھنا اور چادریں کا چھوٹا نمب عالم دکھاتا ہے اور یہ اختیار
دلوگنی تھا تاہم اس کے چاروں طرف کچھ کچھ مکان بنے ہوئے ہیں تم نمبر اور مکاتال اس مقام پر لکھتے ہیں

مکانات جانتیہ غریب

باغ پر اس نیک دیواری سے ملا کر ایک سدرہ والاں سے اور جہیز انھی مکانات سے عبارت ہے
والاں کی چھت کا ارتفاع گیارہ فٹ پانچ انچ ہے اور اس کے آگے ایک بہت نفیس حوض بنایا ہوا
ن چھت پر سے لوگ اوسمیں کودتے ہیں اور تیرتے ہیں لوگوں کے کونیکے وقت بڑا تماشا ہوتا ہے اور
بہت طرح سے لوگ اوسمیں کودتے ہیں کوئی قلابازی کھا کر کودتا ہے اور کوئی چاک پھیری لیکر اور
نی پٹختی کھا کر اور ٹپھہ لوگ بید کرتے ہیں کہ ایک زوردار آدمی کو کھڑا کیا اور دو آدمی اس کے کندھوں
پر سے ہونٹے اور اس طرح دودو کر کے ان کے کندھوں پر چڑھے اور درختوں کی ٹھنیاں پھولوں پر
ٹھہرے ہیں اور سب سے نیچے کے آدمی نے زخم داری اور زمین کو دلا اور اس سبب سب لوگ اور

اگلے زمانہ میں سین آبادی میں واقع تھی اور کسی زمانہ میں قطب صاحب کی آبادی اسی جگہ تھی جہاں پہلے ایک
 ٹوٹے چھوٹے حلیوں کے گھنڈر اس مقام پر موجود ہیں غرض کہ جو کچھ اس عمارت کا اب حال ہے وہ نقشہ کے
 دیکھنے سے بخوبی معلوم ہوتا ہے نقشہ دیکھو اور انقلاب زمانہ پر عبرت پکڑو x

مقبرہ سلطان غیاث الدین بلبن

اس جگہ کے پاس قطب صاحب کی اگلی آبادی کی حلیوں کے گھنڈر میں یہ مقبرہ ہے سلطان غیاث الدین بلبن کا
 بالکل شکستہ و خراب نہایت ٹوٹا چھوٹا اس مقبرہ کا چھرو کھڑکے لکھنوی اور کچھ دی کے بادشاہوں کے وقت میں
 مکانات میں لگا اب اس مقبرہ کا وہی حال ہے جو سلطان علاؤ الدین خلجی کے مقبرہ کا حال ہو گیا ہے صرف یہ کہ
 ٹوٹا گھنڈر جو کچھ باقی رہ گیا ہے مگر جو کہ بڑے نامی بادشاہ کی قبر تھی اس واسطے اس کا حال اور نقشہ لکھنا
 اگرچہ اب نقشہ لکھنے کے قابل نہیں رہا ہے اور اگرچہ اس عمارت کے بننے کی تاریخ کتاب سے نہیں بخوبی لیکن
 سلطان غیاث الدین بلبن کا زمانہ اس سے اس خیال سے لکھا جاسکتا ہے کہ یہ عمارت سلطان ناصر الدین
 کی قبلاً بن سلطان ناصر الدین بن سلطان غیاث الدین بلبن نے جو اس کے بعد بادشاہ ہوا تھا بنائی ہوگی کہ
 اس صاحب سے آجک پانچ سو ستتر برس کے قریب عرصہ گزرا x اسی مقبرہ سے ملایا کہ گویا ایک ہی مقبرہ
 معلوم ہوتا ہے ایک چھوٹا مقبرہ اور ایک بڑا مقبرہ اس پر ہے وہ مقبرہ ہے خان شہید کا جو مدو دماغ تیر کیا
 اس لاہور پر گرفتار سے جنگ کر کے شہید ہوئے تھے جبکہ ان میں حیران دہلی کی فرشتہ نوا سی لکھا تھا
 اور مرثیہ کرب بند لکھا تھا چنانچہ نقشہ کے دیکھنے سے ان دو مقبروں کا حال معلوم ہوتا ہے

باغ طاہر

یہ ایک باغ ہے قطب صاحب میں چھتر کے پاس بہت کھرب و ستاد اب بھی فی الجملہ راستہ ہے مکانات
 مرغوب اس میں بنے ہوئے ہیں پھول والوں کے میلہ میں ہزاروں آدمی بیان سر کو آتے ہیں اور ایک جگہ
 معتزل اور مہادیو کھپ ہوتا ہے : اس باغ کو نامہ روز افزون نے محمد شاہ بادشاہ کے عہد میں بنایا ہے جہاں
 جہاں شمار کراد سکے دروازہ پر کندہ ہیں اور کلو اس مقام پر لکھتے ہیں کہ اس سے سال تباہی ظاہر ہے
 اور بنانے والے کا نام اور عہد نامہ معلوم ہوتا ہے

تاریخ

بنو ان بن شہا... لکھ برہ قش... تباہی... لکھ برہ قش... تباہی... لکھ برہ قش... تباہی... لکھ برہ قش... تباہی...

چنی کا کیا ہوا ہے درگاہ کے اندر چونہ میں نہایت بہت کاری اور طرح طرح کے میل بوٹے بنے ہوئے ہیں کہ دیکھنے سے تعلق ہے اور اوسے چونہ کی بہت کاری میں یہ اشعار کہے ہوئے ہیں ✽

غزل

اگر بکشد سر سیاہ کاری ما	بوند لعل تو چشم امید واری ما	چہ آستان تو شمرندہ سگان نوایم	کہ شب قرارندار و آہ و زاری ما
اگر بہ پردہ رازی تو محرمیایم	فقر نظر نماید بہ پردہ واری ما	نجا کہ کو تو در چشم دیان خوایم	بہ نزد اہل نظر تو گشت عاری ما
ز ابر بطن تو شد ناید گر گشت	ولیک شستہ نشستہ شمع شری ما	بروز ہجر تو در یکسجی تنہائی	یہ محنت نہ رسد کس نگساری ما
	جمال یار دیر الیقا سے آر	کہ ہست پردہ دلدار ستہ کاری ما	

غزل ثانی

زند گذشت عشق تو بقرانی ما	امید ہست کہ رحم آور بنیاری ما	جمال غنوتو کی آمد ہی دن نقا	اگر نہ روی نمودی گناہ کاری ما
اگرچہ در غور تعمیر از گناہ کاری	بو بطن تو چشم امید واری ما	بہ غرت جبروت و جبروت ملکوت	رسم گرفتاری بنجاساری ما
اگر بہ پردہ راز تو پردہ دانشویم	فرشتہ رانہ سو جای پرہ واری ما	نیک تر شمع مابکر مہ خوشوی	غبار جرم ز رخسار شمساری ما
	نظر بسوی چہالی فکر نوی عطا	سین بجانب ہستی فغان کاری ما	
ای رحمت تو از غضب دگر و	وی قہر ترا لطف تو فرمود و	جانی کہ شد از ندم من جھو توخن	آجنا کہ خلق نسجد بھو

وفات آپ کی ۹۲۷ ہجری میں ہمایون کے عہد میں ہوتی ہے۔ خسرو سند۔ آپ کی تاریخ وفات ہے اور اوسے میں یہ درگاہ بنی ہے کہ اوسکو آج تک تین سو اسی برس کے قریب عرصہ گزرا

مسجد درگاہ مولانا جامی

اسی درگاہ کے پاس ایک بہت عمدہ اور نہایت بڑی شان و شوکت کی مسجد بنی ہوئی ہے چونہ اور پتھر سے اوسکی خوبی وضع اور دلکشی کا بیان نہیں ہو سکتا حقیقت میں یہ مسجد کسی زمانہ میں بہت دلچسپ اور نہایت دل پسند ہوگی اس مسجد پر کوئی تاریخ یا کتبہ نہایت نہیں ہے اور اس عمارت کا تاریخ سے بھی حال نکلنا نہایت مشکل ہے اس سبب سے میں یقینی نہیں بنا سکتا کہ یہ مسجد کب بنی اور کس نے بنائی مگر اس قدر جانتا ہوں کہ درگاہ کے ساتھ کی مسجد جو اوسے زمانہ میں بنی ہوگی اور ہمایون بادشاہ کے عہد کی عمارتوں میں بہت ملتی ہے اس قرینہ سے کہا جاسکتا ہے کہ یہ مسجد ہمایون بادشاہ کے عہد کی بنی ہوئی ہے اور درگاہ کے ساتھ بنی ہے کہ اوسکو آج تک تین سے اکتیس برس کے قریب عرصہ گزرا ہے اگرچہ یہ مسجد اس زمانہ میں ویران ہے لیکن

مشکف صاحب بسا و قیروز جنگ صاحب کلان بہا و شاہجہان آباد و دام قبال
نے اس مقام پر کوٹھی بنائی کارادہ کیا اور کس اوچڑے مکان کو خرید فرما کر رشک ارم نیا باب و نفیس لطیف
کوٹھی تیار ہے کہ ایک ایک مکان اور سکا قصر ارم پڑھتہ مارتا ہے اور فلک اس کے ایک ایک درج پر رشک
لیجاتا ہے بلغم نہایت اسلوبی سے آراستہ مکانات نہایت خوبی سے پیراستہ ہیں ہر طرف یانی جاری ہے
اور ہر طرح کے اشجار لگے ہوئے ہیں چمن بندی بہشت کی کیفیت باو دلاتی ہے اور آب جاری اور ہوا ٹھنڈی
جنت کی ہوا کو بھلاتی ہے بے شک و شبہ یہ کوٹھی اسی شعر کی معدن ہے : اگر فردوس روئے زمین است
ہم سیرت و زمین بہت و زمین پناہ نقشہ کے دیکھنے سے اس کی کیفیت معلوم ہوگی

راجون کی بائیں

اسی کوٹھی کے قریب ایک مکان ہے پٹھانوں کے عہد کا : ۱۰۰۰ جو جی میں سکندر شاہ بن سلطان بھوک
عہد میں دولت خان نے بنایا ہے : اس مکان کی لطافت و نزاکت بیان سے باہر ہے اگرچہ یہ مکان چوڑے اور
تھمرے بنا ہوا ہے لیکن سنگین مکانوں سے نہایت درجہ شرف رکھتا ہے : اس مقام پر ایک بادلی ہے بہت
نفیس و لطیف نہایت بڑی اور نہایت دلکش بالکل سالم گویا ابھی مہارادھ گئے ہیں : اور بادلی پر ایک
مسجد ہے بہت خوبصورت جس کے دیکھنے سے آدمی کی روح خوش ہو جائے اور نہایت راحت آدمی
اس مسجد کے صحن میں ایک گنبد ہے ستون پر بنا ہوا نہایت سجاوٹ اور بہت خوب اور اوس میں دو قبریں
ہیں اور اوس قبر کیسے لگا ہوا ہے کہ اوس کے بنے اور بنانے والی کا حال خوب معلوم ہوتا ہے چنانچہ وہ کتبہ عقیقہ
نقشہ میں موجود ہے : ہر کسی زمانہ میں اس بادلی کے مکانوں میں راج بستے تھے جب سے راجون کی بائیں
مشہور ہو گئی ہے مگر اب راج تو ادھ گئے ہیں اور جدیدت سے چار آریسے میں : جب حضور والا
قطب صاحب تشریف لیماتے ہیں اسی مسجد میں بادشاہی خواص اور تہذیبی غرض کے مکان بھی ہوتے ہیں
چنانچہ نقشہ کے دیکھنے سے اس کی خوبی ظاہر ہوتی ہے : فائز اللہ

درگاہ مولانا جامی رحمۃ اللہ علیہ

مولانا جامی بڑے شہرے نامی اور اہل اللہ سے ہیں ان کے کالات اہل مرین اس میں راقم کے بیان کی
کچھ حاجت نہیں درگاہ آجکی راجون کی بائیں کے پاس ہے جو نہایت پتھر سے بنی ہوئی اور اوس پر کار کا شانی

چینی کا کیا ہوا ہے درگاہ کے اندر چونہ میں نہایت نہایت کاری اور طرح طرح کے میل بونٹے بنے ہوئے ہیں کہ دیکھنے سے تعلق ہے اور اوسے چونہ کی نہایت کاری میں یہ اشعار کہ یہ ہوئے ہیں نہ

غزل

اگر کفر کشد سر سیاہ کاری ما	بوز و غوغا تو چشم امیداری ما	ہر آستان تو شرمندہ سکان نوایم	اگر شب قرار داری قباہ و زاری ما
اگر پروردہ رازی تو محرمی یام	فقر و فقر نماید بپردہ واری ما	خجاک کو تو در چشم مردان خوایم	بہ نرزد اہل نظر غرست خواری ما
زابلت تو شد نماید دیگر گشت	ولیک شستہ نشاء شرمناختی	بروز چہ تو دیکھی تھی تنہائی	بز غمت نرمند کنش گساری ما
	جمال یاد ریال التماسے آر	کہ ہرست پروردہ لاری شکاری ما	

غزل ثانی

زندگداشت عشق تو بقیلانی ما	امید ہست کہ رحم آورنجاری ما	جمال غوغا تو کی آمد ہی دونیما	اگر نہ روی غوغا کی گساری ما
اگرچہ دوزخ و قہر ہم از گنہ کاری	بود باطلت تو چشم امیداری ما	بہ غرت جبروت و جبرمت ملکوت	رسم گزافزاری بنگساری ما
اگر پروردہ راز تو پردہ داشتیم	فرشتہ رانسنو بنای پزہ پاری	زیک ترشح مابکر م فروشوی	خجاک جرم زرخسار شمر ساری ما
	نظر بسوی جمالی فخری عطائی	مبین بیکانستہ سی فغانکاری	
ای رحمت تو از غصبت دگر و	وی قمر ترالفت تو فرمودہ و	جائی کہ شد از زمرین غوغا تو من	آجنا کہ خنق بنسجید بگو

وفات آپ کی ۹۷۲ ہجری میں ہمایون کے عہد میں ہوئی تھی۔ خوب و مند۔ آپ کی تاریخ وفات ہے اور اوسے میں یہ درگاہ بنی ہے کہ اوسکو آج تک تین سو اسی برس کے قریب عرصہ گزرا

مسجد درگاہ ہولانا جمالی

اسی درگاہ کے پاس ایک بہت عہد اور نہایت بڑی شان و شوکت کی مسجد بنی ہوئی ہے چونہ اور پتھر سے اوسکی خوبی وضع اور دلکشی کا بیان نہیں ہو سکتا حقیقت میں یہ مسجد کسی زمانہ میں بہت دلچسپ اور نہایت دل پسند ہوگی اس مسجد پر کوئی تاریخ یا کتبہ نہ انہیں ہے اور اس عمارت کا تاریخ سے بھی حال نکلنا نہایت مشکل ہے اس سبب سے میں یقینی نہیں بنا سکتا کہ یہ مسجد کب بنی اور کس نے بنائی مگر اس قدر جانتا ہوں کہ درگاہ کے ساتھ کی مسجد ہوا اور اوسے زمانہ میں بنی ہوگی اور ہمایون بادشاہ کے عہد کی عمارتوں سے بہت ملتی ہے اس قرینہ سے کہا جاسکتا ہے کہ یہ مسجد ہمایون بادشاہ کے عہد کی بنی ہوئی ہے اور درگاہ کے ساتھ بنی ہے اور اوسکو آج تک تین سے اکتیس برس کے قریب عرصہ گزرا ہے اگرچہ یہ مسجد اس زمانہ میں ویران ہے لیکن

مشکلت صاحب بسا و فریب و زنجبک صاحب کلان بہا و شاہ جہان آباد و دام بانی
نے اس مقام پر کوٹھی بنائی کارادہ کیا اور اس اوچڑے مکان کو خرید فرما کر رشک ارم بنیا باب و نفیس و لطیف
کوٹھی تیار کی کہ ایک ایک مکان اس کا قصار ارم پہنچتا رہتا ہے اور فلک اس کے ایک ایک درجہ پر رشک
بیجا تا ہے بلوغ نہایت اسلوبی سے آراستہ مکانات نہایت خوبی سے پیلا سندھ میں ہر طرف بانی جاری ہے
اور ہر طرح کے اشجار لگے ہوئے ہیں چمن بندی بہشت کی کیفیت باد دلاتی ہے اور آب جاری اور ہوا بخند
جنت کی ہوا کو بخلاتی ہے بے شک و شبہ یہ کوٹھی اسی شوکی مصداق ہے جو اگر فردوس کے درے زمین است
ہے یہ سیت بہمن ہست و بہمن بہمن و خیانتی ہے کہ دیکھنے سے اس کی کیفیت معلوم ہوگی

راجون کی بائین ۳۰

اسی کوٹھی کے قریب ایک مکان ہے پٹھانوں کے عہد کا جو سالہ ہجری میں سکندر شاہ بن سلطان بھگول
عہد میں دولت خان نے بنایا ہے جو اس مکان کی لطافت و فراغت بیان سے باہر ہے اگرچہ یہ مکان چوڑے اور
تعمیر سے بنا ہوا ہے لیکن سنگین مکانوں سے نادر درجہ شرف رکھتا ہے جو اس مقام پر ایک بادی ہے بہت
نفیس و لطیف نہایت بڑی اور نہایت دلکش بالکل سالم گویا ابھی ہمارا نوٹھ کر گئے ہیں جو اور بادی پر ایک
مسجد ہے بہت خوبصورت جس کے دیکھنے سے آدمی کی روح خوش ہو جائے اور نہایت فرحت آوے
اوس مسجد کے صحن میں ایک گنبد ہے ستون پر بنا ہوا نہایت مستحکم اور بہت خوب اور اوس میں دو قبرین
ہیں اور اوس پر کتبہ لگا ہوا ہے کہ اوس سے بنے اور بنانے والی کا حال بخوبی معلوم ہوتا ہے چنانچہ وہ کتبہ بعینہ
نقشہ میں موجود ہے جو کسی زمانہ میں اس بادی کے مکانات میں رائج تھے جب سے راجوں کی این
مشہور ہو گئی ہے گراب راج تو اودھ گئے ہیں اور چند مدت سے جارا آئے ہیں جو جب حضور والا
قطب صاحب تشہیف لکھتے ہیں اسی مسجد میں بادشاہی خواص اور ترقی میں غرض کیا مکان بھی بنائے
چنانچہ نقشہ کے دیکھنے سے اس کی خوبی ظاہر ہوتی ہے فائز علیہ

درگاہ مولانا جمالی رحمۃ اللہ علیہ ۳۱

مولانا جمالی بڑے شہر اے نامی اور اہل اللہ سے ہیں ان کے کالات الہم میں اس میں راقم کے بیان کی
کچھ حاجت نہیں درگاہ آپ کی راجون کی بائین کے پاس ہے جو نہ اوچتر سے بنی ہوئی اور اوس پر کار کا شانی

لاٹ کے پاس کا پٹر اور وارزہ

یہ ایک دروازہ ہے جس کی لاٹ کے پاس تمام سنگ سرخ سے بنا ہوا اس کے چاروں طرف چار دروازے ہیں اور اس پر گول لدا کو لایا ہے مقعر اس لدا کا الیہ بند ہے کہ یعنی یہ محصور ہوتا ہے گویا آسمان کا مقعر ہے اس دروازہ کی محرابوں پر بھی آیات قرآنی کندہ ہیں اور چاروں طرف جسے دروازہ پر یہ تاریخ لکھی ہوئی ہے

❖ فی التاريخ الخامس عشر من شوال سنة عشر وستمائة ہ اس تاریخ کے حساب سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ دروازہ سلطان علاء الدین خلجی کے وقت میں بنا ہے اور سلطان علاء الدین خلجی نے گویا مسجد کا پٹر وارزہ بنایا تھا اور اس دروازہ کی بنا کے بعد بادشاہ نے اس مسجد کے اور درجوں کے بنا کے کاراؤ کیا تھا کہ وہ ناتمام رہ گئے ہر غرض کہ یہ دروازہ بھی ایک عجائب روزگار سے ہے ایسا بنا ہوا کہ دروازہ دیکھنے میں نہیں آتا اور اسی دروازہ کے پاس ایک درگاہ ہے اس کو امام خامن کی درگاہ کہتے ہیں اس واسطے مناسب ہو کہ اسی جگہ اس درگاہ کا بھی حال بیان کر دوں

درگاہ امام خامن

یہ مقبرہ ہے امام محمد علی شاہ کا کہ امام خامن کر کے مشہور ہیں یہ مقبرہ آج کے جیتے جی بنا تھا اور یہ وصیت تھی کہ انتقال کے بعد اس میں دفن کیا جاوے چنانچہ ایسا ہی ہوا یہ تاریخ بنا اس مقبرہ کی کہ تاریخ میں چنانچہ کتبہ میں موجود ہیں لیکن کتبہ بربڑا ہے کہ نقشہ میں نہیں سما سکتا تھا اس واسطے پرچہ بلند و بڑا ہے کہ کوٹھی خباب فیض باب معالی القاب صاحب کلان ہے اور دام اقتال ہے

یہ ایک مکان تھا قطب صاحب کی لاٹ کے قریب نہایت خراب و خستہ تھا جسے شکستہ اور محمد قلیخان کا مقبرہ کہتے مشہور تھا اور محمد قلیخان اکبر بادشاہ کے کوکا بنھے اور قین ہے کہ یہ عمارت بادشاہ اکبر بادشاہ کے عہد کی ہوگی یا جہانگیر کے عہد کی لیکن جب کہ اس کے انصیب کچھ اور اس عمارت کے دن اچھے آئے اسے صاحب والا مقاب عانی مناسب نے جسکے عدل و انصاف کے آگے شیر کی بھی ایک گھاٹ پانی پتیا ہے اور نظم و نسق دنیا سے نیست و نابود ہو گیا ہے آوازہ بلند اور والا فطرتی کا آویزہ کوشش فلک ہے اور غلغلہ اوٹکی شکیست و حشمت کا زمین سے آسمان تک پھونچا ہے

یعنی دریا نوال خدا یگانا ابرک حاتم دوران فز زوار حبت بچان بیونہ سلاطانی مظہم الدولہ امین الملک اختصاص یار خان طامس میا فطرس

بلبل پلاشہ کی احکامی ملامت کے ساتھ

لوگ زمین کے پتھر سے پہلے نامور گزیر زمین دفن کر دے اندر بہت تیش بر روی زمین خزانہ نامزد ہوا
بہت نیک نیت اور نیک بخت تھا اس کی حمد میں سب لوگ چین چان امن امان سے رہتے تھے یہ سید بادشاہ
سوسان کے سفر سے پھر کر اور اسی قوت الاسلام مسجد کے پیچھے اوسکو رکھا پتھر کی کتابوں کے پڑھنے
دیکھنے سے ایسا معلوم ہوتا ہے کہ یہ مقبرہ سلطان رکن الدین فیروز شاہ اور سلطان رشید بیگ محمد بن شاہ جو
اگرچہ اس کے بے کی تاریخ کسی کتاب سے نہیں پائی جاتی لیکن تیس تیس ہجری میں سلطان شمس العرش مرزا
کہ اوسکو آج تک جہ سے تیس برس کے قریب عرصہ گزرا اسی انداز پر اس عمارت کے بے کی تاریخ کو بھی خیال
کر لیا جاتا ہے اس مقبرہ کی عمارت باہر سے فوسنگ خارا کی ہے اور اندر سے سنگ سرخ کی اور کہیں
کہیں سنگ مرمر لگا ہوا ہے اور تمام دیواروں پر آیات قرآنی کندہ ہیں پتھر اس مقبرہ کا گرا رہا ہے اور
چار دیواری رہ گئی ہے وہ بھی جا بجا سے ٹوٹ گئی ہے اسے اسی برج کے نیچے پتھر کا ڈھلوانی شکر نکلی ہے اور
قطب صاحب کو جاتی ہے پتھر کا اس زمانہ میں جیسا کہ یہ مقبرہ ٹوٹا پتھر کا بکرا و لیا ہی نقشہ میں موجود
نقشہ دیکھو اور زمانہ کی نیزگی پر عبرت پکڑو

مقبرہ سلطان علاء الدین خلجی

واہ کیا قدرت اللہ کی ہے کہ سلطان علاء الدین خلجی کیا بڑا بادشاہ تھا کہ اوسکے آگے چرند پرند جن نہیں
باتھ باندھے کھرے رہتے تھے ایک پل میں جو چاہتا سو کرنا اور ایک دم میں جو کشتا وہ ہوتا تھا اب سید اویسی
جسکا کوئی نام و نشان بھی نہیں جانتا کیسے لاجا اور دروازہ پڑے ہیں کہ لوگ قبر کا تعویذ بھی اودھا لگتے
پتھر بھی اودھتے لگتے اور انکا کچھ بس نہیں چلتا مسجد قوت الاسلام کے پہلے درجہ کے پیچھے ایک اور مسجد
کے سے دکنہ کی دیتے ہیں اوسکے جنوبی ضلع میں ایک ٹوٹا کھنڈر ہے وہ ان سلطان المسلمین
کی قبر ہے اگرچہ یہ مکان اب اس لائق نہیں رہا تھا کہ اوسکا نقشہ کھینچا جاوے لیکن صرف اس واسطے
کہ دیکھنے والوں کو اس دنیا کے بیچ ہونے پر عبرت ہو اسکا نقشہ لکھتا ہوں اور اس کے ساتھ یہ بھی بات
ہے کہ بڑے نامی بادشاہ کی قبر ہے یہ مقبرہ سلطان شہاب الدین اور سلطان قطب الدین مبارک شاہ
کے عہد میں بنا ہے جو اسی بادشاہ کے بیٹے تھے اگرچہ بے کی تاریخ نہیں معلوم لیکن ۷۱۵ ہجری میں سلطان
علاء الدین نے اس دنیا سے کوچ کیا کہ اوسکو آج تک پان سے اڑتالیس برس کے قریب عرصہ گزرا اسی
مساب پڑاں مقبرہ کے بے کی مدت کو خیال کرو اور اس ٹوٹے پھوٹے مقبرہ کے نقشہ کو دیکھو

ٹوٹی لٹ پھٹی

اس لٹ کو بھی سلطان علاؤ الدین خلجی نے لٹ جو چین ان درجوں کے ساتھ بنانا شروع کیا تھا جس طرح کہ یہ درخت تمام لگتے۔ سلطان علاؤ الدین خلجی کا ارادہ تھا کہ اس لٹ کو پہلی لٹ سے بھی بڑا بنا دے اس واسطے اس لٹ کو پہلی لٹ سے موٹا بنایا تھا اگرچہ اس لٹ کا پتھر دھڑلے کا تھا گیا ہے اور چونہ کا ڈھیر لگیا ہے لیکن جو کہ پتھر اس کی معلوم ہوئی ہے اور ایک نامی چیز ہے اس واسطے ہم اس کا نقشہ لکھ دیتے ہیں اس مسجد کی تعریف میں حضرت اخیر نے قرآن اہلحدین میں چند اشعار آبدار لکھے ہیں مناسب مقام جا کر ان اشعاروں کو نقل کر دیتے ہیں

شجرہ طیبہ سرسوی جو طوٹی بچان

صفت مسجد جامع کہ جلالست درو

سجدہ جامع فیض الہ	زفر تہ خطبہ ادا تباہ	بر سر تخت گرفتہ شہی	مہر شمس از خطبہ النبی
آئندہ دروی رہ سپہر کبود	فینیک بخت اندن توان فرو	عقل سبب بگنبد و جھون	رفت زنگنبد والا بردن
گنبد اسلحہ پیوند را	سلسلہ چون کہ شدہ صلحہ	خواند ام کو بندین خودیش	پیش شمس جو الاسودیش
بدھ سنگش درو لعل و معنیق	ز دہمہ از اوی بیت العتیق	ہر کہ سعادت بودش اپنا	بر در او سر تدا نگاہ پایے
در تہ سقفش ز سہا تا زمین	انصب شدہ عجلہ تو نہائی	قامت خود کردہ چون دار	داوہ اقامت لبون ناما

از بی جھجھو رشند شدہ سنگ فسان

صفت شکل منارہ کہ ز رفعت سنگش

شکل منارہ چو ستونی رنگ	از بی سقف فلک شیشہ رنگ	سقف سما اگر گنگی شد گون	در تہ آن دشتہ سنگیں ہون
نامریش از اوج گردو شست	گنبد بی سنگ فلک سنگت یا	انکہ ز خور بر سرش خم شدہ	سنگ ز نزدیکی خور شدہ
سنگ می از لیسکہ چو رشید خود	زان ز خور رشید عیاری نمود	گر نہ خرف شد فلک شیشہ	از چہ بران سنگ بوش شیشہ
ویدن اورا گلہ اگلندہ ماہ	بلکہ قادیان کہ دیدن کلاہ	ماہ تحسید ہم شب تاجہ	کز سر بخش خلدہ دار بوسہ
زان خلدہ ہر بار کہ در ابر داد	برق ز جاحست دو گرافا	شد چو بلند از شرفش خو	روز بندہ ہی بقی خراج من
بر فلک سبب طرف بر طرف	تا فلک سبب بایہ شرف بر شرف	از بی بر رفتن بہفت آسمان	گرد زمین تا فلک زبان
گردشش کردہ نمودن چو	قامتش از عجلہ ہی گشت	موشش از جا کتا آواز گشت	قامت نمودن تو تواند سید

مقبرہ سلطان شمس الدین ایتیش

یہ قبر ہے سلطان شمس الدین ایتیش کی جس نے یہ بلند بنایا اور پھر آخر کو زمانہ کی گردش نے او بھی خاک میں ملایا۔ بہت عبرت کا مقام ہے کہ یہ زمانہ کس کو نہیں چھوڑتا ہے کیسے کیسے نام آور

ایسی درجہ کی چیزیں سے وہ شکر و بلاؤں میں سے نکلی ہے مہول تعلیمات ہوتی ہوتی قطب صاحب کو عاقبت سے
بذریعہ درجہ قلم کی طرف سے ایک اسے آٹھ ٹکڑوں کے ساتھ اب قیاس سے یہ بات عام معنی ہے کہ سلطان
تمسک الدین اہلس نے اس مسجد کو ایک قدر بڑا سا ماحول بنا دیا اور وہ کیا ہنگامہ اس درجہ کے معانی میں
لاٹ مارے گئے ہیں یہاں یہ کہ سلطان علاء الدین خلجی مادناہ ہوا اس سے جا بجا کہ اس مسجد کو اور بڑھا دیا
اور یہاں اس سے بھی بلند بنا دیا کہ اس سے زیادہ بڑی اور بنا شروع کیا گیا کہ اس کی عمر نے دفاع کی کہ ہم اس کا
حال آگے بیان کریں گے اور اس مقام میں درجہ کے لئے کو لکھتے ہیں ۶

درجہ چہارم مسجد قوت الاسلام

اگرچہ یہ درجہ ساہواری نہیں ہے اور جس قدر ماہوگا اور تاجی نہیں رہا لیکن اس کے یاوں کے نشان علم
ہوتے ہیں اور یہ معلوم ہوتا ہے کہ اس درجہ کی بھی عبادت گاہ تھی اور تاسی شروع ہو گیا تھا لہذا انک بھی دو
دہائی تو عاقبت گرتی جاتی موجود ہے ۶ تھوڑے تھوڑے لوگ اوکھیر کے لگے ہیں جو نے کے ڈھماتی ہیں
اس درجہ کی بھی قطع ایسی ہی معلوم ہوتی ہے جیسے کہ دوسرے درجہ کی قطع ہے یہ لیے اس درجہ کے بھی
و سے شروع ہوتے تھے عمارت جو بڑے اور بڑے کا بڑا اور تاریخ کی کتابوں کے متن سے یہ بھی پایا جاتا
کہ اس درجہ کو سلطان علاء الدین خلجی نے شہر ہجری میں بنا دیا شروع کیا تھا جو کہ وہ قریب اسی راہ
کے مرگیا یہ درجہ ماحول رہ گیا یہ اس درجہ کی عیالیں میں علاحدہ کر کے میں تیا سکنا اس واسطے کہ کچھ اچھی
طرح لٹا نہیں پایا جاتا یہ کہ میں یا ہجری درجہ کا حال لکھوں گا اور دو فکی عیالیں ایک ساتھ بنا
کر دیکھا یہ اس درجہ میں بحر شہ اور کو شہ کے ڈھیر کے اور کچھ ہیں یہ اس سب سے اس کا لفظ نہیں لکھا

درجہ پنجم مسجد قوت الاسلام

اس درجہ کو بھی سلطان علاء الدین خلجی نے شہ ہجری میں جو تھے درجہ کے ساتھ سانباہ شروع
کیا تھا جس طرح کہ وہ درجہ ماحول رہ گیا اس طرح یہ بھی ماحول رہ گیا یہ اس درجہ کی قطع ایسی معلوم ہوتی ہے
جیسے کہ پہلے درجہ کی قطع تھی جس سے شہر کا یہ درجہ بھی تیا شروع ہوا تاکہ ماحول رہ گیا یہ ال دو تو درجہ
کی چوڑاں قلم کی طرف سے دو سے اٹھا دن فٹ ہے کہ اس حساب سے اس مسجد کے پانچوں درجوں
کی چوڑاں یکساں ہیں شہ آثاروں کا حق اور شہر کا کچھ سے محال نہیں کہ اس کی جس سے دو سو پندرہ
اگر کے قریب ہوا ہے اس درجہ کا بھی نقشہ اس مسجد کو بحر شہ کے ڈھیر کے اور کچھ نہیں سے لکھتے ہیں یہ اس کا

و خمسۃ: اور یعنی جگہ سے: والد ولہ والدین: پڑھا جاتا ہے اور یعنی جگہ سے نقطہ سلطانی: پڑھا جاتا ہے اور یعنی جگہ سے نقطہ بدست خانہ: پڑھیں میں آتا ہے غرضکہ جیسا وہ کتبہ سے بقینہ نقشہ میں موجود ہے اور اس دروازہ کے آگے کی شہر کی محراب سلطان قطب الدین ایک (بنائی ہے) چنانچہ اس کے اوپر دو سکانات لکھا ہوا ہیں لیکن اس بائیں شہر کے یہ محراب سلطان قطب الدین ایک نے اپنے عہد سلطنت میں بنائی تھی اس سبب کہ سلطان مغز الدین محمد بن سام دلی کی فتح کو سلطان قطب الدین کو یہاں چھوڑ گیا تھا اور یہ سب عمارت اسی کو اہتمام میں تیار ہوئی تھی اور اسے اپنا نام بھی دے دیا کہ دیا ہوا کسی تحقیق قسسی تاریخ کی کتاب سے نہیں پائی جاتی غرضکہ یہ دروازہ بھی بہت اچھا ہے چنانچہ نقشہ کے دیکھنے سے معلوم ہوتا ہے

دروازہ شمالی درجہ دوم مسجد قوۃ الاسلام

یہ دروازہ اس مسجد کی سب عمارتوں سے پہلے بن چکا ہے اور سلطان مغز الدین محمد بن سام عہد سلطنت میں جس نے اس بت خانہ کو فتح کیا ۹۲۰ھ عروج میں بنایا: چنانچہ اس دروازہ پر سلطان مغز الدین کا نام اور سنہ بنا لکھے ہیں اور اسکے کتبہ کے دیکھنے سے یہ بھی پایا جاتا ہے کہ مسجد کی اسی بادشاہ کو حکم جاری ہوئی ہے چنانچہ اوسمیں لکھا ہے کہ بد حرت تہذیب العمارت بنالی اور سلطان النظم مغز الدین محمد بن سام ناصر امیر المومنین: اور سال بنا کی جگہ لکھا ہے: بد فی شہور سنہ اثنتی و تسعین: اور خمسۃ کا لفظ یا تو سبب امتداد زمانہ کے گل کر او گھر گیا یا پہلے ہی نہ لکھا ہو: مگر اوسمیں کچھ شک نہیں کہ پانسو بانو کے سنہ میں تیار ہوا: یہ دروازہ بھی خوبصورت بنا ہوا ہے کہ نقشہ کے دیکھنے سے اوسکی خوبصورتی پائی جاتی اور اسی دروازہ کی طرف اس مسجد عالی کا تیسرا درجہ ہے کہ اب ہم اوسکے بیان کرنا شروع کرتے ہیں:

درجہ سوم مسجد قوۃ الاسلام

یہ تیسرا درجہ ہے اس مسجد عالی کا اور یہ درجہ یعنی ایسا ہے جیسا پہلا درجہ تھا اگرچہ اس درجہ کی محراب کا وہ پتھر ہر سال بنا کندہ تھے ٹوٹ گیا ہے لیکن اس درجہ کی ساخت اور قطع اور بنیت کاری اور درون کی اونچائی یعنی پہلے درجہ کی سی ہے اس سے یقین پڑتا ہے کہ یہ درجہ بھی سلطان شمس الدین تھمس کے عہد کا بنا ہوا ہے اور اسی سنہ میں بنا ہوا جس سنہ میں کہ پہلا درجہ بنا ہے یعنی ۷۲۰ھ میں کہ اوسکے آج تک چھ سے چھتیس برس کا عرصہ گزرا اس درجہ کے بھی اس طرح تین درمیں ایک ٹرا اور دو چھوٹے: پہلا دروازہ ہے لیکن اوپر کے کچھ کچھ پتھر او گھر گئے ہیں اور بیچ کے در کی محراب بالکل ٹوٹ گئی ہے اور بارو قائم میں: ہر دروازہ کا صرف ایک بازو قائم ہے اور ایک بازو اور محراب کا نام و نشان بھی نہیں رہا شاہ: مگر میں آگیا کہ

یہ ستون بہ ستون راسے پتھور کے وقت کے اس طرح سے لگے ہوئے ہیں اور مسلمانوں کے عہد میں بنوائے گئے
 کہ ان ستونوں پر جو بیت بنے ہوئے تھے اور انکو بگاڑ دیا ہے اور کچھ غیر تبدیل نہیں ہوئی اور اگر کوئی ہو تو
 کہ سلطان قطب الدین ایک نے یہ دروازہ جو اس طرف کو ہے اور اسکا حال اور اسکا نقش
 ہم علامہ لکھتے ہیں بنایا ہے اور اس پر دلیل ہے کہ ان ستونوں کا وسط جو دیوار کا خط کی بنائی ہے اور عمارت و دروازہ کی اصل
 علاقہ ہے اور دیکھئے جو صاف معلوم ہوتا ہے کہ یہ ستون پہلے لگے ہوئے تھے اور یہ دروازہ چھپے کا بنا ہوا ہے یہ اس
 دلیل سے میں یہ جہاں کرتا ہوں کہ یہ ستون راسے پتھور اسی کے وقت کے لگے ہوئے ہیں اور انھیں
 اس عمارت کو راسے پتھور کے وقت کی نشانی تصور کر کے اسکا نقش لکھتا ہوں یہ ستون اور یہ
 ستون سے عہد ہیں اور ان پر نہایت کاری اور گل کاری بھی بہت اچھی ہے اور ان پر ستون کی کینہ
 سی صورتیں بھی ہوتی تھیں کہ مسلمانوں کے عہد میں انکو بگاڑ دیا ہے اور انہیں بگڑی ہوئی موجود ہیں
 یہ اس عمارت کو دیکھ کر میرے متیق یہ شعر بیت یاد آتا ہے یہ نقش نگاری و دروازہ کا نقشہ
 آثار پر یہ بہت صنادید ہم راہ قدرت الہی ہے کیا کیا لوگ نئے اور کیا حال ادیب محبت عاویہ
 زمانہ میں گذر چکے ہیں یہ اس نیرنگی زمانہ برہمات عرب بکڑنی جا ہے اور اس دنیا سے بوفلوت بنایا
 یہ پتھور پر گر گئی تھیں چلتے اور اس کے مال و ستیع پر ہرگز گر نہ خیال نکرسے اگرچہ جس قانع نہیں ہوتی
 یہ کار دنیا کسی تمام کر دے ہر چیز گریہ متھیر گریہ یہ دروازہ اسکا نقشہ اس ترکیب سے کھینچا گیا ہے
 کہ ستون کے بننے کی ترکیب اور انکی صورتوں کے نشان معلوم ہوں اور اسکو دیکھو اور قدرت الہی یاد کر دے

دروازہ شہر قی در جو دوم مسجد قوۃ الاسلام

یہ دروازہ اسی عمارت کی پشت پر واقع ہے جسکا نقشہ پہلے رائے پتھور کے بت خانہ کی عمارت کے لکھا
 یہ دروازہ دیوہر معلوم ہوتا ہے اندر کا دروازہ جو چوکھوٹا ہے وہ قوس سلطان خوالدین کے عہد سلطنت کا
 بنا ہوا معلوم ہوتا ہے:۔ چنانچہ اسکی عیشانی پر سنہ فتح اور نام بت خانہ لکھا ہوا ہے اس کی عبارت
 اچھی طرح نہیں پڑھی گئی جس قدر پڑھی گئی ہم بیان لکھ دیتے ہیں اس واسطے کہ آفت میں بہت باریک
 ہو جانیکے سبب اونہی طرح کے خط ہونیکے باعث شاید نہ پڑھی جاوے یہ پہلے تو کسم اللہ کے بعد
 کلام اللہ کی آیت دمن وظلکان آمناسے خان اللہ غنی عن الدنیاں تک لکھی ہے اور اس کے نیچے کی سطریں
 یہ عبارت ہے یہ این عمارت رافع کردارین مسجد جامع را بنا ساخت سنار فی شہر قوۃ الاسلام

یا توں تک ایک اور یہی ڈیجی ہوئی ہے اسکو دیکھ کر آدمی کی عقل بہن ہوتی ہے کہ یوں نگرانی ہوگی اور کس طرح گھڑی کی گئی ہوگی بد جب کہ سینچا اس مقام کا نقشہ کھینچا تو اس لاٹ کو بھی نامافٹ سے بھی اور اسطرلاب کے عکس سے یہی محل اونچائی اسکی بائیس فٹ چھ انچ کی نکلی اور چڑکی مثالی پانچ فٹ تین انچ کی مدور معلوم ہوئی بد اس لاٹ پر جس پر چارہ اپنا نام لکھو دیا اور کسی نے پھول بنا دیا جو کسی گھنٹی نور کی صورت بنا دیا لیکن جو اسکا اصلی کتبہ ہے وہ لگے عرفت میں جو کہ چڑھا نہیں جاتا اور نہ حرف سمجھ میں آتے ہیں بد میں نے سنا ہے کہ کسی شخص نے اس کتبہ میں سے صرف اس قدر الفاظ دوسری رائے پر بھی راج بد پڑھا تھا اور باقی پر ہانگیا بد جب کہ عوام الناس اس لاٹ کے دیکھنے کو آتے ہیں اب وقت بڑا تاشا ہوتا ہے یعنی عوام الناس میں یہ مشہور ہے کہ جس شخص کی کوئی میں یہ لاٹ آجاتی ہے وہ تو حال کا ہوتا ہے اور جس کی کوئی میں نہیں آتی وہ حرام کا ہوتا ہے بد اور اس سبب سے کہ یہ لاٹ کا مدور نبی ہوئی ہے لہذا قہ کے آدمی کی تو کوئی میں آجاتی ہے اور ٹھکنے قہ کے آدمی کی کوئی میں نہیں آتی اور لوگ اسکو چھپتے ہیں اور حرام کا ہے حرام کا ہے کہتے ہیں اور وہ کہہ دیا ہوتا ہے بد میں اس لاٹ کا حال بیٹھا ہوا لکھ رہا تھا کہ یکایک بہت عورتیں جوان جوان خوبصورت خوبصورت آئیں اور اس لاٹ کو ملی میں لیا اتفاق سے اون میں ایک عورت کی کوئی میں جو سب سے خوبصورت تھی یہ لاٹ نہ آئی اور سب نے اسکو چھپنا شروع کیا یہاں تک کہ وہ رونہ لگی ہو گئی بد میں ایک کو نہ میں بیٹھا ہوا چکا نقشہ کھینچ رہا تھا اور حال کا تھا تھا خدا جانے اون عورتوں نے کیا جانا کوئی ملاں یا سبازا یا خادم سمجھ کر جیسے پوچھا کہ کیوں میان چھپا کر کوئی میں یہ لاٹھ نہ آدے وہ حرام کا ہوتا ہے یا نہیں بد میں اپنے دلین بہت ہنسنا اور اپنے دل سے کہا کہ خوب منصفی کرنی پڑی بد لاچار میں نے اون سے کہا کہ بیس برس کی عمر سے سوا میں نہ ہے کا اعتبار کیا جاتا ہے اگر تمہاری عمر اتنی میں تو میں تباؤں بد جو کہ اون میں سے کسی کی عمر اس قدر نہ تھی منس کر چکی تھیں میں پھر اپنا کام کرنے لگا بد علی الصبح جو مرد بکا و باروند بد بلاکشان محبت کو بی روز اسکا نقشہ دیکھو قدرت الہی

اصول شرعی درجہ دوم مسجد قوۃ الاسلام یعنی عمارت تھانہ راج پتھو راج

یہ ستون جب کا نقشہ میں لکھتا ہوں اسی دو سے درجہ کے ضلع شرقی میں لگے ہوئے ہیں اس پیلر شمالی جنوبی ضلع میں بھی تھے اسکا نقشہ صرف اس واسطے کھینچا گیا ہے تاکہ لوگ معلوم کریں کہ اس پتھو کے بت خانہ کی عمارت کس قطع کی تھی اگرچہ میں یقینی نہیں کہ گستا کہ یہ عمارت بدستور اسے تھوڑا کر وقت کی بنی ہوئی ہے اور مسلمانوں نے اس میں کچھ تغیر و تبدیل نہیں کی لیکن ظن غالب یہی ہے کہ

علی قدر عقول ہم پر کام کیا جاوے۔ یہ سوچ کر اوس پنڈت نے ایک دن پھر اسکا ذکر چھیڑا۔ اسے پتہ تو لڑا
 اپنی عادت کے موافق کہا کہ عجب اسکا سبب سمجھا دو۔ اوس پنڈت نے ہاتھ باندھ کر عرض کیا کہ ہمارا راج
 پر بھی راج یہ کہنے کی بات نہیں ہے اگر آپ ایسا ہی پوچھتے ہیں تو الگ چلتے اور سارا حال سنئے مگر اور کسی
 نہ کہیے گا۔ راجہ جی نے جھٹ پت خلوت کی اور پنڈت جی سے پوچھا پنڈت جی نے کہا کہ سنو ہمارا راج پر بھی راج
 ساری دھرتی کے مالک اور دیوتا راجہ باسک ہیں پھر شاہنشاہ سانپو کا اور اونکا گند ساری دھرتی میں ہوتا ہے
 ۔ اب تھوڑے دن باقی رہ گئے ہیں کہ وہ اس دھرتی میں آیا چاہتے ہیں ہم اس کیلی کو اونکے سر پر گامین گے
 کہ نہ کیلی اوکھڑے نہ راجہ باسک میان سے جاویں۔ اور نہ تھانکا راج ملے۔ یہ بات راجہ پتھوراک کی سمجھ میں
 آگئی اوسنے کیلی کاڑنیکا حکم دیا سب پنڈت جمع ہوئے اور حرکات کو اکب کی دیکھ کے وقت میں پر اس کیلی کو
 گاڑا۔ راجہ نے پوچھا کہ کو پنڈت جی یہ کیلی راجہ باسک کے سر پر بیٹھی۔ اونھوں نے کہا کہ ہاں پر بھی راج
 بیٹھی۔ خیر یہ بات تو گئی گذری کیلی کو لگتی تھوڑی دھرتی میں راجہ پتھوراک دلیں یہ خبر نہ گذرا اور دلیں سے
 آیا کہ رام جانے یہ کیلی راجہ باسک کے سر پر بیٹھی یا نہیں۔ اس وہم سے پنڈتوں کو بلا کر کہا کہ مجبوراً راجہ باسک کا
 سر دکھا دو یا کیلی کو اوکھڑو کہ لومین بھری ہے یا نہیں۔ ہر چند پنڈتوں نے منع کیا لیکن اوسنے نہ مانا پڑنا
 اور کیلی کو اوکھڑا دیا وہاں کیا تاکس لہو کی راجہ باسک مگر پنڈتوں نے اپنے تئیں سچا کرنے کو اسکی پٹھان
 کسی حکمت سے لہو لگا دیا۔ اور کہا دیکھو میں راجہ باسک کے سر پر بھی۔ اسے پر بھی راج کو بہت
 افسوس ہوا اور نے الفور کیلی کو بچہ گروا دیا لیکن پھر گڑا نے سے کیا ہوتا ہے وہ وقت کہاں
 تھا اسکے بعد تھوڑے ہی دن گذرے تھے کہ مسلمان آئے اور اسے پتھوراک بول بھٹے مارا گیا
 اور ببول بھٹے قید ہو کر غزنین بھیجا گیا اور مسلمانوں کا مل ہو گیا اور میرے نزدیک بھی سی ریتا
 قریب بھدق معلوم ہوتی ہے۔ اگرچہ دیکھنے والے اس کتاب کے میری اس تحریک کو بڑا ایک
 افندہ کے اور کچھ نہیں سمجھتے۔ لیکن تاریخ کے ذیکھنے والوں اور نجوم کے واقفین کو خوبی
 یاد اور معلوم ہو گا کہ اس قسم کی چیزیں اگلے زمانہ کے حکیموں اور نجومیوں نے بہت بنائی ہیں کہ اونکی
 حادثہ گذرنا دوسرے حادثہ غلیم شلتا بدیل راج یا کو سیطوح کے حادثہ سے مطلع کرتا تھا۔ چنانچہ اسکا ذکر بہت
 معتبر تاریخ کی کتابوں میں موجود ہے۔ پس اگر پنڈتوں نے بھی حرکات کو اکب کی انضباط
 پر یہ کیلی گاڑی ہو تو کیا عجب ہے۔ غرض کہ یہ لاث بھی عجائب روزگار سے ہے۔

کی بنیاد ہے اور اور درجے اور باور شاہوں نے بنائے ہیں اس کے جنوبی ضلع میں بدستور اسے پتھور کے بت خانہ
 و ستون لگے ہوتے ہیں بڑا اور اسطرت ایک دروازہ آمد رفت کا تھا جو گرٹا ہے مگر نشان باقی سے بڑا اور
 اسطرح شمال کی طرف ستون لگے ہوتے ہیں اور اسطرت بھی ایک دروازہ آمد رفت کا ہے اور ایک جود
 کہ اس کا حال بھی آگے بیان کیا جاوے گا اور شرقی ضلع میں بھی بدستور ستون لگے ہوتے ہیں اور اسطرت
 بھی ایک دروازہ آمد رفت کا قائم اور ثابت ہے کہ اس دروازہ کا بھی حال ہم آگے بیان کرینگے اور
 اسی درجہ کے غریبی ضلع کے ستون بہت لمبے ہیں اور بتوں کی صورتیں بھی دکھائی دیتی ہیں ہذا اسوا
 سٹم اس ضلع کا بھی ایک نقشہ علاحدہ کھینچیں گے کہ گویا وہ نقشہ اسے پتھور کے بت خانہ کی عمارت کا ہوگا
 اس درجہ کا عرض قبلہ کی طرف سے جنوبی اور شمالی ضلعوں سمیت ایک سو اڑتیس فٹ کا ہے اور
 اسی درجہ کے صحن میں لوہے کی لاٹ ہے کہ جسم اب اس کا بیان کرتے ہیں بڑا بڑا

لوہے کی لاٹ

اس لاٹ کا کچھ حال نہیں تحقیق ہوتا کہ یہ کیا چیز ہے اور کس کے وقت کی بنی ہوئی ہے بلکہ اس میں کچھ
 ثابت نہیں کہ بہت قدیم ہے اسوا سٹم کہ اس پر اگلے حرفون اور اگلی زبان میں کچھ عبارت کنہ ہے کہ
 کہ وہ پڑھنے میں نہیں آتی ہذا بعضے لوگ یہ بات کہتے ہیں کہ سلطان مولدین محمد بن سام نے جسے مسجد
 بنائی ہے اس لاٹ کو بطور مقیاس کے لگایا تھا ہذا یہ بات تو غلط محض معلوم ہوتی ہے لیکن اگر اس
 ہو کہ یہ لاٹ پہلے سے اسے پتھور کے بت خانہ میں لگی ہو اور سلطان مولدین محمد بن سام نے بھی اس لاٹ
 کو یہ سمجھ کر کہ چلو مقیاس ہی سہی دن ہی دیکھنے کے کام آوے گی اور اس نشانی سے شوکت اسلام
 کی پائی جاوے گی بدستور رہنے دہی ہو تو ہو سکتا ہے ہذا بعضے لوگ اس لاٹ کے بننے کی یہ
 تقریر کرتے ہیں کہ اسے پتھور کے وقت کے بنویموں نے اسے پتھور سے یہ بات کہی کہ ہم تمہارے
 ہم میں ایک ایسی کیلی گاڑ دیتے ہیں کہ جب تک وہ کیلی قائم رہے گی تمہارا راج نہیں ڈگنے کا ہذا یہ بھی
 ادنیٰ دلیل تو بھی پنڈتوں نے حرکات کو اکب کا اور ان کی تاثیرات کا بیان کیا ہذا اسے پتھور کی سمجھ
 نہ آیا اور جو کہ اس کی تیار ہی میں زرخیز خرچ ہوتا تھا اسوا سٹم غیر سمجھے وہ اس کام پر مبادرت بھی نہیں
 کرنا ہذا آخر کار پنڈتوں میں سے ایک پنڈٹ جو بہت بڑھا اور تہایت عقلمند تھا اس نے یہ بھی
 سمجھا ہوا ہے کہ کام نہیں چلتا ایک بات بنیالچا ہے کہ اس کی سمجھ میں آوے اور بدستور آثار

دوسرے درجہ میں جانیگا کہ اوسکی بحر میں درجہ ۱۰ بھی ٹوٹ گئی ہیں مگر کچھ نشاندہاں یاد ہیں
کا باقی ہے ۱۱ اس درجہ کے جنوبی چھوٹے درجے باز و پرستہ جبری کندہ ہیں ۱۲ اس خرابیت جو تاب ہے کہ بہت
سلطان شمس الدین ایلک کے عہد میں آؤ گئے تاج تک چھ چھوٹیں برس کے قریب عرصہ گذرا ہے ۱۳ اس سیمکے در ایسے قلعین
کہ اور کمین دیکھنے میں نہیں آتے ۱۴ اگرچہ اسکا چچ کا در ٹوٹا ہوا ہے لیکن در و در جو ان کے در جو اسکے برابر ہیں اور
ٹوٹے بھی نہیں اوسکے بلندی از تالیس فٹ کی چالیش ہوئی اسطراب کے محل سے پس اسکا چچ کا در بھی از تالیس
کا چچ اور بعلی چھوٹے در اٹھ تالیس اٹھ تالیس فٹ کے اونچے ہیں ۱۵ اس درجہ کا مرض سبب بغلی ضلعوں کے ایکسٹریٹ
کا ہے ۱۶ اسی حساب پر اسجد عالی کی عظمت و شان خیال کرنی چاہئے کہ کتنی بڑی سی تھی ۱۷ اور افتادہ تعالیٰ
ہم ہر درجہ کی چالیش اپنے اپنے مقام پر لکھیں گے اب اس مقام پر اس درجہ کا نقشہ لکھا جاتا ہے تاکہ جو کچھ
بیان کیا ہے وہ انکھوں سے بھی دیکھا جاسکے اور شنیدہاتند دیدہ ہو جاوے ۱۸ اس درجہ کا کتبہ بغلیہ اسی خط
اور عبارت سے نقشہ کے حاشیہ میں مندرج ہے ۱۹ اوسکو دیکھو اور اللہ تعالیٰ کی قدرت کو یاد کرو اور کئے شانی

دنیا پر عبرت بلکہ واقعا عبرت اولی الابصار

درجہ دوم مسجد قبة الاسلام

یہ درجہ بہت بڑا ہے اور اب اسکے بلبر کوئی درجہ نہیں ۱۰ اور سب اسکا یہ ہے کہ اس مسجد کے محل میں
تیار ہوئے تھے اور دو درجہ بنے رہ گئے اس سبب سے یہ درجہ گویا چچ کا درجہ ہو گیا اور اس پر غریب
۱۱ پہلے اور تیسرے درجہ سے بڑا بھی تھا اس واسطے کہ اسکے مقابل کا چچ تھا اور درجہ تھا ۱۲ اس درجہ میں
۱۳ پانچ درجہ ہیں اور ہر دو درجہ چھوٹے ہیں اور سچ کا پانچون درجہ تھا ۱۴ یہ درجہ بہت بڑا ہے ۱۵ یہی کہ پہلے
۱۶ تھان درون کی بلندی بھی اتنی ہی ہے جسقدر کہ پہلے درجہ کے درون کی بلندی تھی
۱۷ نہایت شگفتگی کی منت کاری اور طرح بطرح کے میل بوٹے پھول پتے خبر ہوئے ہیں
۱۸ ہر یک کام اور کسی درجہ پر نہیں بنا ہوا ہے اور بدستور آیات قرآنی کن ۱۹ ہیں اور
۲۰ نہ ٹکے سے پر ہی نہیں جاتین ۱۱ اسی درجہ کے چچ کے در پر بائیں طرف اس
۲۱ ہے ۱۲ اس درجہ کو سلطان مغول دین محمد بن سام نے اپنے عہد میں
۲۲ سے چھوٹے اونچتر برس کا بنا ہوا معلوم ہوتا ہے ۱۳ یہ درجہ
۱۴ تیرہ برس کے بت خانہ کی سی تھی اور گویا سی درجہ مسجد قبة الاسلام

تو پھر یہ کہ سب سے پہلے چار کتبے قطع کرین اور پھر یہی نحو و طری تمام شکل و بنا و سیدہ لائے اندر جو خالی ہو اور اس میں شیر حیان بنی ہوئی ہیں کہ
 اونچے اس لائے کہ اوپر چھ جاتی ہیں ہر ایک کی زینت کا تو حال معلوم نہیں اس لائے میں تین شیر حیان ہیں لیکن اب اس لائے پر چھوٹی شیر حیان اس جگہ
 ہیں کہ پہلے درجہ میں تو ایک سو چھتیس اور دوسرے درجہ میں اٹھتر اور تیسرے میں بائیسٹھ اور چوتھے میں اکتالیس اور پانچویں میں اکتالیس
 اور پانچویں میں بھی اکتالیس ہیں کہ کل شیر حیان اس لائے کی تین سو اٹھتر ہیں بڑے اور چوتھے اور پانچویں میں
 کچھ بڑے شیر حیان کٹھنہ کی طرف آنیکو بنی ہوئی ہیں اگرچہ اونکو بلند می سے کچھ علاوہ نہیں لیکن معلوم رہے کہ کون کون سے
 ہیں چوتھے درجہ میں تو پانچ شیر حیان اور پانچویں درجہ میں تین شیر حیان محرو ہیں اس تمام لائے پر آیات قرآنی
 کندہ ہیں ان کے بیان کرنے کی تو کچھ حاجت نہیں مگر چھ کتبہ اس لائے کے قابل بیان کرنے کے ہیں کہ اوپر میں اس لائے
 کو بنانے والے اور مرتب کرنے والوں کے نام لکھے ہوئے ہیں اور ایک میں مزار کا بھی نام ہے بڑے خانچہ وہ سب
 کتبہ بغیر اسی خط اور اسی طور سے نقشہ میں ہر درجہ کے مقابل موجود ہیں بڑے ان کتبوں میں سے چوتھے درجہ کے
 تو گروپٹہ میں کتبہ لکھا ہوا ہے اور باقی سب کتبہ ہر درجہ کے دروازوں پر کندہ ہیں بڑے ان کتبہ میں بعضے جو
 طرح سے خلاف رواج حال لکھے ہیں اور بعضے پڑھنے میں نہیں آتے غلطی قائل اس میں نہ سمجھنے والے اصل لائے
 بھی اس طرح ہیں اب قصہ کوتاہ کرو اور نقشہ دیکھو کہ یہ چیز بھی کیا عجیب روزگار سے ہے

درجہ اول مسجد قوالا سلام

جنوب کی طرف لائے کے سامنے جو تین دریں یہ اس مسجد کا بلا درجہ ہے بڑے اگرچہ یہ درجہ اور درجوں سے صحیح
 بنا ہے مگر اب قطع میں پہلا آن پڑا ہے بڑے اس درجہ میں قبلہ کی طرف تین دریں بیچ کا در بڑا اور ادھر اور ادھر
 لغبی در چھوٹے ہیں اور یہ تینوں در شک سرخ کے بنے ہوئے ہیں اور اوپر نسخ اور کوئی خط میں آیات قرآنی
 کندہ ہیں اور بدستور ریل بونٹے پھول پتے ہنر کاری کے بنے ہوئے ہیں بڑے اس درجہ کے تینوں دروں
 جنوب کی طرف کے چھوٹے در کی تو ادھی محراب آگے سے اوپر کے بڑے در کی اور شمالی چھوٹے
 در کی ساری محراب ٹوٹ گئی ہے صرف بازو باقی رہ گئے ہیں بڑے اس درجہ کے جنوبی ضلع میں راکھ چھوڑا
 ہوا خانہ کی عمارت موجود ہے بڑے اسی طرح بیسویں ستون اوپر تلے لگے ہوئے ہیں بڑے اور اوپر چھوٹے
 تینان ڈالکر چھت پائے دی ہے بڑے اور اسی ضلع میں آندر رفت کے گتے ایک دروازہ تھا
 کہ وہ اب ٹوٹ گیا ہے مگر نشان معلوم ہوتا ہے بڑے اور اسی طرح کا اسکا شمالی ضلع تھا کہ
 اس کی عمارت بالکل ٹوٹ گئی ہے اور اس طرف بھی ایک دروازہ تھا اس درجہ میں سے

یعنی پانچویں کھنڈ پر ایک اور چھوٹا سا کھنڈ تھا اور اوسمیں چاروں طرف چار دروازے تھے لوگ
 اوسمیں جا کر ٹھیک کرتے تھے اور اوس میں بھی ایک طرف سے چھوٹی چھٹی سیڑھیان اور چاروں
 نی ہوئی تھیں اور شاندار اور سپر بھی کچھ مکان ہو کہ اب کسی دیا زمین اس بیان سے لکھا ہوا کتاب
 کا اور جو بات عوام الناس میں مشہور ملی آتی ہے صحیح معلوم ہوئی کہ اس لاٹ کے ساتھ ہی کھنڈ تھے
 انگریزوں کی عمارتوں سے پہلے دو کھنڈ اسکے تو بالکل ٹوٹ گئے تھے اور تیسرے میں بھی جواب سب کے
 اوپر ہے قلم کی تراش کے طور پر شکست آگئی تھی کہ مکام والا مقام انگریزوں نے اس کی مرمت کی اور جبکہ
 اس لاٹ کا چھٹا کھنڈ تھا اتنی بلند سنگین اٹھ دہری برجی بنا کر لگائی کہ وہ چھٹا کھنڈ ہوا اور اس کے
 اوپر ایک اور کاٹ کی برجی لگائی تھی کہ وہ ساتویں کھنڈ کی جگہ تھی اور اس طرح کر کے اس لاٹ کی اونچائی
 پوری کر دی تھی مگر اس طرح پر لاٹ بن جانیکے بعد پچھلی اور پہلے کے صدر سے وہ سنگین برجی جو
 چھٹی کھنڈ کے قائم مقام تھی اور وہ کاٹ کی برجی جو ساتویں کھنڈ کی جگہ بھی نہ ٹھہر سکی اور شکست ہوئی
 اس واسطے اور کھلا چار لاٹ پر سے اترنا لیا ۴ کاٹ کی برجی کا قدام و نشان نہیں رہا مگر سنگین برجی کو
 یادگاری کے طور پر لاٹ کے پاس کھڑا کر دیا ہے ۴ چنانچہ نقشہ میں موجود ہے ۴ میں اس لاٹ کی بلندی
 کو اسطرلاب سے معلوم کیا اور اقدام کے پیمائش کیا اور پھر ہر درجہ کو ڈور سے بھی پیمائش کیا
 ہوا کہ اس لاٹ کا پہلا کھنڈ چھٹا نوے فٹ لمبی اونچے کا ہے جسکے بتیس گز لمبی اونچے ہوئے ۴ اور دوسرا
 کھنڈ پچاس فٹ لمبی اونچے کا ہے جسکے ستر گز کے قریب ہوئے اور تیسرا کھنڈ چالیس فٹ لمبی اونچے کا ہے
 جسکے کچھ اوپر تیرہ گز ہوئے اور چوتھا کھنڈ پچیس فٹ کا ہے جسکے سوا آٹھ گز کے قریب ہوئے ۴ اور پانچواں
 کھنڈ بھی اوس تھوڑی سی اونچائی سمیت جو برجی کھڑے کیے اندر سے پچیس فٹ یعنی سوا آٹھ گز کے قریب
 ہے اور تین فٹ اونچا برجی کھڑا ہے ۴ اس حساب سے معلوم ہوا کہ اس لاٹ کے پانچواں کھنڈ کو اب موجود ہے
 اسی گز کے قریب اونچے ہیں ۱۱ اور سنگین برجی کی اونچائی جواب نیچے اوتار رکھی ہے ستر گز فٹ لمبی اونچے
 ہے جسکے چھ گز کے قریب ہوئے اور کتے ہیں کہ پانچ گز اونچی اس برجی کی برجی تھی اور اوس پر پھر ہر اکڑ کا
 جز کی طرف سے یہ لاٹ ڈیڑھ سو فٹ یعنی پچاس گز درجہ اور پانچواں درجہ پر سے جہاں برجی لگی تھی تین فٹ
 یعنی دس گز درجہ ہے ۴ اور قیاساً اس معلوم ہوتا ہے کہ اس مقام پر جو سنگین اور برجی اور اوس پر پھر ہر
 لگایا تھا ۴ وہ اس اندازہ سے لگایا ہو گا کہ اگر اس لاٹ کے سطح کے ملاصق دو خط مستقیم کھینچیں پہلے جاوین

چندین دور اور گھر کی ایسی خوبصورت چمن ہین کہ جس کا کچھ بیان نہیں ہوتا تھا + جو کہ اس کی خوبی تو بیان ہو
 باہر ہے اس واسطے اب ہم اس کے بنے کا حال بیان کرتے ہیں + کہ اس لاٹ کو سلطان شمس الدین
 الیمش نے اپنے عہد سلطنت میں بنایا ہے + اور جو کہ سلطان شمس الدین الیمش تختہ چہری میں دلی کا
 بادشاہ ہوا ہے اس واسطے کہ ان کا تختہ ہے کہ اس لاٹ کو بنے ہوئے پھر چوتھین برس کے قریب عرصہ گذرا
 لیکن ہیری راسے میں قلعہ کتبہ تواریخ اور سیاق اور سیاق بادشاہی کے حال سے یہ ثابت ہوتا ہے
 کہ اس لاٹ کی عمارت تختہ چہری کے بعد تمام ہوئی ہے + مگر حال یہ لاٹ سلطان شمس الدین الیمش کی
 بنائی ہوئی ہے + اور یہ نشانی اوسے بادشاہ کی بلند ہستی کی ہے + بعد اوسکے جو بادشاہ ہوا اس عمارت
 کو عجیب و غریب سمجھ کر ہمیشہ مرمت کرتا رہا + چنانچہ ایک دفعہ وزیر شاہ کے وقت میں اس لاٹ پر
 بجلی گری تھی اور اس سبب سے اس لاٹ میں نقصان آگیا تھا + اس واسطے تختہ چہری میں سلطان
 فیروز شاہ نے اس لاٹ کی مرمت کی اور بعد اوسکے اس لاٹ میں چٹکت رخت جو گئی تھی اور مرمت
 کی حاجت پڑی تھی + جب سلطان سکندر بن سلطان بہلول لدوی نے تختہ چہری میں اس لاٹ کی مرمت
 کی + بعد اوسکے یہ لاٹ صدر مہم جو بنیال اور بجلی سے پھر ٹوٹ گئی تھی اور چٹکے پاس سے کچھ پتھر گر پڑے تھے +
 کہ حکام و الامقام انگریزی نے اپنی عالمی بھی اور نام آوری سے اس لاٹ کی مرمت کی اور مرمت صاحب گڑھ
 کپتان اس مرمت کے متمم تھے کہ اس بات کو میں برس کے قریب عرصہ گذرا ہو گا مشہور ہے کہ اس لاٹ کی مرمت
 اور اسکے گروفلوچ کے مکانات کی صفائی اور ٹرک بنانے میں ایک لاکھ روپیہ سرکار کا خرچ ہوا ہے + وہ
 میں بات ہے کہ اٹھا اس لاٹ کی مرمت اس مرمت ہوئی اور یہ نامی اور عجیب عمارت صرف اس مرمت
 کے سبب اب تک قائم رہی ورنہ کبھی کی گرا چکی ہوتی + پہلے اس لاٹ کی صورت اتر تھی اور اب اور ہوئی
 ہے + بڑے بڑے آدمیوں سے تحقیقات کرتے پر معلوم ہوا کہ پہلے اس لاٹ کے ہر سرور جو پتھر نہیں
 تھا بلکہ کٹھرے کی جگہ کنگورے بنے ہوئے تھے یہ کٹھرے اسٹھ صاحب نے بنایا ہے اس واسطے کہ کنگورے
 بالکل ٹوٹ گئے تھے اگر غور کر کے دیکھو تو کنگورے اس عمارت کے لیے بہت مناسب اور خوش تھا تھے اور
 تحقیق میں اس طرح کی عمارت پر کنگورے ہی زیادہ تھے + بعضی کتابوں میں سے پایا جاتا ہے کہ یہ منارہ
 ہفت منطری تھا یعنی سات کھنڈ کا اور اس لاٹ کے سات ہی کھنڈ مشہور بھی ہیں لیکن اب پانچ باقی ہیں
 + جب اس بات کی پُرانے پُرانے آدمیوں سے یہ تحقیقات کی گئی تو اس قدر معلوم ہوا کہ یہ لاٹ بقدر اتنا وجود

کی عمارت میں بنارہا ستون لگے ہوئے تھے اور کچھ عمارت نہ تھی لیکن ستونوں پر نسبت کاری کی ہوئی تھی اور ہر میل پوٹے پھول پتی کی جگہ تھوکی موڑیں بنی ہوئیں تھیں ہر ستون کے عہد میں اتنا تصرف ہوا کہ جس جگہ ستون اور ستون اور کوفوں کے درمیان وغیرہ میں تھیں کی عورتیں بنی ہوئیں تھیں اور کئی عورتیں بگاڑ دی گئیں کسی کا تو سر کاٹ ڈالا اور کسی کا کچھیل دی اور کسی کے آئینہ اندھی کر دی غرض کہ عمارت قایم رکھی، اب تک ان ستونوں میں تھوکی کی گڑھی گراہی عورتیں موجود ہیں اور جو کراچی میں راکے بت، نانہ کی عمارت کے یہ ستون موجود ہیں اور گویا بہت قدیم عمارت کی نشانی ہیں اس واسطے ہم اس کا بھی نقشہ اور بیان ملحقہ ایک مقام پر لکھیں گے، اب اس مسجد کے درجہ کا سال لکھنا شروع کرتے ہیں اور اول اس کے مینار کا جس کا قطب صاحب کی لائٹوں کے مین بیان کرنا شروع کرتے ہیں و

قطب صاحب کی لائٹ

یہ لائٹ حقیقت میں جد قوتہ الاسلام کا مینا ہے، اسکی رفعت اور شان اور بلند ہی اور خوشنما کی کامیاب بنیں کیا جاسکتا، یہ لائٹ اس قدر بلند ہے کہ بہت دور دور کے پھرنے والے پہنچا ایک آدھ جگہ کے ایسی بلند کوئی عمارت درج زمین پر نہیں نشان دیتے، نقل مشہور ہے کہ اگر اس کے نیچے کھڑے ہو کر اوپر دیکھو تو ٹوپی والے کو ٹوپی اور کپڑی والے کو کپڑی تمام کے دیکھنا پڑتا ہے، یہ لائٹ اس قدر بلند ہے کہ آدمی یہ خیال کرتا ہے کہ اس کے اوپر سے بے شک آسمان کو کپڑا لٹکا اور اس زرد بان آسمانی کے ذریعے سے بے شبہ آسمان پر چڑھ جائیگا بار بار لوگوں کو اتفاق ہوا ہے کہ سارا دن بھادون کے سینے میں کہ میں موسم پھول والوں کی سیر کا ہوتا اٹل شہر چڑھتے ہوئے میں جب نیچے اوتارے تو دیکھا کہ خوب مینہ برس گیا ہے، جب جانا کہ اللہ اکبر اس لائٹ سے نیچا اتارنا اس لائٹ کے اوپر سے نیچے کے آدمی ذرا داسے معلوم ہوتے ہیں اور چھوٹے چھوٹے آدمی غصی غصی ہاتھی گھوڑے دکھائی دینے کے سبب بڑا تاثر معلوم ہوتا ہے اور اس طرح نیچے والوں کو اوپر کے ذرا ذرا سے معلوم ہوتے ہیں اور ایسا شبہ پڑتا ہے کہ فرشتے آسمان پر سے اوتارے ہیں، غرض کہ یہ لائٹ عجائب روزگار سے ہے کہ درج زمین پر اپنا نشان نہیں لکھتی، باد صفت اس قدر بلند ہی اور عظمت کے ایسی خوبصورت خوش قطع بنی ہوئی ہے کہ سبے اختیار دیکھنے ہی کو جی چاہتا ہے، اس لائٹ میں بالکل رنگ سرخ لگا ہوا ہے اور چوتھا حصہ سنگ مرمر کا ہے اور ہر درجہ پر آیات قرآنی کھدی ہوئی ہیں، اور جیسا جانتی کاری بنی ہوئی ہے، اس لائٹ

[illegible]

اور سکوروشن کرتے ہیں اور ان قواب صاحب کے ہاں بھی مہندی روشن ہونے کی رسم تھی پہلے وہ نیا ہوئے اور اندھ قوالی نے ان کو روپیہ بہت سادیا اور جنھوں نے اسی رسم کے سبب ایک عمارت مہندی کی صورت کی بنا دی اور ہر برس اوس میں روشنی کیا کرتے تھے اور بہت سا کھانا کھا کر لکھدی خیرات کیا کرتے تھے جب سے اس عمارت کا نام مہندیان کر کے مشہور ہو گیا مگر یہ نہیں معلوم کہ وہ قواب کو کتنے جنھوں نے یہ مہندی بنائی تھی عبداللہ الراوی انھیں مہندیوں کے قریب ایک منڈیاں ہے اور اوس میں تمام عمر نیا قوا خاندان مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب کو آسودہ ہیں چنانچہ جناب مولوی شاہ ولی اللہ صاحب اور مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب اور مولوی رفیع الدین صاحب اور مولوی عبدالقادر صاحب قدس اللہ اہلہم کے مزار اسی مقام پر ہیں یہ عجب عمارتیں مذکور ہوئیں نقشہ میں سب کی سب موجود ہیں اب پرانے قلعے سے اور اس مقام تک کوئی ایسی جگہ اور ایسا مکان نہیں جو نقشہ پہنچنے کے لائق ہو مگر تین مشہور ہیں ایک شیخ محمد کی بابین جو اب شاہ صاحب جانشینوں کے قبضہ میں ہو اور ایک مہابت خان کی ریتی اور اوس مقام پر مہابت خان کی چوٹی تھی اور اوس کے نیچے دریا بہتا تھا اوس ریتی کا نام مہابت خان کی ریتی

چھ

کوٹلہ فیروز شاہ

یہ عمارت جو فیروز شاہ کے وقت کی شاہجہان آباد کے دہلی دروازہ کے باہر تھوڑی دور پر دریا کے کنارے ہے اور اسی عمارت میں ایک لاٹھ بہت اونچی نصب ہے کہ اوس کو فیروز شاہ کی لاٹھ کہا کرتے ہیں اگر کسی کتاب سے خاص اس کوٹلے کے متعلق تاریخ نہیں نکلتی لیکن قلعہ کتب سے ایسا معلوم ہوتا ہے کہ جس زمانہ میں فیروز شاہ نے فیروز آباد بنایا ہے اسی زمانے میں یہ عمارت بھی بنی ہے یعنی شہر جو بنی کہ آج تک پانسو آٹھ برس کے قریب عرصہ گزرا ہے اب یہ عمارت بالکل شکستہ و خراب ہو گئی ہے اور دن بدن ٹوٹتی جاتی ہے چنانچہ نقشہ کے دیکھنے سے اس کے شکستہ و خراب ہونیکا بخوبی حال معلوم ہوتا ہے لیکن لاٹھ اس عمارت کی بہت نامی اور نہایت مشہور ہے مینے ہر چند تحقیقات کی کہ یہ لاٹھ کب کی ہے اور کیوں بنائی ہے لیکن کسی کتاب سے کوئی تحقیق نہیں ہوا اور اس لاٹھ پر بہت سی عبارت الکی زبان اور اگلے حرفوں میں کندہ ہے کہ وہ کسی سے پڑھی نہیں جاتی اور تھوڑی سی عبارت شاستری میں کندہ ہے کہ وہ بھی سمجھ میں نہیں آتی لیکن بعضے حرف شاستری کے پڑھے گئے ہیں اور نکاتر مبدلہ دیتا ہوں یہ سداہ سری براجیت منٹا بیسا کھسری پڑ

یہ بھی ایک نشانی ہے کہ دروازہ عظمت شان میں بہت معقول ہے تمام سنگ مارا سے بنا ہے لیکن دو کارنگ سرخ کی ہے اس دروازہ پر دالان اور حجرہ اندر شمین بہت خوبصورت خوبصورت بنائے ہوئے ہیں اور اب اس میں جلیانہ کے سپاہی رہتے ہیں مگر یہ کسی تاریخ کی کتاب سے نہیں تحقیق کیا کہ یہ دروازہ اس بادشاہ کو عہد میں بنا لیکن ایسا خیال کیا جاتا ہے کہ ہمایوں کے عہد میں پرانے قلعے کو مٹا دیا گیا اور اسے اس کی جگہ پر اس دروازہ کے اور کچھ نشانی پرانی دلی باقی نہیں اور اسی دروازہ کے پاس جلیانہ ہے۔

جلیانہ

یہ جلیانہ حقیقت میں سدا ہے جب کہ پرانی دلی ویران ہوتی گئی یہ سراسر بھی ویران ہوئی یہاں تک کہ وہ نشانی اور شاہ عالم کے وقت میں بالکل ویران ہو گئی تھی جبکہ انگریزوں کی عملداری صحاحان والا شان نے جلیانہ کے لیے اس سے بہتر کوئی عمارت نہیں اور اس سدا کی مرست شکست و ریخت کی کر کے جلیانہ اس سدا کا دروازہ بہت بلند اور نہایت عالیشان بنا دیا اور اس پر ایسے معقول مکان بنے ہوئے ہیں کہ جلیانہ کا داروغہ اس میں اچھی طرح سے بفرغت رہتا ہے اسی کے پاس دو تین برس سے انگریزوں نے شہر کی طرف ایک نیا جلیانہ بنایا ہے اور دوسری طرف ہسپتال بنائی ہے اور عرصہ اب اس میں ہسپتال مسافر خانہ تھا بند ہوئے رہتے ہیں اور دیکھ بھرتے ہیں چند روز سے اسی جلیانہ کے میدان میں تھانے لیے کو کلبہ تجویز ہوئی اور اب جس کی کو یہاں سے ملتی ہے اسی میدان میں ہے اللہ حفظنا من کل بلیات الدنیا والا

مہندیان

یہ ایک عمارت تھی عجیب نیچے تو کمالات در سے بنے ہوئے تھے اور اوپر چاروں کو نوں پر چار چار تھیں ایک بچوں میں بر جی تھی حقیقت تو یہ ہے کہ کچھ نہیں معلوم ہوتا کہ یہ عمارت کیا چیز تھی اور کیا تھی اور کس نے بنائی تھی مگر عوام الناس میں یہ مشہور ہے کہ کوئی نواب تھے کہ جناب حضرت غوث الاعظم کی جناب میں دوسرے امتقا و تھاہ اور ہندوستان میں بعضے بعضے لوگوں نے یہ رسم نکالی ہے کہ بر برس حضرت غوث اعظم کی مسند ان جہاں کرتے ہیں یعنی کھینچوں کی ایک بر جی اونچی سی بنا کر اور غوث سے منسوب

سب سے آد پر ایک برجی ہے اور مقصود اس عمارت کے بنانے سے صرف سیرگاہ تھی جب کہ نصیر الدین محمد ہمایون بادشاہ دوبارہ ہندوستان میں آئے تو اس عمارت میں کتب خانہ کیا تھا اور کبھی کبھی اعمال ریاضی اس پر کیا کرتے تھے جب تختہ آتی ہے تو ایک ایک ایک بہانہ ہو جاتا ہے ہاں ایک دفعہ ہمایون بادشاہ اسی شیر منڈل پر چڑھے تھے اور نئے وقت جب بیچ کے درجے میں پہنچے مغرب کی اذان ہونے لگی بادشاہ نے بیٹھ کر اذان سنی اور وہ پڑھ کر چلا کہ جریب پر زور دیکر اوٹھیں اتفاقاً جریب پھیل گئی اور نیچے آن پڑے اور کئی دن بعد انتقال کیا اور ہمایون بادشاہ از بام اقداد تاریخ انتقال ہوئی غرض کہ یہ مکان وہی ہے جس پر سے نصیر الدین محمد ہمایون بادشاہ گر کر مرے اس کا نقشہ دیکھو اور بے ثباتی اور بے قراری دنیا میں مرن پر عبرت پکڑو اس شیر منڈل کے گوشے بستی ہے اور گرنے ہوئے بن چنانچہ نقشہ کے دیکھنے سے آبادی کا ذیل خوبی معلوم ہوتا ہے

مسجد قلعہ	پنجاب
-----------	-------

یہ مسجد نصیر الدین ہمایون بادشاہ نے قلعہ کے ساتھ بنائی ہے میں اس مسجد کی خوبی اور خوشنمائی بیان میں کر سکتا + یہی خوشنمائی قطع خوبصورت مسجد بنی ہوئی ہے کہ اس زمانہ کی عمارتوں میں اپنا نظیر نہیں ملتی + پانچ درہن اور عجب مطلع کے ہیں اگرچہ یہ مسجد سنگ بنار کی ہے لیکن روکھار میں سنگ سرخ اور سنگ مرمر اس خوبصورتی سے لگا ہے کہ جس کا یہ بیان نہیں ہو سکتا + ہر درہن اور گوشہ پر آیات قرآنی بخط نسخ اور کتبیں کہیں بخط کوئی کندہ ہیں + صحن میں بہت اچھا شمن حوض ہے اگرچہ اب بہت بے عزت پڑا ہے لیکن کسی زمانے کے عالی ہمتوں کا یادگار ہے + اس مسجد کی چھت پر جانے کا راستہ بھی عجب مطلع سے بنایا ہے + اور اوٹھکی دیوار کے آثاروں میں عجب عمدہ نقشیں بنائے ہیں + چھت کے ارد گرد ایک بیچ کا گنبد باقی رہ گیا ہے + اور گنبد کے اوپر اوپر دو چھتریاں تھیں + کہ وہ اب ٹوٹ گئی ہیں + اس مسجد کا کلداس خوبصورتی سے بنایا ہے کہ آنکھ اوٹھانے کو دل نہیں چاہتا + بلکہ یہی دل چاہتا ہے کہ اس کو دیکھا ہی کیجیے + اس مسجد پر کوئی کتبہ تاریخ نہیں ہے مگر اندر کے پیش طاق کے اوپر اوپر کے طاق پر کچھ تھیں کندہ ہیں کہ بعینہ نقشہ میں مندرج ہیں فانظر الیہ

کالی دروازہ	پنجاب
-------------	-------

شاہجہان آباد کے دہلی دروازے کے باہر تھوڑی دور پر پُرانی دہلی کا کالی دروازہ ہے اور پُرانی دہلی کی نشانیوں میں

نہی خیریت این بقعہ خیرہ کہ کہ متدایخ او خیر المنازل

گللال باڑی

اس مسجد کے پاس گلال باڑی ایک عمارت ہے کہ اس پر چوہوں کے ڈھیر کے اور کچھ نہیں اور اس پر کوئی کتبہ نہیں

خاص محل

اور گلال باڑی کے پاس خاص محل شاہجہان کے وقت کا بنا ہوا ہے اگرچہ یہ بھی ٹوٹ گیا ہے مگر دروازہ پر یہ کتبہ باقی ہے +

بدور شاہجہان صاحب قلعہ ثانی + کہ درجہ انست جہان پرورد سپہر خباب + بنا ہوا وہیں زمانہ غامض محل درین زمین کرم محبت دینجان دیاب + ہمیشہ باد نیر سپہر بطلون + + ہی خمیر شیرش کے صلح و صلح اگر زماں بنائش شود سوال ترا + حساب کن سیاری محل خاص جواب

۱۰ ۴۲

نیلی چیمتری

اسی عمارت کے پاس نواب نوبت خان کا مقبرہ ہے + اور بالکل ٹوٹ گیا ہے اس پر کسی زمانہ میں مینی کا کام اور برج پر نیلہ چیمتر تھا اس سبب سے اس کو نیلی چیمتری کہلاتے تھے + اس کا دروازہ بھی ٹوٹا ہے اور باقی رہ گیا ہے اور پہلے اس کے دروازے پر سے پڑنے والے قلعہ کا نقشہ کھینچا جاو اور اس دروازہ پر یہ کتبہ لگا ہوا
ہیں خوش نظر عالی مقام + درین عالم ناید چشم ایام + چو سپیدم گشت یافت اتمام + کچے آیت آتاش خیر دار

شیر منڈل

اس قلعہ میں مسجد کے پاس ایک مکان ہے بطور منارہ بہت بلند + اور مسکو شیر منڈا نے اس پر عہد سلطنت میں بنایا تھا + کہ اس کا مسکو تین سو تیرہ برس کے قریب عہد گذرا ہے + اور اس عمارت کا نام شیر منڈل رکھا تھا بلکہ اس کے زمانہ میں اس عمارت کے نیچے کے بعد اس سارے قلعہ کو شیر منڈل ہی کہنے لگے تھے + اور یہ عمارت تمام سنگ مرمر کی بنی ہوئی ہے + چیمین تو ایک کمرہ سا ہے اور چاروں طرف بہت چلی غلام گردش ہے اور

ابتدا کوئی نہیں بیان کر سکتا، مگر حقیقت میں یہ بات نہیں ہے بلکہ تاریخ کی کتابوں کی دیکھنے سے یہ معلوم ہوتا ہے کہ منہجی کبریا جیت زمین راجہ اند پال نے پہلے پہل اس جگہ پر قلعہ بنایا تھا کہ اس کو آج تک ایک ہزار چار سو تریسٹھ برس کے قریب غرضہ گذرا لیکن اس قلعہ کا نام و نشان نہیں رہا، معلوم نہیں کہ کب ٹوٹا اور کیا ہوا شاید ہایون بادشاہ کے عہد تک کچھ نام و نشان باقی ہو بعد اس کے جب نصیر الدین محمد ہایون بادشاہ ہوئے اور ہون نے ۱۲۱۰ھ ہجری میں کہ اس کو آج تک تین سو چوبیس برس کے قریب غرضہ گذرا اس قلعہ کو از سر نو بنایا کہ نی عمارت جو اب موجود ہے اور یہ لوگ اس کو پرانا قلعہ کہتے ہیں + نصیر الدین محمد ہایون کی بنائی ہوئی ہے + اور اس کا نام میں پناہ ہے + لوگوں میں پرانا قلعہ مشہور ہو گیا ہے + اس قلعہ کے تین دروازے ہیں اور ایک کھڑکی نامی ہے اور کھڑکی کا کھڑکیاں ہیں ایک دروازہ اس قلعہ کا جو شمال غرب کی طرف ہے درت سے بند ہے + اور لوگ اس کو طلاقی دروازہ کہتے ہیں + اور یہ مشہور کرتے ہیں کہ ایک دفعہ کسی مہم پر اس دروازہ کو فوج کشی ہوئی تھی بعد جانے فوج کے یہ دروازہ بند کر دیا ہے کہ اگرچہ فتح کیے اس دروازے کو کھولیں تو اوپر طلاق ہے مگر ان کو اب بھی نہیں معلوم ہوا کہ کس بادشاہ کے زمانہ میں یہ دروازہ تیغ ہوا ہے + اس قلعہ کی تفصیل سنگ خارا اور چرنے کی بہت مضبوط ہے اور عریض بنی ہوئی ہے + جب کسی زمانہ میں یہ قلعہ آباد اور تیار ہوگا بہت خوبصورت اور دلکش اور نہایت مضبوط ہوگا + اب بالکل حیران ہے ٹوٹی پھوٹی تفصیل باقی رہ گئی ہے اور قلعہ کے اندر تمام زمیندار و وضع اندر پت کے آباد ہیں + قدیم مکانوں میں کوئی مکان نام کو بھی نہیں رہا سب ٹوٹ ٹوٹا کر خاک برابر ہو گئے + مگر ایک مسجد عالی بہت خوشنما اور خوبصورت اور ایک جہان نما کہ اس کو شیر منڈل کہتے ہیں باقی ہے کہ اس کا حال آگے آوے گا + یہ قلعہ شاہ جہان آباد سے دو کوس کے فاصلہ پر جنوب کی طرف واقع ہے + اور اس قلعہ کی مغرب کی طرف پُرانی دلی آباد تھی + اب بالکل حیران ہو کھنڈ ہر بھی باقی نہیں رہے + دو ایک عمارتوں کا ڈھیر اور ٹوٹے پھوٹے دروازے باقی ہیں +

مسجد مکرر رسمہ

منجملہ ان عمارتوں کے ماہم بیگم کی ایک دیرسہ مع مسجد ہے اگرچہ اس مسجد کو مکان ٹوٹ گئی مگر یہ مکتبہ باقی رہ گیا ہے + دروان جلال الدین محمد + کہ باشندہ اکبر شاہان عادل + چوہاچم بیگم عصمت پناہی + بنا کر و این بنا بہر فاضل + و کے شہد ساعی این بقعہ خیر + شہاب الدین احمد خان باذل

کا بھی کام بنا جو ہے کہ کہتے ہیں کہ سیدنا بدخان خان و دوران خان کے رفیقوں اور مددگاروں کا
 سے تھے اور کسی لڑائی میں شہید ہوئے ہیں اور ان کا یہ گنبد ہے، بعض لوگ اسکو شہید صاحب کی درگا
 بھی کہتے ہیں، غرض کہ کسی کتاب سے اسکا کچھ پتا نہیں لگتا اور میں نہیں کہہ سکتا کہ یہ برج کب بنا اور کس
 بنایا، بہر حال ایک عمارت ہے معقول اسکا دروازہ بہت شاندار ہے اور اوپر سے درمی بہت خوشنما بنا
 ہے، برج بھی لطافت اور نزاکت سے خالی نہیں، اس کے صحن میں نہریں اور جوض بہت افسین بنے ہوئے تھے
 لیکن اب بالکل خراب اور ویران ہو گئے ہیں، نہریں جدا لٹ گئیں، جوض جدا خراب ہو گئے، برج جدا ہے
 مرمت ہو گیا وہ پانی کا کام نہ رہا، وہ جلا جاتی رہی، لیکن اب بھی یادگار زمانہ گذشتہ ہے اسکا نقشہ اس طرح سے
 کھینچا گیا ہے کہ برج اور دروازہ پر کی سہ دہی سب کی سب معلوم ہو، قی ہے فائنظر الیہ +

لال بنگلہ

اسی گنبد کے پاس ایک عمارت ہے اور لال بنگلہ کر کے مشہور ہے، کسی تاریخ کی کتاب سے تو اسکا حال نہیں پتا
 ہوا، لیکن جنرل والا کی زبانی یوں سنتے ہیں کہ آج کا نصیر الدین محمد ہایون بادشاہ کے عہد میں ایران جانے
 سے پہلے او کی کسی حرم کے دفن ہونے کو یہاں کچھ عمارت بنائی گئی تھی، بعد اس کے حضرت فردوس خنرل
 یعنی شاہ عالم بادشاہ کے وقت میں جب کہ لعل کنواؤ کی والدہ کا انتقال ہوا اور کنواؤس قدیم قبر کے پاس
 چھوٹے گنبد میں دفن کیا، اور جب سہیہ مکان لال بنگلہ مشہور ہوا، بعد اس کے اسی عہد میں حکیم جان او کی
 چاہتی بیٹی نے جو مرزا کھوسے منسوب تھی انتقال کیا اور دوسرے گنبد میں او کو دفن کیا اور یہ عمارت بنائی
 اس حساب سے اس عمارت کو بنے ہوئے مٹے مٹے قبر کے قریب عرصہ گزرا ہے، بعد اس کے خاندان تیموریہ کی
 اور بہت سی قبریں آئیں ہوئی گئیں، چنانچہ مرزا سلیمان پرنیز مرزا ابخت و لیعہد بہاؤ کے بہائی کی اور
 مرزا داؤد کی اور نواب فتح آبادی اور مرزا باقی اور اور ازواج حضور والا کی یہیں قبریں ہیں + یہ دونوں
 برج سنگ سے بنے بہت عمدہ بنے ہوئے ہیں + ان کے صحن میں دو عجیب ایک نواب فتح آبادی اور ایک مرزا باقی
 کا حال میں حضور والا کے عہد میں بنے ہیں، غرض کہ یہ دونوں برج میں اسی طرح نقشہ میں موجود ہیں +

میرانا قلعہ

عوام الناس کی زبانوں پر یہ مشہور ہے کہ یہ قلعہ بہت پُرانا ہے، بلکہ وہ لوگ یہ خیال کرتے ہیں کہ اس قلعہ کی

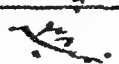
مرزا عزیز کو کلاتاش خان کی قبر سے ۱۰ اور یہ مرزا عزیز محمد بن الدین ملک خان کے بیٹے ہیں + جبکہ شہر میں لالہ مرزا ملک خان کو اجہم خان نے مار ڈالا اور اسکے بعد خان عظیم کا خطاب اسکے بیٹے مرزا عزیز کو ملا + اور وہ نجوان کے سلطانہ جہانگیر کی نکاحی عزت سے اور کبھی دولت سے بسر کی + آخر کو سلطانہ مجری میں ملا + ۱۹ سالہ عرصہ جہانگیر میں بمقام احمد آباد گجرات اس جہان فانی سے انتقال کیا + انکی لاش کو وہاں لاکر میان دفن کیا اور یہ عمارت عجیب و غریب اوس پر بنائی کہتے ہیں کہ مرزا عزیز کو کلاتاش نہایت خوش تقریر اور بہت خوش سخن رہے تھے + اور شعلیں بہت خوب لکھتے تھے اور خوشنویسی میں مرزا باقر سپر ماسیر علی کے شاگرد تھے اور کبھی کبھی شعر بھی کہتے تھے پنا سنجہ یہ رباعی انھیں کی طبع زاد سے ہے + رباعی عشق آلود از جنون تو ندگد وارسہ ز صحبت خردمندم کرد + آزاد و بند دین و دانش گشتم + تا سلسلہ زلف کسی بندم کرد غرض کہ یہ عمارت سلطانہ کے بعد بنی ہے کہ اسکو آج تک دو سو اٹھائیس سو سال کے قریب عرصہ گزرا ہے + اس عمارت کی خوبی اور توثیق لکھنے کی خوبصورتی نقشہ کے دیکھنے سے معلوم ہوتی ہے

لال محل

۱۱۱

لال محل جسکو تاریخ والے کو شک لعل لکھتے ہیں تلخی بادشاہوں کے وقت کی عمارتوں میں سے تھا چنانچہ جس زمانہ میں سلطان علاء الدین غازی قلعہ رنتھمہ کا محاصرہ کئے ہوئے تھا اس زمانہ میں سماجی مولیٰ غلام زادہ ملک الامرا فیروز الدین کو تو ال نے دلی میں قسادیب یا کر کو شک لعل میں تخت پر بیٹھا تھا + گراؤ کا تو اب نام و نشان نہیں معلوم ہوتا کہ کیا ہوا اسی ٹوٹے پھوٹے کھنڈ ہر کو لوگ لعل محل مشہور کرتے ہیں مگر مگر تعجب یہ ہے کہ اسمین قبر میں شاید لال محل کے پاس یہ مکان بھی ہوگا اور وہ مکان تو ٹوٹ گیا لوگ اسکو لال محل کہنے لگے + غرض کہ یہ عمارت بھی بہت قدیم ہے اور اسمین قبر میں + میں یہ نہیں کہہ سکتا کہ یہ عمارت کب بنی اور کسے بنائی + اور اسمین کبھی قبر میں ہیں + جو کچھ ہے نقشہ میں موجود ہے اور اسی کے پاس بارہ کعبہ کر کے ایک عمارت مشہور ہے بہت ناقص کہ دیکھنے کے قابل نہیں + اور اسی کے پاس اب حال میں فیض اللہ خان منگیش نے اپنا مقبرہ بنایا ہے + نہایت ناقص اور بہت پر کچھ عمارت بلکہ عمارت میں نہیں +

مقبرہ سید تھاپد

حضرت نظام الدین کی درگاہ اور پرانے قلعہ کے چیمپن یہ ایک گنبد ہے چوڑے کا اور اوس پر کسین کہیں چوڑی

یہ مصرعہ لکھو اور یا سید مصرعہ شادمان چہ عجب گریزانہ گدرا اس کے پاس ایک بیاروی اری ہے
 اوسکو کوٹلہ کہا کرتے ہیں + میرے نزدیک وہ عمارت نقشہ کھینچنے کے لائق تھی اس واسطے اوسکا نقشہ
 چھوڑ دیا اور نقشہ باولی کا جو بہت تھخہ اور شور عمارتوں میں سے ہو کہینی یا +

مقبرہ تگہ خان

یہ مقبرہ شمس الدین محمد تیرخان غزنوی کا ہے + جبکا اعظم خان خطاب تھا مانگی بیوی نے جبکا نام اس پر لگے
 ہے اور کہا بادشاہ انکو جی انکہ کہا کرتا تھا اکیر بادشاہ کو دو دو پایا تھا اور اسی سبب سے انکو تگہ کہا کرتے
 تھے + اکبر کے وقت میں انکو پڑا عروج تھا اور تمام سلطنت کے کوئل مطلق تھے + اور اسی حسد سے ادھم خان
 نے رمضان کی بارہویں تاریخ سلسلہ ہجری کو پیر کے دن انکو مار ڈالا اور پیر بادشاہ نے انکے قصاص میں
 ادھم خان کو بھی قلعہ پر سے دو دفعہ گروا کے مروا ڈالا چنانچہ + دو خون شدہ بیڑیاؤں کی ایک کے اس واقعہ کی
 تاریخ ہوئی تھی اور یہ مصرعہ بھی انکی وفات کی تاریخ ہے + رفت از ظلم سلطنت خان + اور یہ تاریخ بھی بعض
 لوگوں نے کہی تھی + شغومی خان اعظم سپاہ اعظم خان + کہ چاروں کس درین زمانہ ندید + بشہاوت رسید + ہوا
 شہر بہ موت روزہ وار شہید + کاش سال + دگر شہید شدی + کہ شدی سال فوت خان شہید + غرض کہ انکے کار
 بانیکے بعد انکی لاش کو دلی میں بھیجا اور جو روضہ حضرت سلطان المشائخ کے دفن کیا + اور ارون کے بیٹے
 کو کھنڈاں خان تھے + یہ عمارت عالی سنگ سرخ اور سنگ مرمر سے بنائی + کہ اپنا نظیر نہیں رکھتی + مگر داند
 اور ابراہیم آیت قرآنی کندہ ہیں اور بیل بوٹے نسبت کاری کے ایسے خوب بنے ہوئے ہیں کہ جبکا کچھ بیان نہیں
 سکتا + ہجری میں کہ اسکو دو سو اٹھاسی برس کے قریب عرصہ گزرا یہ عمارت بن مکی چنانچہ نقشہ کی تاریخ
 کا کتبہ موجود ہے +

چوٹھ کھنڈہ

یہ ایک عمارت ہے عجیب و غریب متعلق مقبرہ تگہ خان کے + حقیقت میں اپنا نظیر نہیں رکھتی سر سے
 پائون تک سنگ مرمر سے بنی ہوئی ہے + قطع اسکی ایسی خوب ہے کہ شاید کسی اور عمارت کی شواہد اس عمار
 میں نہ ہوں + چندون سنگ مرمر کے لگے ہوئے ہیں اور اسی سبب سے اسکو چوٹھ کھنڈہ کہتے ہیں + اور اس میں

آپ کو دفن کیا۔ مدت تک آپ کی قبر پر لگنبد و محیر رہی لیکن سنگ نہ سجری میں یعنی آخر عند اکبر شاہ اور ابتدائی زمانہ سلطنت نور الدین جہانگیر میں کہ اسکو آج تک دو سو اڑتالیس برس کے قریب عرصہ گزرا مگر ہر نے کہ جبکا نام محمد عابد الدین حسن ہے آپ کے مزار پر پارک پر محیر اور برج سنگ مرمر کا بہت انیس و طیف بنا دیا اور برج کے اندر دیوار کے سروں پر یہ عبارت کندہ ہے +

ابو خسر و بنے نظیر عالم + بار و خندہ تو مرا نیاز است + تعمیر نمود طہرا نرا + فیض ازل ہریشہ باز است
تاریخ بنائش نقل گفتا + بار و خندہ کہو کہ جاہی راز است
تاکل این کلام و بانی این مقام ملا محمد عابد الدین حسن بن
سلطان علی سید واری فی سال ۱۰۰۰ غفر و نویر و ستر عیدوہ
الکاتب عبدالنبی بن الیوب

ای شہر بہ عاشقی بجا است	وز دوست زبان ان میا	شدر سنگ فریدان و منظوم	زالی ست کہ شدر سنگ
	سجا وید با قیاست بندہ خسر	چون شدر ہزار جان غلات	
مرا نام یک است و خورہ بنعلیم	ووشین و وقاف و و الوہم	الگرام بابی درین حرفا	بہ انم کہ ستی تو مودی فہم

کاتب مذکور میرہ شیخ فرید سنگ گنج

اس لگنبد کے گرد سنگ سرخ کی جالیان آدمی کے گلے گلے تک لی لگائی ہیں اور جنوب کی طرف اون جالیوں پر محرابین لگا کر چھت پاٹ دی ہے کہ اس سبب سے آپ کے لگنبد کی منوجاچی طرح نہیں رہی بلکہ لگنبد پر لگنبد کے باہر شمال کی طرف ابر باد شاہ کے عہد میں مہدی خواجہ نے ایک سنگ مرمر کی لوح پر آپ کے انتقال کی تاریخ لکھ کر نصب کر دی ہے اور وہ یہ ہے +

لا الہ الا اللہ محمد الرسول اللہ

فریدان ازین لوح شدر فرامی + بدوران بار شہنشاہ مجازی

میں خسر و ملک سن + آن محیہ قسطل و دیارے کمال +
نزار و ملکش تراز ماوسین + نظم او صفائی تراز آب زلال +

مجموعہ راجہ گائیکر

اسی مجمع کے پاس مرزا جاگائیکر کا پر ہے اور پیرینہ محمد شاہ بادشاہ کے محل کی نقل بنائی ہے مگر پھر بھی اصل محل
 اور نقل نقل ہو گیا مگر مرزا جاگائیکر کے محل پر بنی بہ نسبت محمد شاہ کے محل کے کم بہت باریک ہے اور باہر لایا بھی
 بنیت باریک اور نازک ہیں لیکن سنگ مر مر ایسا آبدار اور شفاف ہے جرم خوش رنگ خوش قماش نہیں ملا
 محمد شاہ کے محل پر تو ایک ملاحت اور ملائمت ہے مگر مرزا جاگائیکر کے محل پر ایک رونما اور روکھا پن برتا
 بہر حال اپنی جگہ یہ مجمع بھی عجائب و روزگار ہے مگر مرزا جاگائیکر شاہ ثانی کے بیٹے تھے اور انھوں نے
 سینٹ صاحب پرچہ دئی کر رزیدنٹ تھے پتھر مارا تھا اور اس سبب سے انگریزوں نے انکو قید و نظر بند
 کے لے آیا و پھر یہاں تھا اور وہیں انکا انتقال ہوا + نواب ممتاز محل انکی ماں کو بہت چاہتی تھیں انھوں نے
 نواب مختار الدولہ خواجہ وحید الدین احمد خان بہادر نواب اکبر وزیر اعظم ہستور معظم نواب بہر الدولہ امیر ملک
 خواجہ فرید الدین احمد خان بہادر مصلح جنگ کو الہ آباد بھیجا اور انکی لاش کو سنگو لکر یہاں دفن کیا اور یہ عجوبہ
 شاید کہ یہ مجمع شکلا جبری میں بنا ہے اور قریب چوبیس برس کے اسکے بنے کو ہوئے اس درگاہ کا نقشہ
 اس مقام پر ہے کہینچا ہے کہ یہ تین مکان بنے اور پر بیان کیے ہیں سب اس میں موجود ہیں اور ایک جگہ
 ہونے سے نہایت خوش نما و کھلائی دیتے ہیں اور اس میں نہایت سکون کی معلوم ہوتی ہے بہر شخص کہ اس
 نقشہ کو دیکھے یہ سمجھے کہ درحقیقت اس درگاہ میں کھڑا اور دکھائے کو دیکھتا ہے

درگاہ حضرت امیر خسرو

ایک اصل نام ابو الحسن اور آپ کے والد کا نام سیف الدین محمود ہے آپ اور آپ کے والد پیر سے امر سے
 انہا میں سے تھے اور آپ نے بھی مدت تک امیر علی کی آخر کو امیر علی سے خبر گیری تک فوت پر پہنچی اسنے کہا کہ
 ظاہری اور باطنی نہایت مشہور ہیں کہ اس سچوان کے اندھا کی حاجت نہیں آپ کو اپنے یہ حضرت نظام الدین
 اولیا سے نہایت محبت تھی جبکہ حضرت نظام الدین اولیا نے انتقال فرمایا آپ کو نہایت غم ہوا اور سب مال
 و شہ باب لٹا کر یہی قبر پر ہوئی یہاں تک کہ حضرت کے انتقال کے چھ مہینے کے بعد اوتھیں وہیں دفن ہوئے
 بجزی جمعہ کی رات کو آپ سفا انتقال فرمایا اور حضرت نظام الدین اولیا کے مزار کے پاس سے کیا رانی پر قبر پر

میں بڑی اور ایک چھوٹی اس مجر کی تعریف نہیں کی جاتی تو اس سے پانچ تک ایک نور کا نگار ہے اگر مشرانہ کہوں
 تو بھی بجا ہے کہ اسمین ہا ہا یہ مکین ہے اور اگر کہیں ان نور کہوں تو بھی درست ہے کہ یہ ایک نور شہید طاہر کا
 مکان ہے یہ وہاں آرا بیکم شاہجہان بادشاہ کی بی بی ہیں اور ان کو خراجگان چشت سے نہایت اعتقاد تھا
 اور تین کروڑ روپیہ کا اپنا تمام مال وہ سب اب وہاں کے خادموں کو دیکر یہ زمین اپنی مدفن کو مول لی تھی لیکن عالمگیر
 نے دو کروڑ روپیہ اس میں سے لے لیا اور کہا کہ تمہاری سے زیادہ میں وصیت جائز نہیں اس مجر کو جہان آرا بیکم
 نے اپنے سامنے بنایا تھا ان کے لوح مزار پر یہ شعر اور یہ عبارت پڑھا ہے کس درہ سبے ۴۰ ۴۰

مجر المحی القیوم

نفس سبزہ پیوشد کسے مزار مرا | کہ قبہ پیش غریبان ہمیں کیا ہست
 العقبۃ الفانیہ جب ان آرام سرید | خراجگان چشت بہت شاہ جہان ۴۰

بادشاہ غازی انار اللہ برمانہ سلطنت

مجر محمد شاہ بادشاہ

اسی مجر کے پاس محمد شاہ بادشاہ کا مجر ہے لطافت اور نفاست میں اس سے ہزار درجہ بہتر اور خوبصورت
 اور خوشنما میں اس سے کروڑوں درجہ خوشتر سنگ مزار اس مجر کا ایسا آبدار اور خوش رنگ اور خوش قماش
 ہے کہ موتی کی آب اس کے آگے گرد ہے نفاست اور لطافت اس کی بیان سے باہر ہے ہر گل بوٹے ہل پتے
 نسبت کاری کے ایسے خوب بنائے ہیں کہ گویا کارنامہ می بہ نگار خانہ چین بھی اسکے آگے مات ہے ہاں لیا
 سنگ مرمر کی ایسی تحفہ بنی ہوئی ہیں کہ بیان سے باہر ہے ہرے نائل ایسا معلوم ہوتا ہے کہ گویا آسمان سے
 تارے جگمگ کر رہے ہیں اور کبھی معلوم ہوتا ہے کہ چادر نور ہے کہ گرد قبر کے تان دی ہے ہر غصہ اس
 مجر کی تعریف نہیں ہو سکتی اس مجر میں سات قبریں ہیں ایک محمد شاہ کی اور دوسری نواب صاحب محل انکی
 بیوی کی اور تیسری مرزا جگر و محمد شاہ کے پوتے کی اور چوتھی مرزا عاشوری کی اور تین قبریں باقی بھی سلطنتوں
 کی ہیں اس مجر کی زمین محمد شاہ بادشاہ اپنے سامنے خاموں سے مول لیکر اس مجر کو اپ بنایا تھا اگرچہ اس
 مجر کے بننے کی تاریخ کسی کتاب سے نہیں پائی جاتی لیکن محمد شاہ بادشاہ نے سلطنت ہجری میں انتقال کیا
 اس قیاس پر اس مجر کے بننے کی مدت خیال کر لینا چاہیے اس مجر کے دروازہ میں دو پٹ سنگ مرمر کے ایک
 پتھر کے قدام کے برابر بہت نفیس و لطیف ہیں شاید ایسی خوبصورت پہلے اور کہیں نہ ہو سکے

بیش نما جہاں جان افروز اور نمودی برو چن بسوز
 زن جہاں تو جہیت ہستی قلا جان سپند تو جہیت ہستی قلا

قرابیک ترک نے ان تیوں کو ایک کاغذ پر لکھ کر سلطان علاء الدین غلجی پاس لیکھا اور تمام حال عرض کیا +
 بادشاہ آپ کے کمالات ظاہری اور باطنی کی تعریف کرنے لگا + اور وقت قرابیک نے عرض کیا بہت افسوس ہے
 کہ بادشاہ اس عقیدہ کے آپ ایسے ترک کی محبت سے مشرف نہیں ہوتے + بادشاہ نے جواب دیا کہ میں پاک
 گناہوں میں آلودہ ہوں اس شرم سے اوٹے رہ رہ نہیں جا سکتا + خضر خان در شاہی خان میرے بیٹوں کو
 ان کی خدمت میں لیجاؤ جب کہ خضر خان آپ کے خدمت میں حاضر ہوا نہایت اعتقاد لایا اور محبت صادق حاصل
 کی + اس زمانہ میں خضر خان نے اس مسجد کا صرف بیچ کا درجہ بڑے گنبد سمیت بنایا تھا اگرچہ اس عمارت
 کے بننے کی تاریخ نہیں معلوم ہوتی لیکن کتب تاریخ کے تتبع سے ایسا معلوم ہوتا ہے کہ یہ عمارت ملک بھجری سے
 پہلے بنی ہوگی + کہ اسکو آج تک پانسو چاس برس سے زائد عرصہ ہوا + یہ درجہ مسجد کلبے نظیر اور عظیم الشان
 ہے تمام سنگ سرخ سے بنا ہوا ہے لیکن اتنا بڑا دروازہ کابرج دیکھنے میں نہیں آیا + چودہ گز کا بیچ ہے + اس درجہ
 میں ایک شہری کٹورہ لٹک رہا ہے اور جاثون نے اس خیال سے کہ مرنے کا ہوگا گولیاں ماری تھیں مگر
 یہ کٹورہ گرائیں اور تحقیقا نہیں معلوم کہ کاجیکہا ہے + بعد اسکے جب سلطان محمد ثلق شاہ سلطان غیاث الدین
 تغلق شاہ کا بیٹا بادشاہ ہوا + اس نے عادل شاہ اپنا لقب کیا + اور آخر کہ سلطان غوثی مشہور ہو گیا + اس نے
 اس درجہ کے اوپر اوپر دو درجہ اور بنا دیے + اور ان درجہ میں آگے پیچھے دو برج بنائے ہیں + کہ چار برج دونہ
 درجہ کے اوپر ایک برج پچا خضر خان کا بنایا ہوا + اس مسجد کے پانچ برج ہو گئے ہیں + مگر چھ ان دونوں درجہ
 کے بننے کی بھی تاریخ نہیں معلوم لیکن شاید بھجری کے بعد بنے ہیں + کہ اسکو آج تک پانسو پینسویں برس کے
 قریب عرصہ گزرا ہے + اس مسجد کے دروں کی پشانی پر آیات قرآنی کندہ ہیں + اور بعض بعض کو فی خط میں ہیں لیکن
 سال گذرہ نہیں اس زمانہ کا محض تمام سنگ مرمر سے محمد ثناء بادشاہ نے بنوایا ہے + اور اسی درگاہ کو محض
 میں جنوب کی طرف تین چار ہیں + ایک جہاں آراہیم کا دروازہ مسجد شاہ کا + تیسرا نماز گاہ کا + ماسوا سے ہم
 مقام پر اور ان تینوں محب روان کا مختصر حصہ حال بیان کرتے ہیں + + + + +

صحیح جہاں آراہیم

یہ ایک چربہ ہے جس پر ایک سنگ مرمر کا گردے سنگ مرمر کی جالیان لگی ہوئی ہیں + اور اندر چار قبریں +

ستونوں کو سنگ مرخ کے ستونوں کی جگہ لگا دیا تاکہ اسکو ٹھیک چالیس برس کا عرصہ گذر کر مزار میں آجی پرستور
سنگ مرخ کی ہیں اس غلام گردش کی قیمت سنگ مرخ کی تھی اور اس میں نہ نقص تھا کہ ہر برس کوئی لگ جاتی
اور قش و نگار اس کے جھڑ پڑتے اللہ تعالیٰ فریض اللہ خان بنگش کو بہت دی کہ اس نے سنگ مرخ کی قیمت
کے نیچے نانے کی قیمت جڑ وادی اور اسپر شہری اور لاہور دی کام نہ دیا کہ ایک پرستور موجود ہے نہ قیمت
۳۲ لکھ چری میں ہی ہے کہ اسکو قمریت چیس برس کے عرصہ گذر اس قیمت کے نیچے کی تاریخ پڑتے کہ کنارے
پر لکھی ہوئی تھی اس کے نیچے چرنے کا کام تھا اور شور لگ کر وہ چونگر ٹرپا ہے اس سبب یہ وہ تاریخ پڑتی تھی
لیکن جب قدر حروف اس کے باقی رہ گئے ہیں ہم لکھ دیتے ہیں اور جو حرف کہ نہیں پڑے جاتے اور مچھ میں نہیں آتے
وہ ان پھول سا سطر پھرنے کو بنا دیتے ہیں ورنہ ہمارا *

برنگاہ نظام الحق الدین کہ محبوب ﷺ چو این صفت مرزا و منقش بنائے نمان بنگش خوشتر
و علی این صفت بر این کہ آن خان ﷺ * * * * * گنھا تمامی کا چوئی

یہ سب آرایش تو اللہ تعالیٰ کی قدرت سے اس عمارت کی ہو گئی لیکن اسکا بیج چرنے کا تھا اور بہت خصوصاً غلام
گردش کو بہت سے اور بھی پست ہو گیا تھا اللہ تعالیٰ نے اکبر شاہ ثانی کے دل میں ڈال دیا اور ان کے حکم سے اسکا
برج سنگ مرمر کا اور نہر می نکس بہت نفیس لطیف بن گیا اور اس کے برج کو بنے ہوئے چوبیس برس کے
قریب عرصہ گذر اسباب یہ عمارت ایسی نفیس و لطیف اور خوشنما و دلربا ہو گئی ہے کہ اپنا ثانی نہیں رکھتی برج انسانی
کی شرم میں تاریخ یہاں بہت اثر امیلہ ہوتا ہے اور نہرا ہادی آنکرات کو رہتے ہیں اور صبح کو بادشاہ بھی
تشریف لاتے ہیں اور مشائخ کی مجلس جو اس زمانہ میں بعضے بدعتوں نے نکالی ہے منعقد ہوتی ہے +
اللہ تعالیٰ ہر مسلمان کے دل میں سے بدعت کی باتیں نکالے اور مکانات متبرکہ جس کام کے لیے ہیں اور کام
کی ہدایت دے آمین آمین

مسجد درگاہ

یہ مسجد آپ کے روبرو بنی ہے و حقیقت اسکی کتب تواریخ سے یوں معلوم ہوتی ہے کہ قواہک ترک سلطان
علاء الدین خلجی کے برسے مقرب امیر غزنین سے تھا اور اسکو حضرت سلطان الشاہ سے نہایت عقیدت تھی
ایک دفعہ حضرت سلطان الشاہ کو یہ وقت سماع ان بیعتوں کے مضمون سے حال متغیر ہوا * * *

یاعسریز

جو ہوتے غلام نظام الدین کا دوسرے اور غریب
غلامی کی تحی عنبر الدین نے باجہدق و قیقین
مرس دل افکار میرے کا وہ صحت بخش ہے
بس یہ ریشان حال ہے اب غلام پر محبوب حق
اوسکے تئیں ہوتا ہے تاج خسروی ملک مین نصیب
تاج شاہی ہند کا بھکدو یا ہے عنصرت یہ
بے عذا و بے دعا و بے دوا و بے طبیب
فصل کر قنصر دارون پر تم ہو جو تکہ حبیب

باہتمام غلام ہوشیار علی خان محلی لکھ ۱۱

۶۳ شہر جوی عنبر شاہجہان کے عہد میں غلام غلام نے آپ کے مزار کے گرد سنگ سنج کی غلام کرش
بنائی ادا اسکے ہر ہر ضلع میں پانچ پانچ در کے کہ سب غلاموں کے ملکر میں دہن اور جنوب کی طرف کے
ضلع کے دوسرے اور چوتھے در پر یہ عبارت کندہ کی ہے :

کتبہ در دوم

در عہد اعلیٰ حضرت صاحب قرآن ثانی اختر العابد غلیل اللہ خان ابن میر میران عینی نعمت الہی

کتبہ در چہارم فی ۱۱۳۰

کہ حاکم شاہجہان آباد بود این ایوان را بردارد و در دھنہ شہر کہ سرتب نمود
مرث ملک یہ غلام گردش بنی رجبی ادا اس سے اس عمارت کی زیب و زینت رجبی جب کہ اللہ تعالیٰ کو رون و روشن
شہر ہوئی جناب مولوی محمد نواز الدین صاحب کے ولیمین یہ بات ڈالی کہ اس سنگ سرش کی غلام گردش کہ باجہدق
کی غلام گردش بنائی جاوے اس را دود سے مولانا نواز الدین صاحب نے کہ اوسکے لکھا اللہ تعالیٰ اپنی شہرہ آفاق
بین اور اب اوسکے پوتے غلام نصیر الدین صاحب عرف کا نے صاحب بیجاوہ نشین بین سنگ مرمر کے ستون
خرید کیے اور یہ ارادہ کیا کہ سنگ سنج کے ستونوں کی جگہ یہ ستون سنگ مرمر لگائے جاوے دہن و زینت ارادہ
پورا نہیں ہوا تھا کہ اوسکی عمر چوری ہوئی اور یہ کام ادا ہوا پورا ہوا بعد اوسکے اللہ تعالیٰ نے نواب احمد بخش خان
بیجاوہ والی فیروز پور جسکے کو قوسم علاقہ قرمانی اور انھوں نے اپنی نیک نیتی اور عالی ہمتی سے اوس سنگ مرمر کے

بدنابی سے اچھی فہمی گئی + پہلے ثواب کے انتقال کے بعد غلجی بادشاہوں کے وقت میں ایک حجر ساتھ کہ او سکا تو اب نام و نشان نہیں رہا + بعد اسکے سے ہجری میں سید فریدون خان نے اکبر بادشاہ کے عہد میں آپ کے مزار کے گرد بستون لگا کر بارہ دربنائے اور او سپر گنبد بنایا اور سنگ مرمر کی بنالیان لگائیں اور گنبد کے اندر آپ کے سر ہانے ایک لوح مشکین پر حکم طیبہ لکھ کر یہ اشعار کندہ کر دیئے ہیں بدست کر کہ در وصف حضرت غوث الانام اپنے تعمیر شد خان فلک احتشام + مہر نسب راشرف اوج شرف راشہاب + سید عالی نسب میر فلک احترام بانی او ہاشمے ساعی او ہاشمے + آنکہ بدوران شان بہت سخن رانظام + انچے تاریخ آن چون متفکر شد ملک خرد نور قلم قبلہ کہ خاص و عام + روسے بدر گاہ او آفریدون بعد حق + شاید از الطاف پر کار تو کر و نظام

کاتب حسین احمد شیشی

بعد اسکے سالہ میں کہ اوس زمانہ میں نور الدین جہانگیر بادشاہ تھا فرید خان الخطاب مہر نئے خان نے جہا فرید بسایا ہوا ہے آپ کے عمار مبارک پر سینک کے کام کا بہت نفیس و لطیف چیمپر کھٹ چڑایا حقیقت میں ایسا کام سینک کا کام کیا ہوا ہے کہ خیال میں نہیں آتا کہ اسکے بنانے والے نے کیونکر بنایا ہوگا + قدرت الہی کا یہ بھی ایک نمونہ ہو اور اوس چیمپر کھٹ میں یہ شعر سینک کی کچی کا وہی ہو کھدے ہوئے ہیں

شیخ دہلی نظام راہ و فرید	کار دنیا دین مہیا کرد	یک فریدش مقام فانی داد	یک فریدش مقام فانی داد
ابو فریدی از جہان بر جہا	مہر نئے خان فراز مرقد او	بر بہان کعبہ میری او	تعبہ چون چیمپر بر پا کرد
چار در از چہار حد واکرد	در یکدانہ در صدف جا کرد	ہر کرخ از مقام و پایید	بر زمین کار عرش اعلیٰ کرد
عروش در پای چار قائم شد	عرشہ مرقد مبارک او	پشت بر کعبہ معلے کرد	رخ چو آئینہ مصفا کرد
خاک رو بہ متھاشل پاشی	چار تکبیر بنے محبا کرد	قیہ شیخ عقل القا کرد	آنکہ این ہفت مقف خضر کرد
قدربانی اور جمع کنا د	آنکہ رو در سجود او آورو		
میتوان کار صد سجا کرد			

عزیز الدین عالمگیر ثانی کو آپ کی جناب میں بہت اعتقاد تھا او نے چند شعر آپ کی مدح اور اپنے درود کے بیان میں کہے اور ملا ہجری میں اول شہر وں کو سنگ مرمر پر کندہ کر کے ہرج کے اندر مغرب کی طرف پانچتی کو لگا دیئے اور وہ شعر یہ ہیں

جہین بنانے والے کا نام اور بچے کے سن لکھیں بعینہ اسی خط سے نقشہ میں مندرج ہے اس پر عبور
نقشہ اس طرح کھینچا گیا ہے کہ اوسین جالیوں کا مقبرہ بھی دکھائی دیتا ہے ۔

درگاہ حضرت شیخ نظام الدین اولیا

شہنشاہ اورنگ عرفان حق خلک کا سہ سہ درخوان او بیاطن دیکھوین داطوار محو	دلش صدر دیوان ایوان حق قدم باندہ زانگو نہ در راہ فقر بظاہر زکیمین نگہ دار محو	ملک برودہ در یوزہ از شان او کہ شد شاہ اورنگ در گاہ فقر دلش ساکن ملک ذوات و صفات
---	---	---

زہرے نیک دین وزہرے نیک ذات + حضرت نظام الدین اولیا بچے ولی اللہ سے ہیں مانگے کمالات اور صفات
ظاہری اور باطنی سے ہزاروں کتابیں بھری ہوئی ہیں ماسوا سے آپ کے شرح کمالات کی اس مختصر میں گنجائش
نہ کی کہ مختصر حال آپ کے مزار مبارک کا اور بیان دفن ہونیکا لکھتا ہوں + واضح ہو کہ آپ کے والد بزرگوار
احمد بن دانیال غزنین سے ہندوستان میں تشریف لائے اور حضرت شیخ نظام اولیا مقرر کے سینے میں ملا
ہجری میں تصدی بدایون میں پیدا ہوئے اور پچیس برس کی عمر میں دہلی تشریف لائے اور یہاں علم تحصیل کیا اور
شیخ جنیب الدین متوکل سے صحبت رہی + پھر اجمودہن کو حضرت شیخ فرید الدین مسعود شکر گنج کی خدمت میں تشریف
لے گئے اور جماعت کو مروت ہوئی بیت حاصل کر کے پھر دہلی میں تشریف لائے اور غیاث پور میں سکونت اختیار
کی اور لوگوں کو آپ کی تعلیم و تلقین سے فیض و برکت ملی جو کہ اس سلسلے فانی سے سب کو چلنا ہے اور عالم بقا
کو پہنچنا آپ نے ربیع الثانی کی اٹھارہویں تاریخ ششہ ہجری میں مجرہ کے دن اس جہان فانی سے رحلت فرمائی
اور موضع غیاث پور کی سرد میں جہان اب آپکا مزار ہے آپ کو دفن کیا شہنشاہ دین + آپ کی رحلت کی
تاریخ ہے چنانچہ آپ کے انتقال کے بعد اس تاریخ کو مسجد کی دیوار پر جکاؤ کر کے آگے لگا کندہ کر دیا ہے اور
وہ تاریخ یہ ہے +

نظام دو گیتی شدہ او طین + سلج دو عالم شدہ بالیقین + جو تاریخ خوش بختم زعیب + نمازاد اہل شہنشاہ دین
۲۵

گنبد درگاہ

آپ کے مزار مبارک کے گنبد کا عجیب حال ہے کہ جب سحر آگے دفن کیا ہجری زبر و عمارت کو ترقی ہوئی گئی اور دن

مسجد عیسیٰ خان

عرب سر کے غریبی دروازے کے پاس ایک پار دیواری واقع ہے اور اوکو عیسیٰ خان کا کوٹھ کتے میں
 اوس کوٹھ میں یہ مسجد ہے اور یہ مسجد تمام سنگ خارا اور چونسے بنی ہوئی ہے لگائی محراب میں سنگ سرخ
 لگایا ہے اور مسجد کی قطع اور وقت کی عمارت میں بہت انیس اور خوبصورت ہے اور اس زمانہ میں بمبئی معلوم
 ہوئی ہے اور اس مسجد کو عیسیٰ خان حجاب نے سکندر اجمیری میں سلیم شاہ کے عہد میں بنایا ہے اور یہ عیسیٰ خان
 شیر شاہی میران میں سے تھے اور بعد مرنے شیر شاہ کے سلیم شاہ انھیں کی سعی اور تدبیر سے بادشاہ ہوا
 اور انھیں کی دلاوری اور قیمتی سے عادل خان نے اپنے بڑے بھائی پر جو ولیعہد تاج پانی اور غنیمت مسجد
 انھیں کی تعمیر کی ہوئی ہے اور سپہ سالار سواکھریس کے قریب عرصہ گذرا اور اس مسجد میں ایک کنواں بھی ہے
 گو نہیں معلوم ہوتا کہ اس کے بنانے والے نے اس مسجد کا کنواں ایسا بے موقع کیوں بنایا ہے کہ سارا
 چوتروہ مسجد کا خراب ہو گیا اور بہر حال نقشے کے دیکھنے سے جو اس مسجد کی حیثیت اب باقی رہ گئی ہے
 بخوبی معلوم ہوتی ہے

مقبرہ عیسیٰ خان

اس کوٹھ میں مسجد کے سامنے عیسیٰ خان حجاب کا مقبرہ ہے اگرچہ عمارت چھوٹی سی ہے لیکن بہت نیک
 اس عمارت میں ایک برج ہے اور گرد اس کے غلام گردش کے بلور پر عمارت بنائی ہے اور یہ عمارت تمام سنگ
 اور چرخے سے بنی ہوئی ہے لیکن اوپر کی برجیوں کے ستون سنگ سرخ کے ہیں اور اس مقبرہ میں بہت سی
 قبریں ہیں اور عیسیٰ خان حجاب کی بھی اسی میں قبر ہے اور برج کے اندر مغرب کی طرف ایک بڑے پتھر پر کتبہ
 لگا ہوا ہے اور اس پر آیت قرآنی کندہ ہیں اور ان کے نیچے بنانے والے کا نام اور بننے کے سنہ کندہ ہیں
 کتبہ کے دیکھنے سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ عمارت خود عیسیٰ خان حجاب نے سلیم شاہ کے عہد میں سکندر اجمیری
 میں بنائی ہے اور اس کو سواکھریس کا عرصہ ہوا اب اس مقبرہ میں کہیں لوگ آتا ہیں اور ان کے چرخے
 ہلکی کے سبب یہ مقبرہ بہت خراب ہو چکا ہے اور اس کی کوئی خبر بھی لیتا نہیں اب بھی یہ مقبرہ صحیح و سالم موجود
 اور بہر حال نقشہ کے دیکھنے سے اس عمارت کی وضع اور قطع اور خوبصورتی بخوبی معلوم ہوتی ہے اور وہ کتبہ

خوش رنگ و دودیا لگایا ہے کہ دور سے بعینہ ہی معلوم ہوتا ہے کہ سنگ سرخ میں سنگ و مر مر لگا ہوا ہے پھیل
اس مقبرہ کی چوٹ اور پتھر سے بنی ہوئی ہے اور فاصل کی دیوار پر پانی سے بنا ہوا ہے ممان دروازہ
کی لطافت اور تزک اور شان نقشہ کے سحر پائی جاتی جو نقشہ و نگار اور قدرت الہی کا نشانہ کر دے

عرب سمر

اس مقبرہ کے پاس عرب سمر واقع ہے یہ عرب سمر حاجی بیگم یا دیون بادشاہ کی بی بی کی بنائی ہوئی ہے اس بن
نے بہت عالی مرتبتی اور نیک نیتی سے اعراب کو حرمین شریفین سے لاکر میان آباد کیا تھا کہتے ہیں کہ یہ بیگم حرمین
سمر عرب کو لائی تھی منجملہ اون کے سحر سادات عالیات سے تھے اور سوشائخ کیا رہے اور سو آدمی عوام
میں سے خدمت گزاروں کو کون کے تھے ہاگر چہ اس زمانہ میں وہ لوگ بسبب تنگی معاش کے تتر بتر ہو گئے ہیں
اس پر بھی پندرہ بیس گھرا تے ہیں سادات سحر سید حسن سحر گردہ اور گوار میں عرب سمر بن عمر ان کی قریب ساٹھ
برس کے ہے اور بہت معقول آدمی ہیں اور سوشائخ میں سے زین الدین رئیس و نہایت معقول تھے اور کما
توانت مال ہو گیا لیکن اون کے بھائی شیخ عبدالرحیم زندہ ہیں ان ہم غنیمت امت یہ عرب سمر اسلئے جلوس
اکبری میں مطالب شدہ جوئی کے بنی ہے اور اب ہر قوم کے لوگ اس میں رہتے ہیں اس سحر سحر میں دروازہ حرمین
دور دراز سے تو بہت عمدہ نہیں ہیں لیکن شمالی دروازہ کسی زمانہ میں بہت شان دار ہو گا اور اس کا نقشہ لکھا جا رہا ہے

منڈی

یہ ایک منڈی تھی عرب سمر کے شرفی دروازہ کے پاس اور تمام کھانے پکانے کی چیزیں اس میں بیکار کرتی تھیں
اور اس منڈی میں ایک بہت نفیس مسجد تھی کباب اور کانا نام و نشان حرمین راہ اور ادوی مسجد کا ایک بہت بڑا
سیڑھوں دار کنواں ہے کہ اور سکویائیں کہتے ہیں یہ کنواں تک موجود ہے سیڑھیاں بھی بنی ہوئی ہیں
اور بائیں حرمین پانی بھی ہے دروازہ اس کا جو نام کو باقی رکھا ہے بہت نفیس ہے چینی کاری کا کام رنگ برنگ
کا اور سپر جوڑا ہے اس منڈی کو بھی مہربان آغا خان نے جہانگیر بادشاہ کے عہد میں بنایا ہے اور ایسا معلوم
ہوتا ہے کہ یہ منڈی اور بارہ پلہ سات کے سات بنے ہوں اس دروازہ پر سنگ سحر کے اور پریم اللہ
اور کلمہ اور کچھ عبارت لکھی ہوئی ہے کہ نقشہ کے دیکھنے سے بخوبی معلوم ہو سکتی ہے اور جس خط
میں کہ یہ کتبہ دروازے پر ہے اسی خط سے نقشہ میں نقل ہے اور نقشہ کو دیکھو اور نقش و نگار درو
دیوانہ گشتہ سے عبرت پکرو۔

اگر اب بھی اس مقبرہ کی مرمت کیجاوے اور بلاغ لگایا جاوے تو عجیب سیرگاہ اور نہایت فرحت بخش مکان ہے۔ اس مقبرہ کی تیاری ۳۱۰ھ ہجری میں نواب حاجی بیگم ہمایون بادشاہ کی بیوی کی سعی اور ہمت سے شروع ہوئی اور سولہ برس کے عرصہ میں پندرہ لاکھ روپیہ لگا کر اس بہشت کے ٹکڑے کو بنایا تھا اور فردوس برین کو زمین پر اتارا تھا۔ مدت تک یہ دستور رہا کہ بادشاہی خاندان میں سے جو کوئی مرتا تھا اس مقبرہ میں دفن ہوتا تھا لیکن اب موقوف ہو گیا ہے۔ جتنے در اس مقبرہ کی کرسی میں ہیں اور ان سب میں بادشاہی خاندان کی قبریں موجود ہیں۔ اور حمیدہ بانو بیگم لقب بہ مریم مکانی ہلال الدین اکبر شاہ کی ماں یعنی حاجی بیگم زوجہ محمد جلیون بادشاہ بانیہ اس مقبرہ کی اور عالمگیر ثانی اور فرخ سیر اور داراشکوہ وغیرہ اسی مقبرہ میں مدفون ہیں۔ بہر حال نقشہ کے دیکھنے سے اسکی کیفیت معلوم ہوتی ہے

مرح اندرون احاطہ

یہ ایک چھوٹا سا مقبرہ ہے ہمایون کے مقبرہ کے احاطے کے اندر سنگ سبز سے بنا ہوا ہے اور کمین کمین سنگ مرمر بھی لگا ہے۔ اور اس میں دو قبریں ہیں سنگ مرمر کے تعویذوں کی۔ ہر حد تحقیقات کی گئی اور تاریخ کی کتابوں کو اولٹا پلٹا لیکن کچھ حقیقت اسکی نہیں معلوم ہوئی۔ جو لوگ کہ اس مقبرہ کو شاہ کامران ہمایون کے بھائی کا مقبرہ بتاتے ہیں۔ یہ تو نہایت غلطی فاحش ہے۔ اور جو کوئی نظام سقہ کا مقبرہ بتاتے ہیں یہ بھی پائید اعتبار سے ساقط ہے بہر حال ایک چھوٹی سی عمارت دیکھنے کے قابل ہے۔ گو نہ معلوم ہو کہ کب بنی اور کسے بنائی۔ اس عمارت پر کوئی کتبہ بھی نہیں ہے جس سے بتو کی تاریخ معلوم ہو اس عمارت کی خوبی اور لطافت اور قطع نقشہ کے دیکھنے سے معلوم ہوتی ہے وہ ہونا

دروازہ ہامی مقبرہ ہمایون

اس نفیس و لطیف مقبرہ کے دو دروازے بہت عالیشان ہیں اور نہایت خوشنما۔ ایک دروازہ تو جنوب کی طرف ہے۔ اور ایک دروازہ مغرب کی طرف۔ اس طرف کے دروازے میں بہت اچھا اچھے مختصر مکان بنے ہوئے ہیں کہ لطافت اور دلکشی کمین اپنا نظیر نہیں رکھتے۔ دروازہ میں ہر مکان کے بائیکا جدا جدا رستہ ہے اور خوبصورت خوبصورت سیڑھیاں بنی ہوئی ہیں۔ جنوبی دروازے میں اگرچہ مکانات نہیں ہیں لیکن دروازہ کے گرد درون کے پتے اور چھو ترہ کے پونے سے عجیب نمودار شان نکل آئی ہے۔ یہ دروازہ بھی گویا بہشت کے دروازے ہیں۔ اور سنگ مرمر اور سنگ رخام سے بنی ہوئے ہیں لیکن سنگ رخام ایسا

نہیں ہوا مگر یہ اس برج کی بہت قطع خوب نہیں ہے لیکن کام اس پر توجہ نہ ہوا تھا اور اسی سبب سے مشہور ہو گیا تھا اب جیسا یہ برج ٹوٹ چھوٹ کر رہ گیا ہے ، نقشہ کے دیکھنے سے اس کا حال معلوم ہوتا ہے

مقبرہ ہمایوں

یہ ایک مقبرہ ہے عجیب غریب نفیس و لطیف شاہجہان آباد سے دو عالمی کوں پر جنوب کی طرف منزل الدین کی تباد کی کیلکری کڑی کے نواوین اور دھین ہمایوں بادشاہ کی قبر ہے اور اور بھی بہت سی قبریں اس مقبرہ میں ہیں اس مقبرہ کی عمارت ایسی خوب ہے کہ روسے زمین پر اپنا نظیر نہیں رکھتی سنگ مرمر اور سنگ سرخ سے لاکر اس کی عمارت بنائی ہے ، سنگ مرمر و وہ لطیف کہ موتی شاد ہوا اس کے آگے دیسے خجالت میں ڈوب جاتا ہے ، اور سنگ سرخ وہ مادہ کہ گلاب پنکھ دیوں پر شرف لیجاتا ہے ، برج اس کا تمام سنگ مرمر کا گویا قدرت الہی کے دیے کا ایک موتی ہے قطع اس برج کی ایسی خوب ہے کہ آسمان اس عظمت و شان سے اس کے آگے پانی کا بلبلہ معلوم ہوتا ہے ایسا خوش قطع برج روی زمین پر نہیں ہے ، چوڑا ان چکران اور پانی اس مقبرہ کی نہایت مناسب ہے ، ایسی بنا سبب کسی عمارت میں نہیں پائی جاتی جیسی کہ اسمیں ہے ، یوں اس عظمت کے ایسا نازک معلوم ہوتا ہے کہ جب کا کچھ بیان نہیں ہو سکتا ، محسن اس کا دلکش اور مکانات اور سکے دلربا ، وضع نہایت خوب اور قطع نہایت مرغوب سرخ سرخ پتھر میں سفید سفید بھاریاں جب عالم مکانات میں دگل بستہ دگل ہرنگ کے پتھر کے پھول پنکھ دیوں نئی نئی طرح کی اور پانی سے نظر آتی ہیں ، کسی زمانہ میں یہ باغ بہت ہر اس تہ تھا پار و طرف نرین ہاری تھیں مہاجا حوض بنے تھے پانی نہ لرا تھا غوارے چھوٹے تھے ، سرور کے درخت لگے ہوئے تھے طرح بلتر کے پھول گل رہے تھے ، بلبلیں چہ چہ جاتی تھیں اور اس کی خوبیاں جنبت کو یاد دلاتی تھیں ، کسی شاعر نے اس مقبرہ کی تعریف میں یہ شعر کہا تھا شہادت میں یہ مقبرہ ایسا ہی تھا کہ جو کچھ اس کی تعریف میں کہو سو کم ہے گا ۔

ہر کہ سینھا بد کہہ سہند شکل فردوس برین گو بیا این قصہ دین باغ ہمایوں را بہ بین اگر تہ عمارت اس مقبرہ کی بدستور قائم ہے کہیں کہیں سے بائیاں ٹوٹ گئی ہیں لیکن باغ بالکل ویران ہو گیا ہے ، اور وہ سرور کے درخت جو قد یار پر بلند مایہ تھے اور وہ گل چو لب ووند کی بخش مریدین پر نشاندہ تھے نام کو بھی نہ رہے ، نہرین ٹوٹ گئیں حوض بند جب گئے آب شاد رنگا نام نہرا مگر اب بھی کچھ کچھ نشان ابی ہے اور شمال کی طرف چار درگزی کا مکان اور حوض اور نہروں کے غواروں کا خزانہ بنا ہوا ہے ۔

نزل

شعار شوق نذر استہ ام کہ تا چند است بکیش صدق و معارف عمدا بیکار است نہ دام و انہ نومہ و اندانہ قیمت در داختم نہ مرا فردت محبت و لے غنیمت دانم ادامی حق محبت عنایت است ز دوست از ان خوشم بہ سخنات و گش تو کہ میهم	جزا فی قدر کہ دلم سخت آرزو مند است نہا و اہل محبت تمام سو گند است کہ پاسے تابدم ہر پہ بہت و رند بہت کہ مشتری چہ کس است و بہا می من چند است و گر نہ خاطر عاشق بہ بیع نور سند است کہ اند کے با و اے عشق امن است
--	--

رباعی

فرسار سیر از پتہ دل فروی گفتم تنگے و باز ہستم گویم غیر شکہ اس متبہ کوئے ہوئے نمینا بانی رگبیا ہے نقشہ کے دیکھنے سے ویسا ہی ویکھا فی دیتا ہے اور یہ شعرا اس مقام پر نہایت موزون ہوتا ہے	بیہودہ آرزو سے دل در کروے خوشامش لایس ہمیشہ کا ہش ہر دے
---	--

شعر

از نفس و لکھایسے درد دیوار شکستہ	آثار پیدا است صنادر بد مجسم را
----------------------------------	--------------------------------

نیلہ برج

یہ ایک برج ہے جہاں یون کے - قمبر کے پاس کریمین - معلوم کیسے کب بنا اور کسے بنایا - اس برج پر نیلہ رنگ کی چینی کا کام کیا ہوتا ہے اس سبب سے اسکو نیلہ برج کہتے ہیں اگلے زمانہ میں بہت رونق تھا کہ عمارتوں پر چینی کا کام بنایا کرتے تھے - اور اسکو کار کا خانی کہا کرتے تھے - اسی طرح سے اس برج پر بھی طرے بطرے کی رنگ آمیزی کی گئی تھی جو اب مایوسہ جہاں جہاں سے ٹاہنت ہے وہاں سے بہت خوشنما معلوم ہوتا ہے - لوگ مشہور کرتے ہیں کہ یہ عجاوب کا برج ہے - مگر کچھ تحقیق نہیں ہو کہ یہ برج کسکا ہو اس برج کی قبر بھی نہیں رہی یا نہ خود کھڑکی یا تھوکی کے اچھست لوگوں نے اوکھاڑ ڈالی غیر شکہ یہ برج کبھی بہت مشہور عمارتوں میں سے ہے - اور کسی زمانہ میں بہت عمدہ عمارتوں میں گنایا جاتا تھا - میں اسے بے گنج تارینچ اور سکے کا حال لکھنے سے اجارہ یون ہا سو سٹے نہ مجھ کو کسی تاریخ کی کتاب سے اسکا حال تحقیق

لکھے ہوئے ہیں ناظر الیہ۔

مقبرہ خانخانان

یہ مقبرہ بھی بارہ پہلے کے متصل حضرت نظام الدین اولیائی کی درگاہ کے پاس واقع ہے اور یہ مقبرہ عبدالرحیم خان خانان، بیرم خان خانخانان کے بیٹے کا ہے اس مقبرہ کو عبدالرحیم خان خانان نے اپنی بیوی کے لیے بنایا تھا مگر اس کو اس مقبرہ میں رکھنا نصیب نہ ہوا اور سنہ ۱۱۱۱ جلوس ہمالگیری میں مطابق سنہ ۱۰۳۲ ہجری کے عبدالرحیم خان خانان کو پٹنہ پریس کی عمر میں سفر آخرت درپیش آیا اور اس مقبرہ میں مدفون ہوا یہ مقبرہ بھی کسی زمانہ میں بہت نفیس و لطیف بنا ہوا تھا اس کا برج تمام سنگ مرمر کا تھا اور عجائبات سنگ مرمر میں سنگ مرمر کی دیواریاں لگی ہوئی تھیں اور نل بوئے شبنم ہوئے تھے مگر افسوس ہے کہ یہ مقبرہ بالکل و جاڑ ہو گیا ہے اس مقبرہ کا تمام سنگ مرمر اور کھنڈ ٹکڑے ٹکڑے ڈالا اور ایسے نفیس مقبرہ کو بالکل ٹھانڈا کرتے ہیں کہ آصف الدولہ کے وقت میں اس کا تمام تعمیر اور کھنڈ کر لکھنؤ میں گیا ہے اور یہ مقبرہ بالکل لٹھوہر گیا ہے اس مقبرہ کی قبر کا تعوید بھی اور کھنڈ کر لکھنؤ میں گیا ہے اور اب ہمیں گاؤں جینس بندہ میں اور گوبر کی بدبو سے اندر جانا مشکل ہوتا ہے اور کھنڈ کر لکھنؤ میں گیا ہے اور اب خانخانان کی اور اب کیا سال ہے اس دنیا سے بولکلون پر تکیہ کرنا معجزاتی ہے یہ خانخانان قوم کے ترکمان ہیں ان کے دادا سیف الدین علی کو شاہ اسماعیل نے ماوراءالنہر کی لڑائی میں بابر پادشاہ کی کمک کو مقبرہ کیا تھا اور بیرم خان خانخانان ان کے باپ کو ہمایوں کے عہد میں بڑا عروج تھا اور تمام مہمات سلطنت اوسے متعلق تھے اور یہ عبدالرحیم خان خانخانان اگر کے عہد میں بھی بہت مغز تھے اور جہانگیر کے عہد میں بھی عزت سے اور کبھی دولت سے بھر کی آخر کو مر گئے اور نہ وہ عزت رہی اور نہ وہ دولت رہی و ہزار ہا سن مٹی کے نیچے ڈال دیا اور نام و نشان کے لیے یہ مقبرہ تھا کہ وہ بھی نہیں رہا سبحان اللہ جس کے دیوان خانہ میں سیکرٹریوں کا گلاب پھیرا جاتا تھا اب اس کے مقبرہ میں ہزاروں جا فوروں کا موت پڑتا ہے و ماعتہ و یا اولی اللہ ما ساریخ واسے انکے علم کی بہت تعریف لکھتے ہیں کہ قابلیت اور استقامت اور پائیداری نہیں رکھتے تھے اور نام عقلی اور قلبی سے بہرہ کافی اور نصیبہ دائمی تھا عربی اور ترکی اور فارسی اور ہندی زبان سے سبوتی و قہن تھے ۱۰ اقوات بابر کی کانٹھیں نے ترجمہ کیا ہے و کبھی شہر بھی کہتے تھے یہ چند شعرا و نصیب کی طبع فر

باب چہارم در بیان شہداء و شہداء کی قدرت کاملہ سے آپ کی دعا قبول کی اور اس مردہ کو زندہ کیا اور
اوسکی ماں سے لایا اور جلوہ اولیا راہتی کا بنیا بنی اسرائیل کا دکھایا شجر فیض روح القدس اربا زہد و فرایہ و دیگر
ہم بکند انچہ مسیحا سکندر جب سے آپ کا لقب محی الفظام اور راجہ ہار گوبلینی بادشاہ استخوانا ہو گیا آپ کے کمالات
ظاہری اور باطنی غایت شہرت سے حاجت بیان کی نہیں رکھتے غرض کہ ستائشوں صدف شہ ہجری میں آپ کا
انتقال ہوا اور اس مقام پر امانت الہی کو سونپا معتقدین خاص نے ایک کچی چار دیواری مزار مبارک کے گرد
بنادی ہے اگرچہ مکان عمدہ نہیں اگر فیض سے ملبوس ہے شجر عشق ناتمام باجمال یا رستخیزی است باب ورنہ
وخال وخال حاجت روی زیارا اس حساب سے آپ کے مزار کو بنے ہوئے تین سو چار ^{۲۰۴} برس کے قریب عرصہ
اور آپ کے مزار مبارک کا نقشہ یہ ہے +

9-10-11

ہر پانچ سو تھنچہ اور نفیس بنا ہوا ہے اور شاہجہان آباد سے چار میل پر جنوب کی طرف فرمایا کہ رستہ پر مرا کے پاس واقع ہے اگرچہ پہل پارہ پلہ کر کے مشہور ہے لیکن اسکے گیارہ درمیں چونہ اور سنگ خارا سے بنا ہوا ہے اور مرا انگریزی کی عملداری میں اسکی مرست بھی ہوئی، اس پل کو مہربان آغا نے نور الدین جہانگیر بادشاہ کے عہد میں ۱۲۰۰ میں بنایا ہے کہ اسکو دوسوا لاکھ پانچ سو برس کے قریب عرصہ گذرا یہ مہربان آغا وہ تین جنگوں آغا ان بھی کہا کرتے ہیں اور نور الدین جہانگیر بادشاہ کے عہد میں آغا نے انکا لقب تھانہ پور کے فائدان سے انکو موروثی بنا لیا تھی، اور جس زمانہ میں کہ جہانگیر کی شادی ہوئی ہے اکبر بادشاہ نے انکو شاہزادہ نامہ اپنی بھی یعنی جہانگیر کی بہن سے لیکر جہانگیر کے محل کی خدمت دی تھی اور اس سبب سے جہانگیر نے انکی نہایت تعظیم و توقیر کیا کرتا تھا اور یہ بھی ہر دم اور ہر لحاظ جہانگیر کے ساتھ رہا کرتے تھے اور اخلاص کمال جہانگیر کے ساتھ انکو حاصل تھا۔

۱۲۰۰ سالہ بلوں جہانگیری میں پڑا ہے کے سبب انھوں نے خانہ نشینی اختیار کی اور ولی میں رہنا قبول کیا، جہانگیر نے بہت خوشی اور غلط داری سے انکی درخواست قبول کی، اور سید بہوہ دلی کے حاکم کو بہت تاکید کی کہ ہر دم اور ہر لحاظ انکی خاطر داری کرے کہ کس طرح انکو رنج نہ پہونچے، خانہ نشین ہونیکے بعد انھوں نے پل بنایا ہے، اور اس پل پر سنگ مرمر کی تختی لگا کر چند اشعار اور پل کے بستے کی تاریخ کندہ کی ہے، اگرچہ وہ شعر لطافت اور نزاکت سے خالی اور نہایت بے آب ہیں لیکن اونکے مضمون سے انکی عقیدت اور اخلاص کا مال جہانگیر کے ساتھ پایا جاتا ہے نقشہ کے دیکھنے سے پل کی کیفیت بخوبی معلوم ہوتی ہے اور جو اشعار کہا و سپر کندہ ہیں بمعینہ اسی خط سے نقشہ میں

کی بنی ہوئی تین تین برجیاں تھیں اور اس میں کی باقی ہیں اور ایک برجی جنوبی ضلع کے غریبی کونے کی ٹوٹ گئی ہے یہ مکان کسی زمانہ میں بہت نفیس ہو گا اب بھی مقبول سیرگاہ ہے ان مکانوں پر کوئی کتبہ نہیں ہے جس سے تاریخ معلوم ہو سکے اس سبب سے پڑا سکے اور کچھ نہیں کہاجا سکتا کہ یہ عمارت بھی چٹھانوں کے وقت کی بنی ہوئی ہے اور جس قدر مدت کہ چٹھانوں کی یاد شاہت کو ہوئی اتنی ہی مدت اس عمارت کے بنے ہوئے کو بھی ہوئی ہے اس مقام کا نقشہ اسطور پر کھینچا گیا ہے کہ او میں باولی اور مسجد اور دروازہ اور مقبرہ سب کا سب آگیا ہے ۴۰

خضر کی گنبدی

یہ عمارت دریا کے کنارے پر موضع اوکلا کی سرحد میں شاہجہان آباد سے چھ کوس کے فاصلہ پر واقع ہے ہر چند میں نے تحقیق کیا اور تاریخ کی کتاب میں انوشین مگر معلوم نہیں ہوا کہ یہ خضر خان کون تھے جنکی یہ گنبدی مشہور ہے اس مقام کا نام دور دورہ لوگوں تک مشہور ہے لیکن یہ مکان کچھ نفیس و لطیف نہیں ہے بجز اسکے کہ دریا کے کنارے پر ہے اور کچھ لطافت نہیں رکھتا صرف ایک گنبد تھا کہ وہ بھی اب گر چڑا ہے صرف کھنڈریاتی رہ گیا ہے اور ایک بڑی چار دیواری میں کی باقی ہے جسے کہتے ہیں کہ اگلے زمانے میں یہاں مندر تھا مسلمانوں کے عہد میں مندر توڑ ڈالا اور یہ گنبدی بنائی ہے مگر کوئی بات صحت کو نہیں پہنچی بہر حال نقشے کے دیکھنے سے اسکی کیفیت ظاہر ہوتی ہے اور اس کے سوا اسکے میں اور کچھ حال اس عمارت کا نہیں لکھ سکتا۔

درگاہ سید محمود بجا ری

یہ درگاہ شاہجہان آباد سے چار کوس بارہ پلے کے پاس موضع کیلوی کھڑی کے سوانہ میں واقع ہے اگرچہ یہ مکان کچھ عمدہ بنا نہیں ہے مگر اس مکان کو کہیں سے مشرف ہے اور مشرف الیہاں بالکلیں اسی جگہ صادق ہے ۴۱ حضرت سید محمود بجا ری دلی الشہر میں سے اور سید ناصر الدین سونپتی کی والدہ سے ہیں آپ علاوہ درویشی کے بہت بڑے عالم تھے اور اسی واسطے بجا ری کو کہا کرتے تھے اور انکا لقب محلی اعظام ہے اور آپ کو راجہ پاڑ گور بھی کہتے ہیں اور وجہ اسکی یہ ہے کہ ایک بڑی بیانیہ چوڑی کا بیٹا سفر کو گیا تھا اور وہ اس سے بہت محبت رکھتی تھی اور ہمیشہ آپکی خدمت میں حاضر ہوتی اور اپنے لڑکے کی تلے کی دعا مانگو اتنی والدہ تمنا سے انے از رویہ کا شہد کے آپ پر نثار کیا کہ اسکا بیٹا فلاںی جگہ رہ گیا ہے اور بجز بڑوں کے اور کچھ باقی نہیں رہا آپ نے بجز والدہ کا شہد

من راسی پور بالکل اوچاڑ ہے اور روشن چراغ دہلی اور اس پاس کے گانو کے زمیندار اس گانو کی زمین کاشت کرتے ہیں اس مقبرہ کا بھی بجز اسکے اور کچھ حال نہیں معلوم ہو سکتا کہ کتنے گناٹھچھانٹچھانٹوں کے عہد میں ایک ایسے تھے یہ ان کا مقبرہ ہے اس مقبرے میں کئی قبریں ہیں ایک قبر ایسی بلند ہے کہ آج تک دیکھنے میں نہیں آئی جس وقت کہ میں اس مکان کا نقشہ کھینچنے گیا ہوں اور اس قبر کو دیکھا تو میں قبر کے پاس جا لکھتا ہوں اور اپنا ماتہ اونچا کر کے پایا کہ قبر کے سر کے کچھ پھولوں قبر کے سر سے تاک میرا ماتہ نہ چوٹیا اس سے بھی دو تین اونٹل قبر اونچی تھی اس مقبرہ پر بھی کوئی کتبہ نہیں ہے جس سے یہ بات معلوم ہو کہ یہ عمارت کب بنی اور کس نے بنائی اس واسطے بجز اسکے اور کچھ نہیں کہا جاسکتا کہ یہ بھی ٹچھانٹوں کے وقت کی بنی ہوئی ہے اور تین مدت کہ ٹچھانٹوں کی سلطنت کو ہوئی اور ہی مدت اس عمارت کے بنے ہوئے کو ہی ہوئی ہے اس مقبرہ کے محو میں ایک چوکھنڈی برجی اور بنی ہوئی ہے اور اوہیں بھی سبکی قبر ہے بہر حال نقشے کے دیکھنے سے اس عمارت کی کیفیت معلوم ہوتی ہے اور ایک عبرت ہوتی ہے کہ کیسے کیسے نام آور آدمی تھے کہ خاک کے تلے پڑے ہیں تین تین ہے کہ بجز خاک کے کچھ نہ ہو گا۔

بستی باڈری

یہ ایک مقبرہ ہے بستی خواجہ مرکا حضرت نظام الدین باڈری دور آگے اور اس مقام پر ایک برج قبر کا ہے اور ایک مسجد ہے اور ایک باولی ہے اگلے زمانے میں باولی کو باڈری کہا کرتے تھے اس سبب بستی باڈری مشہور ہو گئی یہ باولی بہت نفیس بنی ہوئی اور دالان نیچے اوپر کے بہت خوشنما اور دلربا ہونگے لیکن اب باولی بھی بند ہو گئی ہے اور مکانات بھی ٹوٹ پھوٹ گئے ہیں صرف دالانوں کا کچھ نشان معلوم ہوتا ہے اس باولی کو اوپر مغرب کی طرف ایک مسجد ہے اور یہ باولی گویا اس مسجد کا حوض ہے اس مسجد میں قرآن کی آیتیں جو نہ کاری سے غنبت کے طور پر لکھی ہیں مگر اب بسبب شکستہ اور کھنڈ ہو جانیکے ٹپڑ ہی کم جاتی ہیں اس مسجد کے بطن میں بائیں طرف ایک برج دروازے کا ہے اور یہ دروازہ تھا اور درخت کا اس دروازے کے سامنے قبر کا گنبد ہے اس قبر کو عجیب طرح سے بنایا ہے پہلے تو بہت اونچا پیوترہ بنا کے اس میں کمرے کے طور پر در در کر دیکھ رہے ہیں اور ایک طرف میٹھا ہیں اور اوپر قبر ہے اور قبر پر برج ہے یہ برج موصوفوں اور علماء کے سنگسرخ کا بنا ہوا ہے اور کسی زمانے میں جالیان بھی لگی ہوئی تھیں مگر اب جالیان تو لوگ اوکھاڑ کر لے گئے ہیں صرف ستون اور برج باقی رہ گیا ہے اور برج کے بیچ میں بھی کلس کے اوکھاڑنے کے سبب چھید ہو گیا ہے پیوترہ کے پاروں کو نے پر چار گنبد پانچ گنبد

روشن چلغ دہلی کے مادم ایک آدھ آدمی کو ٹوبہ پر چڑھا کر اگر کچھ آتہ لگتا ہے تو لے لیتے ہیں + + +

ہزار مسرتالہ

یہ گنبد اور ہزار روشن چلغ دہلی کے نیچے کے نام لے کے اوپر ملے ہے ہر چند تحقیقات کی گئی کہ یہ کسی قبر ہے اور کب بنی ہے اور کس نے بنائی ہے کہ معلوم نہیں ہوا اگر یہ برج بھی ایک فضا اقامت ہے، تالہ کے سر پر واقع ہے جب کبھی تالہ میں پانی بہتا ہو گا تو یہ بلکہ بھی سنایت سیرگاہ ہوگی یہ برج مسرتون اور فرش دہلی کے سنگ مسخ کا بنا ہوا ہے اور اوپر بہت خاصی غبت کاری بھی کی ہے بہت عجیبی اس مکان کی خالی لگا سے نہیں ہے اس برج کی فص اور ساخت اور خوبی اور اسلوبی نقشہ کے دیکھنے سے سوجہی معلوم ہوتی ہے +

پنج برجہ زمر و پور

زمر و پور ایک موضع ہے، شاہجہان کباب سے پار کوس پہ جنوب کی طرف اور یہ کانوٹھچانوں کے وقت سے آباد ہے اگلے زمانے میں اس کانوٹھچان سرا سے کہا کرتے تھے، پھر یہ کانوٹھچان نامی کی جاگیر میں ملا جب سے زمر و پور نام ہو گیا اس مقام پر پانچ برج چوڑے اور پتھر کے بنے ہوئے ہیں اور ان میں بہت سی خوبیاں ہیں، علاوہ ان میں کہ یہ زمر و پور کانوٹھچان کے زمانے میں بنے ہیں مگر ساخت عمارت سے صاف معلوم ہوتا ہے کہ یہ پنج ٹھکانوں کے وقت کے بنے ہوئے ہیں، ان برجوں میں سے کسی پر کتبہ نہیں ہے کہ اس سے تاریخ ہے اور نشان چٹا بنانے والے کا معلوم ہوا اس واسطے جزا اسکے اور کچھ نہیں کہا جا سکتا کہ ٹھکانوں کے وقت کی یہ عمارت ہے اور بتنی مدت ٹھکانوں کی سلطنت کو ہوئی اتنی ہی مدت ان برجوں کے بنے کو بھی ہوئی، ان ہی برجوں کے پاس وہی عہد کا بہت بڑا کنواں ہے کباب اور میں پانی کئی پلوں کا کنکلی کے سبب یہ کنواں اندر سے بالکل خراب اور بوسیدہ ہو گیا ہے کہ مرمت کے قابل نہیں رہا، ان میں برجوں کے نیچے موضع زمر و پور آباد ہے اور زمر و پور ان نے مجموعہ پور ان نام کی ہیں۔

مقبرہ انکرنان

یہ مقبرہ محلہ زمر و پور کے سوات میں واقع ہے، اور اسے پور اور زمر و پور کا سوات کہتے ہیں، ملا ہوا ہے، اس میں

اس مسجد پر کوئی کتبہ نہیں ہے جس سے سب کی تاریخ معلوم ہو لیکن جبکہ یہ خیال کیا جاتا ہے کہ یہ مسجد اور مسجد ایک نیا زمانے کے بنے ہوئے ہیں، اس واسطے کہ کہا جاتا ہے کہ اس مسجد کے بنے ہوئے کو بھی چار سو چھیالیس برس کے قریب عرصہ گزرا ہو گا، اس کے نقشے دیکھنے سے کچھ کچھ کیفیت اس عمارت عجیب کی معلوم ہوتی ہے۔

درگاہ پور شاہ، اقبال پور

یہ درگاہ سنہ ۹۰۲ ہجری میں سلطان سکندر شاہ ابن سلطان بہاول لودھی کے عہد میں بنی ہے اور حضرت شیخ غلام الدین شیخ فرید شکر گنج کے ذریعہ بنوائی ہے۔ یہ درگاہ مسجد کٹر کی کے پاس واقع ہے اور برج اور گرد کی جالیان تو شکستہ کی بنی اور گنبد چھپنے والا ہے اور مائشیہ گنبد پر پتیلی کا کام بنا ہوا ہے اور ایک کو چھپنے چھری کی مسجد ہے جس نے ان میں کہ یہ گنبد اور مسجد بنی ہوگی پالیز کی اور لطافت سے خالی نہ ہوگی لیکن اب پورانی ہو گئی ہے اور کوئی مرمت کرنے والا نہیں رہا گنبد تو بھر حال اچھا ہے مگر مسجد بہت خراب خستہ ٹوٹ پھوٹ گئی ہے کٹر کی کے رینے والے زمیندار اس درگاہ کو بہت اسنے تین درالیف اولیا صاحب کی درگاہ کہتے ہیں نقشہ کے دیکھنے سے اس مقام کی لطافت پائی جاتی ہے۔

درگاہ شیخ صلاح الدین

حضرت شیخ صلاح الدین بھی بڑے فقیر و عابد تھے اور روشن چراغ دہلی کے پاس آپ کی درگاہ ہے۔ کچھ نہیں معلوم ہوتا کہ یہ درگاہ کب بنی اور کسے بنائی گئی اور کس عمارت کی طرح اور ساخت فیروز شاہ کے عہد کی عمارت سے بہت ملتی ہے اور بنی نال کہا جاسکتا ہے کہ یہ فیروز شاہ کے وقت کی عمارت ہے حضرت شیخ صلاح الدین کے مزار پر ایک گنبد ہے اور اس کے چاروں طرف جالیان لگی ہوئی ہیں اور اس کے پاس ایک چھوٹی سی مسجد ہے اور اس مسجد کے پاس ایک اور بہت بڑی مسجد گنبد دار ہے کہ وہ اکثر جگہ سے گر پڑی ہے اور پیش طاق بھی ٹوٹ گیا ہے مگر بعض بعض درباری ہیں اور حضرت شیخ صلاح الدین کے گنبد کے قریب مشرق کی طرف ایک برج اور ہے اس میں بھی ایک قبر ہے مگر یہ معلوم نہیں کہ وہ کس کی قبر ہے اور اسی کے پاس ایک مختصر دالان بنا ہوا ہے کہ اس کو مجلس خانہ کہا جاتا ہے اس مقام کا نقشہ اس طرح سے کھینچا گیا ہے کہ تمام مکان اور دونوں مسجدوں میں اس میں بخوبی معلوم ہوتی ہیں اس درگاہ میں کوئی میلہ یا عرس نہیں ہوتا اور بہت کم لوگ یہاں آتے ہیں لیکن حضرت

نامت سے نہیں اور اگر ثابت بھی ہو تو یہ بات کہ کرات میں سے نہیں، اس واسطے کہ اس مقام پر پہلا دربار سال سے
نالہ رہتا ہے اور نالہ ندمی کی زمین کا یہ قاعدہ ہے کہ اتھو بیہ کھرو دنے سے پانی نکل آتا ہے اور خشک مسلمانوں نے
سمجھی اپنے دین کے پتلاں بندوں کی طرح اس ناپاک چھوٹے سے گڑھ کو گنگا بل کی طرح تعظیم دیکر ایک تیر
مقرر کی ہے اور چاروں کو اس پانی سے منلاتے ہیں گاگ کے تینے میں اور دیوالی کے قریب ہفتہ اور
اتوار اور شگل کے دن اس قدر ہجوم ہوتا ہے کہ جبکہ کچیاں نہیں عورتیں بچوں کو لے کر چلی آتی ہیں اور اس پانی
سے منلاتی ہیں اور تہو تہی چھوٹی ٹھیلیوں میں پانی بھر اور سس کے پتے رکھ کر شکر لیجاتی ہیں اور خبی تو یہ ہے کہ
بعض بعض جاہل مردوں کو بھی اعتقاد ہے اور وہ بھی انکڑ مناتے ہیں اور کہتے ہیں کہ اگر کسی نے جادو کیا ہوگا
تو وہ بھی اور تہا دے گا مان دونوں خادموں کی بن آتی ہے چھٹکے سے کم کو پانی کی ٹھالیا نہیں دیتے جبکہ
میں اس بند کا نقشہ کھینچے گیا ہوں اتفاق سے اتوار کا دن تھا اور بہت سے مسلمان بہن و مذہب تیر تھو
آئے تھے اور اس قدر ہجوم تھا کہ مجھ کو نقشہ کھینچنا مشکل پڑ گیا واللہ تعالیٰ سب مسلمانوں کو کفر و شرک سے بچاؤ
اور اعتقاد خدا سے نجات دے آمین یا رب العالمین جس کسی نے اللہ کے سوا دوسرے کو پوجا اور سنے
اپنے اچھے سے اسے دین کو کھریا

مسجد کھڑکی

اسی بند کے پاس جو ست پلہ کر کے مشہور ہے قدیم زمانے میں ایک گافو تھا کہ اس کو کھڑکی کہا کرتے تھے اس
مقام پر پناہ گزینان فیروز شاہی نے اسی زمانہ میں جبکہ یہ بند بننا ایک مسجد بنائی ہے کہ اب وہ مسجد ہی
کھڑکی مشہور ہو گئی ہے اس مسجد کی عمارت نہایت عجیب و غریب ہے کہ آج تک ایسی عمارت دیکھنے میں نہیں
یہ مسجد جو کھنڈی ہے اور چاروں طرف مربع کے مسلمانوں کے کھنڈیمیں ایک مربع بطور تاج کے نکلا ہے تین طرف
تو تین دروازے ہیں اور تہا کھڑکی طرف دروازہ نہیں ہے اور تمام مسجد میں یکوڑوں ستون ہیں کہ گنتی میں نہیں
آسکتے ایک ایک تہا تو چاروں طرف کے مربعوں پر ہے اور مسجد میں نو چاروں کے جوئے نو فوج بنائے ہیں
اور ہر مربع کے تہا چار پرستون ہیں اور اس کے سوا اور بھی ستون لگے ہوئے ہیں اور مسجد کے صحن میں چار
چبک چھوٹے ہیں اب اس مسجد میں گورجیابا دین اور اونوں نے تمام درن کر کے اپنے گھر بنالے ہیں
ہر چند میں نے چاہا کہ اس مسجد کا نقشہ کھینچوں مگر رونے اور دیواروں کے اٹھنے کے سبب سے نہ کھینچ سکا

سب سے پہلے -

پہلے حضرت روشن چراغ دہلی کی ویرگاہ کے پاس واقع ہے۔ اور اصل میں یہ پلہ سلطان فیروز شاہ
 شکار گاہ ہے۔ حقیقت اس کی یہ ہے کہ کشتہ ہجری میں شاہزادہ فتح خان سلطان فیروز شاہ کا بیٹا کہ نہایت
 کمند اور لائق اور قابل سلطنت کے تھا۔ مگر کیا مبادشاہ کو اس کے منہ سے اتنا غم ہوا کہ اپنے بیٹے کو جہنم سے
 بتر جانتا اور بادشاہی کو گدائی سے کمتر سمجھتا کسی کام میں اس کا دل نہ لگا اور سلطنت کے انتظام میں خلل پڑتا۔
 میرا منہ بہت سمجھایا اور اس غم کے بھلانے کو یہ بند بنایا بہت اچھا۔ سب سے دلکش قبیلہ دیکھ کر گری کو س کے
 فاصلہ پر دیوار میں پینچیں اور اس میں طرح طرح کے درخت لگا کر شکار گاہ بنائی، اور زمین کی ایک دیوار یہ ہے
 اس دیوار کے بیچوں بیچ ایک بہت بڑا ناں ہے کہ قطب صاحب کی مرہون اور تمام نابون کا پانی لگا اس ناں میں
 بتا ہے، اس واسطے اس دیوار کے بیچ میں ناں کہتے ہیں کہ پل کے طور پر دریا و سپہ زمین کہ اس میں سب سے سب سے
 مشہور ہو گیا ہے۔ ان درون پر کچھ کچھ مکان بھی ہیں، اور در و در و اسے بہت غمو کے بنائے ہیں کہ اس سے
 تمام پل کی رونق ہو گئی ہے، اس نہارت کو بنے ہوئے چار سو چھیالیس برس کے قریب عرصہ گذرے۔ بعض بعض
 سے یہ دیوار گر پڑی تھی، اور حکام والا مقام انگریزی کے عہد میں اس جگہ پر کچھ بنایا دیا تھا، اور درون کو بھی مٹی
 سے بند کر کر پانی روک دیا تھا، تمام کھیتیاں اس سے میرا بہ ہوتی تھیں، اور زمینداروں کو بہت فائدہ ہوتا تھا
 ایک شہر ات کو یکا یک پانی کے زور سے یہ دیوار ٹوٹ گئی، اب پھر بند ہوئے لگ رہے ہیں، اور کچھ بند بناتے ہیں
 بے تکلف یہ مقام بہت سیر گاہ اور یہ جگہ نہایت دلکش ہے، خدا کرے کہ حکام انگریزی اس بند کی مرمت کر دینے
 اور جیسا یہ تھا ویسا ہی بنچہ بنوادیں، اس مقام پر حضرت روشن چراغ دہلی کے تمام درون، سب سے پہلے
 اور اپنے لکنا نیکو عیب طرح کا بال بچا پاس ہے، کہتے ہیں کہ جس جگہ اس بند کے درمیان اور مقام پر ایک ونہ
 حضرت روشن چراغ دہلی تشریف لائے تھے اور عصر کی نماز کا وقت تنگ ہو جاتا تھا اور پانی زمین میں ملتا تھا، آپ نے
 اس مقام پر اپنے ہاتھ سے زمین کو کر دیا، انوری پانی نکل آیا، اور آپ نے اس سے وضو کیا، اور یہ وہاں ہی
 کہہ کر کوئی شخص اس پانی سے نہا، لگا وہ سب بیماریوں سے اچھا ہو جائیگا اور اس بات کو گوارا ہے کہ
 ان درون کے آگے چھوٹی سی کچی کوئیاں کہ جسکا پانی شہر کا بھی پاک نہیں، کہہ دو رکھی
 اور یہ مذہب بند لے لیے اسکا پانی کسی کو نہیں دیتے، اول تو یہ بات کسی کتاب سے

نے ملکر ایک والان کو کون کے اوتارنے میں جیسے رہنے مرنے کے لیے بنالیا ہے ۱۴ اور حقیقت میں آسمان والان کے جسے بڑا آرام ہو گیا ہے اس دورادے کے آگے ایک تخت سالکی ایک لکڑی کا رکھا ہوا ہے ۱۵ خوشی و مسرت کا پانٹ کا ہے اور طول آٹھ فٹ کا اور اونچائی ایک فٹ ساڑھے چار انچ کی ہے ۱۶ اور یہ سب ایک لکڑی میں سے کاٹ کر بنایا ہے ۱۷ اس تخت کو کھنی بیگ نے بنگالہ سے بھیجا تھا ۱۸ اور اس پر یہ شعرا و عبارت کھدی ہوئی ہے یہ تخت کچھ ایسا نادر ہے کہ میں تمہارے جہان فتنہ بنانا بھی ضرور دیکھتا ہوں ۱۹ اللہ اکبر ۲۰

تخت چوبی نیاز و کھنی بیگ ہر باب نصیب دین محمود ۱۰ قدس سرہ العزیز ۲۱

سلطو محمد شاہ نازی اس درگاہ کے پاس ایک بستی آباد ہے ۱۴ اور ہر قسم کے لوگ اس میں رہتے ہیں ۱۵

گرداس بستی کے محمد شاہ بادشاہ نے فیصل خواہی ہے اور اس فیصل میں چار دروازے اور ایک کھڑکی رکھی ہے کہتے ہیں کہ اس فیصل کے بنے میں چنے چار لاکھ روپیہ خرچ ہوئے ہیں ۱۶ مگر نہیں معلوم ہوتا کہ اس قدر روپیہ کہاں صرف ہوا شاید اتنا نہ ہوا ہو

مقبرہ سلطان بہلول لودھی

یہ مقبرہ حضرت روشن چلغ دہلی کی درگاہ کے پچھلے واقع ہے ۱۴ عوام الناس میں یہ مشہور ہے کہ یہ مقبرہ حضرت روشن چلغ دہلی کے درگاہ سے بھی پیشتر کا ہے مگر یہ بات غلط معلوم ہوتی ہے ۱۵ اس واسطے کہ حضرت روشن چلغ دہلی کی درگاہ سلطان فیروز شاہ کے وقت میں بنی ہے اور سلطان بہلول سلطان فیروز شاہ کی بہت قریب ہے ۱۶ سلطان بہلول نے فوج قبضہ بکیت میں اس جوان سے انتقال کیا ۱۷ اور سلطان سکندر اسکے بیٹے نے اسے بپ کی لاش کو دلی میں بکریہ مقبرہ بنوایا اس حساب سے اس مقبرے کو بنے ہوئے تین سو لاکھ برس کے قریب عرصہ گزرا یہ مقبرہ عجیب قلع کا بنا ہوا ہے ۱۸ نیچے تو بارہ درہن اور اوپر پانچ برج بہت عجیب اس مقبرہ کی بہت خوبصورت ہے ۱۹ مگر افسوس کہ نہایت بے مرمت ہے ۲۰

اور اس پر مزید یہ ہے کہ غلاموں نے اس مقبرہ میں کچی دیواریں چکر کھنت اختیار کی ہے اور تمام مقبرہ کی رونق کھو دی ہے ۲۱ اسی مقبرہ کے پاس ایک نامعلوم سنگ سرخ کا مجربہ اور اس میں دو قبریں ہیں ۲۲ اس مقبرہ کا نقشہ اسطور سے کینچا گیا ہے کہ اس مقبرہ کے ساتھ اس مجربہ کی جالیان اور چنانچہ دہلی کی فیصل کا دروازہ جو محمد شاہ نے بنایا ہے دکھائی دیتا ہے ۲۳

سید الشہر کی باہر کی عمارتوں کا ملبہ اندر ایک سنگھڑا کھڑا کھڑا ہے اب قریب زمانہ میں اکبر شاہ کے عہد میں مرزا غلام حیدر
 شاہ زادہ نے اس گنبد کے گرد بارہ دری سنگ سرخ کی بنوائی تھی اور حضرت نظام الدین کی درگاہ کے
 ستون یہاں لگا کر لگائے تھے مگر یہ بارہ دری ایسی بڑی بنی تھی کہ ہر برس کے بعد گر پڑی اس گنبد
 پاس ایک مسجد ہے جو نہ اور تپھر کی بنی ہوئی ہے کہ فرخ سیر نے یہ مسجد بنوائی ہے اس مسجد پر کچھ کتبہ
 نہیں ہے جس سے بچے کی تاریخ معلوم ہو لیکن فرخ سیر کو بارہ شاہرت کو بحساب اوسط ایک سو پینتیس برس
 کے قریب عرصہ گذر اتنا حساب سے اتنی ہی مدت اس مسجد کے بننے کو بھی ہوئی ہوگی اس گنبد کے پاس
 دو برج اور تین ہلکی برج مین جو مابین غرب ہے حضرت شیخ فرید شکر گنج کی پوتی سوتی ہیں اور دوسرے
 گنبد مین جو شرق کی طرف ہے محمد زمزم الدین صاحب حضرت کے بھانجے کی قبر ہے اور محمد و کمال الدین صاحب
 جن تک مولوی فخر الدین صاحب کا سلسلہ پہنچتا ہے اس برج کے پاس دفون ہیں اور انکی قبر کے گرد سنگ سرخ
 کا کھڑا لگا ہوا ہے اور باقی بہت سی قبریں ہیں بنجیا اول قبروں کے فیض اللہ خان، بنکاش کی بھی یہیں قبر ہے
 اور دو گنبد اور تین ٹیٹھانوں کے وقت کے معلوم نہیں کہ اون میں کسکی قبریں ہیں اور گاہ کا گنبد اور مسجد نہایت
 بے درمت ہو گئی تھی خندو شاہ غلام گردش کے گرنے سے جب کو مرزا غلام حیدر نے بنایا تھا گنبد درگاہ کا بہت بڑا
 ہو گیا تھا اور تمام وہاں کے شخص سے درمت کی درخواست کرتے تھے خواہ وہ محمد خان نے تمام درگاہ اور مسجد اور
 دروازہ اور صحن کی استرکاری اور درمت کروادی اور درگاہ کے گنبد میں چھپ گئیں بنیادیا کہ اس درمت کے سبب
 حقیقت میں سارا مکان نیا ہو گیا اس درگاہ کی چار دیواری اور تین در کا ایک والاں شمال کی طرف اور چھوٹا
 چھوٹا سنگین کھڑا مولوی فخر الدین صاحب نے بنوایا ہے اور غلام گردش جو گر پڑی تھی اسکے ستون اب تک صحت
 و سالم درگاہ کے آگے پڑے ہیں ہر برس رمضان شریف کی سترہویں تاریخ کو اس درگاہ میں عرس ہوتا ہے اور
 بہت سے لوگ جمع ہوتے ہیں اور رات کو رہتے ہیں اور اٹھارہویں تاریخ قبل کے بعد چلے چلے آتے ہیں اور

دروازہ درگاہ کا

حضرت کے انتقال کے بارہ برس کے بعد فیض اللہ بن سید سلطان فیروز شاہ نے اس درگاہ کا دروازہ
 بنایا ہے اور دروازہ پر بہت اثر انگنید ہے اور اوپر کتبہ سلطان فیروز شاہ کے نام کا بقید سنگ لگا ہوا ہے
 اور چوہدرت انھیں لکھی ہے وہ اسکے نقشہ میں ہے اسی خط سے لکھی ہے دروازے کے باہر شاہ

معدود رکھتے تھے، اور مرزا راہب کا ان کو خطاب ملا تھا، جبکہ راہب جی نے سنگدہ دیوی جی سے میرے نام علم دیا ہے
 ۱۔ پاراوس ملک کی اطاعت و حیب مانی اور بندہ کے اکاس کے بنو انیکا ارادہ کیا، اور فدوی لکھنؤ کی گرفت
 یہ اکاس بنایا اس لداؤ کو گرد غلام گردش نیگین متونون کی بنی ہو، اندر کے لداؤ میں بانہ دروازہ ہین اور باہر کی
 غلام گردش ہین پتیس ہین اور بارہ ضلع کا یہ مندر بنا ہوا اندر توہر ضلع میں ایک دروازہ ہوا اور باہر کے ضلع میں
 تین تین درہین اس مندر کے اکاس کو بنوئے میں جس کو قریب عرصہ گزرا ہوا کوئی ہین کہ سات آٹھ ہزار روپے اس پر
 خرچ ہوئے ہین، اور اب یہی مہاترون اور بنیون نے اس مندر کے اس پاس سیلے میں جانے اور اترنے
 کے لیے مکان بنوائے ہین، ہندون کے مذہب میں یہ بات ہے کہ یہ دیوی شکر پر خوار ہو کر میان آئی ہین، ہندو
 مندر کے آگے بہترین شیر کی سنگ مرمر سے بنا کر ٹھار کھی ہین، اور رادکی بھی پوجا ہوتی ہے، ان شیر
 کے سر پر ایک بہت بڑا گھنٹہ لٹکا رکھا ہے اور پوجا کے وقت اس کو بجایا کرتے ہین، اور وہی مانی کی ہے کہ کہ
 چلاتے ہین، اور انھیں شیروں کے پاس سنگ رخ کا ایک ترسول بنایا ہے اور سنگ مرمر چروان
 نشان لکھو دیا یہی عصر عہد فرم بہت ماہی دینی و قبلہ گاہی

روشن چراغ دہلی

یہ ایک درگاہ ہے شاہجہان آباد سے چار کس کے فاصلے پر جنوب لی طرف، اور امین شیخ نصیر الدین محمد
 کامزار ہے، اور یہ جڑے ولی اللہ سے ہین اور حضرت سلطان الشیخ کے خلیفہ اعظم تھے، اور روشن چراغ دہلی
 ان کا لقب ہے، کہتے ہین کہ حضرت عبداللہ انبی نے حضرت مخدوم جانیان سے طواف کعبہ میں پوچھا تھا کہ ولی
 میں اب کون بزرگ ہے مخدوم صاحب فرمایا کہ اس زمانہ میں شیخ نصیر الدین محمد سے دلی کا چراغ
 روشن ہے جب سر آٹھ اکتب روشن چراغ دہلی ہو گیا ہے، آپ کی صفات اور کمالات سے کتابیں بھری پڑی ہین
 غایت شہرت سے حاجت بیان کی نہیں، سلطان فیروز شاہ کو آپ سے بہت اعتقاد تھا، اور نہایت اچھے
 کیا کرتا تھا، اس درگاہ کا گنبد آپ کے بیٹے جنی سلطان فیروز شاہ نے ٹھکانا بھری میں بنوایا تھا، اور ان
 بھری میں رمضان کی اٹھارہویں تاریخ جمعہ کے دن آپ کا انتقال ہوا، اور اسی گنبد میں رکھے گئے، اس گنبد
 کے بارہ درہین اور سنگ خارا کے ستون لگے ہوئے ہین سب درون میں سنگ مرمر کی بالیاں لٹکا کر
 جنوب کی طرف کے ایک درمیں گنبد کے اندر جانے کا دروازہ ہے گنبد چوڑا اور تعمیر سے بنا ہوا ہے اور اوپر چھتری

مکس ہو یا اور گنبد کے اندر ایک سنہرا کٹورا لٹکا ہوا ہے۔ اب قریب زمانہ میں اکبر شاہ کے عہد میں مرزا غلام حیدر بادشاہ زادہ نے اس گنبد کے گرد بارہ دری سنگ مرخ کی بنوائی تھی اور حضرت نظام الدین کی درگاہ کے ستون یہاں لاکر لگائے تھے۔ مگر یہ بارہ دری ایسی بدوی بنی تھی کہ وہیں برس کے بعد گر پڑی۔ اس گنبد کے پاس ایک مسجد ہے جو نہ اور تعمیر کی بنی ہوئی ہے کہتے ہیں کہ فرخ سیر نے یہ مسجد بنوائی ہے۔ اس مسجد پر کچھ مینیں ہیں جس سے بچنے کی تاریخ معلوم ہو۔ لیکن فرخ سیر کی بارہ شاہرت کو بحساب واسطہ ایک سو پینتیس برس کے قریب عرصہ گذرا تو اس حساب سے اتنی ہی مدت اس مسجد کے بچے کو بھی ہوئی ہوگی۔ اس گنبد کے پاس دو برج اور تین ہلالیک برج میں جو جانب غرب ہے حضرت شیخ فرید شکر گنج کی پوتی سوتی ہیں۔ اور دوسرے گنبد میں جو مشرق کی طرف ہے مخدوم زین الدین صاحب حضرت کے بھانجے کی قبر ہے۔ اور مخدوم کمال الدین صاحب جن تک مولوی فخر الدین صاحب کا سلسلہ پہنچتا ہے اس برج کے پاس مدفون ہیں اور ان کی قبر کے گرد سنگ مرخ کا کٹورا لگا ہوا ہے۔ اور باقی بہت سی قبریں ہیں۔ بنچا اور قیرون کے فیض ملک خان بلیکس کی بھی یہیں قبر ہے اور دو گنبد اور تین پٹھانوں کے وقت کے معلوم نہیں کہ ان میں کس کی قبریں ہیں۔ درگاہ کا گنبد اور مسجد نہایت بے مرمت ہو گئی تھی خصوصاً غلام گردش کے گرنے سے جبکہ مرزا غلام حیدر نے بنایا تھا گنبد درگاہ کا بہت بوڑھا ہو گیا تھا اور تمام وہاں کے ہر شخص سے مرمت کی درخواست کرتے تھے۔ خواجہ محمد خان نے تمام درگاہ اور مسجد اور دروازہ اور محکم کی استرکاری اور مرمت کرا دی اور درگاہ کے گنبد میں چھ چنگین بنوا دیا کہ اس مرمت کے سبب حقیقت میں سارا مکان نیا ہو گیا۔ اس درگاہ کی چار دیواری اور تین در کا ایک والاں شمال کی طرف اور چھوٹا چھوٹا سنگین کٹورا مولوی فخر الدین صاحب نے بنوایا ہے۔ اور غلام گردش جو گر پڑی تھی اس کے ستون اب تک بچے و سالم درگاہ کے آگے پڑے ہیں ہر برس رمضان شریف کی ستر جون تاریخ کو اس درگاہ میں عرس ہوتا ہے اور بہت سے لوگ جمع ہوتے ہیں اور رات کو رہتے ہیں اور اٹھارہویں تاریخ قبل کے بعد چلے چلے آتے ہیں۔

دروازہ درگاہ کا

حضرت کے انتقال کے بارہ برس کے بعد فیض علی چوری میں سلطان فیروز شاہ نے اس درگاہ کا دروازہ بنایا ہے۔ اور دروازہ پر بہت بڑا گنبد ہے اور اس پر کتبہ سلطان فیروز شاہ کے نام کا بقیہ سنہ لگا ہوا ہے اور چوہدرت اور تین کھدی ہے وہ اس کے نقشے میں پینتہ اسی خط سے لکھی ہے۔ دروازے کے باہر سنگین

محمود رکھتے تھے، مہار منارا راہ کاؤ کو خطاب لایا تھا جبکہ راہ جی نے سنگا دیوی جی سے میرے نام حکم دیا۔
 اچاراوس حکم کی اطاعت دی جب مانی اور بندر کے اکاس کے بنوانیکا ارادہ کیا، اور ذوقی کمار کی فرمائش
 یہ اکاس بنایا اس لداو کو گرد غلام گردش شینگین متوفون کی بنی ہو، اندر کے لداو میں بارہ دروازے ہیں اور باہر
 غلام گردش میں چھتیس درہن اور بارہ ضلع کا یہ مندر بنا ہوا اندر تو ہر ضلع میں ایک دروازہ ہے اور باہر کے ہر ضلع میں
 تین تین درہن اس مندر کے اکاس کو پڑے ہوئے ہیں جس کو قریب عرصہ گزرا ہے اور تین درہن کے سات آٹھ ہزار روپے اس
 خرچ ہوئے ہیں، اور اب یہ بھی مہاجنوں اور بنیوں نے اس مندر کے اس پاس سیلے میں جانے اور اترنے
 کے لیے مکان بنوائے ہیں، ہندوؤں کے مذہب میں یہ بات ہے کہ یہ دیوی شنگہ پر شوار ہو کر سیان آئی ہیں، اس مندر
 مندر کے آگے، دو درہن شیر کی سنگ سرخ سے بنا کر ٹھاکر کی ہیں، مہاراد کی بھی پوجا ہوتی ہے، ان شیر
 کے سر پر ایک بہت بڑا گھنٹہ لٹکا رکھا ہے اور پوجا کے وقت اس کو بجا یا کرتے ہیں، مہارو سی ہائی کی ہے کہ
 چلاتے ہیں، اور انھیں شیروں کے پاس سنگ سرخ کا ایک ترسول بنایا ہے اور سنگ سر پر چڑھ کر
 نشان کھو دیا، یہ عرصہ ہر قوم بہت مہادیوی و قبلہ گا ہی

روشن چراغ دہلی

یہ ایک درگاہ ہے شاہجہان آباد سے چار کوس کے فاصلے پر جنوب لی طرف مہار، امین شیخ نصیر الدین محمود
 کامزار ہے، اور یہ چرے ولی اللہیت ہیں اور حضرت سلطان المشائخ کے خلیفہ اعظم تھے، مہار روشن چراغ دہلی
 انکا لقب ہے، کہتے ہیں کہ حضرت عبداللہ یافعی نے حضرت مخدوم جہانیاں سے طواف کعبہ میں پوچھا تھا کہ ولی
 میں اب کون بزرگ ہے مخدوم صاحب فرمایا کہ اب اس زمانہ میں شیخ نصیر الدین محمود سے دلی کا چراغ
 روشن ہے جب سزا کا لقب روشن چراغ دہلی ہو گیا ہے، آپ کی صفات اور کمالات سے کتابیں بھری پڑی ہیں
 فایت شہرت سے حاجت بیان کی نہیں، سلطان فیروز شاہ کو آپ سے بہت اعتماد تھا، مہار و ستائیت آپ کی
 کیا کرتا تھا، اس درگاہ کا گنبد آپ کے چچائی سلطان فیروز شاہ نے ٹھیکہ بھری میں بنوایا تھا، اور اس
 بھری میں رمضان کی اٹھارہویں تاریخ جمعہ کے دن آپکا انتقال ہوا، اور اسی گنبد میں رکھے گئے، اس گنبد
 کے بارہ درہن اور سنگ خارا کے ستون لگے ہوئے ہیں، سب درون میں سنگ سرخ کی جالیان لگا کر چڑھ
 جنوب کی طرف کے ایک در میں گنبد کے اندر جانے کا دروازہ ہے، گنبد چوڑا اور تنہر سے بنا ہوا ہے اور اوپر چھتری

سیکھ کہلاتا ہے اس مقام پر پانی کی کو کو کو بہت تکلیف ہوتی ہے ایک کنواں ہے کہ اوہمین گھٹنے گھٹنے پانی سے سوانہین ہوتا اور چاؤٹے ہاتھ رسی جاتی ہے کسی شخص نے دو تالاب بنائے تھے کہ وہ بے مرست و پرتن اور مین پانی نہیں ٹھہرتا *

مورت مندر

اس مندر میں سبکی مورت نہیں ہے ایک گول گول پتھر جیسے مراد یو کی چندی ہوتی ہے رکھا ہوا ہے اور سبب اسکا یہ معلوم ہوتا ہے کہ ہندوؤں کی اعتقاد کے موافق یہ کالی کا استھان ہے سبکی مورت نہیں بنائی گئی اور اصل میں اسکا نام کالی کا استھان تھا کثرت استعمال سے کالکا مشہور ہو گئی ہے پہلے اس مقام پر کچھ مندر و مورت کالی کے استھان ہو چکے تھے ہر ریس بکشی شخص نے کہ اسکا نام پنجابی تحقیق نہیں ہوا اس مقام پر بارہ رکاوٹ لدا و بنایا تھا بہت ۸۲۱ عیسویں کہ اسکو آج تک بیاسی برس کے قریب عرصہ گذرا اور کاشنگہ نامی نے اس کے کڑ سنگ غرا اور سنگ پہنچ کا کٹھنہ بنایا ہے اور اس کٹھنہ کے بائیں طرف فارسی اور شاستری خط میں یہ عمارت لکھی ہے مری در کاشنگہ پر سوار سمت ۸۲۱ عیسویں اس مندر کے جتنے پوجاری ہیں وہ نو وقت اگر پوجا کرتے ہیں عمارت گیارہ بجے ہر روز دیوی جی کو بھوک لگاتے ہیں اس پتھر کو لال لال کپڑے گونے کناری لگے ہوئے بہت بیماری پھیلا کر رہے ہیں اور ایک پلنگھی بہت خوبصورت بنا رکھی ہے رات کے وقت اس پلنگھی کو کس کسا او ٹکیہ لگا دیا کہ کپڑے کے اندر دیوی جی کے آگے لگا دیتے ہیں اور یہ اعتقاد رکھتے ہیں کہ رات کی وقت دیوی جی اس پر سحر فرماتی ہیں جس کی مراد آتی ہے وہ شہیاد اور نیکیا اور چھتر چڑھتا ہے چنانچہ اب بھی چاندی کے چھوٹے چھوٹے تین چھتر اور شہیاد اور نیکیا چڑھا ہوا ہے اور اس پتھر کو طرح طرح کا گنا پتھر رکھا ہے بہر حال نقشہ کے دیکھنے سے دیوی جی کے استھان اور کٹھن کی ساخت اور لداؤ کی طرح بخوبی معلوم ہو سکتی ہے *

اکاس مندر

اس مندر کی رونق اور شان دکھانے کو یہاں کے پوجاریوں نے چاہا کہ کوئی شخص اس لداؤ پر برج بنوا دے کوئی شخص عامی نہیں بھرتا تھا آخر کار پاڈوں نے یہ تدبیر لی کہ دیوی جی سے حکم لیا جاوے جس کے نام کا حکم نکلے وہ مندر کا برج بنوا دے اس لداؤ پر شہر کے جتنے ہندو امیر تھے ان کے نام کی چٹیاں دیوی جی کے آگے ڈالیں *

اتفاق سے مرزا صاحب کدار ناتھ کے نام کی چٹھی نکلی یہ راجہ قوم کے بیٹے تھے اور اکبر شاہ کے عہد میں نظارت کی پیشکاری

تم مسلمان یعنی پارسی کا استت کر دہ تمہاری مسائیا کر لی جب اون دیوتاؤں نے مسلمان کی کا استت کیا +
 آخر کو مسلمان نے کہا کہ تم کا استت کرتے ہو مانتے میں مسلمان کے منہ سے ایک بھی پیدا ہوئی کہ کوٹشکی +
 اوسکا نام تھا اوسنے کہا کہ میری استت کرتے میں - اوسوقت کوٹشکی + ویسی نے اون دو فوجیوں کو
 ملایا اون کے لہو کی جو پونہ زمین پر گرتے تھے اوس سے ہزاروں رزمیہ پیدا ہوئے جاتے تھے + کوٹشکی + اونکو
 راستے مارنے حیران ہو گئی چون چون مارتی تھی اون دن دن ہزاروں پیدا ہوتے تھے اس سبب کوٹشکی +
 ویسی بہت خفا ہوئی اوس جنگ میں کوٹشکی + ویسی کی ہون میں سے + کالی + ویسی پیدا ہوئی کہ اوسکا ایک ہونٹ
 نو پر بت پر تھا اور دوسرا کاس میں اور غاٹاڑ اسنے پھاڑے ٹپٹی رہتی تھی اور کوٹشکی + ویسی جسکو مارتی تھی اوسکا
 لہو زمین پر گرنے نہیں دیتی تھی اور غروب سانی نکل جاتی تھی کہ اس سبب سے اون راجہ سون کا شہر دینا ہے
 موقوف ہوا اور پانچ بج کے اخیر اور کل بج کی ابتدا میں جسکو آجک قریب چار ہزار نو سو پینتالیس برس کا عمر
 گذرا اس کالی ویسی نے اس پہاڑ پر جہاں اب مندر ہے اپنا استمان کیا وجہ پانڈون کو خبر ہوئی اوسوقت سے
 اوسکی پرستش کرتے ہیں اور نہایت اعتقاد رکھتے ہیں جو کوئی جاتا ہے ڈنڈوٹ کر کے کہہ دیتا ہے اور نہایت
 چڑھتا ہے اور مندر سے اوسکو پرشاد ملتا ہے وجہ میں اس مندر کا نقشہ کھینچنے گیا ہون تو مجھکو بھی وہاں کے پانڈون
 نے بتاے اور شمشل در باہم ملا کر پرشاد دیا تھا اوسنے لاچار اس خیال سے کہ مبادا وہاں کے پانڈے مجھکو
 مندر کے اندر نہانے دین اور مندر کے اندر کا نقشہ نہ کھینچنے دین اوس پرشاد کو لے لیا اور ہر طرح سے پانڈون
 کی غلامداری کی شہر بہ تقلید کا فر شدم روز چند دیر میں شدم در مقامات زندہ + ملے زمانہ میں اس مقام کی
 پرستش بہت کم ہوتی تھی لیکن اب بہت ہونے لگی ہے اور لوگ نہایت اعتقاد رکھتے ہیں وہاں کے جو باہی
 لوگوں کو یہ ماہ بتاتے ہیں کہ اگر باہی اس ویسی پر اپنا ماتھ پاؤں زبان سے رکھ کر پڑھا دیوے تو میرے
 دن ویسی جی پھر دے دیتی ہیں بیان کے پانڈون نے ایک یہ بھی حمد کر رکھا ہے کہ دن رات بارہ مہینے اٹھ
 اس مندر میں لگی کا چراغ جلتا رہے کسی وقت نہ بجھے اور اوسکو ویسی جی کی جوت کہتے ہیں دھاراج سندھ
 نے موضع بجا اور کو اس مندر کے لیے معاف کروایا تھا پھر سو روپیہ سال ملائیے اب حب کہہ رہا ہے + بیان
 کے جو باہی کی کہتے ہیں اسے اور کہہ چکا ہے چڑا دے سے اپنی اوقات بسر کرتے ہیں اس مقام پر بہتے شکل
 کے دن اور ہر مہینے کی اٹھی کو بہت سے یا تری جاتے ہیں اور اپنے مذہب کے موافق پوجا پیری کرتے ہیں
 چیت کی اٹھی اور اس ج کی اٹھی کو میان پڑا میلہ ہوتا ہے اور ہزاروں آدمی جمع ہوتے ہیں اور یہ میلہ چھ ماہ کی

کے بیٹے نے بنایا ہے، جسکو بادشاہ ہونے کے بعد سلطان محمد تغلق شاہ، کہا کرتے تھے، اسی بادشاہ کی قبر سلطان غیاث الدین تغلق شاہ کے مقبرہ میں ہے اس عمارت کو بعضے تو محمد آباد اور بعضے عادل آباد کہتے ہیں۔ محمد آباد کہنے کا تو یہ سبب ہو کہ سلطان محمد تغلق شاہ نے اس عمارت کو بنایا ہے، اور عادل آباد اس سبب کہتے ہیں کہ ملک فخر الدین جو خانے بادشاہ ہو کر اپنا لقب سلطان محمد عادل تغلق شاہ رکھا تھا، پھر ادنیٰ ایسا ظلم کرنا شروع کیا اور ہزاروں جنگینا ہونے کا ہون کیا کہ اس کے نام سے عادل کا لقب ہوتا رہا اور اسکی جگہ سلطان غوری کہنے لگے تھے اور اسی سبب سے کہ اس بادشاہ کے نام میں سے عادل کے لفظ کو بالکل نکال دیا گیا اور عادل کے لقب سے مشہور نہ رہا تھا جسے قبور مقبرہ غیاث الدین تغلق شاہ کے محل میں لکھا ہے کہ سلطان غیاث الدین تغلق شاہ کا کوئی بیٹا سلطان عادل شاہ کے لقب سے مشہور نہ تھا، فرض کہ اس کے پہلے لقب کی مناسبت سے اسکو عادل آباد بھی کہتے ہیں اس عمارت کی تیاری مثلاً بحری کے بعد شروع ہوئی اور مثلاً بحری میں بن چکی تھی کہ اسکو پانسو چوبیس برس کے قریب عرصہ گذرا اس بادشاہ کے عہد میں پورے ساتھی بہت بڑا شاعر تھا اس نے اس عمارت کے تمام ہونے کی تاریخ، فادہ خلوا، نکالی ہے، کہتے ہیں کسی زمانہ میں یہ عمارت بہت نفیس تھی اور ہزار ستون سنگ خارا کے اس میں لگے تھے اور اسی سبب سے اسکو عمارت ہزار ستون کہتے تھے، لیکن اب یہ عمارت بالکل خراب ہو گئی ہے ٹوٹی پھوٹی چار دیواری اور ایک آؤدہ دروازہ قائم ہے باقی سب کچھ گر پڑا ہے، یہ عمارت بھی راجہ ناہر سنگ بلیم گڈوالے کی عہد داری میں واقع ہے اور نہایت خراب اور ویران ہو رہی ہے اس عمارت کو دیکھ کر نہایت حیرت ہوتی ہے کہ کیسے بادشاہ جبارہ تھار جو خوار کے رہنے کا مکان تھا جس میں اب گائیک بھینسین بھیڑ بکریاں چرتی ہیں، قلعہ وایا اولیٰ الابدار ہے۔

مندر کا لگا

یہ مندر موضع جہا پور کی سہ مدین شاہ جہان آباد سے چھ کوس کے فاصلہ پر جنوب کی طرف واقع ہے۔ اور یہ مقام ہندوؤں کی بڑی پرستش گاہ ہے، اگرچہ ہندوؤں کے عقائد آدمی کے عقل پر ہیں لیکن اس مندر کا جو سال ہلو ہندوؤں کے مذہب کے موافق تحقیق ہوا ہے لکھتے ہیں کہ اگلے زمانہ میں جب کوئی کرور برس پہلے ہونے کے مستحبہ ہوا اور سنبھد دوارا چھپتے تھے انھوں نے اس زمانہ کے دیوتاؤں کو بہت ستایا تھا۔ آخر دیوتا لاچار ہو کر رہا تک فریادی گئے، ہر ہانے اونسے کہا کہ مجھے تمھاری رحیمیا نہیں ہو سکتے کی۔

پل مقبرہ

اگر یہ میں یعنی نہیں کہہ سکتا کہ یہ پل کسی نے بنایا ہے، مگر تاریخ کی کتابوں کے متعلق ایسا یقین پڑتا ہے کہ یہ پل سلطان فیروز شاہ بن سالار عیب کا بنایا ہوا ہے جو سلطان محمد ظفر شاہ کے بعد تخت پر بیٹھا تھا۔ اس آباد نے اپنی سلطنت میں بہت سے پل اور پانی کے بند بنائے ہیں کیا عیب سے جو یہ بھی اسی نے بنایا ہو، اگر میری بات درست تصور کی جاوے تو شاید، جہی کے بعد یہ پل بنا ہو گا کہ اس کو پانچ سو دس برس کے قریب عرصہ لگا اس پل اور پانی کے بند بندھنے کے سبب حقیقت میں اس قلعہ اور مقبرہ میں جان پڑ گئی ہے مشرق کی طرف تو تعلق آباد کا قلعہ ہے اور مغرب کی طرف پہاڑ ہے اور جنوب کی طرف عمارت خیر استقون ہے اور شمال کی طرف سے پانی آکر تعلق آباد کے قلعے کے نیچے کو سون تک بھرا رہتا تھا اور اس مقبرہ کے گرد پانی پھر کر محب عالم دکھاتا تھا اور یہ مقبرہ کٹورہ سا معلوم ہوتا تھا پانی کی لہریں کھانا اور ٹھنڈی ہوا کا چلنا اور پہاڑوں پر سے سب سے کا دکھائی دینا جنت آباد کا تھا، مقبرہ کے چاروں طرف اقدار پانی بھرا رہتا کہ مقبرہ کے مہانے کو سستہ نہوتا۔ اس واسطے یہ پل مقبرہ کے دروازے سے قلعہ کے دروازہ تک بنایا گیا ہے، جب کہ میں اس مقام کا نقشہ کھینچنے گیا ہوں اور وقت میں بھی بہت پانی بھرا ہوا تھا اگرچہ آگے زمانہ کی سی کیفیت کا ان تھی اگر یہ نکلت پانی کا لہرا اور ٹھنڈی ہوا کا چلنا اور ٹوٹی چھوٹی عمارتوں کا دکھائی دینا مجھ کو بہت پسند آیا اور جبت حشر آئی کہ اگر یہ بند تیار ہو جاوے تو کیا اچھی سیر گاہ ہے افسوس کہ لاج ناہر سنگہ لم لگد مالے کو جسکی عکاسی میں یہ بند واقع ہے اسکی آراشکی کا کہ خیال نہیں دیا کہ اس سے انورنی زراعت بھی تصور ہے یہ پل محض جگہ سے ٹوٹ بھی گیا ہے اور ریت آجائے کے سبب اسکے در بند ہو گئے ہیں، اگلے وقتوں میں بڑے بڑے نسلے جو اس فواح میں جاری تھے اس بند میں کاٹ کر ڈالے گئے تھے اور تالاب شمس جو قطب صاحب میں واقع ہے اور اسکا پانی بارہ میٹے جا کا رہتا تھا، اور اسکا پانی بھی اسی جگہ ڈالا گیا ہے اور جس جگہ کہ اب جہر ہے وہاں بند موجود ہے کہ اسکا مال وہاں کی عمارتوں میں لکھا جاوے گا

عمارت خیر استقون

یہ عمارت بھی تعلق آباد کے قلعہ کے پاس واقع ہے اس عمارت کو ملک فخر الدین جو سلطان فیاض الدین تاشا

کہ کہن، لگیا اور کیا ہوئے اسے اولن تھوڑیوں کی جگہ کسی نے اینٹ اور چونہ سے قبریں بنا دی ہیں

برج مقبرہ ۱۰۱

اس مقبرہ کا برج بھی بہت خوب اور اسکی وضع نہایت مرغوب ہے قابل سیر و تماشا ہے اسکی بلندی نقشہ سے ظاہر ہے کہ لمبے قد کا آدمی اوسکے اسبابہ تک پہنچتا ہے آدمی کی طاقت نہیں کہ اسکی خوبی بیان کر سکے اس گنبد کے مشرق اور شمال اور جنوب کی طرف حجاب وار دروازے ہیں اور مغرب کی طرف کے دروازے کا نشان بنا ہوا ہے مگر دروازہ نہیں ہے سماروں نے اس خوبی اور استحکام سے اسکے پتھر وصل کیے ہیں کہ دیکھنے سے تعلق ہے اسکی مٹیوں کی اور استحکام دیکھ کر خیال میں نہیں آتا کہ یہ کبھی فنا بھی ہوگا اسکی یہ نفیس مین ہیں جسپر عربی مینٹ پاؤں رکھنا اور فرش بچھا کر بیٹھنا بہت بے سلیقگی تھی کاسے بھینس میل بندھتے ہیں اور گوبر کر ڈھیر ٹپڑھتے ہیں

فصیل مقبرہ ۱۰۲

اوس مقبرہ کی فصیل اور دروازہ بھی نہایت شان دار اور نہایت خوبصورت ہے دروازہ تمام سنگ سرخ کا ہے اور اوس میں ایک والاں ہے تیسریں بیابان چڑھ کر مقبرہ کے صحن پر پہنچتے ہیں فصیل اسکی نہایت عجیب ہے سمجھ میں نہیں آتا کہ بنانے والے نے اسکی فصیل ایسی ٹھیکری مٹری کیوں بنائی ہے شاید جیلر کا پھاڑ ہوگا اوسی طرح کی فصیل بنا دی ہوگی اگرچہ یہ مقبرہ کونیہ کہ ٹکڑے کے مشور سے یعنی مثلث پر ہے بھی غلط اسی واسطے کہ دونو ساتین اسکی مستقیم نہیں ہیں اور ٹکڑے میں بھی ایک ایک زاویہ منفرج پیدا ہو گیا ہے اسکی فصیل میں قلعہ کے طور پر برج و بارہ بنے ہوئے ہیں ایک برج تو اس مثلث پر مابین جنوب ہے اور دوسرا برج ضلع شرقی مثلث پر اور تیسرا اور چوتھا برج قاعدہ مثلث پر جانب شمال اور غرب بنا ہوا ہے تیسرے برج پر ایک اور برج ہے اور اوس میں بھی کچھ نامعلوم قبریں ہیں اور ضلع غربی میں مقابل برج ضلع شرقی کے پکا کنڈیان ہے کہ اوسکا پانی مقبرہ کے رہنے والوں کے خراج میں آتا تھا اس فصیل کے اندر کے رخ حجر سے نقر اور مساکین کے رہنے کو بنے ہوئے ہیں گرد اس مقبرہ کے سلطان فیروز شاہ نے پانی کا بند بنایا تھا اور مقبرہ اور قلعہ کے دروازے میں پل بنا دیا تھا کہ اس سبب سے اس مقبرہ اور قلعہ کو عجیب رونق ہو گئی تھی +

لیکن یہ بات غلط ہے بلکہ یہ مقبرہ ایک فخر الدین جو سلطان غیاث الدین تغلق شاہ کے بیٹے کا بنایا
 ہوا ہے۔ جو کہ سلطان نے اپنی بادشاہت میں انتخان خطاب و دیگر اپنا ولی عہد کیا تھا اور سلطان
 کے مرنے کے بعد اس نے اپنا لقب سلطان محمد تغلق شاہ لکھا تھا اس سبب سے کہ باپ بیٹے دونوں
 تغلق شاہ کے لقب سے مشہور تھے کہ کون کو شہید پڑا ہے۔ یہ ہمارے شہید ہجری کے بعد بنی ہے
 کہ اس کو پانچ سو تینتیس برس کے قریب غمر گذرا اس مقبرہ کی تفصیل تو سنگ خارا اور چوڑے سے بنی
 ہوئی ہے اور مقبرہ کے برج کی چار دیواری اندر باہر سے سنگ مرمر کی بہت خوبصورت ہے اور تمام
 برج سنگ مرمر کا ہے اور باجہ سنگ مرمر کی سنگ مرمر کی دیواریاں اور گل بوٹے منبت کاری
 کے نہایت نفاست سے لگی ہوئی ہیں اور مرمر سفید لکڑی کے عجیب عالم دکھائی ہیں، برج کے اوپر
 ایک کلمی سنگ مرمر کی لگی ہے کہ محمدوی سی قوٹ لکھی ہے۔ یہ مقبرہ بھی راجہ ناہر سنگ لم گڑھ عالم
 کی عمارتیں ہیں واقع ہے اور اس نے ناقہ ردانی سے اس مقبرہ کو ایسا خوب کر رکھا ہے کہ اس میں
 گامے پل بند رہتے ہیں اور زمیندار بستے ہیں، اس مقبرہ کے رینے والے زمیندار اپنے زمین
 بتاتے ہیں اور کہتے ہیں کہ چارے نہ رکھ سلطان غیاث الدین تغلق شاہ کے وقت سے تغلق آباد
 میں ہوئے تھے جب سے کہ اس قلعہ میں کو حرا ہے ہم اس مقبرہ میں آ رہے۔

مقبورہ مقبرہ

اس مقبرہ کا برج اندر سے بھی بہت نفیس ہے کہ اس کی نفاست نقشہ سے ظاہر ہے۔ اس میں مینار
 قرین ہجری، پہلی قبر جو گنبد کے چھونچ میں ہے وہ قبر تو سلطان غیاث الدین تغلق شاہ کی ہے اور
 دوسری قبر کا حال میری تین کسی تلک کی کتاب سے تحقیق نہیں ہوا۔ لوگ کہتے ہیں کہ دوسری
 قبر اس کے بیٹے کی ہے۔ مگر غلطی یہ ہے کہ اس کا نام محمد عادل شاہ بیان کرتے ہیں۔ محمد
 عادل شاہ غیاث الدین تغلق شاہ کا کوئی بیٹا نہ تھا۔ سلطان محمد تغلق شاہ جسے اس مقبرہ کو بنایا
 البتہ اس کا بیٹا تھا اور اگرچہ سلطان محمد تغلق شاہ دریا سے سندھ کے کنارے پر شہید ہوئے ہجری میں مرا ہے
 لیکن کہ یہ عجیب نہیں کہ اس کی لاش کو نکال کر میان و من کر دیا ہو اور تیسری قبر سلطان غیاث الدین
 تغلق شاہ کی ہجری کی ہے کہ محمد مر جان او کا خطاب تھا ان تینوں قبروں کے قعر معلوم نہیں

قلعہ تغلق آباد

یہ قلعہ غیاث الدین تغلق شاہ بیٹے ملک تغلق نے جو غیاث الدین بلبن کے غلاموں میں سے تھا بنایا ہے اس قلعہ کی تیاری سنہ ہجری میں شروع ہوئی اور بہت جلد تیار ہو گیا کسی زمانہ میں یہ قلعہ بہت فنیس و لطیف ہو گیا لیکن اب بالکل خراب اور ویران ہے + اکثر جاگڑے فصیل قلعہ کی قائم ہے مگر اندر کے مکان بالکل ٹوٹ گئے ہیں کہ نام و نشان تک نہیں رہا مگر گڑھوں اور پتھروں کے ڈھیر کے اور کچھ نہیں معلوم ہوتا + قلعہ کے چاروں طرف میں ایک بہت بلند مکان بنا ہوا تھا اور وہ بادشاہ کی ٹھیکر تھی اور سکون جہان نما کہا کرتے تھے + لوگوں کے ذہن میں یہ سمارا ہے کہ اس سے بڑا اور کوئی قلعہ نہیں ہے + اور کہتے ہیں کہ اس قلعہ کے چھبہن کوٹ اور باون دروازے ہیں + میں نے جو اس قلعہ کو پہنچی دیکھا تو یہ خیال غلط معلوم ہوا اور یہ بات سچیت ہوئی کہ یہ قلعہ بہت بڑا نہیں ہے + بادشاہ نے مغرب کی طرف قلعہ بنایا تھا + اور تین طرف یعنی مشرق اور شمال اور جنوب کی طرف تغلق آباد کا شہر آباد کیا تھا + اور شہر کی فصیل اور قلعہ کی فصیل اس خوبصورتی سے لاکر بنائی ہے کہ یہ سارا شہر اور قلعہ ایک قلعہ معلوم ہوتا ہے + مجھے اس نقشہ میں جس قدر کہ اصل قلعہ کی عمارت ہے وہاں لفظ قلعہ کا لکھ دیا ہے + یہ قلعہ شاہجہان آباد سے چھ کوں کے فاصلے پر جنوب کی طرف واقع ہے + اس قلعہ میں راجہ ناہر سنگ لکھ گڑھ والے کی عمارت ہے + اور چاروں طرف اس سے اس قلعہ میں گوجر آباد ہیں اور انکو افعال شنیعہ کرنے کو بہت اچھا سمجھا جاتا تھا + اور ایک چھوٹی سی پھاڑی پر یہ قلعہ بنایا گیا ہے + عمارت اس قلعہ کی تمام چوڑا اور غار کے پتھر سے ہے + دروازے بہت چوڑے اور در بہت پست ہیں اگلی عمارتوں کے ہوتے تھے ویسے جتنی ہیں + لیکن اس زمانہ کی عمارتوں میں بہت خوبصورت عمارت ہے اور نہایت مستحکم + اس عمارت کو سینہ ہوئے پانسو پالیس برس کے قریب عرصہ ہوا اسی قلعہ کی اس مغرب کی طرف قلعہ شاہ کا مقبرہ ہے

مقبرہ غیاث الدین تغلق شاہ

مقبرہ بہت فنیس بنا ہوا ہے + میرے ذہن میں اس زمانہ کی عمارتوں میں اس سے سوا خوبصورتی کی عمارت نہ ہوگی + اگرچہ عوام میں یہ مشہور ہے کہ اس مقبرہ کو بھی غیاث الدین تغلق شاہ نے بنایا ہے

بیا و نقش عمارات شہر پاران مین | کہ این سپہر بنایا پیشہ چون بہر بہت بکست

و انج ہو کہ مابین مین آبادی اس شہر کی جانب جنوب بھی اور بننے قدیم مکان مین وہ اسی جانب واقع مین جس بادشاہ نے اپنے عہد مملکت مین قلعہ بنایا اور شہر بسایا وہ شمال کی طرف ہٹنا آیا اس سبب سے اس شہر کے اور طرف مکانات قدیم بہت کم مین مگر تعلق شاہ اور عادل شاہ نے قدیم آبادی کے جنوب کی طرف تمام بنایا تھا اس جہت سے گویا انتہا سے عمارات قدیم جانب جنوب کو تعلق آباد کا قلعہ ہو گیا ہے اب کہ مجھے شہر کے باہر کی عمارتوں کا حال لکھنا شروع کیا مناسب معلوم ہوا کہ انتہا سے عمارت سے نیچے قلعہ تعلق آباد سے جگہ عمارات قدیم کا حال لکھیں تاکہ اس سے اس دنیا سے نا پید ارب پر عبرت ہو اور اس قلعہ روزگار پر بعیرت اہل بعیرت سے لے یہ ایک آئینہ ہے کہ اس سے عبرت ٹہرتی ہے اور بے بعیرتوں کو بعیرت ہوتی ہے نہ نظم

چنین است سلیمین کہ گواہ را	کہ وار و باد شدین او را	کے راجہ آرد و جنگا مہ تیز	کے ساز و جنگا مہ گوید کہ خیر
کہ خاکہ کہ این خاک و بیخیزد	سیر غازی اندر چہ ناز و زور	کو دانکہ این دھرم و دام و دود	چہ تار خیمہا طارعا و نیک و بد
پہنیزک با جزوان نہشت	چہ گردن کشان و نہشت	اگر شاہ ملک است گر لکشاہ	ہم را در رخ است یا نچ واد

نارشتہ تارپود انفاس + از بہر قماش تن کند پس + ذائقش بجمال باد و ان + دان ذات غلامہ جہان باد
 اگر یہ نسخہ فریب اس قدر شناس کی نظر قبول سے مزین ہو جاوے زبے دولت اور جو یہ مجموعہ عجیب
 اس ثنائی عقل خیال کے زیور التفات سے بجلی ہو جاوے زبے سعادت کہ قبول افتد زہی عز و شرف
 ہر چند یہ کتاب نظر تماشا نیان و قیقہ باب میں رشاک گلزار اور غیرت بہار ہے لیکن حقیقت میں بہار حبیب
 ہے کہ اس دریا دل کے صحابہ الطاف سے سرانہ فرمی حاصل کرے اور گلزار حبیب ہے کہ اس بحر کف
 کے ابر عنایت سے سرسبزی پاوے شفقوی گراتفات خداوندیش بیارائید و نگار خانہ بینی و نقش
 ارز کی است و امید ہست کہ روئے لال در کشید و ازین سبب کہ گلستان جاسے و لنگی است و بالی ہو
 کہ دیباچہ ہمایوش و ز نام تاس شکت نگار رنگی است و بہر حال یہ کہ امید قوی ہے کہ ایسے اقامی
 قدر دان کی نظر عنایت سے مزین زیور قبول اور یہ آرزو جمعی بکلیہ حصول ہوگی اس نسخہ و لکشا کو زیور
 اتمام سے آراستہ کر کہ اس مناسبت سے کہ منادیدر و دکار کی آثار اور اعیان مملکت ہند کے احوال و اطوار
 پیشتل ہے آثار الصنادید نام رکھا اور چار باب پر مرتب کیا ۔

باب پہلا شہر کے باہر کی عمارتوں کی حالتیں -

باب دوم سراقلہ محلے کی عمارتوں کے حالتیں -

باب تیسرا اناس شہر شاہجان آباد کے حالتیں -

باب چوتھا دلی اور دلی کے لوگوں کے حالتیں -

مخلد جہان اور چین آریہ کن نکان سے امید ہے کہ اس گلشن جنت نظیر کو آبیاری ابر رحمت
 سے ایسا سرسبز کرے کہ ہر ورق اسکا برگ طوبی کا ہر سہرہ ہو اور ہر قطر اسکی شہل فردوس کو پرورش دے
 اسکے مضامین رنگین کا مقابلہ کر سکے اور نہ فرسین اسکی گفتگی عبارت کے برابر ہو سکے مثلاً اللہ اسکا آقا
 شوق کو مضید ہو اور سیر اسکی بہتر از ہنگامہ نوروز و عید فالبا و عاسے نیم شبے اور نالہ سحری کارگر ہو اگر جب
 نظرتال سے اس مجموعہ فریب کو دیکھا تو جیسا دل چاہتا تھا اس سے زیادہ پایا اور جیسا کہ تمنا تھی
 بہتر اس سے نظر میں آیا لیکن ناظرین انصاف دوست سے توقع ہے کہ کبھی اور ایسا نہ ملے گا بلکہ طاق و کھگر
 نیز انصاف ملاحظہ کریں کہ مولف نے اسکی مالیت میں کیا و چراغ کھایا اور کس قدر غون جگر پایا ہو اگر اس
 نظر پر جملہ تحسین سے شاد کریں کہ چھید نہیں شجر رسمی انگہ بدرد من کہ چو من و نامہ گیری و صفحہ ہنگاری

آورد و ز راهی روشن خویش در کوشش ستم گشتان عالم از داد گری بروز کاران و دلش لب انتقام کشاد پروانه ز شمع باغ خود سوخت بخت بختا سے جادو دانی بر روستا نمک گردیده هم چرخ جبین خاک بار این نیست شفقت کار حسد آیندخت چو تیغ بر سر رخ افکنده ز زور بار دی خنجر انداخت خوان لطف و جان تا تیغ همان ستان نلک کرد بود دست بر آسمان اجال یک حکم داد و خلق نسیم فرمان بر دوست و دشمنان صیقلش چو نمود یک سیاق مهر رخ دوست و دشمنان کار و جهان با لطف خود کرد هر کس نه با بخت گام گیر و تم از کشت سر خویش از پای بخت خویش پیش رفت از زورش ربودت این	آینه را و یک جهان پیش آوازه کوس او پی هم چون باد صبا به نوبهاران پاداش جفا بر کس داد آتش بل و خویش را زد صدهش ز خوان کامرانی صد تیغ بروی او کشید هر خاک برش سر رساند در عرصه رزم انتقامش کرده بود نیم پیکر چرخ نمسی که بود و خدمت اندیش افروخته شمع عدل قیال زان تیغ ستم تلم کرد خورشیدی را شمشیر کوی یک جلوه از زور چرخ کریم اجری خور و قباد و بهرام بر مرد و جهان شد دشمن فرمان بر دوست ملک اجال حاکم یکبار عدل پرورد در بخش چرخ پایدارام بگوشه ظلم بادل ریش رفت و مقام خویش رفت بش فار و متاهل خویش	افلاک در هیئتش گریان در کوه صدکانتاش هم داده پشوده و هم سخن بلبل بچمن کشد چو ناله چون سنگ بشیخ از زور ممنون عطا کند فلک را از قوط علو آستانش گردن زده ظلم پروران خون کش دل ساز کرد هر کس که ز لطف او برده بگوشه ز پیش سپایش کرده بد و کون حکم جاری افروخته بقل عرش پیا عالم همه زیر دست او بیند افکنده ز پا درخت پیدار عدش چو بر آسمان نذر کرد آن لب که در حق عدل گفت حاکم بکوس عدل بخت در پرده چرخ ویران ان هیئت افلاک نگوشت سرخوش ز می میج بود قتل آمد و گفت کای من از برده های او سخن گو	گردید ز کوب شک بر زبان آورده صلاهی لطفش واده بجهان جهان بان کل را بخوان کند جواله سوزی بد و دلش از شر را مهرمون صلا کند ملک را در بارگاه جلال شانش خون کرده دل ستم کار بر چهره خود طرا کرد بروی نرسد آسمان مهر شیر فلک بر صده کامش بسپرد به خیم زخم کاری مشعل خور بخت غبار محکوم و وفا پرست او بیند از دست نشاند و سبزه دار صد توپ نیک چنانا کرد چون کرد ستم یک نفس بچ ستم از جهان براند هرگز نشود بکس ز یاد از عدل دی آسمان برون نیزد و شدم و زبان کشود از زور سخن با منت گنج اسرار نهان این سخن جو
--	--	---	--

وارا کو اگر او سکی اعانت پہونچی سکندرمی شکست نہ کھاتا اور اگر اسباب کو اگر او سکی توجہ د کرتی تو رستم سے الزام نہ
 لگم سکندر شکوہ ہے کہ در حبلہ ساز چہ شکوہ ہے سکندر بد و گشت ازین طرف از پنجہ عمر و انکی بد قدر خان مشرق یغی ز انکی وادی
 دار اور بان مناصب دولت و اقبال خدا و تیر باد و تیرال سند آرمی کشور فرماندہی و کشور ستانی حاکم حاکم عدل سنجی و جہان بینی
 سوزید تباہی آسانی بانی مہمانی عدل نوشیروانی نصرت او دولت پیر احسان کشا حاجت روا کار وادی غلات و دیند
 حضرت ملوک عدل پرور انصاف گستر آسمان پایہ رفعت سر پایہ مستحکم الدولہ امین الملک
 اجتماع علی رضا خان زند از پنجہ بچان پیوید سید طائی سر طاسس شیا فاس شکوف صاحب
 یار و نث یہا و صاحب کلان یہا در جہار الملک و شیا جہان آبا و دوا م اقبال و
 خوشی کسوف

سرموج زمانہ رستخایم	صد و فتر و صفت او کشایم	بندم ز گل بہار و صفت	گلہ ستہ بدست طبع و صفت
آرم بجنور بار کا ہش	ریزم گل صد تنہا ہش	از بحر سخن گہر بر آرم	بر فرق سرش گہر بہارم
ہر لوہی شاہوار نوش	ہر گوہر آبدار و نوش	در سلک کشم بحین ترتیب	ترتیب دہم بحین تنذیب
مضراب زخم تبار گرفتار	صد غمہ پیرا ورم ازین آ	وزہرین صوترانہ گویم	صد رنگ بہر ترانہ جویم
در بنام سخن سے معافی	ریزم بہر کار کا رانی	ہر عقدہ کہ اقدام بہ کار	لبتایم ازین شکر فہار
از باغ تنہا گلی بہ چینم	در کشن روح کل بہ چینم	آن محیط رحمت الہی	یکتا گہر محیط شایہی
افتادہ ز قیصر آن گنج	در وہن آرزو و وسوسہ گنج	گر از لب سخن بر آرد	گنج گہر از دہن بر آرد
برینہ و امید شہہ کامان	از کج رفتن زلال احسان	بر تر و قیاس قدر والا ش	آنسو ی خیال صد بہا ش
زینندہ تخت تاج اویک	شاہد شہ ملک قول و فرنگ	این تلج دران کہ تا حیدرند	بر در گہ او جبین گذارند
ایں گنبد آسمان کہ بالا ست	نشستیش ز آستان والا ست	ہم عقل از عقل ممنون	ہم عدل از عدل مہزون
افروخت ز تیغ شمع کافور	تاریکی ظلم برو ازین نور	حیثیتش بہمان چو کرد آہنگ	بجز بخت ستم ہزار فرنگ
عدل لب و صفت ہر جا وید	عکس رخ اوست صبح امید	ہم فتح نصیب و ہم ظفر مند	ہم قلعه کشادہ ہم عدو بند
اقبال و ظفر معین کارش	تا مید خدا رفیق و یارش	زمیندہ افسر سکندر	اجری وہ ملک ہفت کشور
افتادہ ز میتش ستم زار	ظلم است ز جان خویش زار	ہم آئینہ راس روشن او	ہم راس منیر جوشن او
خورشید کاغذ عالی و	ہم پایہ چرخ کبری او	عدلش بہمان صلا اقبال	رایش بد و کون محیط اقبال

درون شہر اور تمام مبارک کا حال اوس میں مندرج اور اطوار و مصالح سائنیں شہر کا احوال اوس میں
 مندرج ہوا اور سبب کثرت طائف اور ہجوم عوائق کے یہ امر صورت پذیر ہوتا تھا الحمد للہ والہ منہ کہ
 کار ساز می لوانت آئی و تکیہ ہوئی اور مراجعہ زردانی سے احانت کی کہ یہ آرزو پورہ تقدیر سے ہر ہفت
 حصول سے مزین ہو کر دیدہ شوق میں جلوہ نما ہوئی اور یہ تمنا جملہ غیب سے چہرہ کشا عرصہ دراز تک
 آرام کو آرام سمجھا اور آسائش کو آسائش نہ جانا جب یہ شاہد باد و طراز جلوہ شیرین لبان سحر
 سے دلربا تر ہوا اور یہ شکستہ گزار گلشن وصال محبوبان دلکش سے جان فزا تر مطالعہ اسکا کون و نما
 روزگار سے آگاہ کرتا ہے اور مشاہدہ اسکا انقلاب ابدار سے یہ تسخیر طرف عصرت گاہ سہ او
 بشارتی عالم پر گواہ اور اسکے دیکھنے سے برائے العین مشاہدہ ہوتا ہے کہ وہ بادشاہان جمہور اقتدار کی کند
 دار کو کترین جبار اور ستم و سام کو اولیٰ بنڈہ تصور کرتے تھے ایک مٹھی ہر خاک میں کیا بیکس
 و ناتوان پرست ہیں کہ اگر مروت و تعین اولیٰ خاک کو پامال یا پیل دان انجی مٹی کو لکڑی کو بکرے مہال
 دانہ کی خمیں کہتے بدیت کیے گور عزیزان شہر سیر کن ہیں کہ نقش المہاجر باطل اقتدار سے
 اسکا چہرہ ناخال کو ہوشیار کرتا ہے اور مائل کو ہوشیار تر اور اسکا دیکھنا تان دان کو خیر دار کرتا ہے
 اور دانا کو خبردار تر اسکو ناتوانوں کے مزاج میں حکم ملے اور نازک مزاجوں کے دامن نازک
 کو اوس سے سیر عالم میسر اور تماشا و متون کو اوس سے باغ و بہار پر نظر و سکی و رقت شہر
 خجستہ بنیاد اور اسکی سیر شگون مراد و عشق و نشاط انداز کرد بخوانندگان و مفرح رسانندگان
 فسر و دلان را در و بکار و غم آلودگان را بوجہ مگسار و نوازش کنبد سینہ رخسار را بکشانیش
 کار مرستہ را بکوشش ناتوانی تمنا کند و غدایش بخوانندگان توانا کند و دگر نامیدیش گیر و بدست
 آور و ہر امید کے بہت ہے جب یہ تسخیر مرتب ہو چکا اور اسکا حسن شاہد ان خلق و نو شاد سے زیادہ
 نظر آئے اندریش معنی پرست میں یہ گذرا کہ اسکو کسی نام اور بلند مرتبہ کے نام نامی اور اسم گرامی سے
 پیرایہ دیا جاوے اور اسکو کسی جمہور اقتدار گردون و قار کے محاذ پر بندیدہ سے مزین کیا جاوے اسی
 اثنا میں عالم بالا سے ندا آئی و عالم مایوسی سے نوید پہنچی کہ زبور اس شاہد جملہ غیب کا اسم سامی
 اوس عالی منزلت گردون بارگاہ کا ہو سکتا ہے کہ جبکا خیمہ جادہ فلک شہر سے بالاتر ہے اور اسکے
 اونی خادم کا مرتبہ سکندر و دار سے والا تر و ولست و اقبال کا طراز اور فضل مقام حقیقی اور اسکا کار ساز

وارا اگر اوسکی امانت پہنچتی سکندر سے شکست نہ کھاتا اور افراسیاب کو اگر اوسکی توجہ بد کرتی تو رستم سے الزام نہ
 نہ سکندر شکوہ سے کہ در حبلہ سار چہ شکوہ ہے سکندر بد و گشت بازہ طرف از پنج بحر و اُلکی بد و در خان مشرق بغیر از اُلکی و اُلکی
 وار اور بان عناحب دولت و اقبال خدا و نر پاد و اقبال مسند آراسی کشور فرماندہی و کشور ستانی حاکم عالم عدل سنجی و جہان بینی
 سوید تباہ آسانی بانی مہبانی عدل نوشیروانی نصرت لوا و دولت پیر اہمان کشا حاجت روا کامروای غلات و دیندار
 حضرت غلات عدل پرور انصاف گستردہ آسمان پایہ رفعت سرابہ معطل الد و لہ امین الملک
 اختصا صاحب رخاں منیر از اوجین بچان پیو نر سلطان فی سطر عا صس شیا فاس شکف صاحب
 یار و نشت یہا و صاحب کلان یہا و درہارا الخلفہ شہا بہمان آبا و دوا م اقبال و
 نشوئی لمو لہ

مہر و زمانہ رستخایم	صد و فتر و صفت او کشایم	بندم ز گل بہار و صاف	گلدستہ بدست طبع و صفا
آرم بجنو بار بار گاہش	رزم گل شد تا ہمیش	از بحر سخن گہر بر آرم	بر فرق سرش گہر سارم
ہر لو لوی شاہوار و نوش	ہر گوہر آبدار و نوش	ہر ملک کشم بحیرت تیب	ترتیب دہم بحیرت تیب
مضطرب ز زخم تبار گتار	صد غمہ بر آرم ازین تا	وزہرین حوثرانہ گویم	صد رنگ بہر ترانہ جویم
در بنام سخن سے معانی	رزم بہر کار کا مانی	ہر عقدہ کہ انقدم بہر کار	بکشایم ازین شکوفہ ہزار
از باغ ثنا گلی بہ چینم	در گلشن بیج گل بہ چینم	آن مہبل رحمت الہی	کیتا گہر محیط شاہی
افتادہ ز فیض آن گنج	ور و امن آرزو و و گنج	گر از لب سخن بر آرد	گنج گہر از دہن بر آرد
بر بو و امید شہ کمانان	از بحر کفش زلال احسان	بر تر و قیاس قدر و الاش	آنسو می خیال صد بار اش
و زمیندہ سخت قیاح افک	شاہ ہوشہ ملک شل و فک	این تلج دوران کتا حیدر	بر در گہ او جبین گذارند
این گنبد آسمان کہ بالاک	خشتیش راستان و الا	ہم عقل از عقل ممنون	ہم عدل از عدل مہزون
افروخت ز تیغ شمع کا نور	تاریکی ظلم بر دازین نور	حیثیش بہمان چو کرد آہنگ	بحرینیت ستم ہزار فرنگ
لعل لب و دست ہمہ یادید	عکس رخ او ست صبح امید	ہم فتح نصیب و ہم ظفر مند	ہم قلعه کشا و ہم عدو بند
اقبال و ظفر معین کارش	تا مید خدا زمین و یارش	زمیندہ افسر سکندر	اجری و دہ ملک ہفت کشور
افتادہ ز میتش ستم زار	ظلمت زحان خویش زار	ہم آئینہ راس روشن او	ہم راس منیر جوشن او
خورشہ کلاخ حالی و	ہم پانہ چرخ کرسی او	خداش بہمان صلا و اقبال	رایش بد و کون محیط اقبال

درون شہر اور تعلقہ مبارک کا حال اوس میں مندرج اور اطوار و مصالح ساکتین شہر کا احوال اوس میں
 مندرج ہوا اور بسبب کثرت ملائحت اور بیچ و بخر عوائق کے یہ امر صورت پذیر نہ ہوتا تھا الحمد للہ والہ منہ کہ
 کارساز می الخٹہ آئی و سنگیہ ہوئی اور مزاج نرودانی سے اعانت کی کہ یہ آرزو پورہ تقدیر سے ہر وقت
 معمول سے مزین ہو کر دیدہ شوق میں جلوہ نما ہوئی اور یہ تمنا حجلہ غیب سے پھر و کشا عرصہ و ساز تک
 آرام کو آراہید سبھا اور آسائش کو آسائش نہ مانا جب یہ شاہد جاو و طراز جلوہ شیرین لبان سویدہ
 سے دلربا تر ہوا اور یہ تنگنہ کلوار گلشن وصال محبوبان و گلش سے جان فزا تر مطالعہ اسکا کون و فناء
 روزگار سے آگاہ کرتا ہے اور مشاہد اسکا انقلاب ابداد سے یہ تسخیر طرف عصرت گاہ سبب اور
 ہفتا قی عالم پر گرا ۱۰۱ سکے دیکھنے سے برائے العین مشاہدہ ہوتا ہے کہ وہ بادشاہان جمہر اقتدار کہکن
 دار کو کترین جبار اور مستم و سام کہ اولیٰ ہندہ تصور کرتے تھے ایک مٹھی بھر خاک میں کیا بیکس
 و ناقوان پرستے ہیں کہ اگر مورثیت اونکی خاک کو پامال یا پیل دان اونکی مٹی کو لکڑ کو بکرے مہال
 مانتے کی نہیں کہتے بلایت کیے گور عزیزان شہر سیر می کن یہ بین کہ نقش المہاجر باطل و افتادست
 اسکا چھٹنا غافل کو ہوشیار کرتا ہے اور مائل کو ہوشیار تر اور اسکا دیکھنا نادان کو خبردار کرتا ہے
 اور نادان کو خبردار تر اسکو ناتوانوں کے مزاج میں حکم مل چکا اور نازک مزاجوں کے ... ..
 کو اوس سے سیر عالم میرا و تماشا و دستوں کو اوس سے باغ و بہار پر نظر اوسکی ... ..
 خجستہ بنیاد اور اداسکی سیر شکون مراد شغوی نشاط انداز و بخواندگان ... ..
 فرودہ دلاں را در آرد بکار و غم آلودگان را بود و محاسن را نوازش کند سینہ خستہ را بہ کشائش بد
 کار رہبستہ را بہ کرش ناتوانی تمنا کند بہ خدائش بخواند تو انا کند بہ دگر نا امیدیش گیر و بہت بہت
 آور و بہر امید کہ بہت بہ جب یہ نسخہ مرتب ہو چکا اور اسکا حسن شاہد ان غلج و نوشاد سے زیادہ
 نظر آئے پندیرش معنی پرست میں یہ گذرا کہ اسکو کسی نام اور بلند مرتبہ کے نام نامی اور اسم گرامی سے
 پیرایہ دیا جاوے اور اسکو کسی جماعت ارگردون و قار کے حامد پسندیدہ سے مزین کیا جاوے اسی
 اثنائین عالم بالا سے ندا آئی در عالم علوی سے نوید پہونچی کہ زبور اس شاہد حجلہ خجیب کا اسم سامی
 اوس عالی منزلت گردون بارگاہ کا ہوسکتا ہے کہ جبکا تعمیر جاوے فلک شہر سے بالاتر ہے اور اسکا
 ادنیٰ خادم کا مرتبہ سکندر و دار سے والا تر و ولت و اقبال کا طراز اور فضل مقام حقیقی اور اسکا کارساز

بسم الله الرحمن الرحيم

از نقش و نگار و رودیوار شکستہ آثار پدید است صنایع عجیبہ را

حمد اوس خالق الکائنات کی جس نے اٹھارہ ہزار عالم کو و حوت کن سے پیدا کیا اور بعد نیز ان ہزار
 بلوہ ہرے رنگارنگ کے پھر پردہ عدم میں لیجائے گا پند اور نعت اوس رسول الثقلین کی جس نے جن
 و انس کو وادی مثالیت سے نکالا اور بعد جزائے اعمال کے اور سزا سے کر دار کے پھر دار السلام میں
 پہنچائے گا حیدر تحریر سے اغز و ن سہا اور اساطیر سے بیرون بہ بہتر یہ ہے کہ فکر مال و نشین میں داعیہ
 محال سے ہاتھ اوٹھا کر اپنے اندازہ سے پاؤں یا ہر نہ نکالے اور اس امر مصیب میں ہاتھ نہ ڈالے اس سلسلہ
 خاک پای اہل ہنر خوشہ چہین معنی طرازان سخنور امیر و ارجمت صدر سید احمد مخاطب بجناب چو داد الدولہ
 عارف جنگ بیٹا سید محمد مستحق خان بہادر مرحوم اور پوتہ چو داد الدولہ چو داد علی خان بہادر مرحوم اور
 نواسہ نواب و میر الدولہ امین الملک خواجہ فرید الدین احمد خان بہادر مصلح جنگ کا دانایان ولی الاملا
 اور صاحب طبعاں روزگار کی خدمت میں عرض کرتا ہے کہ مدت دراز سے یہ اندیشہ دامن گیر تھا
 کہ اگر حیلہ گرمی زمانہ پر بہانہ سے اندک کے نجات حاصل ہو جاوے اور فلک ناتوان بین کے پنجہ سے
 کچھ مہلت ہاتھ آوے تو ایک ایسا نسخہ عجیب اور مجموعہ غریب خامہ چالبک رقم کی بدوا و رفو آسمان
 پیر کی امانت سے لکھا جائے کہ عمارات سواد حضرت شاہجہان حبسہ المد عن الفساد اور مکانات

کاشمش مرده سین کاو طرز پر انشانی طابو بر باد کو کوئی آشفته فدا فاخته برتری پایه مشه های بس کنم از در که در جرف ادروش رفتن جهان داران سال طیبیان که درین نظر عباده نور و انیقین بیگان جمع فقیهان ادلی الاشرار قافیه بجان سخن دستکاه نغمه سرایان ملاک قویب نیر ابا خجسته فی دنان و ناز نیر زخشان فوئین لویا گفت هنر مشیه دانش گزین بانی این منظره کسر ک تا بود این قبه خضر ابر پای	ریش اشک بگر خون ترلو شیوه پاکوئی آبروی سرخ بر سر ششاد قد افرخته فرخی سایه پر تابست رمز باغازه تو انگر صرف دانا تر دولت نام آدرن حیر گل شان بود آموگرا شیل طلیفور و بنید زن سرخ قدس پایه سدر مقام نور کلمات مانی پناه برده بالجامان ملاک شکیب بان حیرین دل محزون گشت بپارتی زخم مره از سر بان رکش را رنگین ریخت درین منظر طرح تو تا بود این خط غیر ابر پای	نبیش پیکله سهران نال قمری وغان بزار چالش ستاد کیک و قند تیرگی شام غربان دهر هست دین و قدر و انش آنگه درین طائره نابوده اند صیدی اعجاز به نیر و میره پودل که بخت تو صیر فیان را خیار دین پهلوی قناری و هندو کاه فی بین و ناخن زهر زین آنگه تلم بر ورق نامه ماند از پی پیدای تشال طبع صانع چون قصر بلند رفیع فرود این گنبد نو ساخته ملاق برافزخته بر پای باد	برش شیخ نگه و لمب باری در چنستان لبستانه بار بر غلط سایه ششاد و سدر روشنی صبح مقیبات شمس خامه به پهنای ورق گل فشان کام ده و کام رو بوده اند جان بخت مرده صد برای استین نشانده گنج شسته صیقلیان دل خیار دین الوری و خلل و سود اتمام زخم تبارک ار دلح این نام دی آثار منا دید خواند جست به نیر دی خود سالج یک چمن انگیت نقش و رخ سو و یکرون برافزانه گنبد نو ساخته بر پای باد
---	--	---	--

شک نہات و بوش مروصہ
 شد و گزین طاعت ایمانیان
 نقطہ سودای سوسید کدل
 قافلہ در قافلہ دور و پری
 شمس منظر فیروزہ طاق
 سر و خرابان لب جو بیار
 کین گزین پیکر نگین طراز
 آن علوی کو بر عالی نسب
 پایہ فراز علم خامہ
 صدر امین مومنان روزگار
 کار کیا می کده دین و دار
 فتح انصاف آفتاب ای او
 مرد سخن گستر پالوده و نوز
 سینه معانی و مضامین
 مائتہ ہزار و مائت گروا
 انچہ سگالہ خرد از رنگ و نو
 صیقل آئینہ اکندر کے
 راسخہ مہر عود قمار
 لفظہ شہ سپر روح الامین
 شمع فروغانی فانوسین
 غالیہ سائے نسیم بہار
 بیج و خم و جادہ پیدہ کشتور
 زیر و بم مطرب مرغولہ گو

بال سروشان اولی تجہ
 سود بین فلک یونانیان
 خال سیا بنخ سلامی ل
 لعلیت چینی و بیت آذری
 مرکز ہفت اختر زین انطا
 برق و دشان مکر کوہا
 کامہ ہمہ کشتن ہمہ دلا
 سید عالی معالی حسب
 حلہ طراز گزین نامہ
 روح امین را بدم آنگار
 مرزغداے دہ آئین و دار
 حجت ویران خرد و داری
 پردہ دل از خلق بگفتار
 بام بلورین و می تابناک
 مانی و بنواد و شاگردا
 ریختہ در کالبد گفت و گو
 غارہ رخسارہ دور و پری
 لعلیہ نافہ مشک ستار
 شعشعہ نیر چرخ برین
 غافل نصرانی ناقوس بر
 نافہ کشائے غزال تمار
 جادوئے شوق و تمنای عشق
 بیج و خم طرہ مرغولہ مو

مطلع انظار تماشا بیان
 مرآتہ الصدقہ بخل بران
 قیہ لیلی است بجز از وہ
 ماشائہ شاہد زیبا می حسن
 محل لیا سے معانی مگر
 زمزمہ و پر پردہ مکر چرا
 یکتہ نامہ میلہ حمد است
 نماز ان گنجینہ اسرار فیض
 عالم انوار علوم اجہ
 مصنف و انشور و فضا
 واد و سرشتند و آب و شتر
 یرو و ایدان باندی گراو
 یخشنس جمیع فردا نکان
 در دل او جمع کلام شگرف
 بر خط شیدہ کار آگمان
 دانی اگر دیدہ و نبینا
 لمحہ بیضای کف موسویا
 بارقہ خاطر اشتراقیان
 درو شبار و زمی جمع حرم
 سر خوشی خندہ گلک و دی
 بارقہ ناصیہ آفتاب
 کوکبہ سلطوت شایہ نشی
 رنگ لب نازک گلبرگ تر

مرکز سیارہ مشاکیان
 درۃ الکلیل ایندرا نسران
 پردہ سوے اودیہ بالا زوہ
 نمازہ کشتن عارض ہندو آجین
 مودج سلامی معانی مگر
 پردہ و معانی بختا یہ چرا
 خرد سخن از نامہ یہ احمد است
 انظر آئینہ انوار فیض
 جامع اسنات فنون حکم
 واد و حق پر و بالیا نکوہ
 بر صیغہ بجز دایہ و ان
 رد و شمش ششون قرعہ سہا
 کرد و چرخ آمد و پردہ انگان
 گہر شہوار و بیاسے زرف
 بہت لعلیہ سخن ورجان
 تا چہ فروزینہ کلامین نقش
 نغمہ بانوامی لب عیسو
 رشیحہ القداح کف ساقیا
 نور شب افروزی شمع حرم
 و کشتن جنبش بال پری
 صاعقہ برق و غروب سجا
 دیدہ بہ قرۃ ظل اسلک
 دارغ دل الانورین جگر

تقریر منقولہ کہ جناب نواب محمد ضیا الدین خان بہادر نواس کتاب پرکھی

لوحہ دیباچہ فصل الخطاب بحرین ادب و عبادت بی قریش حکمت انبیا کادہ طبوع دل پرشود بقہ معنی و درت باد و طراکن بینای صبح نامہ چوبندہ ناز و نیاز ملت سودا بگونہ پینان دل صد آئینہ سخن خراج او صاف می ناب تمستان حادہ بینندہ زمر و نیش	فاتحہ خطبہ ام الکتاب بیکل قدسی سادیت این بر سر آواز صوف و غریب نامتہ این نامہ شکین پرند طلبہ نقیضہ علم نسیم آئینہ روشن سیای صبح نام خدا نامہ بایرک و ساز مایہ درک خرد اندیشہ کان نامہ دود و گوند بنیر و ج او کلمین شاد و آب خیابان نگر لحمہ مشربہ آب حیات	زیب سر لوح کلام خدا از دم ابرج افسون دیو کوثره خورشیدین بدست غازه خضارہ منار ماہ رکش بر شست ران تلاوہ الماس نجین سحر مغل نوا موز و بارت معوہ راز مناجاتیان قدیر کیا پیہ دیوانگی برقی و صد خندہ لب آفرین خندہ شہوار در کان قدس	مکملہ فاضلہ نام خدا حرز امان دل بیان غریب نسخہ قرآن کہ عنوان برد وسعہ ابروی بنر نامہ نامہ گور و ضنہ غیث غریب غزالی جبین سحر شمع شب افروز شبستان مع طبیب ناز و ابیات نقد گرا نایہ فرز انگی ابر می و صد گریہ پیش جنس گرانایہ و کان قدس
---	---	---	--

مجموعہ کی تصنیفات سے ہر حالات
کا جو چین اس لئے لوہان سے لکھتا
سنہ ۱۰۰۰ مسیح حالات در عجائبات
تکلیف عین کے مندرج ہیں۔
تذکرۃ الکاملین - مشاہیر مملک
علا کا تذکرہ مع تصاویر۔
عجائب روزگار - تصنیف
جناب امیر امجد صاحب بہادر
بیان اشیاء و مقامات مع تصاویر
طالعہ ہند جس میں احوال تہامی
راجگان کہنہ و انہ پرتا تاراجہ شیر
اور بعد از تمام سلطنت ہوا رہا
کے احوال سلطنت شاہان اسلام کا
سب سے عمدہ واحد علی شاہ۔
تاریخ عہد نامہ جات و اقوال عجائبات
و عطا سے سند متعلقہ۔
رباہندہ ہندوستان و حدود
ہندوستان کل سات جلدوں کی قیمت
جلد اول - جس میں عہد نامہ
واقعات نامہ جات و عطا سے
سند متعلقہ لکھنؤ گورنمنٹ
پرنٹنگ - و کیمپار - و جہنما
و گورنمنٹ - و جہنما پور۔
و آسام - و گورنمنٹ ہمار و شکم
و سہروردت چوہدری و معین دینی

و آسام و دنیال و پنجاب و ممالک
سہروردت چوہدری و معین دینی۔
جلد سوم - جس میں عہد نامہ جات
عطا سے سند متعلقہ نامہ جات و عطا
ناگپور اور گورنمنٹ کلکتہ۔
جلد چہارم - جس میں عہد نامہ جات
و عطا سے سند متعلقہ نامہ جات و عطا
راجپوتانہ و وسط ہند و مالوہ۔
جلد پنجم - جس میں عہد نامہ جات و اقوال عجائبات
و عطا سے سند متعلقہ نامہ جات و عطا
حیدر آباد و گورنمنٹ کلکتہ و عطا
سندھ اس اور جہنما پور۔
جلد ششم - جس میں عہد نامہ جات و اقوال عجائبات
و عطا سے سند متعلقہ نامہ جات و عطا
بنڈی یعنی ستارہ و گلاب و ستارہ و عطا
و گلاب و گلاب و گلاب و گلاب
و سورت - و جہنما و باسدا
و گلاب و گلاب و گلاب و گلاب
کیمٹی و گلاب و گلاب و گلاب
کیمٹی و گلاب و گلاب و گلاب
جلد ہفتم - جس میں عہد نامہ جات
و اقوال عجائبات و سندھ و عطا
سندھ و بلوچستان و فارس و
و سہروردت و عرب و ترکستان
بن عربی و فریقہ بن
یہ ہو و گلاب و گلاب

جو وہ کل کیفیت تاریخی بقبیلہ سندھ
مختصر مختصر روایت
درج ہوئی ہیں۔
تاریخ نیولین لونا پارٹ مشہور
شہنشاہ فرانس کی ہر اس کا ترجمہ ہو
مشتاق حسین صاحب نے فرمایا
سفر نامہ جناب فرسٹ صاحب
ہا و کٹر مشہور و کٹر مشہور
فرمایا مشفق حالات اوس لکھے۔
قصص الانبیاء و مولفہ محمد طہار
در حالات انبیاء
عجائب القصص اردو - دو جلد
انبیاء و اولیاء کے حالات مبدیہ ہیں۔
تاریخ لغات و سندھ سمجھ جائزہ
غیر شائع کی تاریخ لغات و سندھ
اکثر مقامات کے مفصل حال معرکہ کے
درج ہیں چند انگریزی کتاب سے قیمت
کھنیا لال صاحب نے فرمایا
و قلع کیمپ - فنی برج مسجد کنال
صاحب سہروردت و گلاب و گلاب
نے جہنما کیمپ کا حال تحریر فرمایا۔
تو تاریخ لکھا و گلاب و گلاب
مشاہدہ نامہ جات و سندھ و عطا
تاریخ حبیب اللہ از نشی غایت احمد
حالات ہجرت علیہ السلام
حیات انسانی جناب محمد حیات خان
بہادر اسکا مشہور پنجاب کی
تصنیفات سے یہ کتاب مبدیہ تاریخ
افغانستان و جہنما و گلاب و گلاب
و سندھ و گلاب و گلاب

۱۰۰۰ شمسی و مغربی ہجرت
امیر و فرج آباد و بنارس

بہرہ یہ - یہ مشہور
تاریخ مولفہ منشی خادم حسین صاحب
اکبر آبادی و گلاب و گلاب

و سندھ و گلاب و گلاب
و سندھ و گلاب و گلاب

[illegible]

کتابخانه کتابخانه

1940

[illegible]

100-443887-100

11/11/11

100

100

12

100-443887-100

_____

100-443887-100

Handwritten signature: *James M. Smith*

16

مکتبہ اسلامیہ دارالعلوم دیوبند

100

تسلیم اور چونکہ مصنف
 اور سیر سلطنت عالمگیر سے اور
 آراء و افواہوں حقیقی بنیادی تھے
 نظر ارباب اور بلا جانہ ابری
 ہیں کہ یہ واقعہ لکھا گیا اور
 جس جنگ میں ہر کتاب شاہزادہ
 علم الشان بختیار قریب وصول ہو
 حاصل کرہ واقع ہوئی اور اس کتاب
 سلطنت سے دربار اور تمام شہر صالح ہو
 جہازان سے سلطنت کے دروازے کا زمانہ پہلا
 سیر المتناخرین ہر سہ ہجرت حالات
 نامان و ملی استاذ سلطنت جاوید
 انکا محمد شاہ عالم تک خوب شرح مہبوط
 کے ساتھ عبارت سلیس لکھا ہے و مجلد
 اقبالیاتہ جہانگیر کی یہ تاریخ
 نہایت شیر النیف جناب صفت نامان
 مفیدات محمد شاہجہان ہیں تصنیف بی
 ہر عبارت بجا و رواہ اہل زبان و احوال
 و فہمین حالات بادشاہ محمد جہانگیر شاہ
 از امیر تیمور تا سہایوں شاہ دوم و متر
 بین اگر نامہ کا انتخاب عبارت سلیس
 محاورہ زبان بلکہ ابدی انفعالی ایک
 طرز زبان فاس کا طعن بھی کیا ہے و دیگر
 و فہمین حالات تاریخی حضرت جہانگیر
 بادشاہ کے روح میں مع حالات نتیجہ ترک
 جہانگیری جو کہ کتاب نایاب و نسخ
 بڑی تلاش سے ہم پہنچے اور و نسخہ
 مقابلہ و محنت کر کے طبع ہوئی۔
 جامع التواریخ یہ عمدہ یادگار تاریخ
 زمانہ استاذی عالم سے احوال بدلیش
 ارفع سما و عرش کر سنی تخلیق علیہ السلام

و احوال انبیاء علیہم السلام و خلفاء و امراء و ملوک
 و خوانین مع خبر فیہ ہر دہائی ہر لطف کے
 ساتھ تالیف جناب عالم علوم غریب مولوی فقیر
 رحمہ اللہ نے دلائل ماجد جناب
 معلی خطاب مولوی عبد الطیف خان
 بہادر ڈپٹی کلکٹر
 کلکتہ۔
 تاریخ خزائنہ عامرہ زبان فارسی کی
 تاریخ اور کچھ کچھ تذکرہ اور انتخاب
 اشعار متقدمین خجیون نے بعدہ سخن
 علی حاصل کیے ہیں۔
 تاریخ گلزار کشمیر۔ عمدہ تاریخ
 ملک کشمیر کی موقوفہ دیوان کرپا یام
 صاحب بہادر وزیر سہی بہار صاحب
 صاحب کشمیر کا غرض شفاف گندہ۔
 رسالہ جو اسرار الجہان ہے۔ ذکر عورت
 شاعر کا اس میں ہے مصنف اسکا
 فخری بن امیری الہودی شہور استاد ہے
 محمد بن الجہانگیر شاہ ایران کے تیار رسالہ
 تصنیف فرما کر مقام سندہ اگر شاہ غازی و افشا
 ہند کے بیگمہ میں بطور مغان تذکر کیا۔
 خورشید الاصفیاء دو مجلد میں مہبوط تصنیف
 منشی غلام سرور لاہوری در حالات
 جملہ انبیاء و اولیاء و امراء۔
 تاریخ طبری۔ یہ کتاب فن تاریخ میں شاہکار
 کتب تواریخ سے ہے مصنف ابو جعفر بن
 حریر الطبری اور اسکی چار جلدیں ہیں جلد اول
 میں احوال ابتدائے آفرینش کل موجود
 ہے تا احوال غرق فرعون ہر جلد دوم
 میں احوال حضرت موسیٰ تا حدیث حبس
 ربیع بادشاہ مصر سے جلد سوم میں

ذکر دولہنر محاب کہتے آؤ کر بادشاہ کہتے ہیں
 جلد چہارم میں احوال حضرت خاتم النبیین تا ذکر خلافت
 منظر اللہ بہت محنت کے ساتھ نہایت عمدہ چھپی
 روضۃ الصفا۔ تصنیف محمد طاہر شاہ
 فن تاریخی عمدہ مہبوط کتاب ہے۔
 تحقیق الانساب میر وفی طبرانی
 مصنف سید خاندقا کلیانوی در تحقیق انساب
 شواہد النبوت از حبیر و تامل
 احوال حضرت خاتم الرسالہ و حالات
 آمد الہام و صحابہ کرام بہت مہبوط
 ملا عبد الرحمن جامی نے لکھا ہے کہ
 ایسا درج النبوة اور معارج النبوة
 میں اوس لہجہ کے ساتھ نہیں ہے

کتاب تاریخ زبان اردو

تاریخ ماوراجستان با نقشبات
 و تصویر استیہ ناد مہبوط تاریخ راجپوتانہ
 کے یادگار جسکی صحیح صحیح تاریخی
 حالات سے شوکت و سلطوت قوم
 راجپوت کی آشکار ہو قابل دیدی کا غرض
 چھاپہ پاکیزہ بڑی اہتمام سے چھپی۔
 صولت افغانی اردو اس میں
 واقعات فرمانروایان ہندوستان
 و تحقیق انساب فغانان سے ہے از
 محمد زرداد خان صاحب بہادر۔
 فتوحات ہند خلاصہ تاریخ واقعات
 از عنایت حسین صاحب۔
 اقوام الہند۔ بیان اقوام مختلفہ
 نہایت عمدہ ہے۔
 تاریخ چین جس کا کرن محمد

ذکر دلفر صاحب کتبے تاؤ کر بادشاہ کے
جلد چہارم میں احوال حضرت عالم الدین تاؤ کر خان
مستطاب اللہ بہت محبت کے ساتھ نہایت عمدہ چھپی
روضۃ الصفا - تصنیف محمد داؤد
فن تاریخی عمدہ مہیوہ کتاب ہے -
تحقیق الانساب معروف بظہر الحق
مصنف بہار خاں غیاث الدین اور قسطنطین
شواہد النبوت از حبیبہ باکل
احوال حضرت خاتم الرسالہ و حالات
آنکہ اہل ہمارے صحابہ کرام بہت مہیوہ
ظلا عبد الرحمن جامی نے لکھا ہے کہ
ایسا دراج النبوة اور معارج النبوة
میں اس سلسلہ کے ساتھ نہیں ہے

کتب تاریخ زبان اردو

تاریخ ماڈر اچستان با نقشبات
و تصور راستہ یہ نام مہیوہ تاریخ راجپوتانہ
کے یادگار جسکی صحیح صحیح تاریخی
حالات سے شوکت و سطوت قوم
راجپوتوں کی آشکار ہو قابل دید ہو کاغذ نفیس
چھاپہ پاکیزہ بڑی اہتمام سے چھپی ہے
صولت افغانی اردو اس میں
واقعات فرمانروایان ہندوستان
و تحقیق انساب افغانان سے ہے از
محمد زرداد خان قضا صاحب بہادر -
فتوحات ہند خلاصہ تاریخ واقعات
از عنایت حسین صاحب -
اقوام الہند - بیان اقوام مختلفہ کا
نہایت عمدہ ہے -
تاریخ چین جیسے کا کرن صاحب

واحوال انبیاء علیہم السلام و خلفاء و آئمہ مطہرین
ملوک و خوافین مع جزا فیہ ہر دہائی بہت لطیف
ساتھ تالیف جناب عالم علوم غریبہ مولوی فقیر محمد
رحمہ اللہ نقلے والد ماجد جناب
معلی خطاب مولوی سے عبد الطیف خان
بہادر ڈپٹی کلکٹر
کلکٹر -

تاریخ خزائن عامرہ زبان فارسی کی
تاریخ از رکچہ کچھ تذکرہ اور انتخاب
اشعار متقدمین جنہوں نے بصلہ سخن
علا ماحصل کیے ہیں -
تاریخ گلزار کشمیر - عمدہ تاریخ
ملک کشمیر کی مؤلفہ دیوان کرنا رام
صاحب بہادر وزیر سرسری ہمارا حب
صاحب کشمیر کا غنڈ شفا گندہ -

رسالہ جواہر الجمایب - ذکر عورت
شاعرہ کا اس میں ہے مصنف اسکا
فخری بن امیری الہردی شہور استاد ہے
عمد میں لہما سپت شہ ایران کے ستارہ سال
تصنیف فرما کر مقام سندہ اکبر شاہ غازی اوقاف
ہند کے پیگاہ میں اطیور مرغان نذر کیا -
خرشیدہ الاصفیاء دو جلد میں مہیوہ تصنیف
منشی غلام سرور لاہوری در حالات
جلد انبیاء و اولیاء و اہل بیت

تاریخ طبری - یہ کتاب فن تاریخ میں شاہکار
کتب تواریخ سے ہے مصنف ابو جعفر بن
خزیر الطبری اور اسکی بیار علیہ میں جلد اول
میں احوال ابتدائے آفرینش کل موجودات
سے تا احوال عرق فرعون ہی جلد دوم
میں احوال حضرت موسیٰ تا حدیث حبس
برج بادشاہ مصر ہے جلد سوم میں

نہایت طبعی اس امر چونکہ مصنف
میر شمس الدین سلطنت عالمگیر سے اور
معمر آزاد و نوں حقیقی بھائی تھے
تو حفظ مراتب اور بلا جانہ اری
جامین کے یہ قانع لکھا گیا اور
اوس جنگ میں ہر کتاب شہر اور
عظیم الشان ستیا قریب و دھولور
مفصل کردہ واقع ہوئی اور اسکی
سلطنت کے مدبر اور نظم و ترتیب جو
کر بھارتان قریب و سلطنت کے راول کار نامہ ہوا
سیر المتاخرین ہر سہ جلد کے
شاہان و بی اسناد و سلطنت کا ذکر
انتظام شدہ عالم تک خوب شرح مہیوہ
کے ساتھ بعد از طبع لکھا جو دو جلد
اقبالا نامہ جہانگیر کی یہ تاریخ
نہایت مختصر تالیف جناب مفتی مان
مفتیان عمدہ شاہجہان میں تصنیف ہوئی
و عبارت بجا و در اہل زبان و راول
و قریب حالات جاد و محمد جہانگیر شاہ
از امیر تاج پور شاہ دوسری دفتر
ملین اکبر نامہ کا انتخاب عبارت طبع
محاورہ زبان بلکہ ابوالفضل بر ایک
مزدبان فاضل کا طبع بھی کیا ہو تو
دفتر میں حالات تاریخی حضرت جہانگیر
و شاہ کے معہ میں حالات فقیر محمد
جہانگیری جو کہ کتاب بنایا ہے و نسخ
ری تلاش سے ہم ہو چکا و ان دو نسخوں
مقابلہ و محبت کر کے طبع ہوئی -
مع التواریخ یہ عمدہ یادگار تاریخ
از ابتدا و عالم سے احوال پیش
فن و سادہ عرش و کرسی تخلیق بلکہ کائنات

باستقامت کارپردازان مطبع موصوف بشهر ذی قعدہ ۱۲۸۵ هجری مطابق ماه فروردی
ششم رونق طبع پذیرفت فقط

تاریخ طبع کتاب

طبع تاریخ دکن گردید بصدور چاپ
طبع کشته سجدیل و نادر و بر مثل و ام

از تصانیف جناب یاک نصر اللہ خان
گفت سال از طبعش نخلش اندر چهره

خاتمه الطبع حال طبع او خوشنویس بالمال ششی شیخ شارا احمد صاحب الشیوخ سید اللہ اللہ
احمد اللہ ذوالنسن کہ چونان بنیات بخش ایمن جمن و بفضل آن جنمات کفر از سرین نشین غنچه
تاریخ دکن در مطبع صاحب جاد و زور ششی لؤل کشور ماه ۱۲۸۵ هجری عیسوی بیستم
اوتام مہتمم با احتشام منعم حمیدہ خصال لالہ شیش و پال شکفتہ پذیرفتہ عطر بنیر شام
شتاقان مشک ریز و مانع خریداران گردید

ایضا تاریخ طبع از او مقبول رسیده ششی شارا احمد

و گلشن طبع این سالہ ۱۲۸۵ ہجری شکوفہ باز شکفتہ افکار و روشن شدت تاریخی دکن بچو خرد گفت
قطعه طبع او طبع و قوا و شاعران اثر مکتبہ خواجہ محمد کبیری احیا خلق با شرف شکر اللہ

توصیف خیر کتاب و شن
حسب ازبان طبع تاریخ
گردون بہ بیاض ماہ بنوشت
تاریخ دکن بجاہ بنوشت

قطعه تاریخ طبع از تازہ خیال ستودہ و مقال ششی مدنیوہن لالہ مورش با کمال

جہان خرم ز طبع اینچنین تسخہ
اگر تاریخ طبع این ہی خواہی
ز سہ گلزار تاریخ دکن چاپہ
گبوسہ شارا تاریخ دکن چاپہ
۱۲۹۶ م

<p>خان قیصر کے چو عدل نظر کنو از عدل داد و ستاد خواہ شاہ تصنیف کر نسخہ کیفیت دکن</p>	<p>نوشتر ان شمسہ با یوان عدل داد بالہ کہ در کمال ہے الیوم اول کینہ سرست جام جهان بین باندھاو از خرد آفتاب صفای ورق زیبا</p>	<p>ناظم ادب بکلمہ فوجداری است شش لک بطن مادر گیتی کی نژاد اقتب شعلہ گفت جن جمع اسیر کتاب</p>
<p>ایضاً</p>		
<p>آن مولوی معنوی معیت آثار جان آمدہ از معدلتش و رتن چرخ تاریخ دکن گفت پڑ خواندن عالم</p>	<p>فخر علما آمد و تاج سرایمان از فتویٰ او خاطر ہر داوطلبہ شاہ احوال دکن خست چو آئینہ نمایا گلدستہ عرفان بود از گل و ریچ</p>	<p>نور خورش شمع شبستان عدالت ذات صفایر و راواشن انسا تاریخ دکن شعلہ نظر کرو و شعلہ گفت</p>
<p>ایضاً</p>		
<p>مولوی معنوی مخدوم نصر اللہ خان</p>	<p>کز فضائل آ مدین جملہ عالم برتر کے سکندر سمجھو رانم کردہ آئینہ گری ۱۲۸۵ھ</p>	<p>کرو تصنیف کتاب شعلہ ساشر رقم</p>
<p>ایضاً</p>		
<p>آن عادی کہ نظم وہ فوجداری است</p>	<p>تاریخ گفت و حال دکن جملہ دانم آئینہ خانہ ان کہ سکندر نامم ۱۲۸۵ھ</p>	<p>سال فہم آمد شعلہ نظم کرو</p>
<p>ایضاً</p>		
<p>مولوی حبیب مخدوم کہ نصر اللہ خان</p>	<p>ناظم بزم عدالت گل و ریچان چمن آئینہ خانہ تجاللات اہلی دکن ۱۲۸۵ھ</p>	<p>گفت تاریخ دکن شعلہ رقم زد ساشر</p>
<p>ایضاً</p>		
<p>حبذ تاریخ نصر اللہ خان عبد العلی</p>	<p>مولوی احمد خیشکے خوجوی نسخہ قانون کے آئین ملک آصفی ۱۲۸۵ھ</p>	<p>شعلہ سال ختم تاریخ دکن منظوم</p>

هجری المقدسه بوی اصلی الله علیه علی آله و اصحابه و سلم صورت اقتداء یافتند که در جمیع
خدای قدیر به الیه بود و مستحق المصیر به بد بخشید خدا بهر سه بازنده را به نویسنده خواننده گوینده

قطعات تاریخی تصنیف کتاب تاریخ دکن

من تصنیف شخو جلیل شاعری عدیل نازک فکر جادو خیال مهر سپهر معنی نعل بر خشتان کمال
میر کاظم طلیحان صاحب بهادر موسوی دهلوی منصب دار المتخلص به شعله خلفه الصدق جانا
است و اکمل و محمد ان بی بلی افصح ان معیار ابلغ الیغار حضرت میر احمد علیخان بهادر الکاتب
بمیر الشعرا و کن المتخلص به سید

قطعه تاریخی

آفتاب طما حضرت نصر اندخان	ما دل ملک کن کن سلاطین زمین	علم فتنل سر و کوب کیا آتش را
در بندست نظیره عدلین به عدل	آفتابیت جهان تاب که نور خورشید	بهر آتشکی شد بهمان سایه نیک
صالح متقی و عابد و زاهد شلش	نا فرید است بدین عصره نو چرخ کن	اصدق و خمد و مومن زیندار و یار
مستدین که بوفتش همه بکشوده دین	آنکه صیت کرم و عدلش بگذشته	از حد و درو کن خیر انصافین
چرا نماند چو دیانت که ملج و ستور	خرم از دو چو گل زده و خندان بحین	و نوازی که زانوا جبینش پیدا
بهر شفاق حسین همه غلامان حسن	کلمت فلوق خوشش خون بکار ازلت	کرد و زانده آرد و ختن مشک غلظ
حکم باله و بجزاقت تو اومد	که سیما همه از طمشت آسوخه فن	هنگام شاعر خوش فکر که وقت گفتا
خوشتر از طولی بکار شکفتن لطف حسن	ستغنیان بهادر عدلش خرم شود	شاق آسوده دل و دور و نزدیک فتن
زیر است تکام که کن کرد و نستم	که به عالم لقبش آمد تاریخ و کن	مثل آینه همه حال و کن نشان پیدا
تا نام کبیر ویش نیز توانم گفتن	شتر و غنمش شک به انقضت	خجل از شعره شعری و چه ویرین بران
الله را بگذرد ایام و دست دراز	مثلش از بطن مواید زاید یک تن	شعرا تاریخ و کن یکس و اور و نظم
	چیس تاین آینه کیفیت یک کن	

ای سوخته ترک این نفس کن

خاتمہ رحمتہ خاتمہ نبین شامشہ عرعدیم النظم و پیر تحریر شری محمد محسن علی شجاعی
الحمد لله رب العالمین و النعمه و السلام علی رسولہ محمد و آلہ و صحبہ اجمعین
آئینہ اول ہر نامہ و ہم آخرین ملک سخن تاکہ بگیر و نظام خاص شود شہرت این نظم عام
او بگدا افسر شہای و ہر افسر شہای بگدائی و ہر ہستی او راست ثبات و بقا بلکہ حکمت
بقا و قسا جن و ملک تابع فرمان اوست ہفت فلک غاشیہ گردان اوست
بعد از ان با دور و دو سلام ہر دم و ہر لحظہ بخیر الانام باعث ایجاد جهان ذات اوست
مکن این کون و مکان ذات اوست یافت چو ہستی ما انتظام از کرش با و بخیر اختتام
چون این کتاب فیض انتساب من تصنیف حضرت مولانا مقدس عالم با عمل فاضل عرعدیم المبدل و الخیر
فرید الدہر مجمع کمالات منبع تفضلات حقائق آگاہ مقبول مقتدای اہل اللہ سالک مسالک شریعت
ناسک مناسک طریقت روشن ضمیر خورشید تنویر مولوی عبد العلی رحمہ اللہ خان صاحب
خوجہ جوی او اہم اللہ بقا و افاض علی العالمین برہ و فیضانہ اگرچہ بظاہر با خلق خدا آئینہ ناظم عدالت
فوجد کہ ملازم بسر کار و ذوی الاقدار حضرت نظام صفت جاہ خدا شد ملک اند لیکن محض بر آراش و آرام
ذوی الحقوق و عدل انصاف گروہ انام کہ بعض وجود داخل عبادت و ریاضات گفتہ اند اینہم مشقت شاق
و ریاضت و محنت مالا یطاق اختیار و گوار ساختہ اند ورنہ در حقیقت درویش خدائی زیار صاحب کشف
اہل باطن قدسی موطن باہرہ ہمہ عالم عامل عادل بازل و رمغولی و مشغولی اجزا ممتاز خیر بدستور
نسفہ انعام حاضر کشادہ برای ہر صادر و وار و نزدیک و دور رباعی بظاہر شہر لاش خلق خدا
بباطن نہنگ خودی ہم جدا بدو وحدت گرا شدہ انجمن حجاب و دوی رفت از در میان
حسب الارشاد فیض نبی و شجدی اجزا از نقل و نقل قدری مسودہ چکیدہ فکر کہ مت رسم
خاص معنی صاحب فضل و کمال خط شکستہ نمط راقم آثم محمد محسن علی نیکنوی المتحملین ساقی الرجبی
رحمۃ اللہ بالقوی الباقی امر و تباریح بست یکم شہر ربیع الثانی سال یکہ از دو و عدد و شتا و پنج

شدند و نسبت بملاراعلی رسانیدند که دو دوسه سه روز هیچ نمی خوردند بحالت جزب سراسر شسته
 میماندند باری فیلی مست برایشان گذشت و ایشان بدستور شسته ماندند و از جای خود حرکت
 نفرمودند تا آنکه مستی او فرو رفت و خرطوم و پای بوسی ایشان انداخت ایشان دست خود را
 برین میاورسانیده فرمودند که برو بمقام خود که فیلی باز گردید بمقام خود رسید مزار شریف ایشان
 در محله دیرپوره بیرون دروازه شهر متصل بمضیل بلده است غفر الله له استنعم مزار حضرت مولانا شای
 سعد الله صاحب مجددی منظمی نقشبندی است قدس سره ایشان از مردم افغانستان از
 خلفای غوث اعظم مقتدی عالم حضرت مولانا عبداللہ شاه عرف غلام علی شاه صاحب نقشبندی
 منظمی مجددی قدس سره ارحم الله گویند و سال یک هزار و دصد و چهل و هفت هجری و حیدرآباد
 تشریف آورده خلایق را هدایت و ارشاد فرمودند و بسیاری را بنام خدای کریم آشنا نمودند و
 بعدا تمام ساوکن بخرقه خلافت نوافقتند از آنجمله سید کریم الله صاحب بیرون دروازه علی آباد و جو
 اند و حکیم میر آصف علی صاحب مغپوره و ست بکار و دل بیار دارند و حضرت شاه مسکین بچار
 شیخ خود عزت گزین میر اشرف علی صاحب می مراشم شیوخ و مولانا نایز محمد صاحب خسانی
 خلیفه گرامی مروست لاثانی سلم الله تعالی حضرت شاه صاحب مدوح و سال یک هزار و دصد و
 هشتاد و یک هجری بر حمت حق پیوستند و در کونیه واری متصل فراتشاه حضور می فرس کرد و
 در اینجا بر مزار حضرت مدوح گنبدی و خانقاهی و مسجدی و حوضی و دیگر اکنه ساخته اند مردمان حق
 و حق خوان بیشتر در اینجا میمانند و فیض ظاهری و باطنی مستفید و مستفیض می شوند درین بلده
 جای مذکر الله به از اینجا نیست بیشتر از اربابان حضرت مدوح گرد مزار ایشان به چو پروانه گردش
 آسوده اند جمیع الله حضوریان اینجا را بهام دنیا پروانه حال ساکنین اینجا گو باقال این شریعت
 سه تا زیخانه و می نام و نشان خواهد بود و سه یا خاک ره پیرمغان خواهد بود و فقط الحمد لله که
 تا پنج و کن امر و کنایه پنج دوازدهم شریف ربیع الاول سال یک هزار و دصد و هشتاد و پنج هجری
 روز جمعه است بآل بزرگواران نظر نفیست ختم گردید رحمه الله به بس کربن حدیث شریف بس کربن

در محله دیرپوره بیرون دروازه شهر متصل بمضیل بلده است غفر الله له استنعم مزار حضرت مولانا شای

مغفور و معروف و مشهور و مزار حافظ صاحب رحمه الله در حین سجدند کورست نام گیرندگان بخاندان
 انحضرت ماری از زمین و سنگهای مکان و اکنه فروخته اند و میفرودند حال آنکه ثقیست و در آنجا
 سلطان حاکم زمانه را دست انداختن میسر شد کاش اگر بمجا بود قاتل مقرر شود بسیاری از اکنه باز بجا
 چند روز بتنا پذیرند و روح و اقیانان مسرور و حاکم عند الله با جور و عند الناس شکوهر گرد و بست و ششم
 مزار او بجای شاه صاحب است گویند کمال شقی بوده اند بدست خود و مرغین پنجه میخورند کبی التیاجی و
 و اما گوشت مرغ بار و غن بسیار بدست خود پنجه میخورند مرد و عجمی و تجارتی مرغ و کج کرده
 بار و غن بسیار بل از دو چوبه مرد و زن نیز پنجه میخورند و مجمع عاسیان و ریخار و پنجه بشبه همیشه میشود
 باقی از حال ایشان آنگی ندارم که از کجا بوده اند و بکدام بزرگ نسبت میدارند اما گویند که نسبت خود
 بامرو شاه و هوتی درست کرده اند رحمه الله و بست و پنجم مزار شاه جاربوب عرف حجاز و شاه چشی
 تکیه ایشان مشهورست نزدیک کمان شاه علی بنده و شایع عام واقع اگر چه حالا نشان از آن
 کمان نموده است زیرا که شامل حیرلی نواب مغفرت منزل که معروف بیاوین و در بست گردیده است
 مگر مزار ایشان هنوز باقی بهم کس آن را سیدانند گویند و عمدتاً نامشاه بوده اند از مجازیب زمانه
 او باری سوار می سلطان یگزشت و ایشان بیاد شاه و شانه و او ند باد شاه ایشان او قطعه
 محمد لکرقید فرمود و نام و دیگر ایشان را بزرگیه خود یافتند و سقا و ایشان بود هر کجا که مسجد می یافتند
 در آن جاربوب کشیده خانه خدا را از خض و خاشاک میسوزفتند و پاک می فرمودند و چون بیک
 طهارت ظاهر بود باطن نیز حق کند ظاهر بود چون همیشه جاربوب همراه خود نگاه می داشتند
 اندام و دم ایشان را چهار و شاه می گفتند و ترا گفتند که از مردم که منظمه از جاربوب کشان
 آنجای پاک بوده اند و الله اعلم بالصواب رحمه الله و بست و ششم مزار بود و شاه است ایشان
 از سادات بیجا پور از مریدان شاه امین الدین علی اعلم استند در عهد عبداللہ قطب شاه بوده اند
 در ابتدای عمر سوداگری اسپان می کردند بعد وفات پدر بزرگوار خود ترک تجارت کرده
 همه مال و متاع دنیا را صرف براه حق تبارک و تعالی نموده از خدمت شاه صاحب موصوفه مستفید

که از سر هم باریکه گرد و غمی شکست برداشتند و بر سر دیگران گزاشتند الحمد لله علی ذلک و وفات
حضرت مولود و در سال یک هزار و نو و دوشش هجری شد رحمه الله بیست و چهارم فرار میرزا انصاحب
کار رو و این بطرف غرب مستعد پوره بموضع عبداللہ پور واقع و گنبد کمری مشهور و جمعی ازین
بمیرانجی خان نام معروف از سادات حیدر آباد اند ملازم عبداللہ قطب شاه بوده اند اول جماعت
سواران بودند آخر بر سالت سلطان محمد و بر بیجا پور خدمت سلطان عادل شاه رفتند و از آنجا بعد
درستی مقدمات سلطنت باز گردیدند در میان راه غلطه درویشی خواجہ امین الدین ثانی اعلیٰ شدند
که از چله برآمده اند و مردم بر آریارت حضرت ایشان میروند میران جمعی نیز غلام شریف نقای
ایشان شدند چون بدیدار مبارک شان فائز گردیدند و آداب تسلیم بجا آوردند خواجہ حسب نظر
بسته کرده ستانده و از فرموده ارشاد کردند که این سنگ چندی میگوید بهر سکه معین خاموش ماندند
میرزا انصاحب عرض نمودند که سنگ میگوید که لا اکل شیء ما خلا اللہ باطل خواجہ حسب مقبسم برخاسته
میران صاحبان کج و خویبرده بعد قدری توقف برآمدند میان شیخ و مرید سر و فرقی نبوده کس
نفارست که امین الدین گیسو فرقی میان هر دو نیست مخلص فرمودند میرانجی محمد را با و بیده بستند
خلق تاجیه مشغول گردیدند چون علوم بهره کافی میدانند رسالتا در وحدۃ الوجود کاشته اند وفات
ایشان بتاریخ هجری هم شهر جمادی الاول سنه سال یک هزار و هفتاد و دو عبداللہ پور رسیدند
و فرزند ایشان که امین الدین ثانی نام داشت گفتند که حالا موجود است بنار فرمود و جسمها اللہ تعالیٰ تحم
فرارید شاه میران بخاری اولی را و رنگ آباد بودند قوی الحافظه گویند هر روز یک بار بسم الله
تشریف یاد کردند و در شب بر مقتدیان خواندند که سامعان حیران ماندند و همیشه کلام اتم محفوظ
ایشان ماند بیجا پوری اصل بوده اند و در سلسله قادریه اخذ جمیع برکت مبارک محمد مدرس حسب
فرمودند و خرقة خلافت سلسله و صوفیه از ایشان بر بودند عمره در کباب عالمگیر بادشاه از بیجا پور
بجیدر آباد آمدند و بر دشتند یکی را نام عبدالشکور بود و دیگر اسم قطب عالم که نامورش
سجدش در محله یوسف چوک متصل مستح دروازه نزدیک باره دری نواب امیر کبیر شیرالامرار بجا

سید بادشاه و ایشان پسر حضرت سید عبدالقادر عرف شاه حضرت قادری و ایشان پسر حضرت
 سید محی الدین بادشاه قادری و ایشان پسر حضرت سید عبدالقادر عرف حضرت صاحب قادری
 و ایشان پسر حضرت سید سعد الدین محمد قادری ایشان پسر حضرت سید محی الدین احمد قادری
 و ایشان پسر حضرت سید عبدالقادر عرف بزرگ حضرت صاحب قادری اند و ایشان پسر حضرت سید نصیر
 غوث ثانی بودند و اندک است مراسم عرس ایشان را پیران صاحب سجاد و به بجای آرد و بر آن امر
 عرس اخراج عود و گل و فاخته یازده سیم و دوازدهم و خدمت دارد و عمار و نوبت و غیره
 موضع و اولیال و مقطعه چو و هر کوثره و چچین بی کوثره علم بر گزیده و خیر و سبب بکار محمد نگر حدوبه
 فرخنده بنیاد و سلا بعد نسل و بطناً بعد بطن از پیشگاه نواب عالیجناب آصف جاه نظام الملک
 و نظام الدوله میر نظام علیخان بهادر مغفور شمس جنگ سپه سالار یار و فادار ستم و وران سلیمان
 اقتدار کشورستان مظفر الملک استلوی زبان بطریق انعام التفتاب نام منور زندان و متعلقان
 حقائق و معارف آگاه سید عبدالقادر قادری عرف شاه حضرت قادری مقرر شد بتاریخ
 ۲۹ ربیع الثانی سال بسبت و یکم جلوس منطبق سال یکم از روی یک صد و هشتاد و یک فصلی موافق
 بهشتیم حبس المرحوم سال یکم از روی یک صد و نو و سبب بی کرامت ایشان و وقت حیات تا نقل ازین
 عالم و بعد آن بیشتر متوسلان ایشان بنیان سیکندره محمد الله است و سبب هم هزار شاه را جو و ایشان
 نبیره شاه را جو بجا پوری بوده اند که بر او حقیقی حسین شاه ولی قدس شده بودند هزار ایشان
 بیرون بلده جانب جنوب است و در خدمت ایشان سلطان ابوالحسن ناما شاه را کمال عقیدت
 بوده است گنبد عالی شان بر قبر ایشان بنام فرموده اما بسبب هنگامه عالمگیری تمام مانده و
 بانجام نرسیده گویند چون ناما شاه را گرفتار کرده می بردند بنظر او گنبد حضرت میر شد و آرد و برخاست
 مراسم آداب بجا آورد این خیر حضرت عالمگیر سید از ناما شاه پرسید که هنگام سلطنت عقیده
 شما بوده است که هر چه هست بدعای میر شد است را چه است حالا که نزع سلطنت شد باز آن
 عقیدت چراست گفت هر چه بود از ایشان بود و هر چه بکشد و شنی شد از شمشیر ایشان است

خدمت ایشان بخایستند و سال یک هزار و دو عدد و شصت و پنج هجری بر حمت حق پیوستند مصرع
 ماده تاسیج که بر دروازه غربی گنبد کنده انداین است غ شجاع الدین مرشد قطب عالم به الحال
 از بنابر ایشان و کس را دیده ام نهایت مردم عده از اهل ریاضت و محبت و صاحب فوق
 و شوق معلوم میشود یکی را از ایشان نام ابو الفیض محمد و اسم مست و دیگری را ابو النخیر محمد قائم
 از پسران حاجی عبداللہ مرحوم اند که پسر مولانا مغفور بوده اند اللہ تعالی ایشان را و اسم مست
 الا تقار و قائم علی الاحتمار دارد و از بلیات و نیامصون و از آفات زمانه مامون هر دو بیشتر
 بدرگاه و باغ حافظ صاحب میرور که بر تالاب میر حرم متصل در گاه بر بنه صاحب واقع است تشریف
 میدارند البتہ آن مقام جنت اعتکاف خوب است و برای اعتزال مرغوب و قند بار در ملک نظام
 قصبہ است مشہور واقع در ضلع ناویر بجلاقہ محل خان رسالہ فقط بست و دوم مزار شریف
 حضرت غوث ثانی سید میران الحسینی القادری البغدادی قدس سرہ است که بر سنگ
 حوض گلکندہ واقع است سلسلہ ایشان با محبوب سبحانی سیدنا عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ
 باین تفصیل میرسد کہ جناب میران صاحب بن حضرت سید سلطان قادری و ایشان پسر حضرت سید
 جلال الدین قادری و ایشان پسر حضرت سید علی قادری و ایشان پسر حضرت سید عبداللہ القادری
 و ایشان پسر حضرت سید مرشد قادری و ایشان پسر حضرت سید ابوالقاسم قادری و ایشان پسر
 حضرت سید حسن قادری و ایشان پسر حضرت سید موسی قادری و ایشان پسر حضرت سید
 محمد قادری و ایشان پسر حضرت سید حسین قادری و ایشان پسر حضرت سید احمد قادری
 و ایشان پسر حضرت سید عموالدین ابو صالح نصر قادری و ایشان پسر حضرت سید عبدالرزاق
 قادری و ایشان پسر سیدنا و مولانا و مرشدنا حضرت سید عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ
 رملت حضرت غوث ثانی سید میران صاحب دوز و شنبہ نهم ماه جمادی الاولی سال یک هزار
 و چهل و نہ هجری است گویند عمر شریف حضرت مدوح یکصد و ہفتادہ سال بوده است الحال
 صاحب سجادہ انجاسید سعد الدین صاحب عرف پیر انصاف قادری اند و ایشان پسر حضرت

حضرت غوث ثانی
 سید میران
 صاحب
 القادری
 البغدادی
 قدس سرہ

پدیدار گشت و اسبهای ملین شروع شد جای غذا و آوده بالکل خارج گردیده حالا انتظار حکم الهی
 دارم که پیش بند گردد و کچری میخورم و پیش میشود و آفتخ نیست اما دهن خشک میشود و در وقت
 در اسبهای نمی آید و درم در پا چتری است تب بروز کم و شب زیاد میشود و تشنگی بسیار
 حال مفهم خوب نیست غذای یک وقت میخورم و ضعف و ناتوانی بحدیست که طاقت طاق گشته
 امیدوار تو جهات فضل و کرم این روزها متناهی و نظر شفقت سامی ام زیاده السلام علیکم و قلبه
 لیکم فقط بد ریافت شدت بیماری ایشان کمال مضطرب گردیدم و بسبب نبودن سواری
 و نبودن ملا از مقام فقیر بر فاصله دراز فرسیدم آخر شنیدم که ملا بتاریخ بستم شوال روز و شنبه
 سال یک هزار و دویست و هشتاد و یک هجری مقیم خانقاه حضرت شاه سعد الدین صاحب رحمہ اللہ
 بعد نماز مغرب بر محبت حق تبارک پیوستند ان شاء الله و انما الیه ارجعون نعش بابرکت ایشان را
 بگورستان میر اشرف علی صاحب که خلیفه حضرت شاه سعد الدین صاحب قدس سره اند بیرون
 دروازه تالاب میر حاکم مدغون کردند مخلصین کمال رنج و آلم گردید اما بجز حشر و یار و موت خود
 چه شود در مرئیات آنی عم نواله سواهی صبر و تسلیم چاره نیست افسوس هزار افسوس که فیضان
 تعلیم خوش قلمی و جواهر قلمی که بود بند شد لیکن شاگردان کامل که در دلی شریف پیالہ و قندیا
 و دیگر دیار گذاشته اند البتہ از صدقات جاریات اند غفور رحیم بخشید آن مرحوم را بجای بنیہ صلی اللہ علیہ
 و علی آلہ و سلم و اصحابہ جمعین است و دوم فرار حافظ مولانا شیخ الدین صاحب قدس سره است
 قریب درگاه بر بنیہ صاحب است نهایت احاطه و گنبد و بسیاری مکان آراسته بانوار و فیضان
 پیراسته اند گویند گنبد غلام رسول عرف شهبو پشاد معتقد خاص ساخته خود بهم معشوقه خود
 محاذی از اسب خود جانب غرب در گنبد آسوده است مولانا از بلده بران پور اند خلیفه مولانا
 رفیع الدین صاحب قندهاری دکنی بودند درین بلده هر چه فیضان طهارت و تقوی و مسائل
 دینیات و حفظ کلام اللہ رواج یافته محض ببرکت فیضان روح پرفتوح ایشانست و افعال
 و اقوال ایشان بکثرت بوده است از ثقات شنیده ام که از او تا دایم خوب بوده اند از راه باطن

صاحب
 تاریخ
 دکن

بتاریخ نسبت و هفتم شهر جمادی الثانی سال یک هزار و یکصد و هشتاد و چهار هجری شد بر کوه موسی
 بسبب عارضه و رگ کرده برای تبدیل آب و هوا تشریف برده بودند که این سانحه ناگزیر و راجح باشد
 خدام جنازه حضرت ایشان اوربلده طیبه حیدرآباد آورده و در محفل مکان ایشان که قریب تا آب
 میر حله است اندرون شهر دفن کردند و انالله و انا الیه راجعون صاحب اولاد کثیره بوده اند هنوز
 مردم در نسل ایشان موجودند اما بر طریق آبی خود نیستند و اولاد نبی که بر طریقی
 نبود و چون آیت منوخ کلام الله است و رحمه الله بستم ملا غلام رسول قسنداری
 نقشبندی مجددی منطری خوش قلم جوهر شمس که صد ساله شد در دهری سید شدند قضا را بجا مبارک
 شد یک هزار و دویست و هشتاد و یک هجری در حیدرآباد بموسم گرم از ملک خود رسیدند و فقیرم در آن
 ایام وارد این بلده شدم شنیدم که ملا درین بلده بخانقاه شریف حضرت شاه سعد الله صاحب
 رحمها الله وارد اند و ببارضه زحیرتبله چون سوار غمید آثم عذر را نوشتم و کیفیت مزاج پرسیدم
 رقیب حضرت ملا غلام رسول صاحب مد ظلمت بقدم تسلیم تمسک در یافت بیماری سامی مال
 پنج دارم الله شافی با و از حقایق مزاج مبارک که آنرا دریافتن میخواهم اگر اطلاع بخشند تا اگر و آن
 نروم باشد بخدمت شریف رسانم یا نسخه آن بنویسم هنوز عذر بای مانع سواری دارم مقبول
 فرمایند و معاف دارند و الباقی عند التلاقی انشاء الله العظیم عبد العظیم نصر الله خان سیر و هم شوال
 روز یکشنبه شب که هجری جواب ملا مرحوم بنام فخر کاتب المودت مهربان من زاد الله ببرکات
 مدو تریکه دارم بدین بیان می آرم از ویرود استعمال او بدین است باز رنگ استغفر
 ریحان تخم مرو همراه اجاب ریشه نظمی و لعاب بیدانه وقت نوشیدن نهایت تنگی معام
 میشد و تقویت هم تا شام شش بار اسهال شد و یکم و یکم و یکم که او بدین مذکور وقت یک
 سینه در شب بواخت شش گشته باید غرور چونکه باعث سردی احتمال بر بستم است بعد نوشیدن
 بوقت دو گشته شب اسهال رقیق شد که در آن تخم بر آمدن شریع گردید بعد و اسهال و ناخوش
 و گشته زان بعد و اسهال و گشته نهایت بکلین بر و ششم و بعد چند ساعت بپا نشد هرگز از خانه

رسول
 نقشبندی
 قسنداری

او قابل پذیرای است بر کوی که در تها منروی مانده همان جا بعد وفات بر کوه مذکور مدفون
 شدند تا آنکه وانا الیه ارجعون بشتم شاه عثمان صاحب قدس سره از نادات رضوی بن میرنده علیخان
 منصبدارشاهی هنرف نواب ثابت خان مغفور جاگیردار عالیسراوند و عالیستقصیه است جنوب ضلع
 کول بفاصله است کرده و حالا واقع بضلع متحضر هرگاه بنده علیخان همراه نواب مغفور بود و بکنج
 قلعه شهید شدند ایشان با تنخواه تمام فقیری قبول کرده سیر عالم اختیار نمودند همراه قافله شایسته
 تا هنگلاج که معبد هندو است رسیدند و از اینجا باز بشاه جهان آباد مراجعت نمودند و بر وضو مبارک
 حضرت سلطان المشایخ نظام الدین اولیاء رضی الله عنه متکلف شده اتخاره نمودند شب
 سوم اشاره حصول فائده از شاه اسماعیل الله رحمته الله شد که سلسله ایشان بچند واسطه بحضرت شاه
 وحید الدین علوی میرسد و شاه رضا وقت پنج بر چشمه که پائین وضو منوره واقع است شسته
 بودند که بزرگی پیدا شده ایشان را پیش خود طلبیدند ایشان پیش رفتند و قدمبوسی جال
 نمودند آن بزرگ دست شاه رضا را گرفته بر مزار شریف برده داخل طریق نمودند و از خود
 ربو و ندی بگفتا پیشتر آتش رفتند و تکلف بر طرف از خویش رفتند پس بصحبت خویش
 جا و اندو همراه خود بر وند و عمل و عمارت حیدری را تعلیم فرمودند و بطرف گجرات آوردند اینوقت
 شاه رضا را معیت شاه اسماعیل الله و شاه نجم الدین بوده است از اینجا باورنگ آباد وارد شدند
 از اینجا هر دو بزرگ خودشان بشاه جهان آباد رفتند و ایشان را بحیدر آباد فرستادند چون بحیدر آباد
 رسیدند شهره ایشان عام شد نواب غفران باب جاگیر ایشان مقدر فرمودند کن الدوله دیوان و
 و قباله الدوله و دیگر ازامان در خدمت ایشان را وقت اعتقاد تمام میداشتند و آدو رفت مینمودند
 حضرت ایشان در دعوات اسماء الهیه و عای حیدری خواندن نظیر خود نمیداشتند گو یاسین الله
 بوده اند اجزاء و عای حیدر ایشان را خدمت مکرمی نواب حسین الدین خان صاحب مد ظله
 که از همیشه نواب کن الدوله بهادر هم انداز تبرکات و یده ام اما الفاظ آن با الفاظ عای حیدر
 فقیر تفاوت دارد و نیز در نظم عبارت هر دو اختلافی در الجملة است و فایده حضرت مغفور

تاریخ
 حیدر
 حیدر

صحت می بخشید بعون الله الشافی شاتر و هم حضرت حسین شاه ولی از اولاد حضرت سید خوجا
محمد بنده نواز گیسو و راجپوتی اند با این سلسله که حسین شاه ولی بن شاه اسد الله بن صفی الله بن
عسکر الله بن صفی الله دکن ملک بن سید محمد اکبر بن حضرت سید خواجه محمد بنده نواز گیسو و راج
قدس سر اهرام حضرت ولی موصوف از گلگیر گلکنده تشریف آوردند بادشاه اینجا و خرقه خود را
باز و لاج ایشان داده رساله چند هزار سوار سپه و ایشان گردانیده از ایشان با دختر شاه فرزند
پیداشد امام الملک نامش کردند آن هم بر منصب امیری بوده گویند بادشاه تالاب حسین ساگر
با با تمام آنحضرت تیار کنانیده که بنام ایشان مشهورست و در تجلیات ماه لقاع عرف ماه نامه نوشته
است که ابراهیم قطب شاه قصبه مع تالاب عمده هشت کر و سه آبادان و بنار نمود و چون سید
حسین شاه ولی از تبار سید محمد حشتی گیسو و راج و ادا برهیم بودند لهذا تالاب را بنام
سید حسین شاه ولی با هم حسین ساگر موسوم ساخت عمر حضرت ایشان را زیافته اند تا عسکر
عبد الله قطب شاه و قید تجلیات بخش عالم بودند با انواع انواع کرامت ایشان معروف
میکند و رسال یکمزدوسی هجری بمبار و هم جاوی الاخر بر حمت حق تبارک و تعالی میسر شد رحمه الله
هفتصد و پنجاه و یک سال برهنه صاحب قدس سره ایشان را از چاشنی یافتگان حکیم سرمد و دیو
رحمما الله می نویسد گویند جذب بر ایشان مستولی بوده است سیف اللسان بود ملازمان
سلطان عبد الله را و خدمت ایشان اعتقاد می بوده است مردم کرامتهای ایشان بسیار
بیان میکنند و صل حضرت مغفور تاریخ شان و هم ماه جماد الاول سال یکمزد و شصت و چار
هجری گردیده گنبد مرزا ایشان از محدثات معالی پرست خانست و بفاصله دو و کوه طرف
مشرق از بلده واقع زیارتگاه عالمیانست رحمه الله بیچید هم حضرت شاه زین الدین شبلی
از اولاد خواجه ابو بکر شبلیست رضی الله عنهما گویند از بغداد رسیده اند و بر کوه گلکنده وطن
گزیده رزاقیه قادریه اند متقی و راج بران کوه معتزل بوده چله پاکشیده گومی مقصود از سید
عرفان بوده وفات ایشان در سال یک هزار و پنجاه هجری شد از فقر عالمگیر اند که فقر

خواجگین الدین عشق عظیم آبادی اند که ایشان در اینجا مشهورست فقیر را در چند سال
مردوح و هم حضرت شاه صاحب مغفور در سال یک هزار و دویست و پنجاه و چهار هجری تقامم که آباد
بسیار حضور می ماند و صحبتها حاصل گردید و پیر و مدبر و سبب غلامی طریقه آبادانی می نمودند
و با نظار اطفال منظور می ساختند مولو صاحب بعد چند تشریف بردند از اینجا بحیدر آباد و تشریف
آوردند به غرض سه سال و پیش که این عارضه سخت در حیدر آباد میشد و بر حیت حق می نمودند و راجع
حضرت شاه دوست صاحب مدفون شدند یکی از یاران ایشان سیان میر علی نام بر فرزند ایشان
می ماند با فقیر ملاقات نیست اما مردم بسیار به حضرت ایشان می رسید و چنانچه شد هرگاه پیران عظام
محمود و نبوت پسندیده باشند ایشان چرا توجه آن حضرت بآن نرسیده باشند آنهن که
بپارس آشناسند فی الحال بصورت ظاهر ظاهر شود و خورشید بنظر خود در رنگ و تحقیق که
احل نمی باشد به تاریخ وفات مولانا مغفورست چون فقیر برای بابوی این هر دو بزرگ پیر
و مرید و لشکر سیاهی صاحب در راه آباد می فرستادم در بانان لشکر و رفتن نمیدادند و دوست فقیر
متظر این بزرگ شسته می اندام باری و الا با بر وقت من رسیدند و بر در بانان بسیار غیظ و غضب
نموده فرمودند که فقیر آبادانی را نمی شناسد ای کم بختان او کن تا باین جا رسیدید حال ابراهیم چکیست
ایشان اراده رفتن و دیگر جا و اید گفته المامور معد و پس خندیدند و مرا خدمت حضرت پیر و مرشد
بروند شاید که هفته نگذشته باشد که از اینجا کوچ لشکر شد رحما الله باید دانست که برای زحیم حیدر آباد
این نسخه مجرب یافته ام و بسیاری کسان را نفع بخشیده است که صحت یافته اند اما من جدید باشد
گفته شده باشد و التانی با دیان یک توله و زنجیل یک توله از هر یک نصف نصف گرفته
برایان نمایند و نصف خام دارند و بسیار سیاه بخت عدوان را بر روغن گاو و بریان کنند تا آنکه
سرخ گردد و نوشود پس بر آرد و به پارچه چرب او اعمات کرده همه را کوفته برابر همه شکر
سرخ آمیزند اگر تشنگی بود یک توله اسب فول سلم چرب بر روغن کرده در آن آمیزند و الا فلا و
همچنین با شستن و بنج ماشه شام همراه آب اگر موسم سرد بود و به نیکم و الا به سر و خورده باشد و هفته

تقسیم میفرمایند و مردم بحسن عقیدت خودشان بران پاره پاره همچو مرغان بر دانه می افتند و چیده
نی برند و در آن روز هم شاه مومن چپ که بفارسی شاه مومن خاموش گویند با طائفه فقرا
مجدوبین سیر عالم نمودند و در عهد قطب شاهی دار و حیدر آباد گردیدند از طائفه حضرات چشت اهل
بشت اندر بطرف علی آباد سکونت اختیار فرموده بعد چندی وفات یافتند قدس سره مرزا ایشان
بیرون شهر متعل شهر نپاه دروازه مذکور واقع است گویند از فقره ابرازان شاهی اند و این غلط
معلوم میشود از خلفا ایشان بر عهد جناب نواب نظام علیخان بهادر دینان حسین بخش صاحب بودند
و بعد جناب نواب سکندر جاهد بهادر تا بعد جناب نواب ناصر الدوله بهادر غلام علی شاه صاحب خلیفه
بوده اند همه صاحب تجرید بوده اند الا بر غلام علی شاه صاحب تجرید ختم شده حالای او علی شاه صاحب
خلیفه صاحب عیال و اطفال موجود اند از انهم غنیمت بود و این هم غنیمت است رحم الله فرمودیم
حسین بهادر شاه نام ایشان مرزا حسین بیگ از مرزایان هند بودند بهرگاه شاه فتح علی بزرگ
مجدوب هندی نژاد از نظر بر ایشان افتاد و مقبول شد و در گش درین ظهور گرفت ترک دنیا
کرد فقیر گردید و در بنخ محمدیه منبرست تا آنکه نظر ایشان بر حسین گرگوشا بین که متمول بود و دولت
بسیار میداشت افتاد آن هم برنگ ایشان در آمده جامه خود را بفضیله الله رنگین کرده بهایلم
در آمده مجدوب شد و قائم مقام میرزا گردید و بنده عشقی شدی ترک نسب کن جامه
که درین راه فلان بن فلان چیزی نیست بدنامش حسین شاه گردید میر نواب منبری فروتر
هم نواخته نظر مرزا موصوف بوده است مرزا مرزا حسین شاه دست بعد پور است بعد حسین شاه
چمن علی شاه شد که او متاهل بود بسلو که در آن حال از فرزندش موجود و رحم الله چار دهم مولوی
بیرالدین صاحب از خلفا و مرشدان قبله عالم حضرت مولانا فخر الدین بلوی حنبلی بودند و مرزا از این
ایشان بدرگاه حضرت شاد یوست صاحب است قدس سرهم صفات کمالات ایشان زیاده از تحمیه
و تقریر است الحال فرزند ایشان مولوی عبداللہ صاحب موجود اند هم الله فیما نهم با نذر هم
مولوی حاجی تراب علی صاحب از خلفا حضرت شاه ابوالبرکات صاحب ابوالعلانی که از خلفا

خیابانی بوده اند از بنیان چشتیه علیه الحال سلطان علی شاه خلیفه ایشان کار فرمای سبزه خود
 اندر جمع الله و سلم به بنهم روشن دل صاحب صدر انواع کرامت بوده اند این شعار صدق
 حال ایشان است گوی خود را به نیل می نمائی + گنج و صورت مجنون در آئی + نمائی
 خویش ابروم بشکلی + عجائب لبری و خوش ادائی + از حال تفصیلی ایشان آگهی ندارم
 که از کجا بوده اند مگر فی الواقع اسم با اسمی بوده اند از ادب بخاندان چشت اهل بهشت شیدان
 نام نامی مرشد ایشان شاه جمال الدین علی بوده است هزار و شندل صاحب بیرون در واره
 یاقوت پوره است الحال شاه جمال الدین ثانی خلف ایشان خلیفه موجود روشنی بخش قلوب بینندگان
 اند از معبود سلم به و هشتم عالم علوم عقلیه و نقلیه از دوان رحمان کسری شیخ عرفان حضرت شمس الامرا
 مغفور محمد فخر الدین خان صاحب مرحوم از اولاد حضرت شیخ فرید شکر گنج قدس سرها اگر چه
 بظاهر از ارباب و نیاسر خیل امرا بوده اند اما در باطن همه با خدا کاری داشتند و بس خلقت
 طریقه از مولانا رفیع الدین صاحب قندهاری و کهنی یافته اند عمری در یاد حق گذرانیده اوقات
 خود بحسبت پیران کرام بسر برده با خرفزند کریم خود را بخلاف امت ممتاز فرمودند چون وفات یافتند
 هزار ایشان قرب درگاه حضرت بر مبنی صاحب شد فرزند گرامی ایشان هم و الاتباع متنبی
 اند صلی الله علیه و آله و سلم مباحی طریقه پیران عظام رضوان الله تعالی علیهم اجمعین مشغوف
 جمیع الله سلفه و سلم خلفه و ند ظله یازدهم سید غلام نبی محمرون بغلامی صاحب فرزند سید غلام
 صاحب مبرور حافظ عالم میراث عاشق رسول مقبول صلی الله علیه و آله و سلم بوده اند هزار ایشان
 متصل مکینه صوفی صاحب بیرون کهر کی بودند صاحب است الحال نبیره حضرت ایشان سید غلام
 خطیب مکه مسجد موجود اند خطیب صاحب هم صفات حمیده دارند و بهر جمعه و عظم میفرمایند که
 بیان فرض سنت و جواب و مکروه و مستحب و مباح و منفسد و حرام و حلال و عقائد اهل اسلام از
 احمدیه اتباع سنت محمد نبی فرمایند و نه چرا عوام و خواص اینجاد و مجرات اکثر مبتلا میشوند
 و بهر جمعه بعد و عظم پارچه های ادعیه نوشته پس از بیان فوائد خواندن و دانش آن بمن

قریب کفر کی بود که صاحب مزار و تکیه شاه جعفر صاحب چشتی مغفور مشهور است پسران ایشان
 با شاه صاحب مجذوب شاه عبدالقادر که بسبب کثرت مراقبه کوز نشیت شده بود و محمد علی صاحب
 بودند وفات شاه ابوالحسن صاحب شانزدهم شوال سال یک هزار و یکصد و شصت و هفت هجری
 واقع گردید قبر ایشان نیز بیرون دروازه دبیر پوره است گویند شاه عبدالقادر چشتی شافعی بدب
 بوده اند و حصه خود برادر و ایشان از خانه خود طلبیده میخوردند و بر بسم پدر بزرگوار خود و
 حق میگذرانیدند وفات ایشان بتاریخ بست و هفتم صفر سال یک هزار و یکصد و نود و نه هجری افت
 شد پاتین مزار پدر و الا تبار و والد بزرگوار بیرون دبیر پوره است رحمهم الله هفتم حضرت شاه موسی
 قادری پسر سید محی الدین عرف قادر شاه قدس سرها از اولاد حضرت سید عبدالرزاق بنا
 غوث همدانی محبوب سبحانی حضرت عبدالقادر چیلانی رضی الله عنهما بوده اند ولادت ایشان سال
 یک هزار و یکصد و پنجاه و دو بوده است پدر بزرگوار ایشان بفرزند می همشیره خود و ایشان را
 داده بودند باین سبب در مستعد پوره تشریف میداشتند اما گاهی اینانجا حضرت عبدالقادر
 خود که اندرون بلده متصل در دروازه پل تشریف میداشتند میر سید محمد سال یک هزار و یکصد و هشتاد
 و یک هجری بمهر نوزده سالگی بر بجا و پدر بزرگوار خود و بزرگوار خود بود و بنشیند
 جماعت بوده نماز جماعت بکمال اتباع سنت نبویه صلی الله علیه و آله و سلم میگذاشتند بزرگوار
 غفران آب علیه الرحمته والرضوان بوده اند تا چهل و چهار سال بارشاد و بزرگواریت خلق مشغول
 بودند و سرور الملک گماهی سیان که بازاری بنام ایشان مشهور است هر یک حضرت مغفور بوده اند
 در سال یک هزار و دویست و پانزده هجری روز و شنبه بر رحمت حق تبارک و تعالی پیوستند و الله علیه و آله
 اندرون بلده متصل پل دروازه پل واقع کسی از فرزندان ایشان گنبدی مختصری مثل تابوت
 خوشنما درست کنانیده است بعد ایشان سید غلام علی شاه قادری شدند و بعد ایشان
 سید مرشد صاحب قادری شدند و بعد ایشان سید مرتضی صاحب قادری شدند که الحال
 موجودند و الله و محمد ششم الله ششم بهار علی شاه از پستان چشت بوده اند پسر ایشان چمن علی شاه

۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹

هر کس بخرابات نشدنی دین است یعنی که خرابات جدول زمین است به میرانند که خرقة خلایق
 وارشاد از شاه فاضل صفایافته اند و ایشان از خلفا را امین الدین علی اعلی بوده اند نسبت
 فنا فی الشیخ ستافره اگر از کسی میگرفتند جنس خشک میگرفتند و بجای مطهر بیت خود میسختند و
 بکمال ادب بطریق مسنون میخوردند از طعام عموم مردم احترام میفرمودند و فایده ایشان تناسخ پادشاه
 جمادی الاخر سال یک هزار و یکصد و چهل و هجری واقع شد مزار ایشان بیرون حیدرآباد و در ملکاپور
 است متصل باغ گور و عنق اس قریب آصف نگر بعد ایشان سید جمال شاه و هوئی شدند مزار
 ایشان هم در اینجا است رحمهما الله خشم شاه جهان الله بیجا پور مجذوب مغلوب الایحال صاحب الکشف
 بین الاقوال بوده گویند از قوم شیخ بوده اند کلام با کسی نمی فرمودند زیرا که از امین شایخ کرام
 است قلعه الکلام والطعام والنام والرزاقین الانام والذکر علی الدوام و در چارمینار میمانند
 چون وقت ایشان رسید در شهر گشت شروع کردند مجنون صفتهم و در بدروخانه بخانه پیغمبری که
 میبستم رخ لیلی به بهانه چکه گفتن یرو گمی ساکن مسجد به یعنی که ترا می طلبم خانه بخانه
 حاجه بر کعبه و من طالب دیدار به او خانه بجای جوید و من صاحب خانه به بتاریخ پنجم ماه ربیع الثانی
 سال یک هزار و یک صد و چهل و هجری باشد مراد و هوئی هم سفر آخرت شدند و جبریت حق تبارک و تعالی
 مزار ایشان بر کناره رود و سوی بر کناره شمالی بل طرف فضل گنج زیارت گاه چنانست است
 قدس سره ششم شاه ابوالحسن چشتی در ابتدا در شباب روزگار پیشه بوده اند دست بکار و در آن
 میباشتمند آخر ترک روزگار ظاهر می نمود و در خجسته بنیاد رفته خدمت شاه جعفر صاحب که خلیفه شاه
 نظام الدین لورنگ آبادی قدس سره بنا بوده اند حاضر شده دست ارادت و خاندان قادیان
 بدست ایشان واوند و لباس درویشی پوشیدند و بعد ریاضت سالها سال همپا مرشد خود
 که هم برادر نسبتی ایشان بودند به فقر خسته بنیاد و تشریف آورده بدیر پوره سکونت اختیار
 فرمودند و هرگاه شاه جعفر صاحب چشتی قدس سره رحلت فرمودند و جبریت حق تبارک و تعالی
 شاه ابوالحسن چشتی ایشان را قریب دروازه بدیر پوره بیرون بلده حیدرآباد و فرنگی و در حال

در این کتاب
 در این کتاب

در این کتاب
 در این کتاب

بجا آید صلی الله علیه و آله وسلم اینجا مولانا ترازاب علی ابوالعلمائی خسیه آبادی افرو لقبولین
 آسوده اند جسم الله و قوم مزار حضرت شاه سید محمود چشتی است قدس سره گویند نزار ایشان
 از نجف اشرف است اولی شهر بدر آمدند و دست ارادت بپوش معصی داده و سه سال در خدمت
 بابرکت ایشان بوده و با تعالیم الهیه شرف شده و به نسبت جذبه فیض بر و شسته بحد رآب
 رسید به بر قلعه کوهی سوطن گرفتند گاهی سکر ایشان ستونی می بود و گاهی بصحبه می در آمدند
 بعد چندی فرمودند که مردمن بهین پاخواهد بود بسیاری از ایشان کراست بطور رسید است
 بزمانه تاناشاه بودند سلطان بایشان ارادت نمیداشت فرمودند که حرفی پیدا شود و تاناشاه
 را اسیر کرده برو و بجهان شد که بعد چندی عالمگیر رنگ مرید بادشاه انار آمد برآمد رسید
 بدولت آباد و برده اسیرش گردانید که بعد چارده سال در سن کینار و یکصد و دوازده هجری از
 جهان بمرغز اسهال در گذشت و بر و خنده دولت آباد فون شد و وفات سید شاه محمود در سال
 یک هزار و یکصد و بیست و هفت و مرقده نور ایشان بر کوه است و الحال این کوه بنام ایشان علی العوام و الخوام
 مشهور است و صاحب اولاد و سلسله بوده اند بعد ایشان شمس عالم صاحب بشند بعد ایشان
 شاه علی رضا چشتی شدند جسم الله و قوم مزار حضرت بابا شرف الدین قدس سره است
 گویند ایشان مدبر و خلیفه حضرت شیخ شهاب الدین عمر سه دروی طاب پناه برادر طریقه
 مولانا معز الدین ترک بوده اند قبل از آنکه با وافی بده فرزند بنیاد و حیدر آبادی حرمه الله من
 الفسا و بر کوهی که درینو لامر قدس شریف حضرت ایشان بران است تشریف آورده بکن شدند
 تیران کوهیست خوش فضا راحت افزا که از باب بواطن را فور می افزاید و اصحاب خلوا بر آن
 سرورینماید و آن جیل نور از بده مبارک بقاصد چار کرده طرف جنوب واقع است
 عرس شریف ایشان بتاریخ نوزدهم شعبان می شود و خلایق بسیار بانه کثیر از
 خواص و عوام بر آنجا میروند و تزویر و تیکر بر حرمه الله چهارم مرقده مراد شاه و هوتی است
 از فقر و ملائمت بوده اند کمال اتفاق پیرسته گویند بظاهر خود را بخرابتیان می نمودند بیت

یا کچهری خفته و آرام کرد و داخل محل میشود و اگر در خانه نوکری موت گردید و او بجهل و در حاضر میگردد
 اندرین مدت اگر حاضر گردد و عزت میگردد و بابت ماتم بر پی یک فرزند موتی را و و شاله سفید
 پاسباه عطا میگردد و واز و یوانی بعد هفت روز چاکری که در خانه او موت میگردد و در حاضر می شود
 و و شاله سفیدی یا بجهل در بیان اهل عزرات اینجا که از خواصان عی تبارک بوده اند اگر چه احوال
 مفصل ایشان تحقیق نمی پیوسته اما هر چه از کیفیت احوالی ایشان معلوم شد نگاشته می شود
 زیرا که ملاک تحصیل کلمه لایتر که جزو ضروری است که ختم فعلی کتاب بر احوال بزرگان شود تا موجب
 برکت و درین کتاب گردد و بدانکه یکی از اصحاب عزرات اینجا شاه یوسف صاحب اند قدس سره
 گویند ایشان و و برادر بوده اند نام نامی یکی از ان یوسف صاحب و اسم سادگر و شریف صاحب
 رحمة الله هر دو بزرگ از سادات لباس سپاگری بلا زمان بهادر شاه پسر عالمگیر انار الله
 بر نامه بوده اند کمال اتفاق میگردد انیدند سفید پوش بوده اند و صحبت یکجائی می داشتند از یاران
 مولانا سید ناکیم الله جهان آبادی قدس سره بوده اند از اوت بسلسله قاوریه می داشتند بزرگوار
 برای تنبیه شایزاده کام بخش لشکر بهادر شاه بحیدر آباد آمد به پای عسکر لفر یکدیگر بوده اند بزرگوار
 با و تند و زید که خیمه هر کس بر افتاد و هر روز خیمه عظیم انجمنه سر سجد نهاده آن وقت چراغ ایرو
 پیش ایشان روشن بود و کلام الله مجید در تلاوت بینندگان در حیرت افتادند و عقیدت
 در پایی ایشان نهادند چون با و شاه بحیدر آباد رسید شاه یوسف صاحب قدس سره ترک خدمت
 نموده عزت گرفتند شریف صاحب هم بتابعات ایشان رفتند بعضی ناقل اند که حضرت
 اول مصری بوده اند و حضرت ثانی گیلانی مگر هر دو برادر طریقت بودند هر دو بر ریاضت و تقوی
 و ورع و احیا میگردد انیدند حتی که اسپ ایشان بکاه و دیگری رونمی آورد و کرامت بسیار از ایشان
 سر زده اند و در روز بروز ظهور می رسید کسی را مرید نگرفته اند و از هر دو بزرگ و در موضع نام پایست
 و اینجا قطعه از حیرت است عرس ایشان بتاریخ پنجسم و یکجهم می شود و بنای گنبد و مسجد و حوض
 ایشان یکی از متوسلان نواب سعد الله خان ناظم ارکات کرده است خدا یا بیامرز تو گمان آنجا را

جلبیب میداشتند این رسم بر انواب مختار الملک بهادر یک قلم سوتون فرموده اند و مقبایان آن را
 بسزای سخت ساینده فلند که شده است اما قلع آن کلیشه هنوز نگزیده است از کلان تران ملازمان
 بجزمانه و قید و ضبطه جاگیرا رسیده اند و خردان ایشان بموقوفی جزمانه و قید و محرومی چاکر س
 قانگه گردیده اند تا هم بازار رشوت بند نیست و چون بیشتر مردم اینجا حلال و حرام را نمی شناس
 فلذا از و ایشان میان ظهارت و نجاست و لطافت و کثافت هیچ فرقی نیست بسا دیده ام که
 بدست خود شیشه بول آورده اند و بهمان دست تر کوزه تر را گرفته اند و هیچ مضائقه نکرده اند و
 شاگردان اینجا و مردان اینجا اکثر اغرض حصول مرام دنیا بمان باشند همه مطیع باشند و چون
 غرض مرفع شد هیچ عزت استاد و حرمت مرشد ندارند بلکه او را نمی شناسند اگر چه این مرض همه
 جاست لیکن اینجا بیشتر دیده شد پس هر استاد و مرشد را لازم است که بعد امتحان طالب بخت
 گرفته باشد فقیه که در اینجا دارد و شد م اکثر مردم در خواست خواندن نمودند گفتیم که چشم حاضر ما نا اول
 نوشته خوش طریقه بودن خود از مولوی عبدالحلیم صاحب بیارند پس خاموش ماندند فقیر هم خلاص
 یستم از دستورات خاندان آصفیه است که اگر کسی از افکار دنیا تنگ می آید و امن خود خوا چلی
 سرکاری میگرد و وفارغ البال و خوشحال میگردد اگر تیرگی که بعضی از اخبار میگرد میگردد که فلان
 تصدق شد و اگر کسی خبر مردن کسی میراند عرض میکنند که در کار نکرده و بنگ که بافته بان سلی شده اند
 بلکه بافته نوار که یک خط آن نرود و یک سرخ باشد نگارند و بر روز آخرین بنگ نو از سفید بر جنازه میرو
 آرد اما مبارک بدشگون نمیدانند و بوری هم بچانه نمیکنند که اینهم سامان جنازه باشد و لفظ شامیان
 را بر روز جنازه بر زبان می آورند و همیشه شامیان را دندایشک و بعضی را پیشک نامند و در محلات جزیره
 نمیرود که این ابرنگونی مانند و چون یک ساعت با و بالا رود باقی میماند بر میور نیامه و نشو و نه یعنی آمد
 بند می شود و سرگاه همین قدر روز سه بر آید و یور همی بارو شن می گردند یعنی آمد و رفت
 بار می گرد و بر میور همی سیاهه نویس مقرر اند هر چه حکم از حضور یا بیگات معظلات میاورند
 در سیاهه نوشته میشود و بهر آنکه بخاند خود می رود و چون باز می گرد و می آید یک شنبه بر چوک خان

نکو فقط و چون اختیار یابند از قتل و اذیاد یکدیگر باز نمانند و یکدیگر را چه سود و رسم الحاق حساب
 که دارند خالی از قریب و در هیچ نخواهند بود و غرض ازین سیاق الزام طرف مقابل میباشد تصفیہ
 کاغذ حساب فلان بعد از آگاه شدن و ستورات حسابی این فرقه حضرت اورنگ زیب عالمگیر بادشاه
 غفر الله له بسیاری را از پندتان قید فرمود و مجلس انام بنیاد خانه کرده بود و از فرائض این فرقه
 غیر محاسب است یا الزام دادن محسوب علیه یا از طرفین نفع برداشتن فلان در ملکات احکام انگیز
 میخوانند که محاسب مسلمان باشد و در جمله علمای سواد بر سهنای ستار گلان از و گیر اقوام ملازم بکثرت
 داشته شوند و مردم آنجا را اسم از آنکه بپسند و باشند یا مسلمان از زبان احترامی نیست مسلمانیست
 شغل دارد و مسلمان یا هندو یا مشغوف کسی را با دیگر اجتنابی نه و همچنین جمع بین الاختیار امضا
 ندارد اگر درین نامهم فوجداری کسی را به تحریک میرساند باز به مجلس افعه بلا لحاظ را میفرستند و بعد
 منی السواد و نباشد که خواصی از طفولیت نداشته باشد الا من حفظ الله عن العین فی نباشد که از حرک
 آشنا کسی نباشد الا من صانها الله عن الشین و در حرام خوردن افعال مجریمه و این مردم اینجا چه علم
 و چایل همه مبتلا اند مثلا از سیدی نوشیدن رشوت خوردن و دزدی کردن و زهر نری نمودن غارت
 کردن و دغا بازی نمودن مال بقریب کشیدن و سود خوردن کمتر که باشد که دور بوده باشد
 مسلمانان اینجا ریش می تراشند و بر دوش میگردانند و بر سر کھنڈی و پیه و چوئی می گذارند این همه
 مکروه تحریمی است و مرد و زن جامه تنگ تاشا تنگ می پوشند که اینهم ممنوع است و یکی از عجایب احوال
 اینجا اینکه اگر شخصی بسبب کمزور میشود باز در اقوامی که بود حاصل نمیکرد و پس مرد مسافر را در اینجا باید که
 خون کشد یا بسیار مسهل گیرد و یا در افعال نفسانی شغل کند یا راضی بسکونت این کشور گردد اگر اتفاقا
 قیام چند روزه شود باید که باز بسفر ملک خود تبدیل آب و هوای اینجا کند تا تازه دم گردد و در اینجا
 چیزی جز بی سخی و تلاش و کوشش و انتظار میسر نمیکرد و از عادات مردم اینجا است که در
 در کار آقا کنند و مال آن دزدی نمایند و آن چیز معتقد بیدار کنند و خیر میگویند که فلان
 چار لک روپیه پیدا کرد و این را کمال چالاکی و دانش نظامی کنند و نذرانه و شکرانه را مردم

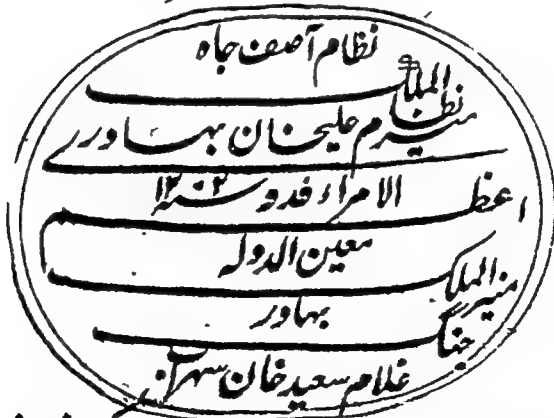
و در بهار و در تابستان و در زمستان و در نیمه زمین فصلین خوبترین همه کتابت میگرد
 زمین اینجا بیابان بسیار دارد و آب همه جایشین است اما در آب آبار فی الجمله شوریت دارد و در انگور
 اینجا مزرعه انجیر ترش میباشد میگویم که صاحب تحفه العالم را همچنین اتفاق افتاده باشد و در نه
 انگور اینجا برابر انگور کابل بلکه بهتر از آن بهم میرسد و همچنین انجیر در اینجا به گجرات میسر میشود فقط
 در زمین این ملک قابل هیچ کامل است اگر انتظام آن حسن و جود کرده شود و در تابستان
 مزارع است صیفی آب باران و در گرمی و هم آب برگها که سلاطین سابقه بسته اند پرورش می یابند
 رئیس خوش اقبال و نیک نیت که تکلیف رعایا را بقدر یک وره تنگوار و دقت را در نهایت مدبر
 و خیر خواه آقای خود که هر وقت در نزاید جاه و ششم و عزیز دولت اقبال خداوند نعمت خویش
 میگذازد سبحان اندازی و سله ملک و خفی مختارش با مروت قدرانی فقر و غرت علما را از
 باجملت چنانکه الحال ترین سرکار عالی گاهی نشده است فقیه بجای یک پول که بشکل میر میباشتم
 صاحب یک کت پیرو میشود عالم با وجود بوری نشینی با نعمت حال تا ملک خداوند قارونی میگردد و اگر
 حسن و مدبر مختار حال اندکی ظلم ناظمان بیداد و قلع و داران کارکنان را رعایا و با پستی می کرد
 این ملک کن مر خوب جانان خواهد بود اگر تداوم بی روی که در کتاب تنویر تداوم نوشته ام بعد
 تعلیم مساحت پایش ملک درستی نقشه های مواضع و کشت گمانیده شود و ثعلب زمینداران
 و جاگیر داران و انعام داران واضح میگردد و بند و بست زمین بجهت تردد و افتاده با سبب زمان
 میگردد و ترقی جمع بشیخ نزم ده گوید میگردد و مضمون مرتب را با محنته فله عشر اشان با بطور سیر مردم
 اینجا چه شهری باشند چه بدوی همه کمال و کم محنت فلان از ایشان عالم میشود و نه حاکم اگر خدا شکار
 است اما هر تانیر و زخمت ضرورت و همه میل اگر در کسی می بینند مطیع و باج گزار می شوند و اگر
 کم روزی مانند با و خوت و در سر ایشان می پیچد کلاه خوت را کج بغرور و خودی ننهند و سلوک پشیمان
 یک لحظه فراموش نکنند و عهد و پیمان را بر طاق نیان میگذارند و بر اینجه که دستار کلان کلان
 بر سر دارند هم بر نام و قریب و طمع و حرص و بغالطه و بی معرفت اند گویم خدا بی انگشت کیسان

این ایشان هرگاه جوان میشوند نگاه میکنند مرد و هر زن را که میخواهد میدارد و وزن هر مرد را که میخواهد
 در کنارش بپایندیش این اسویرنی و مرد را سویرنی و هر دو را مرنی نامند و این هر دو و حبیب
 سنج و شاستر و قانون در حرام مبتلا میباشند مرد و دوانی میخورند که قطع نسل میکنند و در لطفه او قوت
 نمیدهند و پیش زن و دوانی میخورند که عاقره میگردد و زنی که چنین و دوانی نمی خورد و کل
 میبرد ساقط میگردد اند اگر کسی پیدا میگردد و او را قتل میکنند تا بزرگی او که بچشم عوامست زائل نگردد
 بند و بست این قتل حرام و قتل نفس با حق بر ذمت است علیک سلامین واجب لازم است
 و این غیر فعل حرام در قوم برجهن چتر می و غله فروشش نمیداشد بستی در دیگر اقوام نمودند
 بلکه نیز جاست عجب از حکام خیرخواه خلافتی زانند است که هنوز تحقیق این مسئله جز بیهوده نموده
 انتقام بر رفع آن نه نموده اند فقیر حقیر بدفع آن بدل و جان متوجه است حق تبارک ثواب این
 بخش مراد حق این موجود محقق درج فرمایند گویند ورنه اولاد و شرایلی که در علاقه ستاد و چگونه
 اگر بزرگی کمتر و پنجم مرد و دوازده هزار زن مرنی موجود اند و هر یک خود را بزرگ و مقبول و یوتامان
 میکنند و اخبار عجیب و غریب از بیان میکنند و دمی از حرام نمیکرد اند و سر کار را خرد است که بواسطه
 تا بجهت درستی فرست اسامی آنها بر رجه غله پولس خبر حمل و استقامت آن همیشه گرفته باشند و نیز فرست
 اسامی کسانی که این زنان نزد او شان و ندای او شان نزد ایشان می آیند درست گمانند همیشه
 ای باب پولس بر آید باشد که خبر حمل او شان گرفته باشند اگر چه پیدا شود و آن حرامی پرورش
 کنند اگر قتل حق کند قاتل را بقتل رسانند بلکه این رسم بد مرنی را بواسطه شاستر بان موقوف
 کنند فقط فصل در بیان و منع و کن و احوال حیدر آباد و دیگر که میر عبدالمطیعت خان شوستری
 و کتاب خود که موسوم بجهت العام است می نگارد که بیشتر از این بسبب قرب خط استوار است و
 معتدل دارد طول ایام و لیالی در جزا و قوس بسیزده ساعت رسد و ازین تحبب و زان شود و
 موسوم بستان مردم اینجا را ضرورت آتش و پوشیدن و لباس پنبه و پشمین نافه و در تابستان
 بسراپ و گلستان و خوشخانه و کج احتیاج نگردد و قریب است باینکه هشت فصل شمرده شود

و بابتاری سپ مزبور عیناً سسر کار متعرض و مزاحم نشوند اگر در قریب بختلنی و ریش آلوده
 مانع و مزاحم خواهد گشت و نوعی تنقید نمایند که آئینه دست از مزاحمت آنجا باز دارد و در صورت
 شرارت و آیتا و گلی او را بصورت رسانند و قریب تا کید اکید اند چنانچه ثوال سلسله هجری سال کنه
 دو صد و سه هجری و مالکان و رفو جداری نالشی بر فویران بابت مزاحمت کرده بودند چون
 اصل سند عیان پیش کردند شاید بعضی مدعی علیم خاموش ماندند چرا بیان کار مدعی شده اگر چه
 درین سند بوجه نظر بوده است مگر ضرورت تحقیق آن نشد و رینو لاکه بست هفتم محرم سال کنه
 دو صد و هشتاد و پنج هجری خست پنجمین ترین گرد مدعی نالشی مزاحمت و انگلی دوله بر پاکی هنگام
 معاونت بر دو کیا و کشتیا و مالیا مدعی علیم کرده که دو صد سائیان را همداد خود آورده مانع
 و مزاحم سواری شدند که بر آمدن نخواهم داد و کشت و خون خواهم کرد و هر چند سیدو پا چله کرد
 بعد علیم فم نالشی کرد مگر نشنیدند چون مدعی علیم و چله کرد و در فداری طلب کرد و مدعی علیم شد
 که مدعی و مدعی علیم هر چه چله یک گردانند و منکر نصیحت چله کرد که بجای دست هستند یعنی
 چله میگفت که تا آمدن چو را بگردی کلان مزاحم سواری دوله و دولهن نشوند بعد آمدن گردی
 هر چه خواهند فرمود بر آن عامل شوند گفتیم که در قول بن اچله بن شدرا نشند و سخن مصلحت آمیز گرد و
 در خود گیر و قابل تعزیر و سزا باشد که مرد و و الطریق می شود زیرا که در سندی گفته اند هر دو سخته
 گور بچهره منا وین گور و سخته منین شهور با ستاع این تخم فوراً مدعی علیم دست از مزاحمت
 بازداشتند و راضی شده رفتند فقط فصل و بیان مرلی بدانکه مرلی بروزن مرغی زنی باشد
 که آن را در سنسکیر سویرنی بروزن تعلیتی نامند معنی آن آناده است و چون کسی را
 از منودان ملک تیلنگ و کرناکت و جلا و دفعه ملک مرثه از ستاره تا پانی کهندی او
 اولاد نمیشود و او زربنام پس یا تو چایا کهندی راومی نمایند که ایشان را دیوتا می خود و عتقا
 میکنند هرگاه به قدرت حق قدیر فرزند پیدا میشود عسم از آن که دختر بود یا پسر آن آزاد
 میگردد و اند و بجهت پدری و مادری تا چاره سالگی پرورش اومی نمایند و بر جانش میگذارند

هر دو ملازم سحر کار میسر که بهر بهادران و سبکیا که در جاوید گھاٹ به شمت گنج پس چاوری میمانند و اهر
می شناسد گن ساره است که شکت امی بساید و می تراشد اگر چه محسوب کجوبران نیست اما زیاده از
جوهر این نظر دارد و می شناسد فقط فصل در بیان و ستوری عجیب آن اینک اگر کس نوشته از
اقوام خیاط یار و غن گریز گریزین و وزیر یا مانگ برپا سوار در شب گشت میگرد و دواخین
بسائیسان میسر همه جمع میشوند و او را برپا سوار شدن نمی دهند و درین بلوی هر جا که نام
سائس از هر کس که باشد شریک میگرد و و فساد با بر پا میکنند تا آنکه کرومر شد سائسان جھنڈه
خود گرفته و پر چشم آن کشاده گو یا برای غری می پیش می آید تا آنکه ناخن انجین مقدمات مالک
عروسی با مردم پولس تا بسر کار میسر مانند و هم بقو جداری دایر میگردد و اند اگر بر شدا نشان گفته میشود
که نقصان شاور سوار ایشان برپا چلیت میگویند که از قدیم گاهی انجین نشسته است و درین
هتاک غرت شرفا است مردم انیمه جنگ و جدل که میکنیم برای شرفا میکنیم اگر شرفا خود منتر لخت و
کم کنند مردم ناچاریم گویند بزبان مہاراجه چند دلال بہادر ہم بسیار فساد سائیسان کرده بودند اما
عبد جناب نواب غفران آبا انجین فساد که سائیسان کرده بودند حکم جاری شده بود که نقل آن

شاه اورنگ زیب عالمگیر بادشاه غازی

بعلا ان حال استقبال بلدہ فخر نہ بنیاد و خیر آباد و صوبجات و کن نوشته میشود کہ بحسب فرمان
والاشان مورخہ ۲۰ شہر شعبان ۱۰۶۶ ہجری سپ مشکلی جانور غنایتی سرکار عالی از مہر
خاص جبت سواری دولہ و دولہن بنام مالکان سفر نہ از نمودہ شد باید کہ کسے و سپر

می انداختند نه از طرف بند کرده شده است جای افسوس است که در گناه شیرین بیچارگان نماند
محروم المار شوند و نفع نواب امیر عالم که در حق ایشان که از صدقات جاریات بود بسبب
نباست نبیستان بند شود و در گناه یک کس که کشایند مستراح است و کس از ثواب
محروم شوند یکی روح نازیان و دیگر روح بر فوج بانی نه اگر کشایند مستراح از غریب است فورا
کرده شود اگر عدول حکمی کرد و اگر از امر است فورا تنخواه یا جاگیر و غنیمت کرده آید ورنه عجب نباشد
که آوغراب با جابت میرسد و صاحب مستراح بریاح و بانی یادگیر آفات از حق مستراح گردد و دست
بترس از آه منقلبمان که هنگام دعا کردن به اجابت از در حق بهر استقبال می آید به و آنکه هنوز
با ایشان باین عمل ناپاک بلای در سیده است گو یا مصداق آیه که می شد و اند و می شد هم نمی
مکنیا بنهم تپه یون یعنی مهلت میدهند ایشان را در مگر ای خویش گشته شده پس باید که از این
مهلت بترسند و از تکلیف رسانی خلایق باز آیند و حق آنست که سبب بند شدن علت
نرسیدن آب نه در مغلیه معلوم فقیر نیست بهر در دهن و نه از سخن مصرع فکر هر کس
بقدر مهلت است فصل در بیان اسما جوهریان این بلده که در اینجا مشهور اند بهر آنکه درینو
درین بلده چند جوهری در جوهر شناسی مشهور اند یکی هر لال است که اصلش از میر سیست
اما نژادش از حیدر آباد دکن است و دیگر یکم با داز نزل لال و لال و موتی لال میماند دوم لال جنت
کتری است که در چادر گهاست میماند آدم گفته است بر او حاکم و لال کاروانی مشهور است و در عهد سابق از
خانده مشهور مغرب بوده است حالا زمانه ناموافق است اما در فن جوهر شناسی نظر دقیق دارد و
کمال تحقیق سوم کار کار پر شاو لکهنوی از قوم اوسوال است و دلال مور شاه حساب است که در کسار
می نآدم پوشید است و نظر عمیق دارد و چهارم کشن داس گجراتی است نمازم دیوانی که در چادر گها
میماند اگر چه نیست اما آدم حباب هوش است پنجم بر میاست از قوم کومنه در حسینه شده
میماند ششم لال پسر خوشحالی رام اگر داله و بلوی که لال و چار کمان میماند هفتم پشادی ام
ماژواری ساکن یکم بازار هشتم چوین مل ماژواری پسر میر مل ساکن یکم بازار قریب چار و نهمی این

نصب آن نیست که اول زمین سرکاری تخم یا قلم و زخمان کارند و شخصی بر آن ماسور فرمایند
 تا پرورش آن تا دو سال کند بعد در شروع برشکال از انجا بر آورده بر سرشک بر فاعلمه نازده
 پانزده گز نصب کنند و گرد آن حلقه زنند تا حیوانات آنرا نخورند و اگر یک ناره رود موس
 بر مقامات مناسب از پل کمنه تا پل چادر گهاث بهر دو طرف بجای که آب دریا در موسم خود
 با انجا رسد و زخمتا نصب کنند مردم میله محرم شریف را بسیار آسایش دهد زیرا که دیده ام
 که مردم میله و اهل و کاکین بموسم گرما تکلیف تاب آفتاب کشیدن نمی توانند و بقرار می شوند
 همچنین اگر در جاو خانه سرکاری و خیت نصب کرده شوند مردمان حاضری خبسم ماه محرم و مستغنیان
 و سوار مردمان حصوری روزانه را بسیار آرام بهرسد و این یاو گار و ثواب مدت ده ماند و نیز
 جاو خانه ضرورت که برای شاشیدن مردمان چند جای علیحدہ مقرر کرده آید تا اگر مسجد جاو خانه
 و جوانب جاو خانه از عفونتهای این قاذورات پاک باشد و چون شاشیدن از امور سسته
 ضروری است مردم مضطر بلحاظ خانه خدا و خدا خانه هر جا که حجاب می یابند می شناسند اگر چند جا برآ
 رفع این حاجت مقرر کرده شود و چندی کناسل انجا حاضر باشند و مردم را بجای مقرر نشاند
 و در تمام مقدم جاو خانه از تعفن پاک میشود و نیز از ضروریات است که شهر را که برای آسایش
 خلق الله فیض بخش عالم حجاب میر عالم مغفور ساخته اند پاک دارند و ناودانهای مستراح را در آن
 انداختن نمهند و از جمله کناسان که مهتران و خاکروبان باشند چکه گرفته شود که بر کس که بچنین
 فعل ساز و خیرش رفو جباری رساند و از آن جا اشتها نام آن جاری گردد که فوراً آن
 ناودان را بند کنند و مغاک علیحدہ در مستراح خود کنند که هر گاه آب و مان جمع شود مهتر
 آب را بسپور ساخته و در انداخته باشد یا گازی مع آله برون آب از سر کار مقرر شود که مهتر
 صبح او را پر کرده بیرون شهر انداخته باشد اگر کسی مطابق اشتها عمل ننهد که و تکلیف رسان
 عالم خواهد بود و در عدول حکمی مور و جرانه خواهد شد و از مردم محکم مغفور شدیده ام که بیچارگان
 بسبب فرسیدن آب فریاد فریاد میکنند و شاید از سر کار بسبب اشترا چند که ناودانها در شهر

و بیگم بازار دوم میر شهنشاه صاحب در بازار نورالامرا سوم شیخ فخر الدین حیدر صاحب عرف
 ناامیان ر بازار عیسی میان چهارم مرزا عبدالغفور بیگ و پنجمی داروغه و آقا فوجدار
 و محمد سلطان شاهی پنجم مرزا شرف بیگ صاحب در سلطان شاهی ششم نواب محکم جنگ بهار
 هفتم عبداللہ خان صاحب پسر احت جنگ بهار و ششم فضل شاہ صاحب قریب از شمس الامرا
 بهار و ششم محمد خان صاحب قلعدار گوکنده برادرزاده محمد نجابت خان صاحب و ششم بی نظیر جنگ
 بهار و بیرون ر و ازہ یاقوت پورہ یازدهم حیدر علی خان صاحب پسر علی محمد خان صاحب و کیل
 بدانکہ جنگانیدن مرغان موجب عذاب سخت است و حرام است مناقره دیک زیرا کہ در حدیث
 شریف از تحریش دیوک و بہائم نمی واروشده است زیرا کہ فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لعنہ
 بریکہ در بہائم تحریش کند و جنگانیدن مرغان داخل تحریش است خروس سفید تاجدار پسند
 سرور کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بوده است و خسی کردن مرغ درست نیست زیرا کہ رسول
 مقبول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم منع فرموده است ہر گاہ بیضہ در ساز و محد و دہ الاطراف
 ازان مادہ بر آید و اگر بیضہ مستدیرہ و عریضہ الاطراف بود ازان نر بر آید بیضہ و زلفصا
 قمرہ کسیان از بلر تا محاق و دوازان بچکہ بر آید و آنچه از استمالا ابدار و در بیشتر ازان بچہ بر آید
 عشت ہر بچہ را بعد وہ روز اگر نقارش گرفتہ بیاویند اگر حرکت کند و پرنند نہ باشد و اگر ساکن
 اندادہ بود فقط فصل در بیان سواد شہر فرخندہ بنیاد حید آباد بدان کہ سواد این بلکہ
 فرخندہ بنیاد نہایت خوب است اما بسبب آنکہ برادہ از بلکہ می آید بسبب بودن و کاکیز
 سینہ بی و دکان ہای چاکنہ کہ گرگ آنست و بدہم مسفوح و رودہ ہا و کبد و غیرہ مینازند
 کما ان خفن است و ہم بر سر شکر و خست نصب نیستند البتہ مردم آئندہ و روندہ آنرا تکلیف
 میشود اگر دکانہای مذکورہ دور کردہ شوند و بہر دکانارہ شوارع و زخان بار و مثل نہیہ
 جامون و گولروالی و میل و بڑ نصب کردہ شوند چنانکہ دستور سلطانین اہل اسلام شدہ بطبقا
 ناصری و اکبری و تاریخ فرشتہ مندرج است نہایت آسایش مسافران را باشد و طریقی

سوم احمد علیخان مرحوم چهارم قاسم علیخان اول ایک پسر ضاع علی خان نام که در چهاونی
 چادر گھاٹ موجود دوم ر ایک پسر محمد خان نام در مستعد پوره موجود و ایشان را دو پسر
 کریم داد خان و عبداللہ خان و سوم ر ایک پسر فیاض علیخان نام در مستعد پوره موجود و چهارم
 را در مستعد پوره دو پسر محمد صدیق خان و اکبر علیخان موجود و ششم خانوادہ عثمان خان خویشتک
 ایشان از قضاور بوده اند و تونزی بوده اند و فقیر نیز و تونزی ہستم اما در خیل بنی خیل ام پیر
 عثمان خان مرحوم را چار پسر بود یکی احمد خان المخاطب بمستعد پورہ جنگ شہید و مغفور دوم
 غلام محمد خان مرحوم سوم درانی خان مہرور و چہارم پیر اسمعیل خان ایشان خود در مستعد پورہ
 موجود و دختر می دارند نہ پسر و درانی خان را ایک پسر پیر خدا داد خان سلمہ ربہ و در مستعد پورہ
 موجود و غلام محمد خان پنج پسر کی الہ داد خان کہ در چھاونی چادر گھاٹ موجود دوم غلام احمد خان
 ایشان ہم در چھاونی مذکور موجود و سوم پیر حسن خان در مستعد پورہ موجود و چہارم پیر عثمان خان
 در کوہ جلال حی قائم ایشان ایک پسر است پیر طالع بند خان نام کہ در فرزند می ایشان پیر اسمعیل خان
 در بانا گھاسی میان ایشان پنج پسر سچان خان در مستعد پورہ موجود و پیر احمد خان المخاطب بمستعد پورہ
 شہید مرحوم را ایک پسر پیر عمر خان نام در مستعد پورہ موجود و ایشان را ایک پسر پیر احمد خان
 نام و ایشان را ایک پسر پیر عبدالرحمن خان نام سلمہ اللہ تعالیٰ چون ایشان اولاد پیر توہستند لہذا شجرہ آبائی ایشان را
 مینگارم تا برای و تونزیان یادگار از فقیر باشد شجرہ خلافت طریقہ چشتیہ خوشگاہ قدس اللہ اسرار الہیوم رحمہ
 اللہ بحرمت حضرت محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم و بحرمت امیر المومنین علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ
 و بحرمت خواجہ حسن بصری رحمہ اللہ و بحرمت خواجہ عبدالواحد بن پد رحمہ اللہ و بحرمت خواجہ فیصل
 بن عیاض رحمہ اللہ و بحرمت خواجہ سلطان ابراہیم بن ادہم بلخی رحمہ اللہ و بحرمت خواجہ
 خذیفہ المرعشی رحمہ اللہ و بحرمت خواجہ ہبیرہ البصری رحمہ اللہ و بحرمت خواجہ مشا و علود و نمود
 رحمہ اللہ و بحرمت خواجہ ابواسحق چشتی شامی رحمہ اللہ و بحرمت خواجہ ابوالحسن چشتی رحمہ اللہ
 و بحرمت خواجہ محمد چشتی رحمہ اللہ و بحرمت خواجہ محمد یوسف ناصر الدین چشتی رحمہ اللہ و بحرمت

محمد سید الاواخر والا و اسل المختار من صفوة الاطاب الحمال الخ انتہی حال پیدا شدن اینجاست
 را اگر دریافتی هست و طبقات اکبری میبندد دستور این قوم است که اگر از اهل دنیا باشد و بیگ
 ترک دنیا میکنند اگر صحت می یابند باز متوجه آن نمی شوند و شایخ ایشان سوال نمیکند اگر چه بقا
 جان بر لب رسیده باشد و ذکر و شغل بیشتر بر طریقه چشتیه فارسیه میبایند و عقید دعووم و مائمه
 میباشد نواب بوژ و هن خان مرحوم که حالا بمشیرزاده ایشان محمد ابراهیم خان صاحب غیر
 اند دولت خان و تارا خان و حسین خان و بهوش دار خان و باز خان و جمید خان مصری
 و مصری خان میشرکار و غیره خوانین چنبل کوره و قطبی کوره از بنی هستند دیگر نیازی از انجمل
 محمد خان صاحب قلعه دار کوککنده و محمد نجابت خان صاحب هم او شان که در غلچپوره میباشد نسبت
 خلیق صاف طبیعت ستم خویشگی که از قوم جامع اوراق است و این طائفه در بنجا پسند مقام
 سکونت اختیار کرده است یکی در قصبه پیرخانان حافظ غلام مصطفی خان صاحب هم که تعلقدا
 بدر بودند حالا غلام رسول خان غلام نبی خان و غیره پسران ایشان هستند و دوم در بام
 ابوزبان خان عرف حسین میان که ایشان را چارپسر بودند غلام علی خان و منصب علی خان و
 نواب علیخان و عباس علیخان و فرورع ایشان را دوازدهم سوم در اورنگ آباد و بجای قطب پوره
 از بهنگام سلطان زمان حضرت عالمگیر و رنگ زیب هما و علیہ الغفران از اولاد عبد اللہ خان
 خویشگی هستند تفصیل ایشان را دوازدهم چهارم عبد السلام خان خویشگی که توری مولد ایشان
 است در ملک برار که حالا در تحت و توفیق انگریزی است و بهما بنجا در میر حیات قلعه در نشان
 میدهند و اولاد این بزرگ در موضع کلو این برگنه چریاکوٹ ضلع اعظم گده موجود است پدر عبد السلام خان
 که عبد الستار خان نام میباشد از کیرتپور ضلع بیجور آمدند و در بنجا متاهل شدند اگر چه عبد السلام خان
 اولاد پسری نمیدارند اما خویشش و اقارب ایشان هنوز در کیرت پور موجود هستند و پیر واد خان
 برادر ایشان در بنجا موجود و زن گرفته بچه بار آورده اند پنجم صالح خان خویشگی که مرحوم
 ایشان را چارپسر بودند یکی عبد الرحیم خان غمخیز پادشاه مرحوم دوم محمد حسین خان مرحوم

نوشانیده باشند صحت یابد اینهمه خوراک جوان ست طفل را بمقدار عسر مشرب هندی و چون
برگزیده سگ چادر آب تر کرده می اندازند خصوصاً چادر نیلی فوراً می میرد چشم خود دیده ام و گریه
آن بیوش نمیشود بلکه با عقل و تمیز می باشد و بهر ایشناسد مادر دل و خواستش گزین
دیگری پیدا میکند و اگر چه دیگران را میگوید که کسی نزد من نیاید که خواهم گزید زیرا که دل من
گزین خواستش بسیار دارد پس آن را اگر احتراز نمیکند البته همچو سگ بندگان میگزید که همان اثر
در آن پیدا میکند و آدمی هلاک میگردد و نعوذ بالله من هذا البلاء اللهم احفظنا عنه وعن کل سوء
طرفه و عجیب و غریب این شهر لطافت بهر این است که در اینجا زنبور زرد و زنبور سرخ نمیشود درین
عرصه سه سال که مدت درود فقیه اینجا است یکبار هم ندیده ام و بس **فصل** در بیان افغانه
اینجا که درینو لا خانوادۀ او شان مشهور است یکی از آن قوم بنی است که بیشتر از ایشان مغز
و جمعدار و جاگیر و از خوش خلق خوش اوقات و خوش رود و لا و صاحب حمیت و حیا
مگر بسبب جهالت قوم خود با هم قصه و تکرار و فساد و عناد بسیار دارند اکثر کس از ایشان
مهدی و عقیده هستند که اعتقاد دارند که امام مهدی موعود علیه السلام آمدند و تشریف بردند
چنانچه در نیاب ملا علی متقی رضی الله عنه رساله در زبان عربی تحریر نموده است که آغاز آن
این است بسم الله الرحمن الرحیم الحمد لله رب العالمین و الصلوٰة و السلام علی سیدنا محمد و آله و صحبه
اجمعین و بعد فمذه رساله سمیتها بالرد علی من حکم و قضی ان المهدی الموعود جاء و مضی اعلم
رحمک الله لا شک ان وجود المهدی الموعود ثبت بالاحادیث و الآثار نحو من ثلثمائة فصاعداً
طائفة فی بلاد الهند یعقدون فی شخصات و لکن نحو خمسین ستمه انه هو المهدی الموعود الخ انته
ملائی سجاوندی لقب جویش در عربی نوشته است که آن دال بر جهاد است هر که شوق
دید و شنید او دارد هر دور را ملاحظه کند تا وریا بد کل آثار تشریح بما فیہ شرح جواب الروایات
بسم الله الرحمن الرحیم الحمد لله الذی جعل من صلاح هذه الامة نصب الامام العادل و اعطاه
فکر من ختاره بولایتها فهو اعلی فی العاجل و الآجل احمده فی البکرة و الاصل و اعلی علی بنیة

اگر یک نیمه و نهار از بوی او پیدا میشود علاج دفع آن سوای روغن لیسیدن بر بدن یا سرجا که
 ممکن شد یا صابون و آب آمیخته و مسکن آنها انداختن یا آب گرم بخفتن که بعضی غیر جائز داشته اند
 نیست سه کم کثرت مورچه سرخ که در ملکه انقدر رنیده ام بر کجا و عضوی میگزود همان دم سوزش
 بسیار میشود و عضو درم میگذارد علاج کردن این به از روغن گاوانه که در ملکه است اما باید که بعد ساعتی
 او را بشوید و نه هزار چند از مورچه نواهند سید چاهم بسیاری کثردم و دو قسم گرا و برش کمال که اکثر
 کسان را میگزود و بسیار زهر دارد و فقیر را نیز این موذی در اینجا تکلیف پیش زدن داده بود که
 پیاز را با مریج سیاه ساییده ضما و کثردم و جسم تا کوراساییده ضما و کثردم و بعد ساعت با گرم
 چند بار شستم بعد یکپاس افاده شد عضو ملذوع را در آب ترب و آشتن و پنج یا برگ ترب را ساییده
 بر موضع گزیده ضما و کثردن افاده می بخشد اگر آب ترب بر کثردم اندازند فوراً اعضا می کثردم را از هم
 میپاشد و جدا میکند چسبم سگ می تواند که در اینجا بیشتر میشود و بست مردم را میگزود
 و هر سه میزند اما اشار الله و طرفه این که در محله می آید و هر که پیش او می آید میگزود و صورت است
 خود را می بیند و نمیکشد و کسی در پی کشتن او نمی رود و این گزین سگ دیوانه را مدتی مقرر
 نیست بعضی که گزیده زهر تیز دارد فوراً می میرد و بعضی دیگر می کشد اگر فوراً موضع لسع را بشوید
 یا به تیز آب سوزانیده شود بمثل کاشک یا بر آن شیر عشر نهاده شود یا حب السلاطین یا اسبر
 آن به آورده ساییده بر جای گزیده ضما نمایند که آبله بر آرد و آب ازان جاری چند رود و ماند
 و آنکس ریشش باشد از تخم سنگه یا نارنگی یا ترنج یا چاکو تره یا لیون کافندی از هر قسم که میسر گردد
 در چار توله آب ساییده و بشکس سرخ و دو توله شیرین کرده اگر سر را بود دیگر و در نه سر و تا نوستیک
 زخم مندل شود و نوشانیده باشند بعون الله الشافی شفا خواهد یافت و این موجب فقر است
 که بیشتر کسان را داده و صحت یافته اند و از سالها سال زنده و سلامت اند یا یک و خست ناه
 که در اینجا آن را نامی گویند و آن درختی خرو بقدر یک بالشت نهایت تلخ میباشد بسیار زده
 ! آب پنج توله ساییده اگر سر را بود دیگر نموده گزیده را تا انداختن زخم دندان سگ می تواند

بعضی علاقه داران دکان داران ارباب بعض اصحاب کو تو الی یو چمن الموجه رعایت مسیده اند
اگر این است است قریب غضب آئمی و شتم پادشاهی مبتلا میشوند و حال را سلطان
جستن بدینچون خویش باید دست شستن و علاقه داران مذکور شدند بعضی از ایشان چنان بگو
هستند که در جناب شان گمان آبادانی دکان چنین فعال قبیح کردن تهمت بدگمانی بر خود بستن بخدا
اگر این دکان و علاقه ایشان باشد بلا اطلاع حضرت ایشان باشد اگر آجس عنوان و در جناب
ایشان خبرش رسانیده شود فوراً استیصال آن فرمایند مانند آنکه که ای پوس چنان چهره انگرند
پس چهره دکان گمان بد پیوستگی مردم پوس بارکان دکان کنند و برایشان طعنه زنند و این
بدنامی ایشانرا کوچه کوچه بگویند و تا بسر کار فرسایند گوی اواقع چنین نباشد اما از فیه مانیه خالی نبود
اگر خبری باثبات خواهد رسانید البته اهل پوس اجوابی مشکل خواهد بود بجز آنکه گویند که ما مردم
را اختیار بر صاحبزادگان یا حضوریان نموده است گویم الحق اگر نبود چرا بسر کار عالی این عجز خود را
و بودن دکان بیرون از حیطه اختیار خود ظاهر نکرده و دیگران را جای انگشت نهادن گذاشتند
اگر صاف صاف ظاهر میکردند سر کار عالی خود بند و بست آن با حکام سانی می فرمودند یا بخوا
بندگان عالی و ام القیامه عرض مینمودند چه ذات اقدس حضرت عالی با محامی اینچنین بیعت قبیحه
همه تن مصروف است و این همه تعمیل ارشاد اقدس است خداست قدر این شهر فرستاده بنیاد
ازین محرمات که خراب کننده خامنان شرفای و قاطع نسل امر است و بیشتر شر فاد زاده با اختیار
این فعل قبیح میسر بنوع امراض مبتلا گردیده سیه جریه میشود پاک و عمام گردانند بحسرت النبی
و آله الامجاد فصل در بیان آنکه درین شهر از موزیات چند قسم بشیر میباشند که مردم بخارا با آنها
تکلیف میشود بلکه بر آنها بعضی مردم جان بخدای کریم می سپارند کی ازا آنها کثرت پیشه است
که هر تنفس را آن تکلیف است علاجی مجرب برای دفع آن به از بودن مکان دور نه هواد
که در آن مروه را ز کشیده شود و عود و سوزانند نیست دیگر کثرت کھنل که ساس باشد باین
کثرت در هر موسم میشوند که حتی ازان نیست هر چند هر روز مکان صاف کنانیده شود مگر کم نمیشوند

گماشته آمدنی فی یوم دوروپیه و شہت آنہ و در شاہ گنج علاقہ مردوپہ جب غیرہ مدکنانہ میں حسب
آمدنی فی یوم دوروپہ و شہت آنہ و قمارخانہ معصوم آمدنی فی یوم دوروپہ و شہت آنہ و در
کسارٹھ علاقہ صاحبزادہ مصمام الملک بہادر مدکنانہ قناد حسین آمدنی فی یوم دوروپہ و شہت آنہ
متصل پٹہ سون لال گزرجینی علم مدکنانہ آمدنی فی یوم کیروپہ و شہت آنہ و در بازار گھاسی میان
علاقہ امیر کبیر بہادر مدکنانہ کاشوم آمدنی فی یوم سہ روپیہ و در بازار غنیمت مدکنانہ گماشته بابو خان آمدنی
فی یوم دوروپہ و چار آنہ و در گاؤی خانہ قریب دیوڑھی راجہ چندو پر شاہ علاقہ صاحبزادہ مصمام الملک
بہادر مدکنانہ آمدنی فی یوم دوروپہ و قمارخانہ آمدنی فی یوم دوروپہ و در شکارخانہ عقب دیوڑھی
مشید جنگ بہادر مدکنانہ برمان صاحب آمدنی فی یوم کیروپہ و شہت آنہ و در ارشاد شاہ
طلوہ مختار بیگ مدکنانہ غنیمت علی آمدنی فی یوم یک روپیہ چار آنہ و متصل چاوری حسینی علم مدکنانہ
انہ پر شاہ آمدنی فی یوم کیروپہ و شہت آنہ و در دروازہ یا قوت پورہ علاقہ بندہ علی اخباری مدکنانہ
عبداللہ خان آمدنی فی یوم یک نیم روپیہ بیرون کنہ کی ماما علاقہ بندہ علی اخباری مدکنانہ غلام حسین
آمدنی فی یوم سہ روپیہ و قمارخانہ آمدنی فی یوم سہ روپیہ بیرون دروازہ چادر گھاٹ علاقہ
حاجی بشیر مدکنانہ قمر علی آمدنی فی یوم دوروپہ و شہت آنہ و متصل دیوڑھی بدھن خان جمعہ در
درکوسی وارھی گزریگم بازار مدکنانہ نصحی صاحب آمدنی فی یوم کیروپہ و دروازہ آنہ و بیرون
دروازہ تالاب میرجلہ مدکنانہ حسین بے زنگہ آمدنی فی یوم یک روپیہ و چار آنہ و در قاضی پورہ متصل
دیوڑھی سیف اللہ بہادر مدکنانہ آمدنی فی یوم یک روپیہ و چار آنہ بیرون مستح دروازہ
و بی بی گنج علاقہ نصرت جنگ بہادر مدکنانہ سید علی آمدنی فی یوم یک روپیہ و در گزریگم پورہ
در تارین متصل دیوڑھی بسیکو میان مدکنانہ آمدنی فی یوم کیروپہ چار آنہ و در شاہ علی بندہ قریب
مکان قاضی صاحب مدکنانہ آمدنی فی یوم یک روپیہ و دروازہ آنہ و در چارہ شہ گنج علاقہ
مردمہ عید خان مدکنانہ کریم صاحب آمدنی فی یوم پنج روپیہ و شہت آنہ و بیرون لعل دروازہ
علاقہ محمد مشکوہ عیدار مدکنانہ آمدنی فی یوم یک روپیہ و شہت آنہ و در اگر خٹہ بنیدہ ام کبر خال

برای قلع و قمع آن شوند و از باب پولس را واجب است که خوشی آتای خود و رضای متو را بر هر
اولی دانند و بر حاجت و لجاجت موسویان هرگز التفات ننمایند و بدانند که چون از گشتی
بهر چیز از گشت بد چون از گشتی به چیز از گشت به بعضی پاسبان خاطر اهل دنیا و دنیا و آخرت
هر دو را خراب میکنند چنانچه درین مقدمه اگر علمه پولس تمیل حکم حاکم مجازی نمیکند مصداق ازین
سورانده و از آن سو مانده میشوند و مورد عتاب حاکم حقیقی هم میگردد و بداند که پادشاه سایه
خداست هر که اکرام و تعظیم او میکند خدای تعالی او را می نوازد و بزرگ می گرداند و هر که امانت
او میکند خدای تعالی امانت او می نماید اگر چه تدبیر استیصال این فعل شنیع با فزونی محصول اهم
نمکن بود و گریز می شد رعای از غفلت بخی در هر چه باشی زود باش به باقبال هر کار عالی نظام
حصول این مرام زود با انجام میرسد کیفیت مد کخانه و قمارخانه هر قدر که معلوم فقیر شد این است
و این کیفیت تقریبی است نه تحقیق زیرا که در تحقیق این یاده از لنگاشته خواهد شد فقط نگم مد کخانه
بیرون دروازه علی آباد علاقه شرف الدین خسرو پوره و قارالام از بهادر آمدنی فی یوم سه پویه
مد کخانه متصل خزانه جل پئی علاقه شمشیر علی و کانداز در گز سلطان شاهجی آمدنی فی یوم یک روپیه
و هشت آنه متصل باره راجه اندر گز علی آباد علاقه کالی نواب مد کخانه عطیم الدین و کانداز آمدنی
فی یوم سه روپیه قمارخانه محمد نظام آمدنی فی یوم دو روپیه در و پوره می خورشید علیخان بهادر
گز علی آباد مد کخانه قاسم علی آمدنی فی یوم دو روپیه قمارخانه گماشته آمدنی فی یوم چهار روپیه
متصل می پوره رفقه الملک مرحوم گز اتوارچوک علاقه مسماة راجی و کان دار مد کخانه آمدنی
فی یوم یک روپیه و هشت آنه و در شکر گنج متصل مکان تلجرام خراچی علاقه محمد شکو رحمدار مد کخانه
حیدر علی آمدنی فی یوم یک روپیه و هشت آنه و قمارخانه آمدنی فی یوم یک روپیه و دوازده آنه میر و نا
دروازه غازی بنده علاقه محمد شکو رحمدار مد کخانه بنده علی آمدنی فی یوم دو روپیه و بیرون
منتهج دروازه در صالح کوثره علاقه محمد شکو رحمدار مد کخانه بنده علی آمدنی فی یوم سه روپیه
و در خورشید گنج علاقه خورشید جابه بهادر مد کخانه اتبا جان آمدنی فی یوم سه روپیه و قمارخانه

فاما این فرقۀ ضالہ بروز روشن تاخت و تاراج مال و دمی کنند و عالمی را باین دمی رسانند
 فصل در بیان نظم وزن غلہ فروشان و چایش پارچہ بزازان اینجا چون گز و تراز و اوزان
 آن در اینجا از سر کار والا اقتدار و ربا زار با مقرر نیست فاما در وزن مساحت بسیار غبن و آفتاب
 است ویدہ ام کہ بیشتر کسان کہ در بازار برای خرید نمائی آیند سنگ و تراز و از خانہ خود ہمراہ خویش
 می آرند اگرچہ معدن آهن و علاقہ سرکار عالیہ است و ہزار را توپ آہن بکپور درین سرکار افتادہ
 است می تواند شد کہ ازان گز و اوزان ساختہ شوند و اوزان گز و تراز و بجلامت سرکاری ساختہ
 بغلہ فروشان و بزازان از سرکار عطا شود و قیمت آن از خریداران گرفتہ شود امتحان این بعمل
 احتساب خواہ فوجداری سپردہ شود و آسایش بسیار بخلائق رسد و انتظام مملکت گردد زیرا کہ
 مطفف در اینجا بسیار اند کہ غلہ بوزن زیادہ میخزند و ہنگ کم میفروشند و اصحاب غرض بہرہ ریزی
 و سنگ و میسرانی کہ میدہند میخزند و ضرری بر وازند و کسی نمی پرسد **فصل در بیان نظم گوشت**
 و شیر اینجا بد آنکہ قصا بان اینجا بیشتر ہند و ہستند اگر فوج جانوری رامی کنند خود و در گرفت و گیر
 جانور مذبح ہنگام فوج شریک میشوند و چون با سلم و غیر سلم کہ صاحب کتاب نباشد ہنگام
 فوج شریک بود و یا فوج غیر عالم مسائل فوج باشد و شرائط فوج را بر وضع شرع شریک بجا
 نیار و حلال شدن مذبح معلوم و معذاتصا بان اینجا جانوران بیمار و لاغر و مردہ را گلو تراشیدہ
 میفروشند فاما در گوشت آن ذائقہ نمیباشد بلکہ موجب بیماری عوام و خواص میگردد و بندہ نسبت
 آن ضرر کہ در مسالخ طبیب معین کو توالی یا شفا خانہ اکثر اوقات رفتہ جانورانی کہ بر فوج می آرند
 مع عالم مسائل آنجا مذبحان را بلکہ در عالم حیات آنہا ویدہ باشند اگر جانور بیمار یا لاغر ویدہ باشند
 ہرگز اجازت فوج ندادہ باشند اگر کسی اینچنین کند او را بمصاوہ رسانند و چنان گوشمال جب
 و ہند کہ بازار تکاب چنین حرکت نکند و نیز فوج جانوران کہ مسائل و شرائط فوج ندانستہ
 باشد او را بقاضی یا مجتسب یا بعلما سپارند تا مسائل فوج او را بیاموزانند و امتحان فرستہ
 اجازت فوج دادہ باشند تا لحم طہری و مطہر بہر کس رسیدہ باشد و از حرام و گوشت ناقص و ناپاک

میباشد اول آمده میگویی کسی هست که نکاح خود کردن میخواهد اگر کسی اقبال میکند و از خانواد
 و بنای او بیسپرد میگویی که از عالیه خاندانست که مثل او کسی نباشد و کسے او را سوامی مادر
 نمانده است و بسیار حسین ده ساله است اگر چه سیاه چرت و شصت ساله باشد و بسیار مالدار و زیور
 و میان و فیل و اسب خواهد داد و زود و زود نکاح میرسانم و بعد خطبه بوضاحت می درآرم و جان و غز
 قاز میمالد که مرد فریفته بر تفریو او گردیده آماده خطبه و نکاح میگردد و در سمیت اینجا بجای آرد و
 زیر بار میگردد و آخر بمرد نمیرسد و اگر نکاح هم بعد سالها سال می درآرد بسیار از مادر و پدر و
 برادر و اعمام و خالات او بهم میرسد که آدمی از خج آنها خراب و تباہ می گردد و اکثر مال و
 متاع ناگه قبل از نکاح و بعد از خطبه می گیرند و میخورند و جواب صاف میدهند ششم بعضی
 خود را لباس حکما آراسته علاج میکنند و هیچ ناخوانده و نا نوشته نام خود حکیم محمد فاضل
 و همچنین سنگه بید یا قربان علی شاه ظاهر و منور ذاکتر میگذارند و هر کس او را قوت باده و اسباب
 یا امراض نمیشد میدهند و میخورند و به بیرحمی خود مردمان را بجاک مینمایند و اگر امرار بدام فریب
 ایشان افتد و آیند خوب زور میکشند و متمتع میگردد و حواشی نشینان خود را میخورند که پیش برانیده
 و روزه و صاف حکمت علیا و باشند و مردمان را در غلانیده بکام الدنیا دور لا تحصل الا بالزور بدام
 فریب می آرند و تمام شتمنیه کسان هستند که دکان بندی جاری میکنند و زیورات را گرد میگیرند
 یا زیور الکی در صر بکست و بعضی و به ایشان میگیرند که از ابا و مطلق حاجان این جا گشوی
 نامند پنجم دقت جمعی و ضمه تار بندی با اتصال بار هوز و سکون و او مجبول و مستح تابی هوز و
 سکون نوان بسته از دیوات جلوه رات را بدل کرده میگیرند و حکمت علیا از گشویان می برآند
 یا بعد چندی و والی می برآند یا مال گرفته از اینجا می گزیند و مالک دست حسرت بر سر و سینه
 میزند و ای ای کرده می نشیند و چنین مروم که سار که حکاک باشند الماس زمرود و غیره
 بدل مینمایند و همچنین زرگر هستند که نگینه های الماس زمرود یا قوت را تبدیل کرده نگینه کم قیمت
 را این نمیب میگذارند هر چند که نا شن آن هم بفوجاری میرسد تا با ثبات رسانیدن شوار میشود

باشند ناشر و پیر او و بر متوسط او و امیر یوانی میگردد و چون که رئیس انجبار پرورش غریب و مسافر
از هر قسم که باشد محمول الطبع است عوام میدانند که شوق کیمیا سیدان را غافل از نصیحت بخیر ایشان
اند و این مغلطه افتاده جوق جوق با ظهار کیمیا بر در دولت بواست و آن گرفتگان حاضر میشوند و
فیضیاب میگردد و حاضر با نشان حضور یا خاقل ازین مزایا یافت با سراسر سلطانی بیشتری را بجنور
میرسانند و داخل حشرات میگردد که گفته اند که بر سر بنده احسان مزن که این قی و شید است و
آن مکر و فن به و این نیست که حضور از نیک بدگاه نباشند و نه چرا صاحب علمینا کیمیاگر را قید میفرمودند
و بجا آنکه نشان که یکم است چرا طعام و تنخواه وافر عطا میفرمودند مجرم را نواختن کار کرد و رحمت
پنج فرقه دلاکت و آن بر چند قسم هستند بعضی هست که اسباب و اسباب کسان بوعده مندر فتن
از مالک می آرد و میگوید که خائیده می آرم و مردم همراهی را که بفریب فرو در می یافو کری بهما رو
مقرر کرده می آرنند که جایکه میروم و انجبار از نوکر کنانیده خواهیم داد و یا ازان جا اسباب بدست تو
خواهم آرد و چغیری فرو او را میدهند و میگویند که خاموش نشسته باشی و مالک مال هسته میگویند که
آدم من نشسته است من باز میرسم و اسباب گرفته بپرده خود کافور میشوند و مالک اگر آدم نشسته ماند و او
گرفته بپرتو می میرسانند یا بفوجدار می می آرنند و شاح گلوی او میگردد و مال خود میطلبند و آن چاره
هر چند بوعده او را بیان میکنند کس نمیشنود و آخر این بیج منجر بفساد میگردد و دیگر چنان میباشد
که اسباب را مستعار بتقریب شادی و غیره می گیرند و آن را فروخته یا روپوش میگرد و یا بوعده
اینکه حاضر میکنم می آرم ما بها و سالها میگذرد یا میگوید که مال تو افتاد و یا گم شده و نوبت بنارش
میرسد و ما خود می گرد و بخیه از کاش می افتد و بسیاری را از مالکان بخر حیرانی و پریشانی بیج
بدست نمیرسد و مال هزار بار و پیه تلفت میگردد و و گاهی بعون الهی بر آید انیکس بفریب بسزا
میرسد و بعضی از مردمان دلال از زمان دلاله با هستند که هنگام شام خانه بخانه میگرد و ندان
و مردمان مجربان را میجویند و پیام شادی و وصلت میرسانند و تمتع میشوند و میبایند و دیگری
و بنگلح میرسانند و دیگر و این چنین زمان را در اینجا مشاطه مانند و این سر اسرار و مکاره

یا در بار و سر کار سوخ میدارم اگر شمارا منظور بود ملاقات کنانیده و هم آن بچاره حکم حسب التمس
 بمنجون قبول میکنند خدمت ایشان مینماید آخر تخیله جز حسرت نمی برد و از دیگر که یا ملاقات میسر سازد
 یا نمی سازد اگر نمی سازد ترکی تمام شود و اگر می سازد آنقدر انتظار و امیدواری می کشد که یا می میرد
 یا محتاج محض میگردد و که نان شبینه هم میسر نمی گردد و درین قریب هزار بار مردم تباها شده اند و میشوند
 چه ضروری اینجا فرمای قیامت است و مردم بسیاری مردم هستند که در تلاش اصحاب معاملات
 میباشند و در هر کجری و در بار و نزد یک و دور هر یک از حکام حاضر میشوند و لاغرضی خود ظاهر نمینمایند
 و چون بار به عالم می پیوندند میگویند که با فلان عالم با فلان میر با فلان اهل قلم آشنائی میدارم در
 حق شاسفارش غم ابرم کرد و باین تقریب اهل معاملات حق الحی و حق الشفاعت تضرع میکنند و منتفع میگردند
 بطوریکه حاکم یا اهل قلم را خبری از آن نمیباشد انگیزه بود یاد و کهنی یا بپند و ستانی اگر خبری هم شد بطوری
 تقریب سفارش می نمایند که آن شخص را فی الله معلوم شود و نه بغرض در اینجا مسلم است از خود یا کلام بپند و پیمان
 که سفارش و نفع نمیباشد گویند بمنون این حدیث را خاص مردم موجود اینجا خواه ازین زمین
 باشند یا از دیگر جافهید و اندک اشفعه او جرو او سفارشی بدون اجرت نمی باشد و حاکم عاجز
 چگونه میسر نگردد و برگاه سفارش شنود و در حق بود یا در باطل و مقدمه سخاوت بود که خالی از سفارشی
 باشد اگر فرشته هم در اینجا حاکم خواهد بود ازین مرض با می اینجا هم نجات سخاوت یافت از سلطان
 عیترت او خالی از سفارش کردن یا پذیرفتن نیست و میبایستی خالی از استغفار و نیوی نیست و
 نباشد الا ما شاء الله و مردم بعضی مردم هستند که خود را عامل قرار داده اند و زمان و مردان انواع
 انواع فریب حصول اولاد و غارت و مواسلت میان زن و شوی و طبع نوکری و غیره و او
 نزدیکند و مردم را درام فریب خود آورده تمتع میشوند و هزار بار و پیه و مال و متاع می کشند
 چهارم کیمیا که خود را از ساز قرار داده و مردم فریب میدهند بیشتر از خواص و عوام اینجا این مرض میدارند
 و با مردم فریب می آیند و نعمتشان شرمندگی میکنند و این صاحب خورده و متاع برده کافور
 میشوند یا نسبت بنالاش فوجداری رسید کیمیاگر صاحب قید کرده می شوند اگر سامانی داشته

بقال و پندال انگلو و باسارام اپا کلا لاج ایریا کریم و بھوانی و بازاری و ملی و بوندی سنیا
گواه هستند و کسان مذکورین تکذیب قول مدعی علیه کور نمودند و شیخ میران و ایریا گواها
متفق اللفظ و المعنی حسب دعوی مدعی گواهی دادند و گواهی عبد النبی و دو طمنل سیمان متیکا
و کوپیکا متوید دعوی مدعی است و وضع شهادت برای اثبات امر عارض خلاف ظاهر و سحر امر حاصل
خلاف ظاهر پس شهادت آنها الزام گردانیدن پس مذکور برادر ختر بجر حسب المدعی مدعی بر
مدعی علیه عائد گردیده مستوجب عقوبت گشت و طفل مذکور عاقل و مکرر تکذیب دعوی مدعی علیه نموده
تصدیق دعوی مدعی گرد و ثابت تصدوق نداشت ثابت بالمعائن است و تصدیق شرط صحبت اقرار
پس حسب تصدوق دعوی مدعی ثابت گردید و هرگاه که سارق و قطاع الطرق و خناق و ساحر
فعل مکرر نمایند اگر حاکم و قتل آنها مصلحتی و از قتل آنها سیاست جانیست و در خصوص تکرار فعل از رو
اقرار یا گواهی ثابت نگشت شمر عادی علیه مستحق قتل نیست مگر عقوبت لازم لهذا حکم داده شد
که پس مذکور را تفویض مدعی کرده شود و گنگارام عقوبت و سیاست و اتم الجس با بچو لانه مقید باشد
و کوپیکا و متیکا و ایریا یا مخلصی داده آید فقط المرقوم است و نهم ماه حبس المرجب شش ماه جری و شخصی
را دیدم که در ششم شخصی سر مرده کشیده که او مبتلای کشنده سر مرده گردیده و همراه رفته و چند ماه مانده
هرگاه والد آن مبتلا حامل و معمول را پیش من آورند از معمول پرسیدم که حالا دل تو همراه مانده
با والدین خود و میخواهد یا بعاقل گفت که با عاقل را قید کردم و معمول را والدش برد
همچنین بسیار عجایب غریب اعمال از زن و مرد اینجا دیده میشود و بمشاهده کثرت مقدمات
اعمال در و هم فقیر چنان موهوم شده است که زنی در اینجا نباشد که از سحر خالی باشد اما مردان نسبت
زمان کمتر سحر هستند اگر هستند در عوام غیر مسلم الله تعالی از شر نفاثات محفوظ دارد و انشاء
الله القدر بعد تحریر کتاب جدا گانه در سحر خواهم نگاشت تا این کتاب از نگرد و فصل در بیان موهوم خود
کنم نمای اینجا و آن بر چند قسم هستند یکی آنکه بعضی مردم اینجا هستند که هرگاه مردم بی روزگار
رامی یا کیندا و آماده میکنند که من پیش فلان و فلان امیر یا جمعی را یا ساله از میسل یا ماما

ذی قعدہ ششمہ ہجری برای تحصیل معمول خود مع طفل مذکورہ باز وارد موضع مذکور گردید
 مردانہ طفل مذکور را دیده شناخته از سنیا سی مذکورہ باشد کردند سنیا سی مذکور گفت این طفل پسر
 نیست دختر من است اگر پسر باشد شکا بگیرد و اگر دختر باشد من میگیرم اہل ہ طفل مذکور را کہ عریان کردہ
 دیدند علامت انوثیت یافتند فقط خلاصہ چہ ظاہر و کثام کوپال نمیرہ اش و راماد ہنر مسئلہ بہاد
 مذکور انیکہ طفل ہذا مرد بود و ذکرا انہین میداشت فقط بعد از ان بتاریخ بستم جمادی الثانیہ ششمہ
 مدعیہ مدعی علیہ طفل متنازع فیہ رامع مثل مقدمہ بدرقہ جوانان عدالت روانہ ہمکنہ نمود
 بقاسم یار جنگ بہادر نوشتہ شد کہ گواہان قرار دادہ مدعی علیہ از موضع انا پور طلبانیدہ
 پیش مولوی محمد نصر اللہ منصف رجوع کنانیدہ و ہند کہ مولوی صاحب مذکور بمقابلہ متخاصمین اظہار
 آئنا گرفتہ شریک مثل نمودہ و ریجا خواہند فرستاد بمولوی صاحب مذکور نیز ہمین مضمون تحریر یافت
 قاسم یار جنگ بہادر گواہان مذکورین را از انا پور طلبانیدہ پیش مولوی صاحب مذکور رجوع
 کردہ و او مذکور صاحب مذکور اظہارات آئنا بمقابلہ متخاصمین گرفتہ روانہ محکمہ ہذا نمود
 خلاصہ اظہار مسامہ ملی زوجہ گنگا رام انیکہ عرصہ سہ سال شد کہ شوہرم پسر ہزارا گرفتہ آورد و
 این دختر بطن من نیست فقط خلاصہ اظہارات سمیون را ول باپیا و باسن بوچیا و کوکمر لیا
 بقال و ہنڈانگا و باسارام ایسا کلالان آیر پاکر نم و جھوانی و بانزاری و ملی و بوندی سنیا سی
 ساکنان انا پور گواہان قرار دادہ گنگا رام مدعی علیہ انیکہ مانان دختر ہذا اکاہی چشم خود ہا
 ندیدہ ایم زوجہ گنگا رام مدعی علیہ در موضع انا پور دو دختر زائیدگی شیر خواست و دیگر ہشت
 سالہ کہ بود مدعی علیہ قبل یکسال او را گرفتہ برد و باز نیاورد و اہالیان محکمہ طفل متنازع فیہ را
 ہذا کتر معاینہ کنانیدہ ہذا مبرہ علامت انوثیت مذکور دیدہ گفتند کہ در علامت ہذا نوع شکست
 بالیقین گرفتہ نمیشود کہ این مذکر است یا مونث چون کہ ایما مدعیہ عوی گردانیدن پسر خود را
 و دختر از محل حشر گنگا رام گوشاتین مدعی علیہ نمود مدعی علیہ اذین معنی انکار کردہ ظاہر کرد
 دختر مذکور صبیہ من مظهرت برین معنی ملی زوجہ خود را ول باپیا و باسن بوچیا و کوکمر لیا

خلاصه اظهار کنکار مدعی علیه اینکه دختر حاضر از اصل بنی مستان زوجه ام سادات علی و موضوع اما پور متولد
 شد است چنانچه مسیون اول با پایا و بوجایا من و کوکیر لیا تقال کوکیشما کلال با سارام پایا کلال من غیره
 گواه اند خلاصه اظهار ایراد گواه اول مدعی علیه اینکه مدعی علیه ای تحصیل معمول خود از عرصه شش ماه همراه
 خود داشته است و راه بهمراهی او شده بود که گرفتار گردیدم و کوکیرا طفل بنی مستان نیکانیر بهمراه
 کنکار ام میباشد طفل متنازع فیه اسن اکثر دیده ام که مرد بود و ذکر و نشین میداشت و در وضع کرنی که
 نیر مرد بود همین که مدعی علیه لای بد نشنست مالید طفل بنی از زن شد فقط خلاصه اظهار کوکیرا بعد و در
 ساله گواه دوم مدعی علیه که جدا و رسمی ایراد که مدعی علیه بقراردادن ده روپیهم و طعام همراه
 خود از نا پور آورده است من مظهر بهر اش آده ام و طفل حاضر از اسمی لچچین من میگفت که مدعی علیه
 مراد صحرا یافته عرق برگ نوشانیده بهوش کرده همراه خود آورده است و من مظهر لچچین اکثر دیده ام که عکس
 و کوریت میداشت و موضوع کرنی رسیده علامت انوثیت پیدا نمود فقط خلاصه اظهار نیکانیر چارده ساله
 سوم مدعی علیه که من مظهر از عرصه شش سال نرو کنکار ام مدعی علیه ام مدعی علیه عرض فرموده که پدرم فی
 مر از علم من گرفت است و طفل متنازع فیه اسمی لچچین از عرصه شش سال نرو مدعی علیه طفل مذکور مرد بود و ذکر
 و نشین میداشت و موضوع کرنی زن گردید فقط خلاصه اظهار شیخ مدین گواه چهارم مدعی علیه که من مظهر طفل
 مسی لچچین اکثر دیده ام مرد بود و ذکر و نشین میداشت مادرش حاضر بود و پدرش بیابستونی بود و قسکه بر خانه
 انکت او پواری شور و غوغا شد من هم رفته دیدم تا آنوقت نیر طفل بنی علامت کوریت میداد همین که مدعی
 علیه دوست خود از نام طفل بنی افرواده عکس او کوریت پیدا انوثیت گردید مدعی علیه میگفت که این کوریت
 دختر نیست که پسر باشد از آن شماس اگر دختر باشد از آن نیست چنانچه چھوٹی تقال نبی حساب و یا کایا
 مخدوم حساب و گھور بجائی محمد حسین انکت او پواری و بر بی لیا و گنگا پور چلنیا کچھم خود و این را
 دیده اند فقط خلاصه اظهار عبدالنبی گواه پنجم مدعی علیه که طفل بنی مسی لچچین مرد بود و ذکر و نشین میداشت و نشی
 من میچرا نید و همراه بنیره من می بازید فقط خلاصه ترجمه عرضی انکت او پواری موضوع کرنی مرسته جنک
 بهادر اینکه لچچینا نامی طفل را که قبل چهار سال سنیا سی سحر کرده همراه خود برده بود تا پنج بستم

مقدمه نه به موجب قعه دارالانشاء سرکار محرمه نجم چادی الثانیه لغایت ستمه چیری رو بجا
گردید و کو اغذ منتظمه مرتبه مثل بلا حفظه رسید خلاصه اظهار مسامهت و یلما مدعی اول اینکه قبل از ستمه
سال پسر مسمی بچشم حاضر در ابعمده سالگی در صحرا مویشی میچسبید گنگا رام مدعا علیه در ابعم
و غیره شکر کرده همراه خود برده یکسال در موضع آنا پورده خودش دشت و دو سال همراه خود
ده برده گردانید برای تحصیل معول خود باز بده من مظهره آورده بود که بلانا می و بهیرا در
ویده شناخته بخوابم مسامهت رنگها اطلاع کرده خواهرم بانکت را وایا نمود و نواری مذکور پسر
را طلبیده ستغیر گردید پسر من نام من پدر و خال غیره اهل قریب خود ظاهر میکرد که گنگا رام شکر
رسیده دست بر اندام پسر گذاشته عمل تازه نموده گفت که این پسر نیست دختر من است
پرسید اگر پسر باشد از ان شماس است و اگر دختر باشد از ان منست پسر من بود گذشتن و ستش زن
گردیده و ذکر و انشین غائب شد چنانچه سمیون انگت را و پواری و کشنیا کنبی و پا پور و بهونی
و کاشاکو می و پایا و چند ریاجو سیان کچشم خود با این واردات ویده اند فقط خلاصه اظهار
نچشم مدعی دوم اینکه قبل از ستمه سال گنگا رام مدعی علیه با اتفاق شخصی دیگر مراد و صحرا تنها
یافته عرق کد ام برگ و در ستمه انداخته و در هر دو پرتو بینی و در هر دو گوش سوراخ کرده
چیری عمل نمود که من مظهر منخرش گردیده همراهش شدم مدعی علیه مرا یکسال در موضع آنا پور
داشته و دو سال همراه خود ده برده گردانیده و با عرق کد ام شجر مرانو شانیده با اتفاق ایر پا
و دو طفل مسیان تیکا و کوپیکا با بزرگی تحصیل معول خود وارد ده من شد یلانی و بهیرا
شناخته بانکت را و پواری اطلاع کرد و پواری مذکور مراد و علیا طلبیده تکرار میکرد که مدعی علیه
لنگوت من آورده چچیر برای ستغیر داده سیر دست از اندام فرو آورده گفت که اگر این پسر
از ان شماس است اگر دختر باشد از ان من است من مظهر که مراد و دوم بجه و فرود آوردن
و ستش زن شدم و ذکر و انشین غائب گردید و این داغ سیاه که بر من است مدعی علیه
بعد گذر تاریخ بر دست کد ام زک و بانیده است و این بر و طفل من ازین همراه مدعی علیه بود فقط

همسفره باشند البته میخورند و الحق زنان فرود که طعام می آرند بشکل منظم میشود و بار بار دیده ام
 خورده ام که در آن مطلقاً ذائقه نیماشد این یاد هم با مردم باشد فی الواقع اثبوت باشد که انما الاغنا
 بالنیات و بموجب حدیث شریعت نیز تاثیر نظر ثابت است که در باب دفع آن ادعیه ثوره اند و عقابا
 تاثیر نظر نباشد که قوت متعاطیست بمل سمرزم از نظر ناظر شخص مخاطب می رسد و نظر چشم غیب
 در منظور الیه قابل مجرب است که اثر می کند و در اینجا کتاب مطلوب نوشته اند هرگاه در ماده قلم
 نوی روح اثر می کند که او را می کند اگر و غیر فی روح که ماده قابل دسته باشد موثر باشد
 چه عجب که او را و غریب نبود و مشاهده شد که خوابان عالم یک گردش چشم کار نامزدان تمام یکست
 و انظار پاکان و منظور آن هرگاه پاکیزگی و لطافت پیدا میکند پس اگر نگاه ناپاکان و نجاست
 در نگاه افتادگان بدی و نجاست پیدا نمایند چه عجب پرنده باشد که اگر ما گرفته و رجائی بند میکند
 و چندی بران نشسته تاثیر نظر خود بران می اندازد که همه دیدان شکل او پیدا میشوند و می پزند و
 عرصه اگر کسی او را می کشد همه دیدان که دران بند می باشند می بیند و هیچ دران پیدا نمیشود باین
 تقاریر تاثیر نظر ثابت گردید و سحر اینجا با انواع و اقسام است هنوز اهیت سحر اینجا اتم کتاب
 را به تحقیق معلوم نشده و نتیجه نرسیده که آیا از قسم نقوش است یا الفاظ یا ادویه یا مرکب و و چه بعد از
 کنانیدن بعضی را و از شکم بر آید و به نشان دادن بعضی مخبر یا خود مجرم نقوش آید که در جای
 علیده یا بالین مسجور دفن یا پوشیده زیرین نگاه داشته بودند و از بعضی سحران الفاظ شنیده شده
 اما بر کتب آن معلوم نشد و نه نام و او را و نه عبارت و نه نقوش دریافته شد و کم اثر کردن الفاظ و
 نقوش که مسجوران را ندیده و شنیده باشد هنوز معلوم نگردیده و رین بلده پیش از رسیدن
 فقیه شخصه جوگی طفلی را بسحر خود دختر کرده بود که مقدمه آن به فوجداری و اثر شده بود و از اینجا
 سزا یافته که نقل رو بکاری فوجداری در اینجا می نگارم و ما ندرت افزاید آن است
 رو بکار گنگارام ولد ایاسنیاسی مدعی علیه واقع
 بدار الله فوجداری بلده فرخنده بنیا و حیدر آباد

غور نکرد و بانفصال مقدمه پرداخته باشد آن تجویز نسخ خواهد شد و در مقدمات هنوز و در معاللات
دیوانی ضرورت است که بعد تکمیل مثل مجلس مراجع صدر مثل برتره مراجع ابولی و مرآتیه ثانیه را نیک
ما حفظ کرده صورت مقدمه بطور سوال با چند سوالات نوشته از شاستری مجلس مراجع صدر نوشته
گرفته حسب نوشته شاستری بانفصال برد از شاستری را با جازت تحقیق در ریافت اذن ضرور
نیست بلکه امام تبریل سوال و جواب میگرفته باشند و درام تحقیقات ناظران عدالتهای مراجع
اولی اگر در آن ظلمی از ظلمهای مفصله صدر و ریافته نشود و مقبول و مسلم خواهد ماند و هر شهادت
را که پنجم عدالت مراجع او را بسبب عدم مطابقت یا دعوی یا بسبب ترزلات شاید
یا بدین سبب که میشود که گواه بروقت ادای شهادت تعلیم نمیدود و جواب و سوالات با و
تلقین میکرد و مرد و نخواهد نمود و مراجع ثانیه آن شهادت مرد و داده اصلا مقبول نخواهد شد بلکه
چنین گواه که در عدالت مراجع اولی مخالف دعوی مدعی بیان کرده بود ثانی اجمال اگر تعلیم
و تلقین مدعی در مجلس مراجع ثانیه موافق دعوی مدعی بیان کند لائق مواخذة سرکاری و قابل رجوع
بعدالت فوجداری تصور خواهد شد و همچنین اگر مدعی علیه عدالت مراجع اولی جوابی داده بود
در مجلس مراجع ثانیه از جواب اول اعراض یا رجوع نموده مخالف جواب اول جواب دیگر تر شد
آن جواب اصلا مقبول نخواهد شد و همچنین هیچک وجه ثبوت جدید بلا وجهه موجب گرفته نخواهد شد
میکن اگر مدعی شود و مقدمه بعدالت مراجع اولی حاضر کردن نتوانسته آنها را با مجلس مراجع ثانیه
حاضر کند مستنوع خواهد شد فقط فصل در بیان زخم چشم و سحر که در اینجا بسیار است بدانکه مردم اینجا
را چه عام باشند و چه خاص هنگام خوردن طعام از آنظار مردم چه خوش باشند و چه بیگانه بسیار
احتیاط است اگر شوی طعام بخورد و در مکانی پس زن در آنجا در هنگام خوردن نمی رود و او را
اجازت آمدن نمیدهند و همچنین اگر زن بخورد و مرد و آن زن نمی رود و اگر کسی بر طعام شسته باشد
آنکس دیگر از احباب او را ندیده خصمت آمدن نمیدهند تا فراغ بجای علیحدہ نشسته باشد و
نیمت خانه نمی داند و بر گزرو بروی کسی که محال اطمینان نباشد نمیخورد الا با شریکان

سرکار عالی بابت هذا مرسل نظر بر مرسله مستقر عدالت سرکار شنبه نشان ۲۱۸ تهقیمت که سوا
 ایام جمعه و عیدین و عاشوریه و ایام معتطله ضرورت که از ناظم و هر دو نائب یکو مع یکد و منشی
 یکچهری حاضر باشند تا اگر کدامی کار ضروری پیش آید یا هیچک تحریر ضروری از طرف صاحب عالیشان
 بنماور رسد و انصرایش تراخی واقع نشود فصل در بیان میعاد و مرافعه هر یک محکمه بلده و تعلقات و غیره
 بدانکه میعاد و مرافعه برای محکمت بلده یعنی مرافع کو تو الی بلده و بیرون بلده که در فوجدار میشود
 مرافع عدالت دیوانی خرد که بعدالت دیوانی بزرگ و اتر میشود و مرافع عدالت فوجدار و عدالت دیوان
 بزرگ و عدالت که مجلس مرافع صدر و اتر میگردد و از روز فیصله میعاد و یکماه مقررست و بر مرافع تجویز
 مجلس مرافع صدر که بسر کار اتر میشود و میعاد دو ماه از روز فیصله مقررست و بر مرافع مقدمان
 که بنا را ضعی فیصله تعلقات داران بعدالت صدر تعلقات اتر میشود و نیز میعاد دو ماه از روز فیصله مقرر
 است و بر مرافع مقدمات صدر تعلقات که مجلس صدر مرافع و اتر میشود و هم میعاد دو ماه از
 روز فیصله مقررست بموجب مراسله که کار و اتر مجلس صدر مرافع موزعه غره رجب ۱۲۸۲ هجری و
 اگر بابت مقدمات هر دو کو تو الی میعاد و مرافع بسببی گذشته باشد و رای ناظم عدالت فوجدار طبق
 گذشته عرضی مرافع قابل سماعت مرافع معلوم گردد و پس جود آنرا نوشته حصول اجازت تحقیق
 آن از عدالت خاص سرکار عالی کند بعد یافتن اجازت از عدالت خاص سرکار عالی تحقیق آن نماید
 و هر چه مناسب باشد اصدار تجویز کند و هر گاه مرافع فرست نماید باید که نقل حکم و تجویز حاکم زیرین
 بپس و دستخط حاصل کرده شامل عرضی خود نموده باشد و در عرضی وجوه ناراضی خود و روح کرده باشد
 بموجب فقره یازدهم دستور العمل مجلس اگر و رای اراکین مجلس تحقیقات هیچک مقدمه ناقص نام
 متصور خواهد شد بلکه تکمیل تحقیقات بعدالت ملاحظه اولی برای تجویز مکرر متوانند فرستاد و اگر نقصان تحقیقات
 باشد ارباب مجلس امیرسد که خود تکمیل آن پروازند و بعدالت مرافع اولی و پس گفتند و هر تجویز که خلأ
 مذنب مفتی به یا مخالف فقه حنفیه مخالف امام و عرفات و یا عکس رود او مثل باشد یا آن که نامسم
 عدالت مرافع اولی سهوا گداحی و ست آوین را ملا حظه نکرده باشد و یا بر کداحی دلیل قوی

که بران اطلاع بسبب نو وارد بودن ندارم زیرا الله حکمه و امر ملکة فصل در بیان ایام تعطیل که
 ملازمان محکمت در آن روز بسبب اعیان و خدمت داده می شود و محکمه بند می شود و تفصیل تعطیل هندو
 یا مسلمان یا هر دو به

تعداد ایام	نام عید	ایام تعطیل مسلمانان که در آن هندوان بیرون حاضر باشند یا مسلمانان -
یک یوم	شب برات	
سه یوم	عید الفطر	
سه یوم	عید الاضحی	
یک یوم	دوازدهم شریعت	
یک یوم	شیو راتری	ایام تعطیل هندوان که در آن مسلمانان بیرون حاضر شوند نه هندوان -
دو یوم	پولی	
یک یوم	اوکادی	
یک یوم	راکشی پونم	
یک یوم	جنم اشستمی	
دو یوم	دسره	
یک یوم	دیوالی	
سه یوم	مهر نهم پنجم و نهم و دهم	
رقته عدالت غامورته		ایام تعطیل هندو و مسلمان که همه را می شود -
چهارم مهر و نهم مهر		
پنجم مهر و نهم مهر		
دو یوم	عرس تب المرحب	

آمار قه عدالت نامی است ۲۴ - پس سلسله ای که در وقت تعطیلات بل اسلام بنویسند منظور کرده ملازمان

سرکار عالی ندارد و در نه مفصل نمی نگاشت حالا بطریق اجمال می نگار و تفصیل و تحقیق را عمری
 و وفتری می باید اول اینکه برای صد با قبور واقع بلده و ممالک محروسه و زانه و ماهانه و سالانه
 برای عود و گل از احاطه اشراف متبایع مقررست و دوم چاروب کشی مزارات و قبور نامور و مشرف
 چراغ و بتی اینجا از سرکار مقررست و سوم صرف اعاس و غیره از پیچیده لک روپیه از سرکار عالی مقرر
 چهارم در صد با مساجد بلده و قصبات و قرای ممالک محروسه نام و موزون و خطیب بیومیه و
 مشاهیر و غیره مقررست و پنجم خدمت های قضا و احتساب هنوز مقرر و علوفه و وظیفه ایشان بعد از پرتو
 جاست ششم نوکران عمده و اصف جاه اول مغفور هنوز با عهد جناب نواب افضل الدوله بهادرام
 ملکه کثرت یافتند و منزع خدمت شده اند مع هذا جاگیر و غیره ایشان چه از نقد و چه از
 اراضی اگر چه تخفیف رسیده باشد الی یومنا بذایری ورثه ایشان جاری و مقررست و هفتم
 ملازم ویرین هر چند مصدر جرات هم شده مشغول بلکه سزایاب هم شده باشند تا هم در سرکار و الا اینجا
 دستور قدم حضوری است که حسب حیثیت و عطیه سرکاری نسبت با و جاگیر میاندالفرص
 هر که را قوتش از زمانه معتد به بدین سرکار باید پایدار و مست او و ورثه او گویا ابدی گردید
 و مقطوع الرزق گردیدن او و صرف خاص ازین سرکار عالی همانا از محال است تا ویر که در همه
 ریاستها و شکم میزنند و ویرین نازت بر پشت نوکران نیندند به شکم آنکه قانون اینجا همین است و هشتم
 آنکه در ایام موسم انبه هزار باندی و چکمه انبه از علاقه نظام می آید خصوصاً از کوه پیر که انبه اینجا بسیار
 لذیذ مشهورست و اثارش از اینجا بکثرت می آید بر هر منصف از ملازمان صفیر باشند یا کبیر در هر محله که
 باشد حسب حصص تقسیم میشوند و غر بار از امر او ملازمان تبصدق سرکاری بر او خود میسرند و این
 تقسیم تا غرضه از جاری می ماند اما اگر درخواستهای متحقان از آغاز فصل نمی رسد باز یافتن
 مشکل میگردد و هم چنین تقسیم گو سپندان و بزان حسب مرتب ملازمان بتعداد و سبب برای ایشان
 و رایام عید الاضحی میگردد و این همه جانوزان از علاقه قیمیت و حب خرید می آیند و قسبل از
 روز عید الاضحی تقسیم میگردد و همچنین بسیار از مراسم و قوانین خاصه این سرکار عالیجا به تفصیل خواهد بود

امارام محل مغاظمه است و فصل شریفه درین ملک صحرائی میشود و بکثرت تمام وقتیکه شربکال آن
 میگردد یعنی و تمیکه آفتاب بر برج عقرب می آید فروخته میشود و عالمی آنرا خورده شکم خود را
 پر میکنند که بیک پول چارده دربلده فروخت میشود و در قریات یک سبد درازانی بیکه
 پول خرید میشود و شریفه که عمده و کلان باشد قریب سه پاد میباشند نهایت شیرین و خوش
 طعم می باشد بنابر اماردم راگزوان بر خوش آن رسوخم آن میباشد اما عیب در آن آنست
 که شکم از دانه انداختن میشود یعنی تخم سیاه بسیار دارد و بخوردن اکثرش لرزه عارض میگردد
 و فصل کثیل هم در موسم برشکال درینجا میگردد و در موسمیکه فصل آنه میباشد آنرا پهنش نامند بسیار
 کلان نمی باشد یعنی زیاد از بست سیر نیده ام و آنه درینجا با انواع واقسام میباشد زیاد
 یک سیر آن درینجا نیده ام و این بیان نجی است اما در اقسام قلمی از افسوس حیدری و آنه بی
 دانه گوده بند و الفند و لپسند و ملغوبه بسیار خوب میشود اما بهتر از هندوستان درینجا نخورده ام
 و عجب است که درینجا سبانه بدیه بجنوبه ربابه و سمبر رسیده فصل عام آنه پنجه درین ملک وقتیکه میباشد که
 آفتاب برج جوزامی آید و تا آخر فصل آن میباشد اما آنه درینجا از زانی نیست چنانکه در ملک هندوستان
 است که بیک آنه یک خرباری آید و قلمی وزن کرده فروخته میشود و تخمی بشمار و عده آنه درینجا از
 گوهر مشهورست و از سر کار عالمی بر همه عماله های محکمت تقسیم میشود زیرا که بنام هر یک از سرکار عالمی بشمار
 مقرر است این ستور فیض عام در کدامی سرکار از هندوستان انگیزی جای مقرر نیست ام فیضانه
 فقه ادبیان اینک بعضی ابواب پرورش و معیشت بندگان خدا درین سرکار بدارند و آنه
 دام آبله و ناله چنان فتوح و مقرر است که شاید در عهد بعضی سلاطین امارا اندر برانهم باشد
 یا نباشد و در همین باب این سرکار و الا اقتدار را بر همه یاستهای دو صد ساله هندوستان بلکه
 تمام جهان تحصیل کلی قطعی است و در بعضی این در قطعاً بر همه یاستهای گذشته و موجوده
 دارد و این اظهار فقیر ناز راه خوش آمد و چا پوسی باشد بلکه بیان حق ادای شکر نکوکاری ذکر
 تاریخ است و این مورد فقیر نو دارد را به نظر سر سری است که چندان دریت و معلوم موم این

سرکار عالی ندارد و در نه مفصل می نگاشت حالا بطریق اجمال می نگارم و تفصیل و تحقیق را عجز می
 و دفتر می باید اول اینکه برای صد با قبور واقع بلده و ممالک محروسه و زنان و پادشاه و سالانه
 برای عود و گل از احاطه اشراف مبالغه مقررست و دوم جاریه کشی مزارات و قبور مامور و ضرر
 چراغ و بتی آنجا از سرکار مقرر سوم صرف اعراض و غیره از بیجده لک روپیه از سرکار عالی مقرر
 چهارم در صد با مساجد بلده و قصبات و قرای ممالک محروسه نام و موزن و خطیب میوی و
 مشایره و غیره مقرر پنجم خدمت های قصا و احتساب هنوز مقرر و علوفه و وظیفه ایشان بصد بار
 جاز ششم نوکران عمده عمد آصف جاه اول مغفور هنوز تا عهد جناب نواب افضل الدوله بهادرام
 ملکه اکثر وفات یافته اند و منزع الخدمت شده اند معذرا که غیر ایشان چه از نقد و چه از
 اراضی اگر چه تخفیف رسیده باشد الی یومنا هذا برای ورثه ایشان جاری و مقررست هفتم
 ملازم ویرین هر چند مصدر جرات هم شده معزول بلکه نریاب هم شده باشند تا هم در سرکار و الا آنجا
 دستور قدیم حضوری است که حسب حیثیت و عطیه سرکاری نسبت با و جاکر میماند الغرض
 هر که را تو سکه تا زمانه معتد به بدین سرکار باید پدیدار دست او تمتع او و ورثه او گویا ابدی گردید
 و مقطوع الرزق گردیدن او در صرف خاص این سرکار عالی همانا از محال است عاویست زیرا که در همه
 ریاستها و رشک میزنند و درین وزارت بر پشت نوکر میزنند نه بر شکم آنکه قانون اینجا چنین است هشتم
 آنکه در ایام موسم انبه هزار باندی و چکمره انبه از علاقه نظام می آید خصوصاً از کوه سیر که آنجا بسیار
 لذیذ مشهورست و انتشارش از آنجا بکثرت می آید بر هر تنفس از ملازمان صغیر باشند یا کبیر در هر محلی که
 باشد حسب حصص تقسیم میشوند و غبار از امراء و ملازمان بتصدق سرکاری بر او خود میسرند و این
 تقسیم تا عهد از جاری می ماند اما اگر درخواستهای شتقان از آغاز فصل نمی رسد باز یافتن
 مشکل میگردد و پنجم همچنین تقسیم گوسپندان و بزبان حسب مراتب ملازمان بتعداد مناسب بر ایشان
 در ایام عید الاضحی میگردد و این همه جانوران از علاقه قیمت و هب خریداری آیند و قبیل از
 روز عید الاضحی تقسیم میگردد و همچنین بسیار از مراسم و قوانین خاصه این سرکار عالیجاه آغوشه خواهد بود

اما در محل مغناطیست فصل شیرین درین خاک صحرائی میشود و بکشت تمام وقتیکه بشکال آخر
 میگردد یعنی وقتیکه آفتاب بر سر ج عنقرب می و آید فروخته میشود و عالمی آنرا خورده شکم خود را
 پر میکنند که بیک بول چارده و بلبله فروخته میشود و در قریات یک سبد درازانی بیک
 بول خرید میشود و شیرینی که عمده و کلان باشد قریب سه پاؤ میباشد نهایت شیرین و خوش
 طعم می باشد بنابر ما مردم راگززان بر خورش آن رسوم آن میباشد اما عیب در آن آنست
 که شک از دهان انداختن میشود یعنی تخم سیاه بسیار دارد و بخوردن اکثر تشنه لرزه عارض میگردد
 و فصل کثیف هم در موسم برشکال درینجا میگردد و در موسمی که فصل آن میباشد آنرا پهنش نامند بسیار
 کلان نمی باشد یعنی زیاده از بست سیر نیده ام و آن به درینجا با انواع واقسام میباشد زیاده
 یک سیر نمزان درینجا نیده ام و این بیان نمی است اما در اقسام قلمی از افسوس حیدری و نیمه نمایی
 و آن به گوده بند و الفن و لپسند و ملغوبه بسیار خوب میشود اما بهتر از هندوستان درینجا نخورده ام
 و عجیب است که درینجا سبزه بدیه بخنجر باه و سبزه رسیده فصل عام آن به پنجه درین ملک و قومی میباشد که
 آفتاب برج جوزای آید و تا آخر فصل آن میباشد اما آن به درینجا ازانی نیست چنانکه در ملک هندوستان
 است که بیک آن یک خرباری آید و قلمی وزن کرده فروخته میشود و تخمیشمار و عمده آن به درینجا از
 گوهرینه است و از سر کار عالی بر همه عمده های محکمت تقسیم میشود زیرا که بنام هر یک از سر کار عالی بشمار
 مقرر است این ستور فیض عام در کدامی سر کار از هندوستان انگیزی چنانکه مقرر نیست ام فیضانه
 قلمی در بیان اینکه بعضی ابواب پرورش و عیشت بندگان خدا درین سر کار باید باشد و آنست
 دام قبله و ناله چنان فتوح و مقرر است که شاید در عهد بعضی سلاطین انار الله بد بر آنهم باشد
 یا نباشد و در زمین باب این سر کار و الا اقتدار بر همه یاستهای و عهد ساله هندوستان بلکه
 تمام جهان تحصیل کلی قطعی است و در بعضی این در قطعا بر همه یاستهای گذشته و موجوده است
 دارد و این اظهار تغییر خاراه خوش آمد و چنانچه پوسی باشد بلکه بیان حق و ادای شکر نمکخوار می گوید
 تاریخ است و این امور فقیر نو وارد را به نظر سر سری است که چندان دریت و معلوم موسم این

نوشته بآنها داد و باشند و بابت وصول تنخواه یا رسید جداگانه گرفته باشند یا بر
خط نوشته شهاوت و دکن ان نوشته باشند و قسمی از ایشان که اران پوری اند و شان
اکثر باوفا میباشند اما تنخواه نسبت به بومیان زیاد و میگیرند و همه کارخانه داری از دست و بر
آب کشی و چراغ افروختن و واسا ختن میکنند تنخواه اگر بپوتی و ریو لاش و پیه لی می یابند که اران
هند و ستا هشت و پیه پنج پند و هر وقت همه حاضر میباشند بخلاف بومیان اگر شش کس نوکر باشند
چارا اگر حاضر باشند و و از ان همیشه غائب باشند و تنخواه حاضر و غائب یکسان می طلبند و میگیرند
آب نمیکشند و کارهای مرجوعه ارجاعی آرند و هنگام رفتن های و هوای بسیار میکنند و سوارا
جنش بسیار میدهند که بیشتر سزایست و استخوان جسم سوار بدر می آیند زیرا که اکثر قدیم دست
نمی اندازند و لحاظ بربری دوش نمیدارند بخلاف که اران که نه آواز برقرار میکنند و نه سوار برات
میدهند سوار ایشان مخرج القلوب و آرام دهند جسم و جان سوار است و سوار که درون بومیان
را بدین انداختن است فصل و تفصیل میوه با اینجا و بیان اثمار که بیشتر درین ملک میشوند مع بین
به هم آن بد آنکه خربزه و درنیک و قندیکه آفتاب برج و اومی آید میکارند و قندیکه آفتاب برج ثور
میباشد اثمار آن بخوبی تیار میگردد و فصل آن بار او میشود اما خربزه اینجا شیرین میشود و موسم آن گاو
در اینجا وقتی میباشد که آفتاب برج حوت و حمل میباشد لیکن انگور در بعضی باغ مثل بوستان مرزا
شهر سوار یک صبا در تمام دکن بلکه هندوستان لطیف شیرین نمی شود مقابل انگور کابل در
مرز و جلالت و طعم میگرد و و تر بز و خیار در اینجا بهتر در جلالت و کبر نمی باشد و از نذر پوره که آنرا
در اینجا پی پی فتح هر و بای فارسی و کسر همزه و سکون یا معرفت گویند بکثرت نمی شود
شیرین میباشد اما بومی دارد که بسبب آن بعضی طبع متنفر میگردد و ناریل بسیار پیدا میگردد و فصل آن در دکن
باشد که آفتاب در برج و اومی آید و انجیر اینجا برابر انجیر کابل پیدا می شود و بسیار کلان و شیرین
و خوش مزه میباشد و در موسم آخر برشکال بسیار فروخته میشود و فصل امر و که آنرا جام گویند
در ارم پهل که قسمی از شیرین است هر دو در موسم آغاز که آفتاب برج ثور باشد فروخته میشود

فرمایند این بقیه فضلائی آخرین زمان است و تجیه و عظیم ختم دوران است مد ظله مولانا شمسیدار که
عاشق بیان میلاد رسول مقبول صلی الله علیه و آله وسلم مروج طریقه میلاد بهند است
اگر چه بدین طریقیست که زمانم بکدام مصالح غزلت گرفتند و مهر سکوت زدند شاید بکلام آنکه دو پادشاه
در اقلیمی نگنجند باشد که اینجا و در ویش در گیمی نخبند چنان باشد و برین بده فرخنده نبیاد
طریق خواندن سولو و شریف طرز دیگر دارد که جامعها بهم مقابل شسته بالجمان خوش
آواز دلکش قصاید مدحیه بخوانند و در بند هر شخص فردای فردای نمی خواند مگر افسوس هزار
افسوس که مداحان اینجا اکثر بے نیاز میباشند بلکه سیندهی خورده بزبان ناپاک بترج سهرائے
میکینند حقیقتا ای ایشان را هدایت و تقوی بکرت آن مدح بخش و ازین نجاست او شان را
طهارت عطا فرماید اگر ارباب مجالس این ناپاکان را نطلبند و متقیان اقدار فرایند یقین که
اینها هم بشرم و جوار آمده ترک خباثت نمایند و ازین چنایت فحش و خباثت فاش باز آیند و
الله موفی و الهادیت امرن لدیه و کل شیء یعود الیه **فصل** در بیان فرار کردن کمالان
و موسم گرمی خن آنجا بدان که بجهت بیان اینجا هر کس که ملازم دارد باید که ضامن معتبر ازو شان
گیرد و ازو شان بچلکه بشواید بگیرد که هرگاه مامور را نوکری گذاشتن منظور بود پیش از یک ماه
اطلاع نایم اگر چنین کنیم مجرم هر کار باشیم و باید که نام آنها بقید ولایت و سکونت نوشته
پیش خود دارد و تصدیق سکونت آنها معرفت چو و هری آنها کرده گیرد و بر نه چون هنگام و با
میرسد یا موسم گرمی آید بلا اطلاع دادن آقا و دیگر زند هر چند در آن وقت او شان را
تسله و تشفی داد و شود اما هیچک سو نغیدد اگر یکی از آنها بمرگ مناجات مر و فوراً دیگر زند پس
اگر بلا اطلاع بگیرد باید که ازین جهت با دستور ملازمان و رفو جدار می کنند تا آنها را در عدالت
طلب داشته و رعورت اثبات جرم گرمی خن آنها از عدالت رفو جدار می بانه تا از ک بقید و جراث
تغیر کرده خواهد شد و این عمل را فقیر رواج داده ام پیش ازین برین عمل کسی کار نمی بست
و کما ران همیشه تکرار بر رفو زایش تنخواه میکنند این شرح تنخواه را هم صاف در سر خط ایشان

نوشته بآنها داد و باشند و بابت وصول تنخواه یار سید جدا گانه گرفته باشند یا بر
خط نوشته شهادت و کسب ان نوشته باشند قسمی از ایشان که ماران پوری انداوشان
اکثر با وفا میباشند اما تنخواه نسبت به ویان زیاد میگیرند و همه کارخانه داری از رفت و رفت
آب کشی چراغ افروختن و در ساختن میکنند تنخواه اگر بوقی و دیو لاشش و پیهالی می یابند که ماران
هندوستان هشت و پیه نخچینند و هر وقت هم حاضر میباشند بخلاف به ویان اگر شش کس نکو باشند
چارا اگر حاضر باشند و و از ان همیشه غائب باشند و تنخواه حاضر و غائب یکسان می طلبند و میگیرند
آب نمیکشند و کارهای مرجوعه ابجانی آرد و هنگام رفتن های و هو می بسیار میکنند و سوارا
جذبش بسیار میدهند که بیشتر سر شیف و استخوان جسم سوار بر روی آیند زیرا که اکثر قدم دست
نمی اندازند و لحاظ برابری دوش نمیدارند بخلاف که ماران که نه آواز برقرار میکنند و نه سوار برات
میدهند سوار ایشان مخرج القلوب و آرام دهند چه جم و جان سوار است و ساو ک کردن به ویان
را بر یا انداختن است فصل او فصول سیوه با اینجا و بیان اشمار که بیشتر ورین ملک میشوند مع بیان
موسم آن بد آنکه خریزه و رنماک و قتیکی آفتاب برج و لومی آید میکارند و قتیکی آفتاب برج ثور
میباشد اشمار آن بخوبی تیار میگردند فصل آن مارا میشود اما خریزه اینجا شیرین نمیشود و موسم نگور
در اینجا قتی میباشد که آفتاب برج حوت و حمل میباشد لیکن انگور و بعضی باغ مثل بوستان مرزا
شمار یک حب در تمام دکن بلکه هندوستان لطیف شیرین نمی شود و مقابل انگور کابل در
مره و حلاوت و طعم میگرد و و تر بز و خیار در اینجا بهتر و حلاوت و کبر نمی باشد و از ترخ پوره که آنرا
در اینجا پیتی بفتح هرو بای فارسی و کسر همزه و سکون یار معروف گویند بکشت نمی شود
شیرین میباشد اما بوی دارد که بسبب آن بعض طبع تنفر میگرد و و نار جیل بسیار پیدا میگرد و فصل بوختان
باشد که آفتاب و برج و لومی آید و اینجا بر ابر انجیر کابل پیدا می شود بسیار کلان و شیرین
و خوش مزه میباشد و در موسم آخر بر شکال بسیار فروخته میشود و فصل امر و که آنرا جام گونیه
در ام بچل که قسمی از شیرین است هر دو در موسم آغاز که آفتاب برج ثور باشد فروخته میشود

فرماید این بقیه فضلای آخرین زمان است و تحیه و عین ختم و دوران است مدخله مولانا شهید را که عاشق بیان میلاد رسول مقبول صلی الله علیه و آله وسلم مروج طریقه میلاد مهند است اگر چه بدین طریقیست مگر نه انتم کیدام مصالح غلت گرفتند و مهر سکوت زدند شاید بکلمه و پادشاه و قلمی نگیند باشد که اینجاده و درویش در گیمین خنچند چنان باشد درین بده فرخنده نبیاد طریق خواندن مولود شریف طرز دیگر وارو که جامعها با هم مقابل شسته بالجان خوش و آواز دلکش قصاید مدحیه بخوانند و دریند هر شخص فراوی فراوی می خواند مگر افسوس هزار افسوس که مداحان اینجا اکثر بے ناز میباشند بلکه سیندهی خورده زبان ناپاک طرح سحران می کنند حقیقتا ایشان را هدایت و تقوی بکرت آن مدح بخشد و ازین نجاست او شان را طهارت عطا فرماید اگر اباب مجالس این ناپاکان را نطلبند و متقیان اقدار فرایست یقین که اینها هم بشرم و حیاد آمده ترک خباثت نمایند و ازین جنایت فحش و خباثت فاش باز آیند و الله موفق و الهدایت امرن لدیه و کل شیء یعود الیه **فصل** در بیان فرار کردن از این موم گر سختن آنها بدان که بھوتیان اینجا را هر کس که ملازم دارد باید که ضامن معتبر ازو شان گیرد و ازو شان بچلکه بشواید گیرد که هر گاه مادر دم را نوکری گذاشتن منظور بود پیش از یک ماه اطلاع نمایم اگر چنین نکنیم مجرم سزاکار باشیم و باید که نام آنها بقید ولایت و سکونت نوشته پیش خود دارد و تصدیق سکونت آنها معرفت چو دھری آنها کرده گیرد ورنه چون هنگام وبا میرسد یا موسم گرمی آید بلا اطلاع دادن آقا خود میگوزند هر چند دران وقت او شان را تسلی و تسخنی داد و شود و اما هیچک سو ندیدید اگر یکی از آنها بمرگ مناجات مرد و فوراً میگوزند پس اگر بلا اطلاع بگریزند باید که انشان از آنها دستور ملازمان در فوجداری کنند تا آنها را در عدالت طلب داشته و در صورت اثبات جرم گر سختن آنها از عدالت فوجداری بآنها مدارک بقید و چراغ تغذیه کرده نخواهد شد و این عمل را فقیر رواج داده ام پیش ازین برین عمل کسی کار نمی بست و کما ران همیشه تکرار برافراشش تنخواه میکنند این شرح تنخواه را هم صاف در سر خط ایشان

نوشته بآنها داد و باشند و بابت وصول تنخواه یا رسید جدا گانه گرفته باشند یا بر
خط نوشته شهادت و کسب آن نوشته باشند قسمی از ایشان که ماران پوری انداوشان
اکثر با وفا میباشند اما تنخواه نسبت به ویان زیاد میگیرند و همه کارخانه داری از رفت و رفت
آب کشی چراغ افروختن و در ساختن میکنند تنخواه اگر بوقی و دیو لاشش و پیهالی می یابند که ماران
هندوستان هشت و پیه میخورند و هر وقت همه حاضر میباشند بخلاف به ویان اگر شش کس نکر باشند
چارا اگر حاضر باشند و از آن همیشه غائب باشند و تنخواه حاضر و غائب یکسان می طلبند و میگیرند
آب نمیکشند و کارهای مرجوعه ابجانی آرند و هنگام رفتن های و هو می بسیار میکنند و سوارا
جیش بسیار میدهند که بیشتر سر شیف و استخوان جسم سوار بر روی آیند زیرا که اکثر قدم دست
نمی اندازند و لحاظ برابری دوش نمیدارند بخلاف که ماران که نه آواز برقرار میکنند و نه سوار بر
میدهند سوار ایشان مخرج القلوب و آرام دهند به جم و جان سوار است و ساوکل کردن با به ویان
را بر یا انداختن است فصل در تفصیل سیه با اینجا و بیان اثمار که بیشتر درین ملک میشوند مع بیان
موسم آن بدانکه خریزه و رنگک و قتیاق آفتاب برج و اومی آید یکارند و قتیاق آفتاب برج ثور
میباشد اثمار آن بخوبی تیار میگردد فصل آن مراد میشود انا خریزه اینجا شیرین میشود و موسم آن گاو
در اینجا و قتی میباشد که آفتاب برج حوت و حمل میباشد لیکن انگور و بعضی باغ مثل بوستان مرزا
شهر سوار یک صبا و تمام دکن بلکه هندوستان لطیف شیرین نمی شود و مقابل انگور کابل در
مزه و حلاوت و طعم میگرد و در تر و خیار در اینجا بهتر و حلاوت و کبر نمی باشد و از خریزه که آنرا
در اینجا پستی بفتح هر دو بای فارسی و کسر همزه و سکون یا معروف گویند بکثرت نمی شود
شیرین میباشد اما بومی دارد که بسبب آن بعض طبع تنفر میگرد و نارجل بسیار پیدا میگرد و فصل درختان
باشد که آفتاب و برج و اومی آید و انجیر اینجا برابر انجیر کابل پیدا می شود و بسیار کلان و شیرین
و خوش مزه میباشد و در موسم آخر برشکال بسیار فروخته میشود و فصل امر و که آنرا جام گویند
در ارم چهل که قسمی از شیرین است هر دو در موسم آغاز که آفتاب برج ثور باشد فروخته میشود

فرمایند این بقیه فضلا می آخرین زمان است و تحیه و عظیم ختم و در آن است مد ظله مولانا شهید را که عاشق بیان میلاد رسول مقبول است صلی الله علیه و آله سلم مروج طریقه میلاد و بهند است اگر چه بدین طریقی است مگر ندانم کدام مصالح غزلت گرفتند و مهر سکوت زدند شاید بکلمه آنکه و پادشاه در قیامی نگنجند باشد مگر اینجا ده درویش در گیمی نخی سپند چرا نباشد و رین بلده فرخنده نبیاد طریق خواندن و فلو و شریف طرز و دیگر دارد که جامعها با جسم مقابل شسته بالجان خوشش و آواز و گش قضا و مدح میخوانند و در بند هر شخص فرادی فرادی نمی خواند مگر افسوس هزار افسوس که مداحان اینجا اکثر بی نماز میباشند بلکه سینده می خورده بزبان ناپاک طرح مسخره می کنند حقیقی ایشان را بدایت و تقوی بکرت آن مدح بخشد و ازین نجاست او شان را طهارت عطا فرماید اگر ارباب مجالس این ناپاکان را نطلبند و متقیان اقدار افزایند یقین که اینها هم بشیرم و جایز آمده ترک خباثت نمایند و ازین جنایت فحش و خباثت فاش باز آیند الله موفق و الهدایت امرن لدیه و کل شیء یعود الیه **فصل** در بیان فرار کردن کاروانان و موسم گرختن آنها بدان که بھو تیان اینجا را هر کس که ملازم دارد باید که ضامن معتبر از و شان گیرد و از و شان بچک بپوشاید و گیرد که هر گاه مامورم را نوکری گذاشتن منظور بود پیش از یک ماه اطلاع نمایم اگر چنین نکنیم مجرم مسرکار باشیم و باید که نام آنها بقید ولایت و سکونت نوشته پیش خود دارد و تصدیق سکونت آنها معرفت چو و هری آنها کرده گیرد ورنه چون هنگام و با میرسد یا موسم گرمی آید بلا اطلاع و اذن قاف و دیگر بزنند هر چند در آن وقت او شان را تسلی و دشمنی داده شود اما هیچکس موافقید با اگر یکی از آنها بگرم مناجات مر و فوراً دیگر بزنند پس اگر بلا اطلاع بگرنند باید که نا لاش آنها حسب دستور ملازمان در فوج داری کنند تا آنها را در عدالت طلب داشته در صورت اثبات جرم گرختن آنها از عدالت فوج داری بآنها تذکر بقیه و جراث تعزیر کرده خواهد شد و این عمل را فقیر رواج داده ام پیش ازین برین عمل کسی کار نمی بست و کما ران همیشه تکرار برافرازش تنخواه میکنند این شرح تنخواه را هم صحت مر سر خط ایشان

نوشته بآنها داد و باشند و بابت وصول تنخواه یار سید جدا گانه گرفته باشند یا بر
 خط نوشته شهادت و کسب ان نوشته باشند قسمی از ایشان که اران پور بی انداوشان
 اکثر باوفا میباشد اما تنخواه نسبت بهویمان زیاد میگردد و همه کارخانه داری از رفت و رفت
 آب کشی چراغ افروختن و دوا ساختن میکنند تنخواه اگر بهویتی و نیولاشش و پیهالی می یابند که اران
 بهند و ستا هشت و پیه میخورند و هر وقت همه حاضر میشوند بخلاف بهویمان اگر شش کس نوک باشند
 چهار اگر حاضر باشند و از ان همیشه غائب باشند و تنخواه حاضر و غائب یکسان می طلبند و میگیرند
 آب نیکنیاشند و کارهای مرجوعه ابرجانی آرند و هنگام رفتن بای و هوئی بسیار میکنند و سوارا
 جیش بسیار میدهند که بیشتر سر شریف و استخوان جسم سوار بدرومی آیند زیرا که اکثر قدیم دست
 نمی اندازند و لحاظ بربری و دوش نمیدارند بخلاف که اران که نه آواز برقرار میکنند و نه سوار برآید
 میدهند سوار ایشان مخرج القلوب و آرام دهنده جسم و جان سوار است و سلوک کردن بهویمان
 را بر این انداختن است **فصل** در تفصیل مسوئله با اینجا و بیان اشیاء که بیشتر درین ملک میشوند مع بیان
 موسم آن بدانکه خرزهره و رنچک و قتیله آفتاب برج و لومی آید میکارند و قتیله آفتاب برج ثور
 میباشد اما آن بخوبی تیار میگردد و فصل آن هر او میشود اما خرزهره اینجا شیرین میشود و موسم آن
 در اینجا قتی میباشد که آفتاب برج حوت و حمل میباشد لیکن انگور و بعضی باغ مثل بوستان مرزا
 شه سوار بیگ صاحب در تمام دکن بلکه هندوستان لطیف شیرین نمی شود و مقابل انگور کابل در
 مرز و حلاوت و طعم میگرد و تر بز و خیار در اینجا بهتر و حلاوت و کبر نمی باشد و از خرزهره که آنرا
 در اینجا پی پی فتح هر دو بای فارسی و کسر بخره و سکون یار معروف گویند بکثرت می شود
 شیرین میباشد اما بوی دارد که بسبب آن بعض طبع تنفر میگرد و ناچیل بسیار پیدا میگردد و فصل آن بوستان
 باشد که آفتاب در برج و لومی آید و انجیر اینجا برابر انجیر کابل پیدا می شود و بسیار کلان و شیرین
 و خوش مزه میباشد و در موسم آخر بزرگان بسیار فروخته میشود و فصل امر و که آنرا جام گویند
 در ام پهل که قسمی از شریفه است هر دو در موسم آغاز که آفتاب برج ثور باشد فروخته میشود

فرمایند این بقیه فضلای آخرین زمان است و تحیه و اعطین ختم و دوران است مد ظله مولانا شهید را که عاشق بیان میلاد رسول مقبول است صلی الله علیه و آله و سلم هر چه طریقه میلاد به بند است اگر چه بدطولی است گزیند انهم بکدام مصالح غزلت گرفتند و مهر سکوت زدند شاید بچشم آنکه در پادشاه و رقیمی ننگیند باشد مگر اینجا ده درویش و رگی می نخی چند چرا نباشد و این بده فرخنده نبیاد طریق خواندن مؤنوس و شریف طرز دیگر وارو که جامعها بهم مقابل شسته بالبحان خوشن آواز و لکش قصاید مدحیه میخوانند و در بند شخص فرادی فرادی می خواند مگر افسوس هزار افسوس که مداحان اینجا اکثر بی ناز میباشند بلکه سینده می خورده بزبان ناپاک مدح سر بر می میکنند حقیقتا ای ایشان را هدایت و تقوی ببرکت آن مدح بخشد و ازین نجاست او شان را طهارت عطا فرماید اگر اباب مجالس این ناپاکان را نطلبند و متقیان اقتدار فرمایند یقین که اینها هم بشرم و جبار آمده ترک خباثت نمایند و ازین جنایت محسن و خباثت فاش باز آیند و الله موفق و الدایت امرن لدرید و کل شیء یعود الیه **فصل** در بیان فرار کردن کمالان و موسوم گرختن آنها بدان که بیهوشیان اینجا را هر کس که ملازم دارد باید که ضامن معتبر از و شان گیرد و از و شان محال که بشواید بگیرد که هرگاه مامور را نوری گذارند منتظر بود و پیش از یک ماه اطلاع نایم اگر چنین کنیم مجرم هر کار باشیم و باید که نام آنها بقید ولایت و سکونت نوشته پیش خود دارد و تصدیق سکونت آنها معرفت چو و هری آنها کرده گیرد ورنه چون هنگام وبا می رسد یا موسوم گرامی آید بلا اطلاع دادن آقا و دیگر زند هر چند دوران و قبت او شان را تسه و دشنی داده شود و اما هیچک سو ننماید اگر یکی از آنها بمرگ منافات مرد و فوراً دیگر زند پس اگر بلا اطلاع بگیرند باید که نانش آتیه با دستور ملازمان در فوجداری کنند تا آنها را در عدالت طلب داشته و در صورت اثبات جرم گرختن آنها از عدالت فوجداری بآنها تدارک بقید و جراث قهر کرده خواهد شد و این عمل را فقیر رواج داده ام پیش ازین برین عمل کسی کار نمی بست و کما ران همیشه تکرار برافرازش تنخواه میکنند این شرح تنخواه را هم صاف سر سر خط ایشان

نوشته بآنها داد و باشند و بابت وصول تنخواه یار رسید جدا گانه گرفته باشند یا بر
خط نوشته شهادت و کسب ان نوشته باشند قسمی از ایشان که ماران پوری اند و شان
اکثر با وفا میباشند اما تنخواه نسبت به ویان زیاد میگیرند و همه کارخانه داری از رفت و
آب کشی چراغ افروختن و وساختن میکنند تنخواه اگر بوی و دیو لاش و پیه ای می یابند که ماران
هند و ستا هشت و پیه بخوبی و هر وقت همه حاضر میباشند بخلاف به ویان اگر شش کس نوکر باشند
چهار اگر حاضر باشند و و از ان همیشه غائب باشند و تنخواه حاضر و غائب یکسان می طلبند و میگیرند
آب نمیآیند و کارهای مروجه آبجانی آرند و هنگام رفتن های و هوای بسیار میکنند و سوارا
جفتش بسیار میدهند که بیشتر سر شیف و استخوان جسم سوار بر روی آیند زیرا که اکثر قدم دست
نمی اندازند و لحاظ برابری دوش نمیدارند بخلاف که ماران که نه آواز برقرار میکنند و نه سوار بر
سید هند سوار ایشان منزع القلوب و آرام دهند به جم و جان سوار است و ساوکی کردن با به ویان
را بدین انداختن است فصل و تفصیل سیه با اینجا و بیان اشمار که بیشتر درین ملک میشوند به بیان
موسم آن بد آنکه خریزه و رنگ و قتی که آفتاب بر سج و لومی آید میکارند و وقتی که آفتاب بر سج ثور
میباشد اشمار آن بخوبی تیار میگردد و فصل آن با مراد میشود اما خریزه اینجا شیرین میشود و موسم آن
در اینجا وقتی میباشد که آفتاب بر سج حوت و حمل میباشد لیکن انکو در بعضی باغ مثل بوستان مرزا
شهر سوار یک حساب و تمام دکن بلکه هندوستان لطیف شیرین نمی شود و مقابل انکو رکابل در
مره و علاوت و طعم میگرد و ترنبر و خیار در اینجا بهتر و علاوت و کبر نمی باشد و از ترنبر پوره که آنرا
در اینجا پیچتی بفتح هر دو بای فارسی و کسر همزه و سکون یار معروف گویند بکثرت نمیشود
شیرین میباشد اما بوی دارد که بسبب آن بعض طبع تنفر میگرد و و ناریل بسیار پیدا میگردد و فصل در بوستان
باشد که آفتاب در برج و لومی آید و انجیر اینجا برابر انجیر رکابل پیدا می شود بسیار کلان و شیرین
و خوش مزه میباشد و در موسم آخر برشکال بسیار فروخته میشود و فصل امر و که آنرا جام گونیه
در ام پهل که قسمی از شریفه است هر دو در موسم آغاز که آفتاب بر سج ثور باشد فروخته میشود

فرماید این بقیه فضیلتی آخرین زمان است و تحیه و عظیم ختم دوران است مدظله مولانا شهید را که عاشق میان میلاد و رسول مقبول صلی الله علیه و آله و سلم مرحوم طریقه میلاد و بهند است اگر چه بدین طریقیست مگر ندانم بکدام مصالح غفلت گرفتند و مهر سکوت زند شاید بکلمه و یاد شاه و اقلیمی نگنجند باشد مگر اینجا ده درویش در گیمخی چند چرانی باشد و برین بلده فرخنده بنیاد و طریق خواندن مولود و شریف طرز دیگر دارد که جماعتها با هم مقابل شسته بالحنان خوش و آواز و دلکش قصاید مدحیه بخوانند و در بهند هر شخص فرادی فرادی می خواند مگر افسوس هزار افسوس که مداحان اینجا اکثر بی ناز میباشند بلکه سیندھی خورده بزبان ناپاک مدح سحران می کنند حقیقتا ای ایشان را هدایت و تقوی بکرت آن مدح بخشند و ازین نجاست او شان را طهارت عطا فرماید اگر اباب مجالس این ناپاکان را نطلبند و متقیان اقدرا فرستد یقین که اینها هم بشهر و حیا و آمده ترک خباثت نمایند و ازین چنایت بخش و خباثت فاش باز آیند الله موفق و الهدایت امر من لدیه و کل شیء یعود الیه **فصل** در بیان فرار کردن کاروان و موسم گرختن آنها بدان که بجهوتیان اینجا را هر کس که ملازم دارد باید که ضامن معتبر از و شان گیرد و از و شان بچکه بشواید گیرد و که هرگاه ما مردم را نوکری گذاشتن منظور بود پیش از یک ماه اطلاع نمایم اگر چنین کنیم مجرم سحر کار باشیم و باید که نام آنها بقید ولایت و سکونت نوشته پیش خود دارد و تصدیق سکونت آنها معرفت چو دهری آنها کرده گیرد ورنه چون هنگام و با میرسد یا موسم گرامی آید بلا اطلاع دادن آقا خود دیگر نزنند هر چند در آن وقت او شان را تسلی و تشفی داد و شود اما هیچکس سو و نمیدهد اگر یکی از آنها بمرگ مفاجات مرد و فوراً میگزیند پس اگر بلا اطلاع بگیرد باید که نالاش از جماعت دستور ملازمان در فوجداری کنند تا آنها را در عدالت طلب داشته در صورت اثبات جرم گرختن آنها از عدالت فوجداری بآنها تدارک بقید و جرائع تغییر کرده خواهد شد و این عمل را فقیر رواج داده ام پیش ازین برین عمل کسی کار نمی بست که ما را همیشه تکرار بر اقرارش تنخواه میکنند این شرح تنخواه را هم صاف در سر خط ایشان

لطافت الفاظ و اسب العطا بامیدافاضات شامل اهل حاجات بادوا آنهم بخش مذاق اورا گشت
 رفته و دیگر که در سال یک هزار و دوهصد و هشتاد و چهار طبع گردیده

اینها که در بیضا نورانیست
 اینجا که در مشرق نور خجالت
 اینجا که در نقیص جلوه میکند
 اینجا که در کسب کیمیا نور و نورانیست

صلی الله علیه و علی آله و اصحابه
 و بارک و سلم لآلی سپاس بقیاس
 شمار بارگاه حضرت منور شعاع خوشید
 جمال محمدی و منشر لواعج بدر مضی
 جلال احمدیت که بعنایات بیخا تیار

اینها که در بیضا نورانیست
 اینجا که در مشرق نور خجالت
 اینجا که در نقیص جلوه میکند
 اینجا که در کسب کیمیا نور و نورانیست

کلمه حسن ان تار یک عصیان بمشعل آفتاب جهان تاب

مصدق انا انزلناک شایدا و مبشیرا و نذیرا و داعیا الی الله باذنه و سراجا شمس جلوه گرد و قوت
 و روان معدود و در گاه آن نور الانوار صمدیت مصباح مشکوه احدیت، بدرا لاجبی نور الهدی
 چراغ شب کرمیت صبح روز قیامت افشان است که از بوارق عطیا او قلوب مظلمه گناه کاران
 منور پس مستفیضان لمعات ضیاء و مکرمات سرخ شیر مجلس عظمت و جلالت اضرو که مهر و
 شمع الشموع محفل اعتبار اودای راه مغفرت ساخته بفران اجب بالا و انان یا ایها الذین آمنوا
 قتلوا علیکم و سلموا تسلیما محکوم باشیم لهذا امید قوی که آن مهر الفت رفت سحر موفوره فرموده
 همچو تقرر هر سال من ابتدای شب ویت بلال لغایت سحر روز نذر کمال از سماعت احادیث
 شریفه میلا و آن سرور امجاد سعادت و افروز و خسته دعا گوارا مئون احسان و مشکور اتمان
 فرمایند فقط المستغنی بانوار التجلی ابو الفیض سعید الدین عفا الله عنه خاوم الطلبة محمد اکبر علی
 اگر چه در اینجا و اکثر مقام بزرگان عقد مجلس میلا و شریفیت میفرمایند و حاضران را به لطافت
 ظاهری که اعطای بریانی باشد می زند و بهدایت صوری و معنوی میسر سازند مگر لطف شیر و برنج
 و شیرینی بیان پکنج اینجا و اینجا که مفرح حاضران و فیض بخش غائبان باشد و هر کس شریک
 فیض ظاهری و باطنی گردد و خدای تعالی در واقعا این بزرگ بفرماید و ملاقی با امام آخر الزمان

سید الشهدا علیه السلام
در شب میلاد و شفاعت یوم النشور از آن مشروط و بطور
رسمی تحقیق و در عذاب و خذلان حاصل گشته پس با مشیت الاسلام اگر برای مولود عذاب بدان خیر الایمان

جناب سول البرایا کافه حسیق را
چنان مشامل که کافر مرید است

ابی ایوب عنید را هم باعث فحش و سرور که در شب میلاد و شفاعت یوم النشور از آن مشروط و بطور
رسمی تحقیق و در عذاب و خذلان حاصل گشته پس با مشیت الاسلام اگر برای مولود عذاب بدان خیر الایمان
در قبای مجت و ابسالم گنجیم البته در استحصال مراتب فیضه اکتساب منجیب بر اعیانه می طبع کرده
باشیم لهذا چون هر سال فرود شب غره شهر بر آمال لغایت آخر الیائی بهنگانه آن محافل
مد و ده الشامل برای تبیین احادیث میلاد و جناب سرور امجاد منعقد می گردند و مشتاقین بابر
استسعاد و تذکیر احوال قدسیه و فضائل بسیه آن سید البریه حاضر میشوند اگر آن احسان منبر را هم
و شبهای سوم و نه بعد از غروب چهار گهری گذشته در اینجا نه تصدیق کشیده و از برکات صلوة
عشاء جماعت کثیره و سماعت احادیث شریفه و سنن غنیفه استفاضه منبر نمایند و چاکه در مرقوم
و کثیر الذین آمنوا انکم قدم صدق عندهم و اخل خواهند گردید و زیاده عنایت
سبع افاضات شامل اهل حاجات با و السلام حسن النعمان من المستغنی بانوار التجلی کتبه ابو الفیض
سعید الدین خادم الطلبة محمد اکبر علی بابر و این قعه در اینجا چند خوانده بر می آیند یکی آنکه هنوز
نزد سرور کائنات صلی الله علیه و آله و سلم درین ملک موجود اند الحمد لله علی ذلک که
خود مستغنی میشوند و دیگران را نیز شامل فیضان می گردانند و دوم باین تذکیر کثیره جماعت و
اجتمع صلح و مواخات و محابه میشود و سوم ایجاد نبی خانه و رحیدر آباد مختص باین بزرگوار
تجیه الصلح است که اتباع شیخ عظمت علی بر بلوی مرحوم فرموده است باقی در تمام هند و سنا
مکانی مخصوص باین نام میت چهارم اجتماع بزرگان مضمون خیر الناس من یفیع الناس بطور
میرد پنجم یقین که این بنا فرخنده را از اوقات فرموده باشند که در هر زمان ثوابان
در جهت بخش مردمان باشد ششم ملاحظه این قعه روز مره فارسی بلده فرخنده بنیاد
بر مفسران واضح و لایح خواهد بود و چاین تحریر از اهل فارسی و امان اینجا که بنظر عیبت است

سید ابوالحسن علی حسینی
رحمۃ اللہ علیہ

جناب سول البرایا کافه حشلق
چنان مشامل که کافر و مرید اعنی

اوستن بنو النبیان
و بنو النبیان

ابی لهب غنید را هم باعث فرحت و سرور که در شب میلاد شافع یوم الفشور از آن منظور یطهر
رسید تخفیف و در عذاب و خذلان حاصل گشته پس بمعشر الاسلام اگر برای مولد سعاد بدان خیر الا انما
در قبای بهجت و انبسام گنجیم البتة در استحصال مراتب نفعه اکتساب منجبت بر وجهی بلیغ کرده
باشیم لهذا چون معهود هر سال فرود شب غره شهر بر آمال لغایت آخر لیالی هفتگانه آن محافل
مردود و اشغال برای تمیین احادیث میلاد و جناب سرور امجاد منعقد می گردند و مشتاقین بنا بر
استماع و از تذکیر احوال قدسیه خصائل سیه آن سید البریه حاضر میشوند اگر آن احسان منور را هم
در شبهای موصوفه بعد از غروب چهار گھنزی گذشته در اینجا تصدیق کشیده از برکات صلوة
عشاء بجماعت کثیره و سماعت احادیث شریفه و سنن نفیسه استفاضه منور نمایند و چاکه در مغموم
و کثیر الذین آمنوا انکم قدم صدق عند ربکم داخل خواهند گردید و زیاده عنایات
مبدع افاضات شامل اهل حاجات باد و السلام حسن الختام من المستغنی بانوار التجلی کتبه ابو الفیض
سعید الدین خادم الطلبة محمد اکبر علی بابا و این قصه در اینجا چند فوائد بر می آید یکی آنکه پیوسته
تذکره سرور کائنات صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم درین ملک موجود اند الحمد للہ علی ذلک که
خود مستغنی میشوند و دیگران را نیز شامل فیضان می گردانند و دوم باین تذکیر کثیره جماعت و
اجتماع صلحاء و موانات و محابه میشود و سوم ایجاد بی خانه در حیدر آباد مختص باین بزرگوار
تحتیة الصلحا است اتباع شیخ عظمت علی بریلوی مرحوم فرموده است باقی در تمام سنده و ستان
مکانی مخصوص باین نام نیست چهارم بتجمع بزرگان مضمون خیر الناس من یقیع التائبون
میرسد پنجم یقین که این بنام فرخنده را از اوقات فرموده باشند که در هر زمان ثواب ساز
در جهت بخش مردمان باشد ششم بملاحظه این قصه روزمره فارسی بلده فرخنده بنیاد
برو تفرسان واضح و لایح خواهد بود و چنانچه از اهل فارسی دانان اینجا که بنظر عبت الاسلام

محمّد یوسف حصّاء اندر ظلمت که چیل و دوار نشا سکی حج را او فرموده اند که افسوس که با وجود بهر سانه
 سفارش کامل هنوز از سرکار عالی نظام بنام نامی ایشان ماهوار می مقرر نشده است این اجز
 شومی طالع چه باید نیست زیرا که اگر در عهد چنین حاتم لاثانی اعنی مصدر فیوض ربانی جناب
 فیض مآب نواب افضل الدوله بهادر دام اقبال هم بنام ایشان چیزی از وظیفه مقرر نشد پس
 شد فی سست امرای اینجا البته از طرف خود چیزی بچیزی خدمت ایشان میفرمایند الله اکبر هم
 اینجا را توفیق رفیق عطا فرماید تا ایشان هم از وظیفه خواری این سرکار والا اقتدار محروم نباشند
 به بلایان سلطان که ساند این عار باشد که بشکر پاوشاری از نظر مران گذاراج و صد مادم را
 بهر سال از پیشگاه رئیس اعظم و امرای ایشان سامان سفر حج از نقد و جنس و چینی جهاز عطا
 میگرد و که از دیگر وسای هند و سبب حصول آتقدرد و شوارست بلکه غیر ممکن و محال الله تعالی
 این خطه طیبه محفوظ و مصون اردو فصل در بیان کیفیت مجلس سیلا و رسول مقبول صلی الله
 علیه و آله و سلم بجاه ربیع الاول در منی خانه که عمده المحدثین قدوة المحققین بدیهة المفسرین فصاحت بجاه غایت
 مناظر الدوله فقیه الملک اعجاز المدرسین محمد اکبر علیا نصاب حبش جنگ اعظمت سوتی همیشه میفرمایند اینک
 مکان ساخته خود بافتا و میل و فانوس و چهار و کنول و کلاس و دیگر شیشه آلات آراسته و پیراسته میفرمایند
 و دعوت عاتمه میدهند و جوق جوق از عوام و خواص و از امر و غریب و علما و فضلا و فقرا و شعرا
 می آیند و بیان احوال قدسیه و خصال مبنی آن سید البریه میفرمایند تا اول قعات طبع فرموده
 تقسیم میفرمایند و ورقه درینجا نقل کرده میشود که با نجه که کیفیت اضع خواهد شد یکی رفته در سال یکبار
 و دو صد و هشتاد و سه طبع شده بود

الله
 عمت الایه علیه و علی آله و صحبه صلوات
 و سلامه عنایات بیخایات حضرت
 و اهب العطا یا از مطلقین قات بابرکات

بتمنای انامعشر الاسلام ان
 من العنایة رکت غیر منقسم
 اینجا از اول مانده پیش از اینست
 اینجا و فصول فایده فیض مآب

این جلد در طبع است
 با طیب منتقد
 اینجا بیکه ضبط انوار از دست
 اینجا بیکه مشرق نور محبت

و ملاقات امار و علمای و فقهاء و صلحای و برآمدن اکثر حاجات و صحبت ارباب فنون بودن و حج
 احتیاج دیگران و ملاحظه جمعیات و میلاد و مصاحبت حکام صدران گزیری و حضور ی رئیس و
 ملازمین و مکالمات مختار ریاست چاکری بلده رجحان بر چاکری مفصل دارد و مگر بلحاظ اینکه
 در بلده همیشه گرانی غله و اجناس میباشد و تنخواه و منفصل بحساب روپیہ حالی است و در بلده
 بیشین بلخی است و آب و بهوای بلده خراب و آب و بهوای مفصل بهتر از بلده است و صرف
 نوکریا بلده بسیار و در مفصل کم است و آب و بهوای بلده و بهر چه اکثر کالایات و مشروبات و میوهجات
 و احتیاجات محاش در بلده بقیمت میسر میگردد و در مفصل بیشتر قیمت یا بقیمت از آن است میسر میگردد
 و فصل فله نریده ذخیره دارد و دیگر استیجج خود آوڑه باشد و نفع باشد و خدام مانند گاؤر
 و بشتی و بھوتی و کناس و رانچا باندک صرف بهم میسرند و در رانچا باندک تمام میسر میگردد و در چاکری
 بلده و بیشتر معاملات جوابدہی بسیار عادی گرد و چه هر کس در معامای خود نالشی و شکایت
 تا بنس کار میسرند و در بیر و نجات جوابدہی کمتر است زیرا که از بیر و نجات در بلده برای شکایت کمتر
 می آیند و در مفصل چاکری آنجا را حکومت تمامه حاصل میگردد و در بلده حکومت ناقصه بدست میسر
 و اما حواریپ کران مفصل در صیغه مال و فوجہاری و دیوانی نسبت چاکران بلده و اکثر احوال
 بیشتر است پس بوجوه مذکورہ چاکری پیر و نجات بر چاکری بلده فوقیت و غلبہ دارد و
 فصل در بیان کیفیت روانی قافلہ حجاج بدانکہ قافلہ حجاج همیشه از بلده فرزند
 بنیاد حیدر آباد بیشتر در ایامیکہ آفتاب و برج و لومی آید یعنی شروع ماه ہمین و از سمت بمبئی
 میشود و در نیولا پانزدہم شعبان است سکنہ ہجری مطابق و از دہم و سیمبر ششم و یکم پوس
 است و از آنجا روانگی جہازات بنور دہم اسفند آری گرد و کہ آفتاب و برج حوت میباشد
 احوال تا ریج سوم شوال سکنہ ہجری مطابق است نہم جنوری ششم و ہفتم و ہشتم و نهم و دہم و یازدہم و سیزدہم و
 چہشٹی اگر بنام حجاج از سر کار نظام طبع شدہ میشود و در آنجا وہ جب میگردد و تا آخر رمضان المبارک
 بماندہ و موقوف میگردد و بعد از چہشٹی و اوہ معمول حسنت میفرمایند امیر حجاج جناب لانا

و باقی را بدیوان مختار خود بدولت ارشاد فرمودند چنانچه ایشان تا سه ساعت آنجا حاضر بودند و
 گزینند بعده برخواست فرموده بر فیصل شسته بکشاده پیشانی و فراغ بالی مبالغ خیرت بر فقر تقسیم
 فرموده آهسته آهسته تا بدولت سرای خوش نزل فرمودند و شکر حق تبارک سبحا آوردند حضور
 و والدۀ ماجده حضور و امیر کبیر بهادر و دیگر اهرار و ملازمین حسب مراتب تصدق فرستادند گویند
 فی حد سے روپیہ بآزندگان انعام شد هنوز علاج آن بی ادب میشود و هرگاه از احوال رعیت
 پرسیده میشود خود را بر جنون زده کلمات واهی بی سرو پا بجواب سوال بر زبان می آرد
 و هیچک راست و درست بیان نمی کند از حضور ارشاد است که بالوان اطعمه و انواع انعامات
 و عفو قصود دل او ارشاد و خوش کنند تا آنچه فی الواقع حال بود راست راست بیان سازد
 مگر آن گمراه هرگز بر راه راست نمی آید آئینده هر چه بظهور رسد واقعه نگاران از آن بزرگوار ندیدار البتہ
 رسانند گویند این همه خرابی و دلیری عوام که پیدا شد محض بسبب عدم التفات آقا
 نامدار گردیده اگر همیشه در بار می شد و دست شفقت بر سر فدا یان مالیده میشد هرگز کسی را
 مجال اینچنین دلیری و گستاخی نمی شد گوئیم این سخن نا فہمان است زیرا که خداوند نعمت انانگواران
 خود همیشه الفت معنوی میباید گو برای ربط و غبط خود و بظاہر بخشم می نوازند اما در باطن با نبطا
 الطاف و اعطاف تربیت می فرمایند نمی بینند که بروز وقوع این واقع آقامی نعمت رحمت
 نعم و اضطراب بصدقه چاکر خود بوده است که بار بار بملاحظہ تر و دفتار خود می فرمودند که امروز
 در بار نخواهم کرد که نواب صاحب ممدوح اطمینان خود و بجنون نظام هر کردند و ملال خاطر حضرت
 را توحش خاطر چاکران بعضی رسانیدند تا آنکه طبع مبارک حضرت تسکین گردانیده بدربار آوردند و فرمودند
 حسب دستور گذرانیدند تا وحشت عالمیان دفع گردید الحمد للہ علی ذلک فصل فرمایان آنیکہ
 نوکری بلده بہتر است یا چاکری مفصلات بدان کہ بنظر حضوری سرکار
 و بودن در دربار و دانستن احکام و قواعد جدیدہ بیش از دیگران رسیدن با انواع
 ترقیات و بودن مورد انعام و اکرام و بہتری جلالتیاری بسبب بودن از حکومت و سلطنت

مردند و سبب زهر خوردن ایشان معلوم نشد بجای ایشان واکتریس جی وند و صاحب بهادر
تشریف آوردند و لغت کربل جیس استبر صاحب بهادر نائب اول صاحب رزیدنت بهادر
هم بالبحر پوزیدل گردیدند و بجای ایشان سترجی جی کاروی صاحب بهادر استند اول شدند
و سترجوی صاحب بهادر نائب دوم صاحب رزیدنت بهادر برهم حبش تشریف بردند
حالا بجای ایشان سترجی ایچ ثرور صاحب بهادر تشریف آورده کار فرما اند بروز عید انظر
سال یک هزار و دصد و هشتاد و چهار هجری نواب علی القاب قدردان از کیا جناب نواب
میر قزاق علی خان سرسالا جنگ فخر الملک بهادر کی سی ایس آئی برای گذرانیدن نذر بجنور نواب
تشریف می بردند که برگشته نصیبی کم بخت از می روشن علی نام کنیز که زاده سید عمر خان
عرب گلوله بندوق برای ایشان سر کرده که خطا نمود در آن سیاب پر کرده بود که نواب مدح آگاه
شدند و مردمان جادو قصد قتل نمودند که از فوراً تنجه دیگر بار سر کرده و گلوله آن یک سپاهی هندو
همراهی رسید فوراً جان شیرین خود را بر آقایی خود قربان نموده بر زمین افتاد و گلوله مذکور
از کله آن سپاهی گذشته آینه بوجه را بطوری شکسته که صدمه آن نواب والا شکوه پید سپاهی
همراهی انگاه خواستند که او را بقتل رسانند اما نواب والا جاه مردمان همراهی را از قتلش منع
فرموده ارشاد کردند که نزدیک نشدید بلکه زنده او را بگیرند و در بغیر صده او را بدست سپاهیان
همراهی چند مغرب خفیف رسیده مگر او زنده بدست آوردند که هنوز در قید کوه توالی است
و زخم او بعد بنجیه درست کرده میشود هر چند از وی پرسند نشان از مغوی نمیدهد خداوند
زمین شماع این گستاخی آن بی ادب کمال برهم شدند و حکم قتل دادند و بسیار عافیت و خیریت
نمنا خود و کمال عنایت پرسیدند و فرمودند که امر و بسبب سنج این ساخته که دور از
هو انوا بان باور بار نمیکنم تا وقتیکه آن مردود و قتل نمیرسد نواب صاحب عرض نمودند
که قربان حضور شوم بکنجوار بهر طور باقبال خود رسامست مانند و بدون تخمین حال قتل مناسب
نیست عرض پذیرا فرموده و حکم تحقیق دادند و در بار فرمودند و چند روز خود بدست گرفتند

و حسینی علم که خانه ایشان در کوچه جلال است باقی دیگر بسیاری از مهاجران گرامی باشند که
 از نام و نشان آنها هرگز آگهی ندارم حال ایشان در پرده غیب الغیب باشد و الله اعلم
 بالصواب **فصل** در کیفیت اکنه و مقامات بلده و حواله آن که قابل دیدن اند اینک بهر
 پل یعنی پل کهنه و پل افضل گنج و پل چادر گکات و چادر گکات و چارکمان و حوض چارسو
 و کوه مسجد و مدینه مسجد و جامع مسجد و مسجد چوک و جهان نما و گوله آنجا و قلعه گلکنده و کوه سوله
 و عمارت آنجا و گنبد های سلطانین قطب شاهیه و کوه شاه شریف الدین قدس سره
 و کوه سید محمود قدس سره و درگاه یوسف صاحب رحمهما الله تعالی که پاره از ریاض جنت است و
 تالاب میر عالم و تالاب میر حله و باره در می میر عالم و چلنی خانه و آینه خانه سرکار عالی و درگاه
 حضرت برهنه صاحب رحمه الله و درگاه حضرت اوجالی صاحب رحمه الله و درگاه حضرت
 حسین شاه ولی قدس سره و کوتهی صاحب عالیشان رزیدنت بهادر و باغ سرورنگ و
 باوشاهی عاشورخانه و مقام نعل صاحب واقع پتھر گهشی و مکان علم حضرت عباس فیه الله عنه
 و حسینی علم و چشمه بی بی و باغ نگم بی بی گویم غیر مثال است اما میگویم که بیست اده هر یک از این
 سیاح را بصیرت چشم عبرت از زیاده میگرد و میگوید که ربنا ما خلقت هذا باطلا سبحانک
 ربنا و الیک المصیر **فصل** در بیان آنکه در ایام تحریر این کتاب و تاریخ که پیدا شد لائق مرجع از
 کتابت بدانکه در هنگام نوشتن این تاریخ صاحب رزیدنت بهادر اعظمی مستر سر جارج پیل صاحب
 بهادر سی بی اندکی سی ایس آئی از حیدرآباد و مبدل شدند و ممبر کونسل گردیدند و بجای ایشان
 مستر سرری چاروئیل صاحب کی سی ایس آئی تشریف آوردند و نه ماه تشریف داشتند و بانه
 لازمین و جمعداران اهل دفاتر و موالی عدالت با و امیر کبیر بهادر و پسر قارالامراء بهادر ملاقات
 نمودند و بحضور ملاقات چند نمودند و با آخر سال تمام سنه یک هزار و هشت صد و شصت و هشت
 کیفیت اجرای کار جمله و اوین احوال انتظام مالی و ملکی و فوجی را نوشتند و خود سرکاریان
 و پانزست آف اندیشیده بگلکته تشریف بردند و مستر جیم بن صاحب و اکثر بهادر و رسوم شده

دارند که همه خواهند برآمد بعد سهل و غن پیدا بخیر در شربت یا شیر بدست تا بقیه ماده آن
 همه برآید و همچنین اشیاء خوردن سبب پیدایش بیماری رشته درین ملک ست پس باید که
 چند کجور خورده باشد که دفع بیماری رشته و قاطع ماده آن است والسلام
فصل در بیان دکانهای مهاجنان که درین بلده و حوالی آن نامی گرامی
 اند و در سرکار حاضری شوند معرزان تفصیل همسایرانها ازینند و آن
 در کاروان دکان لکھی داس و لچمن داس گجراتی و در بیکم بازار دکان یکی هر گوبال
 و پورن مل و دوم دکان شیوالال و جیسی رام ستوم و کان کشن لال و موهن لال چهارم
 سورت رام و گوبند رام میسری پنجم دکان آمتری و سوجان مل و در چنال بنده و کان لاله
 دن گوبال بهیه و در باغ حشمت گنج متصل کونھی شیکه و کان گوبند رام و متعه داس
 و دوم دکان پدم سی نین سی ستوم و کان فتح چند و گرد جاری لال چهارم دکان
 موتی لال و رام و مهن خیشم و کان رام و من و گناتمه و ششم دکان بهشت ام سداسه
 و در ترب بازار یکی دکان جیناداس و بال کرشن و دوم دکان گوبند رام و کشن لال و
 در چارکمان و حوض چار سو که مشهور بسو کھا حوض که حوض خشک هم آنرا نامست یکی دکان
 نتھمل و گورو مهن داس ست و دوم دکان موهن لال و تیکت لال سوم دکان پریم سکھ
 داس و چنی لال که قریب بازوی مکان نصرت جنگ بهادر است چهارم دکان گریارام
 نکسالیست و در چوک تاکسار تھے کیے دکان ناراین داس تر بکه داس که در موتر
 کلی بوده که حالاً دیواله اشش برآمده و دوم دکان شیو کرن و در چند ستوم و کان نوکر سی
 و رام نرن که قریب مکہ مسجد متصل دروازه نصرت جنگ بهادر واقع ست پنجم
 دکان شیخ و پرشاد و سبج چند ناویزیاد و در کمان شمس الامیر بهادر یکی دکان گلاب سر
 و گنیش داس ست و دوم دکان بهولارام باکریا ستوم و کان جیسی رام و موتی رام
 و در لار بازار دکان بهیر چند و حکم چند و نندی ست و از مسلمانان دکان مرزا ثابت علی بیگ

مردم خواص و خواص اینجاری بسیار مقبول و مطلوب است شیرینی البته درین یک از قسم
 که باشد مردم اینجاری بسیار مضرت فلند اکثر می خورند که از نوات شیرینی هر قسم از لوزیات
 و حلایات بسیار بخورند و چنانکه در خانواده ایشان کثرت میخانهی خصوصاً از بادام مستعمل است
 در دیگر قوم کمتر باشد و مردم اینجاری از اچار و چینی هر قسم که باشد رغبت تمام دارند و با مریات
 کمتر خواهند خورد و مردم اینجاری را بچند طریق می خورند فلند که گسان اینجاری با مریاض گوناگون
 مبتلا میشوند یکی آنکه مرضی است منی ایشان را عارض می گردد و دوم بیشتر ایشان را دختر پیدا
 میشود و سوم از زن عاجز میشوند چهارم اکثر ایشان را مرضی طحال عارض می گردد و پنجم بسا
 اوقات ایشان را ضعف معده عارض میگردد و ششم همیشه هر شخص شاکی نزله میباشد و هفتم
 راشکایت بروم بر زبان است بیشتر از خانه بروان اینجاری پلاور که کهارا نامند می پرسند که در
 بهند و سحان هم پلاومی شود و گفتم که نه باز گویند پس چه میخورند گفتم که خاک یا باد و سحان باشد
 برنج که در ملک ما غر بار میسرت متمولان اینجاری گاهی در خواب هم ندیده باشند و ستو
 اینجاری در تقسیم شیرینی فاتیحه این است که الایچی دانه یا تاباشم و غیره را در سبد گرفته پیش هر کس
 سبد شیرینی را می نماند و آن کس یک یک دانه از آن میگیرد و پس گویا و ستو اینجاری بصدق مثل
 مشهور است که تبرک آن باشد که از خلق فروزند و چون که از کویت که گیت باشد بسیار چینی
 می سازند و از زن و مرد و بچه و جوان آن را میخورند فلند اکثر مردم این خراطین
 و حیات و حب القع پیدا می شوند و بدان می میرند و نیز ماده پیدایش این مرض خون
 گینگل است بکسر کاف فارسی و یا مجبول و نون موقوف و ضم کاف فارسی و سکون لام
 پنج نوبه درخت تار و نیز خوردن میخ است بضم میم و سکون نون و فتح جیم تازی و سکون
 لام که ثمره درخت تار است پس علاج مجرب خراطین آنکه دو اسین قی نین از قسم جوهر و ا
 ست و در شفاخانه انگریزی یافته می شود و بر آن جوان بقدرد و سرخ و برای بچه یک سرخ
 یا نصف یا ربع آن در شکر سرخ آمیخته حب بسته صبح بخوراند تا بچه و فرغد از کچه پری

و بکلیان دو و مرکبان دو و لولنگادو و چوگرانیان و چندین بار و چوگرانیان لهریا و چنک
و گنجی و وال و لشی و چنپاکلی و ملا و کرن پچول و وکدکی و بدک و لچھا جڑا و س
و ست لڑا و بدی و مرزانی پرواه و جھل ملی و جودائی و بکرانیان که درگوش و اتی تم
وران می اندازند و باز و بند و بچ بند و دست بند و نورتن و کره بادو و بیری و کنگر
و پو و پنجان بدان که یا بدان که گندم یا بدان که کوته میرو بدان پی چنلے انگشتان شود و انگلی
و آرسی و پای زیب و قوره چشم کبوتر و پائل و کو کهر و بیری و لول و بنهم لام و و
معروف و گجری با پای مجوله مثل بفتح میم یعنی چنپاک انگشتان پاهشت عدد و برنجک
و لرزک و مچلیان پس گوشت و بلاق و دوز و کچھوی و جھانوری و جھانجن فقط و اگر زن میوه
میشود چوری طلا می پوشد **فصل در بیان خورش مردم عوام و خواص**
بدان که خورش مردم عوام اینجا از غربا بیشتر نان زرت زرد یعنی جوار را میخورند و نیز از آن
و لیا ساخته با ترشی و است میخورند و نیز از زرت سفید انپل می سازند یا بچست را که منند و
بشد سائیده در آب انداخته می جو شاند هر گاه به چو آتش غلیظ میشود در آن نمک انداخته
و به چو کرمی می نوشند و نان با جره می خورند و خشک برنج را با وال یا شور یا با گری املی خام بخت
می خورند یا با بقل یعنی بهاجی استاده که سن باشد یا تره خرفه یا جولائی یا مات یا پالک یا چوکا
یا سودا یا اوتی که مین تمبا باشد یا چندن تبھوامی خورند و آمار نان گندم یا خشک برنج را
با وال یا شور با می خورند یا با ساگ متهی و تره برگ ملائم املی بخت که چغرا باشد میخورند یا آن را
با گوشت بخته با نان میخورند یا نان با تره انباره یا توری یا کدوی سفید یا سندی یا ولپند
که دوجیندس بشد یا تره جولائی یا خرفه یا مات و پالک و چوکا و تره سودا یا اوتی
بود یا تره چندن تبھوا و یا جھنڈا که چنچینده بود یا با ترکاری پلول و شرکه و کد آن اکد و شیرین
بتم نامند و یا با کرلیا و یا با پیما بچین و دیگر ترکاری هاسه خورند و نیز پلا و یا بریانی یا مضر
یا شیر و برنج و کباب هر قسم و ترشی هر قسم با فراط و مریخ سرخ بکثر میخورند و خنبا

رکھا اور جو شخص کہ علی سے عداوت و بغض رکھا گو یا مجھ سے بغض رکھا جو مجھ سے بغض رکھا گو یا نہدا
 سو بغض رکھا اللهم اجعلنی من محبہ امین فصل در بیان لباس مردان اینجا و اسلامی ایشان
 و در ذکر البسہ زنان اینجا و زیور ایشان بدانکہ ہر گاہ مردان اینجا بدر بار حضور پر نور حاضر میشوند
 عام لباس جامہ و دستار منصب داری کہ بروضع در بار شاہی است و دوستانہ و روال یا دوشہ
 و یکہ و پیرتہ قبضہ دار و شمشیر یا پیش قبض و زیر جامہ سفید یا از مشروع یا کنخاب یا گلبدن
 و کفش و کھنی یا لاپوری پوشیدہ حاضر و بار می شوند اگر دستار منصب یا عامہ نباشد
 بدگر دستار و ستوری حاضر شدن بدر بار حضور پر نور نمیدهند اما حکام انگیزی بکلاہ و لباس خود
 حاضر میشوند اما موزہ لب فرش از پایرون میکشند و عموماً مردم اینجا را همین لباس است اما
 انگر کھچن دار با گلہای بسیار و دراز کہ از کعبہ گم گذشتہ زمین رامی پوشیدہ میشوند و در جا
 رسم سنجاب نیست و ہم پات جامہ بسیار نمی باشند بلکہ جامہ اینجا بطور نیمہ ہندوستان میباشد
 و بند ہم نسبت ہندوستان کمتر دارند و چولی آن قریب بہ سینه می دارند و زیر جامہ مردم اینجا
 اکثر چیت و تنگ می پوشند و روال رنگین از و پور کنندہ یا از چرنال یا از منگل گرے بدست
 دارند و روال شپی سفید یا شال یا دوشہ بنارسی یا ناویری بر بہر دوش همچو بالا باشد
 می پوشند و بعضی از دلاوران و شجاعان اینجا چلتہ و جوشن و زره و دستانہ آهنی و خود
 و چار کتینہ می پوشند و تفصیل اسلحہ اینجا این است قرابین و بشدوق با قسام و شمشیر
 و پیش قبض و شمشیر بانواع خود و کتار و جنبہ و خنجر و بانٹ و قزولی و چھو و گیتی و سیا
 و بر چھی و نیزہ و تیر و کمان و تیر و سکین و سنگین و تپانی و چھورا و شیر چھ و کتا و بان
 و بلم و سیلابہ و اینجا و لباس زنان اینجا بیشتر کرتی و چولی و زیر جامہ بسیار تنگ و دوشہ
 بسیار دراز اما زنان شرفراز کمتر پوشند اما منگہ لباس می پوشند و پیشوا را پوشیدن
 رسم کمتر است و تفصیل اسما و زیور بانی کہ زنان اینجا می پوشند این است نتھہ یعنی حلقہ منی
 و تیکا و تعونید و چوٹی و چاند یعنی سیس بھول ستارہ سورج و باولیان و چاند باولیان و ہنہ

ہزار ہا کہ منکر ہو رہا باشد و گفتہ بغیر کاف فارسی و سکون نون و فتح تارہندی و ہمارے مختفی تالاب
 و کوری بکسر وال ہندی و ضمہ کاف عربی با و او مجبول و یا ر معروف کر کے پرندہ است
 کہ اذگل خانہ سے ساز و آن را در ہندی انجمناری و ہندی و کو مہار سے ناست و
 فارسی اینجا از فارسی تمام دنیا جداست و این حالانہ ہے بلکہ تفسیر آئی باز قدیم معلوم
 میشود چنانکہ از کافذات کہنہ یافتہ میشود و حال اردوی اینجا را نیز بچنین باید شمر و پس
 فقرات چند در اردوی اینجا می نگارم تا دستور اردوی اینجا معلوم گردد و بداند کہ صبا چار گلزار
 شہدائی نگار و فضیلت بخاری اور مسلم ابو بکر رضی اللہ عنہ سر روایت کرتے ہیں کہ
 فرماتے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ایک شب کو خواب میں دیکھا میں کہ دو لو ایک
 چاہ پر رکھا ہوا ہے اوس چاہ سے جس قدر خداوند تعالیٰ چاہا سنیہ امین پھر ابو بکر رضی اللہ عنہ
 اوس دو کو لیے ایک پاؤ و مرتبہ بسیندی اور او کی کشش میں نا توانی تھی تھی تھتعالیٰ اودن کو
 مغفرت کرے پھر عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ اوس دو کو لے بہت بسیندی کہ تمام لشہ لوگ
 سیراب ہو گئے تو وہی کتاب تہذیب میں لکھے ہیں کہ اشارہ خلاف سے ابو بکر رضی اللہ عنہ
 کی اور ترقی اسلام و حصول فتح و فتوح ممالک و اعلا رکبہ اللہ زمانہ خلافت میں عمر بن خطاب
 کی ہے فضیلت ترمذی حاکم اور ابن ماجہ مرہ بن کعب سر روایت کی ہیں کہ رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم فتنہ ماجہ ظہور میں آویں گے اسکا ذکر الہام غیبی سے ارشاد فرما ہے تھے کہ ایک
 شخص جاؤ اور اڑے ہوئے اس جاسے گزرے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرماتے کہ اس وقت
 یہ شخص حق پر جو گام را و اس سے اشارہ طرف بلوا اور شہادت ذوالنورین سے ہزاروی
 کہتے ہیں کہ میں جا کر تلاش کر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کے حضور میں عرض
 کیا کہ وہ شخص عثمان رضی اللہ عنہ ہیں جواب رسول اللہ نعم فرمائی فضیلت طبرانی
 ام سلمہ رضی اللہ عنہا سے روایت کی ہیں کہ فرماتے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 جو شخص علی کو دوست رکھا گویا مجھ کو دوست رکھا جو مجھ کو دوست رکھا گویا خدا کو دوست

گورہ بضم کاف فارسی و واو معدولہ و فتح راہ ہندیہ و ہا م مختفیہ بمعنی وہ خرواز آباو سے کلان
 جدا کہ آنرا در ہندی پورہ نامند خورہ بمعنی فلوس وطن بفتح واو و طاء مہملہ و سکون فون
 بمعنی حق و رسوم کو لا بضم کاف تازی و واو مجهول و فتح لام و الف بمعنی شغال پوٹا بمعنی
 گوسفند نہ کہ ہندی بھیڑ اومیڈ ہا باشد و چیللا بمعنی بزرگ ہندی بکر نامند ہر سون بمعنی سالہا
 باشد کھٹا بضم کاف عربی مخلوط الہا و سکون لام و فتح کاف فارسی و الف بمعنی نر گھا و میٹر
 کہ ہندی بھیڑا باشد کھٹی بضم کاف عربی مخلوط الہا و تشدید لام مع کسرہ آن و یا مصروفہ
 بمعنی کلید کہ کنجی در ہندی باشد لاند کا بمعنی گرگ کل ہیل بمعنی کلو کہ درختی باشد لیلانی کھلا
 بفتح کاف عربی مخلوط الہا و تشدید لام الف بفتح بمعنی خرمن کوٹا درخت تال کمانہ برگ
 اورا کوسی کی بھاجی گویند لوٹ بضم لام و واو مجهول و تار ہندیہ موقوفہ بمعنی سیلاب
 کاٹونی عنب الثعلب را نامند کہ ہندی کوی باشد بد تال باد یوانہ گاندہ درخت سے کہ در
 ہندی آن انرسل نامند پلا بکسر بار فارسی و تشدید لام الف مع فتح آن بمعنی بچہ از ہر قسم
 کہ باشد از آدمی یا از چرند یا از پرند شپک بکسر سین مہملہ و سکون بار فارسی و فتح لام و
 سکون کاف تازی بمعنی عفر فوٹ است کہ آن را در ہندی چھپکلی نامند و رکم بہ بفتح واو
 و سکون را مہملہ و فتح کاف تازی و سکون سیم بمعنی مشقت قید بر شارع کہ در ہندی
 آنرا را چالی نامند کہ وچوب فروش بمعنی سپاری فروش چم کوڑہ بفتح جیم فارسی و
 سکون سیم و ضم کاف تازی و واو معدولہ و فتح راہ ہندیہ و ہا م مختفیہ بمعنی برگ درخت
 ست کہ آن را در ہندی بھنڈہ و کچالو نامند کمانی بمعنی پیلہار و کارڈری بازگیر یعنی مدار
 کچاکندی و واو امی مند و عفا قیر فروش و سیندنا بمعنی کشیدن گوئی بفتح کاف فارسی
 گھوٹی و بھوٹی کھار باشد وچاپ و شاب کوٹھی سوواگران باشد و چاڈری تھانہ
 وچوکی و نا کہ را گویند و عاشور خانہ امام بارہ را نامند وچپ بمعنی بچپن کہ ہندی یون ہی
 گویند و میاش بمعنی آمدنی و تنخواہ گوٹم بضم کاف فارسی و واو مجهول و سیم موقوف

موحده و یا مجهول و کسر کاف فارسی و یا بر معروف و بمعنی زود و کوفت فتح نون و ضم کاف تازی
 و و او مجهول بمعنی نیست و آنکه زود که حرف نفی است پیش کاف بکسر فارسی مخلوط الهاء و یا بر معروف
 و فتح کاف تازی و الف بمعنی حلوائی که برای فاتحه موقی سازند آنکس بالف ممدوده و نون
 غنه و کاف فارسی موقوف جسم را مانند بدن فتح بار موحده و الف مملکه و سکون نون شمر گاه
 مانند انباشته کی بجای فتح هزه و سکون نون و فتح بار موحده و الف ساکن و منفتح را برندی
 و بافتنی نام درختی است که آنرا در هندی پسن نامند و بجای بمعنی تره و برگ پهنش
 بفتح بار فارسی مخلوط الهاء و ث قدید النون مع الفتح و سکون سین مملکه نام باریکه در هندی آنرا
 کسمل نامند تا با فتح بار موحده بمعنی نمایدن و فمانیدن و هجاء بفتح بار ممدوره و سکون و او
 حرف ایجاب است پانی ثمانا بمعنی غسل کردن نان کی روئی بمعنی نان خمیری تنوری است
 آب زعفران کاف پانی بمعنی آب زعفران کثا بمعنی خشکه برنج باشد زندگی و زندگی روپیه اند و غنه
 باطنی بمعنی خبر و باطنی والا بمعنی خبر رسان که مخبر باشد بوم بضم بار موحده و و او مجهول
 و میم آواز دادن و غل کردن و شور نمودن معالیه بمعنی ربوا و سودست عرب اینجا می گویند
 که ربوا احرام است و معالیه دیگر است که حرمت آن را در قرآن بیان نفرموده اند لغو و بالتدنه
 پیشک بکسر بار فارسی مخلوط التلفظ بهاء و یا بر معروف و کسر کاف تازیه و یا می معروف
 درسته باشد که در هندی آن را و نهتر نامند گاه بفتح کاف فارسی و الف و را مملکه موقوفه
 بمعنی زار که در هندی اوله نامند موز بمعنی کیلا اسامی گاه تا بمعنی ذاکه انداختن جسم
 بمعنی امرو و آنکه از بر منفتح هزه و منفتح کاف فارسی مع الهاء و الف و فتح را برندی
 و الف درسته باشد که در هندی آنرا چوپیه نامند چفر و چکر بمعنی عیم فارسی و ضم غین عجمه ساکن
 سار مملکه بمعنی برگ ملایم و نرم از درخت املی مقطعه بمعنی موضع حسه و که در هندی
 نکه نامند بچلا نام درختی که در هندی آن را پوس نامند گچگاه بفتح کاف فارسی و
 کاف آن عجم عربی و منفتح کاف فارسی و الف و بار ممدوره بمعنی کر نجه که ثمره باشد

فرزندان می را بنام والد گرامی یا قومی فرمایند یا بکم لکمی علی محمد باشد و محمد علی ایضا حل جنت
 ایشان در قدر دانی و کار شناسی و تجربه کاری و سیاحی و زبان دانی و ابلهیت و لیاقت و وضعه
 افرو و او حد اند و ایشان یعنی معتدالدوله مرزا علی محمد خان بهادر از طرف ملکه محترمه انگلستان
 عهده و ارجحانیت معذرت عامه رعایا در دار الحکومت بمبئی و وکیل مختار سلطنت علیه عثمانیه یعنی
 قسطنطنیه در شهر بمبئی و هم رکن مجلس رائل اشیا کمک سوسای و در لندن هم مجلس جغرافیه بمبئی
 را رکنی و یک رکن مجلس بازشاهی دریافت احوال سمت شمالی کوپن برگین و غارک میبند الله تقدیر
 فرزندان ایشان را تا بسناجیب علیا و مدارج قصوی رساند فصل پنجم این بلده فرزند بنیاد
 مجمع مردم هر زبان گردیده است چه بسبب قدر دانی رئیس این جا و اقامت اقبال مردم هر ملک و یا
 جمع آمده اند لهذا زبان اینجا مجموعه السنه گردیده است زیرا که در اینجا انگریزی و رومی و ترکی
 بخاری و فارسی و هندی و اردو و پشتو و بنگالی و تلنگی و مری و وارومی و کشری
 و عربی و پوزبی و حبشی و رین بلده بکثرت شایع است اما در ملک نظام مشیر جاز با
 جاری است که آن حکام را ضرورت می افتد اگر حاکم داناتی آن نباشد ضرورت بر جهان می افتد
 یکی مری و دوم تلنگی سوم کشری چهارم اردو اگر تفصیل آن در اینجا نگارم کتاب دراز میشود
 و زبان اردو را مردم دی اینجا زبان سلمانی نامیده اند هر گاه از دهقان این ملک می پرسند
 که تو زبان سلمانی میدانی پس و اگر چیزی می فهمی میگوید که فی یا بان و اگر هیچ نمیداند هیچ نمیگوید
 یا اگر که در زبان دمی پرسد که زبان سلمانی میدانی او در زبان خود جواب میدهد که نمیدانم یا میباید
 و همچنین تحریر رسم الخط ایشان فرق بسیار است که بدون حصول مناسبت و افسته و خوانده نمیشود
 الفاظی که مخصوص این دیار است و مجاوره است صواب بمعنی فریته و همراه و معرفت تقصیر لفظ
 تعظیم است که خود پیش بزرگ قبل از عرض کلام میگوید تقصیر بنده چهره و باز از خود بدولت خواسته
 بودم پس بجای لفظ جناب و حضرت و حضور و کرامات بیان می کنند انکار بمعنی مطلق است
 و جهار مطلق درخت را گویند گر که زیر جامه مخصوص باشد کفچه نیمه تنه را گویند بگی بکمر

شهبندر عیسیٰ بیاضت جلوس هایلون مسعدت مقرون جناب بادشاه جدید و مطابق اشاره که
 در باب تجدید نمودن امر عالی عمده شهنشیری واقع شده درین کت یک قطعه امر عالی مجدد
 تحریر یافته بطرف شریف شمار سال کرده شد و نیز بعد ازین امور معذره بجناب تمام دولت
 تمام سرانجام خواهند نمود و درین سیاق این نمیده اعتمادی ترقیم کرده شد و نفوت و ترغیب
 سلطان البرزین البحرین السلطان بن السلطان سلطان عبدالعزیز خان خلد الله له و دولته
 بنام قدوة الاماجد والا کارم مرزا محمد علی خان زید مجده این است چونکه استیفاء اسباب
 لازمه حمایت و صیانت های تجارت جنبه که در ممالک دولت علیه آمد و رفت وارند کرده می شود
 همچنان و قایه حقوق ممتازه تجارت دولت علیه ماکه در ممالک اجنبیه آمد و رفت نمایند از لازمت
 است بنابراین بهر تسویه نمودن و نظر کردن در امور و خصوصیت های واقع تجارت دولت علیه
 ماکه بهر سال از اقطار مجازیه به بندر عیسیٰ آمد و رفت می کنند قدوة الاماجد والا کارم مرزا محمد علی خان
 زید مجده که تبعه عالی تبعه عثمانی شهنشیر هستند و بسبب جلوس هایلون میامن مقرون ملوکانه
 ما و خصوص تجدید ماموریت و برای اجرای نمودن خصوصیت های که تجارت لازم خواهد شد مطابق
 اراده سنیه ملوکانه امر هایلون شاهانه سنوح و صدور پذیرفته بمقتضای منیعت آن از دیوان
 هایلون ما این امر حلیل القدر متضمن القوا و ماموریت مومی الیه صادر و ارسال کرده شد
 پس مومی الیه بعد ازین من کل الوجوه حمایت و صیانت تجارت ابغان دولت علیه ماکه از اقطار
 مجازیه به بندر مذکوره آمد و رفت نمایند و واقعات مخصوصه موجب قایه جمیع استحقاقات امتیازات
 شده اسباب و وسائل آنرا استحصال و تکمال کنند و در حسن قسویه و کامل نمودن مقدمات
 ضروریات تجارت نیز با اقدام و بعثت تمام چه لازم کارگزاری نمایند و بستمقامت حد
 مقدمات چنین و چنان کنند و بر نظامت شریفه ما اعتماد سازند تحریر و اویل شهر شعبان الحکم
 سنه هجری سال یک هزار و دصد و هشتاد و شست نبوی و درین مان حکم الولد سرالیه ذات
 الکرامی ایشان ابنا نامی والد ماجد ایشان نامشده بوده اند که اب سلاطین است که بیشتر

فرزندان می را بنام والد گرامی یا دومی فرمایند یا بکلمه ای علی محمد باشد و محمد علی انصاری جنت
 ایشان و رفیق دانی و کارشناسی و تجربه کاری و سیاحتی و زبان دانی و ابلهت لیاقت و وفاداری
 افزوده و او حداند و ایشان یعنی معتقدالدوله مرزا علی محمد خان بهادر از طرف ملکه متشبهه افغانستان
 عهده و ارجحانست معتقدت عامه رعایا و درالحکومت بمبئی و وکیل مختار سلطنت علیه عثمانیه
 قسطنطنیه در شهر بمبئی و هم رکن مجلس رایل اشیا یک سیاحتی و در اندون هم مجلس خیرانی
 را در کنی و یک رکن مجلس بادشاهی دریافت احوال امت شمالی کوپن بیگین و نمارک شیندالند
 فرزندان ایشان را تا بساعت علمیا و مدارج قصودی رسانند حاصل چون این باده فرزند بنیاد
 مجمع مردم هر زبان گردیده است چه بسبب قدر دانی رئیس این جادام اقبال هم مردم هر یک و یا
 جمع آمده اند لهذا زبان اینجا مجموعه السند گردیده است زیرا که در اینجا انگریزی و رومی و ترکی
 بخاری و فارسی و سنسکری و اردو و پشتو و پنجابی و تلنگی و مرنزی و ارتومی و کنسری
 و عربی و پوزبی و حبشی و رین بلده بکثرت شائع است اما در یک نظام بیشتر چار زبان
 جاریست که آن حکام را ضرورت می افتد اگر حاکم و دانی آن نباشد ضرورت بر جهان می افتد
 یکی مرنزی و دوم تلنگی سوم کنسری چهارم اردو اگر تفصیل آن در اینجا نگارم کتاب دراز میشود
 و زبان اردو را مردم دی اینجا زبان مسلمانی نامیده اند هر گاه از دهقان این ملک می پرسند
 که تو زبان مسلمانی میدانی پس اگر چیزی می فهمی میگوید که فی یا مان و اگر هیچ نمیداند هیچ نمیگوید
 یا اگر کسی در زبان دومی پرسد که زبان مسلمانی میدانی او در زبان خود جواب میدهد که نمیدانم یا میگوید
 و همچنین در تحریر رسم الخط ایشان فرق بسیارست که بدون حصول مناسبت و آهسته خوانده نمیشود
 الفاظی که مخصوص این دیارست و مجاوره استصواب بمعنی ذریعه و همراه و معرفت تقصیر لفظ
 تعظیمست که خود پیش بزرگ قبل از عرض کلام میگوید تقصیر بنده چهره و باز از خود بدولت خواسته
 بودم پس بجای لفظ جناب و حضرت و حضور و کرامات بیان می کنند انکار بمعنی مطلق اکثر
 و چهار مطلق درخت را گویند گر که زیر جامه مخصوص باشد کفچه نیم تنه را گویند بکلی بکلی

شهبندر بمبئی بپاسخ جلوس خایون مسعدت مقرون جناب باو شاه جدید و مطابق اشاره که
 در باب تجدید نمودن امر عالی عمده شهنرداری واقع شده درین کت یک قطعه امر عالی مجدداً
 تحریر یافته بطرف شریف شمار سال کرده شد و نیز اجدا زین امور مندرجه کسن اتمام و نیز
 تمام امر انجام خواهند نمود و درین سیاق این نمینقه اعتمادی ترقیم کرده شد صفوت و ترجمه
 سلطان البرین البحرین السلطان بن السلطان سلطان عبدالعزیز خان خلد الله له و دولته
 بنام قدوة الاما جده والا کارم مرزا محمد علی خان زید مجده این است چونکه استیفاء اسباب
 لازمه حمایت و صیانت های تجارت اجنبیه که در ممالک دولت علیه مآمد و رفت وارد کرده می شود
 همچنان و قایه حقوق ممتازه تجارت دولت علیه ماکه در ممالک اجنبیه مدورفت نمایند از لازمت
 است بنا بران بهر تسویه نمودن و نظر کردن در امور و خصوصیت های واقع تجارت دولت علیه
 ماکه بهر سال از اقطار حجازیه به بندر بمبئی آمد و رفت می کنند قدوة الاما جده والا کارم مرزا محمد علی خان
 زید مجده که بقصد عالی تجدد عثمانی شهندر هستند و بسبب جلوس میاسن مقرون ملوکانه
 ما و خصوص تجدید ماموریت و برای اجرای نمودن خصوصیت های که تجارت لازم خواهد شد مطابق
 اراده سنیه ملوکانه امر خایون شاهانه سنوح و صدور پذیرفته بمقتضای منیف آن از ویون
 خایون ما این امر جلیل القدر متضمن القاد و ماموریت مومی الیه صادر و ارسال کرده شد
 پس مومی الیه اجدا زین من کل الوجوه حمایت و صیانت تجارت با جان دولت علیه که از اقطار
 حجازیه به بندر مذکوره آمد و رفت نمایند در واقعات مخصوصه موجب قایه جمیع استحقاقات امتیاز
 شده اسباب و وسائل آنرا استحصال و تکمال کنند و در حسن تسویه و کامل نمودن مقدمات
 ضروریات تجارت نیز با قایم و بجزرت تمام اجراء لازم کارگزاری نمایند و بهستقامت صدور
 مقدمات چنین و چنان کنند و بر علامت شریفه با اعتماد سازند تحریر و راویل شهر شعبان المنظم
 سنه الحجهری سال یک هزار و دصد و هفتاد و هشت نبوی درین مان حکم الولد سر لایه ذات
 رومی ایشان را بنام نامی والد ماجد ایشان نام منسوخه اند که داب سلاطین است که بیشتر

عهد و میان و برادر ایشان ناصر میان و نواب رفیع الدوله بهادر و نواب نظام الدوله بهادر
 جواهر جنگ پسران علی الشدخان حیدر الدوله مرحوم و نواب ببر الدوله بهادر خال عرض بیگی
 و نواب ولاد الدوله پسر نورالاحرام مرحوم منتهی سامانی خواجه حسین الدین خان پسر نواب
 عظمت جنگ بهادر مرحوم و نواب عزت یار جنگ بهادر متولی مکه مسجد پسر جبارت الدوله
 مرحوم داروغه گرد حنفی پرنور و نواب حیدر علی خان بهادر داروغه کتب خانه حضور پرنور و از
 هندوان که ملقب بر اجه اند راجه نیک را و بهادر پسر راجه اورنگ بهادر و راجه
 ارچن بهادر پسر راجه موصوف و راجه هری بهادر و بهادر پسر راجه نامنت گویند نیز این بهادر داروغه
 جواهر خانه و راجه نانک بخش عزت راجه بهادر پسر راجه چند و لال بهادر و راجه رام بخش بهادر
 برادر زاوه مهار راجه چند و لال بهادر یعنی پسر راجه گویند بخش بهادر برادر حسد و مهار احس
 چند و لال بهادر و راجه نرندر بهادر پیشکار پسر مهار راجه چند و لال بهادر حاتم و کن و راجه
 شکر را و رای رایان امانت و نت بهادر و راجه اندر جیت لاله بهادر مالکان و فادر سرکار
 عالی آصفجایی و راجه مرلی منوهر بهادر پسر راجه شنبه پرتا و عرف غلام رسول و راجه
 گوپال را و بهادر پسر راجه اندر و راجه کنیش را و بهادر و دیگر از مغزنان جمعداران مثل سیف الدوله
 بهادر و برق جنگ بهادر و مقام الدوله غالب جنگ بهادر و رفیق یا و الدوله بهادر بسیار
 اند برای اقتصار و اختصار بر همین کفایت رفت و السلام و اینجا سخن دیگر هم لائق گفتن
 و قابل نوشتن است که نواب معتمد الدوله مرزا علی محمد خان بهادر بن نواب مرزا محمد علیخان بهادر
 متوسل آباتی این خاندان آصف جایی اند که همیشه ترقیخواه و خیر شپوه این سرکار و الا اقتدا
 بوده بهین ذریعه قدیمه و خیر اندیشه و نیک سگالی از حضور پرنور سلطان البرق خاقان الحجاز
 سلطان بن سلطان سلطان عبدالعزیز خان غلام الملک و دولته مجدد امور و عوطف شاهانه مطمح
 الطاف خسر وانه شند چنانچه این تجدید بموجب خط صفوت پادشاه که بر زبان ترکه بوده است
 بلسان فارسی ترجمه آن کرده می شود و هم واضح نقل آن این است **نقل صاحب**

و پسران نواب مبارک الدوله بهادر مرحوم اند و از متبسمان این سرکار عالی نواب مقتد الدوله
 علی محمد خان بهادر شهنشاهی اند و نوابه خوبی و اقبال نواب مکرم الدوله بهادر و والد
 این سرمایه غفل و حشم جناب نواب قیصر الدوله بهادر و پسران فتح الملک بهادر مرحوم
 نواب اشجع الدوله نیز جنگ بهادر و نواب زور آور جنگ بهادر و نواب شمشیر جنگ بهادر
 و نواب امداد جنگ بهادر پسران شهیار الملک و نواب رونق علی خان صاحب مرحوم
 و نواب عسکر جنگ بهادر و پسران نواب بی نظیر جنگ بهادر که نام نامی ایشان را
 یاد دارم و نواب سعید الدوله بهادر صوبه حیدرآباد و نواب شهریار جنگ بهادر صوبه
 اورنگ آباد و نواب منصور یار جنگ بهادر و سیره زادگان نواب رکن الدوله بهادر
 مرحوم یعنی نواب حسین الدین خان بهادر و نواب اشرف الدوله بهادر و نواب
 محکم جنگ بهادر و نواب مهدی حسین خان بهادر فقط و نصیر یار جنگ بهادر و نظام نواب جنگ
 بهادر و محمد نواز جنگ بهادر پسر حاجی داراب جنگ مرحوم و نواب عزیز الدوله بهادر مبارک جنگ
 بهادر صدر بخشی صرف خاص و نواب محترم الدوله اعتصام الملک عرض یگی بهادر
 نواب رشید الدوله بهادر و مهدی یار جنگ بهادر و یادگار حسین پسران نواب شید الملک
 بهادر میرمنشی سرکار آصف جاه بهادر که ستم برادر اند فقط و بنام ایشان آشنائی دارم
 و نواب تنبیت یاور الدوله بهادر نادر نوری و نواب لشکر جنگ بهادر و نواب حاسب
 ارادت جنگ بهادر و نواب شید جنگ بهادر و نواب هاشم جنگ بهادر و نواب
 اعظم جنگ بهادر و نواب محمد اکرام الدین خان بهادر و نواب حسین دوست خان بهادر
 و نواب حاجی محمد سلیمان بهادر و نواب معتمد جنگ بهادر و دروغه توشه خانه و نواب
 قوت جنگ بهادر و دروغه شکار خانه بیرونی و نواب قادر الدوله بهادر و نواب قدیر جنگ بهادر
 و نواب تنویر جنگ بهادر و نواب نصرت جنگ بهادر و نواب بهرام الدوله غلام نبی خان
 بهادر و نواب جعفر علی خان بهادر و عرف ثیمو صاحب و نواب مولت جنگ بهادر و

عرض داشت گذرانید پس باز حضور پرنور که مملکت پنج چار و بیست و هفتادین مملکت پنجواستین
 خوب نیست اگر چه در میان مشران حضور پرنور و مضامین امیر کبیر تفاوت بسیار بوده
 است تا بهم آن رساله جنگ قبول کرده بجا آورده پس برای معافی بهانه و دیر می خوب
 نیست من بعد حضور پرنور فوراً و کلامی خود را دوباره فرستادند که رساله جنگ بنویسد که
 من بر عهدی و میوه فانی باز نخواهم کرد و این سخن بر رساله جنگ بسیار شاق گذشت بدل
 او قلمی رسانید مگر فرمان بجا آورد و ورج کرد و فرستاده پس بتاریخ دوم مارچ دربار متفر شد
 که حاضر شده اند گذرانید که منظور شد و جواب سلام بخشیدند و درین اثنا بحضور پرنور اطلاع
 کرده شد که گروه غارتگران سمت جالند جمع شده اند بتدارکش ارشاد گردید و دربار برخواست
 گردید و بتاریخ چهارم رساله جنگ بر کوئچی من آمده تا بدیر گفت گوی گو ناگون کرده ماند
 مانند گفت گوی اعطای خلعت و خطاب ستاره دهند که بران ختم تحریر نمودم فقط
 فصل در تحقیری از احوال چند امرای زمانه حال که در اینجا موجود اند می نگارم و یاد از نامها
 ایشان میدهم و تفصیل را فرصت نیست که همه حسب و نسب ایشان را بیان کنم چه کتاب
 سیر بطول میکشد و زمانه فرصت نمیدهد و کسانیکه قدیمی اند ذکر اصول ایشان در کتب سابقه
 مثل سوانح و کن و رسول خانی و ترک آصفیه حدیقه العالم و تجلیات جوهر موجود است و بزرگانیکه
 نو دولت اند ایشان را همه میدانند و سخته الله عین است که در هر دوره فلک سربلایان جدید
 سربلایان آمدند و فقیه که غریب الوطن و در و حال حستم از کجا و قوف یافته باشم که نام همه
 حضرات بزرگوارم چه امرای اینجا زیاده از شمارند نواب و راجه و جمعدار و سر رشته داران
 اینجا را بچو و وار فلک حسابی و شماری نیست بدانکه سواحی بزرگانیکه حال ایشان پیشتر ندیده
 شد از ضابطه و گان نواب همصام الملک بهادر اند که جامع علوم معقول و منقول اند
 جناب نواب ذوالفقار الدوله بهادر که خاوی قنونی است و مع و اصول الله تعالی
 فرزندان ایشان را نیز صاحب اقبال و دولت و بزرگواری و سعادت و جلال است که دارند

صالح خواهیم داد و بعد از آن درباره عظمی خلعت و دستار آفت اندیا و غیره گفتگوی دراز
 ماند آخر التماس کردم که بحضور پر نور برای ختم سه مودن این امر ضروری بنزد وی یاد دهنده
 شود پس امیر کبیر برخاست فرموده مخلص شدن فوراً بنواب سالار جنگ خبر دادم بانچه
 امیر کبیر اطلاع یافته بودم که عرضداشتی برو منع مقلع متکبر عفو قصور خود بسیار ملکیت
 و عاجزی بمضامین رنگین بحضور پر نور بگذرانند در جواب آن سالار جنگ بهم بذریعہ مرسله
 و هم زبانی با مشافهه ظاهر نمود که برین راضی هستم و فرستادون عرضداشت مذکور بحضور پر نور
 ضرورت فقط (این مقوله صاحب ریڈنث بهادرت) و جهان معلوم میشد که حضور پر نور
 بسعه فرمودن امیر کبیر نرم شدند و شاید که بر خطای ذواتی سالار جنگ بابت گذراندن
 استعفاء چیزی ضمان گرفتند که بآن امید عفو یافته شد که صلاح برای گذراندن عرضداشت
 مطلوبه سالار جنگ و ادم و سالار جنگ فوراً عرضداشت مذکوره را معفرت و کلاماً بحضور پر نور
 گذرانید حضور بعد ساعت مضمون عرضداشت بوکلانی که آنرا آورده بودند برای نوشتن فقرات
 چند حکم نمودند و خیال نمودند که در راج آن کمال قدرت و حکومت و جلال مابدولت
 ثابت میشود و کلاماً ارشاد شد که فقرات مذکوره را در عرضداشت درج کنانیده به تبدیل آن
 و پس اند پس و کلاماً حسب الامر اطلاع دادند سالار جنگ اندیشید که بدون بجای آوردی حکم
 حضور پر نور چاره نیست فوراً فقرات مطلوبه حضوری را درج نموده عرضداشت بحضور
 پر نور روانه نمود بعد رسیدن عرضداشت از حضور پر نور چنان ارشاد شد که درین مقدمه
 بعضی پنج چار در زمانم خواهیم کرد - چون اینقدر مهلت برای من بسیار عرصه دراز بود
 لهذا فوراً یک مسوده مرسله بنام حضور پر نور بیکار طول طویل تیار کردم لب آن اینکه اگر
 من مهلت و راز بکارهای سرکار تامل کرد و شو غفل بسیار رو میدهم - مگر قبل از اینکه
 ترجیح آن کرده بحضور پر نور گذرانیده شود سالار جنگ مرطلع گردانید که شما باین مضمون
 سر کبیر اطلاع دهید که بموجب فرموده سامی من سالار جنگ صلاح و ادم و چنانچه

تفرقه خواهد رسید خرابی انتظام و در آن سابق که حضور پر نور را در حالت بد انداخته قدری اثر
آن بجا هم رسیده الحال مقدمه دیگر است که ما انتظام بد را بملک حضور پر نور دیدن نخواهیم توانست
تا اثر این بد نظمی در سرحدات سرکار انگریزی نرسد بلحاظ این جمله مراتب و ابواب می گویم که
حضور پر نور را بسیار مناسب است که مانند سالار جنگ وزیر می پدید فرمایند که او انتظام امور سلطنت
را سرانجام و پایان گفتن من بر مزاج امیر که بی سخت آمد و تلخ گذشت و سوالاتی که امیر که بر فرموده
آن معلوم شد که هنوز ایشان اثر بد انتظامی سابق را نفهمیدند و کار حال را که حسن عنوان
انجامش میشود هم ندانستند پس من واقعات سال یک هزار و هشت صد و پنجاه و
هفت را یاد دهم و نیز گفته ام که اثر بد انتظامی های علاقه حضور پر نور که در سرحدات ما
رسیده بود قدری دشواری شد گویشت انگریزی با انتظام و درستی آن معروض است
و سالار جنگ هر قدر که خائف است از ناخوشیهای حضور پر نور همان قدر خواهد است رضا میبخشد
حضور پر نور را زیرا که من مراسله که برای گذراندن بحضور روانه کرده بودم او نهایت کثاده پیشا
بمن فرماید که اگر این مراسله بحضور پر نور بگذارد بیم البسته از من زیاده ناخوش خواهند شد
و من مضمون مراسله خوانده امیر که بشنوا می بعد از گفتگوی بسیار در مقدمه بالا
امیر مدوح فرمودند که هر چه شما کردنی بود کردید و هر چه ما کردنی بود کردیم پس
بگذارید سالار جنگ را تا ببینیم که چه می کند - سالار جنگ سابقاً عریضه بحضور پر نور روانه
کرده بود و در آن الفاظ چند بود و آنکه آن را حضور پر نور نامنظور فرمودند فی الحال مناسب
ست که عرض داشته و دیگر بر وضع معنی سالار جنگ روانه نماید گفتم که سالار جنگ را در نیاید
عذر می نیست مگر فاهیت رعایا و انتظام ملک را خواهند خواهم بود امیر که بر فرموده من
که بدخواست خود اینچنین ابواب را داخل نکند زیرا که قوانین جدید به برای سلطنت ضروری
و لازم است بر آن حضور پر نور اعتراضی نمی فرمایند بهتر است که سالار جنگ درین باب هیچ
ذکری نداشته عرض داشته بود بر آن گفتم که مطابق فرموده سامی سالار جنگ

یا دوی نمایند درین هم عرصه چار روز گذشت و هر قدر که دیر می کشید سلطنت حضور پر نور را
می بخشید و سرکار اگر نمی که دوست قدیم این ریاست است تطویل این محال را نمی خواست
بتاینج بست مسوم با امیر کبیر نزد قشربان آوردند بن بامیر میوه و گوشت گفتم که حمایت بن بسالار جنگ
مختص برای آن است که بدست نظامی های سابقه را رفع نموده امور سلطنت را بحسن انتظام و بخوبی
تمام انجام می دهد و نیز فیما بین سرکارین پایه اتحاد را استحکم نموده است و بسوا آن امیر کبیر که
نمی دانند که سالار جنگ امور سلطنت را چگونه با نیت و دیانت خود بجا آورده است و نظیر
سالار جنگ نیست که در اینجا پیدا آید و اگر آید با تجربه دو و از ده ساله او که بر ابر باشد و امیر
از بدست نظامی های سابقه هم خوب آگاه و واقف اند که بسبب آن ماموری کنتیننت دادند
لک برار بوقوع آمد و اگر چنان که انتظام این ریاست فی الحال است بزمانه سابقه می بود
و قوع این هر دو امر تائید دشواری نبود و اگر حضور پر نور قوانین سابقه را رواج دادند
خواهند ممکن نخواهد بود بلکه ضرورت است که حضور نظر بر ترقی انتظام حال داشته همین طریق انضام
را در اطراف و اکناف ممالک خود رواج فرمایند و در وقت افزایند و این هم حضور پر نور را مناسب
نیست که از قوانین ضروری که برای درستگی ممالک و فائده سلطنت لابد باشد ناخوش شوند و
جوابش امیر کبیر فرمودند که حضور پر نور را چای تجدید قوانین این سالار جنگ خفایت کنند و اگر از استکبار
استکبارشان ناخوش و گردیده اند حضور پر نور تحمل آن شدن نمیتواند و میفرمایند که سالار
مقام مراد دادن استعفا می خود میترساند باقی باعث دادن استعفا می سالار جنگ مراد معلوم
نیست باعث آن فقط یا حضور پر نور را واضح باشد یا سالار جنگ را معلوم بود و اگر انقدر معلوم
است که حضور پر نور بدادن استعفا بسیار ناخوش هستند گفتیم بان سالار جنگ البته بگذارد و
استعفا بجلت کرده مگر حضور پر نور را مناسب نبود که لشکر جنگ را مامور نموده بودند پس گفتند
تا تمام این مقدمه بهر طوریکه شدن تواند بخیر و خوبی طے یابد و مغرض سالار جنگ از عهده
خود بر سر کار اگر نمی پذیرد و منظور نخواهد شد چه که در مقدمات سرکارین اتحاد ایشان خلل

هرگاه حضور پر نور لشکر جنگ را برای پیام رسانی بنمایان خود بدولت و وزیر مامور فرمودند
 فلما وزیر مستعفی شد و لشکر جنگ قابل این عهده جلیله نبوده مامورای آن دشمن مشهور سالار جنگ
 است پس فریقه آن کاروبار باز بخوبی انجام خواهد یافت حضور پر نور فرمودند که لشکر جنگ نفر
 من است و فرمان بردار و این هم فرمودند که در بلده عدالتها نیکه وزیر ایجاد کرده است بسیار بوی
 کرده است عرض نمودم که پیشتر ازین قطعاً محکم نموده است سالار جنگ آنها را مامور خست و فاده
 آن وفقه حاصل نخواهد شد سالار جنگ هرگاه اشخاص فہمیده و سنجیده یافت مامور گردانید
 اقرار میکنم که اگر حضور پر نور وزیر خود را اعتماد می بخشند و مقتدای علی می نمایند باز گاهی استعفا
 بملایمان حضور پر نور نخواهد کرد رانید فقط اینجا و باره خلعت و بی از حضور پر نور عرض نمودم فرمودند
 که مابعد دولت بشما بخوبی کام خلعت نخواهم داد و همچنین بوزیر خود اگر چه از و ناخوشستم وزیر فرمودند
 که مابعد دولت بعمره پانزده روز ملاقات بشما خواهیم کرد و درین عرصه هر چه شمارا گفتنی باشد
 بنویسید یا امیر کبیر رانزد شما بفرستم شما ملاقات او شان ناخوش نشوید و طلال نکشید و بر آن
 عرض نمودم که برای انتظام امور سلطنت مهلت پانزده روز بیاست اگر در عرصه دوسه روز
 و ربار ثانی مقرر فرموده شود مفید تر خواهد بود و اما حضور فرمودند که چندان صحت نداریم که زود
 و ربار کوه شود پس قریب بود که عطر و بان عنایت فرمایند که باز تا مل فرموده است و کردند
 که آیا این خبر صحیح است که شما و کونسل کلکته میردید بجواب آن هر چه عرض کردم شاید بان حضور پر نور
 چنان یافتند که رئیس شان را تا عرصه دراز در اینجا قیام کردن از کار ممانعت است
 و فرمودند که شاید سبب می وید مامور سرکاری حال شما را خوب واقفیت حاصل شده بود
 اگر دوازده سال دیگر قیام میکردید زیاده تر در معاملات اینجا واقفیت حاصل می کردند
 پس بان و غیره عنایت شده و ما مخلص گردیدیم و این همه معامله و چیل منت که دقیقه باشد
 طرح شد بعد ازین تا چهار روز هیچ صورت انعقاد و ربار بطور نه پیوست این باب از جنگ باین
 مضمون خط نوشتم که انچه در باب انعقاد و ربار حضور بمن وعده فرموده بودند بحضور پر نور

اندرون محل در بار برودند که از حویلی خرد جدا ماندند و چون از اینجا پیش قدمی نمودم وقت حضور
 پر نور از دروازه باز برآمدند من هوشیار شدم و بر زین برآمدم و کفش خود را بر همان زین
 از پاهای خود کشیدم و در وسط مکان با حضور پر نور ملاقاتی شدم و بغل گیر گردیدم و حضور پر نور
 بر سبب نازک خود زیب اجلاس فرمودند و من مع جمعی از اعیان خود و بر یک چاندنی که بسیار
 سفید و باریک و مسند گسترده بود نشستم همان وقت جمله کار پر از آن حضور پر نور و آن حجو
 در بار رفته بر اندازه فاصله استاده شدند که شغل از ما شنیدن نمیتوانستند پس من بجنوب پر نور
 عرض کردم که چهار سال من گذرد که برین عهده کار گزارم از ابتدا ماموری
 خود تا حال بهتری و ترقی سلطنت حضور پر نور و حفاظت دوستی سرکارین منی خواهم و عرض
 من از حصول ملازمت حضور پر نور و عرض بوده است و آن اینکه بیان کنم دستوری را که ملکه معظمه
 بموجب آن بمر و مانیکه قابل خطاب استار اندیا انتخاب فرموده اند خطاب عطا میفرمایند
 و هم حضور پر نور را ملکه معظمه نخت یا اعطاء آن خطاب بموجب آن مرحمت فرمودند و من
 ملکه معظمه اعتماد بران دارند که حضور پر نور آن خطاب را تعظیم تمام مرا و وزیر خود را عنایت فرمایند
 فقط همین که این عرض در میان آوردم حضور پر نور خفگی خود را نسبت بوزیر خود بمن ظاهر
 فرمودند عرض نمودم که وزیر حضور پر نور امور سلطنت بندگان عالی را بچه خوشی
 و بحسن تدبیر بجای آورد و مراتب دوستی سرکارین بچه خوبی نگاهدارد و از ناخوشی و غیره چنان
 لرزان و ترسان نباشد هرگاه این چنین عرض میکردم حضور پر نور بار بار قطع کلام من فرموده
 از سالار جنگ ناخوشی خود ظاهر میفرمودند و رفته رفته تا بمن رسیدند و فرمودند که وزیر من
 بسیار متکبر و مغرور شده است و هرگاه مطلب او نمی برآید همیشه باستغفای گذرانیدن میترساند
 تا بعد از آن است که احکام آقایی خود را بجا آورده مورد حسنت و آفرین گرد و گاهی گاهی
 بر احکام و فرمانهای مامی خند و دشمنی کند و صاحب معاو نم نیست که پیشتر از چند سال
 سالار جنگ معاملات را بچنان انتظام نمیکردن همه کار لائق آنجیام مابوده است عرض نمودم که

چند کسان که بدخواه سلطنت سرکار نظام اند و آنها را قواعد ماضیه که نظریه نظم و عنیه بود و از پیشتر مادی و چاشنی گیران بوده اند شادان و فرحان باشند و این همه کیفیت قابل عرض کردن حضور پر نور بود و خواستم تا برای انعقاد و دربار خاص حضور پر نور عرض کنم لیکن او خود را تادیت مناسب مانوی داشتم باسید آنکه حضور پر نور خنکی خود را بدون دست اندازی رزیدنت مبدل بهربانی فرموده سه سال از جنگ بهادر مشغول عطا طاعت خود فرمایند و چون خیال خود را بدون تحریک و رنج مقدمه محض بے فائده یافتیم و دانستیم که بدون تحریک من درین عتدیه هیچ شرفی نیست لهذا قطعه عرضی چند سطر برخواست حصول ملازمت و انعقاد دربار خاص نوشتیم و این عرضی در میان آن جناب بخت که در آن حضور را بهر متوجه نمی شود تا دهم فروری بملاحظه علیا و رنیا ده روز دوم آن حضور پر نور بپیرسار جنگ چنان ارشاد فرمودند که من پیش از مقرر کردن دربار امیر کبیر را نزد رزیدنت میفرستم شما بوقت ملاقات امیر کبیر بپرزینت حاضر نباشند و امیر کبیر مطابق آن نروم تشریف آوروند اما هیچک نفر نروند بجز آن که مرضی حضور را چنانست که محبت فیما بین سرکارین باقی ماند من هم با امیر کبیر جواب دادم که سرکار مارا نیز همین منظورست و امید میدارم که حضور پر نور زود حکم دربار خاص نافذ فرمایند و تعطیل پس از حضور اینقدر توقف شد که مراد و باره بطور یادداشت ضرورت نوشتن شد و بر عرضیه آخره من حضور پر نور بتاریخ هجدهم فروری دربار مقرر فرمودند و من همراه خود کرنل برکیس پلیٹری سکرتری یعنی لشکری کار فرما و کپتن ٹویدی کنتونمنت مجسریٹ چھاوئی سکندر آبا یعنی لشکر کوئوال سکندر آبا و راهبر خود گرفته بجم زیرا که پیشتر در زمان کرنل چارلس ٹویدوسن حسب که همچنین معامله فیما بین حضور پر نور و سار جنگ واقع شده بود و در آن وقت نیز همین دو افسران همراه رکاب صاحب مدوح بوده اند همین لحاظ او شان را همراه خود گرفته بروم و موافقت دستور قدیم طرف حویلی رفتم و دیدم که مجمع خلایق ست خاموش با قاعده امیر کبیر بهادر و نیز وزیر که بدون طلب حضور پر نور آمده بود و مرا استقبال مطابق معمول فرموده

میشوند و عاجز می گردند و نیز بسیاری دعوی ازان قسم بوده اند که در مقدمات الهی انشان
 شده است و بدو خود رسیده ایم پس بوقت بی محمول غله همه پنچین شکایتها بند و موقوف شدند
 باقی عراض - امر محکلات پیش حکام و بعضی را پیش سالار جنگ بنابر داد و خواهی آنها فرستادیم
 حالا در جلد عدالتها صورت انصاف و طریق در یافت بخوبی صورت بسته است و پایه انصاف
 مستحکم گردید و حالا پیش من کمتر عراض میگردد و اگر میگردد دوران بیشتر عرض نمیکند گذار نارضا مندی
 خود بر فتوحات چند محکم ظاهر میکند - و تحصیل زر مالگزاری اینجا مثل ملک برادر بومی و صوبتجا
 و سلاهند میشود و فرق همین است که افسران اینجا هند و ستانی اند و علم کم و این هم
 گویم که بسیار کم است به نسبت صوبجات ما - الحال قواعد حکومت و انتظام مدبرین عنوان مقرر
 شده اند و دلیل بهتر بودن آن این است که غله خوردنی آن چند ماه در اینجا بطور فرخنده
 میشود که پیش ازین نبوده است و به نسبت نرخ صوبجات بنگاله و مدراس که در اینجا قحط درین
 ایام بوده است فی الجمله غله در اینجا از آن است و این همه دال بر خوشی کارگزاری سالار جنگ
 است اگر حالیا او شان کنار کش شوند پس چه شدنی است و درین بده نمیدانم که
 که قائم تمام ایشان شدن تواند امیری باشد یا عده داری جلیل و سر کار فرین و سید
 نمی شود شخصی که قائم مقام سر سالار جنگ شود و در واقع نیز کسی همچنین نیست بجز چند شخص الا که
 وضع و رعایت او مقابل علم حکومت و فطرت سالار جنگ باشد نیست - و کسی را آنقدر
 تاب و توانائی و قدرت و رسانی نیست که جمله خوانین ماضیه را که در آن سراسر طریق
 ظلم و بیاد و نقصانهای رعایا و بر ایاست یکسر رفع سازد - کسانی که خیر خواه سر کار
 نظام اند ایشان را جرات اجراء کار نیست و کسانی که جرات اجراء کار است خیر خواه سر کار
 نیستند و کیفیت و اتعیه این که جمله باشندگان شهر و معترزان مواضع و همه تاجران
 و ساجوان و عده داران هر دو سر کار و قائم هم بگذرانیدن استغفار سر سالار جنگ
 بهادر همه تن ناراضی هستند و یقین می کنند که طریق مصالحت و انتظام خراب خواهد شد و اگر

و بد معاشان نذر خود و جامع آورده بر ویرانی و تاراج و غارتگری تعلقات بلای رعایت احدی
 که خود چیست می بست و این آفت نصیب و غارت و تاراج سالها سال باقی می ماند تا وقتیکه
 حکم روانگی فوج کنتی جنٹ که برای حفاظت مامورست نمی رفت - در آن زمان بلده از بد معاشان
 و روابل و اعراب پر و معمور بود و است و هر کس که از ایشان را مان و دادن می توانست برای
 اطاعت او حاضر میشدند و این بوندان بکلم و بغیر حکم خاوند خود برای این منفعت خویش ملک را
 تاخت و تاراج می کردند - سالار جنگ بعد ماموری خود این قانون تعهد را بر دوش و منسوخ
 فرموده و علاقه را از دست اعراب و غیره تعلقه داران و اجاره داران بیانه ادای قرضه گرفت
 بر آورده بدست خود آورده و بنا بر تحصیل زر مالگزاری از طرف سرکار عالی تعلقه داران ملازم
 معین فرمود تا که طریقه انصاف را رونق تازه دهند و قرض واجب ادای سلطنت را رفته
 رفته ادا نمود و گروه اعراب را که پیشه سرکشی اختیار کرده بودند در تحت فرمان و حکومت
 و تابعداری خود آورده و پیش ازین فرمان ملک محروسه روابل که شدید القلب و وطن را لم بود
 بعد گستر می سالار جنگ همه عاجز آمدند و این هم جاری شد که هر کس از گروه روابل در
 جرم غارتگری بگیرد و در جرم واکه نه گرفتار سرکار نظام شد آن را حسب قرار واده
 قانون مجوزة کرنل شی و یو و سن صاحب رزیدنت سابق بکلم گورنمنت بعبور و ریای شور و نه
 کرده شد که باجای این قانون طنم ایشان کم گردیده و یگران را عبرت شد و از وقتیکه در اینجا
 آمده ام کدامی علاقه بغارت روابل نیامده است قریه بت راج فرشته و نیز برای تنبیه ایشان
 لشکر سرکاری از کنتنجنٹ روانه شده است - پیش ازین بجز ترغیب رزیدنت استخاضه و دعوی
 احد و تمامی عدالت های سرکار نظام مسموع نمی شد و هر قدر که مسموع می شد بطریق عدل
 و انصاف فیصله نمی یافت و بر عکس رای رزیدنت فیصله می شد و روزیکه من فرین بلده رسیدم
 بسیاری از عراض عرضی گذاران پیش من هر روز می گذشت و مضمون اکثر از عرضی گذاران
 که غله فروش بوده اند آن بود که محصول خوابان پر بار غله ما را بدعوی محصول مزاحم و معاش

تعلقه را اند برآورده بوزیر بابتدیر خود سپردند و در باره عدم پرورش لشکر جنگ بوزیر خود حکم صادر نمودند تا هم سالار جنگ آن را در غیر عدم رضا اذاعت ازینجاست که لشکر جنگ فقط آدمی رخنه انداخت بلکه آن بذات خاص سالار جنگ خصومت سخت دارد پس در ماموری چنین قسم بر چنین عهده رازداری تو بهین و بهتک وزیر نامور بود و لهذا عزت و جاه وزیر بر سر نهاده که لشکر جنگ برین عهده جلیله مقرر و مامور شود و شمره باین حاصل گردد و اجر ای کار و با سوال و جواب فیما بین وزیر و لشکر جنگ که خصم مشهور است غیر ممکن بود و فلذا وزیر بابتدیر بگوید پر نور در خواست گذرانیدن استغفار نمود و حق و پر نور بعد چند روز چنان ارشاد فرمودند که استغفار خود حسب دستور بگذرانند - من بزرگوار احوال انصیه و حال سلطنت آگاهم کما سی می داشتیم و مطلع بوده ام که در زمان گذشته چگونه بوده است و حالیا چنان است و نیز بعد استغفار و این سالار جنگ آینده چقدر تبااهی سلطنت خواهد شد - پیش از تقرر سالار جنگ بر عهده حال و بعد ماموریش بر عهده مسطور چند سال کس درین سرکار منصفی نبوده است که در انصاف متوین باشد یا ستم در بهر نفی و دیگر ممنوعات را از بی انصافی از خلایق باز میداشت و هر که رشوت و فساد پیشتر میگذازدانید تعهد و اجاره تعلقات می یافت و مقر می شد و این تعلقات و اربابان سوا که حصول منتهم وزیر کسی بهر عجلت که می توانستند و بگریز و ای نمی داشتند زیرا که خوب بیقین می دانستند که این حکومت با چند روزه است چنانکه او شان در چند ماه بهمان ایام مبدل می شدند زیرا که هر کس که زاید نذرانه می گذرانید مامور و مقر می شد و کسی نمی پرسید که باین تبدیل و تغیر بر تنغیر چه می گذرد و اگر فتن رو به ضرر می می رساند و وزیر این عمل را بند نمی کرد و در تعلقات نه محکمت بوده اند و نه عهده و اربان منصف بلکه مولویان چند در علقه و بلده بوده اند و ایشان طریق و عدالت و نصفت بهر گز نمی دانستند اما هر چه می نوشتند موافق مذہب خود می نگاشتند و اکثر اوقات بجای تعلقات سابق کسی دیگر که از سر کار بر تعلقات میسرفت فیما بین این آن سوال و مثال با بر منافضت یکی بر دیگر نمی واقع می شد - سر یک از فرقی از دوا بل و اعراب

حضور پر نور نظام و جناب فیوب سالار جنگ بهادر بوقوع آمده خلاصه کیفیت آن از پرچم اخبار
 فرستاده آن اندام مورخه یازدهم ماه اپریل ششصد و شصت و شصت است لهذا نوشته میشود
 خلاصه خط صاحب رزیدنت بهادر سرکار جرج لول کی سی ایس ای تی مشعر برین که در باره
 تقرر قوانین چند بابت مقدمات فوجداری از جانب سالار جنگ بهادر که درین معتمدات
 چند استمدار کات مابین سرکارین نظام و گورنمنٹ انگلشیه و آمده پس درین باب رو
 و قدح بسیار میان سرکار نظام و وزیر بابت بر گردیده که آن ناخوشی حضور پر نور نظام هر شد و
 بهمین باعث بوزیر خود بنابر تجدید قوانین جنگی خود نظام هر شد و وزیرین باب وزیر و شیا
 شده بنابر رفع شکوک و خطو و حضور پر نور مشغول شد پس صاحب رزیدنت مسوومه دیگر تیار
 کرده که بعد منظوری حضور و الا باشد و اب سالار جنگ بهادر در نامه جدید منعقد گردید و وزیرین
 حضور پر نور لشکر جنگ را بر کار سفارت خود مامور فرمود و وزیر خود فرستاد و پس سالار جنگ
 بهادر بران راضی نشده است بقاء خود پیش حضور و الا فرستاد و حضور پر نور عزم و باره منتهی
 آن پامی خود را در از فرمودند فقط از اینجا مطالب خط رزیدنت شروع میشود و عسکری
 رزیدنت چنان نظام هر میزد که تملکین کمال امور سلطنت نظام سوای روز و بار و میان حضور پر نور
 وزیر اعظم که میشوند مغفرت و وکیل خاص حضور پر نور متفق در اکثر اوقات می شوند - بنابر
 تکمیل همچو مقدمات و کالت که عهده جلیله است ضرورت که و کلاسه و فهم و بسیار مقبر باشند
 و بنیو لا باعث فوت شدن و کیلی بر جایش نظام لشکر جنگ را مقرر فرمود و وزیر
 خود فرستاد و وزیر بران راضی نشده است عفو خود و حضور روانه ساخت - لشکر جنگ
 خود می مشغول در نظم و سازش است پیش ازین و بار و سرکار نظام بر پدر کرده خود ملازم
 شده است با و اول در تعلقاتی که بموجب عهد نامه ششصد و شصت و شصت آن بزرگوارانگریزی
 تجویز یافته بود و غارت و تاراج کرد و بار و دم در تعلقات صرف خاص که و بار و سیون نام دارد
 افعال شنیعه ظلم بر رعایا نموده است و حضور پر نور او را از حکومت آن محروم فرموده

مشهوره است و ضرورت که عند الحضور و التسليم از سر کار عالی بر منصب داران فو و اولاد تا کید باشد
 که اسرار فرزندان خویش نوشته بر سر کار داخل کنند و هرگاه اسامی آنها بقید سال از عمر بگذرد
 و رای خود و میراثی از آنها مسلم داشته بر پدران و و الیان آنها تا کید شود که منکران خود را
 که قابل تعلیم بوده باشند بدرسه سرکار فرستاده باشند تا بعد تحصیل علوم بناسب علمیارند
 ورنه بسبب جهالت محروم از ترقیات خواهند ماند و هر شخص را باید که خلع خود را رشید گرداند
 اگر رشید نشود تا خلع بهم نگذارد و فقط و هرگاه بعد امتحان در سه تحصیل علوم و محکمه آیه فخر
 کار و اوین فارغ التحصیل گردد و بجهت حصول سزاوار شود از سر کار عالی هر قدر که لائق
 است عدادش و قابل ایامت او بود بر آن ممتاز و سرفراز گردد و الحال که سسر کار و الی
 منصب داران را بدون آموختن کار تحصیل و غیره بر علاقه مقرر و منصوب میفرمایند تا حق
 نامیه جنگان را در کلیت مالا ینطاق می اندازند زیرا که هرگاه سر کار عالی ایشان را نزد افسران
 علامه روانه خواهد فرمود بالضرورت بسبب نادانستن ایشان قواعد انجام کار به شکایت
 نا املی ایشان و اتیری و خرابی کار سر رشته خود و افتاده اندن کار بر سر کار خواهد نوشت
 زیرا که از حد رتبه دار عالی که از سر کار عالی مامور شده اند کمتر کس چنان نبند که جسم
 برین آکرده کاران کنند و ایشان را تعلیم کار نمایند و کایست ناکرده کارست و آموختن کار
 سر رشته بر نفس خود و گوارا دارند و خود با نایست بوده تعلیم ایشان پیرا دارند پس اگر خبر واقع
 پیش از واقع گرفته شود همین دامت و در گردد و چون کفران مردم اینجا سر و خشاک
 ست نایز پیدایش علماء و اینجا بسیار کم است چه تحصیل علوم با تعلیم میشود و بسبب خشاک
 مزاجی مجمل است استاد صحبت با مردم اینجا اختیار میکنند و شاگرد تعلق دل خود با استاد
 دارد و نه تقوی نامه اکثر عالم از خاک این جامی خیزد زیرا که قول امام شافعی است رحمة الله
 تعالی شعر شکون انک کعبه سق خفیظ و قاصد صافی علی تلال المعانی فان العلم
 شغل نیست لکن فی الله و فی سئل الله لا یعطى العا مفی و السلام فیکر و نیر و اعمد و پیمان فیما نیر

خیر و مضبوط کرده شود و بشکلی عذاب و وجد از دیگران کشیده شود تا خواسته ناخواسته براه رسد آید
 چه بوزن جنگلی را دیده ام که هرگاه در دام افتد آرم می افستد و گرسنه می شود همه حرکات خود را
 می گذارد و هر چه پاک می خورد آرمی آموزاند همچنان بجای می آرد و آنچه معلم می گوید همان می کنند
 فیصل با این همه عظیم البخته بوفتن همین گرسنگی بقید آرم می و آید و هر چه او حکم می کند بجای می آرد
 و مقید امر فیلیان می باشد بر قدر شرارت و جهالت و خباثت از بی آرم بطور می آید باعث آن
 همین شکم پرچی است بلقعات مفت شمر می از معرفت بعلمت آن که هر که از طعم نام تا
 یسینی از نجاست که امیر زاوگان این ریاست عالیه و فرزندان منصب داران این جا که
 بهره از علوم و لیاقت ندارند همین فارغ السالی و محبت نابلان است که او شانرا متلی بقص و تخریر میگردانند
 و بجز قبل از بلوغ خراب و آلوده با مراض خبیثه می گردند و بد دولت علوم و لیاقت نمی رسند و بسیار
 از آنها جاہل می مانند و اکثری دست از جان می شونید یا بقطع نسل می رسند اگر از سه کار دال
 جاہ اول بچه ایشان بدر سه رسانیده شود و تربیت استاد کامل متقی رسانیده شود و
 و پس از حصول علوم سمیه که نوشته آمده ام بدر سه آموختن قواعد مال و اتمام بندوبست
 و قو جداری و دیوانی و کار انجام و وادین سپرده بشکلی تعلیم این امور کشیده شود و اتهام و انصراف
 این مدرسه تعلیم کار سر رشته و وادین مذکوره بفقیر غریب الوطن سپرده شود و در عرصه
 چند روز هر یک را بر سر کوه انجام کار سر کار و قوانین آن مستعد می گردانم و در ویر و سر کار
 عالی بجمع امتحان می و آرم و این خدمت را بته دل انجام می رسانم اما شرط این است
 که مقام اینچنین طلبه و خور و نوش او شان و شب خوابی آنها تا وادان امتحان در همان مدرسه
 بنوده باشد و خدام ضروری هر نوع و انجام مقرر باشند آرمی و آرم تا تعطیل که بعد امتحان
 برای یک ماه شده باشد نزد خویش و اقارب رفته باشند و دیگر هیچ بچین تربیت آسید که
 بسیاری بچکان از ایشان قابل انجام کار و الا جناب بر آنید که باز احتیاج بروم کار گزار
 ملک و گیر نباشد و اگر محض بقدر شناسی این گروه پر شکوه گرد و که انجمن تحصیل الی انجمن مستطیل

اور اتناک باشد و نه بزنان و مردان اینجا تنگ بهر جا که رسد همه غزوریات او را محو و گردود
 و هر وقت او را محو و گویا زنده در بهشت بود که همه ناز و نصیب و دوست دارد و بیشتر از پیش کشته
 مست جلودفت و سواری مفت و آثاره مفت جمله لذت و منغوت عیش اینجا را چه باید گفت و اگر
 کسی وضع خود را از دست خود نهد و مقید عبادات باشد و حلال از حرام شناسد و از نشه با
 خراب کن مردان محترز باشد و با کسی ملاقاتی نشود و از کسی سوال نکند و نخواهد و از آنکه و شد باز ماند
 جانی نرود و کلام کمتر کند و از کسی هیچکس نکند و متدین باشد و از محافل و مجالس و تماشا و مسیله
 و نمایش و مسابقت پرنیز و اکل خمر و غیره و حصر بغیر اختیار کند و صحبت زنان را نه پسندد و بلکه از آنها محروم باشد
 یا بر یک زن خود قانع بود و از دیگران شرم و حیا کند همیشه غصیر بود و مفلس و ذلیل و خوار و خرم اقران
 و بعین حال عوام محقر نماید کسی از دشمنان این را پرسد و نه حجتی برین آورد و نه احد از ایشان با او التفاف
 کند بلکه از صحبت این گریزند و پرهیزند و گو کامل باشد و رفنون محموده نامش را بی کنند همیشه عست بریز
 مستولی باشد که میراث پیغمبر است صلوات الله علی نبینا وعلیهم السلام اگر از تشنگی جان و در قطره
 در حلقش نه اندازد بلکه هر چه متاع او باشد در عین نفع از او بستاند اگر در وحش باز آید محافظت خود ظاهر
 نمایند و احسان بر نههند و اگر امانت شود متاع او را شیر مادر پندارند پس هر کسان متوکل عین زندگی
 اینجا و درخ بود و بیچاره مردن خود را به از زیستن خویش شمار و دومات را بر حیات تفوق جوید اگر
 اختیاری داشته باشد بپوید چه خوش میبود اگر عوام اینجا را جم غفیر علماء و فقهه الله بالخیر در کتب اخلاق
 مثل شاکل الاقیار و اخلاق مجتنب و کیمیای سعادت احیاء العاوم و نصیحة الاحساب در میان دارند
 و تعلیم میفرمودند باب الهادیة و اهدا مفتوح میشد و رسوم فسق و فجور از راه و دزدی و جنگ و جدال
 و کشت و خون و عدم صفات شایع عام و تکرار ناودانها و تکرار در یکچ کشادن حفاظت مخلوق و آب
 شجر خوردن و استعمال مدک و دیگر مسکرات نمودن و نزاع زن و شومی و دروغ و
 بدقولی و فریب و غدر و بیعت مفتی الی النزاع و دیگر ممنوعات و افعال غیر مذهب بهر یک قلم
 بندی شدند و بیشتر مردم بر راه راست می آمدند و کج و بهارامی گذاشتند و نمیدانستند که

شمار	نام	شمار	نام
۵۸	مولوی میر حسن صاحب ولایتی -	۶۹	مولوی غوث الدین صاحب مدرس مدرسه حضرت
۵۹	مولوی مدی حسن صاحب متوطن انپور		شاه نور الدین صاحب تباری مدظلہ -
۶۰	مولانا عبدالقادر سرسندی -	۷۰	شیخ عمر بن حمید باداہہ عمودی از فضلائے
۶۱	مولوی عبدالستار صاحب لایتی -		عرب نابینا شافعی -
۶۲	مولوی یوسف علی صاحب تاجر -	۷۱	سید عمر جیلانی شافعی عرب -
۶۳	مولوی سبحان شاہ صاحب لایتی -	۷۲	شیخ حسین بصرہ حنفی عرب قاری -
۶۴	مولوی سید محمود صاحب -	۷۳	شیخ عبداللہ بن خلیفہ شافعی عرب -
۶۵	مولوی سید عبداللہ صاحب -	۷۴	حبیب احمد بن ہادی شافعی عرب -
۶۶	مولوی روضۃ اللہ صاحب لایتی -	۷۵	شیخ عبدالقادر شافعی عرب -
۶۷	مولوی عبدالمنان صاحب -	۷۶	سید خلیل شافعی عرب -
۶۸	مولوی ابوتراب صاحب -	۷۷	شیخ حسن کی شافعی -

ازین بزرگواران بعضی آیتیں است آیات الہی بل جبارہ و بعضی رحمتی است از مہر رحمہ فواللہ
ببرکت انفس قدسیہ ایشان اخلاق مردمان اینجارا موصوف بخلق عظیم گرداند و باتباع سرور کائنات
مفخر موجودات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مادیات ناپسندیدہ ایشان امبدل بصفات حمیدہ فرمودہ بخیر
محض سادہ بہارت بخشد کہ نیک و بد و دنیا و آخرت و ثواب و عقاب و خوشنود و ناخوشنود و
خدا و رسول آنرا بشناسند و نہ نامرغیات او شان مجتنب و بامر نیات شان مشغوف ہشند
فائدہ دانستن است کہ این بلکہ فرخندہ بنیاد بامر دم و در و دار و یکی بد و رخ نماید و یکی بہشت
گرداید اگر کسی دیخاد ضعیف خود را ترک و بہر و تمید تمیدی نباشد در خوردن و نوشیدن و در
زندگی کردن و عبادت نمودن و بگفتار و رفتار و کردار بہر خلصہ کہ در درنگ ہمچرا قبول نماید
و بہر غفلت کہ در زیادہ بلامکنت گردد و او را عیش فراغ باشد اگر فقیر باشد بہارت رسد نہ جا

شمار	نام	شمار	نام
۱۹	مولوی نور الحسنین صاحب -	۳۸	مولوی برج الدین صاحب -
۱۹	مولوی عبدالحق صاحب فرزند مولانا عبدالحکیم صاحب -	۳۹	مولوی نور محمد خان صاحب لائیتی -
۲۰	مولانا وجیہ الدین صاحب مولانی -	۴۰	مولوی محمد میرا صاحب متوطن فتح آباد -
۲۱	مفتی وجیہ الدین صاحب جید آبادی -	۴۱	مولوی محمد یوسف صاحب امیر حاج -
۲۲	مولوی عبیقہ اللہ صاحب -	۴۲	مولوی عبداللہ صاحب ہندوستانی -
۲۳	مولوی ابوالقاسم صاحب -	۴۳	مولوی منظر صاحب -
۲۴	مولوی میمن الزمان صاحب لکنوی -	۴۴	مولوی عبدالحکیم صاحب دہلوی -
۲۵	مولوی انعام الدین صاحب وطن سلمیہ -	۴۵	مولوی محمد عنایت الدین صاحب دہلوی -
۲۶	مولوی احمد علی صاحب رانی پوری شق القمر -	۴۶	مولوی حبیب اللہ صاحب ولایتی -
۲۷	مولوی احمد علی صاحب متوطن تبت -	۴۷	مولانا ابراہیم صاحب -
۲۸	مولوی الہ داد خان صاحب اکن پیرہ -	۴۸	مولوی سعد اللہ خان صاحب شاہجہانپوری -
۲۹	مولوی دگیل احمد صاحب سکندر پوری -	۴۹	مولوی محمد یعقوب صاحب -
۳۰	مولوی عبدالسلام صاحب -	۵۰	مولوی سید محمد صاحب مودودی -
۳۱	مولوی حسن رضا صاحب لکھنوی -	۵۱	مولوی مبارک علی صاحب اسلام آبادی -
۳۲	مولوی حافظ نصر اللہ صاحب ولایتی -	۵۲	مولوی جمال الدین صاحب -
۳۳	مولوی عبدالعہد صاحب ولایتی -	۵۳	مولوی مفتی حمید الدین صاحب -
۳۴	مولوی محمد حیات خان صاحب مدرسی مدرس -	۵۴	مولوی خیر الدین خان صاحب مدرسی -
۳۵	مولوی حسن زبان صاحب -	۵۵	مولوی عبدالقادر صاحب نرند مرحوم -
۳۶	مولوی محمد زمان خان صاحب شاہجہانپوری -	۵۶	مولوی فضل اللہ صاحب -
۳۷	مولوی محمد حسین صاحب منصف کوتوالی بلہہ -	۵۷	مولوی عارف شاہ صاحب ولایتی -

و مستگیر انداخته اند من بزر وایران گیتی محسن
حکایت و انصاف و انانیت و انانیت و انانیت
انفعال و غیر یک جهان از مصداق است جهان
غیبت و توفیق شریف و گداز و بابت و تکلف
هم در وقت و یا و جل و ظن و قیاس و بی دلیل

هم منتقلت گاه سخن در حسن حسان پرورد
خلق و بملت و میان چون که گهسان پرورد
بجود فعلت این زبان احم لبیبان پرورد
از عدل و تعریف و زلف و کت و خل احسان پرورد
هم فکر است این از زلف و تعویب و احسان پرورد

دیگر ذکر فضل

الحمد لله در عهد حکومت جناب قدروان ارباب علوم و معرفت شناس اصحاب نوم نواب مختار
بها و درام فیضانه ملک ملک فضلا سی عرب و عجم جمع آمده این بدو رز و نوق تازه و شهرت
لی انداز و بخشیده اند این چنین جمع فضلا در گدازی بدو از بلاد هندوستان و رین زبان نیست
اگر باشد و در عهد سلاطین سابقه هندوستان در و بی بود و پیش مرصع هر یک از ملک و بی
دیگرست تفصیل اسامی ایشیان آنچه یاد آوریم است

شمار	نام	شمار	نام
۱	مولوی سید اشرف علی صاحب	۱۰	مولوی حاجی کریم الدین صاحب
۲	مولوی محمد حسین صاحب خوشنویس و شاعر	۱۱	مولوی حمید الدین صاحب فرزند مولوی
۳	مولوی نیاز محمد صاحب بزرگانی	۱۲	حاجی منگل سند صاحب مرهم
۴	مولوی امین الدین خان صاحب و مولوی	۱۳	مولوی فضل علی صاحب
۵	مولوی عین الدین خان صاحب و مولوی	۱۴	مولوی احمد علی صاحب کاشانی
۶	مولوی اکبر صاحب سرقی و اعظم	۱۵	مولوی شمس الدین صاحب
۷	مولوی علی صاحب فرزند ایشان	۱۶	مولوی فضل حق صاحب
۸	مولوی عید علی صاحب فیض آبادی	۱۷	مولوی آقا آل حسن صاحب مولانی
۹	مولوی غلام الدین حسین صاحب بخاری	۱۸	مولوی حاجی حافظ عبد الحکیم صاحب کهنه و نخل

غزل

زلحف و رخ یار من یز و شب تار شد
سنبله زلف یار برج اسد را گرفت
هر که جهان ره بهشت اوست ز این بهشت
عجب ز خود دور کن تشنه فیضی اگر
ناصری از جان و دل قنبر قنبر بود
سحر در خواب دیدم من که یارم حجاب آمد
ساقی مرا مخور کن لیکن ز صبا خوش کن

برقع صبح خلل نافه تار شد
باز بچنگال شیر نرفت و اگر تار شد
نفس لعین هر که گشت قیامت اسرار شد
حضرت شیطان ز عجب سینه نوار شد
زانکه ز روز ازل قنبرش کار شد
حجابش زلف و زان و حجاب آفتاب شد
تا اگر یوزاری کنم پر روزگار خوشی کن

دیگر در جواب مطلع انوری

بگرفته سنبیل تر تو در بر آفتاب
ساقیا موده که دلبر از برم دل برگرفت
چنان گرد چین آید ز چم سر و روان نشد
هند و مو خال یار من منزل نکوتر نیفتد
اطلس خضر ابرو دار و چین از نو بهار

یعنی ز برج سنبلیله بر زو سر آفتاب
خرم آن صاحب دل شیر دلبر گرفت
ز رخ گر برقع اندازد و نه خور از آسمان نشد
یا آنکه خورشید فلک لعل اختر نیفتد
لاله سان بنمود رخ را ز منی گلگون گنج

از کلام صاحب استعداد عقلیه واقف فنون نقلیه منشی بی نظیر در عربی و فارسی نکته بخ
همه دان بذر که گوی فراوان جرئی جناب سید محمد بن سید ابوالحسن شستری ملازم دیوانی سلمه
سجانی در معراج نواب مستطاب مختار الملک و داماد الله فله

قصیده مدحیه

ای آنکه ایت و در حکم بقراط و لقمان پود
کلکت بگاه عیبت هر دم و هد صد سلکت
در زمینی چون قدم و آنکه برافزازی علم

و می آنکه دست در کرم کبھی و قاتل پرورد
هم از رسوم معدلت آئین یزدان پود
مانا ترا دست هم عدد پور و ستان پرورد

مطلع خانی

ای که یک معجزه و نعمت تو محور متاب	فرست از دفتر حسن تو مقرر متاب
بحر دار ز کثرت جود تو گوهر در جیب	چرخ وار و زرخ خوب تو در بر متاب
در خوراست آنکه بگرد تو بگرد و خورشید	جهه ساگشته درگاه تو یکسر متاب
گر بمسجد گذری تسبیح من از رخسار	دور نبود که زنده بوسه بمنبر متاب
تا کجا شرح دهم اوج تو مختار الملک	مینماید سر پاپوس تو اکثر متاب
پایه رفعت تو خیر افلاک گذشته	سردگون پیش تو آید مع افسر متاب
سرو را بر تو هایون بود این صید الفطر	تا بگرد و بفلاک بر سر محور متاب
پالشی بجان حشمت اقبالش باد	تا که خورشید در خشان بود انور متاب
بر مد و دار تو منصور و مظفر و راد	تا که تابنده بود با همه اختر متاب
شعر من گر به بند می شود م روشن نام	تا چه خوب است مگر قافیه هر متاب
چشم حمت چه پیش چرخ بکشتائی پیچید	نظره سوی سها میکند اکثر متاب

بیان مرزا محمد ناصری

از نکات شیرین و نعمتهای خوش ترین مرزا محمد ناصری سلمه قادری پسر مرزا محمد سیم شیرازی مولد دکان در ده
 موطن جو نیست خوش و نیک و خدائیل پسندیده شائل عمرش بخت و چرخش باشد از دو سال در این
 است بسبب ناسعدت زمانه هنوز بیکار اگر چه خوش قلم است اما بسبب ناپرسی و ناتوانی مردم
 اینجا مردم در اضطرار اند تعالی باین التفات آتایم در طلبه آن عزیز اطمینان بخشید

حکم کردی و صفات نشان باشد	حکم نشا هفته جهان باشد
شهر یار دکن که دست و دلش	مناسن رزق انس و جان باشد
افضل الدوله که با بق حکمش	همه جا مطلق العنان باشد
دار و در رخ کی می مهر آوری	باده دانی و از مهر وین بری

زیر قیاس نسب جمشید ملک ان نام و تنگ

و افشند نواب کریم الدوله بہادر جاسم جنگ

در مدح نواب میرزا علی محمد خان بہادر مرشد الدوله

نواب جانی کہ وزارت را شایسته

القبہ اور مصالح دولت ابدیاد

باز انیسرے کہ از خوانین ایران

و چنانکہ مصفا ابدی سلاطین طہران

خان و بہادر بود و اہل فرہنگ

مقتدر الدولہ و حباء و معتقد جنگ

قصیدہ در مدح نواب مختار الملک سلاخ جنگ شجاع الدولہ و ستید
تراپ علیخان بہادر و اہم فیضنا شہم از شملہ

ایں عکس رخ تو گشتہ منور متاب

و عزم لعلان تو یک شمع بود در مہ تاب

رومی تو بی کلف و ماہ خوبی دارو

شیرت حسن توزین و جہ بود بر متاب

گر شبی دعوی خوبی بناید با تو

در جہان ہجو سہا با و محشر متاب

روز ہیجا کہ کنی تیغ جو خورشید عالم

ہمچو خفاش بریزد فلک پر بہ متاب

بھرنذر تو کہ مہد و جانی بر کف

عقد پروین فلک آوردہ و ساغر متاب

ویدہ اہل بصیرت یقینہ حسابوہ تو

نظر کبک بد انسان کہ بود بر متاب

خوبی و خلق و سخاوت بقہ بیت مضمر

نور قسمی کہ بود و تعبیر اندر متاب

ایں ہمہ روز و ایوان تو حاضر خورشید

و عہد شب بدر قصر تو چاکر متاب

روفت تازہ گشتہ تو ملک آصف

بر تو را می ترا نیست برابر متاب

ویدانکس کہ تر از روز بگفتا خورشید

ویدانکس کہ شب گفت مقرر متاب

بہر حجاب تو مینا فلک و بادہ شفق

جامہ خورشید یکی باشد و دیگر متاب

وز پے حاسد تو تیر شہاب ثاقب

مہر تابندہ کشد خنجر و شمشیر متاب

یکس کن چیت بدست تو بود و جفت اقلیم

چاکر تو شدہ بالمشکہ اختر متاب

در امیران لقب تست و ز میرا عظم

ہر شب مطلع مدحت کند از بر متاب

بروزبان که متغیر اللسانین باید گفت فارسی قبله عطایکی جان بخشی قبا عطاؤکی جهان بخشی
 بندی مسیح علاج نیکی جان بخشی مسیح علاج ذکی جان بخشی

در صنعتی که سر هر سخن منقوح است

نواب سالار جنگ ملک قدرت باز کار آگاه و جهان را مدد رست

در صنعتی که سر هر سخن مکتور است

مر سپهر علی سیم ده رزق مسکینی چر زرق دی که پیش بینی نیشی

در صنعتی که سر هر سخن مرفوع است

تو خود و رموز جو جو گل بو و خوب نو

در صنعتی که رقوطار

قابل قرب معنای رب است که بلند تر نسب است

در صنعتی که لف و نشر مرتب اندر مرتب

سعد که بزم جمشیدی یازم سهراب
 دوستان را دم بدم بوجه محبت
 ملای است فدا گردانید
 بجام با دو عنابی و بجمام شعله تاب
 دو شمعان بیگانه را بپوشی
 و بگه عفو اجسام بر بد

در صنعتی که منقوطه

جیش خشنش بیش جیش جیش بیش

در صنعتی که غیر منقوطه

سرور وادرس گسر دل مسود آرا واد و بهر دور دور واد واد واد

در مدح نواب کرم الدوله و الهاد

نواب بربر رئیس نیم های دار باز و زیبا
 خواهر زاده بود و لب بدشان
 باز تر از ان السیدین بود و بکلیه سعادت و عزتی
 ای سعادت من و اقبال تو امان

خواه در محاکم مفصل بیند و گامی سرور و دامن دل خود چنید آمین باز آمد هم بر اصل مطلب که
آن بیان زبان آفری میسر شد است که در نظم و شعر بر اثر آن خود غایتی ست و بهر دو شایقی غزل
از آن برای احتیاط و دوستان میفارم و بلا حفظه شما دان میارم

غزل شعله

وزن آراست بر رخ یار گاه رست گاه حرکت
بشوق کج اوانی ساقی مستان نمی گروم
تو گاه رست گاه حرکت کج بر رخ زلفین را کشا
بر سبزه وین روی تو گرد خانه ات گروم
پس از مردن گذاری اگر قدم سوی من
اگر آهنگ قتل و غارت آشفته کن دارو
اگر انداختی سایه بفرستم آن هما سایه
رسد بر تو مباد از خشم چشمم ای ترک شیرازی
کج و راستی را سر و آواز تو آموزد
ز پا خواسته نهاده آخر موز نهاده در کوشش
بیا و چشم مجنونیت شدم سرست ای ساقی
عجب نبود که نه هر نیز و نه بد و سماع آید
گرفت بند و پیرایه آن از گردش جان بشنو
با و فرقت جانان همه شب شعله محزون

رود بهرگز زمین مار گاه بی راست گاه حرکت
گهی منجور و گهی بهر گاه بی راست گاه حرکت
بر رخ زلفین کشاید گاه رست گاه حرکت
بر رنگ سایه دیوار گاه رست گاه حرکت
بجنبد سنگ قبرم یار گاه رست گاه حرکت
که سیح آفرید آن خود بخوار گاه رست گاه حرکت
نگاشته کو کیم زنده نگاه بی راست گاه حرکت
منه بر فرق خود و ستار گاه بی راست گاه حرکت
خرا می چون بلغای ای یار گاه رست گاه حرکت
بسان سر و خوش رفتار گاه رست گاه حرکت
بگردم به من میخوار گاه بی راست گاه حرکت
که رقص آن بت عیار گاه رست گاه حرکت
از کوثر مکن تکرار گاه بی راست گاه حرکت
بسوز و چون شرار نار گاه بی راست گاه حرکت

فقرات چند از تاریخ مختار باهی می نگارم تا طبعان زمانه بدانند که شعله چگونه شاربست و چقدر
زبان زیاده دار و که زبان آوست غموری است بر شک شاری از اخل و آتش و مقابل نقش سر و بیان
خواجہ حیدر علی آتش باید شنید و حسنت شاید رسانید فقره در زبان هندی و فارسی یعنی مشمنست

داشتیم معند بپرستی و فقر تفصیل فیل هم کوشش این فرمودند و امثلته ای ستمه ایجری
 و ستمه ایجری و ستمه ایجری و ستمه ایجری و ستمه ایجری و ستمه ایجری و ستمه ایجری
 را بر کتاب نوشتند و سواي آن کتافی امثلته ای مفید ذیل بموجب حروف بجا
 ستمه ایجری و ستمه ایجری و ستمه ایجری و ستمه ایجری و ستمه ایجری و ستمه ایجری
 بسته محرم و صفر و رجب الاول ستمه ایجری و ربيع الثاني و جمادی الاول و جمادی الثانی و رمضان
 مطابق به هر یک بسته سال سابق نمودند و سواي اسامی معدوده بالغ و تار فوقانی و دال و راه
 مهمانین و لام و نون و یاء و تحانیة باقی همه اسباب دیگر حروف احوال بتدای ستمه ایجری تا
 ستمه ایجری جمله دست خود بر کتاب نوشتند و دیگر مکاتبات کاهنده جان که پیش متمان
 آمد و اگر عقل معروض داشتند شود و فقری ضمیمه جدا گانه گرد و بر سر جمله آن واضح و لایح
 است که اینهمه امور هر چه بطور رسد نتیجه محنت و جانفشانی ناظم حال فوج داری است زیرا که با وجود
 هجوم کار بر قسم بنامه محنت و مشقت برداشتن و اندیشیان و اهلکاران خود کار به محنت و جانفشانی
 و تسلی و مهربانی با اعجالت و تراخی گرفته اند و ای اگر کار گزاران لائق نباشد و کار فرمای فائق بود و همه
 کار درست آید و کار گزار مستوجب اجنت و آخرین شود و در همین ترتیب که دفتر عدالت بادشاهی
 و دفتر محاکمه اجرائی اعمال رسیده بود و نیز مذهب گردید و شامل و دفتر کرده شد و این کیفیت که
 متضمن بیایات منشایان و محنت و جانفشانی ایشان است و موضح کار کردگی ملازمان و فقر و
 کثافت عرق ریزی محران و افسرست از برای آن گزارده میشود و با ملاحظه عالییه سید کار و آید
 و حال محنت بر ایک از نشایان برای بیضا ضایعه الاثام کم و کاست بخوبی ظاهر نماید و بگو طالع
 ایشان زور کند که هر یک بصله کار گزار می و مشقت کشی خود رسد و با سلطان خداوندی سر قف
 شود و بر جسم قدر وانی مغنی گردد و حال همت آن را موجب تحریص و ترغیب و کایان را
 باعث تشویق و ترتیب باشد فقط ناظم بهزار انجام هر چه است و مترقب که منشایان و فقر
 نگذار محرم العزیز نباشد و خدا کند که هر یک را در زیادت نوزد تر قیامت خواه در دوا و این باشد

بقدر توانی آن وجه العسر و هم از جمله نماند و ذات مقدس آن یگانه روزگار این محسوم
 را بصله قدر توانی میرساند چه دست گرم آن فریاد دهر فقط تلنگی و انان را بهزار هزار روپیه بخوا
 نواخته است بر شومی طالع چه گفته آید که لطیفه جامعه السنه انگریز و عرب و فارسی دارد
 را محروم ساخته و این کتاب شامل است بر نظم و نثر و صنائع و بدائع آن که گوش زبانیان
 این چنین نشنیده باشد و دیده از باب بصیرت کتر دیده باشد با این همه لیاقت کار گزار
 و بهر کار لائق و بهوشیار خوش قلم و زوونگار سوای صاف کردن قویات بسته بمفصله ذیل
 را بد فتر فوجداری مرتب و منذب ساخت بسته ۸۹ هجری بسته ۹۰ هجری بسته ۹۱ هجری
 و منشی فرسوده را بونهایت چابک دست اند سوای عفا فی کاغذات و ترجمه کاغذات تلنگی بسته ای
 مفصله ذیل تیار کردند بسته ۹۲ هجری بسته ۹۳ هجری بسته ۹۴ هجری و انتخاب امثله
بسته ۹۵ هجری و قدری از بسته ۹۶ هجری بموردی نموده بدو منشی سید عظم صاحب
 میرمنشی فوجداری مامور شد و منشی مرتضی بیگ صاحب بسته ۹۷ هجری مفصله ذیل فوجدار
 را درست کرده کتیبونی قویات که بگیرندگان نقول داده میشود نمودند بسته ۹۸ هجری
بسته ۹۹ هجری و مولوی سلطان محمود صاحب که عوض منشی محمد رضا صاحب مامور شد و چه
 ایشان برای یک سال مخصیص شده بودند در همین تهذیب فتر متوجه گردیدند ایشان صاحب
 استعداد و جلوه عربیه اند کتب درسیه عربیه را از صرف و نحو و منطق و فقه و حدیث و تفسیر و غیره
 خوب میدانند هم در سن داده اند و هم می دهند و عبارت عربیه را خوب می نویسند قابل مدرسی
 اند آسمار را می حمله و نون را از بسته ۱۰۰ هجری تا هم و کمال و یاد تجمانیه را از بسته ۱۰۱ هجری
بسته ۱۰۲ هجری بر کتاب نوشتند و منشی ولی الله عرف غلام علی صاحب که نائب بنده
 هستند هر چند از ایشان در باره و فتر کتر کار تهذیب و فتر گرفته شد اما بذات ایشان بسبب
 قدامت مد و بسیار حاصل شد که آگاهی گاهای بد فتر فوجداری میداشتند بتعلیم و تفهیم مذبان فتر
 و اخذ و بر امثله که بعد از قریب سه هزار خواهد بود و گذرانیدن کیفیات که روزانه می شد مشغول

نهایت عظیم الطبع و وفور خوش عقیده اند و دست بکار دارند و سواى صاف نمودن صد ها کاغذات
مثل فتوایات و رقعات مغیره تیب و قتر چوبیل کردند

دست و فوجدارى

دست و فوجدارى

۱۲۸۹ هجری

۱۲۸۹ هجری

۱۲۸۹ هجری

یک بسته

یک بسته

یک بسته

سواى آن امثله بسته ۱۲۸۹ هجری و ۱۲۸۹ هجری بموجب حروف تهجى اتماب کرده اسما الف
و لام و قدرى از اسما حروف یا و تخانیه را من ابتداى ۱۲۸۹ هجری تا ۱۲۸۹ هجری بر کتاب نوشتند
و قشید حیدر علی صاحب منصبدار دیوانى که امور فوجدارى اند نهایت محنت گزین شریف خلیق
چنانکه خاصه شرفا است و مردى مروت و مسکین دود و نویں اگر چه پیران ناما و م جوانى مینرند ایشان
سوا کار واد نمودن مراسلات و رقعات بر محکم بعد داشتن خلاصه آن و طلب رسید هر یک از
مرسول الیه که شتاق بنفس نفیس ایشان است تفصیل ذیل تهذیب و قتر و تیب امثله فوجدارى
فرمودند بک الله فی مہمة العلیان

۱۲۸۹ هجری

۱۲۸۹ هجری

۱۲۸۹ هجری

۱۲۸۹ هجری

یک بسته

یک بسته

یک بسته

یک بسته

و قشید میر کاظم علی صاحب منصبدار التماس بشعلا بن میر احمد علی خان بهادر شید منصبدار و لدوی
خلعت شید جعفر علیخان مرحوم مرد قابل به شعر گوئی و مار و و و فارسی صاحب استعداد کامل و هم بعبار
نویسای عربى و اگر تیرى بهر و کافى و اندک کتابى عجیب و غریب سبى بزرده فخر باجى بطر یکا بهر فقره
تاریخ مترو شدن تک برادر مى بر آید تصنیف کرده است و مملو است بتوصیف نظم و نطق نواب الاجا
که گوش رسیده عالم است و فخر است آن مثل گلستان سعدى علیه الرحمه است بهر ابل علم را
بالا نطق اشش واضح میگردد و که آن غریب و تصنیف آن چا خون جگر خورده است اما افوس
بهرا نطق سوس که هنوز کسی از مقرران سمر کارد الاکان را بالا نطق عایه نبرده است ورنه بالضرر

نثر فارسی را منشی بکتابی روزگار اند قصیر اللفظ و کثیر المعنی و قدیر المعنی را تفسیر ایشان
 حاوی است بسیار از کی الطبع و زود فهم و معامله شناس اند و سخن بجای میزنند و هر
 کار سرگ که بایشان مفوض شود برای رسا و فهم و ذکاوت تجربه معلوم می شود که از تفسیرش ناپوری
 خواهند کرد که موجب خوشنودی و سرکار خواهد شد منشی ابوالفضل که هیچ یک کار نکرد و انبایج مبتلا
 شده بر حمت حق تبارک و تعالی پیوستند آن الله و اما الله راجعون رحمه الله منشی محمد رضا صاحب اخلاص الصدیق
 مولوی مفتی خیر الدین اصحاب گویا مولوی منصب دار از شاه میر گویا تو علاقه که مولانا نوریس عدالت
 فوجداری بسیار بدستیار فهم فیهین و فطین اگر چه جوان اند اما عقل پیرانه دارند اگر چه بخت نیک
 رسیدند شرفی باشند هر کار که بایشان مفوض شود سرانجامش با حسن وجه خواهد شد و بجا خواهند آورد
 سوا از انکار نویسی و خلاصه نویسی و غرائض خوانی و احکام نویسی و دفتر فوجداری و محکمی را درست کردند
 و امثالیه بسته سال یک هزار و دو صد و هفتاد و سه سال یک هزار و دو صد و هفتاد و نه هجری و شعبان
 و ذیحجه سال یک هزار و دو صد و هشتاد و دو هجری را بموجب حروف متجلی انتخاب کرده اسناد نامه
 و البیه از سال یک هزار و دو صد و هفتاد و یک تا سال یک هزار و دو صد و هشتاد و دو و بر کتاب بستند
 و تهذیب بسته سنوات مفصله ذیل نمودند

دفتر محکمی			دفتر فوجداری
۶۸	۶۷	۶۵	۶۴
سنة هجری	سنة هجری	سنة هجری	سنة هجری
یک	یک	یک	یک
۶۹	۶۸	۶۷	۶۶
سنة هجری	سنة هجری	سنة هجری	سنة هجری
یک	یک	یک	یک

منشی سید احمد حسن صاحب بن مولوی سید محمد حسینی صاحب ساکن مدراس متخلص بنی ستم از اولاد
 حضرت بنده نواز حسینی قدس سره العزیز مروی خوشنویس از خدمت ایشان بسیاری کسان
 تعلیم یافته خوش قلمی حاصل نموده اند و در عربی و فارسی و فن طلب هم دستگاہی دارند

که هر یک فشی و ای ترتیب و تمذیب و قریب انجام کارهای دیگر نیز پرداختند که آن همه بلا غلط کار کردگی
اوشان بودید است بنده سوامی افند و جراثمه منفصله که قریب سه هزار اشای بوده است و گذر نرسیدن
کیفیات و غیره که اینهم کار است و بشوار که فرصت یک لحظه نمید به ترتیب و در سنگی را مسئله که رسیدیم
بدین نقطه که هرگاه حسن و شهر رجوع یا فیصله معلوم باشد بر آمدن و بر آوردن مثل سلسله و یافته
شدن آن آسان میگردد و هرگاه بعون الله القوی و قریب سالار و ماهوار مرتب شد ناظم باشد با نامه
اطلاع تمذیب آن بامر کار و الا التماس نمود پس از دستاورفت که اگر کسی را سال و ماه یاد نباشد
چگونه یافتن مثل آسان گردد بلکه مشکلی که بود هنوز باقی ماند تا هشتم عرض نمود که از آنرا ابتدا
باز بطوری و قریب مرتب کرده خواهد شد که این قیاحت هم آن منع می گردد و هرگاه اینچنین ایضا در کار
فرمودند از آن روز ترتیب فهرست اسامی بر رعایت حروف بطوری کرده شد که ضرورت دانستن
ماه و سال ارجاع و تفصیل در بر آوردن مثل نمانده و هر سخن که نسبت منشیان مفصله
مفوضه خود معروضند داشته میشود آن جلایه راستی محلیست از اول قریب بعد از و آتیرش کذب مبرور و هر
که بمصوب نقل این کیفیت بکار کردن خود متعلی و مفتخر شود و خوشتر تعلیش زید که ترتیب و تمذیب
کمال عرق ریزی کرده اند مگر افسوس که بجز از ترقی خود نرسیدند تا پنج ششم رمضان المبارک
سنة هجری سال یک هزار و دوهصد و هشتاد و دوه که این منشیان احسنی محمد امین الدین حمزه
دمیر کاظم علی صاحب و فشی ابو الفضل صاحب بذریعه رقه عدالت خاص در عهد الست فوج ری
رسیدند که از هفتم ماه مذکور از منشیان فزونی کار ترتیب و تمذیب گرفتن شروع گردید از آنجمله
منشی محمد امین الدین صاحب خلعت میر شمس الدین صاحب تا تاریخ هفتم ماه مذکور از منشیان
فوج داری سنة هجری سال یک هزار و دوهصد و هشتاد و دوه که بعد از سه صد و چهل و پنجم تا بود
مرتب و تمذیب فرمودند و بسبب فراطه و شایاری و کرده کاری و فراست و گلیاست بد پریشی
مولوی حسن رضا صاحب نائب اول سپرد شدند و البقی که ایشان نهایت هوشیار و بسیار
کرده کارند و اسناد سر رشته اگر ریزی نسبت هوشیاری و کارگزاری نزد خود دارند و عباد

محنت و مشقت هر یک اهل کار بامید قدرتی خود و دیگران گذرانیدند که درج این کتابهای کهن
 مگر افسوس که دفتر مرتب شد و ثواب عایجناب آنرا ملاحظه و پسند هم فرمودند اما ساعیان که
 امیدوار ترقی خود را باووه اند بکن خود نرسیدند و مراد از ترقی و پیشرفت این نبوده است که ماهوار
 ایشان در سخنة افزوده شود بلکه غرض اوستان از ترقی بخشی آن بود که هر محکمه که باشد بر ترقی
 رسند تا املای دیگر محکمت را این دستورات ترمیم بیاورند تا بملاحظه ترستی ایشان دیگر از
 هم بشوق در آیند و بامید ترقی خود دفتر خود را مذهب چنان نمایند که مثل مطلوب در یک دو
 دقیقه بر آید و عملاً فوجداری را هنوز در دل این آرزو باقیست و چه عجب که همت علیای جناب
 آقا خوانداریها در مد ظله بدآورند و مندان متوجه شود و وقت بحکم قدر وانی آن والا جابه جوش
 در آید و بکناره مراد رسد

ترجمه کیفیت درستی دفتر عدالت فوجداری بلده فرخنده نبیا وحیدر آباد
 من ابتدای رمضان ۱۲۵۳ هجری لغایت ۱۲۵۴ هجری و کنگلی از ۱۲۵۶
 لغایت ۱۲۵۷ هجری

که مولوی حبیب حسن صاحب محافظه دفتر فوجداری نوشتند آنکه بنده بزمره منصبداران مشاهیر
 پنجاه و سه روپیه منجه شخصت روپیه و تحظی را به چند ولال ملازم بود بعد بر عهده محافظه و قری
 بمشاهیر هشتاد و روپیه بعد وضع مشاهیر منصبدارانی بدفتر فوجداری مقرر شد و هرگاه ناظم
 فوجداری مولوی نصر الله خان صاحب مامور شد بمشاهده اتری دفتر که اگر کدامی مثل مطلوب
 میشد و دستیابی آن دشواری گردید این کمترین را ارشاد کردند که تهذیب دفتر بطوری کرده شود
 که برآوردن مثل باسانی ممکن بود و هر مثل که منظور بود به تکلف برآید چنانچه بنده بتاریخ بیست و نهم
 ذی حجه ۱۲۵۶ هجری سال یک هزار و دویست و هشتاد و یک برین کار مستعد شدم و کمتری بر میان
 جان بستم و حسب درخواست بنده منشیان بتفصیل ذیل که کار کردن هر یک از ایشان باظهار کیفیت
 و جاتقشانی ایشان که بنده را در گرفتن این کار و صحبت اوستان معلوم شد مقرر فرمودند مخفی نماند

تشریح سخنان نو جداری امر جمعدالت فوجداری بلده فرخنده بنیا وحیدر آبا و کون: ابتدا
 رمضان المبارک ۱۲۸۵ هجری لغایت ۱۲۸۶ هجری

شماره ۱۵۸۸ شماره ۱۵۸۹ تاریخ رجوع بقید ماه و سنه نام مدعی بقید ولدیت سکونت
 علت نام مدعی بقید ولدیت سکونت علت خلاصه تجویز قعدا و کل کاغذات مثل
 باین طریق اگر کسی را سال مقدمه و ماه یا دو باشد برآوردن مثل بسیار آسان باشد چون این خبر
 مدعی دفتر خدمت نواب والا جاه قهر و ان ملازمان رسانیده شد معترض شد ندک اگر کسی
 را سال و ماه یا دو باشد پس چگونه مثل برآورده شود هنوز نقص در تهذیب دفتر باقی ماند عرض
 کردم که باین نقص از پیشتر انتفات می داشتیم و برای رفع آن تدبیری می اندیشیدم مگر در تمام
 ملک آیینی ترتیب دفتر فوجداری بر همین آیین است و همیشه اهل دفاتر آنجا را هنگام درخواست
 نقل از باب حاجت بسبب معلوم نبودن سال و ماه و برآوردن مثل مشکل پیش می آید انشاء الله
 تعالی از دو آن قباحات را دفع و رفع می کنم پس اشله را از ۱۲۸۵ هجری تا ۱۲۸۶ هجری به ترتیب
 حروف تهجی نام مدعی درست کنانیدم و بجا خط حروف تهجی که در اسامی مدعی یافته می شد کتاب
 درست کنانیدم تا برآوردن مثال بدون دشمن و بیان کردن سال و ماه آسان گردد و
 و نقشه کتاب دوم که اسامی آن بجا خط ترتیب حروف تهجی است ایست

نقشه شماره ۲ - به موجب حروف تهجی بابت اشله مفصله عدالت فوجداری بلده فرخنده بنیا وحیدر آبا
 من ابتدای محرم ۱۲۸۵ هجری لغایت ۱۲۸۶ هجری المقدسه

در میان	در عاقلیم
بابا لغت شماره کتاب قلم یلوار تاریخ رجوع	شماره کتاب بقیدیه تاریخ رجوع نام مدعی بقید ولدیت
نام مدعی بقید ولدیت سکونت علت	سکونت علت نام مدعی بقید ولدیت
نام مدعی عاقلیم تاریخ فیصله	سکونت تاریخ فیصله
هرگاه که دفتر فوجداری مرتب شد مولوی بیب حسن میانی و دفتر کیفیت درستی و دفتر انکشاف	

که از ناظم آنجا بدست یافت انجام داده که دفتر آنجا نمونه برای ارباب و فاضلین سرکار عالی و قضا
 شد و بقرق ریزی این دانشمند و دیگر عزیزان ماهر و مستعدان مستظهر و مستظرف مثل موسی
 حبیب حسن صاحب محفظ و قمر و سید غلام علی صاحب و سید احمد حسن صاحب و شمس
 مختار رضا صاحب و غیره از افاضه بیگ صاحب و قمر آنچنان مذهب و آراسته گردیده عزت
 و رونق بدرجه یافت که برای ملاحظه آن خود بندگان عالیشان مختار ریاست سرکار والا امتداد
 نظام بدو قمر خود را می بلده قدم رنجه فرموده ملازمان را عزت و دفتر را شرف کرامت فرمودند
 و بکمال حفا که آن کمال محظوظ نشدند و تشریف تمذیب آن بر زبان مبارک خود آورده و ارشاد فرمودند
 که باین خط تمذیب و قمر شما بلکه اینجا کل عرق ریزی شما که در کار خود بر نور بتی دل می کشید
 سرکار از شما نهایت خوش و شگرم ست ما هم آداب بجا آورده و دست و پا کشود
 و بتی دل و عا که فرید و ولعت و اقبال سرکار نمود چون ذکر تمذیب و قمر بمیان آمده تمذیب از
 نظر ائمه آن نیز بیان باید کرده آن این است که اول چند کس محرم قمر کردیم زیرا که دفتر تبر و خراب
 سی ساله بوده و بهر یک مجریان گفتیم که کاغذ سال و از کاغذ که کنند چون سی بسته از اوراق جمع
 کردند گفتیم ماهوار و در هر سال مرتب کنند چون ماهوار کاغذ در هر سال شد مثل که متفرق بوده
 مقدمه و از کاغذ تاریخ جمع آورده بر هر یک مثل فهرست درست کرده نشان کاغذ و تاریخ و از
 بر فهرست و مطابق آن بر هر یک کاغذ نوشته شد و رشته بند کرده شده بر هر یک قید کرد و درست
 کرده بران نشان و نام مدعی و دعوی علیه و علت و ماه و سال نوشته شد پس ماهوار مشابه
 را و یکجا برشته گنده بسته و دوازده و دوازده مجموعه در هر یک سال نگاشتند بر آنچه نام سال
 بسته بقلم بر نوشته در الماری داشته شد و بر خانهای الماری هم نام سال نوشته شد
 بهین طریق جمله کاغذ سی ساله مرتب کرده شد مطابق آن کتاب درست کرده به نقشه

مفصله ذیل شد است

مستحق نموده نوشته شد

بسرغ کمرش نیست ثنانت ایدول
لب اطمار تو چون غنچه نه از بهم داشت
نظر آنجا که فتد باز نگردد و در چشم
کم ز فردا کی قیامت نبود فردایت
دل صد پاره ام البتہ گلو گیر تو شد
بسجیہ کردی دل مجر و ج مر از مرقار
زنگ و خوشبو کی گل لاله و نسیم
روی تو روشن و آویزہ دور و گوشت

گوشہ گیری بجان شہرت عفا و ارے
لے دل غمزہ آخر چه تمنا داری
سمجھو آئینہ چه دلچسپ سراپا داری
کہ بفردا متعلق پس فردا داری
نہ حائل بگذاز گل حمر دارے
ہنرت بہ کہ بکف سوزن عیسی دارے
جمع در ذات خود ای یار تو تمنا دارے
جلوہ حسن مہ و عفت شریا دارے

ای شہید از نئی عشقت نرا مہوشی

نہ عظیم دین و نہ اندیشہ دنیا دارے

باقی حال این مہوش نشہ عشق برہمہ برنا و پیر این بلدہ و سپذیر روشن تر از مہر نیست
و شیر عند السلطان و الوزیست اما پسری عزیز الوجود دارے کہ جامع صفات حمیدہ و محمود
بعلاوم پسندیدہ است میر کاظم علیخان نام نامی دار و منصبدارست متخلص بشعشہ نامت
پنجسال بگذرستہ دارالعلوم سرکار آصفجاہی کتب فنون کتب متداولہ فارسی و عربی نمود
پیش محنتان امتحان وادہ بدست خاص سرکار عالی اعنی امیر روشن تدبیر خورشید رکاب
نابک جناب نواب مختار الملک بہادر وادام اللہ فیضانہم لیاقت تامہ حاصل کردہ سند کامل
گرفت در عربی نحو و صرف خواندہ و در انگریزی بقدر اہل اسے کار ضروری فائدہ برداشت
و ہم در محاورہ نظم و نثر فارسی و عروض و قافیہ حصہ کافیہ بدست آوردہ و اول در حکمہ اجزای
امال جناب فیضاب غریب و رقدردان ارباب فنون نواب مرزا علی محمد خان بہادر
شوسری النما لب بمحمد الدولہ بہادر شہیندر بمی و ام فیض مقرر بود کہ رہا سے انعام
ایشان ماند بعد چندی بلا زمان محکمہ فوجداری مناسک شد آنجا کار متذیب و تفریز بر سر

والحال ہم بدستور بعدہ منصبدار سی سر فرزند اشعار و زفاری وار و و ہر دو خوش منہ گار و

اگرچہ پیر است اما عشق جو نمانہ دارد از دست دور نیندی

عزل

انفاس گرم و آہ شہر بار چاہیے	دل کی خبر کو برق کایہ تار چاہیے
صنعاں کا شیخ ہوں مجھ کو اب پہنا ضرور	ترسا بچہ کے عشق میں زنا چاہیے
تو موتیوں کا ہار جو زیب گلو کرے	موتی سے آنسو دکا مری تار چاہیے
میں اور آپ ایک ہیں جون عکس آئینہ	حائل نہ میرے آپ کے دیوار چاہیے
کشتہ ہوں رشک گل کا ہو گل برگ کا کفن	جامہ شہید عشق کا گلزار چاہیے

وازدوست و زفاری غزل مطلع اول

ساقیا معجزہ حضرت موسے وارے	شیشہ بادہ بکف چون پیر بیضاوارے
احول اندیشہ آن زلف چلیاوارے	ورسہ خویش نرا نم کہ چہ سوداوارے
احول از داغ چو طائوس تماشاوارے	نہ سر باغ نہ اندیشہ صحراوارے
نعل و میخست ز کفش تو ہلال و نجم	آسمان و گرے زیر کف پاوارے
غنیمت و گل نبو و متصل ہسم بہ چین	ساقیا سا غزل در بر میناوارے
غمرہ و عشوہ و انداز و ادوارے	چشم بند و دور کہ در خود ہمہ یکجاوارے
دل من شاد کہ چون تو گل رعنا وارم	وقت تو خوش کہ چو من بلبل شیداوارے
تا ز لب حرف زنی مرودہ صد سالہ زید	کن مرا زندہ کہ اعجاز سیماوارے
مدہ از دست دل خود کہ عزیزیت دارند	قدیر خود زین در شہوار چو دریاوارے
بخت من خوش کہ بہر بچو تو یوسف وارم	وقت تو شاد کہ چون بندہ زلیخاوارے
بستہ رشتہ زنا چو شیخ صنعاں	مگرے دل غم عشق بہ ترساوارے
ہمہ عالم شدہ از پر قور ویت روشن	ہمچو خورشید ہر افر و خنہ سیماوارے

بسالار عالمی زیبا است ۱۲۶۹ که سر جان میرزا اناناب جلال دست ۱۲۶۹ و افشا ساید کفر
 بانوار و حیدر بن بڑا شاتل ۱۲۶۹ و سَلَمَةُ عَلٰی سَيِّدِ الْعَدُوِّ قَالِ الْغَيْثُ وَالْأَصْحَابُ
 الْيَكْبُوتُ ۱۲۶۹ - دیگر از متاج طبع مخمدر باو بخن جام کش خیمانه بفرز غزلت گیر از باب زمانه
 دست کش از اصحاب روزگار و پادشاه کاشانه عمری گفت کرد و کلام از متوسلان قدیم سر کار خان
 نظام متسبب بغالی خاندان معنات بود الا و دوان و بلوی الاعمل میرزا شاد الله خان فاضل قانع روزگار
 واقعه افکار فقیری گوشه نشین امیری ترک گزین و بیری خوش تحریر شاعری خوش تقریر و صنائع
 و بدائع فرید میر احمد علیخان شهید و مظلّم تصادمه و غزلها بسیار است اما نمیدی از انان برای تفنّن طبع
 و دوستان و حفظ خاطر ایشان خواهم نوشت لیکن پیش از شنیدن کلام شعر گزین بزرگ حالتش شنید
 ست و حسرت خوردنی زیرا که الحال مثل سابق این مقال است چون کمان حلقه بکار عم با چرخ
 هنر زور بازو دست مار بر قفا چیده است و دستنی است که این ستوده صفات موسوی حسب
 و دلبوی موطن است از منصب داران قدیم شاه هندست و رغن شعر و انشاد و عروض و قافیه و
 صنائع و بدائع بهره کافی و معلوم عریضه در مل و امور مالی و ملکه مهارت تائمه و خط وافی دارد
 و کیفیت حسب و نسب آنچنان می نگارند که مثلاً الیه فرزند سید جعفر علیخان بهادر و دلبوی خصل
 نشین و جاگیر دار موضع ترانیه است و جد و پدر سید جعفر علیخان بهادر سید نواز شخان بهادر
 منصبدار و جد او شمس انسا بیکم دختر نواب سر بلند خان بهادر دلاور جنگ مبارز الدوله
 مبارز الملک صوبه دار گجرات و بر روده بوده و جد و مادر مشار الیه سید صلابت خان بهادر
 صلابت جنگ عرف مرزا خانی نیر و نواب سادات خان بهادر و ذوالفقار جنگ محمد شاه
 ست و دختر ذوالفقار جنگ محل محمد شاه و مادر احمد شاه النخاطیه بنو اب صاحب محل بود و چونکه
 نواب ذوالفقار جنگ جد فاسد احمد شاه بود و در عهد سلطنت احمد شاه و بخدمت امیر الامرات
 یعنی میر بخش گری سر فراد و مخاطب بنامنا باشد چنانچه سال می گذرد که میر احمد علیخان شهید
 وار و حیدر آباد مست منصبدار و مقرب و مقران منزل بود و بخلعت و خطاب امیر الشعراء ممتاز

والحال ہم بدستور بعدہ منصبدار سی سر فرزند اشعار و فارسی وار و ہر دو خوش می نگار د

اگر چه پیراست اما عشق جو نماند وار و از دست دور بندہی

غزل

دل کی خبر کو برق کا یہ تار چاہیے
ترسا بچہ کے عشق میں زنا چاہیے
موتی سے آنسو و کامر عو تار چاہیے
حائل نہ میرے آپ کے دیوار چاہیے
جائے شہسپا بد عشق کا گلزار چاہیے

انفاس گرم و آہ شہر بار چاہیے
صنعان کا شیخ ہوں مجھ اب پھنسا ضرور
تو موتیان کا ہار جو زیب گلو کرے
میں اور آپ ایک ہیں جو نکل آئندہ
کشتہ ہوں رشک گل کا ہو گل گل کا کفن

وار و ست در فارسی غزل مطلع اول

شیشہ بادہ کہن چون یدیر بیضا دارے
در سر خویش نذا نم کہ چہ سودا دارے
نہ سرباغ نہ اندیشہ صحرا دارے
آسمان و گہرے زیر کھن پا دارے
ساقیا سا غزل در بر مینا دارے
چشم بدو در کہ در خود ہمہ کیجا دارے
وقت تو خوش گم چو من بل شیدا دارے
کن مرا زندہ کہ اعجاز مسیحا دارے
قد رخ و درین دُر شہوار چو دریا دارے
وقت تو شادا کہ چون بندہ زلیخا دارے
مگرے دل غم عشق بت ترسا دارے
ہمچو خورشید برا فر و ختمہ سیما دارے

ساقیا معجزہ حضرت موسیٰ دارے
احول اندیشہ آن زلف چلیپا دارے
احول از داغ چو طاؤس تماشا دارے
نعل و میخ است ز کفش تو ہلال و نجم دارے
غنیچہ و گل نبو و متصل ہسم بہ چین دارے
غمرہ و عشوہ و انداز و ادا دارے
دل من شادا کہ چون تو گل رعنا دارم
تاز لب حرف زنی مردہ صد سالہ زید دارے
مدہ از دست دل خود کہ عزیزت دارند
بخت من خوش کہ بیز ہمچو تو یوسف دارم
بستہ رشتہ زنا چو شیخ صنعان دارے
ہمہ عالم شدہ از پر نور ویت روشن دارے

صبح اشر و سپید کجایم روئی شهید
بردار دست بهر دعا تا بر آسمان
وقت و ما خطاب بمذوح کن چنین
خالق عطا کند تو فرزند ارجمند
و صفش کند اهل بصیرت که در کمال
آناه را بهر در آغوشش پروری
اقبال باد طلقه بگوش تو تا بچرخ
عمرت دراز باد بود تا بر آسمان
سوزنده باد اختر بدخواه چون سپند
در بزم بهر دست بود شمع و نفوذ
هر خشک و تر بسایه مهر تو شناو باد

می دارد انتظار تو در منظر آفتاب
آمین کند ز دل صفت اختر آفتاب
کاس آسمان جاه ترا اختر آفتاب
در حسن ماه طلعت در پیکر آفتاب
ماه است این سپر پر و ماور آفتاب
تا هست در زمانه گهر پر در آفتاب
در باله ماه باشد دور خیر آفتاب
با خط استوار و خط محور آفتاب
تا بر کند بجز غولیش آذر آفتاب
در زم بهر خم شود و خنجر آفتاب
تا بر تو افکن است بجز در آفتاب

و دیگر از ابرار سالک باغی زمان و زبده فصحا و دران سخور کیمیا شاعری همتا تاثر بی نظیر تمام دلپذیر
شسوار میدان فصاحت یکه تاز فیانی بلاغت صاحب ل سخن سپند منظر سخن دلپسند عسلی شید
محمد و جالدین خان منی حیدر آبادی سخنان چند بطریق یادگار می نگارم و ارباب خبر را بوجه آرم

عشقل

صبح جاوید در و در و بنا که به چنین
فصل بهار یا من چون برسد به چنین
گفتش از کز کشته ان باز تو خون کند چنان
دست زدین کشیده ام کفر تو بر گزیده ام
شد بچه رنگ غنچه را دست صبا گر بکشا
پیش مرز نش سکته دم چون بود آنکه بهم

شام چو رنگ سحر زلف کشا که به چنین
خنده زنان لبو می رخ و بیا که به چنین
دست سناوه بر میان کردا که به چنین
هیچ سبته ندیده ام نام خدا که به چنین
از سر ناز و انا بند قبا که به چنین
بر رخ من بنده مستم که به چنین

پرسد اگر کسی ز تو شنیده چون گنی بگو
برافق فلک چسان مهر بود ضیافتش
فتنه بلند چون شود حشر بیا چگون شود
گفت کسی بیارست جان بدن چگونه هست
رفت چگون زین سدا معنی خاکسارا

برزوه چشکی باو و لبراکه سمچین
ای مه آسمان جان بام بر آکه چمنین
خلق چسان زبون شود خیز جا که چمنین
آمده ناگهان نشست و بربراکه سمچین
مشت غبار خاک راوه بهوا که سمچین

و این بزرگ جامع الصفات رساله در و در و در کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم موسومہ
بصاۃ النجاة فی حسان الدعوات تصنیف نموده و یکصد و یک در و در آن آورده و از فرمود
تاریخی کمال صنعت بر آورده اللہ تعالیٰ اورا مقبول و خواننده و وارنده و مصنف را ثواب رسالت
و مشور اکانت عالم گرداند از انجمله در و در اول و میانہ و آخر یعنی نخستین پنجاه و یکم و صد و یکم را
ہدیہ بلا حجاب و کتابہ للثواب و رین کتاب می آرم در و در اول اللہم صلّ و سلم علی محمد و
آلہ و اجعلہ وجہ الدین معنی بمقابلہ این در و در و چند فائدہ دار و یکی آنکہ شاملست بر تمام صفت
کہ وجہ الدین است و دوم در آن تخلص او سبب کہ معنی است سوّم سال ولادت مصنف است
اعنی سال یکہزار و صد و سی و سہ ہجری و در و در میانہ کہ پنجاه و یکم است اللہم صلّ و سلم
علی محمد و آلہ و اعدّ لی نفل الدین بالتواضع انفالہ و رین سال یک ہزار و صد و سہ ہجری
ہجری است و آن سال عمر مصنف و تاریخ شروع این کتاب تاریخ حیدر آباد است و در و در
آخرین اللہم صلّ و سلم علی محمد و آلہ واجب جمیع دعاہی بک و ام ابیہا لہ و رین سال یکہزار
و صد و سی و سہ می بر آید فقط وہم رسالہ بنام جدید التواضع مشتمل در صنعت تاریخ جلوس
نواب سالار جنگ بہادر بر سند و یوانی نوشتہ گویا اینہم از کار ہای نمایان این انصح الفصحی
و بالغ البغاء است از فقرات اوست سپاس بی قیاس و ادار و اسبی را ستر است ۱۲۶۹
کہ حکومت معاہدہ و یوان جزا بسالار انبیا عطا نمودہ ۱۲۶۹ و مدار المہامی ملک محدودہ و کن
بجوآن اقبالی لطف فرمودہ ۱۲۶۹ عظم جلالہ و اکمل نوالہ ۱۲۶۹ و در و در نامحدود

صبح اشرو مید کجایم روی شهید
 بر دار دست بهر دعا تا بر آسمان
 وقت و ناخطاب بمذوح کن چنین
 خالق عطا کند بتو فرزند ارجمند
 و صفش کند اهل بصیرت که در کمال
 آناه را بهر در آغوشش پروری
 اقبال باو طقه بگوش تو آج پسرخ
 حمرت دراز باد و تا بر آسمان
 سوزنده باد اختر بر خواه چون سپند
 در بزم بهر دوست بود شمع و لعل و ز
 بر خشک و تر بایه مهر تو شاد و باد

می دارد انتظار تو در منظر آفتاب
 آهین کند ز دل صفت اختر آفتاب
 کاس آسمان جاه ترا اختر آفتاب
 در حسن ماه طلعت در پیکر آفتاب
 ماه است این سپر پر دما در آفتاب
 تا هست در زمانه گمر پرور آفتاب
 در باله ماه باشد دور خیر آفتاب
 با خط استوار و خط محور آفتاب
 تا بر کند بجز خورشید آذر آفتاب
 در دم بهر خشم شود خنجر آفتاب
 تا بر تو افکن است بجز و بر آفتاب

دیگر از ابرکار ساله بلنای زمان و زبده فصحا و دیوان سخنور کیتا شاعر بی همتا ناشر بی نظیر طایفم و دلپذیر
 شمسوار میدان فصاحت یکدمه ناز فیاضی بلاغت صاحب ل سخن پسند منظر سخن و دلپسند عسلی شید
 محمد وجه الدین خان منشی حیدر آبادی سخنان چند بطریق یادگار می نگارم و باب منور ابوجهاد ام

عزیز

صبح چگونه در دمد رو بنما که به چنین
 فصل بهار یا سخن چون برسد بهر سخن
 گفتش از کز نمنه آن از تو سخن کند چنان
 دست زدن کشید ام کفر تو بر گزید ام
 شد چه رنگ غنچه را دست صبا گر کشتا
 پیش مرز نس سکنه دم چون بود آنه بهم

شام چو رنگ سوزند زان کشتا که چنین
 خنده زمان بسوی من بود بیا که چنین
 دست نهاد بر میان کردا که چنین
 هیچ سببه ندیده ام نام خدا که چنین
 از سر ناز و امانند قبا که به چنین
 بر رخ من بنده مستم رو صفا که چنین

صبح اثر و مید کجایم رومی شهید
بردار دست بهر و تا بر آسمان
وقت و ناخطاب بمدرج کن چنین
خالق عطا کند بتو فرزند ارجمند
و صفش کند اهل بصیرت که در کمال
آناه را بهر در آغوش پروری
اقبال باد حلقه بگوش تو با چرخ
عمرت دراز باد و تا بر آسمان
سوزنده باد اختر بدخواه چون سپند
در بزم بهر دست بود شمع و لعل
بر خشک و تر بسایه مهر تو شاد باد

می دارد و انتظار تو در منظر آفتاب
آمین کند ز دل صفت اختر آفتاب
کاس آسمان جاده ترا اختر آفتاب
در حسن ماه طلعت در پیکر آفتاب
ماه است این سپر پدر و مادر آفتاب
تا هست در زمانه گهر پرور آفتاب
در ماه ماه باشد و در خیر آفتاب
با خط استوار و خط محور آفتاب
تا بر کند بجزر خویش آذر آفتاب
در زم بهر خصم شود خنجر آفتاب
تا بر تو افکن است بجزر آفتاب

دیگر از ابکار رساله بلنای زمان و زبده فصاحت و دوام سخنور
میتا شعری همتا تاثر بی نظیر ظنیم و لید
شسوار میدان فصاحت یکه تاز فیانی بلاغت صاحب ل سخن پسند منظر سخن و لید
عسلی شید
محمد و جالدین خان معنی حیدر آبادی سخنان چند بطریق یادگار می نگارم و در باب سخن را بوجه آم

عسل

صبح چگونه در دهر و جهان که همچو چنین
فصل بهار یا سمن چون برسد بهر چنین
گفتش از کز تیره ان از تو چون کند چنان
دست زدن کشید ام کفر تو بر گزیده ام
شد بچه رنگ فتنه را دست مبارک که کشا
پیش مرز نش سکته دم چون بودانه بهم

شام چه رنگ سوزند زلف کشا که همچو چنین
خنده زنان لبو یمن و دیبا که همچو چنین
دست نهاده بر میان کرد او که همچو چنین
همچو سبته ندیده ام نام خدا که همچو چنین
از سر ناز و امانا بند قبا که همچو چنین
بر رخ من بنده مستم رو صفا که همچو چنین

خون شد ز کاوش قلکم کز خط شعاع
 فربه شد از روی توانی که در روپ
 اسی مدعی بیا قلکم اینک بدست گیر
 پوشیده نیست از تر و خشک تو از دلم
 از گرم جویشی تو در افستم بزمهریر
 آخ ز بکناری ریش است ناگزیر
 دانی که کیستم تو ندانی که کیستم
 آنم که در زمانه نیای بی نظیر من
 آنم که هر سحر فی تسلیم نام من
 آنم که بر کلام من حسنت می زند
 آنم که پیش پای من از فوره کمتر است
 آنم که شمع طور فروزم بدان دل
 آنم که در ستاره صبح بهار من
 سحر بیان کج و کجار از مدعی
 معذورم از حسود نه بیند فروغ من
 او آبرو دے خویش بر زدم از چشم
 حرف ز طعن تیر گے از کور نشنو
 با طبع گرم من حکمت سرد مهرش
 میخو آنم از قصیده شمشیر این و شمشیر
 تحسین ناشناس نخواهد کمال من
 نظم نمیکشد ز سکوت سخن شناس

پیوسته میخورد و بجگر نشتر آفتاب
 گشت از و فور گرم روی لاغر آفتاب
 پیشم بیار واری اگر دیگر آفتاب
 آگاه باشد از همه خشک و تر آفتاب
 از سر و مهری تو نشنیم و تر آفتاب
 خاک که که ابلهانه فشانی بر آفتاب
 آنم که سگ ز دستم من بر آفتاب
 مشعل گرفت گر چه شود و هر آفتاب
 خیز و بپای فرق خود از لبش آفتاب
 روح القدس که ساز و آواز آن فقر آفتاب
 دار و اگر زیاده سیری در سر آفتاب
 از خانه ام چراغ بر داکتر آفتاب
 می باشد التماسی برگ و بر آفتاب
 در پله با خرف نهنگ گوهر آفتاب
 آری ندیده است گهی شپش آفتاب
 که دیده که گشت ز شبنم تر آفتاب
 باشد درین معامله چون من کر آفتاب
 ز حمت نمی کشد ز دم صرصر آفتاب
 مشک مکر است که سودم و تر آفتاب
 پروای نور فوره کند کمتر آفتاب
 جورے که از کسوف نیاید بر آفتاب

نازم علوشان تراکز سر نیاز
هستی وزیر برتری از نشان هر وزیر

بر پای پای تو نهد افسر نقاب
خورشید اختر است و هنر اختر آفتاب

قطعه

روشن دلان اگر ز وجود نظیر تو
زانرو که خود باین همه روشنی ندید
تشبیه سایه مشعر معدومی شبیه
ترک ادب نکرده ام از نیک بگزید
کیس سواد نظم من از نور مرع نو
آب از بیان روشن من میچکد دام

نیکبختی نام زبانه زبانی است

انکار می کنند کنند باور آفتاب
بر روی خاک سایه پیغمبر آفتاب
روشن شد از فروغ بیانم بر آفتاب
برگزید سایه پیغمبر آفتاب
در مشک ماه وار و در عنبر آفتاب
گویا کشیده است غم از کوثر آفتاب

قطعه

با انوری مقابل کردم درین زمین
هر آفتاب از سلم او فرو چکید
از انوری فروغ گرفت است بازم
یک بوده است و من یکی کردم هزار
نبود شکفت از دم گرم اگر شکفت
زین پیشتر قصیده شمسیه گفته ام
شمس الضحی که نام بود این قصیده را
زیباست مگر بعضی جمع از خط شعاع
دعوی همسری بدیر فلک رسد
ز در قلم نگر که به مهر محبت یک قلم
سنگ آمد و دانه چون نقطه کرده جا

نیکبختی

تا چون فست بقسمت همه گیر آفتاب
در حصه ام فتاد از ان بهتر آفتاب
انصاف جویدار نظیر انور آفتاب
بر خط من نهاده بصدر با سر آفتاب
من آفتاب عشقم و نیلوفر آفتاب
سر زودگز مطلع دل دیگر آفتاب
بر شام و صبح میکنندش از بر آفتاب
از بهر این کشیده کشد مسطر آفتاب
کلاک مرا که غوطه زد استی در آفتاب
پاشید همچو نقطه ز پاتا سر آفتاب
از لب که تنگ تافیه کردم بر آفتاب

همراه خود چو سایه فلک راز جابر و
 لرزیده از مهابت او بر خود آسمان
 زنجیر کشتان بودش ماه نو کجاک
 جز نور تو بگو صفت زین در فشان
 با جلوه بلبست تو نازش کند دم
 ایوان تو که رشک سپهرت زیدش
 باره درمی بلند ترا زنه فلک که ماند
 آئینه خانه خانه آئینه دل است
 تار و نهای مقصد روشن دلان شود
 آئینه وار گشت و هر آئینه را حسن
 از یک و دو چار گشتن باره درمی بود
 حوضش برنگ آئینه سر چشمه صفاست
 آرایشی ز معتمد اوله یافت است
 بر فوات او کمال بود منحصر خپان
 از بهر پیروی بزمین و زمان نیفت
 هر صبح آفتاب به کف برورت رسد
 دیوان تست بسکه با فاق نور پاش
 مهر تو گر بلطف بگردون نظر کند
 قهر تو گر با وج فلک شعله انگند
 جمشید چاکر تو بود و جام جمشید
 آبادیان ز عهد مه آباد میدهند

بر پای او اگر چه شود سنگ آفتاب
 گردیده از صلابت او مضطرب آفتاب
 اندر ضمیر زنگه اش مضمهر آفتاب
 مه را که دیده است در فشان در آفتاب
 مانند آسمان که بس از او بر آفتاب
 بر طاق او چو سراغ فروز در آفتاب
 بر اولین در سیچ آن ششدر آفتاب
 عاری بود بر آئینه زین جوهر آفتاب
 از صبح زو بر آئینه خاکستر آفتاب
 هر صفت کرده است زنه گوهر آفتاب
 در شست و چار برج فلک ششدر آفتاب
 کز شرم آب او بعرق شد تر آفتاب
 کز بارگاه او طبلد ز یور آفتاب
 کز شرق تا بغرب تجلی بر آفتاب
 بهتر ز رای روشن او سپهر آفتاب
 ای خیل چاکران ترا چاکر آفتاب
 یک فرد باطل است ازان دفتر آفتاب
 پہلو زند بوج من و ساغر آفتاب
 در شب زار صبح شود اخلر آفتاب
 کامرود بنگر و یکصف چاکر آفتاب
 از نام او فشان که شدش باد آفتاب

کما از زین در فشان و آرایش در فشان
 و در فشان و در فشان و در فشان
 و در فشان و در فشان و در فشان

گرد و خیل زد دعوی محشی رکاب
بریکل مرصع ادگر نقشه کن

کلان هر دو چشم یافته و انور آفتاب
از گردن افکند به زمین از نور آفتاب

قطر

همپایش محال ز روی سبکسری
میل و دیدنش ندم فرصت آنقدر
او بگذرد ز رفعت و آسمان چون نور
و خواب بزم سراسر غنیاید ز گروان
عدش و در چو را به استخوان و جسم
در عهد او بسایه و نور است ارتباط
نقاش گرزگر سنگی شکوه کند
شب مطلع چکبید ز کلمه که صبحدم

و پادشاهان و دود بر کابش گرانند
 که ناخن شعل بخار و سدا قناب
 مانند گشت دم ز قفا شسته رانقاب
 از شرق تا بغرب نشا بدگر آفتاب
 مه را بر و دیگر و شب را و آفتاب
 مهر صدف است برین محضر آفتاب
 کاکش پرات رزق نواید بر آفتاب
 او شرم آن کشید بر رخ معجز آفتاب

مطلع

ای شمع جلوه تو ز دانش و آفتاب
پیش فروغ صبح جمال تو می شود
گر ابرو دار می از حرکت چرخ سفلہ را
شیدا نام تست از آن که منترافت
شمشاد است تو که ما را شمع طلوع
رمح لعل طرز تو یک نیزه زربز
ما از نگاه چشم بایمن شوی بدهر
از پر تو جمال تو کرد آفتاب من نور
فیل تو آسان شکو است و دستکار

اود آسمان شست بجا کشته آفتاب
 مثل خنجر آغ ریز پشیمان ترا آفتاب
 گردود برای کشتی اولنگ آفتاب
 از حکم تاجدار عرب حیدر آفتاب
 ماهش بود و شکوفه و برگ و بر آفتاب
 گرد و چنان بلست که در محشر آفتاب
 ز انجم سپند سوخته در محشر آفتاب
 رنگ عرغز گرفته ازین جوهر آفتاب
 گوشتش پاک شد ز من کبیر آفتاب

استاد و سعادت گردانم ۱۲

آری بساط سجده می چسبند از نیاز
 تا مانند وزیر ملک باحتشام
 سالار جنگ آنکه بلوچ جبین صبح
 فتحار ملک مملکت آرا که هر صبح
 فرمانروای ملک و کن کز فروغ او
 لشکر کشته کز و طلبد بجهت تاج فخر
 در یاد کسی که آب زخار را بر آورد
 تا خطبه خوان مع و شنایش فلک شود
 پیوسته به طوف و رش چرخ میزند
 صبح تجلیش تنق نور بسته است
 از قهر او نشست بخون شفق سپهر
 افتاده بر درش ز گهر بیشتر نجوم
 هر قطره دارد از کرمش بگردنار
 از خاک هر زمین که بر آن نقش پای است
 خواندند تا حدیث فروغ رخس بنرم
 صبحی که میر و سخن او شمع محفلش
 از بیم تیغ او که خورد خون صد نهنگ
 بر آسمان ز گرم رویهای اسپ او
 آتش نهاد آب خصال و هوا شدت
 با مبتدا خبر دهد از منتها سیر
 بهم در سبک روانی او مدغم ابر و باد

بر خطه نادان طبع و زبان فارسی

چرخ دوزخ انداخت دوری

که از خون ششاق شران دارد و درون

سایه حسین عجز بجاک در آفتاب
 اگر توده فرش راه بچشم و سر آفتاب
 نامش نوشته است باب در آفتاب
 سر خطش نموده چو فرمان بر آفتاب
 هر ذره زده است درین کشور آفتاب
 با صد نیاز گزیده شکر آفتاب
 پنهان اگر بجان نهد گوهر آفتاب
 محراب ماه نوشته و منبر آفتاب
 پیچید هوای دور تسلل در آفتاب
 آئینه را گرفته به بین در ز آفتاب
 از مهر او شگفت چونیلو فر آفتاب
 استاده در برش ز سهال کمر آفتاب
 هر ذره دارد از قدش در بر آفتاب
 گلهای افتخار ز غنای سر آفتاب
 آئینه گشت در کف اسکندر آفتاب
 پروانه سان زند بهوش پر آفتاب
 سرخاب و اربال کشید بر سر آفتاب
 انگنده است نعل بائش در آفتاب
 با خاک پای او نشود خمر آفتاب
 اینجمله داشت است زمین باور آفتاب
 رحم در فلک نوروی او مضمر آفتاب

قصه عاشق و محفل بنوعی

ندهند و هم اگر کسی خطای که از روی ای برایش گذشت نشاندگر خیر و برساند تا صاحب نامه که در شهر
 یاور با و پیه علانی یا مخفی باشد و در صورت طلب با این برایش گذشت کار فرمایا که سالنامه از این
 کرده ندهند پس باب برایش گذشت هم خطای غیر نظامی یا نظامی باید که در این سرکار نظامی
 تفویض نکنند بان اگر قومیت و ملت داخلی مذکور شک در این واقع شود و آنوقت برقی
 معدلت و نصفت الحاطه کنید اهلان طرفین وقت طلب باید کرده شود اگر در لازم و
 ضرور دانست و هم کسانی که مقرر شده باز و کو به نموده بگیرند این خطای که از قبیل شورش و
 آنها را گرفتار کرده سپردن طرفین را ضرور نیست این و مستور و بر این بنا بر چه کاره از این
 ممالک برایش گذشت یا ملکی که زیر سر بان گذشت است که باید است مقرر و از این
 نظام رونده یا ملکی که تحت نظام است باشندگان آنجا مکتوب یکی از اجرائیم قبل شده و با این
 برایش گذشت بنایه گیرند پس چنین کسان ابر وقت طلب نظامی سگرمین گرفتار کرده به است و در
 حدود خود را برسانند تفصیل خطا یا اعداء هنگامه کردن خواهد کرد اقدام شری
 زمانی محصنه آید ای جهانی زخمی کردن ترشیدن عصبی و آگاه زنی تنگی گوشه است
 نقب زنی فتنه گری سرقه زیاده از صدر و پیر سرقه مویشی در وازه شکنی بقصد غارتگری و آتش
 جعل سازی و ستا و نیز جعلی ساختن یا ساخت کنانیدن سکه قلابانته یا نه اگر نماندن نیامت -
 اینچنین خطایان اگر بپوشد یا بدوی و بدان هم مجرم تصور شود ضرور نمائید چه چیز طلب و سزا چه
 و بلا شهادت خطای را گرفتار کرده سپردن بکار این لازم نیست باید که پیش از تفویض خطای در این
 کنند که عیب هر خطای که آن گرفتار شده است اگر چنین باشد و آن ملک میگوید موافق عدل و رواج ملک
 مستحق سزایشند یا نه ششم تا و تنبیه که سزای متعادلین برای سلطان است و این عهد نامه که از این
 ندهند تا از زبان این عهد نامه جاری و بجا باشد کسی و تعمیل نماند هفتم این عهد نامه نسبت کاس
 و عهد و پیمان افق مدام جاری و مرعی ماند کسی از عهد و اقصیه ترسیم قبیح آن نکند فقط و مگر در عهد
 ایشان فصیحی ندارد و شغری خوش گفتار از و کنی نژادان هندی استادان مدرسه و بطن

انفرمایند و محمی و شفقت بستی پنج ساله نوکری مرضائع کنند و مر از علوفه منصب که باصطلاح زنان
 حال نشین گویند محروم دارند پس انصاف آن بجز خدا از که خواهیم و با اعلان اشتها و دهم که بر یک
 ملا دمان استعداد کار گزار داینت و انگریزی من یکم عبرت هشتم حال مراب بنید و از من عبرت گیر
 و گویم کسیکه درین سرکار انگریزی کار مبتعدی و نیتا و امانت و چستی و جالاکه نموده باشد
 نتیجه قدر دانی او این خواهد بود که در گرسنگی و احتیاج خواهد مرد و حالش کس نخواهد پرسید فقط
 دیگر در عهد نواب صاحب بهادر در چھاؤنی سترک بطوری تیار شده است که سواریان میان راه
 روند و مردمان پیاده یا بر کناره آن که سترک سنگین مستقیم خود ساخته اند روان شوند که چهلش بر یک
 روندگان نشود و دیگر در عهد ایشان بر شارعی عام چھاؤنی تا بل فصل گنج برے روشن
 شب روندگان نور چینی ایشان قنادیل آویخته اند که هر روان همچو روز در روشنی آنها بفرای
 خاطر خوش قنار باشند و دیگر در عهد ایشان عیسایان کلیسائی وسیع و رفیع برای عبادت
 خدای مطلق قریب سانچ توپ ساخته اند و دیگر در عهد ایشان چھاؤنی فوج آئینه و گوشه
 محل و فتح میدان مقرر شد و قواعد آئینی در آنجا می آموزند و بهنرهای ساگر می را روزانه مشق
 میکنند و دیگر در عهد ایشان عهدنامه جدید نوشته شده است خلاصه آن اینکه هر خاطی و بی باخونی
 از مالک بر نش گور نمشت گرنجیه در ملک نظام رویا ازین ملک گرنجیه در عملکردی انگریزی آید
 کار برد از آن ناظمان طرفین گرفتار کنند و دوم طلب ملا تامل ستاده باشند چنانچه از طرف جاب و کس
 نواب گور زجنزل بهادر جاب نپیل صاحب بهادر مجاز بخیر اقرار نامه شد و از طرف جناب
 والا خطاب بند گمان عالی حضور پر نور نواب فاضل الدوله نظام الملک بهادر بر یک تکمیل شد
 نواب سالار جنگ فتح الملک بهادر فتحا گردید پس این هر دو مغرین با اختیار شد
 اقرارنامه با اتفاق نوشتند که طرفین را منظور و مقبول گردید و شد اخطا عهدنامه جدید
 اول آنکه بر جمله شد اخطا عهدنامه االیان بر نش گور نمشت نظام دکن باین دوستی
 و محبت و موافقت و مراقت بسته قلال و اتفاق عمل پیر باشند تجاوز و تفاوت شدن

است که مصیبت هر کس ابرار دارند و تحریک اعلان امر حق و واجب چشم پوشی نکنند و خواست
گورنمنت ما از آن صاحب است که بنظر مهربانی مضمون غیر اسلحه بجنهور گورنمنت هند و وزیر اعظم
و جناب ملکه معظمه و کوریا و ام اقباله بافرستند و بی کم و کاست تحریر فرمایند و مستحاط سالار جنگ
گویم و هر خیال فی عهد بهادر در بند دوره فرموده باشند و کاغذ انلا عما که از گورنمنت هند
بجنهور ملکه معظمه و ام اقباله مامی رسند همراه باشند و از گورنر جنرالان تجربه کار سابق و از عهد و داران
از موده کار خاک هند از هنگام ورود هند بمصابت باشند و تصدیق مقام الب محرمه گورنر جنرال
بهادر بکام قضیه زمین بر سر زمین کشده باشد و بصورت نوعی مبالغه راه ننخواهد داشت و حتی بکسر
خود قرار نخواهد گرفت و اصل کیفیت محرمه بشا هده خواهد رسید با مضمون باشد که موافق طبع
نویسنده می باشد چه حاکی اگر از کسی راضی می باشد تعریف او می نویسید گویا دیگران چه می باشد
و اگر از کسی ناخوشنودی باشد نداشت او می نگار و گو در حقیقت او موصوفت بصفا حمید و باشد
و هر گاه ممتنی بر سر موقع رسیده بکار و رعایت تحقیق احوال عمدت می اندوم کند صواب ظاهر
خواهد شد از انجمله که محرمه اوراق است که بسا حکام که پیش از غدر نبوده اند نوشته اند که نکس
نهایت مستعد و بیانت دار و کار گزار عدیم المثال است بعده حکام هنگام غدر نوشته اند که مجهول است
است و بعد از غدر باز نوشته اند که نهایت مستعد و کار گزار است و انصاف نیست پسند و حتی چو سبب
بر تحریر کدام حاکم اعتماد کرده شود اگر تحریر حکام غدریه او ثوق داده اند که کثرت را اولی و آخرین
باطل شود و چگونه میتوان که اجماع اکثر ثقات بر غلط بود و بر تحسیر امان و خدمت سالها سال که
بامانت و دیانت کرده است و عمر خود در خیر خواست سر کار و خلالتی امر عاید بر ایا خرج کرده و در و کام
و حال مزاج حکام هنگام غدر که بود بر محققان نیکو روشن است که بر او شک فرمای از میان گشته می باشد
زیرا که آن زمانه وقت و با بوده جسم عقل که عقل فحول حکمای ملازمین اند که با جسم خود طر
مروده و افسرده میشد که عقلا از حکام بوده اند که عقل ایشان آن وقت زنده مانده باشد و نه
جان عقل هر قیل را مرض سکنه عارض بوده است الحال که هنگام محبت عقل سست اگر اند

همیشه بزرگست اشتها فرموده جمله اقرارنامه او صلحنامه که انگیزی کمپنی آنرا کرده بود بحال
 منظور نداشتند مگر گورنمنت ماز طرف خود که دایمی عهدنامه نوشته بگورنمنت ملکه معظمه در هند و سیان
 نداده است بر طبق آن انتظام میسر بود و در سال مذکور یعنی ششده بنام منتقل گردید مگر از طرف
 ما بابت گورنمنت انگیزی مانده نشاء گورنمنت ما آنست که از طرف هر دو گورنمنت یک کمیشن
 برای تحقیق و اثبات دعوی گورنمنت نظام بابت معامله اضلاع کرنول و میسور که بر گورنمنت
 انگیزی واجب است مقرر کنند از روی گورنمنت ماست که نسبت ملک میسور گورنمنت
 انگیزی را هر چه قصد باشد بان اطلاع بخشد و اگر نشاء گورنمنت انگیزی مثل تحریرات
 و قاتر باشد که سند نشینی متبنی مبادیج میسور منظور بود پس صلاح گورنمنت ما آنست که بعد حلیت
 مبادیج میسور از طرف هر دو گورنمنت برسی بر ابر تقسیم کردن ملک میسور کشتی مقرر شوند اگر موافق
 رای گورنمنت ما و گورنمنت انگیزی تقسیم شد پس ظاهر است که سه کار این فائده کشید خواهد شد
 و درین معامله هر تجویزیکه گورنمنت انگیزی خواهد کرد آنرا گورنمنت ما تاخیر منظور نخواهد کرد و
 رای گورنمنت ما این است که در نظام حال گورنمنت انگیزی را ترسیم کردن بر ضرورت تاکه آن
 خوفناک مصائب که پیشتر گفته شد بظهور نیاید و که در نتیجه کلیت فائده کنی بردارند موافق مشوره
 گورنمنت ما ترسیم این است که گورنمنت انگیزی حدود ملکی خود را که درینولا وسیع شده اند و ما
 انتظام آمدن نمی توانند کم کنند گورنمنت نظام را باینجه نظام ملک او رسید ملحوظ خاطر است
 تا معاملات آنصوبه بوقت زود بر سر آید و مصیبت زدگان را تسامیش شود و در کلیت نباشند -
 و ازین امر نوعی انکار نیست که محال آن ملک بعد از احوالات هر قدر که باقی ماند بجز آنکه گورنمنت
 انگیزی جمع شده باشد گورنمنت ما این بر سر بخان دوستانه باین لحاظ نوشته است که سلسله ارتباط
 که ادمت دراز می کشیده است قائم و اخلاص و یکجبهی و انظم باشد و سو ازین چون ایام گذر سال
 یکبار و ششصد و پنجاه و هفت گورنمنت ما امداد و اعانت بگورنمنت انگیزی کرد پس در دار
 و جوابدهی تمامی رایای هندوستانی برگرنمنت ما واجب شد و مقتضای انسانیست نیز همین

باین طرح گورنمنت اندیا را چار ناچار امور است جنگی خود را ترک کردن خبر و رفتاد و مبالغ متعارف
 که از ارجگان صلح جو و نیک خو یک بر دست می رسید از آن و گردانیدن لازم آمد فایده گورنمنت
 برش اندیا پانزده لک آدمی گرسنه از جان گذشتند حکام مطلقاً بند و بست آن کردن نتوانستند
 تا هم ممکن است که جواب گورنر جنرل بهادر شل سابق جناب ملکه معظمه اگر نام نامی شان شیراز آفت
 است نوشته فرستاده باشند که بفلان فلان حکام تدبیر و سیاست بستعدی و مدد گورنران بخت
 قحط رفع و دفع شد بلکه کثرت هرگز است اکنون خلایق مطلق و شاد است هر خبر دار رعایا که گورنر جنرل
 و گورنران صوبه با محکمات زیر ایشان همیشه مینایند باعث آن رعایا نهایت خوش و خرم می مانند
 لیکن گورنمنت مالایقین میشود که گورنمنت برش اندیا بعد از این مصیبت خوفناک که بر لک کمار رعایا
 او نازل شده این سخن افشیده باشد که هرگاه ملک بسیار در قبضه او آمده است بران حکمرانی
 بخبر فاری مناسب سعی و کوشش و شواری شده است پس این وجه گورنمنت مادر و اچس کردن صوبه برابر گورنمنت
 برش اندیا در خواست میکند و بیچک پس و پیش نیست که گورنمنت مادر و اچس کردن صوبه برابر گورنمنت
 کند - راست است که از چند سال گورنمنت مابند و بست صوبه مذکور را بگورنمنت برش اندیا
 فتویع کرده بود لیکن بدست ما اول قرض ناخبر گیری رعایاست که غرض و فایده آن را بر عهد
 آن برایتان گورنمنتی است که آن نصف رعایا یک صوبه کلان را در گرسنگی انداخته بران
 اخته و ناحی بکجج رویه و خزان بر داشته گو بغرض فایده رعایای سکنه برارستی این امر
 آنها در دست اقتدار خود گیر و تمام گورنمنت مابگورنمنت اگر نری مطلع میکند که معاد
 نسبت انتظام صوبه برابر فعل آمده بود در سال یک هزار و شصت و نه عیسوی
 که همیکه هندوستان از کپنی موقوف شد زیرا که اقرار نامه صرف با کپنی شده بود
 یعنی نفع آن موثر نمایند ملکه معظمه و گورنر یادام اقبالها که نام نامی ایشان را

عالم بر آن میشد خلاص قیامت و ظاهرست که حال علایای این ملک دور دراز و کیفیت
باشندگان این کشور باید سنجیده و صحیح خبر دادن گویزان از باب پالمنیث ملکه عظمه را چگونه
برپا شدن می تواند در زیاده ازین که ارم گناه خواهد بود که اینچنین ملکه عظمه والا جایی غریب و دوری
نشسته را که دماغش کاشانه عقل و نورست و دلش بر جسم و شفقت معمر خدع دهد لیکن سالها سال
پیشتر ازین بنیاد است که فی الحال با سر کار انگیزی گردید و فوج و رعایا مخالفت گردید گویانست ما
کار و بار گویانست برنش اندر دیده نهایت خوف افسوس میکرد و معلوم میشد که انجام بد خواهد بود
و منووم میکرد که گویانست برنش اندر یک بهلا طین قرب و جوار خود را تمامی جنگد و در خصوصیت مصروف
بوده است اراده افزونی ملک خود می داشت و کسانی که در حفاظت ملک او میماندند خیال
آسایش و آرام آسانا کمتر می داشت و قدم بر منفعت خویش می گذاشت و لیاقت حکمرانی که
گویانست برنش اندر بار ملک است خود بخوب ترین وجه حاصل بود آن همه گویانست ما
بخونده بر دشمن ماند و نماند و از گویانست ما کمال رنج و استی و دید که گویانست برنش اندر
را اکثر اراده شد که ملک بهسایگان بی قصور خود را فتح کند و ضبط نماید که افزایش محاصل
شود و از تشویش افهام و تنهیم خلاصه یابد رفته اکثر خیال معاملات پیش آید و نظاره گر کنند
که اندیشه گویانست ما است و درست شد و جب الاذعان آمد یعنی هر علت است اندازد
که دیگر ملکه قرار داده بود و بسبب غفلت نظام خود در خانه ایشان ظاهر شد و نتیجه آن شد
که بر برنش اندر قرض بسیار گردید و در محاصل نقصان و کمی آمد و لکن که ما مردم را بدگمان
نما راض نیستند - در سال یک هزار و هشت صد و پنجاه و نه عیسوی جناب ملکه مغلیه دام اقبالها
که نام نام ایشان آفتیتم کریم ضرورت و شهر و حمای ایشان و در مشورت استناری بدین
مضمون جاری فرمودند که ایست اندر یک پنی بوجه بد نظامی موقوف کرده شود و گویانست برنش اندر
از جنگ جبال و غارت و غنیمت دست بردارد و حکمرانی بد آن و انصاف بر رعایا کند و
با دشمنان قرب و جوار با خلاص و نیک نیتی پیش آید بلکه با بدخواهان هم چرب زبانی کند

و این سخن زیاده از حد مال نمی بخشد که خواه گور نمیشد ما را خیال میکند که الحال که رفته
 بر نشاندن این لحاظ این امر ضروری نظر نموده است بهین وجه عالم کثیر در مهاسب مستلزم گردد
 خبر گیری لکوک مردم کاریست عظیم الشان و قرضی است واجب الاذعان که انظار خداوند
 عالم اهتمام آن سپرد سلطان عهد است اگر رفیق ثابت قدمی همچو گور نمیشد بر نشاندن این امر ضروری
 را با حسن اسلوب او انظار گور نمیشد ما نسبت آن چه خواهد گفت سبب اینکه آثار خرابی سخت
 بنظر می آید و این فقط مرتبه اولین نباشد که برای حال ملکهای انگیزی و کارهای گور نمیشد
 هندوستانی گور نمیشد ما توجه کرده باشد بلکه چند سال گذشته باشند که بیاعتنا بخت قدیمه و ستانه
 بجانب این امر متوجه شده بودیم که گور نمیشد بر نشاندن این امر ضروری و غایت و غایت و غایت و غایت
 و برای بازداشتن نتایج بد نظمی مدت دراز بخیاضی حکومت خویش بیان آییم و مستقیم کنیم
 چنانچه بر عیث و اب ما در جنوبی هندوستان چهره امن و امان شد و فوج وفادار ماند و بخش و عباد
 از لکوک کسر شسته شد برین بعضی اجبه و مهاراجه پاپیروی ماکرده در محاکم محروم و بدین دوا
 و شورش و شورشندند و بدین بهین طبع گور نمیشد بر نشاندن این امر ضروری و غایت و غایت و غایت
 متفلسفه از و کنیان از جاده اطاعت قدمی بیرون نهادن نه توانست اگر چه در آنوقت در وسط
 در هنگام جنگ و جدال بر پا بود و دشمن را اسوای قتل و غارت کاری نبوده است لکوکها
 دست از جان شسته بودند و بقتل رسیده و مال و اسباب تلف شده بود و رعایا
 شان از حکام انگیزی کمال ناخوشند و بدین گمان بود و این گور نمیشد را اطلاع شده است
 پیشتر ازین هنگامه که بیاعتنا آن چند و ستان سالهاست در حالت خوف و خطر مبتلا
 در جنرل بهادر بر نشاندن این امر ضروری و غایت و غایت و غایت و غایت
 نمای هندوستانی محروم و بدین بهین طبع گور نمیشد بر نشاندن این امر ضروری و غایت و غایت و غایت
 است و آنکه گور نمیشد بهادر جنرل است را مخفی کردند چون درین افتخار غور
 یافته نمیشود بالاخر بقتل و کرم خداوند کریم آن عالم جلیل القدر از غایت و غایت و غایت

نویافته ملک بهادر که مشعر پرورش عامه خلافت او در دست هزار هزار آفرین باید شد نمود و گویند
 که جناب و سیرای گورنر جنرال بهادر از آن منظور فرمودند اگر درست است هر آئینت لون الوت
 و بوجه غوغا طلب نیت که گر سنگی رعایا و خرابی برای منظور داشتند و بغیرت پرورس فرزند
 و نیز چند ده هندوستان رفیع حوایج مردم آنجا بکلم شیخ سعدی رحمه الله فرمودند و خواند سرکار
 را محفوظ داشتند و قطع اگر گنجی کنی بر عامیان کش رسد هر گدای را برنجی و چسپا
 نشانی از هر یک جوی سیم که گرد آید ترا هر روز گنجی بدقت نقل مرسله گورنمنت نظام بنام سرکار
 مولی حسام سی بی اندکی سی ایس آئی رزیدنت بهادر صاحب بن گورنمنت نظام را با التماس
 این خبر کمال قنوس شد که در میان ساکنان مملکت او در لویه بنگاله را که تحت حکم گورنمنت برین اندیا
 اند بسبب مصائب قحطی حال تباہ است و بیان گورنمنت بنگاله این است که در ملک او در لویه زفته
 رنجش یک مردم بسبب گر سنگی فرزند و قول سر دیون شاه صاحب است که ده ملک زن
 و مرد از زبان گذشتند سوای ازین دستم و سرکار انگیزی بر اکثر باشندگان بلاد این مصیبت سخت
 افتاده است کسانی که جان شیرین خود را بخدا سپرده اند پانزده لک بشمار آمدند - این میان نیست که
 بشنیدن این عوارض غم اندوز گورنمنت نظام را نهایت رنج و الم و فکر و ترو و غم پیشد یا آنکه
 از مشو ج کردن سرکار انگیزی پناهی می کنند و اینچنین سوانح غلیظه استخواند و خاموش باشند
 و بی اختیار این مناسب نیست که در حکمای که از سلطنت مانهایت فریب باشد و بدست نامی
 و غفلت در آن بود گورنمنت ماسکوت و رز و واکر و دار ناظمان ملک هند خبری و اطلاعی ندید
 خواش گورنمنت ما این است که نه فقط در خاص قلمرو بلکه در تمام هندوستان امن و امان باشد
 و رعایا شادان و فرمان ماندگرا و قتی که سرکار انگیزی چنانکه نسبت او فی الحال عمل شد نمود
 است فرزند است متوجه با و نخواهد شد دستعدی نخواهد کرد حصول اینچنین کات عظیم غیر ممکن
 خواهد بود - رای گورنمنت نظام نیست که فرزند اول بر باد شاه این است که جانشان را رعایا
 را محفوظ دارد و چنان حکمرانی کند که بر این هوا خوشی و بهبودی نوعی تسبیح رسیده نه تواند

میشود و تنخواہ ہر یک ملازم ہر قدر کم ہوا و ہر ماہ بکشد ماہ بکشد و بالآخر میسر نہ بچند ان منہ بداران
 ہر گرام ماہ مقررست ماہ بکشد و ہر گرام ماہی مقررست بروقت خود می یابند و مسائیل مختلفت
 دیوانے بامور سی امام و موزن ہمہ آباد اند و یکے اقرض نیست بر ہر شرب کہ باشد بیشتر فتویٰ بر
 نہر بہ امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ میشود و ان بعض متعذرات شاستر خود فیصلہ میجوہست
 برای تصفیۃ ایشان شاستر بہاء قرار داد و مقدمات خون شہنہ فیصلہ و فتویٰ بر حکم شمع
 شایعہ میشود و ابانے افضل گنج و فتحا گنج و ازار پل افضل گنج و بل افضل گنج تعمیم و رعہد
 ایشان شد و دار الشفا و فضل گنج و تعمیر گھٹہ و مدرسہ و در حجابونی چادر گلیات و رعہد ایشان
 گردید و جھنڈہ لشکر اندرا حاکمہ کو بھی رزیدہ سے از بیرون و رعہد ایشان نصب و سہ بند شد قحط
 و رعہد ایشان آنقدر گردید کہ گندم و برنج پنج سیر فروخت شد و خرج بر تنخواہ ملازمان کہ تہ
 و رعہد ایشان گردید و ازانی ہم و رعہد ایشان کسین بیر ایشان شد و باوجود گرانے بسیار
 کمال فرست و دانائی خود نرخ کے زاد و زیادہ کی می ترسیدند کہ اگر آرزوگان غلہ خواہستند
 و نہست کہ این ارزانی غلہ بکلم سرکارست غلہ در بازار ہای بلدہ نخواہند آورد و بجائے دیگر کہ
 در آنجا گران نرخ خواہد بود و خواہند برد و اینجا مزید گرانے خواہد شد اگر غلہ فروشان حال گرانی اینجا
 خواہند شنید و خواہند دانست کہ نرخ باختیار خود فروشنده است بلا تکلف خواہند رسانید البتہ
 مردمان را در بلدہ غلہ بہت خواہد رسید و از قحط محض شہریان محفوظ خواہند ماند رزق
 بہم خواہد رسید نایاب نخواہد شد اگرچہ گران بہا گرد و در پرورش غلہ با تقسیم غلہ و رعہد ایشان
 ہنگام گرانی شد اگر از سرکار عالی آصف جہی ایقدر مدد عایا نمیشد حال مردمان حیدر آباد بدتر
 از احوال کسان اوریسے گردید کہ رعایای بیچارہ آنجا کہسے پریشان حال نشد و از خزانہ عامہ
 سرکار جہہ نداد اگرچہ گورنمنٹ فی الجملا از خزانہ روسا و عمائد ملک ہند پرورش فرمودہ
 درین باب مرسلہ کہ نواب فتحا الملک بہادر بنام حبیب رزیدہ بہادر روانہ فرمودہ بود
 لائق شنیدہ است از اخبار لکھنؤ کہ کارنامہ است نقل سے کہ کم گوشت جان بایستہ خود ویرا و در خوا

و دو صد و چهل و یک شد آن سال هجری ولادت با سعادت ایشان است بعد چند
 سایه پدری را از فرق ایشان برداشت بطول تربیت عم امجد ایشان قضا و قدر را آورده
 منظر کمالات فرموده نواب سراج المملکت مرحوم بصره است و هشت سال بهر نوع پرورش
 فرموده بکمالات و نکات و دستورات فنی و دیوانه آگاهی بخشیدند تا آنکه بسبب هشت
 سالگی رسیدند و سراج المملکت در این عالم گذران آنچنانی گردیدند ایشان با لطافت خداوند
 نواب فیض آب غریب در عدل گستره جناب آفت قیام نظام المملکت ناصرالدوله بهادر بر عهده دیوان
 به جهان العظم سال یک هزار و دو صد و شصت و نه هجری مامور شدند که درین اعراف پانزده سال
 شصت و نه درین خدمت قلیل سده خویش ایشان بل هم ساختند و گنج هم بنام حضور بر فور و هم بنام
 خود و گیر آبادان کردند و وفات مال و مجلس مال و تعلقات در حجاز و ثانیه و ثالثه تحصیل داران
 و عیقه مال امنای و متمنان عینه فوجداری مستر فرمودند و هم دارالانشاء و هم محکمات
 مال و هم محکمات معتد عدالت خاص و دفتر تنسیخ و دفتر حساب و محکمات تقسیم بخواد منصب داران محکم
 فوجدار مامور فرمودند و هم فوج گوشه محل اکمال قانون آر استند و محکمات دیوانه خود و هم
 محکمات عدالت بزرگ مقرر فرمودند و نظار را بنشأ هر پنج و پنج مدرو پیاهوار نواختند و دارا
 را کمال و نفی بخشیدند و دو کو قوال کی اندرون بلده و دیگر بیرون بلده مقرر فرمودند
 وزیر ایشان نائبان وزیر ایشان منصفان وزیر ایشان جهمان وزیر ایشان امنای جمعیت کثیره
 مامور فرمودند و نظم شایع به ترتیب که می ناست بامور سی و چهار کاپا و گان سواران امنای حفاظت
 راه و مسافران مقرر فرمودند باین ترکیب و ترتیب بیشتر مجرمان غارت گران و غیره مع مال
 گرفتار می آیند و بسزا می رسند و زانده سابقه مجرمان علاقه امراد جاگیر داران گرفتار نمی شدند
 بکمالت علیه تبار بنای نواب صاحب مدوح پیشتر در فوجداری گرفتاری آیند بسبب
 و بزار می رسند تا اربع قعی مقتول و سارق مجبوس متعبد می شود پیشتر هر چه مال برآمد
 می شد بباک نمی رسید مالا با تشام جناب ممدوح اگر کمی برآمد می شود بباک بعد رسید داده

شمار	نام	کیفیت مختصره	شمار	نام	کیفیت مختصره
۲	علی		۲۰	عبدالرحمن	
۳	عبدالرحمن		۲۱	عبدالملک	
۴	عبدالرحیم		۲۲	عبدالرزاق	
۵	باسط		۲۳	شیخ نفی	
۶	سمعون		۲۴	عبدالمنان	
۷	اماره		۲۵	شیخ اویس	
۸	زید		۲۶	شیخ محمد علی	
۹	تقی		۲۷	محمد باقر	
۱۰	عسکری		۲۸	محمد تقی	
۱۱	اویس		۲۹	شیخ محمد شمس الدین جدر	
۱۲	ابراہیم		۳۰	محمد صفدر	
۱۳	اعظم		۳۱	علی زمان خان	مخاطب بحیدر یار خان بہادر
۱۴	شاہ روع				منیر جنگ شیر الدولہ منیر الملک
۱۵	باستر				امیر الامراء المہم
۱۶	اجہر				سرکار آصفیہ
۱۷	ابراہیم		۳۲	سید محمد علی خان	پیش در بزرگوار خود
۱۸	اسمعیل				برحمت حق پیوستند
۱۹	باسط		۳۳	سید سراج علی خان بہادر	

ولادت نواب سالار جنگ بہادر در سال یکہزار و دویست و چہل و یک ہجری شد کہ ازین مصراع نبوت
 سلوب نما ہست ع این گوہر گرستہ زیب وزارت آید بحساب جماعت

و نیز مشغول شدن بهت روحانیه ایشان است و نشاندن ایشان بر اسیر حکام و نشاندن قتل
پسند فرموده تحسین و آنترین میفرمایند تفصیل این احوال انشاء الله تعالی و احوال ایشان بسیار
خواهد آمد و آنکه احوال قتل الامراء و بانی نگارم سببش آنکه احوال منقول ایشان را خود رشید الدین غلامی
که کتابت بسوی شاه و مفتی است مقابل آن حاجت تحریر فرموده مگر آنکه گویم انشاء الله تعالی
در احوال ایشان قمری چنانکه مجموعاً قال قول خواهم نوشت فصل در احوال سید بهاء القل و سلاله
الافکیا قدر ان ارباب فنوم جامع اصحاب علوم نواب شجاع الدوله مختار الملک سید تراب علیخان
سالار جنگ بهادر و ام فینانم و سلاسل آباء و اجداد ایشان مع دیگر احوال که در مائه مختاری ایشان
واقع شده بدان که سلسله اجداد ایشان از خواجہ ویر قمرنی عاشق رسول مقبول صلی الله علیه و آله
و سلم و رضی الله عنه شروع میگردد و تا ایشان میسرانم و آستنی است که جد امجد نواب صاحب مدح النشان
عاشق رسول مقبول صلی الله علیه و آله و سلم خواجہ خواجگان سرخیل جماعت تابعان حضرت غنی ویر
بوده اند رضی الله تعالی عنه فرموده سر کائنات صلی الله علیه و آله و سلم در شان ایشان که باید
مرد شهادت از زمین و امان نام بود و دین نباشد و ادرین سوای مادر و باشد او را بیاضی که دعا کرده باشد
بحضرت حق تبارک و تعالی و صحت بخشیده باشد حق تبارک و تعالی او را از ان مرض مگر بقدر و نیاز
و در هم سفیدی باشد پس هر که از شما در آیند باید که ادا و مغفرت طلبید برای خود اتمی و در سال
سی و هفت هجری در جنگ مغیر شہید شدند

سلسله جدی زبدۃ الافکیا سلاله الامراء جناب فیضیاج
شجاع الدوله نواب مختار الملک سید تراب علیخان بهادر
سالار جنگ لازال ثم و رقیب الی الامم مایرج اتمامها طبعه

شمار

بنام

لیفیت مختصره

عاشق سر کائنات مغفرت موجود است صلی الله علیه و آله و سلم خواجہ خواجگان
حضرت خواجہ ویر قمرنی رضی الله تعالی عنه -

۱

تاریخ دکن

اولاد آدم صلی الله علیه و آله و سلم باز بخت مع ذریعته خود داخل خواهند شد و نیست که اولاد کرار
اگر متبلدا شده است محض بصحبت نایابان و صحبت صالح ترا صالح کند و صحبت طالح ترا طالح کند
و باز بهما همین جهان نهد و یار بد بر جان بر ایمان زند و اگر بچکان همیشه اخلاق محسنین و عیال
عالم در مطالعه اند و بزرگان شامل اقتیاد و کیمیا و سعادت و بعد شام جمع خردان کرده بکنه روان
و مجلسیان شنوانیده باشند صحبت که و میوه بهر دست شود و وضو است که در صحبت بچه های خود
منصبداران معمر متقی و مردمان تجربه کار هر قسم که صحبت ایشان منتج نیک فایده بخشش دین و دنیا
باشد مقرر فرمایند و اکثر در مطالعه هر یک تواریخ هر قسم و هر ملک باشد تا اخلاق و عوام ایشان
درست شوند و بعد حصول علوم معرفت و نحو و منطق و حساب هندسه و حساب و نقشه کشی و فقه
و اصول حدیث و تفسیر از علم هر تفصیل و فلاحت طب و علم ان فیه و نگذارند و هم از کسب شیون
و فن سپه گری معطل نمانند و چنان تقسیم اوقات فرمایند که یک لحظه عمل نگذرد و ضایع نگردد و مردم
خوشامد گوار هرگز و صحبت ایشان نگذارند که اطفال خراب می شود زیرا که در صفات اطفال نمانند
که صاحبزاده در شرح کلام الله شریف میسران و منشعب و در فارسی کریم و انشای خلیفه خوانده اند
و ندانند که اظهار حسیت نعمت است یا ندست و انایان در حق این و صفایان چه خواهند گفت
اگر چه مشغولت نفیج بسبب قسرها و ذات بایرکات مصدر الخیر و منظر الحسن امیر الامرا بهادر و در ظلم
را عجیب لطیفه عقلیه پیدا فرموده است که اوقات خود را از اشتغال و افکار و عبادت و طریقه و ملاحظه کتب
حکویه مذاکره تواریخ علماء و حکام و التزام خیرات و فواید مشایخ ابرام و اوراد شیوخ عظام و می نمیکند از
و فیض لازمی ایشان بخلائق در چند متعددی گردیده است مقرر است درگاهها که از آنها معمول است بهر جا
میرسانند و در انعام الهی عم نواله بواسطه خود بابت عالم را شامل میفرمایند بابرک الله فی اعمالهم
اگر چه امیر ابن امیر اند که اتباع شیوخ خود را رضی الله عنهم همیشه عمل خود دارند گویند خوراک حضرت
ایشان پنج توله است گویم چه عجب که فریدی شش بر اند قدس سره از اینجا و بسبب نعمت
و تقاضای برداشت مشکلات مشکل افتاده با این همه ضعف و مباح بر ناستن و در عبادات و اوراد

شمار	نام	کیفیت
۳۳	شیخ رفیع الدین -	راولپن شیر النسا بیک صاحبہ صبیہ نواب غفران بابہ - سہ فرزندند نیز محمد رفیع الدین خان بہادر کہ الحال عمدہ الملک امیر کبیر شمس الامرانامو جنگ بہادر است منجملہ میان اند -

و وہم محترم الدولہ محمد سلطان الدین خان سبقت جنگ مرحوم بودہ اند ستوہم محمد زید الدین خان
منفور بودہ اند کہ در عین شباب ازین جہان فانی بدار الملک جاودانی شتافتند رحمہ اللہ
وسطان الدین خان منفور را دو فرزند ہستند یکی بشیر الدولہ بہادر عرف شاہ صاحب میان
سلمہ اللہ النان ایشان را دو فرزند سال شدہ اند اما فقیر را از نام ایشان چہنوز گہی نیست
و وہم محترم الدولہ بہادر عرف بھوکاری میان سلمہ الرحمان و عمدہ الملک بہادر را چہنوز اولاد
و دو فرزند شمس الامر شیخ فخر الدین خان بہادر دیگر از کچھی محمد بکر الدین خان بہادر مظہم الدولہ
رفت جنگ بودہ کہ لا ولد بر جست حق پوستاند و وہم اقتدار الدولہ قارالامر محمد رشید الدین خان
بہادر جنگ ایشان را دو پسر از کچھی خورشید جاہ بہادر عرف سلمی میان قسم محمد فقیر الدین خان
عرف خواجہ بادشاہ کہ عمر دوازده سالہ الحال از دہ خورشید جاہ بہادر را دو پسر از کچھی بنام
محمد فضل الدین خان بعمیرہ زود سالہ و وہم محمد خلیفہ الدین خان بعمیرہ سبستہ سالہ نبیہ حضور پر نور
سلمہ اللہ عالی فقیر را در خدمت این بزرگ زادگان مجاہدست نیست کہ اوقات و خصائل ایشان
بر نگارم مگر دوبار نواب محترم الدولہ بہادر را دیدیم و مہذب یافتیم اگر صحبت از باب علوم
و احباب قلوب پیش آید چہ عجیب کہ حکام کما بدہ مکہ تہودون باز فیضان ہلالت و جمع کنند اگر چہ چند
روزانہ در صحبت علم بزرگوار خود امیر کبیر بہادر باشند بلایب قابل دلائق شوند نیز کہ صحبت را
اثر نامست حضرت ابوالبشر صلوات اللہ علیہ نیتنا و علیہ الصلوٰۃ و السلام کہ در طلب خود از ذریا
نیک و بد ہمہ میداشتند اثر صحبت بد افتد شد کہ در خطا افتادند و تاثیر نیک آن شد کہ بد عاقل

شمار	نام	کیفیت
۱۹	شیخ بدرالدین	خواجہ معین الدین محمد الدین گزیرا و افتاد و فصیح از چند در کتب
۲۰	شیخ محمود	علوم رسمی و میانین معارف حقیقی فرموده و در راه غایت شعله طلب
۲۱	شیخ موسی	افروخته دست از همه باز داشته و در ملازمت خواجہ بخت
۲۲	شیخ معروف	
۲۳	شیخ کریم الدین متوکل	
۲۴	شیخ شاه عبدالغنی سناک	
۲۵	شیخ محمد دانشمند	
۲۶	شیخ داود	
۲۷	شیخ پھول	در رسول خانی محمود دانشمند نوشته است
۲۸	شیخ خیروز	در رسول خانی در میان شیخ محمود دانشمند و شیخ داود و شیخ احمد
۲۹	شیخ بہاؤ الدین	واسطه کرده است
۳۰	شیخ ابوالخیر	شیخ پھول را در رسول خانی شیخ بہلول نوشته است
۳۱	شیخ ابوالفتح	
۳۲	فخر الدین	
۳۳		ایشان متوطن شکوہ آباد صنع اگرہ بستند
۳۴		مخاطب بہ تیغ جنگ شمس الدولہ و شمس الملک و شمس الامر باشند نہایت
۳۵		رفیق پرور و چاکر نواز و ترقی بخش ملانان بودہ اندکہ آن تاثیر نمود
۳۶		در خانوہ ایشان موجود است
۳۷		المخاطب بام جنگ غور شمس الدولہ شمس الملک شمس الامر کہ

شمار	نام	کیفیت
۱	ابیر المینین حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ	
۲	شیخ عبداللہ -	
۳	شیخ ناصر -	
۴	شیخ ابراہیم -	
۵	شیخ اسحاق -	
۶	شیخ ابو الفتح -	
۷	شیخ واعظ اکبر -	
۸	شیخ واعظ -	
۹	شیخ عبداللہ -	
۱۰	شیخ مسعود -	
۱۱	شیخ نصیر الدین محمود سمان -	
۱۲	شیخ شہاب الدین احمد فرخ شاہ کابلی -	در اکبر نامہ بدقت دوم است کہ اور شاہ کابل گفتندی
۱۳	شیخ محمد -	
۱۴	شیخ یوسف -	
۱۵	شیخ احمد -	
۱۶	شیخ شعیب -	در اکبر نامہ بدقت دوم است کہ در زمان خانان شیخ کہ تاحضی بود بلا ہور آمد و در قہر قہد و اقامت کرد
۱۷	شیخ سلیمان کبولیوال -	
۱۸	مندی دوم شیخ فرید گچہ شکر مسعود اجدوستی ابن پنی -	در اکبر نامہ بدقت دوم است کہ شیخ بلتان شافعی معلوم ستعارہ دیار ہند شتغال اول شت ہو و قہر الدرب علیہ

بافتن بقول سعدی شیراز رحمة الله علیه سه نور شد و در کینه شکسته آبکات حمام که ناکه در دست
 عالمی بدام به اگر کسی بر نکات و مضامین نشان سعدی علیه الرحمة آگاه باشد و حکایت حضرت
 ابراهیم خلیل الله را معاوت الله علی بنیا و علیه السلام هم یاد داشته باشد گاهی حرف چنانچه عترت افشا
 بر زبان نیارد بداند که از صفات الهی رزاق است منظر او چنین ذات غریب پرور را پیدا فرموده
 هزار محتاجین بوسیله جمیله آن برزق میسرند و میمانست که بزرگترین غنیمت فیه سالی عالمی را
 از صالح و طالح و بیر یا و باریا بر ادوات و مقاصد میسر سازد که میست که منظر او چنین شش پیشه را
 پیدا فرموده که عام و خاص را صلای عام داده که با نعم عام او علما و علماء و غفار و مکار و اقویا و غنا
 جمله کامیاب میشوند بارک الله فی صدقه آمین فصل در بیان شجره علیه السلام میر با تو قیوم و در
 پرتو سیر سجیدیل زمان الاظفیر له فی الدوان حکومت آصفیه را بطور دولت نظامیه را نصیر
 کافه انام را برگزیده مقبول خاص عام و صفات حمید جناب بنیاب نواب شمس الامیر المیر کبیر
 عمده الملک محمد رفیع الدین خان بهادر نام و جنگ ام فیضانه و اقباله و ابرح جلاله و جمال بهدان که
 ابای کرام حضرت ایشان فاروق حسین بزرگی چشتی شریک نزدیسی نبوده اند بنابر آن اعزاز
 از حضرت امیر المومنین عمر فاروق رضی الله عنه میکنم و تا با ایشان میسرانم باید دانست که جدا از ایشان
 حضرت امیر المومنین و امام المسلمین الذی کان رایه موانعاً للوحی و الکتاب عمر بن الخطاب رضی الله
 تعالی عنه بوده اند و وفات یافتند در چاردهم ذیحجه سال بست و دوم عری روز چهارشنبه شهید گردید
 ایشان را در میان نماز فجر ابو لولو غلام مغیره بن شعبه و نام این قاتل غیر و مجوسی بود و دفن
 کرده شدند در حبه بنویه مع صاحب خود علی الله علیه و سلم و رضی الله عنه و بود و خلافت حضرت
 ایشان ده سال و شش ماه و سی و نه روز و بود عمر شریف ایشان پنجاه و پنج سال و نوزده و بیست
 شصت و سه سال و بود قد شریف و راز سفید رنگ بره قدم سحر بود و است
 معالسه جدی امیر کبیر نواب شمس الامیر بهادر
 سوالی و ام فیضانه و ابرح جلاله

و اما این را نمی بیند که اگر حاکم شرعی مستعمل نگیرد این پابند از پیش خود بگذارد آری اگر هست بود که
اصل آن در شرع شریعت یافته نشود و اینها آن باشد یا مخالفت و وجوب و دستور انما ملک و امور
و نیا باشد قطعا ترک نمایند در عمل به آن کردن جز از مصلحت و دلش نیست و انتظار ملک محتوی
محتضن آن است که آن را قانون نامیدند این چنین حکم هر هر وقت و هر هر مکان مناسب اند به موجب
این عمل نماید و غایب را از نظر باز دارد و دفع رساند و دیگر بعضی معتقدان ظاهر کیش گویند که درین
بلده لایحه مشروطیت وجود پر نور در دیشان رکال و فنی است گویا از اولیا شمرده میشوند و زیاده
از حوصله ایشان که آن حتی اهل الحق بود با ایشان از حضور پر نور عظامی شود مانند حیوانی شایسته و جبهه
و جور شاه و سوب شاه و ناچیر شاه و دلاک شاه و شک شاه و دلاک شاه و سوب شاه و حضرت
بکمال صاف در حق خود با ایشان با انواع انعامات پیش می آیند و بقدر آن حضرت ممنوعات شمرعیه
نیزاده میشود گویم الله تعالی ذات بایرکات حضرت را در کم و قائم دارد حضرت عامل اند بیکم آنکه شمر
گره بر سر بند احسان فرزند که این زرق و شبیه و آن مکر و فن و قادر مطلق جناب اقدس را
کرم بخش کرم خود آفریده است که بنشینان یک و بدیهه هر قدر که مقدر کرده اند مستفید و ستاین
می شوند که میرون این مانند که خدام و الامام صالح و طالح و صاف و درون ریاکار و خدا
را نمی شناسند بلکه نور ایمان بر خطرات همه مشرف میشوند با بصفت ستاری عیب همه می پوشند
و بصفت که هیچ کس ناگسرا میوزد و بقدریکه با اشاره فیض اشاره قادر مطلق مجازی شوند زیرا که دل
فیاض خزانة خداوند کریم است و کلید آن به دست منظر کریمی ناه بلکه در بد قدرت خود داشته است
هر قدر که داندین منظور می باشد بجز آنچه خود که ذات منظر فیاض است اشاره میفرماید آنقدر میداند
اگر کسی نخواهد که متصرف متعلق اندا و شرک است پس مش ایشان انعام خداوند است برین
ذو و یکی شاه را حکایت باید و نه نصر الله را شکایت چه عجب که در بچو کسان خاک ساری عالم بقای
باشد تا بر چه فرماید مقبول حضرت الهی گردد و بکام آن که مصرع قویه دانه که درین گرد سوار
باشد و این طریقه معلوم ساعت است که هر کس و ناگسرا میوزد و بکام آن که هر کس و ناگسرا میوزد و بکام

که از مملکات نامی نیست زیرا که احتیاج داخل باصیت ممکن است صاحبزاده صاحب نیز از ممکن خواهد بود
 پس ضرورتی خواهد بود و از ملک ملک و بلده آمدن با مردم رعیت نیست زیرا که بزرگان مقتدر
 از ستم فرزند رسیده اند و از بند بکن نقل و حرکت فرمودند چه عزت یافته اند که بوزارت بلکه سلطنت
 رسیده اند و این شرف چه معنی دارد بلکه سنت الشراذیم همچنین است و وقوف انصاف بقدر است
 که نیک و بد برای شناسند بین العلماء و الفضلاء و الحکام معزز اند و عقل رشوت که دارند قیاس
 بر ملازمان خود میفرمایند صاحبزاده را هرگز محبت بصلحا نرسیده است و در اینجا چنین نمی نوشتند زیرا که
 اصولی رشوت خوار در زمین جانشیده است صاحبزاده دیده باشند و رشوت رسانیده و ظاهر که
 الرشاشی و الرشاشی و الرشاشی حکم فی النار قایم هرگز رشوت هائز ندارد بلکه اگر نام نذرانه دادن
 به میان کسی می آرد مورد جرمانه و قید میشود پس کرازه که نام رشوت بر زبان آرد و باین وجود
 شهره انصاف و عدل او از شرقت تا بغرب است خلل در عدل انصاف و قی خواهد بود که بموجب
 صاحبزاده شود که حمایت محرم خود ننماید و بناظم فوجداری نسیارند و چون بصلاح و بهر میان جوانان
 صاحبزاده که مقبول شدند بر مردم ملازمان صاحبزاده عائد شده بود و ملازمان خود بر جرم خویش عالم
 شده و ریاس انقادند بحایت صاحبزاده و آمده ابله فخری کردند و جواب که دور از عقل است
 بالفاظ سفاهت تحریر کنانید پس آنچه شدنی است امید که زود گرفتار آیند و حامیان و شپست
 حشرت گزند و گویند که چرا نفرستادم و مورد لوم حکام شدم و دیگر هر دستوری که قابل انتظام عالم و الاوق
 بند و بست و باعث رفع ظلم شد و از موجب آسایش خلایق باشد از مردم اینجا قانون نامیده اند
 و او را هرگز نمی پسندند بلکه کمال اذان متفرقی باشند گویم کمال سوی فکر این بزرگواران است
 که غور و رنفع و نقصان نکرده هر دستوری که مستعمل و امان باشد اعم اذان که مستعمل اصحاب شرع
 باشد یا دست مال و گیران آنرا قانون گویند و گوشتعال آن حسب شرع شریف باشد اما محض
 بگفتن نادانی که این امر قانونی است نیز میگردند و نمیدانند که خدا مضاف و ماضی است
 خواه از دامن عیسی خواه از دامن ناقوس صاحب لایان شناسند آواز آشنای را

که اینچنین مجرم را از اقوام مزبور به برگزینی که میجویشد و زیر ایشان مرین ایام کمالی سر برآورده اند
استیصال ایشان بعبور و ریای شود کردن سراسر مصلحت است اگر امر او و جمعی از آن از پال و رفته
علازمان خود آگاه شوند و فرموده ایامی گیرند که مریدان آن خاکه دن است و ریافته باشند و او شان
را گرفتار کرده بار باب پولیس سپرده باشند و نوعی رعایت و حمایت اینچنین کس ننمایند و قوی و ادرت
بسیار کم میفرستد نابود خواهد شد بلکه نشانی از حرمیان مرید را با خود خواهد برد و بلند پاک خواهد شد
باید که جمعی از آن و امر از خبر داشته باشند که آیا لازم باشد در باشند غل غمایت ایشان یا اقارب
مستولان ایشان و رسیدن هر چه خانه و ملک خانه میر و پانه و آمدنی او اندک جاست و خرج او زیاده از
آمدست پانه و بگذارد که ام کس صحبت و اورد و نزد نیکان می نشیند یا بدان و بلامرورت نائب می باشد
پانه و در جبهه خانه یعنی قرار خانه هم می رود و پانه و در تیره خانه خبران هم فرستاده خبر آنجا گرفت
باشند و در تیره خانه هم می رود و پانه و زمان اینست به من فرستادی آیند یا نه یا این نخواهید و ایشان نیز و پانه بایز
اصول عیار چهار باران و بنود و پانه بکار کامل بر آید و صحبت خود دارند و اگر ناقص بر آید بوجه موافق
سپهر و ملازمان پولس نمایند و برگزیده در خدمت خود دارند از همین جاست که اکثر امیران و اصحاب این
و او باش فراب میشوند و آبروی ناناخان را بر باو میدهند تا خزان پدر و مادر و هیچ علاج نمی گرد و
بلکه بعضی از اصحاب از دامن اند که صحبت او شان شراب شده اند و همراه او شان در میله بارفته و در
خود را بر دال بسته و تنگامه می پیکند و در باب پولس اگر نمی شناسند بزرگ ادب پیش می آیند و اگر
می شناسند بغیرت نماند آن هبلو می میکنند و این تاکی خواهد بود و آخر دانی سر نو هر کس که راه و ملاقات
اثر خواهد کرد و اگر از چنین صاحبان گمان حرامیان را نماند فرموده ایامی یا ملا ادب سیلند و تبویل
قاسم نخواهد بخواب آن بقاسم نخواهد می نگارند که نه خان انظار حیدر را بنابر ملک ملک محتاج
شده و ریخته اند و درین وقت عزت یافته اند و قوت انصاف ندارند و قتل رشوت دارند
از وجود بدل و انصاف غفلت شد و ملاسر کار به انان را تا که از جنس ملا و فقره و سالی و شوال
آن را با از دیگر تیره تیره نشود و هرگز نخواهد فرستاد گویم استیلاج امری است که از آن

[illegible]

نخواهد بود که گفته اند رعیت خوی بد و طبیعتی که شصست بد نزد و جز بوقت مرگ از دست
 در هندوستان از هنگام قوم بکشد چاه بهادر و غفور شنیده اند که وایست واری از سنجیدگی را باو
 وارده باشد باشد و از اینجا فارغ البال شد و در هندوستان راستی پیدا کرده باشند بلکه خاک و سینه وار
 در هر جا خراب است بعضی از فرزند هندوستان به هند میگویند رعیت ای وایست بر تو زحمت از تو
 سنجیدگی یا نعم دی خنایت بر تو زحمت از تو گنجی یا نعم دیگر بعضی حساد و اینجا میگویند که مناسان
 قوی از دود آفتابی در اینجا آمده مردم را خراب میکنند اگر شمار دانا را در کنار بهر می رسید چرا در اینجا
 فنا آمد گویم خیر اندازند بر این دانه های رزق بر کس را بهر اطراف انداخته اند که آدمی گرویده
 مقصود خود را میخورد و سبب ازین درگاه بهند صاحب جوهر بسیار پیدا میشوند و ظاهر که در کثرت تقدیر
 میباشد پس از سفر اختیار می کنند و اقبالیم و برگزیده اظهار جوهر ذاتی خود می نمایند و خود را بهر چه
 خود بر ترقیات میرسانند سبب رسیدن بندی صاحب جوهر در حیدر آباد و دیگر نالک میشود
 و تا وقتیکه خبری از هندوستان نیست و مردم اینجا بوده است یا نبوده باشد مردم اینجا با مردم نال
 محبت و الفت و پرورش حکم انجمن میل الی انجمن میفرمودند و میفرمایند و چرا بنایند که جزو اعظم
 محالست قیامین موجود است هرگاه ماهه اصلی هندوستان نیست در ایشان نماند بلکه غیر سبب الفت
 و محبت بر خاست و مغایرت آمد زیرا که مردم هند بر جاپانی نمی شناسیم و گنجی نژادان بر زمین
 میخسند و با جاپانی گندم و دال باس میخوریم و ایشان برنج و زرت و دال تور و سرخ نمی خورند
 و ما شیرینی نمی خوریم و ایشان ترشی می خورند و ما آب سرد میخوریم و ایشان سینه می نوشند
 ما فیون نمی خوریم و ایشان آفیون میخورد و ما که میکشند ما یک زن منکوحه داریم و ایشان بازان
 چند اقسام یعنی خواص و نکاحی و شادی و آله و حرم و کشته با کثرت بشوق تمام بدین حیا و غیر
 و با آن نژادان جائزه و نایزه عمر خود میکنند و ما مردم نماز میگیریم و روز میداریم و ایشان نه نماز
 میکنند و نه روز میدارند و ایشان میگذاریم و بر زرت می تراشیم و ایشان بخت میکنند و زرت می تراشند
 ما مردم زیر نمی پوشیم و ایشان زبوری می پوشند ما مردم پای پوش می پوشیم و ایشان برهنه میگردند

مردم سیر و گشت عداقه فرمایند و در صورت گرانی غله سراسر تکلیف ملازمان رعایاست و بهمت علیاکبر
 حضور پر نور شب و روز متوجه ارزانی غله است و مشیر باندیر هم لیل و نهار در فکر بندوبست ارزانی و
 تدابیر آبادانی مصروف است بزرگ الله فی افکاره و تدابیره و در نظم و نسق عدالت و محکمت و
 تعیین نظام دیانت و احوال حق پسند و کار گزار مشغول است هر ساعت بدستی تنگته های گوناگون
 و بملاحظه نقشه کارگزاری های هر محکمه متوجه و مامور و بحصول رضای خداوند نعمت خود مرموز
 و دیگر بعضی بران ایجا میگویند که مردم آفاقی را بر عهده های جلیله مقرر نباید کرد بلکه از امیر زادگان
 این بلده طایفه مامور باید نمود زیرا که ایشان مستحق بهر نوع هستند که پرورده نعمت از قدیم اند اگر
 ایشان محروم باشند و آفاقیان بر مناصب جلیله رسند حیث عظیم و ظلم فخمیسم باشد گویم اگر مردم
 ایجاب لیاقت انجام کار سرکار بمانند و دیانت و ادنی می توانستند چرا محروم از مناصب جلیله
 بهمانندین مسئله را من هم تسلیم دارم که بهر نوع استحقاق اول مردم ایجا راست بعد حصه
 آفاقیان است مگر ملاحظه فرمایند که اگر تا دو و پاس و زخفته و باقی روز و شب در سیر و قصبه خورد و نوش
 گذرانند و در طرف دستورات ملک و قوانین و علوم در سیر ضروریه مطلقا التفات نفرمایند و نصیحت
 مردمان مجربین و سیاح و ارباب علوم و فنون اختیار نمایند و نه ملکا را سیر فرمایند پس چگونه لیاقت
 انجام کار سرکار کردن توانند و چرا سرکار بایشان کار خود بسیار وزیر که سرکار خود و انجامی کار
 خود خیرستی و چالاک و دیانت و صفائی و بجزارت تائمه بلا روی رعایت احدی نمی خواهد و ایجا از
 سفارش و مروت گزیر و مفر نیست این آفاقی غریب الوطنان که دار و هستند بغیرت خود میترسند
 و رخصتند و آفاقی خود میجویند و بجای یکپاس پنج پاس در محنت بطوری میگذرانند که عرق پیشانی
 ایشان تا با انگشتان پامیرسد و تمام روز بکیزان نوشته تا کار سرکار با انجام نمیرسد بهلول و دیگر میگذرانند
 و از کسی متوقع یک جبهه نمیباشند بخلاف مردم ایجا که بچند روپیه می یابند هر گاه از عهده جدی شوند
 صاحب ده لاکه و پیه میدهند پس اگر در دوسه نکر و نزار بجای این فینه قارون و خزانه غیب یافتند
 و اگر بشه یان هم در بیجا خیانت کنند بدانند که آیا در کابل خر نمیشود و در چهل بهند و شان هم خاشاک

ملک آئینی میفرمایند که چون مجربان گرفتاری آیند اگر ایشان ضامن بهم میسرند تا تحقیق برضما
 می دادند و روز قیامی سپارند و مجرم مسئول آنرا و صاحبزادگان و محلات مغلات و نامایان
 و جمعداران اعراب مبتلازادگی آیند در حوالالت تمیز کنند و بایشان می سپارند این ظلم و ستم
 ناانصاف است گوئیم اگر نعمانت بهم میسرند برضماست بهشتن و صفاست را بجماعت دار سپردن
 و کسانی که ضامن آنها را بهم نمی رسد تا تحقیق زیر حوالالت داشتن و خود را که معصیت ایشان را
 در سر کار دادن سراسر صحت انصاف است زیرا که اگر بعد تجویز نشد از سران الذبته نا انصاف است
 نخوا بود یا خود را که تمیزند البته نا انصافی غیورند شد یا قومی ایشان ظلم است اجراء آن نمیتواند البته
 باشد و الا فلما و تفتیکه و فیروز صاحب بچیان منعفت باشد که اگر کسے مالش برایشان در کید می دهد است
 کند ضامنی خود را در جواب بی ناگواری نمی دانند و شب روز اوقات خود را و خدمت و تحریروا بابت
 حکام و نظامات تحت و ملاحظه کافیات صرف می نمایند و یک ساعت با آرام نمی گذارند پس سلم
 کجا درین صورت اگر حضور خود را بچشمه کار نفرمایند تا نرشد جای عجب نباشد و اگر خود متوجه شوند
 در بار فرمانده نور علی نور و بی شرف رعایا و خند نصیب بر ایامیت وزیر می چنین شهر یک چنان
 همان چون نگیر و قمری چنان بارک الله فیهم العالیه و عزهم العالیه آمین و دیگر بعضی اهل نشر
 می گویند که حضور در ملک خود و دوزخ نمی فرمانند تا حقیقت رعایا و برای کیفیت آبارانی و
 ویرانی ملک بر حضور ظاهر شود و تتم رسیدگان حکام مفعلا بداد خود و سبب اول بر و نشان
 بر زیر دستان کوتاه گردد بلکه ملاحظه دیگر حکومتها فرمایند تا بصارت کماهی حاصل گرد و نمی بینی
 سلطان روم خلد شد ملک و سلطنته بعد ملاحظه شام و عرب مصر علاقه خود سپهر فرانس و انگلستان
 کرد و است بیکند گوئیم این قتی میباشد که حکومت نوعی بود و اینجا حکومت شخصیست و حضور را و
 نظام آبارانی ملک خود تعیین قوانین است و اجراء و تقوین بانصاف بجد سیر و ظاهر که در دوره
 بادشاه البته رعایا و باریا را هم تکلیف گوناگون میشود و آن مشا و حضور نیست البته هرگاه رعایا و باریا
 بعد اجراء قوانین انصاف و حکام دیانت پسند و نظام اخر و مشد فارغ اقبال گردند و عجب که آنوقت

رایست را باین عدل و انصاف رونق تازه حاصل شده باشد و غفلت مستمدی حضرت رئیس
 بذر یغی اخبار با کثافت عالم رسد و زکات و فرائض امرای عامی هر می شده باشد و زبان
 را از گویان و بدخواهان ال شده باشد و بعضی از دانیان اعتراض میکنند که هرگاه مجربان فوج را از
 جمعداران اعواب و یا از صاحبزادگان و دیگر امرای طلب می شوند و ایشان مجرم را نمی فرستند
 این عمل بسیار بد و زبون و خیرگی و شوره پستی است که خود حاکمی میکنند و حکم ناظران حضوری را
 بخمال نمی آرند اگر حضور خود توجه میشدند به این قبائح مرتفع می شد و کس را مقتدرت نمی ماند
 که مجرم را نگاه دارد و بعدالت فرستد گویم مشاور حضور و منظور خاطر دیوان حساب نیز همین است
 که همه خاص و عام در رسم خیاط عدالت گذشته باشند و جمله خرابی با مرتفع شوند زیرا که غرض
 بهر این دو این که سرکار بکثرت مأمور فرموده اند همین است اما از قدیم عادت چنین نبوده
 است که کس نالاش در فوجداری یا دیوانه عدالت نماید بلکه معاملات خود را از مریا گرم انصاف
 خواه ظلم هر چه میشد خود می کردند و نالاش بجائی نمی بردند حالا دیوان صاحب این عمل را ناپسندیده
 عدالت را مقرر فرموده اند و برای آنها دستورات قرار دادند چون این دستورات بر جمعداران
 و صاحبزادگان و امرا و دانیان و محلات معلات شاق بوده است احکام عدالت را بخمال
 نمی آورند و دیوان صاحب اجرای قوانین مقرر را بر خود منحصر داشته بخیر فرمودند که از هر جا که
 مجرم نیاید بادرلت را اطلاع داده باشند تا بذر یغی عدالت خاص خود مجرم را طلبیده لائق محکمه
 که باشد حسب خواهش آن محکمه را بجا فرستاده باشند اگر کسی سزا کند بکم حضور بر نور تعمیل
 شده باشد باین ترکیب اجرا کار میشود اگر چه ویرمی کشد مگر در چند وزیران جمله قبائح مرتفع
 خواهد شد و درین عرصه سه سال بسیار عادت مردمان درست شده است و غنچه آئین میشوند
 و این حکمت عملیه خاص مجوز دیوان صاحب است و بس و الحق درین سرکار مغفولیه بخین مناسب
 بود و اگر چنین نمی شد البته فتنه و فساد بسبب بیرون خلاف عادت سابقه بر اینطور نمیشد
 که نظم آن دشوار میشد و دیگر بعضی دانشمندان نا آشنای دستور مغفولیه واقف قوانین

یک لک بست بیج هزار و نهصد شصت و دو و پیمینج آن مرغان اس بلده فرخنده
 بنیاد است حرساند عن الفساو آسمی دشمنش هزار رویه دیگر برای عود و گل که هر روز
 هزارات بزرگان مستعمل است از سرکار عالی مرحمت می شود اللهم زیروز و لا تنقص * *
 فصل در بیان کسانی که روزانه بیشتر در حضور حاضر میشوند و مجرای می گردن نام ایشان
 مجلای نوشته میشود تهنیت یاد والدوله بهادر نازنولی و مراد علی خان و حافظ منسوب
 بهنجمانوی و حکیم معذور علی و حکیم شقای خان و حکیم قمر الدین و پتھر میان و شیو صاحب
 و بالیادار و غدا و زان و وکیل نورالد شاه صاحب قادری و حامد الله شاه بدر آ و حاجی
 امام وکیل شمس الامرا بهادر و حاجی غفور وکیل اقتدار الملک بهادر و حاجی رام پرشاد
 و بخشه رضا علی و لاله لچهاراؤ و نصرت جنگ بهادر و لشکر جنگ بهادر و ششی رشید الملک
 و محمد شکور و مسری خان شکار و رفیع الدوله بهادر و عرض بیگی بهادر و مختاریک وکیل
 شاه محمد نعیم عرف حضرت مسکین شاه و اکرام الله شاه فقیر و احسان علی و صولت جنگ بهادر
 و صایم جنگ بهادر بخشی صدر و شیخ فیض و قیصر جنگ بهادر و لاله گویند پرشاد و ناصر علی
 میان و حضرت مسکین شاه صاحب و دیگر و حاجی جمال بخشه و حیدر علی کوکا و امان سنگه
 و لاله نخی لال و حکیم نام و غلام محی الدین و اساز و اسد علی منعبدار و غرت یاور جنگ
 و رفیق یاور الله بهادر و یار جنگ بهادر و سعید الدوله بهادر و صوبه فرخنده بنیاد و حیدر آباد
 و خورشید جنگ عم من بیگی و نواب مختار الملک بهادر و امیر کبیر شمس الامرا بهادر و
 عمده الملک بهادر و خورشید جاه بهادر و راجه زنده بهادر و شکار و قوت جنگ بهادر و قوت
 پس اگر حضور پرنور بهادر ازین امر اشخاص چند چیده مجلسی قرار دهند و پیش ایشان و
 ریز بر دستند و پرنور بهادر و پرنور بهادر و پرنور بهادر و پرنور بهادر و پرنور بهادر
 و حضور پرنور بهادر و حضور پرنور بهادر و حضور پرنور بهادر و حضور پرنور بهادر
 مثل فرموده حکم فرموده باشند یا تجویز امر خود شنیده فیصله فرموده باشند در چند روز

رایست را باین عدل انصاف رونق تازه حاصل شده باشد و غفلت مستعدی حضرت رئیس
 بزرگوار اخبار بکثافت عالم رسد و زکات و فرائض امرای عام ظاهر می شده باشد و زبان
 شایگان و بدخواهان لال شده باشد و بعضی از دانا یان اعتراض میکنند که هرگاه مجرای فوج دراز
 جمعی از ان اعراب و یا از صاحبزادگان و دیگر امرای طلب می شوند و ایشان مجرم را نمی فرستند
 این عمل بسیار بد و زبون و خیرگی و شوره پستی است که خود حاکمی میکنند و حکم ناظران حضوری
 بخیا ن نمی آرند اگر حضور خود توجه میشدند به این قبیح مرتفع می شد و کس را مقدرت نمی ماند
 که مجرم را نگاه دارد و بعد الت فرستد گویم نشاء حضور و منظور خاطر دیوان صاحب نیز همین است
 که همه خاص و عام در رسم خیاط عدالت گذشته باشند و جمله خرابی با مرتفع شوند زیرا که غرض
 بهمانه زمین و دواوین که سرکار بکثرت مامور فرموده اند همین است اما از قدیم عادت چنین نبود
 است که کس نا لاش در فوج داری یا دیوانه عدالت نماید بلکه معاملات خود را نرم یا گرم انصاف
 خواه ظلم هر چه میشد خود می کردند و نا لاش بجائی نمی بردند حالا دیوان صاحب این عمل نا پسندیده
 عدالت با مقرر فرموده اند و برای آنها دستورات قرار دادند چون این دستورات بر جمعی از
 و صاحبزادگان و امرای دانا یان و محلات معلات شاق بوده است احکام عدالتها را بخیا ن
 نمی آورند و دیوان صاحب اجرای قوانین مقرر را بر خود منحصر داشته بشویند فرمودند که از هر جا که
 مجرم نیاید باید دولت را اطلاع داده باشند تا بذریعۀ عدالت خاص خود مجرم را طلبیده لائق محکمه
 که باشد حسب خواست آن محکمه را آنجا فرستاده باشند اگر کسی سر بیا کند بحکم حضور بر نور تعمیل
 شده باشد باین ترکیب اجراء کار میشود اگر چه ویرمی کشد مگر در غیبه و زاین جمله قبیح مرتفع
 خواهد شد درین عرصه سه سال بسیار عادت مردمان درست شده است و فواید پراکین میشوند
 و این حکمت عملیه خاص مجوزه دیوان صاحب است و بس و الحق هر بن سرکار مغولیه بخین مناسب
 بود و اگر چنین نمی شد البته فتنه و فساد بسبب بدون خلاف عادت سابقه بر پایتور نمیشد
 که نظم آن دشوار میشد و دیگر بعضی دانشمندان نا آشنای و سموت مغولیه واقف قوانین

یک لک و بیست پنج هزار و نهصد شخص و در پیمانی که مرزا عاقل بلده فرخنده
 بنیاد است حرسا اندک من الفساد و آسای دشمن هزار روپیه دیگر برای خود و گلی که هر روز
 هزارات بزرگان مستعمل است از سرکار عالی مرحمت می شود اللهم ذوق فی ذوق لا تنقص *
 فصل در بیان کسانیکه روزانه بیشتر و حضور حاضر میشوند و مجرای می اگر روزنامه ایشان
 مجملات نوشته میشود و تنبیهت یا درالدوله بهادر نازنولی و مراد علی خان و حافظ منصوب
 جتینجانومی و حکیم معذور علی و حکیم شفا فی خان و حکیم قمر الدین و پتھر میان و شیو صاحب
 و بالادار و غلامان و وکیل نور الدین شاه صاحب قادری و حامد الدین شاه مدرّس و حاجی
 امام وکیل شمس الامرا بهادر و حاجی غفور وکیل اقتدار الملک بهادر و حبی رام پرشاد
 و بختی رضا علی و لاله لچهاراؤ و نصرت جنگ بهادر و لشکر جنگ بهادر و منشی رشید الملک
 و محمد شاکر و مصری خان شکار و رفیع الدوله بهادر و عرض بیگی بهادر و مختار بیگ وکیل
 شاه محمد نسیم عرف حضرت مسکین شاه واکرام الدین شاه فقیر و احسان علی و صولت جنگ بهادر
 و صارم جنگ بهادر و بختی صدر و شیخ فیض و قیصر جنگ بهادر و لاله گویند پرشاد و ناصر علی
 میان و حضرت مسکین شاه صاحب دیگر و حاجی جمال بخش و حیدر علی کوکا و امان سنگ
 و لاله منی لال و حکیم نادر و غلام محی الدین و اساز و اسد علی منعبدار و غرت یاور جنگ
 و رفیق یاور الدین بهادر و قطب یاور جنگ بهادر و سعید الدوله بهادر و صوبه فرخنده بنیاد و حیدر آباد
 و خورشید جنگ عم عرض بیگی و نواب مختار الملک بهادر و امیر کبیر شمس الامرا بهادر و
 مدد الملک بهادر و خورشید جابه بهادر و راجه نذر بهادر و پیشکار و قوت جنگ بهادر و قوت
 پس اگر حضور پر نور بهادر ازین امر اشخاص چند چیده مجلیه قرار دهند و پیش ایشان و
 روز بروز حضور پر نور هر روز یا در هفته یا در دو هفته یا در ماه یکبار مقدمات هر قسم مرتب شده باشد
 و حضور پر نور و متوجه شده قرار بر دعای و دعا علیه و دشواری شنیده و تهنیت و ترتیب
 مثل فرموده حکم فرموده باشند یا تجویز امر خود شنیده فیصله فرموده باشند در چند روز

نام مستم			
نام صاحب عرس یا فائز			
حافظ انوار صاحب تیاری تقریر علائقہ جعفر علی -			
عرس حضرت قدسیہ بنت نکانی -			
عرس حضرت بخش بیگ صاحبہ مغفورہ -			
نام مستم			
گو شوارہ و دوازده ماهہ یعنی یک سالہ پان تقریر			
نام مستم	نام ماہ	تعداد ورقہ	کیفیت
میر نام علی	محرم الحرام	۱۰۰	بسیار
ایضاً	صفر المظفر	۱۰۰	بسیار
محمد اسد علی	ربیع الاول	۱۰۰	بسیار
ایضاً	ربیع الثانی	۱۰۰	بسیار
بخشہ رضا علی	جمادی الاول	۱۰۰	بسیار
ایضاً	جمادی الثانی	۱۰۰	بسیار
میر مراد علی	رجب المرجب	۱۰۰	بسیار
ایضاً	شعبان المعظم	۱۰۰	بسیار
صوال جنگ بہادر	رمضان المبارک	۱۰۰	بسیار
ایضاً	شوال المکرم	۱۰۰	بسیار
حافظ محمد انور	ذی قعدہ	۱۰۰	بسیار
ایضاً	ذی حجبہ	۱۰۰	بسیار
	یک لک ورقہ	۱۰۰	بسیار

نام و مقام	نام صاحب عرس یا فاستحه	نام ماه	تعداد اور و پیہ
خانقاہ انور سیالکوٹ	نذر روز عرس حضرت شاہ یوسف صاحب شریعت و کچھ	مارچ	۱۰
	صاحب قدس سرہا -		
	عرس حضرت حمین بخش صاحب -	مارچ	۱۰
	عرس حضرت انگرا از نامیکہ ارشاد جبار مرسان -	مارچ	۱۰
	عرس حضرت شاہی الدین شبلی -	مارچ	۱۰
	عرس حضرت میرن فاکسار -	مارچ	۱۰
	عرس حضرت شاہ مار شاہ -	مارچ	۱۰
	عرس حضرت شاہ اسمعیل صاحب کھوری وادی -	مارچ	۱۰
	عرس حضرت مانظ احمد نابینا -	مارچ	۱۰
	عرس حضرت شاہ انور قاری -	مارچ	۱۰
	فاستحہ عرفہ حضرت غفران ماب علیہ الرحمۃ -	مارچ	۱۰
	فاستحہ عرفہ حضرت منہل علیہ الرحمۃ -	مارچ	۱۰
	فاستحہ عرفہ حضرت تنہیت النساہیم صاحبہ مغفورہ -	مارچ	۱۰
	فاستحہ عرفہ حضرت بخشش بکیم صاحبہ مغفورہ -	مارچ	۱۰
	فاستحہ عرفہ قادی بکیم صاحبہ مرحومہ -	مارچ	۱۰
	فاستحہ عید النحر پخت نانا و کباب -	مارچ	۱۰
	عرس حضرت نذر شاہ -	مارچ	۱۰
	پخت اعظم نیاز حضرت امام حسین علیہ السلام و خیرتہ نمبر -	مارچ	۱۰
	پخت اعظم نیاز حضرت امام حسین علیہ السلام و در بدر -	مارچ	۱۰
	پخت اعظم نیاز حضرت امام حسین علیہ السلام و قادی محمد نگر -	مارچ	۱۰

نام محترم	نام صاحب عرس یا فاسخ	نام ماه	تقد اور پیسہ
حافظ انوار صاحب	عرس حضرت دیوانہ شاہ سدا سہاگ -	ذو قعدہ	مار
الینا	عرس حضرت اوجا لاشاہ -	"	صہ
"	عرس حضرت داود علی شاہ -	"	صہ
"	عرس حضرت امام علی موسیٰ رضا رضی اللہ عنہ -	"	صہ
"	عرس حضرت حیات شاہ صاحب مقبل بگاہ پوڑ صاحب -	"	صہ
"	عرس حضرت بادشاہ در موضع کنتور -	"	صہ
"	عرس حضرت امام ضامن رضی اللہ عنہ -	"	صہ
"	عرس حضرت بدو خان -	"	صہ
"	عرس حضرت محمد شاہ نگر در دائرہ سلطان نگر -	"	صہ
"	برہمنی محمد معصوم برہمنی دار و واخانہ -	"	صہ
"	سالانہ دروانہ بیگم -	"	مار
"	سالیانہ ہمشیرہ الف بیگ دولہ -	"	صہ
"	عرس حضرت کلب علی شاہ -	"	صہ
"	سالیانہ سلیم بیگم -	"	مار
"	عرس حضرت حافظ محمد علی صاحب قدس سرہ -	"	صہ
"	عرس حضرت سید شاہ علی عباس صاحب -	"	صہ
"	عرس حضرت ڈھوپر شاہ صاحب -	"	صہ
نام محترم	نام صاحب عرس یا فاسخ	نام ماه	تقد اور پیسہ
حافظ انوار صاحب	عرس سید محمد صاحب بکریان والہ -	ذو حجب	مار
"	عرس حضرت اعتبار شاہ سدا سہاگ -	"	مار

نام تہتم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تعداد درویش
سیر احمد علی حوث	عرس حضرت حاجی صاحب در چیلہ پورہ -	شوال المکرم	و عینہ
سورت جنگلہ بار	فاتحہ سالانہ نور بائی -	"	مادر
"	فاتحہ سالانہ کریم کنور -	"	صہار
"	فاتحہ سالانہ قادر بیگم -	"	امار
"	عرس حضرت گلاب شاہ مجذوب و اباحاتہ مقبرہ میرزا البصاحب مجذوب -	"	ماد عینہ
"	عرس سید منظر علی شاہ در چارکمان -	"	مادر
"	عرس مود و خان صاحب -	"	مادر مادر مادر
نام محبت ششم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تعداد درویش
حافظ نور حساب	عرس حضرت شاہ یوسف صاحب قدس سرہ -	ذی قعدہ	امام
"	عرس حضرت ابن صاحب -	"	امام
"	عرس فخر الدین صاحب مجذوب -	"	ماد عینہ
"	عرس حضرت روشندل صاحب -	"	امام
"	عرس حضرت جمال الدین صاحب -	"	امام
"	عرس حضرت جانشاہ صاحب -	"	مادر عینہ
"	عرس حضرت الفت بیگ و ولیمہ -	"	مادر
"	نذر عرس الفت بیگ و ولیمہ -	"	مادر عینہ
"	عرس حضرت حافظ عبد القادر -	"	امام
"	عرس حضرت محبوب شاہ سنگ شاہ -	"	امام
"	عرس حضرت شبہ علی صاحب دستا پور -	"	امام

نام متهم	نام صاحب عرس یا فاقه	نام یاه	تعداد
میر احمد علی عرف	برای ختم تراویح در مکه مسجد	میرضان المبارک	تعداد و پور
صوت جنگ بادر	ختم تراویح در مسجد خلوت مبارک		معتمد
نام متهم	نام صاحب عرس یا فاقه	نام یاه	تعداد و پور
میر احمد علی عرف	عرس حضرت میر نواب صاحب مجذوب	شوال المبارک	معتمد
صوت جنگ بادر	عرس حضرت معقروت منزل		معتمد
	عرس حضرت شاه عبداللہ صاحب قادری		ماورس
	عرس حضرت محمد غوث صاحب		صوبہ
	عرس حضرت مستان بادشاہ		ص
	عرس حضرت داؤد بادشاہ صاحب		کار
	عرس حضرت سید عبدالقادر		ص
	عرس حضرت بابا شاہ		ص
	عرس حضرت سید حفیظ اللہ شاہ		لہ
	عرس حضرت غلام سرور خطیب		کار
	عرس حضرت محمد حسین گیسو دراز بندہ نواز قدس سرہ		ص
	تیار غلاف حضرت سید محمد حسین گیسو دراز بندہ نواز قدس سرہ		کار
	معمول چلہ و تیار چاقہ ذیل نیاز حضرت سید محمد حسین گیسو دراز		کار
	عرس حضرت کمل پوش صاحب		کار
	عرس سید حسین قادری ہمشیرہ زادہ سید علی صاحب		کار

نام مہتمم	نام صاحب عرس یا فائستہ	نام ماہ	تقدیر و پوینہ
میر احمد علی عت	عرس حضرت پیر بادشاہ صاحب -	رفقان المبارک	ص
سیدت بیگ بہادر	عرس حضرت تعجب شاہ -	"	و ع
"	عرس حضرت خواجہ امین الدین علی صاحب -	"	و ع
"	عرس حضرت سعد بنی صاحب -	"	مار
"	عرس حضرت امام صاحب دُم دُم -	"	مار
"	فائستہ سالانہ حکیم سید صاحب -	"	مار
"	فائستہ حضرت سید رفعت سینی -	"	مار و ع
"	ختم نماز تراویح در مسجد کوٹا شاہ در قلعہ محمد نگر -	"	و ع
"	عرس حضرت سید علی پیران صاحب -	"	پ
"	عرس حضرت نذر بہادر کوڑی شاہ -	"	مار
"	عرس حضرت میر قربان علی برادر میر مومن عارف -	"	و ع
"	نایز حضرت مشکلاکشار منی اللہ عنہ -	"	مار
"	عرس حضرت محبوب شاہ سداساک متصل اجہ باغ -	"	ص
"	عرس حضرت شاہ شمس الدین محمد رشتا ناؤر قدس در بدر -	"	اما و ع
"	عرس حضرت سید قدرت اللہ صاحب ہمناء ابو -	"	مار
"	معمول عید الفطر بخیر شید علی شاہ و تصور علی شاہ در بدر -	"	ف
"	معمول عید الفطر بخیر شید علی شاہ ساکن ملک ارجن گری -	"	ع
"	عرس حضرت امام بیگ دولہ -	"	مار
"	عرس حضرت بابا خاں الدین صاحب درگوں مالکورت متصل امجد آباد -	"	مار
"	برای ختم تراویح در آثار شریف -	"	مار و ع

نام قسم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تقداد روپیہ
میر مراد علی	معمول کشتے تبرک مولانا فقیر الدین صاحب قدس سرہ شعبان العظم	مئی	۵۰
"	فاتحہ عرفہ حضرت تنہیت النساء بیگم صاحبہ	"	۵۰
"	فاتحہ عرفہ نواب غفران آباد	"	۵۰
"	فاتحہ عرفہ حضرت منفرت منزل	"	۵۰
"	فاتحہ عرفہ حضرت نجفی بیگم صاحبہ	"	۵۰
"	فاتحہ عرفہ نامدار بیگم از اقربا بی بی نجفی بیگم صاحبہ	"	۵۰
"	عرس حضرت لطیف شاہ صاحب نکلندہ	مار	۵۰
"	فاتحہ سالانہ ماما سکینہ	ص	۵۰
"	عرس حضرت شاہ عیسے صاحب	مار	۵۰
"	عرس حضرت سید اکبر ولی صاحب	مار	۵۰
"	آبدار خانہ بہاری حضرت شری الدین صاحب	س	۵۰
"	عرس حضرت خواجہ صاحب	مار	۵۰
"	فاتحہ سالانہ سرور کنور	مار	۵۰
"	تباری بخت طعام نیاز حضرت بادشاہ صاحب	مار	۵۰
"	فاتحہ سالانہ بی بی بیگم صاحبہ	مار	۵۰
نام قسم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تقداد روپیہ
میر احمد علی	فاتحہ دسترخوان حضرت مولیٰ مشککش رضی اللہ	رمضان المبارک	۵۰
صوت جنگ باد	عندہ بروہ شریف	مار	۵۰
"	عرس حضرت پیران پیر صاحب	مار	۵۰
"	عرس حضرت غریب شاہ سدا سناگ	مار	۵۰

نام محترم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تعداد در پیہ
سیر مراد علی	فاتحہ حضرت مولیٰ شکارا رضی اللہ عنہ و جہتی کورہ	جیب اکبر	۵۰
"	نیاد عرس حضرت جیتن شاہ -	"	۵۰
"	بیوی شاہ ساکن ملک ارجن کیری -	"	۵۰
"	فاتحہ حضرت مولیٰ شکار رضی اللہ عنہ ورنجہ شاہ	"	۵۰
نام محترم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تعداد در پیہ
سیر مراد علی	عرس حضرت مٹی شاہ در جل پل	شعبان المعظم	۵۰
"	عرس حضرت فتح اللہ مسینے -	"	۵۰
"	عرس حضرت جگ جباب صاحب -	"	۵۰
"	عرس حضرت جمیل شاہ صاحب -	"	۵۰
"	عرس حضرت شاہ کرک صاحب -	"	۵۰
"	عرس حضرت وجیہ الدین صاحب -	"	۵۰
"	عرس حضرت پیر زنجیر صاحب -	"	۵۰
"	عرس حضرت محمد فاموش صاحب -	"	۵۰
"	عرس حضرت بابا شرن الدین صاحب، قدس سرہ -	"	۵۰
"	عرس حضرت شاہ مجد الدین شکاری -	"	۵۰
"	برسی راجہ چند دلال -	"	۵۰
"	عرس سید میران حسینی مرشد داؤد علی شاہ -	"	۵۰
"	عرس حضرت فاضل شاہ -	"	۵۰
"	عرس حضرت عنایت اللہ شاہ -	"	۵۰

نام مشتم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد
میرزا دعلی	عرس حضرت جیلین شاه	حسب	۱
"	عرس حضرت برهان الله شاه	"	"
"	عرس حضرت جبار و شاه سدا سهاگ	"	"
"	عرس حضرت جان الله شاه صاحب	"	"
"	عرس حضرت سید شاه صاحب	"	"
"	عرس حضرت محمد بیگ صاحب مجذوب	"	"
"	عرس حضرت غلام علی شاه صاحب	"	"
"	عرس حضرت میان عزیز الله صاحب نان فروش	"	"
"	عرس حضرت خواجه محی الدین شمشیر برهنه	"	"
"	عرس حضرت شاه مسافر	"	"
"	عرس حضرت سلیمان شاه	"	"
"	عرس حضرت محی لعل درویش	"	"
"	عرس حضرت نور بیگ	"	"
"	فاتحه حضرت مولوی قطب الدین صاحب	"	"
"	عرس حضرت سیر المدی صاحب	"	"
"	عرس حضرت قدم رسول برکوه شریف	"	"
"	عرس حضرت میر فتح علی صاحب	"	"
"	عرس حضرت گلاب شاه سدا سهاگ	"	"
"	عرس حضرت یتیم شاه	"	"
"	فاتحه حضرت مولی شکل کشاورزی الله عز و ربی کوره	"	"

نام مستم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد و پیرویه
بخش رضا علی	فاتحه سالانه رستم جنگ شوهر سلیمه بیگم صاحبیه	جمادی الاخره	ص
	فاتحه سالانه اجاگر بانی		مار
	برسی بالک و اس		شعبان
نام مستم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد و پیرویه
میر مراد علی	نیزد های کل بزرگان	حبیب المن	مار
	نیاز چهار اصحاب کبار رضی الله عنهم		مار
	نیاز حضرت مولی مشکل کشا رضی الله عنه بر روز عرس		مار
	بر کوه شریف		مار
	پخت طعام در کوه شریف در عرس		مار
	برای جلوس شامیان و غلات بنهر حیره صندل		مار
	اخراجات روشنی کوه شریف		مار
	نیاز دایمی و بهال حضرت سید احمد کبیر و پیر عمر دراز		مار
	نیاز حضرت ابی بکر بن الهمدانی رضی الله عنه		مار
	عرس حضرت کلاب شاه سدا ساگ		مار
	عرس حضرت مسکین شاه		مار
	فاتحه سالانه زمین جی		مار
	فاتحه سالانه چھوٹی بی		مار
	نیاز حضرت مولی مشکل کشا رضی الله عنه در آثار شریف		مار
	نیاز انینادر ماشور خانه باو شاهی		مار

نام متهم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تقدیر و جزا
بخشنه رعاعلی	عرس حضرت کریمت شاہ دولہ -	جماوی الآخر	محکمہ
ایضاً	عرس حضرت قاور بادشاہ محذوب -	"	صما
"	عرس حضرت شاہ پیر الدین صاحب -	"	مار
"	عرس حضرت مولانا مغر الدین صاحب ترک درگوہر -	"	مار
"	عرس حضرت مراو شاہ و ہوتی -	"	مار
"	عرس شاہ حسین و ہڈا صاحب -	"	مار
"	عرس حضرت شاہ بیو صاحب -	"	مار
"	عرس حضرت سگ بی صبر -	"	مار
"	عرس مولوی شہاب الدین صاحب -	"	مار
"	عرس حضرت فخر الدین صاحب و ود پیران -	"	مار
"	عرس حضرت عباد اللہ شاہ صاحب -	"	مار
"	عرس حضرت نعمت اللہ ولی -	"	مار
"	عرس حضرت مولانا فخر الدین صاحب -	"	مار
"	عرس شاہ عنایت اللہ حسینی عرف کوڑی شاہ -	"	مار
"	عرس سید عبدالوہاب صاحب قریب و بیاباغ -	"	مار
"	عرس حضرت سید علی صاحب اتا و حضرت حسین شاہ -	"	مار
"	ولی صاحب قدس سرہ -	"	مار
"	اخراجات نقارہ عرس حضرت مولانا شکلاکشا -	"	مار
"	نیاز تقریب عرس حسین شاہ ولی صاحب قدس سرہ -	"	مار
"	عرس حضرت سید علی صاحب -	"	مار
"	عرس حضرت تمنیت النساء یگم صاحبہ مغفورہ -	"	مار

نام مستم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد درویش
بخش رضا علی	فاتحه سالانه آفتاب بیگم -	جمادی الاول	۱۰
اینها	معمول استانه مدار قریب بستی محل -	ایضا	۵
"	فاتحه سالانه حسین لقا -	"	۱۰
"	فاتحه سالانه سیونتی	"	۱۰
"	تذرا احمد علی شاه دوله بروز عرس -	"	۵
نام مستم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد درویش
بخش رضا علی	عرس حضرت شاه عبدالحق صاحب کمل پوش	جمادی الاول	۵
"	عرس سید نور الدی صاحب دروازه حضرت	"	۵
"	سید مومن صاحب -	"	"
"	عرس محمد عباد الله پدر محمد غوث -	"	۵
"	عرس میمان صاحب مجذوب واقع بیگم بی -	"	۵
"	عرس حضرت میر علی صاحب مجذوب ساکن ناویر -	"	۱۰
"	معمول امین علی شاه بهنگام پروانگی عرس جمال بهار شاه	"	۵
"	جمال بهار شاه لعل بیگ پروانگی شرح صدر -	"	۵
"	عرس حضرت شاه سعد الله صاحب مجذوب نقشبندی	"	۵
"	عرس حضرت شاه نعمت الله ولی کرمان -	"	۵
"	عرس شاه بهلوان شاه ولی ساکن نقشبند شاه آباد -	"	"
نام مستم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد درویش
بخش رضا علی	عرس حضرت حسین شاه ولی قدس ستره -	جمادی الآخر	۵
"	عرس حضرت موسی سهاک عرف بگری شاه -	"	۱۰

نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	نام منتم
نیا حضرت بدیع الدین شاہ دار قدس	جمادی الثانی	نخستہ رضا علی
مقتل و تختانہ قدیم		
حوالہ خیراتی شاہ مدار		
عرس حضرت بدیع الدین شاہ مدار و مکہ مسجد		
عرس حضرت میر محمود صاحب		
عرس حضرت میان پینہ صاحب		
عرس سید حسن برہنہ صاحب		
عرس حضرت سید احمد باوہا		
عرس حضرت شاہ جہاڑوستان		
عرس حضرت الغوث الثانی		
عرس حضرت شاہ شہیدہ بند صاحب	جمادی الاول	
عرس حضرت سید میران سینی خداوند خدا مانا		
عرس حضرت احمد شاہ رفاہی		
عرس حضرت دیوانہ شاہ و رہنما آباد		
عرس حضرت دولہ دو لہن		
عرس حضرت پلنگ شاہ		
عرس مقبول علی شاہ علاقہ ثابت علی شاہ		
مالکہ حضرت فاضل شاہ واقع و بہ عورت سیتا رام کپور		
قصبہ شاہ آباد		
مذہب حضرت حسین برہنہ صاحب		

نام مستم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد درویش
محمد اسد علی	عرس حضرت الشد غنی -	بیج الشاف	ص
اینها	عرس حضرت قطبی صاحب -	اینها	ص
=	عرس حضرت واصل شاه -	=	ص
=	عرس حضرت نوروز بیگ -	=	ص
=	فاتحه سالانه والدہ ناصر یار بیگ -	=	ص
=	نذر بروز عرس حضرت حسینی باوشاه -	=	ص
=	عرس حضرت غفران آب رحمتہ اللہ علیہ -	=	ص
=	فاتحه سالانه امامی تکیم -	=	ص
=	نیاز حضرت محبوب سبحان رضی اللہ عنہ و عاشور خانہ باوشاہ -	=	ص
=	نیاز حضرت محبوب سبحان رضی اللہ عنہ در آثار شریف -	=	ص
=	نیاز حضرت محبوب سبحان رضی اللہ عنہ حوالہ قمری والد -	=	ص
=	نیاز حضرت محبوب سبحان رضی اللہ عنہ در چارمینار -	=	ص
=	عرس حضرت بلند شاه صاحب -	=	ص
نام مستم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد درویش
بخش رضاعلی	عرس حضرت جمال مبار صاحب -	جمادی الاول	ص
اینها	نیاز و ہمال برای سلامتی خداوند نعمت و ام اقبالہ -	اینها	ص

نام متهم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تعداد اور روپیہ
نئے رضا علی	نیا حضرت بدیع الدین شاہ مدار قدس سیدہ	جمادی الثانی	۵۰
"	متصل و تھانہ قدیم -	"	"
"	حوالہ خیراتی شاہ مدار یہ -	"	۵۰
"	عرس حضرت بدیع الدین شاہ مدار در مکہ مسجد -	"	۵۰
"	عرس حضرت میر محمود صاحب -	"	صما
"	عرس حضرت میان پیہ صاحب -	"	صما
"	عرس سید حسن برہنہ صاحب -	"	صما
"	عرس حضرت سید احمد بادا -	"	مار
"	عرس حضرت شاہ جھاڑوستان -	"	ماہ ۵۰
"	عرس حضرت الغوث الثانی -	جمادی الاول	مار
"	عرس حضرت شاہ شہید ہند صاحب -	"	۵۰
"	عرس حضرت سید میر ان سینی خداوند خدا نما -	"	مار
"	عرس حضرت احمد شاہ رفا علی -	"	ماہ ۵۰
"	عرس حضرت دیوانہ شاہ در ہمنہ آباد -	"	مار
"	عرس حضرت دو لہہ دو لہن -	"	۵۰
"	عرس حضرت پلنگ شاہ -	"	ماہ ۵۰
"	عرس مقبول علی شاہ علاقہ ثابت علی شاہ -	"	"
"	بمالکہ حضرت فاضل شاہ واقع ڈوبہ عورت سیتا رام کوریا -	"	مار
"	قصبہ شاہ آباد -	"	"
"	نذر حضرت حسین برہنہ صاحب -	"	مار

نام مستم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد روپیه
محمد اسد علی	عرس حضرت اند غنی -	بیج انشا	ص
ایضا	عرس حضرت قطبی صاحب -	ایضا	ص
=	عرس حضرت داصل شاه -	=	ص
=	عرس حضرت نور وزیریک -	=	ص
=	فاتحه سالانه والدہ ناصر یاد جنگ -	=	مار
=	نذر بروز عرس حضرت حسینی باوشاه -	=	مار
=	عرس حضرت غفران باب رحمۃ اللہ علیہ -	=	مار
=	فاتحه سالانه امامی بیگم -	=	ص
=	نیاز حضرت محبوب سبحان رضی اللہ عنہ و عاشور خانہ بادشاہ -	=	مار
=	نیاز حضرت محبوب سبحان رضی اللہ عنہ و آمار شریف -	=	ص
=	نیاز حضرت محبوب سبحان رضی اللہ عنہ حوالہ قمری والد -	=	ص
=	نیاز حضرت محبوب سبحان رضی اللہ عنہ در چارمینار -	=	ص
=	عرس حضرت بلند شاه صاحب -	=	ص
نام مستم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد روپیه
بخشی رضا علی	عرس حضرت جمال مبار صاحب -	جمادی اول	ص
ایضا	نیاز و ہمال برای سلامتی خداوند نعمت امام اقبالہ -	ایضا	ص

سکینہ شاہ	ایضا
مریم شاہ	ص
نثار	ص
ایضا	ص
مار	ص

نام مستتم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تعداد اور روپیہ
محمد اسد علی	عرس حضرت زین العابدین عرت بادشاہ صاحب	ربیع الاول	میسہ
ایضا	فاتحہ سالانہ راج کنور بانی -	"	مار
نام مستتم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تعداد اور روپیہ
محمد اسد علی	نیاز مندی حضرت محبوب سبحانی رضی اللہ عنہ -	ربیع الثانی	میسہ
"	جنت سلامت خداوند نعمت بابت مشہد نشینی حوالہ	"	میسہ
"	سید حامد الدین صاحب -	"	"
"	عرس حسینی بادشاہ -	"	مار
"	عرس حضرت حمیدہ شاہ دولہ -	"	مار
"	عرس حضرت احمد علی شاہ دولہ -	"	مار
"	عرس حضرت بوولی صاحب -	"	مار
"	عرس حضرت موسیٰ صاحب شطاری -	"	مار
"	عرس حضرت صوفی صاحب قادری -	"	مار
"	عرس حضرت احمد شریف خاوم احمد علی شاہ دولہ -	"	مار
"	عرس حضرت شاکر شاہ سدا سہاگ -	"	مار
"	عرس حضرت محبوب شاہ سدا سہاگ -	"	مار
"	عرس حضرت مظفر شاہ عرف پیر بابی شاہ -	"	مار
"	عرس کوثر شاہ عرف نور الدین صاحب -	"	مار
"	عرس حضرت خواجہ شمس الدین حسینی -	"	مار
"	عرس منظور شاہ -	"	مار
"	عرس حضرت صاحب حاضران حضور	"	مار

نام و نسب	نام صاحب عرس یا فائز	نام ماد	تعداد در و بیہ
محمد علی	افراجات روشنی وغیرہ عرس حضرت رسالت پناہی علی الد علیہ وآلہ وسلم در کما مسجد -	بیض الاول	۱۰
ایضا	عرس خواجہ ظہور علی شاہ -	ایضا	۵
"	عرس حضرت شاہ حضور اللہ شاہ -	"	۵
"	عرس حضرت شاہ میران حسینی و برابر اہم بین -	"	۵
"	عرس حضرت سید اکبر حسینی عقبہ یوارد و نحاہ قدیم -	"	۵
"	عرس حضرت معین الدین شاہ برگشتہ وارثہ کلی -	"	۵
"	فائز سالانہ ماد نقابانی -	"	۵
"	عرس حضرت آثار شریف عقبہ مکہ مسجد -	"	۵
"	عرس آثار شریف در عاشور خانہ بادشاہی -	"	۵
"	عرس آثار شریف و ربلدہ -	"	۵
"	در کما مسجد برای حدیث شریف -	"	۵
"	عرس حضرت تبلیغ خان -	"	۵
"	عرس حضرت محبوب علی شاہ ساکن امر وہ -	"	۵
"	عرس حضرت شاہ کلیم اللہ جہان آبادی قدس سرہ -	"	۵
"	عرس حضرت میر ابو العلی صاحب قدس سرہ -	"	۵
"	عرس حضرت سید شاہ ولی -	"	۵
"	عرس حضرت شاہ لطیف قادری در نمکندہ -	"	۵
"	عرس حضرت عکس شمشیر برہنہ -	"	۵
"	عرس حضرت بابر علی شاہ بدر گاہ شاہ یوسف صاحب -	"	۵

نام مستم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد در پیغم
میرزا علی	فاتحه سالانه خمارکنور -	صفر	مار
ایضا	فاتحه سالانه میان صندل -	ایضا	ص
"	عرس حضرت حافظ امین الدین صاحب -	"	ص
"	عرس حضرت مولوی یار محمد صاحب -	"	الب
"	عرس حضرت سلیمان صاحب -	"	مار
نام مستم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد در پیغم
محمد سید علی	عرس حضرت دیوانه شاه -	بیج الاول	مار
ایضا	عرس حضرت سلیمان شاه و ادا پیر حضرت احمد علی شاه	ایضا	مار
"	عرس حضرت شاه میر اولیا -	"	امام
"	عرس حضرت نوبهار شاه سدا سماگ -	"	مسد
"	عرس حضرت بھولی باوشاه برتالاب میر جلد -	"	بر عید
"	عرس حضرت جلال الدین سمنج پوش -	"	للص
"	عرس حضرت سید اکبر حسینی فرزند زاده راجو حسینی -	"	مار
"	عرس حضرت قدم رسول بلده -	"	عید
"	عرس حضرت قدم رسول کوه شریعت -	"	وید
"	عرس حضرت حیات اللہ شاه -	"	عید
"	عرس حضرت قاسم دولہ -	"	مار عید
"	پخت طعام دوازدهم شریعت -	"	الحام
"	عرس حضرت حاجی عبدالکریم کندی مراد حاضر جواب -	"	مار

نام متهم	نام عاشورخانه	نام ماه	تعداد پرویز متهم
	فتح اللہ بیگ -		بعضی باغیہ ۱۳۳
			اگر اس میں دوش ۱۳۳ ۱۳۳ معمرات عاشورخانہ بعضی باغیہ
نام متهم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تعداد پرویز
میر نامر علی	عرس حضرت میر مومن ناموش -	حضر	صہار
ایضاً	عرس حضرت فضیلت النساء بیگم صاحبہ -	ایضاً	لحمہ
	عرس حضرت شاہ قلندر رشید -		ماہ
	عرس حضرت نرزدی بخش صاحب -		ماہ
	عرس حضرت دو ویران -		ماہ
	عرس حضرت شاہ شبلی صاحب -		م
	عرس حضرت شاہ راجو صاحب -		الہ
	عرس حضرت دوازده شہید -		وہمہ
	معمول دنگل علاوہ قیامان -		م
	معمول سواری علم بی بی سکینہ -		م
	عرس قلندر علی شاہ و ظہور شاہ -		م
	عرس حضرت صوفی شاہ عرف عود صاحب -		ماہ
	عرس حضرت رجب علی شاہ سہرچکش -		ماہ
	فاتحہ سالانہ حسن افزا -		صہار
	عرس حضرت مسکین شاہ -		م

نام متهم	نام عاشورخانه	نام ماه	تعداد و...
میر ناصر علی	عاشورخانه متصل دیوڑھی گلشن محل	محرم	ع
ایضا	عاشورخانه علم شبیر	ایضا	ع
"	عاشورخانه متصل بچانک نوید محل	"	ع
"	عاشورخانه مانا امن حسرو	"	ع
"	عاشورخانه حضرت امام قاسم	"	ع
"	عاشورخانه بیرون دروازہ علی آباد	"	ع
"	عاشورخانه متصل دیوڑھی فرحت محل	"	ع
"	عاشورخانه شیخ محمد نادر کتا بخانہ	"	ع
"	عاشورخانه سرورنگہ	"	ع
"	عاشورخانه محمد بندگی متصل دیوڑھی بخشی بیگم صاحبہ	"	ع
"	عاشورخانه متصل دروازہ دو دباولی	"	ع
"	عاشورخانه متصل درگاہ حضرت حسین شاہ ولی صاحب	"	ع
"	عاشورخانه ماہ لقا	"	ع
"	عاشورخانه نیلم بانی	"	ع
"	عاشورخانه بی بی سکینہ درباغ جہان پرور بیگم	"	ع
"	عاشورخانه کلب علی شاہ	"	ع
"	عاشورخانه عزیزہ بیگم	"	ع
"	عاشورخانه دوازہ امام	"	ع
"	عاشورخانه بی بی سکینہ علاوہ نظر علی	"	ع
"	جھوٹہ حضرت علی اصغر متصل مکان	"	ع

نام ستم	نام عاشورخانه	نام ماه	تقدیر و توجیه غرض
میرزا مرسل	عاشورخانه پنجه شاه بلده -	مهر	ع
اینها	عاشورخانه علاء سیویان -	اینها	ع
"	عاشورخانه قدم رسول بلده -	"	ع
"	عاشورخانه پنجه شاه قلعه محمد نگر -	"	ع
"	عاشورخانه آغا نرادر -	"	ع
"	عاشورخانه قطبی کوزه -	"	ع
"	عاشورخانه نارسنگ -	"	ع
"	عاشورخانه متصل دروازه آذنی -	"	ع
"	عاشورخانه عطا پور حواله امام علی -	"	ع
"	عاشورخانه گرو بستی محل -	"	ع
"	عاشورخانه میر مومن سارث -	"	ع
"	عاشورخانه ملکاج گرمی -	"	ع
"	عاشورخانه مهدی حسین -	"	ع
"	عاشورخانه چمن علی شاه معصوم حسین شاه -	ماوریه	ع
"	عاشورخانه مذکر شاه -	"	ع
"	عاشورخانه جان کنور طواف -	"	ع
"	معمول سواری علم بی بی سکینه -	"	ع
"	عاشورخانه کوه قدم رسول -	"	ع
"	عاشورخانه متصل دوبرگشی منیر الملک -	"	ع
"	عاشورخانه فیض علی متصل مسجد غالب جنگ -	"	ع

نام مشتم	نام عاشورخانه
میرزا علی	عاشورخانه سرلوک -
الینا	عاشورخانه قائمہ نیرنگر -
"	عاشورخانه علاوہ قیامان -
"	عاشورخانه حسین علم -
"	عاشورخانه نعل صاحب -
"	عاشورخانه الیث حسین خان -
"	عاشورخانه مریدہ ہرنام نواز خان -
"	عاشورخانه حضرت عباس علیہ السلام -
"	عاشورخانه بی بی خاتون جنت رضی اللہ عنہا -
"	عاشورخانه منڈوہ چنبیلی -
"	عاشورخانه براق پنجی -
"	عاشورخانه والی مرتضیٰ -
"	عاشورخانه حجاز و شاد سدا سہاگ -
"	عاشورخانه بندہ علی شاہ -
"	عاشورخانه بسنت بیگم متصل مکان ماہ لقا -
"	عاشورخانه میر سید آراش گر -
"	عاشورخانه زمر و تقال -
"	عاشورخانه نواب جان نصیبہ بیگم -
"	عاشورخانه نصر اللہ خان مرحوم -
"	عاشورخانه کوه شریف -

نام متمم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تعداد رپو مقدر
میرزا علی	معمول محمد شکر الله قعده والہ -	محرم	۱۰۰
ایضا	معمول سید دوست علی پسر بہادر خان دیو گدیہ -	ایضا	۵
=	مریم بی زوجه شہید بی احمد چیلہ -	=	۵
=	معمول کشتی نور محمد قنودہ -	=	۵
=	دیدار علی شاہ درویش -	=	۵
=	فتیمہ بی میان نشست خواجہ سرا -	=	۱۰۰
=	حضرت یوسف صاحب شریف صاحب -	=	۱۰
=	نیاز میان منصور صاحب -	=	۵۰
=	نیاز حضرت شہید میران حسینی متصل بہ پڑشیخ ندیم -	=	۱۰۰
=	نیاز حضرت سید صاحب درخانہ باغ -	=	۵۰
=	خرید سیلہ ناندیز و مشروع و گوشت طلائی بنابر پوشاک -	=	۱۰۰
=	در ویشان سد اسماک -	=	۱۰
=	در آثار شریف -	=	۱۰
=	سہ ہر روزہ و دو ہفتی فعلی حساب و عود و گل و غیبہ -	=	۱۰۰
=	شب نیم تعلقہ خانہ سانی اہتمام شامت جنگ -	=	۱۰
=	آباد خانہ سبز بنگلہ دولت خانہ قدیم -	=	۱۰
=	روغن کتبہ و تیاری و لوبنی یعنی شعل -	=	۱۰۰
	روغن کنبجہ پیرچہ پرای دیو پٹی		
	معہ آلات عاشور خانہ نبات		

نام مہتمم	نام عرس عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تقدیر پیر و مقرر
میر نام علی	نیاز مسکین شاہ سدا سہاگ -	محرم	لہ عہ
ایضاً	نیاز احمقا و شاہ سدا سہاگ -	ایضاً	لہ عہ
=	نیاز مستان شاہ سدا سہاگ -	=	لہ عہ
=	نیاز جوشن شاہ سدا سہاگ -	=	لہ عہ
=	نیاز سو سہن شاہ سدا سہاگ -	=	لہ عہ
=	نیاز عجمی غسل و رویش -	=	لہ عہ
=	نیاز مولوی قطب الدین صاحب و سید احمد صاحب -	=	لہ عہ
=	نیاز محبوب شاہ سنگستان -	=	لہ عہ
=	نیاز حضرت جان شد شاہ -	=	لہ عہ
=	نیاز مصری شاہ سدا سہاگ -	=	لہ عہ
=	روشن شاہ سدا سہاگ -	=	لہ عہ
=	مغول جوانان توش خانہ -	=	لہ عہ
=	نیاز آبدار خانہ و رچار مہینار و آبدار خانہ لکی حضرت	=	لہ عہ
=	میر نواب -	=	لہ عہ
=	نیاز آبدار خانہ جعینی مقبل مزار میان پیسہ -	=	لہ عہ
=	فقیر لار و فیل ماویہ -	=	لہ عہ
=	فقیر ای فیل رعد جنگ -	=	لہ عہ
=	نیاز نشان و اخراجات روشنی علاوہ جا -	=	لہ عہ
=	خرید عود و بنابر اخراجات ۲۰ فی عام	=	لہ عہ
=	تیار می و دیوئی سواری فیل صاحب و لکھنؤ شاہ جنگ	=	لہ عہ

نام مہتمم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تعداد روپیہ
میر ناصر علی	نیاز حاضری -	محرم	۵
"	نیاز درویشان سدا سہاگ -	"	مانعہ
"	بخت طعام عشرہ شریفہ -	"	نعمت
"	شریت شکر سفید -	"	سار
"	علیم نیاز حضرت شاہ راجو صاحب -	"	۵
"	شریت مہری سلامت خداوند نعمت بہت صواب	"	۱۰۰
"	فرخزہ یار جنگ -	"	
"	فاتحہ حضرت مومن چپ -	"	۵
"	نیاز حضرت پیر بادشاہ عرب دو دپیران -	"	۵
"	نیاز جہاڑو شاہ سدا سہاگ -	"	۵
"	نیاز حضرت بیرون عارف -	"	۵
"	نیاز حضرت حسن برہنہ صاحب -	"	۵
"	نیاز سید مرتضی قادری ساکن ہینا آباد -	"	۵
"	نیاز صوفی صاحب قادری -	"	۵
"	نیاز مات ورجست محل دولتی نہ قدیم -	"	۵
"	نیاز حضرت محمد بیگ محزوب -	"	۵
"	نیاز حضرت احمد علی شاہ دولہ -	"	۵
"	نیاز حضرت بیکس -	"	۵
"	نیاز حضرت رہ سال صاحب -	"	۵
"	نیاز حضرت محبوب نامہ سدا سہاگ -	"	۵

نام محترم	نام صاحب عرس یا فاتحہ	نام ماہ	تعداد روپیہ تقریر
میرزا صر علی	فاتحہ حضرت نانی صاحبہ مغفورہ۔	محرم	مالہ عدد
ایضاً	عرس حضرت شاہ علی عباس حسینی۔	ایضاً	۵
ایضاً	عرس حضرت رحمت اللہ شاہ۔	ایضاً	۱۰
ایضاً	فاتحہ محمد صالح چوہدار۔	ایضاً	۵
ایضاً	فاتحہ امیر غلام حسین منصبدار۔	ایضاً	۵
ایضاً	عرس حضرت شاہ شمع اللہ مرشد ابن شاہ صاحب دراورنگ آباد۔	ایضاً	۱۰
ایضاً	عرس حضرت کپنی شاہ۔	ایضاً	۵
ایضاً	عرس حضرت برہان الدین اولیا دراورنگ آباد۔	ایضاً	مالہ
ایضاً	فاتحہ داما بخت اور۔	ایضاً	مالہ
ایضاً	فاتحہ گوری بیگم۔	ایضاً	مالہ
ایضاً	عرس سلطان عبداللہ قطب شاہ۔	ایضاً	۱۰
ایضاً	عرس حضرت سلطان الشائخ قطب مدینہ۔	ایضاً	مالہ
ایضاً	عرس حضرت حاجی مولوی عبدالکریم صاحب۔	ایضاً	۵
ایضاً	شیر بنج نیاز حضرت امام قاسم علیہ السلام۔	ایضاً	۵
ایضاً	نیاز کونڈا۔	ایضاً	۱۰
ایضاً	نیاز گنج شہداد۔	ایضاً	مالہ
ایضاً	نیاز حضرت امام حسین علیہ السلام درخانہ باغ۔	ایضاً	۱۰
ایضاً	فاتحہ نواب شہید۔	ایضاً	۱۰
ایضاً	نیاز برچا درگھاٹ ثانی الحال آباد خانہ بریل مستحکم۔	ایضاً	مالہ

پیشوائی ننوده همراه حاکم جدید ناکو بخشی رزیدنسی می آید و در آنجا رسانیده اطلاع بدیو انصاف بنیاد
 و ایشان عرض بحضور می نمایند و از حضور غرض شید جنگ بهادر ورشید الملک بهادر فشی و
 مرو به حمید خان مع دیگر متمنازی برای خبر خیریت و استدراک مزاج مبارک صاحب بهادر می آیند
 و از اینجا بعد استدراک معاد و شده آداب عرض بحضور از طرف صاحب عالی شان بهادر میرسانند
 بعد حسب اجازت دیوان صاحب تشریف می آرند و ملاقات کرده باز بحضور می روند و هر روز
 که برای ملاقات و دربار صاحب عالی شان بهادر مقرر میشود بان اطلاع میدهند و در آن روز
 در بار منقذ میشود و خرطیه نواب گورنر جنرل بهادر که می آید بر سر کار میگردد و خوانده میشود و بطوریکه
 گذشته هاگز خرطیه غیر سدا دل ملاقات معمولی میشود و در آخر خرطیه در بار دیگر مقرر میگردد و در آن
 روز پرستور رسوم آن کمال خرم و احتیاط و احتشام و کز و فریاد آورده میشود و هنگام ورود و انگلی
 صاحب رزیدنت بهادر و داخل شدن حاکم جدید ای مراسم سلامی توپ پرستور در کوچه می کشند
 و دعوت صاحب رزیدنت بهادر جدید مع دیگر صاحبان عالی شان کمال تنگ و چشم و روضه
 در قصر سرود و اطعمه گوناگون و میوه جات بوقلمون میگرد و در جنگیر گل یوان جنگیر گل صاحب عالی شان
 از طرف حضور بر نور عنایت میگردد و ایشان آداب عرض می نمایند و اگر نواب ذوالفقار الدوله بآ
 بیاری شوند بر خواصان سکندر جاه بهادر مرسوم حکم میشود که بحضور بهادر مدوح رفته خبر خیریت مزاج
 ایشان بیازد و چون سال قریب تمام میرسد دیوان صاحب بهادر ورشید الدین خان بهادر و
 امیر کبیر بهادر و نصرت جنگ بهادر حسن منور خان بهادر تاکید میشود که بقایای تعلقات داخل
 خزانه عامه نمایند هر یک عرض میکنند که بقایای تعلقات سرکار بالراس العین داخل میکنیم
 و داخل مینمایند و کسیکه با قید انمی باشد یا از داخل حضور رسیده باشد عرض میکنند که بکنایه از آن
 نیست یا بر سر کار داخل نیز طلب رسیده است و تفصیل بر وی که برای اعراض سالانه مقرر است

نام منتم	نام صاحب عرس یا فاتحه	نام ماه	تقدیر و پیوسته مقرر
میر ناصر علی	عرس حضرت سید عبدالوهاب صاحب مرسوم	محرم	امام

تیر و بارگه را بر منقده می شود و وزیر میگذرند و وزیر امیر کبیر بهادر و دیوان صاحب و پیشکار صاحب
 و خورشید چاه بهادر و پیشوالی و غیر هم معززین خود بدولت میگیرند و باقی را بقرطاعت می
 می شود که دیوان بگیرند پس ایشان میگیرند و نوشته بار که حاضر میشوند بپنج و بیست و سه نفر از
 میفرمایند و هر چه در پیشه و اشرفی میگذرد بستر کار عالی داخل میکنند و نیز در جمعیت همراهی امیر کبیر
 بهادر و مختار الملک بهادر و دیگر امرا داخل حضور برقرار میشود و با امیر کبیر بهادر و مختار الملک بهادر
 و مصباح الدوله بهادر و رشید الدین خان بهادر خاصه عنایت میگرد و در هم چند جامه و خوشه
 را از شاه میگذرد و همچنان بعمل می آید و این را اکثر تقاریر است و دستوری عجیب و غریب که در غره او
 عید الضحی یک یک گویند از سر کار حضور برقرار و نواب مختار الملک بهادر و امیر کبیر شمس الاعظم
 بهادر و دیگر امرا بر ملازمان و متوسلان و نشان و قبال و عشا و محلات محلات حسب
 حصص معینه تقسیم میشود و تا پنج پنجم و ششم هر یک کس که در عنایت میگرد و دو بهر واحد می رسد
 و همچنین در ایام فصل آنکه شروع از راه چیت میگرد و علی قدر الحیثیت آنجا تقسیم میشود و هر کس
 هر قدر که مقدور کرده باشد میرسد آنقدر تقدیر این سرکار عالی جاه را تا یوم التنا و قائم و پااست در
 وارا و امین و برزانه نواب خضران باب روزانه فاشه پیشوایان طریقت رضی الله عنهم بر نان
 گندم سیر و پله و حلوانی تر سه پوله میشد تقسیم بر غربا باین طریق می شد که فی کس دو عدد نان
 و یک سیر حلوانی تر داده میشد الحال صد سال بریانی پنجمه بر غربا تقسیم می شود و صد سال نان خشک
 برزانه داده می آید بلکه نان نند پاره گردند پنجمه بر سرکان محلات بلده فرخنده بنیاد روزانه
 تقسیم کرده میشود و همین خیرات مبرات بکام الصدقه و در البالد دفع بپنیه میگرد و دیوان امن و در ملک
 ام و در ملک و درگاه صاحب روزانه بهادر مبدل میشود و عوت جلسه حکام کمال ترک و سامان
 روشنی و در قصص سر و شب پیشوایان بر روز می بگذرد ملاقات نموده مرخص میگرد و در
 ی جدید که بجای ایشان می آید بر پیشوای آن ذاک چه کما چید را با و تا ابتدا ملک می نشیند
 بلده فرخنده بنیاد بستر عد ملک امیری ممتاز جمعیت معتد بها برای پیشوای می آرد از آنجا

هرگاه صاحب مالیشان به او میرسیمند و یو انصاحب استقبال کرده می آوردند حالیکه و با
 چنان شده که پیش از کوشی تشریف می آرند و از پنجابرخیان سوار شده تشریف می برند
 و یو انصاحب و امیر کبیر بهادر در حضور حاضر میباشند استقبال کرده می نشاندند و حضور برآمد
 میشوند و ملاقات میشود و کلمه کلام و مزاج پرسی میشود هرگاه پانان پیش میشود و خدمت میشوند
 اگر بامرئوری از پیشتر صاحب مدوح ملاقات بتجلیه میخواهند با چاری تنهاییه میشود و یو انصاحب
 و نیو کسی از امرادر اینجا نمیداشد یعنی یو انصاحب و امیر کبیر بهادر تا پرده پرده میگذازند
 و وای حضور و صاحب رزیدنت بهادر و یک و صاحب دیگر همراهی ایشان را از این خلوت
 مکنس نمیدانند و امیر کبیر بهادر و مختارالملک بهادر بیرون در نشسته میباشند عبده صاحبان بیرون
 می آیند و امیر کبیر بهادر و مختارالملک بهادر باز قدری مشافعت میفرمایند و صاحبان بهادر باز
 سوار شده بر کوشی خود تشریف می برند یا یو انصاحب تشریف می آرند باز از پنجابر کوشی تشریف
 می برند و اگر تقریب عطای چیری یا اتقابی بامیر می میشود و بسیار از حکام ولایت میباشند
 و خلیفه که می آید رشتیدالملک بهادر میخوانند و منشی رزیدنتی و منترانچی آنجا نیز حاضر میباشند
 منشی رزیدنتی یا انامیان که خزانچی آنجا اندالغاب یا خطاب در حسب دایت صاحب رزیدنت بهادر
 خوانده به بندگان مالی می شنوند و آن چیز را حضور پر نور بان امیر بیست مبارک خود و عطا میفرمایند
 و امیر مدوح نیز میگذرانند باری استقامت اندیامع انقاب از لندن برای انواب مختارالملک
 بهادر و جناب صاحب رزیدنت بهادر آمده بود که حضور مجمع بست و در افسران انگیزی و مخصوصا
 خود اجمع فرموده به بست مبارک خود عطا فرموده بودند و ریب گلوی هر یک نموده پس
 حکم شد که پانان داده آید و سلامی اتواب و در بار سر شده منحن شدند و بر هر کس از امر
 کمال قهرمان سلطانی نازل میشود و رتبه محمد نگرفت گوگنده مقید میگردد و باز بر نمی آید
 الا اشارت چنانچه محتشم الدوله بهادر که به ستگیری الطاف حضور بعد زیاده از یکسال آنجا
 طلب شدند و به استقبال امرارستقبال و با الطاف حضور پر نور مشمول شدند و بر روز نور

یله و دستار عنایت میگرد و با قسری ایشان که و غیره ایشان نامندش دو ساله مرحمت میشود
 و بر روشنی کوه مولی چار هزار روپیه با محمد میان عنایت می شود و با ما مضانی و اما جمعیله و
 اما شریفه و اما دلارام یک یک هزار روپیه معمولی کوه مولی عنایت میگرد و برای میوه حور
 فرزندان چند شبلی میان خورشید باده بهادر که آن بنه حضور پر نور میشود و عفت الله اقبالهم
 بست بشت روپیه با هزار فقر شد و بعشره اولی شعبان المعظم و در هزار روپیه عنایت میشود
 برای نیازها بحساب و در صدر روپیه روزانه فاسخ شده باشد و گاهی ملاحظه شتیهامی جاسوسان
 میفرمایند و به نوکران که خدمت آنها باشند سی سی روپیه انعام عظامی شود و در عشره ثانیه شعبان
 المعظم برای روشنی مکه مسجد و مکان منجلی یکم صاحب و در هزار روپیه عنایت میگرد و در غیره
 سبب آشنایی بچوب بیکم و پنج سبد بسیار بانی و پانزده سبد آشنایی بر روشن الدوله بهادر
 و پانزده سبد بصدام الدوله بهادر عنایت میشوند و از نذر رشید الدین خان بهادر پانزده
 سبد آشنایی بخضر پر نور داخل می شوند و حضور پر نور را اگر عشق است به خیرات است هر وقت
 خیرات است و دست مبارک است بهیت خندین فنون شیخ نیر زو به نیم خس و رحمت
 بدل رسان که بهین مشرب است و پس به مصرع بخوبی بخش که دنیا و آخرت بروی بگویند
 حضرت است اما بر حسن کیا حسن الله الیک عمل آنجناب است و صاحب رفیعیت بهادر اگر
 اراده ملاقات می فرمایند معرفت دیوانه صاحب اطلاع آن بخضر میشود و پس روزی مقرر
 می شود و حکم فرستد و فرستش می گرد و آن روز از صبح معرفت کو تووال بند و بست اه از کوئی
 تا جلوه خانه میگرد و که کسی صلاح بند از کوئی رزیدنیسی تا جلوه خانه میان راه نمی آید اگر ضرورت
 میباشد رفیال سکراری میر و صاحب رزیدنت بهادر مع قدس ترک سواران و یک دو اصحاب
 خود تشریف می برند سابق و ستور چنان بوده است که بر اوستقیم تشریف برد و بیت
 می برند آنجا دیوان صاحب حاضر می بودند یعنی چون خبر میر رسید که صاحب رزیدنت بهادر
 مع مصاحبان سوار شدند از جلوه خانه دیوان صاحب بر فیصل سوار شده داخل در دولت میشوند

مرحمت شدند و تباریچ یازدهم شریف موی سر مولود نشاء شد و بموت تراش یک سده و پنجاه
 روپیه عنایت شدند و بر شانشین و دیگر فخر و مخاجان بسیاری از خیرات شد و چون که هنوز
 اگر بماند بود و در باب تدبیر ارزانی تاکید کامل از حضور بر دیوان حسب بهادر بود است فاما
 نذر دیوان صاحب و پیشکار صاحب در باب تهنیت تولد فرزند از چند نگر فتنه و چنان فرمودند
 که بعد از ارزانی غله خواهم گرفت حال ارزانی و گرانی هر دو از جانب حق است نه از طرف خلق الله
 یقین و بیسوط در کلام مجید است و هرگاه که تباریچ یازدهم شریف الشافی صندل بر منبه صاحب قدس
 می رود اطلاع آن به حضور بر نور می رسد و چون قاضی محمد نگر گلکنده بنظر ضرورت خود درخواست
 آرد بن خور می کند به منظور می حکم می شود که کوئوال بلده بندوبست قلمه را در نظر دارد و چون بکار
 خود بنگیرد اطلاع آن هم به حضور می شود و هر قدر عید در هر کارخانه نگر گالوان انعام پنج صد غنچه در
 انعام می شود و یکصد و هری ایشان دو ساله مرحمت میگردد و چون خسون میشود از دیوان یازدهم رس
 گو سپند و یازدهم گنیم یازدهم تخان کمدی و یک راس جاموش و تیل و ماش و غیره اشیا
 تصدق و پنج صد روپیه نقد یا به پیشکاری یک عدد و بست و پنج روپیه نقد باقی دیگر اشیا بشمع
 سابق برای تصدق می رسد و همه بر فقر تقسیم می گردد و شب بهیچ هم جادوی الا و سله در
 فرم حاصل و تمام فقرای را به می شود و آتش افرخته دوا و دشش می کنند از حضور بر نور
 ایشان را دود و بجا به روپیه داده می شود و مصرع پیروی بر در پیش را چنبری مگردد و پیش راه
 زیرا که ایشان برداشته اند و بپای بریه الله مقدم در ایشان رقبا برای حضرت شاه خاموش
 چشمتی دابری با گیش هزار روپیه پیشش هزار روپیه نقد سالانه مقرر است تا در حق حضور بر نور
 و است مزید دولت و اقبال باشند و چون ماه هلال جب دیده میشود حکم روانگی قناره کوه مولی میشود
 و صد روپیه برای شمع قناره از سرکار مرحمت میگردد و نفی کوه مولی نیز بر سرکار عالی داخل میگردد
 و یکم جب کوه تیار میشود و چند امر به تاول آن متوجه می شوند و این شمع کوه تیار و دوزخ
 و پنجه بر سپه عنایت می گردد و تباریچ بهادر است و نه کس از مجاوران کوه مولی مانع میشوند

بمنصب داران خورائیده میشود خصوصاً بتاریخ یازدهم معرفت اسد علی وار و غنہ طعام یازده ہزار
 روپیہ بخت کنائید تقسیم کردہ میشود حضور پر نور و تبار بر وضع قدیم بر سر مبارک خود میگذارند
 و بر آستین آن دستار بندی ملازم است و بتاریخ دوازدهم ربیع الاول در مکہ مسجد رو بسپار کرده میشود
 و در حق ہر کس کہ فتویٰ قصاص میگرد و تا وقتیکہ از حضور حکم محکم صادر نمیشود بحسب ج در آورده نمیشود
 و گردنش زده نمی شود و ہر گاہ بقتل میرسد عرض کردہ میشود کہ گردنش در کیضرب از تن جدا شد
 و اگر زیادہ ضرب جلا دمیہر ساند مورد عتاب میگردد و بتاریخ دوم ربیع الثانی سال یکہزار و دویست
 و ہشتاد و سہ ہجری حکم محکم برای بنا مسجد در فضل گنج صادر شد کہ ہنوز تیار نہ شود و بتاریخ
 بنای آن فقیر با تعمیر گفتم ام این است تا تاریخ ساخت ثواب افضل الدولہ * خانہ حق کہ
 نیست اورا جفت * ہر زبان آورے بتاریخ شش * فکری کرد و گوہری میسفت * ناگهان
 مردے از جال الغیب * بر جل افضل المساجد گفت * نشست یثوب صاحب بجای نشست
 مخی الدولہ مرحوم مقرست برای میوہ خوری دختر عالیہ خود بدولت بست پنچروپیہ و بر میوہ خور
 صاحبزادہ بلند اقبال کہ بتاریخ پنجم ربیع الثانی سال یکہزار و دویست و ہشتاد و سہ ہجری متولد
 شدہ بود حال عمرہ و اقبالہ چہل و ہشت روپیہ مستر فرمودند تا تاریخ آن نو بادہ باغ اقبال و
 افضل کہ نام نامے آن میر محبوب علی ست ضاعت اللہ ملکہ و فضلہ کہ سچہ گفتہ اہم نیست
 تا تاریخ بدر گاہ آنے سرچسودوم * دعا با خالصا لہ نمودم * کہ ای خالق طفیل احمد پاک *
 بکن شرمندہ بدخواہ جسودم * برہ آقاے نعمت را تو فرزند * کرد و ہشد و رفعت کشودم *
 بحمد اللہ کہ در در گاہ ایند * قبول آمد دعای سجدوم * کہ یعنی افضل الدولہ بہادر پسر
 خوش یافت کہ اورا ستودم * باقبال و حیات و نصرت و فتح * بفضل و انعمی ہم کہ بشودم *
 اجابت از در حق می شناید * بعجز و زاری خود آرزودم * نذا اندامیر افضل الملک * چونکہ
 سال میلادش نمودم * قمر جاہ و جلالش در فزون باد * کہ با کرد بیان آمین شنودم *
 و از لفظ ہوا انتحار نیز تاریخ نے بر آید ان از لطف و احد بگیم است کہ برای زحکی ایشان پنچہزار روپیہ

بسیارست تکلیفی که بایش ناگفته بپردازان می رسد بختار الملک بهادر ارشاد گردید که هر روز
 بلا ناعه در فتنل گنج و باره در سی و یک کشته و یاقوت پوره طعام هزار و پیر بر غایتی شد و با
 بهمنجان چندی عمل مانده اما چونکه در عطای غله عطا عام بوده است پس غله از کتب هم ذیت و بخت
 و مونگ بقدر خوراک یک کس تقسیم می شد و این تقسیم تا مدت دراز مانده است امید که نسبت نیک
 حضور پر نور بر مخلوق در ازانی کشوده شود و بنندگان عالی رافحت بخشیده آید چون درین ملک
 مثلا در جنگل بر آسمان کوسپند دشتی بسیار میباشند اکثر امر او میسر کار بحضور پر نور میباشند و جوب خطبه
 نواب گورنر جنرل بهادر منشی سردار علی فرزند کلان رشید الملک بهادر می نویسند و اگر خطبه میسر
 ایشان بحضور پر نور می خوانند و هر قدر آب در رود و می آید اطلاع آن بحضور پر نور می رسد که نفیث یاده
 یا بست یک طاق بل کشته غرق شدند یا زده مثلا یکم و بیش از آن و از راجه با کولاس شد لا پور و غیره
 از ملک محروس باریاب یوانی میشوند اطلاع شان بحضور پر نور می رسد و در هر لحظه که از ملکته از حضور فیض گنج نواب
 گورنر جنرل بهادر یا از ولایت بحضور رسد زبذبت بهادر نامی حضور پر نور می رسد معرفت و یوان موضع
 داخل حضور پر نور می گردد و چون جواب خطبه شنوایند می شود و بران ضرورت مهر خاص می گردد و نواب
 رشید الدنجان بهادر دیگر امر یعنی خورشید جا به بهادر و راجه نامک بخش بهادر و لاله درگاه ارشاد و
 میجو صاحب دهنیت یا جنگ بهادر و منشی رشید الملک بهادر که هر حضور پر نور تجو ل ایشان کو کتبه میباشند
 طلب میشوند ایشان حاضر شد و مهر خاص و بر روی حضور پر نور کو کتبه یعنی مهر خانه با قیاط کشاده
 بر آرد و بر خطبه می چسبانند و باز مهر خاص را در کو کتبه مهر خانه نهاده است می کنند و بر دوش
 سرب یک مهر خود را ثبت می فرمایند و خطبه بلا حلقه بندگانه آرد و آورده به خدمت نواب
 فقهار الملک بهادر می فرستند و ایشان بخدمت صاحب عالی شان بهادر روانه میفرستند
 و اگر خطبه احوال بیاوردن از چار مندوق که در تهنین کو کتبه میباشند منظور حضور پر نور می باشد
 بنین امر انشربت می آرد و بر آورده بلا حلقه اقدس سند در آرد و باز دستور بجنایات تمام
 بجای خود می آید و نهاده و باه سبج الاول اکثر طعام بخته شده بر فقر تقسیم میگردد و

و بامیرالدوله و عرض بیکی حکم می شود که بر نعل صاحب قبیله بر بندند که همچنان اعلی می آرد
 بفتح دال هندی و سکون های هوز به تشدید و کسرتای هندی بیای معروف آن پارچه
 مطبوع به پنجه ابرک می باشد و حضور پر نور اکثر بر چو بند که هوادار باشد سوار شده تشریف از
 می آند و آن رازنان کهاری بر دارند و عجب تر اینکه عالمه می باشد و چونکه حضرت قوی الجبر
 اندازین زنان مرد و خلعت اگر می افتند و بر پره نگا داشته میشوند و مورد عتاب میگردند باز
 کرده می شوند و در فصل اثنار نسبه که بحضور پر نور میسرند بر امر او غرض اجله و محلات دیوانه
 و ملازمان تقسیم فرموده می شوند و این اثنار از امیر کبیر بهادر و رشید الدین خان بهادر و همچنین نور خان
 و متور جنگ بهادر و نصرت بهادر و داخل می شود اگر در فصل قلعت رومی نماید به قلعه داران
 حکم می شود می شود آنچه نسبه تیار شود بسرا کار مابد و دولت رسانیده باشند قیمت آن داده خواهد شد
 هرگاه صاحب عالی شان بهادر و غرم ملاقات می فرمایند و یوان صاحب عرض بحضور می نمایند پس
 حفاظ و غیره تیاری طعام منظور می باشد بر ایشان و ملا و حکم عالی می شود و در هرگاه رسید پیدا
 شدن ثمره الحیوة قریب معلوم می شود و بدیوان بهادر حکم تیاری کرده و بنسب نصرت جنگ بهادر
 رشاد تیاری جوڑه برای زجه و بچه صادر می شود که داخل کنند اگر حسب تقدیر طبع پیشکار از اعتدال
 نحر می شود و بضرط بنده نوازی دریافت خبر صحت میشود و پس از پیشکار آداب علاوه مع کیفیت
 ت بمعرض التماس می در آید و چون بعد صحت باریاب میشوند نزد میگردانند و چون شاه نور الدین
 می قسمی غرم علاقه می فرمایند برای بابر واری حضرت ایشان و وفیل و ده اسب از
 نور رحمت می شوند و دانه و کاه و غیره صرف آنها نیز از حضور عالی معین میگرد و بتاریخ
 فقر از دیوانه مبلغ پنج صد روپیه نقد و روغن و کاش و غیره و از پیشکار میگرد و بتاریخ
 نقد و روغن سیاه و کاش و غیره بر رسم تصدق بحضور پر نور داخل میشود و چون گمانی
 بسیار بوده است که بر پنج رانرخ فی روپیه پنج سیر بود و مخلوق که درین بلده فقر و تنگدستی

اکثر از نزال است اگر کسی از ایشان بر سر می نهد پادشاه آن در کوته ای تا یک ماه قید کرده میشود
 تا پنج چهارم خرم لشکر رشید الدین خان افتد در الملک بهادری برآید و همین تاریخ لشکر صاحبزاده یعنی
 دختر خردین برآید و تا پنج چهارم در غارت خراج لشکر حضور می گذرد و بران چارده هزار روپیه صرف
 آن پادشاه در بهادر خان اسمان حضور عظامی گردود و تا پنج خیم لشکر حضور می برآید و تمام جمعیت
 حضوری و امیر کبیر بهادر و جمعیت پیشکامی و دیوانی همه همراه آن می ماند و این مجمع در حیدرآباد
 لائق و بدست اما فوج که با این است همه با ساز و آواز در دست و آیین همه منتظر
 بمشروع و فوج لشکر از همین لشکرستان است تعلیم با همه فوج پیاده که با کلاه و بند و ق و دور می
 باشد موسوم به لشکر گردیده و از دیوانی بابت غذای مجبوری است و یک اشرفی و یک هزار و هفتصد روپیه
 و است و یک کشتی جوړه و سیلی او غیره و از نزد پیشکامی اشرفی و نصد روپیه و هفتده کشتی
 جوړه و غیره و از راه اندر جمعیت بهادر و هفت کشتی و ستار و انگشتی و سیلی و غیره داخل می شود
 و حضور پر نور بر روز لشکر خود بدولت مع بیگمات در بنگاله سبزه شریف آورده لشکر و کل جمعیت
 دیوانی را ملاحظه می فرمایند تا شامی آن می بینند و جمعیت امیر کبیر بهادر را بخت ملاحظه فرموده
 بر ناست می فرمایند زیرا که شام می شود و بوقت یک پاس شب بحضور پر نور عرض می شود که لشکر کسبه علم
 داخل شد و لشکر امیر کبیر شمس الامراء بهادر از سپیده دم صبح برآمد می شود و درین لشکر هر ساله
 شد یک کپه امیو و چنان هم بحضور مفصل می گذرد و بعد از آن می رسد که فلان بفلان سبب دشمنی
 شد یا پاک گردید یا بنحیر گذشت و اگر کسی سائل بر جبهه که استاد و مرثیه و یا نام محرم می خواند
 هر چه قسمت از یاری می کند از اسر مشر از انعام می فرمایند و سیلی امیر کبیر بهادر و مختار الملک
 بهادر و پیشکار بهادر و نواب و کوشش الدوله بهادر و رشید الدین خان بهادر و شبلی میان و مردم محل
 ایشان که به تکریمه چند اند و شاه صاحب و دیگر بیگمات و امیر و ممتداد می فرمایند و تا پنج خیم
 شب و جسم محرم وقت نیم شب سواری فعل صاحب می برآید برای حفاظت آن صاحبان
 فرستاده می شود و نهایت بچشم مردم و کثرت مشاغل می گرد و این هنگامه نیز قابل دیدن است

اگر مانع پیش می آید حضور برآمد نمی شوند حکم می شود که همه نذر را داخل نمایند اما بخت و حسب الحکم
 نذر جمله امر را چه دیوان و چه پیشکار و چه کو تو ال و غیره گرفته داخل میکند و همه بدون سلام و مجرا
 با کتفه خود را واپس می شوند بفرط کرم بر در عید سعید به نواب امیر کبیر بهادر و نواب مختار الملک بهادر
 و نواب رشید الدین خان بهادر و خورشید جابه بهادر و شاه صاحب میان یعنی بشیر الدوله بهادر و خاصه هم
 عنایت می شود و از همه ارباب نواب مختار الملک بهادر و وزیر و پویه و نواب امیر کبیر بهادر و وزیر
 و پویه و پیشکار بهادر و چند و پویه و محمد رفیع خان جمعدار پنج صدر و پویه نصیب و جنگ بهادر و چند و پویه
 و بود و هن خان جمعدار پنج صدر و پویه داخل می شود باقی متفرقات به صد و پنجاه و پویه و ششاد
 و سه مهر اشرفی می باشد و بر وزیر دیگر از طرف صاحب عالی شان بهادر هم تنهت و مبارک باد و میرسد سلام
 و مجرا اما میان و اصیلان می شود حضور کو کتفه کشاده اشپای نقره همه خواص تقسیم میفرمایند و نذر
 نواب ذوالفقار الدوله بهادر و میر محمد صاهم الدوله بهادر و نواب روشن الدوله بهادر میگذرد و
 و نذر و محلات میگذرد و مجلس جشن می گردد و در هنگامه رقص و سرود میشود و بر وزیر پولی به پور بهیا
 و و صدر و پویه و بلوده با صدر و پویه و کهاران دو و صد و پنجاه و پویه بمساجه ایشان نیز به دستور انعام
 داده میشود و روزانه حضور بر نور صباح و سه پیر بر آمد میشوند و بانعامات بهر قدر که تقدیر موقوف میکند
 بندگان خدا را سر فرازی می بخشند هر کس امتحان مقدر خود خواهد بخایا آید و بنیدر با عجبی آهنگ به پاس
 آتشا شد و فی الحال بصورت طلا شد و خورشید نظر چو کرد و بر سنگ تحقیق که عمل
 بر میا شد و بعضی احیان که مخصوصان جناب علی جرمه می فرمایند از آن بر فقر و محتاجان
 تقسیم کرده می شود و تشکیل که رسن گلو بند سپ می باشد و شکال که بانبند سپ میشود اگر مطلوب
 می باشد آن را راجه ناکب بخش بهادر داخل می کنند و برای چوکی و بهر زن خان زمان مقبره
 که سلاح بسته چوکی و پهره می دهند شاید که زیاده از دو صد زن اینچنین باشند ایشان را کار و زن
 نامند بفتح کاف فارسی با الف پیوسته و رای هندی موقوفه و سنج وال محله و سکون نون
 کمال مستعد و محنت و جفاکش می باشند اکثر از ایشان مردانیکند و بعضی نکاح می میکنند و این قسم

بست و یک و بست و یک خوانجی بر روشن الدوله بهادر و پهل خوانجی خاصه عنایت می فرمایند
 و دیوانه صاحب چون برای قطع جوهره عید الفطر اجازت خیاطان میخوانند از حضور پهل پهل
 خیاطان می شود و همدین ماه مبارک نرخی را اجازت گشت حسب دستور می گردود و آواز
 چارمینار تا کاروان گشت می کنند چون بکان خود داخل می شود و عرض آن می شود که نرخی فلان
 فلان جمله را گشت کرد و حضور فرود رسوم و تعاقب را از دیوانی طلبیده نیز ملاحظه فرموده و سیاه
 نگاه می دارند و چون طعام از بجائی و راه مبارک می آید بر خست و وضع غنائی که با نین بنگله
 استاده می باشند تقسیم می گردد و طلب روغن گاو پست و آب مرزا نابت علی بیگ و
 وحید منور خان پسر نواب کتور جنگ بهادر و نصرت جنگ بهادر میشود و گاهی در کوچه نشین
 آورده بامایان و اعیان حکم عالی صادر می شود که پارچه های او را به بیجا برند و بست تاریخ ۲۹ ماه
 مبارک جوهره ای عید مسله نواب مختار الملک بهادر و پیشکار بهادر و کلاه های مامان از نزد
 رفیع الدوله بهادر داخل میشوند و قاضی و کو تو ال و صوبه بلده را پرواگی رفتن عید گاه به
 او ای نماز عید می گردد و حکم گسترانیدن فرش می گردود و بر روز عید عرض میگردد که قاضی کو تو ال
 و غیره برای نماز عید گاه بختن باز بعد فراغ عرض می شود که پس از ادای دو گانه و خطبه حاضر
 شدند پس دیوان و پیشکار حاضر شده و آب عرض میکنند و آب میشود اول نواب مختار الملک
 بهادر یا امیر کبیر یا درجده نواب رشید الدین خان بهادر و فرزندان ایشان بعده پیشکار یا
 و فرزندان به اینک بخش بهادر یا درجده امیر و منصب داران نذر بخشور پهلور میگردانند چند عالمه
 حضور خود نذر می گیرند و بقیه را به نواب مختار الملک بهادر حکم میگردود که نذر خود گیرند و در میان
 سرتقد رنوشه ای امیر زادگان حاضر میشوند بخیه و سیرچ سرفرازی می شوند امروزی چو داران
 گرم بازاری می شود که عوآمدید و تو بیج میکنند و اظهار تقرب خود می نمایند زیرا که آن حقیقتش میشود
 و کسیکه بدون دستار درباری و غماصه و بامه می باشد داخل نمی یابد گویا آن روز بهر
 نذر گذاران بسیار می شود و تقیه بجا می آورند درین یوم عید حاضر شده ام که تقدیرم با ودم نفرموده است

می فرمایند و پس از آن بسنت پیشکار بلازمه یکبار دو عدد و پنج بار روپیه یک جور و یک
 و بست و پنج خوان خاصه و بست و دلی و دو بار نیشکر و عطر و دان و پاندان و چنگ
 و اصل می شود و بست و پنج که چهری بلازمه جور و انگشتری و پانصد روپیه نفست و
 و پنج خوان و بست و دلی و عطر و دان و چنگ و دان و غیره داخل میشود و بست و پانصد روپیه
 یک صد و بست و پنج روپیه و جور و غیره نیز داخل میشود و همراه بست و پنج سرکاری و سباز
 و نورالطیفت تمام میباشد و از چنگ و دانهای گل بخار الملک بهادریک و پانصد روپیه و یک
 و بخورشید جا به یک عنایت میشود و این عنایت خاصه است و تاریخ بست و دوم رمضان
 مبارک بر قبر والد ماجد خود که روز عرس نواب ناصر الدوله بهادر موم مغفور است در که مسجد
 بعد بست و بست تا دیگری نباید تشریف می آرند و مسجد از همه خالی می گردد و بر قبر والد مغفور خود و بست
 اشرفی و یازده چادر گل میگذارند و بشیرینی فاخته میفرمایند و بر قبر دیگر اجداد و همسایگان بست و پنج اشرفی
 علی التوایه نذر می کنند و بر روشن چوکی نوازان پنجاه روپیه و نقاره نوازان پنجاه روپیه به گهر پال نوازان
 نیز بر ستور انعام عطا میفرمایند و بزنان اهیر که قریب که مسجد میمانند و یک هاندی جغرات پیش میکنند و یک
 اشرفی و اورامی نواز و بدو بدو شکرت یک آبدار خانه در حویلی سلیمان جا به مقرر میفرمایند و هرگاه
 ل شراسته تحفه بخنور بر نور میسر نمازبان خوانند و می شود و سبحان الله بیست و چهار مرتبه کن
 ه او و لن تنالوا البر حتی تنفقوا کما قال الله تعالی لن تنالوا البر حتی تنفقوا انما تجنون هر چه دارم و کن
 می دارید تا آن را بر اه خدا ندهید بال و نعم نرسید چنین عادات ستود و می با فضل الدوله
 و غنای فیاضی ایشان بخار و انگ هندی و در جمیع کشور بازسانیده رباعی سرمد علم عشق
 نهند و سوز دل پروانه گیس را نهند و سحری باید که یار آید بکار به این و و بست
 که کسی را نهند و وحد مصلی و صد تسبیح بختاظمعت میشود و بهجا مبارک اگر بر سر
 چیل خوان به نواب مختار الملک بهادر و نواب امیر کبیر بهادر و نواب رشید الدین خان بهادر
 لوله بهادر و ستور و بنانه عمر بن عوض و بغالب جنگ بهادر و بیعت الدوله بهادر

می شود و چون داخل می شود ترا اطلاع آن هم می رسد و بگره شادی کسی از فرزندان مراد مغرور
 سرکار اعلیٰ میشود و توشه برای ادای نذر اجداد حصول اجازت بروقت مقرر حاضر میشود و از حضور
 پرنور بخت و سر تیغ و ضلع ممتاز میگردد و هر قدر که طالع ادیاوری میکند و حضور است مبارک خود را
 بر سر بر گزارند و عرض یکی سر بر سر نشسته امر اش را می رانان می بندند باز نوشته اند می گذرانند و منظور
 میگردد و ایشان نقد مبالغه نیافت و خرج رباب نشاط و صندوق عطر و پاندان چنگیران گل
 محفوظ داخل میکنند و چون از امام خواهه ساجزاده که بر آتبدیل آب و دود ابرو دانه بلده میرسد
 و داخل میشود اطلاع آن بجنور بر پذیرفته و در اکتفا و تیار در اکثر جامه و شریف خواندن را ارشاد
 میشود تا این در آن دراید و روز تفریح و کارهای سوار شده اند محل و سه بگره می بندد و بست
 بست و نهم شبان فردا انتظار داخل میشود و از غره و نشان المبارک بموجب حکم اجرائی آن می شود
 و بهاء مبارک اکثر خاصه بخت شده تقسیم میشود و نقد با مراد هر که منظور خاطر اقدس میباشد عنایت شده
 ارشاد میشود که آن طعام بخت هر روز از نقد نمایان را مثلاً یازده کس اخوانیده باشد این وقتی باشد
 که بسبب عذر شرعی روزه نمی دارند گویا که ندیده داده می شود و عذر می فرمایند که این سال
 روزه داشتن نمی توانم و هرگاه که بسنت می رسد دیوان عرض می کنند که برای تیاری جوڑه
 بسنت حکم نمایان شدت نفاذ و باید بران اجازت خیاطان میشود و بعد تیاری عرض نمایند
 که بسنت از کدام دروازه داخل کنانیده شود بران حکم میشود مثلاً از دیوڑھی مردانه در خلوت خان
 داخل باید کرد همچنان قبل می آید و اگر از معطلات بیگانه مثل غفور النساء بیگم صاحب بیار میشوند
 حضرت و داد و النساء بیگم صاحب را برای خیریت و عیادت ایشان می فرستند و باز که معاودت
 می فرمایند عرض آن بجنور بر فور می شود و از زبانه بسنت دیوانی این است که دو هزار و پنجاه
 دود و روپیه و دو جوڑه و یک انگشتری مع عطر و زان و پاندان و چنگیران و بست کشتی میوه جات
 و دست ارخوان خاصه و پنج و یک خامه و پنج و ابلی روزه بارنیشگر می باشد و غالب جنگ بهار
 بر سرش می باشد چون در منزل می شود آداب عرض می کنند و حضور بر نور بسنت

روپیه مثلاً عنایت میشود همه غریب و امرا و غسیره وقت گذشتن یکپاس شب بتاریخ پنجم آنرا ناول
 می فرمایند و عسکری عام میشود که آن پرورش محتاجان منظور خاطر مقدس می باشد و چون
 از کوه سولی است و یک خوانها می رسند می طلبند و چیزی از آن تبرگانوش جان میفرمایند و باقی را
 در محلات تقسیم میفرمایند و خدمت درست کنانیدن آنها متعلق بشیخ فیض است اگر گاهی درستی
 نهایی مکانات خوب درست نمی کنند مستوجب جرمانه می شوند و فوراً ادا می سازند و حضور تمام
 ماه مبارک با صوم می باشند الا ما شاء الله و آن ضرورت شرعی باشد و برای دایه فرزندان اقبال
 نشان هفت روپیه مشاهره مقرر فرموده اند و خدمت از باب حرمین شریفین ادا کنند و شرفنا
 نیز بقدر کرده می شود و چنانچه اسبیل پنجاه هزار روپیه بکام معظمه و پنجاه هزار روپیه بحدیه سنوره افغانی
 ایها عنایت فرمودند و اگر بندگان ادا می رفتن متصرف غیره معابد خود واقع بندگان
 خدمت می خواهند خدمت یک سال برای ایشان هم عنایت می شود و تنخواه یک سال ششگن
 مرحمت میگردد و اگر کسی از معترزان سیر کار عالی فوت میشود و بعد ادا می رسد و نیمی وارث او
 بکمازمت و تسلیم حاضر می گردد و او را دوشاکه سفید بتقریب ماتم پرست از حضور عنایت میشود
 که سیر فرامیگرد و فرزندان نواب مصفا الموله بهادر را کمال تاکید است که بیرون نگردند
 چنانکه باری بنواب مختار الملک بهادر حکم فرستادند که فرزندان نواب مصفا الموله بهادر قوت
 شب کوچه گروی می کنند شاهر او شان را اگر قناری کنید عرض نمودند که فدوی در فکر گرفتاری
 او شان هستیم هرگاه او شان را گشت کنان در کوچه و بازار می یابیم فوراً اگر قنار کرده خدمت
 پدر بزرگوار او شان می رسا نم و شب او شان در کوچه و بازار نیاید بودند کسی که رو بر و حضور
 بزند عرض کرده باشد بخدا راه غلط پیورده باشد و گاهی ملاحظه گشتی پهلوانان هم میفرمایند
 و بر اسم سلطانی بانعام دل ایشان را شاد و مینمایند و گاهی تماشای بازیگران ملاحظه فرموده
 بانعام بسیار می نوازند و هرگاه شبلی صاحب الخاطب نواب خورشید جاد بهادر بیرون
 بلده برای سیر تالاب یا بزم یا زیارت بر تنه صاحب ایجهان نما تشریف می بزند بحضور عرض

ممود از علاقه صرف خاص می رسد بعد از آنکه اگر پسند نمی شود و پس سبک و بلکه جبرانه هم مباد
می گردد و ارشاد خریدار چه مانند شروع بر مژ ثابت علی بیگ می گردد و اگر کسی از بار یا مستگان
صنوبر سفارش فیض می کند اگر تقدیرش برابر تیر می باشد هزار بار و پیه سبک می یابد و اکثر
تقدیران خفیف می یابد از کو توالی طلب فرموده و ده یا پانزده یا نوزده روپیه فی احم و هم
تاهانای کماوی عطا فرموده و تصدیق را می فرماید و چادر گل و شیرینی بر مزارات اولیاء
اللہ رضی اللہ عنہم نیز بیشتر در حالت بیماری خواتین معظلات میفرستند اگر بیماری مکانی یا خوش
منظور خاطر مبارک می باشد برای ساختن آن حکم والا بر الیاء امیر معماران نفاذ می یابد که او سبب
فوت بیماری کند گو یا که میر عمارت صنوبری است و برای آرایش باغ لاله کوته و حوض آن اگر منظور
خاطر والامی باشد با قدر الملک نواب رشید الدین خان بهادر حکم والا نفاذ می یابد و
هرگاه اسامیان سنگی از زینتی بکبیل پور روانه می شوند اطلاع آن هم بصورت کرده میشود
و هر قدر نذر که بدو اعطای بدو گشت می کند و اطلاع آن بصورت می رسد و لفافه است اخبارات
معرفت میر رضا علی بخشی بصورت می گذارد و پنجاه روپیه ایستاد و بسمع مبارک
یک یک از اخبار می رسد و بر دژ جمعه موتر کشش مانع می شود حضرت اصلاح می فرماید و بن
بروز شنبه می گیرند و هرگاه در الوالی با دیگر جاساقت میگردد و خبر آن تفصیل آنکه فلان سبقت
بروز فلان خبر و بسمع مبارک می رسد و بیشتر برای دسترخوان کوه مولی هزار بار و پیه از سرکار
مرحمت میشود که غرض اذان ایصال ثواب بار و طایبات و پرورش محتاجان است و اگر کسی
از ملازمان مازم که معظله میشود و خدمت یک سال یا دو سال عطا می گردد اگر محتاج حوض میباشد
تخذه آن هم پیشگی مرحمت می شود و محتاط که برای خوردن ماسخر دسترخوان بر کوه مولی میرود
برای سواری ایشان چهل منزل رتبه و دوازده زنجیر فیل مثلاً از سرکار عنایت میشود و هرگاه
فوج سرکار عظمت مبارک بقریب بدل دارد و نواح بلده می شود و خبر آن نیز فضل از مقام آمد و رفت
و نقد از سالان فوج بسمع مبارک می رسد و بناد و جیب تیار می گویند با کرده می شود و

بلکه بعضی شب نصف تا شب اجلاس می فرمایند و هنگام ضرورت در شب ششم هم میخیزند و همراه
 بعضی از مخصوصان و درینجا باریابی می شود و بقدر مقتدر با تعاضات مخفی می گردند و دستور حاضر
 نواب فتحار الملک بهادر اینکه یا خود بدولت ایشان رایا می فرمایند یا ایشان پیشتر اطلاع خود
 فرمایند پس بهر وقتی که ارشاد می گردد حاضر میشوند و خود بدولت گاهی از محلی بملی بر سبک
 سوار شده تشریف می برند و وقتی از قوالان مثل معصوم و گھسیه خان و از سازنگی نوازان
 چیزی سخن خوب و آواز مرغوب میشوند و به بدل مکر می نوازند اما این فعل بسیار قلیل بلکه قلی است
 چون ماه نو دیده می شود خوانهای نبات مصری از قلعه دار محمد نگر می گذرند و آداب امر
 و غیره بابت رویت هلال ماه نوبعضی رسانیده می شود و هرگاه دیوان صاحب اراده رفتن
 سرور نگر یا حیات گنگ یا منصور آباد یا کوه مولی یا اراده ملاحظه سیر سابق است اسبان می نمایند
 و پروانگی رفتن آنجا را می خواهند از حضور اجازت می گردد و چون باز گردیده داخل مکان
 می شوند باز بحضور والا اطلاع کرده می شود و هرگاه کدامی محکم یا مجلس جدید قائم می گردد
 بحضور اطلاع تقرر آن کرده می شود و هرگاه کشتی از حضرات نقشبندی عرض حاضر می شود
 حاضر می گردند و کمال اغراض طرف بازوی راست بر تخت خودی نشانند و جای میبندند و تا در
 هم کلام می گردند و شیرینی و نقد هزار بار و به عنایت می فرمایند و هرگاه کسی از بیگمات و رخواست
 رفتن جهت زیارت برهنه صاحب و غیره می کند و در صورت مناسب اجازت رفتن میبندند
 و اگر کدامی صاحب جدید در کوئچی رزیدنسی داخل میشود اطلاع و دخول آن هم بحضور میگردد و کفلا
 صاحب از فلان جا داخل کوئچی رزیدنسی شد و چون کسی از ملازمان فوج صرت خاص یا منصبدار
 بعارضه معذور میگردد و بفرط کرم براسامی او از فرزندان یا از اقربانش مامور و معموری فرمایند
 و این رسم قدیم هر کار آصف جا بهمیت و ام قباله و خوانهای اعراض بزرگان قدس سران
 یا سبک یا شریفه و انبیا از افراد قلعه دار محمد نگر یا کوله و سنگتره از دیوان میسرند بفرط عنایت منظوری
 فرمایند و از آن بختار الملک بهادر با امیر الامرا و دیگر اعز و اجد می بخشند و سبوحه یا غنچه

سیر کر از ملازمان طالع یاوری باشد سندن زمین و مواضع هم عطا میگردد و اگر کسی فریاد نوعی میکند
 ارشاد میشود که مقدمه این برادر عدالت رجوع کنانیده شود اگر کسی از عزیزان و متوسلان خود است
 میکند که بنده بخوابد نسبت فرزند خود یا دختر فلان کند در صورت مناسب پروا نگلی میشود و چون
 از اغراض اجازت حاضری خود برای ادای تسلیم می خیزد اگر مناسب باشد حکم اجابت شرف نفاذ
 می یابد و چون اخبار قصه و فساد و گشت و خون بلده یا متعلق بلده بجمع مبارک میرسد بگو تو ال بلده
 ارشاد میشود که کو تو ال و سپس فرستاده مقدر اگر ذکر نماید و جمله اخبار بلده و موصی الی آن روزانه
 بجمع مبارک حضور میرسد و هرگاه دیوان و پیشکار از حضور مرخص می شوند خبر رسیدن هر دو
 بیکان بجمع مبارک می رسد و هرگاه تنخواه محلات از دیوان می رسد اطلاع آن کرده می شود
 و بهایان چرمانه هم می شود و اطلاع وصول آن بخنور می رسد و استراحت بندگان عالی گاه
 در آفتاب محل میشود و گاهی در فصل محل و گاهی در بنون هر و گاهی در مکان نو که در مکان
 سلیمان باه تیار شده است و سر رشته حفاظ را هر اسیر که مناسب میدانند سپرد می نمایند گاهی
 بیکم و گاهی به دیگری و چون مزاج یکی از مخصوصات از جاده استمال میرود از نقد و گوشتند
 تصدق نمی فرمایند و بعضی مجربان را که از اذ فضل کرده بران می باشد حکم اخراج آن از ریاست
 خود می فرمایند و اگر کسی از متوسلان یا کارکنان میسر و تنخواه او را بر دو چه یا پس بران یا دیگر
 اقره بیش جاری می فرمایند و اگر از صاحبان اگر نیز و نا توانان ایشان بدعوت و دیوانی تشریف
 می آرند اطلاع همه بیکار می شود و باین طور که فلان فلان از سر واران نه یا بست
 و دیوان تشریف آورده بر سینه خورده مرخص شدند و بر آوردن حضور گاهی در کلج بران
 و گاهی در مکان نیلی بیکم و گاهی در افضل محل و گاهی در بنون هر و گاهی در آفتاب محل
 گاهی در حالتیه بین و گاهی در راگ مالاد گاهی در مکان نو که بیکان سلیمان باه تیار
 شده است و گاهی بر بادلی خان بهادر خان گاهی در زمرد بنگله و گاهی در موتی بنگله و گاهی
 در توشه خانه و گاهی در نعمت خانه می شود و تا نیمه روز دیاسه گمر می رود و در شیشا یکپاش

مجمع قرار میشود و کسی تعظیماً می خیزد بسیار ناخوشانده می شوند و میفرمایند که روبروی کلام
 شریف تعظیم باید دولت نکرد و با بشید که حرام است و چون فقیر می رسمی در خدمت ایشان
 بکمال خوش عقیدت و ارادت بندگان عالی بطرفه العین بامارت میرسد و در عهد سلطنت
 افضل گنج و پهل خود در دانه کلان نود در شهر نپاه تیار شده است و افضل المساجد به بسیار
 ارتفاع و وسعت مناسبه و چار سومی آن تیار است شوال الله تعالی آبا و ان تا قیامت دارد
 ایام که قحط سالی گردیده بفرط گرم چندین هزار غراب از سر کار در زانه غله غنایت و تقسیم
 شاید که قریب یک سال این تقسیم جاری نمانده زیرا که نرخ گندم چار سیر و پنج سیر و زرت اش
 شده بود الحال که نیت فقیر سان عالم افزوده نرخ غله و بارزانی آورده است انشاء الله تعالی
 قریب از سالی تمام می شود و بعالم فیض عام میرسد از دستورات حضور پر نور است که هر چه ارشاد کردی
 میباشد بنام نواب کنخار الملک بهادر زبانی تنبیت یا و الدوله بهادر و مولات جنگ بهادر
 و ناصر میان ارشاد صادر میگردد و ایشان حکم حضور را نزد نواب مدوح میرسانند و نواب معظم
 هر چه بجاوب معروض میدادند باریاب شده بحضور میرسانند و این آمد و رفت در روز چار مرتبه
 بعضی روز میشود و گاهی شب هم حکم می رسانند و جواب می دهند و و کلامی مشایخین هم بحضور
 حاضر میشوند و معروضات موکلان خودشان بحضور میرسانند و هر چه از جواب نقد و جنس حاصل
 میشود بحضور خود میرسانند و هر چه حضور را در ملازمان رد و بدل منظور میشود حکم آن صادر میگردد
 مراد اما اگر کسی رخصت میخواهد عطای شود اگر بنگام تقسیم تنخواه محلات میرسد حکم تقسیم آن
 ایند و از دولت سر اکثر نفوذ احکام حاضری دیوان و پیشکار زبانی مامور شریف میشود و حصول
 دیوان و پیشکار لا بحضور گاهی در مکان منجلی یکم و گاهی در بنجاده و گاهی در دیگر جا میشود
 دیوان هم میسرود دیوان و پیشکار با هم نمی شوند اما اول دیوان باریاب میگردد و اگر ضرورت
 لیه می شود بعد چون زمان رخصت دیوان قریب میشود اطلاع حاضری پیشکار میشود
 اگر و چون سلام پیشکار شد دیوان برخواست نمودند و هر دو نفر

یکی را نام نامی افضل الدوله میر تنیت علیخان مبادرت دوم باروشن الدوله میر جانگیر علیخان
 بمادر مظلومان ایاکرام ذوال فیض بخش و فیض سان داریس و برادران را مانند ابرم حیط و
 مانند و پاستد و در هر دو ایچون مهر و ماه تابودن آسمان و زمین بجاه محمد واکه و اصحاب جمعین
 آمین وصل علی نبیه و اهل بیت و عترت و محبه کلم یارب العالمین و العالمین +

۳۸ - افضل را کین دولت او مد امر سلطنت استخه زمان حاتم دوران و سرداران علما
 مرتبه شناس نعمت اسلیمان قدرت سکندر شوکت جمشید مرتبت رستم مولت محمدی اخلاقی
 رحمانی اتفاق رحیم الخلائق و الاظم صاحب الجود و الکرم فلاطون فطنت ارسطو فطرت
 جناب فیضآب نواب میر تنیت علیخان بهادر افضل الدوله نظام الملک تحت جابه نام ادام
 فیضانه جاریا و ام القمر فی السما و ساریا از بطن جناب شمسآب دیاور انساب گیم اندولر ایشان
 بتاریخ بست و نهم ماه ربیع الثانی در سال یک هزار و دصد و چهل و دو و هجری شد و بعد
 داخل شدن غفران آب و بر پشت برین ایشان بر چار بالش حکومت مرتبه نشین شدند
 و منشی سید افضل حسین جالسی عطا مخلص مغلله تاریخی خوش نکاشتنده که اگر کسی گفته باشد
 باینین دور رفته باشد قطعاً جواز سند سلطنت ناگهان + عید سند سلطنت ۱۰۰۰ هفتصد
 و شصت و یک بملک بقا نام الدوله رفت + و عدد ناصر الدوله ۴۱۷ چار صد و هفتصد
 شد پس چون عدد ناصر الدوله را از عدد سند سلطنت بیرون کنند باقی ماند ۲۸۶
 باین طریق ۲۸۶ افضل خدای و بتایید بخت + بران افضل الدوله خوش جا گرفت +
 پس چون بر باقی ۲۸۶ اند عدد افضل الدوله که ۹۸۷ عدد و هشتاد و هفت باشند افزایند
 باین طریق ۲۸۶ حاصل می شود و سال چوبیس حضرت نواب صاحب مظلله که کنیز او و صد
 و هشتاد و شصت سال هجری حاصل می شود و المال سند یعنی آنحضرت را سال و هشتاد و شصت و نوا
 رئیس با اقرار و کلام الله مجید و بخاری شریف کمال ارادت و اعتقاد است که روز
 محفل مستر آن مجید با بخاری شریف ختم می نمایند اگر اتفاق در و حضرت آن

ایشان از بطن عمده بیگم متولد شده اند تاریخ تولد ایشان سعید خجست منت بفره شوال و تمام
ایشان مستوجب بهشت هفتصد و پنجاه و پنج ربيع الثاني است مدفن صحن که مسجد گردید بعد وفات
غفران آباء مقرر شد تاریخ وفات بر روح پاک میر نظام علی مدام خوانند با و
اشخاص فاتحه در زین مصر عجب و تاریخ را بخوان مستوجب بهشت با خلاص فاتحه
۳۴ - سپه سالار یار وفادارستم دوران سلیمان اقتدار اسطو زمان کشورستان مظفر الممالک
نواب میر اکبر علی خان بهادر سکندر رهاه فتح جنگ اسد الدوله نظام الملک آصف جاه ثالث
بطن تنیت النسا بیگم اندک اندک اولاد حضرت غوث اعظم سید عبدالقادر جیلانی رضی الله عنه بود
ولادت با سعادت ایشان در سن یک هزار و یکصد و هشتاد و یک شد و گلگشت ایشان بسوی
خلد برین تاریخ هفتصد و سی و یکم روز جمعه سن یک هزار و دویست و دویست و چهار هجری است
یاده تاریخ مصر ع نکر و حیف سکندر پسند آب حیات و دیگر زین جهان رفت چون سکندر رهاه
سایه گیتی پناه ظل الله در سال او را کشندم از رضوان و حسد آرا که سکندر رهاه
مدفن ایشان نیز در صحن که مسجد است و حیدر آباد و لقب ایشان بعد وفات مغفرت منزل
شد و پسر و بهشت دختر گذشتند نام هر یک از ذکر و انانث مفصل در تاریخ رشید الدین خان
مرقوم است هر که را خواش بود دوران بنیادینا نگاشتن حاجت نیست
۳ - افضل الاراکین سپه سالار یار وفادارستم دوران سلیمان اقتدار اسطو زمان کشورستان
مظفر الممالک نواب میر فرخنده علی خان بهادر ناصر جنگ ناصر الدوله نظام الملک آصف جاه
ایشان از بطن فضیلت النسا بیگم عرف چاندنی بیگم اندک ولادت با سعادت و اقبال ایشان
یازدهم شهر جمادی الاولی سال یک هزار و دویست و هشت هجری نبوی است صلی الله
وسلم و سیر ایشان بهشت برین تاریخ نبوت و سوم رمضان المبارک سال یک هزار
مقتاد و سه هجری شد و مرقد ایشان نیز در صحن که مسجد است و لقب ایشان
رحمت غفران منزل شد غفر الله لهم الله تعالی ایشان را و فرزند عطا فرمود

میرزاخان النخاطب قلی خان

که بمبراه خاندان بوقت تخیر قلعه ملکنده برنم گولہ زنبورچہ بتاریخ مسبت و چارم بیج التاج
یکمزار و دوشت و شنبه هجری سبچار رحمت الهی پیوستند و یکمزار و دوشتی الباعلمه شکر و
از حیدر آباده نمون شدند و نام گرامی کلان راسمیر بهادالدین بود که قاضی عمر قند بودند و قلی خان
دو فرزند بود و اندکی

۳۴ - تازی الدین خان بهادر که پیشگاه حضرت خلدیرکان وزیر اعظم بودند وزیر النسا بگیم
نواب محمد عدا شد خان بهادر وزیر اعظم شاهجهان بادشاه منسوب بود که از لطیف او و سپه
بهب و دختر پیداشد و وفات بهادر محمد و در سال یکمزار و یکصد و بیست و دو شد
و مزار ایشان در دلی مشمل اجمیر سے دروازه است در خانقاه آن مغفرت نشان

نظام الملک آصفیاه میر قمر الدین خان بهادر فتح جنگ النخاطب محمد علی خان

۳۵ - وزیر النسا بگیم پیداشد بتاریخ قول نیک محبت است در سال یکمزار و یکصد و سی و یک هجری
ایم دکن را با لشکر استقامت فوج دیگر بر دشمن خود شمره فرموده و رسنه یکمزار و یکصد
شدت و یک هجری بتاریخ چارم جمادی الاخری روز و شنبه سبچار رحمت حق کریم پیوستند
بهادر و وضعه منوره قریب دولت آباد پانمین مرتقد نور شاه بهان الدین غریب قدس سره
مردمان کردند نور الله متوجه بعد وفات آفتاب ایشان نواب غفرت آب تفرشتا تاریخ طاعت
بهشت است ۱۰ هجری نور النسا بگیم نواب قمر الدین خان بهادر وزیر اعظم محمد شاه بادشاه ایشان
است و به بوده است از لطیف آن محترم و سپه و یک هجری پیداکردند یکی سیاه خان آفتاب نواب شنبه
و دوم میر محمد نیا خان قلی خان الدین خان فی مقهور و خیر النسا بگیم مرحومه و دیگر پسران
و دختران از دیگر یکمبار بود و اندک تحصیل هر یک و دیگر کتب مثل سماع دکن خزانه عامه غیر جمله کتب
نواب مستطاب آصفیاه ثانی نظام الملک والد دولت میر نظام علی خان بهادر
۳۶ - سبچار ایرافوناد و رستم و دلیان اقدار کشورستان مشرف الملک است و دلیان

شماره	نام	کیفیت مختصره	نام	کیفیت مختصره
۲۲	شیخ محمد بن علی		شیخ محمد بن علی	
۲۳	شیخ ابوالفتح بن ابیانی		شیخ ابوالفتح بن ابیانی	
۲۴	شیخ جعفر بن محمد		شیخ جعفر بن محمد	
۲۵	شیخ محمد بن علی		شیخ محمد بن علی	
۲۶	شیخ جعفر بن محمد		شیخ جعفر بن محمد	
۲۷	شیخ محمد بن علی		شیخ محمد بن علی	
۲۸	شیخ محمد بن علی		شیخ محمد بن علی	
۲۹	محمد عالم الشیخ الصیقلی العلوی	۶۰	خواجہ شمس الدین	
۳۰	خواجہ عزیزان ثانی	۳۰	خواجہ عزیزان ثانی	
۳۱	خواجہ محمد عرفانی	۳۱	خواجہ محمد عرفانی	
۳۲	حضرت ایشان	۳۲	نگهبان جان خواجہ	
۳۳	عزیزان ثانی	۳۳	عزیزان ثانی	
۳۴	خواجہ	۳۴	بابا کلان خواجہ	
۳۵	امین مکہ	۳۵	امین مکہ	
۳۶	خواجہ سید اسماعیل			
ایشان را دو فرزند بوده اند خرد و رانام نامی				

شماره	نام	کیفیت مختصره	شماره	نام	کیفیت مختصره
۱	ابو جعفر	این نام رسول غانی نیست	۱	خواجه جعفر	کیفیت مختصره
۲	ابو جعفر		۲	ابو جعفر	
۳	ابو جعفر		۳	ابو جعفر	
۴	عبد الله		۴	عبد الله	
۵	محمد بن محمد		۵	محمد بن محمد	
۶	محمد بن محمد		۶	محمد بن محمد	
۷	محمد بن محمد		۷	محمد بن محمد	
۸	محمد بن محمد		۸	محمد بن محمد	
۹	محمد بن محمد		۹	محمد بن محمد	
۱۰	محمد بن محمد		۱۰	محمد بن محمد	
۱۱	محمد بن محمد		۱۱	محمد بن محمد	
۱۲	محمد بن محمد		۱۲	محمد بن محمد	
۱۳	محمد بن محمد		۱۳	محمد بن محمد	
۱۴	محمد بن محمد		۱۴	محمد بن محمد	
۱۵	محمد بن محمد		۱۵	محمد بن محمد	
۱۶	محمد بن محمد		۱۶	محمد بن محمد	
۱۷	محمد بن محمد		۱۷	محمد بن محمد	
۱۸	محمد بن محمد		۱۸	محمد بن محمد	
۱۹	محمد بن محمد		۱۹	محمد بن محمد	
۲۰	محمد بن محمد		۲۰	محمد بن محمد	
۲۱	محمد بن محمد		۲۱	محمد بن محمد	

نظام الملک آصفجاہ خامس میر تقی علی خان بہادر و ام اقبال مع سلاسل دیگر امرای عظام و
کبریٰ و الانقامہ آنحضرت مع دیگر اہل شتمل بر چند فضول فضل اول و در سلسلہ حضور سر نور الدین
چون آبای کہ ام حضور رضی معہ و در حدیثی نسب نقشبندی شریک بودہ اند اندک آئینہ شریعہ سلسلہ
بعدی و بیعت نواب و الاحباب نظام الملک آصفجاہ اول مغفور میکنیم و از اصل تا فرع میر ماہم
و آغاز از حضرت امیر المومنین ابو بکر بن الصدیق صاحب رسول اللہ فی الکفار و الوزیر الاعظم
للبنی المختار رضی اللہ عنہ بنیامیم و در حدیث شریف آمدہ است کہ کان بنی بعدی لکان ابابکر و جبریل
بعدی ابو بکر بن الصدیق و در حیات رسول مقبول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بابا ہم مرض سرور کان
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بابا است جماعت ناز پر دخت و بعد وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
ہمہ بہ بیت آنجناب روز وفات پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دست نہا و نگویا شد البکل فی
الطریقہ شد رضی اللہ عنہ کما قال مولانا حاجی قدس سرہ السامی **انکم نقشبند عجب**
قافلہ سالار اند بد کہ بر دازہ نہان جسم قافلہ را بہ ہمہ شیران جهان بستہ این سلسلہ اند
رو بہ از صلیہ جان بگسلد این سلسلہ را بہ دیگری فراید چہ نہ اللہ تعالیٰ رباعی تو نقشبند
را چہ دانی بہ تو شکلی پسیر جان را چہ دانی بہ گیاه نہر و اندر باران بہ تو خشکی قدر باران را چہ دانی بہ
و دیگر از نقش توان بسوی بی نقش شدن بہ این نقش غریب نقشبندان دانند بہ وفات رضی
عنہ بشب سہ شنبہ در میان مغرب و عشا تاریخ بست و دوم جمادی الاخری سال ہزیرہ ہجری
شد و بود عمر شریف رضی اللہ عنہ ثصت و سہ سال و وفات کردہ شد در حجرہ ام المومنین عائشہ رضی اللہ عنہا
باسیدار رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بود خلافت آنحضرت رضی اللہ عنہ دو سال و سہ ماہ و شصت روز

از حضرت امیر المومنین ابو بکر بن الصدیق ابن ابی قحافہ رضی اللہ عنہ

سلسلہ بعدی نواب نظام الملک آصفجاہ اول مغفور		سلسلہ بیعت و شان	
شمار	نام	کیفیت مختصرہ	نام
۲	محمد بن ابی بکر	۲	سیلیان بنی رضی اللہ
			کیفیت مختصرہ

بلده بمجلس فتح دروازه تشریف میدارند و در خدمت ایشان خلعت ظالمان حق جل علاه شان میشود
 و هر یک علی حسب مراتب و رتبه توجیه لطائف و دوائ و مقامات شریف میگردد و او ام اسد فیاض
 جاریا و رابط ساریا و پیشتر کسیکه این نسبت منظر بر احمدیه در حق ایشان مقدر فرموده اند داخل طاعت
 میشوند و سیر و هم سائر مقامات علیه داور و اسر سینه عارج معارج طریقت صانع نصاب شریعت
 فی زمانه او حضرت مولانا نیاز محمد ترک و ام ظله ایشان را راوت بخیرت شاه سعد الله صاحب
 قدس سره است درین بلدة بمجلس پوره سکونت میدارند و وطن ایشان خجستان است نهایت مذهب اهل طلاق
 اند و کل سگزارانند و فراهی صفات حمیده و لغوت پسندیده همچو ذات بابرکات این بزرگ
 درین بلدة فرزند بنیاد و فردی باشد که یاب و یاب چهار و پنجم درویش درویش
 مسکین همچو خاکلی نجیه واکلی بر و ریخته نه پشت و اگر در حق گفت یا در حق گفتی که گفته اند صوفی آن
 که باشد ذات ملکی صفات حضرت حاجی مولوی محمد حسین صاحب شولیس است برافیندانه ایشان را
 راوت بطریق اقیقت بندگی مجددیه در خدمت مولانا شاه احمد سعید صبا دهلوی مظهری قدس سره
 است و هم از جناب ایشان خلافت یافته اند و درین بلدة در باز ارا تو اراچک بسجده لشکر جنگ نهاد
 متوکل مقیم اند بسیاری بغض ظاهری و باطنی ایشان ستیغی رفته اند و رتبه میشوند و گفته اند که
 در پیش آنست که در صحبت او خدایا و آید و صدق آن و ایشان هستند مولانا ایشان لوح پنا و است
 و هر خط ظلم ایشان قوی فنی از می ایشان بدیگری متعایلیم ایشان زود متعدی میشود و هم فیضه
 پانزدهم فرزند آن و او در دوران نفور از زمانه و عارف حقائق صاحب روح تقوی
 عارج معارج صدق و صفا جامع صفات حمیده و مجموع اوصاف پسندیده و محمود الا نام مقبول
 بر خاص و عام منظر نظر افشانه حضرت امام علی شاه صاحب عظم اند فیه شام و زیاده عرفانم اند
 چون حضرت ایشان کمال و استیگی دارند و از زمانه بجای معین قیام نمی آرند و رتبه شنیده ام که
 بیشتر در قلعه گوگنده تشریف میدارند و زمانه حضرت ایشان را ندیده ام یا سمع هم از هم
 بیان سلاسل جنود و سپاهیان و در زمانه ایشان و در زمانه ایشان و در زمانه ایشان و در زمانه ایشان

است سلمه الله تعالی ششم از شاه میر خان واده اینجا صاحب الورع و التقی سید ابراهیم صاحب العلم
والنهی بنفع منن محمد بن علی حضرت شاه مر تقی قادری مشرب خفی زهد خلیفه سید مرشد قادری
وایشان خلیفه سید غلام علی شاه قادری ایشان خلیفه حضرت سید موسی قادری قدس سرار هم
وایشان خلیفه سید پیر بادشاه صاحب اندر این بزرگ شرک اعنی حضرت پیر بادشاه صاحب الله
تتمل در وانه بل گننه است سلسله قادریه هنوز در خاندان ایشان باقی است اما گویند که سبب
پستگی امرای مان کسب طریقه تحقیق غوامض آن حصول نسبت علیه را با دیگری گسترش
میشوند چه شیخ فخرت و بزرگ زادگی مان طلب است از دیگر و اکثر بزرگ زادگان باین عواقب کمال
طریقت محروم میبایند و فقط نام گیرندگان خانواده و جوان گذشتگان خود میباشند و نمیدانند که اگر
کمال بود و نفس نفس ایشان بود و نمی فهمند که در حدیث شریف وارد است که امی زنا طریقه کین
بر آن که من خیر رسول الله ام عمل کن عمل کن هرگاه امر بر عمل است پس هر بزرگ زاده ای باید
قطع تنگ نموده استین بر آن چند که حصول کمال بزرگان کند تا خود بزرگ گرد و شهم بادشاه
طریقت، سلطان معرفت باو نشین بکین مربع نشین چار پائش ملوین جناب سیر بادشاه صاحب
قادری برانپوری که از خافای حضرت مولانا حافظ شاه شجاع الدین صاحب قدس قادری قدس
سر و اندر از حافظ صاحب علیه الرحمه متمل و رگاه حضرت سید حسن برینه از بلده بقاصه کباب اگر
ست یزار و دیگر که از اوقات شنیده ام که در وقت حیات از اصحاب خدمت این بلده بوده اند
الحمد لله و تقربا اینجا بحسب باطن جاری بر دست ایشان بوده است رحمة الله علیه و سید
شهره از راه ترویج که از نیانی تفرید فیور عین جلیین حضرت مولوی سید نور الدین حفظ الله عنین
الحرف آباد الدوله بهادر اگر چه در لباس نیات تصور را در باطن سر سر نور انشان خلیفه
مولوی سید نور الدین فیما صاحب اندر ایشان خلیفه مولوی سید نور العلی صاحب قادری قدس
سر و اندر این بزرگ ترین بلده است ایشان هم از شاه میر خان این بلده بوده اند علیه الرحمه
باز و سید مایه میخ بنشین قبول سید الگوین اوس عزان اتقی دوران متعلق آگاه

بنظر الله و ربی طالبان جام بخش عارفان اهل دل فایز از شام منزل غلغله اندازد بیت از خنده
 و شوق مقبول طریقه حضرت خواجہ بکن الدین شوق فی زمانه ولی سید عمر علی صاحب نشر الله فیضه از فی
 الآفاق و اقربہ الله فی احسن الاخلاق ایشان ہم خلیفہ شیخ صاحب عالی افروز ہم ہمیشہ زاده جناب
 محدوح و مغفورات متودہ صفات حضرت ایشان فی زمانہا بجا سست شیخ صاحب بیت احسن الله
 حالہ و نورالکشمش صوفی با صفا صافی ذی الجود و العلی سرخیل فقرای صابریہ احمدیہ پناہ انداز
 موسویہ محمدیہ رنگ افزای لباس تجرید رونق بخش خرقہ تقویہ صابریہ ایشان فرید زان قلیب
 مکان معین دوران صاحب الترتیب مروج تسبیح اتنی عشر شملق با حلاق خیر البشر و روحیات
 مدحش حضرت شاه خاموش ایشان خلیفہ حضرت حافظ و علی صاحب مالکپوری نیجایی اندک
 ستره اگر چه ایشان از نواح بیدر اند اما مشرف بطریقه و مالکپور شدہ اند بسیاری مردمان را انعام
 خدا آشنا فرمودہ اند و جب دنیا از دل ایشان ربودہ از اصحاب سماع المذهب الغریبا و احوام
 الفقرا هر صومی میدیدند و ہر چه میرد از ان نمی بیند معنی صوفی و ایشان عالم ہر صورت فقر
 از چہ ایشان باہر ایدان ایشان لباس صابری و فحاشان ایشان از لوث دنیا بری انفس
 الله فیضہ فی الآفاق و جبل مرید علی احسن الاخلاق حضرت ایشان از جناب حافظ صاحب
 قدس سرہ خلافت و طریقہ چشتیہ ماہریم یافتہ اند علامہ الکبیر شریکین ایشان درین سلسلہ
 میشوند فقیر از یار ایشان ہنوز میرنشدہ است زیرا کہ این عتکات از جای خود نمی خیزد و ایشان
 برجای خود نمی مانند ہمتی بلبل بوستان طریقت قمری سرستان حقیقت چہم زن گلشن تو نہ
 کو کو گو چمن تفریدانی موسوی الله حضرت شاہ عبدالعزیز چشتیہ نظامیہ خلعت خلیفہ صاحبان
 جناب حضرت منیف حضرت مولوی شاہ بہ الدین صاحب دہلوی اند ایشان از خلفای قبلہ و
 کعبہ امققدان جناب فیضاب مولانا فخر الدین صاحب چشتی نظامی دہلوی بودہ اند و از ایشان
 بدرگاہ سید یوسف صاحب شریف صاحب بیت قدس الله سرار ہم شاہ صاحب موسویہ
 بلکہ کسار ہتہ تشریف میدادند و ابیکات ایشان از عقائد روزگار یا سخن سلسلہ مخرب

شیخ عالی محمد بن منزیه رسیدند و حال شیخ در شان اشراک کرده چنانکه نموده فقیر شدند و سامان
 دنیا را نهاده و او را بر جای شیخ نشاندند و بنیاده شد و شاه محمد حسن جلال ایشان را و کمال طاعت
 نسبت به تائب ابو العالی نور الله فرموده و فصل نوشتند تا بل و درست و شیخ صاحب عالی
 وطن و چنانچه نور الله فرموده است مزار ایشان در نیجا به مملکت اردو است ایشان را از اوقات پناه
 عزت الله صاحب است که مزار ایشان در کبرستان ایشان از اوقات بنو لوی برهان الدین صاحب
 است که مزار ایشان در شاهجهان آباد است و ایشان را از اوقات خدمت مزار فرمود صاحب است که
 مزار ایشان در دلی گشته است و ایشان را از اوقات خدمت بنو لوی و دست محمد صاحب که
 مزار ایشان در آگره است و ایشان را از اوقات پنجاب فیض آیت حضرت میر شاه ابو العالی صاحب
 است نور الله قبول فرماید مزار ایشان در آگره مشهور و معروف است فقیر نیز بار بار
 زیارت مزار مبارک سید صاحب مقبور است فیض شده ام چهارم التوکل علی الله
 و انقسم باشد الا و صدق التضرع و الا فرغ فی التوحید الفانی فی المطلق و الباقی باحق جام
 کس نمی آید حقیقت است بخش طالبان طریقت حضرت مزار احسن بگ فیض صاحب عم امیر فیضانه
 وزیر و دبیر ایشان از مزاریان بهوپال اند و در عهد نواب سکندر جاهد بفرستند نزل از خبا
 قشربست آورده و از پنجاه سال در بادریشی بیان بیرون بلده متکلف محض تکلیف علی الله استند
 در سلسله قادریه و صاحب در وید ایشان را از اوقات مخالفت حضرت شاه معین الدین صاحب
 است که مزار ایشان در تکیه شاه جعفر است و حضرت شاه جعفر از خلفای مولانا شاه نظام الدین
 از رنگ آبادی بوده اند قدس سر برهم و در طریقه ابو العالی مزار صاحب را خلافت
 از شیخ صاحب عالی است محمد الله و اشخاص چند بر دو سلسله بروست مزار صاحب
 توبه نموده بستیغ شده اند محمد انور الدین خالص صاحب الشهور و تعمیر جنگ بهادر ابن
 محمد حضرت الدین خان مقبور است بروست ایشان گرفته اند بارگشت الله فی احواله
 و ان الله الله فی افعاله مزار صاحب بنو لوی را سجاافت نبوده اند چنانچه نظر الله فی عین طلبه الله

ایشان اینکه بیست اول تا آخر پنجمی است به آخر اجابت مناسبتی است به کسانی که فیض
ایشان و تقدیر آنرا نوشته اند بر دست مبارک ایشان توبه کرده داخل طریق مجدد میشوند
و شرف نسبت مجدد و یا حمید میگردد و در رونق خانقاه شریف موقوف بذات فیض سمات ایشان
است انجام جمله امور خانقاه شریف محض بر توکل است حضرت ایشان کمال قانع و صابر اند چندی
رئیس و امرای انجام اقدام ایشان با غنیمت کبری و نعمت عظمی می پذیرند مگر حضرت ایشان با وجود
با اهل و عیال بودن دنیا و ارباب دنیا مطلقاً التفات نمی نمایند بدین تعلیم ارباب طریقت
نسب و روز مصروف میباشد آنکه مذاق درویشی است درین خانقاه شریف است سبحان الله
حضرت شاه سعد الله صاحب قدس سره چه قدر رتبه فانی اشخ میباشند که در هر امر خانقاه ایشان
نسبت منظره خانقاه شریف و ملی یافته میشود اگر اندکی نسبت منظره و شایسته باشد و بهای
مشرف شده باشد فوراً بدر آمدن انجام و زیاده که انجام هم منظره آنجا است سن ذاق عرف و دم
رازدان خلوت در خیمه عین المأمور سفر و باطن با اوقات نکات نظر بر قدم محرم راز موش و دم
ساز مقام یادداشت ناظر منظر نگاهداشت رساننده مقام تکین حضرت شاه سبکین اند ایشان
از اهل خلفای جناب شاه سعد الله صاحب قدس سره منظره میجدوی اند ایشان صاحب حلقه
و توبه اند که بیک نظر خود را بر مرد طالب از نه می کنند نهایت قانع صابر و عابد و شاکر اند بکلف
متوکل قدرت گذار خلائق و نهایی طالبان الهی بدین طریق و العابد فی الحقیقه اکثر مردم است
مبارک ایشان توبه کرده داخل طریق میشوند فیض باب نسبت منظره میجدوی میگردد و او ام الله
فیضانه جاریه محسوسه کولسا و اطرسی بجوار میزارش خود را یعنی خانقاه حضرت شاه سعد الله صاحب
قدس سره خانه ساخته بهدایت طالبان مشغول اند سوم متفرق و ریاضت توحید ملک
بر تفرقه خواص حسب سیر می غوا و احوال مسلم محمدی سعید الرحمن شاه محمد بن صاحب الهامی
نقشبندی اند سیر بر ایشان خلیفه شریف و ان صاحب جمعی از قدس سره اند ایشان
از ارباب دول و جباران سواران و اتالی بوده اند هرگاه صحبت شاه محمد قاسم المعروف

او باشد اگر او را به غنی تیار و داری نخواهد بود و خادم دار الشفا خدمت او در سخت پیر خواهند کرد و بهر
 بیمار آن کم موکد است که او قتی که دار الشفا باشند مطابق ایامی محمد و زیر طبیب عامل باشند
 نوشته تاریخ بخت یکم جادی الثاني سنه هجری پنجم از اطباء یونانی حکیم سید و
 قدرت افغانی دلاوی اندک از بهشت ماه ملازم دیوانی سفارش مولانای مؤید الدین صاحب
 شده اند پایه علم ایشان از صفا صام قادی بابر تحقیق در عرویت و قدرت و دبل دای بهر ساله
 که در بلاد و نوشته اند ظاهر بنویز مطب ایشان در بخار و نق و شهرت گرفته است و بهر ظاهر است
 که درین پیشه همچو پیشه دکانداری است بدون التفات صاحب جایی کمتر و نق می پذیرد و خاکسار
 و وسعت افلاق و سخاوت و تفاوت و استقلال مزاج لازم طبیب است فصل فرسان
 مشایخین و کرام بلده فرخنده بنیاد حیدر آباد و حرمها الشیخ الفتن و الفساد
 بدگاه در عایت شریف و اوست هرگاه ذکر و تاجین کرده میشود و آنوقت رحمت خدای کریم
 نازل میگردد پس خواستم که ذکر بزرگان دین را درین نامه درج کنم تا مملو بحر رحمت خداوندی گردد و
 فقیرم در آن شامل شوم و شاید که بزرگان این بزرگان سختم پذیرا گردد و ذکر خیر ایشان موجب
 مغفرت من پریشان شود و بیست شنیدم که در روز امید و نیم بدان راه بیکان سنجش که بریم
 اول از مشاهیر ارباب سلسل مجددیقت بنده که تازیدان معرفت سرادیش ارباب
 حقیقت محلی سبلی شریعت مملع سبلاط طریقت شریف به تشریفات و نییه تارک مراسم ذمیویه
 سبلی غلیظم و دل این رسول مقبول مملو از الله علیه و السلام و تحسین من الملائکه و الانام و سحر
 الی الاودعی الی الی هو لبید الشرف العلی و ام فیضانه و مابرج احسانه ایشان سجاد و مولوی
 عثمان صاحب فتور و ایشان خلیفه حضرت شاه سعد الله صاحب رحمته الله علیه اند و ایشان خلیفه
 حضرت عبدالله شاه صاحب بابوی المشهور بشاه غلام علی صاحب نظری شاه جهان آبادی
 قدس سره اند که فیضان ایشان از هند تا بسند و در حجه تا بعراب و از بخارا تا بروم و
 رشت انگلیز از دست ایم به نباشد که فیض سران حضرت ایشان در اینجا باشد و طریقت مجدیه

یکدای روز سنوای جمعه که بشفاخانه خواهد رفت صلاح طبی و دوا خواهد یافت که ضرورت بیمار آن
 قبل از نوبت ساعت بماند و هم از طرف سرکار حکیم محمد وزیر با اختیار کامل در دار الشفا مقرر
 شده اند شالیه بذاته بر یک بیمار خواهند دید و برای وادون خواهند گفت چهارم چون
 و تیاری اکثر او ویتقدری تاخیر میشود و لهذا بیمار را تا وقت تیار شدن او و بیل و قرار لازم است
 پنجم هم بیمار را ضرورت که نشیبه یا شالیه صاف و پاک برای گرفتن و و همراه خود بیاورد
 ششم اگر نگاه کردم کس بیمار شود که تاخیر و مداوای او باعث ضرر باشد وقت که در
 دار الشفا خواهد رفت و او میسر خواهد کرد و دیگران برای بیماری و دیگر باید که ساعت که کو الصدیر و بنظم
 چونکه صلاح طبی و او ویه و دار الشفا از سرکار واده میشود و فیض نباید که یکسری بدهد و شش و شش
 خریدن نمی تواند مهم را و به سر است که در وقت چند نشیبه و شفاخانه چند حجره میمانند که در اینجا بیمار آن برا
 علاج سکونت نمودن تواند و قتی که تمامی نوبت ضروری آن خواهد کرد و میضوای بیمار آن در اینجا
 سکونت خواهند نمود و شتر کرده خواهد شد تحریر فی التایید و دوم ماه ربیع الاول سنه الهجری بعد چند
 اشتهاری نگیر زبان اردو جاری نمود و حاصل مضمونش اینکه دار الشفا که در افضل گنج
 است برای ماندن سخت بیازان تیار شده است تا که در اینجا بالضرورت ایشان مقام کند از است
 دوم جادی الثاني سنه الهجری بیازان را اجازت آمدن آنجا واده خواهد شد که سنانیکه علاج
 ایشان ضروری الاحتیاج باشد و اشد العلیل باشد فقط همان کسان داخل این دار الشفا
 خواهند شد و می غرتان را حجره جدا جدا واده میشود و ایشان را باید که فاکویش و خدمت و کنند
 اختر و با خضر ضروری خور و نیز از جای خود آرند یا طلب دارند برای بیمار آن غربابکان علمیه و غیره
 اما برای هر واحد حجره جدا گانه نیست مگر برای یک قوم و یک مکان جای جدا جدا مقرر است
 و برای صرف بیمار مغلس مدو کافی از سرکار عالی میرسد بیمار مغلس را خویش بچته از سرکار
 واده نمیشود و لیکن روز مژه سه آنه واده میشود و بیمار را لازم است که آدمی از اصد قایما اخلا یا
 اقربای خود همراه خود برای تیار خود و دار و تا و رست و به اسباب خویش و بخت و غیر آن معین

تحقیق ملک ایشان بیان می کنند گویند که حقائق انواع احجار و اقسام ادویه نباتی را خوب می شناسند
 اما درین باب تعانی ایشان یا از تراجم ایشان نه و نه ام یا نزد حکیم وزیر مرزا صاحب
 کائنات می اندوزد و محال است یونانیه نسخ دوا لایه استعداد و بلوغ دارند مگر هنوز در خیال معالجه که معجزه
 الحکامای باشد دیده نشده است رجوع خالق بخدمت ایشان کمتر است اما بسبب عدم تعارف
 باشد بسبب اینکه در دنیا و دای قابل پسند حکیم صاحب یافته نمی شود یا در نسخ ایشان
 صرف کثیری شود یا اخلاق مردم اینجا با معصاب کائنات توافق ندارد یا بسبب غش خاطر خواه مردم
 ایشان را متوجه بحال خود کمتر می پندارند یا مردم اینجا عادی اجزای قلیله اند و در نسخ ایشان
 اجزای بسیاری یابند و فقیر هنوز با ایشان نه درین جا بر خورده ام و نه در کتب و کلمات از کیفیت
 علمیه و چگونگی تجربه ایشان نوشتن نیت به انعم مولانا حاجی حافظ عبدالحکیم صاحب خانم عالت و دیوان
 به بزرگ طریق علاج ایشان را بسیار می ستودند تا نزد حکیم محمد وزیر که درینولا در شفا خانه
 سرکار عالی بمقدار قدر اندر رجوع خالق با ایشان بسیار است تجربه خوب بر وضع و اکثری می دارند
 شخصی را از عرب بدقت فارز و دمان کشاوره مانده بود فقیر او را بشفا خانه نزد ایشان فرستادم
 فوراً و دمان و شک اعلی و اسفل را درست کردند و بنوعیه صحت است بامانت و دیانت علیان را
 به رفیع که در خدمت ایشان می رسند بعد دریافت بصیرت مزاج هر یک حسب طالع و امیدهند
 و ظاهر است که هرگاه طبع حکیم با خلایق تا به متوجه حال خود می یابد و و او مفت او را از سر کار بهر حد
 پس چرا بچنین لیب خلق اندر رجوع نیارد که لیب مفت و و او مفت پس مفت را چه باید گفت
 بنقد هم ناظم دال الشفای سرکار عالی اقتدار مشهوریم بن صاحب بهادران عالی فطرت والا
 فطرت را رسو مرتبه ناطون رتبه که حکیم اخلاق عظیم الا شفاق روزگاری ابتدای مطلب در اینجا
 فرمودند باز سرکار شتاری جاری شد که انگلش عزت بکرت نیست اشتها را اول و الا الشفای
 واقع انشل گنج بروز و در شنبه آئینده بوقت ساعت هشت مفتوح خواهد شد و مردم که آمدنی
 نیار و ادا را از بر نهیب بر قوم که باشد بوقت هشت گمنده برای گمانیدن علاج و گرفتن و

این بزرگ اطلاع ندارم ششم حکیم قمر الدین صاحب پسر حکیم سنان که قریب سیصدی علم شیعه
 از بارانیا قنکان حضور پر نور اند طریقه علاج ایشان را ندانم هفتم حکیم واجد علی صاحب باور
 و کاد الله خانی اند بعلاج طریقه آبائی متوجه میشوند اما کمتر ششم حکیم آصف علی لکنوی که قریب
 کمان مغلیه بوده و رحمت رسان عالم اند نهم میر مهدی لکنوی که تحصیل بانغ سیدی سنان
 می باشند شفا بخش عالمیان اند دهم حکیم مرزا محمد جعفر حسین بهارسی که در مجلس صدر مرافعه
 فوجداری ملازم تجربه کامل دارند و مسائل طبیعه را از علمی و عملی و مفردات و مرکبات خوب
 می دانند در علاج استسقای خود شاهدیم که نظیری با خود ندارند اما افسوس که کسی قدردان
 این بزرگ غریب الوطن نیست یا زده هم حکیم مولوی محمد سعید صاحب گوپاموی لکنوی
 گویند استعداد و کتب درسیه خوب دارند مگر عجیب که در تجربه ایشان نیز مردم اینجا بسبب آلودگی
 گفتگوها دارند گویم شتت خاطر فعل اند از تجربه است و مشاغل و دیگر امور بهم مانع آن است
 و او زده هم حکیم مرزا شاه علی صاحب که در فن واکتری استعداد کامل دارند از طبیبان متعلق
 فوجداری اند با کتب یونانی هم آشنائی دارند بعنایت این بزرگ تذکره رضائی که کتابی
 خوش اسلوب و مفردات طب است بزبان کهنی از تالیفات حکیم محمد رضا علیخان حیدرآبادی
 و فی الواقع آن حکیم لاثانی بعد از اب سکندر جاده کتابی عزیز الوجود نوشته است بهم رسید و نشان
 بعد نقل برداشتن و تصحیح نمودن و قالب طبع می آرم از دکن تا شمال نفع آن به خلایق
 میرسانم مرزا سید صوف نهایت وسیع الاخلاق و عظیم الاشواق با طبع ذکی و علم وفی نفع
 خلایق هستند و در علوم طب محفل فائق اما افسوس نهرا افسوس که وقتیکه به تحریر این
 رسیدم طائر جان حکیم مدوح بگلشن همیشه بهار خلد بعارضه و بانی شفا رنمود انا لله و انا
 الیه راجعون سیزدهم حکیم مرزا علی است که همیشه معالج قیدیان محابس کو تو آلی اند و متفرق
 علاج بیماران بر وضع واکتری هم میکنند اما ندانم که علاج یونانی هم میکنند یا نه چهاردهم حکیم
 محمد مرزا ندانم که علاج بر وضع واکتری می نمایند یا بر طریق یونانی می کنند اما ارباب دانش و نو

در تحلیله انداز و مجبور است و شست خاطر سازد و غرض است برادر تو ای مرحوم حکیم نجیب خان صاحب میفرمودند که یک مریض یک طبیب و اگر دو مریض و یک طبیب بود هم مضائقه ندارد و اگر سه مریض باشند و یک طبیب پس همه در مرض شمرده شوند و طبیب دیگر با حسیست و آنکه جنس بزرگان بر عدم تشخیص مرض ایشان انگشت اعتراض می نهند غافل اند از این نکته که وسعت اخلاق همچو خلایق می کند و در بعض احوال از این راد شست و برایشانی می اندازد که بآن در تشخیص مرض خللی می افتد چه تشخیص می خواهد تنهائی و ملاحظه کتب را تا مرض باسب و علامات خوب تحقیق نماید و همچو خلایق و خلق عظیم همت آن ننیدند پس چگونه علاج حقوق آید درین قصه و طبیب حسیت و اگر قاصر و عاجز است همچو طبیعت و پس طبیعت متعالی الله و الله رسول متعاً میرلسایه و افاقه گفت آنا و دوم حکیم شغالی خان صاحب نامه گرامی ایشان سیر اصف علی المصطفی شغالی خان شاه جهان پوری هستند ایشان بد شغالی خان اولی که در عهد محاربه چند نعل مجاور مقبره اکبش اطبا بودند و میر صاحب مدوح پسر حکیم صفدر علی صاحب اند که در کلی کرد و انتشار یافت میدادند مرض الامراض و الفربا اند و از بار یافتگان شور و پر نور اند خدمت ایشان که شنائی اسم با سبی نامی همچو خلایق میباشد همه اعتراض خلایق تشخیص ایشان است اما میگویم که مقرضی غافل از قول الاملاطون است که میگوید که اگر تمام روز شب بر حالت مریض جواب گویم پس وای بر حال کسیکه فایده ندارد کس انگیز دل او باشد فکیف از عهده مرضی بآید و جواب دهد و این دانشمند اکثر علاج بر وضع و اکثری می فرماید و وقتی بر طریق یونانی اند شغالی و منه شغالی سوم حکیم صفدر علی صاحب که خو و علاج بر طریق یونانیان می نمایند و فرزند ایشان یعنی میر لطیف علی اکثر بر طریق دیگر معالجه میشوند و اکثر بر وضع یونانیان از چنانکه بالا گذشت چهارم حکیم میر جعفر علی صاحب همشیره زاده حکیم میر غفر علی صاحب که ایرانی گانی میباشد و خود مع هر دو پس این علاج بر وضع و اکثری می نمایند پنجم حکیم ماوراز باریافتگان حضور پر نور است زیاده از حقائق علاج

نسخ نویسانیده باشد باین ترکیب هم مرض بصحت رسند و هم حکمای معتقد و چند روز
 بسیار بهر سند و عالمی بر بعضی نمانند و شهره این نیکنامی با کثافت عالم رسد و اگر یونانی
 خوانان فن و اکثری آموزند و اکثری آموخته کسب طب یونانی کنند و بدلائل و تجربه استعمال
 نسخ انگیزی موافق قواعد یونانی کرده بلکه بهر سانسند معجونی عجیب مفرح القلوب گردند بلکه حکم خوا
 مهره پیدا کنند الله تعالی حکام را از اینچنین توفیق بخشند و این تجویز خود را در حیات خود مروج یا بم
 فصل در بیان اسمای مبارک حکمای اینجا که اکثر مردم در اینجا متوجه بعلاج
 ایشان هستند باید دانست که چنان که طب درین زمان از زمان است اینچنان طبیب
 گران است درین ایام تجربه بر طب مقرر کرده می گویند که پیش طبیب مرویش تجربه کار بر و اگر
 هر دو لازم و باز و مست اگر یکی باشد و دیگری نباشد علاج ناقص بود پس واجب است
 بر معالج که هم مسائل طب یاد دارد و هم تجربه کار بود این هر دو صفت و طبیب خاندانی بیشتر
 جمع باشد مگر بندرت از اطباء نامی و گرامی خاندانی بلده فرخنده نبی و یکی مولانا حکیم
 محمد ابراهیم صاحب فرزندان جمند صاحب حکیم مولوی قطب الدین صاحب مغفوران عالم هر علوم
 سرخیل ارباب فوهم تقی دوران لودنی زمان فرما عصر و حید الدین صاحب الاخلاق عمید
 الاشفاق بیماری سخن خلق ایشان گم بشود و ضعف بسنخان مفرح مقوسه ایشان می رود
 و محمل و قائل کما شفت حقائق مرجع الخلاق بر اقران خود فائق بر حال مرضی شفیق و بعوام
 و خواص خلق بخصائل سپیده موصوف و عبادت معبود مشغوف و یانت و ارامت شعاع
 از تسلی بخش خاطر ایشان فریض گریان میرود و خندان از خند مست ایشان میگردد و دوا شناس
 و دوا سازی بر حضرت ایشان ختم است و دفع رسائی خلایق و دوا و بکنش بر ذات شریف
 ختم است این چنین باید و دار و درمان بشفا خانه سرکار عالی جاهه چنین شاید اگر مرض شب
 می رسد حیاتی نیارند اگر طایب و واپر و زنی آید عذری ندارند با سبب علامات حسب فهم
 خود تشخیص مرض خوب میفرمایند و بر توکل حسدای کریم عطای دوائی نمایند اگر هجوم خلایق

ورود آفتاب در برج حوت است میماند و از روی آله مقیاس سر روی و اگر که تیر ماه نیز مانند
یافته شد که قنطاری گرمی در اینجا یکصد و پنجاه رجه است و قنطاری سردی چهل و پنجاه رجه و بیشتر بارش
در اینجا بعد از نوبت چهار ساعت روز و شب می شود و هوای این ملک از روی طبع سرد
و خشک است لهذا در او اگر کم و تراکم شود و فواید مرضی میشود و خلط سودا در او در اینجا غلبه است
همانند بیشتر رنگ مردم این ملک هم رنگ زمین اینجا سیاه میشود و صفرا در او رطوبت در اینجا
تأثیر است که صفرا بسبب خوردن دانه ذرت که جوار باشد و دال تور و مرغ سرخ و بلغم بخوردن
رام چهل و سی تا چهل که شتر نیز باشد که بکثرت میخورد و نوشیدن سبزی و خوردن بقولات تر عارض میگردد
فصل در بیان بیماری های اینجا که بکثرت میشود بدانکه اکثر امراض که درین
جای می شود از امراض عامه جنبیه تشکک است و فیل پا و عرق بدنی و نزول الماء و انقباض
و کوچک و گوبری که هم شیمی از چپک است و شتر خج که کسر باشد هم قسمی از آن و خنایر
و میمنه است پیش که زحیر است و در آن بلغم خام و خون می بر آید و سوزاک و جربان
که رقت منی باشد و شقیق النفس و بل و بواسیر و سرطان و زگی و فالج و ورم مفاصل
و کزاز و تشنج و ام النبیان و و به که آنرا بیماری بدلی در اینجا مانند اکثر بچگان بدان ضائع
میشود و کمالات اینجا عالی رجه را میداند و زمان بیشتر در بچه زدن و لیور علاج حکما اینجا ضائع میشود
حکما و هم امراض حکام اینجا را بتعلیم علاج زمان حامله و بچه ده و بچگان کوشیدن از ذرات و اجابت
ببین خواب اکثر زمان چنین او میخورد و میخورانند که رحم ایشان قبول حمل نمیکند و باره اندر نمی شوند
و اکثر خانها عالی خانواد و باین کم میشوند و شده اند ضرورت است که از سر کار عالی نظام یکت سه چنان مقرر
شود که در اینجا در کتب طبیعیه خواهد در فارسی از میزان طب کفایه المنصور و فوج القلوب طب اکبر تا
تفقه الامونین و در باره قانونی و موخر و تفسیر و انصار و سدید و شرح اسباب قانونی شیه شده باشد و
در مکتب فن طب تناود عر شود و بعد از این شده و طب فرستاده شوند و بر طب حکم آید و بکار
از طب و طب اندواید و باید باشد و بر غرض اسباب علما متابقت کرده و تشخیص مرض نموده

لطیفه می پوشند تو گوئی که هولی هندوستان است و ده میله کوه سولی است که تمام شهر مرد آید
و پیشتر از زن و مرد و خواص و عوام و فوج و لشکر همه در اینجا میروند و نهایت انبوه عالم میگردد و از
شروع ماه رجب تا آخر از یاد تو هجوم خلایق بتایخ هیچ بدیم جیب میشود و اکثر مردم از عمارت بایکند
موضع انگلی برای سیر نمی نشینند و درین ایام در اینجا کمتر مکان بدست میسرند مردم همیشه با هم خود را
در اینجا میگردانند و میگویند اینجا و کانهای سیندی که ما و شجر التمر باشد بسیار میباشد و گز که
کباب باشد و با صطلاح مردم دکن آنرا چا کنا گویند بسیار فروخته میشود و کمتر مردم باشند که ازین
بلا قاطع نسل معون باشند و درین میله سته حصه زنان میباشد و یک حصه مرد و بهمه میسر چرند
باشند. **الآن** انشا الله تعالی و عجب قدرت خداوند قدری دیده شد که زنان کریمه الشکر همه و زرد
مرد و آید و لوطی و آیت و الماس و زرد و غرق بوده اند و در تکلیف خود را با چنبدان و اینها و اینها
باز گشت مردمان میله کوه شریف است درین هر دو میله بسیار گشت و خون میگردد و اما درین سال
هر دو میله نظم فوجداری بسیار مانده است شخصی کشته و سته نگریده و دیگر وارداتی سنگین بحفاظت
و خون الهی عم نواله بوقوع نیامده اینم خوش نبی رئیس دام اقباله و نیک نظمی انواب
سالار جنگ بهما و دست حسن نظامه حاصل مراسمه انجمن دیگر میله نه در هندوان میشود و ونه در سلمان
مفضل در بیان کیفیت فصول و آب و هوای اینجا باید دانست که در اینجا تا
موسم گرمی از ماه مارچ میشود زیرا که چون آفتاب در برج حمل می در آید شروع گرمی می گردد
و برسات از روی حساب هندوان از مرگ کبیر میم و سکون رای مملکت و کاهت فارسی شروع
میگردد و از روی حساب انگریزی از ماه جون خصوصاً بدو و آفتاب در برج سرطان و درین
سردی هم میشود که مردم لباس بانات میپوشند اگر کسی که رنج در بدن داشته باشد و نپوشد
عجب نباشد که بفالج مبتلا گردد و هرگاه آفتاب در برج میزان می در آید یعنی آخرت میسر سردی
شروع میکنند بقول عرب **اِذَا اُورِدَ الشَّمْسُ فِي الْمِيزَانِ بَرَدَ الْمَاءُ فِي الْكُوْانِ** و هرگاه آفتاب
در برج میزان می در آید آب در کوزه ها سرد میگردد و این سردی تا آخر ماه فروری که به کام

شمسی و آن مدت ماندن آفتاب است و برج دلو با چنان ماه هندی باندک تفاوت
مطابقت دارد ۳۰ - یوم استعدا بر کسره هزده و سکون سین محله و کسره فو و سکون نون
فتح دال محله و الف و رای محله نام ماه شمسی است و آن مدت ماندن آفتاب است و برج
حوت هندی چیست باشد ۳۰ - یوم فروردی که فروردین هم نامندش نفتح فو و سکون رای
محله و فتح دال و سکون رای محله و کسره دال محله و یای معروف نام ماه شمسی است آن مدت ماندن
آفتاب است و برج حمل و آن تتر و کیر و دست و این ماه سر سال فارسیان است و هندی این
مارا تقریباً بیست و نه روزی بهشت بضم هزده و سکون رای محله و کسره دال محله و یای نون
نام ماه شمسی است آن مدت ماندن آفتاب است و برج ثور که هندی مطابق آن جدی است
۳۱ - یوم خرداد و بضم خا و جمعه سکون رای محله و فتح دال محله و الف و دال محله نام ماه شمسی
است که هندی تقریباً اسازم باشد و آن مدت و در آفتاب است و در جوزا ۳۲ - یوم
فصل در بیان میل ماهی اینجا باید دانست که درین شهر از عده میل ماهی که اجتماع مردم در شهر
محرّم است خصوصاً تا پنج پنجم محرم که در آن لنگر خنوری برآید و در آن جمیع فوج سرکاری و دیوانی
و فوج امیر کبیر بهادر میباشند و تمامی فوج آراسته و مجانی و اسپان پیراسته و سواران
هر یک جمعیت در اعمار بیای از نگارنگ نشسته از مقابل حضور و دیوان میگذرند نهایت سیر
میباشد قابل دیدن و این درآمد و برآمد از طلوع آفتاب تا غروب شمس میشود مردمان برای ملائمه
این سیر یک مکان واحد بهار و پیر کرایه داده میگردد و خصوصاً قریب گرد حضور که مرد و عمو و تمامی فوج
در اینجا میشود بکسرا و آن مکان سیر بگیرد و از اول ماه اگر کسی ببرد و است انجمن مکان میکند
البته او را بدست سیر بد و الا آخر است بعده سیر لائق دیدن است و هم عمر میشود که قریب بنگار که حضور
کسی بکسرا و کسی بنجره و الف و کسی حبشی و کسی شیر و کسی خرس و کسی لیلی و مجنون و کسی رفاص و
کسی قوال خود را ساخته می آرد و با انعامات از حضور بگیات ممتاز میشود و هزار بار و پنهان
خیرات میگردد و محرم شریف را گویا عید تکرار داده اند خوشیها می کنند و البته غلبه مشه منزه

غلامت شوارع است بهنو و وجید را با وجود است و مصلحت این بر الوال باب روشن است
 ه هندیان را اصطلاح هندی درج به سندیان را اصطلاح سند درج به کل جزبیدالدین هم و چون
 و شوارع عام که بچلی بند یا شعلی پور یا کداس که میر و البته درست هستند و همیشه در شهران
 فصل در بیان تقسیم تخواه و نام ناهها که جناب آن تقسیم تخواه ه هندی
 باید دانست که تخواه جمله ملازمان و رعد و یوانی نواب مختار الملک بهادر ماه به تونلیج و
 گویند که در حکومت کسی از و اوین باین طریق بکلمه ملازمان ماه به تونلیج و بلا وضع چه به تونلیج
 است و حساب آن به موجب شهر آبی است و اسماء مشهور مشهور است و درستی حساب سال از شهر
 ماه تیر است و تمام سال آن بر ماه خور و است تیر کبیر تا نو قانیه و یا معروف و رای و هلیام
 ماه شمسی بر زبان فارسی و آن مدت مانند آفتاب است در سرطان که حساب هندی تقریباً
 ساون باشد از روز بود و او چه در اصل مرد و بود و بنیم هم و هر دو دال ممل نام ماه فارسی که
 مدت مانند آفتاب است و اسد و آن تقریباً هندی بجا و آن باشد از روز ششم و در بنیم شهر
 به حجر و سکون های هوز و کسر را ممل یا یا مجهول و فتح و او و را ممل زده نام ماه شمسی و آن مدت
 مانند آفتاب است و برج سبیل یا پندک تفاوت با کوا و رطابقت دارد که اسوخ باشد ماه هندی
 اسم یوم شجر کبیریم و سکون های هوز و رای ممل نام ماه شمسی است و آن مدت مانند آفتاب است و برج
 سیران که هندی کاتک باشد اسم یوم آبان بالف مدوده و فتح با و موهده و الف و لون
 نام شمسی آن مدت مانند آفتاب است و برج عقرب آن با ماه هندی که آهن است بانک پیش پیش
 مطابق است و از اسم یوم آفر بالف مدوده و فتح و ال شجر و رای ممل نام ماه شمسی است و آن مدت مانند
 آفتاب است و برج قوس یا پوس که ماه هندی است بانک کمی پیشی بآن مطابق است و از اسم یوم
 قومی و الف ممل و سکون یای تحتانی نام ماه شمسی و آن مدت مانند آفتاب است
 و برج جد و هندی ماه و بعضی ماگنه ناسند ۲۹ یوم هم حسن
 الف با اسم موهده و سکون های هوز و فتح سیم و لون نام ماه

اوست خواهد بود و وجه آن چنان گویند که هنگام مبارجه چند و لعل بها در کسب مال آنست
 که اگر ایشان بکین کند مبارجه بجاور بکس راز دارید است بهر حیل که میتوانست برش
 می کشید گویم این سخن است مجبول بلکه خود طبع امرای متوجه بصفا می گوید و باز از نیست نه
 ممکن بود که خاشاک و پس انگند و حیوانات و بر از مردم و حیثه بالوران افتاده می ماند غبار
 خود محتاج اند و آن تشنه آن ندارند و امر خود صفا پسند نیستند آری اگر خود درین طایفه شهر
 فرماید از آمدنی سگ است خاک و بان ملازم داشته حکم صفا می شهر فرماید البته می تواند شد یا
 بر مجاهدان سب آمدنی ایشان را و حسب مقرر فرمایند روزانه صفائی راههای محلیت داشته
 خاک را بان مقرر شوند و برایشان افسری ما و رشود و روزانه در کوچه ها و شوارع گردیده
 معائنه کرده باشد و مردم بر آنجا تا که بدو راه که خاک و بر در کوچه و راه خاشاک با تالاسه بگذارد
 و بر مردم باشد و بهر محله مکان بول و بر از برای رفع ضرورت بشری ایشان مقرر شود تا
 با دیگر نموده نشود و خاک و بان بول را در کجا و بر از و غیره را در کجا پراخته قبل از نماز
 برود و بیرون شهر انداخته باشند و بر این همه خاک را خاکیرون شهر مقرر کرد و شود و برای
 نموده صفائی شوارع حسین ساگر و حیوانی که بر شصت یا شصت گنج است که نیست و اگر انقدر
 هم در شهر صفائی باشد تمام نمیکرد و آنکه بعضی از طرفای گویند که دستور قدیم را نباید گذاشت
 و آنرا در زمان رابر جای نباید گذاشت که در آن سراسر ایشان را بدستی و راستی شلاع
 و بر آنی آن و بر آن خاکی و شصت است و تکلیف رعایا بازنیا شد گویم اگر قسمت
 مکان که در آن آید از بانی است و عوین زمین از نزول و افتاده و طبعه و سببان
 آن مکان ها که داده آید و بانی است و تکلیف نباشد بلکه عوض گفته جدید میسر می گردد و کل
 جدید از آن نیست اگر چه بین هم نیست قبل بکنند شاست و دست قانون مقرر کرده
 که هر که را از تحصیل زمین بکنند و اینقدر با و حق شلاع گذاشته مکان خود و یا
 اگر داده باشد و نه مستحق است و او را نمایی باشد و فرغ خاصه هندوستان است که

روز عرس شریف رسیده جمع میشوند و نیاز و فاتحه آنجناب فیضیاب رضی الله عنه می نمایند
و سوای ازین ارباب بدعت از روشنی و رقص و مناقب خوانی و انواع تماشاها و وضع
عجیب و غریب میکنند و تکلفها بروی کار می آرند زیاده ازین کدامی میل به عظمت و نشان
درین مملکت نمیشود و غفران آباء میر نظام علی خان آصفجاه ثانی در عهد خود گفتمالی نبود
برای عظمت و جاگیر برای صرف عجب و گل و دفع حاجات جاروب کشان جل مذکور و علم بی بی و غیر
علم مقرر فرموده اند و روایت صحیح اینست که مولانا م در ویش بود که برین کوه بود و زود تبرکات
بزرگواران بسیار بوده است هرگاه او مرد رنگ عید شاه بجایش نشست و بهر سال و غیر
ما و عرس بنام پیرو میگرد و هرگاه پادشاه عمر شنید همه تبرکات از او گرفته در مکه میبرد و
او را بسیاری از قطعات زمین عطا فرمود پس رنگ عید شاه از کتبه خود عندل بکوه مذکور می برد
و در آنجا عرس مرشد خود میگرد و هر قدر قدرت مریاف و در و در و نق عرس هم زیاده شد فته
پادشاه و وزیر و اعلی و ادنی رفتن آنجا شروع کردند پس این عرس آن مولاست
نه عرس حضرت مولانا علی رضی الله عنه که مردم بزرگم خود عرس جناب مقدس میدانند
گرم الله وجهه بهیت حقیقت عرس جل کبریا و الله اعلم از شیدالدین خالی گویم درین سیله
از یک لک مردم جمع میشوند از آن یک خمس مرد باشند و چار خمس زن مگر همه در فقره و طلا
و الماس و مروارید غرق میباشند و بلا تکلف و حجاب عریان برهنه و بیجا پیش آنجا میگردند
و کثرت آب نوشی و خت خرا آنقدر میشود که از هزار بار و پیچ محصول آن در کچری بدعت داخل
میشود و الحمد لله اسال اسباب بند و بست عمل فوجداری یک کس هم کشته نشود و ارتباط
میله چنانکه میبایست گرد این همه شرف نیست نیک نیست تلبیر نوبت الملک است و دست و اطم قباله و الله
فصل در کیفیت شوارع بلده و هوای آن بدانکه راه شهر و کوچ
بسیار تنگ و گنده که در برسات گذر و شوار و هر جا که خاشاک انبار باشد و دو
سه حصیه در آنجا افتاده باشد باید دانست که سکان امیری در آنجا خواهد بود و گویا این

اتفاق مبارک آداب غلامان بجا آورده و بر دست بسته استاد چون صبح شد پیش مذکور سکه
 کوه رخت کشید و باینکه حضرت فیض رخت را تشریف فرما دیده بود اسبجاسکے دیدن
 نقش دست مبارک آنحضرت بود پس رویاے خود را عداوت دانسته در اینجا حاضر
 بنا کرد و نشان دست مبارک را تراشیده در آن محراب نصب نمود و لوله شمع
 بر نمازگاه صورت آنکه بر اس ترسے نیچے تنائی میں پڑ پس گاه گاه خود ہم برای زیارت
 پیش شریف میرفت چون موسم طواف بنو و رسید مراسم خود را در اینجا بدستور بجا آورده و در وینجا
 در اینجا کرد و بحسن اتفاق ابراهیم قطب شاه بنین شب بر بالای حصار قلعه گوگامندہ برآمد و بجا
 شمال در صحرا روشنی دید پرسید که این چیست رای او بوند که منظور نظر سلطان بود و نظر
 به حضور ملک حاضر میباید عرض نمود که این کوه کچیرہ است بآن مسلمان چاه حضرت علی
 رضی الله عنه ساخته اند و اشب جمع شده جشن می کنند سلطان گفت که اگر همچنان هست
 مابدولت ہم ارواہ خواہیم کرد چون این خبر بنو و رسید آلات پرستش خود را از اینجا برداشت
 بر کوه چریال که از اینجا فاصله دو کر وہ دارد نهادند و دیول آسجارا باز من برابر کردند
 رنگیا و ملکا کہ عابدان آسجا بوده اند مجاور آسجا مقرر شدند سیزدهم رجب سلطان آسجا
 تشریف برد کہ امن تاسیخ ولادت آنحضرت رضی الله عنه بوده است و بادشاه و آسجا
 جشن میلاد شریف سرور کائنات سید الانبیاء و صلوات الله علی نبینا و علیہم السلام تہنیت
 داد و بر کوه دوم کہ بر قریب این کوه مبارکست قدم شریف آنحضرت صلی الله علیہ وآلہ وسلم را
 نهاد و بیت بزیتی کہ نشان کعب پای تو بود پد سالحا مسجد و صاحب نظران خوابد بود و پل پس
 بتایخ هفتہ ہم رجب کہ در شب آن عیشی شرف زیارت امام تسبیح اولیای رضی الله عنه
 شدہ بود و عرس شریف مقرر شد رفته رفته سیزدہ تکلفات در اینجا شد اکنہ و تقار خانہ ہا بالای
 کوه و بدین کوه و ستارہ بنی شد و عائد ملکہ با فات اعداد کرد و تمامال امرائی بلکہ و
 رؤسا و اہل عرفہ و باز گرد و کاندازان و اصحاب قریات از اطراف و جوار ہر سال

صورت مورت که در نیو لاشه سورت سابق در انجا فیلیا نه پادشاهی بود و هماغیل
 مذکور بسته میشد و آن فیل مخصوص ام سوار سلطان بوده است

فصل در بیان چشمه پی پی بدانکه این چشمه است بر کوهیچه رفعا که در انجا گاه گاه پاد
 عبدالقد قطب شاه برای سیر میرفت و آنجا ی سیرت زیر که صحرا است چشمه روانی
 خاتون حیات بخشی یکم بوده است و در وقت اور پی پی با صاحب میگفتند بعد از مرور دهور
 با اصطلاح عوام چشمه پی پی مشهور شد با زبان عوام منسوب بسیده النساء یعنی اسد نه
 چه دستور است که وقتی عام مذکور میکنند و از آن خاص مراد میشود چنانکه مراد میکنند و از آن
 مراد میشود که قال السعد شیرازی رحمه الله بنده آمد بعد از آن رتخیز حالا انجام و دم چله ساخته و بکنیر
 تیار کرده اند و در انجا رفته طعامهای پزند و نیازهای کنند و ثواب آن بروج پرتوج سید النساء یعنی اسد نه
 فصل در بیان علم پی پی که آنرا علم حیدر نیز گویند بدینست که خاتون مذکوره که مذرب
 اهل تشیع میباشد و از اعتقادات اعلام بود اندکی را از علم بنام اسد و دیگری را
 بنام محمد و سوم را بنام علی بخط طغرای باهتنام حیدر خد متسکار خود تیار کرده بیرون شهر
 جانب مشرق استاده کرد که خنج روشنی و جل سوار ی آن از سر کار مقرر شد حالا بهمان
 مردم آنرا علم پی پی و بعضی علم حیدر می نامند

فصل در بیان عرس کوه کچیره بدانکه جانب شمال از بلده فرخنده بنیاد و بفاصله شش
 کوه و آنست قریب بوضع کچیر آنرا در عوف عوام کوه گمانند بزبان پاستان برای کوه گشت
 را سانی بود و هندوان در سال یکبار انجا رفته طوف میکردند و مراحم مذهبی بجای آوردند و شایع
 هفتدهم رجب یعقوب حبشی در واقع دید که شخص آمد و گفت که ترا حضرت منظر العجائب
 اسد الله الغالب علی کرم الله وجهه یا و میفرمایند این واله نخت را بیدار در خواب بسته
 از سر با ساخته همیای المی می شد آن هادی صادق او را بران کوه برد و دید که انجباب
 فیض آب ترکش در کمر و کمان در بر انداخته دست مبارک بر زمین نهاده جلوه فرما اندر این شایع

حالا هست آورد و نگاہ داشت و بکار طلا در آورد و در زانود و نمود و حکم فرمود که بعشره
 حرم الحرام استاده باشد و برای صرف گل نمود و گناروقات مجاورین کسب کفایت خود
 از سرکار کفایت بخندید و تفرغ فرمود پس ستمی در آب بپاک نمیداد تا علی ترمیم عمارت مکان قدیم
 نمود و تقارن خانه و آکنه هر دو طرف بنا کرد و هنوز اولاد آنجا نداشت و وجود و بر کس از اسیر و وزیر و شعی
 و شیعه بی نبود و لنگر خود را که شمع آن قریب می آید و را انجام میزند و سب دستور خود فاتحه می خوانند
 و درین ضمن بر ستم چنان هزار بار و پیه نقد حاصل میکنند و معاش سرکار علما و در آن است که چنان
 اینجا بر و روشو بر سر نداشت و صانع سرکار می دایم اقبال و لنگر اسیر کبیر بهادر و معاف الله قدره
فصل در بیان لنگر گویند روز یاریخ سیزدهم ذیحجه عبدالعزیز شاهی شهنشاه فرمود که من است
 تمام داشت سوار شده که وقت غنیل مذکور مست گردید و را در جنگل گرفت بشا هده این حال
 تمام مردم جلور و عایا سرایمه شدند و این خبر را بهادرش که بجانب بیگم عرف پی پی صاحب
 می رسیدند ایشان بالفت مادر و نهایت بیقرار و پریشان شد بجانب قاضی الحجابات بواسطه
 روح پر متوج حضرت امام الشهدا رضی الله عنه بحال الحاح و بجا جت نذر کردند که اگر فرزندم شجره
 عالم سلامت باز گردد و یک لنگر طایفی هموزن لنگر فیل تیار کرده در حسین علی برده ریزه ریزه
 آنها کرده بر نقره و مساکین تقسیم کنم و این نذر را بهر اصدق مودعی گردانم چون ده سده
 روز برین ماضی گذشت و خیال تنگی و گر تنگی پسر در دل مادر مهربان آمد بر هر درخت توشه
 و کوزه و آونیت تا اگر پسر تشنه و گرسنه زیر درختی بگند و از آن غذای خجور و آست
 نوشد و بن تحلیف اشتها کند گویند که بعد تنگی و سه روز تنگی فیل فرو شد و یاریخ شانزدهم
 محرم الحرام شجره بالخیبر و السلام و حجت و عاقبت بخانه واپس آمد بیگم مودعه ادای نذر
 فرمود و لنگر طایفی هموزن سیزده سیر تیار ساخته و کبر شاهی و ده سده آنرا بپلوس تمام حسین
 علی برده لنگر را ایندیند کرد و بر نقره و مساکین تقسیم فرمود و از آن روز این رسم لنگر گشته در میان
 خاص و عام اینجا بر روز عشره شریفه جاری گردید و اسل الان جاری است و کجای

آنکه یادگشتی و را بطور بد و خجست آنها سکه لیده افغانی بعده عربی و اصف آنها حبشیست
و چون مقدمات اعراب بهر حکم شتیر و ابریشو و فلان از سر کار بهر حکم یک یک کس از عرب
یا از سوادان چاووش مقررست که بوقت پیش آمدن مقهوره آنها چاووش و همایش با اعراب
می کند یا هر چه پرسیدی از بومی پرسد و ترجمه مطلب آن را و اظهار می نویسد یا از
طرف حاکم طلب قانونی را با بومی همانند و آنچه از لا و نعم بگوید بجا می ترجمه آن میکنند این
طریقه مقدمه می یابد و از وقتیکه گرانی اشیای خصوصاً غلته است اکثر اعراب لوطی که می
آمدند و غلات می کنند مگر فضل خدای کریم نیست که نواب عاکیب وزیر اصفیاه را مصد
حیرات و مظهر تفصیلات گردانیده است که هر روز هزار بار و در راه خیرات و تصدق میشود
و دره و رین ملک از نفوس بندگان خدا بسیار هلاک میشود و تمام ملک ویران میشود باین
خیرات غله که از سر کار عالیجاه که با تمام نواب مختار الملک است و میشود و از پیکانه دیگر صاحبزادهای
گرام و امر اعظام طعام و نقد تقسیم میشود کسی نمیداند که فحط است الا ماشاء الله که از ازل
و تقدیرش قبض رزق کرده باشد و چون هنگام حیرات و گساشی و وزومی و
اعراب حسب آیین مقرر خود تدارک جانی میکردند و عسکره و تغشیره می نمودند و چون
این کمر خنایات را اختیار می کردند از وقتیکه از جمیع ارباب اعراب عمل عسکره و تغشیره
بر آورده شده مقدمات اعراب بقصداری سپرد شده اند البته شوخ شده اند و خیر
مزی تحقیق و تسهیل و انجا قلت تحقیق و ثقیل جزا می رود و قواعداً جاہلیت اینجا غلیظ
می باشد و اینجا هم لاک باختصاص و طاهر که ملک را سیاست و کارا تا آقا کارا دام
بلکه نصحت است که حکم بفرموده خدا و رسول باید چنانچه و اعلی علیه السلام و اصحابه و سلم
فصل در بیان سیاهی حکم گویند آنرا علی شخصی زوار از مدینه منوره سینه از اسلحه
امام جعفر صادق رضی الله عنه یافته بکربلا می برده و در مدینه منوره نصب کرده بدین آورده بود
حکومت سلاطین قطب شاهی بود و سلطان غفر تعظیم و کریم استقبال نموده جایگز

میسران	تقدیر	تقدیر پیداد	میسر چیدار
۵۰	۰	۵۰	عبدالله شارس
۱۰۰	۱۵۰	۱۰۰	کل میسران

پس جمله نیرده هزار و شصتصد کشند و یک هزار کس در شهر زد و اما هر دو مهاجران متفرق نوکر
و سته هزار و تمام عمارت نظام نزدیک را بجان و دلیجان و زمینداران نوکر هستند
یا در شهر با و ده با و او ستمی کنند و نو خوار میسایند و کمتر ازین اعراب باشند
که سو و گیرند و بخورند بلکه سود گرفتن را معامله نام کرده اند و این ثروت اعراب دکن محض
از سو گیری است از عرب غلبه تلاش در دکن می آیند و چند روز بسبب گرفتن همیشه شوند
و حالا بسیار پوشیار شده اند هر سال حساب می کنند و ستا ویز جدید از متروض نویسانیده
می گیرند و بران شواهد اگر دو و کشتی میشوند چار از عرب میباشند و اگر از یک کس مخالفت میشود همه
عام و جانب دار فریق خود می شوند گو با هم مخالفت باشند لیکن درین حالات با غیر همه
متفق می شوند آنجا حاصل جمله اعراب درین مملکت هفتده هزار یا هیجده هزار تخمینا باشند و بلی
بسیار اند و در حیدرآباد و کرشت و غن و واکه قطع طریق اعراب را عیبت بدنام کرده اند جمله نمایا
بدون شرکت مولد از هر قسمی که باشد درین ملک و شهر از قوت و فعل می آید و مولد را چند
اقسام است و مراد از مولد دورگه است که آنرا در هند می دو غله ناسندگی آنکه یا دکنی و عربی
و دوم آنکه یا دکنی و حبشی بود و سیم آنکه یا دکنی و فرنگی بود و چهارم آنکه یا دکنی و هندی بود
پنجم آنکه یا دکنی و فارسی بود و ششم آنکه یا دکنی و پنجابی بود و هفتم آنکه یا دکنی و سکه بود و هشتم
آنکه یا دکنی و افغانی بود و نهم آنکه افغان از مشهور یا نواح آن یا پوست زئی یا کوها
یا از کابل یا قندهار یا دیگر از خراسان بود و دهم آنکه یا دکنی و ترک بود و اعم از آنکه از خوار
بود یا بلخ بدیشان یا متعلقات آنها دهم آنکه یا دکنی و تاجیک و رومی باشد یا از دهم

[illegible]

فصل در بیان جمیعت المازان لوازم جناب فیضآب نواب سلسل الامرا
عمدة الملک بھادر دام فیضاً ختم فابرج احسان ختم

اگر چه فقیر و صحت فوج ایشان بخوبی حاصل نیست اما هر چه بر سر می و دریا قتمه شد حواله حسنه
 کرده میشود اگر چنین قدر و سر کار و قار الامر و اقتدار الملک بهادر محسوب شود و غنما
 نخواهد بود و تنهین کامل سر کار شمس الامر اسواسه منعفور خواهد شد

نمبر	نام	نمبر	نام	نمبر	نام	نمبر	نام
۱۰	سوار	۴۵	روپیکه	۴۵	مستاد	۵۰	سوار
۱۲۰	چنگ	۱۲۵	مغول	۲۰	بان بدار	۱۰	چنگ
۱۵	چوبدار	۹	ترب بدار	۲۰	ایمان	۲۰	چوبدار
۱۵	داغ	۳۰	سوار	۴۵	سوار	۵۰	داغ
۲۰	توربین	۲۵	سوار	۴۰۰	سوار	۴۰۰	توربین
۲۰۰	سوار	۲۰۰	فیل	۴۰	توربین	۱۵	سوار
۱۰	سوار	۲۰۰	سوار	۳۰	سوار	۰	سوار

باقی احوال این خاندان عالیشان و سلاسل ایشان و فضل جداگانه نگارش خواهد یافت و خوشتر
اوقاتی و زهد حسن سلوک و خیرات و خدمت فزارات پیران رضوان الله علیهم جمعین امیر کبیر صاحب
تکلم زیاد از بیان و تخریص حق تعالی ذات قدسی آیات ایشان را در امیر بزرگ خلافت
سلامت باکر است و از و جمیع مقاصد ایشان را محصل آرد آمین

فصل در آنکه صحت فوج اعراب که در ملک نظام است و شوارچه فهرست آن از افسران ایشان یافته
نمیشود و از دفتر معلوم نمیشود و چنین فوج کشا و عین بسیار است اگر برای حساب داخله و خارجه و سهم
تخواد این گروه کمر بسته جداگانه مقرر شود و نقشه ها و آن به موجب نقشه که در فوج امیدی است
درست گردد و حاضری و غیر حاضری فوج و وصول تخواه و چال و رویه افسران و جوانان
و تعداد ملازمان نوشته شود و البته صحت اشکبار گردد و آنچه معین و سیم تخمین است سقاخانه
تصحیح اعتبار و ندارد و نچند آنکه وجود ندارد و میران کل

[illegible]

[illegible]

فصل در بیان جمیع ملازمان لوازم جناب فیضآب نواب حسن الامرا
عمدة الملک بجاو دام فیضآب غفرم فایح احسانهم

اگر چه فقیر و صحت نبوح ایشان بخوبی حاصل نیست اما هر چه براسری دریافته شد خواه حسنه
کروه میشود اگر چنین قدر و سرکار و قار الامر اقتدار الملک بهادر محسوب شود و عین
خواهد بود و تخمین کامل سرکار شمس الامر اسواسی مغفور خواهد شد

شمار	نام و صفت	شمار	نام و صفت	شمار	نام و صفت	شمار	نام و صفت
۵۰	قندیل	۵۵	روپیک	۵۵	سوار	۶۰	سیدی
۱۰	پان بدار	۶۰	علی نول	۱۲۵	چنگ	۱۲۰	رب
۲۰	ارباب	۳۰	قرب سوار	۹	چوبدار	۱۵	بکمال دین
۵۰	جنگ	۴۵	اسوار مرشد	۳۰	راجلور	۱۵	اشمعی غار
۴۰	علی بک	۶۰	سواران منلی	۲۵	قربین بدار	۳۰	پدر و رب
۱۵	قونیا	۶۰	فیصل	۲۰۰	بسرکار	۴۰	پنجه نین
۰		۳۰	قونیا	۲۰۰	سوار	۵۰	مالک

وسکون لازم نام منو عیست از جاگیر نواب مختار الملک بہادر و یک رجبٹ نو ملازم دیگر گاہشتہ اندو برسالہ پیشیان سی سوار دیگر افزوده اندو در تو پنچانہ فیلان دو توپ اندو تو پنچانہ سپی شش توپ ہستند فقط

گوشوارہ نتخواہ پولس وغیرہ سرداران فوج باقاعدہ

تعداد	نام سہ	پنچہ	پولسکان	پولسٹاپ مع ڈاکٹر	کرایہ مکان و ڈویہ	پولس اسپ	میزان
۱۰	کبیر گاہشتہ	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	اسٹان	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	آمین گاہشتہ	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	ارباب گاہشتہ	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	سگر گاہشتہ	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	سگر گاہشتہ دوم	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	پنچین	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	نقشہ	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	ڈاکٹر	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	سگر گاہشتہ	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	سگر گاہشتہ دوم	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	پنچین	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	نقشہ	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	ڈاکٹر	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۰	سگر گاہشتہ	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰

سازمان پست و تلگراف									
ردیف	نام و نام خانوادگی	پست	رتبه	تاریخ	نام و نام خانوادگی	پست	رتبه	تاریخ	نام و نام خانوادگی
۱	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۲	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۳	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۴	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۵	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۶	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۷	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۸	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۹	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۱۰	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۱۱	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۱۲	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۱۳	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۱۴	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۱۵	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۱۶	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۱۷	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۱۸	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۱۹	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی
۲۰	محمد علی	رئیس	۱	۱۳۰۲	علی محمد	رئیس	۱	۱۳۰۲	محمد علی

یکت جمعیت زانام کپال در حثت نشت زیراک کپال انجم کان عربی و اشیدید مع فتحه بای نمارت

ردیف	نام اثر	تعداد	نوع	ملاحظات
۱	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۲	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۳	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۴	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۵	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۶	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۷	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۸	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۹	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۱۰	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۱۱	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۱۲	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۱۳	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۱۴	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۱۵	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۱۶	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۱۷	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۱۸	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۱۹	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۲۰	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۲۱	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۲۲	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۲۳	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۲۴	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۲۵	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۲۶	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۲۷	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۲۸	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۲۹	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	
۳۰	تاریخ و کتب	۱	تاریخ	

تعداد	نام مع عمده	تعداد	کیفیت	تعداد	نام مع عمده	تعداد	کیفیت
۱۰	عادلان	۱		۱	مرات	۱	
۶	نایبان	۱		۱	در بیک بنو و نایبان	۱	
۵	نرم نواز	۱		۱	نوا	۱	
۲	منیر	۱		۱	نوا	۱	
۳	سواران	۱		۲	غلام	۳	
۱	اشاب سار جنت	۱		۶	سواران	۱	
۱	مندی	۱		۲	سقا	۱	
۱	نقش	۱		۱	نواز	۱	
۱	عزیز نگیز	۱					

سواران و نیرتی لانسیر یعنی نیزه بردار

تعداد	نام مع عمده	تعداد	کیفیت	تعداد	نام مع عمده	تعداد	کیفیت
۱	نایبان	۱		۱	نایبان	۱	
۱	در بیک	۱		۱	نایبان	۱	
۱	سواران	۱		۱	نایبان	۱	
۱	نقش	۱		۱	نایبان	۱	
۱	عزیز نگیز	۱		۱	نایبان	۱	
۱	نقش	۱		۱	نایبان	۱	
۱	عزیز نگیز	۱		۱	نایبان	۱	
۱	نقش	۱		۱	نایبان	۱	
۱	عزیز نگیز	۱		۱	نایبان	۱	

نظام الملک آصفیاء بہا و متعلقہ دیوانی
جنرل اسٹاف

[illegible]

که اول فرست کچنچیان و چنین زنان که کسب میکنند بشرح پیروان و صبیبه تیار کنانیا شود
 و شهر باشند یا در جمعید یا در موضع ابدیه صبیبات از او شان گرفته بمرکه وارث او پیدا شود با و
 سپارند و اگر کسی وارث او نباشد حاکم مری او گردد و در دودر سستیان تعلیم کرده عتدا و باطل کنانیا
 و بدو اگر کسی معتبر برای چردون طلبید با و سپارند و تاکید کنند که او را پرورده تعلیم کرده و بعتد
 رساند و زنان جوان را حاکم کنند که بهر ماهه طریقیب رفته اند ام نهانی خود نموده باشند و بپای
 اگر کو و بلای سوداوی یا بداور و بیرون آباوی یا برکنار و آن آبادان کند و بعلج او پرورازد
 و اشتی را کند که کسی نزد او نرفته باشد و این استخار بذریعہ حاکم نو جداری باشد تا اگر کسی
 عدول نگوید فاعل و سقوطه هر دو زریکجه تعزیر کشیده شوند یقین که باین تدبیر و رسوائی
 خود باز آمده تو بکنند و این پیشه پدر را بگذارد و باز همیشه ملازمان نو جداری بنگران حال اینچیز
 زنان پیر قبیله باشند تا با دیگر دختران را بنیازند و اگر از دلبسرا حواشترای بزده و زیب
 بسرای مقبول رسانیده شوند تا قلع و قمع این رسم بد خانه خراب گردد و بهیست از زنا
 خیزد و باند جهات از نماید از پرست زکوٰۃ

فصل در بیان کچری مستحی آنکه در قرضه ای ذات و مالشهای زمین زوال بت دیوار و

تیار و مکان و مرست اکثه سرکاری و تیارزی ناودان و غیره در این دودستی فروش آن و کامی اکثه
 سرکاری بپلمین رسائی حضور بر نور که بهر هفته میشود و مالشهای تجاران و ااوران و بزرگان که
 با انس بچوڑ باشند و کھاران و سنگلر اشان در اینجا پیش میشوند و اقتراین حکمه شیخ فیض دین ایام
 از بنده گان حضوری اند و سر دفتر ایشان لاله شیخ پور شاد دست که قریب مکان محمدان جعفری
 فصل در بیان سر رشته لنین بدانکه لنین عبارت از چپا و فی سست گردینچام و از لشکرت
 از اینجا که این سر رشته متفرق است کچا نیست که حالش مفصل معلوم گردد و سر رشته لنین گوشه
 محل که در خولی اکبر شاد دست و اینجا تقسیم شود ماموران گوشه محل میشود نام سر رشته دار
 این حکمه لاله گرد هاری پر شاد دست مشهور فی راجا پسر لاله زهری پر شاد صاحب قوم کاست

پس رویه می فروشد اما زندگان که می آیند که بر یکی یا آنمی یا کسی خود که نشان و کلامدار
می باشد نزد جوانان ناکه محمول بدعت امانت داشته و آیند که باطلات خود و هر چه پیش
های خود و فتح رای هندید و سکون با و فارسی یعنی امانت و ضمانت گویند و چون بعد رسانند
سبب از دکان بسیندی بن میگردانند و پهل از دکان و از او رود و محمول ناکه جوانان
و او و بکر که خود گرفته بیکان خود میرودند

فصل در بیان کچری از باب نشاء که باطلات مردم اینجا از این کچری می آیند
و متهم آن محکمانا شریفه است که کچری از مملکت خود پر نورست غرض قریب شصت سال
فقیر از کم و تنگداری و کمالات خود پر نورفته بود و مردم هر چند است ایشان یک کچری
بهمو علام رسول و پارس محرم و چند نام کار و جوانان مقرر اند و این محکمانا شریفه است
چند و کرینا و چینیان و از میشود و نشاء اگر کسی چپو که بولار غنا مند و ناکه اش نور کرینا و ناکه اش
ورین محکمانا اش کرد و وسیعی و کوششش تو سلطان این کچری نشان او را یافتند پس آن را کردند
و بنویس و هر دو را گرفتار کرد و حاضر میکنند و بعد شجوت جرم هر دو قید کرده میشود و اگر کرینا نند و نشاء
بعد با گرفته میشود و از کرینا و بنیه با بچه و رش و اگر چپو کرینا را نماند و بانی خود و کس و کلان
بانی خود نمانش بران ورین محکمانا میکنند و هر دو قید کرده میشود و اگر ناکه را نماند میکنند
او را در حق پرورش چیز و ماه و او مقرر میکنند یا عرف پرورش سابق چپو کرینا میدهند بخار
کاج آن میگردد و آنرا که لا ینکحها الا اذن زری که اخصبیتا و الخبیتین اگر این فرقه
همه پراز آتش است هر که ازین هر قدر که بپا نهد از سخته تر و حسن لباس و زیور پیراسته
در باطن خراب تر و بدتر خواهد بود و همیشه چه قدر از او بدند و هر کس که بر قیاد او داد
پسین به بیشتر اوقات در یک صحبت او صاحب او مایه رستی خود را نوشته است و
در تمام بدن خود آتش میوز و همیشه را از فرخته حسرتان الله نیا و الا لایحی الله و الله
بر همت علیای باو شاه واجب است که این فرقه را نیست و ناپاید باین طریق

است و سرکه او با خم و مهر و کتند گوشت و نمزاده بعد از تخمین تقطیر میکنند بسیار سیکنه فواید و تسلی
فوائد غیر است و طریق ساختن خم و سرکه اینست که سیندهی خالص گرفته و رسیده کنند بنوعیکه
سبوغالی باشد پس بر دهن سبوغالی گلی نماده از آرد و گندم مهر کرده مدت دو هفته روز و شب
و شب زیر آسمان نماده از دیگر و سرپوش گلی متقطر نموده در آن غرق الایچی کوفته و گلن چینی
سبزی و در کرد و پوست لیمو داخل نموده بار دوم تقطیر نمایند آنچه متقطر شود و تند باشد خمر
است و آنکه در دیگر بنام سرکه سیر و پس صاف نموده بکار برند آنتی کلاسه گویم درین بلده
تضعف اشتها و کثرت برص و ضیق النفس و نزول الماء فی الکیس و پیدایش امراض سودا و
ضعف رجولیت و عروض السعال و بی حرق و خشک مزاجی و مردم اینجا بیشتر در استعمال
همین بلای بدست فلند از سرکار ذوالامانعت کلی است که اندر بلده فرخنده بنیا و حیدر آباد
فرخند نش و با وجود این همه تشدد و مانعت بسیار کسان خفیه و نوشند و اندرون بلده و سایر
بالوان عیصل میبرند و مورد لوم لایم می گردانند اگر چه حاصل این صیغه بسیار است اما اگر بیم
انگیزی کرده شود و محمول افزوده شود و در آن دو فائده باشد یک آنکه محصول این المضاعف
گرد و دیگر بسبب گرانی قلت نوشتندگان هم شود و جنگ و جدل که بیشتر بسبب خوردن
همین آب سیر و در هم مرتفع گرد و در تخم فی سبوغ و ریو لاسه و پیوسته و شمرست و بیکر و پیوسته
جن بدست سیر و در یک سبوغی سیری گنجد و چون بر دارند آن اکثر بدست می باشد چون
سبوغی افتد و شکسته می گردد اگر گاهی سبوغ سلامت باشد و بدکاندار فروز بر نده آن
نشان از بدستیت فروز بی شلا و آند یا سه آند یا بد و آنه هیچ و یک لوله جداگانه فروز داده
میشود که آن را بندگی بکسترهای شوده و سکون نون و دال مظهر سو قوفه و یکسر کاف و بار
ویای معروفه گویند پس خواهر فروز آن را بنوشند و خواهر بدست یا ده آند بفرشند الحاصل
سبوغیندهی رسیندهی بن بیکر و پیوسته و آید و فروز چار آنه یا شش آنه یا پنج آنه قرب و بعد و کان
بیرون بلده و سیندهی بن از کاندار می یابد سوا لوله حسیندهی که از کلال می یابد و و کاندار

یا چه سواد از رهبر کامل بگوید که خضر از آب حیوان تشنه می آرد و سکندر را با وجود خیر این سرشته بیشتر موافق ماهیت خبر و باشد که خاصه حکومت هندست اما این عزیز اکثر بر رفع احتمال آن در گوشه و قطع نظر از واقع و تشکیم و غیره میکنند

نوزدهم کچری بدعت که آن را صیغه مسکرات نامند این محکمه را ناظم کند رسامد لیا اند
گویند نسبت سابق ناظم حال خوب بند و بست مسکرات کرده و رین صیغه که دوازدهم است
نیز که کسی از زن و مرد و رین بده نباشد که سیند هر نوشتند گویا که همه و نوشتند و همین سیند هر
خانه باعث و نگه و دنیا و بست بچه را از وقت تولد بچای زده میدهند و این آب درخت خرماست و
طریق بر آوردن آن حکیم رضا علیخان مرحوم حیدرآبادی در کتاب تذکره الهند که مشهور بیاوگار رضا
چنین نوشته که در درخت بصورت مثلث تراشیده و فصد نموده کوزه گونی بندند پس از آن آب
روان میشود و در کوزه جمع میکرد و تا وقتی که جوش نرزد و از دور و عنایت و شیرین باشد آن را نیز در کوزه
و سکون یا و سر و فقه و فتح در آن جمله و وقت با هر روز و اتمیه با بضم عزه و فتح تازی فو قانیه و سکون میفرم
با صیغه الف و الف خوانند و چون درین طرقت و در آنرا انداخته بنهند و جوش نرزد و مزه تلخ و ترش
بهم رسانند سکر در و پیدا میشود سیند ای نامند مزاج نیر که شیرین و رقیق و خوشبو و در و خالص
باشد سر و تیز و مزاج سیند ای سر و خشک نیر که بکری کند و غایط براند و سکون جدت و گرمی و
تشنگی و دفع اشتراق و مرطب و سمن بدن و در بول و موافق امراض جاریه یا البسه و بد قویقین و
غذا بدین میشود و چون از نه تولد شروع کنند بهر روز سه تولد افزایند یکات سه ظل میرسد و بعضی
امراضه قائم مقام ما و البچین میشود و اما مستطاب است و سیند ای زخمت و شیرین و تلخ و ترش
و گران و سردی و باقی میکند و کف و صفرا دور کند و مزه میدهد و سکر می آرد و اگر تخم تالو
در و آئینه نرزد باور آرد و اگر بچین نیت آسیند سنگینی و او و ام و بست و پا و فساد امراض
جلدیه و بواسیر و کالانی شکم و قروح و نفوذ و حکم آن و گرم و پا و و کند و هر چه که در آن آمیزد و انفا
آن پیدا کند و سیند ای که کید و وزیر و گذشته باشد با و و صفرا و کف دفع نماید و فرزند و پس

برضیعان رحم آر بیچد ہم سبطہ مغلنی یعنی ڈاک سرکار نظام دام اقبالہ این پٹہ درعوام این
بلندہ فرخندہ بنیاد بنام پٹہ لالہ سوہن لال دہلو معروف و مشہورست الحال ناظم این محکمہ لالہ
کالکپر شاد دہلوی نہایت دانشمند فطین و فہیم و عالم امور سر رشته خود مرد فطیق و متوطن
و ضعیف خوش میان مردم شناس خوش صحبت راست پسند خیرخواہ سرکار خود را حم بابا کالان
خویش معتمد محکمہ خود اما باختلاف رای ارباب مجلس مال معذور چہ سفر کرده و زمانہ دیدہ و گویا
گردیدہ را با غیران و محکوم را با حکام بہان فرق ست کہ میان زمین و آسمان مثل بہت است
حاکم کانیٹھکا سریر پس چہ گوید و چہ سراید قطعہ مر و خرومند ہنر پیشہ را پانچ عمر و بیست
اورین روزگار ہوتا بیکی تجربہ آمونختی پد و زدگری تجربہ بروی بکار پد محصول درین سرشتہ
برناصلہ مقامات ست چنانکہ سابق دستور ملک انگریزی بودہ است اگر درین ریاست ہم
ملکت آصفیہ طبع شدہ بندوبست محصول مقرر کردہ شود البتہ زیادت حصول محصول آنقدر
گردد کہ صرف ڈاک را کفایت کند زیرا کہ باجرا ی ٹکٹ تغلب در محصول کتر باشد و حاجت حسا
اہل حساب ہم کم میشود و آٹھ شخص نرم و تحصیل گرم مسئلہ مشہورست و چوکیہا ہم تجویز ناظم مقرر شدہ
و بادا و تحصیل اراں و تعلقہ اراں تیار کردہ شود بلکہ چوکیہا و ناکہ ہای محافظان راہ و پیادگان خود
ہم بقرب این چوکیہا ی مامور و مموگر و دہا ہایت ایشان ڈاک و ہر کارہ بسلاست رسیدہ باشد
خصوصاً جائیکہ در انجا دقتی دار ذات شدہ باشد بالفرض و چوکیہا جو انان از سرکاریا جاگیر
یا زمین اہل مقرر کنندہ شود تا ہا ز شونے در انجا مرکب غارت ڈاک نگر و اگر بندوبست
خوب قابل اطمینان گردد باز چوکی بر خاست کردہ شود ورنہ مدام بودہ باشد و یک گن ہم
ہر کارہ باشد تا اگر حرامیان اقتضای بوق بزنتا بوق برسد و علان آہنا کند تنخواہ ناظم کہ اورا
میسر بہ بسیار کم ست شاید کہ این باعث کم نصیبی او باشد ورنہ ذات جناب فلک کاب
قدردان ملازمان خیر اندیش و خیر اندیشان مصلحت کیش حضرت مختار الملک بہادر و انظار
چنان نیست کہ ملازم خیر طلب را برتری نرساند و با علی مرتبہ فائز نگردد اندازی بہت تہمت است

معنیات چون لباس و قفلات پیدایشی مانند طلا و نقره و مصنوعات مانند زیور طلا و نقره
و مرصع جوهر و ظروف مسی و برنجی و آهنی و مفرغی و پاقه و قفل و دلو و استیائیکه از خاک
و گل پیدای شود مانند نمک و شور و گیسو یا ملیاربان میشوند مانند شست و سفال صنعت
چهارم اشیاء متفرقات مانند تشبازی و شیشه آلات و صابون و ظروف چینی و کلامه
و خرید و فروخت سکانات پس شرح محصول هر یک مفصلاً درین فهرست درج است گوئیم که بسبب
گرانی همین سخت گیری محصول است که تا بجزان مال خود را بسبب گرانی محصول کمتر در بازار می آرند
بهیئت شمنش که بازارگان را بخت و در خیر بر شهر و لشکر بیست و یک سیاه این فهرست تیار
کرده است کمال خور و مین و آنس بنای خود پوده باشد چه نصف چهارم همه قابل سوختونی
نه لائق گرفتن محصول همچنین بسیار عوارض است که قابل معافی محصول است معنی را
موباید که نظر بند و بست و نظم بر اصل و ارونه بر فروغ گمارد زیرا که چون محصول از گشت گشت
نباید که از غلجه گیر و که این نظم است و باید که در باب معنیات نظم بر معین گمارد و نه محصول
از معنیات بازار آرد که این چنین شش محصول مستقل مدنی اشیای است و آن باعث
گرانی و تکلیف خلایق میگردد و همچنین اگر محصول مقرر گردون بر صنوعات است پس محصول
بروکان صانع مقرر کنند بر مصنوعات یا بر اود مقرر کنند چون مس نه بر محصول مانند ظروف و
العیاذ بالله در حکومتی بر شست و سفال محصول ندیدیم و نه شنیله ام و نه بر و نه بر و نه بر گشت
و نه بر کاسنی و نه بکلان و چه رائیه و نه برانی و پوست الماس و غیره مندرجه رسم چهارم صنعت اول
و این رسم کاشندگان است و نه دستور و الیای ملک و سلطنت بنظر محصول همین جزئیات که
غریبای رسانیده شکم پروری خود بدان میگردد و نه حی و فانی البال میشوند تبااهی پدید است
چون از سر کار محصول مقرر شد هر دو مقرر شدند و رسم ششیم که آنجا و گه و شمنه ان روئد چه چو آواز
رسم پشیموند به خدا کند که و نظر ثانی این فهرست اجناس و اسلک را توفیق نیک
بخشد تا رفاه خلایق حاصل گردد و در حدیث شریف آمده که هر چه در رسم خواهر

[illegible]

محمد احمد صاحب قاسم الدوله مرحوم هفتم محصول خانه کودار و وارثه پلي اند و بابت سنگ سکه و سکه و سکه
 با و هو و بابت نادرک بهرام جي و اماست ج و بابت حالت دين سا و سکه و بابت راجه اياک
 ناراين را و هفتم اند که اين همه محصول خانه نشنست و در چهاونی با نير نشنست محصول خانه است اول چها و
 سکندر آبا و يعني حسين ساگر و دوم الوال که هفتم آن هر دو با شيد و شکر فرزند کند اسامی ليار
 است سوم چها و نی چادر گھاٹ هفتم آن دين ساه فرزند و اسباب جي چها و رم چها و نی هنگولي
 هفتم آن غلام و تنگير خېم سون آبا و عرف ابا جوكاني هفتم آن سيد غلام حسين ششم
 اوزنگ آبا و هفتم آن ناراين را و ثانی است گویند راجه نانک بخش بجا و رهايت و سيل لاهلا
 و کریم الاشفاق و غريب پرور و رجم گستر کشا و اير و خنده و روضه حق پزوه و غم بار و رفع
 اندوه و یادگار مهار راجه چند و لال فياض گيشاينده حياض فياض الحق الولد ستر الایم معروف
 و بصفت حميده پدر بزرگ خود و موصوف همين اوصاف پاينده منصب است که اذا ابتدای
 الی هذا اليوم بربک عهد موجود است دستور العمل گرفتن محصول سائر در علاقجات سرکار عالی
 سوز و غم و رمضان المبارک ششم چری شل بر چند دفعات است و فقه اول و در فقر محصول
 خانجات و فقه دوم در بیان مالیکه از علاقجات سرکار عظمت مدار و اوبکده و چها و نیات دیگر
 علاقجات سرکار عالی و در خواهد شد و فقه سوم رقم محصول بر انشاء و اموال خواهد شد گرفت
 و فقه چهارم محصول شرايط غیره سیکرات و فقه پنجم و ششم و ششم محصول خانه بر سادات و عتبات
 سرکار عالی مقرر پيمان مفوض و فقه ششم تفصيل محصول خانجات چها و نیها و فقه هفتم و هشتم
 سعانی محصول و تعلقات صرف خاص غیره و فقه نهم و دهم در بیان آنکه کدام راسته یک محصول
 خانه گذر خواهد بود و محصول آن طلب کرده خواهد شد و فقه نهم و دهم در بیان آنکه مال سپیدی
 و مصنوعی ممالک خروسه سرکار عالی روانه خواهد شد محصول آن بهر حسب فقر است بکدام یک
 محصول خانجات سرحد گرفته رسید آن روانه خواهد شد و فقه دهم اگر کدامي پاره
 چشمی و اعلم گرفته و مال بجه محصول خانه نبوده و در انرا راه پرون و اونی محصول نخواهد فرودخت

شماره و هم محکمہ فوج داری است درین شهر چنانکه محکمہ فوج داری را رونق حاصل است و دیگر محکمات
 رانیست زیرا که نظم بلد و خاص متعلق بصیغه فوج داریست پیش ازین این کار منقسم بر چند محکمہ
 بوده است نواب محکمہ الملک بنام دیگر محکمات را به تحقیف و آآورده کار کجائی متفرق نموده
 نام نظم این محکمہ فقیر مصنف این رساله است درین محکمہ و نواب اندک مولو حسن رضا علی صاحب
 مکتبوی که نایب اول اند باستعداد و علم عولی خصوصاً در حدیث بخوبی دانند از شاگردان حافظ
 مولو سید تهور علی صاحب مرحوم مکتبوی محمدت آدایشان از شاگردان مولانا محمود و مکتبوی
 مکتبوی آدایشان از ملازمه شاد و فخرانه آبادی محدث مکتبوی آدایشان از شاگردان لکھنوی
 محمد سیات سندھی کئی اند و هم نایب دوم مولوی حافظ نصر الله فاروقی و لایق اند
 نهایت مرد مقدس صاحب اعتقاد و باین هر دو بزرگ کمال مدد و درستی مقدمات یافتیم
 سر رشته و در این محکمہ سید اعظم صاحب کار گزار قدیم اند نهایت محنت کش که دیگر بے
 انچنین نباشد هستند و نام این سر رشته سید انور علی نهایت هو شیار و مستعد و شریف
 که صیغه اجرای اعمال هم متعلق ایشان است و محافظ و فتر این سر رشته مولوی حبیب سار
 و لوی نهایت فطین و محنت کش اند و نایب ایشان میر غلام علی که لازم قدامت و نهایت
 در کار خود و هو شیار با محنت هر دو امید دارند فی فقیر هم ما اختیار خود در بیع و خیار اهم است
 و سید عبداللہ مندراسی روزنامه نویسین آدم لائق هر چه بآن عزیز سپرد و شود امید که بل
 کار سر کار را سر انجام رساند لائق تر از بخشی است بانی در حال محکمہ خود و آهالی آن انشا الله
 کتاب جدا گانه خود به تحریر نوشت تا این کتاب و از نگردد

به نقد هم محکمہ کروگر سیست که مستحق بر این نام است بهادر است که سپهر خوراج چند لایق بازم
 نام نظم و کار پرداز ایشان بابو جو این و ایجابی پارسا اند برادرزاده بیچر محنت ایشان و ارباب جو و نوشیران
 هستند و ارباب جی کار کردگر می سیف پارسا یعنی محصل محصول پارچه و کرانه و چوبینه و فیل و اسب
 و فروخته است اکنون اند و نوشیران جو محصول نمک را حاصل نمایند وزیر حکم نوشیران جی

فی صدر و ور و پیپه ده آنه و تحریر عرفت خزان فی صدر چهار روپیه و از منته و ور و پیپه و تحریر بنام شیخ فائده
 بابت مرتب کنانیدن احکام و مسند اگر بر تعلقه حاصل نمایند فی صدر و پیپه پنج آنه مستقیم شود
 سابق میگیند و در حساب سرکار جمع می کنند و یک روپیه مهرانه و عدم تنخواه فی شهر یک گانه یا نیم آنه است
 و یک اگر کسی شلّا صدر و پیپه را منصبدار بتایخ غره رجب مقرر شد از تنخواه آن بعد از شش یک ماه
 داخل چوکی و آید بروزه نو نمازی و غیره تقرر از تایخ یازدهم شوال میشود و فردا این طریق
 نوشته میشود و در صورت اعانت یکماه از سرکار شش ماه میشود

نمونه برآورده شرح و وضعات و موجودات برآورده و طلب تنخواه با سهم فدان شصت و
 نو نمازم سرکار سر رشته دیوانی علاقه راجه رای رایان بهاسن بتایخ غره ماه الهی و اوقای یا نیم شش ماه
 لغایت آخر شهر دی ماه آبی ۲۲ شعبان شصت و سه سال تمام

شصت و سه فصلی

شهر

بابت و رماه و وصولی

یافت

و صاع

انبار
مهرانه عدم تبدیل

ارباب

نیم ماه موجودات

ارباب

مانع وضعات یکماه

ارباب

عدم تنخواه

ارباب

بجوب سوال در تعلقه از غره
 بتایخ غره سرفرازی و وجوب
 بتایخ غره سرفرازی و وجوب
 بعد از شش یکماه داخل چوکی و آید بروزه نو نمازی
 و غیره تقرر از تایخ یازدهم شوال میشود

بهادر و راجا اندر جیت بهادر بهر جا که لائق میشود فرستاده میشود و نام محترم خزانہ بٹا سی را داد
 برادرزاده پنہنت را و مردان بسکین ست فارسی و بلنگی و فی الجمله انگریزی سید اند و یک نائب
 مهم است گو پال را و نام فارسی و بلنگی سید اند و چند صرافان اند و در ایشان را نام نار این جیت
 چهار و اہم محکمہ نتیجہ سرکار عالیست کہ مهم این دفتر را نام نامی میر قادر علیخان صاحب بہادر
 است و پیشایست و در کار اول ایشان را نام را و را کند را و ست قسیمی جلد فانی بہر منظور ایشان
 بحسب تطابق احکام سرکار عالی و در زیر الاہتمام تقسیم نخواہد محامات حضور پر نور نیز
 بذات ایشان تعلق دارد و ایشان از نائب ارباب عظیم الملک منفور اند
 یا نیز و اہم کچہری تقسیم نخواہد منصبداران ست نام مهم این سر رشته کہ الحال کار فرما اند اسوار
 جنگ بہادر ست زیر ایشان ہشت سر رشته دارند شیوران فرزند راجا اندر جیت بہادر و
 بلقب عم خود لالہ بہادر کاہست و راجہ سکر را و و رای رایان امانت و نت بہادر بر جن سہار تہ کہ
 شیکہ کشیدہ می کنند بہر ہفتہ و سالہ و راجہ تہجری بہادر کاہست و راجہ دلکشا رام کھتری و راجہ پور
 کاہست و لالہ پرشاد و سوہج پرتاب و شا کر پرشاد و بابو را و سر دفتر اند و کشتن را و مددگار
 و راجہ رام بدو گار و دم تہاہ سر رشته داران گوشوارہ بہرہ در ست کردہ بملّا خطہ نواب
 مختار الملک بہادر و در اندر بان شج حکم جاری میشود کہ بر آورد و ہا در ست نمایند بعدہ ایشان
 بر آورد و ہا در ست کردہ بہ توسط مهم بملّا خطہ سرکار در آوردہ بعدداشتن نقل اصل بہ دفتر
 خزانہ میرسانند و از انجا چٹھی تقسیم نخواہد درین سر رشته میرسد و چٹھی ہر یک سر رشته دار
 جدا گانہ میرسد و سر رشته داران رسانند بہ منصبداران میدہند و منصبداران حسب اہمیت و خطہ
 و مہر خود بان ثبت کرد و میدہند و نخواہد سیکرند و سر رشته داران کاغذ تقسیم دست کردہ بہ دفتر خود
 گویند گیاہہ در وضعات کہ در یک سال وضع کردہ میشود و پنج ماہ و وجودات گرفتہ میشود و دیگر بخشہ
 مگر از بعضی منصبدار فقط نیم ماہہ موجودات و در بخشہ گرد سیکرند و گیاہہ سیکرند و از بعضی منصبداران
 وجودات و وضعات ہر دو سیکرند و تحریر و دفتر و سر رشته دیوانہ فرستادہ پیہ سیکرند و بعضی منصبداران

بس طویل و عریض است و باین جمعیت قلیل از انجام معایر نم نهند از خود است و یکو جمعیت هم کرده شده
است و غرض از ناموری این محکم که گرفتاری مجربان و اروا است شوارع عامه و مواضع حوالی بلده
و مامولی رهروان و ساکنان است و کار کو توالی اینجا سوا از حفاظت و گرفتاری مجربان فیصله کرده
مقداریات خفیفه و چالان کردن مجربان است سنگین و حفاظت و نگهبانی پشه و سنگی و مسافرتین
سنگین مدراس و کرنول و ناگپور و بونگی و بهون گیر و شوارع کو چک است که در میان سنگین پشه
و کرنول واقع است یا دیگر شوارع که میان دو سنگ واقع باشد همه متعلق صیانت رین محکم
است علاقه رین که توالی طرف کرنول تاجر چرخ لاکه از بلده می کرده است و جانب مدراس طرف
که است و چار کرده است و طرف بهون گیر شانزده کرده و جانب ناگپور پانزده کرده اما گوشه
علاقه سمت هند اما چهل و پنج کرده است تا پای پور و لچها پشه و جانب سنگین پشه و پنجر و باشد
دوازده کرده و هم کار این محکم تقسیم احکام هیچ و دواوین واقع بلده از دیوانی و فوجداری
و غیره است و تقسیم بعض احکام حکام چپا و فی و حفاظت چوکیات واقع چادر گهاٹ هم
سپهر و هم محکم حیات است که از دفتر محاسب با سند بجا و کپری اکوئنت که نام افسران محکم
بنیاد است راوست مشهور بنیاد را و نام از قوم بهمن و شینو و کشی مدو اچار گویند که نهایت مدو
خلیق و در فن حساب و اربابیت بر آواکامه و حساب و محاسبه امور حسابی در مفصل مشغول و تعلق این
کاغذات مفصل از وصول با و گوشوار ماهوار و سه ماهه و شش ماهه و نه ماه و سال حاصل مالک محروسه
سرکار عالیست و هم وارجه و مجلی و و از خام و کاغذات تنخواه ماهوار و تصفیة سال بقدر
هر چه باشد و کاغذات تدارک و وصول باقی و جمع خرج و کاغذ تنخواه اول در محکم تنقیح میشود
و بعد تنقیح از اینجا بابت ملازمان بلده بیکر محاسب آید و از اینجا بعد تصنیف چچی بنام خزان میشود
تنخواه از اینجا حاصل میگردد و بابت بیرونجات از تنقیح بیرونجات فرستاده میشود و کار اول ایشان
را کم شدن را و برین سمارت محکم است و اجراء امورات ملکی این محکم بر عهده واران منقسم است و
گوشواره و جمع خرج و غیره کاغذات بلا حظه نواب عالیجاہ داده و بقرامه را و لیان امانت است

شمار	تفصیل جرم متعلق کو تو الی انجا
۲۳	داشتن و ساختن و رواج دادن پیمانہ دروغ
۲۴	داشتن شے مفرت رسان خلایق بشاہر و عام
۲۵	عمداً گذاشتن موشی مفرت رسان خلایق
۲۶	جراحت رسانی موشی اشخاص غیر کمر و نقصان
۲۷	ہلاکت موشی تا بقیمت پنجاہ روپیہ
۲۸	بازن غیر مذاق یا کلام ناملائم کردن
۲۹	براه تبلیس جامہ و لباس مشابہ نوکران سرکاری پوشیدن
۳۰	شکستن بند یا مجری آب براہ شرارت تا زراعت دیگران خراب شود
۳۱	آب ریختن براہ برای اذیت رسانی
۳۲	نقصان رسانے بچراگاد یا زراعت
۳۳	و اگر دن لفافہ موسومہ غیر صرف براہ شرارت
۳۴	فریب خفتن
۳۵	مفرومی قیدی زیر دریافت از حسرت

دوازدهم

کو تو الی بیرون بلده است تو تو الی اینجا در نیو لا مرزا حیدر بیگ اورنگ آبادی
 فرزند چارم نشی مانظر کرم احمد صاحب غنؤ اند و منصف اینجا کہ راسی نگار مقدمات سنگین اند
 مولوی محمد مراد صاحب بٹی اند و بیچ کس امین مگیر مہندگی بدرجہ اولی و دوم بدرجہ چارم
 و دو بدرجہ پنجم و سٹے سوار و یک جمعدار و یک وفعدار کہ علاقہ باین کو تو الی دارند و پنجاہ
 سوار دیگر از فوج در اینجا معین اند و از پیادگان ہنوز بہت و چار جوق از سرکار عطا شد
 و در ہر جوق سیزدہ جوان و یک جمعدار و یک وفعدار است چون علاقہ این کو تو الی

تفصیل جرم متعلق تو الی اینجا

نمبر یعنی نشان شمار

۵	و شنام و ہے
۶	مضاربت خفیفه
۷	بنگام آرائی بلا وقوع شدائد
۸	بیدخلی بلا مجروح و مضروب شدید
۹	جبر و تعدی بیجا بدون صدمه شدید و ضرر جسمانی
۱۰	غفلت به تعبیل حکم سرکار
۱۱	روپوشی از حکم سرکار
۱۲	دهر نان دادن
۱۳	اختفای واردات مقدمات خفیفه
۱۴	پناه و ہے مجرم مقدمات خفیفه
۱۵	اخبار دروغ بعلم و دانستگی پیش داروغه پولیس و دیگر عهده دار یا زنیید
	رسانیدن
۱۶	تحقیق حکم سرکار
۱۷	تحقیق حکم عدالت
۱۸	تخویف ملازم سرکار بغرض عدم عمل آوری
۱۹	بجبر بازداشتن و ادخواه را از دادخواه
۲۰	اختفای مال غیر یا مال لاوارث
۲۱	اختفای اشیای محصلی بغرض املات محصول سرکار
۲۲	فروختن یا داشتن اشیای ممنوعه بعلم این معنی که از سرکار برای فروختن یا داشتن این اشیای ممنوعه است

محرر چار کس اند و انما شش کس اند و جمعه دار پیاوگان شش کس و دقدار و دوازده نفر و غیره
 نود و شش کس و نواز و غیره سرگروه است و بر قنداز یک هزار و سه صد کس سوا سی بلوچان که
 بست و پنج کس و کابلی سه و نه و سصد پنجاه بست و پنج نفر که مان نوزده کس اعراب سی و نه نفر
 گویند گان بست و پنج کس آیین خان سرگروه و افسر جمعیست و چور بیگ که انبار نیک و بد
 تلاشیده میرساند همچو چیرا اسمان کونگاشنی ده نفر و هر کار و هفتاد نفر و جلاد یک کس
 و کوزه بردار یک نفر کاتانی هشت کس اند که وقت بر آمدن سوار سی حضور درستی ایه می کنند
 و دوف نواز یازده کس که وقت گشت شب دوف میزنند و ترنگا نواز دوف کس که وقت شب
 هنگام ضرورت آنرا می بیند و پوشیاری کند و از واقعه خبر می میان میرسانند و خاکروب
 شش نفر اند و منادی نواز یک کس و طبیب یعنی ژاکتر یک و پیشدست او یک و چپراس یک
 طباطبی یک و بهوی شش کس آفیل و دوتای و در بانان در دازه ها و کھڑکی های آن سی و شش
 کس و نشان بردار یک نفر و طاشه و مرفه نواز سه کس و جالدار و نفر نقیب که حلیه نویس نپا
 و قیدیان ست یک کس و سقا هشت کس و شعلچی هشت نفر و مقصود باین تفصیل نوشتن آنکه
 تا معلوم شود که ضروری کیست و در ضروری چیست فرست جراثیم خفیه که انفصال آن
 در ملک آیینی به تحصیل داران میرساند اینجا متعلق کو تو الا ان است لیس التکل فی العین کالکل
 شاید در بیرون بلده هم چنین باشد اما از آیین بیرونی آگهی ندارم که نواروم

نمبر یعنی نشان شمار	تفصیل جرم متعلق بکو تو اے اینجا
۱	دزدی مال قیمتی صدر و پیه مگر در ملک آیینی پنجاه و پیه است اما اینجا نیتا کو تو ال بلده تا دزدی سه صدر و پیه است
۲	داشتن مال مسروق تا بمقدار مذکور
۳	نقب بلا دزدی و دیگر و اروات از مغرب و بی یا مجروحی صاحب خانه یا با
۴	مجروحی و مغرب و بی خفیه

در ایام سال که سه صد و شصت و پنج بودیم سبب ضرب کشتن چارگه دست و هشت هزار آنه میگردد و چون آنرا بر شانزده آنه تقسیم نمایند بشت و هفت هزار و سه صد و هفتاد و پنج روپیه حاصل میگردد و همین تخمینا سالانه خرج تنخواه و در خرج بازاران فوجدار سیست یعنی بشت شش هزار و یک صد و هفتاد و دو روپیه حاصل نام نامی کو تو ال صاحب سید جعفر علیخان صاحب و آویندگان بهادر است ایشان از خاندان نواب رفعت الملک بهادر اند نهایت مرد و رحیم و کریم و مرد و مرد و قد و علما و فقرا و خوش عقیدت مرئوس و مرئوسان حق پسند با عوم و مملو و ارا و متمسکین الیه و با عوام و مردم میگویند که در خدمت ایشان سفارشش بسیار بیشتر است گویند خصوصیت این امر بر ذرات گرامی ایشان محض تهمت است بلکه این وجه محکمت است از کو تو الی تا فوجدار و دیوانی خرد و بزرگ و مرافعه و عدالت خاص و دارالانشای و خود تا بجناب فیض انستاد نواب فتمار الملک بهادر بلکه خود تا بجعفر رفیق معیور وزیر بند نواب و الاجناب حضرت افضل الدوله بهادر و ام القیال و افاض علی العالمین برده و نواله سفارش را اثر تمام است لهذا این عمل در نجیبا مقبول هر خاص و عام است بلکه باب سفارش در حضرت رسول مقبول علیه السلام و اصحاب و ائمه و بجناب رب العالمین مفتوح است و در کو تو الی بلده و ونائب اندکی چاند خان و دوم سید محمد نیر کشته و بهشتیار و دو منصب کی مولوی بدر الدین و دوم مولوی محمد حسین اول عامل برسم قدیم و دوم کارگذار برستور جدید و یک سر رشته دار گویند و نام و شش مجریز آن از آن یک مولوی نور محمد و لایقی صحیح که در حمله الهی کو تو الی همچو بصرات است دیده کار وانی را غنای برین شریسته خواهد انشاء الله تقدیر و نشی اول منصب اول مرزا ادا علی بیگ است و میر جعفر علی سیف و سید عبداللہ محافظ دفتر اما دفتر انجالبیسا را تبر و خراب است اگر ترتیب آن بر وضع دفتر فوجدار سی بلده کرده شود بسیار خوب گردد و هجتم هر سه مجالس نشی سید عبدالرحمن حیدر آبادی است نهایت طباع کار صیغه خود حسب هدایت ناسم فوجدار سی و رضای افسر خود انجام میدهد و این که در چند روز اگر دیانت را اختیار خواهد کرد و در و به ترقی خواهد رسید و در مجلس دوازده و غه اندر

میرد لا و علی صاحب ست نهایت مرد بزرگ صاحب اولاد کثیره اند نائب ایشان ملا ابوستان
تا جیکه اند نهایت زمین و فطین و کار گذار و محنت شمار که منیب خود را آسایش میدهند اما در
دارالقضای کار بسیار از یکپاس و زنجیری میروند و بنگام شام بر فراست می کنند باز کار بسیار
افتاده میانه اگر دو نائب میشوند و حصه بلده شرقی و غربی تقسیم کرده کار برایشان تقسیم میکردند و
تفصیح مسائل متعلق بقاضی صاحب میشد خوب انجام این کار میشد اینجا همان مثل مست که یک سر
و هزار سودا چیت یک دل و ذلیل و آزر و دل که با عاود هم پختن همه داخدا شد چپه کجا
کجا نهم بود و اهلایان دارالقضا بموجب هدایت صدر تحقیق و دریافت و تجویز و انفعالات مقدمات
می پردازند و خواهنه پروخت یا ز و هشتاد هم که توانی بلده فرخنده بنیاد حیدر را با دست دران
جمله مقدمات زد و کوب و مخز و حی خفین و دزدی خفین که دران مقدار مال مسروق زائد بر سر می
نباشد مع دیگر مقدمات جرائم خفیه که فرست آن مقدمات ذیل است و اثر میشد و بیشتر و بسیار جوان
و قبی می فوجدار می و عدالت خاص و دارالقضا و صد تعلقات در مجاری اعیان قبی میباشد متعلق تو است قیامه
یکی شش و قید خانه چارمینار و دو م غول خانه طالبان و ده سوم چلانه رکاب ست پیشتر و در قید خانه
قیدی بسیار بوده اند بوجود بعضی بسبب آنکه مدعی او میدانی و اجنبی بسبب آنکه لائق اخراج بود و خارج نشده
و بعضی بسبب آنکه لائق اخراج نشده بود و بعضی بسبب عدم روی کار قید بوده است و بعضی را مقید به
روی کار شده بود و اما بسبب نرسیدن شهود مدعی یا شواهد تیری مدعی علیه التوا می مقدمه بود و بعضی را
میعاد قنوی گذشته بود و اما بسبب عدم برسان حالتش هنوز قید بود و بعضی بسبب آنکه قید او را
کتره بایست او را بقید لایق احکام سابق یا بسبب بمل خود یا بسبب تساوت قلبی کرده بودند
فقیر همه قیدیان را تنحه مرتب کرده و نقشه آن درست ساخته و عیته داران مقرر نموده بعد
و کوشش و تحقیق تمام از آن جمله چارصد محبوبسان را را که زرم و آزار و نمودم اگر ملازمان بزرگ
غور فرمانند تخفیف صرف بست و هفت هزار و سه صد و هفتاد و پنجر و پیه سالانه کروم چه اگر رئیس
چارصد قیدی را در سه اند روز خوراک یومیه ضرب کنند یک هزار و دو صد و آن روز سه شود و چون آن

در تحریر و هم در تقریر خوب می آید و متنی به نظیر و مقرر و لیدیر و سوامی نائب و ممبران اجراء
اعمال را هم مقرر و معتمد حال را که نالسم محکم بدارت است بنور از حق و نظام خطاب عنایت
نشد. ه است درین محاکمه ساهی ته فاشه نماز مایه میوه و سالانه و انعام و جایزات و غیره بطور
یا عود و گل و رنگها و مکنیه ها و خدمات چادری و دیو بستان و پوجاری گری و غیره متعلقه بلده
یا اطراف باید که در آن تعلق عدالت خلع نباشد و یا متعلق با اطلاع و بیرونجا باشد بود و مدعیان
و مدعی علیهم هر دو در بلده موجود باشند و اگر می شود اهل بدارت به موجب هدایت صد باب استغنیان اینند

و نالسم و از القضا است

از ایجاد و احوالی محک و طلاق و ضمانت و تقسیم ترک و دعاوی شفعه و تمامی مقدمات واقع بلده
میشود همه مقدمات منوط بدارت ترک و غیره و بوجب هر شش شتر فیصله میشود مگر مقدمات قضای تعزیری
و شفعه اکثر بر شش شتر نیست میشود کسی را ایشان انکاری نیست بلکه در دعوی شفعه منبذ و موجب
قواعد شریعت فیصله میخواهند اگر کسی را اطلاع بر دعاوی زمان پنجو که معطله در اینجا منطوق بود با القضا
بلده آید و ملاحظه کند تا بالیقین داند که بیشتر مردان از زمان اینجا با انواع کید و مکر و سحر و هر
اصراف بیجا در هلاکت انداخته اند و مردوان را در اندک نظر اب و افتقار و بی آبروئی ناپا رسانده هر که
بر آرزو دمی اینجا مانع نیاید طلحه العنان ایشان اسازد و وسیه روی خود و هر دو همان اختیار نماید
درین فارغ البال و خوشحال باشد بلکه مدد با کسان ازین اینجا باعث ترقی و فلاح شده است
آنها اصل ریاضی در ملک دکن کسی که در دهست وطن بهمانند غلبه از مردوست نه زن و نه این هم
عجب نگر که در ملک دکن به زن شوهر شوهر است و شوهر زن ن و نه و این هم منون عاتمه انجالی
در اینجا مراد عبارت لطیفه شیخ بوعلی سینا رحمة الله علیه یا میم آمد که نقل میکنم و ترجمه آن در خارج است
النساء إِذَا بَلَغْنَ إِلَى عَشْرَةِ قَهْنٍ بَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِنَّ إِذَا بَلَغْنَ إِلَى ثَمَسَةِ عَشْرٍ قَهْنٍ حُجُورٌ
وَإِذَا بَلَغْنَ إِلَى عَشْرِينَ قَهْنٍ فِي أَعْلَى عِلْبَيْنِ وَإِذَا بَلَغْنَ إِلَى ثَلَاثِينَ قَهْنٍ أَمَهَاتُ النِّسَاءِ وَالْبَنَاتُ
وَإِذَا بَلَغْنَ إِلَى أَرْبَعِينَ قَهْنٍ لَحْمٌ وَتَحْمُورٌ وَمَكْنٌ وَإِذَا بَلَغْنَ إِلَى خَمْسِينَ قَهْنٍ قَاتِلُنَّ

مجازی حال بنموده آید و هر روز ساعت عرض کفر و آید و کتابهای مقدسات درست کرد و در زمان
نائبان و در ماه یکبار ناسم ملائحه فرموده سبب التواذیر یافته و واجب کار احکام نافذ بنموده
اجرای کار اهل معامله خوب شد و باشد و باب شکایت همه مسدود گرد و درین محکمه تمام اجراء
احکام و اعتمال و او ای ابو القاسم صاحب اندیشان رسم اگر چنین کتاب مقدسات که بگوش
ملائحه فرمود و سبب توقفت را که بلا وجه باشد برداشته باشند همه اصحاب معامله صالح و شکر گزار باشند

مهم محکمه عدالت و احتساب است

ناظم آن درین باب به بنام نرخی مشهور است که پیشتر امتحان کزوالات اوزان متعلق با ایشان
بوده است و مردمان بد و نفع تمارک النجوم و صلوة را از همین محکمه سزاوار آفرینی شده
برسم قدیم نرخی بهاء رمضان المبارک گیم و بار بار میشو و پیشتر به گز و و اگر بابت ای
روز و کان که از خلوا ایشان و امی بنید فوراً حکم تالیع میفرماید و اوندان شهر که هر او او
در سواری بهمین غرض می باشند همه رخت و کان را بیک چشمزدن تالیع می بودند و غنیمت
میشمارند این طور محسوب در تمام رمضان المبارک با طراف مختلف دیگر دو که بر وجه عبان مستولی
میشو و محسوب حال که رسول یار خان نام دارد و موتبی ثواب محی الدوام جزو دست اگر چه غیر سن است
شاید که چهار ده ساله نباشد مگر حکم جعفر درین رمضان بشهر بر آید و بود و غلافه انداخته اگر چه
طفل است مگر تالیع خوب دارد شدنی معلوم میشو و زیرا که نائب خوب یافته صاحب علم اول جناب
مواویسی آل حسن صاحب جامع علم مقبول و مقبول حاوی فروع و اصول آرمون و کار و درین
وانی بهیشتال الطین و نظریف و یکتا می روزگار غلافه معامله فحشی ایشان در چار و انگ بهندستان
ست کتاب تفهیم از حضرت ایشان است اگر چه از چند می ساعت مفتوح دست مگر باطله افزوده
فیصله ایشان آراسته و بانین میباشد و لکن ترتیب آن بهر استه بائین است و در آن
ارباب مجلس مراجع را کمال محنت میشو و قلم حضرت ایشان نهایت شقت و بر دوشتری
بر این میرود و هم و نویسی فضل حق صاحب که سبب بایه علمی چنانکه دارند مقدمه را رسم

حسب هدایت صدر باستمع و دعاوی و انفصال آن می پروازند و خواهند پرداخت. نیزین
عدالت از قدیم خراب است اگر برای چندی محرران مقرر کرده ترتیب و مندیب مقرر کنند و
بسته به ترتیب نام مدعی و مدعی علیه به ترتیب ماه و سن مرتب کرده شود برای تمییز
مقدمات و تحریر کیفیت بسیار آسایش باشد نائب ایشان دو بزرگانند که مولوی
حمید الدین صاحب میرک از مریدان مولوی فضل رسول صاحب بدایونی نهایت شرم و
بزرگ خوش اوقات متدین خدا ترس و دوم مولوی احمد علی سنگر گنجی مروم ایشان را نیز
خوش وضع خوانند اما فقیر از کیفیت ایشان آگاه نیستم برین ختم کردم که چون سینه نیک
باشد امید که نائب و مجلس او هم نیک باشد مقرر اجراء احکام اعمال مولوی مسیح الزمان کفعم
صاحب مطبع کاپور که نام می ایشان در تمام هندوستان مشهور است نهایت پیشیار
آزموده کار صاحب علم و فراست و فهم و کیاست که البته عین حال بجا چند سده در
استقبال چنان انجام یابد که باید و شاید.

در ششم عدالت دیوانی خرد است که سابق ازین موسوم بعدالت دیوانخانه بود و پیشتر علوم
عدالت کینیز نادرش میگرد و تمامی مقدمات متعلقه دیوانی از قسم قرضه و زمین و فاک الزمین
و غیره ازین قسمت اشیاء و بیع و مقدمات و خطیایی و مثال آن که تعداد و دعوی ایتیمت شهرت
و رجوع و رجوع پیشوند و حسب هدایت صدر فیصله می یابند
این مجلس دادگستری می نامی بهازاید بر یک هزار روپیہ باشد بعدالت دیوانی بزرگ
پس از اصلاح امور نامی نامی این حکم گرامی مولوی فضل عیصا صاحب
امور ملکوت خواهد بود و در مجلس حمید مراد فاضل حضرت ایشان را و نائب اند
همه امورش آسان و مستان را نیز سیر کرده اند و دوم مولوی صبنه الله اند
شهرت در تعلیم است و در آنجا کار بر سر می شود و اکثر
تیمه و سنجایه و در آنجا کار بر سر می شود و اکثر
مشاور

در تعلقات رجوع باشند در حین دوران و دریافت باز رسیدن فیصله ازین حکم در اعلت
نمیشود و ناظم این محکمہ مولوی امین الدین خان صاحب فرزند ارشد مولانا مؤید الدین خان صاحب
مستعد عدالت حاصل اند نهایت زیرک و صاحب علم و خلیق و صفات طبع و خوشنود و نیکو فطین
که زود بطلب معالجه میرسند و بعد تجرب بخند روز سر آمد مجربین در نظیر خواهند بود و نائب ایشان مولوی
عبد الحکیم از بنابر مولانا کر است علی دهلوی مرحوم ست از نوینان زمان و نوخیزان دوست
طبع خوبک دارد اما توجه بکار منصب خود نمی آرد و این وقت و صحبت و مری را که
ذات فیض آیات مولانا مؤید الدین خان صاحب ست از نعمت عظمی و غنیمت کبری نمی پذیرد
سر رشته دار ایشان مولوی حافظ محمد صدیق اورنگ آبادیست جوان صالح فطین و خوش قلم
چاپکدست حافظ قرآن مجید لفظاً و معنای الصندرسوای زبان دانی عربی و فارسی دارد و مهارت تامه
در انگریزی تحریر و تقریر دارد و امید از خداوند قادر و قادر و قاهر نیست ظاهر آن دارم که زود بر ترقی این
عزیز را بایم و شکری بفضل منعم بجا آورم

بنظم محکمہ عدالت دیوانی بزرگست درین عدالت هکی مقدمات ترضه و زمین و ملک من
و وصول یافتن قیمت اشیاء و سبیه و مقدمات و غلبا بر سبیه و مثال آن که تعداد دعوی یا مقدار
قیمت شریعی بهاز اند بر یکدیگر رویه باشند و مقدمات حقوق که در باب اصطلاح این ملک طندار نمی مانند
متعلقه بلده و اطراف ملحقه بلده و مقدمات منازعت جائداد غیر منقول و مرفعه عدالت دیوانی و حقوق و مقدمات
جعل که متعلق بدستاور و داد و ستد باشد و اگر میشوند ناظم این محکمہ علیا مولانا عبد الحکیم صاحب لکهنو
حضرت ایشان بسبب آنکه درس بکثرت داده و حواشی بر اکثر کتب درسیه نوشته اند پیش خواص و
عوام مشهور و از آفتاب اندو کاوت و فطانت و جداست و وقاوت طبع حضرت ایشان
بر هیچ اهل هنر و علم واضح و واضح اگر چه در علم و عمر جوان اند اما در رای و مشاوره پیرینه الواقع
طالع این ترقی بسیار بکمال عدالت بوده است که انجمن حاکم حق جو و حق پسند معالجه فخر درین
عدالت قیام نموده است حضرت ناظم صاحب و جمیع االیان عدالت دیوانی

که ارباب مجلس فرمایند حسن و قبح این متعلق بآداب مجلس میزان است و تقوی را مدارج
اند و ما مردم چون چاکری کردیم تقوی کجا و از تهمت بری شدن نمی توانیم اگر کسی را مطالب
درست شد تقوی سرایید کسی را که حسب خواهش کار نه برآورد بهزار تهمت متهم گردانند و العلم
عند الله و از کجا که شکایه مردم کمال دهد باشد اگر زبان نباشد بدل باشد و ظاهر که زبان شکر کردن و
بدل گفتن نمودن از صفت نفاق است و می تواند که بجای ادای شکر هم زبان باشد و هم
بدل بود و هم بدست و هم بقلم اما هر لحظه او ای شکر حسن و منعم نمودن بسیار شکل اینچنین
کس درین زمانه نادر وجود است و مراتب علم فقه و قانون معلوم پس هر یک را بقدر حصه
او بسیده است جامع این همه بر سر رشته داری مجلس که آید و فوق کل ذوی علم علیم
است تخواه حال را این قدر فقه و قانون پس باشد بلکه تجربه است قدر علم را بانی را بخوابد بلکه
کمتر ازین علم بقدر الصدوری و وژنی کلکتری بلا امتحان یافته ام و نسبت احکام موافق باشد
یا مخالف عالم بکلام است نه بر رشته و از زیر که سر رشته دار محروست نه حاکم قدرت و مردم مولود
عبدالباسط مداسی از کارگزاری این بزرگ اطلاع ندارم مگر آدم صاحب تدبیر و جو شیار
و مستعد حسانت یک مجلس آن بزرگ زین که از کار گزاران تحت او کسے شکی و مازاضی
نیست شاید که حکم فرمایان فوق هم جو شوند باشند و اما نسبت علاقه داران تحت و فوق
در جو شمنوی برابر نمی شود و مزاج اجرای کار با اعتدال نمی آید قطع باید داشت اگر چه فائده
این مجلس با فضل خوب معلوم نمیشود مگر خداوند تعالی مقرر است این مجلس را سلامت و ارباب چند
پس انصالح امور ضروریه انشاء الله تعالی منتفع فوائد کثیره و راحت رسان مخلوق و ناظم
امور مملکت خواهد بود و دستور قدیم است که ابتداء کار سخت شکل میشود و بعد استقرار
همه مورث انسان و سهل می نمایند و اجراء کارش آسانی می گراید

شعبه محکم چیدار تعلیم است بهست و در نیمه تقصیر قنای و تعلیم داران میشود و مرفعه و توفیق است
میدار و اندام مقدمه و ریختن آید و در نیمه شود آلا بکم خاص سرکار لیاقت و صلاح و تعلیم

ز رگان اند که کار و رسم کار اگر نری نه فرموده اند بلکه حرف درین ملک نموده یا بر منصب حکم مامور
 نموده اند اندا آرای ایشان هم بیشتر فرو میباشند و بطور عام و کربا اتفاق میگراید رکن چهارم هم
 اعظم الدین خان صاحب بخار و اند اگر چه ایشان از مردم ولایت اند و رای ستوده ایشان با
 رای دکنیان همان قدر ابعد است که ولایت خراسان را نسبت ووری با دکن اما از ثقات
 شنیدیم که هر قدر که رای رسائی ایشان در مقدمات میرسد دیگران کمتر آن مرتبه میرسند اگر چه
 هر کس بقدر اجتهاد و تحقیق حق ساعی باشد مگر ایشان زیاده تر مصیب از دیگران اند و
 شاب عند الرحمان رکن پنجم مولوی حیدر علی فیض آبادی صاحب منتهی الکلام اند که
 علائمه علم و فضل ایشان در چار و انگ هندوستان است بلکه در تمام عرب و ترکستان و عراق
 و اصفهان صیت یکتائی ایشان فرار سیده اما انجام کام حکومت را جای ندیده اند و اندا
 عامیان رای ایشان را نه پسندیده اند الحق اگر چه کار که امی سرکار انجام نداده اند اما باستیفاء
 کامل علمی خود هر لحظه در تحقیق امور متعلقه سرشته خود همه تن مستعد و آماده شنیده ام اگر چه
 از مجلسی است پس لباس عبارت رقعات از ایشان است امیر این مجلس افعه ثانیه مولود فضل الدین
 صاحب اند که پیش ازین ناظم عدالت دیوانی کلان بوده اند عمری در کار عدالت بطرز دستور متولیه
 انجام فرموده اند صاحب علم اهل مروت ارادت با حضرت شاه سعاد صاحب نقشبند و نظری
 قدس سرهم دارند و درین مجلس دو مولوی سر رشته دارند یکی مولوی احمد علی رامپوری که
 در عهد مرحوم محی الدوله گفت و گوی مسئله شق القبر تهمت مذہب و بابی از بلده بلکه از حکومت
 نظام بر آورده شده و بدست آمد مولانا سید الدین خان صاحب باز درین سرکار بر سر کار شدند
 اما مردم و حق ایشان هنوز لب نه بسته اند بعضی شکی لایع ایشان و بعضی در
 خشونت تحریر ایشان و بعضی در عدم اتقای ایشان و بعضی درین که من لک لیک لک لک لک لک لک لک لک
 و بعضی در عدم نفقه و قانون دانی ایشان و بعضی در تحریر احکام تصانوه ایشان سخنها می
 گویم اول تقضای وقت است و هم مطلوب طبع را محمول بر حق و طبع کنند و تحریر بیان با

تجربه کارگرانی و هنر و ستانی از نشان نویسی تار و بکار و پروانه و قهرست لغت و شجاعت
همه عکیده قلم ایشان میباشد از هنگام صبح تا زون سه ساعت شب قلم از دست ایشان
نمی افتد بقابل تحریر ایشان همه محرران سر رشته قلم بر گوش می دارند شخصی را در کار ایشان
و غایبست و بر مراد است ایشان کسی را خبری از محرران خوش قلم و پاک دست که در محکمه
ایشان جمع اند در محکمه و دیگر نیست بآب ایشان فرزند کوچک ایشان است آن هم جامع صفات
به جمیده است و لغوت پسندیده و اگر چه پدر مولود الدین است مگر محمد میر که سپهر معین الدین است
چشم مجلس صدر مراغه ثانیست و در آن پنج رکن و یک میر مجلس استند اول رکن مولود
احمد علی صاحب فرزند مولود اکبر علی صاحب و اعظم سلمه که فغانه و غلایه ایشان در هند
کثره از اهل علم آنها باشد که ایشان را نداند از عرصه دراز در سر کار نظام سلسله هدایت و ارشاد
و تعلیم خلق و بیان و غلط قصود و ایام محرم شریف و ایام و قیام و هم کمال هجوم غلات و رب
ایشان میباشد فرزند ارجمند ایشان اول ناظم مدالت پادشاهی بوده اند سالها سال کار نمایان
در آن خدمت بجا آورده و حالا آن خدمت تخفیف داده و سر کار کمال قدر دانی رکن اول
این مجلس مقرر فرمودند خوش گزین اند چون این خدمت عذر غلبه بسبب تقوی افکار است
و مانع را بیان میکنند و الحق بمنزله کار آدمی به تجربه فارابی میرسد رکن دوم مولود کریم الدین
صاحب اندنایت مرد بزرگ کریم النفس تجربه کار از مولود و شعاع شیرازین در مراغه اول بوده اند
ارادت یا حضرت شاه عادل صاحب نقشبندی مجلوی منظمی دارند قدس سره هم رایی ایشان
بر وضع قانون مغولیه زیرین و تجویز ایشان بیشتر بنی بر رحم خوش آئین است بانبندگان خدا
کریم نیکویش و بار عایا و بر ایا خوش روش اما حسن طریق حضرت ایشان و رآی جماعت
محبوب است مگر مقام فردیت او وضع و عند الحزمین مقبول و مرغوب است رکن سوم
مولود جمال الدین صاحب مدرسی اندیشه در سر کار انگریزی مامور بوده اند و بکار گزار و سرور
و شهسواران اینجا اگر چه مدار حکم بران نباشد مگر خالی هم از آن نباشد بیشتر اصحاب و درین جماعت

جواب آنها بعد و تخط و دیوان صاحب بر سودات جاری میشوند و دیگر حاکم هم تحریر احکام و احوال
 میشود و در اینجا و نشی گرامی اندیکم نشی میرهند و همین صاحب و دیگر نشی محمد صدیق صاحب که
 هر دو در کار خود فرد بل جوهر فرد و دیگر محکم صدر مالگزار می که افسران معتد مالگزار و سید الدین
 صاحب قادی اند نهایت صاف درون و هو شیار و کار گزار و دیانت شعار و واقف
 و دستورات این ملک و صد حسنت بنفس نفیس خود انجام کار سرکار میدهند تا نب اند
 و این خوب نیست که حوالج و عوالق همه را عارض در حالت نبودن نائب و پیش آمدن مانع
 حرج کار تصور و نظم کار ایشان بر وضع دستورات منوکیست نه بر قوانین مروج
 شود که چهری مجلس مالگزاری از باب این محکمگی پس انداز نموده کار رکن اول را نام ستر
 چارست و رکن دوم موسوم به نشی عبدالقادر و رکن سوم معروف بجوکی بسطن جی فارسی و
 رکن چهارم مشهور به سید محی الدین صاحب علوی و میر مجلس ایشان آغا محمد شوستری هستند و اجرا
 کار ایشان نه بر وضع منوکیست نه بر قوانین انگریزیه بلکه بین میان هر دوست و سر رشته دار
 این محکم آدم هو شیار است اما مردم بسبب اینکه آرد و های قوم خود بسیار مامور کرده است و نه
 نیز نند و تمت های نمند تا آنکه از راه صد در اختیار نکت نویسانند و اند و نمیدانند که این رسم
 قدیم است اما حاکمان را قلب سیاه که هر گاه کثیر التوسلین را میبایند بگمانیهای میکنند پس
 هر دانشمند را حفظ خود مناسب است و حکم القوا عجم و قبح الله و احتیاط ضرور و پر میر و آب
 و چون درین محکم صندوق عراض مقرر کرده اند که مستغنیث عرضی خود را در آن می اندازد و بعد
 عرصه دراز خوانده میشود تا آنکه مستغنیث مضطرب شده عاجز گردیده بخانه خود محروم میگردد
 اند و مسکن چنانست که از جمله رکان یک شهر روز سماع مستغنیثان کرده تا این شکایت علوم رفع گردد
 چنانهم عدالت خاص است نام افسران محکم مولانا سید الدین خان صاحب است
 و هروی ملقب بمعتد عدالت خاص هر قدر کار را که بر قانون آورده ذات سامی ایشانست
 نهایت کار گزار و در پرو دیانت دار و محنت کش در کار سرکار نیز قلم بعایت در جبهه عالم

[illegible]

فصل ششم در بیان چاره‌ی نجات متعلق بلده فرخنده بنیاد حیدرآباد و بنیاد است
در اصطلاح مردمان این دیار چاره‌ی چوکی در نامند که دارالامین است انجاء امین موباء
گویند که کوته‌الوی چند محالست باشد و آن جای و طریقه که اندرون بلده است هفت هفت است

تفصیل	نام کتاب و مؤلف	کتاب	کفایت	تفصیل	نام کتاب و مؤلف	کتاب	کفایت
۱	علمی باب			۵	پنجوی		
۲	کیمی			۶	مفسر علم		
۳	پنجوی			۷	الرشید		
۴	بلور						

چاوڑی بیرون شہر ہفت ست

۱	میشکند	۵	نوروت چورن	
۲	کاروانی نیسی	۶	کشی سید	
۳	پایه چوبدر	۷	جنگ	
۴	بین بازار			جلوه‌ها و مآخذ

فصل دهم در بیان محکمات و در بیان اولاد و بایده و نبایده است و از انشا که در وقتها صاحب عالم الشهاب میسر او را بخانه

نصفین	نام انکسار و شمر	نصفین	نام انکسار و شمر	نصفین	نام انکسار و شمر	نصفین	نام انکسار و شمر
۱۱۰	۵۰	۱۱۰	۵۰	۱۱۰	۵۰	۱۱۰	۵۰
۱۱۱	۵۰	۱۱۱	۵۰	۱۱۱	۵۰	۱۱۱	۵۰
۱۱۲	۵۰	۱۱۲	۵۰	۱۱۲	۵۰	۱۱۲	۵۰
۱۱۳	۵۰	۱۱۳	۵۰	۱۱۳	۵۰	۱۱۳	۵۰
۱۱۴	۵۰	۱۱۴	۵۰	۱۱۴	۵۰	۱۱۴	۵۰

فصل هشتم در بیان ناکهای اندرون شهر

نصفین	نام انکسار و شمر	نصفین	نام انکسار و شمر	نصفین	نام انکسار و شمر	نصفین	نام انکسار و شمر
۱۱۵	۵۰	۱۱۵	۵۰	۱۱۵	۵۰	۱۱۵	۵۰
۱۱۶	۵۰	۱۱۶	۵۰	۱۱۶	۵۰	۱۱۶	۵۰
۱۱۷	۵۰	۱۱۷	۵۰	۱۱۷	۵۰	۱۱۷	۵۰
۱۱۸	۵۰	۱۱۸	۵۰	۱۱۸	۵۰	۱۱۸	۵۰
۱۱۹	۵۰	۱۱۹	۵۰	۱۱۹	۵۰	۱۱۹	۵۰
۱۲۰	۵۰	۱۲۰	۵۰	۱۲۰	۵۰	۱۲۰	۵۰
۱۲۱	۵۰	۱۲۱	۵۰	۱۲۱	۵۰	۱۲۱	۵۰
۱۲۲	۵۰	۱۲۲	۵۰	۱۲۲	۵۰	۱۲۲	۵۰
۱۲۳	۵۰	۱۲۳	۵۰	۱۲۳	۵۰	۱۲۳	۵۰
۱۲۴	۵۰	۱۲۴	۵۰	۱۲۴	۵۰	۱۲۴	۵۰
۱۲۵	۵۰	۱۲۵	۵۰	۱۲۵	۵۰	۱۲۵	۵۰
۱۲۶	۵۰	۱۲۶	۵۰	۱۲۶	۵۰	۱۲۶	۵۰
۱۲۷	۵۰	۱۲۷	۵۰	۱۲۷	۵۰	۱۲۷	۵۰
۱۲۸	۵۰	۱۲۸	۵۰	۱۲۸	۵۰	۱۲۸	۵۰
۱۲۹	۵۰	۱۲۹	۵۰	۱۲۹	۵۰	۱۲۹	۵۰
۱۳۰	۵۰	۱۳۰	۵۰	۱۳۰	۵۰	۱۳۰	۵۰
۱۳۱	۵۰	۱۳۱	۵۰	۱۳۱	۵۰	۱۳۱	۵۰
۱۳۲	۵۰	۱۳۲	۵۰	۱۳۲	۵۰	۱۳۲	۵۰
۱۳۳	۵۰	۱۳۳	۵۰	۱۳۳	۵۰	۱۳۳	۵۰
۱۳۴	۵۰	۱۳۴	۵۰	۱۳۴	۵۰	۱۳۴	۵۰
۱۳۵	۵۰	۱۳۵	۵۰	۱۳۵	۵۰	۱۳۵	۵۰

ردیف	نام محل	تاریخ	نام محل	تاریخ	ردیف	نام محل	تاریخ	نام محل	تاریخ
۱۰۵	محلہ درگاہ	۱۲۰	محلہ شاد	۱۲۰	۱۰۶	محلہ زرد چاند	۱۲۱	محلہ گنڈ	۱۲۱
	امیرالہ شاہ		لنگن حساب			گنڈ		محلہ چوک	
۱۰۷	محلہ چار دیواری	۱۲۲	محلہ چار دیواری	۱۲۲	۱۰۸	محلہ سلیمان خانہ	۱۲۳	محلہ گرو عیسیٰ	۱۲۳
	محلہ گنڈ		خان پورہ		۱۰۹	محلہ جام باغ		محلہ قدیم	
۱۰۹	محلہ چار دیواری	۱۲۴	محلہ چار دیواری	۱۲۴	۱۱۰	محلہ راجہ پنہا	۱۲۵	محلہ کمان	۱۲۵
	محلہ سلیمان خانہ		محلہ گرو عیسیٰ		۱۱۱	محلہ بازار نوغان		محلہ ایچی بیگ	
۱۱۰	محلہ جام باغ	۱۲۶	محلہ جام باغ	۱۲۶		محلہ امام باڑہ		محلہ کمان	
۱۱۱	محلہ راجہ پنہا		محلہ گرو عیسیٰ			محلہ چار دیواری		محلہ پنہا شاہ	
۱۱۲	محلہ امام باڑہ	۱۲۷	محلہ امام باڑہ	۱۲۷	۱۱۳	محلہ چار دیواری		محلہ کمان	
	محلہ چار دیواری		محلہ گرو عیسیٰ		۱۱۴	محلہ بازار کوکا		محلہ چار دیواری	
۱۱۳	محلہ چار دیواری	۱۲۸	محلہ چار دیواری	۱۲۸		محلہ سیدی شہ		محلہ کمان	
۱۱۴	محلہ بازار کوکا	۱۲۹	محلہ بازار کوکا	۱۲۹	۱۱۵	محلہ کمان		محلہ کمان	
	محلہ سیدی شہ		محلہ چار دیواری		۱۱۶	محلہ ایچی پورہ		محلہ ایچی پورہ	
۱۱۵	محلہ سیدی شہ	۱۳۰	محلہ سیدی شہ	۱۳۰		محلہ ایچی پورہ		محلہ ایچی پورہ	
۱۱۶	محلہ ایچی پورہ	۱۳۱	محلہ ایچی پورہ	۱۳۱	۱۱۷	محلہ ایچی پورہ		محلہ ایچی پورہ	
	محلہ ایچی پورہ		محلہ ایچی پورہ		۱۱۸	محلہ ایچی پورہ		محلہ ایچی پورہ	
۱۱۷	محلہ ایچی پورہ	۱۳۲	محلہ ایچی پورہ	۱۳۲		محلہ ایچی پورہ		محلہ ایچی پورہ	
۱۱۸	محلہ ایچی پورہ	۱۳۳	محلہ ایچی پورہ	۱۳۳		محلہ ایچی پورہ		محلہ ایچی پورہ	
۱۱۹	محلہ ایچی پورہ	۱۳۴	محلہ ایچی پورہ	۱۳۴		محلہ ایچی پورہ		محلہ ایچی پورہ	
	محلہ ایچی پورہ		محلہ ایچی پورہ			محلہ ایچی پورہ		محلہ ایچی پورہ	

ردیف	نام محله	مساحت	نام محله	مساحت	ردیف	نام محله	مساحت
۳۵	محله قنبر	۷۸	محله فیلیانه	۷۸	۳۶	محله قنبر	۷۸
	پوره	۷۹	محله کولی پوره	۷۹		پوره	۷۹
۳۷	محله عت پوره	۸۰	محله سنان شاه	۸۰		محله عت پوره	۸۰
۳۸	محله عزت محل	۸۱	محله کمال سال	۸۱		محله عزت محل	۸۱
۳۹	محله کعب	۸۲	محله کوث بان	۸۲		محله کعب	۸۲
۴۰	محله دروازین	۸۳	محله پیکس	۸۳		محله دروازین	۸۳
	اندرول گنده	۸۴	محله بونی و نه	۸۴		اندرول گنده	۸۴
	سلطان شاه	۸۵	محله نیشی بازار	۸۵		سلطان شاه	۸۵
۴۱	محله سفید پوره	۸۶	محله سید فکر	۸۶		محله سفید پوره	۸۶
۴۲	محله علی آباد	۸۷	محله ستان	۸۷		محله علی آباد	۸۷
۴۳	محله بگی بادی	۸۸	محله دایه	۸۸		محله بگی بادی	۸۸
۴۴	محله پنج بگی	۸۹	محله میر موس	۸۹		محله پنج بگی	۸۹
	شمان	۹۰	محله سی نور	۹۰		شمان	۹۰
۴۵	محله لال درواز	۹۱	محله یه بالکند	۹۱		محله لال درواز	۹۱
۴۶	محله ناکل چیتا	۹۲	محله ناکل قورلو	۹۲		محله ناکل چیتا	۹۲
۴۷	محله سید	۹۳	محله سید سکو	۹۳		محله سید	۹۳
	ماداراج	۹۴	محله حیدر	۹۴		ماداراج	۹۴
۴۸	محله بیکامک	۹۵	محله منجلیو	۹۵		محله بیکامک	۹۵
	سماشان	۹۶	محله حوض	۹۶		سماشان	۹۶

سلسلہ	نام محلہ	رقبہ	سلسلہ	نام محلہ	رقبہ
۱۶	محلہ کسر الاودہ		۴۸	وٹانک رام	
۱۷	محلہ جوتھ چارنل		۴۹	محلہ دیوڑھی	
۱۸	محلہ گڑھ چارنل		۵۰	کیوان جاہ	
۱۹	محلہ بازسلیا چٹا		۵۱	محلہ چوک	
۲۰	محلہ اردو		۵۲	محلہ شاہ گنج	
۲۱	محلہ بازار		۵۳	محلہ دیوڑھی	
	گھاسی میان		۵۴	امیر کبر ہنادر	
۲۲	محلہ کاب گنج		۵۵	محلہ جبال کوہ	
۲۳	محلہ فرارشن خانہ		۵۶	محلہ شکر گنج	
۲۴	محلہ بونٹی اڑی		۵۷	محلہ بازار دلاپال	
۲۵	محلہ کوٹھہ شکر		۵۸	محلہ مسیحی کوکا	
۲۶	محلہ تکیہ نانا باؤشا		۵۹	محلہ اسلام دارک	
۲۷	محلہ تکیہ امیر		۶۰	محلہ عرض چوڑی	
۲۸	محلہ کیسہ			پتل	
۲۹	محلہ کوکر وارک		۶۱	محلہ دیول	
۳۰	محلہ اسین باغ			دیبا پٹھیہ	
۳۱	محلہ موتی مسجد		۶۲	محلہ شاہ علی برتہ	
	ازرون گڑھ علی بابو		۶۳	محلہ پنج بہجا	
۳۲	محلہ کوٹھہ لال		۶۴	محلہ چوروان من	

نشان شمار	نام محلہ	راہ	کینیت	نشان شمار	نام محلہ	راہ	کینیت
۱۲۸	ماہی پورہ			۱۳۰	گنٹھہ کوڑہ		
۱۲۹	مجاہد پورہ			۱۳۱	رازدار خاں چ		
۱۳۰	محکمہ تیرہ داران			۱۳۲	پہوی کوڑہ		
۱۳۱	گوشہ کنتہ			۱۳۳	نام پلے		
۱۳۲	کمانی پورہ			۱۳۴	نکلیہ غنیمت		
۱۳۳	ٹیشی حسانہ			۱۳۵	نکلیہ نازک		
۱۳۴	شعل خانہ			۱۳۶	اثر پور		
۱۳۵	پٹہ ستی رام			۱۳۷	کوبارچی کوڑہ		
۱۳۶	کوسہ کنتہ			۱۳۸	جعفر کوڑہ		
۱۳۷	مٹی پلے			۱۳۹	رام سنگھ پورہ		

فصل ششم در بیان محلات و بازارها و غیر آن آبادی که اندر حصار بلده و فرخنده
بنیاد حیدر آباد است تفصیل اساسی اندر گذر حیلنے علم

نشان شما	نام محمد	راه	کیفیت	نشان شما	نام محمد	راه	کیفیت
۱	بازار سیب عنبر			۶	محله اوکاپه بن		
۲	محله مقطع مرق			۷	مسک کچنچ		
	حمین خان				گنجاب سنگه		
۳	بازار شهست			۸	محله سیلا پرو		
	جنگ			۹	محله بادلی کوئٹہ		
۴	مولانا سنگا			۱۰	محله عایدہ		
۵	محله کچھی دڑو				مسک پتلاو		
				۱۱	محله مٹاشاؤلم		
				۱۲	محله براق نجی		
				۱۳	محله دوا محس		
				۱۴	محله چورازہ		
					جسینی		
				۱۵	محله عینانہ		

نشان بار	نام محلہ	راہ	کیفیت	نشان	نام محلہ	راہ	کیفیت	نشان	نام محلہ	راہ	کیفیت
۶۹	محلہ کوٹہ ناکی			۸۸	محلہ مہین وار			۱۰۸	سکند پورہ		
۷۰	محلہ تکیہ جون پ			۸۹	محلہ تکیہ پوٹ			۱۰۹	گوشہ محل		
۷۱	محلہ کلا کوڑہ			۹۰	محلہ جفر گنج			۱۱۰	بازار امیر اللہ		
۷۲	محلہ چچا و جان سنگار			۹۱	محلہ لادہ تیم			۱۱۱	بازار خاں شان		
۷۳	محلہ چچا و غلام تفس			۹۲	محلہ روشندل			۱۱۲	بازار نقا خانہ		
۷۴	محلہ چکی ختری			۹۳	محلہ کاچی کوڑہ			۱۱۳	بازار راجو ریان		
۷۵	محلہ بکیرہ			۹۴	محلہ بازار نامیاں			۱۱۴	بازار خان بہا		
۷۶	محلہ راجبیر کا			۹۵	محلہ چاڑی و ستیا			۱۱۵	بازار فرید و بجا		
۷۷	محلہ چندر کشتہ			۹۶	بازار اکبر جاہ			۱۱۶	بازار سخی علیا		
۷۸	محلہ رین بازار			۹۷	محلہ بازار دی گنج			۱۱۷	سیوا تی پورہ		
۷۹	محلہ حکیم وارک			۹۸	محلہ بازار نو جہاں			۱۱۸	چھاوہ دیت		
۸۰	محلہ چاؤنی محلہ			۹۹	محلہ حافظ گنج			۱۱۹	شاہ عنایت گنج		
۸۱	محلہ علی سبک			۱۰۰	محلہ بازار بڑا			۱۲۰	بگل کوڑہ		
۸۲	محلہ چھان شنبہ			۱۰۱	محلہ بکبان گنج			۱۲۱	چوراجہہ و کلا		
۸۳	محلہ درگاہ برہما			۱۰۲	محلہ بازار چلا			۱۲۲	چوراجہہ و خرو		
۸۴	محلہ بادشاہ گنج			۱۰۳	محلہ گھوٹا			۱۲۳	نقا خانہ خرو		
۸۵	محلہ کوٹہ ماری			۱۰۴	وال منڈی			۱۲۴	جزال خانہ		
۸۶	محلہ عید گاہ			۱۰۵	بازار نو			۱۲۵	دھول پٹہ		
۸۷	محلہ امام باڑہ			۱۰۶	بازار آنا			۱۲۶	پورہ مارا		
۸۸	محلہ امام گنج			۱۰۷	سبیری سنگ			۱۲۷	ریر شنبہ		

نمبر	نام	نمبر	نام	نمبر	نام	نمبر	نام
۲۳	نگلم پتے	۳۹	محلہ بیکر پورہ	۵۶	محلہ بخش گنج		
۲۵	زینت سے بچا	۴۰	محلہ سیار پورہ	۵۷	محلہ حوض بہار		
۳۴	بھادر پورہ	۴۱	محلہ کشتہ کرکٹ		میر عالم رحم		
۳۷	بی بی گنج	۴۲	محلہ بازار پاجر	۵۸	محلہ گنبد شاہ		
۲۸	بازار محمد شکور	۴۳	محلہ سکندر گڑھ		راجہ صاحب		
۲۹	شمشیر گنج	۴۴	محلہ تالاب پورہ	۵۹	محلہ فتح گنج		
۳۰	علی آباد	۴۵	محلہ بیکر پورہ	۶۰	محلہ پھول باغ		
	بیرون دروازہ		محلہ حرم	۶۱	محلہ بازار جان		
۳۱	چادر گھاٹ	۴۶	محلہ چوہدری	۶۲	محلہ باغ		
	بیرون دروازہ	۴۷	محلہ کوہ پورہ		گوہن بخش		
۳۲	بازار سیلہ شاہ	۴۸	محلہ دو باوی	۶۳	محلہ جان بازی		
۳۳	محلہ گنگا		کاشی پورہ	۶۴	محلہ باغ		
	شہادت احمد شاہ	۴۹	محلہ بازار عمرہ		محلہ شاد		
۳۴	محلہ بیکر پورہ	۵۰	محلہ شہید بی بی	۶۵	محلہ کشتہ کرکٹ		
۳۵	چکنی پورہ	۵۱	محلہ بیکر پورہ	۶۶	محلہ باغ		
۳۶	باغ نانا شاہ	۵۲	محلہ کشتہ کرکٹ		سفر ونگ		
	وہا دو مال کشتہ	۵۳	محلہ سیار پورہ	۶۷	محلہ قطعہ		
۳۷	محلہ باغ راجہ	۵۴	محلہ صرگ گنج	۶۸	محلہ روٹے		
۳۸	محلہ بیکر پورہ	۵۵	محلہ زینت گنج		پہلی سوری		

از سر عقل بجز استوارت پیل بنا کرد مثل مهر و ماه به در شکله هجری و در فرمان روائی جناب
 فیضیاب حاتم دوران فیاض زمان نواب میرتیزت علیخان بهادر افضل الدوله نظام الملک
 آمدند با جاده خامس ظهیر سرسلطنت مشیر امور مملکت مقنن قوانین ریاست اسوکار اکین کیا
 رکن السلطنت القاهره عضد الدوله الباهره الفیض الجسم و افضل الفخیم دام اقباله و طالع
 او قناله پل بنایت پسندیده و متکلم ساخته شد تاریخ ابتدای بنای او را شیخ امین الدین
 ساکن حال خلیل کوزه مولد پاکتو تعلقه راجپور خوش ماهه یافته سلمه به رب ابدنا الصراط
 المستقیم سال یکزار و دوصد و هفتاد و پنج هجری و تاریخ ختم و تمام بنای او را شاعران آثار
 اعنی و جیه الدین خان سخنی خوش منظوم فرموده است و سرکار بر دیوار پهلوی راست دلی دروازه
 جدید برنگی کنده کاشیده و برج نموده اینست قطعه تاریخ بهمد افضل الدوله بهادر و نظام الملک
 اصفت جاده دوران به آملی تا به دتابان همه و مهر به بود و خورشید اقبالش در نشان بهنگو
 دیوان او مختار ملک است که نیکی را بود و هر حال خوانان به بود که نخل دیو و دشن بهجب در به
 غیر نیک دل ذی شوکت و شان به زسن را و مشرارت این پل به نباشد به چو طاق
 ایوان به صراط مستقیم رود موسی به زبخی صحیح تاریخ بر خوانان به از مصنف این کتاب تاریخ
 بنا کرد آن پل تعبیه اینست قطعه تاریخ نظام الملک اصفت جاده انجم به پل خوش وضع
 و اوسع ساخت حکم به بنایش را به تاریخ گفتند که باشند نامش مشهور عالم به قمر این
 همه لطیف و فصاحت به تاریخ بنی گفتند این آدم به بفرق افضل الدوله بهادر به عجب تاریخ گفتی
 جسر اعظم به هرگاه عی و الدف را در مجموعه اعداد به سر اعظم داخل کنند تاریخ بنای این پل تا به
 شد لغیر سنه یکزار و دوصد و هفتاد و پنج هجری حاصل میگردد و دام اقبال البانی بهای القاصع و الاولاد
 که چهارم در بیان دروازه ها به حصار این بلده و در حیره
 به انچه ما را این بلده فرخنده بنیاد را سیزده دروازه و تهرده می شود اول دلی دروازه و دوم
 و سوم دلی دروازه و چهارم که دروازه افضل گنج مشهور است سوم چادر گھاٹ دروازه

نچکر و دیگر در سال یک هزار و یکصد و هجری نواب میر قمر الدین علیخان بهادر نظام الملک صفحہ
صهاربلہ و نچکر و ہی جری با تمام سائید

فصل دوم در بیان انخل صاحب در سنه یک هزار و یکصد و هفتاد و هشت و هجری نواب
میر نظام علیخان بهادر نظام الملک آصف چاہانی جاگیرت تبرکات مقرر فرمودند از انجلہ پنی
خود آہنی سرور کائنات ست علی احمد علیہ السلام کہ از انخل مبارک نامند و در سرکہ کر بلا بر سر
مبارک سیال شہد حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ بود و از ان خود پارچہ پنی جدا شدہ بود و
بعد مرور عمو و کسی از زواران یافتہ دست بدست نزد سلطان یوسف علیخان عادل شاہ کراری
بیجا پور تبرک رسید و از اینجا بعد ملاطین قطب شاہی و حیدر آباد رسیدہ چونکہ سلطان علیخان پنا
و در تنویر نقرہ نمادہ بصورت لفظ مبارک اللہ بر علم زدہ در صندل گرفتہ ہمیشہ بعشرہ محرم شہاد
آداب و رسوم تعزیت امام الشہداء رضی اللہ عنہ بجا می آورد ہنوز آن دستور جاریست کہ در عشرہ
محرم متصل بہی دروازہ آنرا استادہ می کنند خاص عوام اینجا دیرینا آمدہ عمو می سوزانند و گلہا و گلاب
و قرار این عمل شب و ہمہجوم خلایق میشود کہ آن را می بردارند و کثرت آدمیان ہمراہی و بسیاری
روشنی مشعل و عود سوز و کل ریزی میشود قابل دید اینجا است کہ سواہی آدمی دیگر از حیوان سواری
در ان مجمع نمی باشد چہ پنی نزد مانند نخل میباشد پس شبہ را با سم شبہ بہ موسوم کردند
فصل سوم در ذکر بنا و پل ثانی و ثالث در ایام سند نشینی نواب میر فرزند علیخان
ناصر الدولہ افضل الاراکین نظام الملک صفحہ رابع بابام الملی گری میجر سٹورٹ صاحب عایشان
بہادر در سال یک هزار و دویست و چهل و پنج ہجری تیاری پل بر رود موسی قریب چادر گھاٹ با تمام
انفس صاحب بہادر بصرف ہشتاد و پنج ہزار روپیہ کہ از خزائن عامہ عطا شدہ متصل دروازہ چادر گھا
بارتفاع پانزدہ درعہ و سہ صد گز طول بنا یافت و تا یخ آن راجہ راجا بایں ہمارا چہند و لال
تصفیف فرمودند بر سنگ سیاہ کند ایندہ نصب نمودہ اند تا یخ ناصر الدولہ شاد آصف جا
کہ نظیر شمشیر نمی بیند چہاں در تخم چون شد بر اچہ چند و لال در رود سا زند پل بشام و چکاہ

باطنی اهل سیر و شکار و بیت الطلف رسیده نزد زن نکو رعیتش و عشرت سے گذرانید
 و بعد رفتن هوای نفسانی مرا جمعت قیامت میکرد و روزی در موسم پیشکال برپا شد و برود
 موسی رسید و دید که دریا بلخیانی ست و در و لوله عشق بی اختیار اسب خود را بدریا
 انداخت و جان بسلاست برو و بچوب رسیده کامروا گردیده باز قلعہ آمد و اخبار سے
 این خبر را بجناب شاه رسانیده پادشاه بمحروا استماع این واقعه حکم برای تعمیر پل بداد و غنما
 فرمود و او در غنمه هشت ماه برود و سوختن پل با تمام رسانید که بنید برای تیار پل نقدیک
 لک روپیہ عنایت شده بود از آن چار هزار روپیہ باقی ماند و در غنمه ذریعہ بخشید و شاه عرض نمود
 حکم شد که از آن طعام خنجره بنفشه و غنما تقسیم نمایند و فلک تاریخ پل صراط المستقیم گفته بخند
 شاه پیش نمود پادشاه بنفشه شرفی با عنایت فرمود تیار پل قبل از آبادی بلده نو کوه سال
 است چهل در صد و هشتاد و یک میری سال ساخته شد و بلده در سال یکم از عمری آبادان
 گردید که ماؤد تاریخ بنای آن یا حافظ ست تاریخ اتمام آن فرخنده بنیاد شد گوید در ایام
 فرمان روائی محمد علی قطب شامیه بود که ملقب بپیری ملک از طبقه چهارم قطب شامیه چون بعضی
 هو احوال و با و در گویند و روی نمود تمامی ارکان پیشگاه سر میسلطانی عرض نمود که بر ساحل
 رود موسی بیاصله سکه کرده از قلعه گویند و شهری بنیاد فرمایند سلطان حسب معروفه ایشان
 شهری با اسم بجاک بگو آبادان فرمود زیرا که پادشاه بر لولی که بجای نام داشت بران والی داشت
 بود بناش موسی بود و بکثیر آبادانی پرداخت بجا مودن مساجد مذکور و این معموره
 بحیدر آباد شهر ساخت آن زمان بلده بر اعمار بود بنای تمیل آن بسیار زمان انداخت
 و طول پل نرود که ما الان نام پل که منته مشهور است و صد و هشت و عرض و او آوده و دره و انعام
 آن چهار روز است و بلده از حضرت ابرنگ سیب پادشاه زمر گزاری سلطنت هندوان سال
 سنی که یکم بلوس در سال یکم نرود و هشت و هجده سنه که نرود بکمال گردانیده و الحسن خاتم بنیاد ملک
 اسپر شود و حیدر آباد ایدار انما و موسوم فرمود بران قطب شامیه و در این بلده قریب

آداب و سلام بجا آوردم و چو بداران احکام رسان که همراه آمده بودند حکم حضور رسانیدند بحضور
نواب مختار الملک بهادری و سرسرازی و ماموری بختی و پیچ گذرانیدم و پذیرا فرمودند و منظور نمودند
بعائنه عامه بسیار خوش شدند و فرمودند که این عاومه شمار بسیار زیباست عرض کردم که ما ندید
در دربار سرکار انشاء الله تعالی با عاومه خواهم آمد احوال دربار و حقیقت اجرائی کار محکم و تفصیل انصاح
حضور استفسار فرمودند و به تفصیل یک یک بجهل عرض سپرده شد بسیار سرور شدند پس فرح
شده و بیکان رسیدم چو بداران مجرائی و احکام رسان که آمده بودند و من ایشان شیرین کرده شد
که گفته اند قطعه حاصل نشود رضای سلطان به تا خاطر بندگان نه جوی به خود اهی که خدا
بر تو بخشید به با خلق خدای کن نکوئی به و احسن کما احسن الله الیک چون کثرت
کار دیدم و اکثر لایان ملازم را خالی از کار یافتم و زخواست نائب خود و بمر کار گذرانیدم و
تو شستم که اگر مولوی حسن رضا صاحب گینوی نائب فقیر تر شوند فقیر بسیار بد و رسد و
اطمینان نیر خواهد هم حاصل شود نواب صاحب منظور فرمودند که ایشان از تارتخ
بست و نهم سوال المکرر است که هر روز شنبه مطابق بست و نهم نایچ است ۱۸۶۵

کار سرکار را شروع فرمودند حال تنخواه ایشان بلکه جمله کسان از نقشه که از ملتمحات
این کتاب است واضح خواهد شد جناب مولانا مؤید الدین خان صاحب بتارتخ

سوم و می قعده است که مطابق سی و یکم تاریخ ۱۸۶۵ عیسوی

هر روز فرزندان مولوی قدرت مخی صاحب مخی نام سابق ایچ فور نواب مختار الملک بهادری بودند که جناب
ممدوح ایشان یکصد پنجاه روپیه چلی منصب ایشان پاره بنده پرور و چاکر نوازی مقرر فرمودند
با ششم در بیان بلده فرزند بنیاد حیدر آباد و آن بختی و پیچ است فصل اول در بنیاد
و ترک قطب شاهیه آورده که پیش موروی بلده فرزند بنیاد حیدر آباد و آبادی خیال بق و گو لکنده
بود و در جای که بلده است قریه بود که اکثرا تعدد و می داشت در انجاز فی جمیع حسین
از قوم نو لیا این بوده است شانزده و زمانه آن بختی و پیچ است از پدر خود پوشیده

قد بنگار خان گفتند این جای بجای آوردنی آداب است که دقیقه چو بدو را خواند که آداب بجای
 آرید پس شد باسلام بجای آوردم باز قدمی چند پیشتر بردید باز گفتند بنگاه روزی و دو آداب پس
 دو صد قدم بر پرتاب بمن تقریر دید باز گفتند که آداب بجای آرید باز آداب پیم بطور بالا بجای آوردم
 باز گفتند پیش بیاید باز پیش رفتم چون تریب فرش رسیدم باز گفتند آداب بجای آرید و بنگاه روزی و
 باز آداب و سلام و بجا آوردم باز قریب بردید گفتند که نذر بگذرانید پس پنج و پویه خالی پسر
 رومالی نموده پیش نظر سرکار کردم هر دو اسیر که نشسته بودند ایستادند از آن هر دو نواب محال
 بهما و هر دو دستهای مرا گرفته پیش حضور کردند برآه مسافر نواری حضور رو پویه از روی رومالی
 برداشته فرمودند که بشما فوجدار می سپرد شده است عرض کردم که با صاحب جمع و ندانم
 برای نشستن شما بازت نمیدهم که وقت تنگ گردیده است مگر بمانید که شما بر مسند تمیز
 صلی الله علیه و سلم نشسته اید باید که موافق حکم خدا و رسول بماند و دیانت مقدمه را را
 فیصله کنید و مروان را بحق رسانید تا بتاع عدل و انصاف شما باد و است راضی و خوش
 شوم و شما را طلب فرموده پیش خود بنشایم و بشما سخنها نکنم عرض کردم که انشاء الله تعالی
 همچنان خواهد شد باز چو بدیدار گفت که بیاید و آداب بجای آرید قدمی چند بردید بودم که با حضور
 طلبیده همان بختان نصیحت را عاده فرمودند بآنکه الله فرماید و حکم خداوند تعالی را بجا
 کردم انشاء الله گفتند همچنان خواهد شد پس برگردیدم و نقیلان پوشیدم باز چو بدیدار گفت که آداب
 بجای آرید آداب بجای آوردم و سه بار منبر اگر بدم و روانه شدم چون بتمام اول رسیدم باز چو بدیدار
 گفت که بنگاه روزی و چون بمن ویند باز چو بدیدار گفت آداب بجای آرید باز سه بار منبر اگر بدم و
 بیرون آمدم همه حضار روز و است استحقاق و انعام خود را استند آخر بنا یک نشسته بودم
 بآستانه نواب محال الدوله که هم از نشسته ماندم که مدتی از انشان تشریف آورده مرا همراه
 چو بدیدار ان احکام زمان اعنی محمد بن و ثاو و محمد بن و محمد کلان از نشست حمید خان در
 انست و نو از خان بخاریت نواب مختار الملک همراه زداده فرمودند پس و حضور ایشان رسیده

این رفته مولانا سید الدین خان صاحب رسید که عبارت ماعقل کرده می شود و رفته
معتلا حسب الحکم سرکار بلکه بعینه رختی کاک گوهر سلکست نگارم که فردا یوم جمعه وقت هشت گشته اول
با دستار اینجا نزد محی الدوله بهادر رفته همراه بهادر و مونسین برادر بزرگوار و نورالدین ملا محمد سید الدین
تحریر است و چهارم شوال ۱۰۸۵ هجری عریضه بجواب آن خاسته مولانا محمود فرستاد و هم
که بندش بهین دستار که دارم علامت و نشان حسب بهر تاخت فرستاد من بود و حال بدل کرد
می شود و در هندوستان موجب رشخندن خواهد بود و بنو ابی محی الدوله بهادر فرستاد و بدو که اگر
این دستار در باری منظور نباشد علامه بسته برای ما از مسقطه تصور باید زمت بدل و جان پسندید
بودم که اتباع سنت است انکار آن باعث ندامت و اگر باشد قتل آتش فزونی آن وقت بهشت
هشت ساعت روز جامه پوشیده و عمامه بی بسته نداشتند بنو ابی محی الدوله بهادر
رفته و از مکان ایشان همراه ایشان بر دولت سمرقند و اعظم القور و انتمش الابرار
و اکرم الاستیخاد و اخدم الفقرا و العلماء جناب سید خاں بیاض فاضل الدوله بهادر مدظله
و عم فضل رفتم اول بجا خوانده حاضر شدیم بعد از سیب بدیدان عام جمیع بنو ابی محی الدوله
بهادر رفته و بیکانی که متصل است و در اینجا نشست یاد الدوله بهادر نشست بود و رسید و
نشستم و قرار گرفتیم و با پاس نشسته ماندیم قریب نیم روز و از می رئیس ملک نظام
برهه و ادوار که آن را اینجا و زمان بزده است بهبودند از زمان خانه برآمده عازم محل ششکاه خاص
شدیم که سواری محلی قریب مایه و هم رسیدیم حاضرین برای تعظیم از جابر خاسته آداب
تسلیمات و کورنش و مجرا بجا آوردند فقیر نیز رسم تعظیم بجا آوردم این هر دو امیر همپای
سواری سرکار تا بدو و التجانه خاص که تشریف می بردند رفتند و فقیر بهما بجا نشسته ماندیم بعد از چند تا
غلب فقیر شد همراه چو بداران روانه شدیم چون بدو دولت رسیدیم محافظان آسجا گفتند که
در اینجا آداب بجا باید آورد و همراهیمان که فقیر را برده بودند گفتند چون قدح چند پیشتر رفتم و
بر چوب تره رسیدیم محمد میرن و محمد بهادر و محمد سحانی چو بداران نشستند محمد چاند خان عرف

چاوش اعراب مولدی سنت که حسن نام دارد و دوقدرار سنه میان خیر آباد مولد و بلی اصل
 مرزا یعقوب بیک موسوم است و حواله در جوانان لین این شخصی هندی بوده است که مرده حالا
 بهوانی سنگه بجایش مقرر شد و در سائر خرج فوجداری که آن راضا در خرج میباشند دست و
 دور و پیوه نوشتمند باین تفصیل که کاغذ و غیره را پانزده روپیہ و روغن چرخ و همیہ و شاهزاده
 کنس و بشتی را هفت روپیہ و تعلق این صدا در بنا فزند کور بود و وقت شام بر خاسته
 بیکان مولانا آمد و بتصفیہ تقدسات که بستم از صبح تا نیمه در بر بیکان کار و یوان می دیدم
 بعد کچری و نیمه و زرقه تا شام کار میکردم اما کار تمام نمی شد اگر چه کار گذار قدر نیمه کار
 انگریزی مشاق بوده ام اما چونکه از رسوم اینجا ناواقف بودم اهم غلظت از مولانا محمد الدین
 خان صاحب صاحب الله قل دکه که از چند سال از مرز اسم اینجا خوب آگاه بود و اندک شاور
 شدم که بهر منتشی و مقام دیگر مبتدی می باشد بتاریخ شانزد در هم شوال سال که هزار و دصد
 و هشتاد و یک هجری رفته مولانا بهدو ح رسید که سب ایامی ملازمان و الا ترقیم است
 که آن مکرم بوقت نواخت سه گنجه و زین سرشته تشریف آرد تا بوقت نواخت گشته نیم
 گنجه برای ملاقات محی الدوله بهادر روانه شوند فقط بموجب ایام و جناب موصوف بوقت
 مقرر حاضر شدم و از اینجا چو بد از همراه خود گرفته بخدمت بهادر موصوف حاضر شدم با ملاقات
 تمام پیش آمدند و از هر باب سخن فرمودند جواب عرض نمودم بعد فرمودند که برای حصول
 گوهر ملازمت بحضور رئیس عرض میکنم بهروز و هر وقت که ارشاد و حضار میشود به خدمت
 نواب مختار الملک بهادر خبر میرسانم مگر واضح باد که حصول ملازمت حضور باین و ستاره
 که بسته اید نمی شود یا دستاری و درباری بندید یا عامه گفتم که تبدیل و ستار و قوم و ملک ما
 بسیار عیب دارد و در سر کار انگریزی که بسته و هفت سال ملازمت کردم بر عهده بای سحر
 خدمت بجای آوردم گاهی بالباس مادم تعرض نشده است اگر وضع تبدیل کنم همه کام
 انگریزی سخریه نمایند و در ملک فقیر موجب استهزا گردد و در عامه بستان عذری نیست که

حضور رئیس نواب مختار الملک بهادر مرمت شده بود آنهم پذیرا گردید و بانواع التماس و
 اخلاق نواختن و حسب دستور علم عنایت فرمودند و مرض شدید و بجان رسیدیم از آن قسم اول
 درین شهر و دیار مرض و بانی هرینه شایع است که بسیاری از بندگان خدا بملک شدند
 و بمرگ ملاتی گردیدند فقیر خوب بسیار انگاری ساخته تقسیم بین العوام و خواص نمودم هر که
 بعون الهی شافی جان بسلامت برد و ترکیب نسخه نیست بسیار گنج تو له پاؤ بالا و همین قدر
 بتیاد و میج سیاه ده و نیم تو له و قرقر لعل شصت و هفت تو له و نه ماشه همه را با یک در گلاب
 نموده و سائیده بقدر تشنگ خوب بستم یک حب همراه و تو له گلاب سائیده بیکم نموده بکسر
 که دادم و بعد یک یک ساعت همچنین سه حب نوشانیدم الهی شافی شد اگر خواب آمد
 بیدارش نه کردم تا آنکه خود بیدار نشد و خور و نشندادم تا آنکه گرنگی صدا داد و راه حاصل
 آمد انگار و شوله کپری چارنج تو له خور انیدم اگر قیل خوردن تشنگی پیدا شد شش شسته با دیان
 را در شش تو له آب سائیده بشکر سرخ یک تو له شیرین کرده نیم گرم نوشانیدم و بعد طعام
 آب تازه دادم صحت یافت بعونه و کمال کرده فقط درین عرصه تبایخ

۱۳ شوال روز یکشنبه ۱۲۸۵ مطابق ۱۲ مارچ ۱۸۶۵ عیسوی

که روز خاک افشانی بستی برهند و آن بود مولوی قدرت غنی صاحب اعظم فوجداری بلده فوجدر
 بنیاد حیدرآباد و بر حمت حق تبارک پیوستند ان الله وانا الیکه راجعون و تبایخ پانزدهم ماه شوال
 وقت نواخت سه ساعت بر نیمه روز مولوی معین الدین خان صاحب بر سرکان رسیدند و رفته بونا
 مؤید الدین خاں صاحب و رفته جناب فیضآب نواب مختار الملک سالار جنگ بهادر آورده
 فرمودند که حکم سرکارست که خاں صاحب همین وقت در کچری عدالت فوجداری رفته
 بجای مولوی قدرت غنی صاحب مرحوم اجرای کار محکمه تا شام نمایند و بموجب حکم
 سرکار همان وقت رفته اول رسم تعزیت مولانا مغفور سجا آوردم و بسیار می از کلمات
 تسلی و تشفی بابل خانه آن مغفور گفتم و بر سر اطفال ایشان دست مراحم گردانیدم که

انگریزی بنده را طلب فرمودند فقیر و مولوی امین الدین خان صاحب پسر کلان مولانا
 و مولوی سعید الدین خان صاحب پسر متوسط حضرت مدوح هر سه کس ز فقیرم و بلا زست
 ناز گردیدیم فقیر چار و پیه چیره دار بر روی مال نهاد و بنظر آوردم خجند و پیشانی با خاق
 تمام منظر فرموده جاد او اند و از هر باب سخن بمیان آمده نه حرف مطلب فقیر بر زبان و هر چه
 پرسیدند جوابش گذاردم بعد طبع نیم ساعت فرغ شد نیم نشست اینجا و ذرا نوبت
 بحکم قیام از بشر و نواب رفیع الشان و کشمندی و معالیه فسی و دشوار وسط و قدر دانی بر قسم
 و خوش خلق و اقبال بلندی و بردباری و متانت و محنت کشی یافته میشود و هر قدر از رؤسای هن
 ورده ام و در کور مثال ذات جامع الصفات ایشان و در انما شجره و الیه هو پال کتر یافته ام
 گرانسوس که یکم محترم در فرغانه تلون دارد و انتهای ایشان مثل ابتدای نیست و نسبت
 سخنان و رشت اکثر بر زبان می آرند که آن هر کس کار سرکار را بر یاس می کند و چون هر اس تمام
 بیان آمد درستی کار که بازیرا که مسئله مشهور است و دنیا با سید قائم رئیس را باید که همچو رگ زن
 باشد که هم چرخ و هم مهر هم نه بود اگر تفتی در غنیمت آید هنگامی بر محنت ایم که شاید
 درشتی و نرمی هم در به است و چون رگ زن که جراح و در هم نه ست و الفقه درین عرصه
 ماه مبارک پرسی ام تمام شد و یوم عید بروز سه شنبه رسید نماز و و گانه عید الفطر عزم
 مولانا مولی الدین خان صاحب در باغ سید سعد الدین صاحب که متهد سر رشتند مجلس مال
 اند خواندیم و نظر و بحساب نصف صلح گندم که دو سیر باشد و اگر دم و زرخ گندم امروز
 یکس رو پیه چینی شست سیر پا و بالاست و قلیل و معیج که بر هیاست تا سه روز و روز چهارم
 جمعه بوده یا بسیار می کسان اینجا بیکان مولانا مدوح ملاقات شد و روز سوم از عید عید یوم
 بود و جمعه مولانا بلا زست نواب مختار الملک بهادر رسیدم همه ملا و تمام ملازمین متساوی و ادای
 عید عید ما سر بود بعد از اخت و ساعت بر نیمه در ما مردم پیش شایم فقیر اول چار و پیه
 عید بنظر آورده و نه نه شده و ما به پیه گیر چهره شایم مکر زلفه آورد و بابت عطا گشته باز

[illegible]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَرَبِّهِ السَّامِ الْمُطْلَقِ ۱۴۴۰ هـ

مولانا مؤید الدین خان صاحب حکم نواب صاحب بها و فرسائی فرمود که برو پنجشنبه اول
برای ملازمت جناب صاحب زرین دشت بها و باید رفت بعده برو شنبه ضل
ملازمت نواب صاحب بها و باید نمود و مطابق آن برو پنجشنبه وقت فراغت چایست
روز بخضور صاحب بها و مدح حاضر شد همه صاحب زرین دشت بها و کجالت عظیم و تکریم و
اخلاق عظیم پیش آنده بنده نوازی فرمودند تا نصف ساعت از هر باب سخن رانده
فرمودند که نزد شما دیگر استاد و کارگزاری که پیش حکام کرده اید هم خواهند بود عرض کردم
که بلای صاحب ارشاد رفت که برو وقت دیگر بملاحظه حضور در آید پس عرض شده به پیشام
استقامت خود باز آمدیم و برو شنبه بامه در بر کرده و دستار بندی بر سر بسته اول
بدیوان مولانا رفتم و در بیجا نشستم ایشان بکار سرکار مشغول بودند که از خدمت
نواب والا جاه طلب ایشان شد جناب مدح تشریف بردند بعد از دو ساعت

ملازمت حبیب
نویسند
ممتاز حبیب آراکانه

ملک
نارنگی
نارنگی
نارنگی

درینجا وقت نواخت سه ساعت بر نیم شب رسیدیم فیرور واکخانه سپاهم سدرالال تاصح
افتاد و ماندیم کسی از اهالی واک خبری از حال ما نگرفت چون قریب روزه و شش شنبه هزار
ساعت طلب شدید اصحاب واک بر محاکمان آوردند بعد تبدیل لبائل از انجا در شب سمت
شهر فرخنده بنیاد و راه شدیم قذری راه طی کرده بودیم که فجر نمودار شده آب روان یافتیم که چادری
از آب می افتاد پس از حصول فراغ از امور ضروری بر آب روان آب بست گرفتیم نماز خواندیم
از انجا پیاده به یطراف شصت گنج چادر گھاٹ نمکان مولانا مولید الدین خان صاحب رزانه شدیم
بست و دوم رمضان المبارک و یکشنبه ۱۲۸۵ هجری مطابق ۱۵ فروری ۱۸۶۵

بعون الله الکریم وقت نواخت سه ساعت روزه در صدر بازار محله چادر گھاٹ متصل کوچه
درینجا در شصت گنج بمکان مولانا مولید الدین خان صاحب بعد استنساخ بسیار که هر دم کمتر
جناب ایشان را سید استنذ رسیدیم معلوم شد که مولانا از اتم فی فرمایند و روزه انخانه جناب
مدوح شستیم زبانی یعقوب خان در بان اول بخواجه نعت علی صاحب اطلاع رسانیدیم
ایشان رسیدند و ملاقات کرد و بمولانا در نعمت خانه رسیده بیدار کردند و بر سید فقیر
اطلاع رسانیدند جناب مدوح بعد دریافت خبر فقیر برهنه سر شریف آورده معافه و مصافحه
فرمودند و بر دوش زندان از مجیدان مولوی امین الدین خان صاحب و مولوی حسین الدین
خان صاحب شریف آورده معافه و مصافحه نمودند و بر خبر رسی فقیر احمد سعد خواندند و
الشکر رشتہ الیمن علی نقاد انخان بجا آوردیم در همین دیوانخانه گوشه گزین شدیم خطوط
خبر رسی با غره داخله کرسی و لکھنؤ و میرٹھ و خوجه و ٹوک نوشتم و بواسطه واک سرکار
انگریزی روانه کردم مولانا مدوح عدم در بار فرمودند چچی مستر پارکسن جان نیگینا
چیت کشنر سباده را آورده که بنام مستر نول صاحب ریڈنٹ سباده در حیدرآباد آورده بودم
مع دیگر اسناد و کارگزاری که همراه خود بگذا و میداشتیم خدمت شریف مولانا مدوح
گذازیم جناب مدوح آن همه را بحضور پیش بگنجور جناب فیضآب نواب مختار الملک

پیوسته فتح کاف عربی و سکون تهای قرشت و فتح واد بالف پیوسته چون از اینجا در گذشتیم
 در وچوکی آئینه آورده هم آفتاب برآمد و اینجا از امور ضعیف و ریه فارغ شدیم
 بست و یکم رمضان المبارک روز شنبه ششم طالع ۱۸ فروری ۱۸۹۵

سندی فتح نون اول و سکون نون ثانی و کسر وال ممله و یای معروفه بود برلی بضم بای موحده با واد
 مجهوله فتح وال ممله و سکون رای ممله فتح بای موحده و تشدید لام با کسره و یای معروفه
 روزارم بضم رای ممله و سکون وال ممله فتح رای ممله بالف کشیده فتح رای ممله و سکون
 نیم پن چرو فتح بای فارسی و تهای هندی و سکون نون و فتح جیم فارسی و ضم رای ممله
 و و امع رفه وقت ظهر در اینجا رسیدیم و نماز خواندیم در اینجا تا لام بیست کلان پر از آب
 صاف جاری و و مقبره پخته بلند بسیار خوب ساخته اند و بران چیز و طغر انوشته اند
 انا خوانده نمی شود و قبور از سنگ سیاه اند و معلوم نمی شود که اصحاب قبور از کدام فرقه
 بنوه لیکن انسی از اهل قبور معلوم نمیشد کمال توجش و سفر مشهورم گردیده از ارباب نیا بوده اند
 هنوز پیش نگران است که ملکش با و گران است و اینجا برای مسافران همست سبویهای
 بسیندی بسیار فروخته میشود و مردم می آیند و نوشیده بست می افتند و میر و ند شری مرا
 بزخال ایشان از اوستاوی یاد آمده بلیت میر و د آن بت بدست از خود بخیری بپایست
 و گری دست بدست و گری با گنگارم بفتح کاف فارسی و سکون نون و فتح کاف فارسی
 بالف پیوسته و فتح رای ممله و سکون میم در قرب اینجا شام شد طعام خوردیم و شیریم
 و احمد الله علی احسانه خواندیم و روانه شدیم کوکٹ پلی بضم کاف عربی و واد معروف و فتح
 کاف عربی دوم و سکون تهای هندی و فتح بای فارسی و تشدید و کسر لام و با خریای
 معروفه حسین ساگر و اینجا تا لابی کلان است آبش صاف بهرمت جاری صد بابیکه آبش
 برب کاشته می شود و چشمها از آن جاری هستند در اینجا چاهونی اگر نیزی است همچو چاهونی
 میر طخه که بازارش خوب آراسته و پیراسته است و تاجهای تمول ازین از هر قسم کار و بار دارند

بالت پیوسته و فتح بای موحده بالت کشیده و باخر وال موقوف از اینجا کلمه که شریف چارده کرده
 طرف جنوب واقع است و شاید که اصل نام همین آبا باشد که گاون شاید که اصل این
 نام کفر گاون یا غفور گاون یا غفر گاون باشد جوڑی وال اینجا بسیار کافری و شرارت کرده
 و غفلت نموده و مادر غیر حاضر ماند و هرگاه که آمده کلام پیونده سکر د الغرض ملازمان بی
 ذاک بسیار فاضل اندیشگی بفتح میسم و سکون نون و فتح کاف عجمی و سکون لام و کسرات
 فارسی بایاے معروفه در میان مالکان چو کے میان نشان پیچیده و نوبه گزار و مناظرعت
 است یکے دیگرے راز گاونی آرو و نئی طلبه اگر گفته می شود پس مسافر آبا یکد وین
 چو کی خصوصاً در جمله چو کیهما عموماً ناز گاون چو کے حاضر نیارند ناز گاون چو کی گذشته
 را نگذارند و رخصت کنند و اگر کسی از فن روانگی گاڑی آگاه باشد آن را سوار کنانیده
 باید که روانه بیشتر شود که باین حیلہ زو و گاڑیان میرسد و حاضر میشود و نیست علی این شهریان
 چوئی کیلی بنجم جیم فارسی ههای هوز متصل و و او مجهول و کسرای هندی و یاے معروفه
 و فتح هزه و کسرات عربی و یا ی مجهول و کسرام و یا ی معروفه بهنگور و بفتح بای موحده
 و سکون های هوز و نون موقوف و ضم کاف فارسی و و او معروفه و رای ممل موقوفه
 گاڑیان اینجا هم بسیار خراب و شوق اند تا مسافران بایشان نمی بنگند و گادان حاضر نمیکند
 و بر چو کی نمی آرند ستوار بفتح سین ممل و سکون تائی مشاهه فو قاسیه و فتح و او بالت کشیده و و او
 ممل موقوفه و بی کیلی بفتح بای موحده و کسرای هندی و بای موقوفه اینجا بشام شدن ناز
 مغرب خواندیم و انظار کردیم و طعام خورده میر شده احمد الله خوانده بر سر راه شدیم و گوال
 کسرا وال هندی و سکون کاف فارسی و فتح و او بالت کشیده و لام موقوف از اینجا
 جنوب بنامد یک و نیم کرو و کو بهر واقع است کم گوال بفتح کاف عربی و سکون میسم
 کاف عربی و و او مجهول و و فتح لام در میان چو کی نشان بست و چهارم و بست و پنجم بقدر بار
 گردیده که آب جاری گردید گنگا گنگا بفتح کاف فارسی و سکون نون و فتح کاف فارسی بالت

که آن را چو کی بین که بفتح یا می تحتانی و کسر نون آن نیز مانند

نوزدهم رمضان المبارک روز نهمین ششم مطابق ۱۶ فروری ۱۸۹۶ء

یکی کسریای تحتانیه بایای مبوله و کسر لام بایای معروفه و نیتقام فجر شد نماز صبح خواندیم و سبب
بسبب نیامدن گاوریان حج بسیار گردیده بعد ده ساعت آمد و ما هم کلام بشوخی شیمی میگرد و عمر گاه
بضم عین ممله و فتح میم و سکون رای ممله و فتح کاف فارسی بالف پیوسته شاید که این گاه منصف گاه
باشد این قصه است آباوی خوبیک واد و همه اشیا ضروری اینجا هم می سد کردی بضم کاف عربی
و سکون رای ممله و دیگر رای ممله کسوره بایای معروفه و تر مرفوع تا می قرشت و سکون رای ممله و شمر
سیم و سکون رای هندی و ریخا نماز ظهر خواندیم چکال پد بفتح جیم فارسی و سکون نون و فتح کاف عربی
بالف پیوسته و ضم بایای فارسی و واد و معروفه و رای ممله و قوفه و شاپور بفتح سین ممله و سکون
سین ممله و تای قرشت مفتوحه بالف پیوسته و ریخا شام شد افطار کردیم و نماز مغرب خواندیم
و لغام سیر خوردیم و شکر منعم حقیقی سجا آوردیم و ریخا آباوی ست بکگل واقع وقت شام بهر ارفتم
ماری سیاه و زن دیدم که بشنیدن آواز پام به تیز رفتاری سوی درختان جنگل میگرفت من خود
بدیدنش پر هیز دیدم و از آن موز می کناره گرفتم و اول دلی بفتح و ال ممله بالف کشیده
و فتح واد و سکون لام و فتح و ال هندی و کسرتای بایای معروفه و در آخر از جسته بفتح رای
ممله بالف پیوسته و کسر جیم عربی بایای مبوله و فتح سین ممله و سکون رای ممله از ریخا بطن
چپ بهنا آباد مشهور بهنا آباد بفاصله یک روزه مکان مانک پر بهو فقیر هستند که صبح
و شام از حجره خود برآمده بشیاء خیرات بر سالان می کنند گویند که درینو لا و ازین خاکدان که
و در حجره خود خاک نشین تا روز تسخیر شد

بسم رمضان المبارک روز جمعه ششم مطابق ۱۷ فروری ۱۸۹۶ء

درینم آباد که مشهور بهنا آباد است صبح شد نماز فجر بعد از فراغ امور ضروری اندیم این مقام هم قصه کالان
سبزی پخته دارد شاید که جمع شر قای هر قوم باشد این آباد و عت بهنا و بضم های و هوز و سکون سیم و فتح نون

بدستی پیش می آید و بیشتر که با هر اسبان آشتی دارد و دزدی می کنند یا دزد که می اندازد
 و خود کناره میکند و میگردد و مسافران را آتاخت می کنند اگر تاوان این غارت از مالک
 ذاک بعد تحقیق و پانیده شود و گاژیبان را از سر کار قید مقرر شود همه این تکلیف مسافران
 رفع میگردد اما گاهی حال مسافران را پریشان نیست قهر و رویش بر جان درویش جی پاره مسافر
 مسبب حال خود میگردد و رباعی دل بین آتا بکرون چاک گریان اپنا به خاؤن صحران کو نکل
 تن کرون عریان اپنا به جو کوئی پوخته که کیا تجسپه دیولے گذری به تنسکه رودون
 نمکون حال پریشان اپنا به پس مسافران تبدیل سوارے و اخذ و جوالقام مکرر در
 راه بسیار تکلیف می کشد و بدیری رسد رفع این قبالج بر ذمه مالک ذاک لازم و برگردن
 والی ملک فرض مینست آنحیث چو کبها از شعله پورتا حیدر آبا و شعله پورتا و دوشوی بضم ال مله
 دوا و معروف و کسر وال هندی و یای معروف در اینجا غار صبح خواندیم بر تمنا تخته بقریب اینجا
 ره و دست پورانی نام دارد که بران تها به گاژیبان نوشته میشود گویند که حکام انگریزی فی
 کاژری از صاحب ذاک چهار آنه محصول میگیرند شاید که باین محصول بعد چندی ارا و پهل
 بستن باشد آنکل کبسر نمره و سکون تهای قرشت و فتح کاف عربی و سکون لام اینجا حکومت
 سرکار نظام عالیجا و ام ملک شروع گردید که آنرا غلنی می نامند و در اینجا روایت بزمی برنی
 مشهور در اینجا ذاک جنگله که مسافر خانه باشد هم ساخته اند و برین رو و پهل پنجه است و چوکی
 اسپان ذاک بهمست شاید که این چوکی از شعله پور بر شش کرده واقع باشد پهل گوی
 بنم بای هندی که در اصل بای فارسی متصل بهای هوزست نامد که بفتح نون و سکون
 لام و نیمه وال مله و ای مله و سکون کاف عربی در اینجا بزرگ کتاب شاید این تمهید است
 متصل برین درک و عید گاه و فرار راجه پادشاه و قلعه پنجه دارد و دیو درک یک کرده و اچله
 دارد و چوکی نامد رک یک پاس مقیم بوده و طعام پنجه کنا نیده خورده روانه پیشتر شدم
 بنستار انگور کبسر نمره و سکون نون و ضم کاف فارسی دوا و معوله و سکون رای مله

حاضری باشد ز گاوان بر چو کی حاضر نمیدارند بلکه اگر کارکنان ڈاک آواز مسافری میشوند کا فور
 میشوند و رو بفرا می نهند اگر کسی را گرفته می آرند بسبب تاریکی شب و هجوم خواب عذر به پیش
 می آرد و تکرار می کنند که مسافر بیچاره بعجز درآمده خاموش و شرمند می نشیند چارم افسران
 ڈاک از جمیع در ساله دار یگماشته برای نگرسیستن حال ز گاوان و گاژیابان و تنخواه رسانی
 و مواخذہ کردن در غیر حاضری مقر نیست و نیز سبب دیر رسانی از وقت مقرر کسی نمی پسند
 و نمی در یابد که هر کدام چه سبب دیر شد و تذکر آن دیر سے اگر ممکن باشد کس در پنجم
 برای اصحاب ڈاک بنڈی قانونی مقر نیست ضرور مقرر کردنی است که هر گاه گاژیابی
 یا مسافری در ڈاک رسد و آواز بر آید آوردن ز گاوان و دهن فوراً حاضر آرد و در وقت
 جرمانه خواهد شد و برین حکم عمل باشد و گویند که برای ایشان این قاعده مقرر است
 اما بسبب عدم عرب مالک یا نبودن افسر مواخذہ عمل بران قانون نیست و حق آنست
 که در ڈاک مهاجری انتظام انگریزی نیست که عرب مالک بسبب تحمل و نمی باشد همین سبب
 کار ڈاکخانه مجی لاله چچا لال صاحب را ملازمان نمک حرام خراب و بر باد کردند و ملازمان مال
 بحر ارم خوردند و لاله صاحب رنج مفت بردند مسافر آئینہ و رونده حیدر آباد تا اورا بند و بست
 دیگر ممکن باشد تذکرانہ سیام سندر لال رو نیاورد و رونہ تکلیف بسیار خواهد شد و مناسب
 آنست که گاژی منزلی کرایہ کرده منزل بمنزل بهشت روز از شعله پور سجید آباد رسد و رونہ
 مختار است و طرفہ اینکه هر گاژیابان بنڈی رسان بر هر چو کی بعد خزانے بصرہ بدست میرسد
 و رونہ بمنزل می نهد آخر انعام می طلبد و چون وعده کرده میشود و در راه رفته اگر از ان طرف
 بنڈی دیگری آید بدل کرده فوراً خود باز میگردد و انعام می طلبد از نصف راه و این سبب
 چون بر چو کی میرساند خواستگار انعام و گیر میشود گویا در یک چو کی دو انعام مقرر کرده
 مسافران را تاراج می کنند و اگر گفته می شود که اگر ماموم را از مقامی بمقامی مسعود
 با سالیش نزد و میرسانیدی مستحق انعام می شدی حال اینکه اینچنین نگارده پس کمال هم گمانی

بدرگاه الالشیام سند رعل صاحب منزل گزیدیم و شب گذرانیدیم و فاتحه بقصد هم حسب معمول خود
خواندم و درین بلده با مات نمایت عمده بزرگ که خواهند بدست میرسد و از آن میباشد غیاث
همچو پارچه و دیگرین زیاده از آن مانند پارچه تشریفاتی که قیمت روپیه قیمت و از او با شخصی
میر صاحب علی صاحب که یکم از منصب و از آن بزرگ نظام اند ملاقات شد حالاً بزم زیارت
تشریف می بر نمود و مفید معلوم میشود و درینجا عجله تمام بر کرایه بست و روپیه سکه بپینی تاجید آباد
کر اید و درین سواری بسیار اول است که آن وزیران و کتبی بنده بی بفتح بای سوده و مسکن
نون و کسروال هندی و یای معروفه مانند و آن در هندوستان سواری گوریه بای بیاران
است که در حالت عکس در سفر بران سواری میشوند و آن وقع جزو و بر دمی شد بعد نوشت
و وساعت نصف النهار و اک خان این بلده آداده میرون آمدن کر ویم اما سواری تنیاست
نشد این و اک خان بسیار خوب است و درین دیار است اما در حقیقت و اک خان است که کیست
مسافران درینجا و هم در راه می برند و در انواع تکالیف میرسانند و گاهی بیایان در راه مسافران
را قاده میدارند برای نظم این بدو معاشان جو فروش کنندم نهاد و سگلف مسافران غربا قانونی
و کار است اما بیافرا و از غلظت این حالان معلوم نمائید

هیز و هم رمضان المبارک روز چهارشنبه ۱۲۸۵ مطابق ۵ از فروری ۱۲۸۵

بعد از نصف الیل ازینجا کو چند نیم شعل پور شهر کلان مجمع اسلامیان است مساجدینجا با قاست
موم و صلوة و جمعه و با نعت و نماز است بنده و اک خان و انیکس بسیار شست میرود و شب و روز
هشت چکی را و قطع میکنند یا نه چکی هزار شد و بدیله درین ایام شب نه چکی میرود و بر و پنج
چوکی اگر تاکید بسیار ببلبان کرده شود شاید که شش چوکی بر روز بزدیانه بر و چند و خوه سیکه
را مانند کلان بنده اکثر بچه اند و ظاهر که کار جوان از بچه شکی آید و دوم بلبان بر چوکی مانع نمی ماند
چند از طرف صاحب و اک گرد آورده و ترغیب است که خبر مانع نمی آید اگر فته باشد مسافران غریب
می آیند و شب و روز افتاده و در حق مالک و اک او عیبه بدست نمایند و سوم اگر کسی بر چوکی

اتفاق سیر فقیر نشسته در دل اند

هفدهم رمضان المبارک ۱۲۵۵ هـ روز شنبه مطابق ۱۴ فروری ۱۲۵۵ شمسی

وقت برآید وقت ساعت روز در ریل که وقت نواخت شش ساعت روز از شعله پور در پونه
رسیده بود و سوار شدیم گاڑیهای اینجا بروم جمع جدیدست که در آن تخته های که بجای کرسی میباشد
نشینند بلکه سطح آن همچو سطح کرایچی است که اندرون آن هر کس پنجو نشست زمینی نمی نشیند البته
وزین وضع بسیار آسایش بیشتر است اما گنجایش در آن کمتر تفصیل چو کهای که ریل میان پونه
و شعله پور واقع است نیست از پونه از آنی بضم همز و سکون زای ممله و کسر لام و سکون یا ششانی
معروفه کیر گاؤن کسر کاف عربی و یا کیر جهوله و رای هندی معروفه پاتس پنج بای فارسی بالف پیوسته
و کسر بای هندی و سکون سین ممله کار و ون بفتح کاف فارسی بالف پیوسته و رای مهایه معروفه
و فتح وال ممله و سکون واو و وقت نون اینجا احمدگر است که و در شمال است و اینجا اورنگ آباد
شمال ناوگاوان هم و ونیز ل و گسل کسر وال هندی و سکون کاف فارسی و فتح سین ممله و سکون
لام کول و اری بضم کاف عربی با و او مجهول و فتح تیم و سکون لام و فتح واو بالف پیوسته
و کسر لای هندی مع یای معروفه چور کسر جیم عربی یا یی مجهوله و ضم واو و سکون رای
ممله کیم کسر کاف عربی یا یی مجهوله و سیم معروفه کر و ی کی بازشی بضم کاف عربی و سکون
رای ممله و کسر وال هندی یا یی معروفه و بای موحده بالف پیوسته یا و او بالف پیوسته
و کسر رای هندی یا یی معروفه نا و ا بفتح تیم بالف کشیده و رای هندی معروفه بالف پیوسته
مجهول بضم سیم و واو مجهول و ضم های هوز و سکون لام و بعضی هملی بضم سیم و فتح های هوز
و تشدید لام خوانند شعله پور بضم شین مجمه و سکون عین ممله و فتح لام و سکون های هوز و ضم بای
فارسی یا و او معروفه و رای ممله معروفه و بعضی شولا پور بضم شین مجمه و واو معروفه می کارند و بعضی
معنی زبان آتش است و ثانی معنی عبادت خانه باشد بر تقدیر معبد هندو است و این شهر است
آبادان از هندو و مسلمانان در اینجا وقت نواخت سه ساعت روز رسیدیم و از ریل فرود آمده

سواری ریل داد و ایشان امروز وقت نواخت هشت ساعت روز باخیزد و العاقبت داخل
 بمبئی خواهند شد. الله تقدیر ایشان را باخیزد و مقصود و مطلوب رساند و باز در وطن بالصحه و العافیه
 رسانیده ملامتی و مسرور گردد اندمیت خرم آن روز یکروز در شیراز بطیبا کنم که یکم منزل و که
 در مدینه جا کنم و تغییر انتظار آمد ریل پونه در کلیانی متوقف شدم و در هر م ساله که قریب یک
 قیام گرفته ام و دال بهر تیار کنانیدیم فرخ آرد گندم در اینجا بیست پیله چار و نیم سیرت بعد از
 فراغ امور ضروری و ادای نماز و طعام سیر خوردیم و شکر مطعم حقیقی و نعم حقیقی جلشانه و بزرگسانه بجا
 وقت نواخت ده ساعت روز ریل از پونه بکلیانی رسیده بذریعه همان کشت ماهر گاؤن بران
 ریل سوار گردیده بعد یک ساعت روانه پونه شدیم تفصیل مقامات چوکی ریل از کلیانی تا پونه
 این ست کلیانی بدلاپور نیرتل در اینجا یعنی کلیانی شیخ ولی محمد شخصه باشند زنده پور علاقه
 او در ملازمان فوجداری که کاششیل ست مردان اول قریب ازین نیرل کوهی ست ما نارام
 نام که بران جنگل های بسیار برای تبدیل آب و هوا دانا یان فرنگ ساخته اند و بسیار در گرا
 می گویند و هیلی در اینجا کوه کند و سوراخ کرده اند در لکن اول مرتبه ریل در جبهه اولی و ثانیه را
 انجن بسته بهم در اول گاڑی ها و هم در آخر گاڑیها نصب کرده از ان سوراخ میگذرانند و مرد و ما
 سینه بند و دوم مرتبه گاڑیهای درجه سوم بهمان طور بسته می برند و میگذرانند چون در ان چشم
 می کشانند خبر از تارکی که کور میزد بکنند الا در اینجا کوه کوکن را تراشیده اند و در هشت مقام و از ان
 بدستور بالا ریل را می برند و بر سر دره کوهی ست و در اینجا موضعی ست و ستوری نام دارد پس
 زیر این کوه آب را بسته بالا رسانیده اند این مقام لاتی سیرت نهایت پرنهنا ست و نونا
 کشکالا تلی گاؤن و این نونا لا را از نونا نیر گوشت گاوینی از اینجا چاکونی پونه و تالاب آن که بسیار
 آب است شروع میشود و از اینجا پونه برد و کوه میماند پونه در اینجا آخر عصر رسیدیم و بد هر م ساله
 پنجمه جدید که تفصیل استیشن ریل ست انتظار ریل شعبه پور مقام کردیم و تمام شب بجا زخوردن
 طعام گذاردیم پونه شهر و چاکونی همه آراسته قابل دیدن است اما بسبب تنگی وقت و قلت جهت

و ناهوره و کوئی و اکت پوری و کسیره و کهری و اتر پور و ورسند یعنی سپهر و شاه پور و
 ۲۲۷ ۲۵ و کلیانی و دنا هر گاؤن گشت وقت نواخت یازده ساعت روز تقسیم می شود و در
 ریل اینجا دستورهای عجیب دیدم که قفل می اندازند و کسی را برای شاشیدن و دیدن اجازت
 نمی دهند لهذا مسافران را تکلیف بسیار می شود و زنان ما بر ریل دیگر می نشاندند و جدا گانه
 همراه زنان سوار می گشتند و در چالیس گاؤن نعره می گشتند رسیدیم و برنا و دو گری آفتاب
 غروب شد و روزه افطار کردیم و بنام گاؤن نماز مغرب خواندیم و انگور خریده خوردیم بجا آنکه
 می فروخت و چوکی باجی را اعتباری نیست زیرا که محض سبب اجتماع سیله که در اینجا می شود
 چوکی سقره کرده میشود و بعد سیله برخواست میکنند و درین ملک مسلم نیست که بهر شیئین
 آب گرفته شود بلکه در میان گنج گاؤن و چالیس گاؤن هم آب میگیرند و درین روانگی مردم
 گو را دیدم که عیسائی نه تنها اکثر اند و اگر کسی از برهان پور برای سواری ریل آید بنا بر
 رفتن ضرورت نیست بلکه اولی آنست که از برهان پور ملت جل گاؤن آید از اینجا سوار شود و هرگاه
 که ریل از برهان پور جاری شود و خلیج رسیدن ناهر گاؤن و جل گاؤن نماند و در اکت پور که در
 بیت پور می بوده است مسافر را تکلیف آب بسیار میشود و هر که از ناهر گاؤن و غیره نکش بگیرد که نماند
 گاؤن بگیرد و از اینجا تا کلیانی و از اینجا تا پونه و از اینجا تا شعله پورتا آب سایش بگذارد و تکلیف نکشد
 و ریل در نیک گه نشسته که ساعت باشد و واژه کرده قطع راه میکنند پس باین حساب وقت جمله چوکیها
 دو عدد و چهار کرده شد زیرا که ساعت هفتده شدند و چون هفتده گشتند راه را در و واژه کرده و ضرب کردند
 دو عدد و چهار حاصل شد و چون دو عدد و چهار کرده را بر بست و چهار چوکی تقسیم کردند فاصله
 فی چوکی هشت و نیم کرده فاصله می حاصل شد یعنی چوکی ۳۳ و نیم (۳۳) چوکی
 شایان و هم رمضان المبارک ۱۲۸۵ روزه و شنبه مطابق ۳۰ از فروری ۱۳۰۴

وقت نواخت پنج ساعت صبح و در کلیانی رسیدیم و صوفی غلام قادر خان صاحب غیره قافله خراج که باز
 دنا هر گاؤن ملاقات شده بودند از اینجا روانه بنجر گردیدند از ایشان فرس از ناهر گاؤن تا بهی خرو به کرا

مؤخره و کسری نامی مشافه فو قانیه ویای معروف گویند بر پانپور در خاندیس بود و پیشتر در بنجا تهر
و تقریر زبان مژنی بوده است حال در خاندیس است انداز زبان ناز است که علاقه نازی بکسری
و فتح سیم باغ پیوسته و کسری بندی و پای موقوف از ناگپور تا بر پانپور است و از ایدل آباد تا
حیدرآباد خاندیس است پس در خاندیس پیشتر مژنی گفته و نوشته میشد و از چار سال بر پانپور که شعلی
ناگپور گردیده است و آن در ناز است فامدا و ریخا هم تقریر و تحریر و نازی گردیده اند و پیشتر
در ریخا مژنی تحریر و تقریر بوده است چه برهان پوز در خاندیس بود و زبان خاندیس پیشتر مژنی بوده است

پیروز هم رمضان المبارک یوم جمعه ششم ادرم مطابق ۱۰ فروردین ۱۸۹۶

امروز صوفی غلام قادر خان صاحب علی محمد و غیره قافله جلاج از بنجا تهرین بر دزد و فقیر سبب تبدیل
لباس ابدال پوشاک که بسیار چرکین شده بود و غرم شویانیدن آن سید شتم و موی سر تراشیدند
متوقف شدند تا نیمه روز خطوط بنام اجله داخله دومر بهیة اعظم گریه و آگه و گویا راجه و حیدر آباد و کزی
و میر شتم و شتم و بڈاک سرکاری روانه کردند منشی ڈاک بر هر خط انگریزی نوشته و فی خط یکپول
انگریزی زیاده از محصول حق التحریر گرفته و از هر کس میگیرد و اگر کسی نمیدانست منشی آن خط میگیرد و در آن
نمیکنند و این بظاهر خلافت آئین سرکار است ندانم که این دستور خلافت ملک یعنی سرکار که تجویز کرد
است و خداوند که اگر این خبر تا حکام بالا هم رسیده است یا نه و خط پیڈیو یا میرنگ بر همه پاؤ آن
زیاده از محصول میگیرند این سخن قابل تحقیق است از حکام محصول ڈاک زیر که کل محصول خط یکپول
و اجرت تحریر پاؤ آن که نصف محصول باشد اگر تجویز حکام است سرانته نقصان سرکار است چرا که
آنرا جمع نمیکند و یک کس بشمار هشت روپیہ مقرر نمیکند که نام مقام را بران نوشته باشد و با
آمدنی را بر سر کا جمع کرده باشند این سخن فقیر قابل غور و تا مل است مصرع رموز مملکت و نظم صراحت
و اندک و پارچه که شست و شو کنانیدم مزدش فی پارچه یک پول انگریزی بگاز داد و هم و شست
و وساعت بر نیمه روز از بنجا کچیدم که رحیم بخش بهلبان هم رسیده بود و بعد از غروب قلاب موضع
انچا پور که فاصله بیست و سه روز پور و اور رسیده بود و بهر هم ساله اینجا فرو و گردیده بود

[illegible]

نرگادان اور ابراجی ڈاک رسائی برگزنت هر چند که و اولی نمود پذیرا نشد و دندش وسع
 نرگادان برودندش گفتیم که بقیه اجرت خود دیگر و مرا خلاصی ده که در آدام تو رنج من ست
 گفت که زودی رسم بخدایش سپردم و خود عجله دیگر کرانیه که به برهان پور روانه شدم
 بعون القادر وقت نواخت ده ساعت روز بالخیر و العافیت در شهر برپا پور داخل
 شدیم و از سندی در واز به سرای پخته که نزد چوکست و مسجد یواب عبد الرحیم خان صاحب
 مرحوم بهم قریب از آنجا ست رسیده و فرود آمدیم این مهال سرای پخته بسیار خوب ست که بهم
 حوض دارد و آه نه امانه و بوسیده و مرمت طلب ست حالا سرکار انگریزی برست آن متوجه
 اسید که زود درست گردد و مردمان مسافری را آسایش بسیار رسد مسجد یواب صاحب
 منقور نهایت بوسیده که چو نه بوده و واجب الترمیم ست از سقف و درهایش جز اثری
 نمانده است شاید که کسی از ورثه حضرات ایشان منقور در حیدر آباد نیست یا از منتبان یواب
 صاحب مرحوم کسی در برپا پور نمانده است که خبر غربت و کمیت اس مسجد و این خرابی
 سرای و بازار حضرت امیر کبیر رسانند بلا زمان سلطان که رساندین و عارای که بشکر
 پادشاهی ز نظر مران گذارای شاید که رسانند خبر این غراب و مساکین که نیاز و اخلاص
 خود در حضرت امیر کبیر ببا و قدوة الصلوات و سلامه الکبراد امیر فقیر شکار و فقیر امیر شکار و
 من باشم شاید که این دولت سنی و ثواب را در جریه فقیر ثبت کرده باشند اگر چه بالفعل قضیه
 ردون این ملکیت و ماسوری وکیل و آدم که واقف از دستورات مال سرکار انگریزی باشند
 خراج باشند اما بعد چند آمدنی آنجا برای صرف آنجا کافی باشد و امر او را همیشه کار با ثواب نامست
 و با وجود بودن حضرت امیر کبیر ببا در مجموع وانش و عقل این ملوک خود را بلا وجه گذاشتن
 و دعوی ملکیت مستعدیهای خود را مهمل داشتن و در از صواب میناید و عقل مامردم فلک
 حیرانی سر خود را نمی فرساید خدا یا کار که باندک تحریک خدمت صاحب زرین دست به باد و رو
 حا برپا پور تعیین وکیل و

ی برآید چرا

زند و چرا دعوی خود

دقت در امور
 بهمان پادشاه
 شده قاری
 مهال سرای
 نمود و در
 منقور بصوبه
 از ملک آباد
 شدند و بعد
 در پناه بیخار
 رسته الملک
 پیغمبر

است از حضرت پدایون بازیدر آباد مست قافله می رسند خشم بسیار کردم و منصب شمار
 نمودم که چه جواب سوال من زدود و ادوی که انتظار ایشان می کشیدم اگر معلوم شدی از
 انبار حیدر آباد رسیدنی ناچار خاموش ماندم از اینجا بوضع دیس گائون رسیدم معلوم شد
 که در اینجا چوکی پرست از سرکار انگلیزی است که تمک را میقتلاند و جب آئین نک اگر
 می بر آید موافق می کنند از اینجا کوچیده وقت عصر بوضع موکل گائون رسیده پدرم ساله
 فرود آمدیم و تمام روز که بقطع و در کرد زمین کوفته شده بود نیم آسایش گرفتیم
 یازدهم رمضان المبارک روز چهارشنبه ۱۲۸۵ مطابق ۸ فروری ۱۹۰۵
 تا تر شنب که پاسه مانده بود از موکل گائون کوچیده برادرستم پور که از اینجا سه کوه بر سر راه
 واقع است و دوی ناله که از رستم پور فاصله سه کوه دارد و در آنجا سیر گزده شدیم که از من
 ناله نهایه کرده دارد و بعد نماز عصر و سیر گزده رسیدیم و بدو ماه ساله اینجا فرود آمدیم این
 شهر ویران است متناظر بسیار دارد اینجا قلعه خوب و بسیار محکم بر قلعه کوه ساخته اند که از
 کوه دیده می شود و درختان انگور در اینجا بسیار است و این ایام فی روپه پنج سیر می فروشند
 بسیار شیرین و لذیذ و این دهرم ساله مردم سفر کثرت فرود آمده بودند قلت مکان و کی جا
 بود و طره بران اینکه از مردم جهاب و متوقاضی طیب مرحوم از زن مردم و بچه بسیار می بیار و افتاد
 بودند تمام شب آه و ناله کردند و خواب از چشم فقیر کسیر بر نبرد تمام روز نگرید و طیب مردم و شبانین اندو کشیدیم
 و دوازدهم رمضان المبارک روز پنجشنبه ۱۳۸۵ مطابق ۹ فروری ۱۹۰۵
 هرگاه که آه و ناله بیاران اسیر گزده سر تنگ کشیدیم و تمام شب بیداری رسید و در
 ختم شب بر خیمش بلبان شاهجهان پوری که مکاری فقیر بود و آواز دادم که برخیز و روانه
 شو آن یغیر از خود رفته گشت که هنوز آرام نگرفته ام نمی روم با ستاغ این بخش رنج
 بسیار تنگ است فقیر رسید و بزرگدانی او را بخدای قییر سپردم و ساعت نگذشته بود
 که شنی از حکام بخش می سر وقت آن بخیر رفتند رسید و در آن گوشه سال و جب و

بزرگوار بدهرم ساله سرکار چهارچهاره با دروالی اندور رسیده فرود آمدیم مکان خوب گشت
بجای رسید اما بسیار خراب بود و در شب چند بار بر غلیظ آمد و بسیار بارید و ریخا آسایش یافتیم

نهم رمضان المبارک روز و شنبه ۱۲۸۵ مطابق ۶ - فروری ۱۲۸۵ ع

با هم صغیران هم سفر در عین هجوم ابر و قاطر بارش از سا فرخانہ بزرگ کوچیدیم و در لب دریا و نزدیک
وران گل ولای بنر از تکلیف زیاده از یک کوه راه قطع کرده رسیدیم محافظان قنطرة البحر
از عبور دریا مانع آمدند که درین حالت نمی پل و شدت هوا عبور حمله از پل ناممکن اگر بارش دها
کم میشود و پل خشک میگردد و در عبور سبکی می تواند شد و ناچار بر لب دریا و نزدیک در درم ساله
که هم شیواله است فرود آمدیم و مقیم شدیم نماز خواندیم و صبح اگر دیده آمدیم وقت نواخت
ساعت بر نیمروز از اینجا کوچیدیم و بجور دریا و در پل موضع سناوده وقت عصر رسیدیم و بجور
رو و اینجا بعد غروب آفتاب در موضع دهن گاؤن رسیده بدهرم ساله مقیم گردیدیم امروز
در تمام روز صرف سافنت هشت کرده طی کردیم درینجا با ملا سنجو چری و بنین جی پارسیان
متوطن قلعہ بی و قاضی شمس العارفین متوطن سورت که از فرزندان قاضی قوی عالمگیری
منفقورست ملاقات شد درینجا شب گذرانیدیم از شروع سفر و کن تا اینجا آرگندم از سیرده سیر
مانه سیر فی روپینه جریده شده است و روغن گاؤنی روپیک و نیم سیر پو بالا گرفته شد اما طرفه حال
است که در روغن این ملک مطلقا چرب نیست و الله اعلم بالصواب و علت این شاید همین باشد
که ملک خشک است و قلت آب و آب کجا خشک می چرند

دوهم رمضان المبارک روز سه شنبه ۱۲۸۵ مطابق ۷ - فروری ۱۲۸۵ ع

امروز از یکپاس شب از دهرم ساله دهن گاؤن کوچیدیم وقت برآمد یک ساعت روز پنجتم
رو سه رسیدیم چون از اینجا گذشتیم در میان راه بزرگ ریش سفید اطول سیه را دیدیم که بسواری عجله
سیرت بکریم بخش طبلان گیتیم که نام این بزرگ متشیخ را پرسیده بیا و خود برادره سیر فتم که طبلان مذکور
رفته نام ایشان دریافت آهسته باز گردیده بعد عصره دراز باز آمده گفته که نام ایشان مولو فضل سول

واقع است بر قم هشتاد و پیه سکه کپنی از رام پرتاب گماشته وصول کرده رسید بجهت دستخط
نوشته داده شد و از آنجا که این دوکان در حیدرآباد و دوکان پورن مل و هر گویا پال سیلخته در گیلان
هم است و از دور بابرین پسری خوجوی که بدیو پسر روپرام تمام دارد و در بازار چپته کونه
خورجه سکوشت دارد ملاقات شد درین ملک در چچا و نی سنو از آنجا که دولالی افیون و غیره
می کنند از اندور تا ناهر گاون عجله کامله بکرایه نوزده روپیه سکه کپنی سقر کرده شدن نام بهلبان
رحیم بخش است باشند شاهجهان پور افغانه مرد چرب زبان ست و عده رسانیدن بناهر گاون
بشت روز کرده است الله تعالی خیر فرماید چه کسی که در اتقاب خود و لفظ بان و از ند بسیار شری
و بد زبان و بد قول میباشد چون شتر بان و بهلبان و سربان و فیل بان و در بان بسیاری اندور
امروز مقام کردم و شب هم بسر مردم در شب ملازمان ماراجه صاحب بجا و والی آنجا برای
سافران طعام آوردند و تقسیم کردند که تقریب شادی پسر جناب مدوح بوده ست فقیر مع
همراهیان که سیزده و دو بودیم چادر سکوت کشیدیم دیگر سافران را با انواع اطعمه سیر کردند **وَاَوْقَابُكَ**
وَاَوْقَابُكَ این خاندان در اقران خود افرو و او عدت الله تعالی اولاد ایشان را نامی و گرامی دارد
هشتم رمضان المبارک روز شنبه **سنة** مطابق چهارم فروری **سنة**
وقت صبح از سرای اندور کوچیدیم و وقت شام بدعمر ساله موضع بان رسیدیم که فاصله کرده
از اندور و در اوامرز هوای پورب تندی و زید در اینجا سافرانان بس بوسیده است که نصف
ساعت از کمپزل پوشیده بودند و از نصف ستارهای شماریدیم و شکر حق تعالی بجا می نمودم
وقت شب صاحب مکان فی گاڑی نه پائی گرفته در اینجا صوفی غلام قادر خان را سپورس
ابو الامام فی رضی الله عنه که اکثر در سر و نخ قریب مکان نواب احمد میدانان قشرب سیدان و مال
برای جاشیت می بزم ملاقات شد آدم نیک صاحب همت و توجیه اندامی ایشان سرور شدیم
نهم رمضان المبارک روز یکشنبه **سنة** هجری مطابق ۵
فروری **سنة** ۱۲۸۴ بانجیر بعد از نماز صبح از بان کوچیدیم و وقت عصر در موضع

بوسم گرما که بسبب تمازت آفتاب گرمی هوای سنگلاخ دنیا یافتن آب که اکثر دشت‌های
کر بلانی فیما بین فیانی چو کیهو واقع میشود مسافران و زنگادان بسیار جان بحق می سپهر را و فقیر
بران ست که اهالی ڈاک چو کی بدستور بر سه سه کرده مقرر کنند تا همه سلامت باشند و در بیزان کنیری
شام شد در اینجا افطار روزه کردم و طعام تیار کنانیده خورده نماز شام و شب خواند و روانه پیشتر شدیم
پیشکمال و دیورس و پیشکمال و دیورس و تمام شب چلیدیم سوای سه چو که رفتن نتوانستیم زیرا که یک کرده
این ملک برابر یک نیم کرده ملک ماست باین حساب تمام شب دوازده کرده و این ملک هیچ کرده ملک چلیدیم

ششم رمضان المبارک روز جمعه ۱۲۵۵ مطابق سوم فروری ۱۲۵۵

و کاجیا و تملاولی و اندور بمقام ندا که و کاجیا است صبح شد و ریخا باولی پخته بسیار خوب است
نماز فجر خواندیم پس راه پیشتر گرفتیم و بکرم اندر سجان و وقت نداشت هشت ساعت روز
ڈاک خانه اندور رسیدیم و از اینجا اختر و با اختر خود را بر گذاری کر ایست هشت آنه بار کرده و در ماسرا
اندور رسیدیم و فرود آمدیم و این برای آسایش مسافران خانه خوب ساخته اند و این را
و حصه کرده اند یکی شمالی برای مسرود آمدن مسلمانان و دیگر جنوبی برای قیام هندوان
و در حصه مسلمانان پس پشت سرای بیت، اخلا ساخته اند نهایت شغف عجب نباشد که بموتم
گرمایین باعث و با، گرد و این بسبب غفلت ملازمان سرکار امیرین امیرست و رنه و آ
والا اصفات ایشان لطیف الطبع محیط نوال است و ساخت این ماسرا برای خود و ولات
بر همت علیای خدام و الامقام رئیس اینجا می کند فقط برین شارع عام بچی که راه ریل
مقرر خواهد شد ضرورت که بر لے آسایش مسافران ماسرا با و چاها که بسیار پر متصل تیار
کنانیده شود و در ملک مالیه آب بسیار قریب از زمین می بر آید چاه کنده و رین ملک چندان
و شواری اندازد و روپی هندو که یار طریقت محمد مصطفی خان صاحب مرحوم از دکان
سیتارام و برج لال از خورجه کنانیده معرفت بر خور و حافظ عثمان خان سلمه ربه
رسانیده بودند و بنام دکان دهن راج و پورن مل بود از دکان ایشان که در اینجا بصرفه

روانظار کردیم و طعام خورد و دو نماز مغرب و عشاء خواند و روانه طرف اندور گردیدیم
 شب چلیدیم و در سیوره صبح کردیم و رنجایا بعد از فراغ از امور ضروریه نماز صبح خواندیم گویند
 رنج را بادی خوب دارد و شرک از گویا تا شاید و پوری بسیار خوب است اما از اینجا تا گند
 مایش کنند آن پگنده و از رنجایا و در بسیار خراب و از سیوره تا اندور خراب است و طرفه آنکه
 بدوست توک جدید است و کراچیپان بچه بهر چوکی موجود و عمر مرکب از آن زیاده از نه سال نخواهد بود
 میکه در آن توک برای جلب نفع خویش این بچه را مستقر کرده اند و ایشان را برای بردن
 در و اندرون کراچی امور نموده اند چه ایشان را آنچه داوون کم سپید شود و اگر جوان نوکروارند نخواهد
 زیاده داده شود و این بچگان نامم و ما تجربه کار کراچی را از بندی کود که شلایا چار صد گز خواهد بود
 با ما زامت احدی میله کند و می و داندند خود کراچی و نرگا و و سر سفر شکسته شود و یا ثبت
 نو و سلامت مانند درست بگذار و بقول گویند و مصرعه هر چه بادا بادا کشتی در آب انداختیم
 از حیات کھیری پاک کرده چلیده که بودی ناله می آید بران پل غریب است اند بعد از آن دو و سیاه
 ندی می آید آن می کنند شاید که بران پل بندند بعد فکر اکائی می آید آسپاه هم تیار می پل می شود
 پنجم و نشان البارک روز پنجشنبه ۱۲۵۸ مطابق دوم فروری ۱۲۹۵ هـ

در سیوره آفتاب برآمد بعد از فراغ از امور ضروریه از آنجا روانه شدیم و بعون الله سبحانه و تعالی
 چه کیسای مسئله مکرر کردیم شاهجهانپور و بهجاری کشتی تجیر و آن کھیری و رین شهر شاهجهانپور
 وقت برآمد هر شست ساعت روز رسیدیم این بلده است خوش که شهر سپاه و حصار رنچه دارد و از اینجا
 اجناس قیمتی خریدیم و رنجایا بعد گاه هم خوب است و نائب معویه از طرف مزارع عالیجاه و الی
 که الیاء و رنجایا بنی شاهجهانپور میماند و رنجایا بنیابت معویه اینجا مولوی عماد الحسن صاحبانی
 مامور و سر فرزند بسبب عیلت بجانب ایشان ملاقی نشدم و در چوکی کسی بسبب خرابی نظم
 توک چه کیسایا ویرشیدیم یعنی پیش ازین چوکی نرنگا و آن بر ناصیه سه سه کرد و مامور بود و ناله
 پایا کرد و چوکی نرنگا و آن تخریر نموده اند فامند اسافران را تکلیفی بسیار عار من میشود و نموده

زیرا که این زن مردان سیرت عاجز بقبت بر حجاج و غیر هم برده است و کمال محققه از دانشمندان
روزگار خودست سلمه الله تعالی و زید الله اقبالها امروزیست هندوان بوده است مردم علم
این ملک این روز را مرتبه نوروز می شناسند از اینجا خط بنام حاجی حافظ مولوی محمد ایوب صاحب
بجوبال و دیگر خط بجیدر آباد بنام مولانا سید الدین خان صاحب و سوم باورنگ آباد بنام
منشی مولوی حسن رضا صاحب و روادک سرکار انگریزی روانه کردم و هر چند سواری در اینجا
برای روانه شدن بجوبال بستم اما بشوی ارادت خود یافته نشد محروم ماندم و حصول
این نعمت سترگ را که زیارت فرار شریف حضرت شیخی و مرشدی شاه عبدالعلیم لوهاری
قدس الله سره مراد بانست بر رفتن بجوبال بجا نگیر آباد منوی بود در وقت دیگر حواله کردم
وامروز را در وحشت گذرانیدم بیت دروم از یارست و در مان نیز هم بد دل فدای او شد
و جان نیز هم رفقه الله در جاتیه فی القبول و الصلوات و اوصیانا الله الیه و هو الی امول و الاستغفر
بیت از علقه بند گیش بیرون نه روم پتان نقش حیات در گنبد نلمست

چهارم رمضان المبارک روز چهارشنبه ۱۲۵۰ مطابق یکم فروری ۱۲۵۰ هجری

تا بر آمدن یکپاس روز چون از یافتن سواری بجوبال مایوس شدم باز گری تمام از دکانخانه بیابان
بکرایه بست و دو رو پیاده دشت آن سککپنی بگری گزتم حال آنکه منشی واک که بچمن سنگه نام دارد پیشتر
تمام گزنی را بر پیاده رو پیاده حالا ازان منکر گردیده خاک در دهان بابوی آنجا که بیک نقطه
بابو میشو و انداختم و بست و دو رو پیاده دشت آن سککپنی و اوم و گفتم شعر چه بابو بیک نقطه بابو
شود و لگامش بدو تاقالو شود و وقت بر آمدن ساعت روز گزنی گزتم و سوار شده از پیاده
بر آمدم و بر اند و روانه شدم تفصیل بی چو کپیا را طی کردیم و قطع راه تا بهج نمودیم حلقه چوکی
تمام شد پرسوله بهات کپیری و بیو کپی و پیلپا و مینو و سارنپور و جوده و سیوره
و پرسوله بفتح بای فارسی و سکون رای ممله و ضمین ممله و و او و معروفه و لام مفتوح بای
هوز زده بر پیلپا شام کردیم و روز چهارچوکی رفتم و در اینجا چو قیام کرده طعام تیار کنانیدم

انداخته تمام اول تحصیل را اینجا برای بندوبست گاڑی نوشتن تا از اینجا مراد بجو پال اندازد و جواب
 فرستاد که درین ملک بجلی و گاڑی و غیره سواری و دستیاب نمیشود و چون از دیگر مردمان گرانیه
 چنگیز و پسید و شد فی منزل را گرانیه دو از دود و پیه میخواستند تا هم بهم نرسید و انستم
 که مرینی روح مبارک حضرت شیخ مقدس سرفیست که باین راه با فضل روم ناچار غم قرار
 بران گرفت که سواری که اپنی روانه اند و در شوم از عصر تا نماز عشا قاطر و ترشح بارز علیط بود
 که تمام روسته زمین تر نمود و درین ملک میان هند و ان بجای سلام جگیو پال مرسوم
 و مستعمل است و حرف ایجاب بجز بفتح های هوز و تشدید و اوست بوقف و درین ملک
 یک بیگمه زمین قسم اول که اوسلی باشد و دومی غلمی باشد از گندم و فی مانی بفتح سیم بافت کشید
 و کسوف نون پایای معروف بست یعنی بکسوفین محله دیای مجهول و همد کسوفه پایای معروفه
 و یک سینی ریش میر غلمه میشود یعنی شش من فی بیگمه پیدا می شود
 سویم رمضان المبارک روز سه شنبه شش هجری مطابق ۱۳ جنوری ۱۲۵۶ شمسی
 چه امروز آسمان صاف فلما بسبب بهم نرسیدن سواری هنوز دم لم بگذر نام تحصیل را اینجا
 بنی المال است پاره است از سنگ سخت که از جانب راجه صاحب بهادر نامور و پسر متوسطالی
 را بگذرد منضم کار اینجا است کاش اگر خدایش توفیق دهد و بخیاال ملازمانش و رایت که همان سراسر
 مسافران یا دهرم سال یا مسافران در اینجا تیار کنانیده و بسیار باعث آسایش و اردوان باشد و
 سبب نام مسافران و موجب شهر و ناموری رئیس گردد و گرانسوس رؤسای هندی نژادان را
 ملحقا بچنین احوال تو نجی نیست الا ماشاء الله و بیکر اگر نظم شایع عام از اینجا بجو پال کرده شود و اما
 بر ریاست هم سرحد بندوبست شرک نمایند و اب تجارت متفتح شود و آمد و رفت هر ضروری بازا
 گردد چه این و آن هر دو موقع منتهی و در مال تجارت را نمر گردد و بر و نه همت زیسان است
 اینجا و آنجا واجب بخت است تا با بزرگان و مسافران آسایش بر دارند و بخت ایشان بدعای
 از پیش دولت اقبال پرورند و چون که این دولت و رحمت و الهیه بجو پال نصیب باشد

وقت طلوع آفتاب در کمال سعادت و کبریا روزانه آبادی این معر و است و چنانچه سابق
 ویران است اما چنانچه مال آبادان است یک ساعت جزا که نه قیام کرده و کوچه چیدیم و رنجها مبارجه
 عالیجاه والی گویا سرای پنجه عمده برای آسایش مسافران بنا فرموده اند لائق تحسین ازین است پستی
 هیچ آیند که می آید این قدر که یکجا چیدیم بچرخن گزیده معمر و چونکی بستم ویران شهر پناه و قلعه
 پنجه دارد و اما آبهای پنجه افزون شمار تعدد واقع و بهر چهار طرف و در دور کوه باد و
 و جهت حکومت محارجه عالیجاه بها درست در نسل راجه سابق که بی شک نام سپید است کس
 نامیده است کانی مائی و را که گزیده و سوانت کثیری و پرست و با آنچه و متاع گنجی و چون که بین
 چوکی است و یکم بس سیاه است انداز و رندی زبان بکالی مائی مشهور است کویند و ریت نه نشانی
 کان یا قوت است اگر کند و شود بر آید است ریت اینجا و برو و اندکی را چو پیر و در دهم را و در
 بهند و را که گزیده هم شهر پناه پنجه دارد و اما بر آبادی آن رونق نمیست غله فروخته کنند سال
 از مرزا ابراهیم بیگ صاحب برادر محمد و او و خان صاحب سابق رساله دار میجر مبارک را
 می پسند و در سافونست کثیری آفتاب خوب شد و رنجها برای املا معوم دال و چنانچه
 تیار کنانیدم و سیر خودیم و هم و رنجها با محمد حیدر خان صاحب خوجوی ملاقات شد و خان صاحب
 معوم همین وقت شام که شفق غائب شد و بود و بنظر غرور است که با و روانه شدند و در هر دو که چک
 بنقدیم است اما همان گنج غلله شیرست بهند و نام نایش این بهند در تمام شب سه چوکی تم شد

دوم رمضان المبارک روز و شنبه ۱۲۸۵ هجری مطابق ۱۳۰۴ خورشیدی

امروزه لال پناز بیایور و در امر گزیده جمع شد نماز در رنجها خواندم و کوچه چیدیم و چوکی والد
 امر گزیده بر چوکی گزیده اینجا رسانیدم و مرخص شد و چوکی والد ندی و چوکی لال
 پناز رسانید و چوکی والد امر گزیده هرگز رسانیدن را تا چوکی لال پناز قبول نکرد و او را
 بسیار خائف شد و رنجها وقت نواخت یا نرود ساعت روز و در بیاورد و رسیدیم
 و کوچه چوکی راجه که گزیده رهنماییم و نحو را آورد و کانهای بازار پیش غله فروشی

آنجا بسبب تاریکی شب با و منعت بستر نشینت فرزند معلوم نشد پایم از باریت اوقادم از بستر تان
 آن از آب شام تا بته نشین سلاست رسیدم و بسیار نرب کشیدم مصرع رسیده بود با لاله ای
 رشت و بنیکل تمام از از غار رب شرک برآمدم و بمنز اصحاب حقیقت الحال گفتم و مشکین سجاو
 را بانه آواز اندم و سوا شدیم و در بنالار و پیش گرفته بر چوکی رخت آفتاب برآمده با بنیز نیر ختم که بر چوکی
 کاژ اگشت آفتاب غروب شد بزدی و نوال بجز از نتم فراغت از ضروریات کردم این تا پیش
 بخت و ششم شعبان روز جمعه ۱۲۸۵ هجری مطابق ۲۴ جنوری ۱۳۰۵ قمری
 بوده است در تمام شب گذشته و امروز چو کپهای منتقله ذیل تمام شدند خنک گنج و نیکاکا کنوا
 یعنی چای و نیکاکا و کورتیک لی و نمر حبولی و سر سه و ربث و موین و کرسنا و چور پوره و کازا گشت
 از خجاشب می ختم که بکولاس آفتاب برآمد و شیو پوری که رسیده بودم نصف شب بود
 از کولاس کو چیدم بر چوکی شید سیاه شام شد در تمام شب گذشته و امروز که تاریخ
 ۲۹ شعبان روز شنبه ۱۲۸۵ هجری مطابق ۲۸ جنوری ۱۳۰۵ قمری
 منتقله ذیل تمام که نیم مالمولی و شیو پوری که آن را سپیری هم گویند مبین جاد و چپا و لی و نمر حبان
 بهیم اند خان و جوم و اما و برادرم محمد و او و خان صاحب سالار و اسیر جاد و بر پیداشده بود که از اش
 سپیری بیک کرده اند و پیشی بکولاس و چوکی و حر و که از اکیه کی سپیری نیر گویند از خجاشب
 یک کرده و پیشی روزی وضع کلاس می آید که بسیار آبا دوست و دی کو پیدایشی که در خجاشب
 که این وقت بزمی و زود و زود بود و در شیو نیل و خجاشب و ناست پنج ساعت شام رسیدم و این
 از باری کو چیدم و کرده و موش بهر داس بخت است آمده و در خجاشب و ناست و بیکاکا
 چپ است اینجا نماز ظهر خواندم و در شیو نیل عصر اینجا شام شد و از خجاشب می رشت
 خجاشب و یعنی چوکی کجوری قریب این چوکی لاله رختان مبارک دیدیم و اما را بر دیشد که
 علی نوکیت باز بر چوکی جمالی رسیدیم یعنی بر تری و نیکاکا چوکی رسیدیم اینجا شام خجاشب
 ظهر و رختان مبارک روز یکشنبه ۱۲۸۵ هجری مطابق ۲۹ شعبان ۱۳۰۵ قمری

وقت طلوع آفتاب در کناره رسیه میم که برادر بنامه آبادی این معموره است و چنانچه سابق
 ویران است اما چنانچه مال آبادان است کیساعت بجاگذاشته قیام کرده و کوچیدیم در بنجا مهارابه
 عالیجاه والی که الیاسرای پنجه عمده برای آسایش مسافران بنا فرموده اند لائق تحسین و توفیق است پستی
 صبح آینه که می آید این قدر که کجا چلیدیم بجرن گزیده معموره چون کی بستم ویران شهرینا و قلعه
 پنجه وارد و اما لایسای پنجه اندرون حصار متعدد واقع و بهر چهار طرف و در دور کوه باد و
 و شمس حکومت مهاراجه عالیجاه بهادرست و نسل راجه سابق که بی سنگه نام سید شمس است که
 نموده است کانی مالی و راکه گزیده و ساونت کثیر و پرست و با سینه و شالین گنج و چون که تین
 چون کی است و یکم بس سیاه است اندر هندی زبان بجالی مالی مشهور است گویند درین روز زیاده
 کان یا قوت است اگر کند شود بر آید بستم است اینجا و در و اندکی را چه چیز و دره م را و در
 بهند و راکه گزیده هم شهرینا پنجه دارد اما بر آبادی آن رونق نمیست نموده فروست که نه سال
 از مرزا ابراهیم بیگ صاحب برادر م محمد و اندر نا انصاحب سابق رساله دار سیر مبار را
 می پسندید و در ساونت کثیر و آفتاب خوب شد در بنجا برای انظار عموم دال و چنانچه
 تیار کنانیدم و سیر خوردیم و هم در بنجا با محمد حیدر خان صاحب خوجوی ملاقات شد و نا انصاحب
 مدوح همین وقت شام که شفق غائب شده بود و بیشتر غروب است بهمانه روانه شد و از بهدوره که چون
 نه قدم است اما محال گنج غنای شیرین است بهند و نام نایش را بهند و تمام شب سه چون ختم شد

دوم رمضان المبارک روز و شنبه ۱۲۸۵ هجری - مطابق ۲۳ جنوری ۱۸۶۷ ع

امروز لال پهاڑ بیابان در امر گزیده جمع شدند و در بنجا خواندم و کوچیدیم چون والی
 امر گزیده بر چه که ندی گهوڑا پنچاڑ رسانیده مرخص شد و چون والی ندی در چه کی لال
 پهاڑ رسانید و چون والی امر گزیده هرگز رسانیدن را تا چون کی لال پهاڑ قبول نکرد و او تا
 بسیار ضائع شد از بنجا وقت نواخت یا زود ساعت روز در بیابان رسیدیم
 و در اینجا را بجاگذاشته کثرت رسانییم و نمودار و در کامهای بازار پیشین نموده فروشی

رفتم آنجا بسبب تاریکی شب و منفعت اینر نشیبت فراز معلوم نشد پایم از جارت افتاد و منبر فغان
 افتاد از لب شان تا به زمین سلاست رسیدم و بسیار ضرب کشیدم مصرع رسید بود با ازونی انحر
 گذشت و بشکل تمام باز از غار بر لب شرک برآمدم و بجز اصحاب حقیقت احوال گفت و بشکر حق بخار
 و نایب تا آنروز اندم و سوار شدم و دنبال راه پیش گرفتم بر چوکی رهش آفتاب برآمد و با بخیر نیز رفتم که بر چوکی
 کازرا گھاٹ آفتاب غروب شد بزدی منوال بصحرای رفتم فراغت از ضروریات کردم این تاریخ

بست و بیستم شعبان روز جمعه ۱۲۸۵ هجری مطابق ۲۷ جنوری ۱۳۰۵ قمری

بوده است در تمام شب گذشته و امروز چوکیهای متصله ذیل تمام شدند جنگ گنج و نیکا کاکو
 یعنی پاه نیکا و کوریک کی و عمر جولی و سر سه و جیٹ و موہن و کرسنا و چور پور و کازرا گھاٹ
 از اینجا بشب می رفتم که بکولاس آفتاب برآمد و رشید پوری که رسیده بودم نصف شب بود
 از کولاس کو چیدم بر چوکی شیدو سیلا شام شد در تمام شب گذشته و امروز که تاریخ

۲۹ شعبان روز شنبه ۱۲۸۵ هجری مطابق ۲۸ جنوری ۱۳۰۵ قمری

منصاف ذیل تمام کردیم ماسولی و شیدو پوری که آن را سپری هم گویند مہین جا و رچیا و نی دتر بنانه
 کریم الدخان مرحوم و اما و برادر محمد و او دخان صاحب ساله و اسیر بهادر پیدا شده بود که اش
 سپری بیکم کرده اند و سیتی و کولاس و چوکی و حرو که آنرا کیدی کی سپری نیز گویند از اینجا چون
 یک کرد و پیش می روند منع کلاس می آید که بسیار آبادست و دی کو به یاد می که در اینجا پست
 کلان این وقت بر نیر و دزد و دزد و شیدو سیلا و رچیا خواست پنج ساعت شام رسیدم اما چون
 از باوری کو چیدم بعد و کرد و منع بهدرواس پست است آمده و رچیا پاد و پست و بیک پست
 چپ است اینجا نماز ظهر خواندم و در شیدو سیلا عصر اینجا شام شد و از اینجا بشب می رفتم
 جتد و ر مینی چوکی کجوری قریب این چوکی بال رشتان مبارک دیدیم و آنرا بر دید شد آمدند
 علی ذاکت باز بر چوکی بجائی رسیدیم یعنی بر ترائوکی چوکی رسیدیم اینجا شب اخیر دیدیم
 رشتان مبارک روز یکشنبه ۱۲۸۵ هجری مطابق ۲۹ جنوری ۱۳۰۵ قمری

بر شیر و در گوالیار رسیدند اکنانه سرکاری اول بمحیی سید عنایت علی خوشنویس متوطن
کول ملاتی شدیم بعد از آنجا کوچیده به مقام غزیری دوست دلی اوستاد عبدالسمخان تیر انداز
وقت نامر رسیدیم و فرو آمدیم بقای اغزه سرور گردیدم شب در اینجا گذرانیدم صباح فوج العلماء
و ابدال الفضلاء باسع فنون منقول و حاوی علوم منقول شاعر عرب الاشال ادیب علیم ادب
فی تمثال افراد الزمان کیمای دوران برادر ممولانا علی عباس چرپا کوئی اغزه الله تعالی
بر موز العالم اللاهوتی تشریف آوردند و بصحبت خود که بعد عرخته دراز حاصل شد سرور
فرمودند و از اخلاق مردم حیدر آباد آگاه فرمودند و در اینجا طوف مسی خریدیم یک لوطه زیاده که
در چوکی اول که از آگره می آمدیم کریم بخش لوطه سن کم کرده بود و در کانی به ترخ فی سیر کزیت
و نه و نیم آنه و یک کفگیر و یک دیکنی فی سیر یک روپی و پنج و نیم آنه قیمت جمله پنجر و پیله و چار آنه
شد وقت نواخت هشت ساعت روز ششی سید عنایت علی کراچی آوردند فقیر و همراهیان فقیر را
بران سوار کنانیده اکنانه سرکاری بروند در لشکر از حافظ صاحب داد خان و حافظ عثمان خان
و برادر م حبیب خان و عبدالرحمن خان و حافظ احمد علی و دیگر صاحبان مرخص گردیدیم و
بخندل که تم سپردم و خود در میان راه لبرای ملا که پیشتر ممولانا مدوح از خدمت کرده بوم
برای ملاقات مع اوستاد عبداللہ خان صاحب و اسیر محمد خان رفتم بعد لقای ممولانا مدوح
بکان ششی سید عنایت علی رسیده طعام دعوت سیر خورده وقت نواخت چار ساعت روز در
جسنگ گنج رسیدیم و بعد احوال بستی و پنجر و پیله و هشت آنه محصول تمام که انجی اکنانه انڈی
ان کرن کپنی بست سید عنایت علی بر بلکترین سوار شده روانه شدیم و ممولانا مدوح و ششی
بر علی جوپوری و سید عنایت علی و اسیر محمد خان را بخدای تدری تعال سپرده مرخص کردیم
امروز بتایخ بست و هفتم شعبان ۱۲۸۰ هجری مطابق بستی و ششم خوری رو چشبنه
۱۲۸۰ بوده است چون از جسنگ گنج کوچیدیم و بر کوکلیه رسیدیم شام شد بعد عبور عمر جھولی
قریب باولی رسیده آب طلبیدیم و خود برای شاشیدن از کراچی فرود آمدیم بکنار شراع

که در نوکانه دست شاید که در زندور یافته شود و میان بیاورد و بجو پال دکانیت شاید که گاڑی
 چکاند در بیاورد یافته شود تا بجو پال رساند و مقصود فقیر بجو پال رقتن بود که فرار شتخ حضرت
 شاه غیاثیه هم قدس سره در اینجا بجو پال آباد است و غم زیارت آنجا میداشتم و وقت روتا
 چوپیه از آگره باندور و رڈاک خانه کپانی هشت ساعت روز مقرر است و در تمام چوپیه اگر
 گیرند گنجایش سوار شدن پنج کس است و در آن آسایش بسیار است و محصول تمام چوپیه شصت
 و هفت روپیه و هشت آنه است و اینقدر خرج ماه از کمر می راجه جی کشن داس صاحب
 ڈپٹی کلکتر بهادر لیکه که با اتفاق وقت وارد آگره بوده اند و وجه حساب کرایه مکان فتح باغ
 واقع کول خواستم ایشان بتوسط برادر خود چوبی و هفت داس صاحب ڈپٹی کلکتر بهادر
 آگره فرستاده و او بنمون ایشان گردیدم و درین چوپیه هر کس مجاز است که ببت سیر از اسباب
 خود با خود برد و یک روز قبل از روانگی خود محصول داخل کند و چوپیه از آگره بگو ایار در کشی دوش
 ساعت میرسد که یک روز و دو شب و یک روز و یک شب می شود محصول تمام چوپیه از
 آگره تا گو ایار چارده روپیه و یک آنه بحساب فی کس دو روپیه سیزده آنه میشود و چوپیه از
 آگره تا بیاورد به عرض پنچ روز و تا اندور در عرض نه روز میرسد و چون از ڈاک خانه لاله موتی لال
 محصول دریافت شد کم باسایش یافته شد لهذا تمام گاڑی شکر مژگانان بکرایه نه روپیه و دوازده
 آنه از آگره تا گو ایار گرفته شد و از آگره مع مرزا ابوالهیم بیگ و کرم بخش بلخ مرخص شدیم و
 بر شکر م سوار شدیم مرزا عبدالغفار بیگ صاحب و حاجی مولوی محمد شاه صاحب فرزند
 چاکرایشان را و مولوی محمد سمیع الدخان صاحب و یکم غلام و سنگی خان صاحب و شیر محمد خان صاحب
 و برادر علی بیگ و دلاور یحسان صاحب و مولوی حاجی حیدر حسین صاحب و بر خوردار رتمه اندن
 و دیگر دوستان را که بر اسلحه ترخیش تشریف آوردند بودند در آگره بنهاد سپردیم و بتبارنج
 بست و چهارم شعبان وقت نواخت هشت ساعت شب از شام روانه شدیم بعد دو
 شب و یک روز بتارنج مست و ششم شعبان اعظم روز چهارشنبه وقت نواخت یک ساعت

[illegible]

فقیر و دورق نوشته بزرگوار که نزد من در خورجه فرستادند فقیر بفرمود علیهم السلام و عصاره ذیل خود را
 بکیم برداشته بزرگوار آن گماشته خادم این بلده فرخنده بنیلو گوید من چون خراج نداشتم نظر
 بر خدا داشتم کمی چیزی نگفتم ملکی غیب در دل پارطریقم محمد مصطفی خان مرحوم القا کرده که زبانی
 عثمان خان فرزند معنوی ام گفته فرستادند که خراج موجود است گفتیم جزا که الله خیر الجبار
 نقل شیخ رمنی الله عنه قابل گفتن است که می فرمودند که مردی نه قسم می باشد دو کس را از ان پسند
 دارم یکی آنکه هر چه از نام ندای کریم او را آموزا نم بران ستیقم باشد و بعل آورده باشد از ان
 بسیار راضی میباشم و دوم آنکه اگر در ان قاصر باشد خادم پیر باشد چیزی خوراننده باشد
 آن هم خوب است سوم آنکه بزرگ تعلیم شیخ عامل باشد و نه خدمت آن کند و پنجمی خواند او را
 اعتباری نباشد رحمه الله و بزرگه فقیر در بندی می فرمودند و و هر سه بی فیضی مرغی بجای که اند
 دیو ستمیس و ساکرام ستمی بجای که آتادیو ستمیس و دورا مبعیت یا پیر بکار میزد در آید
 یا مرد بکار پیر شاید اگر ازین خالی بود امری است رسمی آری راست است شعر دوست آن باشد
 که گیر دست دوست و در پیشانی عالی و در ماندگی و پس بست و پیر از دشان گرفت و هشتاد و بیست و یک و بیست و یک

باب دوم در بیان روانه شدن و تفصیل منازل و احوال دیگر متعلق آنجا
 بتیاسخ سیزدهم شعبان سال یک هزار و دویست و هشتاد و یک هجری مطابق ۱۲۸۱
 بمطابق سال یک هزار و هشتاد و هشت و پنج عیسوی

بعد از هشت و دو ساعت بنیمروز روز پنجشنبه بعد سپردن جمله اعراض بخدای که هم مع حاجی مولانا
 محمد شاه صاحب گندوی و حاجی مرزا عبدالغفار بیگ صاحب و کریم بخش بلخ و حاجی فرزند علی خادم
 مولانا از خواجه که وطن مالوت فقیر است که چیدیم و بمقام بریل سید و نماز عصر خواندیم و ستمی کس
 یک رو پیرویشش آن و وبالار را به خوردار حافظ عثمان خان ملک فریده آور و در بریل سواشیم
 و از خیابان بوی اتحاد خان صاحب و عثمان خان و ملک الله خان و میان عبدالمنیر
 و حافظ محمد حسن و خان عبدالصمد و دیگر وطن داران را که برای ترخیص آمده بودند مرخص کردیم

معاملت و اگر سائل پیش آید بقدر امکان اجابت کنند اگر چه کلمه باشد و باشتا رفتن شور و غوغا نکنند و سیاه راه نروند بلکه بکناره آن رود و مردم قافله متصل یکدیگر نرسد و آیند اگر مرکب بود اول فکر علف او کند سیر و بهم اگر ممکن بود سامان طعام بکوزد همراه دارد و بجز و نقل چیز می خوردن شروع نکند و اگر تواند اول بفقیر و بدو پیش از خوردن طعام ترشی بچشد و اگر شهره و آید که در اینجا حاکم نباشد یا طاعون یا دیگر فتنه در اینجا باشد داخل نشود اگر در آید زود از اینجا بر آید و در قیام اگر وبا در آید بخوف آن نه بر آید آتای برای کاری بر آمدن با کینه است و دو قطعه خنجر از لید با کاندازد

باب اول در بیان سبب آمدن فقیر در بلده فرخنده بنیاد حیدر آباد

چون از روی اخبار او ده دریا فتم که بجز بنیاد فیضآب قدر دان اصحاب عقل و نقل اعنی نواب شجاع الدوله مختار الملک سالار جنگ سید تراب علیخان بهادر نائب رئیس و والی ملک دکن متبطلوری آقای نامد از خود بدولت مجلسی از ارباب مال مقرر خواهد شد و چهار کس در آن ارکان معین میشوند یکی هندو و دیگری مسلمان و سوم پارسی و چهارم عیسائی و اجرای کار مال بمشوره این اراکین خواهد شد چون عمری در کار مال صرف کرده تجربه بهمرسانیده بودم در خدمت مولانا مکرناجناب مولوی سید الدین خان صاحب دلهوی که در سمتی جناب نواب مدوح الشان کار فرما بودند اندک مشاوره کردم که این وقت تقریباً حسن است بحضور نواب صاحب بهادر در اظهار کار گزار حتی فقیر عرض نمایند اگر جناب مدوح منظور فرمایند فوراً خود را در اینجا رسانم و باین عنایت سامی پنج هم فائز المرام میثوم مولانا موصوف تقریباً فقیر فرموده برنگاشتمند که بندگان عالی نواب صاحب بیغ الشان میفرمایند که اگر خطی از حکام رفیع المرتبه آن ملک بنام صاحب رزیدنت بهادر اینجا در سفارش خود بیاورند درین مجلس مقرر خواهد کرد و یا بر کار دیگر یا مورد خواهم نمود چون این نامه نامی بمن رسید خوانده بجنبه بذریعہ عرضی خود بخدومت مشرف چارلس جان و نیکیفیلد صاحب چیف کشتن بهادر ملک دوه که آتای قدیم فقیر اند و بهنگام رفتن بولایت رسیدن مشرف لیل صاحب بهادر که حالا صاحب رزیدنت بهادر ملک دکن اند باینسان ملاقات گناییده بودند بدخواست خط سفارش فرستادم صاحب بهادر بفرط عنایت و کرم قطعاً خط مشرف احوال و سفارش

رمالا گیرد اگر میسر آید ورنه ندای عالی بس میکند و از اشیاء ضروری مثل شانه و مسواک آید
 تفرغ و سلسله اگر مانعی نباشد و جمال و وز و سوزن در شسته و آویخته و سبزه او در بعضی احوال این
 و بعضی او و از قسم غرمانند تا جیل و ریائی و وزیر غرمانی و چیزی ترش و شیرین و نمک و مچ
 و مرکب مانند بوب و سفوف نیز همراه خود گیرد و شوم رفیق صالح معتقد به وطن خردمند تجربه کار است
 آرد که اکتی فیتو شتم الطریق گفته اند و اگر ممکن بود از نقاد کم از چار کس نباشد و مناقصه نفر کنند که
 بیشتر در آن تکلیف میباشد چهارم پیر طریقت فرموده است رضی الله عنه اگر خطوبه نام کسی را اینجا
 میرود میسر آید مافی نباشد نیز همراه در باین مضمون که بنده خط از اشیایان من است تا وقت
 ضرورت بی اعتبار نباشد چه در غربت کمتر شناسند که معتبر است یا نامعتبر چشم از مردود و
 شل منجم و رمال همراه بگیرد که موجب خطرات است ششم مسافر اگر مسلمان است زحمتها
 خود را که در حق مسافر کاتب فقه استوار است یا در آرد و ششم مبلغ را اگر زیاده بود نقد بگیرد و بایش
 بگذارد و نقد را در یک جای نزد یک کسی نگاه ندارد بلکه تفرق کند تا اگر آنوقت افتد در صورت
 تلفت یکجا شاید که جای دیگر مافی مانند ششم اظهار هر یک بیان کمتر کنند که در اخلاص است ششم
 گفت نیمه که بر کس شغلت بی باز گردد با مراد خویش گفت بی وانی چون اندر زمین پنهان
 شد و سر سبزی لب آن شود پنجم بهترین روز سفر را سلام خمپشه و شنبه و در شب
 و بجه است اما شب جمعه و بروز جمعه پیش از نماز بجه مسافر نشود و بهترین ساعات سفر اربعه و شنبه
 و شنبه است و در آخر ماه که تحت الشعاع بود و سفر کنند و این همه در صورت اسکان است و ششم
 سفر در از مردمدین و حسن الخلق را میسر کند و متین او باشد و توشه راه همراه باشد و در تانله
 اجماعی رود و تفرق نشود و اگر کسی بپندد و کس سرگوشی نکنند تا رفیق سوم متاوی شود و در
 اند یازدهم بکیت مال خود اگر کسی را مطاع سازد او لی باشد چه در قلات آن
 و کثرت خوف استمالک و واز و هم کار باشد و درت کنند و از احتیاج بدگیر
 اندازند و با هم کسین سلوک باشند و کلام اینهاست و به و طایفه بیاب باشند و چنانچه

بسم الله الرحمن الرحيم

سپاس خداوند ممد راست که فرادیده نگرارد امید در و فرستد آخر زمان محمد است که ما
مرکت را فرود برکت رسانید زری مبدوی و مبدوی استمد من هو محمد فی کل شأن و الصلوة
قال رسول الله ﷺ فی کل زمان و مکان و بی بی خاتمه الویل فی آخر الزمان قال علی علیه السلام و خاتمه
العیطاء ما کاد القرآن یطیعان این تایید و کن است از تفسیر اندکرم القوی عبد العزیز نصر الله
انجلی الایمی انور جوی در احوال سفر و فو امد آن و حالات بلده فرزند دنیا حیدر آبا و خواتم الله
عن النبی و توابع آن و غنیمت ملک و مالک آن و بگوئی منازل راه از خورجه تا بلده و موقوفه و
بیان امراء و مملکاء و قفراء و قفراء و عمارت و دود این و جبال و تجارت و مصالح مردم
و انلاق اشخاص خواص و نجباء و احوال سلاسل الی ملک و امم اقبال و فناء المملکات و در اسیر کینه
در دیگر امرای نامی که ای ساجد و کرامات گفته است آن باخر مرتب خواهد شد برای تذکره و سنان
و تفسیر و یکم نمایان الله تعالی این نگاشته است انستور انظر فاحسان خود گرداند و تفسیر را بدعا
رسا و قلیعه و غنیمت شمس است که زباید ماند و هستی را نمی بینم بقای بی مکر صاحب دلی روزی

به عنوان مکمل و مکافض خلاصه زویر نامت

حالات نوک و جن جنین و احوال زن با هم تاریخ

السمیة

تصنیف

فاضل کامل خان بابی نویسنده ایام محمد علی ناصر الله خان آصفی

در مطبع میوه نشینی نوک و مکمل خلاصه زویر نامت

اطلاعات

اس مطبع میں ہر عام و قرن کی کتب موجود ہیں شائقین کو فہرست مطبوعہ سے جو علمین موجود ہیں اور درخواست کرنے سے مل سکتی ہے معلوم ہو سکتا ہے کہ فہرست اس سال میں نہایت ارزان مقرر ہوئی ہے ہم صرف کتب تاریخ زبان فارسی اور کتب تاریخ زبان کرد و ذیل میں درج کرتے امید کہ ناظرین اور شائقین ملاحظہ فرما کر خط کافی دہرہ وافی اور شادین۔

کتب تاریخ ہزبان فارسی

اکبر نامہ ہرست دفعہ و مجلد ہر
ستہ جلد مصنف اسکے شیخ
ابو الفضل بن۔

آئین اکبری۔ ہرست دفعہ و مجلد
بالقصورات و نقشبات سرخ و
سبز و سیاہ بقنادیہ چند نسخوں کے
مصحح ہو کر طبع ہوئی۔

تاریخ فرشتہ۔ دو جلد مصنف
علامہ حمید قاسم ہندو شاہ ماسٹر آبادی
حالات را بجان و سلامین ہندو شاہ
اکبر شاہ اسمن ذکر ہے۔

طبقات اکبری۔ تصنیف تاج
نظام الدین محمد بن محمد قاسم ہندی
کتب تاریخ شاہان ہند کی تمام کتابیں
سے محمد کمال الدین محمد اکبر نامہ
میں درج و مفصل ہے۔

عماد السعادت و تہذیب و تمدن ہندو شاہ
ہرست کتاب میں تاریخ شاہان و درو کو بیجا
مکتب التواریخ تصنیف مولیٰ
میرزا ابوالوفی نامہ ملاطین ہندو شاہ
اکبر شاہ مصنف اکبر نامہ کہ حالات کو
ابو زینب کاتب اور محمد مصنف ہے۔

ابو الفضل وغیرہ مترجم سلطنت
تھا اس لیے اکبر شاہ کی حالات کو اور مدنی
تاریخ کو تاریخ ہندو شاہ اور اکبر شاہ
تاریخ ہندو شاہ اور اکبر شاہ
مقتضیٰ التواریخ تالیف تاس و علیہ
ہبادان مصنف صاحب کو تالیف تالیف
زبان کا پرنسپس کرنا یا یہ ہیں اس کتاب پر
اول حالات ہر ایک سن کر من اجدا انھیں
تاریخ پنجابیچ ہیں اور ہر ایک تالیف
کے صحیح روایات کے ساتھ مقدمہ و مادہ تاریخ
کے ہیں خصوصاً اگر کہ ہندی وغیرہ کی تاریخ
کے اقتدار و مقابرت کی تاریخیں نہایت عمدہ اور

چند کتب و لغات قدیمہ و جدیدہ کی
یہ دو کتاب ہو کر ایک شکل اسکے دیکھی گئی
صحیحہ و لا قدری۔ خواجہ محمد بشیر
لکھنوی کی تصنیف ہے واقعات معبر
خبر شہر کسٹوشتہ کے۔

تاریخ و کسن تصنیف جناب مولوی
میرزا غلام احمد صاحب ہباد سابق ڈپٹی کلکٹر
ہنگامہ غفری و شمالی مال مدیہ ملکہ
ایک نامہ مختار آباد کن جلیات یا کہ ولیمین
اس ملک سے حیدر آباد کن ایک مختصر

منازل اور مقامات کے برج ہیں نام
ملک حیدر آباد اور خصوصاً شہر حیدر آباد کی
رواج ملکی اور وہاں کے رئیسوں کا مفصل
حال تحریر فرمایا ہے۔
عجائب القصص۔ قصص الانبیاء
مشہور فارسی ذکر انبیا و عظام
علیہم الصلوٰۃ والسلام۔

تاریخ شاہنامہ فردوسی طوسی
مشہور کتاب ہر جسکی شان و عظمت متنازع
بیان نہیں چند نسخہ صحیح سے مطابقت
خوشنما بالقصورات کاغذ نفیس قطع
کلاں کسب ایہ نام طبع ہوا۔
ایضاً۔ کاغذ رنگین عمدہ۔
شاہنامہ قاسم کتب آبادی مولف
اس کا بہت کامل ابن ابان مشہور نسخہ
یہ تاریخ شاہنامہ فردوسی زور طبع
دیکھا ہے حالات جنگ شاہان
فارسی عمدہ طرز سے لکھی۔
وقائع نعمت خان عالی حالات ملکہ
سوانح و کسن۔
جنگنامہ تصنیف نعمت خان عالی
خبر شہر جنگ شہر وادان مالگیر عبارت

په چوون کي کيښودل وړانديز وړانديز

حالات نو کيښودل وړانديز وړانديز

السمي

کتاب

تصنيف

فصل اول في بيان...

مطلع على...

